T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI
ARK-YL-2009-0001

ETNOARKEOLOJİNİN ANADOLU'DA UYGULANABİLİRLİĞİ

HAZIRLAYAN
Aytekin KALKAN

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Engin AKDENİZ

AYDIN–2009

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE
AYDIN

Enstitümüz Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencilerinden Aytekin KALKAN 25.06.2009 günü yapılan tez savunma sınavında ***Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği*** adlı tezini savunmuş, aşağıda belirtilen jüri üyeleri tarafından yeterli / ~~yetersiz~~ bulunmuştur

UNVANI-ADI VE SOYADI :	**KURUMU :**	**İMZASI**
Doç.Dr.Engin AKDENİZ	Adnan Menderes Üniversitesi	.....
Prof.Dr. Serap YAYLALI	Adnan Menderes Üniversitesi	.....
Yrd.Doç.Dr. Günver GÜNEŞ	Adnan Menderes Üniversitesi	.....

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu yüksek lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulu'nun ..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç.Dr. Ümit TATLICAN
Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı : Aytekin Kalkan

İmza :

YAZAR ADI-SOYADI: Aytekin Kalkan

BAŞLIK: ETNOARKEOLOJİNİN ANADOLU'DA UYGULANABİLİRLİĞİ

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, insanoğlunun "günümüz kültürleri" ile "geçmiş kültürleri"ni inceleyen etnoloji ve arkeoloji bilimlerinin sentezi sonucu ortaya çıkan etnoarkeolojinin Anadolu'da uygulanabilirliğini incelemektir.

Çalışmanın giriş bölümünden sonraki birinci bölümünde etnolojinin tanımı, konusu, tarihsel gelişimi ve ülkemizdeki gelişimi, ikinci bölümünde arkeolojinin tanımı, konusu, tarihsel gelişimi ve ülkemizdeki gelişimi ve üçüncü bölümünde etnoarkeoloji, tanımı, tarihsel gelişimi ve ülkemizdeki gelişimi ele alınmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise Anadolu'da gerçekleştirilen etnoarkeoloji araştırmaları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Anadolu'da coğrafi bölgeler, yüzey şekilleri, iklim, yağış, bitki örtüsü gibi birçok faktör bakımından birbirinden ayrılırken, aynı coğrafi bölge içinde de birçok farklı kültürel doku dikkati çekmektedir. Özellikle kırsal olarak adlandırılan yörelerde yaşayan tecrit edilmiş topluluklar, politik, sosyal ve ekonomik yapılarını uzun yıllar boyunca korumaktadırlar.

Bu durum Anadolu'da gerçekleştirilen etnoarkeolojik çalışmalara uygun imkanlar sunmaktadır. Anadolu'nun özellikle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin tamamına yakın bir bölümü, İç Anadolu Bölgesi'nin seyrek nüfuslu birçok yöresi, Akdeniz ve Karadeniz Bölgesi'nin deniz seviyesine yakın sınırlı alanları dışındaki habitatlar ile Batı Anadolu'nun kıyı şeridindeki kırsal yerleşimler ve iç bölümlerin yüksek kesimlerinde yaşayan topluluklar, etnoarkeolojinin Anadolu'da uygulanabilirliğine önemli ölçüde veri sağladıkları gözlemlenmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Anadolu, Etnoloji, Arkeoloji, Etnoarkeoloji

NAME and SURNAME: Aytekin Kalkan

TITLE: THE APLICABILITY OF ETHNOARCHAEOLOGY IN ANATOLIA

ABSTRACT

While ethnology examines living cultures, archeology, one of the disciplines of social sciences, aims to understand past cultures. The purpose of this study is to investigate the applicability of ethnoarcheology in Anatolia.

The outline of this study is as follows: After introduction chapter, chapters one, two and three examine the definition, historical development, and national development of ethnology, archeology and ethno archeology respectively. Chapter four explores the etnoarcheological studies conducted in Anatolia.

The geographical regions in Anatolia, topography, climate, rain there are differences between each other. In the same geographical region there are different cultures. Especially in the country site, communities save political, social, economical structures for along time. These situation possibilities to the ethnoarchaeological works in Anatolia. Especially in Anatolia, East and Southeast Anatolia, Central Anatolia, low population areas, Mediterranean and Black Sea region habitats and far away from the coastal region and Western Anatolian coasts rural settlements and the communities living in the high lands of intern sites. Show that ethnoarcheology can be practiced in Anatolia.

KEYWORDS

Anatolia, Ethnology, Archeology, Ethnoarcheology

ÖNSÖZ

Son yıllarda dünya ve ülkemiz arkeoloji çevrelerinde, adından sıklıkla söz edilen etnoarkeoloji terimiyle daha önce çeşitli yayınlarda karşılaşmış olmama rağmen, içeriği, tarihsel gelişimi, ülkemizde bu konuda yapılan çalışmalar ve en önemlisi, amaçları hakkında yüksek lisans programına başladığım yıllara kadar detaylı bilgi sahibi değildim. Programa başladığım yıllarda, arkeoloji gibi binlerce yıllık bilgi birikimi olan bir disiplinde çalışmanın zorluklarının farkında olmamın dışında, lisans eğitimini arkeoloji dışında tamamlamış olan, herkesin yaşadığı zorlukları doğal olarak yaşadım. Diğer yanda, kendimi arkeolog olarak hissetmeye başladığım andan itibaren, lisans yıllarında aldığım etnoloji eğitiminin de etkisiyle, karşılaşmış olduğum çeşitli etnoarkeoloji yayınları dikkatimi çekmeye başladı.

Çalışma konumuzu belirleme aşamasında, tez danışmanım Doç.Dr.Engin Akdeniz ile yaptığımız görüşmelerde, Anadolu'da köklü bir geleneğe sahip olmasına karşın, ülkemizdeki üniversitelerin arkeoloji kürsülerinde etnoarkeoloji konusunda yeterli çalışma bulunmadığını ve bu durumun ülkemiz arkeolojisi için bir eksiklik doğurduğu kararına vardık. Söz konusu eksikliği, çalışma sürecinin izin verdiği ölçülerde ve sınırlarda yaptığımız bu çalışma ile gidermeye çalıştık.

Bu çalışmada bana her fırsatta yardımlarını esirgemeyen, çalışmanın her aşamasına katkılarda bulunan, yönlendiren ve bana değerli zamanını ayıran tez danışmanım Doç.Dr. Engin Akdeniz'e, bana arkeoloji bilimi ile tanışma fırsatı veren, her aşamada destekleyen ve bana güven veren Prof.Dr. Serap Yaylalı'ya özellikle teşekkür ediyorum.

Çalışmamın başlangıç aşamasında beni değerli bilgileriyle yönlendiren, Tel Aviv Üniversitesi'nden Prof.Dr. Jak Yakar'a, Başkent Üniversitesi'nden Doç.Dr. Billur Tekkök'e ve çalışmamın tamamlanma aşamasında değerli fikirleriyle katkılarda bulunan Oklahoma Eyalet Üniversitesi'nden Doç.Dr. Murat Hançer'e teşekkür ediyorum.

Ayrıca çalışmaya başladığımda dünyaya gelen kızım Zeynep Elif Kalkan'ı ve çalışmam süresince bana her konuda destek olan, eşim Nilay Kalkan'ı sevgiyle anmak isterim.

Aytekin Kalkan

İÇİNDEKİLER

ÖZET v
ABSTRACT vi
ÖNSÖZ vii
İÇİNDEKİLER viii
RESİMLER LİSTESİ xii

GİRİŞ 1
Problem 3
Amaç 3
Önem 3
Sınırlılıklar 3
Tanımlar 4
I. BÖLÜM- ETNOLOJİ 5
I.A. Etnolojinin Tanımı 5
I.B. Etnolojinin Konuları 7
I.C. Etnolojinin Tarihsel Gelişimi 8
I.D. Etnolojinin Türkiye'deki Gelişimi 23
II. BÖLÜM- ARKEOLOJİ 28
II.A. Arkeolojinin Tanımı 28
II.B. Arkeolojinin Konuları 32
II.C. Arkeolojinin Tarihsel Gelişimi 52
II.D. Arkeolojinin Türkiye'deki Gelişimi 78
III. BÖLÜM- ETNOARKEOLOJİ 110
III.A. Etnoarkeolojinin Tanımı 110
III.B. Etnoarkeolojinin Konuları 110
III.C. Etnoarkeolojinin Tarihsel Gelişimi 112
III.D. Etnoarkeolojinin Türkiye'deki Gelişimi 113

IV. BÖLÜM- ANADOLU'DA GERÇEKLEŞTİRİLEN ETNOARKEOLOJİK ÇALIŞMALAR 117

IV.A. Anadolu'nun Coğrafi ve İklimsel Özellikleri 117
IV.A.1. Jeoloji ve Coğrafya 118
IV.A.2. İklim ve Bitki Örtüsü 120
IV.B. Doğu Anadolu Bölgesinde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar 122
IV.B.1. Doğu Anadolu Bölgesinin Coğrafi Yapısı 122
IV.B.2. Elazığ ve Yörelerinde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar 125
IV.B.2.1. Elazığ ve Yöresinin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu 125
IV.B.2.2. Keban Projesi Kapsamında Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar 131
IV.B.2.3. Uslu Köy'de (Sivrice-Elazığ) Çömlek Üretimine Etnoarkeolojik Yaklaşım 206
IV.B.3. Malatya ve Yöresinde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar 215
IV.B.3.1. Malatya ve Yöresinin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu 218
IV.B.3.2. Cafer Höyük (Malatya) ve Çevresinde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar 245
IV.B.4. Erzurum ve Yörelerinde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar 267
IV.B.4.1. Erzurum ve Yörelerinin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu 267
IV.B.4.2. Karaz/Erzurum, Pulur (Erzurum), Güzelova (Tufanç/Turfanlı-Erzurum) ve Sos Höyük'te (Erzurum) Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar 273
IV.B.5. Van ve Yörelerinde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar 326
IV.B.5.1. Van ve Yörelerinin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu 328

IV.B.5.2. Ayanis Kalesi'nde (Ağartı-Van) Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışma 366
IV.B.5.3. Urartu Merkezlerindeki "Anıtsal Kaya İşaretleri"nin Etnoarkeolojik Yorumlanması 376
IV.C. Karadeniz Bölgesi'nde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar 384
IV.C.1. Orta Karadeniz Bölgesi'nin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu 386
IV.C.2. Orta Karadeniz Bölgesi'nde Geleneksel Köy Mimarisinin Etnoarkeolojik Açıdan Değerlendirilmesi 406
IV.D. İç Anadolu Bölgesinde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar 419
IV.D.1. İç Anadolu Bölgesi'nin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu 422
IV.D.2. Çatalhöyük'te (Çumra-Konya) Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar 435
IV.D.3. Gordion'da (Yassıhöyük-Polatlı) Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar 467
IV.E. Akdeniz Bölgesi'nde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar 484
IV.E.1. Akdeniz Bölgesi'nin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu ... 484
IV.E.2. Toroslar'ın Yüksek Kesimlerinde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar 498
IV.F. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar 505
IV.F.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu 506
IV.F.2. Karkamış Projesi Kapsamında Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar 512
IV.F.3. Orta Fırat Bölgesi'nde, Hilvan Yöresinde Günümüzdeki Yontmataş Yapım Geleneği 517

IV.G. Batı Anadolu Bölgesi'nde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar 520
IV.G.1. Batı Anadolu Bölgesi'nin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu 522
IV.G.2. Gökeyüp Köyü'nde (Salihli-Manisa) Tarafımızdan Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışma 534

SONUÇ 564
KAYNAKÇA 570
ÖZGEÇMİŞ 600

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1. Butser Çiftliği'nden genel görünüm 40
Resim 2. Butser Çiftliği'nde yetiştirilen Emmer Buğdayı 40
Resim 3. Hitit sur rekonstrüksiyonunun batıdan görünümü 41
Resim 4. Kuzey kulenin çatıyı taşıyan yatay iskeleti, Hattuşa 42
Resim 5. Fabrikanın iç görünümü, Klazomenai (Urla)..... 43
Resim 6. Fabrikanın Batıdan görünümü, Klazomenai (Urla) 43
Resim 7. Türkiye fiziki haritası..... 117
Resim 8. Doğu Anadolu Bölgesi fiziki haritası 123
Resim 9. Doğu Anadolu'da Elazığ ilinin fiziki görünümü 127
Resim 10. Miyadin Köyü'nde, toplu yerleşme 128
Resim 11. Murat Nehri kenarında Pulur Köyü (Sakyol) 129
Resim 12. Keban Projesi, yerleşim yerleri..... 132
Resim 13. Pulur Köyü (Sakyol) 145
Resim 14. Keban Baraj Gölü çevresinde, koç başlı mezar taşları 145
Resim 15. Dal örgü, çamur ve ahşap dikmeli mimari gelenek 147
Resim 16. Pulur Köyü'nde (Sakyol) bir sokak 148
Resim 17. Pulur Köyü (Sakyol) evlerindeki ocak başı 148
Resim 18. Pulur Köyü'nde (Sakyol) bir evin içindeki davlumbazlı ocak..... 149
Resim 19. Pulur Höyüğü'nde (Sakyol) kutsal ocaklar..... 149
Resim 20. Pulur Höyük'te (Sakyol) yırtıcı kuş simgeli küpler..... 150
Resim 21. Beycesultan (Denizli), tabaka XV ve XXXI A'da ocaklar..... 151
Resim 22. Pulur (Sakyol), tabaka XI'den kilden taşınabilir ocak..... 151
Resim 23. Kültepe (Kayseri), tabaka I b'de çift ocak 151
Resim 24. Kültepe, (Kayseri) kilden içiçe geçirilmiş taşınabilir ocak..... 151
Resim 25. Anadolu'da, tahılların toplandığı depolardan bir görünüm 153
Resim 26. Baraj gölü çevresinden petekler üzerindeki imler 154
Resim 27. Baraj gölü çevresinde tespit edilen halı ve kilim motifleri..... 154
Resim 28. Pulur'da (Sakyol) kullanılan mutfak eşyaları 155
Resim 29. Pulur (Sakyol), petekler 155
Resim 30. Pulur (Sakyol), petekler 156
Resim 31. Tandırda ekmeğin pişirilişi 158

Resim 32. Çayönü (Diyarbakır), konutların tabanları hasırla döşenmekteydi, ...159
Resim 33. Çatalhöyük'te (Konya) sepet örgüsü 160
Resim 34. Pulur'da (Sakyol)dokumada kullanılan aletler 160
Resim 35. Norşuntepe (Elazığ) at nalı biçimli büyük ocak 167
Resim 36. Norşuntepe (Elazığ) tabaka XXIV'te ev mimarisi....169
Resim 37. Norşuntepe (Elazığ), pithos binası....170
Resim 38. Tülintepe (Elazığ) ele geçirilen sapan taneleri....174
Resim 39. Tülintepe (Elazığ) ele geçirilen sapan taneleri....175
Resim 40. Kerpiç çukurunda yapı malzemesinin hazırlanması 181
Resim 41. Aşağı Ağınsı Köyü'nde tek katlı bir ev 182
Resim 42. Aşağı Ağınsı Köyü'nde iki katlı bir ev....182
Resim 43. Eski Harput'ta bir ev....183
Resim 44. Han İbrahim Şah, düz damlı evler 184
Resim 45. Toprak dam inşa tekniği....184
Resim 46. Şemsi Köyü evlerinin damları 185
Resim 47. Kesik koni biçiminde ekin kuyusu....187
Resim 48. Pulur (Sakyol), XIII. yapı katı, ekin kuyusu....187
Resim 49. Alişam'da büyük tahta ambar 187
Resim 50. Arozik'te yerden yükseltilmiş petekler....189
Resim 51. Munzuroğlu Köyü, Hasan Ulukaya evi 190
Resim 52. Hanesik Köyü'nden bir evin pencere ayrıntısı....190
Resim 53. Alişam'da iç avlu....191
Resim 54. Tadım Köyü'nde bir evin taş merdiveni 191
Resim 55. Doğu Anadolu Bölgesi'nde, çobanların çadır hayatı....193
Resim 56. Tepecik Köyü, bileşik konut,....195
Resim 57. Munzuroğlu Köyü, evlerin bahçesindeki öğütme taşları 196
Resim 58. Munzuroğlu Köyü, değirmen yapısında lambalık (takalar)....197
Resim 59. Munzuroğlu Köyü, küp yayık, yağ kabı 198
Resim 60.Tepecik Höyüğü (Elazığ) ETÇ III. yapı evresine ait at nalı ocak....198
Resim 61. Munzuroğlu Köyü, ocaklar....198
Resim 62. Alişam Köyü'nde, dışı sıvanmamış kerpiç yapı 200
Resim 63. Habusu Köyü'nde, fırın 201

Resim 64. Miyadin Köyü, genel görünüm 202
Resim 65. Hanesik Köyü'nde bir ev 203
Resim 66. Uslu (Elazığ), altlığın üzerinde çömlek hamuruna Resim verme 208
Resim 67. Uslu (Elazığ), tahta spatula 209
Resim 68. Uslu (Elazığ), çömleklerin pişirilmek üzere istiflenmesi 210
Resim 69. Uslu (Elazığ), çömleklerin pişirilme öncesi durumu 210
Resim 70. Uslu (Elazığ), çömleklerin pişirilme sonrası durumu 210
Resim 71. Uslu (Elazığ), çeşitli çömlekler 211
Resim 72. Uslu (Elazığ), çeşitli çömlekler 212
Resim 73. Uslu (Elazığ), kaş bezemeli güveç 212
Resim 74. Uslu (Elazığ), ekmek duvağı 212
Resim 75. Uslu (Elazığ), sancı duvağı 212
Resim 76. Uslu (Elazığ), depodaki petekler 213
Resim 77. Uslu (Elazığ), çömleklerin katırlara yüklenmesi 214
Resim 78. Atatürk ve Karakaya baraj alanlarında arkeolojik merkezler 217
Resim 79. Doğu Anadolu'da Malatya ve yöresinin fiziki görünümü 219
Resim 80. Pirot Köyü (Malatya) 220
Resim 81. Arslantepe (Malatya), başak motifli taştan damga mühür 223
Resim 82. Arslantepe (Malatya), mühür çizimleri 224
Resim 83. Arslantepe (Malatya), saray kompleksinde bulunan duvar resmi 225
Resim 84. Anadolu'daki Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağı yolları 226
Resim 85. Pirot Köyü (Malatya) 228
Resim 86. Fırat kenarında Pirot Höyük (Malatya) 230
Resim 87. Evliya Çelebi döneminde Anadolu yollarını gösterir harita 231
Resim 88. İmamoğlu Köyü, İzzettin Öncü Evi (Malatya) 233
Resim 89. Merkez Sinema Caddesi'nde (Malatya) geleneksel konutlar 233
Resim 90. Kapı tokmaklarından ayrıntılar (Malatya) 234
Resim 91. Arslantepe'de (Malatya), bulunmuş mühür çizimleri 235
Resim 92. Arslantepe'de (Malatya), bulunmuş olan mühür baskı desenleri 235
Resim 93. Arslantepe'de (Malatya) kapı kilitlerinin canlandırılması 236
Resim 94. Arslantepe'de (Malatya) kapı kilitlerinin canlandırılması 237
Resim 95. Malatya yöresinde ahşap kilit (Pağa) 238

Resim 96. Batı Karadeniz Bölgesi'nde ahşap kilit 238
Resim 97. Pağa'nın çalışma düzeneği ve ayrıntı 240
Resim 98. Kastamonu yöresinde kullanılan ahşap kilit 241
Resim 99. Düz toprak damlar "loğ"larla sıkıştırılır 242
Resim 100. Karapınar Mahallesi'nden bir evde "sedir" (makat) 244
Resim 101. Cafer'de (Malatya) kışlık yiyeceklerin depoladığı bölüm 245
Resim 102. Cafer'de (Malatya) toprakların dağılımı 249
Resim 103. Cafer'de (Malatya) arazi kullanımı 250
Resim 104. Hububat hasadının "döven"lerle yapılışı 251
Resim 105. "Döven"den ayrıntı 251
Resim 106. Değirmen yapısının yandan ve önden kesiti, Karapınar 252
Resim 107. Değirmen yapısının içinden görünüm, Karapınar 253
Resim 108. Malatya yöresinde kayısı kurutan bir kadın 253
Resim 109. Ağaç kütüğünün işlenerek yayık haline getirilişi 254
Resim 110. Tenekeden yapılmış yayık 255
Resim 111. Elek çeşitleri, tahta kepçe ve ayran kabı 255
Resim 112. Satılmak üzere top haline getirilen yünler 256
Resim 113. Kıyıcak yöresinde gezici berber (Malatya) 257
Resim 114. Bir odası bakkal dükkanına çevrilmiş ev (Malatya) 257
Resim 115. Pirot (Malatya), kerpiçten tek katlı bir ev 258
Resim 116. Pirot (Malatya), kerpiçten iki katlı bir ev 258
Resim 117. Pirot (Malatya), toprak damlı ve kerpiç evler 259
Resim 118. Pirot (Malatya), tek kanatlı bir kapı ve süsleme elemanları 260
Resim 119. Karapınar (Malatya), çift kanatlı bir kapı ve süsleme elemanları 260
Resim 120. Karapınar (Malatya), evlerde ahşap merdiven kullanımı 261
Resim 121. Karapınar (Malatya), dışarıdan taş merdivenli bir ev 261
Resim 122. Cafer (Malatya), evlerde ocak çeşitleri 262
Resim 123. Karapınar (Malatya), mutfakta bulunan tereklere 263
Resim 124. Kişisel bakım için evin bir bölümüne düzenlenmiş su tekneleri 263
Resim 125. Karapınar'da (Malatya) çevresi çitle çevrilmiş bir ev 264
Resim 126. Abdullah Başdemir evi (Malatya) 265
Resim 127. Kuzeydoğu Anadolu, fiziki görünümü 268

Resim 128. Kuzey Doğu Anadolu'da geleneksel konutlar 272
Resim 129. Kuru taş duvarlardan inşa edilen evler..... 273
Resim 130. Karaz Höyük (Erzurum), siyah astarlı çömlek 275
Resim 131. Karaz Höyük (Erzurum), çömlek kapakları..... 275
Resim 132. Karaz Höyük (Erzurum), taşınabilir ocaklar..... 276
Resim 133. Sos Höyük (Erzurum), Erken Transkafkas çanak çömlek grubu..... 280
Resim 134. Sos Höyük (Erzurum), seyyar ocak 281
Resim 135. Sos Höyük (Erzurum), Erken Transkafkas mezarı 282
Resim 136. Karaz Kültürü'nün yayılım alanı 285
Resim 137. Karaz tipi çanak çömlek grubu 288
Resim 138. Üç kollu, saç ayağı görünümlü ocaklar..... 289
Resim 139. Kilden at nalı biçimli taşınabilir ocak..... 289
Resim 140. Doğu Anadolu Erken Tunç Çağı ev planı..... 291
Resim 141. Köşeleri yuvarlatılmış, dikdörtgen-kare planlı ev çizimi 291
Resim 142. M.Ö.II. binyıl Kuzeydoğu Anadolu halklarını gösterir harita 293
Resim 143. Urartu ve Kuzey Suriye'yi gösterir harita..... 295
Resim 144. Ksenophon'un Anadolu'da geçtiği yolları gösterir harita 296
Resim 145. Kars yöresinde bir köy topluluğunun yaşadığı küçük bir habitat 299
Resim 146. Kuzey Doğu Anadolu'da bir toplu yerleşim..... 299
Resim 147. XVIII.yüzyıl doğabilimci Tournefort'un Erzurum gravürü..... 299
Resim 148. Kuzeydoğu Anadolu'da ahşap mimari örneği 300
Resim 149. Tandır ekmeği yapan kadınlar 301
Resim 150. Tandır yapımı..... 303
Resim 151. Tandır yapımı..... 303
Resim 152. Tandır planı..... 304
Resim 153. Pulur Höyük (Erzurum), Orta Çağ tandırı 304
Resim 154. Dere yatağından kilin elde edilişi (Yiğittaşı-Erzurum)..... 305
Resim 155. Bir dere taşı ile çömleğin perdahlanması (Yiğittaşı-Erzurum)..... 305
Resim 156. Yatay açılmış bir siyah kehribar taşı galerisi..... 307
Resim 157. Siyah kehribar taşının, ilkel bir tezgâh türünde işlenmesi 308
Resim 158. Aras Nehri kıyısında çalışan kadınlar..... 309
Resim 159. Toprağın geleneksel yöntemlerle sürülmesi 310

Resim 160. Geleneksel topluluklarda tarım aletleri 311
Resim 161. Anadolu'da kırsal kesiminde kullanılan kağnı arabası 311
Resim 162. Öküzlerin çektiği tahta kızaklar 311
Resim 163. Hasat ve harman bütün ev halkının katılımıyla yapılır 312
Resim 164. Kura Nehri'nin çevresi'nde göçebe topluluklar 314
Resim 165. Kars yöresinde bir kom 318
Resim 166. Keçebörk Yaylası'nda tek gözlü bir mesken 320
Resim 167. Tek gözlü basit yayla evinin planı 320
Resim 168. Çıldır Gölü çevresinde yayla göçleri 321
Resim 169. Iğdır-Aralık yöresinde kışlak alanları ve yayla göçleri 322
Resim 170. Koyun sürülerinin "ber"lerde sağılması 323
Resim 171. Süphan Dağı 329
Resim 172. Nemrut Dağı'nda küçükbaş hayvan sürüleri 332
Resim 173. Üzerinde erkek savaşçı figürü bulunan Hakkari çoban steli 340
Resim 174. M.Ö.II.binyıl monokrom boyalı kap örnekleri 342
Resim 175. M.Ö.VIII.yüzyıl kırmızı açkılı seramik grubu 342
Resim 176. Urartu Krallığı'nın başkenti Tuşpa (Van Kalesi) 344
Resim 177. M.Ö.II.binyıl Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye siyasi yapısı 346
Resim 178. Zap Suyu yatağında bir yerleşim 351
Resim 179. Urartu sulama sisteminden, Menua Kanalı 355
Resim 180. Çavuştepe Kalesi (Sardurihinili) erzak deposu 356
Resim 181. Karbonlaşmış mercimekler, Yukarı Anzaf Kalesi 358
Resim 182. Urartu yolu, Van Gölü'nün güneyi 362
Resim 183. Ağartı Köyü (Van) ve Ayanis Kalesi (Rusahinili) 369
Resim 184. Ağartı Köyü sokağı (Van) 371
Resim 185. Rahiyettin Koç Evi'nin şeması 372
Resim 186. Ağartı Köyü'nde (Van) kerpiç bir ev 373
Resim 187. Hamza Süt Evi, Koyun ahırı 374
Resim 188. Rahiyettin Koç'un yeni yaptırdığı ev kompleksi ve planı 375
Resim 189. Ağartı'da (Van) terk edilmiş mesken 375
Resim 190. Yukarı Anzaf Kalesi'nden "kaya işareti" grubu 377
Resim 191. Urartu "kaya işaretleri"nin yayılım alanı 378

Resim 192. Urartu merkezlerinde sık karşılaşılan tekerlek kalıpları 381
Resim 193. Geleneksel yöntemlerle üretilmiş at arabasının tekerleği 381
Resim 194. Urartu merkezlerinde karşılaşılan boyunduruk kalıbı..... 381
Resim 195. Geleneksel yöntemlerle üretilmiş boyunduruk 381
Resim 196. Urartu merkezlerindeki Faça/Boyunduruk-Ok sabitleme kalıpları.... 382
Resim 197. Faça/Boyunduruk-Ok sabitlemenin geleneksel kullanımı 382
Resim 198. Urartu merkezlerinde tek parça faça ya da boyunduruk kalıpları..... 382
Resim 199. Geleneksel yöntemlerle üretilmiş faça ya da boyunduruklar..... 382
Resim 200. Karadeniz Bölgesi'nin fiziki haritası 387
Resim 201. İkiztepe (Samsun) Erken Tunç Çağı II, basit toprak mezarda (35-40 yaşlarında kadın) ele geçirilen kemik tarak..... 393
Resim 202. İkiztepe (Samsun) Erken Tunç Çağı III, 436gr. Ağırlığında, 36,5 cm. uzunluğunda, dağ keçisi başlı tunç hançer..... 394
Resim 203. M.Ö.II.binyılda Hititler'in kuzey komşularını gösterir harita 396
Resim 204. Orta Karadeniz Bölgesi'nde M.Ö.II.binyıl Hitit iskan yerleri 397
Resim 205. Batı Karadeniz Bölgesi'nde Derebalık Yaylası'nda yaylacı topluluklar (Düzce)..... 400
Resim 206. Nemin etkisini azaltmak için de ağırlığı çeken noktalara taşlar konulmuş bir ev 401
Resim 207. Ahşap direkler üzerine oturtulmuş bir ev..... 401
Resim 208. Dranaz Yaylası'nda (Sinop) bir ev 402
Resim 209. "Bağdadi çıta tekniği"nde yapılmış, çıtaların arası çamurlar doldurulmuş iki katlı bir ev 402
Resim 210."Bağdadi çıta tekniği"nde yapılmış, çıtaların arası çamurla doldurulmuş bir ev, Kavakbıçkı Köyü (Düzce) 403
Resim 211. Mudurnu'da bir evin dış görünüşü 1 (Bolu) 403
Resim 212. Mudurnu'da bir evin dış görünüşü 2 (Bolu) 404
Resim 213. Mudurnu'da bir evin dış görünüşü 3 (Bolu) 404
Resim 214. Mudurnu'da bir evin dış görünüşü 4 (Bolu) 404
Resim 215. Dranaz Yaylası'nda (Sinop) "ahşap yığma tekniği"nde yapılmış "çantı/karaboğaz" ev 405

Resim 216. İkiztepe (Samsun) kazılarında ele geçirilmiş çamur parçaları ve üzerlerindeki dal ve yaprak izleri 406
Resim 217. İkiztepe II (Samsun), ahşap direkleri kavrayan yanmış kalın pise kalıntılarından bir parça 406
Resim 218. İkiztepe (Samsun) Erken Tunç Çağı III evlerini yeniden canlandırma denemesi 407
Resim 219. İkiztepe (Samsun) Erken Tunç Çağı III evlerini yeniden canlandırma denemesi 407
Resim 220. Çarşamba Göğçeli Camii (Samsun) 412
Resim 221.Yapının köşelerine yerleştirilen iri temel taşlar 413
Resim 222. "Ahşap yığma tekniği"nde inşa edilmiş bir "çantı" ev 413
Resim 223. Karadeniz Bölgesi'nde evlerin bahçelerinde bulunan ahırlar 414
Resim 224. Ahırın içinden bir görünüm 414
Resim 225. Gölormanı Köyü'nde (Düzce) bir "serenti" (serender) 415
Resim 226. Kestane ağacından ana direkler üzerindeki "ağırşaklar" 415
Resim 227. Hasattan sonra kaldırılan mısırlar 416
Resim 228. Bazı "serenti"lerin (serender) içinde ahşaptan yapılmış ambarlar 416
Resim 229. "Serenti" altında kösele taşı 417
Resim 230. Makaralı merdiven sistemine sahip "serenti" (serender) 417
Resim 231. Ahşaptan ayran küleği 417
Resim 232. Kestane ağacından yapılmış, hamur teknesi 418
Resim 233. İç Anadolu Bölgesi fiziki haritası 423
Resim 234. Altında hayvanların barındığı bir ev 429
Resim 235. Ana yapı malzemesi kerpiç olan, ancak dışı sıvanmamış bir ev 429
Resim 236. İç Anadolu'nun tipik köy evinin ön cepheden görünümü 430
Resim 237. Evin yan cepheden görünümünün çizimi 431
Resim 238. Kışlık yiyeceklerin hazırlanmasında dibek 433
Resim 239. Teve Köyü'nde (Ankara) bir kadının el değirmeni kullanması 433
Resim 240. Çatalhöyük (Çumra-Konya), Tapınak II kil heykelcik 438
Resim 241. Çatalhöyük (Çumra-Konya), "İkinci Akbaba Tapınağı" 439
Resim 242. 1900'de Amerika'nın güneybatısında Taos yerli köyü 440

Resim 243. Sudan'daki Mesakin Nuba avlusunun içindeki
bir evin duvarlarındaki sembolizm.....441
Resim 244. Konya'nın yüksek rakımlı köylerinde yürütülen etnoarkeolojik
çalışmalar 442
Resim 245. 1960'larda kazı yapılan bir binadaki erkek geyik duvar resmi.....444
Resim 246. Çatalhöyük'teki (Çumra- Konya) deneysel ev 446
Resim 247. Neolitik Çağ'da bahar taşkınları sırasında
Çatalhöyük yerleşmesinin rekonstrüksiyonu 447
Resim 248. Çatalhöyük'teki (Çumra-Konya) leopar çiftleri.....448
Resim 249. Bina 42'de bir gömütte bulunan delinmiş leopar pençesi.....449
Resim 250. Çatalhöyük (Çumra-Konya), Tapınak VII.8'in kuzey duvarı.....450
Resim 251. Çatalhöyük (Çumra-Konya), değişik türlerde hasır, sepet örgüleri...451
Resim 252. Tapınak VI.1'de bulunan sıradışı bir mezar 452
Resim 253. Çatalhöyük (Çumra-Konya) duvar resminin renkli kopyaları.....453
Resim 254. Çatalhöyük (Çumra- Konya) duvar resimlerine ait benzer unsurlar içeren
günümüz Anadolu kilimi 453
Resim 255. Tipik bir Çatalhöyük (Çumra- Konya) evinin çizimi 456
Resim 256. Bina 2 güney duvarındaki fırının yanında kil toplar.....458
Resim 257. Çatalhöyük'te (Çumra-Konya) ele geçirilen obsidyen aletler 459
Resim 258. Tapınak VII.14'ün kuzey ve doğu duvarındaki bir resim.....460
Resim 259. Çatalhöyük'te (Çumra-Konya) bir andezit sürtme taş bloğu.....462
Resim 260. Çatalhöyük'te (Çumra-Konya) boya yapmak için kırmızı pigmentin
ezilmesinde kullanılan şist palet.....462
Resim 261. Bina 42'deki bu mezarda elinde alçılı kafatası tutan bir iskelet 465
Resim 262. Yapı 1'deki kuzeybatı sekisinin yanındaki duvarda bulunan
geometrik resmin katmanları.....466
Resim 263. Çatalhöyük'ün (Çumra-Konya) rekonstrüksiyonu 467
Resim 264. Gordion (Yassıhöyük).....469
Resim 265. Yassıhöyük Köyü'nden bir görünüm.....470
Resim 266. Yassıhöyük Köyü'nü Ankara'ya bağlayan yol.....471
Resim 267. Köy evlerinin bahçelerinde bulunan ambar, ahır, kümes 472
Resim 268. Yassıhöyük Köyü.....473

Resim 269. Yerel ustalar tarafından inşa edilecek kerpiç evlerin kerpiçlerinin dökülmesi 473
Resim 270. Köy evleri bahçelerinde meyve ağaçları 474
Resim 271. Yassıhöyük, köy çeşmesi 475
Resim 272. Yassıhöyük kadınları yün işlerken 475
Resim 273. Yassıhöyük köyünde tarlaların sulanması 477
Resim 274. Yassıhöyük'te tarlaların sürülmesi 477
Resim 275. Buğday sapları ve düven 478
Resim 276. Yassıhöyük'te hasattan sonra buğdayların çuvallara doldurulması 478
Resim 277. İçinde küçük sapların bulunduğu buğday yığınları 479
Resim 278. Yassıhöyük'te hasadın ardından bulgur yapımı 479
Resim 279. Küçükbaş hayvanların sağılma işlemi 480
Resim 280. Kültürlenme süreci 480
Resim 281. Yassıhöyük Köyü'nde bir çoban ve sürüsü 481
Resim 282. Yassıhöyük Köyü'nün yakınındaki Gençali Köyü 482
Resim 283. Yassıhöyük Köyü'nün yakın çevresinden bir ağıl 483
Resim 284. Akdeniz Bölgesi fiziki haritası 485
Resim 285. Antik Çağ'da Güney Anadolu bölgesini gösterir harita 488
Resim 286. Toroslar'da Bolkar Dağları'nda bir ev 490
Resim 287. Lykia Bölgesi'nde taştan yapılmış bir çiftlik evi 490
Resim 288. Beypınarı Yaylası'nda göçer kıl çadırı 492
Resim 289. Antalya Yörükleri'nin göç yolları 493
Resim 290. Yörük göçebelerin keçe üretimi 493
Resim 291. Toroslar'da yarı-yerleşik topluluklar 495
Resim 292. Baharda Beypınarı Yaylası 496
Resim 293. Mersin Yöresi'nde bazı yaylacı toplulukların yazlık ve kışlık yerleşimleri 497
Resim 294. Toroslar'da bir yayla evinin planı 499
Resim 295. Katran ağaçları (Sedir ağacı- Cedrus libani) 501
Resim 296. Katran ağaçlarından (Sedir ağacı- Cedrus libani) alınmış parçalar 502
Resim 297. Katran ocağının üstünün kapatılmasından sonra yakılması 503
Resim 298. Yük hayvanlarından devenin açık yaralarına katranın uygulanışı 504

Resim 299. Güneydoğu Anadolu Bölgesi fiziki haritası 507
Resim 300. Hasan Kılıç evi 510
Resim 301. Harran'ın geleneksel arı kovanı biçimli evleri 511
Resim 302. Karkamış baraj alanı 513
Resim 303. İkizce Köyü'nün havadan görünüşü 513
Resim 304. Yağmuralan Köyü'nde iki katlı bir ev 514
Resim 305. Bilal Erdem evi, avlu cephesi 515
Resim 306. Mehmet Kalkan evi, avlunun güneydoğusundaki "barak odası" 515
Resim 307. Seldek, Yusuf Büyükertaş evi 516
Resim 308. Aşağı Kuyucak Köyü durum planından bir kesit 517
Resim 309. Yonga yapımı sırasında bedenin durumu 518
Resim 310. Onarılacak dövenin altı ve altından detay 519
Resim 311. Antik Çağ'da Küçük Asya'nın batı bölgeleri 523
Resim 312. Batı Anadolu Bölgesi fiziki haritası 525
Resim 313. Marmaris ve Milas yörelerinden zeytin ve üzüm işlikleri 529
Resim 315. İbrahimağa Köyü, Kula (Manisa) 531
Resim 316. Taş, kerpiç ve ahşap yapı malzemesinin birlikte kullanıldığı evin duvarından ayrıntı, Değirmendere (Kolophon-Menderes). 532
Resim 317. İbrahimağa Köyü'nde taş malzemenin ağırlıklı olarak kullanıldığı bir ev kompleksi, Kula (Manisa) 533
Resim 318. Kula kırsalında bir bağ evi, Manisa. 534
Resim 319. Sardis yöresinde geleneksel çömlek üretimi yapan yerleşimler 535
Resim 320. Gökeyüp Kasabası'nın doğudan görünümü. 536
Resim 321.1972-1977 yılları arasında Gökeyüp Köyü'nden Demirköprü Barajı'nın görünümü 538
Resim 321. 2008 yılında, Gökeyüp Kasabası'ndan Demirköprü Barajı'nın görünümü. 539
Resim 322. Çömlek kalıbı, Çömlekçi Yıkığı Mevkii, Gökeyüp. 541
Resim 323. Fatma Özer, çömlek hamurundan bir parçayı alarak kalıp üzerine koymaya hazırlıyor. 541
Resim 324. Gökeyüp çömleklerinde kullanılan toprağın kimyasal analizi 542
Resim 325. Evlerin önüne getirilen sakızlı toprak 543

Resim 326. Sakızlı toprak 544
Resim 327. Mengelenin tokmakla dövülmüş hali 544
Resim 328. Mengelenin tokmakla inceltildikten sonra, tel bir elekle elenip çuvallara doldurulması 544
Resim 329. Mengele ve sakızlı toprağın karıştırılıp yoğrulmuş hali 545
Resim 330. Çömlek döneği 545
Resim 331. Çömlek kalıpları 545
Resim 332. İşaretli kalıplar 545
Resim 333. Taban koyma ve kıyı yuvarlama işlemi 546
Resim 334. Bant usulü şekillendirme 546
Resim 335. Çömleğin kılıçla şekillendirmesi 546
Resim 336. Su dolu kapta, kılıç ve el çaputu 546
Resim 337. Kalıp üzerinde kurmaya bırakılmış kayık tabak 547
Resim 338. Kalıp üzerinde kurumaya bırakılmış kase 547
Resim 339. Karınlama ve kulplama işlemi biten sırlanmamış çömlekler 548
Resim 340. Karınlama ve kulplama işleminden sonra sırlanmış çömlekler ve pişirmede kullanılan çengel 548
Resim 341. Çömlek pişirmede kullanılacak istiflenmiş odunlar 550
Resim 342. Çömleklerin açık alanda pişirilmesi 550
Resim 343. Gökeyüp Kasabası'nın kuzeyinde yok olan bitki örtüsü 551
Resim 344. Fatma Özer evi, bodrum kattaki çömlek işliği 551
Resim 345. Ayran testisi 552
Resim 346. Su testisi 552
Resim 347. Emzikli bardak 552
Resim 348. Çocuk bardağı 552
Resim 349. Aş testisi 552
Resim 350. Süt bakracı 552
Resim 351. Kavurma güveci 553
Resim 352. Dört kulplu güveç 553
Resim 353. Bayındır Çanağı 553
Resim 354. Sayı 553
Resim 355. Arapbaşı 553

Resim 356. Mıkri 553
Resim 357. Kâse 553
Resim 358. İç içe iki boy kayık tabak (yılık) 553
Resim 359. Tava 553
Resim 360. Kahve Tavası 553
Resim 362. Ekmek sacı 554
Resim 363. Sabunluk 554
Resim 364. Süzgeç yapımı 554
Resim 365. Kestane kavurma tepsisi 554
Resim 365. Dekoratif kap 554
Resim 366. Dekoratif kap 554
Resim 367. Vazo 554
Resim 368. Vazo 554
Resim 369. Gökeyüp'te çömleklerin kıl çuvallar içinde nakledildiği yıllar 556
Resim 370. İbrahimağa Köyü, Yüksel Yardımcı'nın evinin mutfak tereğindeki Gökeyüp çömleği 558
Resim 371. İbrahimağa Köyü'nde Gökeyüp çömleği 558
Resim 372. Kula-İzmir karayolu kenarında bir dinlenme tesisinde satışa sunulan Gökeyüp çömlekleri 561

GİRİŞ

İnsanlığın uzak geçmişinin aydınlatılması için çaba gösteren arkeoloji bilimi, bilinen ilk yerleşmelerden günümüze kadar olan süreçte insanoğlunun geçirmiş olduğu tüm aşamaları aydınlatma çabası içindedir. Arkeoloji, insanoğlunun geçmişi ile ilgilendiğinden, arkeolojiyi antropolojinin bir boyutu ve geçmiş zamanı olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Geçmişi bulmak, soyut olan bir şeyi bulmak kadar zor ve algılanması güç bir durumdur. Arkeolojik kazıda elde edilen bulgular geçmişe ait olmasının karşısında, bulguların yorumlanması günümüze aittir ve bir kurgulama gerektirir. Bu, aynı zamanda arkeolojinin bir tanımlama bilimi olduğunun da göstergesidir.

Geçmişin algılanabilmesi ve yeniden kurgulanabilmesi, belirli ölçüde bilgi birikimi, çaba ve daha önemlisi farklı bir düşünce yapısını gerekir. Farklı düşünce yapısına sahip olabilmek, farklı bilgileri literatüründe sistematik olarak bulunduran ve aynı amaçlar doğrultusunda çalışan antropoloji, etnoloji ve tarih gibi bilimlerin verilerinden yararlanılarak bir ölçüde kazanılabilinir. Bu, bir anlamda arkeolojik kazılarda karşılaşılan sorunlarla ilgili yeni sorulara sahip olmak anlamına geldiği gibi karşılaşılan soruna yeni yaklaşımlar da getirmiş olabilir ve yeni soruları kazılarda karşılaşılan problemlere uygulamak, geçmişin özellikle de uzak geçmişin anlamlandırılmasına katkı sağlayabilir.

Arkeolojide uzak geçmişin kurgulanmasında yeni yaklaşım arayışları, bir alt disiplin olarak yüzyılımızın ikinci yarısında kendini farklı isimlerle ortaya çıkarmıştır. Söz konusu yeni yaklaşımlardan biri olan etnoarkeoloji, arkeoloji dünyasındaki tüm tartışmalara rağmen, özellikle son yıllarda arkeoloji çevrelerine kendini kabul ettirmiş görünmektedir. Anadolu'da ise bu konuda yapılan araştırmalar, oldukça sınırlı sayıda olmakla birlikte, özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan ilk etnoarkeolojik çalışmaların oldukça yoğun ama günümüzden yaklaşık 40 sene önce yapılmış olduğu düşünülürse, bu alt disiplinin ülkemizdeki yaşı ile dünyadaki yaşının birbirine yakın olduğu ortadadır. Yaklaşık olarak 40 yıldan bu yana Anadolu'da gerçekleştirilen etnoarkeoloji çalışmalarının konuları, kapsamları ve sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, etnoarkeoloji çalışanların amaçlarına ulaşmada, Anadolu'nun oldukça uygun şartlar taşıdığı

gözlemlenmektedir. Arkeolojik bağlamda geleneksel mimariden çömlekçiliğe, yerleşim dokusundan arazi kullanımına, kırsal ekonomik sistemlerden en genel anlamı ile kültüre kadar hemen her konuda etnografik kayıtlardaki bilgiler arkeologlara yeni bakış açısı kazandırmıştır. Ayrıca bu bilgiler geçmişi anlamlandırmada araştırmacılara analojik malzeme sağlamıştır.

Anadolu'nun bu özel durumu şüphesiz coğrafi koşullarla yakından ilgilidir. Topografik, jeolojik, iklimsel ve bitki örtüsü bakımından oldukça çeşitlilik gösteren Anadolu, tarihöncesi çağlardan günümüze kadar yaşayan çeşitli topluluklara doğal yaşam alanları sunmuştur. Özellikle tecrit edilmiş yaşam alanları, içinde barındırdığı kültürleri bir kalıba sokarken, yüzyıllar içinde değişmesi kaçınılmaz olan kültürün de daha uzun ömürlü olmasını sağlamıştır. Anadolu'da XXI.yüzyılın başlarında olduğumuz günümüzde dahi sosyal, kültürel ve ekonomik sistemlerinin, geleneksel bir sisteme dayandığı sayısız kırsal topluluk, belirli habitatlarda yaşamaktadır. Anadolu'da etnoarkeoloji çalışmanın diğer bir avantajı da bu toplulukların etnografik olarak detaylı bir şekilde kayıt altına alınması olmalıdır. Bununla birlikte etnoarkeolojinin bütünsel kültürü tanımlamada tüm bu iyi niyetlerine rağmen, arkeolojik bakış açısıyla etnoarkeoloji, bir yöntem olarak değil, materyal kültürü tanımlamada bir strateji olarak görülmelidir.

Materyal kültürü tanımlamada alan çalışmalarının hem arkeolojide hem de etnografyada yeri tartışmasız çok önemlidir. Çalışmamızın Batı Anadolu bölümünde üzerinde durduğumuz Gökeyüp'teki (Salihli-Manisa) geleneksel çömlekçilik ile ilgili verilerimizin büyük bir bölümü, Doç.Dr.E.Akdeniz'in başkanlığında, TÜBİTAK'ın 107K030 no'lu SOBAG Projesi kapsamında yürütülen "Prehistorik-Protohistorik Çağlarda Manisa ve Çevresi" adlı yüzey araştırmasından elde edilen bilgilere dayanmaktadır.

Ayrıca çalışmamızın içeriğinde kullanmış olduğumuz, kaynağı belirtilmeyen fotoğraflar, Gökeyüp'te (Salihli-Manisa), Mudurnu'da (Bolu) ve Düzce yöresinde yapmış olduğumuz araştırmalara ve kişisel arşivimize dayanmaktadır.

Problem

1960'ların sonlarında Anadolu'da Keban Projesinin başlamasıyla kendini yoğun olarak gösteren etnoarkeolojik çalışmalara karşın, izleyen yıllarda ve özellikle günümüzde, ülkemizde yapılan etnoarkeolojik yayınlarda görülen azlık dikkat çekerken, ülkemiz dışındaki arkeoloji dünyasında kendisini bir alt disiplin olarak kabul ettirmiş ve oldukça ilgi gören etnoarkeolojinin, Anadolu'da da uygulanabilirliği problem olarak belirlenmiştir.

Amaç

Araştırmanın amacı, Anadolu'da başlangıcından günümüze kadar olan dönemde gerçekleştirilmiş olan etnoarkeolojik çalışmaları ele alıp, Anadolu'nun etnoarkeolojik çalışmalar için arkeologlara uygun olanaklar sunduğunu gösterebilmektir.

Önem

Ülkemiz dışındaki arkeoloji dünyasında, yeni bir yaklaşım olarak kabul edilen etnoarkeolojik çalışmalar yoğun bir şekilde artarak devam ederken, Anadolu'nun etnografik materyal bakımından etnoarkeoloji çalışanlara oldukça iyi imkanlar sunmasının ve köklü bir etnoarkeoloji geleneğinin olmasına rağmen, bu konuda yapılmış yayınlar hem dağınık hem de oldukça sınırlıdır.

Bu çalışma, Anadolu'da etnoarkeoloji konusunda yapılmış yayınları derleme niteliği taşırken, daha önce bu konunun bu seviyede araştırılmamış olması bakımından da önem taşımaktadır.

Çalışma, ülkemizde bundan sonraki yıllarda, bu konuda araştırma yapacak olan bilim insanlarına, Anadolu'da etnoarkeolojinin uygulanabilirliği konusunda yardımcı olması bakımından da önem taşımaktadır.

Sınırlılıklar

Anadolu'da gerçekleştirilen ve yayınlanan etnoarkeolojik çalışmaların sınırlı sayıda olanları dışındaki çalışmalar, genellikle birer makale niteliği taşımaktadır. Bunun yanında devam etmekte olan etnoarkeoloji projelerinin sonuçlarının arkeoloji

çevrelerine sunulamaması, çalışmamızı sınırlandırmıştır. Çalışmamız süresi boyunca Tralleis (Üçgözler-Aydın) ve Kolophon (Değirmendere-Menderes) gibi çeşitli arkeolojik yerleşimler ile çevresindeki modern yerleşimler arasındaki ilişkileri sorgulama çabasında olsak da genel olarak bu çalışma, literatür taramasında bulunabilen kaynaklarla sınırlı kalmıştır.

Tanımlar

Etnoloji: İnsanı konu edinen bir bilim olmasının yanında, insanı biyolojik bir varlık değil, bir kültür yaratıcısı olarak ele alan etnoloji, yaşayan toplum ya da kültürlerin sosyal ve kültür tarihi ile ilgilenir. Toplum türleri, kültürel yayılma, kültürel evrim, töreler, bunların kökeni, kaynakları ve değişimi etnolojinin araştırma alanlarıdır (Örnek, 1971).

Arkeoloji: İnsanların yaşamları ve kültürel yapıları konusunda temel göstergeler oldukları gerçeğinden yola çıkan arkeoloji, eski çağlardan kalma her türlü maddesel kültür kalıntısını toplar, sınıflandırır ve ele geçen bulguların durum ve koşullarını da göz önünde tutarak sonuçlara varır (Sevin, 1999).

Etnoarkeoloji: Arkeolojik bilginin yorumlanmasına yardım sağlamak için etnografik verilerden yararlanılarak analojilerde bulunmaktır (David-Kramer, 2001).

Anadolu: Küçük Asya olarak da kaynaklarda anılır. Türkiye Cumhuriyeti topraklarının % 97'sini oluşturan, Asya kıtasından batıya doğru uzanmış olan yarımadayı ifade eder (Ana Britannica, 2004).

I. BÖLÜM

ETNOLOJİ

I.A. Etnolojinin Tanımı

Etnoloji, insanı konu edinen bilim olmasının yanında insanı biyolojik bir varlık değil de bir kültür yaratıcısı olarak ele alır. Yaşayan toplum ya da kültürlerin sosyal ve kültür tarihi ile ilgilenir. Toplum türleri, kültürel yayılma, kültürel evrim, töreler, bunların kökeni, kaynakları ve değişimi etnolojinin konularıdır[1].

Etnoloji bilimi genellikle kendi içinde etnografya ve etnoloji olarak ikiye ayrılır. Etnoloji kelimesi, Yunanca *ethnos-halk* ve *logia-bilim* terimlerinin, etnografya kelimesi ise *ethno-halk* ve *graphie-tasvir* terimlerinin birleşmesiyle oluşmuştur[2]. Sözcük, ilk kez İsviçre'de XVIII.yüzyıl sonlarında kullanılmış olmakla birlikte, bugün anladığımız anlamda, antropolojik mahiyette telaffuz edilmesi, Paris'te 1838'de ilk etnoloji enstitüsünün kurulmasıyla olur[3]. Etnoloji, etnografik malzemeye dayanarak maddi ve manevi kültür öğelerinin sistematik açıklamasına yönelmekte, çeşitli kültürler arasında karşılaştırmalar yapmakta[4], bunun sonucunda *"öteki"*[5] toplumları ve kültürleri tanıma, bilme ve anlamayı hedefleyen bir disiplindir[6]. Toplumun tasviri anlamına gelen etnografya ise hem tekniğin hem de ürünün (sonucun) adıdır[7]. Saha çalışmalarından sonra sunulan yorumsuz tanıtmalara etnografya denir. Etnologlar, araştırma yapacakları kültürün yaşamına katılarak[8], bilgi toplayacakları toplulukla bir süre birlikte yaşayarak, katılımcı bir gözlemci olma amacındadırlar[9].

---

[1] Örnek 1971, 9; Örnek 1971, 81; Örnek 1969, 165; Güvenç 1992, 69; Pritchard 1998, 12; Haviland 2002, 45.
[2] Atay 2000, 143.
[3] Atay 2000, 142.
[4] Örnek 1969, 165.
[5] "Öteki" kavramı, günümüz sosyal antropoloji/etnoloji literatüründe oldukça revaçta bir terimdir. Farklı olanı anlamak, tanımak, bilmekten öte, yaşamak; kısaca "*kendimizi ve başkalarını keşfetmek"* anlamında kullanılmaktadır. Atay 2000, 142.
[6] Atay 2000, 4.
[7] Güvenç 1992, 72.
[8] Susar 2005, 141.
[9] Haviland 2002, 45.

XX.yüzyılın başlarına kadar antropoloji denilince akla sadece fiziksel antropoloji geliyordu[10]. Amerikalıların "*kültürel antropolojisi*"ne[11], Alman dilinin konuşulduğu ülkelerde, "*völkerkunde"*[12] ya da "*etnoloji"*, "*kültür tarihi"* veya "*felsefi antropoloji"* adı veriliyordu. Sosyalist Avrupa ülkelerinde,"*kültür sosyolojisi"* ya da "*etnoloji",* İngiltere'de ise "*sosyal antropoloji"* olarak[13] uzun süre anılmıştır[14]. Hatta birbirlerine çok yakın olan ve kesin çizgilerle ayrılması da mümkün görünmeyen (çeşitli yayınlarda birlikte kullanılan)[15] sosyal antropoloji ve etnoloji farklılığı yaklaşım ve çözümleme düzeyinde aranmaktadır[16]. Sosyal antropoloji, Kültürel antropoloji ve etnolojiyi değerlendirmede en yaygın kanı, bu isimlerin hemen hemen aynı anlama geldiği ve bunlar arasındaki farkın belli bir ülke ya da coğrafyada aynı bilimsel etkinliğe verilecek isim konusunda bir tercihten öteye gitmediği şeklindedir. Bu örnekler, antropolojideki terminolojinin karmaşıklığı hakkında fikir verebilir. Kısacası, sosyal antropoloji, kültürel antropoloji ve etnoloji aynı bilimsel çalışma etkinliğe farklı coğrafyalarda, o coğrafyaların özgül tarihsel, toplumsal ve kültürel dinamiklerine bağlı olarak verilmiş adlardır. Folklor ise başlangıç itibari ile *"modern"* Batı'nın kendi geçmişine ilişkin kültürel muhtevayı

---

[10] Arkeolojinin temel taşlarından Braidwood da antropolojiyi yalnızca "fiziksel antropoloji" olarak algılamıştır. Braidwood 1995, 1.

[11] Kültürel antropolojinin, sosyal antropoloji ve etnolojiden farklılığını savunanların çıkış noktası, kültürel antropolojinin, pratikten çok kuramsal-düşünsel etkinliğidir. Atay 2000, 139.

[12] Yüzyıl öncesine kadar "völkerkunde" teriminin "etnoloji" terimi ile yan yana anılması tepki çekmemiş olsa da günümüzde artık "völkerkunde-folklor-halkbilim" bağımsız bir bilim haline gelmiştir. Bu konu ile ilgili tartışma için bkz. Tan 1995, 18.

Türkiyede'ki üniversitelerin etnoloji-halkbilim kürsülerinin yakın ilişkileri için Erdentuğ'un makalesi oldukça yeterlidir. Erdentuğ 1982, 3.

Ülkemizde yaygın olarak kullanılmakta olan, "halkbilim" ve "folklor" gibi dilimize ait olmayan terimlerin akademik camiada kullanılması yerine, bu terimleri karşılayan ve öz Türkçe bir terim olan "budunbilim" teriminin kullanılmasını karabaş önerir. Karabaş 1999, 23.

Türkçemizde, "budun" terimine ilk olarak, Orhun Anıtları'nda "bodun" şeklinde rastlamaktayız. Kelimenin anlamı "boy" u karşılamaktadır; Türk bodun, Oğuz bodun, Kırgız bodun gibi. Kafesoğlu 1986, 219.

[13] Briggs 2007, 103.

Terim olarak "Sosyal Antropoloji" İngiltere'de, London School of Economics adlı kuruluşta 1922 yılında ortaya çıkmıştır. Aslında, alanın bu kuruluştaki tarihçesi 1905'e kadar gitmektedir. O yıllarda sömürgelere atanan İngiliz kamu görevlilerinin gittikleri yörelerdeki yerli halkların örf ve adetlerini bilmeleri gerektiğinden etnoloji programı oluşturulmuştur. Sosyal Antropoloji olarak değişime uğraması, I. Dünya savaşı sonrası B. Malinowski ile gerçekleşmiştir. Erdentuğ-Magnarella 2000, 43;

Diğer taraftan, sosyal antropoloji, etnoloji ve kültürel antropolojiyi modern Batı'nın, endüstrileşmiş Batı insanının, kendi dışına bakışı ve "öteki" toplumsallıkların bilgisini derleme ihtiyacından doğduğunu da savunanlar vardır. Emiroğlu 1982, 105; Atay 2000, 158.

[14] Güvenç 1992, 70.

[15] Haviland 2002, 45.

[16] Pritchard 1998, 12-16; Atay 2000, 137.

kayda geçirmek ve değerlendirmek maksadıyla ortaya çıkmış bir etkinliktir[17]. Belki de bu karmaşıklık, antropoloji kelimesinin içindeki *insan* kavramının tanımlanmasındaki zorluğun göstergesidir.

I.B. Etnolojinin Konuları

Etnolojinin 5 önemli araştırma sahası vardır.

I- Maddi kültür ve teknoloji: Bu sahaya besin elde etmek için her türlü araç-gereç, mesken tipleri ve yapımı, kap-kacak imalatı, işlikler, taşıt araçları, silahlar, av aletleri, tuzaklar, giyim-kuşam, süs eşyaları gibi[18].

II- İlkel Ekonomi[19]: İlkel ekonomi, çoğu zaman maddi kültür ve teknoloji ile yan yana ele alınmaktadır. Bu alana, Ekonomi ve coğrafi çevre; çevrenin ekonomiye, ekonominin çevreye etkisi, Ekonomi ve toplum; üretim, doğal iş bölümü, teknik iş bölümü, toplu çalışma, zanaat, Ekonomi ve manevi kültür; ekonominin manevi kültüre etkisi, manevi kültürün ekonomi üzerine etkisi, Tüketim; paylaşma, değiş-tokuş, ticaret, Ekonomi şekilleri; avcılık, çobanlık, toplayıcılık, yaylacılık, Mal-mülk; sermaye, pazarlar, üretim araçları ve bu araçların kullanılışı girmektedir[20].

III- Sosyal Organizasyon: Toplumsal örgütün kapsamına, temelinde belirli ve karşılıklı bir takım görevlerin yattığı insancıl ilişkiler girmektedir. Bunlar, gelenek, görenek, örf, adet, sosyal alışkanlıklar, kanunlar, aile tipleri, akrabalık grupları, sosyal sınıflar, politik, ekonomik ve dinsel kurumlardır[21].

IV- Din, Büyü, Mitoloji: Bu alana doğaüstü güçler, bu güçlerin nitelikleri ve etki alanları, yüce varlık kavramı, büyücüler, şamanlar, rahipler ve kutsal kişiler ile bunların toplumun diğer üyeleri ile olan ilişkileri girmektedir. Bunun yanında din ile büyü arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, dinin ve büyünün toplumun diğer

---

[17] Atay 2000, 157.
[18] Örnek 1969, 166; Örnek 1971, 12; Tan 1995, 8-9.
[19] Antropoloji literatüründe yerleşmiş olduğu anlamda "*ilkel"* kelimesi nitelediği toplumların zaman içerisinde ilk olanlar veya diğerlerine göre aşağı derecede olanlar anlamına gelmez. İlkel toplumlar da bizimkiler kadar eski bir tarihe sahiptirler ve bazı yönlerden bizden daha az gelişmiş olmalarına rağmen bazı yönlerde bizden daha fazla gelişmişlerdir. Ancak bu kelime teknik bir terim olarak oldukça yaygın kullanılmaktadır. Antropolojik açıdan *"ilkel"* kelimesi; sayıları, yaşadıkları toprak parçası ve sosyal ilişkilerin düzeyi itibari ile küçük ölçekli, daha gelişmiş toplumlarla kıyaslandığında basit bir teknolojiye, basit bir ekonomiye sahip, uzmanlaşmanın oldukça az olduğu toplumları ifade eder. Diğer önemli kriterlerden biri de yazılı kültürün olmayışıdır. Pritchard 1998, 15-16.
[20] Örnek 1969, 167; Örnek 1971, 13; Örnek, 1977, 18.
[21] Örnek 1969, 167; Örnek 1971, 13-14.

kurumlarına etkisi, dinsel ve majik ritüellerin tasviri ve tanımlanması, ayinler, törenler bu bölümün konularını teşkil eder[22].

V- Sanat, Oyun ve Müzik: Resim, resmin stilize unsurları, heykel, mimari, müzik, edebiyat etnolojik sanat araştırmalarının temelini oluşturur[23].

I.C. Etnolojinin Tarihsel Gelişimi

Tarih biliminin kurucusu olarak bildiğimiz Herodotos'u (M.Ö.484-425), etnoloji biliminin kurucusu[24] olarak da değerlendirebiliriz. Çünkü Herodotos, Akdeniz çevresindeki ülkeler konusunda görüp işittiklerini yazmakla yetinmemiş, bu ülkelerde yaşayan insanların, tarihsel açıdan niçin farklı olduğu sorusuna cevaplar aramıştır. Herodotos, bu toplumların giyim-kuşam, töre, davranış biçimleri, iklim, teknoloji ve politika düzeylerinde nasıl farklı olduklarını ustalıkla anlatmıştır. Genel deyişle kültürlerini incelemiştir[25].

" ...Asurya'da yağmur dönemi kısadır; oysa tahıl köklerinin gelişmesi için yağmur gereklidir; bununla beraber sulama sayesinde ekin büyür, buğday gelişir; Mısır'dakine benzemez, ırmak kendiliğinden taşıp ekili toprağı basmaz; sulama insan eliyle ve sulama boruları ile yapılır...Asurya'nın üst yanlarına düşen Ermenistan'dan söğüt ağaçları kesip gemiler için kaburga çatalı yaparlar, bunun üstünü dıştan deri ile kaplarlar...Giyimlerine gelince: ketenden uzun bir gömlek giyerler, üstüne yünden bir tane daha geçirirle; omuzlarına küçük beyaz bir aba atarlar; ulusal pabuçları vardır. Boiotia'lıların uzun konçlu ayakkabılarına benzer...Giyimleri böyledir. Şimdi de ülkede yürürlükte olan ya da daha eskiden yürürlüğe konmuş bulunan yasalara bakalım. Her köyde yılda bir kez şöyle bir tören yaparlar: Kocaya varma çağına gelmiş olan kızları toplarlar, hepsi bir arada bir yere götürürler, erkekler de gelip çevrelerini alırlar; tellal en güzellerinden başlamak üzere, hepsini teker teker kaldırıp satışa koyar; bu iyi bir para ile satıldıktan sonra, geri kalanların en alımlısını artırmaya çıkarır... en yüz kızartıcı

[22] Örnek 1969, 167; Örnek 1971, 14.
[23] Örnek 1969, 168.
[24] Dundes 2007, 81.
[25] Güvenç 1992, 19.

adetleri şudur; Her kadın ömründe bir kez, Aphrodite tapınağında oturmalı ve kendini yabancı birine sunmalıdır…"[26].

Etnoloji bilimine katkıda bulunan bir başka yazar, Poseidonios (M.Ö.135-51), yaşadığı dönemin ünlü kişileri ile dostluklar kurmuş, elçi olarak Roma'da çalışmış, bir dönem de Çiçeron'un hocalığını yapmıştır. Poseidonios, İtalya'ya ve İspanya'ya yaptığı birçok seyahatte coğrafi ve etnografik gözlemlerini sistematik bir şekilde tespit etmiştir. Keltler hakkındaki şu satırları onun yaptığı işin önemini vurgular niteliktedir;

"…Keltler uzun boylu, kumral saçlı ve beyaz tenlidir. Sakallarını ya tıraş ederler ya da sadece çenelerinde olmak üzere bırakırlar. Aristokrat sınıfına mensup olanlar, ağızlarını örtecek kadar uzun ve kalın bıyık bırakırlar. Öyle ki yemek yerken bıyıklarına yemek bulaşmaktadır. Giyimleri süslüdür, Braken dedikleri üstleri işlemeli pantolonları vardır. Silahları süs yönünden gösterişsiz, miğferleriyse sahibine heybet veren cinstendir. Savaş sırasında kimileri zincirden örme göğüs kalkanları taşırken, kimileri de çıplak göğüsle savaşırlar… Yüz hatları kudretli bir ifade taşımaktadır. Seslerinin tonu vahşi ve tehdit edicidir. Mübalağalı bir biçimde konuşurlar, keskin zekâlı ve kabiliyetlidirler…"[27].

Strabon'un (M.Ö. 64-M.S.24), coğrafyacı kimliğinin yanında etnolojiye doğrudan olmasa da dolaylı olarak katkı sağladığı kanaatindeyim. Bu düşünceyi şu satırlar doğrular görünmektedir;

"*… Bithynia'lılarla Phrygia'lıların ve Mysia'lılar hatta Kyzikos dolayındaki Dolion'lar ve Mygdon'lar ve Troia'lılar arasındaki sınırı belirtmek zordur ve her kabilenin diğerinden ayrı olduğu gerçeği kabul edilmiştir. Buna neden, oraya giden yabancıların barbar ve asker olmalarından, fethedilmiş olan ülkeyi devamlı bir şekilde elde tutamamaları ve çoğu zaman göçebe olduklarından önlerine gelen halkları kovaladıkları ve sırası gelince diğerleri tarafından kendilerinin de ülkeden sürülmüş olmalarıdır. Bütün bu kabileler, Thrak kökenli oldukları varsayılır. Çünkü*

[26] Herodotos Historia I, 193-199.
[27] Örnek 1969, 169; Tan 1995, 17.

Thrak'lar, hemen öbür tarafta otururlar ve her iki taraftaki halk birbirlerinden çok farklı değildir…" [28].

Ksenophon (M.Ö.430-355)[29],Anabasis adlı eserinde Pers kralı Artakserkses'e karşı düzenlenen ve kendisinin de bulunduğu seferde, özellikle Anadolu'nun farklı bölgeleri hakkında bilgiler vermektedir. *"…Yunanlılar kaleleri yağmalayıp Mossynoik'lerin dediğine göre babadan oğla geçen ekmek dolu ambarlar ve ayrıca yeni hasat edilmiş buğdaylar, özellikle kızılca buğday ile saklanmış saman sap buldular. Ayrıca tuzlanarak küplere bastırılmış, yunusyağı vardı. Mossynoik'ler bu yağı Yunanlıların zeytinyağı kullanması gibi kullanırlar. Ambarlarda yassı ve dilimsiz pek çok ceviz vardı. Başlıca besinleri idi bu. Kaynatıp ekmek gibi pişiriyorlardı. Şarap da bulundu; sertliği yüzünden biraz kekreydi, su katılınca hafif hoş kokulu bir şarap oluyordu…"*[30].

Bu Antikçağ yazarlarının dışında kimi yazarlar da etnolojiye dolaylı olarak katkıda bulunmuşlardır. Coğrafyacı Pausanias'ın M.Ö.176 yıllarında yazdığı *"Yunanistan'ın Yol Rehberi"* adlı eserinde dolaştığı ülkelerdeki kavimlerin özelliklerinden, inanç sistemlerinden bahşetmiştir[31]. M.Ö.460-400 yıllarında yaşayan Thukydides, M.Ö.23-M.S.79 yıllarında yaşayan Plinius, M.S. 55-120 yıllarında yaşamış Tacitus'un eserleri etnoloji bilimi ile ilgilenenlerin başvurduğu kaynaklar arasındadır[32].

Diğer yandan Antikçağ filozoflarından, Thales, Anaximandros[33], Pythagoras, Herakleitos, Sokrates, Platon ve Aristotales, gibi düşünce adamları özel olarak etnoloji bilimine katkısı olmasa da, şüphesiz doğayı ve insanı açıklama çabaları ile tüm bilimlere katkıda bulunmuşlardır.

Ortaçağın "*insanla ilgili olan her şey, kutsal kitaplarda açıklanmıştır"* anlayışı, tüm bilimlerde olduğu gibi etnolojik araştırmaların kesintiye uğramasının gerekçesi olarak düşünülebilinir. Bununla birlikte Antikçağ bilgilerini koruyan, kaybolmasını engelleyen İslam bilginleridir. İslam dininin geniş coğrafyalara yayılmış olması, genelde tek bir kültür dili konuşuluyor olması, İslam bilginlerinin

[28] Strabon Geographika XII. IV.4.
[29] Gür 2005, 103.
[30] Ksenophon Anabasis, V, 27.
[31] Tan 1995, 17.
[32] Örnek 1969, 169; Örnek 1971, 11; Tan 1995, 17.
[33] X.yüzyıl Yunan dil bilginlerinden Suidas'ın, bazı metin parçalarına göre, Anaximandros'un antropoloji ile ilgilendiği nakledilmektedir. Saraç 2002, 162.

uzak yerleri araştırmalarını ve bu araştırmalardan zengin etnografik malzeme toplamalarını kolaylaştırmıştır.

Arap seyyahı İbn-i Fazlan'ın X.yüzyılda Türkistan'a yaptığı seyahatnamesi, Ebu Dülef'in X.yüzyılda Türk, Çin ve Hint ülkelerine yaptığı seyahatlerle ilgili risaleler[34], İbn-i Haldun'un eserleri[35] ve İbn-i Battuta'nın XIV. yüzyılda yazmış olduğu seyahatname etnografyaya önemli katkılarda bulunmuştur[36].

XV. ve XVI.yüzyılda artan keşifler[37], yeryüzünde *"beyaz tenli Hristiyan Avrupalı'ya benzemeyen"* farklı insan ve toplulukların da yaşadığını kanıtladı[38]. Batı yolundan Amerika'ya ulaşanlar, orada *"Kızılderili"* yerlilere rastlamışlardı. Öncü İspanyol misyonerlerine *"ruhtan yoksun"*[39] gibi görünen bu insanlar, bu dönemde öyle ilgi çekip öylesine incelenmişlerdir ki, 100-150 yıl içinde Montesquieu'nün (1689-1755) kaleminde insanlığın *"Altın Çağı"*nın temsilcileri oldular. Montesquieu, bir halkın ya da bir toplumun kültürünü etkileyen faktörlerin başında iklimin belirleyici etkisini vurgulamıştır[40]. Coğrafi çevreden gelen ve fiziki yapıyı etkileyen

---

[34] Tan 1995, 17.

[35] İbni Haldun, kendisini bir tarihçi olarak takdim etmiş ve ana eseri olan "İber" in bir çeşit dünya tarihi olduğunu ifade etmiştir. İbni Haldun, "İber" adlı eserinde Batı İslam dünyasının iki ana halkı olan Arap ve Berberiler üzerinde yoğunlukla dururken, ikinci kitabında Süryaniler, İranlılar, Yahudiler, Yunanlılar, Bizanslılar ve Türkler gibi büyük devlet kuran milletler hakkında da bilgiler vererek karşılaştırmalar yapmıştır. Arslan 1997, 47.

[36] Örnek 1971, 11.

[37] 1460 yılında Portekizli gemiciler Gine Körfezine, 1486 da Bartholeme Diaz, Afrika'nın güneyinde Ümit Burnu'nu aştı, 1492'de Columbus Amerika'ya , 1497-1498 yıllarında Vasco de Gama, Portekiz'den ayrılarak on ayda Hindistan'a ulaştı. 1519 yılında Herman Cortes, Meksika'ya çıktı. 1519'da Magellan dünyayı dolaşmayı başardı. Bu keşifler içinde C. Colomb'un Amerika'yı keşfettiği yıl olan 1492 yılı aynı zamanda sömürgeciliğin de başlangıç tarihi kabul edilir. Somersan 2005, 213; İngiltere'de ilk antropoloji bölümlerinin kurulmaları, sömürge yöneticilerinin daha iyi yöneticilik yapabilmelerini amaçlayan eğitim programlarına duyulan gereksinimler sonucunda mümkün olmuştur. 1906 yılında Cambridge Üniversitesi'nde bu türden bir eğitim programı tanıtımı için yayımlanmış makalede "uygulamalı antropoloji" deyimi kullanılmıştır. Balaman 2005, 38.

[38] Ortaçağ Avrupası'nda yapılan bilim, kilise denetiminde gerçekleştiriliyordu. Kilise, evrenin merkezine dünyayı, dünyanın merkezine insanı koymuştu. Kilisenin Geosantrik dünya görüşü karşısında, Galileo'nun evrende bir yıldız bile sayılmayan dünyanın güneş etrafında dönmesi fikri, kutsal kitaplara olan güveni sarsmıştı. Keşiflerle insanlar arasındaki biyolojik farklılıklar, yeni tartışmalara yol açıyordu; keşiflerde karşılaşılan insanların tenleri neden renkli idi? Hepimiz Hz. Adem'den gelmiyor muyduk? Eğer hepimiz Adem Baba'dan geliyorsak bu "çıplak" insanlar neyin nesiydi? Onlar da beyaz tenliler gibi "ruh" taşıyorlar mıydı? Bu sorulara verilecek olan bilimsel cevaplar antropoloji, arkeoloji gibi bilimlerin çalışmalarını beklemek zorunda idi. Güvenç 1992, 19.

[39] Misyonerlere göre insan, tanrının suretinde yaratılmıştı ve O'nun nefesini (ruhunu) taşımakta idi. Eski Ahid Yar.2: 7. İnsan ilkel olamazdı. Bu nedenle, azımsanmayacak bir süre, keşiflerle tanışılan insanlara "ruhtan yoksun" yaftası uygun görülmüştür.

[40] Örnek 1969, 171; Pritchard 1998, 32.

faktörler ruhsal yapıyı da etkilemektedir fikri ile *"çevre teorisi"*nin de kurucusu sayılmaktadır[41].

Afrika'daki kahverengi tenli, Asya'daki sarı benizli insanlar da dünyayı keşfe çıkan Avrupalı insanın merak ve araştırma konusu olmaya başlamıştır[42]. Venedikli Marco Polo, uzun yıllar Asya'da kalarak, gezi notları ile Avrupalılara, Doğudaki halkların kültürleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir[43]. Rönesans'ta temelleri atılan, huzursuz bilgi arama dönemi keşiflerle daha da karmaşık hale gelmiştir. Ne? Neden? Niçin? Nereden? Gibi değişik konulardaki sorular zihinleri kurcalıyordu. 1571'de yayınlanan *"Collection of Histories"* adlı kitabın hemen her bölümü bir soruyu cevaplandırıyordu. Soruların büyük kısmı etnolojik idi; Neden eski devirlerde insan ömrü daha uzundu? Silahları, aletleri kim icat etmişti? İnsan neden dik yürüyordu? İnsanoğlunun kullandığı ilk dil nedir ve nasıl farklılaşmıştır?[44] İnsanlar arasındaki biyolojik, sosyolojik ve kültürel farklılıklar nasıl oluştu? Tüm bu sorularla birlikte insan, artık insanlığını ve değerini sezmeye başlamıştı. Antikçağın bütün değerleriyle birlikte Hesiodos'un[45] *Altınçağ* özlemi de dirilmişti. Bu özlenen düzeni, bilimdışı düşçülüğün Platon'dan sonraki temsilcisi olan Thomas More, (1478-1535) *"Ütopya"* (hiçbir yerde bulunmayan) adlı eseri ile dile getirmiştir[46].

XVI. yüzyılda Fransız yazar Montaigne (1533-1599) "*Denemeler*"inde, kendi toplumu ile başka toplumlar arasındaki gelenek, görenek ve töre farklılıklarını açıklamaya çalışmıştır[47].

"...Herkes kendi yaşında olanlarla kardeş, kendinden genç olanlara evlat diyor ve bütün yaşlılar herkesin babası sayılıyor. Yaşlılar bütün varlıklarını hiç bölmeden herkese birden miras bırakıyorlar; Doğanın bütün yaratıklarına verdiği her şey, böylece herkesin oluyor. Komşuları dağları aşıp kendilerine saldıracak olurlarsa ve savaşı kazanırlarsa, zafer şereften başka bir şey sağlamıyor onlara;

---

[41] Örnek 1971, 12.
[42] Güvenç 1992, 24.
[43] Örnek 1969, 169.
[44] Saran 1995, 160.
[45] Hesiodos, Yunan didaktik şiirinin babası diye anılan ünlü ozan. M.Ö.VII. yüzyılda yaşadığı düşünülmektedir. Yoksul bir çiftçinin oğludur. Aiolia 'nın Kyme şehrinden, Yunanistan'da Boiotia 'nın Askra şehrine göç etmiştir. Eserlerinden 2 büyük epik bugüne ulaşabilmiştir. Bunlar, tanrılar ile alâkalı mitler üzerine olan *Teogoni* (*Tanrıların Doğuşu*) ve çiftçi yaşamını anlatan *İşler ve Günler'*dir. Yunan mitolojisi ve Yunan çiftlik hayatı üzerine bilinenlerin çoğu Hesiodos'un eserlerinden öğrenilmiştir. Akurgal 2005, 314; Estin – Laporte 2005, 82.
[46] More 1997, 13-159.
[47] Güvenç 1992, 24.

Değer ve erdem bakımından üstünlüklerini göstermiş oluyorlar yalnız…[48] Montaigne'nin sadece "*Denemeler"*i değil, eserlerinin büyük bir bölümünde etnografik malzeme ile karşılaşmak mümkündür[49].

Aynı şekilde Francis Bacon (1561-1626) arkeoloji biliminin gelişimine katkıda bulunurken[50], *"Denemeler"* adlı eserinde bizlere etnografik bilgiler de vermektedir.

" Evler oturmak için yapılır, seyretmek için değil; bu nedenle amaca uygun olmalarının güzelliğe göre önceliği vardır, hem güzelliğin hem de amaca uygunluğun bir çatı altında birleştirilebildiği durumlar dışında. …suyun, ormanın, gölgeliklerin ve hava korunaklarının yetersizliği, bahçe toprağının bereketli olmayışı, manzaranın, düz alanların, spor, av için ulaşılabilir alanların yetersizliği, denize çok fazla yakın ya da çok fazla uzak olunması, gemi seferlerine elverişli nehirlerin kolaylıklarından yoksunluk, sel, çığ ve benzeri doğa tehlikelerine açık olmak, büyük şehirlerden çok fazla uzak olmak (ki bu işe uzaklık demektir) ya da çok fazla yakınlık (ki bu fazla alışverişin yapılmasına ve her şeyin fiyatının artmasına neden olur), yeterli araziye sahip olmamak ya da bölgede mekansal sıkışıklığın olması gibi sorunlar yapılaşmanın kötü olmasına neden olur. Tüm bu ayrıntıların hepsini bir arada bulmak mümkün olamayacağından, ev yapımına girişildiğinde bu özelliklerin olabildiğince fazlasına ulaşmayı düşünmek gerekir. Ancak birden fazla eve sahip olunabiliniyorsa, birinde mahrum kalınan güzellikleri, diğerinde elde etmeye çalışılmalıdır. Lucullus,, Pompeius'un evine gittiğinde, muhteşem geniş ve aydınlık salonları, ferah odaları görmüş ve "Gerçekten yaz için ideal bir yer ama kışın ne yapıyorsun?" diye sormuştu. Pompeius ona şu doğru cevabı vermiştir. " Sen benim, her kış evlerini mutlaka değiştiren kuşlar kadar akıllı olmadığımı mı düşünüyorsun?"[51].

Thomas Hobbes (1588-1679) toplum ve insanlarla ilgili düşüncelerini *"Device"* ve *"Leviathan"* adlı eserlerinde toplamıştı[52]. Eserlerinde ilkel insanı

---

[48] Montaigne 2000, 166.
[49] Prichard 1998, 36.
[50] XVI. yüzyılda, Kuzeybatı Avrupa'da bazı bilim adamları, F. Bacon'ın "en eski zamanlar (kutsal kitaplarda yazılarak saklanmış olanlar hariç) sessizlik ve unutuşa gömülmüştür," iddiasını sorgulamaya başlamış ve antik geçmişle ilgili bilgiye ulaşmanın yolunun anıtları incelemekten geçtiğini görmüşlerdir. Bahn 1999, 22.
[51] Bacon 2004, 158-159.
[52] Saran 1995, 161.

anlatan ve tartışan Hobbes, Amerikalı yerlilerin doğal bir toplumun koşullarına çok yakın bir düzeyde yaşadıklarını görüyor ve ilkelliği, *"her şeyin her şeye karşı savaşı"* olarak tanımlıyordu[53]. John Locke (1632-1704), insan davranışlarının biyolojik kalıtım yolu ile değil, toplumsal-kültürel kalıtım ile kazanıldığını savunuyordu. İnsan yavrusunu tertemiz bir *"Tabula Rasa* [54] *"* olarak görmüştü. Tahiti Adası'nda yaşayanların hayatına dair bilgiler edinen J.J. Rousseau (1712-1778) [55], yerlilerin yaşama tarzlarından o derece etkilenmişti ki onların hayatını *"cennet hayatı"* gibi göstermiştir[56]. Uygarlığın bozucu elemanlarına hücum eden Rousseau, doğanın basit yaşantısına dönmeyi savunur[57]. Din, yönetim ve mülkiyetle ilgili düşüncelerinde bu topluluklara atıfta bulunur[58].

Etnoloji, XVI.yüzyıldan başlayarak Batılıların dünyayı keşif tutkusu, sömürgecilik ve misyonerliği ile birlikte gelişmiştir[59]. XVI.yüzyıl Avrupa'sı yeni kıtaların keşfedildiği ve yeni buluşların gerçekleştiği bir hayat yaşar. XVII. yüzyılda keşif heyetlerine ve seyahatlere misyonerler de katılmaya başlar. Misyonerler, gittikleri yerlerdeki çalışmalarını ve burada beraber yaşadıkları ilkel insanların örf, adet ve anlayışlarını kendi örgüt büyüklerine yazdıkları mektuplarla anlatıyorlardı. Bu mektup ve hatıralar 1640-1730 yılları arasında *"Cizvit Münasebetleri"* adı altında yayımlandı. Fransa'da günlük gazetelerden daha fazla satış yapan bu yayımlar, 200-300 cildi buldu. Bu mektuplar ve hatıralar etnolojiye ait ilk kitaplar olarak kabul edilir[60].

Bir Cizvit Misyoneri olan Lafitau'nun (1681-1746), Amerika yerlileri İraqua'lar hakkında yazdığı eser, karşılaştırmalı etnografyanın ilk başarılı denemesi kabul edilir[61]. Lafitau, Amerika yerlilerinin sadece karakterlerini, adet, inanç ve pratiklerini incelemekle kalmamış, bunların eski çağdaki izlerini aramış[62], Batı Uygarlığı'nın beşiği kabul edilen Yunan ve Roma insanları ile karşılaştırmıştır[63].

---

[53] Güvenç 1992, 25.
[54] Boş Levha
[55] Levi-Strauss'a göre, J.J. Rousseau yalnızca felsefeci değil, insanbilimlerinin, özellikle etnolojinin kurucusudur. Levi-Strauss 2004, 12.
[56] Örnek 1969, 171.
[57] Hançerlioğlu 2003, 232-235.
[58] Rousseau 1994, 151.
[59] Somersan 2005, 206.
[60] Saran 1995, 163.
[61] Örnek 1971, 11; Güvenç 1992, 26.
[62] Örnek, 1969, 170.
[63] Güvenç 1992, 26.

Hatta İraqualar, ona göre, Antik Çağ'dan önce Yunanistan ve Küçük Asya'da yaşayan halkların Kuzey Asya'ya geçerek oradan Amerika'ya göç etmeleri sonucunda Amerika Kıtası'na gelmiş olabilirlerdi[64].

XVIII.yüzyılda düşünürleri ve gezginleri yeni bir konu ile ilgilenmeye başladılar. Bu konu, insan ve toplum idi[65]. Bu ilgilendikleri konu, onları Fransız İhtilali'ne (1789-1799) kadar götürmüştü. Fransız araştırmacılar, *"soylu vahşi iyidir, toplum içinde kötü olur"* derken, İngiliz araştırmacılar, *"yeni doğan çocuk hayvana benzer, toplum içindeki kurumlar onu adam edecektir"* tartışması bu yüzyılın temel tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalara son vermek için Cizvit Papazları'nın kitapları onlar için vazgeçilmez bir kaynak oluşturmuştur[66]. Voltaire'in (1694-1778), insanoğlunun hangi basamaklardan geçerek uygarlığa yükseldiğini öğrenme çabası, gelecek yüzyılın önemli evrimci bilim adamları olan, C.Darwin (1809-1882) ve H. Spencer'ın (1820-1903) evrim kavramını biçimlendirmesi bakımından önemlidir[67].

XVIII yüzyıl sonları, XIX.yüzyıl başlarında, bilim dünyası heyecan verici yeni buluşlara sahne olmuştur. 1800'lerden sonra evrendekine benzer bir düzen, canlılar dünyasında da aranmaya başlandı. Bu dünyadaki düzen ve düzenin mekaniğini keşfetmiş olan C. Darwin (1809-1882), canlılar alemindeki bu düzenin (evrimin) kontrollü gözlem, karşılaştırma ve tümevarım yöntemi ile formüle edilebileceğini ortaya koymuştur[68].

Yeni Dünya'nın keşfi Avrupalıları, özellikle İngiliz ve Fransızları, Avrupa'nın dışında koloni kurma politikasına itmişti[69]. İşte bu politika, *"Seyyah kaşif"* kimliğinde bireylerin ortaya çıkmasını sağlamıştı. Bunlardan ikisi XIX.yüzyılda etnolojinin öncüleri sayılabilirdi[70]. Bu isimlerden biri, J. Cook (1728-1779) Pasifik Adaları'na yaptığı seyahatleri sırasında, orada yaşayan yerliler hakkında geniş bilgiler toplamış, yanında getirdiği etnografik malzeme ile *"kıtalar etnolojisi"*ne önemli katkılarda bulunmuştur[71]. 1772 yılında Easter Adası'nı, 1775 yılında Tasmanya ve Sandwick Adaları'nı keşfetti, 1779 yılında Hawai Adaları'nda

[64] Örnek 1969, 170.
[65] Saran 1995, 163.
[66] Saran 1995, 165-166.
[67] Güvenç 1992, 27.
[68] Saran 1995, 166.
[69] Somersan 2005, 212.
[70] Saran 1995, 172.
[71] Örnek 1971, 12.

bir süre kaldıktan sonra burada yerliler tarafından öldürüldü[72]. J.Cook'un gezi notlarındaki objektifliği[73], kendisinden sonra gelecek olan etnologlara örnek teşkil etmiştir. İkinci isim de Louis Comte de Bougainville'dir (1729-1811). L.C. Bougainville, Arjantin sahillerinde yakın olan Falkland Adaları'nda bir Fransız kolonisi kurduktan sonra, oradan Patagonya'ya geçti. Patagonya'nın sosyo-kültürel yapısı ile ilgili yayımlar sundu. Buradan Magellan Boğazı'nı geçerek, Tahiti'ye ulaştı. Solomon Adaları yolu ile Fransa'ya döndüğünde[74], gezisi boyunca karşılaştığı farklı kültürleri tanıtan gezi notları, etnolojinin temel yayınları arasına girdi.

Alman alan araştırmacıları J.R.Forster (1729-1789) ve oğlu G. Forster (1754-1794) önceleri teoloji ile ilgilenmiş olmalarına rağmen, gezi notları ve etnografik malzemeleri[75] ile etnoloji bilimine katkıda bulunmuşlardır.

XIX.yüzyılda, farklı toplumları incelemek amacıyla yapılan bilimsel gezilerin devam ettiği görülür. Bu gezginlerden etnoloji bilimi için önemli olanlarından biri, A. Bastian'dır (1826-1905). A.Bastian, özelikle fikir ve inançların evrensel benzerliği konusuyla ilgilenmiş, birbirlerinden çok uzak ülkelerdeki dinsel inançların benzerliğine dikkat çekmiştir. Bu benzerliği de bütün insanlarda ortak olduğuna inandığı psikolojik niteliklerle açıklamıştır[76]. Gerçek anlamda ilk etnoloji müzesi de onun gayretleri ile 1868'de Berlin'de açılmıştır[77]. Diğer yandan, ilk etnoloji dernekleri de XIX. yüzyılda 1832-1842 yılları arasında Londra, Paris ve Amerika'da kurulmuştur[78].

XIX.yüzyıla, C.Darwin'in (1809-1882) *"Türlerin Kökeni"* adlı yapıtı damgasını vururken, yapıtın ortaya attığı kuram, günümüze değin bilim dünyasında tartışma konusu olmuştur. Nesli tükenmiş ya da bugün yaşamayan canlı varlıklar arasındaki farkları açıklamak amacıyla, C.Darwin bu denemesinde bir evrim

---

[72] J. Cook'un ölümü konumuzla ilgili gibi görünmüyor ancak ölüm hikayesi şu bakımdan ilginçtir. Ada yerlilerinin inançlarına göre, kendilerini terk eden fakat geri gelecek olan bir tanrı vardır. J. Cook, kutsal sayılan bir yerin etrafını çeviren bir çitten bir iki odun parçası alır. Bu olay yerlilerle olan ilişkilerin bozulmasına neden olur gemisine kaçarken öldürülür. Öykünün ilginç yanı, J. Cook'un *"kutsal yerden"* odun alışıdır. Böyle davranmaması gerektiğini, herkesten önce kendisinin bildiği sanılmaktadır. Zira ilk defa *"Tabu"* kelimesinin anlamı üzerine düşünen kişi de odur. Saran 1995, 174.
[73] Örnek 1969, 171.
[74] Saran 1995, 172.
[75] Örnek 1969, 170; Örnek 1971, 12.
[76] Güvenç 1992, 28.
[77] Örnek 1969, 171.
[78] Örnek 1971, 12.

kuramını öneriyordu. Kurama göre, doğal ve ekolojik koşullara uygunluk ve doğal seçilim ilkeleri[79], biyolojik evrime yön veriyordu[80]. *"Türlerin Kökeni*" adlı yapıtında insan ve onun evrimi hakkında kesin bir şey söylememişti. Ancak kesin olarak söyledikleri; Üzerinde yaşadığımız yeryüzü, sanıldığından çok daha eski ve yaşlı bir gezegendi. Canlı varlıklar, bugünkü özellikleri ile yaratılmamışlar, uzun bir evrim sonucu bugüne gelmişlerdi. Türlerin bir kısmı artık yaşamıyordu, yaşayanlar arsındaki insanoğlu da akrabası olan diğer memeliler gibi değişikliklere uğrayarak günümüze gelmişti[81].

C. Darwin'in bu yapıtı, yeryüzünde yaşamış, yaşamakta olan ve bundan sonra da yaşayacak olan tüm insanları ilgilendiriyordu. Diğer yandan bilim dünyası da genel olarak, adeta ikiye ayrılmıştı; evrimciler ve evrimci görüşe karşı olanlar[82]. Bu şartlar altında, etnoloji biliminde de doğal olarak farklı okullar ortaya çıkmaya başlamıştır. Yeni okullar, genellikle eskilerine tepki olarak ortaya çıkmış, metodolojik eğilimler ve tercihler, kısa sürede kuramsal ideolojik akımlara dönüşmüşlerdir[83].

Etnolojide ilk ortaya çıkan okul C.Darwin'in kuramından etkilenerek beliren,*"Evrimci Okul"* dur[84]. XIX. yüzyıl etnologlarının büyük çoğunluğu bu okula mensuptur. Bu okulun mensupları, insanlar arsındaki farklılıkları sosyal/kültürel farklarla açıklıyorlar, kültürel farkların nedeni sorulduğunda da evrimci açıklamalara başvuruyorlardı. Sosyal/kültürel evrimi ırk, din, aile, sanat, ekonomi ve işbölümü gibi biyo-kültürel bir kurum ya da değişkenle açıklamaya çalışmışlardır. Genel olarak egemen fikir *"sosyal gelişme"*dir; sosyal kurum ve davranışların ilkelden uygara dönüşümüdür. İlkellikten uygarlığa doğru genel ve kaçınılmaz bir gelişim söz konusudur. Kullandıkları yöntem *"tarih"* ya da *"karşılaştırma"* dır[85]. Kullandıkları yöntemden dolayı bu okulun mensuplarına *"tarihi yeniden onaranlar"*[86] adı verilmiştir.

---

[79] Güvenç 1997, 10.
[80] Saran 1995, 167.
[81] Güvenç 1992, 30.
[82] Saran 1995, 168.
[83] Güvenç 1992, 78.
[84] Örnek 1971, 12; Güvenç 1992, 78.
[85] Güvenç 1992, 78.
[86] Bu okulun öncü temsilcileri, tarihi yeniden yazdıklarını düşünüyorlar ve ilkel toplumları bizzat incelemekten çok, genel olarak insanoğlunun, özel olarak da kendi kurumlarının varsayımsal erken dönemlerinin yeniden oluşturabilmek eğilimindedirler. İzlenen yaklaşım tarihe benzemekle birlikte,

Evrimci etnologlar arasında, L. H. Morgan, (1818-1881), insanlığın geçmişini üç ana dönemde; vahşet, barbarlık ve uygarlık olarak ele almış[87], diğer yandan ilkellerin akrabalık düzenleri hakkında ilk kez karşılaştırma yöntemi kullanarak[88] bilgileri sistematik bir şekilde sunmuştur. Sunmuş olduğu fikirler, kendisinden sonra gelecek olan K.Marx ve F.Engels gibi teorisyen ve siyaset adamlarına kaynaklık etmiştir[89]. J.J.Bachofen, (1815-1887) klasik, antik medeniyetlerin gelenekleri, mitolojileri[90] ile ilgilenmiş, *"Ana Hukuku"* adlı eserinde, ailenin ve hukukun oluşum ve gelişimini[91] açıklamaya çalışmıştır. Evrimci okulun önemli isimlerinden biri de kuşkusuz E.B.Tylor'dır (1832-1917). *"İlkel Kültür"* adlı eseri, evrimci okulu en iyi yansıtan eserdir. Tylor, dinin başlangıcı, mitoloji, büyü hakkında çalışmalar yapmış[92], tüm dini inanç ve kültlerin rüya, vecd, hayal, hastalık, hayat ve ölüm gibi görüngülerin gözlemlenmesinden çıkarılan birtakım yanlış yargılar yoluyla geliştiğini göstermeye çalışmıştır[93]. Etnolojiyi genel okuyucu ile ilk kez tanıştıran J.G.Frazer (1854-1841), bu okulun önemli temsilcilerindendir. J.G.Frazer, tüm toplumların içinden geçtiği üç gelişme aşaması öngörmüştür; büyü, din, bilim[94]. İlkellerin töreleri üzerine yazdığı *"Altın Dal"*, güzel bir etnoloji derlemesi[95] ve yeni bir bilim dalı olan antropolojinin ilk zaferlerinden biridir[96]. Diğer yandan, genişletilmiş ve derinleştirilmiş çağdaş antropoloji anlayışını, yaşadığı yüzyılda sezebilmiştir[97]. H.Spencer (1820-1903), beşeri bilginin tümünü içine alan ve bu alanda kapsamlı bir toplum ve kültür bilimi kurma girişiminde bulunmuştur. Ona göre özel toplumların olması zorunlu olmamakla birlikte, insan toplumunun evrimi organik evrimin doğal ve kaçınılmaz bir sürekliliğidir[98]. H.S.Maine (1822-1888),

---

çalışmalarında belgeye ve kanıta çok az yer vermeleri, geniş etnografik saha çalışmaları yapmamaları, Avrupalı olmayan kültürler üzerinde yetersiz gözlem yapmaları nedeniyle masabaşı bilim adamı sıfatı verilerek, diğer okul temsilcileri tarafından eleştirilmişlerdir. Örnek 1969, 188; Güvenç 1992, 80; Pritchard 1998, 47.

[87] Örnek 1969, 185.
[88] Pritchard 1998, 43.
[89] Örnek 1970, 85; Özbudun 2000, 215.
[90] Pritchard 1998, 38.
[91] Örnek 1969, 187; Pritchard 1998, 40.
[92] Örnek 1969, 187.
[93] Pritchard 1998, 42.
[94] Pritchard 1998, 42.
[95] Güvenç 1992, 80.
[96] Frazer 1991, 4.
[97] Malinowski 2000, 9.
[98] Pritchard 1998, 63.

ataerkil ailenin sosyal hayatın asli ve evrensel şekli olduğunu[99] ve toplumların, soy çizgisinin belirlediği hak ve görevler (statü) sisteminden, kişisel sözleşmelerin belirlediği hak ve görevler (statü) sistemine doğru genel bir evrim içinde olduğunu ileri sürerek[100], evrimciler arasına katılmıştır. J.F.McLennan (1827-1881), ilkel toplumların evlilik biçimleri ile ilgilenirken, literatüre *"egzogami"* kelimesini kazandırmış ve totemizmin ilkel toplumların yaygın özelliği olduğunu ifade etmiştir[101].

Evrimciler, etnolojiye önemli katkılarda bulunmuş ve dağınık malzemeyi bir araya toplamışlardır[102]. Etnoloji bilimini temellendiren evrimciler, etnolojinin yalnızca ilkellerle ilgilenen bir bilim dalı olarak tanınmasının da sorumlularıdır[103]. Üzerinde çalıştıkları konular genel olarak, hukukun, ailenin, toplumun, sanatın ve dinin kökeni ve gelişimidir[104].

Etnolojide, önemli okullardan biri olan *"difüzyonist okul",* evrimci okula başka bir ifade ile *"tahmini tarihçiliğe"* tepki olarak doğmuş ve gelişmiştir[105]. F. Ratzel (1844-1904), fikir ve inançlardan çok maddi öğelerle ilgilenmiş, halkların tümünün tarihsel bir karakter taşıdığını ileri sürmüş, kültür unsurlarının göçlere dayandığını savunmuştur[106]. F.Ratzel, insanların çoğunun yaratıcı olmadığını, bu nedenle de yeryüzündeki araçların, belli toplumlarda icat edildikten sonra, *"göçler"* yoluyla tüm dünyaya yayılmış olması gerektiğini vurgulamıştır[107]. Ayrıca insanı, tabiatı gereği bir kültür yaratıcısı olarak değil de kültür taşıyıcısı olarak görmüştür[108]. L. Frobenius (1873-1938), F. Ratzel'in teorisini biraz daha geliştirerek, tek tek alet ve fikirlerin yayılmasının bir anlamının olamayacağını, kültürel göçlerin sistemler ve bütünler halinde yer alması gerektiğini önermiştir. Farklı bir ifade ile iki toplum arasındaki benzerlikler ancak çok sayıda ise bir göç düşünülmelidir[109]. F.Ratzel'in

[99] Pritchard 1998, 40.
[100] Güvenç 1992, 29.
[101] Pritchard 1998, 43.
[102] Örnek 1969, 188; Pritchard 1998, 38.
[103] Güvenç 1992, 80.
[104] Örnek 1969, 188; Örnek 1971, 12;
[105] Atay 2000, 145.
[106] F. Ratzel, teorisini büyük ölçüde "göç" e dayandırırken, "A" bölgesinden "B" bölgesine taşınan herhangi bir kültür unsurunun, yeni yerinde coğrafyaya ve insana bağlı olarak, bazı değişikliklere uğrayabileceği konusunda da ihtiyatlıdır. Örnek 1969, 172.
[107] Güvenç 1992, 29.
[108] Örnek 1969, 173.
[109] Güvenç 1992, 29.

"biçim kriterini", yetersiz bulan L.Frobenius, *"çokluk kriteri"* adını verdiği yeni teorisini daha da geliştirerek, difüzyonizm okulu içinde, *"kültür çevresi"*[110] adını taşıyan yeni bir akımın temsilcisi olmuştur. F.Graebner (1877-1934), B. Ankermann (1859-1943), W. Foy (1873-1929), W.Schmidt (1868-1954) ve W.Koppers (1886-1961) *"kültür çevresi"* okulunun daha sonraki temsilcileridir[111]. F. Graebner, iki ayrı bölge arasında, bir ilişkinin veya geçişin söz konusu edilebilmesi için bu yerlerde bulunan tek bir kültür unsurunun benzerliği ile yetinmeyip, başka kültürel unsurların da benzerliklerini tespit etmek gerektiğinden bahsetmiştir[112]. Tüm bunları yaparken, şekil şartının da göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmiştir[113]. Difüzyonizmin Almanya ve Avusturya'daki temsilcileri olan W. Schmidt ve W. Koppers, etnolojik ve arkeolojik bulguları, "Eski Ahit" ile uzlaştırmaya çalışmış[114], maddi kültür üzerinde durmamışlardır[115]. Diğer yandan, *"Viyana Okulu"*[116] adı verilen, yeni akımında kurucuları olarak anılırlar[117]. İngiltere'deki difüzyonistlerden E. Smith (1871-1937) ve W.J. Perry, Eski Mısır uygarlığının tüm halkları ve kültürleri etkilediğini ileri sürmüş, bu fikirlerine dayalı olarak da bütün çağdaş kültürlerin ve uygarlıkların çıkış yerinin Eski Mısır'da aranması gerektiğini

---

[110] "Kültür çevresi" okulunun teorik olarak olgunlaşması, L.Frobenius'un, Batı Afrika ve Melanezya'da, ok ve yaylar arasındaki benzerlikler hakkında yapmış olduğu araştırmaların sonucuna dayanır. L. Frobenius, bu benzerliklerin sadece ok ve yaylarda olmayıp, aynı zamanda evler, giyim-kuşam, maskeler, davullar için de söz konusu olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle, benzerliklerin sadece münferit kültür unsurlarından ibaret olmadığı, aynı zamanda bütün kültür kompleksi, hatta *"kültür çevresi"* nin de bir yerden başka bir yere göç etmiş olduğunu ifade etmiştir. Örnek 1969, 174.

[111] Örnek 1969, 175; Örnek 1971, 12; Güvenç 1992, 82-83.

[112] F. Graebner, bu konuya şu şekilde açıklık getirmiştir: " İki ayrı bölgede bulunan veya görülen birkaç unsurun arasındaki benzerlik, mantıki veya teknik bir ilişkiden ötürü meydana gelmiş olabilir. Örneğin; "A" ve "B" bölgelerinde var olan arabanın hem tekerlekleri hem de üst kısmı birbirine benzerse, bu bir anlam ifade etmez; çünkü iki kısım arasında teknik bir ilişki vardır. Fakat "A" nın arabası ve baltası "B" dekine benzerse bu önemlidir. Çünkü araba ile balta arasında ne mantıki ne de teknik bir ilişki vardır." Örnek 1969, 176.

[113] Örnek 1969, 176. F. Bununla birlikte, Graebner'in, "şekil şartı" olarak ifade ettiği kritere temkinli yaklaştığını, "benzerliğin malzeme zorunluluğundan veya eşyanın amacından kaynaklanabileceğini" sezmiş olmasından anlayabiliriz.

[114] Güvenç 1992, 84.

[115] Örnek 1969, 179.

[116] Bu okul, "kültür tarihi" nin gelişimini üç aşamada ele almıştır. İlk aşamada, erkekler yiyecek elde etmek amacı ile avlanmakta, kadınlarsa bitki toplamaktadır. İkinci aşamada, doğa işlenmeye başlamış, kadınlar özellikle bahçıvanlıkla meşgul olmuşlardır. Üçüncü aşamada artık erkekler, avcılıktan hayvancılığa geçmiş ve toplum ataerkil olarak örgütlenmeye başlamıştır. *"Viyana Okulu"*nun etnoloji bilimi açısından önemi, insanlığın kültür tarihini açıklama çabalarının ilk örneklerini vermiş olmalarından ve ilkel kültürlerin tarihsel oluşumunu objektif bir şekilde ele almalarından kaynaklanmaktadır. Örnek 1969, 177.

[117] Örnek 1969, 177.

savunmuşlardır[118]. Difüzyonizm, Amerika Birleşik Devletleri'nde, çok daha küçük ölçüde ve Kızılderili kültürleri sınıflamak olarak algılanmıştır. Amerikalı difüzyonistler, çeşitli coğrafi bölgelerde yaşamış ve yaşayan farklı kültürlerin odak merkezlerini ve bu kültürlere ait öğelerin yayılma sınırlarını bulmaya çalışmışlardır. Difüzyonizmi tek başına bir süreç değil de coğrafya koşulları ile birlikte ve sınırlı ölçüde kullanmışladır[119]. Geniş çaptaki genellemelere karşı kuşku duymuşlardır. Kültürü meydana getiren bütünleyici unsurların, objektif gözlem ve saha çalışması yolu ile belirlenebileceğini vurgulayarak etnolojinin gelişimine katkıda bulunmuşlardır[120]. Amerika'daki difüzyonizmin diğer iki önemli temsilcisi A.Kroeber (1876-1960) ve C.Wissler'dir (1870-1947).

F. Boas (1858-1942) hem evrimci, hem de difüzyonistlere bir tepki olarak[121], "*Amerikan Antropoloji Okulu"*nu kurmuştur. Her türlü teoriden uzak durmaya, bilimsel araştırma yöntemini geliştirmeye, kullanılan verilerin güvenilirliğini artırmaya çalışan F.Boas'a göre, kültür tarihi, genelleştiren bir bilim değil, özelleştiren (topluma özgü) bir bilim olmalıdır[122]. Dikkatli bir alan araştırmacısı ve sistematik arşivciliği ile F.Boas, antropolojinin teorilerden kurtulup, güvenilir yöntemleri olan bir bilim dalı haline gelmesinde etkili olmuş,[123] kendisinden önce birçok sosyal antropologun başvurduğu*"karşılaştırmalı metot*"tan mümkün olduğunca uzak durmayı tercih etmiş[124] ve Amerika'da kültürel antropolojinin öncüsü olmuştur[125].

İngiltere'de B.Malinowski (1884-1942) ve A.R. Radcliffe-Brown (1881-1955) gerek evrimci gerekse difüzyonist okula karşı çıkarak fonksiyonalist (işlevselci) okulu kurmuşlardır[126]. Fonksiyonalistler, *"bugünün dün ile açıklanması*"nın doğru bir yaklaşım olamayacağını ifade etmişler, nedenini de

---

[118] İngiliz difüzyonistlerin en büyük yanılgısı; kültürel bir süreci büyük ve tek bir uygarlık kuramı düzeyine çıkarmak istemeleridir. Tezlerinin zayıflığını, bu teoriden en az etkilenen ülkenin de İngiltere olması göstermektedir. Örnek 1969, 183; Güvenç 1992, 82.
[119] Güvenç 1992, 82-83.
[120] Örnek 1969, 182.
[121] Dundes 2007, 83.
[122] F. Boas'a göre; "tarih tekrar etmez, *"biriciktir"*. Benzerlikler olsa bile, tarih farkı sebebi ile olayların nedeni ve sonucu birbirinden farklı olacaktır. Öyleyse o toplumun tarihi, bağımsız alandır." Güvenç 1992, 84.
[123] Güvenç 1992, 85.
[124] Diğer yandan "sınırlı karşılaştırma" lar yapmayı da uygun bulmuştur. Dundes 2007, 83.
[125] Atay 2000, 149.
[126] Örnek 1971, 13; Güvenç 1985, 13.

sosyal/kültürel sistemlerin de tıpkı doğal sistemler gibi incelenebileceğini savunmuşlardır[127]. "Fonksiyon" kelimesini toplumsal bir yapının çözümlemesi için ilk kez kullanan evrimci okulun temsilcisi, H.Spencer'dir. H.Spencer, çağının modasına katılarak, organizma modelini veya benzetmesini toplumlara uygulamaya çalışmış ve organizma için geçerli biyolojik yasaların, toplumlar ve onu oluşturan bireyler için de geçerli olduğunu vurgulamıştır[128]. Bu fikri geliştiren E. Durkheim, (1858-1917) sosyal olgunun açıklanabilmesi için, onun hem nedeninin hem de yaptığı iş veya görevin araştırılması gerektiğini öne sürmüştür. Buna bağlı olarak da toplumsal bir olgunun varlığını sürdürebilmesi için *"işlevsel"* olması, topluma bir hizmette bulunması gerektiği, aksi halde olgunun devam edemeyeceği düşüncesi, etnolojinin kavramsal gelişimi için önemlidir[129]. E. Durkheim'den büyük ölçüde etkilenen fonksiyonalist okulun en önemli temsilcisi, B.Malinowski[130] (1884-1942) ,bir kültür unsurunun tarihsel kökenini bir yana bırakıp[131], bu kültür unsurunun tüm kültür içindeki fonksiyonunu[132] aydınlatmaya çalışmıştır. İnsan ihtiyacının[133], her zaman yeni kültür unsurlarının yaratılmasında oynadığı önemli rolü kavrayan fonksiyonalistler, bir kültür içindeki kurumların birbiri ile olan ilişkileri üzerinde durmuşlardır. Biyolojik analojiyi kendine çıkış noktası yapan diğer sosyal antropolog, A.R. Radcliffe-Brown, kültürün karmaşık bir organizmaya benzediğini ve sosyal antropologların başlıca görevinin, toplumsal organizmaların büyüme ve evrimi değil, sadece hâlihazırdaki yapısını incelemek olduğunu ileri sürmüştür[134]. R. Benedict (1887-1948), etnoloji bilimine, özellikle Güney-Batı Amerika yerlileri ve Kanada Blackfooy yerlileri üzerine yaptığı çalışmalarla katkıda bulunan bir diğer fonksiyonalisttir[135].

---

[127] Güvenç 1992, 85.
[128] Pritchard 1998, 63.
[129] Güvenç 1992, 86-87; Pritchard 1998, 63-64.
[130] 1914 -1918 yılları arasında, Melanezya Trobriand Adalarındaki yerlilere yönelik çalışması, yerlilerin yaşamına uzun süre katılarak gerçekleştirilen ilk çalışmadır. Pritchard 1998, 87.
[131] Örnek 1969, 191.
[132] Güvenç 1992, 87.
[133] B.Malinowski, "ihtiyaç" kavramını geliştirirken birkaç şema denemiş, en kapsamlı olarak ortaya koyduğu şemada evrensel olarak üç ana ihtiyaç tipi belirlemiştir: a- Biyolojik ihtiyaçlar (beslenme, üreme, korunma) b- Organize faaliyet için gerekli ihtiyaçlar (hukuk, eğitim, ekonomik organizasyon) c- Bütünleyici ihtiyaçlar (bilgi, din, büyü, sanat) Örnek 1969, 190.
[134] Pritchard 1998, 66.
[135] Örnek 1969, 191.

Fonksiyonalistler, çalışmalarında sosyal/yapısal sisteme ağırlık vermekle birlikte[136], tarihsel yaklaşımı da kullanmamışlardır[137]. Evrimci okulun ve difüzyonist okulun, tarihi analizlere varmak için gösterdikleri çabaları eleştirmelerine rağmen, kendileri de bu konuda yol gösterememişlerdir. Diğer yandan, çalışmalarında tarihsel perspektiflerinin olmayışı, diğer okul temsilcileri tarafından eleştirilmelerinin gerekçesi olarak gösterilir[138].

Bu okulların dışında, kendi çalışmalarına "yapısall antropoloji" adını veren[139], kimi uzmanlara göre tam anlamı ile etnolog olan[140] C.Levi-Strauss[141] (1908-), her ne kadar Fransız sosyolojisinden etkilense[142] de antropolojiye yeni bir açılım getirdiği[143], antropoloji bilimini, psikoloji bilimine yakınlaştırdığını *"Yaban Düşünce"* adlı eserinde görebilmekteyiz.

Buraya kadar verilen kısa tarihçede, maddeciliğin ve Marxim'in etnolojiye olan etkisi üzerinde durulmadı. 1930'lara kadar, maddeciliğin etnolojiye doğrudan bir etkisi görülmemektedir. Ancak sonralarında H.Spencer, E. Durkheim, F. Boas, B. Malinowski ve R. Radcliffe-Brown gibi bilim insanlarının K. Marx'tan (1818-1883) doğrudan ya da dolaylı olarak etkilendikleri de tartışma götürmez[144].

I.D. Etnolojinin Türkiye'deki Gelişimi

Ülkemizde XX.yüzyıla kadar, prematüre halinde olan arkeoloji ve antropoloji, Alman, Avusturyalı kısmen de Fransız bilim adamlarının küvezinde, Cumhuriyet Dönemi'nde canlanmıştır[145]. Antropoloji bilim dalının ülkemizdeki gelişim sürecini izlerken, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihini bir başlangıç noktası olarak alabiliriz. Antropolojinin özellikle fizik antropoloji ilgi alanında gerçekleştirilen çalışmaların aslında Türkiye Cumhuriyeti ile yaşıt olması bir tesadüf

---

[136] Güvenç 1992, 89.
[137] Pritchard 1998, 69.
[138] Örnek 1969, 191; Güvenç 1992, 89.
[139] Atay 2000, 138.
[140] Yücel 2004, 9.
[141] Güvenç 1985, 14.
[142] Güvenç 1992, 89.
[143] Levi-Strauss 2004, 15.
Antropoloji, insan doğasının özünü anlamak ve soyut olarak kültürü anlamak gibi genelleştirilmiş iki amacı söz konusu olduğunda, kültürel bağlamların geleneksel sınırlarının ötesinde bir mesleki ve kültürel pratikler dağarcığına gereksinim duymaya başlamıştır. Pala 2004, 124.
[144] Güvenç 1992, 89; Özbudun 2000, 213-224.
[145] Aydın 2000, 19.

değildir. Kurtuluş savaşının ardından modern bir Türkiye'yi oluşturma çabalarının temelinde yatan fikir, ulu önder Atatürk tarafından çok net biçimde belirlenmişti. Hedef bilim alanında çağdaşlığı yakalamak, Türk Ulusu'nun kültürel kökenlerini[146], tarihsel gelişimini ve fiziki karakterlerini araştırarak[147], muasır medeniyet/er seviyesine ulaştırmak idi. İşte bu nedenledir ki, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli atılırken aynı zamanda bilimin her alanında yoğun bir seferberlik başlatıldı[148].

Türk Antropoloji Enstitüsü, Cumhuriyetimizin ilanından iki yıl sonra bizzat Atatürk'ün talimatı üzerine 1925 yılında İstanbul'da kuruldu. Başkanlığına da 1965-1969 yılları arasında Ord. Prof. Şevket Aziz Kansu getirildi[149]. Bu Enstitü 1929 yılına kadar Haydarpaşa Tıp Fakültesi bünyesinde faaliyetini sürdürdü. Diğer yandan, Ankara Üniversitesi DTCF'si Antropoloji Enstitüsü, II.Dünya savaşına kadar tarihinin en büyük desteğini görmüş ve en kapsamlı antropometrik çalışmasını bu dönemde Ş.A.Kansu ve A.İnan tarafından gerçekleştirilmiştir[150].

1930 yılından itibaren Antropoloji, İstanbul Üniversitesi'nin eğitim ve öğretim programlarında resmen yer aldı. 1933 yılında Türk Antropoloji Enstitüsü Tıp Fakültesi bünyesinden ayrılarak Atatürk'ün isteği doğrultusunda İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ne taşındı. Kansu, burada 1933-1935 yılları arasında fizik antropoloji ve etnoloji derslerini okuttu. 1935 yılında Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kurulduğu zaman Kansu, tüm kolleksiyon ve araştırma ekibiyle ulu önder Atatürk'ün önerisi üzerine Ankara'ya taşındı[151]. Kuruluş yıllarında Antropoloji Enstitüsü'nde, ağırlık büyük ölçüde fizik antropoloji derslerine verilmek üzere, prehistorya ve haftada ikişer saatten oluşan etnoloji dersi okutulmaya başlandı. Okutulan ilk etnoloji dersi, Afrika ve Okyanus Amerikası yerli kültürlerini inceleyen

---

[146] Özmen 2000, 127.
[147] Aydın 2000, 24.
[148] Özbek 1998, 105.
[149] Erdentuğ 2000, 15.
[150] Yapılan anket, boyutları bakımından o zamana değin yapılanlar arasında en geniş ölçekli çalışmadır. Trakya ve Anadolu'da 64 000 kişi tetkik edilmiştir. İnan'a göre; yaşayan Anadolu toplumu üzerinde yapılan bu antropometrik çalışma, antropolojik tezin sadece bir yanını aydınlatmaya yardımcı olmaktadır. Oysa işin bir de arkeolojik boyutu vardır. Bu boyutu İnan, şu şekilde açıklamaktadır; *"Bugünkü yaşayanların ölçülerek bilinmesi, eski çağlardaki cetlerimize olan bağlılığımızı göstermek için esastır. Bunun için yurdumuzda eski medeniyetler yaratmış ve yaşatmış kavimlerin varlıklarını kazılarla ortaya çıkarmak gerekmektedir."* Aydın 2000, 24.
[151] Özbek 1998, 106; Aydın 2000, 23.

"Kıtalar Etnografyası" adını taşıyan derstir[152]. 1948 li yıllarda Ankara Üniversitesi Rektörü Ş.A.Kansu, rektörlükten ayrılmak zorunda bırakılmıştır. İzleyen yıllarda antropolojiye büyük emekleri geçen N.Berkes, B.Boran[153], P.N.Boratav ve M.Şerif'in de aynı kaderi paylaştığını görebiliyoruz[154]. Diğer yandan Z.F.Fındıkoğlu'nun Z.Gökalp sosyolojisinin devamı niteliğinde olan *"Anadolu Folklorunu"* tespit etme çabaları ve H.Z.Koşay'ın dönemin akımı olan *"Halka Doğru Hareketi"*ni, milli bir etnografya oluşturma çabaları olarak değerlendirebiliriz[155]. 1948 tasfiyesinden sonra, gerçek anlamı ile ülkemizde sosyal/kültürel antropolojinin başlamasını sağlayan aslında sosyal psikolog olan M.Turhan[156] ve antropolojiyi ülkemize sevdirip, tanıştıran B.Güvenç'tir[157]. *"Cenup Anadolu Yörüklerinin Etno-Arkeolojik Tetkiki*" adlı bir çalışması olan K.Güngör'ü de Türk antropolojisine emeği geçenler arasında sayabiliriz[158].

Antropoloji Enstitüsü, 1946 yılında Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü olarak isim değiştirdi[159]. Etnoloji kürsüsü, N.Erdentuğ tarafından 1961 yılında, bu dalın fizik antropoloji gibi biyolojik bir disiplinden farklı, sosyal bir bilim dalı olması[160] ve enstitü içindeki fizik antropoloji ağırlıklı derslerin yanında gelişme imkanı bulamayacağı gerekçesi ile müstakil bir kürsü haline getirildi[161]. İlk önceleri etnolojide verilmekte olan *"Kıtalar Etnografyası"* ve *"İlkellerde Sosyal Organizasyon"* dersleri, W.Eberhard tarafından, *"Anket Metodu"* ve *"Göçler"* adlı dersler Z. Eglar tarafından[162], *"İlkellerde maddi kültür"*, *"Din ve Maji"*, *"Erginleme Seremonileri"* adlı dersler de N.Erdentuğ tarafından verilmiştir. Etnoloji kürsüsündeki derslere sonraki yıllarda, N.Erdentuğ'un tarafından *"Etnolojide*

[152] Erdentuğ 1982, 3; Erdentuğ 2000, 50.
[153] Behice Boran'ın Türkiye'deki ilk alan araştırmaları, antropolojik mahiyette idi. Boran, Manisa'nın dağ ve ova köylerinde toplumsal yapı ile çevre arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı olarak incelemişti. Ancak sosyoloji içinde modern antropolojiyle ilişkilendirilebilecek çalışmalar yapan ya da yaptıklarını "sosyoloji" sayan kişiler, ya sosyoloji ya da siyaset bilimi kürsüleri içinde bırakılmış ya da işlerini bırakmak zorunda bırakılmışlardır. Aydın 2000, 30.
[154] Aydın 2000, 26; Özmen 2000, 133.
[155] Aydın 2000, 27-28.
[156] Özmen 2000, 128.
[157] Aydın 2000, 39.
[158] Birkalan-Gedik 2005, 77.
[159] Aydın 2000, 24.
[160] Erdentuğ 2000, 7.
[161] Erdentuğ 1982, 3.
[162] Erdentuğ 2000, 49.

Araştırma Yöntem ve Teknikleri", *"İlkellerde Sosyal Organizasyon"*, "*İlkel Ekonomi"* ve *"Kültür Değişmesi"* adlı dersler[163] eklenmiştir[164].

1958 yılında, O.Acıpayamlı'nın ve 1960 yılında S.V.Örnek'in Enstitüye katılmaları ile Türkiye'de tam anlamı ile etnoloji çalışmaları başlamıştır. S.V. Örnek'in *"Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin, Etnolojik Tetkiki",*adlı çalışması Türkiye'deki ilk etnolojik çalışmadır. Bu çalışmadan sonra, S.V.Örnek'in çabaları ile, 1961 yılında Etnoloji Kürsüsü, Antropoloji Enstitüsü'nden ayrılarak, bağımsız bir kürsü haline getirilmiştir[165]. 1973 yılında Z.İlbars ve A.Erden, 1976 yılında G.Erginer etnoloji kürsüsüne katılmışlardır[166]. 12 Eylül 1980 İhtilalinden sonraki sıkıyönetim dönemindeki tasfiye çerçevesinde, 1402 sayılı yasaya binaen pek çok öğretim üyesi işinden olmuş, ya da istifa etmiştir. Antropoloji alanında YÖK, yeni bir düzenlemeye giderek, Türkiye'de antropoloji ve etnoloji eğitimi veren disiplinleri, "Sosyal Antropoloji", "Paleoantropoloji" ve "Fizik Antropoloji" anabilim dalları şeklinde adlandırarak, "Antropoloji Bölümü" çatısı altında toplamıştır[167]. 1990'lı yılların başında Antropoloji bilimleri, 1935'te kurulduğundan bu yana kaçıncı olduğunun çetelesi tutulacak hale gelen bir reorganizasyon yaşamıştır.

Atatürk döneminde sosyal ve beşeri bilimlere verilen önem, Ulu Önder'in ölümünden sonra çeşitli sebeplerle gittikçe azalmış ve bu disiplinler, hemen her üniversitede, ayrılan bütçede ve kadro temininde üvey evlat muamelesi görmüştür. Her ne kadar 27 Mayıs devrimiyle biraz bir ferahlama olmuş ise de bu bilimler, sunulan maddi imkanlar hususunda her zaman, bulundukları üniversite ya da fakültede, sayıca fazla olmalarının da etkisiyle hakim durumda olan birkaç disiplinin elemanlarından teşekkül eden bir idarenin gölgesinde kalmaya mahkum olmuştur[168]. Bunun üzücü sonuçları arasında, gerektiği zaman eleman alınamaması, elde olan ile idare edilmesi ve mevcut olan yayın imkanlarına sürekli kısıtlama getirilmiş olmasıdır. Ayrıca ülkemizde, eleman sayısının yeterli olduğu ve yayınlarıyla daha

[163] 1920 li yıllardan itibaren ülkemiz dışındaki sosyal antropoloji-etnoloji kürsülerinde, C.G.Seligman, R.Firth, B.Malinowski, J.K.Driberg, E.E.Evans-Pritchard ve I.Schapera'dan oluşan çekirdek kadronun, ders programlarında okutulan derslerin konuları tam anlamı ile sömürgelere yönelikti. Erdentuğ-Magnarella 2000, 43.
[164] Erdentuğ 1982, 3; Erdentuğ 2000, 61.
[165] Özmen 2000, 125.
[166] Erdentuğ 1982, 4.
[167] Erdentuğ 2000, 68.
[168] Erdentuğ 2000, 16.

çok ses getiren, bazı sosyal disiplinlerin daha çok tanınmış olması, zamanla antropoloji ve etnoloji bilimlerinin, folklor hariç[169], geri plana itilmesine yol açmıştır[170]. Sosyoloji dışındaki grup, yani sosyal antropoloji-etnoloji ve halkbilim, incelenecek konularda ve verilecek derslerde, alanı birbirlerinden sakınırcasına çekişme halinde olmuşlardır[171]. Bu çekişme kısmen devam etmektedir. Bazısının bölüm şovenliği o kadar güçlüdür ki, kendi bölümlerinden mezun olmayanı lisansüstü programa kabul etmediği gibi başka bölümlerde iş imkanı bulmakla birlikte bu alanın konu ve yöntemlerini benimseyenlerin çalışmalarını da dikkate almazlar[172].

Ülkemizde durum böyle iken henüz kurumlaşma sorununun tamamıyla üstesinden gelebildiği söylenemeyecek olan Türkiye antropolojisinin, sosyal antropoloji, kültürel antropoloji, etnoloji ve folklor gibi isimlendirme çekişmesine saplanmış olması, anlamsızdır. Türkiye'de başlangıcından bugüne ulaşan çizgide, etnolojinin kendisini yazısız, "ilkel" toplumların ve kültürlerin kökeni ve tarihi ile uğraşmakla sınırlamak büyük yanılgıdır. Diğer yandan, sosyal/kültürel antropolojinin çalışmalarını, *"tarih-dışı"*, toplumsal *"şimdi"* olarak sınırlandırmaları, sosyal bilimlerde "disiplinlerarasılık" anlayışının daha önce hiç olmadığı ölçüde öne çıktığı günümüzde, ülkemiz antropolojisinin kurumsallaşmasını da geciktireceği kesindir[173].

[169] Özmen 2000, 131.
[170] Erdentuğ 2000, 16; Özmen 2000, 131.
[171] Kümbetoğlu 2005, 22.
[172] Erdentuğ-Magnarella 2000, 44.
[173] Atay 2000, 159.

II. BÖLÜM

ARKEOLOJİ

II.A. Arkeolojinin Tanımı

Arkeoloji, insanlığın en eski dönemlerinden günümüze kadarki süreci maddi kalıntılara dayanarak inceleyen ve araştıran bilim dalıdır[174]. Sıradan birçok insan için arkeoloji, geçmiş dönemlerde yapılmış olan güzel ve ilginç şeyleri bulmaya çalışan, gizemli olaylarla dolu, bilim ile serüvenin birbirine karıştığı, heyecan verici olaylar içeren "tuhaf" bir meslek alanı iken[175], mesleğin içinde olanlar için şans ve hayal gücü ile ilişkisi olmayan[176] sonsuz bir araştırma, gerçek bir varış noktası olmayan ebedi bir yolculuktur[177].

Geçmişe, yani günümüzden önceki dönemlere bakış açımız, niçin baktığımıza, ne görmek istediğimize bağlı olarak çok farklı olabilir. Bu ilgi basit bir meraktan kaynaklanabileceği gibi, geçmişte yapılmış güzel ya da ilgi çekici şeyleri görmek, ya da günümüzle ilgili bir politik görüşü kanıtlayacak izleri geçmişte bulmak için de olabilir. Çoğu kez nedenini bilmeden, düşünmeden bakarız geçmişe, geçmiş dönemleri inceleyen birçok bilim dalından biridir arkeoloji. Geçmişi ararken bugünle sarmalanmış bir bilim dalıdır. Verilerinin düne ait olmasının karşısında, bu verilerin bulunuşu, değerlendirilişi, yorumlanışı bugünün uğraşıdır. Bu nedenle arkeolojinin amacı, *"geçmişe ait bir şeyler bulmak*" değil, geçmişi anlamak ve ortaya çıkan bilgiyi, günümüzde yaşayan insanların kimliklerini zenginleştirecek, onların uygarlık süreci içindeki yerlerini anlamalarına, bunun önemini hissetmelerine yardımcı olacak şekilde kullanmak ve bu birikimi gelecek kuşaklara aktarmaktır[178]. Buna göre arkeolojiyi, eski yaşayışı yeniden inşa etmek, canlandırmak amacıyla toplum ve insan kalıntılarını *"metodolojik ve sistematik"* olarak inceleyen[179] bir bilim olarak da tanımlamak mümkündür.

---

[174] Braidwood 1995, 2; Özdoğan 2002c, 24.
[175] Özdoğan 2006b, 43.
[176] Sevin 1999b, 13.
[177] Bahn 1999, 19.
[178] Özdoğan 2006b, 44.
[179] Uçankuş 2000, 3.

Arkeoloji, Antik Yunanca kökenli *"archaeo"* ve *"logos"*, yani eski ve bilim kelimelerinin birleştirilmesi ile üretilen bir kavramdır[180]. Arkeoloji, eskiye, geçmişe dair sözdür, yazıdır, bilgidir[181]. *"Archaiologia"* kelimesini, *"geçmişe dair bir bilgi ve söylem*" anlamında ilk defa kullanan Platon'dur (M.Ö.427 -M.Ö.347).

- "*…Sokrates: Şu halde Spartalılar, karşılığında ücretini ödeyip oğullarını sana emanet etmeyi reddederek yasayı çiğnemiş oluyorlar.*
- *Hippias: Ben de öyle düşünüyorum; benim davamı savunduğuna göre ne diye karşı çıkayım.*
- *S: Eğer öyleyse dostum, yunanlılar arasında yasaya itaatkârlıklarıyla bilinen Spartalılar, hem de hayati bir konuda yasaya itaatsizlik ediyorlar. Oysa sen, Hippias,*
- *onların seni alkışladıklarını ve söylevlerini zevkle dinlediklerini söylüyorsun; tanrı aşkına, hangi söylevler bunlar? Kuşkusuz bunlar, senin yıldızlar ve gök olayları hakkındaki bilgilerinin en güzel kısımlarına ait söylevler olmalı.*
- *H: Hiç de değil; bunlara tahammül edemez onlar.*
  …
- *S: O halde, ben bilemediğime göre bari sen söyle, onların seni zevkle dinleyip alkışladıkları şu konular hangileri?*
- *H: Şecereler, Sokrates, kahramanların ve insanların şecereleri; kentlerin kadim temellerine dair anlatılar; ve genel olarak da kadim olanla/antikiteyle ilgili her şey; tüm bu sorunları araştırmak ve çözümlemeye çalışmak zorunda kalmam bu yüzden.*
- *…"*[182].

[180] Tanyeri-Erdemir 2001,8.
[181] Uçankuş 2000, 3.
[182] Gözel 2001, 27.

Öyle görünüyor ki, insanlar atalarının bıraktığı izlere karşı her zaman bir merak duymuşlardır[183]. Bu metin *"archaiologia"* kelimesinin geçmişe dair bir bilgi ve söylem anlamında ilk defa kullanıldığı metindir[184]. Geleneksel bakış açısında *"geçmiş"*, zaman derinliği olmayan, sığ ve durağan bir geçmiştir; geçmiş yaratılmıştır ve yaratıldıktan sonra da değişmemiştir. Dolayısıyla da bu, inanılan kanıtlanması gerekli olmayan bir geçmiştir. Orta Çağ'ın içlerine kadar, Avrupa da dâhil olmak üzere dünyada yaşayan bütün topluluklar, geçmişe bu şekilde bakmışlardır. Avrupa'da Rönesans olarak tanımlanan Aydınlanma Çağı ile birlikte geçmişe duyulan ilgi, kanıtlanması gerekli olan bir geçmiş kavramını getirmiştir. İlk başlarda bu, Orta Çağ'ın karanlık döneminden önce var olduğu bilinen Yunan-Roma kültürlerinin görkemini ya da dini kitaplarda geçen yer ve olayların kanıtlarını arama şeklinde başlamıştır. İnanılan geçmişin yerini kanıtlanan geçmişin alması her ne kadar bugün bize çok basitmiş gibi gelse de, bu, düşünce sisteminde devrim niteliğinde değişimlere yol açmıştır[185].

Bir bilim dalı olarak değilse de bir kavram olarak arkeoloji Rönesans ile başlatılabilir. Bu çağda Batı, yazılı kaynakları okuyup yorumlayarak Klasik Çağ yani eski Yunan ve Latin kültürlerini yeniden anlamaya ve uygarlığını bu temeller üzerine kurmaya başlamıştı. Klasik Yunan ve Roma uygarlıklarına karşı duyulan bu ilgi yalnızca edebiyat ve güzel sanatlarla sınırlı kalmamış, zamanla mimariyi de kapsamaya başlamıştı[186]. Bu ilgiyi dönemin önemli sanatçılarından S.Raffaello' (1483-1520)[187] nun, Papa 10. Leon'a yazmış olduğu mektupta görebilmekteyiz.

---

[183] Bahn 1999, 20.
[184] Gözel 2001, 27.
[185] Özdoğan, 2006, 79.
[186] Fransız mimar-arkeolog E.E.Viollet-le-Duc (1814-1879) eski eser restorasyonunun ilk esaslarını kurmuş, bu konu hakkında bir çok yayın vermiştir. Yaptığı restorasyonlardan en tanınanı, Paris'te bulunan Notre Dame kilisesi'nin Fransız İhtilali'nde tahrip edilen dış süslemeleridir. Sevin 1999b, 19.
[187] S.Raffaello, Roma'da bulunan antik tasarımlardan en çok etkilenenlerdendir. Vatikan'da resmettiği dini sahneleri çerçeveleyen süslemelerinde, pagan kültüre ait yeni biçemi kullanan Raffaello, bu cesur yeniliğin,Vatikan'da, Hıristiyanlığın merkezinde gerçekleşmesinde, klasik geçmişin keşfine Kilisenin katılımını destekleyen, dönemin dini lideri Papa X. Leo'nun etkisi büyüktür. Rafaello'nun, İncil'de tasvir edildiği biçimiyle dünya tarihinin anlatıldığı resimleri ve kenar süslemelerinde yüce Hıristiyan mesajlarıyla grotesk (insan, hayvan, bitki ve mimari unsurların iç içe geçtiği süslemeler) pagan tasarımlarını, iki farklı dünyadan birini diğerinin baskısı ya da egemenliği altına sokmadan bir araya getirmesi, yeniliğe açık Rönesans insanları için bile sarsıcı bir deneyim oldu. Raffaello, çağdaşları gibi, antik unsurları kendi süsleme biçemi içinde bir unsur olarak kullanmamış; onları dönüştürmüş, antik biçemi kendi tasarımlarına uygun olarak yeniden yaratmıştır. Yanıkkaya 2003, 16.

"... Eğer, Roma harabeleri arasında hâlâ görülebilir haldeki kalıntıları gezerek bu antik dimağların ihtişamını inceleseydim, bize olanaksız görünen şeylerin çoğunun, onlar için çok kolay olduğuna inanmanın delice bir şey olmadığına kanaat getirirdim. Bu antik[188] *eserleri epey etüt ederek ve dikkatlice araştırıp ölçülerini almak için had safhada titizlik ve özen göstererek; dahası sürekli iyi yazarları okuyup eserleri onların tasvirleriyle karşılaştırarak, bu antik mimari üzerine bir miktar bilgi sahibi olduğumu düşünüyorum. Bu bana bir yandan çok büyük bir hazzı, pek soylu bir şeyi tanımanın hazzını tattırırken, diğer yandan, çok büyük bir ıstırap da verdi; zira bir zamanlar dünyanın incisi olmuş, şimdiyse acınası bir biçimde perişan olmuş halde gördüğümüz bu yüce ve soylu şehrin sanki kadavrasıydı bu.*

Kim bilir kaç papa, Aziz Peder, zat-ı âliniz gibi bu görevi ifa eden ama aynı bilgiye, aynı ruh değer ve yüceliğine sahip olmayan kim bilir kaç papa kurucularına ihtişam kazandırmış antik tapınakların, heykellerin, kemerlerin ve diğer yapıların yıkılıp gitmesine ve harap olmasına müsaade etmiştir..."[189].

F.Bacon (1561-1626) tarafından başlatılan ve B.Pascal (1623-1662) tarafından yeniden ele alınan zaman/dönem eleştirisi, Antikite'nin ilk vakanüvislerinden bu yana kabul görmüş kuramların bir ters yüz edilişi olarak ortaya çıkar. Bu eleştiri, belli bir anlamda beşeri ilerlemenin tarihi olan bir insanlık tarihini mümkün kılar ve insanı doğayla bütünleştiren evrensel bir tarihin yolunu açar[190]. Diğer yandan F.M.Voltaire'in (1694-1778) ve D.Diderot'un (1713-1784), yeryüzünün katmanları arasındaki saklı düzen üzerine yazmış oldukları yazılar[191], antikite üzerine çekilen dikkatlerin nedeni olarak gösterilebilir.

[188] Fr. antiqutié; Al. antike; Arap. kadim. Antikite: Eski Yunan ve Roma sanatına verilen genel ad. Antik devir anlamı ile dilimizde yaygın olarak kullanılan bu kelime için "ilk çağ" karşılığı kabul edilmiştir. Kelimenin soyut anlamındaki kullanımına karşılık olarak ise "eskilik" sözü uygundur. Turani 2000, 13.
[189] Gözel 2001, 28.
[190] Gözel 2001, 36.
[191] Gözel 2001, 36-39.

II.B. Arkeolojinin Konuları

Geçmiş, özellikle uzak geçmiş, gözümüzün önünde olmayan, soyut bir kavramdır. Soyut olan her şey gibi, bunun da algılanması güçtür. Algılanabilmesi için belirli ölçüde bilgi birikimi çaba ve daha önemlisi farklı bir düşünce yapısı gerekir. Bu nedenle Aydınlanma Çağı'na kadar dünyadaki bütün toplular için "*geçmiş"*, masallarla, efsanelerle iç içe, zaman ölçeğinden uzak, masalsı bir anlatımdır. Geçmişle ilgili söylencelerden kuşku duymaya başladığımız ya da bunlara ait kanıtlar aramaya başladığımız zaman, düşünce sistemimiz farklı bir boyuta geçer. Soyut ve erişilmez olarak görünen "*geçmiş",* somut, elle tutulabilir bir nitelik kazanır. Bu sorgulamaya, sorulan soruların kapsam ve niteliğine bağlı olarak arkeoloji, antropoloji, tarih gibi kendi bilimsel dünyamızda oluşturduğumuz yapay bölümlemelere göre adlar veririz[192]. Arkeoloji, insanoğlunun geçmişi ile ilgilendiğinden, arkeolojiyi antropolojinin bir boyutu ve geçmiş zamanı olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır[193].

Arkeoloji, insanların yaşamları ve kültürel yapıları konusunda temel göstergeler oldukları gerçeğinden yola çıkarak, eski dönemlerden kalma her türlü maddesel kültür kalıntısını toplar, sınıflandırır yani kataloglar; bulunmuş durum ve koşullarını da göz önünde tutarak sonuçlara varır. Bu nedenle arkeoloji öncelikle bir tanımlama ilmidir; eski uygarlık kalıntılarını gruplar ve betimler[194]. Arkeoloji sayesinde, araç ve gereçlerin, ticaretin, sanatın ve düşüncenin gelişimini, insanın doğasını ve evrimini anlamaya, kavramaya çalışırız. Arkeoloji, insan ve toplum hakkındaki bilgi ve anlayışımızı derinleştirir[195]. Bilinen ilk yerleşmelerden günümüze, insanlık tarihinin tüm evrelerini araştırmaya çalışır[196]. Sonunda bir kazanç umudu olmaksızın gerçekleştirilen araştırma tutkusunu, belki de Demokritos'tan (M.Ö.460-370) almıştır.

"Demokritos, sofrasına gelen incirleri yerken bir bal kokusu almış ve hemen bir araştırmadır başlamış kafasında, o güne dek incirlerinden almadığı bu koku nereden gelebilir diye. Merakını gidermek için kalkmış sofrasından, incirlerin

[192] Özdoğan 2006b, 89.
[193] Bahn 1999, 28.
[194] Sevin 1999b, 15.
[195] Uçankuş 2000, 4.
[196] Başgelen 2006, 7.

toplandığı yeri görmeye gitmek istemiş. Sofradan niçin kalktığını duyan hizmetçi kadın gülmüş: Boşuna zaman kaybetmeyin, incirleri bal çanağına koymuştum toplarken. Demokritos'un canı sıkılmış bu araştırma fırsatını kaçırdığı için. Hadi be sen de, demiş hizmetçi kadına, keyfimi kaçırdım; ama ben yine de bal kokusu incirde kendiliğinden varmış gibi nedenini araştıracağım. Böyle demiş ve yanlış, kendi varsaydığı bir etkiye doğru nedenler bulmaktan geri kalmamış" [197].

Onun günümüz insanın sorunlarını çözmekle, doğrudan bir ilgisi olmadığı doğrudur ama kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi, nasıl geliştiğimizi, neler başardığımızı bilmek ihtiyaç ve isteğini tatmin ederek, yaşamımıza anlam katar. Bu bir çeşit var oluştan gelen bir kimlik isteği, dünyayı kendi değerlerimizle tanıma çabasıdır. Arkeolojik veriler, bizi sadece bilgilendirdiği için değil, daha önemlisi kendimize güvenimizi, çevremize bağlılığımızı sağladığı için büyüleyicidir[198]. Arkeoloji, tıpkı psikanaliz gibi geçmişi gömülü olduğu yerden çıkarır; düzenleyip yeniden yapılandırdığında, daha sağlıklı daha özgün bir bugüne ulaşmayı sağlayan gizli geçmişi aydınlatmış olur[199].

İnsanlık tarihinin materyal kalıntılarını inceleyerek araştıran ve anlamlandıran arkeoloji, Afrika'daki ilk insansı yaratıkların ürettikleri taş aletlerden ki bu yaklaşık olarak 2,5 milyon yıl öncedir[200], 1800'lerde üretim yapan bir tekstil atölyesine kadar, insanlık tarihinin dört milyon yıllık serüveninin tamamı ile ilgilenir. Tarih bilimi gibi arkeoloji de yazılı kaynaklardan faydalanır. Ancak, arkeoloji sadece yazılı kaynakların bize sunduğu bilgilerle yetinmez, geçmiş zaman insanlarından arta kalan tüm kalıntıları inceler. Kazı için seçilen yerleşim, yerine göre görkemli bir tapınak, önemli bir başkent, ya da küçük kerpiç bir köy evi, hatta göçebe bir ailenin birkaç günlüğüne konakladığı bir yayla çadır yeri veya kaya sığınağı bile olabilir. Bunların yanında batmış bir ticaret gemisi bir depremde suyun altında kalmış bir şehir de arkeolojinin konusudur[201]. Arkeologların büyük çoğunluğu uzak geçmişi inceliyor olsa da, giderek artan sayıda arkeolog, tarihi dönemlere hatta oldukça modern sayılabilecek olaylara yönelmektedir. Nevada

[197] Montaigne 1993, 96.
[198] Uçankuş 2000, 4.
[199] Flem 2001, 90.
[200] Bahn 1999, 12.
[201] Tanyeri-Erdemir 2001, 8.

nükleer test alanı, kutup kâşiflerinin kulübeleri ve Nazi sığınakları hatta Berlin Duvarı bile son zamanlarda arkeolojinin ilgi alanına girmiştir[202].

Müzelerde sergilenen estetik anlamda hoş görüntülü eserlerin yanı sıra, arkeologlar kazılarında eski insanlara ilişkin pek çok farklı türde veri toplarlar. Küplerin içinde depolanmış tahıl taneleri, beslenilen ya da avlanılan hayvan kemikleri, günlük yaşamlarında kullandıkları kapkacak da arkeologlar için bilimsel açıdan en az müzede sergilenen bir altın heykelcik kadar kıymetlidir. Arkeoloji, bunlara benzer farklı verileri inceleyerek, eskiçağ insanlarının günlük beslenme alışkanlıkları, teknolojik gelişmeleri sosyokültürel yapılanmaları hakkında son derece aydınlatıcı bilgiler edinmemizi sağlar[203].

Bütün toplumlar her zaman geçmişe ilgi duymuştur; bu ilginin temelinde toplumun kimlik arayışı bulunur. *"Toplumsal hafıza"* olarak da adlandırılan geçmiş, bir topluluğun tanımlı hale gelmesi, kendisini diğerlerinden farklılaştırması için zorunlu bir ön koşuldur. Ancak iki tür geçmiş vardır. Bunlardan geleneksel olanı, söylencelere dayanan, kanıtlanması gerekmeyen, inanılan geçmiştir. Bu geçmişin zaman boyutu yoktur, sadece eskidir. Diğer bakış açısı ise sorgulanan, kanıtları aranan ve dolayısıyla zaman derinliği olan geçmiştir. Bugün arkeoloji olarak adlandırdığımız bilim alanı, ikinci bakış açısını temsil etmektedir. Batı'da aydınlanma Çağı'nda, görkemli olduğuna inanılan bir geçmişin kanıtlarını ortaya çıkarmak kaygısıyla başlayan arkeoloji, o tarihten itibaren politik sistemlerin vazgeçilmez bir aracı haline gelmiştir. Batı düşünce sisteminde *"zaman ölçeği"* ya da *"zaman laboratuvarı"* olarak yer alan arkeoloji, tek doğrultu üzerinde gelişmemiştir; siyasi yapılanmaya, düşünsel boyuttaki farklı akımlara göre farklı şekiller almıştır. Bu nedenle arkeolojiyi, dönemin düşünsel akımlarından soyutlanmış bir veri tabanı olarak ele alamayız. Dini akımlar ve bunların kanıtlanma isteği Yakındoğu arkeolojisini, Avrupa uygarlığının Hellenistik-Roma köklerini arama çabaları Klasik arkeolojiyi, ortaya çıkan ulus devletler Avrupa arkeolojisini, kolonyalist yaklaşımlar antropolojik arkeolojiyi, Endüstri Devrimi Paleolitik Çağ arkeolojisi gibi farklı alanları ortaya çıkarmıştır. Bunların her birinin bakış açısı ve araştırma yöntemi birbirinden farklı olduğu gibi, somut görünen bulguları

[202] Bahn 1999, 12.
[203] Tanyeri-Erdemir 2001, 8-9.

değerlendirmeleri de farklı olmuştur[204]. Arkeolojinin kendi içindeki bu farklı çalışma alanlarına bakılacak olursa, karşımıza öncelikle, Prehistorya, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, Klasik Arkeoloji, Endüstriyel Arkeoloji, Deneysel Arkeoloji, Sualtı Arkeolojisi, Şehir Arkeolojisi, Feminist Arkeoloji ve Marksist Arkeoloji çıkmaktadır.

Tarihöncesi çağlara verilen genel isim olan prehistorya, insanlığın en eski dönemlerinden günümüze kadarki süreci maddi kalıntılara dayanarak araştıran, inceleyen arkeoloji, bu uzun süreci, dönemlere ayırarak inceler ve en eskisine de *"Tarihöncesi", "dip tarih"* adını veriyoruz. Prehistorya, tarihöncesi insan olarak tanımlanabilen canlıdan, yazının ortaya çıkıp yaygın olarak kullanıldığı döneme kadar geçen süreyi kapsar. Bu süreç insanlık tarihinin 4-4.5 milyon yıl süren en uzun parçasıdır. Tarihöncesinin başlangıcı insanın ortaya çıkışı olsa da bu sınır çok kesin değildir. İnsanın biyolojik özelliklerini kazanması yaklaşık, 5-5.5 milyon yıl öncelerinde başlar, ancak ilk aleti yapması ve alet yapmak için geçirdiği deneyimi bir sonraki kuşağa aktarması daha sonraları, 1-1.5 milyon yıl sonra gerçekleşir. Tarihöncesi dönemin sonu ise yazının bulunması ve yaygın olarak kullanılması oluşturur[205]. Eğer tarih kitaplarında yazıldığı gibi, *"tarih sonrası"* çağların başlangıcını yazının icadı olarak kabul edersek, prehistorya en genel anlamı ile yazı-öncesi çağlarla özdeşleştirilir. Bu noktada unutulmaması gereken en önemli unsur, yazı teknolojisinin dünyanın farklı bölgelerinde farklı zamanlarda ortaya çıkmış olduğudur. Mezopotamya'da M.Ö.3000 civarlarında kullanılmaya başlayan yazı, Çin'de yaklaşık olarak M.Ö.1000'de, Mezoamerika'da M.Ö.700'de ortaya çıkar. Bunun yanı sıra, tarihin akışı içinde yazılı kültürün ortadan kaybolduğu *"Karanlık Çağlar"* bu ayırımı karmaşıklaştırır. Prehistoryanın arkeoloji içinde bir akademik disiplin olarak ayrılması, yöntembilimsel bir farklılıktan ziyade var olan akademik yapılanmanın ve eğitim sisteminin bir sonucu olarak görülebilir[206].

Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, hem bir tarihsel süreci hem de coğrafi bölgeyi ifade etmektedir. Bir toplumun Protohistorik çağlara girmesi için illa kendisinin yazıyı kullanmış olması beklenmez, komşu başka bir toplum söz konusu toplum hakkında yazılı belge bırakırsa da o toplumda protohistorik dönem

[204] Özdoğan 2005, 87-91.
[205] Özdoğan 2002c, 24.
[206] Tanyeri-Erdemir 2001, 10.

başlamıştır diyebiliriz. Bu dönemsel ayırım tartışma konusudur ve genellikle M.Ö.III.binyıl Anadolu için kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra izleyen dönemlerdeki pek çok Mezopotamya uygarlığı, Hititler, Urartular, Phrygler, Lydialılar ve Geç Hititler, bu disiplin kapsamında incelenmektedir.

Antik Çağ'a karşı duyulmaya başlayan ilgiden kısa bir süre sonra, *"Biblical Archaeology"* olarak adlandırılan, Tevrat ve İncil'de sözü edilen yerleri ortaya çıkartmaya yönelik olarak, kutsal kitapların konusu olan bölgelerde, Doğu Akdeniz, Mezopotamya ve Mısır araştırmaları başlamıştır. Kutsal kitaplarda sözü edilen yerler[207], Yakındoğu'nun kurak ve yarı kurak bölgeleridir; buralarda su kıtlığı nedeniyle yerleşimler hep aynı yerlerde kurulmuş, dolayısıyla *"höyük"* olarak adlandırdığımız çok katmanlı yükseltiler oluşmuş, yapı malzemesi olarak da genellikle kerpiç tercih edilmiştir. Bu bakımdan Yunan-Roma dünyasından farklı olarak yüzeyde, korunagelmiş anıtsal yapı kalıntısı oldukça enderdir. Bu nedenle Yakındoğu Arkeolojisi, ilk başlardan itibaren Klasik Arkeoloji'nin sanat tarihi yöntemleri yerine farklı bir bakış açısı geliştirmiş, günlük yaşamla daha fazla ilgilenmiştir. Klasik Arkeoloji görkemli ören yerlerinde yatay olarak kazı yaparak, yerleşmeyi açarken, Yakındoğu Arkeolojisi dikey çalışmış, çok katmanlı höyüklerde giderek daha eskilere inmenin heyecanını yaşamıştır[208].

Bu bölgelerde çalışan birinci kuşak araştırmacılar, kutsal kitaplarda adı geçen birçok yerleşmeyi bulmuş ve bu Batı dünyasında büyük heyecan uyandırmıştır. Ancak kültür katlarının üst üste, yüksekliği bazen 50 metreyi geçen "*höyük"* ler şeklinde olması, araştırmacıları giderek daha eski dönemlere, tarihi kaynaklarda sözü edilmeyen *"bilinmeyene"* inmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda, kutsal kitapların sözünü etmediği kadar eski zamanlarda insanların yalnızca var olduğunun değil,

---

[207] Batılı araştırmacıların, XVIII.yüzyıldan itibaren Tevrat ve İncil'de adı geçen yerlerde yaptıkları kazılar, Önasya Arkeolojisinin de başlangıcını temsil eder. Bu yapılan çalışmalar sonucunda, dünyanın yaşı ile ilgili olarak, Başpiskopos J.Ussher ve M.J.Lightfoot'un kutsal kitaba dayanarak önermiş oldukları M.Ö.4004 tarihinin geçersizliği kanıtlanırken, daha da önemlisi sürekli değişen dünya kavramı ortaya çıkar. Schwartz 2001, 343; Özdoğan 2002c, 25. 1838 ve 1852 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde yer alan Filistin'e iki seyahat düzenleyen Amerikalı rahip E.Robinson, Kutsal Kitapta verilen coğrafi bilgileri kullanarak ve ülkedeki Arapça isimlerini dikkate alarak Kudüs, Hebron, Yafa, Bet-Şan ve Gaza gibi kentlere dikkat çekmiştir. Kutsal Kitaplar hakkında tartışmasız en önemli delil kaynağı İsrail, Ürdün ve çevre bölgelerde yüzyılı aşkın bir süredir yapılan modern arkeolojik kazılardır. XX.yüzyılın başında Amerikalı arkeolog W.F.Albright, söz konusu bölgelerde geniş kent harabeleri üzerinde yaptığı çalışmalarla, Kutsal Kitap Arkeolojisi'nin kurucusu kabul edilir. Pulhan 2001, 22-24.

[208] Özdoğan 2006b, 47.

tanımlanabilir bir uygarlık geliştirmiş olduğunun anlaşılması, o yılların aydınları için düşünsel bir devrimdir. Uygarlıkların bu bölgede, dünyanın başka yerlerine göre çok daha eski bir başlangıcı olduğu görüşü hemen kabul görmüş ve uygarlık tarihiyle ilgili olarak *"Mezopotamya odaklı"* bir düşünce sisteminin gelişmesine yol açmıştır[209].

Klasik Arkeoloji ise genel bir ifadeyle, Yunan ve Roma Dönemi arkeolojisi anlamına gelmektedir. Arkeolojinin, Batı dünyasında *"Klasik Çalışmaları"* adı altında yer alan, bilimle kesiştiği dalıdır. *"Klasik Çalışmaları",* özellikle Avrupa kültürlerinin tarihsel kimlik arayışlarında çok önemli bir rol oynadığından, XVIII.yüzyıldan itibaren akademide köklü bir disiplin haline gelmiştir. Bu uzmanlık alanı en genel anlamı ile Eski Yunanca ve Latince dillerinde yazılı kayıtlar bırakan insan topluluklarının ürettikleri materyal kültürle ilgilenir. Yunan ve Roma uygarlıklarından günümüze kalan eserleri inceler, uygarlıkların şemsiyesi altında yaşamış olan insanların hayatları ile ilgili bilgi edinmeyi amaçlar[210].

Batıda ilk olarak gelişen arkeoloji bilimi, Rönesans'la birlikte başlayan ve Avrupa uygarlığının Hellenistik-Roma köklerini aramaya yönelen, ilk başlarda daha çok antik tiyatrolar, saraylar, surlar gibi anıt yapılarla, heykellerle, bezeli vazolarla, sanat eserleriyle ilgilenen bir daldır. Zaman içinde Klasik Arkeolojiyi ortaya çıkaran bu yaklaşımın coğrafi ilgi alanı Ege ve Akdeniz çevresi, zaman boyutu da Yunan-Roma dönemleriyle sınırlı kalmıştır. Yunan-Roma uygarlıkları, ardında görkemli anıtsal yapılar, zengin kalıntılar bırakmış olan uygarlıklardır. Bu nedenle uzun süre, Klasik arkeolojinin ilgi odağı, bu tür *"zengin"* buluntular olmuş, yöntem olarak sanat tarihine daha yakın bir yaklaşım sergileyerek, bir yanda toplum yaşamını göz ardı ederken, öte yanda da *"antikacılık"*la özdeşleştirilmiştir. Batı uygarlığının köklerini ön plana çıkaran bu süreç, *"Hellen hayranlığı"* ya da *"Grecism"* olarak adlandırılan ve özellikle XVIII.yüzyıldan itibaren Batı'da hâkim olan, romantik bir görüşü de canlandırmıştır. Ancak son zamanlarda, Klasik Arkeoloji giderek, sanat tarihi ve antikacılıktan uzaklaşarak yön değiştirmiştir[211].

Klasik Arkeoloji daha çok Antik Çağ diye adlandırılan Yunan ve Roma uygarlıklarını kapsayan bir dönemi içermekle birlikte, geniş anlamıyla M.Ö.III.

[209] Özdoğan 2006b, 48.
[210] Tanyeri-Erdemir 2001, 10.
[211] Özdoğan 2006b, 46.

binyıla kadar uzanan Girit, Yunan Anakıtası ve Anadolu'nun batı ile güney kıyılarını içeren kültürlerin gelişimiyle de ilgilidir. Bu anlamda, Klasik Arkeoloji'nin Minos ve Miken Arkeolojisi ile de ilişkili olduğu görülür. Aslında bu, arkeoloji çevrelerinde önemli bir sorundur. Tunç Çağları'nın Ege Havzası'nın batısındaki iki önemli kültürü olan Minos ve Miken kültürlerinin tanıtılması, bu iki kültürün mimarisi, seramikleri, plastikleri, duvar resimleri, yazı tipleri, mühür sanatları ve diğer küçük buluntuları, hem Protohistorya ve Önasya arkeologlarınca hem de Klasik arkeologlar tarafından ele alınır. Minos ile Miken kültürlerinin Batı Anadolu, Mısır, Kuzey Suriye ve Kıbrıs gibi diğer Tunç Çağı kültürleriyle olan ilişkileri, hem Klasik arkeologların hem de Protohistorya ve Önasya arkeologlarının ilgi alanına girer[212].

Arkeoloji geçmişle ilgili bir bilim olarak görünse de özellikle son ikiyüz yılda eşya yapımındaki büyük gelişmeler, arkeolojinin bir kolu olan Endüstri Arkeolojisi'nin doğmasına neden olmuştur. XVIII.-XIX.yüzyılda, Endüstri Devrimi'nin başlamasından bu yana teknolojide yaşanan değişim, Endüstri Arkeolojisi'nin konusudur. Bu nedenle, *"Değişen dünyanın arkeolojisi" de* denir. Endüstri Arkeolojisinin, sanayileşmenin başlamasıyla terk edilen eski aletlere işlevsellik kazandırma, geçmişle bütünlük sağlama gibi amaçları vardır. Avrupa'nın birçok kentinde yerel endüstriyel arkeoloji müzeleri vardır. Bu müzelerde özellikle son ikiyüz yılda üretilen makineler onarılarak, izleyicilere nasıl çalıştığı anlatılmaktadır. Bazı durumlarda terkedilmiş bir fabrika, bir atölye ya da bir işlik tamamen aslına uygun olarak yeniden düzenlenerek, *"Endüstriyel arkeoloji parkı"* adıyla da anılmaktadır.

XVII.yüzyıldan itibaren Batı ve Orta Avrupa'da görülen hızlı kentleşme, yeni tarım ve endüstri alanlarının açılması, arazi ıslah çalışmaları, artan hammadde gereksinimi Avrupa topraklarında yoğun bir toprak hafriyatını gerektirmiştir[213]. Yeni gelişen endüstriler ve buna bağlı hızla büyüyen kenetlerin kömür, taş, demir gibi hammadde gereksinimi, bugün jeoloji adını verdiğimiz bilimi ortaya çıkarmıştı. Hammadde bulmak için kazılar yapıp dünyanın yapısı incelendikçe, yerbilimciler dünyanın, farklı jeolojik katmanlardan oluştuğunu ve bu katmanlarda *"fosil"* adını verdiğimiz, günümüzde olmayan canlıların artıklarına rastlamışlardır. Jeolojik katmanların içinde bugün mevcut olmayan hayvanlarla birlikte insan elinden çıkmışa

[212] Alexıou 1991, 11.
[213] Özdoğan 2006b, 49.

benzer taş aletlere rastlanması, XIX.yüzyılın başlarında büyük tartışmalara yol açmıştır. Klasik ve Yakındoğu arkeologlarının tanımadığı bu buluntular, zaman içinde Avrupa kentlerinde bir moda şeklinde gelişen müzelerde yığılmaya başlar. Danimarka Milli Müzesi Müdürü Thompsen'e kadar, buluntuların nasıl tasnif edileceği büyük sorun olur. Thompsen 1817 yılında açtığı sergide, buluntuları yapım teknolojilerindeki değişikliğe göre sınıflar. Thompsen, insanların önce taşı işlediğini, sonra bakırı ve daha sonra da en zor teknolojiyi gerektiren demiri işlediği düşüncesinden yola çıkarak, Taş Devri, Tunç Devri ve Demir Devri olarak üçlü bir ayırım yaparak buluntuları sergiler[214]. Aynı süreç içinde jeolojinin gelişmesi, dünyanın yaşının eskiliğini, dünyanın ilk oluştuğu gibi kalmadığını, jeolojik katmanlarda izlenebilen uzun bir gelişim süreci olduğunu ve bunun son kısımlarında da, jeolojik katman içinde insanla ilgili kalıntıların bulunduğunu ortaya koymuştur. Jeoloji, fizik, antropoloji, biyoloji gibi fen dalları ile ilişki içinde olan farklı bir arkeoloji, *"Paleolitik Çağ Arkeoloji"* si de bu şekilde ortaya çıkmıştır[215].

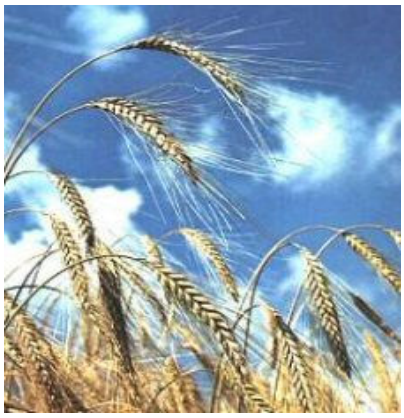
Arkeolojinin diğer bir alt dalı olan Deneysel arkeoloji, işlevini bilmediğimiz veya teknolojisini anlayamadığımız alet ya da nesnelerin modellerinin yapılarak bunların değişik şekillerde kullanılması ve kullanıldıktan sonra üzerinde oluşan izlerin arkeolojik malzemede görülenlerle karşılaştırılması ile işin tür ve niteliğinin saptanmasıdır. Burada amaç geçmişteki insanların yaşamları hakkında bilgi ve fikir elde edinebilmektir. Bu bilim dalı ilk olarak XIX.yüzyıl'da L.Lubbock tarafından ortaya tanımlanmıştır. Daha sonraki yıllarda, özellikle 1970'lerde Avrupa'da deneysel arkeoloji hızlı bir tırmanış göstermiş, geçmiş dönemlerde yaşamış insanların yaşadıkları evler, çiftlikler yeniden inşa edilmiştir. Bunların arasında en ilginç deneysel arkeoloji çalışması Güney İngiltere'de Hamshsie'de Butser Çiftliği'nde gerçekleştirilmiştir (Resim 1; Resim 2). Burada 20 yılı bulan çalışmalar yapılmıştır. İngiltere'nin Demir Çağı yapılarına benzeyen bir çiftlik evi yeniden inşa edilmiş ve bu çiftlikte geçmiş dönemin hayvan cinsleri ile bitki türleri yetiştirilmiştir[216].

---

[214] Özdoğan 2002c, 29.
[215] Özdoğan 2006b, 50.
[216] www.gallica.co.uk.08.07.2008.

Resim 1. Butser Çiftliği'nden genel görünüm, (www.gallica.co.uk.08.07.2008).

Resim 2. Butser Çiftliği'nde yetiştirilen Emmer Buğdayı,(www.gallica.co.uk.08.07.2008).

Burada yapılan çalışmaların en önemlilerinden biri de Erken Demir Çağındaki tarımsal üretimi anlamaya yönelik olanıdır. O dönemin çevre koşullarına dayanarak hububatlar tekrar üretilmeye başlanmış, arazide bulunmuş ya da kapların içerisinde kalmış tahıllar üzerinde tahıllar üstünde biyolojik ve genetik çalışmalar yapılmıştır. Çiftlikte ayrıca bu tahılların ne şekilde depolandığı araştırılmış ve tahılların toprak içine açılan yuvarlak çukurların içine konarak, üzerelerinin taşla kapatıldığı sonucuna varılmıştır[217].

Tarihöncesi çağların kültür mirasını ve yaşayan geleneklerini uygulamalı deneysel yöntemlerle öğrenilmesi, yorumlanması ve ortaya çıkarılması amacıyla 21 Nisan 1999 yılında birkaç arkeolog ve arkeolojiye meraklı gönüllü kişilerin çabalarıyla kar amacı gütmeyen *"Archeoluogo"* adlı yapılanma, deneysel arkeoloji konusunda yüzyılımızda atılan en önemli adımdır. Sicilya'nın doğusunda arkeolojik kazılarda ortaya çıkan yapıların rekonstrüksiyonu ile ilgili sorunlara çözüm

[217] http://www.butser.org.uk/index_sub.html.26.05.2009.

getirmek, Akdeniz çevresindeki yapı malzemeleri ve tekniklerini yorumlamak için başlatılan çalışma, gerek arkeoloji, gerekse etnografik kaynaklardan bilgi toplama amacı taşımaktadır. Tarihöncesi ve Etnografya Uluslararası Araştırma, Belgeleme ve Deneysel Arkeoloji Merkezi olarak da bilinen merkez; arkeolojik buluntuların üretim ve işlevini anlamak için geleneksel araştırma yöntemlerinin tartışılıp, tarihöncesi ve etnografik araştırmaya ilişkin bazı sorunların değerlendirilmesi sonucunda kuramsal ve uygulamalı çalışmalar yapmayı öngörürken laboratuar analizleri ile üç ayda bir düzenlenecek konferans ve sempozyumları da merkezin hedefleri arasında göstermişlerdir[218].

Türkiye'de Deneysel Arkeoloji alanında her geçen gün artan çalışmalar arasında en önemlilerinden biri, Çorum'un Boğazkale ilçesinde bulunan Hititler'in başkenti Hattuşa'nın Hitit kent surunun rekonstrüksiyon çalışmasıdır (Resim 3). Başkanlığını Dr.J.Seheer'in yürüttüğü Hitit sur rekonstrüksiyon projesinde, (Resim 4). başlıca iki amaç güdülmektedir; birincisi büyük bir kerpiç yapıyı ayağa kaldırılmak ve ikincisi de inşaatı belgelenen bir deney olarak yürütmek. Dünyada da deneysel arkeoloji alanında ilklerden biri olan sur projesinin yapımında bugüne kadar 30 bin kerpiç tuğla kullanılmıştır. Sur inşasında, 3 bin yıl önceki, "kerpiç mimari" tekniği kullanılmıştır[219].

Resim 3. Hitit sur rekonstrüksiyonunun batıdan görünümü, (www.hattuscha.de.09.11.2008).

[218] http://www.archeoluogo.it/presentation.htm. 08.07.2008.
[219] http://www.hattuscha.de/turkce/surrekonstruk.htm.26.05.2009.

Resim 4. Kuzey kulenin çatıyı taşıyan yatay iskeleti, (www.hattuscha.de.09.11.2008).

Rekonstrüksiyon çalışmaları, 2005 yılı ekim ayında tamamlanmıştır. Bazı değişiklikler ile çevre düzenlemesiyle ilgili birkaç çalışma 2006 yılında yapılmıştır. Projenin asıl bölümü olan surun ayağa kaldırılması amacı gerçekleştirilmiştir. Projenin ikinci aşaması olan; yapının gözlemlenerek bakım ve onarım gereksinimlerinin belgelenmesi sonraki hedefler arasındadır. İç Anadolu'nun sert iklim koşullarına, kerpiçten böyle büyük bir yapının nasıl dayandığı, yoğun güneş ışınlarının, yağmur, kar ve donun sıvayı, çatıyı ve yapının dokusunu nasıl etkilediği sorularına yanıt aramak da projenin sahipleri tarafından bir hedef gösterilmiştir[220]. Böylece, yalnız Hitit dönemindeki mimari planlama ve uygulama konusu değil, aynı zamanda yapıların bakımına dair bilgiler de edinebilmek beklentiler arasındadır.

Türkiye'de Deneysel Arkeoloji alanında gerçekleştirilen projelerden bir diğeri de İzmir-Urla'da G.Bakır başkanlığında yapılan Klazomenai kazılarında M.Ö.VI.yüzyıla tarihlenen zeytinyağı işliğinin yeniden canlandırılması projesidir. Antik Çağın yapı tekniği ile ayağa kaldırılacak olan işlikte her mahsul döneminde bir hafta boyunca zeytinyağı üretilmesi amaçlanmaktadır. Hamdi Balaban Tarlası'nda 1992-2004 yılları arasındaki kazı çalışmaları sonucunda işliğin depoları ve yakınındaki iki su kuyusu ile birlikte açığa çıkarılmış ve Temmuz 2004-Aralık 2005 tarihleri arasında yapılan çalışmalarla ayağa kaldırılmıştır.

[220] www.hattuscha.de.09.11.2008.

Resim 5. Fabrikanın iç görünümü, (www.klazomeniaka.com.09.11.2008).

Resim 6. Fabrikanın Batıdan görünümü, (www.klazomeniaka.com.09.11.2008).

İşlikte yapılan çalışmalar sonucunda, bu işliğin, bileşik kaplar prensibine göre çalışan ve polima ile *"üretimde süreklilik"* sağlanarak yağ üretildiği sonucuna varılmıştır. O günün şartları içinde düşünülürse, bu gelişmiş yağ üretim yöntemi ve sürekli üretim, işliğe fabrika niteliği kazandırmıştır (Resim 5; Resim 6). Yeryüzünde bugüne dek açığa çıkarılmış olan zeytinyağı tesisleri arasında, Klazomenai zeytinyağı fabrikası, üç gözlü kesintisiz yağ ayrıştırma teknolojisini kullanan en eski fabrikadır. Burada uygulanan teknoloji, İonia'da doğanın yoğun gözlemlenmesi sonucu elde edilen bilgi birikimini ve hidrolik biliminin ulaştığı düzeyi de yansıtmaktadır[221].

Arkeolojinin alt dallarından Sualtı Arkeolojisi ile ilgili bilimsel amaçlı denizaltı çalışmalarına ancak, 1950'den sonra başlanabilmiştir. Coustau-Gagnan, dalgıç elbisesinin bulunmasıyla bu alanda önemli bir ilerleme olmuştur. Daha

[221] www.klazomeniaka.com.09.11.2008.

önceleri balık avları sırasında, 1898'de Cerrigotto Ephebos'u, 1925'te Maraton Ephebos'u, 1967'de Halikarnassos Demeter'i, 1981'de Kyme Bronz Atleti gibi tesadüfî önemli buluşlar olmuştu. Bunun yanında Marsilya, Tunus ve Halikarnassos'daki amphoraların çoğu da bu şekilde bulunmuştur. 1950'lerden sonra güçlü makineler kullanılarak, Narbonne'daki Augustus Tapınağı'nın 13 parça mermer sütunu başlıklarıyla beraber çıkarılarak, Sualtı Arkeoloji alanında önemli bir kesimin dikkatlerini çekmeyi başarmıştır[222].

Denizciliğin başladığı Akdeniz suları, Sualtı Arkeolojisi aracılığıyla, geçmişte bu coğrafyalarda komşu medeniyetler arasındaki ilişkileri öğrenme konusunda, önemli bilgiler barındırmaktadır. Sualtı Arkeolojisi her ne kadar arkeolojinin, genç bir alt disiplini ise de özellikle Akdeniz'de yapılan çalışmalarla bilim dünyasının ilgi odağı olmuştur[223]. Amerikalı arkeolog George F.Baas, 1960'ların başlarında, Asherah adlı denizaltı ile 180 m. derinliğe 10 saatte inen birçok dalışlar gerçekleştirmiştir. Daha sonraki yaptığı araştırmalar arasında, Bodrum-Yassıada'da M.S.625 yıllarına tarihlenen ve Marmaris-Küçüven Burnu Bizans Batıkları, Finike-Gelidonya Burnu'nda M.Ö.1200 yılına tarihlenen ve C.Pulak ile Kaş-Uluburun'da M.Ö.1300 yıllarına tarihlenen Son Tunç Çağı batıkları araştırmaları bulunmaktadır[224]. Özellikle Gelidonya ve Uluburun Batıkları, Son Tunç Çağı'nda Akdeniz'deki hareketliliğin boyutlarını göstermesi bakımından son derece önemlidir[225]. Dünyanın bugüne kadar ulaşılabilen en eski batığı olan Uluburun'da eşsiz buluntular ele geçirilmiş, batıktan elde edilen bilgilerle, geminin orijinal boyutunda bir maketi yapılmıştır. Diğer buluntularla birlikte, geminin maketi de 2000 yılında ziyarete açılan, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir[226].

---

[222] Uçankuş 2000, 19.
[223] Pulak 2004, 80.
[224] Bass 2003, 29, 262.
[225] Son Tunç Çağı'nda, Ortadoğu ve Kıbrıs kökenli hammaddelerin, mamul malların, buluşların ve fikirlerin büyük bir bölümünün Ege dünyasına aktarımı doğu batı yönünde işleyen deniz taşımacılığı ile gerçekleştirilmekteydi. Bu rotayı izleyen gemiler Anadolu'nun güney kıyılarını takip ediyor ve Antalya ili Kaş ilçesinin hemen Güneydoğusu'nda yer alan Uluburun mevkiini aşarak Anadolu'nun Güneybatısı'ndan Ege Denizi'ne ulaşıyorlardı. Bunu Finike yakınlarındaki Gelidonya Burnu'nda M.Ö.1200 yıllarında ve Uluburun'da M.Ö.1300 yıllarında batan gemilerden bilmekteyiz. Uluburun'u geçen gemiler büyük olasılıkla ya Batı'ya Yunanistan'a doğru devam etmekteydi ya da Kuzey'e Ege Denizi'ne doğru yelken açıyorlardı. Bölgede keşfedilen batıklar ve onların yüklerinin açıkça ortaya koyduğu gibi, oldukça tehlikeli deniz seferleri sırasında zorlu kıyı şeridinde ilerlemeye çalışan bazı gemiler, sonları ile karşılaşmışlardı. Pulak 2004, 80.
[226] Bass 2003, 87.

Şehirleri, yalnızca oturduğumuz, zamanımızın büyük kısmını geçirdiğimiz yerler olarak algılamayan arkeoloji biliminin diğer alt disiplini Şehir Arkeolojisi'dir. Arkeologlar, şehrin geçmişten gelen birikiminin, yani kültürel mirasının iyi bir düzenleme ile kimliğimizin oluşmasında, düşünce sistemimizin zenginleşmesinde önemli bir katkı sağladığına inanırlar. Bu nedenle, şehirlerin bir yandan çağı yakalayacak şekilde gelişmesi, öte yandan da o şehirde yaşayan insanların kendilerini başka yerde oturanlara göre ayrıcalıklı hissedecek gibi kültürel birimden yararlanılması öngörülmektedir[227].

Şehir Arkeolojisi, metot prensip olarak bilinen arkeolojik yöntemlerle paralel çalışan ancak uygulama sahası olarak yerleşim yerlerini seçen bir bilimdir. Bir kısmıyla Şehir Arkeolojisi, Türkiye'deki kurtarma kazılarıyla karşılaştırılabilinir. Şehir Arkeolojisi, imar faaliyetleri ya da alt yapı çalışmaları (yol, su, elektrik, kanalizasyon, telefon, metro inşaatı gibi) sırasında ortaya çıkabilecek arkeolojik ya da etnolojik değeri olan yapıların yıkımını denetlemeyi amaçlar. Ülkemizde pek bilinmeyen ve genellikle müzeler tarafından sürdürülen Şehir Arkeolojisi, Avrupa'da II.Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda gelişimini tamamlamıştır. 1960'dan itibaren ekonomideki ani yükseliş de bu bilim dalının önem kazanmasına neden olmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında yıkılan birçok tarihi binanın tamamen temizlenmesi, daha alt kısımlardaki eski kalıntıların saptanması, büyük kentlerin yeniden imarı sırasında zemin kazılarında açığa çıkarılan eserler, şehir arkeolojisi'nin kapsamına girer[228].

Ülkemizde Şehir Arkeolojisi konusunda yapılan çalışmaya en güzel örnek, 2004 yılında başlatılan ve kurtarma kazısı niteliğindeki Metro-Marmaray/İstanbul arkeolojik kazılarıdır. Kazı çalışmaları 2004 Haziran ayında Üsküdar'da başlayarak, sonrasında bu çalışmaları Sirkeci ve Yenikapı'da yapılan araştırmalar izlemiştir. Oldukça başarılı bir şekilde yürütülen çalışmaların sonuçları, hem ülkemiz arkeolojisi hem de dünya arkeolojisi için büyük önem taşımaktadır. Şimdiye kadar gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda, Yenikapı'da Bizans Dönemi'nin en büyük limanlarından biri olan antik Theodosius Limanı ortaya çıkarılırken, 33 adet batık gemi tespit edilmiştir[229]. Bu bilgiler sonucunda, dönemin denizciliği, gemi yapım teknikleri, ithalat-ihracat ürünleri, İstanbul'un değişen tektoniği gibi birçok

[227] Özdoğan 2006, 98b.
[228] Pulhan ve Diğerleri 2001, 135; Özdoğan 2006b, 97.
[229] Karamut 2007, 123.

konuda yeni bilgiler edinilmiştir. Ayrıca, İstanbul'un Bizans Dönemi'nde yapılan en eski suru, Bizans Kilisesi ve binlerce buluntu ortaya çıkarıldı. Ancak son yapılan kazılarda hiç hesapta olmayan ve beklenmeyen tarihi bulgulara rastlandı. Theodosius Limanı'nın altındaki katmanda Neolitik Çağ'a (M.Ö.6.500'lü yıllara) ait olduğu tahmin edilen 4 insan iskeleti ile ahşap savunma silahları, ahşap eşyalar ve kano kürekleri bulundu. Bu son buluntular, Balkanlar, Trakya ve Anadolu'nun tarihöncesi dönemindeki kültürlerine ve ilişkilerine ışık tutacak olması ve bu bölgedeki yerleşik hayata geçişin aydınlatılması bakımından çok önemlidir[230].

Bununla birlikte Şehir Arkeolojisi terimi, ülkemizde yeni sayılabilecek bir kavramdır. Şehir Arkeolojisi, statik yerleşmelerde yapılan arkeoloji çalışmalarına benzemekle birlikte bazı sorunları da barındırmaktadır. Çünkü, sadece zamanla değil iskânla da yarışmak gerekir. Kazılan mekânlarda bilimsel anlamda sonuç verecek kadar genişleyememek en büyük sorunlar arasındadır. Bilgiyi kaybetmeden ve kültür varlıklarına zarar vermeden ilerlemek gerekir[231]. Yaşayan bir şehirdeki kültürel mirasın ortaya çıkarılması, korunması ve kent yaşamına katılması, yalnızca arkeologların kendi mesleki kaygılarıyla gerçekleştirdikleri bir iş olarak görülmemelidir. Burada mesleğin gereği kadar, şehir planlaması, toplum psikolojisi gibi farklı alanlar da bu işin içine girmelidir. Şehir arkeolojisinin geliştiği ülkelerde bu olgu, ülkemizde olduğu gibi kentin herhangi bir yerinde bir yapıyı ortaya çıkarmak, ya da tabakalanmayı ortaya çıkarmak için yapılan bir sondaj değil bütüncül bir planın parçası olarak düşünülmekte ve böylelikle şehirdeki kültürel varlıkların yaşamı engelleyici olmadan çekiciliği sağlanmaktadır[232].

Arkeolojide eko-feminizm hareketi oldukça yeni bir hareket olmasına karşın, bu konuda çok sayıda kitap ve dergi yayımlanmıştır. Temelinde çevreci bir siyasetin var olduğu bu akım, kadına özgü olduğu düşünülen maneviyatı övmektedir. Eko-feminizmin merkezi unsurlarından biri, genellikle Tanrıça ile bağlanan antik ve Batı dışı doğa odaklı dinlerin incelenmesi oluşturur. Çoğunlukla kapalı kapılar ardında yapılan Tanrıça merkezli ritüeller, eko-feministlerin ekolojik bilgelik ve bütünlükle yoğrulmuş derin maneviyat hisleri yaşamalarına imkan vermiştir. Güneydoğu Avrupa'nın Kalkolitik Çağı toplumları, eko-feministlerin en önemli Tanrıça odaklı

[230] www.kesfetmekicinbak.com/arkeoloji/07790/+marmaray.13.12.2008.
[231] Karamut 2007, 123.
[232] Özdoğan 2006b, 98.

modellerinden birini oluşturur. Eko-feministler bu toplumların Kalkolitik Çağ'ın sonunda ataerkil Hint-Avrupalılar tarafından ortadan kaldırılmış olduğunu ileri sürerler[233].

Eko-feministler, Hint-Avrupalıların Kalkolitik Çağ'ın sonlarında egemenliklerine son verip ataerkil bir hiyerarşiyi kabul ettirmeden önceki dönemlerde, silahların yaygın olmadığı, kadınların Tanrıça'nın çeşitli kılıklarına bürünerek, ritüel, maneviyat bakımından hiyerarşik olmayan bir yaşama sahip olduklarını, yeryüzüne ve yaratıklara kutsal gözüyle bakılan, kadın sanatçıların ürettikleri eserlerle olağanüstü bir düzeyde olduklarına ve medeni bir hayat tarzının esas sınıflarının kadın merkezli faaliyetler yoluyla gerçekleştiğini savunuyorlardı. Ve eko-feministler, Hint-Avrupalıların ataerkilliği zorla kabul ettirmesinden önce barışçı, sanatçı ve eşitlikçi bir toplum yapısının egemen olduğunu savunmuşlardır[234].

Son olarak Marksist Arkeoloji terimi ise, Karl Marx'ın (1818-1883) görüşlerinden yola çıkılarak arkeolojik kalıntıları yorumlama amacıyla gelişen bir alt disiplini ifade etmektedir. Temelinde Marx'ın *"Bilimsel Sosyalizm"* olarak bilinen felsefesi vardır. Marksist arkeoloji, teknolojiyi ve teknolojinin kontrolü gibi üretim güçleri ile sosyal organizasyon gibi üretimin ilişkileri arasındaki çelişkiyi inceleyerek sosyal değişimin mekanizmalarını anlamaya çalışır. 1970'li yıllarda *"Frankfurt Okulu"* çevresinde giderek güçlenen bu akım aynı zamanda diğer sosyal bilimleri de etkilemiştir. Marksist arkeologlar, bilginin ideolojik açıdan masum olmadığını tartışarak herhangi bir arkeolojik durumun nesnelliğinin tartışılması gerektiğini ifade edeler. 1980'lerde *"Yeni Marksist Akım",* bilimi güçlü bir egemenlik aracı olarak görmüş ve arkeolojiyi ya da herhangi bir bilim dalını bilimsel yaklaşımla ele almaya çalışanlar, emperyalist hegemonyanın aracı gibi görülmüşlerdir. Bu teoriler oldukça eleştiri almış ve geleneksel arkeologlar tarafından kabul görmemiştir. Bir ideolojik düşünce olan Marksizm'in arkeolojiye uyarlanmasını objektif saptamalardan uzak sonuçlar doğurabileceğine dikkat çekilmiştir. Buna karşın Marksist arkeologlar, ideolojinin toplumlar içinde etkin bir güç olduğunu ve maddi kültürün, içinde yaşadığımız dünyanın şekillenmesinde önemli bir rol oynadığını belirtmişlerdir[235].

---

[233] Anthony 2001, 162-163.
[234] Anthony 2001, 165.
[235] Özdoğan 2006b, 82-83.

Arkeolojinin siyasi ideolojilerle olan bu ilişkisi, sonraki yıllarda farklı ideolojiler içinde de devam etmiştir. Aslında eskiden beri kabul edilen arkeoloji, geçmişte neler olduğu konusunda objektif ve kesin bir bilgi sağlamasından öte halkın merakına da hizmet edebilmektedir. Genel olarak partizan, ulusal veya politik meraklara da hizmet için kullanılabilir. Bu duruma Nazi Almanya'sı ve Stalin Rusya'sı örnek olabilir. Kesin objektiflik mümkün değildir. Çünkü bütün arkeologların kendi geçmişleri çalışmalarını etkilemektedir. Ancak bu, arkeolojide gerçeğin olmadığı durumunu veya arkeologların politik propagandalara yol açtığını göstermez. Esas olarak arkeolojinin amacı geçmiş ile günümüz arasındaki bağlantıyı kurmaktır[236].

Hint-Avrupa dilbilimi ve arkeolojisi uzun yıllar boyunca ideolojik amaçlara hizmet etmek için kullanılmıştır. Hint-Avrupalıların kökeni, göç yolları, dilleri hep tartışma konusu olmuş ve çoğu kez de ideolojik yaklaşımlara malzeme edilmiştir. Esasen Hint-Avrupalıların kökenine yönelik araştırmaları, Batı Avrupa düşünce tarihinin başlangıcına kadar uzatabilmek mümkündür. Ancak bu ilk araştırmalar önyargılı dilbilimsel araştırmalardan öteye gidememiştir. Proto-Hint Avrupa dilini konuşanların *"medeni, muhteşem savaşçılar ve rahiplerden oluşan soylu, diğer bütün halklardan üstün, sağlam karakterli, sürekli çabalayan, idealist, ince-uzun, açık tenli ve sarışın bir ırk olduğu ve Hindistan'ın kuzeyini aşıp hala büyük ölçüde barbarlık batağındaki ilkel bir dünyaya Ari diye tanımlanan bir kültürü getirdikleri"* vurgulanmıştır[237].

1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı'ndan sonraki dönemde bazı filologlar, Hint-Avrupalıların kökeni konusuna daha ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini savunmuşlardır. Bununla birlikte, M.Grant'ın *"Büyük ırkın Geçişi"* adlı kitabı ABD'de çok satan kitaplardan olmuş ve Hitler'in danışmanları tarafından da heyecanla okunur olmuştu. Hint-Avrupalıların anavatanını ortaya çıkarmaya yönelik araştırmalar, 1910 ve 20'li yıllarda gözle görülür biçimde çoğalmıştır. Hint-Avrupalıların anavatanının Orta Avrupa (Almanya) olduğunu savunan G.Kossina'nın araştırmaları bir süre sonra Nazi propagandacılarının temel malzemesi haline gelmiştir. G.Kossina'nın çalışmalarındaki yöntemin bilimsel olmasına karşın teorilerinin sadece faşizmle ilişkilendirilmiş olmasının yanında

[236] Özdoğan 2006b, 66-69.
[237] Anthony 2001, 162.

ampirik açıdan da yetersiz oluşu günümüzde kabul görülmemesinin nedenidir[238]. Materyal buluntuların kolayca etnik gruplara eşitlenebileceği fikri, artık bilim dünyasında kabul görmemektedir. Zaten arkeologlar tarafından yapılan araştırmalar, G. Kossina'nın ileri sürdüğü gibi Hint-Avrupalıların Orta Avrupa'nın kuzeyinde doğup, Neolitik, Bakır Çağı ve Erken Tunç Çağı boyunca güneye Balkanlar'a ve Yunanistan'a yayılmadığını gözler önüne sermiştir. G.Kossina, arkeolojik kayıtlara geçmiş etnik grupları saptamaya çalışırken belki de ilk sistematik arkeolojik metodolojiyi geliştirmiştir[239].

II. Dünya Savaşı'ndan sonra bazı filologlar, Hint-Avrupa dilinin anavatanının Kuzey Avrupa olduğunu ileri sürseler de hala bu konu ile ilgilenen arkeologlar, G.Kossina'nın yöntemini ödünç almakla birlikte, bu fikri milliyetçi söylemden arındıran G.Childe'nin görüşlerini cazip bulmaya başlamışlardır. G.Childe (1892-1957), bu konudaki bütün görüşleri inceledikten sonra, en muhtemel anavatanın Güney Rusya ya da Ukrayna olduğunu belirtmiştir. G.Childe, G.Kossina ve M.Gimbutas (1921-1994) Hint-Avrupalıların göç ettikleri yerdeki yerlilere kendi irade ve dillerini dayatmış olduklarını benimserken, G.Childe ve G.Kossina'nın ayrıldıkları nokta, bu insanların anavatanı olmuştur. Ayrıca G.Kossina işgalci Hint-Avrupalıları, ilkellere kültür getiren kahraman haçlılar olarak yorumlarken, M.Gimbutas onları barış ve eşitlik içinde yaşayan halklara, ataerkil şiddeti tanıştıran, gayri medeni çobanlar olarak yorumlamıştır[240].

Eski S.S.C.B.'de en azından belli bir dönem, etnik köken ya da "halkların oluşumu" araştırmaları oldukça revaçtaydı. 1920'lerden 1930'ların başına kadar S.S.C.B.'deki akademik ortamda egemen olan görüş, devrim öncesi Rus tarih yazıcılığına karşı geliştirilmiş bir tepkiydi. Bu görüş Pokrovski adlı bir tarihçiden adını aldığı için *"Potrovski Okulu"* olarak anılır. Kaynağını Sovyet Sosyal Demokrat Parti'nin ideolojisinden almıştır. Çar monarşisine karşı olan bu akım, eski Rusya'yı yani devrim öncesi Rusya'sına karşı yorulmak bilmez bir savaş açmıştı. Bunun bir sonucu olarak eski Rusya, Emperyalist bir polis Devleti ya da bir "halklar hapishanesi" olarak görülmüştür. Amaç Çarlığın sömürgeci işgallerini göz önüne sermek ve çarlık rejiminin baskı altında tuttuğu halkların haklarını savunmaktı.

[238] Anthony 2001, 163.
[239] Anthony 2001, 162-163.
[240] Anthony 2001, 164.

Pokrovski'nin tarihsel görüşü dilbilimci N.Marr'ın çalışmaları ile paralel gelişmiştir. Marr, etnik kimliği kalıcı olmayan, geçici bir şey olarak görmüştür. Ona göre kültür ve dilin değişiminin temeli, sosyo-ekonomik değişimlerden kaynaklanmaktaydı. Buna bağlı olarak *"Yafet Dilleri"* adını verdiği, Kafkas dillerinin değişerek Hint-Avrupa dillerine dönüştüğünü, buna yol açan etmenin de metalurjinin bulunması ve yayılması olduğunu ileri sürmüştür. Marr çalışmalarında arkeoloji ve dilbilimi içine alan ortak bir disiplinlerarası araştırmanın örgütlenmesinde ısrarcı olmuştur. Kısaca bu çalışmaların temel özelliği, ırkçılık ve sömürgecilik karşıtlığıydı[241].

Marksizm'in, özellikle Stalinci biçimi ile arkeolojiye sokulması 1920'lerin sonu ve 1930'ların başında başladı. Arkeoloji, parti bürokrasisinin talep ettiği şekliyle yeniden bir oluşum sürecine girdi. Arkeoloji makalelerinin başına geçirilen yeni kuşak araştırmacılar, komünizmin bütün dünyada yakında kazanacağı zafere içtenlikle inanarak yetiştirilmişlerdi[242]. Bu dönemin iki ünlü araştırmacısı S.N.Bykowski ve V.B.Aptekar idi. Bykowski, bütün dünyadaki insanların "*tekil kökeni"* görüşünü savunuyordu. Tamamen siyasal etkilerin gözlendiği bu görüşe göre, küçük totemci gruplar klanlara, klanlar kavimlere, kavimler halklara son olarak da halklar dünyada sosyalist devrimin ardından *"bütün dünya insanlarını içeren, dünya sosyalist toplumuna*" dönüşecekti. Bu dönemde Sovyet biliminin önemli ölçüde siyasileşmiş oluşu ve ideolojisi göz önünde bulundurulduğunda, Sovyet öğrencilerinin belirli disiplinleri belirli akademik kuramlarla özdeşleştirmesini yadsımamak gerekir. Sözgelimi, 1930'lu yılların başlarında bazı bilim adamları göç ve ırkı temel alan kuramların arkeoloji ve etnolojinin özünde var olduğunu düşünüyorlardı. Onlara göre arkeoloji ve etnoloji tümden burjuva ruhuyla yüklüydü ve bu nedenle bu bilim dallarının kaldırılıp yerine *"Maddi Kültür Tarihi"* getirilmeliydi[243]. Söz konusu dönem 1934'de sona erdi. Bu tarihten itibaren, bilimsel araştırmalarda enternasyonalizmden milliyetçiliğe bir yöneliş oldu. Yani yine siyasal kaygılarla bilim yapılmaktaydı. Bu yeni süreçte, S.S.C.B.'deki bir çok halk ilk kez ulusal yaşamın bilincine vardı. Moskova'ya bağlılığı hazmedemeyen örnekler de vardı. Bu durum gelecekte yaşanacak çeşitli gerilimleri bünyesinde barındırıyordu. Eskiden çok rağbet gören Pokrowski'nin fikirleri artık yıkılmıştı. Bir süre sonra,

[241] Shnirelman 2001, 198-199.
[242] Shnirelman 2001, 203.
[243] Shnirelman 2001, 206-207.

Bykovski ve Marr'ın bazı yandaşları tutuklandıktan sonra ardından Bykowski ve Aptekar, bilimi özellikle de arkeolojiyi somut araştırmalardan uzaklaştırdıkları gerekçesiyle kurşuna dizildiler[244]. 1937'de Moskova'da toplanan tarihçilerin anlaşmaları tarihe olduğu kadar arkeolojik araştırmalara da yeni bir yön verdi. Bu noktada Almanların Slavlar üzerindeki saldırgan politikalarına yönelik yeni politikalar üretilmeye çalışıldı. 1937'den itibaren Sovyet etnik köken araştırmalarına büyük bir hız verildi. S.S.C.B. içinde yaşayan pek çok topluluğa yönelik yeni araştırmalar başlatıldı. Aslında S.S.C.B.'de başlayan bu yeni politika, dünyada gelişmeye başlayan faşist kuramlara karşı savaşma amacı taşıyordu[245]. Ayrıca tüm halkların araştırılma çabaları arasında öncelik Slavlara verilmişti. Slavların kökeni, anayurtları, Doğu Slavların oluşumu, Slav kültürünün evrimi araştırılan konular arasındaydı. Araştırmaların amacı Almanların üstün Germen ırkı görüşlerinin karşısında, erken Slav kültürlerinin bağımsız yerel oluşumunu kanıtlamak ve ilk Germen kavimlerinin geriliğini ve komşu halklar üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koymaktır. Buna bağlı olarak da yapılan çalışmalar, Rus halkının Tripolye, Helenistik-İskit, Sarmat-Alan ve Anta geleneklerinin doğrudan mirasçıları olduklarını desteklemeye yönelik çalışmalar olmuştur. Kossina'nın Almanların atalarının Kuzey Avrupa'da olduğu ve Slavların tarih sahnesinde oldukça geç bir dönemde ortaya çıkmış yabanıl kimseler olduğu fikri çürütülmeye çalışılmıştır. Ruslar, Almanların yeni politikalarına karşılık verebilmek için her yerde Slav varlığını kanıtlama kaygısını taşırken, 1944 yılında zorla sürdükleri Tatarların anavatanı olan Kırım'daki Slav geçmişi araştırmaları için büyük çaba sarf etmişler, en iyi bilim adamlarını bu araştırmalara göndermişlerdir. Böylece Sovyet bilim adamları Almanların Germen etnik köken yayılmasına, Slav yayılması ile karşılık vermiş oldular. Almanların Slavlar konusunda yaptıklarını, Sovyetler de Germenler konusunda yaparak, Germenleri M.Ö.I.yüzyılda varlıklı Avrupa'nın kıyılarında yabanıllık içinde yaşayan insanlar olarak tanımladılar. Bu insanlar geri kalmış, avcı, balıkçı ve ilkel tarımcılardı ve dilsel bir varlık gösteremeyen bu insanlar, Slavların etkisiyle yüzeysel olarak Hint-Avrupalılaşmışlardı[246].

[244] Shnirelman 2001, 210.
[245] Shnirelman 2001, 211.
[246] Shnirelman 2001, 217.

II.C. Arkeolojinin Tarihsel Gelişimi

İlkçağ'lardan günümüze arkeolojinin tarihi, bilgi gelişiminin sınırsız tarihi değildir, daha çok şiddetli dalgalarla çalkalanan bir denizin tarihidir; bu dalgalar kumsala kabuklu deniz hayvanları bırakır, başka dalgalar gelir onları geri atar. İlk dalga, yazılı geleneğin ağırlığına karşı yükselerek tarihi kanıt konusunda nesnelerin metinlerden üstün olduğunu ortaya koyan dalgadır. XVI. ve XVII. yüzyıl antikacılarına göre nesne doğrudan, elle tutulabilen, tartışmasız bir kaynaktır ve biraz çözümlenince zamanın derinliklerine uzanan bir makine olur[247].

Tarihin en eski dönemlerinde anıt, hem usa hem imgeleme hitap eden, merak uyandıran bir nesne olmuştur. Arkeolojinin tarihi, bir biçimde onu oluşturan bu kutupsallıktan ayrılamaz. Ama Batı'da meraklıları, önce antikacı sonra arkeolog olmaya götüren uzun yolu izlemeden önce, bir arkeoloji uygulamasının bir biçimde ilk tarihsel tanığı olan, Irak'ta Larsa kentinde bulunmuş, M.Ö.VI.yüzyıla ait, üstünde çivi yazısı olan tablete değinmemiz gerekir;

"...Ben Babil Kralı Nabunaid'im, Marduk'un çağırdığı rahip, Esagil ve Ezida'ya her şeylerini veren, bağışları katbekat artıran, yüce tanrıların büyük şehirlerini yenileyen, elleriyle varlık dağıtan, tüm tapınaklara görkemli bir biçimde bakan, tapınaklara her şeylerini veren, armağanları ulu kılan, yılmaz görevli, yüksek dağlar fatihi, bilge çoban, Tanrıların Tanrısı Marduk'un, büyük şehirlere bakması ve tapınakları onarması için adını büyük bir güvenle dile getirdiği halkın önderi...

Yerin ve göğün yüce Tanrısı Şamaş, Kara Kafalılar'ın rahibi, insanlığın tanrısı -onun oturduğu kent Larsa, sevdiği konutu Ebabbar, uzun zamandır bomboş kalmış ve yeniden ören haline gelmiş, üzerlerinde o kadar çok toz, moloz, büyük toprak yığınları birikmiş ki yerleşim yerleri artık tanınmaz, planı artık görünmez olmuş- öncelimin, Nabopolassar'ın oğlu kral Nabukadnezar'ın hükümdarlığı sırasında, kentin ve tapınağın üstünde birikmiş toprak yığınları, tozlar kaldırıldı ve eskikral Burnaburyaş'ın, bir öncelin Ebabbar temenosu ortaya çıktı, daha eski bir İlkçağ kralının temenosu araştırıldı ama bulunamadı. Nabukadnezar, Ebabbar'ı Burnaburyaş'ın temenosu üstüne yeniden yaptı ve oraya büyük tanrı Şamaş oturtuldu. İşte o zaman, 10. yılında, saltanatımın uygun bir gününde, Şamaş'ın

[247] Schnapp 2001, 63.

sevdiği ebedi krallığım sırasında, Şamaş eski konutunu anımsadı. Küçük zigguratının çatısını iyice yükseltmeye karar verdi. Neşeyle ve Ebabbar'ın onarım işini ve en sevdiği konutunun yeniden inşa etme işini, bana, her ihtiyacını karşılayan kral Nabunaid'e verdi…

Büyük Tanrı Marduk'un emriyle dört bir yana doğru rüzgarlar esti, büyük fırtınalar koptu: kenti ve tapınağı örten tozlar yok oldu; akıl almaz tapınak Ebabbar görülebildi (…). Şamaş ve Aya'nın oturduğu yerden, yükseltilmiş Ziggurattan, kutsal ebedi yerden, ebedi odadan temenos göründü; plan ortaya çıktı. Ve ben orada Şamaş için Burnaburyaş'tan yedi yüzyıl önce İlkçağ temenosunun üzerine Ebabbar'ı yaptıran İlkçağ kralı Hammurabi'nin yazıtını okudum ve ne dediğini anladım. Bir yandan titredim, bir yandan hayran oldum; tasalandım, düşündüm; "Bilge kral Burnaburyaş tapınağı yeniden yaptı ve oraya büyük Tanrı Şamaş'ı oturttu. Benim için, (…) bu tapınak ve onu onarmak" (…). Ben en büyük Tanrım Marduk'un sözüne, evrenin Tanrıları Şamaş ve Adad'ın sözüne inandım; içim sevinçle doldu; yüzüm aydınlandı, Şamaş ve Marduk için kazma tutarak kürek sallayarak, küfe taşıyarak işçileri işe koştum. Onları hep birlikte inanılmaz tapınağı, benim coşkun tapınağımı yeniden yapmaya gönderdim. Uzmanlar süslemeleri görmek için temenosun bulunduğu yeri denetlediler.

Elverişli geçen bir ayda, uygun bir günde Şamaş ve Aya'nın en sevdiği tapınağı, kutağı, onların kutsal konutlarını, zevk odalarını, Hammurabi'nin eski süslemelerine bakarak, İlkçağ kralı Hammurabi'nin temenosu üzerine Ebabbar'ın tuğla duvarını ördüm. Bu tapınağı İlkçağ'dakine benzer biçimde yeniden yaptım ve yapıyı süsledim. Şamaş ve Aya için Ebabbar'ın inşaatını bitirdim, giriş yolunu da yaptım (…).

O zaman dek hiçbir krala verilmeyen şeyi büyük Tanrım Şamaş bana verdi, inancını verdi bana, onu bana emanet etti. Tanrılarım Şamaş ve Aya için Ebabbar'ı İlkçağdakine benzer biçimde yeniden yaptım ve onardım. Kaymaktaşından bir tabletin üzerine İlkçağ kralı Hammurabi'nin daha önce okumuş olduğum yazıtını da koydum ve sonsuza kadar duracağı yerine yerleştirdim…"[248].

Larsa kumlarından, bir arkeoloji uygulamasının ve bilincinin yazılı ilk tanıklığı gibi düşünülebilecek bir belgedir bu. Kuşkusuz Nabunaid (M.Ö.556-539)

[248] Schnapp 2001, 43-48.

uzak bir öncelin izlerini bulmak için kazılar yaptıran ilk kişi değildi. Kendisinin de söylediği gibi II. Nabukadnezar (M.Ö.605-562), Burnaburyaş'ın (M.Ö.1359-1333) tapınağını bulmuştu. Bu anlatıda önemli olan, anlatımın bilinçli ve planlı olmasıdır. Kral, hem son derece simgesellik yüklü bir yer hem de erkinin sürekliliğini tanıtlayan bir anıt bulmak için araştırmalar yaptırıyor, uzun bir zaman dilimi içinde yer almaya çalışıyor[249].

Nesnenin ya da anıtın yalnızca erkin bir simgesi gibi değil de bir tarih öğesi gibi yorumlandığı andan itibaren, arkeoloji adını verdiğimiz alana giriyoruz. Yunanistan'da tarihin yöntemli bir biçimde oluştuğu sırada arkeolojinin, yüzyıllar boyunca tarihin yapılanmasına eşlik eden küçük bir müzik gibi ortaya çıktığını belirtmek gerekir[250].

İlk arkeolojik çalışmaları bilimsel olarak nitelemek olanaksızdır. Bu dönemde, eserleri yapan insanların kimler olduğu, yapıldıkları dönem, buluntuların tanımlanması ve tarihlenmesi gibi önemli sorunlara hiç değinilmemiş, yaklaşım yalnızca koleksiyonculuk veya definecilik açısından olmuştur[251]. Bu konu ile ilgili en güzel örneklerden biri; Strabon'un (M.Ö.64-M.S.24) kaleme aldığı, J.Sezar'ın Roma'dan getirilen göçmenleri eski Korinthos kentine yerleştirmesini anlatan metindir.

"...Korinthos uzun süre bomboş kaldı, kentin doğal elverişliliğine karşı hassas olan Sezar buraya, büyük bir bölümü azatlılardan oluşan göçmenleri yerleştirdi. Bu yeni gelenler, örenleri karıştırırken, gömütleri alt üst ederken, üstü kabartmalı bir çok seramik nesne ve bronz buldular. Bunlara hayran olan göçmenler, araştırılmadık tek bir gömüt bile bırakmadılar ve böylece çok sayıda nesne elde ettiler ve bunları çok pahalıya sattılar. Roma'yı Nekrokorinthialarla doldurdular. Gömütlerden çıkarılan nesnelere, özellikle seramiklere bu adı vermişlerdi. Başlangıçta bunlara, Korinthos bronzları kadar çok değer verildi, daha sonra modası geçti, vazolar bulunmamaya başladı, bunların çoğu da kötü yapılmıştı..."[252].

[249] Schnapp 2001, 48-49.
[250] Schnapp 2001, 56.
[251] Sevin 1999b, 20.
[252] Schnapp 2001, 56.

Bu metin her ne kadar, J. Sezar'ın (M.Ö.100-M.Ö.44) askerlerinin, mezar soygunculuğunun ve eski eser ticaretinin ilk örneklerinden[253] birini anlatıyor olsa da diğer yandan eskinin beğenisini, İlkçağ nesnelerini hatta ölü gömme geleneklerini ortaya koyması bakımından önemlidir[254].

Toprağın, çok uzun zaman önce yapılmış nesneleri ortaya çıkarabileceği düşüncesi, arkeoloji düşüncesini de doğurmuştur kuşkusuz, ancak bu düşünce birkaç İlkçağ metni ile sınırlıdır sadece;

"...(Arkaik zamanlarda) korsanlık Kayranda ve Fenike adalarında oturanların yaptığı bir işti; adaların bir çoğunun halkı böyleydi, işte bunun kanıtı: bizi uğraştıran savaşta Delos'un Atinalılar tarafından temizlenmesi sırasında (M.Ö.426) adada bulunan tüm gömütler yok edildiğinde, ölülerin yanına konmuş silah takımları ve bugünkü Karyandalılarınkine benzer gömüt biçimleri sayesinde bu gömütlerin yarısından fazlasının Karyanda gömütleri olduğu görüldü..."[255]

Thukydides'in (M.Ö.460-M.Ö.395), *"*Eğer bizden önce insanlar yaşamışsa ve eğer bu insanlar isteyerek ya da istemeyerek yaptıkları nesnelerden bir kaçını toprakta bırakmışlarsa biz bunları keşfedebiliriz. Üstelik bu nesnelere dikkatle baktığımızda, onları başkaları ile karşılaştırarak tarihlendirebilir ve geçmişte hangi insanlara ait olduklarını bulabiliriz*"* düşüncesi, arkeolojinin temelini oluşturduğu gibi, kültürel unsurları *"karşılaştırmayı"* ilk defa dile getirmesi[256] ve arkeolojiyi *"geçmişin yorumlanışı"* şeklinde ifade etmesi bakımından da önemlidir.

Arkeolojinin çeşitli kullanılışları, toprağın içine özenle konmuş katmanlar gibi herkesin kendine uyan bir anlam bulabileceği karmaşık bir bütünlük oluşturur; "erke damgasını vuranlar"- Nabonide, "koleksiyonu yapılabilecek ve takas edilebilecek İlkçağ yapıtları" Strabon ve "oluşturulacak bir tarihin belgeleri" Thukydides[257].

---

[253] Bahn 1999, 21.
[254] Schnapp 2001, 56.
[255] Schnapp 2001, 55.
[256] Schnapp 2001, 55.
[257] Schnapp 2001, 57.

Arkeolojinin en eski şekli, tarihin bir uzantısı, neredeyse tarihin bir tekniğidir. Gelişen Batı disiplinleri arasında en eskilerinden biridir[258]. Arkeolojinin kökleri, kimi araştırmacılara göre, Eski Yunan ve Roma'ya[259], kimi araştırmacılara göre ise, bilim dalı olarak değilse de bir kavram olarak ve doğru bir şekilde İtalya'ya, Rönesans'a kadar uzanır[260].

Ancak, Eski Yunan ve Roma'nın tarihçi, edebiyatçı ve filozoflarının eski eserleri tarif ve tasvir ettiklerini göz önünde bulundurur, bu bilgilerin de arkeolojinin gelişmesine katkıda bulunduğunu kabul edersek, ilk bahsedeceğimiz kişi şüphesiz, İlyada ve Odysseia'yı yazan[261] Homeros'tur (M.Ö.750-700)[262]. Homeros'un arkeolojiye katkısını birkaç ilginç örnekle açıklamak mümkündür. Eserinin tamamında şüphesiz çok önemli bilgiler sunan Homeros, arkeolojide önemli bir yapı türü olan "*megaron* [263]"u tasvir etmekle yetinmemiş, evin içindeki sosyal hayattan, eşyalara varıncaya kadar en ince ayrıntısına kadar değinerek önemli bilgiler edinmemizi sağlamıştır.

"…Sonra vardı Priamos'un çok güzel evine
Tam elli tane oda vardı orda,
Cilalı taştan yan yana odalar,
Priamos'un oğulları yatardı asıl karılarıyla.
Avlunun öbür yanında, karşıda,
Kızlarının odaları vardı, on iki tane,
Cilalı taştan, yan yana düz damlı…"

Homeros, İlyada VI, 242-249.

[258] Schwartz 2001, 341.
[259] Uçankuş 2000, 10.
[260] Sevin 1999b, 19; Özdoğan 2006b, 46.
[261] Frederic-August Wolf, 1795 yılında yayımladığı "Prolegomena ad Homerum" adlı eserinde, Homeros destanlarının bir bütün olmadığını, bunların birbirine eklenmiş "Lieder" (şarkılar)'dan meydana geldiğini ileri sürmüş ve Homeros adında bir ozanın da yaşamadığını, bu eserlerin, aynı okula mensup ozanlar grubu tarafından yazılmış olduğunu öne savunmuştur. Erhat-Kadir 1992, 13.
[262] Akurgal 1998, 314; Aslan 2004, 77.
[263] Dar cepheli, derinlemesine ince uzun bir yapı türü. Önde bir giriş holü ile arkasındaki ocaklı büyük salondan oluşur. Batı Anadolu ve Ege dünyasında M.Ö. III. Binyıldan beri sevilerek kullanılmıştır. Sevin 2003, 301. Troia'da yapılan arkeolojik çalışmalar, taş temelli megaronların, M.Ö. III. Binyıl başlarında (M.Ö. 2900) "Kıyısal Troia Kültürü" (Troia I-II-III) adını verdiğimiz ve Troia I olarak adlandırılan evreden başlayarak, sonraki kültür tabakalarında da kullanıldığını ortaya koymuştur. Sevin 2003, 101-108.

Eserin tamamı göz önünde bulundurulduğunda, megaron adlı yapının, konağın en büyük odası olduğunu, tavanının dört büyük tahta direğe dayanan, dört köşeli odanın her yanının beş, altı metre uzunluğa sahip ve ortasında büyük bir ocak barındırdığı söylemek mümkündür. Yine, ev sahibinin misafirlerini megaronda kabul ettiği, yemeklerin ocakta pişirildiği ve ocakta yanan ateşin hem ısınmaya hem de aydınlatmaya yaradığı bilgisine de ulaşmak mümkündür[264]. Eposlardan anladığımız kadarı ile yemeklerin pişirildiği ayrı bir mimari birim de bulunmamaktadır [265].

İlyada'da anlatılan ve Antikçağ'ın en önemli olayları arasında sayılan harp yaralanmaları da 150 yıldır, Batılı tıp tarihçilerinin dikkatini çekmiştir. Çünkü destanda geçen yaralanmaların neden olduğu tıbbi olaylar çok gerçekçi olarak açıklanmıştır[266].

"…İdomeneus amansız tuncuyla ağzından vurdu Erymas'ı,
Kargı dümdüz geçti beyninin altından,
Yardı ak kemiklerini, döküldü dişleri,
İki gözü doldu kanla,
Açık ağzından, burnundan kan boşandı,
Sardı çevresini kapkara ölüm bulutu…"

Homeros, Ilyada, XVI, 345-349.

Aslında ilkel düzeyde tıp bilgileri, Homeros'un İlyada ve Odysseia adlı eposlarında, serüvenleri ve savaşları anlatılan M.Ö.II.binyılın kahraman savaşçılarına küçük yaşlardan başlayarak öğretiliyordu. Biraz efsane ile karışan bu öğretide iyi söz dinleme, spor, savaş oyunları, yöneticilik gibi, toplum içinde gençlere gerekli olacak bilgileri verirken, savaş sırasında kendi başlarına veya arkadaşlarına gelebilecek yaralanma ve kaza gibi durumlarda uygulanacak iyileştirme yöntemleri de öğretiliyordu. Bununla birlikte bu dönem insanlarının, gerek salgın hastalıklar gerek iç hastalıkları için ve özellikle yaralanmalardan kaynaklanan sakatlanmalarda bazı iyileştirme yöntemleri olduğu kuşkusuzdur[267].

---

[264] Erhat-Kadir 1992, 51.
[265] Delemen 2003, 18.
[266] Uzel 2008, 50.
[267] Serdaroğlu 2002, 9.

Tarihsel olayları anlatmanın yanında, günlük yaşamdan da oldukça detaylı bir şekilde söz eden Homeros, kadın ve erkek işlerinin farklılığına kadar bir çok konuya değinmiştir. Toplam dört ya da beşi geçmeyen kadın işlerinin arasında yer alan, tekstil ile ilgili olarak Odysseia'da şu bilgileri verir bizlere[268];

Odysseia'da Telemakhos'un annesine;
"…Ama sen çık şimdi odana, bak kendi işlerine
Tezgâhına bak, bezine, ipliğine, çıkrığına,
Buyur hizmetçilerine, geçsinler işlerinin başına,
Erkeklere düşer yay işi, en başta bana, efendisine bu evin…"

Homeros, Odysseia, XXI, 350-355.

Arkeolojiyi ilk defa bugünkü anlamına en yakın biçimde kullanan tarihçi Thukydides (M.Ö.460-M.Ö.395) olmuştur. Thukydides, yapıtlarında eski eserlerin, yapıların, nesnelerin önemini belirtmiş, uygarlığın maddi belgelerini tanıtmaya çalışmıştır[269]. İki farklı kültürel olgunun karşılaştırılarak tarihlendirme yapılabileceğinden söz ederken, arkeolojinin temelini oluşturan kuralı dile getirmiş, arkeolojiyi "*geçmişin yorumu"* ve "*nesne bilimi"* olarak tanımlayan da ilk kişi olmuştur[270].

Eskiye düşkün olan, geriye özlemle bakan Antikçağ yazarları arasında, Strabon[271] (M.Ö.64-M.S.24) ve Pausanias (M.S.II.yy. sonları) da arkeolojiye katkıda bulunanlar arasındadırşüphesiz[272]. Pausanias'ın yazdığı *"Yunanistan'ın Tasviri"* (Periegesis tes Hellados) adlı on ciltlik eser, insanları kendisiyle birlikte sit alanlarını dolaşmaya çağıran, bir yapıt olma özelliği taşır. Esere, uzmanlar tarafından XIX. yüzyıla kadar, Yunanistan'ı keşfetmenin ayrıcalıklı biçimi olarak kalan, seyahatnamelerin öncüsü olarak bakılır. Bir tür turistik rehberi niteliği taşıyan yapıtın, benzerlerinden ayrılan yanı, eksiksiz olarak korunup günümüze kadar ulaşabilmiş olmasıdır[273]. Verdiği bilgilerin çoğunlukla doğru çıktığı görülen, hatta

[268] Fazlıoğlu 2001, 8.
[269] Uçankuş 2000, 10; Schnapp 2001, 55.
[270] Schnapp 2001, 55.
[271] Schnapp 2001, 56.
[272] Uçankuş 2000, 10;
[273] Roland-Françoise Etienne 2003, 16.

yakın bir zamanda Boiotia'lıların Onchestos'taki birleşik tapınağının yerinin Pausanias'ın vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda yapılan kazılarla ortaya çıkarılmış olmasına rağmen, çalışmaları Antikçağ'da hak ettiği değeri görememiştir[274].

Aristoteles (M.Ö.383-320) arkeolojinin bir bilim dalı haline gelmesinde en etkili isimlerden biridir aslında. Çünkü başlangıçta bütün bilimler felsefenin içinde yer alıyordu. Filozof, her bilim konusunda bilgi sahibi olan, bütün bilgileri sentez ederek bir hayat görüşüne ulaşmış olan kişi idi. Hemen her konuda kitap yazan ve bu kitapları o bilim alanlarında otorite kabul edilen Aristoteles, bu filozof tipine bir örnektir. Bilimsel bilgi geliştikçe, zamanla çeşitli bilim dalları felsefeden "bağımsızlıklarını" ilan ettiler. Daha önce "doğa felsefesi" denen fizik, arkasından kimya, biyoloji ve diğer fen bilimleri tek tek felsefeden ayrıldılar. Sosyal bilimler de, henüz tam kesin olmamakla beraber, felsefenin etkisinden özellikle Aristoteles'in çalışmaları ile çıkmaya başlamışlardır. Aristoteles, bilimsel çalışmaların nasıl gerçekleştirileceği, hangi aşamalardan geçmesi gerektiği konularında sistemli çalışan ilk kimse olması bakımından önemlidir. Çünkü bilimsel çalışmaların bir kural, bir dizge içerisinde yapılması gerektiği tamamen doğru ve yerinde bir belirlemedir. Ayrıca bu konuda ilk kez sistem kuran da kendisidir. Diğer taraftan bilimsel çalışmalara kanıtlama fikrini ilk getiren de Aristoteles olmuştur. Bu yönüyle de onun bilimsel yöntem çalışmalarındaki ilk önemli kilometre taşı olduğunu belirtmek yerinde olur[275].

Arkeoloji kelimesinin etimolojik olarak kökenini ararken, karşımıza çıkan *"geçmişe dair bilgi"* anlamını, insanoğlunun yaptıklarının uzun zamanda unutulmaması için her şeyle ilgilenen, gördüklerini uzun uzun anlatan, tarihçi ve gezgin Herodotos'un (M.Ö.484-425) eşsiz eseri *"Historia"* sının her satırında bulmak mümkündür.

"...Kroisos doğuştan Lydia'lıydı, güneyden girip Syria ve Paphlagonia arasından akan ve Karadeniz denilen denizdeki Boreas rüzgarı yöresinde son bulan Halys ırmağının beri yakasındaki ulusların tyranı olan Alyattes'in oğluydu. İşte kimi Yunanlıları haraca bağlarken, kimilerini de dost edinen ilk Barbar, bizim bildiğimiz, bu Kroisos'tur. İon'ları, Aiolia'lıları, Asya Dorları'nı haraca bağlamış,

[274] Roland-Françoise Etienne 2003, 17.
[275] Topdemir 2000, 36; Saraç 2002, 219-230.

Lakedaimon'lularla dost olmuştur. Kroisos'un ortaya çıkışından önce bütün Yunanlılar özgürdüler, çünkü Kimmerler'in açtıkları sefer, ki İonia üzerine yapılmıştır ve daha eskidir, kentleri boyunduruk altına alamamış ve bir çapulcu akınından öteye gidememiştir…"

Herodotos, Historia I, 6.

Tarihçi Ksenophon'un (M.Ö.429-355) tarih, gezi ve hatırat türlerinin özelliklerini taşıyan ayrıca içinde askeri stratejik bilgiler de barındıran, "*Anabasis"* (Onbinlerin Dönüşü) adlı eserini, anlatmış olduklarına dayanarak, arkeolojiye katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz.

"…Kyros ülkenin içine doğru yürüme zamanının geldiğine inanınca, toprakları üstündeki Pisidia[276]lılar'ı kesinlikle kovmak istediğini bahane ederek, sözde onlara karşı Yunanlı ve Barbar birliklerini topladı. Sonra Klearkhos'a, tüm güçleriyle kendisine katılması, Aristippos'a da düşmanlarıyla barış yapıp elindeki tüm birlikleri kendisine göndermesi buyruğunu yolladı. Aynı zamanda kendi adına şehirlerdeki garnizonların paralı askerlerine komuta eden Arkadialı Ksennias'a, hisarların korunması için gerekli olanlar dışında tüm askerlerini getirmesini buyurdu. Miletos'u kuşatmakta olan birlikleri de geri çağırdı; sürgünlere, seferine katılmaları için çağrıda bulunarak, girişiminde başarıya ulaşırsa onları yurtlarına kavuşturacağını vaat etti. Sürgünler ona güvendikleri için seve seve kabul ettiler, silahlarını alıp Sardes'te ona katıldılar…"

Ksenophon, Anabasis, I.11.

Antikçağ'ın ünlü coğrafyacısı Strabon, (M.Ö.64-M.S.24) *"Geographika"* adlı eserini yazarken *"seçmeci"* bir anlayışla hareket etmiş, yaşadığı çağda Avrupa, Asya ve Afrika'nın bilinen önemli bir bölümünü kapsayan ve Doğu Anadolu'dan Sardinya Adası'na, Karadeniz kıyılarından Etiyopya'ya kadar bizzat gördüğü yerlerle ilgili anıtsal bir eser oluşturmuştur.

[276] Psidia Bölgesi, günümüzde yaklaşık olarak, Isparta ve Burdur illerinin tamamını ve Antalya ilinin de kuzey kesimini kapsar. Sevin 2001a, 151.

"...Fakat Mylasa'ya gelince: O son derece verimli bir ovadır ve ovanın yukarısında kule gibi bir tepe ve en iyi beyaz mermer ocağı bulunan bir dağ yükselir. Şimdi bu ocak, büyük yarar sağlamaktadır çünkü burası yapılar ve özellikle tapınakların yapımı ve diğer genel yapıtlar için bol miktarda ve kolay çıkartılabilen bir taş kaynağıdır. Bu nedenle kent diğerlerinden fazla olarak her şekilde portiklerle ve tapınaklarla süslenmiştir. Fakat kimin bu kadar akılsızca, böyle bir kayalığın hakim olduğu dik bir yokuşun eteğinde kenti kurduğuna pekala şaşılabilir. Bu nedenle komutanlardan birisinin bu duruma şaşarak şöyle dediği söylenir: "Şayet bu kenti kuran adam korkmadıysa, hiç de mi utanmadı?" Mylasa'lıların iki Zeus tapınağı vardır, Zeus Osogo ve Zeus Labrandenos. Birincisi kentin içindedir; Labranda ise kentten uzakta, Alabanda üzerinden Mylasa'ya ulaşan geçidin yanında, dağ üzerinde yerleşmiş bir köydür. Labranda'da eski bir şapel ve Zeus Stratios'un bir heykeli vardır. Bütün çevre halkı ve Mylasalılar tarafından kutsanır. Üzerinde, onların kutsal tören alayının yürüdüğü ve kutsal olarak tanınan ve şapelden Mylasa'ya kadar altmış stadion tutarında olan taş döşemeli bir yol vardır..."

Strabon Geographika, XIV.II.23.

Arkeolojiye katkısı tartışmasız olan Strabon, J.Sezar'ın askerlerinin, İtalya ve Yunanistan'da koloni kurarken yapmış oldukları mezar soyguncuğunu anlatırken, eski eser ticaretinin ilk örneğini bizlere sunmuştur. Ayrıca, ilkçağ nesnelerini tanıtması ve ölü gömme geleneklerini hakkında bilgi vermesi bakımından da arkeolojide farklı bir yere sahiptir[277].

"...Korinthos uzun süre bomboş kaldı, kentin doğal elverişliliğine karşı hassas olan Sezar buraya, büyük bir bölümü azatlılardan oluşan göçmenleri yerleştirdi. Bu yeni gelenler, örenleri karıştırırken, gömütleri alt üst ederken, üstü kabartmalı bir çok seramik nesne ve bronz buldular. Bunlara hayran olan göçmenler, araştırılmadık tek bir gömüt bile bırakmadılar ve böylece çok sayıda nesne elde ettiler ve bunları çok pahalıya sattılar. Roma'yı Nekrokorinthialarla doldurdular. Gömütlerden çıkarılan nesnelere, özellikle seramiklere bu adı

[277] Bahn 1999, 21; Schnapp 2001, 56.

vermişlerdi. Başlangıçta bunlara, Korinthos bronzları kadar çok değer verildi, daha sonra modası geçti, vazolar bulunmamaya başladı, bunların çoğu da kötü yapılmıştı…"

Halikarnassoslu Dionysios, M.Ö.I.yüzyılın son çeyreğinde, 20 kitaplık önemli eseri *"Rhomaike Arkhaiologia"* (Roma Arkeolojisi) yı yazdığında, böyle bir başlık ile kuruluşundan I.Kartaca Savaşı'na kadarki (M.Ö.264) Roma'nın tüm geçmişini belirtmeyi amaçlamıştır[278].

M.Vitruvius (M.Ö.70/80-M.Ö.15) "*De Architectura"* (Mimari)'da, Yaşlı Plinius (M.S.23-M.S.79) "*Naturalis Historia"* (Doğa Tarihi)'da, M.Varro (M.Ö.116-27) ve M.T.Ciçero (M.Ö.106-M.Ö.43) [279], çeşitli eser ve nutuklarında, birçok klasik sanat eserleri üzerine önemli belgeler, referanslar vermişler, ilgi ve hayranlık uyandırmışlardır.

Yaşlı Plinius'un bizlere vermiş olduğu bilgilerin güvenilir olduğunu, günümüzde yapılan kazılar doğrular. Yaşlı Plinius, Tralleis'te seramik üretiminden söz eder ve halen sürdürülmekte olan kazılardan ortaya çıkarılan malzemelerin çeşitliliği ve miktarı göz önüne alındığında, Tralleis'in Hellenistik ve Roma dönemlerinde seramik üretim merkezi olduğu rahatlıkla söylenebilir[280]. Yaşlı Plinius, Datça Yarımadası'nın ucundaki Knidos antik kentinde bulunan Aphrodite'in heykelini de şu şekilde tasvir etmiştir;

"…süt gibi beyaz mermerden yapılmış bu muhteşem heykel, etrafı sütunlarla çevrili yuvarlak bir tapınağın ortasına yerleştirilmişti ve kalabalıklar etrafından ayrılmıyordu…"[281].

---

[278] Başgelen 2006, 7.
[279] Söylevleriyle, mektuplarıyla, felsefi diyaloglarıyla Roma'nın tarihine de ışık tutmuş olan Cicero eserlerinde tarih yazma konusundaki görüşlerine de zaman zaman yer vermiştir. Bu konudaki görüşleriyle Roma'da tarih yazıcılığı konusundaki tartışmaların başlamasına sebep olmuştur. Cicero tarihin retorik özelliğiyle, hitabet sanatının tarih yazıcılığı bakımından önemli oluşuyla ilgilenmiş olmakla birlikte gerçeğin aynasını elinde tutan bir kişi olarak tarihçinin yanlış bir şey söylememesi, söylediği her şeyin doğruluğunu belirtmesi, taraf tutmaktan kaçınması gerektiğini de belirtmekle konuyu retorikten bilgi kuramı alanına kaydırıyor görünmektedir. Oppermann 2006, 33.
[280] www.tralleis.org. 07.03.2008.
[281] Yaşin 2007, 46.

Antikçağ'da uzun bir süre kullanılan kandillerin[282], Roma Dönemi'nde endüstri haline gelmesindeki aşamaları da Yaşlı Plinius'un verdiği bilgiler doğrultusunda gözlemlemek mümkündür. Plinius'tan öğrendiğimize göre, kandil endüstrisinin boyutu, kandil taşıyıcılarının alt kısmının Tarentum'da, üst kısmının da Aigina'da, ayrı ayrı üretilecek kadar gelişmişti[283].

Hıristiyanlığın, Romalılar tarafından resmî bir din olarak benimsenmesi[284] sonucunda dinî düşünce dinî olmayan düşünceyi, Ortaçağ'da giderek etkisiz hale getirmiştir. Uzun yıllar içinde oluşturulmuş tarih, coğrafya, edebiyat, kültür alanında yazılmış kaynaklar[285], "*insanın ihtiyacı olan her şeyin kutsal kitaplarda bulunduğu"* inancı sonucunda, "*kapalı kitaplar"* haline dönüştürülmüştür. Ortaçağın en büyük tartışma konularından dünyanın yaşı ve ilk insanın kim olduğu sorularının[286] cevabı, Türklerin İstanbul'u fethetmesi sonrasında doğan Rönesans'ta verilecektir[287].

Düşüncede dinîleşme sürecinin sonunda, Antikçağ'ın ilk dönemlerinde yürürlükte olan *"doğru bilgi arayışı"*, son dönemlerinde ve bütün Ortaçağ'da yerini *"doğru davranış arayışı"* na bırakınca, ister istemez bilimsel etkinlik ve buna bağlı olarak bilim de değerini ve önemini yitirmiştir ama tamamen unutulmamıştır. Bilimin unutulması veya tarihin herhangi bir döneminde herhangi bir toplum içinde tamamen işlevsiz kalması olanaksız görünmektedir; çünkü hem insan aklının işleyiş biçimi hem de insan toplumlarını gündelik gereksinimlerini gidermeye yönelik eylemleri, şu veya bu biçimde, şu veya bu miktarda bilimsel etkinliği kaçınılmaz kılmaktadır[288].

Kilise Eski Ahit ve Yeni Ahit'te bulunan bilgilere dayanarak, evrenin merkezinde dünyanın, dünyanın merkezinde de insanın yer aldığını, insanın da

---

[282] Yunan kandil endüstrisi, M.Ö.7.yüzyıldan, Roma İmparatorluk Dönemi'ne dek, yavaş da olsa kendi gelişimini sürdürmüştür. M.Ö.5. ve 4.yüzyıl Atina kandilleri, yağı kendi dokularına sızdırmadıkları için Yunanistan ve Batı Anadolu'nun her yerine yayılmıştır. Roma Uygarlığı'nda ise bu endüstri, M.Ö.1.yüzyılda başlamıştır. Roma Dönemi'nde kandiller, yapım yerlerinden satılacakları yerlere yük hayvanları ile kara yolundan veya gemiler ve nehir tekneleriyle deniz yolundan götürülüyordu. Çokay 2000, 22.

[283] Çokay 2000, 28.

[284] Konstantin Dönemi'nde yayınlanan Milan Fermanı ile serbestliğe kavuşan Hıristiyanlık, Roma'nın diğer dinleri ile eşit seviyeye gelmiş, ancak resmî devlet dini haline gelememiştir. Hıristiyanlığın Roma'nın resmi dini haline gelmesi için, M.S.380 yılını ve İmparator Theodos'u beklemesi gerekmiştir. Yalduz 2003, 266.

[285] Schwartz 2001, 342.

[286] Güvenç 1991, 22-28.

[287] Schwartz 2001, 341.

[288] http://www.history.hacettepe.edu.tr/bilimtarihi/ortacagdabilim.htm.14.08.2008.

"seçkin" bir varlık olarak Tanrı tarafından yaratıldığını savunurken, Galileo Galilei (1564-1642) evrende bir yıldız bile sayılmayan dünyanın, güneşin etrafında döndüğünü söyleyerek kendi sonunu hazırlarken, kutsal kitaplara ve kiliseye olan inancı da temelinden sarsmıştır[289]. Diğer taraftan, XVII. yüzyılın ortalarında, Fransa'da bulunmuş bazı *"değişik"* görünüşlü taş parçalarını inceleyen I.Peyrere (1596-1676), bu taşların *"Adem Baba"*dan önce yaşamış, *"ilkel"* insanlarca yontulduğunu düşünerek[290], dünyanın yaşını[291], Eski Ahit'e dayanarak hesaplayan[292] J.Ussher (1581-1656)' in karşısında yer almıştır. I.Peyrere'in kitabı, 1565 yılında

[289] Güvenç 1991, 21.
[290] Güvenç 1991, 25.
[291] Eski Ahit Tekvin, Bölüm V
Yar.5: 1 Adem soyunun öyküsü: Tanrı insanı yarattığında onu kendine benzer kıldı.
Yar.5: 2 Onları erkek ve dişi olarak yarattı ve kutsadı. Yaratıldıkları gün onlara "İnsan" adını verdi.
Yar.5: 3 Adem 130 yaşındayken kendi suretinde, kendisine benzer bir oğlu oldu. Ona Şit adını verdi.
Yar.5: 4 Şit'in doğumundan sonra Adem 800 yıl daha yaşadı. Başka oğulları, kızları oldu.
Yar.5: 5 Adem toplam 930 yıl yaşadıktan sonra öldü.
Yar.5: 6 Şit 105 yaşındayken oğlu Enoş doğdu.
Yar.5: 7 Enoş'un doğumundan sonra Şit 807 yıl daha yaşadı. Başka oğulları, kızları oldu.
Yar.5: 8 Şit toplam 912 yıl yaşadıktan sonra öldü.
Yar.5: 9 Enoş 90 yaşındayken oğlu Kenan doğdu.
Yar.5: 10 Kenan'ın doğumundan sonra Enoş 815 yıl daha yaşadı. Başka oğulları, kızları oldu.
Yar.5: 11 Enoş toplam 905 yıl yaşadıktan sonra öldü.
Yar.5: 12 Kenan 70 yaşındayken oğlu Mahalalel doğdu.
Yar.5: 13 Mahalalel'in doğumundan sonra Kenan 840 yıl daha yaşadı. Başka oğulları, kızları oldu.
Yar.5: 14 Kenan toplam 910 yıl yaşadıktan sonra öldü.
Yar.5: 15 Mahalalel 65 yaşındayken oğlu Yeret doğdu.
Yar.5: 16 Yeret'in doğumundan sonra Mahalalel 830 yıl daha yaşadı. Başka oğulları, kızları oldu.
Yar.5: 17 Mahalalel toplam 895 yıl yaşadıktan sonra öldü.
Yar.5: 18 Yeret 162 yaşındayken oğlu Hanok doğdu.
Yar.5: 19 Hanok'un doğumundan sonra Yeret 800 yıl daha yaşadı. Başka oğulları, kızları oldu.
Yar.5: 20 Yeret toplam 962 yıl yaşadıktan sonra öldü.
Yar.5: 21 Hanok 65 yaşındayken oğlu Metuşelah doğdu.
Yar.5: 22 Metuşelah'ın doğumundan sonra Hanok 300 yıl Tanrı yolunda yürüdü. Başka oğulları, kızları oldu.
Yar.5: 23 Hanok toplam 365 yıl yaşadı.
Yar.5: 24 Tanrı yolunda yürüdü, sonra ortadan kayboldu; çünkü Tanrı onu yanına almıştı.
Yar.5: 25 Metuşelah 187 yaşındayken oğlu Lemek doğdu.
Yar.5: 26 Lemek'in doğumundan sonra Metuşelah 782 yıl daha yaşadı. Başka oğulları, kızları oldu.
Yar.5: 27 Metuşelah toplam 969 yıl yaşadıktan sonra öldü.
Yar.5: 28 Lemek 182 yaşındayken bir oğlu oldu.
Yar.5: 29 "Rab' bin lanetlediği bu toprak yüzünden çektiğimiz eziyeti, harcadığımız emeği bu çocuk hafifletip bizi rahatlatacak" diyerek çocuğa Nuh adını verdi. D Not 5:29 "Nuh": "Rahatlık" anlamına gelir.
Yar.5: 30 Nuh'un doğumundan sonra Lemek 595 yıl daha yaşadı. Başka oğulları, kızları oldu.
Yar.5: 31 Lemek toplam 777 yıl yaşadıktan sonra öldü.
Yar.5: 32 Nuh 500 yıl yaşadıktan sonra Sam, Ham, Yafet adlı oğulları doğdu.
[292] İrlandalı düşünür ve Armagh Başpiskoposu olan J.Ussher, Eski Ahit'in satırları arasında dağınık bir şekilde rastlanan ipuçlarına dayanarak yaptığı hesaplarla, dünyanın yaratılış yılının tarihi olarak M.Ö.4004 'ü bulmuş, daha sonra kendisini desteklemek ve tarihi biraz daha kesinleştirmek için girişimde bulunan J. Lightfoot ise M.Ö.4004'ü ispatladığını, üstelik bu hadisenin 23 Ekim günü, sabah saat 00:09'da tamamlandığını iddia etmiştir. Schwartz 2001, 343.

törenle yakılmasına rağmen, kilisenin *"Adem Baba'dan önce yaşamış insanoğlu olamazdı, seçkin bir varlık olarak yaratılan insan bugünkü haliyle yaratılmıştı"* inancını da yıkmıştır[293].

1499 yılında, Leonardo da Vinci'nin (1452-1519), Milano'da San Marco Kanalı'nın dibini tarayıp temizlediği ve onardığı sırada bazı fosilleri ortaya çıkarması sonucunda geliştirdiği, insana şaşırtıcı derecede modern görünen fosilleşme teorisine rağmen, Ortaçağ'ın kiliseye bağlı bilim adamları arasında, bu fosillerin; devlerin, cücelerin, perilerin kalıntıları olduklarını hatta kayaların üzerine esen *"sperm rüzgarları"*ndan doğan yavrular olduğunu savunanlar da vardı[294]. Ortaçağ düşünce anlayışının bu tür olayları açıklamaktaki yetersizliği, İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra, 1483'de İtalya'nın Floransa şehrinde başlayan, *"Rönesans"* ve sonrasındaki *"Aydınlama Çağı"* düşünce akımları ile giderilecektir[295]. Rönesans denildiğinde akla ilk gelen imgeler, Mantegna'nın, Boticelli'nin, Leonardo'nun, Rafaello'nun resimleri, Donatello ve Michelangelo'nun heykelleri, mimaride göz kamaştırıcı teorik, teknik ve pratik ilerlemeler, çok sesli madrigallerin[296] dünyevi neşesi, ilk opera denemeleri, kilisenin kutsal Latincesinde değil halk dillerinde yazılan bir edebiyatın doğuşu, Toricelli'nin, Galileo'nun bilimsel buluşları, Thomas More'un, Campanella'nın eserlerine yansıyan ütopik düşüncesidir[297].

Bir bilim değilse de bir kavram olarak arkeoloji de Rönesans ile başlamıştır. Rönesans'la birlikte Batı[298], öncenin "*kapalı kitaplar"* halindeki yazılı kaynaklarını okuyup yorumlayarak, eski Yunan ve Latin kültürlerini anlama, uygarlıklarını bu

---

[293] Güvenç 1991, 25.
[294] Schwartz 2001, 344.
[295] Hançerlioğlu 2003, 167.
[296] XIV. yüzyılda İtalya'da doğmuş, çalgısız söylenen ve din dışı konular içeren bir oda müziği türü. http://tr.wikipedia.org/wiki/Madrigal. 10.06.2009.
[297] Kılıçbay 1988, 26-30.
[298] Batı Avrupa tarihinin 14. ve 15. yüzyıllarasını ifade etmek için kullanılan bu kavram, aslında 19.yüzyıl icadıdır. Çok etkili Fransız tarihçisi Michelet,*"Fransa Tarihi"*adlı eserinin 7.cildine *La Renaissance* adını vermiş ve Avrupa Uygarlığı'nın soy ağacını, 14.-16. yüzyıllardaki değişim süreci aracılığıyla, "*Antikite*"ye bağlamıştır. Michelet'ye ve onun izinden giden hemen tüm tarihçilere göre, Batı Avrupa Orta Çağ denilen karanlık dönemden sonra Rönesans'la birlikte antik değerleri hem yeniden bulmuş, hem de daha üst düzeye çıkarmıştır. Kılıçbay, sanıldığının aksine Rönesans'ın *Antikite'*nin yeniden doğuşu olmadığını vurgular ve şu açıklamayı yapar; Rönesans, Batı'nın, cemaatçi ve evrenselci antik zihniyeti tam anlamıyla kendi küresinin dışına atmasıdır. Başka bir ifade ile Batı, kendini Antikite/Doğu'dan soyutlamış ve Ortaçağ'ın başından beri oluşturmaya başladığı farklılığı, bilinç düzeyine yükseltmiş ve işte bu anda Doğu'dan kesinlikle kopmuştur. Bu açıdan Rönesans, Batı'nın Doğu'yu kendi dışına itme hareketi olarak da değerlendirilebilir. Kılıçbay 1988, 2630.

temeller üzerine kurma çabası içine girmiştir[299]. Romalı söylevci Cola di Rienzo'nun (1313-1354) İtalyan birliğini kurmak için gösterdiği çabalar, antik Yunan-Latin eserlerine duyulan hayranlık yüzünden destekleniştir[300].

XIV.yüzyılın sonunda, koleksiyon hevesi ve ticaret amacıyla Ciriaco d'Ancona, bütün İtalya'yı ve Doğu Akdeniz'i gezmiş, bulduğu eserleri toplamış, bunları sergileyerek araştırmacıların görüşüne sunmuştur[301]. Bu özelliğinden ötürü Ciriaco d'Ancona (1391-1452), arkeolojinin öncüsü kabul edilir. XV.yüzyılın birçok İtalyan tüccarı gibi, Ciriaco d'Ancona da Doğu'dan satın alınmış yazmalar ve küçük antik nesnelerin ticaretiyle uğraşıyordu. Ciriaco, 1420'ye doğru Pola ve Roma'da yazıtları kopya etmeye başlar ve kendini yetiştirerek arkeoloji ve yazıtbilim bilgilerini saha çalışmasıyla kuvvetlendirir. O zaman kafasında, çağı için özgün sayılabilecek bir fikir ağır basmaya başlar: "Anıtlar ve yazıtlar, eski yazarların metinlerinden daha sadık klasik Antikçağ tanıklarıdır." Seyahatlerinde karşılaşacağı bütün Antikçağ tanıklıklarını bir kitapta toplamaya karar vererek bu ilkeyi hayata geçirir. Bu yapıtın adı; *"Antiquarum rerum commentaria"* dır. Ciriaco'nun, neden arkeolojinin öncüsü olarak kabul edildiğini, eserden alınan bir bölüm açıklar niteliktedir;

"…Evrenin bütün bölgelerine yatılmış ve çok uzun süredir benim incelemelerimin ana konusunu oluşturan o Antikçağ anıtlarını araştırmayı tamamlamak için duyduğum yoğun istek beni dünyayı dolaşmaya itti. Zamanın sonu gelmez saldırısı ve insanların ihmali nedeniyle günden güne harabeye dönüşen, hâlbuki hatırlanmaya layık bu anıtları yazıyla saklamak istedim…"[302].

Ciriaco d'Ancona'nın çağdaşı olan ve Yunanistan ile ilgili ilk tarihsel haritacılık çabasını gösteren, bir coğrafyacı olarak Ege Adaları'nı ziyaret eden, Floransalı keşiş Cristoforo Buondelmonti (1385-1430) de arkeolojinin gelişimine katkıda bulunmuştur[303].

---

[299] Sevin 1999b, 19; Schwartz 2001,341.
[300] Uçankuş 2000, 11.
[301] Roland-Françoise Etienne 2003, 24.
[302] Roland-Françoise Etienne 2003, 25-26.
[303] XIII. yüzyıldan beri kullanılan Ortaçağ deniz haritaları, kıyı çizgilerini belli bir doğrulukla aktarmalarının yanında bu haritalar içeride kalan yöreler hakkında bilgi vermez. Bu dönemin Kudüs'e giden hac yolları, geleneksel olarak Doğu Akdeniz ticaret yolları ve Peloponisos'un güney sahili boyunca uzanır. Hacılar, sadece dini kalıntılar ve kutsal emanetlerle ilgilenir. Pagan putperestliğin kalıntılarını ziyaret etmek için yollarını değiştirmezler. Roland-Françoise Etienne 2003, 24.

XVI.yüzyılda, Kuzeybatı Avrupa'da bazı bilim adamları, Francis Bacon'un (1561-1626) *"en eski zamanlar (kutsal kitaplarda yazılarak saklanmış olanlar hariç) sessizlik ve unutuşa gömülmüştür"* iddiasını sorgulamaya başlamış ve antik geçmişle ilgili bilgiye ulaşmanın yolunun, anıtları incelemekten geçtiğini görmüşlerdir.

"...Gezginlerin, nasıl seyahat ediyor olursa olsunlar, bir günlük tutmaları gerekir. Görülmesi ve incelenmesi gereken yerler arasında; prenslerin sarayları, mahkeme salonları, aynı şekilde anıtlarla birlikte kiliseler ve manastırlar, başkentlerin ve diğer şehirlerin surları, kaleleri, limanlar ve koylar, eski sanat eserleri, kalıntılar, yüksekokullar, ticaret ve savaş filoları gibi benzer birçok yer sayılabilir...Önce gidilecek ülkenin dili ile bir süre haşır neşir olmalı ve yanında mutlaka gideceği ülkenin anlatıldığı kitap ve bir harita bulundurmalıdır; bu ona hoş bir yol gösterici olarak hizmet edecektir. Günlük tutulması ve gezilen yerler hakkında notlar alınması faydalıdır...seyahatlerde kuracağı ilişkiler bakımından en çok yarar sağlayacak olanlar, elçilik görevlileri ve memurlardır; çünkü bu sayede tek bir ülkede seyahat ediyor olsa da başka ülkeler hakkında da bilgi edinebilecektir. Ve yurt dışında büyük ün sahibi olan tüm seçkin zatlara ulaşılmalı ve ziyaret edilmelidir ki, görünüşünün büyük şöhretiyle ne kadar örtüştüğünü başkalarına aktarabilsin. Karışıklıklardan, özenle uzak durulmalı ve olay çıkan yerlerden usulca uzaklaşılmalıdır..."[304].

Bacon'ın yayınları sonrası; Britanya, İskandinavya ve başka yerlerden gelen antika uzmanları, anıtları ziyaret etmeye, betimlemeye başlamışlardır[305]. Bunun sonucunda İtalya'da, XVI. yüzyıldan itibaren dikkat çekici antik eser koleksiyonları oluşmuştur. Hatta, İtalya'da yeni eserlerin bulunması için yapılan kazılara, papa ve kardinaller de mali yardımda bulunmuşlardır. Böylece ilk kez eski eser koleksiyonculuğu başlamıştır[306]. İnsanların, İlkçağ yapıtlarını biriktirme hevesini, Cheng-Hsieh (1693-1765) şu şekilde vurgulamıştır;

[304] Bacon 2004, 65-67.
[305] Bahn 1999, 22.
[306] Uçankuş 2000, 12.

"... Güzel yazılar ve resimler satın almak için binlikler, onları toparlamak için yüzlükler harcanır. Yeşim taşından köşeleri kırılmış eski madalyalar, kaplumbağa ve ejderha bezekli bronz mühürler, lake tezgâhlarda üstünde bronz kuşlar bulunan mürekkep taşına dönüşmüş kule kiremitleri, fildişinden oturtmalıkların üzerinde aslan biçimli altın buhurdanlıklar, bir ayaklı bardak, bir maşrapa, herhangi bir İlkçağ vazosu. Bunların üzerindeki yazıları doğrulamak için eski metinlere başvurulur. Uzaklarda, her yerde, yaşlanıncaya dek, saplantılı gibi araştırılır, peşine düşülür. Kan bağı ile hısım akraba olanlar mahkemelerde birbirleri hakkında kovuşturmalar açtırırlar, yakın dostlar birbirlerinden kuşkulanırlar. Bu nesneler zenginlere binliklere mal olur ama fakirler bunlara bir yudum sake bile vermez..."[307].

XVII.yüzyılın başlarında İngiltere'de bu alana Kont d'Arundel öncülük etmiş, Kral I. Charles ve Buckingham Dükü de ona öykünmüştür. Sanat aşığı bir diplomat olan Kont d'Arundel, antik eserler arayan bir simsarlar ağı kurmuş ve evini, bahçesi dahil, meraklıların ziyaret ettiği, müzeye dönüştürmüştü. Fransa'da bu yarışın dışında kalmadı. Mazarin, XIV. Louis ve Colbert, koleksiyonlarını ve kitaplıklarını zenginleştirmek için, İstanbul'daki Fransa elçilerini kullanmayı akıl ettiler[308]. XVIII.yüzyıl Avrupası'nda, koleksiyon tutkusunun, bazı aristokrat ve kentli seçkinler tarafından devam ettirildiğini söyleyebiliriz. Koleksiyoncuların, Antik dünyaya ait türlü buluntuları, toplama ve biriktirme hevesini tatmin etmek için bazı yerleşimlerde gerçekleştirdikleri hafriyatlar[309], her ne kadar sistematik yapılmamış olsa da arkeolojinin bağımsız bir disiplin haline gelmesindeki önemi de inkar edilemez[310].

Roma kentinde keşfettiği mimarlık kalıntılarına dikkat çeken Andrea Palladio (1508-1580), Klasik Yunan ve Roma uygarlıklarına karşı duyulan ilginin, farklı bir alandaki ilk örneğidir.

---

[307] Schnapp 2001, 41.
[308] Roland-Françoise Etienne 2003, 35.
[309] Tanyeri-Erdemir 2001, 8.
[310] İnsanlığın ortak bilincinin bir parçası olan, geçmişin belgelerinin, ticari bir mal olmadığı, bulundukları dolgudan bilimsel olmayan yöntemlerle çıkarıldığında, yaptığı tahribat açısından, telafi edilemez sorunlar doğurduğu gerekçesi ile koleksiyonculuk ve onu destekleyen hükümet politikaları, arkeoloji camiasında tartışılan önemli konulardan biridir. Özdoğan-Başgelen 2003, 148.

Arkeoloji çalışmaları, bu şekilde eski insanlarca yapıldığı belli olan fiziki kalıntıların, gözlemlenmesi ve bunlarda ne gördüklerini açıklama çabaları ile başlamıştır. Ancak, insanlık tarihinin fiziki kalıntılarına göre açıklama yapan bu öncüler, çok geçmeden, yalnızca gözlem ve spekülasyonun yeterli olmadığını, kazılar yapılması gerektiğini anladılar[311]. İlk kazıların en iyi örneğini, Avusturyalı Prince d'Elboeuf'un M.S.79 yılında, Vezüv Yanardağı'nın patlaması sonucu, Pompei ile birlikte yok olan Herculaneum'da yaptığı çalışma oluşturur. Ancak, yapılan bu ilk kazıların bilimsellik boyutu hiçbir zaman olmamıştır. Nedeni ise bu kalıntıları bırakanların kimler olduğu, yapıldıkları dönem, buluntuların tanımlanması ve tarihlendirilmesi gibi önemli konulara değinilmemiş, yaklaşım sadece definecilik açısından olmuştur. Bu olumsuz yaklaşıma rağmen, yapılan ilk kazıları, insanoğlunun geçmişinin yazılı olanlardan çok daha zengin olduğunu öğretmesi açısından, önemli bir adım olarak değerlendirmek gerekir. Diğer yandan, yapılan ilk kazılar, arkeolojide oluşmaya başlayan tekniklerin ve bu tekniği oluşturan arkeologların gelişimi açısından son derece önemlidir[312].

Arkeolojinin bir bilim dalı haline gelmesi, yani insanın geçmiş yaşamını tüm açıklığıyla ortaya çıkarmayı amaçlayan ilk kazıların yapılması XVIII.yüzyılda olmuştur. Özellikle, Fransız İhtilali'ni (1789-1799) izleyen yıllarda[313], kimi Avrupa ülkelerinde kurulmaya başlayan müzelerin[314], eskiyi yansıtan eserlerle donatılma düşüncesi, eski Yunan ve Roma uygarlıklarına duyulan ilginin, sonuçta müzecilik

---

[311] Sevin 1999b, 19.

[312] Sevin 1999b, 20.

[313] XVIII. yüzyıl, kendisinden önce ve sonra gelen dinsel coşku dönemine karşıt; Kant'ın ifadesiyle "insanın kendi yüzünden girdiği bir engin olamayış durumundan kurtulup usunu kullanmaya başladığı" bir dönemdir; Ansiklopedistlerin sistemli çalışmaları, Voltaire'in bağnazlığa ve kiliseye sert saldırıları ve Newton'un evren tasarımını popülerleştirmesi, Hume'un dinin kökenleri üzerine görüşleri, hep bu dönemde ortaya çıkmış, Rousseau "Toplum Sözleşmesi"ni ortaya atarak, insanın özgür doğduğunu ama her yerde zincirler altına alındığını, bu dönemde dile getirmiş, Kant'ın evrensel barışına, Concordet'nin ilerleme fikrine, Diderot ve d'Alembert'in bilgiyi yayma doğrultusundaki çabalarına bu dönem tanık olmuştur. Yine, bilimi hala felsefe çerçevesinde ele alan ve aslında ne bilim ne de felsefe alanında yeni ve özgün fazlaca bir şey ortaya koyabilen Aydınlanma geleneği, Fransa'da bütün Avrupa'yı ve ABD'yi dahi etkileyebilmiş ve asıl gücünü bu yaygınlığından almıştır. Arslantunalı 1988, 2706.

[314] Batı'da, koleksiyonların, XVIII. yüzyılda topluma açılması; bir sistem çerçevesinde kurumsallaşmayı da gerektirmiş, bugün ziyaretçi ve iletişim temelli bir yaklaşımla toplumla bütünleşmeyi hedefleyen müzeler, XIX. ve XX. yüzyıl boyunca hızla değişen bir gelişim süreci içerisinde oluşmuşlardır. Ülkemizde ise müzeler; öncelikle zengin tarihî ve kültürel mirasımızı korumayı hedefleyen, XIX. yüzyılın Batılılaşma çabalarının göstergesi olan "çağdaş bir kurum" olarak ortaya çıkmışlardır. Özkasım-Ögel 2005, 96.

açısından maddi kültür kalıntılarına dönüşmesinde etken olmuştur[315]. Bu aşamada eski eserlerden özellikle heykeltıraşlık örneklerine ve sikkelere karşı büyük bir ilgi duyulmuş ve bu tür örnekler müzelerde sergilenmeye başlamıştır[316]. XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başında çoğalan kamu müzelerinden en tanınmış olanları; Vatikan'da ilk katalogu 1792 tarihini taşıyan Pio-Clementino Müzesi, 1753' te kurulan British Museum, 1801'de kurulan Napoleon Müzesi ve 1830'da kurulan Münih Glyptothek Müzesi'dir. Çoğalan kamu müzelerinin gereksinimleri sanat hazineleri avını beslemiştir. Tüm XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyılın başları, amacı Avrupa müzelerine eser kazandırmak olan yıkıcı kazılara sahne olur[317]. Giovanni Battitsta Belzoni bu türde kazı yapan müze ajanlarının en dikkat çekici olanıdır. Belzoni, 1817-1819 yılları arasında Mısır'da bulduğu dev boyutlu yontular, dikili taşlar ve her türlü tarihi eseri, zaman zaman onları çıkarırken büyük hasarlara neden olmasına karşın, British Museum'a taşımıştır. 1834'te Sir Charles Fellows'un, 1856'da da Sir Charles Thomas Newton'un Güneybatı Anadolu kıyılarında; 1863'te John Turtle Wood'un Efes'te, yine bu tarihlerde Sir Austin Henry Layard'ın Assur İmparatorluğu'nun başkentlerinden Nimrud (Kalhu) ve Koyuncuk'ta (Ninive) başlattığı kazılar hep British Museum'a eser kazandırma amacını güdüyordu. 1842-1844 yılları arasında Paul Emil Botta'nın Koyuncuk ve Khorsabat'ta (Dur Şarrukin) yaptığı çalışmalar Louvre Müzesi adına; 1878'de Carl Humann ve Alexander Conzze'nin Bergama'daki çalışmaları ise Berlin Müzesi adına gerçekleştirilmişti[318]. A. Conzze'nin, kazı raporlarında ilk defa fotoğraf kullanması da arkeoloji için bir çığır açmıştır[319].

Eski eser koleksiyonculuğunun bir sonucu olarak arkeoloji, bir dizi bilimsel temeller üzerine oturtulmaya başlandı. Tarih ve coğrafya bilgilerinin gelişiminden sonra yeni doğmuş olan arkeoloji bilimine esas öncülüğü okullular yaparken, birçok açıdan öncü ve yol açıcı olarak Heinrich Schliemann (1822-1890) ve Arthur John

---

[315] Müze, kelimesi bilindiği gibi, Yunanca kökenli *"Musai"* kelimesinden türetilmiştir. *"Musai"*, Yunan mitolojisinde Zeus ile Mnemosyne'nin dokuz kızlarına verilen isimdir. Fink 2004, 85; Mitolojide *"Musai"* lar, Apollon'a bağlı, müzik ve dansla tanınan güzellik perileridir. Sözcük Yunancadan Arapçaya geçmiş ve "*müze"* kelimesinin de öncüsü olmuştur. Ortaylı 2008, 211.
[316] Sevin 1999b, 20-21.
[317] Roland-Françoise Etienne 2003, 65-67.
[318] Sevin 1999b, 22-23.
[319] Uçankuş 2000, 12.

Evans (1851-1941) gibi sıra dışı kişilikler de dikkat çekmektedir[320]. Heinrich Schliemann (1822-1890), 1870'lerde Troia[321] ve Mykenai'de eski Yunan uygarlığının kökenini araştırmak ve Priamos'un hazinesini bulmak amacıyla, 1884'te Tiryns'te kazılar başlatmış, aynı dönemde M.A.Biliotti Rodos'ta, Ernest Kurtius Olyympia'da, Alexander Conze Semandirek Adası'nda kazılar yaptılar. Daha sonra Arthur Evans'da Knossos'da çalışmaya başladı. Evans, Girit'te üç yazı türü belirledi; Mısır hiyerogliflerine yakın olan bir tür olan tür, M.Ö.2000-1650'ye doğru kullanılmıştı; bir diğeri M.Ö.1750-1450 de kullanılmış basit çizgilere indirgenmiş ve bu nedenle, *"Çizgisel A"* diye adlandırmıştı; birincisiyle aynı ilkelere göre tasarımlanmış üçüncü yazı türü ise ancak M.Ö.1400'e doğru ortaya çıkan *"Çizgisel B"* dir[322]. Alman okulunun özgünlüğünü yaratan arkeolog mimarlardan W.Dörpfelt belki de H.Schliemann'ın büyük keşfi olarak yorumlanır. Olympos kazılarında yetişen W.Dörpfelt, 1887-1912 arasında Alman Enstitüsü'nün başkanlığını yapmıştır. Yeni tekniklere (yerbilim ve fotoğrafçılık) çok açık olan W.Dörpfelt, özellikle Atina, Lefka ve 1893-1894 yılları arasında da Troia'da ilk bilimsel[323] araştırmaları gerçekleştirmiştir[324]. Ayrıca Dörpfelt'in, jeolojide olduğu gibi insan yerleşimlerinde de farklı dönelmeden oluşan tabakaların bulunduğunu fark etmesi, bugün arkeolojinin vazgeçilmez bir kuramı olan *"tabakalanma"*yı ortaya çıkarmıştır[325].

Jacob Spon, (1647-1685) arkeolojinin gelişimine katkıda bulunduğu gibi, onun arkeoloji bilimi içinde farklı bir yeri de vardır. J.Spon, *"arkeoloji*" terimini, ilk kez bugünkü anlamıyla *"Miscellenae eruditae antiquitatis"* adını taşıyan eserin

---

[320] Roland-Françoise Etienne 2003, 102.

[321] Schliemann, 1868'de edindiği servetinin zirvesinde, İlyada'da adı geçen yerleri görmek üzere Ithaka, Mora ve Çanakkale'ye ilk gezisini yapmıştır. Bu seyahati sırasında Schliemann, Pire'den doğrudan doğruya Çanakkale'ye gelmiştir. Troia'yı bulmak için ilk olarak Kırkgöz kaynakları çevresinde Pınarbaşı'nda 100 yerde sondaj açmıştır. Sondajlar olumsuzdur. Strabon'un "Novum Ilium" u olarak bilinen yörede Hisarlık Höyüğü'nün, Troia için en uygun yer olacağına karar verir. Höyük arazisinin yarısı o yıllarda ABD Çanakkale Konsolosu Frank Calvert'e aittir, yarısı da Kumkale'li iki köylüye aittir. Frank Calvert kardeşi ile birlikte, o zamanlar eski eser toplayarak bunların bir kısmını kendi koleksiyonlarına koymakta, bir kısmını da yurt dışına götürmekteydiler. Esin 1993, 181.

[322] Roland-Françoise Etienne 2003, 132.

[323] Efsanevi Troia Savaşı'nın gerçek kaynaklarını araştırmak için yola çıkan F.Calvert (1865) ve H.Schliemann (1870-1873, 1878-79, 1882, 1890) tarafından kazılan Troia'da, bilimsel çalışmalar 1893-1894'te W. Dörpfelt ile başlamış ve 1932-1938 arasında C.W.Blegen, 1989'dan 2005 yılına kadar M.O.Korfmann, günümüzde de Ernst Pernicka ile sürdürülmektedir.

[324] Roland-Françoise Etienne 2003, 112; Sevin 2003, 108.

[325] Özdoğan 2002c, 31.

önsözünde kullanmıştır[326]. Tarihsel bilimleri ilerletmek için klasik filolojinin katkılarının yetersiz olduğunu vurgulayan Spon, bunun için diğer kaynaklara; yani yazıtlara ve üzerine metinler oyulmuş anıtlara uzanmak gerektiğini savunur. Spon'a göre; yazıtların sistemli bir biçimde kullanılması, metinlerle sahada gözlemlenebilen verilerin karşılaştırılması eleştirel yöntemin kurallarını oluşturur. Resmi bir görevi olmaksızın, İtalya ve Küçük Asya üzerinden Yunanistan'a, antik eserler zevkini tatmin etmek için çıktığı yolculukta bu yöntemi uygulamıştır. Spon, güzergâhı boyunca gözlemlerini eski yazarların tanıklıklarıyla ve modern seyyahların birkaç betimlemesiyle karşılaştırarak, yerlerin ve anıtların isimlerini, kökenlerini saptamaya çalışmıştır[327]. Spon'un vatandaşı olan Nointel, 1673'ü izleyen yıllarda, Parthenon'daki heykellerin resim ve kabartmalarını yaptırarak az da olsa arkeolojiye katkıda bulunmuştur[328].

Arkeolojinin gerçek bir bilim dalı haline gelmesinde, en önemli adım ise Johann Joachim Winckelman (1717-1768) tarafından atılmıştır. Modern arkeolojinin kurucusu denilebilecek[329], aslen bir ozan olan bu Alman bilgini 1764'te yayınladığı *"Geschichte der Kunst des Alterthums"* adlı yapıtında, insanoğlunun geçmişini öğrenmek için yalnızca filolojik çalışmaların yeterli olamayacağını; eski insanların yaşayış ve kültürlerini öğrenmek için, onların toprak altında kalmış olan yapıtlarını kazı yaparak aydınlığa çıkarmanın gerekliğinden bahsetmiştir[330]. Winckelman, yaşadığı dönemde tam bir arkeolog gibi çalıştı; Antik yapıt koleksiyonları yayınladı, Herculanum ve Pompei kazılarında bulunanları yakından izledi - ve kazı yöntemlerine karşı eleştirel bir tavır aldı-, Yunanistan tapınaklarında Pausanias'ın verdiği bilgileri izleyerek araştırmalar yapılmasını ilk öneren kişi oldu, son olarak da Olympos'ta kazı yapmayı düşledi[331]. Winckelman, sanatı ve sanat çalışmalarını toplumun ayrılmaz parçaları olarak ele almıştır. Yunan ve Roma sanatının yaşadığı dönemde gördüğü rağbet sonucu, inceleme konusu olan eserlerin birbirleriyle

[326] Bahn 1999, 21; Roland-Françoise Etienne 2003, 38.
[327] Roland-Françoise Etienne 2003, 38-42.
[328] Uçankuş 2000, 12.
[329] Bugün; Berlin, Frankfurt, Madrid, Roma, Atina, Kahire ve Tahran gibi şehirlerin yanında, dünyanın farklı şehirlerindeki Alman Arkeoloji Enstitüleri, Winckelman'ın doğum tarihi olan, 9 Aralık'ta "Winckelman Günü" adıyla bir tören düzenlerler. Winckelman kadar tanınmasa da, bazı otoriteler tarafından arkeolojinin kurucularından biri olarak gösterilen Comte de Caylus (1962-1975)'ın da, Eski Mısır, Etrüsk, Yunan ve Galya eserleri üzerine araştırmalar yaptığı bilinmektedir. Eyice 1978, 4.
[330] Sevin 1999b, 23.
[331] Roland-Françoise Etienne 2003, 61.

karşılaştırılması, özellikle tarihlerinin saptanması gibi kavaramlar, arkeolojiye kazandırılmıştır. Böylece, eserler ilk defa metotlu bir biçimde tasvir edilip açıklanmıştır[332].

Endüstri Devrimi ile gelişen süreç, Avrupa'da yoğun bir hammadde ihtiyacını doğurur. Yeni gelişen endüstriler ve buna bağlı hızla büyüyen kentlerin kömür, taş, demir gibi hammadde gereksinimi, bugün jeoloji adını verdiğimiz bilim dalını doğurur[333]. Sir Charles Lyell (1797-1875) *"Jeolojinin İlkeleri"* (Principles of Geology) adlı yapıtını 1833 yılında yayınlaması döneminde büyük ses getirdi[334]. Lyell'in savunduğu düşünce; *"Mademki üzerinde yaşadığımız yerkabuğu, rüzgar, su, ısı, don, volkan ve zelzele gibi doğal güçlerin etkisiyle her an çözülüp, yeniden oluşuyordu, (bu sürecin kuruluş'tan bu yana, aynı biçim ve düzende, süregeldiği kabul edilebilirdi.) öyleyse, dünyanın kaç yaşında olduğu sorusunun cevabını, kutsal kitaplardaki simgesel işaret ve bilgilerde değil, yerkabuğunun katmanları arasında saklıydı."* Lyell, bu fikirlerinden dolayı, *"Doğa Tarihi Yöntemi"* nin de kurucusu sayılmıştır. Lyell'in kitabını okuyanların arasında sonradan evrim kuramını geliştirecek olan Charles Darwin (1809-1882) bulunmaktaydı[335]. Lyell'in düşüncelerini temel alan Darwin, türlerin oluşumu ve evrimi üzerine geliştirdiği tezlerini, 1859 yılında yayınlanan,*"Türlerin Kökeni"* (The Origin of Species) adlı denemesinde ortaya koydu. Birbiri ardına gelişen tezlerle birlikte, XIX. yüzyılda arkeoloji biliminin de sağlam temellere oturduğunu görebiliyoruz. Artık, yeryüzündeki jeolojik katmanlar ve fosil kalıntılarının yalnızca teoloji ile açıklanması, dünyanın 6 bin yıllık geçmişi olduğu görüşleri de son bulmuştu[336].

XIX.yüzyıl ve XX.yüzyılın başları, gerçek bilimsel yaklaşım ile birlikte, modern arkeolojinin başlangıcını belirler. Bu dönemde ortaya çıkmaya başlayan ilk değişiklik, kazının artık yalnızca eser bulmaya değil, bilgi edinmeye doğru dönüşmeye başlamasıdır. XIX. yüzyılın başlarında William Smith (1813-1893), Georges Cuvier (1769-1832) ve Sir Charles Lyell (1797-1875) Üniformiter Stratigraphi (aynılıkçı katmanlaşma) nin ilkelerini ortaya koydular[337]. Dünyanın bir

---

[332] Uçankuş 2000, 11.
[333] Özdoğan 2002c, 25.
[334] Sevin 1999b, 23.
[335] Güvenç 1991, 27-28.
[336] Sevin 1999b, 23.
[337] Uçankuş 2000, 13.

süreci yansıtan katmalardan oluştuğu ve bu katmanların günümüzden farklı ortamları sergilemesi jeolojinin tabakalanma bilgisinin arkeolojiye de yansımasını sağlamıştır. Yazılı belgelerden bilinmeyen, tarihöncesi devirler ilk kez C.J.Thomsen tarafından buluntuların yapım tekniklerine göre sınıflandırıldı. Thomsen,1817 yılında, Danimarka Milli Müzesi'ni açtığı sergide ilk kez Taş, Tunç, Demir Devri ayırımıyla *"Üç çağ sistemi"*ni ortaya koydu[338].

Öbür yandan, Napoleon Bonaparte 1798'de Mısır seferine giderken, beraberinde götürdüğü araştırmacı ve bilginlere, ülkedeki antik kalıntıları belgeleme olanağı verdi. Bu savaşın Fransızlara sağladığı yarar, 1799'da Rosetta Taşı (Reşit Taşı)[339] bulunması ve hiyerogliflerin çözülmesi, bunun sonucunda da Mısır Arkeolojisi'nin temellerinin atılmış olmasıdır[340]. Mısır seferinde elde edilen belgeler, *"Mısır'ın Tanıtımı"* (Description de L'Egypte) adlı yapıtta yayınlandı. Bu sefere katılanlardan Jean Francois Champollion (1790-1832), bu bilgi ve belgelere dayanarak, 1822 yılında Mısır Hiyeroglif yazısını çözmeyi başardı. Bundan sonra, başka uzman araştırmacılar, ardı adına Mısır'ın yazısız ve yazılı belgelerini okuyup yorumlamaya başladılar. Avrupalı koleksiyoncuların Mısır'daki eski eser, yazılı belge ve yapılara duyduğu istek, kaçak kazı ve düzeltilmesi mümkün olmayan tahribatlara neden oldu. Tüm bu olumsuzluklar sonrasında, Fransız Auguste Mariette'nin, Kahire'de Mısır Arkeoloji Müzesi'ni kurmasıyla, arkeolojide sistemli ve denetimli yeni bir dönem başlamış oldu[341]. Nitekim, arkeoloji yöntemleri üzerine ilk yayın da 1904'te İngiliz Mısırbilimci, Sir Flinders Petrie (1853-1942) tarafından yapıldı. İlk defa 1880 yılında Mısır'da çalışmaya başlayan Petrie, Mısır'ın yanı sıra Filistin'de de araştırma ve kazılar yaparak arkeoloji bilimine büyük katkılar sağlamıştır. Sistemli bir kazı yöntemi geliştiren Petrie, ilkelerini *"Arkeolojide Yöntemler ve Amaçlar"* (Methods and Aims in Archaology) adlı eserinde yayınladı. Petrie, bir kazının şu iki amacı gütmesi gerektiğini vurgulamış, onları da şu şekilde belirtmiştir; Planlar ve topografik bilgi ile taşınabilir eserleri elde etmek[342]. İyi bir gözlemci olarak, belirli bir tabaka içinde bulunan buluntuların, bir önceki ve bir

[338] Özdoğan 2002c, 26; Schmidt 2007, 32.
[339] Antik Yunanlılar ile Mısırlıların yaptığı bir antlaşma bu taşın üzerine üç dilde yazılmıştır. Bu diller; Demotik (Mısır'da halkın kullandığı dil), hiyeroglif ve antik Yunanca'dır. Rosetta Taşı, M.Ö. 305-30 yılları arsında Mısır'ı yöneten Helenistik Ptolemaios Hanedanlığı'nın yazıt taşıdır.
[340] Roland-Françoise Etienne 2003, 64-65.
[341] Sevin 1999b, Uçankuş 2000, 12.
[342] Sevin 1999b, 23.

sonrakinden farklı olduğunu gözlemleyen Petrie, farklı yerleşmelerde de aynı döneme ait tabakalarda bu buluntu topluluklarının aynen tekrarlandığını fark etmişti. Buluntu topluluklarının tanımlanması, buluntuların incelenmesi ve bugün *"tipoloji"* (biçimbilim) olarak adlandırdığımız gelişim kurallarını Petrie'nin çalışmalarına borçluyuz[343]. Petrie'den başka, Hovarold Carter ve Lord Carnarvon da Mısır'da "Tutankhamon Mezarı"nı ortaya çıkarmakla, arkeoloji dünyasını heyecanlandırmışlardır[344].

Define, hazine ve tarihi eser bulmak için Mezopotamya'da yapılan düzensiz kazılar, 1840 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra, Mezopotamya için Paul-Emile Botta'nın Ninova ve Khorsabad kazıları bir dönüm noktası olurken, özellikle 1846 yılında, Mezopotamya çivi yazısını okumayı başaran, Henry Crewicke Rawlinson da arkeoloji dünyasında büyük yankı uyandırmışlardır. XIX. yüzyılda yapılan sistemli kazılarda, Mezopotamya'da Babiller ve Assurlular'dan önce yaşamış olan ve daha önce bilinmeyen "Sümer Uygarlığı"nın varlığı anlaşıldı. Sümer Uygarlığı'na ilişkin en ilginç kazı, Sir Leonard Wooley tarafından, 1926 yılında Ur Sitesi'nde yapıldı ve Ur Kral mezarları gün ışığına çıkarıldı[345].

John Lubbock (1834-1913), *"Tarihöncesi Zamanlar"* (The Prehistoric Times) adlı eserinde ilk kez *"Tarihöncesi"* (Prehistorya) terimini kullanmış ve Thomsen'in *"Üç çağ sistemini"* geliştirerek, Taş Çağı'nı; Eski ve Yeni Taş Çağı, bugünkü söylemle; Paleolitik ve Neolitik Çağ'a ayırmıştır[346]. A.H.Pitt-Rivers'in Dorset'deki Cranborne Chase'de, Paleolitik-Roma arası dönemlerine ait yerleşmelerde yaptığı çalışmalar bilimsel çağdaş arkeolojinin ve kazı tekniğinin temellerini attı. Daha sonra bu teknik, Sir Mortimer Wheeler (1890-1976) tarafından İngiltere ve Galler'de geliştirip, çeşitli ülkelerdeki arkeologlarca kullanıldı[347].

XX.yüzyıl, arkeolojinin Yakındoğu, Akdeniz ve Avrupa dışında, farklı bölgelere yayılmasına tanık oldu. 1924 yılında, bugünkü Pakistan topraklarında bulunan, Mohenjo-Daro ve Harappa'da yapılan kazılarla, Hindistan'ın ilk uygarlıkları hakkında bilim dünyası aydınlanmış oldu[348]. L.S.B.Leakey (1903-1972)

[343] Özdoğan 2002c, 31-32.
[344] Uçankuş 2000, 12.
[345] Uçankuş 2000, 13.
[346] Schmidt 2007, 33.
[347] Uçankuş 2000, 14.
[348] Özdoğan 2002c, 28.

1926 yılında, Doğu Afrika'da araştırmaları başlatır ve Tanzanya'daki Olduvai Boğazı'nda yaptığı çalışmalar sonucunda, insanın kökeni ile ilgili büyük yankı uyandırır[349].

XIX.yüzyılın sonları, XX.yüzyılın başlarında yaşayan antropologlar ve arkeologlar, tarımın ortaya çıkışına, *"ilk yerleşik yaşamın müjdecisi"* olarak yaklaşmışlardır. Avustralyalı Gordon Childe (1892-1957) ise bu soruna ilk kez, devrimsel bir bakış açısı ile yanıt aramış ve geçen yüzyılın 30'lu yıllarında yeni bir yaklaşımla *"Sanayi Devrimi"* dahil insanlık tarihindeki bütün aşamaları devrimsel bir gelişme zinciri içinde açıklıyordu. Childe daha sonraları, süreklilik kazanan ilk yerleşik yaşamın nedenini, Kültür Tarihinde *"Neolitik Devrim"* olarak adlandırdığı ve tarımsal üretimin başladığı bu aşamaya bağlıyordu[350]. Bu amaçla da 1925 yılında, Tarihöncesi Arkeoloji'de ilk kapsamlı sentez çalışması olan, *"Avrupa Uygarlığı'nın Şafağı"* (The Dawn of European Civilisation) adlı eseri yayınladı[351]. Childe, eski büyük uygarlıkların Mezopotamya ve Mısır'da gelişmesine dayanarak bir kuram geliştirdi. *"Vaha Kuramı"* olarak tanınan bu öneride, büyük uygarlıkların Nil, Dicle, Fırat gibi büyük nehirlerin kıyılarında yeşermiş olması gerektiğini savunuyordu. Oysa Kathleen Kenyon (1906-1978) ve John Garstang'ın (1876-1956) eski Eriha'da (Jericho) yaptıkları kazılar, ilk yerleşik yaşamın Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarından çok daha eskilerde, yaklaşık onbin yıl önceleri başladığını gösteriyordu[352].

G.Childe'ın etkisinde kalan Robert J.Braidwood (1907-2003) ve Linda S.Braidwood (1909-2003) çifti büyük bir tutku içinde ilk tarımın ve tarımcı toplulukların nerde ve nasıl geliştiklerini araştırmayı amaç edindiler. Ancak, bağlı oldukları Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü (Oriental Institute) onları, James Breasted'in başkanlığında, daha çok kutsal kitaplardaki kavimlerin ve onların oluşturduğu kültürlerin, *"Bereketli Hilal"* in (Fertile Crescent) güneyinde araştırma yapmaya yönlendirmiştir[353].

Kendilerini bir anlamda, *"Önasya'da ilk üretimciliğin başlangıcının araştırılmasına"* adamak isteyen Braidwood çifti, ancak Amuk Ovası kazılarıyla

[349] Uçankuş 2000, 14; Özdoğan 2002c, 28.
[350] Esin 2003, 7.
[351] Özdoğan 2002c, 28.
[352] Esin 2003, 7.
[353] Esin 2003, 7.

kısmen Breasted'in *"Bereketli Hilal"*[354] anlayışına uygun bir araştırma projesini gerçekleştirirken, aynı zamanda ileride yapacakları, ilk tarımcı, üretimci insan topluluklarını araştıracakları yerleri saptamaya, bunun için yeni modeller geliştirmeye başladılar. Bu modeller için ilk evcilleştirilebilen köpek, koyun, keçi, sığır, domuz gibi hayvanların ve yabani haldeki tahıl bitkilerinin *"Doğal Yaşam Bölgeleri"* ni (Natural Habitat Zone) saptamak üzere, araştırmalarını *"Bereketli Hilal"* in güneyinde kalan Mezopotamya yerine, kuzeyde *"Bereketli Hilal"* i çevreleyen yüksekliklerin yamaçlarında aranması gerektiğini önerdiler. Ayrıca, böyle bir araştırma projesinde yalnız arkeologların değil, diğer doğa bilim uzmanlarının da yer alması gerektiğini savunarak[355], ilk sistematik *"arkeometrik araştırmalar"* ın başlatılmasını gerçekleştirdiler[356]. Robert J.Braidwood tarafından kaleme alınan bu model, aynı zamanda *"soruna yönelik"* ilk arkeoloji projelerinin de başlangıcı olmuştur[357]. Ayrıca, Braidwoodlar, kuramsal arkeoloji yapan diğer meslektaşlarından farklı olarak, somut veri elde etmenin kaynağı olacak arazi çalışmalarını aksatmamış, arkeolojik malzeme ile kuramsal yaklaşımları birlikte sürdürmüşlerdir[358].

Arkeoloji XX. yüzyılın başlarından itibaren akademik bir kimlik kazanmaya ve üniversitelerde ilk başta tarih ya da jeoloji içinde bir ders, daha sonra da ayrı bir bölüm olarak ortaya çıkar. Aynı yüzyılın ortasından itibaren de ilgi alanlarına göre bölümlenen arkeolojinin, oldukça yakın bir tarihte, bilimsel kimlik kazandığı söylenebilir. Bu süreçte arkeolojinin gelişmesine katkıda bulunan çok sayıda bilim adamı yetişir[359]. Bunun sonucunda, bütün dünya üniversitelerinin içinde, arkeoloji bölümü olmayan üniversite yok gibidir. Günümüzde bu alanda çok sayıda bilimsel dergi ve kitabın yanı sıra, birçok popüler yayın yapılmaktadır[360]. 1940'lı yıllardan itibaren arkeolojide kimi yenilikler, davranış değişiklikleri ortaya çıkmaya başladı.

---

[354] Breasted'in Bereketli Hilal kavramı, eski kültürlere kaynaklık etmiş olan Yakındoğu'nun sulu tarıma elverişli akarsu boylarının olduğu güney kesimlerini içerir. Hilal adlandırması, bu coğrafyanın biçimi kadar, günümüzde Müslümanların oturduğu bölge olması ile özdeşleşmiştir. Özdoğan 2003, 18.

[355] 1948 yılında başlayan Jar-mo kazılarında, ilk kez doğa ve fen bilimcilerle birlikte çalışılmıştır.

[356] Braidwood'ların arkeolojiye yaptıkları ve genellikle göz ardı edilen en önemli katkılardan biri, bugün arkeometri olarak tanımladığımız yolu açmalarıdır. W.F. Libby'nin 1946 yılında radyoaktif tarihleme yöntemi geliştirmesinde, Braidwood'ların yadsınamaz önemi vardır. Özdoğan 2003, 16.

[357] Esin 2003, 8.

[358] Özdoğan 2003, 13-14.

[359] Özdoğan 2002c, 32.

[360] Uçankuş 2000, 14.

Artık arkeolojide amaç; Petrie'nin dediği gibi, yalnızca eski bir mimariyi ortaya çıkarmak ve taşınabilir eser elde etmekten çok, kültürler ve kültürel farklılaşmalara yönelmiştir. İnsan ve çevresi arasındaki karşılıklı ilişkiler öne çıkmaya yüz tutmuştur. Daha önceleri hiç görülmeyen yeni iş birliklerine gidilerek, arkeologlarla biyologlar, antropologlar, zoologlar, botanikçiler, fizikçiler, kimyacılar, çevrebilimciler v.b. değişik dallardaki uzmanlar bir araya gelerek yepyeni sonuçlara ulaşılmaya başlanmıştır. Modern kazılar da, eskiden olduğu gibi, etrafında işçiler ordusu toplanmış heveslilerin olmaktan çok, beraberce bir proje çerçevesinde hareket eden uzmanlar ordusunun işi haline gelmiştir. Amerikalı kimyacı W.Libby (1908-1980)'nin, radyokarbon tarihleme yöntemini bulması, arkeolojinin gelişmesine son derece büyük etkilerde bulunmuştur. Böylelikle arkeologlar, yalnızca kronolojik değil, çok daha karmaşık sorunların çözümüne doğru adımlar atabilmişlerdir[361]. Çağdaş arkeolojinin evrensel yaklaşımı, verilerin saptanması, değerlendirilmesi ve sonuçta da olayların yorumlanması doğrultusundadır. Çağdaş yaklaşımda eserin kendisinden çok, buluntu yeri, durumu, koşulları, özetle çevresiyle olan yapısal ilişkilerinden derlenecek bilgiler önem taşımaktadır.

II.D. Arkeolojinin Türkiye'deki Gelişimi

Arkeoloji, Batı'da gelişimini tamamladıktan sonra bize ithal olarak geçmiş bir kavramdır. Bu alanın temel ayaklarını oluşturan bilimsel arkeoloji, koruma, müzecilik, turizm, kültür mirası, koleksiyonculuk, antikacılık, toplumsal hafıza, sosyal sermaye gibi kavramlar henüz tam olarak anlaşılmamış, yerli yerine oturmamıştır. İçinde bulunduğumuz kavram karmaşası ve bunun uygulamaya yansıması, insanlık tarihini ortaya çıkarmak yerine, giderek artan bir hızla silmemize neden olmaktadır[362].

Doğu düşünce sisteminde *"geçmiş"*, söylencelere dayalı, belirsiz, masalsı bir anlatımdır. Aydınlanma Çağı ile birlikte Batı düşünce sistemine giren arkeoloji ise, geçmişin somut verilere ve bir zaman ölçeğine bağlı olarak incelenmesidir.

[361] Sevin 1999b, 25.
[362] Özdoğan 2003, 169-197.

Batılılaşma süreci ile birlikte Osmanlı aydınları arkeolojiye ilgi duymaya başlamış ve çok başarılı bir uygulama da yapmıştır[363].

Cumhuriyet Dönemi'nde, Atatürk'ün kişisel ilgi ve desteğiyle bilimsel arkeolojinin bir devlet politikası olarak görüldüğü zaman, kısıtlı olan imkânlar zorlanmış, araştırmalar teşvik edilmiş, bunun da ötesinde akademik anlamda yetkin, dünya ile iletişim içinde olan bir kuşağın yetişmesi ve gelişimini tamamlayabilmesi için kurumlar oluşturulmuştu. Ancak II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda arkeoloji bir devlet politikası olarak görülmemiş, bürokrasinin ve bürokratların kimliği ön plana çıkmış, bilimsel kaygıların yerini, yönetimin kendini savunma içgüdüsü almıştı. Bunun sonucunda Türk arkeolojisi içine kapanmış, dünyadan soyutlanmış ve gelişemeden 30 yılını kaybetmiştir. Bu 30 yıl, dünya arkeolojisine yeni açılımların geldiği, arkeolojinin tümüyle bir değişim yaşadığı kritik bir süreçtir[364]. 1980'li yıllar tüm bu olumsuzluklara rağmen, Türk arkeolojisi için bir kırılma noktasıdır. Türk arkeolojisinin bu yıllarda kazanmış olduğu ivme, gerçek anlamda sonuçlarını günümüzde vermektedir[365].

Ancak ülkemiz, Batı'dan ithal ettiği diğer birçok şey gibi, arkeolojiyi de bir bütün olarak değil, bazı yönleriyle almış, geri kalanına duyarsız kalmıştır. Ülkemizde arkeoloji, daha çok uygulama ve sonuçların bilimsel olarak değerlendirilmesi ile sınırlı kalmıştır. Oysa Batı'da beş yüzyılı aşkın bir gelişim süreci olan arkeolojinin, uygulama ve değerlendirme dışında, düşünsel başka boyutu daha vardır. Bu, yaşama bakış, kimlik arama, öğrenme ve bilgiden yararlanma gibi farklı girdileri içerir. Arkeolojinin farklı bir dal olarak gelişmesini sağlayan da asıl olarak budur. Bu boyutu bir yana bırakırsak arkeoloji, geçmiş dönemlerden günümüze kadar kalabilen ilginç, güzel ya da değerli nesneleri toplamaya yönelik bir *"hobi"* den, koleksiyonculuktan öteye gitmesi mümkün değildir[366]. Batı, Aydınlanma Çağı'ndan bu yana *"arkeoloji"* adını verdiğimiz, *"geçmişi zaman ölçeği içinde sorgulayan"* bilim dalını, esas olarak, geleceği biçimlendirebilmek için yararlanacağı düşünce sisteminin temelini ve dünyaya bakış açısı oluşturmak için kullanmıştır. Bunu yaparken de, ister istemez ortaya birçok eser, kalıntı, *"antika"*

[363] Özdoğan 1993, 192; Özdoğan 2006b, 31.
[364] Özdoğan 1993, 197; Özdoğan- Başgelen 2006, 143.
[365] Özdoğan- Başgelen 2006, 146.
[366] Özdoğan 2006b, 32.

çıkmıştır. Biz batılılaşma paketinin bir parçası olarak arkeolojiyi aldığımızda, bu alanın gelişmesine neden olan bakış açısını, düşünceyi değil, yalnızca bunların sonucu olan *"eser"* kavramını almış, bu da nesnel bir düzeyde kalmıştır[367].

Bilimsel araştırma açısından arkeolojinin durumu, bazı aksaklıkları olmasına rağmen, ülkemizin geneli göz önüne alındığında oldukça iyi olarak tanımlanabilir. Osman Hamdi Bey gibi aydınların arkeolojiye ilgi duymuş olması, Atatürk'ün arkeolojinin çeşitli alanlarında uzman yetiştirmesi için yurt dışına öğrenci yollaması ve Hitler rejiminden kaçan, o dönem Almanya'sının büyük isimlerine Türk üniversitelerinin kucak açması temel etken olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde Türk arkeolojisini temsil eden, başta A.M.Mansel olmak üzere çok sayıda bilim insanı, bilim dünyasında saygın bir yer kazanmıştır. Ancak bu değerlendirmeyi yaparken, 1968-70 yıllarına kadar, Türkiye'de arkeolojinin çok az sayıda kişinin, iyi eğitim görmüş, tüm zamanlarını mesleklerine ayırabilen ve her türlü olanağa sahip *"elit-aydın"* uğraşısıyla sınırlı, tabana yayılmadığı unutulmamalıdır. Söz konusu tarihlerden itibaren arkeoloji, hızla geniş bir tabakaya yayılmaya başlamış, bunun sonucunda da farklı nitelik ve düzeyde arkeologların ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda, Türkiye'de yapılan arkeolojinin akademik düzeyinin, çevremizdeki ülkelerin tümünden çok daha iyi olması bir yana, bizden yüzyıllar önce arkeoloji ile uğraşmaya başlamış gelişmiş ülkelere yakın olduğu rahatlıkla söylenebilir[368].

Osmanlı İmparatorluğu, XIV. yüzyıldan XX.yüzyılın başlarındaki yıkılışına kadar, dünyanın en büyük imparatorluklarından biriydi. Sınırlarının en geniş olduğu XVI. yüzyılın ortalarında, kuzeyde Balkanlar'dan güneyde Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümünü içererek, Arap Yarımadası'nın güneyine kadar uzanıyordu[369]. Bugün, geçmişe baktığımızda geniş bir coğrafi ve kültürel perspektif içinde yer almış olan, Osmanlı Dönemi'ni incelerken, Batı'ya açılma şemsiyesi altında odaklaşan değer yargılarından, "*eski eserler"* konusunda da sıyrılabildiğini söylemek güçtür[370].

Yeni bir araştırma alanı olan Osmanlı Arkeolojisi, her ne kadar göz ardı edilmiş olsa da, arkeologlara, insanın kökeninden, tarım ve şehirciliğe, devletler ve imparatorluklardan bugünün eşiğine uzanan değişme ve gelişmelere, bir bütün olarak

---

[367] Özdoğan 2002c, 2-3.
[368] Özdoğan 2006a, 56.
[369] Baram-Carroll 2004, 19.
[370] Paksoy 1993, 201.

bakabilmelerini sağlar[371]. Osmanlı arkeolojisi, Doğu Akdeniz'de geçen son birkaç yüzyılın tarihini içinde barındırırken, imparatorluk uyruğu olan halkların toplumsal ilişkilerini, gündelik yaşamlarını ortaya çıkarmakla, toplumsal dinamiklerin ve değişimlerin daha iyi anlaşılmasını da sağlanmış olur. Sonuç olarak, Osmanlı döneminin iyi araştırılması, uzak geçmiş ile yakın geçmiş arasında bulunan kopukluğu ortadan kaldıracaktır[372].

Gücünün zirvesinde olduğu dönemde; Mısır, Mezopotamya, Doğu Akdeniz, Ege ve Balkan Yarımadası gibi, ilk kuşak Batılı arkeologların ilgi alanı içine giren bölgelerin hemen hemen tümü, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası durumundadır[373]. İmparatorluğun doğal zenginlikleri kadar, tarihi zenginlikleri de Batı Avrupalı koleksiyoncuların dikkatini çekmiştir[374]. Avrupa'da özellikle, J. Winckelmann'dan itibaren arkeoloji konusunda uyandırılan merak ve tahrik edilen heveslerin yaşandığı dönem ile Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu zor koşulların çakışması, belki de Osmanlı'nın bu gelişmelere yabancı kalmasının gerekçesidir[375].1789 Fansız Devrimi'nden sonra yapılan işlerden biri, Louvre'un halka açık bir müze halinde düzenlenmesidir[376]. Diğer taraftan Avrupa kültür çevresinin, eski eserlerin değer kazanması konusunda da bilgi birikimi, devletlerin ve varlıklı sınıfların bütçeleri de eski eserleri ortaya çıkarabilecek, koruyacak imkânlara da sahipti. XVIII.yüzyılın aydınlamacı düşünürleri, hükümdar ve soyluların koleksiyonlarını herkesin görebilmesini istiyordu[377]. Bu istek, 27 Temmuz 1793 tarihli bir kararname ile Louvre Sarayı, *"Museum de la Republique"* olarak düzenlenerek halka açılması ile yerine gelmiştir. Bu olayı, müzeciliğin başlangıcı olarak kabul edebiliriz[378].

---

[371] Baram-Carroll 2004, 4.
[372] Baram-Carroll 2004, 12.
[373] Özdoğan 2006b, 51.
[374] Ortaylı 2007, 127.
[375] Paksoy 1993, 201.
[376] İlk müzenin Atina'da Akropolis'teki *"Pinokotheque"* olduğu; Ptolemaioslar devrinde de İskenderiye'de benzer bir kurum olması gerektiği, Ortaylı 2007, 128; Ortaylı 2008, 211; Ayrıca, ilk müzenin 1759 yılında, Bloomsbury'de Montagu Malikânesi'nde British Museum olarak açıldığı, ilk sistemli müze teşhirinin de Thompsen tarafından, Danimarka Ulusal Müzesi'nde yapıldığı kabul edilir. Özdoğan 2002c, 28.
[377] Diderot'un ansiklopedisindeki *"müze"* maddesi, imtiyazlı sınıfın kapalı koleksiyonlarının, müzelerde herkese açılması gerektiğinden söz eder. Ortaylı 2007, 128.
[378] Ortaylı 2007, 128.

XVI.yüzyıldan itibaren, imparatorluk topraklarına gelmeye başlayan Batılı gezginlerin sayısı, sonraki yıllarda giderek daha da artmıştır. Uzun bir süre Osmanlı İmparatorluğu, Batılı gezginlerin, eski taşlara ve örenlere olan ilgisine, ilgisiz kalmış olmasına rağmen, XIX.yüzyılın ortalarında Batılılaşma süreci ile birlikte, eski eserlere ilgi duyan ve bunların değerlendirilmesi gerektiğini savunan, Osmanlı aydınlarına az da olsa rastlamaktayız [379].

Aslında bu ilginin, Türklerin Anadolu topraklarına sahip olmalarıyla birlikte başlayıp, Osmanlı İmparatorluğu dönemi boyunca devam ettiğini söyleyecek kanıtlarımız da yok değil. Anadolu Selçuklu tarihçisi İbni Bibi, Sultan Alaaddin Keykubat döneminde (1221-1237), bizzat kendi emriyle, Konya şehrinin etrafına bir sur yaptırdığını anlatır. Bibi, bu surun duvarlarının ve burçlarının dış yüzeyinin, üzerinde barındırdığı çeşitli çağlara ve sanatlara ait işlenmiş mimari parçaların ve heykellerin varlığından da söz eder. Daha önceki medeniyetlere ait sanat ve tarih hatıralarının, Selçuklular tarafından, yeni yapılan surun dış yüzeyinde süsleme aracı olarak kullanılmış olması, surların bu halini gören Fransız mimar C. Texier tarafından, Selçuklu Türklerinin sanata gösterdiği hoşgörü olarak yorumlanmasına neden olur. Surların bu süslemelerinin gravürleri ise L.de Laborde tarafından yayınlanan, gravürler albümünde görülebilir. Keykubat'ın bu tutumu, Türk eski eserciliğinin hatta müzeciliğin başlangıcı olarak değerlendirilir. XVI. yüzyılın Avrupa modasına düşkün, İtalya'yı Osmanlı sarayına taşıyan ve kendisi de muhtemelen İtalyan asıllı olan Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)'ın ünlü sadrazamı, önce *"Makbul"*, sonra *"Maktul"* lakabıyla anılan İbrahim Paşa, Budin'den getirttiği *"Üç Güzeller Heykeli"* ni Sultan Ahmet Meydanı'ndaki konağının (İbrahim Paşa Sarayı) önüne diktirmişti. Osmanlı tarihinde zaman zaman antik dünyaya karşı böyle amatör ilgiler duyan kişiler de görülmüştür[380].

Osmanlı imparatorluğu'nda Türk ve Müslüman olan şehirler tipik bir şekilde, genellikle bir cami etrafında toplanmış medrese, imaret (yemek pişirilen ve dağıtılan yer), tabhane (misafirhane), bimarhane, (hastane) hamam, han ve kervansaray, tekke, zaviye, mektep gibi dini, kültürel ve sosyal tesisler çevresinde teşekkül etmiştir. Osmanlı şehirlerinin tesisi, belirtilen çekirdek kuruluşlar çevresinde, evler, dükkânlar, kanalizasyon, suyolu, fırın, değirmen, mum

[379] Özdoğan 2006b, 51;
[380] Ortaylı 2007, 132.

imalathanesi, boyahane, salhane, pazaryerleri gibi iktisadi ve içtimai ihtiyaçların karşılanabileceği binaların imarıyla gerçekleşmiştir[381]. Bu tür bina ve kuruluşların devamlı işleyebilmesini için düzenli gelirlere ihtiyaç vardı. Bu sebeple vakıfların umumi masraflarının karşılanabilmesi için, vakfa kurucusu tarafından taşınır ve taşınmaz mallar vakfedilmiştir. Bunlar arasında; araziler, köylerin tamamı, her türlü ziraat işletmeleri, çiftlikler, tarlalar, bağlar ve bahçeler, bütünüyle bir cemaat ve aşiretten alınan vergiler, mesken olarak kullanılan binalar, dükkanlar veya iktisadi gaye için yapılmış, deri, gemi, nakit para gibi menkuller yer almaktaydı[382]. Söz konusu müesseselerin devamını sağlamak, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan başlayarak, devletin siyasi ve mali kudretinin artmasıyla orantılı gelişen, sosyal ve iktisadi hayata derin tesirler bırakmış, dini ve hukuki müesseseler olan *"vakıf"* larla büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, bugün belediyelerin görevleri arasında bulunan hizmetler, vakıflarca gerçekleştirilmiştir. Bunların başında su bentleri, su kuyuları, çeşme ve sebiller yaptırılmıştır. Yine sokakların aydınlatılması, temizlenmesi ve şehirlerin güzelleştirilmesini gaye edinen vakıflar bulunduğu gibi yol, köprü, konak yerleri tesisi için de vakıflar kurulmuştur[383].

Osmanlı'da kültürel varlıkların korunma çabalarını, III.Murat Dönemi'nden (1574-1595) kalma bazı Mühimme defterlerindeki kayıtlar, eski eserlere bakışı yansıtan olayları içinde barındırmaktadır;

Fi 7L sene: 985."Arz-ı hâl-i savt-ki; Halîm mân Haremi'ye verildi. Eğriboz Beği'ne, Atina ve Livadi'ye ve İstefe Kadılarına hüküm-ki; Südde-i Seadet'e arz-ı hâl savt eyleyüp, taht-ı kazalarınızda bazı yontulmuş mermer direkler ve somaki mermerler olup, kefere taifesi alûp –gelib, bey'eyledükleri ilam olunmağın buyurdum-ki: Varid-i vakt iken direkleri ve somaki mermerleri taht-ı kazalarınızda…mahallerinde zabt idüb bey ettirmeyesiniz…"(Belge 2).

Fi 16 sene 991."Aksaray Kadısı'na hüküm ki; Hâlâ^Selatin-i maziyyeden kalmış Aksaray'da vâki olan hanın bazı kimseler taşların çıkarub, kendü binalarına sarf edüb, hanı harab eyledikleri ilam olunmağın buyurdum-ki: Vüsul buldukda bu babda bizzat mukayyid olub, zikr olunan hanın taşların alanlar kimlerdir, temâm ma'lum edilüb, ale'l-esami defter eyleyüb, Südde-i Seadet'ime arz eyleyesin ve min

[381] Halaçoğlu 1991, 137.
[382] Halaçoğlu 1991, 140.
[383] Halaçoğlu 1991, 143.

ba'd muhkem tenbih ve te'kid eyleyesin-ki, kimse mezbur handan asla bir taş almayub, hana zarar eylemeye…Mezbur handan taş alanlar her kimler ise ism-ü resmleri ile mufassıl yazub, arz eyleyesin." (Belge 3).

Bugünkü deyim ile *"taşınmaz kültür varlıkları"*nın korunmasına yönelik bu iki belgeden ikincisinde ayrıca, yasaklanan eylemleri yapmış olan ad ve tanımları ile bildirilmesi istenmektedir[384]. Bu belgelerin dışında, *"Taşınır kültür varlıkları"*nın definelere ilişkin 21 Rebiyülahir 993 (22 Mayıs 1585) tarihli Hatt-ı Hümayun, define buluntularıyla ilgili 1786, 1848, 1851 tarihli üç ayrı belge de, Osmanlı İmparatorluğu'nun, eski eserlere yaklaşımı hakkında az da olsa fikir verebilir[385]. Aynı şekilde, Konya-Mevlana Müzesi'ndeki Semahane'nin, P.I.Kuniholm'un yaptığı deondokronolojik çalışmalar sonucunda, II.Mahmut döneminde, bazı yenileme çalışmalarına şahit olduğunu söyleyebiliriz[386]. Bunun yanında, günümüzde, Cezayirli Hasan Paşa Köşkü (Çanakkale) olarak bilinen, Troia düzlüğündeki kare planlı, köşelerinde küçük kuleleri olan kalenin de, dendrokronolojik testler sonucu, 1785 yılında onarıldığını gösterir[387].

Türkler'de atalara saygı, kültürüne olan bağlılık ve estetik değerlere karşı duyarlılığından kaynaklanan toplayıcılık tutkusu, İstanbul'un fethinden sonra giderek daha da somutlaşmıştır. Bunun en son ve belki de en uç örneği, Bizans'tan devraldığı topraklar üzerinde kurduğu eski imparatorluk sarayının bir bölümünü *"müze"* olarak düzenlemesinde görülebilir. Diğer taraftan zaten var olan korumacılık anlayışına, 1720 yılında Darü'l Esliha'nın kurulması, 1846'da Mehterhane'de Elbise Müzesi'nin açılması ve esası VI.yüzyıla ait olmakla birlikte, VIII. ve IX.yüzyıllardan kalma, Hagia Eirene Kilisesi'nin[388] (Aya İrini) *"Cebehane"* adıyla, askeri müzeye

[384] Paksoy 1993, 203.
[385] Paksoy 1993, 204.
[386] Baram-Carroll 2004, 116.
[387] Baram-Carroll 2004, 112.
[388] Aya İrini Kilisesi'nde toplanan ve bir tür eski eser deposu niteliği taşıyan müzenin yetersizliğinden ötürü, eserlerin Çinili Köşk'e taşınması konusundaki padişah emri, 1874 yılının başında çıkmış, konuyla ilgili uzun çalışmalardan sonra, açılış ancak 16 Ağustos 1880'de gerçekleştirilmiştir. Açılış konuşmasında gerek dönemin Maarif Nazırı Münif Paşa, gerekse eğitimci Aristocles Efendi, İstanbul gibi bir kentte müzenin önemini vurgulamıştır. Akın 1993, 235.

dönüştürülmesini[389], Osmanlı İmparatorluğu'nda kültürel varlıkların koruma çabaları olarak değerlendirebiliriz[390].

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma, III. Selim (1789-1807) ile başlayan reform hareketleri şeklinde karşımıza çıkarken, IV. Mustafa (1807-1808) döneminde kesintiye uğradıktan sonra, II. Mahmut (1808-1839) ile tekrar canlanarak Sultan Abdülmecit (1839-1861) Dönemi'nde, Tanzimat Fermanı ile kurumlaştığını[391] (1839) arkasından, Islahat Fermanı'nın (1856), II. Abdülhamit (1876-1909) Dönemi'nde de Meşrutiyet'in (1876 ve 1905) ilan edilmesiyle tamamlandığını kabul eden tarihçiler[392], Osmanlı'da, Tanzimat ile başlayan Batılılaşma hareketinin, sadece bürokratik reformlardan ibaret olmayıp, aynı zamanda düşünce yapısı ve hayat tarzında meydana gelen değişimi ifade ettiğini vurgularlar. Bu yüzyılın kültür tarihinin, bizim için en önemli olayı, Batı'nın istesek de istemesek de hayatımıza girmiş olmasıdır. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, Osmanlı aydını, dış dünyaya ve kendi toplumunun dışında tarihe ilgi duymaya, kısacası zamanda ve mekânda harekete, daha doğrusu emeklemeye başlamıştı. Osman Hamdi Bey'in (1842-1910) de içinde bulunduğu kültür dairesi halkalar halinde uzak Anadolu ve Rumeli kentlerine ve her yaştan Osmanlılara doğru yayılmakta, onları da etkisi altına almaktaydı. XIX.yüzyıldaki bu aydınlar, yeni bir dünyayı kurmak isteyen kuşağı oluşturmaktaydılar[393].

Osman Hamdi Bey'in, kültür ve tarih mirasımızın korunması davasının öncü adımlarını attığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı toplumunun bunalımı giderek daha da derinleşirken; çok önemli bir boyutunu işgal, ilhak ve parçalanma olasılığının oluşturduğu bu sarsıntıya çözümler, düşünsel bakımdan esas olarak

---

[389] Türkiye'de müze il ilgili çalışmayı başlatan kişi, Tophane-i Amire Müşiri Fethi Ahmet Paşa'dır. Döneminde, cephanelik olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi'nde eski eşyaları toplamasıyla, müzecilik fikri doğmuştur. Demirsarar 1989, 6.

[390] Paksoy 1993, 202.

[391] Osmanlı tarihinin irdelenmesi açısından bu görüş, III. Selim'i bir başlangıç, Tanzimat'ı bir kırılma noktası olarak kabul etmesi bakımından doğrudur. Ama bu başlangıcın, Osmanlı'nın çöküşünü durdurmak için girişilen bir "taklitçilik" olduğu üzerinde pek fazla durulmaz. Tanzimat ise, arkasında 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması yatan bir "Batı Emperyalizmi" darbesinin öne çıktığı bir kırılma noktasıdır: Osmanlı bu tarihten sonra sürekli olarak yokuş aşağı gitmiş ve sonunda çökerek Batılılar tarafından paylaşılmıştır. Oysa tarihi kesintisiz bir oluşum olarak kabul edersek, Türkler için Batılılaşma, Orta Asya'daki anayurtlarından çıkarak Batı yönünde göçe başladıkları anda etkisini göstermeye başlayan bir süreçtir. Kongar 2007, 46.

[392] Akşin 1990, 73-165.

[393] Ortaylı 2007, 132.

büyük bir *"dışa açıklık"* platformunda aranmaya devam ediyordu[394]. Osmanlı aydınlarının arkeolojiye ilgi duymaya başladığı bu yüzyıl, Batı dünyasının, "*Grecism"* olarak tanımlanan Hellenistik kültürlere hayranlık ölçüsünde ilgi duyduğu bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışan ilk Batılı arkeologlar da Hellenistik-Roma kültürlerinden kalan büyük anıtlara ve heykellere ilgi duymuşlardır[395].

Eski eserler konusunda saygın bir örgütlenme ve faaliyet vardı aslında ama bu faaliyetler, maddi imkânsızlıklar yüzünden gelişememiştir. Anlaşıldığı üzere 1840'larda bütün vilayetlerdeki yöneticilere, bölgelerindeki eski eserleri arayıp belirlemeleri ve değerlerini İstanbul'a göndermeleri veya mahallinde müze kurmaları bildirilmişti[396]. Buna bağlı olarak da 1847'de Kudüs mutasarrıfı, Gazze sancağında Askalan denilen yerde, araştırmaları sonucu somaki mermerden ve 3600 yıllık olduğunu savunduğu, sfenks kabartmasını İstanbul'a bildirmiştir. Ayrıca kabartmanın tasvirini hazırlatmış ve bir raporla Babıâli'ye göndermiştir. Bunun yanında, 1847 yılının Ekim ayında, Adana mal müdürü, Ahmet Ata Bey, topladığı sikke, seramik gibi antik parçaların envanterini İstanbul'a göndermiştir. Ahmet Ata Bey, *mehasin-i asarı asriyyeyi cenab-ı mülükaneye ilaveten, saye-yi şevketvayeyi hazret-i mülükanede tahsis olunmuş olan"* yani kısacası devrin güzel eserleri arasında olan buluntuları, padişah tarafından müzeye konulması için takdim ediyor[397].

1890 tarihli Aydın vilayeti salnamelerinde, Efes ve Bergama'nın nasıl gezilmesi gerektiğini anlatan, çok detaylı hazırlanmış, bir çeşit gezi rehberi niteliği taşıyan çalışma bulunmaktadır ve içinde bazı planların yanında krokileri de barındırırken, İzmir ve Ege'nin önemli bütün harabelerini 80 sayfada anlatılmıştır[398].

Fransız ihtilali ile Avrupa'nın tüm devlet, ekonomik ve toplum yapısı kökten değişerek, günümüzün toplum, ekonomik ve siyasal temelleri atılmıştır. Avrupa'da yaşanan bu büyük değişimlerin, Osmanlı İmparatorluğu gibi çok geniş topraklara hükmeden ve içinde çok farklı milletleri barındıran bir devleti etkilememesi, XIX.

---

[394] Berktay 1993, 254.
[395] Özdoğan 2002c, 42-45.
[396] 1869'da Maarif Nazırı Saffet Paşa, Müze-i Hümayun'a esere kazandırmak ve eski eserleri bir arada toplamak için valilere genelge göndermiştir. Buna göre valiler, yetki alanları içindeki eski eserleri toplayıp, ambalajladıktan sonra göndermekle yükümlü tutulmuştur. Demirsarar 1989, 6.
[397] Ortaylı 2007, 131.
[398] Ortaylı 2007, 1128-129.

yüzyıl boyunca kaçınılmaz olmuştur. Avrupa bu yüzyılda, 1830 ve 1848 İhtilalleri ile milli egemenlik ve milli bağımsızlık temeli üzerine kurulmuş yeni Avrupa olarak karşımıza çıkarken, sanayi ve ticaretteki ideolojisi de emperyalizm politikası üzerine kurmuştur[399]. XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, çevresinde gelişen bu büyük değişimlerden mümkün olduğunca az etkilenebilmek, topraklarını geniş tutabilmek amacı ile bazı devletlerle bir dizi antlaşmalar imzalama politikasını gütmüştür. Özellikle, *"Balta Limanı Ticaret"* (1838) antlaşması, İngiltere'ye ve kısa bir süre sonra da diğer Batılı devletlere, kapitülasyon hukukunun sağladığının çok daha ötesinde olanaklar sağlamıştır. Bu antlaşma ve onu izleyen diğer ticaret antlaşmaları, iç gümrüklerin ve tekel alım-satım işlemlerinin kaldırıldığı, dış ticarette liberal dünya ile tanıştıran, Osmanlı topraklarını açık pazar haline getiren antlaşmalardır[400]. Osmanlı topraklarında ilk banka ve ilk kredi kurumları kurma girişimleri de 1838 antlaşması sonucunda bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında Osmanlı İmparatorluğu, ilk kez Batılı devletlerden borç para alırken (1854), savaşın sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü de İngiltere ve Fransa'nın garantisine bırakılmıştır. Antlaşmalar, ithalat ve ihracatı hareketlendirirken, Batılılara her alanda, diledikleri gibi Osmanlı toprakları üzerinde hareket edebilme imkânı sağlamış[401], bunun sonucunda da Osmanlı İmparatorluğu, tam anlamı ile bağımlı hale gelmiştir.

Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletlerinin eski eser taleplerini dahi, siyasi nedenlerden ötürü geri çevirememişken, güçlü devletlerin hükümdar ailelerinden, Türkiye'yi gezen prenslere veya o sırada ilişkilerin iyi olduğu bir devletin İstanbul'daki sefirlerinden, gördüğü eserlere imrenenlere de, politika gereği bazı eserler de hediye edilmiştir. 1856'yılında Avusturya'nın İstanbul'daki büyükelçisi Baron Prokesch'e hazine-i celileden, bazı antik sikkelerin verilmesi için çıkarılan emir şöyledir;

"...Prokeş, hazine-i celilede mevcut bazı meskukat-ı atikayı görmüş ve bu misullu asar-ı atikanın cem'ine pek hevesli bulunmuş olduğundan meskukat-ı

[399] Aybars 1988,19-20.
[400] Toprak 1990, 195.
[401] Akşin 1990, 118.

mezkureden birer mikdarının yadigar-ı ali olmak üzere kendisine ita ve ihsan buyurulması…"

Yazışmanın olduğu yıllarda Kırım Savaşı bitmiş, Prokesch'in temsilcisi olduğu ülke tarafsız kaldığı için o da mükâfatı hak eden bir diplomat olmuştur[402]. Yine aynı savaş yıllarında Prusya elçisine de İzmir'de bulunan üç antika hediye edilmiştir[403]. Temmuz 1845'te, Rus grandüklerinden Konstantin Anadolu'ya gelmiş, İstanbul ve Çanakkale'yi gezmiş ve Pirkâr adını taşıyan köyün camisinin avlusundaki kitabeyi beğenmiştir. Resmi yazışmalardan sonra, Yunanca olan ve musalla taşı olarak kullanılan kitabe, kendisine hediye edilmiştir. Yine III. Selim döneminde, İngiltere elçisi, Nuruosmaniye Camisi'nin avlusunda bir lahit kapağını beğenmiş, ancak böyle bir hediyenin dedikodu ve hoşnutsuzluk yaratacağından korkulduğundan lahit kapağı, önce saraya getirilmiş, oradan da kendisine gizlice verilmiştir[404]. Batılı devletlere hediye edilen bir başka eski eserler grubunu da, Mausoleum'un parçalarıyla, Haçlıların inşa etmiş olduğu Bodrum Kalesi'ndeki bazı antik parçalar oluşturur[405]. Günümüz Türkiye'si sınırları göz önüne alındığında, ilk ruhsatlı kazı iznini, Haziran 1864 tarihine kadar, Ayasuluğ'da (Ayasuluk), İngiliz mühendis J. Turtle Wood'un aldığı görülür. İzmir-Aydın Demiryolu imtiyazının koparılmasından sonra, adeta bir hırsla güzergâh üzerindeki eski yerleşim yerlerinin talan edilmesinden Ayasuluğ da nasibini almıştır[406]. 1857 yılında, nüfuz sahibi İngiltere'nin, Midilli'deki konsolos vekili Mister Noto'ya, Bodrum çevresindeki bazı eski eserleri araştırması için verilen kazı izni, 1857'deki Osmanlı iradesi tarafından çıkan eserlerden tek örnek olanlarının *"Saltana-ı Seniyye müzesi için zabtolunmasını*, *iki veya daha ziyade olanlarının birinin Saltanat-ı Seniyye Müzesi'ne, diğerinin hafirine verilmesini"* şart koşarak bir yıl uzatılmıştır[407].

Tüm bunların yanında, eski eserleri korumaya, anlamaya yönelik bir faaliyet ve anlayışın da olduğunu söyleyebiliriz. Ayasofya'nın tamiri esnasında Fossati Kardeşler, mozaik ve freskleri ortaya çıkarmış ve resmetmişlerdir. Bu pahalı baskıyı Fossatiler, Rus çarına sunmak istemiş ama çar gerekli parayı vermek istemediği için,

[402] Ortaylı 2007, 131.
[403] Ortaylı 2007, 130.
[404] Ortaylı 2007, 129.
[405] Ortaylı 2007, 130.
[406] Paksoy 1993, 206.
[407] Ortaylı 2007, 131.

Sultan Abdülmecit'in cömert yardımlarıyla basılan bu fresk ve mozaikler, ona ithaf edilerek uygarlığa sunulmuştur[408]. Şubat 1856 yılındaki iradeden, Sultan Ahmet Meydanı'ndaki obelisk ile Pers Savaşları sonunda Platea Zaferi üzerine Yunan şehirlerinin Delphoi'deki Apollon Sunağı'na adadıkları trophaei'nin bir ayağı olan burmadireğin (Yılanlı Sütun) etrafının parmaklıkla çevrilmesi kararı çıkar[409].

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelene kadar, Osmanlı İmparatorluğu, toprakları üzerindeki zengin eski eser birikimini ortaya çıkarma ve değerlendirme konusunda yetkin olamayınca, çok sayıda eser, yurt dışına götürülmüş, Avrupa'nın zengin koleksiyonlarında yer almıştır. Bu amaçla, Anadolu'ya çok sayıda, yabancı gezginlerin geldiğini, birçok araştırma ve incelemelerde bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Aslında, ülkemizdeki ilk müzelerin ve ilk arkeolojik kazıların da başlamasını sağlayan en önemli etken de Batılıların bu amaçları idi. 1871 yılında Mahmut Nedim Paşa'nın, Müze-i Hümayun'u kapatmasındaki amaç, söz konusu eylemlerin önüne geçmekti. 1872 yılında Ahmet Vefik Paşa tarafından tekrar açılan müzenin müdürlüğüne getirilen, Alman P.Dethier'in ilk işi, müzeyi Çinili Köşk'e taşıması ve bugünkü *"İstanbul Arkeoloji Müzesi"*'nin temellerini atması olmuştur. Ve ilk *"Asari Atika Nizamnamesi"* ni hazırlayıp, 1874 yılında yürürlüğe koymuştur. 1881 yılında, Dethier'in ölümü üzerine, Müze-i Hümayun müdürlüğüne, yalnızca çok yönlü değil, güçlü kişiliğe de sahip bir aydın olan, Osman Hamdi Bey (1842-1910) atanmıştır[410].

Osman Hamdi Bey gibi bir aydının varlığı, XIX.yüzyılın ortalarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeolojinin sağlam temellere oturmasını sağlamış,[411] çağının çok ilerisinde bir yaklaşımla, bir yandan ulusal çıkarları korumuş, diğer yandan bilimin evrenselliğini savunarak yabancı bilim adamlarıyla ilişkisini sürdürmüştür. Osman Hamdi Bey, arkeolojiye yönelik çabaları, Batılı anlamda kültür birikimi olmayan, geçmişe bakış açısında söylentilerin, verilerin önünde geldiği, bir ortamda gerçekleşmiştir. Osman Hamdi Bey ve dolayısıyla, Osmanlı arkeolojisinin ilgi odağı, Yunan-Roma uygarlıkları olmuştur. Osman Hamdi Bey

---

[408] Kasım 1852 tarihli irade; *"Aya Sofia Constantinople as Recently Restored by Order of H.M. The Sultan Abdul Mejid"* adıyla basılan kitaplardan 20 adedinin 178,5 sterline alınması hakkında bkz. Ortaylı 2007, 126.
[409] Ortaylı 2007, 126.
[410] Demirsarar 1989, 6.
[411] Özdoğan 1993, 192.

döneminde bağımsızlıklarını kazanmakta olan ülkeler ve bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan devletler, arkeolojiye *"ulusçu"* bir bakış açısıyla yönelmişlerdir. Bu dönemde Osmanlı topraklarında en yoğun faaliyetin, Klasik arkeologlar tarafından sürdürülmesi, aynı zamanda Batı Avrupa'da Antik Yunan kültürlerine duyulan romantik hayranlığın o sıralar doruk noktasına ulaşması, Osmanlıların Hellenistik kültür ile uğraşmayı Batılılaşmanın gereği olarak algılanmasına yol açmıştır[412].

Osman Hamdi Bey müze müdürlüğüne getirilmesinden sonra, sadece idareci olarak kalmak yerine aktif olmayı tercih etmiştir. Müze adına yapılan kazılardan, Osman Hamdi Bey'in kendisinin idare ettiği kazılar Nemrud Dağı (Adıyaman) kazısı (1883), Sidon (Sayda) kazısı (1887), Lagina (Muğla) (1892) kazılarıdır. Nemrud Dağı kazısında, Karl Humann ile Otto Puchstein'nın ikinci gezilerinden önce tepeye ulaşarak batı terasında kazılara başlar. Özellikle selamlaşma (dexiosis) sahneleri ile Arslan Horoskopu'nu gün ışığına çıkarır. Dönüşünde kazı sonuçlarını aynı yıl İstanbul'da yayımlar. Bu kendisinin olduğu gibi Türkiye arkeolojisinin de ilk önemli yayınıdır. 1887 yılı başında bugünkü Lübnan sınırları içinde yer alan Sidon (Sayda) şehrinin yakınlarında Ayaa mevkiinde, içinde mermer lahitlerin olduğu yeraltı mezar odaları bulunduğunda, Sultan II.Abdülhamit, Osman Hamdi Bey'den Sayda'ya gidip, bulunan değerli eserleri yerlerinden çıkartarak İstanbul'a taşıma ve aynı yerde başka kazılar yapma görevi vermiştir. Bunun üzerine Osman Hamdi Bey, çıkarmış olduğu İskender, Ağlayan Kadınlar, Satrap, Lykia ve Tabnit gibi lahitleri İstanbul'a getirmiştir [413]. Yine onun müdürlüğü sırasında oğlu mimar Ethem Bey, Tralleis (Aydın-Üçgözler kazısını yönetmiştir. Gymnasium ve ona ait stoa ile onların üzerine daha sonra yapılan bazilikada yapılan kazılarda çok sayıda heykel ele geçmiştir. Alabanda (Aydın) ve Sidamara kazıları ise yine müze adına, Osman Hamdi Bey'in kardeşi Halil Ethem tarafından idare edilmiştir. Ayrıca müze memurlarından Makridi Bey (1872-1940)'in yönettiği kazılar vardır. Bunlar da; Rakka kazısı, Boğazköy (Çorum) ve Alacahöyük (Çorum) kazıları, Akalan (Samsun) ve Langaza (Selanik) kazıları, Rhodos (Rodos) kazısı, Thasos (Taşoz) kazısı ve Notion (Ahmetbeyli) kazısıdır. Bunların dışında bir de müze adına yabancıların yaptıkları kazılar vardır; J.Garstang tarafından Sakçagözü (Gaziantep), P.Gaudin tarafından Yortan (Manisa),

[412] Özdoğan 2006a, 52-53.
[413] Başgelen, 2002, 33.

Gautier tarafından Kadeş ve Scheil tarafından Irak'ta Mahmudiye'de gerçekleştirilen kazılardır[414].

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, Halil Ethem Bey (1861-1938) ve Aziz Ogan Bey (1888-1956) gibi önemli bilim insanları tarafından sürdürülen Osman Hamdi Bey geleneği, Atatürk'ün Cumhuriyet için öngördüğü düşünsel temelle birleşerek, yeni bir boyut kazanmıştır[415]. Osman Hamdi Bey geleneğinin en önemli yönü, korumacılığa dönük ulusal bir arkeoloji oluştururken, geçmişe ait izleri, dünya ortak kültür mirasının bir parçası olarak görmesi, şoven ya da dini görüşlerin etkisinde kalmadan, her türlü bilimsel çalışma ve rekabete de olanak sağlamış olmasıdır[416]. Uzun ve köklü geçmişi olan Türk arkeolojisi, günümüzdeki durumuna gelinceye kadar bir çok aşamadan geçmiştir. O.Hamdi Bey, Makridi Bey, H.Ethem Bey gibi Türk arkeoloji geleneğini sağlam temellere oturtan birinci kuşaktan sonra, genellikle Batı'da iyi eğitim görmüş, yaptıkları çalışmalarla bilim dünyasında haklı birer yer edinen A.M.Mansel, A.Ogan, K.Kökten, R.O.Arık, H.Z.Koşay, Ş.A.Kansu gibi ikinci kuşak ve bunları da H.Çambel, J.İnan, Tahsin ve Nimet Özgüç, E.Akurgal, B.Alkım, N.Fıratlı gibi, bugünkü kuşağın varlığını borçlu olduğu büyük isimler izlemiştir. Üç kuşak süren ve Türk arkeolojisinin kuruluş aşaması sayabileceğimiz, 1960'lı yıllar içine kadar gelen bu süreç içinde, Türkiye'de arkeoloji yadsınamayacak büyük atılım yapmış, dünyadaki birçok ülkenin ve özellikle komşu ülkelerin tümünün önüne geçmiştir[417].

Çok uluslu bir imparatorluktan arta kalanları ulus devlete dönüştürmek için, Atatürk'ün her şeyden önce bir ulus kimliği oluşturması ve bunu da tanımlı bir geçmişe bağlaması gerekmekteydi. O dönemin koşulları altında Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus bilincinin oturabileceği en kolay seçenek, ulusun köklerini Orta Asya'ya bağlamaktı. Bunun için zaten, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Türk kimliği arayışı içinde olan aydınlar da bu görüşe, uygun zemin hazırlamışlardı. Bu zeminin üzerine, dönemin resmi *"Tarih Tezi"* yerleştirildi. Dönemin resmi "*Tarih Tezi"; "...bizi Asya'ya, Sarı Irk'a itip dışlayamazsınız, çünkü biz zaten bütün insanlığız"* derken[418], o yıllarda Anadolu'nun en eski toplulukları

[414] Demirsarar 1989, 8.
[415] Özdoğan 2006a, 53.
[416] Özdoğan 1993, 196.
[417] Özdoğan 1998a, 3.
[418] Berktay 1993, 244.

olarak bilinen *"Hatti-Hitit*" adları, Türkçenin ses uyumuna uygun bir duruma getirilerek, *"Eti"* ye dönüştürülmüş ve Yakındoğu'nun tarihsel dönemlerinin ilk büyük uygarlığı olan Sümerlerle birlikte, Orta Asya'dan bölgemize gelen ilk Türkler olarak tanımlanmıştır. Böylelikle Türk ulusunun kimliği, Anadolu ile özdeşleştirilmiş, diğer yandan yayılımcı eğilim gösteren Pan-Hellenist akımlara da karşı çıkılmıştır [419]. Hangi nedenle olursa olsun, Atatürk'ün *"Türk Kimliği"* ni, Anadolu'nun en eski dönemleriyle bağdaştırmış olması, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu topraklar üzerinde yaşamış olan tüm kültürleri sahiplenmesini sağlamıştır. O tarihlerde Batılı arkeologların geçmişe olan ilgisinin, evrensel bir kültür arayışından değil, kendi kültürlerinin temellerini bulma kaygısından kaynaklandığı, Yunanlıların Hellen öncesi kültürleri, İsrail'in de Tevrat öncesi dönemi uzun süre dışladığı unutulmamalıdır. Bu bakımdan, Atatürk'ün *"Türk Kimliği"* ile Anadolu topraklarını birleştiren bu yaklaşımı, Türk arkeolojisine saygınlık kazandırmıştır[420].

Bilimsel araştırmalar düzeyinde Cumhuriyet Dönemi arkeolojisin hız kazanmasında, Atatürk'ün, arkeolojinin çeşitli alanlarında uzman yetişmesi için yurtdışına öğrenci yollaması ve Hitler rejiminden kaçan o dönem Almanya'sının, eskiçağ tarihçilerine, arkeologlarına ve dilbilim uzmanlarına Türk üniversitelerinin kucak açması etken olmuştur[421]. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte millî eğitim ve millî kültüre büyük önem verilerek, yeni kültür politikaları geliştirilmiştir. Bu bağlamda M. Kemal Atatürk'ün isteğiyle Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti (1931), Türk Dilini Tetkik Cemiyeti (1932) kurulmuş, 1934 yılında, İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Türk Arkeoloji Enstitüsü, 1936 yılında da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi açılmıştır. 1932 yılında Türk Tarih Kurumunun Birinci Millî Kongresi yapılmış ve bu kongrede varılan sonuçlardan biri de Türk bilim adamlarınca kazı yapılması zarureti olmuştur. Aydın Mebusu Reşit Galip Bey Maarif Vekili olarak; "*eski medeniyetlerin yaşadığı saha olan yurdumuzun eşsiz bir değeri vardır. Bir biri ardına sıralanmış olan bu medeniyet devirlerinden kalan eserler itibariyle zenginliği sonsuzdur. Anadolu henüz arkeolojik araştırma bakımından el değmemiş denecek kadar bakir bir hazinedir"* diyerek bu meseleyi devlete mal etmiştir[422]. 1940'lı

[419] Özdoğan 2006a, 54.
[420] Özdoğan 2006a, 55.
[421] Sevin 2003, 25.
[422] Şahin 2007, 151-152.

yıllarda özellikle, K.Kökten ve Ş.A.Kansu tarafından yürütülen yüzey araştırmaları ve kazılar büyük önem taşır. K.Kökten bütün Anadolu'yu, ulaşım olanaklarının son derece kısıtlı olduğu o dönemlerde, karış karış dolaşmıştır[423].

Cumhuriyet Dönemi'nde Türk arkeolojisini temsil eden, başta H.Zübeyir Koşay (1897-1984) ve A.Müfid Mansel (1905-1975) olmak üzere, çok sayıda bilim insanı, arkeoloji dünyasında saygın bir yer kazanmıştır[424]. Ankara'da Gazi Orman Fidanlığında bulunan bir taş üzerindeki aslan figürünün M. Kemal Atatürk tarafından tetkikinden sonra, Dr.Reşit Galip Bey Fidanlık'ta kazı yapılması için 1932 yılında H. Zübeyir Koşay'ı görevlendirmiştir[425]. Koşay'ın 1932 yılında, Ankara'da Gazi Orman Fidanlığı'nda yaptığı sondaj çalışması ile 1933'de Atatürk'ün direktifiyle Ankara'nın 14 kilometre güneybatısında Haymana yolu üzerinde Ahlatlıbel'de gerçekleştirdiği kazı, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk resmi arkeolojik çalışmalarıdır[426]. 1935-49 yılları arasında da H.Zübeyir Koşay ve R.Oğuz Arık'ın (1899-1954) Pazarlı (Çorum) ve özellikle Alacahöyük'te (Çorum) yapmış oldukları kazılar, dünya genelinde yankılar uyandıran sonuçlar vermiştir. Ortaya çıkarılan Erken Tunç Çağı'na ait soylu mezarlarında, Önasya arkeolojisinin en zengin altın, gümüş, elektron ve tunç eserleri ele geçer. Koşay'ın, arkeolojiyi halkbilim ile özdeşleştirmesi onun farklılığının da ispatıdır[427].

Ülkemizde, Klasik Arkeoloji alanında yapılan sistemli araştırmaların öncülerinden önemli bir isim de A.Müfit Mansel'dir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nün kurucusu olduğu gibi bilimsel ağırlığı ve bilgisi ile kendini uluslararası alanda bir otorite olarak kabul ettirmiştir. İstanbul'da Şehzade ile Laleli arasında bulunan ve kiliseden çevrilmiş olan Balaban Ağa Mescidi 1911 yılında geçirdiği büyük bir yangından sonra tahrip olmuş, ayrıca binanın ortasından bir yol geçmesi planlanıyordu. Bunun üzerine Müzeler Genel Müdürü H. Ethem Bey burada bir kazı yapılması için A. Müfit Mansel'i görevlendirmiştir. 1930 yılında A. Müfit Mansel tarafından yapılan kazıda, Bizans mimarisi, mezar sistemi yanında binanın kullanıldığı dönemler hakkında da bilgi edinilmiştir. Bundan sonra, 1932 yılında A.Müfid Mansel Yalova'da Bizans dönemine ait bir binayı kazarak

[423] Efe 2003, 93.
[424] Özdoğan 2006a, 56.
[425] Şahin 2007, 151-152.
[426] Efe 2003, 93.
[427] Başgelen 2002, 33.

bölgedeki adak ve mezar stellerini de tetkik etmiştir[428]. Yalova yöresinin tarih, arkeoloji ve dinler tarihi açısından önemli bir yer olduğunu tespit ederek kazı yapılmasını önermiştir. 1936-38 yılları arasında da Trakya'da araştırmalar yaparak, Thrak tümülüsleri hakkında önemli bilgiler edinmemizi sağlamıştır[429]. Türk bilim adamları tarafından Ankara'nın tarihteki yerini aydınlatmak maksadıyla başlatılan tetkik geziler önemli sonuçlar vermiş ve Ahlatlıbel (Ankara) ve Karalar (Ankara) bu seyahatler sayesinde keşfedilmiştir. Karalar Kazısı 22 Ağustos 1933 yılında başlamıştır. Yapılan kazılarda Galatlar Devri'ne ait çifte kümbetler ortaya çıkarılmıştır. Karalar kazısı üç ay devam etmiş ve tümülüsler tarihini aydınlatan ikinci Türk kazısı olmuştur. Ayrıca, Alpullu'daki (Kırklareli) şeker fabrikasının kuzeyinde bulunan tümülüs kazısında, mezar odası bulunamamış ancak bazı seramikler ele geçmiştir. Alpullu'nun 5 km. güneyindeki Sinanlı Köyü mezarlığındaki höyük araştırılmıştır. Aynı yıl Edirne Hasköyü civarında kazı yapılmıştır. 1938 yılında Vize havalisinde araştırmalar yapılarak, Vize ovasında 4 tümülüs açılmış ve A tümülüsünde kubbeli mezar bulunmuş ve Kırklareli'nin 3 km güneyinde Miken tarzında kubbeyle örtülmüş bir mezar odası ortaya çıkarılmıştır. 1939 yılında Vize ovasında 5 tümülüs açılmış, bunlardan E tümülüsünde bulunan mezarda altın, tunç, cam ve toprak eserler bulunmuştur[430]. Araştırmalarına daha sonra antik Pamphylia (Antalya) bölgesinde devam eden Mansel, Perge ve Side antik kentlerinde yüzey araştırması, kazı ve düzenlemelerde bulunmuştur[431]. Perge'de, 1953-57 yılları arasında ve 1967 yılından itibaren Mansel başkanlığında devam eden kazılarda, kentin Hellenistik devir kapısı, arkasındaki oval avlu, Sütunlu Bahçe'nin bir kısmı, Septimius Çeşmesi, agora ve akropolis eteğindeki Anıtsal Çeşme gün ışığına çıkarılmıştır[432]. Bununla birlikte, Sarayburnu Yöresi İstanbul'un ilk iskan yeri olması nedeniyle, burada yapılacak olan bir kazının, günümüzden tarih öncesine kadar uzun bir kültür kalıntısı bulunacağından, Türk Tarih Kurumu'nun desteğiyle 1937 yılında A. Müfit Mansel ve A. Ogan (1888-1956) tarafından burada kazı

[428] Şahin 2007, 152.
[429] Trakya'nın tümünde tek bilimsel tümülüs kazısı 1936 yılında Mansel tarafından başlatılmıştır. Özdoğan ve ekibi, bölgenin sınırlı kesiminde yaptığı 11 yıl süren çalışmalarında 3 binin üzerinde tümülüs tespit etmelerine karşın, bölgedeki tümülüs sayısının 20-30 bin arasında olduğunu savunmaktadırlar. Özdoğan 1991, 23.
[430] Şahin 2007, 153.
[431] Başgelen 2002, 33.
[432] Abbasoğlu, 2002, 27.

yapılmıştır. 1938 yılında Küçükçekmece'de Regium harabelerinde de Türk Tarih Kurumu adına, A.Ogan tarafından kazı yapılmıştır[433]. 1934 yılında Maarif Vekâleti adına R.Oğuz Arık Göllüdağ'da (Niğde) yaptığı kazıda Hitit ve Phryg Devirleri'ne ait bir yerleşim yeri bulmuştur. 1935 yılında Türk Tarih Kurumu'nun maddi desteğiyle Alacahöyük'te (Çorum) başlayan kazılar 1948 yılına kadar devam etmiştir[434]. 1935 yılı kazısında bulunan eserler, R. Oğuz Arık tarafından bilim dünyasına duyurulmuştur. Ayrıca R. Oğuz Arık, Türk Tarih Kurumu'nun desteğiyle 1937 yılında, Ankara Kalesi'nde, Çankırı Kapı Höyüğü'nde ve Pazarlı'da (Çorum) çalışmalarda bulunmuştur[435]. Ayrıca R.O. Arık**,** Phrygia Yaylası'nda (Eskişehir) da 1941 yılında araştırmalar yapmıştır. Arık, Yazılıkaya Yaylası'nı, Seyit Suyu kenarında ve Eskişehir-Ankara arasında yer alan bazı höyükleri gezmiştir. Bu gezi sırasında tuttuğu notlar, kendisinin vefatından sonra meslektaşları tarafından yayımlanmıştır[436].

Türkiye Cumhuriyeti'nin yetiştirdiği ilk arkeologlardan ve Türkiye'de Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi kürsüsünün kurucusu olan T. Özgüç (1916-2005), 1940 yılında, Kılıç Kökten ve N.Özgüç'le birlikte iki yıl sürecek Samsun bölgesi kazılarına (Yüktepe/Salur, Dündartepe, Tekeköy ve Kaledoruğu) başlar. 1947 yılında Karahöyük'te (Elbistan-Kahramanmaraş) ve Fraktin'de (Kayseri) çalışmalarda bulunmuş[437], sonrasında Kayseri'nin 20 km. kuzeydoğusunda, Karahöyük Köyü'nün güneyinde bulunan Kültepe'de de [438] Türk Tarih Kurumu adına, 1948 yılında başladığı kazıları hayatının sonuna kadar devam ettirmiştir. Yaptığı çalışmalar sonucunda, M.Ö.1970-1750 yıllarına tarihlenen, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na, ışık tutmuştur[439]. Bunun yanında, 1943 yılında bir Hitit Dönemi tabletinin yüzeyde bulunup yayınlanması ile ünlenen Maşathöyük'te (Tokat), ilk kazı 1945 yılında E. Akurgal'ın başkanlığında T. ve N.Özgüç ve Y.Boysal'dan kurulan bir heyet tarafından yapılmıştır. Bu yazılı belge sayesinde bu kentin MÖ II.bin

[433] Şahin 2007, 153.
[434] Şahin 2007, 152.
[435] Şahin 2007, 154.
[436] http://www.kulluoba.org/tarihce.pdf.08.06.2008.
[437] www.tuba.gov.tr.08.06.2008.
[438] Sevin 2003, 127.
[439] Özgüç 2004, 10. Özgüç, M.Ö. 1945-1835 yıllarını Assur Ticaret Kolonileri Çağı olarak ele alırken, M.Ö.1970-1750 yıllarını kapsayan tarihlendirmeyi de benimsemiştir.

yılında Tapigga adlı bir kent olduğu anlaşılmıştır[440]. 1956 yılında Horoztepe (Tokat), 1959- 66 yılları arasında, Altıntepe (Erzincan), 1967 yılında Kululu (Kayseri), 1973-83'de Maşat Höyük (Tokat), 1976 yılında Kazankaya'da (Yozgat) yaptığı kazılarla, Anadolu kültürlerinin değişik dönemleri sistemli bir biçimde incelenmiştir[441].

Anadolu'nun en eski höyüklerinden biri olan Acemhöyük'te (Aksaray) N.Özgüç (1916-) başkanlığında 1962 yılında başlatılan kazılar, kısa bir aradan sonra 1988 yılına kadar sürdü. 1989 yılından itibaren de A.Öztan başkanlığında devam etmiştir[442]. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamındaki Aşağı Fırat Projesi çerçevesinde, Karakaya ve Atatürk barajlarının yapımıyla su altında kalacak eski eserleri kurtarma amacıyla Samsat'ta (Adıyaman) başlayan kurtarma kazıları, N. Özgüç başkanlığında 1978-87 tarihleri arasında (1980 yılı hariç) gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar sonucunda, Halaf ve Obeyd Dönemi'ne ait buluntu veren kalın ve geniş tabakalar yüzey araştırmalarında saptanmıştır[443].

J.İnan (1914-2001) İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi'nin 1946 yılında eğitime başlayan Klasik Arkeoloji Kürsüsü'nün kuruluşu sırasında Arif Müfit Mansel'in asistanı olarak büyük emeği geçmiştir. Aynı yıl başlayan Perge ve Side antik kentleri kazılarına A.Müfit Mansel ile birlikte katılmıştır. Mansel'in 1975'te ölümü üzerine kazı ve onarım çalışmalarını İnan yürütmüştür. Antik heykeltıraşlık sanatı üzerine, *"Antalya Bölgesi Roma Devri Portreleri"* adlı eseri, 1965 yılında Türkçe-Almanca olarak basılmıştır. Side'de Apollon Tapınağının kazı ve onarım çalışmalarını sürdürerek Türkiye arkeolojisine önemli bir restorasyon projesini kazandırmış olmuştur. 1972-79 yılları arasında Antalya İli Manavgat İlçesi sınırlarında Lyrbe-Seleukeia antik kentinde kurtarma kazılarını yürütmüştür[444].

U.B.Alkım'ın (1915-1981) Türk Tarih Kurumu adına, 1974 yılında İkiztepe'de (Samsun) Anadolu'nun kuzeyindeki kültürleri tanımak amacıyla başlattığı kazılarda[445], zengin gömü armağanlı, yerleşme içi Erken Tunç Çağı

---

[440] www.tayproject.org.09.06.2008.
[441] www.tuba.gov.tr.08.06.2008.
[442] Öztan 2004, 15.
[443] www.tayproject.org.; Samsat maddesi,15.05.2008.
[444] İnan 2006, 67.
[445] U.B.Alkım ve ekibi, 1971-1981 yılları arasında Samsun ve ilçelerinde yapılan inceleme gezileri sırasında, Ladik de sistematik olarak araştırmış ve sekiz yeni yerleşme tespit edilmiştir. Bunlar M.Ö.IV. binyıldan, Geç Antik Çağ ve Selçuklular dönemine kadar buluntu veren; İnkaya, Dedealtı Tepesi, Kümbet Tepe, Devşerkaya, Tonbul Tepe, Kilise Tepe, Köyiçi Tepesi ve Kale Tepe'dir. Özsait 1999, 36.

mezarlığına rastlanması, kazıların günümüze kadar süregelmesine yol açmıştır. 1981 yılından itibaren, Alkım'ın ölümü üzerine kazıları Ö.Bilgi yönetmektedir[446]. 1986 yılından sonra yapılan kazılarda, ele geçirilen çok sayıda Erken Tunç Çağı'na ait değişik işlevleri olan metal eserlerin yanı sıra, maden işlemekte kullanılan araç ve gereçlerin Orta Karadeniz Bölgesi Prehistorik Çağ maden sanatının gelişimini aydınlatıcı yeni katkılar sağladığı açıkça görülmektedir[447]. U.B.Alkım başkanlığındaki bir ekip tarafından 1958 yılında, Tilmen Höyük'te (Gaziantep) yüzey araştırması yapılmış, bu araştırma sırasında höyükte Roma Dönemi'nden Kalkolitik Çağ'a kadar uzanan çanak çömlekler toplanmıştır. 1959 yılında, kazı için hazırlık mahiyetindeki sondaj çalışmalarını, 1960 yılında başlayan ve 1964'de sona eren kazılar izlemiştir[448]. Yine Gaziantep ilinin İslahiye ilçesinin sınırları içerisinde yer alan Karatepe isimli bir yamacın üzerinde 300 x 400 m. kadar genişliğinde bir alana yayılmış olan Yesemek Heykel Atölyesi, önce 1890 yılında Felix von Luschan tarafından keşfedildikten sonra, 1957-61 yılları arasında Alkım tarafından kazılmıştır[449]. Devam eden kazılar sonucunda, Yesemek (Gaziantep) Heykel Atölyesi'nin, M.Ö.II.binyılın son yüzyılları ile M.Ö.VIII.yüzyılın son çeyreğine kadar, Eski Yakındoğu'nun en büyük ve en öğretici heykel atölyesi olarak kullanıldığı sonucuna varılmıştır[450]. Adana'nın 125 km. kuzeydoğusunda, Kadirli ilçesine 20 km. mesafede olan, Karatepe-Arslantaş olarak anılan, *"Azatiwataya"* Demir Çağı Uçkalesi'nde ise Alkım, 1947-51 yılları arasında H.Th.Bossert ile kazılara başlanmıştır. Bossert'in 1951 yılında kazıların sona erdiğini açıklamasından sonra, çalışmalar H.Çambel'in (1916-) sorumluluğunda gerçekleştirilmiştir[451].

Ülkemizde Prehistorya kürsüsünün kurulmasını sağlayan, bilimin bugün kabul ettiği yaklaşımları yarım asır önce uygulayan Çambel'in[452], Karatepe'de gerçekleştirdiği uzun süren çalışmaları sonucunda, Luvi Hiyeroglifleri okunabilmiştir[453].1952 yılında, Bossert'in Karatepe'de çalışmalarını tamamlamasının ardından Çambel, İtalyan uzmanlarla beraber mimari kabartmaları müzeye

---

[446] Bilgi 2003a, 105.
[447] Alkım 1986, 119-132; Bilgi 1999, 41.
[448] www.tayproject.org, Tilmen maddesi, 15.05.2008.
[449] Duru 2005, 32.
[450] Sevin 2003, 190; Duru 2005, 32-33.
[451] Özyar 2005, 22; 2006, 96.
[452] Özdoğan 2006c, 114.
[453] Sevin 2003, 192.

taşımadan, yerinde bırakarak restorasyon ve konservasyon çalışmalarını başlatırlar. Çambel, 1954 yılında, Karatepe'de bulunan eserleri yerinde korumaya karar verdikten sonra, bunu 1957'de kalıcı saçakların yapılması izler. Böylelikle, Türkiye'nin ilk açıkhava müzesinin de temellerini atılmış olur[454]. XXI.yüzyıl arkeolojisinin temel ilkesi olan, kültür varlıklarını doğal çevresi ve o bölgede yaşayan insanlarla birlikte ele alma düşüncesi, Çambel'in Karatepe'ye başladığı yıllarda, gelişmiş ülkelerde dahi bulunmamaktaydı[455]. Yakındoğu'da Neolitik Çağ'ın en uzun tabakalanmaya sahip yerleşmelerinden Çayönü'nde (Diyarbakır), 1964 yılında Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi kapsamında, R.J.Braidwood, H.Çambel ve M.Özdoğan tarafından başlatılan kazılar, 1992 yılına kadar 17 kazı sezonu boyunca sürdürülmüştür[456]. Çayönü, ele geçen zengin buluntuların yanı sıra, özellikle Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in mimarisi hakkında detaylı bilgiler verirken, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ içinde, ilişki kurduğu, etkilendiği ve etkilediği bölgeleri de en iyi yansıtan yerleşme olması açısından *"anahtar yerleşme"* özelliği taşır[457].

Çambel, Phrygia Yaylası'ndaki Midas Şehri'nde (Eskişehir), 1936 yılında A.Gabriel'in başlattığı çalışmalarını, 1948-51 yılları arasında da kendisi devam ettirerek, Erken Tunç Çağı mezarlığını ortaya çıkarmıştır. Kendisi, bölgede yapmış olduğu yüzey araştırmalarında da prehistorik yerleşme yerleri saptamış ve üzerlerinden malzeme toplamıştır[458]. Bununla birlikte, Marmara Bölgesi'nin bilinen en eski Çanak Çömlekli Neolitik Çağ topluluğu, aynı kültüre ait Pendik ile birlikte, İstanbul'un Kadıköy tarafındaki Fikirtepe'de, A.Mansel ve K. Bittel ve H.Çambel'in 1952-54 yılları arasında yapmış oldukları çalışmalar sonucu tespit edilebilmiştir[459]. Bu iki buluntu yeri Türkiye sınırları içinde tarihöncesi döneme ait olarak tanımlanan ilk yerleşim yerleri arsındadır. 1961yılından sonra Fikirtepe, Pendik ve Tuzla'da

---

[454] Özyar 2005, 22.
[455] Özdoğan 2006c, 114.
[456] Sevin 2003, 44.
[457] Özdoğan 2002c, 71.
[458] http://www.kulluoba.org/tarihce.pdf.17.05.2008.
[459] Sevin 2003, 71; 1952 yılında başlayan Fikirtepe kazısı, ülkemizde gerçekleştirilen ilk geniş öğrenci katılımlı kazısıdır. 1963 yılı Güneydoğu Anadolu yüzey araştırması ve 1964 yılı Çayönü kazısına da çok sayıda öğrenci katılmıştır. 1968 yılı İstanbul Üniversitesi'nin Tepecik ve Ankara Üniversitesi'nin Ağın kazılarına da katılan öğrencilerin, sonraki yıllarda gerçekleşen kazılara katılımları artmıştır. Özdoğan 1998a, 9.

küçük sondaj çalışmalarıyla Ş.A.Kansu'yu, 1981 yılından sonra ise İstanbul Üniversitesi ile Arkeoloji Müzeleri'nin çalışmalarını görmekteyiz[460].

Ülkemizde, antropoloji bilimine akademik bir kimlik kazandıran Ş.A.Kansu'nun (1903-1983), arkeoloji bilimine yapmış olduğu katkılarını da çalışmalarından görmekteyiz[461]. Anadolu eski insan topluluklarına ait iskelet kalıntılarının arkeolojik kazılarda gün ışığına çıkarılması 1930 yılına rastlar. Bu iskeletler üzerinde yerli ve yabancı araştırmacıların yaptıkları incelemeler genellikle antropolojik ağırlıklı olup, Anadolu'da vaktiyle yaşamış olan insanların ırk tiplerini belirlemeye yöneliktir. Krogrnan'ın, 1937 yılında Alişar Höyük'te (Yozgat) Kalkolitik Çağ'dan Türk Dönemi'ne kadar geniş bir zaman dilimini kapsayan karşılaştırmalı antropometrik araştırması ve Kansu'nun 1930 yılında Hitit1eri kraniyolojik yönden tanıtmayı hedefleyen araştırmaları buna örnek verilebilir[462].

Türkiye'nin Paleolitik Çağ ile ilgili en eski kazısı, 1937 yılında, Şevket Aziz Kansu ve H.H.von der Osten tarafından yürütülen Etiyokuşu (Ankara) kazısı sırasında, höyüğün altında Çubuksuyu'nun birikinti dolgu kesitinde yapılan kesit kazısıdır. Bu kesitten en azından tabakalı olarak ele geçirilen yontma taş buluntular daha sonra Ankara yöresinde bulunacak olan Orta Paleolitik Çağ buluntularının öncüsü olmuştur. Şevket Aziz Kansu'nun yönetiminde 1944 yılında gerçekleştirilen Kapalıin (Isparta) kazısı ile Anadolu'da Epipaleolitik endüstrilerin varlığı ortaya çıkarılmıştır[463]. 1964-65 yılları arasında yapılan Ş.A.Kansu ve K.Kökten yönetimindeki ilk dönem Yarımburgaz Mağarası (İstanbul) kazısı, buranın İstanbul'un en eski yerleşim yeri olması ihtimalini ortaya koyması açısından göze batmıştır. Yarımburgaz Mağarası, İstanbul ili, Küçükçekmece ilçesi sınırları içerisinde, Küçükçekmece Gölü'nün 1.5 km. kadar kuzeyinde yer alır. Karstik Eosen kireçtaşı oluşumları içine bir akarsuyun etkisiyle açılmış olan mağara, girişi denizden 18.60 m. olan Yukarı ve gene girişi denizden 11.46 m. olan, Aşağı Mağara olmak üzere iki bölümden oluşur. Uzunluğu 600 m.'yi bulan Aşağı Mağara'da, Üst Paleolitik Çağ'a ait çalışmalar gerçekleştirilmiştir[464]. 1986 yılında M.Özdoğan yönetiminde, 1988-91 yılları arasında G.Arsebük başkanlığında gerçekleştirilen

[460] Özdoğan 2002a, 102.
[461] Özbek 1993, 1.
[462] Özbek 1993, 2.
[463] Harmankaya-Tanındı 1996, 13.
[464] Arsebük 1998, 9.

ikinci ve üçüncü dönem Yarımburgaz Kazıları sonucunda Kuzeybatı Anadolu'nun Alt Paleolitik Çağ'ı hakkında önemli bilgiler edinilmiştir[465]. Afrika'dan çıkan ilk atalarımızın Avrupa'ya geçiş yolu üzerindeki Yarımburgaz Mağara'sı, hazırlanmış yaşam düzlemleriyle birlikte, çok sayıda çaytaşı, yonga alet ve hayvan kemikleriyle birlikte, bu kalıntılar, bölgemizin ilk iskânını temsil etmenin dışında, ülkemizde bilinen en eski arkeolojik dolgusudur[466]. Güneydoğu Avrupa kültürleri ile Anadolu kültürleri arasındaki ilişkileri ortaya koyacak, önemli arkeolojik delilleri barındıran Trakya'nın önemini kavrayan Türk arkeologlar, 1969 yılında, Güneydoğu Avrupa ülkelerinde tarih, arkeoloji, toponomi, lisan, etnografya, folklor, edebiyat, güzel sanatlar ve bunlarla ilgili diğer sahalarda araştırma yapmak ve yayınlarda bulunmak için "Güneydoğu Avrupa Araştırma Enstitüsü"nü kurmuşlardır.[467]

1946 yılında keşfedilip ertesi yıl K.Kökten (1904-1974) başkanlığında kazılmaya başlanan Karain Mağarası (Antalya), Türkiye Paleolitik Çağları için yeni bir çığır açmış, Kökten'in sorumluğunda çalışmalar aralıklarla, 1973 yılına kadar sürmüştür. K.Kökten'in ölümü üzerine uzun süre ara verilen çalışmalara, 1985 yılında I.Yalçınkaya devam etmiştir[468]. Kökten'in gerçekleştirdiği ama çok kez tek başına yürüttüğü ve küçük sondaj niteliğini geçmeyen kazılar arasında; 1956 Öküzini Mağarası (Antalya) kazısı, 1956-1957 Gavurini Mağarası (Antalya) kazısı, 1956-1957 Sırtlanini Mağarası (İçel) kazısı, 1958 Çarkini Mağarası (Antalya) kazısı, 1960-1961 İkizini Mağarası (Antalya) kazısı, 1970 Karataş Kaya Sığınağı (Elazığ) kazısı gibi mağara kazılarını saymak mümkündür[469].

1956 yılından itibaren Enver Yaşar Bostancı ile Muzaffer Şenyürek, Antakya Samandağ ilçesinde birbirine çok yakın olan Merdivenli, Kanal ve Tıkalı Mağara'da yönettikleri kazılarla Doğu Akdeniz'in Orta ve Üst Paleolitik yontma taş endüstrilerini açığa çıkarmışlar, Suriye'deki çağdaş endüstrilerle ilişkileri kısmen ortaya koymuşlardır. 1960 yılında Şenyürek'in ölümü ile Bostancı bu yöredeki kazılara son vermiş ve daha sonra aynı yıllarda Antalya yöresinde, Beldibi Kumbucağı Kaya Sığınağı ile Belbaşı Kaya Sığınağı'nda kazılarına devam etmiştir. Bu kazılar neticesinde Epipaleolitik çağda boyalı kaya duvarı resimleri ve sanat

[465] Arsebük 2002, 49; Sevin 2003, 34-35.
[466] Özdoğan 1999, 11.
[467] Erzen 2006, 79.
[468] Taşkıran 2002, 50.
[469] Harmankaya-Tanındı 1996, 13.

eserlerinin ve bu çağı en iyi yansıtan buluntuların ortaya çıkışı, bu yerlerin arkeoloji yazınında ünlenmesine yol açmıştır.1984 yılında Adıyaman Şehremuz Vadisi'nde gerçekleştirilen kazı ise Türkiye'nin ilk açık hava kazısı olma hüviyetini taşımaktadır. Karain Mağarası'nın çok yakınında yer alan Öküzini Mağarası'ndaki kazıya 1990 yılından itibaren Işın Yalçınkaya'nın başkanlığında devam edilmesi özellikle Antalya yöresinin Geç Üst Paleolitik Çağ ve Epipaleolitik Çağları'nın ortaya konması açısından çok sevindirici olmuştur. 1997 yılında Karain (Antalya) ve Öküzini'nden (Antalya) başka Üçağızlı Mağarası'nda (Antakya) tekrar kazıya başlanması, Paleolitik Çağ araştırmaları açısından önemli bir olaydır[470].

1950-1980 yılları arasında, Türkiye'de yapılan arkeolojik araştırmaların Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimize seferber edilmesine karşın, bu tarihler arasında özellikle Orta Anadolu ve Batı Anadolu'da yapılan çalışmalara baktığımızda, bu bölgelerin ihmal edildiğini söyleyebiliriz. Söz konusu bölgelerimize baktığımızda; E.Akurgal 1954-55'te Daskyleion (Balıkesir), 1959-65'te Pitane (Çandarlı), 1966-94 yılları arasında da Bayraklı (İzmir) kazılarını yürütürken, K.T.Erim de 1961-94 yılları arasında Aphrodisias (Aydın) kazılarını devam ettirmiştir[471]. 1950 yılında Gordion'da (Ankara) R.S.Young başkanlığında başlayan kazıların, K.Devries tarafından sürdürüldüğünü, günümüzde de K.Sams başkanlığında devam ettirildiğini görmekteyiz. Bununla birlikte; 1953 yılında S.Alp'in Karahüyük'te (Konya), 1953-1959 yılları arasında S.Lloyd ve J.Mellaart'ın Beycesultan'da (Denizli), 1963-73 yılları arasında M.J.Mellink'in Karataş-Semayük'te (Antalya), 1964 yılında B.Tezcan Koçumbeli'de (Ankara) ve 1978-88 yılları arasında da R.Duru'nun Kuruçay'da (Burdur) çalışmalarda bulunduğunu söyleyebiliriz[472]. J.Mellaart, 1957-60 yılları arasında Hacılar (Burdur) höyüğünde kazı çalışmalarında bulunduktan sonra, 1961-1964 yılları arasında da, Yakındoğu arkeolojisinde önemli bir yere sahip olan Çatalhöyük'te (Konya) çalışmalar yapmıştır. 1993 yılından itibaren de Çatalhöyük'te I.Hodder kazılarını sürdürmektedir[473].

---

[470] Harmankaya-Tanındı 1996, 13-14.
[471] Uçankuş 2000, 16.
[472] Efe 2003, 93.
[473] 1956 yılında Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün başına gelen S.Lloyd, "modern Türkiye'nin büyük bölümünde, özellikle de Anadolu adı verilen topraklarda Neolitik Döneme ilişkin herhangi bir yerleşme belirtisine rastlanmamaktadır" derken, J.Mellaart, D.French ve başka bilim

II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda arkeoloji, Türkiye'de bir devlet politikası olarak görülmemiş, bürokrasinin ve bürokratların kimliği ön plana çıkmış, bilimsel kaygıların yerini yönetimin kendini savunma içgüdüsü almıştır. Bunun sonucunda, Türk arkeolojisi içine kapanmış, dünyadan soyutlanmış ve dolayısıyla gelişemeden yaklaşık 30 yıl kaybetmiştir. Bu 30 yılda dünya arkeolojisi içinde yeni açılımlar gelişmiş, yalnızca Ortadoğu ve Akdeniz Bölgesi'nde değil, Sibirya'dan Güney Afrika'ya kadar, hemen her yerde araştırmaların sayısında artış göstermiştir. Bu dönemde Türkiye'de arkeolojiye, zaman zaman devletin verdiği önem ve destek artarken, zaman zaman da azalmıştır. Buna karşılık, bürokrasinin arkeoloji daha doğrusu arkeologlarla ilişkisi farklı bir çizgide gelişmiştir. Bürokratik sistemimiz, tarihsel süreç içinden gelen kaygılarla, esas görevini arkeologları denetim altında tutmak olarak görmüş, bu nedenle arkeolojik çalışmaların artmasına genel olarak sıcak bakılmamıştır[474].

Türk bürokrasisinin katı tutumunu zorlayan ilk olay, 1968 yılında Keban baraj göl alanında kurtarma kazısı yapılması için H.Çambel, R.Braidwood'un girişimleri ve K.Kurdaş(1920-)'ın desteğiyle çok sayıda kazı izni alınabilmiştir. Bu sayede 1968 yılında Türkiye'de yapılan kazıların sayısı 30'a ulaşmıştır. Bu sayede, daha önce uygarlık tarihinde hemen hemen hiç önemsenmeyen Doğu Anadolu'nun geçmişiyle ilgili ilk veriler ortaya çıkmaya başlamıştır[475]. 1968 yılı Türkiye arkeolojisinde yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bu tarihte ODTÜ'nün girişim ve maddi desteğiyle, yeni inşa edilmekte olan Keban Barajı'nın sular altında bırakacağı alanda kalacak tarihi eserler üzerinde uluslararası bir kurtarma projesi gerçekleştirilmeye başladı. Modern kazı yöntemlerinin ilk defa denendiği bu

---

adamları 1951-1958 yılları arasında Anadolu yaylalarında yaptıkları araştırmalarda, tarihöncesi bulgulara rastlamışlardı. Çatalhöyük tümseği de 1952 de uzaktan görülmüş, ancak 1958 yılına dek yanına gidilmemişti. 1958 yılının Kasım ayında, J.Mellaart, D.French ve A.Hall hava kararmak üzereyken örene vardılar. Büyük tümseğin hem tepesinde hem de eteğinde, içlerinde Neolitik çanak çömleklerin bulunduğu kerpiç yapıları görünce, Doğu Höyüğü'nün önemini kavramışlardı. Kazıların büyük bölümü, "Güney" diye gösterilen Doğu Höyüğü'nde yapıldıysa da Kalkolitik Batı Höyüğü'nde iki tabaka kazılmıştır. Hodder 2006a, 14.

[474] Bürokrasimiz tümüyle, II.Dünya Savaşı öncesi dönemi olduğu gibi, tüm arkeologlara potansiyel suçlu olarak görmüş ve başka hiçbir alanda görülmeyen denetim uygulamıştır. Günümüzde Anadolu'nun her hangi bir yerinde, turist ya da yabancı iş adamı, hatta diğer meslek dallarından uzmanlar rahatlıkla dolaşırken, arkeologlara eski alışkanlıklarla hala kuşku ile bakılmaktadır. İşin daha da ilginç yanı, günümüzün eski eser kaçakçıları, bürokratik sistemin içinde tanımsız olduklarından, bilimsel amaçla gelen arkeologlardan çok daha rahat hareket edebilmektedir. Özdoğan 2003, 169-197; Özdoğan 2006c, 144.

[475] Esin 2006, 93; Özdoğan 2006c, 144.

çalışmalardan bazılarını U.Esin (Tepecik-Elazığ), R.Duru (Değirmentepe-Elazığ), G.Arsebük (Tülintepe-Elazığ) ve Ü.Serdaroğlu (Ağın-Elazığ) gibi genç Türk arkeologları yönetti. 1976 yılında Keban Baraj Gölü'nün dolmasıyla birlikte Devlet Su İşleri iki yeni baraj projesine, Karakaya ve Atatürk Barajları'nı hemen gündeme getirmiş ve çalışmalara başlanmıştır. ODTÜ Keban Projesinin itici gücünü oluşturan Kurdaş ve Çambel, 1977 yılında stratejik bir karar almış ve bu iki baraj gölü alanında da Keban'da olduğu gibi çalışmanın Aşağı Fırat Projesi adı altında sürdürülmesini karalaştırmışlardır. Bu iki baraj gölü, Malatya Ovası ile Adıyaman ve Şanlıurfa Bölgesi'nde Fırat boyundaki geniş düzlükleri tehdit etmekteydi. Aşağı Fırat Projesi çalışmaları 1978-89 yılları arasında tamamlanmıştır[476]. Proje kapsamında yapılan yüzey araştırmasında, iki baraj alanı içinde 550 kadar arkeolojik yerin suların tehdidi ile karşı karşıya olduğu tespit edilmiştir. Projenin sürdürülmesi, 1979 yılında Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü görevine gelen, N.Yardımcı sayesinde sağlanmıştır. Göreve geldiği yıl N.Yardımcı, projenin önemini kavrayarak, gerekli desteği vermiş ve böylece Atatürk Barajı tamamlanıncaya kadar, baraj gölü alanında çalışmak isteyen tüm ekipler, bürokratik bir engele takılmadan, çalışmalarını sürdürebilmişlerdir[477]. Bürokrasimizin yeni araştırmalara hoşgörülü yaklaşması ve özellikle kazı izinlerinin verilebilir duruma gelmesi, ülkemizde genç araştırmacıları teşvik etmiş ve bağımsız çalışmalara yönlendirmiştir. N.Yardımcı'nın Türk arkeolojisine kazandırdıklarından en önemlisi de, Kazı Sonuçları Sempozyumu'nu, II.Kazı Sonuçları Sempozyumu'ndan itibaren tüm ekiplerin katılmak zorunda olduğu, bir hesaplaşma forumu haline getirmiş olmasıdır. Ülkemizde çalışan yerli ve yabancı tüm araştırmacılar, sempozyuma gelip her yıl yaptıklarını sunmak zorunda bırakıldığında, ilk kez ekipler, birbirlerinin yaptıklarından haberdar olma fırsatını yakalamışlardır. Bu da her şeyin ötesinde Türk arkeolojisine özdenetim getirmiş, daha önce tanıtım için gerekli olan görselliği sağlama kaygısı taşımayan ekiplerin tavrını değiştirmiştir[478].

GAP'ın gelişimiyle koşut olarak, yeni baraj gölü alanlarındaki kurtarma kazıları günümüzde de devam etmektedir. 1998 yılından beri Dicle ve Fırat Nehirleri üzerinde yapılmakta olan, Ilısu ve Kargamış Barajları ile ilgili olarak, Kültür

[476] Efe 2003, 93; Sevin 2003, 25; Özdoğan 2006c, 16.
[477] Özdoğan 2006c, 145.
[478] Esin 2006, 97; Özdoğan 2006c, 146; Özdoğan 2006c, 14.

Bakanlığı, ODTÜ Tarihsel Çevre ve Değerlendirme Araştırma Merkezi ve Devlet Su İşleri'nin işbirliği ile Ilısu ve Karkamış Kurtarma Projesi kazı çalışmalarına başlanmıştır. 1996 yılında ise yine GAP kapsamındaki Gaziantep il sınırları içinde Fırat üzerinde Birecik Barajı'nın inşasına başlandı. Barajın suları altında kalacak çok sayıdaki antik yerleşimden birinin Zeugma olması ve yapılan kurtarma kazılarında ele geçen eserler kamuoyunun ilgisini bu yöreye ve arkeoloji alanına çevirdi. Bu kazılar halen devam etmektedir[479].

Ülkemizde yapılan yabancı kazılar, özellikle teknolojik gelişmenin ve yeni kazı tekniklerinin uygulanması açısından bir örnek teşkil etmiştir. Özellikle alman Arkeoloji Enstitüsü, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü ve Amerikan Araştırmalar Merkezi, arkeoloji ile ilgili araştırmalara her türlü bilimsel yardımı sağlayan önemli kuruluşlardır[480]. Esasen yabancıların yaptıkları kazılar, Osman Hamdi Bey'den önce, XIX. yüzyılın ilk yarısında başlamıştı; 1827 yılında Alman Schultz Doğu Anadolu'da, Fransız C.Texier 1834 yılında Hattuşa'da (Çorum) ve 1835 yılında da, W.Hamilton Alacahöyük'te (Çorum) ilk araştırmalarını gerçekleştirdiler. Bu çalışmaları, C.T.Newton'un 1857'de Bodrum Halikarnassos Mousoleum kazısı, 1865 yılında önce Calvert'in Troia'da (Çanakkale) yaptığı sondaj kazısı, sonrasında da, 1871'de H.Schliemann'ın yaptığı kazılar izledi. Daha sonra R.Popplewel ve Puljan, Priene'de (Aydın) 1866'da, O.Rayet ve A.Thomas Didyma'da (Aydın) 1872-73'te, C.Humann ve A.Conze da Bergama'da (İzmir), 1878-86 yılları arasında bir dizi kazılar yaptılar. H.Rassam 1879'da Toprakkale'de (Van), W.Belch ve C.F.Lehmann 1898'de Van Kalesi'nde, N.Marr ve J.Orbelli Doğu Anadolu'da gezi ve araştırmalarda bulunan başka arkeologlarıdır. 1893 yılında Chantre, Boğazköy'de (Çorum) kazıya başlarken, aynı yıl Dörpfelt de Troia'da (Çanakkale) kazılara başlamıştır. Yine Batı Anadolu'da, 1895 yılında Priene (Aydın) kazısını K.Humann üstlenirken, aynı yıl, Ephesos'u (İzmir) da Avusturyalılar üstlenmiştir. Ülkemizde kurulan ilk yabancı arkeoloji enstitüsü olan, Rus Arkeoloji Enstitüsü de bu tarihte açılmıştır. Bu gelişmeleri, 1899'te W.Bleck tarafından başlatılan Tilkitepe (Van), 1878-81 yılları arasında da British Museum'dan gelen bir ekip tarafından Karkamış'ta (Gaziantep) başlatılan kazılar izledi. 1899 yılında Miletos'taki (Aydın)

[479] Sevin 2003, 25.
[480] Başgelen 2006, 103.

kazılardan artık Wiegand, 1901 yılında da Güstave ve A.Köerte de Gordion Tümülüsü'nün (Ankara) sorumlusuydular. J.Garstang, 1908 yılında Sakçagözü (Gaziantep) ve Gözlükule'de (İçel) çalışmaya başladığında, 1911 yılında da Sardes'i (Manisa) Amerikalılar, R.Champbel, D.G.Hogart ve L.Wolley ise Kargamış'ı (Gaziantep) kazmaya başlamıştı. Çekoslovak B.Hrozny, 1915'te Hitit dilinin ilkelerini yayımladıktan sonra 1925'te Kültepe/Kaniş (Kayseri) kazısını başlatır. 1917 yılında, ülkemizde kurulan ikinci yabancı arkeoloji enstitüsü olan Macar Arkeoloji Enstitüsü kurulmuş ancak, I.Dünya Savaşı'nın çıkması ile ilk kurulan Rus ve Macar Arkeoloji Enstitüleri kapanmıştır[481]. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte arkeoloji çalışmaları hız kazandı. İç Anadolu'daki kültürel geçmişi aydınlatmak için, R.Young'un 1932'de Gordion'da (Ankara), V.der Osten'in 1927 ve 1932 yılları arasında Alişar'da (Yozgat), K.Bittel'in de 1931-39 yılları arasında Boğazköy'de (Çorum) yapmış olduğu kazıları görebilmekteyiz[482].

Atatürk Barajı Gölü'nün suları altında kalan, Hassek Höyük'te (Şanlıurfa) M.R.Behm-Blancke çalışmalarını 1986 yılında tamamlamış, çalışmalarının sonucunda, Mezopotamya ile bağlantılı önemli bir Uruk yerleşmesi gün ışığına çıkarılmıştır[483]. Çavi Tarlası'nda (Şanlıurfa) Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlenen önemli bir Halaf yerleşmesi, Şanlıurfa Müzesi adına A.Mısır[484] ve Münih Üniversitesi adına, Alwo von Wickede tarafından 1983-84 yıllarında gerçekleştirilen kazılarla ortaya çıkarılmıştır[485]. Harald Hauptmann, Norşuntepe'deki (Elazığ) çalışmalarını Keban Projesi kapsamında, 1968 yılında başlatmış, kazılar 1974 yılına kadar devam etmiştir[486]. Hauptmann, Heidelberg Üniversitesi adına 1979-87 yılları arasında da, Lidar Höyük (Şanlıurfa) kazılarını yürüttükten[487] sonra, 1983-1991 yılları arasında, Çayönü'nün (Diyarbakır) Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB)

---

[481] I. Dünya Savaşı nedeni ile kapatılan yabancı arkeoloji enstitülerinin yerine, 1930 yılında Alman Enstitüsü ve Fransız Enstitüsü, 1948 yılında İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, 1958 yılında da Hollanda Arkeoloji Enstitüsü kurulmuştur.
[482] Uçankuş 2000, 15.
[483] Behm-Blancke 2003, 27.
[484] Uzun yıllar Urfa Müzesi Müdürlüğü yapmış olan A.Mısır, Bugün Anadolu ve Yakındoğu Arkeolojisi'nin temel taşlarını oluşturan; Nevali Çori, Titriş, Hacı Nebi Tepe, Göbekli Tepe, Gürcütepe, Kazane Höyük, Lidar Höyük ve Horum Höyük gibi yerleri bilim dünyasına kazandırmıştır. Özdoğan 1998b, 47; Hauptmann 1998, 48.
[485] Sevin 2003, 64.
[486] Hauptmann 2003, 22.
[487] Hauptmann 2004, 108.

tabakasıyla çağdaş olan Nevali Çori'de (Şanlıurfa) çalışmalarını sürdürmüştür[488]. Hititlerin başkenti Boğazköy/Hattuşa'da (Çorum) Peter Neve çalışmalarını sürdürürken, Demircihöyük (Eskişehir) kazılarını tamamlayan M.Korfmann, 1982'den itibaren de Troia'nın (Çanakkale) yakınındaki Beşik-Yassıtepe'de (Çanakkale) kazılarına başlamıştır[489]. Antik Çağ'da Mysia olarak anılan bölgede, Marmara Denizi'nin kıyısında bulunan Kyzikos (Erdek-Balıkesir), 1988-1997 yılları arasında A.Yaylalı tarafından kazılmıştır. Çavdarhisar'daki, antik Aizonai (Kütahya) kazısını A.Hoffmann, Didyma'daki (Aydın) kazı ve onarım çalışmalarını, Berlin Arkeoloji Enstitüsü Müdürü K.Tuchelt, antik Pergamon (İzmir) şehrinde de kazı ve onarım çalışmalarını sürdürürken W.Radt, Ephesos Celsus Kitaplığı'nı da başarılı bir şekilde onarmıştır[490]. Yakındoğu'nun en seki yerleşmesi Çayönü'ünde (Diyarbakır) başlayan Amerikan kazıları, Gritille Höyük'te (Adıyaman) R.Ellis, Kurban Höyük'te (Şanlıurfa) L.Marfoe, Aphrodisias'ta (Aydın) K.Erim başkanlığında National Geographic Society desteğiyle, Karataş-Semayük'te (Antalya) M.J.Mellink, Sardes'te (Manisa) C.H.Greenewalt araştırmalarını sürdürmektedir. R.S.Young'un ölümünden sonra duran Gordion (Ankara) kazılarını da Pennsylvania Üniversitesi, müze görevlisi K.Devries devam ettirmektedir[491]. 1979-86 yılları arasında Fransız Bilimsel Araştırma Merkezi adına, Cafer Höyük'te (Malatya) J.Cauvin ve O.Aurenche'nin gerçekleştirmiş olduğu, 1969 yılından bu yana, Niğde-Ulukışla yakınında Porsuk Höyüğü'nde O.Pelon, Lykia'nın başkenti Ksanthos'ta (Muğla) da 1950 yıllarında başlayan Fransız kazılarını son yıllarda, C.L.Roy sürdürmektedir[492]. Ephesos'taki (İzmir) kazıları 1895'te başlayan, Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün çalışmaları günümüzde de devam etmektedir. Bunun yanında, Lykia kenti Limyra'da (Antalya) Viyana Üniversitesi'nden J.Borchhardt, kazı çalışmalarını sürdürmektedir[493]. Anadolu arkeolojisinin en dikkat çekici merkezlerinden Arslantepe (Malatya), 1932-33, 1938 yılları arasında L.Delaporte, 1946-48 yılları arasında C.Shaeffer, 1962-83 yılları arasında Salvatore Puglisi, 1984-89 arası Alba Palmieri tarafından kazılmış, 1990 yılından itibaren de M.Frangipane tarafından

[488] Sevin 2003, 47.
[489] Başgelen 2006, 107.
[490] Başgelen 2006, 108.
[491] Başgelen 2006, 110.
[492] Başgelen 2006, 110-112.
[493] Başgelen 2006, 114.

çalışmalar sürdürülmektedir[494]. Antik Karia şehri İassos'ta (Muğla) C.Laviosa, sonrasında da F.Berti'nin çalışmaları, Hierapolis'te (Denizli) D.B.Ferrero'nun kazıları ve Kyme (İzmir) antik şehrinde de Katania Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü adına S.Lagona'nın yapmış olduğu kazılar, ülkemizdeki bazı İtalyan kazılarına örnektir[495]. Bu kazıların yanısıra Hollandalı J.Roodenberg, Hayaz Höyük (Adıyaman) ve Kumartepe'yi (Şanlıurfa) Aşağı Fırat kurtarma kazıları kapsamında, Ilıpınar'ı da (Bursa) Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü adına araştırma imkânı bulmuştur. Kanada British Columbia Üniversitesi'nden J.Russel Anemurium'da kazılarını devam ettirirken, Kaman-Kalehöyük (Kırşehir), ülkemizde gerçekleştirilen ilk Japon kazısına şahit olmuştur. Kazı çalışmalarını, T.Mikami-S.Omura birlikte yürütmektedir[496]. Doğu Anadolu'da uzun süredir yapılan kazılardan Van Kalesi'nde İlk çalışmaları, 1839 yılında C.Texier başlatmıştır. Yakındoğu arkeolojisinin kurucusu sayılan A.H.Layard 1849'da, 1891 yılında K.Eugen ve W.Belck de Van ve çevresinde araştırmalarda bulunmuştur. 1898-99 yıllarında C.F.Lehmann-Haupt başlatmış, daha sonra sırasıyla, 1915-1917'de I.A.Orbeli, 1938-40'da Kirsopp ve S.Lake, 1960'da A.Erzen ve E.Bilgiç, 1972-75'te A.Erzen, 1988-91 arasında da T.Tarhan ve V.Sevin kazılarına sahne olmuştur[497].

Güçlü bir temele sahip olmasına ve Batı ülkeleri dışında arkeolojiye ilk başlayan ülkelerden olmamıza karşın, bugün Türk arkeolojisinin karşı karşıya olduğu önemli sorunları vardır. Bu sorunların bazıları, diğer alanlarda görülen sorunlar gibi, ülkenin genel durumundan kaynaklanan sorunlardır. Buna karşılık, arkeolojiye özel bazı sorunları da şu şekilde özetleyebiliriz; Türkiye'de bilimsel arkeolojinin içinde bulunduğu en önemli çıkmaz, kuramsal temel eksikliğidir. Türk arkeolojisi, gelişmekte olan birçok ülkede olduğu gibi daha çok arkeolojinin *"tanımlama"* aşamasına takılmakta, bunu başarılı bir şekilde gerçekleştirirken, sonuçları üzerinde düşünmeye zamanı kalmamaktadır. Bizim arkeoloji sistemimizde altyapımız ve sağlanan olanaklar, yalnızca alan araştırmasına yöneliktir. Değerlendirme, veri inceleme ve analizi için gerekli olan olanakların hiçbiri bizim sistemimiz içine girmemiştir[498]. Bunun yanında, Türk arkeolojisin içinde bulunduğu

[494] Sevin 2003, 92.
[495] Başgelen 2006, 114-117.
[496] Başgelen 2006, 117.
[497] Tarhan 2005, 126.
[498] Özdoğan 2006b, 57.

diğer bir çelişki de, *"dışa kapalılığı"*dır. Türkiye'de çalışan, araştırma yapan çok sayıda bilim insanının varlığına, dış ülkelerde eğitilip dönmüş arkeologların sayısal çokluğuna karşın, dünyada her yıl arkeolojinin çeşitli alanlarını kapsayan, sempozyum, bilimsel toplantı ve geniş katılımlı kongrelerine katılım oranları, doğrudan ülkemizi ilgilendirenlerin dışında yok denecek kadar azdır[499]. Bu durum da bilim dünyasında Türk arkeolojisinin hak ettiği yeri almasını engellemektedir. Bu sorunlarımıza bir de cumhuriyetimizin ilk dönemlerinde çağdaş bir profil sergileyen bürokrasimizin, kendisini yenilemeyerek, maalesef II.Dünya Savaşı öncesinin düşünce ve uygulama sistemi içinde kalmış olması da eklenince, Türk arkeolojisi tam anlamı ile bir çıkmazın içine sürüklenmektedir. Küreselleşme eğilimi ile birlikte, yerel değerlerin korunması, diğer birçok alanda olduğu gibi arkeolojide de günümüzde yansımasını bulmuştur. Artık bir ülkede bulunan kültür varlığı, tüm insanlığın ortak mirası olarak görülürken yerel kimliğin oluşmasındaki yeri de gündeme gelmektedir. Bu bağlamda herhangi bir ülkede belgelenmeden tahrip edilen kültür varlığı, başka ülkeleri de ilgilendirmektedir. Ülkemiz bu tür birçok antlaşmanın altına imza atmış[500] ve bunları meclisten geçirmişse de bürokrasimiz, bu tür belgelerin ne tür yükümlülükler taşıdığını algılamış gibi görünmemektedir[501].

Daha geçen yüzyılın ortalarına gelinceye kadar, Eski Anadolu tarihi ile ilgili olarak hemen hiçbir şey bilinmezken, bugün çok sayıda kazı, epigrafik araştırmalar ve diğer araştırmalar sayesinde, Eski Anadolu tarihi hakkında çok şey bilinmektedir. Ne var ki hala bilinmeyen, çözülmeyen konular arasında; M.Ö.II.binyıl Anadolusu'nun tarihi coğrafyasının karanlık içinde oluşu, tarihi göçlerin geride bıraktıkları arkeolojik izlerle ilgili herkesin kendine göre yorum yapması, arkeolojik

[499] Özdoğan 1993, 193; Özdoğan 2006b, 58.

[500] Türkiye'nin yedi yıllık bir gecikme ile 1999 yılında imzalamış olduğu, uluslar arası antlaşmalardan biri, Avrupa Konseyi üyeleri için bağlayıcı bir nitelik taşıyan Malta-Valetta Sözleşmesi'dir. Bu antlaşma, her türlü bayındırlık faaliyetlerinde kültür ve tabiat varlıklarını kurtarmayı veya bu durumu göz önünde bulundurmayı zorunluluk haline getirmiştir. Aksel 2001, 132; Malta Sözleşmesi'nin esas önemi yeni yüzyılın başlarına damgasını vuracak olan yaklaşımlar hakkında ipuçları vermiş olmasıdır. Bu belgeden, Batı ülkeleri düşsel anlamda yeni bir oluşum süreci içine girdiğini, yeni kavramlar ürettiğini ve eskisinden farklı bakış açıları geliştirdiğini görebiliriz. Ancak, ülkemiz bürokrasisi bu platformda adı geçen kavramlara ve terminolojiye oldukça yabancı kalmıştır. Özdoğan 2002c, 42-54; Bir yıl içinde, Japonya'da 12.000, Almanya'da 25.000, Türkiye'de ise 300'ü geçmeyen kurtarma kazılarının sayısı, "*kültür varlıklarını bilgiye dönüştürme"*deki eksikliğimizi ortaya koyar niteliktedir. Özdoğan 2006b, 21.

[501] Özdoğan 2006b, 59-60; Özdoğan 2006c, 14.

kültürlerin bölgelere dağılışı[502], kazı raporlarının ve diğer yayınların sentez verememesi, kazıların bölgelere göre dağılışının dengesiz oluşu[503], uzun yıllar tartışılan ve bir çok höyükte gözlemlenen yangın izlerinin, Hitit göçleri ile ilgili olup olmadığı[504] ve son olarak, kaliteli ve eğitici yayın konusunun eksikliği[505] gibi sorunlar Anadolu arkeolojisinin, karşı karşıya olduğu sorunlarıdır[506].

[502] Hitit kültürünün Orta Anadolu dışında yayılış alanı, yapılan çok sayıda yeni kazı, yüzey araştırması ve kaçak buluntulara rağmen, kesin olarak bilinmemekle beraber, 1940'lı yıllarda K.Bittel'in yapmış olduğu tasnif geçerlidir. Ünal 1999, 18.

[503] Kazılarda Orta Anadolu, Eskişehir bölgesi, en başta Orta Gediz ile Yukarı Menderes vadileri olmak üzere İç Ege Bölgesi, Karadeniz Bölgesi, Çukurova, Orta Anadolu'yu Suriye'ye bağlayan tarihi yollar üzerindeki kesimlere ağırlık verilmesi, arkeoloji dünyasına önemli bilgiler sağlayacaktır. Ünal 1999, 20.

[504] Örneğin; Hitit Devleti'nin yıkılmasından sonra, M.Ö.1200'lerde başta, Boğazköy, Maşat, Karaoğlan, Polatlı, Beycesultan, Karahöyük, v.s.de gözetlenen yangınların, Deniz Kavimleri ile ilgili olup olmadığı hala tartışma konusudur. Ünal 1999, 20.

[505] Kaliteli ve eğitici yayın konusunda var olan, TTK'ca yayımlanan A.M.Mansel'in "Eski Yunan Tarihi", H.Demircioğlu'nun "Roma Tarihi", F.Kınal'ın "Eski Anadolu Tarihi" ve A.İnan'ın "Mısır Tarihi" gibi yayınların yerini, yenileri veya bunların düzeltilip genişletilerek arkeoloji dünyasına sunulması gerekmektedir. Ünal 1999, 20; Ülkemizde arkeoloji ile ilgili yayınlarla ilgili olarak ilk karşımıza çıkan, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde *"Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası"*nda yayımlanan makaleler göze çarparken, Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Tarih Kurumu'nun sürekli yayın organı olan, *"Belleten"* dergisi ve yıllık kazı raporlarının yayımlandığı *"Vakıflar Dergisi",* karşımıza çıkar. Günümüze kadar devam eden "bilimsel devlet yayıncılığı" anlayışına, 1940'lardan bu yana çeşitli üniversitelerin arkeoloji hakkında çıkardığı süreli yayınlar ve özgün incelemeler de katılabilir. Türkiye İş Bankası, Akbank ve Yapı Kredi Bankaları'nın çeşitli yayınları da arkeoloji konusunu içerir. Arkeoloji, sanat tarihi, prehistorya, eskiçağ tarihi, etnografya ve numismatik konularında inceleme, araştırma ve haber yazılarına yer veren en önemli iletişim kaynağı, 1978 yılında yayımlanmaya başlayan "*Arkeoloji ve Sanat Dergisi*"dir. 1982 yılında kurulan *"Arkeoloji ve Sanat Yayınları",* kapsadığı alana yönelik ard arda yayımladığı kitaplarla dikkati çekmektedir. Esemenli 2006, 125-127.

[506] Ünal 1999, 13-20.

III. BÖLÜM

ETNOARKEOLOJİ

III.A. Etnoarkeolojinin Tanımı

Etnoarkeoloji, etnoloji ve arkeoloji terimlerinin birleştirilmesinden oluşan birleşik bir terimdir. Arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan etnografik buluntuların tanımlanma ihtiyacı, etnoarkeolojiyi bir alt disiplin olarak kendiliğinden doğurmuştur. Arkeolojik kalıntıların yorumlanmasında bir yaklaşım olarak da tanımlanabilir[507]. Arkeolojik görüş açısından yaşayan kültürlerin etnografik çalışması etnoarkeolojik teori ya da metot olarak kabul edilmez. Bu bakış açısıyla etnoarkeoloji, materyal kültürle, kültürün tamamının arasında var olan ilişkilerin anlaşılması için ortaya konulmuş çeşitli araştırma stratejileri olarak tanımlanmıştır[508].

III.B. Etnoarkeolojinin Konuları

Etnoarkeoloji, tanımından da anlaşılacağı üzere, hem arkeolojinin konuları hem de etnolojinin konuları üzerinde yoğunlaşır. Arkeolojik kazılarda ele geçirilen materyal buluntularda insan davranışlarının izlerinin bulunabileceğini düşünen etnoarkeologlar, günümüzde hala yaşamakta olan ya da yakın zamana kadar yaşadıkları bilinen ve etnografik açıdan iyi incelenmiş toplulukların, sahip oldukları sosyo-kültürel sistem içindeki davranışlarını yansıtan elementler ile eski kültürler arasında çeşitli analojik yaklaşımlarda bulunurlar ve hipotezlerini desteklemeye çalışırlar. Temelinde ilk etnoarkeologların "bir şey bazı yönleriyle başka bir şey gibiyse, bu şey diğerlerine benzeyebilir" düşüncesi[509], belki de etnoarkeolojide sıklıkla kullanılan analojinin mantığını açıklamaya yeterli olacaktır.

Özellikle kültürel değişimin çok az ve uzun zamanda gerçekleştiği kırsal toplulukların geleneksel aletlerin üretimi, kullanımı, işlevi, kırsal mimari gelenekleri, meskenlerin nasıl yapıldığı, nasıl terk edildiği ve hatta terk edildikten sonraki aşamaların belgelenmesi etnoarkeolojinin araştırma konuları arasındadır. Bu

[507] David-Kramer 2001,43.
[508] David-Kramer 2001, 2.
[509] David-Kramer 2001, 1.

araştırma alanı dışında, arkeoloji biliminde ayrı bir öneme sahip çanak çömlek yapımının çeşitli aşamaları, kullanımı, dağıtımı, taş alet yapımı, mimari malzemenin edinimi, kullanımı, farklı mimari öğelerin kullanımı gibi bir çok konu, etnologların geleneksel toplulukların içinde uzun süre yaşayarak gözlemledikleri ve kayıt altına aldıkları bulgular arasındadır[510]. Diğer yandan arkeoloji ve etnolojiyi birbirinden ayrılmaz parça olarak gören etnoarkeologlar, birinin insan hayatının geçmişi ile uğraştığını, diğerinin ise şimdiki yaşamın evrelerinin araştırdığı ve dolayısıyla her ikisinin genel antropoloji biliminin vazgeçilmezi olduğunu vurgularlar. İki bilimin bilgi birikimi ve aralarındaki bilgi alışverişi, her ikisinin de esas amaçları olan insanın bütünsel kültürünü tanımlamada kullanılabileceği yaygın görüşler arasındadır[511].

İnsanların nasıl örgütlendiklerini, günlük etkinliklerini, birbirleriyle olan ilişkilerini, toplumdaki hiyerarşik yapıyı ya da cinsiyet ayrımı gibi konularını ele alan sosyal antropoloji verilerinin de eski kültürleri anlamak için kullanıldığı durumlar, son yıllarda özellikle Amerika'daki arkeoloji çevrelerinde görülmektedir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde yerel kültür tarihini inceleyen araştırmacılar, bilhassa arkeoloji ile uğraşan antropologlar, etnografik örneklerin geçmiş toplumların sosyal yapılarını, kültürel gelişimlerini ve dini inanışlarını araştırmada yardımcı olabileceklerine son yıllarda iyice kanaat getirmişlerdir. Etnografik örneklerin arkeolojide kullanılmasında temel amaçlardan biri, maddi kültürle, bunu yaratan toplumun kültürel, sosyal ve ekonomik yapısı arasındaki bağlantıları daha iyi kavramaktır[512].

Son dönem etnoarkeolojisi olarak tanımlayabileceğimiz günümüzde, L.Binford'un *"materyal kültür, bütün sistemin yapısı hakkında bilgi sunabilir"* fikri ve *"maddi kültür bir toplumun yapısını ve kültür davranışını ne dereceye kadar yansıtabilir"* sorusu[513], I.Hodder öncülüğünde 1982 yılından itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Hodder, "*maddi kültür, yansıtıcı olmaktan ziyade genel kültürün bir parçası olarak görülmelidir"* görüşünü ortaya attı. Hodder, maddi kültür yansıtıcı olmaktan ziyade genel kültürün bir parçası olarak görülmelidir görüşünü ortaya attı.

---

[510] London 2000, 1-2.
[511] Gosden 1999, 2-3.
[512] Yakar 2002, 25;
[513] Binford 1962, 217.

Başka bir ifade ile maddi kalıntılar aracılığıyla bir kültürün tüm bünyesinin incelenmesinin zorluklarına dikkat çekmiştir[514].

III.C. Etnoarkeolojinin Tarihsel Gelişimi

Etnoarkeolojinin bir kavram olarak ilk ortaya çıkışı, Amerika Birleşik Devletleri'nde, yaklaşık 110 yıl önce J.Fewkes'in Amerikan yerlilerini araştırdığı bir çalışmadan sonradır. Çalışmasında günümüzde yaşayan ve ilkel olarak adlandırılan topluluklarla tarihöncesi çağlarda yaşayan topluluklar arasında karşılaştırmalar yapan J.Fewkes aynı zamanda ilk etnoarkeolog olarak da anılır[515].

Antropolojinin bir yan disiplini olarak kabul edilen etnoarkeoloji yaklaşık son 50 yılda üç aşama geçirmiştir. 1956 ve 1969 yılları arasındaki ilk aşama, kültürel antropolojinin arkeolojik yorumlarda nasıl kullanılabileceği bilhassa incelenmiştir. Bir başka deyişle, bu aşamada simgeselliğin antropolojisi, arkeolojide etnografik analoji, etnografik faraziyeler ve gerçekler gibi konuları araştıranlar arasında V.Turner, C.Geertz, R.Ascher ve K.Heider gibi araştırmacıları sayabiliriz. Adı anılan arkeologlar, yaşayan toplulukların üzerinde yoğunlaşarak, kendilerine arkeolojide kullanabilecekleri gerekli teorik bilgiyi sağlamışlardır. Aynı zamanda bu dönem etnoarkeoloji ile arkeoloji arasındaki ilişkinin tartışıldığı dönem özelliğindedir[516].

İlk aşamada bu konuya önem veren dergiler arasında ise *Southwestern Journal of Anthropology* ve *American Antropologist* dergileri öncüler arasındadır. 1968-1981 yılları arasında yer alan ve "yeni etnoarkeoloji" olarak tanımlanan ikinci aşama, L.Binford'un 1962'de *American Anthropologist'*te yayınlanan *"Archaeology as Anthropology"* makalesi sayesinde başladı denebilir. Bu ön çalışmayı 1968'de yayınlanan Sally ve L.Binford'un *"Perspectives in Archaeology"* kitabı takip etti. David Clarke'in aynı yılda yayınlanan *"Analytcal Archaeology"* kitabının arkasından Patty Jo Watson, J.A.Le Blanc ve C.L. Redman'ın ortak hazırladıları *"Explanations in Archaeology"* kitabı, yine Patty Jo Watson'ın Batı İran'daki çalışmalarına değinen *Archaeological Ethnography in Western Iran"* kitabı bu disiplinin arkeologlar tarafından daha da benimsenmesini sağladı. 1974 yılında Osvalt'ın arkeoetnografi ile arkeolojik buluntuları yorumlama çabası da

[514] Yakar 2002, 26.
[515] David-Kramer 2001, 6.
[516] David-Kramer 2001, 6-7; Yakar 2006, 26.

etnoarkeoloji alanında bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde arkeolojik verilerin önemi, kazıların kültürel ve ekolojik yaklaşımları gibi, etnoarkeoloji alanında önemli bir etki bırakacak konular tartışılmıştır[517].

Üçüncü ve son aşama olarak nitelendirebileceğimiz 1982 sonrasında *"maddi kültür, bir toplumun yapısını ve kültür davranışını ne dereceye kadar yansıtabilir"* sorusu, I.Hodder öncülüğünde tartışılmaktadır. I.Hodder'in *"Symbols in Action"* adlı yayınını izleyen yıllarda, materyal kültür ile arkeolojik kavram kültürü arasındaki ilişki üzerinde birçok araştırmacı durmaya başlanmıştır[518]. Önceki dönemde etnoarkeoloji ile uğraşan Batılı arkeologların yanı sıra bu dönemden sonraki yıllarda, dünyanın birçok bölgesinde çalışmalarıyla dikkat çeken ve Batılı olmayan etnoarkeologlar dikkati çekmektedir[519].

III.D. Etnoarkeolojinin Türkiye'deki Gelişimi

Türkiye'de her ne kadar adı etnoarkeolojik çalışma olmasa da bu konuda yapılan çalışmaları, oldukça eskiye 1968 yılına, bir bakıma Türkiye arkeolojisinde yeni bir dönemin başlangıcı olan döneme kadar götürmek gerekir. Bu tarihten sonra ODTÜ'nün girişim ve maddi desteğiyle, yeni inşa edilmekte olan Keban Barajı'nın sular altında bırakacağı alanlarda kalacak eserler üzerinde uluslararası bir kurtarma projesi gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Keban projesi kapsamında Aşvan Bölgesi birçok bilim insanı tarafından çeşitli konularda araştırılırken[520], Pulur-Sakyol (Elazığ) kazılarından elde edilen arkeolojik ve çevrede derlenen etnografik bilgiler H.Z.Koşay tarafından bilim dünyasına sunulmuştur[521]. Bu çalışma ülkemizdeki en ayrıntılı etnoarkeoloji çalışmalarının ilki kabul edilebilir. Y.Durul'un yörenin dokuma sanatları ile ilgili bilgileri derlediği çalışması 1969 yılında yayınlanmıştır. Ayrıca Harput'taki bakırcılık zanaatı ayrıntılı bir şekilde F.Memişoğlu tarafından araştırılırken, M.Şener'in Çemişgezek'teki (Tunceli) folklor derlemeleri de etnoarkeoloji açısından oldukça değerlidir[522].

---

[517] David-Kramer 2001, 18-28; Yakar 2002, 25.
[518] Yakar 2002, 26.
[519] David-Kramer 2001, 28.
[520] Kantman 1970, 4-5.
[521] Koşay 1970, 139-172; Koşay 1971, 99-101; Koşay 1972, 127-132.
[522] Günay 1980, 4.

A.Alpöge'nin 1971 yılında Keban Bölgesi'ndeki kırsal bölge mimarisiyle ilgili çalışmaları etnografik belgeleme ve ülkemizdeki etnoarkeoloji çalışmaları açısından önemlidir[523]. Bu çalışmada, Altınova Bölgesi'nde bir çok köyün tarihi gelişimi ve toplumsal yapısı hakkında etnografik ve arkeolojik bilgi derlenmiştir[524]. 1972 yılında Eckart W. Peters'ın, Altınova'daki çalışması tam anlamıyla etnoarkeoloji çalışması sayılabilir. Eckart W. Peters, Norşuntepe'nin (Elazığ) Erken Tunç Çağı'ndan günümüze kadar olan safhaları kapsayan kültür katlarındaki evlerin yapı malzemeleri ile Altınova'daki evlerin arasındaki benzerliğe dikkat çekmiştir[525]. Yine Altınova'da Keban Projesi kapsamında M.Tessensohn, Alişam Köyü'nde yaptığı araştırmada, mimarinin yanı sıra halk sanatının bir parçası olan bezek ve yazıtları incelemiştir[526]. Diğer yandan, Munzuroğlu Köyü'nde bir ev, etnohistorya yönünden, A.Koyunlu tarafından detaylı olarak incelenmiş,[527] bununla birlikte A.Koyunlu 1973 yılı Keban Projesi kapsamında gerçekleştirilen çalışmada, Ağmezra Köyü'nde (Elazığ) bir değirmen yapısını ele almıştır[528].

Aşvan Bölgesi'nde geleneksel zirai üretim verileri aracılığı ile geçmiş toplumlardaki nüfus yoğunluğu hesaplamaları çalışmalarında bulunan G.Hillman[529], yöredeki geleneksel köy mimarisi konusunda çalışması bulunan D.Kuban, ülkemizdeki ilk etnoarkeologlarından sayılabilir[530]. 1981 yılında O. Aurenche'ın arkeolojide demografi sorunlarını inceleyen yazıları sonraki yıllarda yapılacak olan etnoarkeoloji çalışmalarına öncülük etmiştir[531].

Elazığ'ın Sivrice kasabasına bağlı Uslu Köyü'nde geleneksel yöntemlerle üretilen çömlekler, 1981'li yıllardan sonra F.Ertuğ'un araştırmasına konu olurken[532], Uslu'daki çömlekçilikle ilgilenen diğer araştırmacılardan Angle-Dottarelli de Uslu'da 1988 ile 1990 yılları arasında detaylı bir çalışma yapmışlardır[533].

Aşağı Fırat Projesi kapsamında Caferhöyük (Malatya) 1979-1986 yılları arasında O.Aurenche ve J. Cauvin tarafından kazılarak bilim dünyasına tanıtılmıştır.

---

[523] Yakar 2002, 26.
[524] Alpöge 1971, 131-134; Alpöge 1972, 159.
[525] Peters 1972, 163-172.
[526] Peters 1982, 201-215.
[527] Koyunlu 1976, 215-218.
[528] Koyunlu 1979, 143-149; Koyunlu 1982, 233-247.
[529] Hillman 1973, 217-240.
[530] Kuban 1970, 173-182.
[531] Yakar 2002, 26.
[532] Ertuğ 2004, 77.
[533] Angle-Dottarelli 1990, 467; Angle-Dottarelli 1991, 375.

Sonrasında O.Aurenche, M.Bazin ve S.Sadler, Keban Projesi kapsamında yapılan Aşvan Projesini model alarak, Cafer Höyük ve çevresinde bulunan kırsal yerleşme, ekonomi ve demografi konularını içeren oldukça detaylı bir etnoarkeolojik çalışma yayınlamışlardır[534]. Arslantepe Höyüğü (Malatya) kazı sonuçlarından yola çıkılarak kazılardan ele geçirilen kil mühürler, mühür baskıları ile yörede hala kırsal kullanılan ahşap kapı kilitleri karşılaştırılmıştır[535].

Doğu Anadolu'da H.Z.Koşay tarafından Erzurum yöresinde Karaz, Pulur, Güzelova'da yapılan etnoarkeolojik çalışmalar ve yine bu yörede bulunan Sos Höyük-Yiğittaşı Köyü'ndeki çömlek üretimi ülkemizde yapılan etnoarkeolojik çalışmalar arasındadır[536].

Van ve çevresinde gerçekleştirilen etnoarkeolojik çalışmaları da Urartu Devleti'nin önemli kentlerinden Ayanis'in hemen yakınında kurulu bulunan Ağartı Köyü'ndeki çalışmalar[537] ve yine Urartu Devleti'nin, gerek merkezi oluşturan Van Gölü Havzası'nda gerekse taşra eyaletlerinde kurulan kalelerin çevresinde karşılaşılan ve arkeoloji dünyasının uzun yıllar üzerinde tartıştığı "anıtsal kaya işaretleri" olarak bilinen konuyla ilgili etnoarkeolojik makale oldukça dikkat çekicidir[538]. Anadolu'nun kuzeyinde yapılan etnoarkeolojik çalışmaların azlığı dikkat çekicidir. Bu bölgemizde yapılmış olan tek özgün çalışma, Orta Karadeniz Bölgesi'nde, bölgenin en eski höyüklerinden biri olan İkiztepe (Samsun) ve çevresindeki geleneksel köy mimarisinin incelendiği çalışmadır[539]. Ülkemizde Akdeniz Bölgesi'nde yapılan etnoarkeolojik çalışmaların birini, Toroslar'ın yüksek kesimindeki Elmalı Ovası'ndaki Karataş-Semayük'teki (Antalya) geleneksel mimariyi ve yerleşim dokusunu konu alan makale, diğerini de Toroslar'ın sakinlerinden Yörükler'in, katran üretimlerini konu alan araştırma oluşturur[540]. İç Anadolu Bölgesi'nde gerçekleştirilen etnoarkeolojik çalışmalar arasında, 1993 yılında I.Hodder'ın kazılara başlamasıyla kendini gösteren ve arkeolojik kazılarla eş

---

[534] Aurenche ve diğerleri 1997,1-294.
[535] Fiandra ve diğerleri 1985, 237-248; Şahin 2006, 83.
[536] Koşay 1973, 39; Koşay-Kılıç 1965, 66-89; Bakır 1985, 35-53; Bakır 2004, 67-76; Hopkins 2002, 19-108; Hopkins 2004, 39-53.
[537] http://proteus.brown.edu/harmansah.14.04.2009.
http://edebiyat.ege.edu.tr/bolumler/arkeoloji/Protohistorya/Projeler/etno-ark.htm. 14.04.2009.
[538] Konyar 2006, 113-126; Konyar 2008, 60-61.
[539] Alkım ve diğerleri 1988, 12vd; Danışman 1986, 142; Bilgi 2003a, 105; Dönmez-Dönmez 2005, 155.
[540] Johansen 1998, 457-461.

zamanlı olarak yürütülen çalışmalar yer almaktadır[541]. Bölgede gerçekleştirilen etnoarkeolojik çalışmalardan en önemli diğeri ise Demir Çağları'nda Phrygler'e başkentlik yapmış olan Gordion'da, modern adıyla da Yassıhöyük Köyü'nde ve çevresinde (Polatlı-Ankara) yapılmış olanıdır[542]. Anadolu'nun merkezi olan geniş bölgede, arkeologlara karşılaştırma malzemesi sağlamak amacıyla geçmişte yaşamış insanların gıda rejimleriyle, bitki kültürlerini anlama konusunda bir dizi etnobotanik ve etnoarkeolojik araştırma gerçekleştirilmiştir[543]. Bölgedeki diğer etnoarkeolojik araştırma projesi insanın var olduğu çağlardan beri önemini koruyan tuz ile ilgili olanıdır[544]. Kerkenes Dağı eteğindeki Şahmuratlı Köyü'ndeki etnoarkeolojik araştırma kapsamında, Şahmuratlı Köyü'nde bir dizi sosyal antropolojik gözlemler, etnografik derlemeler yapılarak, eldeki arkeolojik bilgiler doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır[545]. İç Anadolu Bölgesi'nde yapılan diğer önemli etnoarkeolojik çalışma, Toroslar'ın yüksek kesimlerinde bulunan, Çatköy Köyleri'nde (Karaman) yaşayan göçebelerin, keçeleri ile ilgili olanıdır[546].Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1970'li yılların ortalarında başlatılan Aşağı Fırat Projesi ve 1999 yılında başlatılan Karkamış ve Ilısu Baraj Gölleri'nin altında kalacak olan kültür miraslarının belgelenmesi ve kurtarılması çalışmasıyla koşut bir dizi Etnoarkeolojik araştırma yapılmıştır[547].Batı Anadolu'da Antik Çağ'daki Troas bölgesinde, yapılan etnoarkeolojik çalışmaların özellikle son yıllarda yoğunlaştığı görülmektedir[548]. Bununla beraber yine Antik Çağ Anadolu'sunun güneybatı ucunda bulunan Karia bölgesinde ve bölgenin en erken yerleşimlerinden biri olan Yeşilova'da (İzmir) yapılan sınırlı etnoarkeolojik çalışma bulunmaktadır[549].

---

[541] Hodder 2006, 91vd.
[542] http://sites.museum.upenn.edu/gordion/history/bronzeage. 17.05.2009.
[543] Ertuğ-Anderson, 1998, 99-109; Ertuğ 2000a, 155-182; Ertuğ 2003a, 183-196; Ertuğ 2003b, 105-119; Ertuğ 2000b, 129-132; Ertuğ 2004, 177-184.
[544] Erdoğu ve Diğerleri 2003, 11-19; Erdoğu-Kayacan 2004, 217-226; Erdoğu-Fazlıoğlu 2006, 189-203.
[545] Ergenekon 1996, 136-142.
[546] Marchese 2007, 235-248.
[547] Özdoğan 1977, 74-163; Serdaroğlu 1977, 8-42; Hauptmann 1987, 249-251; Yalçınkaya ve diğerleri 1987, 31; Gebel 1987, 265-272; Akın ve diğerleri 2002, 431-440; Akın ve diğerleri 2004, 317-326; Akpolat ve diğerleri 2001, 529-530; Akpolat ve diğerleri 2002, 463-469; Akpolat ve diğerleri 2004, 347-355.
[548] Blum 2003,1-300; Blum 2005, 75-98; Blum-Aslan 2004, 127-138; Kaplan 2007, 59-66; Takaoğlu 2006a, 23-35; Takaoğlu 2007, 87-91; Takaoğlu-Bamyacı 2005, 113-126; Tekkök 2000, 94-101; Tekkök 2004, 97-106; Özdemir 2007, 73-78; Yener ve diğerleri 1984, 246-251.

[549] Derin 2007, 46-51; Diler 2005, 79-84; Ergenekon 2002, 71-79; Ergenekon 2003, 87-92.

IV. BÖLÜM

ANADOLU'DA GERÇEKLEŞTİRİLEN ETNOARKEOLOJİK ÇALIŞMALAR

IV.A. Anadolu'nun Coğrafi ve İklimsel Özellikleri

İnsanın içinde yaşadığı ve sürekli bağlı bulunduğu tabiatın, insan üzerine olan etkileri tartışmasız büyüktür. İnsanın, aralarında iklim, rüzgarlar, yağışlar, sıcaklık ve yer hareketleri gibi tabiat olaylarının bulunduğu doğal sistemlerin işleyişini değiştirme imkanı bulunmamaktadır. Buna karşın, o kendisi için olumsuz görünen bu durumdan, aklını kullanarak yararlanmasını bilmiştir. Tabiat ve insan arasındaki sürekli var olan bu ilişki, insan üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu izler biyolojik, fiziksel, psikolojik ve sosyolojik olabileceği gibi en geniş ifade ile kültürde kedisini belli eder.

İnsanların yaşam alanı olarak seçtikleri yerler, buraya yerleşenlerin ihtiyaçlarını karşılayabilme olanakları ile yakından ilgilidir. Buna göre yerleşmeden fayda sağlamada öncelikle beslenme, ekonomi, ulaşım ve kültür gibi etkenler öne çıkmaktadır.

Bir bölgenin tanımlanması ve sınıflandırılması, yerleşme grupları ve fiziki coğrafya üzerindeki dağılım dokularının araştırılmasında önemli bir yer tutar. Anadolu'da köy ve kasaba yerleşimleri genelde sınırlı kaynakları olan bölgelerde seyrek halde karşımıza çıkmaktadır. Dik yamaçları ve ekilebilir toprakları olmaması nedeniyle, kayalık araziler ya da dağlık kesimler engel oluştururlar. Özellikle alçak irtifalarda yer aldıklarında değerli kabul edilen ovalık bölgeler ise nüfuz hareketlerini engeller. Derin çukurlarda bulunmaları ya da zorlu arazilerden geçilerek ulaşılmaları halinde sınırlayıcı olabilen nehir vadileri, verimli alüvyon çökeltileri nedeniyle büyük nüfuslar için en ideal bölgeler olarak kabul edilirler. Arazi özellikleri, toprak verimliliği, su ve iklim, yerleşik toplulukların kurulmasında hayati bir öneme sahiptir. Yerleşmeler, küçük yöresel yaşam alanları ya da su toplama havzalarının olduğu bölgelerde yoğunlaşır[550].

[550]Yakar 2007, 19.

IV.A.1. Jeoloji ve Coğrafya

Resim 7. Türkiye fiziki haritası, (http://www.hgk.mil.tr.15.03.2009).

Anadolu, dağların önemli yer tuttuğu, fakat çeşitli özelliklere sahip ova, plato, tekne ve düzlüklerin de az olmadığı yüksek bir ülke görünümüne sahiptir (ortalama 1132 m.). Ülkemizin ancak beşte bire yakın bir bölümü, deniz seviyesinden 500 m.'ye kadar olan yükseklikleri kendinde toplamıştır. Bu yükseklikteki yerleri en yaygın olarak, Trakya bölgesi ve Kocaeli yarımadası ile Zonguldak doğusuna uzanan yerlerde, Güney Marmara ova ve tepelik alanlarında, Ege bölgesi'nin ovalarıyla yörelerinde, güneybatı Anadolu'nun tepelik yarımadaları ve küçük ovalarında, Antalya ve yöresinde, Hatay'ın Amik Ovası ve başka çukur yerlerinde, Harran ovası ve doğusunda, Karadeniz boyu delta ovalarında görmek mümkündür[551] (Resim 7). Anadolu'da dağların ve ovaların uzanışları, sıralanışları ve oluşumları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Anadolu, güney Avrupa'dan Asya içlerine uzanan 3. Zaman dağlar kuşağı üzerinde bulunan bir ülkedir. Bu kuşaktaki dağ oluşumlarına bağlı olarak Anadolu'da tabakaların kıvrılmalarından doğmuş ve sonra çeşitli faylanmalara da uğramış kıvrım dağları kuşakları ile bu hareketler sırasında kıvrılmayarak kırılmalara uğramış ve bu yüzden çökmüş çöküntü hareketleri ve yine bu hareketler sırasında belirmiş volkan dağları, bu kuşaktaki tektonik hareketler doğrultularına uyarak meydana gelmişlerdir[552].

[551] İzbırak 2001, 27.
[552] İzbırak 2001, 29.

Jeomorfografik haritalara bakıldığında, Anadolu'da büyüklü küçüklü ovaların yüzölçümünün yaklaşık olarak 90.000 km.^{2}'yi bulduğu görülebilmektedir. Bu arada geniş vadi tabanlarının sağladıkları faydalar ve biçim bakımından da bu orana katıldığı varsayılırsa, bu değerin daha da arttığı görülmektedir. İçlerindeki pek çoğunun alüvyonlarla örtülü olduğu bu ovaların önemli bir kısmı büyük ova niteliğindedir. Türkiye'nin çeşitli yüksekliklere ve genişliklere sahip bu ovaların dışında akarsularla yarılmış ve ayrılmış platolar 80.000 km.2'lik bir alanı kaplar[553]. İç kesimlerin aksine Türkiye sahilleri boyunca uzanan alüvyon ovaları ve delta dolguları, bugünkü şekillerini, günümüz deniz seviyesine ulaşıldığı dönem olan yaklaşık günümüzden önce 7000'den beri nehir denizlerin geçirdiği süreçlere borçludurlar. Buzul Çağı sonrası deniz seviyesindeki yükselmenin bütün Türkiye sahilleri boyunca çeşitli şekillerdeki batık sahil şeridinin oluşumuna yol açtığı belirlenmiştir. Bunlara çeşitli boyutlardaki körfezler ve girintiler ve önceki akarsu vadilerinin bugün Ege ve Karadeniz'i birbirine bağlayan boğazlar haline dönüşmesi de dahildir[554].

Anadolu, Üçüncü Zaman (Tersiyer) ve Dördüncü Zaman (Kuaterner) boyunca yoğun yanardağ faaliyetlerine maruz kalmıştır. Yanardağ faaliyetleri sonucunda eski volkanlar ve yeni volkanlar belirmiş ve gelişme bakımından türlü yeryüzü şekilleri oluşmuştur. Ülkemizde genç volkan olarak nitelendirilen volkanlar Doğu Anadolu, İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Batı Anadolu'da önemli bir alanı oluştururlar[555.]

Yeryüzü şekilleri içinde, Anadolu'da büyüklü küçüklü çok sayıda bulunan doğal göllerin yüzölçümü 9243 km.^{2}'yi bulmaktadır. Bu göllerden 50'ye yakını 10 km2'den daha geniş bir alanı kaplamaktadır. Anadolu'da doğal göllerin dışında, son 50-60 yıl içinde inşa edilen baraj göllerinin yüzölçümlerine bakıldığında önemli bir orana sahip oldukları görülür. Baraj göllerin dışında doğal göllerin oluşumları, tektonik, karstik, krater, buzul ve heyelan gibi etkenlerle açıklanabilir[556].

Yüksek bir bölge olan Anadolu'da Buzul Çağı'nda aşınarak oluşmuş ve türlü biçimlere sahip buzul şekilleri arasında, aşındırma, kayaları çatlatma ve yerinden

[553] İzbırak 2001, 47.
[554] Yakar 2007, 21.
[555] İzbırak 2001, 61.
[556] İzbırak 2001, 97-99.

oynatma, cilalama, küçük parçaların yığılması sonucu oluşan yüzey şekilleri görülmektedir. Bu şartlarda meydana gelmiş buzul aşındırma şekillerini, Doğu Anadolu'da Süphan, Ağrı Dağları, Cilo ve Sat Dağları, Güney Anadolu'da Aladağlar, İç Anadolu'da Erciyes Dağı ve Doğu Karadeniz'de Kaçkar Dağları'nda izleyebilmek mümkündür[557].

Anadolu'nun dört ana yapısal fay sistemi bulunmaktadır; kuzeydeki kıvrımlı dağlar bölgesi, Kuzeybatı Ege'den Marmara Denizi'ne doğru uzanır. Türkiye'nin Avrupa yakasındaki bütün Trakya bölgesini ve Doğu Karadeniz dağları'nı da kapsar. Merkezi masif bölge ise Anadolu Platosu boyunca uzanır ve doğudaki dağlık bölgenin batı uzantısı da buna dahildir. Anadolu'nun üçüncü yapı birimi ise güneydeki kıvrımlı dağlar bölgesidir. Anadolu'nun Ege'den İskenderun Körfezi'ne kadar olan üçte birlik alanı teşkil eder. Antalya, Isparta ve Burdur yörelerini de içine alan Batı Toroslar ve Antalya Körfezi'ni kuşatır. Denizli'den Muğla'ya doğru olan hat boyunca bir kapalı havza ve yüksek kayalıklar serisi yer alır. Dördüncü yapı birimi ise Anadolu'nun Arap Platformu adını taşır. Doğu Afrika göllerinden kuzeye doğru, Kızıldeniz ve Suriye grabeni içinden geçerek Anadolu'ya uzanan Büyük Yarık Vadisi'nin bir parçasını oluşturur. Anadolu'da faylar kuzeydoğuya doğru hareket eder ve Güney Anadolu kıvrımlarının eksenine paralel giderler. Maraş-Gölbaşı, Malatya, Elazığ, Muş ve Van Gölü bölgelerindeki faylar, grabenler ve havzalar bu kuşağa dahildir[558].

IV.A.2. İklim ve Bitki Örtüsü

Anadolu'nun bitki topluluğu Würn buzullaşmasından beri birkaç önemli aşama geçirmiş ve Anadolu'nun en soğuk zamanında Doğu ve Orta Avrupa'daki gibi tundra sahaları ya da geniş buz tabakalarıyla değil, dağ buzullarının yer aldığı düşünülmektedir. Bununla birlikte plato havzalarını geniş tatlı su göllerinin işgal ettiği ve bunların etrafındaki platonun geri kalan kısmı ve dağların alçak yamaçlarının da çimen ve çalılık gibi bozkır bitkileriyle kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Avrupa'nın aksine, orta platoda Erciyes ve Hasan Dağ gibi bazı dağların yamaçlarında izole arazi parçaları olarak rastlanan Anadolu'nun yaşayan ormanları, ağaç türleri bakımından çok zengindir. Lübnan meşesi, kestane yapraklı

[557] İzbırak 2001, 74-75.
[558] Yakar 2007, 21.

meşe, Doğu ladini, Toros göknarı, Lübnan sediri, Doğu çınarı ve orman gülü bu bölgede çok yaygındır. Anadolu'nun dağlarında çok sınırlı sayıda kuzey kutbu ve Alp türü bitki örtüsü bulunması, Anadolu'nun Son buzul Çağı boyunca geniş buz tabakalarıyla kaplanmadığını, buz tutan yerler dışında Avrupa'yı istila eden kuzey kutbu türlerince kolonize edilmediğini göstermektedir[559].

Polen analizlerinden elde edilen kanıtlar, Anadolu prehistoryasının paleoiklimi ve bitki örtüsü hakkında genel bir bilgi vermektedir. Buzul Çağı sonrasının erken ve orta dönemleri boyunca, Yakındoğu'da bozkır bitkilerinin yerini ormanlar almıştır. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki Anadolu'da yaşayan prehistorik kültürler, Çanak Çömleksiz Neolitik (PPN) dışındaki dönemlerde bugünküne benzer iklim koşulları ve bitki örtüsüyle yaşamışlardır. Anadolu ikliminin son 9 bin yıl boyunca önemli değişiklikler geçirdiği ve sonunda bugün hüküm süren yarı kurak koşullarda sabit kaldığı anlaşılmaktadır. Orta Holosen'in başlangıcında (günümüzden 6800 yıl önce) Konya Ovası'ndaki bataklıkların yeniden ortaya çıkması, İç Anadolu kırsalında yaklaşık günümüzden önce 5600'e kadar süren öncekinden daha nemli bir iklimin hüküm sürdüğünü düşündürmektedir. Günümüzden yaklaşık 4000-3000 tarihlerinde ya da M.Ö.II.binyılda Anadolu Platosu ve İran içindeki göllerin çoğu önemli ölçüde çekilmiş ve yerlerini çamurlu düzlükler ve çamurlu bataklıklar almıştır. Alüvyal düzlüklerin sık çalılıkları yer yer kurak bozkırlara ya da deve dikeni çalılıklarına dönüşmüştür. Diğer tarafta, dağlarda ormanların düzeni ve yoğunlukları kuru hava koşullarına, yüksek daimi kar sınırına ve nispeten ılıman kışlara ayak uydurduğu varsayılabilir. Anadolu'nun ayakta kalan ormanlarının düzeni ve yüksekliği, kurak koşullara uyum sağladıkları görüşünü destekler. Daha yumuşak iklim koşullarının sedir, meşe, fındık, çınar ve kayın gibi türlerin daha sıcak bölgelerden güney ve doğu yönünde yayılmalarına yol açmıştır[560].

Anadolu'da ormanların yaygın bir şekilde azalmasını ve buna bağlı olarak asırlardan beri pek çok alanlarda yeryüzü şekillerinin değişmesine neden olan erozyon ve millenmeyi sadece doğal iklim değişiklikleri insan kaynaklı nedenlerle bu azalmanın gerçekleştiği düşünülmektedir[561].

---

[559] Yakar 2007, 29.
[560] Yakar 2007, 31.
[561] Yakar 2007, 31-32.

IV. B. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar

Doğu Anadolu Bölgesi'nde gerçekleştirlen etnoarkoelojik çalışmaların en önemli kolunu, bölgede 1960'lı yılların sonlarına doğru başlayan Keban Projesi kapsamında gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar oluşturur. Keban Projesi kapsamında baraj gölü çevresindeki arkeolojik yerleşimler sistemli bir şekilde ele alınırken, yerleşimlerin çevrelerinde bulunan köylerin etnografik unsurları derlenmiştir. Doğu Anadolu bölgesi Anadolu'da ilk etnoarkeolojik çalışmaların yapıldığı bölge özelliğini korurken, diğer yanda ise en yoğun etnoarkeolojik çalışmaların yapıldığı bölge özelliğindedir. Oldukça detaylı çalışmaların yapıldığı bu bölgedeki etnoarkeolojik çalışmalar ele alınırken, öncelikle bölgenin coğrafi yapısı ve yerleşim dokusu üzerinde durulduktan sonra, sırasıyla Elazığ ve yöresi, Malatya ve yöresi, Erzurum ve yöresi son olarak da Van ve yöresinde yapılan etnoarkeolojik çalışmar üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

IV.B.1. Doğu Anadolu Bölgesinin Coğrafi Yapısı

Doğu Anadolu Bölgesi, Elazığ, Malatya, Tunceli, Erzincan, Erzurum, Kars, Ağrı, Van, Hakkâri, Bingöl, Bitlis ve Muş illerini içine elan yüksek platolar, dağ içi ovalar ve sayısız nehir vadileriyle doludur. Kışın çoğu karla kaplanan dağ geçitleri ve nehir vadileri, yazın bir bölgeden diğerine geçişi sağlarlar (Resim 8).

Doğu Anadolu'nun dağlık bölgelerinin iç kesimleri, yüksek dağ silsileleri ile çevrilidir. Bu platonun ortasından geçen büyük girdaplı nehirler, derin vadiler oluşturmuştur. Bir bütün olarak bu bölge, tepelerin ayırdığı geniş ovalar ve yüksek dağ sırtlarından oluşan bir platodur[562].

Bu platoda yer alan sönmüş yanardağların püskürmeleri sırasında oluşan güney uzantıları, ovalar üzerinde yükselmektedir. Doğu Karadeniz kıvrımlarının güneyinde, doğu-batı eksenince uzanan dağ silsilesi, içlerinde oldukça geniş olan Aşkale Ovası gibi birçok ovayı içermektedir. Bu ovanın güneyinde Pasinler Ovası'nın doğu yönünde Deve Boynu olarak bilinen geniş dağ sırtı ile ayrılmış Yukarı Aras Havzası uzanır. Bu havzanın batısında Fırat, Vican ve Pekeriç Ovaları bulunur. Kuzeydeki doğu-batı ekseninin doğu ucunda Büyük Ağrı (Ararat) 5165 m.

[562] Yakar 2007, 334.

ile bölgenin en yüksek noktasını oluşturur ve güneyinde kısmen Van Gölü civarında arazi, bazı yerlerde neredeyse deniz seviyesinden 3000 m.'ye kadar yükselir. Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı dağlarının yanı sıra, Van Gölü'nün kuzey kıyısındaki Süphan Dağ (4400 m.), 130 km. uzunluğundaki bu gölün batı kıyısındaki Nemrut Dağ (2930 m.), Erzurum'un güneyindeki Bingöl Dağları (3368 m.) ve Hakkari'deki Cilo Dağları (4168 m.), Doğu Anadolu'nun yüksek dağlarını teşkil ederler. Bölgeyi birkaç nehir birden sular. Bunlardan Kuruçay (Kura) Erzurum'un kuzeydoğu kesiminin içinde, Kars'ın batısından doğar. Bu nehir doğu ve güney doğu akıntısıyla Gürcistan ve Azerbaycan içinden geçerek Hazar Denizi'ne doğru devam eder. Doğu Anadolu'da en derin vadileri oluşturan Aras Nehri, Bingöl Dağları'ndaki birkaç kaynaktan doğar, Erzurum'a doğru akar, sonra doğuya dönerek Ağrı Dağı'nın kuzeyindeki Ağrı Ovası'na ulaşır ve Kura gibi Hazar Denizi'ne dökülür[563].

Resim 8. Doğu Anadolu Bölgesi fiziki haritası, (http://www.hgk.mil.tr.15.03.2009).

Yukarı Fırat olarak da bilinen Karasu, Fırat Nehri'nin en uzun koludur. Erzurum'un güneyinden doğar ve dönemeçli bir yol izleyerek, art arda uzanan

[563] Yakar 2007, 26.

ovaların içinden geçtikten sonra, Munzur Dağı'nın kuzey tarafı boyunca derin oyulmuş bir vadiye akar. Nehrin akış yönünde üç kapalı havza halinde, Erzurum, Tercan ve Erzincan Ovaları yer alır. Fırat'ın güney kolu olan Murat Nehri'nin uzunluğu 500 km.'nin üzerindedir. Ana akış yönü boyunca Ağrı, Malazgirt, Muş ve Elazığ Ovalarını, kollarından biri ise Palu Ovası'nı sular[564].

Genel bir ifade ile Doğu Anadolu depresyonları çevresinde yarı kurak iklim şartları, yüksek kısımlarda ise yarı nemli soğuk iklim şartları hüküm sürmektedir. Bu özelliklere bağlı olarak ağaç yetişme sınırının altında olan ve yarı kurak şartların hüküm sürdüğü depresyon alanlarında step vejetasyonu, yüksek alanlarda kuzeydoğuda sarıçam, diğer kesimlerde ise meşe ormanları bulunmaktadır[565]. Günümüzde bu bölgedeki yüksek irtifalı alanlar, büyük ölçüde ormanlardan yoksundur. Bunun yerine flora, sürü sahipleri tarafından otlak olarak kullanılan ince çimen tabakaları, bazı yerlerde de hiçbir bitki örtüsünün bulunmadığı alanlardan oluşmaktadır. Ancak, bazı yerlerinde hala ormanlar olan Doğu Toroslar'ın güney yamaçlarına bakıldığında, tepeler ve dağlarda eskiden ormanlık alanların bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bölgede M.Ö.VI.bin ya da M.Ö.V.bin yıldan beri hüküm süren sıcak ve kurak yazlar ve sert kışların, doğal bitki örtüsünde çok fazla etkili olup olmadığı şüphelidir. Diğer yanda aşırı soğuk kışların yüksek irtifalarda ormanların doğal yenilenmesini güçlendirdiği gerçeği de göz ardı edilmemelidir. M.Ö.II. ve I.bin yıllarda ağaç örtüsünün yoğun ve yaygın olduğu kabul edilmektedir. Ormanların insan eliyle tahrip edilmesi muhtemelen Erken Tunç Çağı ya da belki de daha öncesinde başlamıştır. Ağaç örtüsünün ortadan kalkmasının bir sonucu olarak gelen şiddetli erozyonlar coğrafi görünümü büyük ölçüde değiştirmiştir. Daha yumuşak çökel kayalar ve üzerlerindeki toprakların, özellikle karların erimeye başladığı bahar mevsimi başında sürekli olarak yağmurlar ve akarsular tarafından yıkanıyor olması, dağ içi ovalarda bitki örtüsünün yetişmesini engellemiştir. Bu bölgede çeşitli nedenlerde yok olan ağaçlara, en büyük zararı kırsal toplulukların yerleşik düzene geçmesiyle birlikte başlayan, otlak ve ekili alan gereksinimi yol açmıştır. Son zamanlara ait örnekler, çoban gruplarının da ormanlara ciddi zarar verebileceğini de göstermiştir. Dağ otlaklarında otlatılan keçi sürülerinin ağaç filizleri ve yapraklarını yemesiyle verilen zarar, sürekli ve mevsimlik yerleşmelerinin

[564] Yakar 2007, 27.
[565] Atalay 1983, 167.

yoğunluğuyla orantılıdır. Bu nedenle, Tunç ve Demir Çağları'nda bu zararın çok büyük boyutlu olmadığı düşünülebilir[566].

Bölgede bulunan başlıca nehirler, Fırat'ın belli yerleri dışında geçişe elverişli değildir ve bu nedenle sulu tarımda geniş çaplı kullanılmazlar. Ancak, Kuruçay ve Aras gibi nehir vadileri boyunca uzanan otlaklarda otlayan büyük sürüler için başlıca su kaynağını teşkil ederler. Yoğun çobanlık yapılmasında suların büyük önem taşıdığı diğer iki nehir ise, Fırat'ın kuzey kolu olan Karasu ve güney kolu olan Murat'tır. Keban Barajı'nın yapımından önce, geniş bir vadinin batı ucunda Murat, Karasu'ya kavuşuyordu. Hem Murat, hem de Kuruçay'ın geçen binyıllar içinde akış yönlerini önemli ölçüde değiştirdikleri anlaşılmaktadır. Bu süreç içinde, yakınlarında yer alan çok sayıda arkeolojik yerleşim yeri ortadan kalkmış olmalıdır. Fırat ve kolu Murat, yoğun tarımın prehistorik dönemlerden beri sürdürüldüğü bu bölgenin batı kesiminde çok verimli vadiler ve havzalar sunmaktadır[567].

IV.B.2. Elazığ ve Yöresinde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar

Elazığ ve yöresindeki etnoarkeolojik çalışmaların başlangıcı Keban Projesi çalışmalarına dayanmaktadır. Proje kapsamında yütülen arkeolojik kazılar Aşvan ve Altınova olarak adlandırılan Elazığ yöresinin iki verimli olvasında gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalarla yöredeki arkeolojik yerleşimlerin bir çoğu kısa ve hızlı süren kazılarla bilim dünyasına sunulurken, yöredeki etnografik unsurlar da sistemli bir şekilde derlenmiştir.

Elazığ yöresi, Anadolu'nun ilk etnoarkeolojik çalışmalarının yapıldığı yer olma özelliğini korurken, yörede sonraki yıllarda Uslu'da (Sivrice-Elazığ) geleneksel yöntem ve tekniklerle üretilen çömlekler etnoarkeolojik araştırma konusu olmuştur.

IV.B.2.1. Elazığ ve Yöresinin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu

Doğu Anadolu'da Elazığ çevresinde yer alan, Fırat ve kollarının suladığı ovalar ve nehir vadileri, prehistorik dönemlerden beri çiftçi toplulukları ve çoban grupları için verimli habitatlar sunmaktadır[568]. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Altınova, Bingöl Dağları'ndan elde edilen obsidyen nedeniyle daha M.Ö.6000'lerin

[566] Yakar 2007, 334.
[567] Yakar 2007, 335.
[568] Yakar 2007, 335.

sonlarından başlayarak, Kuzey ve Orta Anadolu'ya, Suriye üzerinden Mezopotamya'ya, Kafkaslara ve İran'a ticaret yolları ile bağlanmıştır. M.Ö.3000 yıllarında bu ilişkilerin yoğun biçimde sürmekte olduğunu gösteren kanıtlar bulunmuştur. Ticaretin gelişmesinin en önemli nedenlerinden biri Altınova'daki yerleşmelerin, birer metal işleme merkezi olmalarıdır[569]. Bölgenin, M.Ö. II. binyıl yazılı belgelerinden anlaşıldığı üzere, yaklaşık olarak Keban Bölgesi'ne lokalize edilen Isuwa halkı tarafından yoğun olarak yerleşim gördüğü anlaşılmaktadır[570]. Bölge, M.Ö.I.binyılda Urartu ve Assur devletleri arasında devamlı bir anlaşmazlık konusu olmuştur[571].

Deniz seviyesinden 1050 m. yükseklikte, kuzeydoğu ve güneybatı ekseni boyunca uzanan 16 km., en geniş yerde de genişliği 3,5 km.'lik bir çukurluktan oluşan Elazığ alüvyon ovası, Doğu Anadolu'nun bu kesiminde en yoğun yerleşim gören alanlardan biridir. Elazığ Ovası'na göre daha büyük olan ve Elazığ Ovası'na Mohu Boğazı ile bağlı olan Altınova ise büyük ekseni boyunca, 35 km. uzunluğa, 10 km. kadar da genişliğe sahiptir[572]. 2-4 km. genişliğinde, yüksek bir sönmüş volkanlar kuşağı kuzey tarafından bu ovayı kuşatmaktadır. Bu bölgedeki dağ içi ovalarda, ekim ayından Nisan sonuna kadar, toplam üç aya yaklaşan bir sürede don olur ve bunun yaklaşık %20'lik kısmının baharda meydana gelmesi, tarıma önemli derecede zarar verebilmektedir. Bununla birlikte, Keban Barajı'nın suları altında kalan Altınova gibi kışın ısının sıfırın altına düştüğü kapalı habitatlarda, yazın ısının 25 dereceye ulaştığı iklim, dağlık arazilerde olduğundan biraz daha ılıman geçer. 1938'den 1975'e kadar bölgedeki yağış miktarı 270 mm. ve 572 mm. arasında değişmiş ve yıllık ortalama yağış miktarı 428 mm. olarak hesaplanmıştır[573] (Resim 9).

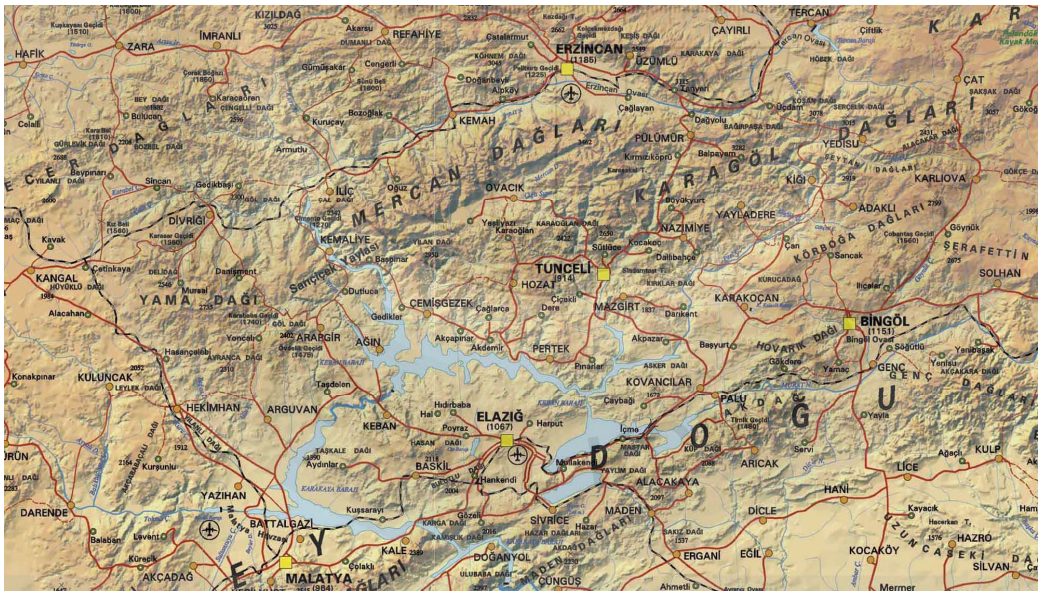
[569] Aktüre 1997, 102-103.

[570] M.Ö.II.binyıla ait Hitit yazılı kaynaklarından öğrenildiğine göre, Altınova, Isuwa Ülkesi'nin sınırları içerisinde kalmaktadır. Hitit yazılı kaynaklarına göre, M.Ö.1600 sıralarında, I.Hattuşili Puran'ı (Fırat'ı ya da Murat Suyu'nu) aşarak bölgeye gelen ilk Hitit Kralı olmuştur. Esin 1979, 68; Keban Bölgesi'ne yerleştirilen Isuwa halkının kısmen göçebe olduğu II. Tuthaliya'nın, Kizzuwatna kralı ile yapmış olduğu antlaşmadan öğrenmekteyiz. Yine bu antlaşmadan Isuwalıların Hurrilerle Kizzuwatnalılar arasında sürekli yer değiştirdikleri anlaşılmaktadır. Ünal 2005, 169.

[571] Esin 1979, 68.

[572] Sergün 1975, 7.

[573] Sergün 1975, 19.

ERZİNCAN
ELAZIĞ
MALATYA
TUNCELİ
BİNGÖL
KEMAH
ÖVACIK
PERTEK
KEBAN
ARGUVAN
HEKİMHAN
YAZIHAN
BATTALGAZİ
DARENDE
AKÇADAĞ
KALE
DOĞANYOL
SİVRİCE
MADEN
ÇÜNGÜŞ
ERGANİ
EĞİL
DİCLE
HANİ
LİCE
ARICAK
ALACAKAYA
KOVANCILAR
KARAKOÇAN
PALU
KARAKOÇAN
YAYLADERE
NAZİMİYE
PÜLÜMÜR
ÜZÜMLÜ
ÇAYIRLI
TERCAN
KARLIOVA
ADAKLI
YEDİSU
KİĞI
SOLHAN
GENÇ
KULP
HAZRO
SİLVAN
KOCAKÖY
ÇAT
KARAGÖL DAĞLARI
MERCAN DAĞLARI
YAMA DAĞI
KARA DAĞ
KORUCADAĞ
HOVARIK DAĞI
ASKER DAĞI
KARAKAYA DAĞI
ÇİMİŞGEZEK
HOZAT
MAZGİRT
OVACIK
İLİÇ
KEMALİYE
DİVRİĞİ
KANGAL
KULUNCAK
ARAPGİR
AŞIN
HAZAR GÖLÜ
HAZAR DAĞLARI
KARGA DAĞI
KARAKAYA KARAT
KEBAN BARAJI
KARAKAYA BARAJI
KARAKAYA KARAT
KEMAH BARAJI
KEMAH
KARAKAYA

çıkmalarını gerektiren şartlardan en önemlileri, bilhassa kurak ve yarı kurak iklim bölgelerinde toprak ve su kaynaklarıdır[575] (Resim 10).

Resim 10. Miyadin Köyü, toplu yerleşme, Kuban 1970, lev.10-1.

Yerleşmeler için hayati önem taşıyan su kaynakları, yerleşme yerlerinin seçiminde ve dağılışında etkili olurken, kurak ve karasal bir iklimin etkisi altında olan bu bölgede köyler genellikle dar ve derin vadilerin su yatağının hemen kenarında ya da yakınında gelişmiştir. Bazı kez de akarsu köyün içinden geçmekte ve köy evleri de su yatağı boyunca dizilmektedir. Verimsiz ve çorak toprakların göz alabildiğine uzandığı Doğu Anadolu'da köylerin böylesine su yatağına bağımlı oluşu olağandır[576] (Resim 11).

Ekili toprakların kolaylıkla sulanması, günlük su gereksinmelerinin karşılanması ve kavurucu yaz günlerinde serinletici bir gölgeliğin oluşması gibi suyun sağladığı çeşitli olanaklardan dolayı, su yatağı köy yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Bu nedenle köylerin yerleşme noktasını belirleyen ve biçimlenişini koşullandıran en önemli fiziksel etken su yatağıdır diyebiliriz[577].

Altınova'da yer alan köylerin büyüklüğü ve dağılım düzeni, bazı habitatlarda belli bir noktadan sonra, köy topluluklarının genişlemesine engel olduğunu göstermektedir. Yerleşme dokusunda farklılıklara yol açan yer seçimi, topluluklar

[575] Tunçdilek 1967, 34-38; Sergün 1975, 72-73.
[576] Atalay 1983, 168.
[577] Alpöge 1971, 131; Sergün 1975, 73.

aynı etno-kültürel gelenekleri paylaşıyor olsalar bile, coğrafi faktörler ve sosyo-ekonomik örgütlenme ile ilişkilidir.

Resim 11. Doğu Anadolu'nun dağlık arazilerinde, sürekli yerleşmeler için en ideal ortamları geniş dağ vadileri sunmaktadır, Malatya Dağları eteklerinde Murat Nehri kenarında Pulur (Sakyol) Köyü, Koşay 1970, lev.1.

Örneğin, bu bölgedeki karma çiftçi toplulukların oturduğu köyler, etrafı dağlarla çevrili ovaların kenarlarında yer almaktadır[578]. Söz konusu bölgede, ovalarda ve düzlük kısımlarda, hatta engebeli yerlerde bile dağınık olmayan, toplu yerleşmeler bulunmaktadır. Mahalle, mezra gibi küçük yerleşmelerde de bu durum izlenmektedir. Ekonomik etkenler, aile içi ilişkiler, akrabalık bağları, dışa dönük konularda genel yararlar insanları bir arada yaşamaya ve dayanışmaya yöneltmiştir. Konutların sırt sırta dayanması, esas yapıya yapılan devamlı eklentiler, işlev değişikliği nedeni ile ortaya çıkan değişim ve onarımlar, sosyo-ekonomik güvence etkenlerinin mimariye yansımalarıdır[579]. Verimli ovaların içlerine yakın yerde bulunan ya da alüvyal nehir vadileri boyunca uzanan düz arazi parçaları tahıl tarımına, tepelerin alçak yamaçları ise meyve bahçeleri, tepelerin daha yüksek kesimleri genellikle yazın hayvanları için otlak alan olarak kullanılmasına olanak sağlamaktadır[580]. Bununla birlikte, bölgede daha erken tarihli yerleşimlerin, savunma

[578] Yakar 2007, 342.
[579] Sergün 1975, 73. Akkoyunlu 1982, 234.
[580] Yakar 2007, 342.

ve emniyet zorluklarının sonucu olarak, erişilmesi güç alanlarda kurulduğu da göz önünde bulundurulması gereken bir unsurdur[581].

Bölgede tarım ve hayvancılık dışında bazı mesleki faaliyete rastlanırsa da bunlar enderdir. Bu faaliyetler Harput'ta köklü bir geleneği olan bakırcılık dışında dokuma, duvarcılık, marangozluk, tenekecilik, kalaycılık, demircilik, basmacılık ve çömlekçilik gibi zanaat dallarından ibarettir. Örneğin, Aşvan'da marangoz işliğinin yanı sıra oldukça teşkilatlı bir demirci işliği bulunmaktadır. Çömlekçilik ise çevresinde çanak çömlek yapımına çok elverişli topraklar bulunan ve köklü bir çanak çömlek geleneğine sahip olan Uslu (Elazığ) ve Ağın'da (Elazığ) izlenebilir. Bununla birlikte Ağın'da (Elazığ) bilinen en önemli zanaat kolu basmacılıktır[582].

Yörede bakırcılık zanaatının gelişmesindeki en önemli unsur şüphesiz Ergani (Diyarbakır) bakır yataklarının bölgeye olan yakınlığıdır. Ergani Elazığ'a olan 75 km. Diyarbakır'a ise 85 km.'dir. Kırmızımsı renkte ve simgesi "*Cu*" olan kimyasal element ısıyı ve elektriği çok iyi ileten, son derece sünek bir madendir[583]. Anadolu'da Çayönü (Diyarbakır) tepesinde M.Ö.IX–VII. binyıllarda izlerine rastlanmıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da, doğal bakır dövülerek şekillendirilmiş, boncuk gibi takılar ve basit aletler yapılmıştır[584]. Metalürjik bir faaliyet olmasa da, bakırın ilk kullanımlarından olması bakımından oldukça önemlidir. Bakır kopmaksızın biçim değişikliğine uğrayabilen, ham dayanıklılığı ve sertliği yüksek olmayan bir metaldir. Havanın ve deniz suyunun etkilerine karşı dayanıklıdır, fakat uzun süre açık havada kaldığında, üstünde yeşili renkli, ince bir koruyucu bakır karbonat (patina) katmanı oluşur[585].

Harput'ta bakır madeni 50 kg.'lık külçeler halinde ihraç edilir ve bu külçeler silindirciler tarafından satın alınarak eritilir. 5-10 kg.'lık küçük külçeler haline getirilir. Küçük külçe bakırlar silindirden birkaç defa geçirilerek ezilir. Bu arada bakır sertlik kazanır, sert bakırın ezilmesi zorlaştığından fırına atılarak tavlanır. Suya batırılarak tekrar silindirden geçirilir. İstenilen ebat ve kalınlık elde edilinceye kadar bu işlem sürdürülür. Bu işlem sonunda bakır yuvarlak (disk) veya levha (tahta) haline getirilir. Makina silindirin bilinmediği dönemde, külçe bakır demirci örsünde

[581] Kuban 1970, 173.
[582] Günay 1980, 47.
[583] Savaş 2006, 7.
[584] Özbal 2005, 9.
[585] Savaş 2006, 7.

dövülmek suretiyle levha haline getiriliyordu. Levha bakırlar, dövme, çekme ve dökme teknikleri gibi tekniklerle şekillendirildikten sonra kazıma, kakma ve çakma üslupları ile şekillendirilir. Bezeme çeşitleri arasında bitkisel süslemelerde en çok kullanılan yaprak, lale, nar, narçiçeği, selvi gibi motifler kullanılırken, hayvan figürleri arasında tavşan, panter, aslan, kaplan, yabani keçi, karaca, eşek, balık ve çeşitli kuş figürleri kullanılır. Bunların yanında yazı ile süsleme ve geometrik süsleme de sevilen süsleme çeşitleri arasındadır[586].

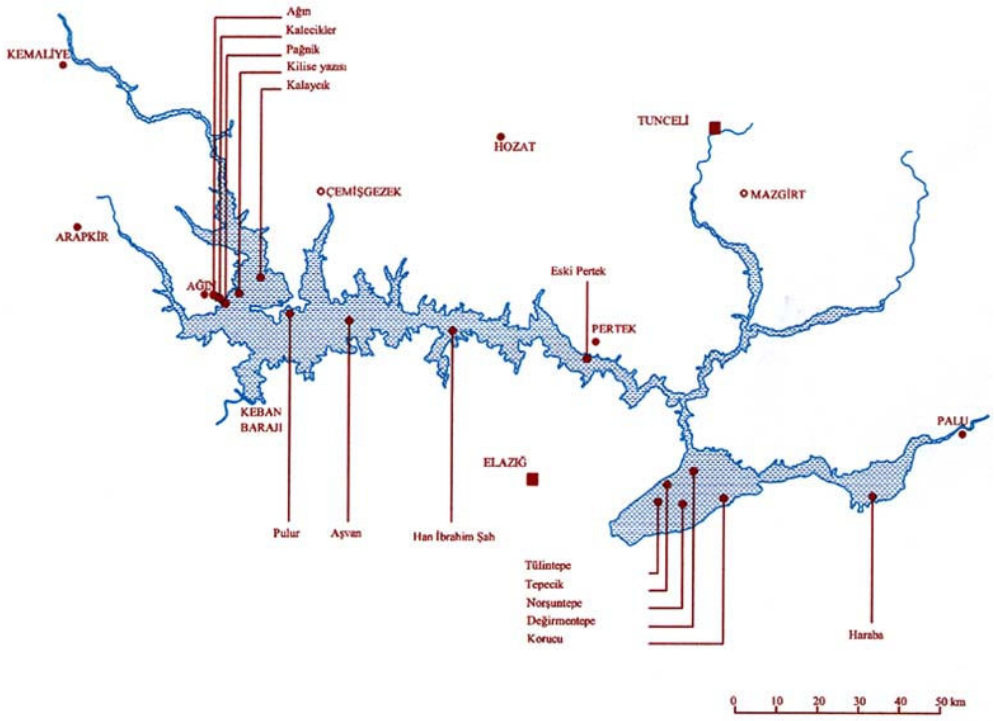
Türkiye'de her ne kadar adı etnoarkeolojik çalışma olmasa da bu konuda yapılan çalışmaları oldukça eskiye 1968 yılına[587], bir bakıma Türkiye arkeolojisinde yeni bir dönemin başlangıcı olan tarihe kadar götürmek gerekir. Bu tarihten sonra ODTÜ'nün girişim ve maddi desteğiyle, yeni inşa edilmekte olan Keban Barajı'nın sular altında bırakacağı alanlarda kalacak kültürel değerler üzerinde uluslararası bir kurtarma projesi gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu projeyi 1978–1989 yıllarını kapsayan dönemde Karakaya ve Atatürk Baraj Gölleri alanındaki Aşağı Fırat Projesi izlemiştir. Kısacası, söz konusu çalışmaların Keban kısmını oluşturan bölümüne Yukarı Fırat, diğerleri Aşağı Fırat Havzası kapsamında yürütülen çalışmalar olarak adlandırabiliriz. Bu büyük projeler baraj gölleri altında kalacak olan kültürel mirasın ortaya çıkartılması, belgelenmesi ve kurtarılması ile gelecek kuşaklara aktarılması sorumluluğunu da beraberinde getirmiştir. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin desteğiyle yapılan çalışmalar, baraj göllerinin dolmasıyla son bulmuştur.

IV.B.2.2. Keban Projesi Kapsamında Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar

Keban Baraj Gölü yöresinde 1968 yılından sonra arkeoloji ve etnografya alanında yapılan çalışmalar, bir bölgenin her yönden, yerli ve milletlerarası heyetlerce, birlikte ele alınması bakımından, bilim tarihinde eşine az rastlanır bir işbirliği örneğidir[588]. Proje kapsamında öncelikle 125 km. boyunca uzanan, 680

[586] Memişoğlu 1973, 33–54.
[587] Yakar 2002, 25.
[588] Aslında ODTÜ'nün Keban Baraj Gölü altında kalacak eserlere ilgisi 1966 yılında başlamıştır. 1966 yılında bölgeye yüzeydeki kültür kalıntılarını tespit düşüncesiyle, yeni kurulmuş olan restorasyon bölümünden bir heyet yollanmıştır. Ancak bu heyetin, Baraj Bölgesi'nin tarihi eserler bakımından bir önem taşımadığı raporunu, yine aynı yıl Elazığ'a giden başka bir heyetin raporu kökünden çürütmüştü. Bu son heyetin bölgeden getirdiği resim ve buluntularla bir sergi düzenlendi. Yayın ve sergiye ilgi beklenenin üzerinde olmuştur. Bu durumu ODTÜ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat

km^2'lik bir su birikim alanının genel bir tarama yapılmış[589], bu surette bölgenin fiziki yapısı hakkında bir fikir edinilmiştir. Buna göre bölgede mevcut ovaların ve vadilerin toprak birikmelerinin kalınlığına, akarsuların dağılımına ve çokluğuna dayanarak, yerleşmeye elverişli görülen bölgeler seçilmiştir. Bölgenin %45 taranmış, Altınova ve Aşvan Bölgesi'nde daha geniş bir araştırma yapılmıştır[590] (Resim 12).

Resim 12. Keban Baraj Gölü Havzası'nda yürütülen çalışmalar sonucu tespit edilen buluntu merkezleri, www.tacdam.metu.edu.tr.

Fakültesi ve Chicago Üniversitesi'nin 1967 yılında Keban Bölgesi'ne birlikte yolladığı arkeoloji heyetinin çalışmaları izlemiştir. 1968 yılı Mayıs-Haziran dönemine kadar Keban Baraj Gölü Projesi'nde yapılacak olan arkeolojik, etnografik ve diğer çalışmaların programı belirlenmiş, yerli ve yabancı heyetler organize edilmiştir. Kurdaş 1970, 1vd.
1968-1971 yılları arasında Pulur-Sakyol (Tunceli) ve 1972 yılında Yeniköy Höyüğü (Tunceli) H.Z.Koşay tarafından, 1968-1972 yılları arasında Kalaycık-Ağın (Elazığ) çevresi Ü.Serdaroğlu, 1968-1973 yılları arası Aşvan Höyüğü (Elazığ) çevresi İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nden D.French tarafından araştırılmıştır. 1973 yılında Değirmentepe (Elazığ) R. Duru, 1968 yılında Fatmalı- Kalecik (Elazığ) Robert Whallon Jr., 1970-1971 yılları arasında Han İbrahim Şah (Esenkent-Elazığ) H. Ertem, 1969-1970 yılları arasında Haraba (Elazığ) B.Öğün tarafından araştırılmıştır. 1968–1972 yılları arasında Korucutepe (Elazığ) Maurits von Loon, 1968–1974 yılları arasında Körtepe (Elazığ) ve 1968-1974 yılları arasında da Norşuntepe (Elazığ) Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden H.Hauptman tarafından araştırılmıştır. Bölgede yapılan çalışmaları, 1968–1971 yılları arasında Richard P. Harper'ın Pağnik (Elazığ), 1968-1974 yılları arasında U. Esin'in Tepecik (Elazığ) ve son olarak da 1971-1974 yılları arasında G. Arsebük ve U. Esin tarafından Tülintepe'de (Elazığ) yürütülen çalışmalar izlemiştir.

[589] Esin 1979, 66.

[590] Whallon-Kantman 1970, 1.

Van Gölü'nden sonra, Türkiye'nin ikinci büyük gölü sayılan Keban Baraj Gölü, Doğu Toros ve Kuzey Toroslar'ın yüksek dağ silsileleri arasında kalan birkaç büyük ovayı kaplamıştır. Batıda Aşvan yörelerini içeren, Kuzova ya da Küçükova, doğuda Güzelova olarak adlandırılan, Uluova ya da Altınova bunların en önemlisidir[591]. Çok verimli bir ova niteliğinde olan Altınova'da 38 buluntu yerinden 32 tanesinin höyük, 6 tanesi ise höyük yapısı göstermeyen yerleşme olduğu tespit edilmiştir[592].

Bu verimli ovada tespit edilmiş olan höyük ve yerleşimler arasında, en önemlilerinden biri Alişam Köyü (Harmanpınar) yakınındaki Norşuntepe'dir (Elazığ). Diğer önemli höyük ve yerleşimler arasında, Korucutepe (Elazığ), Tülintepe (Elazığ), Değirmentepe (Elazığ) ve Tepecik (Elazığ) sayılabilir. Batıda, Kuzova ya da Küçükova olarak adlandırılan bölgede ise, başta Pulur (Sakyol) ve Aşvan (Elazığ) olmak üzere, Taşkun Mevkii (Elazığ), Taşkun Kale (Elazığ), İbrahim Şah (Esenkent-Elazığ), Kalecik-Kalaycıktepe (Tunceli) ve Ağın (Elazığ) belli başlı höyük ve yerleşimlerdendir.

Altınova Bölgesi'nde gerçekleştirilen en önemli etnoarkeolojik çalışmalardan ilki, A.Alpöge'nin 1971 yılında Keban Bölgesi'ndeki kırsal bölge mimarisi ile ilgili etnografik belgeleme çalışmasıdır[593]. Altınova Bölgesi'nde Akmezra, Tepecik, Munzuroğlu, Haçeri, Arozik, Habusu (İkizdemir) ve Şemsi Köyleri'nde, Elazığ-Pağnik yolu üzerinde Alibey, Miyadin Köyleri gezilmiş, buralarda bulunan önemli yapıların rölöveleri yapıldıktan sonra köy evlerinin ayrıntılı fotoğrafları çekilip krokiler çizilmiştir. Bunların dışında köylerin tarihi gelişimi ve toplumsal yapısı hakkında bilgi toplanmıştır[594].

Eckart W. Peters'in *"Altınova'da Kerpiç Evler"* adlı çalışması 1972 yılında yayınlanırken, çalışmasının gerekçesi olarak, 1968 yılında tespit edilen Norşuntepe (Elazığ)'nin Erken Tunç Çağı'ndan günümüze kadar olan safhaları kapsayan kültür katlarındaki evlerin yapı malzemeleri, duvarların konstrüktif ve bazı detayları arasındaki benzerliği göstermiştir[595]. Bu gerekçe aslında Anadolu'da etnoarkeoloji çalışmalarının Keban Projesi ile başladığının da açık bir ifadesidir. E.W.Peters'in

[591] Esin 1979, 67.
[592] Whallon-Kantman 1970, 4.
[593] Yakar 2002, 26.
[594] Alpöge 1971, 131-134, lev.100-109; Alpöge 1972, 159, lev.121-122.
[595] Peters 1972, 163-172, lev.123-141.

1973 yılı Keban Projesi çalışması kapsamında diğer önemli etnoarkeolojik çalışması, *"Altınova Halk Mimarlığında Erzak Saklama"* adını taşımaktadır[596]. E.W.Peters M.Tessensohn ile Altınova'da (Harmanpınar) Köyü'nde yaptığı araştırmada, mimarinin yanı sıra halk sanatının bir parçası olan bezek ve yazıtları incelemiştir. Çalışma, *"Altınova Alişam Köyü'ndeki Bezek ve Yazıtlar"* adını taşımaktadır[597].

E.W.Peters gerek Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Norşuntepe (Elazığ) kazıları, gerekse Keban Bölgesi'nin diğer yerlerinde gerçekleştirilen kazılar sonucunda gözlemlerine dayanarak, Eski Anadolu'nun bu bölgesindeki kırsal mimarinin, yapım, konum, biçim gibi ana ilkelerinin binlerce yıldan beri ne denli az bir değişime uğradığını tespit etmiş ve bu tespitini *"Keban Yöresinde Kırsal Yapı Biçimleri"* adlı çalışmasında ortaya koymuştur[598].

Keban Projesi'nin uygulamaya konulduğu 1968 yılından başlayarak, kazı yerine yakınlığı ve sağladığı imkânlar nedeniyle kazı ekibinin kaldığı Munzuroğlu Köyü'nde bir ev, etnoarkeolojik yönden, A.Koyunlu tarafından detaylı olarak incelenmiştir[599]. Bununla birlikte A.Koyunlu 1973 yılı Keban Projesi kapsamında gerçekleştirilen çalışmada, *"Elazığ Ağmezra Köyü'nde Değirmen Yapısı ve Yapım Özellikleri"* adlı makalesi de ülkemizde gerçekleştirilen etnoarkeolojik çalışmalar arasındadır[600]. Keban Projenin daha sonraki yılları olan 1974–75 yıllarını içeren bölümünde, "*Munzuroğlu Köyü Yerleşmesi Konut Yapıları ile İlgili Gözlemler"* A.Koyunlu tarafından ele alınmıştır[601].

Altınova Bölgesi dışında kalan ve araştırması yapılan diğer bölge Aşvan Bölgesi'dir. Aşvan Höyük ve buna bağlı olabileceği düşünülen Çayboyu (Elazığ) ve Taşkunkalesi (Elazığ) ayrıntılı olarak incelenmiştir. Han İbrahim Şah (Esenkent-Elazığ), Kalaycık-Kaleciktepe (Tunceli), Pulur-Sakyol (Tunceli) da araştırmanın bu bölümünde üzerinde durulan yerleşim yerleridir[602]. Pulur-Sakyol (Tunceli), 1968 ön raporundan başlamak üzere, 1969 ve 1970 yıllarında yapılan çalışmalar ile

[596] Peters 1979, 127-134, lev. 78-96.
[597] Peters-Tessensohn 1982, 139-163, lev.99-112.
[598] Peters 1982, 201-215, lev.113-134.
[599] Koyunlu 1976, 215-218, lev.132-136.
[600] Koyunlu 1979, 143-149, lev.96-104.
[601] Koyunlu 1982, 233-247, lev.135-151.
[602] Whallon-Kantman 1970, 4-5.

sonrasında, 1977 yılında "*Pulur-Sakyol'un Etnografyası ve Folkloru"* H.Z.Koşay tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır[603].

Y.Durul'un yörenin dokuma sanatları ile ilgili bilgileri derlediği *"Baraj Gölü Çevresi Dokuma Sanatları"* adlı çalışması ise 1969 yılında yayınlanmıştır[604]. Yine bölgede bu dönem içinde yapılan çalışmalar arasında, F.Memişoğlu'nun *"Harput Bakırcılığı"* üzerine yaptığı araştırma önemlidir. F.Memişoğlu, çalışmasında Harput'ta bakırcılık zanaatının gelişmesini, Ergani bakır maden yatağının yakınlığı ile açıklarken, bakırcılıkta kullanılan aletleri, bakır kapların yapımını, çeşitlerini, formlarını, şekillendirilmesi ve bezenmesi konusunda ayrıntılı bir çalışma yapmıştır[605]. F.Memişoğlu, bakır eşyaların bölgede statü belirleyici bir etkiye sahip olduğu ifade ederken, bu madenle ilgilenen kişilerin sosyal örgütlenmeleri üzerinde de durmuştur. Ayrıca bakır madeninin halk hekimliğindeki yeri de çalışmada yer almaktadır.

M.Şener'in Çemişgezek (Tunceli)'teki yerleşme, konut, ısınma, aydınlatma, yemek çeşitleri ve halk hekimliği konusunda; Palu (Elazığ) ilçesi ve çevre köylerinde ise yerleşme, konut, tarım, hayvancılık ve inançlara konusunda yapmış olduğu çalışmalar etnoarkeoloji konusunda Anadolu'da yapılan ilk çalışmalar arasındadır. Bu çalışmaların dışında H.Yanıkoğlu'nun yöre ile ilgili beslenme, evlenme, halk eğlenceleri, seyirlik oyunları, türküleri, manileri, atasözlerini ve bilmecelerini derlediği araştırma 1969 yılında derlenmiştir[606].

G.Hillman'ın 1973 yılında Aşvan Bölgesi'nde geleneksel zirai üretim verileri aracılığı ile geçmiş toplumlarda nüfus yoğunluğu hesaplamalarına yer veren makalesi *"Agricultural Productivity and Past Population Potential in the Avsan Region"*[607], etnoarkeoloji alanında Anadolu'da gerçekleştirilen bir diğer önemli çalışmadır. Aşvan Bölgesi ile ilgili yayın verenler arasında D.H.French [608] ve D. Williams [609] da bulunmaktadır.

---

[603] Koşay 1970, 139-172; Koşay 1971, 99-101,lev.73-79; Koşay 1972, 127-132, lev.95-97; Koşay 1977, 1-132.
[604] Durul 1969, 1-70.
[605] Memişoğlu 1973, 33-54.
[606] Günay 1980, 4.
[607] Hillman 1973, 217-240.
[608] French 1973, 191-196.
[609] Williams 1973, 277-279.

1968 yılı Yaz Çalışmaları sonucunda Altınova Bölgesi'nin dışında kalan, Çağlar Köyü, Til Köyü, Fatmalı Köyü, Aşvan Köyü, Esenkent Köyü, Oğuzlar Köyü, Pağnik ve Pulur-Sakyol mimarisini oldukça geniş ve ayrıntılı bir biçimde araştıran D.Kuban'ın çalışması yine ilk etnoarkeolojik çalışmalar arasındadır[610]. 1968 yılı çalışmalarında, barajın faaliyete geçmesi ile birlikte sular altında kalacak olan Eski Pertek (Tunceli)'deki Baysungur ve Çelebi Camileri ile Til Ağası Köyü'ndeki Süryani Kilisesi, Ağın (Elazığ) yakınında Arapkir Çayı üzerinde bulunan, Karamağara Köprüsü ve suların yükselmesiyle bir ada haline gelecek olan Pertek Kalesi, ODTÜ Restorasyon Bölümü çalışanları tarafından incelenmiş, fotogrametrik tespiti yapılmıştır[611].

Keban Projesi kapsamında gerçekleştirilmiş olan etnografya ve arkeoloji çalışmalarını özetledikten sonra, çalışmaların ayrıntılı bir biçimde ele alınacağı bundan sonraki bölümde, yöredeki yapılan etnografya ve arkeoloji çalışmaları, bölgenin coğrafi zorunluluğundan kaynaklanan nedenlerle, iki bölgede incelenmeye çalışılacaktır.

Keban Baraj Gölü havzasının batısında, Kuzova ya da Küçükova olarak adlandırılan bölgede, yürütülen arkeolojik çalışmalardan, başta Pulur (Elazığ-Sakyol) ve Aşvan (Elazığ) olmak üzere, Çayboyu (Elazığ), Taşkun Mevkii ve Kalesi (Elazığ), Han İbrahim Şah (Esenkent-Elazığ) ve Kalecik- Kalaycıktepe (Tunceli) Höyüğü ve yerleşimleri ile daha başka yerleşimler, Keban Projesi kapsamında sistemli arkeolojik kazılarla araştırılırken, diğer yandan da yakın çevredeki Çağlar Köyü, Til Köyü, Fatmalı Köyü, Aşvan Köyü, Esenkent Köyü, Oğuzlar Köyü, Pağnik ve Pulur-Sakyol Köyü etnoarkeolojik açıdan incelenmiştir[612].

---

[610] Kuban 1970, 173-182, lev.1-15.

[611] Tükel-Bakırer 1970, 183-186.

[612] Durul 1969, 1 vd; French 1971, 31–33; French ve Diğerleri 1972, 45–53; French 1973, 191–196; French ve Diğerleri 1974, 25–41; French ve Diğerleri 1976, 13–18; Günay 1976, 183 vd; Günay 1980, 1vd; Hillman 1973, 217–244; Koşay 1970, 139–142; Koşay 1971, 99–101; Koşay 1976, 175–182; Koşay 1977, 1–132; Kuban 1970, 173–176; Serdaroğlu 1971, 23–26; Whallon-Kantman 1970, 5; Williams 1973, 277–279; Yakar 2002, 25.

Aşvan Bölgesi'nde Keban Projesi kapsamında yürütülen çalışmalar, bu habitatın Ağın Deresi, Kalaycık, Öğrendik ve Kalecik gibi yerleşmelerde prehistorik çağlar boyunca çeşitli kültürlerin yaşam alanı olduğunu göstermiştir. Kökten 1974, 1-5.

Murat Nehri'nin bir kolu olan Kuruçay boyunca uzanan höyük ve yerleşmeler arasında, en büyük yerleşim yeri Aşvan Kale (Elazığ), çiftçilik için ideal bir habitat olan verimli Murat Nehri kavisi içerisinde yer almaktadır. Aşvan Kale'ye (Elazığ) göre daha yüksek ve engebeli bir arazide kurulmuş ve çevresinde bol otlakların bulunduğu, Taşkun Mevkii (Elazığ), bölgedeki önemli yerleşmeler arasında bulunmaktadır. Whallon-Kantman 1970, 4; Yakar 2007, 366.

Bölgenin, Erken Tunç Çağı'nda etno-kültürel istilaya uğradığı görüşünü, Pulur-Sakyol (Tunceli) Erken Tunç Çağı II köyü ve Han İbrahim Şah (Esenkent-Elazığ) Erken Tunç Çağı II köyü mimari yapılarında açıkça gözlemlenebilen değişim doğrulamaktadır. Söz konusu yerleşimlerin Erken Tunç Çağı II kültür katlarında yerleşik topluluklara özgü, daha önceki yerleşme tarzlarından kopmalar görülmektedir. Özellikle evlerin inşasında, daha hafif, dal örgü ve çamur yapılar, bu toplulukların bu yerleşmelerde yaz aylarında oturan yarı göçebe kesimine ait olabileceğini düşündürürken, inşa ettikleri kerpiçten evlerde de olasılıkla bütün yıl boyunca oturmuşlardır[613].

Transkafkas unsurların Aşvan Bölgesi'ne nüfuzları, Aşvan Kale (Elazığ) ve Taşkun Mevkii (Elazığ) 3.evre yerleşmesinde gözlemlenebilmektedir. Söz konusu evrelere ait, muhtemelen semerdamlı üç kerpiç ev ile dal örgü ve çamurdan inşa edilmiş bir yapı bulunmuştur. Bu evlerin duvarları ahşap kazıklarla desteklenmiştir. İçinde yüksek bir platformun bulunduğu kerpiç yapılardan biri, tahılların ve belki de yünün işlendiği ortak bir faaliyet alanı olarak kullanılmış olmalıdır[614]. Yapıların birinin tabanında siyah açkılı bir depo küpünün ve tahıl işlemede kullanılan bir el değirmeninin bulunmuş olması, bu yapının ev işlerinde kullanılmış olabileceğini düşündürür.

Pulur-Sakyol (Tunceli):

Konumu: Pulur-Sakyol Höyük Tunceli) adını, aynı isimle anaılan yakınındaki köyden almıştır. Tunceli ilinin Çemişgezek ilçesine bağlı, Elazığ'a olan uzaklığı 45 km., Çemişgezek'e olan mesafesi de 25 km. dir. Pulur-Sakyol, 800 m. rakımında olup, çevresini Kuzey'de Dersim, Güney'de Malatya ve Batı'da Arapkir Dağları kuşatmıştır. Höyük, Murat Nehri ile Karasu Nehri'nin birleştiği yerden 4-5 km. uzaklıkta idi[615].

Tarihçesi: Pulur-Sakyol (Tunceli) Höyük, Keban Projesi kapsamında 1967 yılında başlatılan ve projenin tamamlanması ile yörede baraj gölünün suları altında kalacak olan kültürel değerlerin tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilen çalışmalar ile R.Whallon ve S.Kantman başkanlığında yürütülen yüzey araştırmaları sonucunda,

[613] Yakar 2007, 366.
[614] Sagona 1994
[615] Koşay 1970, 139.

N 52/5 numarası ile belgelenmiştir[616]. Höyüğün, baraj gölünün suları altında kalacak olması nedeniyle, kurtarma kazısı yapılması gereğini doğurmuş, bu işin sorumluluğu da H.Z.Koşay'a verilmiş ve kazılar dört kazı sezonu sürmüştür.

Tabakalanma: Romen rakamları ile gösterilen, 13 tabaka saptanmıştır. Bu tabakalardan XIII. ve XII. tabakalar Son Kalkolitik Çağ'a, diğerleri Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilmektedir. Tüm tabakaların üç kültür evresinde toplanması gerektiği önerilmektedir. Ana toprağa ulaşılmıştır. 1968 yılında gerçekleştirilen kazıda, Höyüğün doğu eteğinde Akhamenid Dönemi'ne tarihlenen mühür baskısı ve küplerin bulunması, yerleşimin Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağı dışında da zayıf iskânlara sahip olduğunu göstermektedir[617].

Aşvan Kale (Elazığ):

Konumu: Elazığ il merkezinin kuşuçuşu 35 km. kuzeybatısında; Keban Barajı yapılmadan önce, Fırat'ın bir kolu olan Murat Nehri'nin güney yakasında; Hıdırbey'in kuzeydoğusunda; Aşvan (Muratçık) Köyü'nün batısına bulunmaktaydı. Keban Projesi 1968 çalışmaları sırasında N 52 / 4 no ile işaretlenmiştir[618]. Höyüğün üstü düz, yamaçları dik, büyük, yüksek ve oval biçimlidir. Aşvan Kale Höyüğü, tabandan 15m. yüksekte olup 130x110 m boyutlarındadır[619].

Tarihçesi: Höyük, Keban Projesi kapsamında, 1967 yılında R.Whallon ve S.Kantman tarafından araştırılmıştır. Kazılar, D.H.French başkanlığında, S.Mitchell yönetiminde, modern arkeolojinin gerektirdiği yöntemsel ve kuramsal değişimler de göz önünde bulundurularak, farklı bilim dalları ve adamları tarafından, 1968–1972 yıllarında çok yönlü olarak araştırılmıştır. Aşvan kazılarını, geçmişte yer almış olan ve bugünkü bölge insanının yaşantısı içinde yansıması görülen, her türlü uğraşının, düzen, işleyiş ve sonuçlarının değerlendirildiği bir kazı olarak da tanımlamak mümkündür[620].

Tabakalanma: Aşvan Kale (Elazığ) kazılarında, Erken Tunç Çağı II-III. evre, Demir Çağ, Roma, Helenistik ve Ortaçağ yerleşmelerine ait tabakalar ortaya çıkarılmıştır. Erken Tunç Çağı tabakalarının diğer dönemlere göre şaşılacak derecede

[616] Whallon-Kantman 1970, 5.
[617] Koşay 1970, 140.
[618] Whallon-Kantman 1970, 4.
[619] Whallon-Kantman 1970, 4.
[620] French ve Diğerleri 1974, 25.

kalın olduğu ve höyüğün dörtte üç kalınlığının bu çağ yerleşmesine ait olduğu bildirilmektedir[621].

Çayboyu-Köyüstü (Elazığ):

Konumu: Çayboyu Höyüğü (Elazığ), Elazığ ili Aşvan Köyü'nün yaklaşık olarak 1 km. kadar doğusunda, ağaçlık bir vadinin yanında yer alır. Vadideki erozyon ve höyüğün kuzey ve doğu eteklerindeki küçük sulama kanallarının oluşturduğu aşınım sonucunda, höyük eski boyutlarını kaybetmiştir. Höyük, günümüzde tamamen yok olmuştur[622].

Tarihçesi: Keban Baraj Gölü suları altında kalacak yerleşmeleri kurtarma projesi kapsamında, Whallon-Kantman tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında N 52/9 numarası ile işaretlenmiştir. D.H.French başkanlığında, Aşvan Projesi çerçevesinde, 1970 ve 1971 yıllarında kısa sürelerle kazılmıştır[623].

Tabakalanma: Kazılan alandaki dolguya bakarak, iki ana yerleşme evresi olduğu söylenebilir. I. evre kendi içinde üç alt evreye ayrılır. MÖ IV. bine konan Son Kalkolitik Çağ'a tarihlenen II. evrenin altında, Halaf benzeri boyalı çanak çömlekler yardımıyla tarihlendirilen I. evre yer alır. İki evreyi birbirinden karbonlaşmış tahıl birikimi ayırmaktadır. Höyüğün kuzey ve doğu yamaçlarında; 1970–1971 yıllarında gerçekleştirilen açmada ana toprağa varılmış ve höyük dolgusunun 6 m. civarında olduğu saptanmıştır[624]. I. evre çanak çömleklerinin büyük çoğunluğu, Norşuntepe (Elazığ) Tunç Çağı tabakalarının hemen altında bulunan saman katkılı mallarla benzerlik gösterir. I. evrenin saman katkılı malları, M.Ö. IV. binyıl içinde son yarıya konulması gerekirken, II. evreye özgü, koyu renk açkılı mallar, Halaf kültürünün özelliklerini yansıtmaktadır[625]. Diğer buluntular arasında her iki evrede de öğütme taşları, boncuklar, çakmaktaşı ve obsidyenden yapılma alet ve el taşları bulunmuştur. Tüm bunlarla birlikte, karbonize olmuş tahıllar ile bol

[621] French ve Diğerleri 1974, 33; French-Mitchell 1976, 18.
[622] Whallon-Kantman 1970, 4; French ve Diğerleri 1974, 30.
[623] Whallon-Kantman 1970, 4.
[624] French ve Diğerleri 1972, 48; French ve Diğerleri 1974, 32.
[625] French ve Diğerleri 1974, 32.

miktarda odun kömürüne dönüşmüş bitki kalıntıları yapılan kazılar sonucu bulunmuştur[626].

Taşkun Mevkii (Elazığ):

Konumu: Elazığ il merkezinin kuşuçuşu 30 km kuzeybatısında; günümüzde su altında kalan Aşvan'ın 5 km güneydoğusunda; Balibey Nahiyesi'nin 8.5 km kuzeyindedir. Göl suları yakınına kadar gelmektedir. Taşkun Kale'den 1 km uzak olmasına rağmen; bazı yayınlarda aynı kültür çerçevesinde beraber değerlendirilmektedir. Bölgedeki diğer yerleşimler gibi, Taşkun Mevkii de Kuruçay Vadisi'nin içinde bulunmakla birlikte, 130x130 m.'lik bir alanı kaplamaktadır. Çevresinde bulunan bataklığın, buraya yerleşenlerin su ihtiyacını karşıladığı S.Helms tarafından belirtilmiştir[627].

Tarihçesi: Whallon-Kantman'ın 1968 çalışmalarında höyük, Taşkun Kalesi'ne bağlı olabilecek daha küçük yerleşim olarak N 52/1 kodu ile belgelenmiştir[628]. Taşkun Mevkii höyüğü, 1970, 1971 ve 1973 yıllarında Aşvan Projesi çerçevesinde, D.H.French'in başkanlığında S.Helms'in yönetiminde kazılmıştır[629].

Tabakalanma: Höyükte yapılan çalışmalar sonucunda 4 evre tespit edilmiştir. En üstteki 1. evrede, güney ve batı yönlerine uzanan taş duvar kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Tespit edilen çok sayıda çukur ile taş yapı kalıntıları arasındaki ilişki anlaşılamamıştır. Yüzey toprağı içinde, yanında bazı mezar armağanları ile birlikte hocker biçiminde gömülmüş, bir insan iskeleti bulunmuştur. 2. evre, A ve B olmak üzere kendi içinde ayrılmıştır. 2 B yapı evresinde 2 m^2'lik bir alanı kaplayan, kerpiç tuğladan yapılmış iki yapı mevcuttur. Bu yapılar bir barınaktan çok, depo yapıları niteliğinde, halka açık meydan niteliğindedir. 3. evrede, taş temelli kerpiç tuğladan yapılmış birbirleri ile aynı hizada olmayan 4 adet yapı ortaya çıkarılmıştır. 4. yapının bir ambar, 1. ve 3. yapıların un öğütme mekânı ve silo olarak vazife gördüğünü ve 4. yapının köyün en dış yapısı olduğunu belirtmektedir. 4. evreye ait kalın bir ev duvarı gün ışığına çıkarılmıştır. Höyüğün üst üç evresine ait buluntuların arasında, pembe

[626] French ve Diğerleri 1972, 48; French ve Diğerleri 1974, 32.
[627] French ve Diğerleri 1972, 51.
[628] Whallon-Kantman 1970, 4; www.tayproject.org. Taşkun Mevkii maddesi, 13.01.2009.
[629] French ve Diğerleri 1972, 51-53; French ve Diğerleri 1974, 33–34.

ve krem renkte kaplar, madeni buluntular, öğütme taşları, mühürler, işlenmiş kemikler, işlenmiş taşlar, hayvan kemikleri, bitkisel kalıntılar ve deniz kabukları ortaya çıkarılmıştır. Taşkun Mevkii; Doğu Anadolu yöresinde az sayıda kazılan Erken Tunç Çağı I. evresi için örnek bulgular veren tarıma dayalı ekonomisi olan bir yerleşim yeri olmuştur. Kazılardan, ana tabakalanmanın bu dönemde oluştuğu, yüzeyde ele geçen Erken Tunç Çağı III. evre bulgularından da en üstte bu çağa ait yerleşmenin sürülme ve erozyon gibi nedenlerle yok olduğu anlaşılmıştır. Diğer tabakalar arasında kesin ve belirgin bir kültür değişiminin olmadığı tespit edilmiştir[630].

Taşkun Kale (Elazığ):

Konumu: Elazığ il merkezinin kuşuçuşu 31 km kuzeybatısında, günümüzde su altında kalmış olan Aşvan'ın 4 km güneydoğusunda, Balıbey'den yaklaşık 8–9 km uzaktaydı. Whallon-Kantman tarafından 1968 Keban Projesi çalışmalarında N 52/2 olarak kodlanmıştır. Fırat Nehri'nin taşkın vadisinin bitiminde, Kuruçay'ın batı yakasında olan höyük 20 m yüksekliği, 150 m çapıyla yörenin büyük höyüklerinden biriydi. Günümüzde zaman zaman bir ada şeklinde göl suları içinde görülmektedir. Güneyinde iki adet su kaynağı mevcuttur[631].

Tarihçesi: Bu yerleşme yeri ilk olarak, 1967 yılında Keban Projesi kapsamında yürütülen çalışmalarla, Whallon-Kantman tarafından haritalara işaretlenmiştir. 1970 yılından itibaren D.H. French başkanlığında, A. McNicoll yönetiminde kazılmıştır. Daha çok höyüğün üstündeki İlhanlı Dönemi kalesi ile güneybatı terasındaki kilise kalıntılarının gün ışığına çıkartmaya yönelik kazı 1973 yılında sonlanmıştır[632].

Tabakalanma: Taşkun Kale Höyüğü, yüzey çanak çömlek buluntularına göre, Erken Tunç Çağı, Orta Çağ ve Klasik Çağ yerleşmeleri barındırmaktadır. Sonraki yıllarda gerçekleştirilen sistemli kazılarda, Taşkun Kale'ye Erken Tunç Çağı II ve III. evreleri sırasında yerleşildiği, Geç Helenistik Döneme kadar yerleşim olmadığı, sonrasında Ortaçağ yerleşmesine sahne olduğu anlaşılmıştır. Taşkun Kale'ye

[630] French ve Diğerleri 1972, 51–53; French ve Diğerleri 1974, 34.
[631] Whallon-Kantman 1970, 4; www.tayproject.org. Taşkun Kale maddesi, 13.01.2009.
[632] Whallon-Kantman 1970, 4; French ve Diğerleri 1972, 49–51; www.tayproject.org. Taşkun Kale maddesi, 13.01.2009.

yerleşenler, olasılıkla buranın yakınında bulunan su kaynakları, verimli toprakları ve ulaşım olanaklarının sağladığı avantajları göz önünde bulundurmuşlardır[633].

Han İbrahim Şah (Esenkent-Elazığ):

Konumu: Han İbrahim Şah Höyüğü (Esenkent-Elazığ), Keban Baraj Gölü'nün suları altında kalmadan önce, Elazığ il merkezinin yaklaşık 40 km kuzeybatısında, Elazığ-Çemişgezek yolundan Koruk Köyü istikametine ayrılan yolun sonunda, yeni adı Esenkent olan köyün hemen yanında, Murat Nehri'ne akan Erzürük Çayı ile küçük bir derenin arasında bulunmaktaydı. Whallon-Kantman tarafından 1968 Keban Projesi çalışmalarında N 53/3 olarak kodlanmıştır[634].

Tarihçesi: Höyük, ilk defa K. Kökten tarafından bölgede yürütülen araştırmalar sonucunda Han adıyla tespit edilmiştir. 1967 yılında Whallon-Kantman tarafından bilim dünyasına tanıtılmıştır. Han İbrahim Şah Höyüğü (Esenkent-Elazığ), Keban Baraj Gölü suları altında kalmadan önce H. Ertem yönetiminde 1970 ve 1971 yıllarında kazılmıştır[635].

Tabakalanma: Höyük, doğal bir tepenin üzerinde, yüksek, düz tepeli ve dik yamaçlı bir yapıya sahiptir. Han İbrahim Şah Höyüğü (Esenkent-Elazığ), 125 m. uzunluğa, 60 m. genişliğe ve 12 m. yüksekliğe sahip olup, höyükte yapılan çalışmalar sonucunda ana kayaya inilmiş ve 14 yapı katı saptanmıştır. Buradaki ilk yerleşmenin Erken Tunç Çağı'nda başladığı ve kesintili olarak Selçuklu Dönemi'ne kadar devam ettiği anlaşılmıştır. I-II. tabakalar, Selçuklu-Bizans Dönemi, III-IV tabakalar, M.Ö.I.binyıl, V-XIV. tabakalar, Erken Tunç Çağı'na tarihlenmektedir[636].

Höyüğün, Erken Tunç Çağı yerleşmesi olan V. tabakasında, açık bej ve krem zemin üzerine kahverengi ve koyu kırmızı boya ile yağılmış çeşitli geometrik hayvan motifli, çark izlerinin seçilebildiği ve oldukça ince sayılabilecek kalınlıkta çanak çömlek az da olsa ele geçirilmiştir. Mimaride, büyük bir yapının dikdörtgen planlı iki odası ortaya çıkmıştır. Yapım tekniği olarak iki sıralı taş temel üzerine kerpiç duvarlar kullanılmıştır. Doğu Anadolu Erken Tunç Çağı'nın Karaz tipi çömlekleri bol miktarda ele geçmiştir. Bu tabakanın en önemli buluntuları arasında bugün hala

[633] French ve Diğerleri 1972, 49–51;
[634] Whallon-Kantman 1970, 4; Ertem 1972, 63–68; Ertem 1974, 59–63.
[635] Whallon-Kantman 1970, 4; Ertem 1974, 59–63.
[636] Ertem 1972, 63; Ertem 1974, 59–63; www.tayproject.org. Han İbrahim Şah maddesi, 13.01.2009.

yöre insanları tarafından kullanılmakta olan kemikten yapılmış, dişlerinin bir kısmı dökülmüş bir tarak ile pişmiş topraktan iki damga mühürdür[637]. VI. tabakada, Erken Tunç Çağı'nın renkli çanak çömleği devam etmekle birlikte, hayvanların korunması amacıyla taştan yapılmış dairevi şekilli yapıların dışında, kayda değer mimari kalıntı saptanamamıştır. VII. tabakada yoğun yangın geçirmiş yapıda, at nalı biçimli ocaklar saptanmıştır[638]. Bununla birlikte, düz ocaklar da ele geçirilmiştir. Kerpiç döküntülerinden yine kerpiç duvarlı yapıların varlığı anlaşılmaktadır. Tek odalı yapıların içlerinde, ısınmak için kullanıldığı sanılan, yuvarlak ocaklar bulunmuştur. VIII.tabakada ise alçak bir kerpiç duvarı tespit edilmiştir. Buluntu bakımından oldukça zengin sayılabilecek bu tabakada, pişmiş topraktan yapılmış başındaki serpuşa göre bir tanrı ya da tanrıça olması muhtemel figürinin yanı sıra, midye kabuğundan yapılmış düğme ile Erken Tunç Çağı özellikleri gösteren silindir mühür bulunmuştur[639]. IX.tabaka, taş malzemenin mimaride daha fazla kullanıldığı tabakadır. X.tabaka, Erken Tunç Çağı I'i temsil etmekle birlikte kuvvetli yangın izleri görülmektedir. Fazlaca tahrip olmuş şekilde ele geçirilen 5 küp içinde yanmış arpa, buğday ve nohut kalıntıları ile tabakanın en ilginç bulgusu, yanarak kömürleşmiş bal peteklerinin varlığı, dönem insanlarının tarım ve arıcılık faaliyetlerinde oldukça yetkin olduklarını düşündürmektedir[640].

Erken Tunç Çağı'nın tüm evrelerinde yerleşilmiş olduğu düşünülen höyüğün, kültür öğeleri bakımından Pulur-Sakyol (Tunceli) höyüğü ile paralellikler taşıdığı belirtilmiştir[641].Han İbrahim Şah Höyüğü (Esenkent-Elazığ), Tunç Çağları boyunca çobanların mevsimlik yerleştiği bir köy özelliklerini yansıtmaktadır. Höyüğün konumundan ötürü, M.Ö.III.binyılda izlenen bu yerleşim özelliği, Ortaçağ'da bölgeye giren bazı Türkmen göçebeleri tarafından da devam ettirilmiştir[642].

Kalecik-Kalaycıktepe (Tunceli):

Konumu: Keban baraj gölünün suları altında kalmadan önce, Tunceli il merkezinin güneybatısında bulunan Akçapınar Köyü sınırları içinde bulunan höyük,

[637] Ertem 1972, 65; Ertem 1974, 61.
[638] Ertem 1972, 65.
[639] Ertem 1972, 66; Ertem 1974, 62.
[640] Ertem 1972, 66; Ertem 1974, 61–62.
[641] Ertem 1972, 68; Ertem 1974, 63.
[642] Yakar 2007, 367.

Murat Suyu ile birleşerek Fırat Nehri'ni oluşturan Karasu Çayı'nın hemen doğu kıyısında kalmaktaydı. Keban Projesi çalışmalarında, Whallon-Kantman tarafından N 52 / 6 olarak kodlanmıştır[643].

Tarihçesi: Keban Projesi 1968 yılı çalışmalarında Whallon-Kantman tarafından yüksek, dik yamaçlı olarak tanımlanan ve tepe üstünde köylüler tarafından tahribat yapılan höyük, 1968–1971 yıllarında, Ü.Serdaroğlu tarafından Keban Barajı Projesi kapsamında kazılmıştır[644].

Tabakalanma: Höyüğün, Höyüğün Erken Tunç Çağı'na ait tabakalanması konusu aydınlatılamamış ancak Erken Tunç Çağı'na ait tabakada yerleşme, konglomera ana kaya üzerinde bulunduğu ve yaklaşık olarak 1 m. kalınlığında olduğu tespit edilmiştir. Höyükte, Kalkolitik Çağ'dan İslam Dönemi'ne kadar var olduğu tespit edilen kültür katlarının, yangınlar sonucu tahrip edilerek tekrar iskân edildiği anlaşılmıştır[645].

Söz konusu yerleşim yerlerinde yürütülen sistemli kazılar, kültür tarihi açısından bölgenin oldukça önemli bir yere sahip olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte arkeoloji dünyasında bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Etnografya ve folklorun, arkeolojiye yapabileceği katkıları göz önünde bulunduran Koşay, arkeolojide gerçekleştirilen kazılarda elde edilen bulguların, *"çağının etnografyasını yansıttığını",* bu nedenle kazılar sonucunda arkeoloji biliminin yetersiz kaldığı durumlarda, etnografyadan yararlanılması gerektiğini[646] vurgulamıştır. Aynı tarihi ve coğrafi bölgede yaşayan insanların çoğu kez eski kültürleri devam ettirdiklerini savaşların ve istilaların kültür izlerini büsbütün ortadan kaldıramadığını savunan Koşay, bu bakış açısı ile Keban Projesi kapsamında, Pulur'da (Sakyol) prehistorik dönem kazısını yürütürken, diğer taraftan da höyüğün yanında bulunan köyde etnografik araştırmaları gerçekleştirmiştir.

Pulur (Sakyol) Köyü, Tunceli ilinin Çemişgezek merkez ilçesine bağlı, Murat (Doğu Fırat) Nehri'nin kuzeyinde prehistorik bir höyük ile onun güney ve güneybatı eteklerine yaslanan bir Türk Sünni köyüdür. 1965 nüfus sayımına göre 70 hane ve 400 nüfusu olan köy, Çemişgezek ilçesine 25 km., Elazığ iline ise 45 km.

---

[643] Whallon-Kantman 1970, 5; www.tayproject.org. Kalecik-Kalaycıktepe maddesi, 13.01.2009.
[644] Whallon-Kantman 1970, 5; Serdaroğlu 1971, 23–26.
[645] Serdaroğlu 1971, 25.
[646] Koşay 1979, 77.

uzaklıktadır. Köy, Pulur (Sakyol) höyüğünün yanında batıya doğru az meyilli bir arazi üzerinde kurulmuştur[647] (Resim 13).

Resim 13. Pulur (Sakyol) Köyü'ne giriş, Koşay 1977, 117.

Pulur (Sakyol) Köyü'nde ilk Türk yerleşmesi, arşiv belgeleriyle ispatlandığı üzere, Selçuklu Dönemi'ne rastlar. Bununla beraber, köyün batısında, Ziyaret adı verilen kutsal alanda[648] bulunan koç heykelleri, buranın Akkoyunlu Devleti döneminde önemli bir yerleşim yeri olduğunun kanıtıdır[649] (Resim 14).

Resim 14. Keban Baraj Gölü çevresinde, bol miktarda bulunan "koç mezar taşları", Durul 1969, 35.

[647] Koşay 1970, 5.
[648] Elazığ yöresinde höyük, kale, mezar ve mezar taşlarının kutsallığı ile ilgili inançlar oldukça dikkat çekicidir. Altınova'da bulunan Alişamlı yaşlı köylüler, yörede bulunan höyükler ile ilgili düşünceleri şöyledir; "onlar çok eskidir, Hz. İsa'dan daha evvel, ta Nuh yıllarından kalmadır onlar. Bu tepelere kimse el süremez, tırmanamaz ve sonra ne kazılır, ne de bir kürek toprak alınır, alanın da elleri kurur, tılsımlıdır onlar". Yörede mezar ve mezar taşları da aynı kutsallığı korumaktadır. Harput ilçesine bağlı Hacıseli Köyü'nde Urartu Dönemi'ne ait kaya mezarı, çocuğu olmayan kadınların ziyaret ettiği, adaklar adadığı bir yatır durumundadır. Yıldırım 1992, 384-386.
[649] Koşay 1970, 130.

Höyüğün eteğinde bir harman yeri ve bu harman yeri ile mescit arasında bir meydan vardır[650]. Ev parselleri büyük değildir. Köy evlerinin yapımında höyük toprağından bol miktarda yararlanılmıştır. Evler çoğu zaman birbirinden dar aralıklarla ayrılmışladır. Bu yerleşme şekli belki de daha önceki yüzyıllardaki yerleşme şeklinin devamıdır[651]. Koşay'ın Pulur (Sakyol) kazısı raporları da bunu doğrulamaktadır. Koşay, Pulur (Sakyol) Erken Tunç Çağı evlerinin, tepenin yuvarlaklığına uygun olarak dış ve iç sıra halinde kurulduğunu, yan duvarların ortak olduğunu, dış sıradaki odaların, harice kapalı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, höyüğün ortasındaki tek avlu, bütün evler için ortak kullanım alanını ifade ederken, höyüğün genel görünüşünün bir kaleyi teşkil ettiğini de rapor etmiştir[652]. Bu şekilde bir yerleşimin nedenini, höyüğün VI.,IX. ve XI.yapı katlarında tespit edilen yangın izleri açıklamakla beraber, Yukarı Fırat Havzası'nda Erken Tunç Çağı I döneminde başlayan yerli ve yabancı unsurların birbirleriyle ilişki içerisinde çatışarak da olsa gerçekleştirdikleri art arda gelen değişikliklere bağlayabiliriz[653].

Esasen, bu dönemde tüm Doğu Anadolu, Aras Havzası kaynaklı büyük göçlere sahne olmaya başlamış, bunun sonucunda Doğu'da Transkafkasya'dan Urmiye Gölü'ne; batıda Divriği-Kangal yörelerinden Malatya'ya; güneyde de Kahramanmaraş ve Amik Ovası'na dek yayılan alanda geniş bir kültür bölgesi ortaya çıktı. Doğu Anadolu'da adeta bir nüfus patlamasına neden olan ve bazı araştırmacılara göre Hurrilerle ilişkili görülen[654] bu göçlerin bölgeye Transkafkasya'dan, Kura ve Aras Irmakları'nın arasındaki yöreden gelmiş olmaları olanaksız görülmemektedir[655]. Bu kültüre ait yerleşmelerin dağılımı, yayılmasında

---

[650] Koşay 1970, 5; N. Erdentuğ'un *"Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki"* adlı çalışmasındaki bilgiler, bunu doğrular niteliktedir. Erdentuğ, 50 yıl öncesine kadar Dersim tarafından gelen tecavüzlere ve hırsızlıklara karşı evlerin birbirine bitişik yapılarak savunmasının kolaylaştığını ifade etmiştir. Erdentuğ, eskiden evlerin tek katlı olduğunu ve evlerin 1.5-2 m. kadar toprağa gömülü olduğunu, evlerin pencerelerinin bulunmadığını ve eve girişlerin damdan gerçekleştirildiğini bildirmiştir. Son olarak bu bilgileri doğrulayan evlerin hala bulunduğunu ancak bunların, günümüzde "*merek"* (samanlık-ambar) olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Erdentuğ 1975, 33-34.

[651] Koşay 1977, 1.

[652] Koşay 1971, 100.

[653] Koşay 1970, 140; Frangipane 2003, 58.

[654] Koşay 1971, 101.

[655] Sevin 2003, 111; Bununla birlikte, Erken Tunç Çağı sonunda Filistin'de birdenbire ortaya çıkan Khirbet Kerak ya da Karaz Kültürü'nün ilkin, Erken Tunç Çağı başından sonra Azerbaycan ve Kafkasya'dan Doğu ve Güney doğu Anadolu yoluyla Suriye ve Filistin'e ulaştığı kabul edilmektedir. Oysa Tepecik (Elazığ)'de Khirbet Kerak ya da Karaz türü çanak çömleğin Son Kalkolitik Çağ'dan

rol oynayan topluluklardan bazılarının göçebe ya da yarı göçebe tarzı yaşam sürdükleri izlenimi vermektedir. Belki de Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'daki habitatlarda çiftçi ve çoban gruplarının verimli topraklar için giriştiği rekabet, yayılma konusunda itici bir faktör olmuştur. Delikli tutamakları olan siyah perdahlı kendine özgü çanak çömlek, ocaklar ve ocak altlıklarının taşınabilir olması, bu toplulukların hareket halinde olduğu görüşünü destekler. Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'da ve Doğu Anadolu'nun dağlık arazilerinde yer alan yerleşmelerde bulunan dal örgü ve çamurdan inşa edilen bazı evlerin planı mevsimlik yerleşildiğine işaret etmektedir[656] (Resim 15).

Resim 15. Erken Transkafkasya kökenli dal örgü, çamur ve ahşap dikmeli mimari gelenek, Frangipane 2003, 45.

Birkaç üç katlı ev istisna, Pulur'da (Sakyol) genellikle evler iki katlıdır. Alt katta; *"havul"* (havlu, avlu), ahır, ambar damı, çark (el yıkama yeri), üst katta; mutfak, misafir odası ve diğer odalar bulunur. Bir merdivenle düz dama çıkılır. Tuvalet genellikle dışarıdadır. Dokuma tezgâhları, tüm Elazığ yöresinde olduğu gibi, Pulur (Sakyol) Köyü'nde de tüm yaz ayları boyunca avluya kurulur[657]. Avlunun güneş gören yerlerinde sebzeler ipe dizilerek kurutulur. Duvar kenarında *"pıhırılı"* (bacalı) bir ocak yer alır. Bunun yanında bazen at nalı şeklinde bir ocak bulunabilir. Bu ocakta pekmez kaynatılır, ayran kesilir, bulgur haşlanır, hamamlık su kaynatılır[658] (Resim 16; Resim 17; Resim 18).

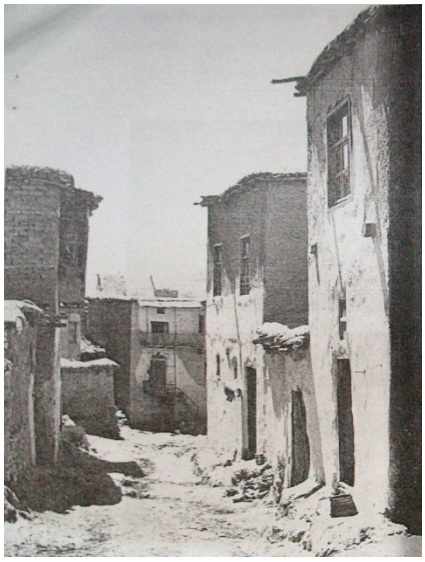
---

itibaren gelişmiş olarak karşımıza çıkması, bu kültürün kökeninin Doğu Anadolu'da aranmasının daha doğru olacağı düşüncesine ışık tutabilir. Esin 1979, 76.

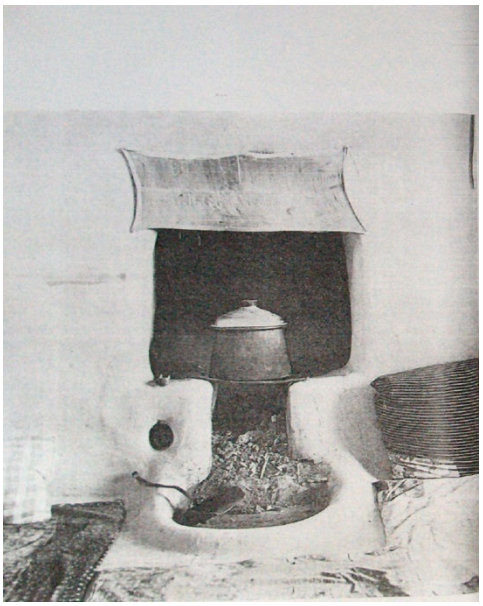
[656] Yakar 2007, 356, 367.

[657] Koşay 1977, 1; Yakar 2007, 341.

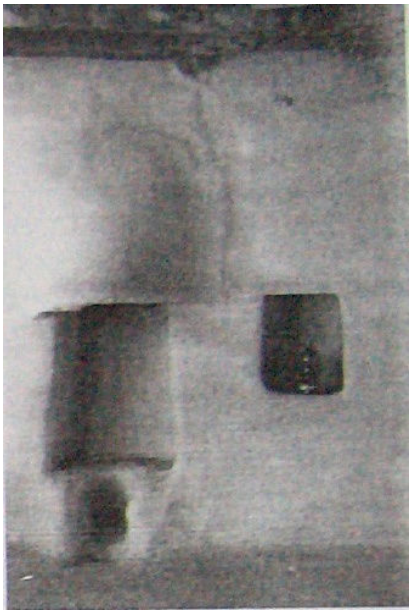
[658] Koşay 1977, 1.

Resim 16. Pulur'da (Sakyol) bir sokak, Koşay 1977, 120.

Resim 17. Pulur (Sakyol) Köyü evlerindeki ocak başı, Koşay 1977, 126.

Resim 18. Pulur (Sakyol) Köyü'nde bir evin içindeki davlumbazlı ocak ve lambalık (taka), Koşay 1977, 127.

Pulur (Sakyol) höyüğü X. mimari tabakasının 79, 80 ve 83 numaralı odasında bulunan tapınaklarda[659], yayvan "U" biçimli seyyar sunaklar, üzerinde insan yüzleri ile çeşitli şematik hayvan kabartmaları barındırırken, ocağın üzeri kadın yüzü ve geometrik bezemelerle donatılmıştır (Resim 19).

Resim 19. Pulur (Sakyol) Höyüğü, X. tabaka 79 ve 80 numaralı odalarda bulunan kutsal ocaklar, Koşay 1979, lev. 42.

Biçim olarak sunak, önünde sığ, daire biçimli bir teknesi olan küçük bir koltuğa benzemektedir. Teknenin odanın temeline gömük olmasına karşılık, sunağın arka kısmı, üzerine yapılmış olduğu tabandan toplam olarak 43 cm. kadar

[659] Koşay 1971, 100; Koşay 1979, 78.

yükselmektedir. Sunak da, taban gibi kilden yapılmıştır. Sunağın yapılmış olduğu kil, yükseltilmiş kısmın içinde bulunan ocakta yakılmış ateşlerin etkisi ile hafifçe pişmiş gibi durmaktadır[660]. 80 numaralı odada, siyah perdahlı küplerin dış yüzlerinde, gözlerini dehşetle açmış yırtıcı kuş, tanrıçanın simgesi olarak değerlendirilmiştir. 79 ve 80 numaralı odalarda yangın görmüş pek çok kırık veya sağlam kap kacak ile sağlam idoller bulunmuştur[661] (Resim 20).

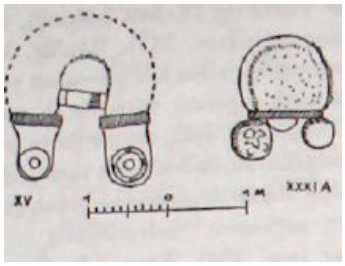
Resim 5.20. Pulur (Sakyol) Höyük, X. tabaka 80 numaralı odada bulunan tanrıça heykeline sunulan yırtıcı kuş simgeli küpler, Koşay 1979, lev.43.

Pulur (Sakyol) Köyü'nde gerçekleştirilen etnografik çalışmada da ocaklar; oda içinde ağzı düz veya davlumbazlı olduğu görülmüştür. İçinde at nalı biçimli bir set vardır. Bu set üzerine *"haçurge"* (demir çubuklardan ızgara) konur ve tencere bunların üzerine oturtulur. Ocak önünde küllerin ön tarafa yayılmasını önlemek için topraktan yarım daire şeklinde bir set yapılır. Bacadan yağmur girmemesi için baca üstüne bir tahta konur, bu da baca içine sokulan bir sırık ile kumanda edilir. Kışın da odanın soğumaması için geceleri kapatılır. Bazı bacalar dam üstüne konulmuş eski küfe ve sepetlerle yapılır. Küfe ve sepetlerin tutuşmaması için küfe ve sepetler toprakla sıvanır[662].

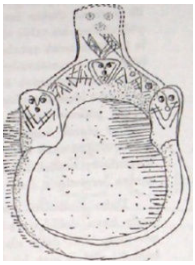
Kültepe (Kayseri) I.b. tabakasındaki A.B. odaları ocakları, Beycesultan'nın (Denizli) XIV.,XV.,XVI.ve XXXI.yapı katlarında rastlanan ocak buluntuları ve başka yerlerde karşımıza çıkan ocaklar, Bereket Tanrıçası ve eşine ithafen

[660] Koşay 1972, 128.
[661] Koşay 1976, 16; Koşay 1979, 79.
[662] Koşay 1977, 7.

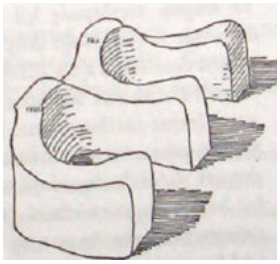
yapıldığını düşündürürken, ocağın kutsallığını destekler niteliktedir[663] (Resim 21; Resim 22; Resim 23; Resim 24).

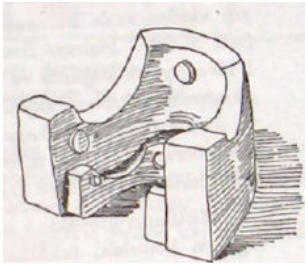
Resim 21. Beycesultan (Denizli), tabaka XV ve XXXI A'da ocaklar, Naumann 1975, 190.

Resim 22. Pulur (Sakyol), tabaka XI'den kilden taşınabilir ocak, Naumann 1975, 190.

Resim 23. Kültepe (Kayseri), tabaka I b'de çift ocak, Naumann 1975, 190.

Resim 24. Kültepe (Kayseri), Kilden içiçe geçirilmiş taşınabilir ocak, Naumann 1975, 190.

Ocağın ateşten dolayı kutsallığının izlerini sadece eski kültürlerde değil, günümüz kültürlerinde yaygın olarak görebilmekteyiz[664]. Ocak, evlerin yaşama sevinci ve hayat kaynağıdır. Bereketi, ekonomiyi, uğuru temsil eden ocağa her

[663] Koşay 1970, 141; Koşay 1971, 100; Koşay 1979, 78-79.
[664] Naumann 1975,189; Tanyu 1976, 288.

zaman kudret kaynağı gözü ile bakılmıştır[665]. Keban Baraj Gölü çevresinde yapılan etnografya çalışmalarında; gündüz komşuya ateş verilmemesi, verilmesinin uğursuzluk getireceğine olan inanç, verilmesi zorunlu ise de dumanı tütmeyen köz halinde verilmesi gerektiği uygulaması hala geçerliliğini sürdürmektedir. Yine Harput'un, İçme bucakları ve Değirmenönü Köyü'nde, karanlıkta kazan altının söndürülmemesi gerektiği, ateşle oynayan çocuğun yüzünün yara bere olacağı inancı ve ateşin üzerine su dökülmemesi[666] pratikleri ateşin kutsallığının bölgedeki kanıtlarıdır.

Sonuç olarak, Khirbet Kerak ya da Karaz Kültürü'nün en karakteristik mimari özelliklerinden biri olan at nalı biçimli ocakların, Malatya ve Elazığ bölgelerinde Erken Tunç Çağı II ve III dönemlerinde yaygın olarak kullanılmış[667] olmalarının yanında, yüzyıllar boyunca aynı kültür alanı içinde özünü koruyarak, kültürel devamlılığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

Evin önemli bölümlerinden ahır, evin alt katındadır[668]. Küçük ve büyük baş hayvanlarla atların bulunduğu yerler ayrılmıştır. Hepsi kendi *"çoluk"*una (halkasına) bağlanır. Pencerelerin altında duvara bitişik olarak kerpiçten yapılmış *"kurun"* (yemlik) bulunur[669]. Pulur'da (Sakyol)'da koyun, keçi, sığır, merkep ve at beslenir. At, inek, merkep ve "*buğalar"* (boğalar) bir "*yılkı" (sürü)* olur[670]. Hayvanlar, ilkbaharda ekilen ve Haziran-Temmuz ayında hasatı yapılan boy, kuru saman, ot, küşne, culbant ve fiğ gibi yemlerle beslenir. Tahıl yığınlarında olduğu gibi[671] canlı

---

[665] İnan 2006, 66; Koşay 1976, 27; Tanyu 1976, 288-299; Koşay 1979, 77; Ögel 1989, 68. Ayrıca, Ateş-Güneş arasındaki ilişki için bkz. Eliade 2000 140-166.

[666] Günay 1980, 102.

[667] Sevin 2003, 117.

[668] Bu konu ile ilgili, yörede Sün Köyü'ndeki (Elazığ) ahır örneği, farklı bir uygulamadır. Sün Köyü'nde (Elazığ) evlerin tek odadan ibaret olarak inşa edildiği dönemde, evin bir tarafında insanlar yaşarken, diğer yanında da hayvanların barındığı rapor edilmiştir. Böylelikle hayvanların odayı ısıtma beklentisi gerçekleştirilmiştir. Erdentuğ 1971, 16.

[669] Koşay 1977, 4.

[670] Koşay 1977, 20.

[671] Mühür baskıları (cretula), Yakındoğu'da İlk Neolitik Çağ'ın ilk tarımcı topluluklarından beri kullanılmaktadır. En erken M.Ö. VIII. binyıla tarihlenen taşların üzerine bilinçli bir şekilde kazınmış veya oyularak betimlenmiş şekiller vardır. Kil, alçıtaşı, sabuntaşı, balmumu ve küllü hayvan dışkısı gibi maddelerden yapılan mühürlerin (bulle), ekonomik, sosyal ve ruhsal birçok işlevi olan güçlü objeler olduğu şüphesizdir. Ekonomik işlevi olan baskı mühürler, bir topluluk içinde veya dışında paylaşılan malların, denetiminde korunmasında ve tanımlanmasında kullanılmıştır. Son Kalkolitik Çağ'da M.Ö. IV. bin 500-3. bin yıllarında mühür kullanımı oldukça yaygındır. Anadolu'da, özellikle Yukarı Fırat Havzası'nda Değirmentepe (Malatya), Arslantepe (Malatya) ve Norşuntepe (Elazığ) gibi yerleşimlerde yapılan kazılarda mühürlerin yoğun kullanımına yönelik kanıtlar bulunmuştur. Bu mühürlerin incelenmesi sonucu, bunların çanak, sepet ve tekstil gibi farklı yerlerde kullanıldıkları

hayvanlara da damgalar vurulur. Hayvanlara *"möhür"* (mühür) vurmak için damga olarak kullanılacak demir parçası kızdırılarak, hayvanların kulaklarına, gözlerinin alt kısmına, çene kemikleri üzerine veya bacaklarının içi kısmına yapıştırılır.

Resim 25. Kazılarda ele geçen mühür baskılarının incelenmesi sonucu, bunların çanak, çömlek ve tekstil gibi farklı kullanım alanlarının olduğunu göstermiştir. Mühürlerin her biri imza niteliğini taşımaktadır. Kazılar sırasında karşılaşılan farklı mühür baskılarının çokluğu, bu depoları kullanan insanların sayısı ile orantılıdır. Anadolu'da, topluluğun ortak malı olan tahılların toplandığı depolara, halen rastlanmaktadır, Fiandra 2003, 34.

Anadolu'da gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılan malzemelerdeki, bazı sembolik işaretlerin, günümüz Anadolu'sunun kırsal kesim aşiretlerinde de hem şeklen hem fikren kullanılıyor olması, etnografya ve arkeolojiyi birbirine yaklaştırmaktadır[672]. Örneğin, M.Ö.5200'lerde gelişmeye başlayan ve M.Ö.4500'lerde sona erdiği düşünülen Halaf Kültürü'nün son evrelerinin çanak çömleğinde karşılaştığımız "*malta hacı"*nın[673], bugün Toroslar, Bolkar, Aladağ ve Binboğa Dağları'nda yaşayan yörükler tarafından kullanılıyor olması kronoloji ve coğrafya bakımından her ne kadar farklılıklar olsa da eski kültürleri anlamlandırma bakımından katkı sağlayabileceği göz ardı edilmemelidir[674]. Keban yöresinde de aşiret, oba damgaları ve buğday ambarlarında görülen imler, sembolizm ve bölge kültürlerini[675] anlama açısından oldukça önemlidir (Resim 26; Resim 27).

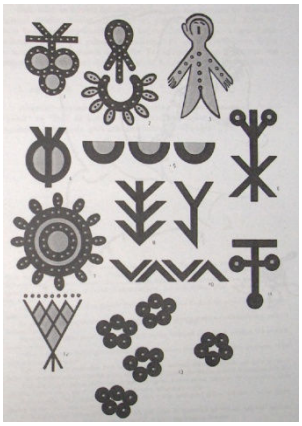
fikrini doğrulamıştır. Anadolu'da topluluğun ortak malı olan tahılların depolandığı depolara halen rastlamak mümkündür. Pittman 2003, 35.

[672] Gönül 1965, 202.

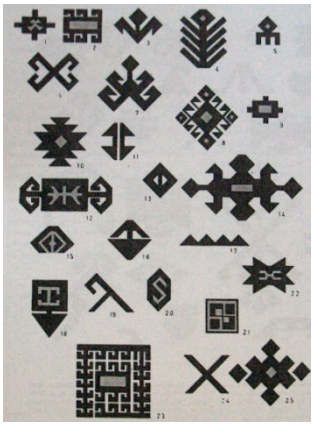
[673] Akdeniz 2004, 2,7.

[674] Gönül 1965, 201-203.

[675] Durul, 1987, 90-96.

Resim 26. Keban Baraj Gölü çevresinden derlenmiş petekler üzerindeki imler, Durul 1969, 29.

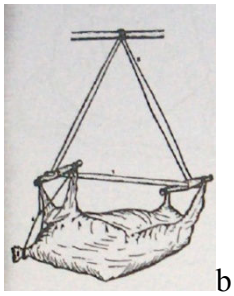

Resim 27. Baraj Gölü çevresinde tespit edilen halı ve kilim motifleri, Durul 1969, 26.

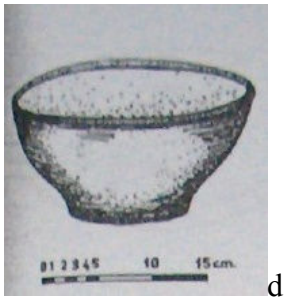
Pulur (Sakyol) evlerinin ana bölümlerinden biri de mutfaktır. Mutfak, aynı zamanda hane halkı tarafından gün boyunca oturulabilecek alan olarak kullanılır. Mutfağın duvarında birden çok ocak bulunabilir. Yemekler burada pişer ve pencere kenarında sediri vardır. Mutfak eşyalarından en önemlisi, kuşkusuz bakır kaplardır. Tespit edilen, belli başlı kap türleri şunlardır: "melhezir" (malhazır), "tuluk", toprak yayık, leğen, tava, üsküre, "govik", kazan, "çömçe", tencire" (tencere), sini ve ibrik[676] (Resim 28).

[676] Koşay 1977, 4vd.

a

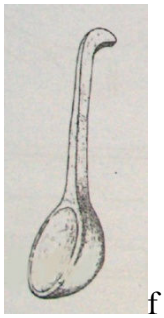

b

c

d

e

f

Resim 28. a- Melhezir (malhazır) b- Tuluk c- Toprak yayık, d- Üsküre e- Govik, f- Çömçe, Koşay 1977.

Mutfak eşyaları, duvar içindeki kör dolaba ya da duvarda kapı seviyesinde bulunan raflara konulur. Mutfakta göze çarpan eşyalardan biri de duvara aslı olan kaşıklıktır[677]. Tahıl, kurutulmuş yiyecekler ile iş aletlerinin konulduğu yer "ambar damı" olarak adlandırılır. Ambar damının duvar diplerine tahıl ambarları olan petekler sıralanmıştır. Taşınabilecek boyda olan peteklerin yanı sıra yerli olarak yapılan petekler de vardır[678] (Resim 29; Resim 30).

Resim 29. Petekler, Pulur (Sakyol), Koşay 1977, 125.

[677] Koşay 1977, 4; Günay 1980, 62.
[678] Koşay 1976, 4; Koşay 1977, 4.

Resim 30. Petek, Pulur (Sakyol), Günay 1980, 186.

Pulur'da (Sakyol) tütünaltı, kuşluk, öylelik ve akşamlık olmak üzere dört öğün yemek yenir. Sofralarda bulunan besinler arasında bitkilerden sağlananlar; Bulgur, döğme, yarma, tarhana, erişte, un pilavı, pekmez, pestil, şıra, cevizli sucuk, bıldık (domates), mercimek, fasulye, patates ve *"perper"* (semizotu) yemekleridir. Hayvanlardan sağlanan besinler arasında; süt, yağ, yoğurt, peynir, ayran, çökelek[679], bal, kavurma, bastırma, bumbar dolması, kelle paça, keşkek, etli köfte, çeşitli av ve kümes hayvanlarından elde edilen besinler sayılabilir. Pulur'da (Sakyol) önemli bir yere sahip olan diğer bir hayvansal besin türü de baldır.[680] Ayrıca, köyün beslenmesinde büyük bir öneme sahip olan ekmeğin, mayalı ve mayasız gibi çeşitlerinin yanında farklı pişirme şekilleri de vardır. Ekmekler genellikle saçda pişirilirse de tandırda pişirilen ekmekler de vardır. Yufka, ekşili ekmek ve bazlama en çok tercih edilen ekmekler arasındadır[681].

Pulur (Sakyol) Köyü'nün giderleri arasında, sahip olunan toprakların büyüklüğüne bağlı olarak (ki bunlar 50 dönüm ile 12.000 dönüm arasında değişir), Osmanlı Devleti zamanında "*üşür*" (Öşür) vergisi verildiği bildirilmiştir. Bu verginin yanında, arı peteklerinden, bahçe ve sebzelerden de öşür vergisi alındığı, köylüler tarafından ifade edilmiştir[682]. Sonraları öşür vergisi kaldırılmış, yerine; arazi vergisi, hayvan vergisi ve yol vergisi konulmuştur. Her hanenin yıllık giderleri arasında,

[679] Yalgın 1961, 89.
[680] Koşay 1977, 24-25.
[681] Koşay 1977, 36-46; Günay 1980, 63.
[682] Osmanlı Devleti Dönemi'nde, hayvanlardan, ziraat ürünlerinden, gümrüklerden alınan vergilerin genel adı "vasıtalı vergiler"dir. Halaçoğlu 1991, 68.

köylüden yıllık olarak muhtar parası, bekçi parası ve köyün su yollarına, yollarına, cami ve köy odasının ihtiyaçların harcanmak üzere toplanan, salma parası da bulunmaktadır[683].

Pulur'da (Sakyol) yaşatılan, köy teknolojisi ve el zanaatları arasında çömlekçilik bulunmazken, tandır yapımı, sepet örme, dericilik, dokumacılık ve keçe yapımı önemli bir yere sahiptir. Yörenin, çanak çömlek ihtiyacı Karasar (Karahisar) Köyü'ndeki çömlekçi işliklerinden karşılanır. Burada, çanak çömleği kadınlar, killi kırmızı topraktan çark kullanmadan yaparlar. Killi kırmızı toprak ezilir, bir kazan içinde su ile karıştırılınca toprak erir. Toprağın suyunu akıtırlar, nohut büyüğündeki taşları temizleyip içine biraz ince kum katarlar. Elde ettikleri çamuru üç-beş gün dinlendirerek ekşimeye bırakırlar. Böylelikle çamur, kap yapımına elverişli bir hale gelir. Çamura istenen biçim verilip kap yapımı elle gerçekleştirilir. Kapları bir miktar güneşte kuruttuktan sonra saman alevine atarak pişirirler. Pişen kapların yüzeyini el taşları ile törpüleyip düzeltirler. Yapılan başlıca kaplar arasında; güveç, kazan kapağı, ibrik, ayran leğeni, yayık ve pekmez küpü bulunur[684].

Yörede tandır yapımında kullanılmak için de kırmızı killi topraktan yararlanılır. Yapılacak tandır için en uygun yer evin önü ya da yanıdır. Tandır yapılacak yer, toprak dört parmak derinliğinde kazıldıktan sonra, killi kırmızı toprağın içine bir miktar yumurta ve tuz karıştırılarak su ile yoğrulur. Elde edilen çamur, bir hafta boyunca bekletilir. Sonra elde edilen fitillerle, 5 cm. kalınlıkta bir halka olacak şekilde çevirirler, üstüne ikinci, üçüncü halka olacak şekilde çıkılır. 1 m.'yi bulacak şekilde bu işlem sürdürülür. Bu işlem sonunda tandırın içi ve dışı taş yardımı ile dövülerek sıkıştırılır. Tandırın ağzı 70 cm. iken, çapı da 1 m. olur. Tandırın etrafı doldurularak, tandır seviyesine kadar seki yapılır. İçine odun doldurulup yakılınca yekpare tuğla haline gelir[685] (Resim 31).

[683] Koşay 1977, 29-30.
[684] Koşay 1963, 89; Koşay 1977, 47.
[685] Koşay 1977, 48.

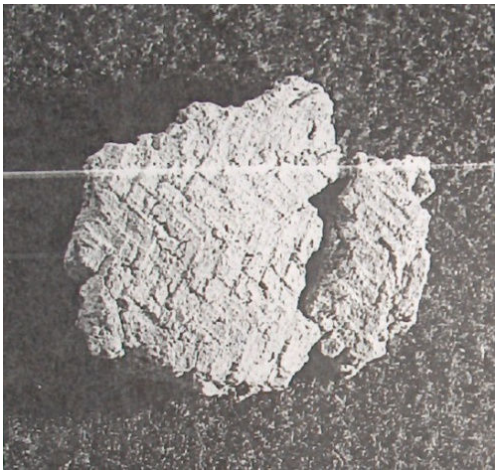
Resim 31. Tandırda ekmeğin pişirilişi, Koyunlu 1982, lev.143-3.

Geleneksel el zanaatlarından sepetçilik için çay kenarlarında *"azdur"* ve *"solhan"*denilen boyu 1-2 m. arasında olan ve kırılmayan ağaçlardan yararlanılır. Sepetler, bu ağaçların çırpılarından yapıldığı gibi, söğüt ve kavak ağaçlarının genç dallarının yarılması ile elde edilen çıtalarla da örülür. Başlıca sepet çeşitleri arasında; sele (7-8 kg. meyve alabilen küçük sepetler), ekmek sepeti (çapı yaklaşık 50 cm. olan yayvan sepet), gübre sepeti (30-40 kg. gübreyi alabilecek sepetler), saman sepeti (40-50 kg. samanı taşıyabilecek büyüklükte sepetler), süt sepeti (ağız çapı 70-100 cm. olan, süt, yoğurt ve çökelek gibi yiyecekleri çeşitli hayvanlardan ve tozlanmalardan korunmak için örülen sepetler) ve çatma (iki gözlü, hayvanların yük taşımada sırtına vurulan sepet) sayılabilir[686].

Pulur'da (Sakyol) kadınların görevleri arasında bulunan işlerden biri de derilerin tabaklanması işidir. Pulur köylüleri tabaklamayı kendileri yaparlar. Koyun, keçi, öküz ve inek gibi hayvanların derileri tabaklamaya maruz tutulan deri çeşitleridir. Tabaklanan deriler, yaygı, tuluk, yük hayvanlarının kolanlarında, eğerlerinde, kayışlarında ve dizginlerinde kullanılır[687].

[686] Koşay 1977, 48; Koşay 1977, 89.
[687] Koşay 1977, 50.

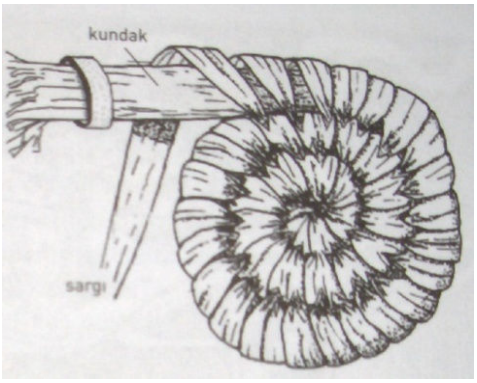
Yörede, dokumacılık oldukça eski geleneklere sahiptir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan ve ilk üretimciliğe geçişin en önemli yerleşimlerinden biri olan Çayönü'nde (Diyarbakır), konutların tabanlarının hasırla döşendiği düşünülürken[688], M.Ö.7500 yıllarına tarihlenen tabakada ele geçen ve yassı kemikten yapılmış bir bilekliğin dokuma ile ilişkili olabileceği ileri sürülmüştür[689].

Resim 32. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ Çayönü (Diyarbakır) yerleşmesinde, konutların tabanları hasırla döşenmekteydi, Özdoğan 1999, 48.

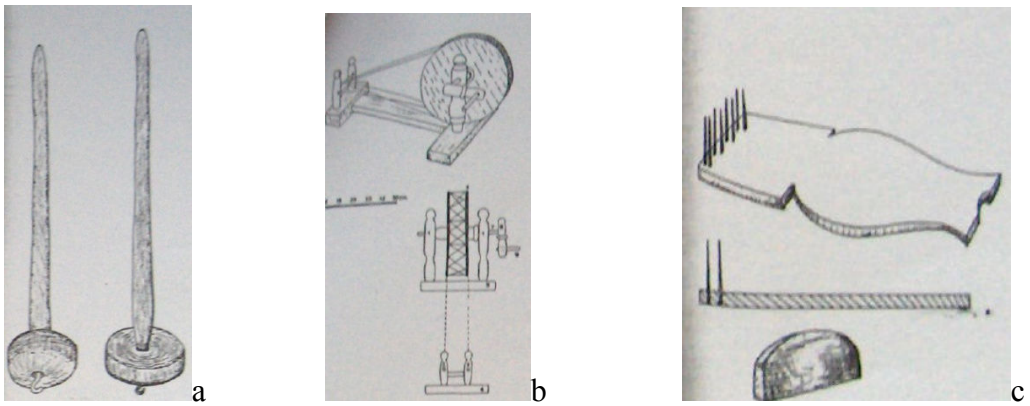
Ancak dokumacılık konusunda daha kesin veriler Çatalhöyük'ten (Konya) gelmiştir. Çatalhöyük'te (Konya) M.Ö.6000 lerde ele geçen değişik türdeki hasır ve sepet örgüleri[690], dokumacılık konusunda Anadolu'nun köklü bir geleneğe sahip olduğunu gösterir (Resim 33). Neolitik Çağ'dan sonra, Kalkolitik Çağ içinde de fazla bir değişikliğe uğramayan dokumacılık[691], Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yürütülen Erken Tunç Çağı kazılarından elde edilen dokuma tezgâh ağırlıklarının, sayısına ve çeşitlerinin çokluğuna bakarak, Erken Tunç Çağı'nda dokumacılığın, başlı başına bir uzmanlık alanı olmaya başladığını düşündürür.

[688] Özdoğan 1999, 48.
[689] Fazlıoğlu 2001, 1.
[690] Hodder 2006, 187.
[691] Fazlıoğlu 2001, 3.

Resim 33. Çatalhöyük'te (Konya) sepet örgüsü, Hodder 2006, 187.

Pulur'da (Sakyol) tespit edilen dokuma çeşitleri arasında çuval, harar, palaz (tarak artıklarından dokunan dokuma), yolluk, heybe, kilim, bez ve savan (pamuk dokuma) dokuması ilk akla gelenlerdir. Daha önceleri yörede, cicim dokumacılığının yapıldığı da belirtilmiştir. Yörede, dokumada kullanılan aletler; iğ, çırçır, yay, tokmak, çıkrık, ağırşak, kirkit ve yün tarağı sayılabilir[692] (Resim 34).

a b c

Resim 34. Dokumada kullanılan aletler, a- İğ, b- çıkrık, c- Yün tarağı, Koşay 1977, 51-53.

Elde edilen dokuma ürünleri, bitkilerden elde edilen doğal boyalar sayesinde farklı ve kalıcı renklere boyanır. Yüzyıllar öncesinden gelen, bu gelenekte öne çıkan üç ana renk vardır. Bunlar, kırmızı, sarı ve mavidir. Diğer renkler genelde karışımlardan elde edilir. Pulur'da (Sakyol) eğrilen iplikler, doğadaki çeşitli bitkilerden elde edilen boyalarla boyanarak, istenilen renge ulaşılır. Yörede en çok bilinen uygulamalar arasında; kırmızı rengi elde etmek için *"boya otu",*

[692] Durul 1969, 5-18; Koşay 1977, 51-52.

kahverengini elde etmek için (*yeşil ceviz yaprakları)*, lacivert rengi elde etmek için, *"çadene"* yaprakları, mavi rengi elde etmek için *"çitçitik otu"*, yine kırmızı ve narçiçeği arasındaki tonları elde etmek için, "*yabani gül ile birlikte paslı demir parçaları"*, siyah rengi elde etmek için *"rakı otu"* ve *sarı* renk için, *"sütleğen"* yaprakları kaynatılarak kullanılır[693].

Doğu Anadolu'da, özellikle bu bölgedeki dağ içi ovalarda, Ekim ayı ile Nisan sonuna kadar olan dönemde hava sıfırın altında seyreder. Oldukça uzun süren soğuk iklim şartlarına karşı, Pulur'da (Sakyol) yaşayan insanlar, *"Liva"*nın (kuzu yünü) tepilip dövülmesiyle elde edilen[694] keçeden yapılan abalarla, çizmelerle, kepeneklerle ve çeşitli ürünlerle kendilerini, palanlarla ve eğerlerle de hayvanlarını korurlar. Keçeden elde edilen ürünler, Pulur'da (Sakyol) oldukça önemli bir yere sahip olmasına karşın, keçe ustaları köy dışından, Kemaliye'den (Erzincan) gelir[695]. Daha çok hayvan yetiştirilen bozkır ikliminin görüldüğü bölgelerde gelişen keçecilik, keçenin suyu zor alışı ve nemi geçirmeyen özelliği ile uzun asırlar boyunca, insanlar tarafından tercih edilmiştir[696].

Yöre, halk hekimliğinde kullanılan bitkiler açısından oldukça zengindir. Yörede bazı hastalıkların tedavisinde kullanılan bitkilerin başlıcaları şunlardır. Sıtma hastalığına karşı, halk arasında "*Süleğen"* olarak anılan Sütleğenin (Euphorbia) özsuyu içilir. Ancak fazlası zehirleyici olduğundan oldukça dikkatli kullanılmalıdır[697]. Yöresel adı *"Anuk"* olan kekik (Thymus serpyllum) otunu, sarılık hastalığının ve mide ağrılarının tedavisinde kullanan yerel halk, sarmaşık gibi ağaçlara sarılan *"Mahmuiye otunu"*nun (Convolvulus Scammonia) usaresini çeşitli ağrıları dindirmede kullanır. Açık yaralara karşı *"Hıra çiçeği"* nden (Althaea officinalis) merhem yapılır. Yörede *"Ebem kömeci"* olarak adlandırılan Ebegümeci (Malva neglacta) bitkisi de çeşitli yaraların tedavisinde kullanılmaktadır. Küçük tohumları bir dibekte ezildikten sonra arpa unu ile karıştırılan *"Hardal"* (Sinapis

---

[693] Koşay 1977, 53; Uğur 1988, 9-10.
[694] Durul 1969, 18.
[695] Koşay 1977, 54-55; Günay 1980, 79-80.
[696] Keçenin Selçuklu Devleti ile Anadolu'ya gelmediği, daha öncesinde gerek Boğazköy (Hattuşaş-Çorum) yanındaki Yazılıkaya'da görülen kabartmaların başındaki sivri külahlar ile mühürlerde ve diğer tasvirlerde görülen külahların, görünüşleri ve şekilleri itibari ile keçeden yapılmış olabileceği düşüncesi, gerekse Mezopotamya'da Hammurabi Devri'ne ait bir bulle üzerindeki tanrı Adad'ın, kenarı yukarı dönük serpuşunun kuzu yününden yapılmış keçe olabileceği yorumları, keçenin kullanımını oldukça eskilere götürmektedir. Gürçay 1967, 22.
[697] Koşay 1977, 69.

nigra), bir çaputla aracılıyla romatizmalı bölgeye konulur. Her ne kadar acı veren bir uygulama olsa da bu yöntem romatizma hastalığının tedavisinde başvurulan bir yöntemdir. Sancıları dindirmede kullanılan diğer bir bitki de *"Zencefil otu"*nun (Zingiber officinale) kök kısmıdır[698]. Yörenin karasal ikliminde en çok görülen hastalıklardan biri de nezledir. Ağustos'ta derilip deste halinde kurutulan *"Nezle otu"* (Anacyclus pyrethrum), tülbentlerde elendikten sonra, nezle olunduğunda tozunu buruna çekmek üzere kutularda muhafaza edilir[699].

Keban Projesi kapsamında hem arkeolojik hem de etnografik yönden araştırılan Pulur (Sakyol), gerçek anlamda ülkemizde yayınlanmış olan ilk etnoarkeolojik çalışmayı temsil ederken, yine bölgedeki Aşvan Köyü ile ilgili çalışmalar da ülkemizde etnoarkeoloji alanında yapılmış olan ilk çalışmalardandır.

Aşvan Projesi kapsamında, geçmiş insan toplulukları ve yaşadıkları ortamın daha anlamlı bir biçimde incelenebilmesi[700] için, Aşvan köyü nüfusu, modern yerleşmelerin planları ile köyde yaşayan ailelerin faaliyet alanları, bölgenin bitkisel olanakları, modern tarım teknikleri ve tarımsal faaliyetler ile kazılarda çıkarılan hayvan kemiklerinin yanında, Aşvan'da geleneksel hayvancılık gibi birçok konu, eskiyi daha iyi yorumlayabilmek için incelenmiştir[701].

Aşvan Köyü nüfusu 1940'larda aşağı yukarı 440 kişiden oluşurken, tespit edilen hane sayısı da 80'dir. Bu oranla Aşvan Köyü'nde, km^2 başına 12 kişi düşerken, 1962 yılında yapılan nüfus sayımına göre km^2 başına Aşvan Köyü'nde 13,3 kişi düşmektedir[702].

Aşvan Bölgesi'nde sürdürülen tarımsal teknoloji çalışmaları, gerek fabrika yapısı aletlerin ortadan kaldırdığı el yapımı aletlerin saptanması, gerekse çağdaş köy ekonomisi ve arazi kullanımının ayrılmaz bir parçası olmaları nedeni ile geçmişteki insan uğraşlarını anlayabilmemize yardımcı olmaları bakımından önem taşırlar[703]. Bu amaçla proje kapsamında, Aşvan'da tarımda kullanılan alet türleri ile Elazığ, Mersin, Mardin, Kahramanmaraş, Şanlıurfa, Gaziantep ve Diyarbakır gibi ilerlide

[698] Koşay 1977, 70.
[699] Koşay 1977, 71; Günay, 1980, 90.
[700] French ve Diğerleri 1974, 39.
[701] French ve Diğerleri 1972, 45; French ve Diğerleri 1976, 13–14.
[702] Hillman 1973, 228.
[703] French ve Diğerleri 1974, 37.

tespit edilen aletlerin karşılaştırması, çizim ve tanıtımı yapılmıştır[704]. Söz konusu yörelerden derlenen tarım aletlerin çeşitli kullanım biçimleri tespit edilmiştir. Örneğin çift sürmede kullanılan sabanların (sapan) Tarsus ve Antakya'da tahtadan ve madenden yapıldıkları tespit edilmiştir.. Aşvan'da tarımsal faaliyetlerde, tahta sabanlar tercih edilmektedir. Çift süren ya da arabaya koşulan hayvanların birlikte yürümelerini sağlamak için, boyunlarına geçirilen bir tür ağaç çember olan boyunduruk, hayvanın boynunun altından geçirilen bir kayış ile bağlanır. Kayış, saban ile boyunduruk arasındaki esnek bağlantıyı sağlar. Çizimi verilen saban demirlerinden yalnızca Mardin'den gelen bir örnekte namlu vardır. Bu özellik sabanların arasındaki biçimsel farklılığa işaret eder. Kahramanmaraş ve Aşvan'daki ahşaptan sabanlarda kanat bulunurken, Antakya'dan gelen örnekte kanat bulunmaz. Levhada görülen, çift yapılırken çiftçi tarafından her an kullanılmak üzere yanından ayırmadığı küçük aletler ise saban demirinde biriken toprağın kazınması için kullanılır[705].

Aşvan Köyü'nde tarım ürünlerinden elde edilen besinler, Aşvan halkının beslenme düzeninde oldukça önemli bir yere sahiptir. Aşvan Köyü ve çevresinde, tarım ürünlerinden tahıllar ve bunlardan buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır ve burçağın tarımı yapılır. 1940 verilerine göre, Aşvan Köyü'nde tüketilen ürünler arasında buğday yıllık, kişi başına 386 kg., aile başına 2126 kg. tüketilirken ve bundan %78 kalori sağlanıyorken, bu oran meyve ve sebzelerde, kişi başı 20 kg., aile başına 110 kg. olarak kalmış ve % 3-5 kalori sağlanmıştır[706].

Yöre halkının beslenmesinde oldukça önemli bir yere sahip olan tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde ve hasatında kullanılan aletler arasında çapa, kazma, tahra ve oraklar bulunur.

Hasat işlemi içinse büyük oraklar (ekin orağı) ve altlarında çakmaktaşı bulunan düğen (düven) kullanılır. Harman savurma işlemi, düğen (düven) üzerine binmiş olan ve insanın idare ettiği boyunduruğa koşulmuş hayvanlar tarafından yapılır. Düğen (düven) üzerindeki insanın ağırlığı da harman savurma işlemini kolaylaştırır. Ayrıca harman savurma işleminde kullanılan çatallar (yaba, melep), kürekler ve tırmıklar (tırmık, sıyırga) da tespit edilmiştir. Bahçecilik ile ilgili

[704] French ve Diğerleri 1972, 19; French ve Diğerleri 1974, 37.
[705] French ve Diğerleri 1974, 37.
[706] Hillman 1973, 228-229; Williams 1972, 20.

aletlerin arasında beller (bel), çatallar (deren, dilgen, dirgen, erden, meliv) çapalar, tahralar ve oraklar da bulunmaktadır. Daha ender olarak görülen aletler arasında, arık temizlemekte kullanılan ve bir cins kepçeyi andıran nisbe ile orak ve tırpan ağızlarını döverek bileme işleminde kullanılan küçük çekiç ve örslerdir. Ayrıca çeşitli balta ve keser türleri de tarımsal faaliyetlerde kullanılmaktadır[707].

Aşvan Köyü çevresinde 1940'larda, önceki yüzyıllarda olduğu gibi, yaygın olan hayvancılık türü, küçükbaş hayvancılıktır. Yetiştirilen hayvanlar arasında koyun ve keçi ön sırada bulunmaktadır[708].

Aşvan Projesi boyunca, karşılıklı olarak birbirlerine yararlı olabilecek değişik bilim dallarını bir arada bulundurmaktan çok, bu bilim dallarının belirli bir konunun çerçevesinde kaynaşmasını sağlamak amaçlanmıştır. Yani hedeflenen, düşüncelerde belirliliğin sağlanması, genel bir konu ya da sorunla ilgili verilerin açık bir şekilde toplanıp kullanılabilmesini sağlamaktı. Bu nedenle Aşvan'da, tam bir açıklıkla genel bir soruna, insanın belirli bir bölgeyi iskân etmesiyle kullanmasının tarih ve niteliği sorununa yönelinmiştir. Birbirleriyle ilişkili olan bilim dalları ile çalışma denemesi yapılmıştır. Ancak, Keban Projesi bir kurtarma çalışması olduğundan, bu sorunun açıklanması genel anlamı ile ortaya konulmuştur[709].

Altınova Bölgesi'nde bulunan diğer höyük ve yerleşim yerlerine göre, daha büyük ve önemli olan Norşuntepe (Elazığ) başta olmak üzere, Tülintepe (Elazığ), Tepecik (Elazığ), Değirmentepe (Elazığ) ve Korucutepe (Elazığ) höyüklerinin çevresinde kurulmuş olan, Alişam (Harmanpınar), Munzuroğlu (Elazığ), Yukarı Ağınsı (Elmapınar), Aşağı Ağınsı (Kavakaltı), Habusu (İkizdemir), Ağmezra, Arozik Köyleri'nde gerçekleştirilen etnoarkeolojik çalışmalar bundan sonraki bölümün konusunu oluşturur[710].

Keban Projesi kapsamında yürütülen çalışmalar sonucu tespit edilen en önemli ve en büyük höyüklerden biri, Alişam Köyü (Harmanpınar) yakınındaki Norşuntepe'dir (Elazığ). Altınova Bölgesi'nde, ovayı kuzeyden ve güneyden çevreleyen dağ sıralarını yaklaşık olarak takip ederek, su kaynakları boyunca

---

[707] Williams 1972, 19; Williams 1973, 277-279; French ve Diğerleri 1974, 38.
[708] Hillman 1973,
[709] French ve Diğerleri 1972, 46.
[710] Alpöge 1971, 131–134; Alpöge 1972, 159; Hauptmann 1979, 58vd; Koyunlu 1976; 215–218; Koyunlu 1982, 233–247; Kuban 1968, 181vd; Kuban 1970, 173–182; Peters 1972, 163–170; Peters 1979, 127–134; Peters 1982, 201–215; Peters 1982, 201vd; Peters-Tessensohn 1982, 139–163; Yakar 2002, 25.

sıralanan birçok höyüğün ve yerleşim merkezlerinin, aslında Noşuntepe (Elazığ) merkezine bağlı olduğu[711], bölge haritasına bakılarak düşünülebilir. Norşuntepe'nin (Elazığ) yerleşim itibari ile eski ulaşım yollarının kesiştiği yerde kültürleri birleştiren bir köprü konumunda olması, kültür tarihi açısından önemini daha da arttırır. Bu yollardan biri, Yukarı Mezopotamya'dan Dicle Nehri'ni takip ederek Toroslar'ı aştıktan sonra, önemli bakır yataklarının bulunduğu Ergani-Maden'den geçerek Altınova'ya ulaşır. Diğer bir yol ise Malatya Ovası'ndan çıkarak Van Gölü'ne, oradan da Transkafkasya'ya gider. Başka bir yol ise, Yukarı Fırat Bölgesi'nden Kuzey Doğu Anadolu'daki Sivas ve Erzincan Ovaları'na ulaşır[712]. Bu büyük merkeze bağlı ve su kaynakları boyunca yaklaşık olarak 5 km.'lik aralıklarla yer almış, ortalama boyutları 250 x 200 x 15–20 m. olan orta büyüklükteki höyükler arasında; Korucutepe (Elazığ), Tülintepe (Elazığ) ve Tepecik (Elazığ) bulunmaktadır[713]. Söz konusu höyük ve yerleşimlerde yürütülen arkeolojik çalışmaların yanı sıra, bu höyük ve yerleşimlerin yakın çevresinde kurulmuş olan, Alişam (Harmanpınar), Munzuroğlu (Elazığ), Yukarı Ağınsı (Elmapınar), Aşağı Ağınsı (Kavakaltı), Habusu (İkizdemir), Ağmezra (Kavakpınar), Miyadin ve Arozik Köyleri ile bölgedeki daha küçük yerleşimlerde önemli etnografik çalışmalar da gerçekleştirilmiştir[714].

Altınova'daki Norşuntepe (Elazığ), Tepecik (Elazığ), Tülintepe (Elazığ) ve Korucutepe (Elazığ) gibi başlıca höyükler, Elazığ ilinde devlet öncesi ve devlet düzeyindeki toplumların sosyo-ekonomik örgütlenmesi ile ilgili belli ölçüde bilgi vermiştir. Kuru tarıma elverişli çevre koşullarının yanı sıra, yabani fauna zenginliği de toplulukları bu bölgedeki Altınova ve diğer korunaklı ovalara çekmiştir. Fırat ve Murat nehirleri ve bu bölgede hiç kurumayan sayısız su kaynakları, sadece balık ve midye yetişmesine olanak sağlamakla kalmamış, bu nehir kıyıları boyunca uzanan bitki örtüsü de çeşitli av hayvanları için ideal ortam hazırlamıştır. Ayrıca, Elazığ'ın

[711] Kantman 1970, 2; Yakar 2007, 365.
[712] Hauptmann 2003, 22.
[713] Whallon-Kantman 1970, 2.
[714] Alpöge 1971, 131–134; Alpöge 1972, 159; Hauptmann 1979, 58vd; Koyunlu 1976; 215–218; Koyunlu 1982, 233–247; Kuban 1968, 181vd; Kuban 1970, 173–182; Peters 1972, 163–170; Peters 1979, 127–134; Peters 1982, 201–215; Peters 1982, 201vd; Peters-Tessensohn 1982, 139–163; Yakar 2002, 25.

güneyinde yer alan Keban ve Ergani bakır maden yatakları da, bu bölgeyi yerleşme için cazip hale getirmiştir[715].

Çalışmamızdaki amaç doğrultusunda Altınova Bölgesi'nde yer alan, Norşuntepe (Elazığ), Tepecik (Elazığ), Tülintepe (Elazığ) ve Korucutepe (Elazığ) höyüklerinin kazı sonuçları, önemli bilgiler edinmemizi sağlamıştır. Bu nedenle, söz konusu höyüklerden edinilen bilgileri anımsamak yerinde olacaktır.

Norşuntepe (Elazığ):

Konumu: Altınova'da bulunan Norşuntepe (Elazığ) yerleşmesi, Elazığ'ın 27 km. Güneydoğu'sunda Alişam (Harmanpınar) ile Yukarı Ağınsı (Elmapınar) ve Aşağı Ağınsı Köyleri (Kavakaltı) arasında yer alır. 35 m. yükseklikte koni biçimindeki Norşuntepe'nin (Elazığ), deniz seviyesinden yüksekliği 855 m.dir[716].

Tarihçesi: ODTÜ'nün Uluslararası Keban Projesi kapsamında, 1968 yıllında Alman Arkeoloji Enstitüsü adına, H.Hauptmann başkanlığında başlayan kazı çalışmaları, 1974 yılında kadar devam etmiştir. Norşuntepe (Elazığ), 1975 yılında kısmen Keban Baraj Gölü'nün suları altında kalarak bir ada görünümü almıştır[717].

Tabakalanma: Höyüğün Batı yamacında, dört ayrı seviyede gerçekleştirilen kazı çalışmaları, Norşuntepe'nin (Elazığ), Orta Kalkolitik'ten Orta demir Çağı'na kadar aralıksız yerleşildiğini gösterir. Taban suyunun altındaki dolgular ise Norşuntepe'nin (Elazığ), yakınlarında olan Zerteriç (Elazığ) yakınlarındaki Boytepe (Elazığ) ve Palu yakınlarındaki Çınaz III (Elazığ) yerleşmelerinde de tespit edilen, Çanak Çömleksiz Neolitik (PPN) Çağ'a tarihlenen buluntular içerir. Höyüğün üst kesimindeki çalışmalarda Erken Tunç Çağı'ndan Son Tunç Çağı'na kadar yaşanan sürece, güney yamaçta ise özellikle İlk ve Orta Demir Çağları'na ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır[718].

M.Ö.4 bin 500-3 bin 500 yılları arasına tarihlenen Kalkolitik Çağ'a ait tabakalar (40-31) 17 m. kalınlığındadır. Bu tabakalar, yapılan sondaj çalışmalarından sonra üç ana evreye ayrılmıştır. En alttaki I. evre Obeyd türü koyu açkılı ve boya bezemeli çanak çömlek ile temsil edilir ve Orta Kalkolitik Çağ'a tarihlenir. Son

[715] Yakar 2007, 364–365.
[716] Hauptmann 1976, 61; Hauptmann 2003, 22.
[717] Hauptmann 2003, 22.
[718] Hauptmann 1972, 87 vd; Hauptmann 1979, 56; Hauptmann 2003, 22.

Kalkolitik Çağ'a tarihlenen II. evre, 37. tabaka ile başlar. Bu tabakada, adlarını Sakçegözü (Gaziantep) yakınlarındaki Coba Höyük (Gaziantep) yerleşmesinden alan ve burada seri olarak üretilen, *"Coba kâseleri"* oldukça yaygındır. 36. tabakada bir avlunun etrafında bulunan bir yapı topluluğu ortaya çıkarılmıştır. Buluntular, burada ekonomik anlamda farklı işlevlere sahip mekânların varlığını gösterir. Buna karşılık 35. tabakada kerpiçten, genelde içinde yuvarlak planlı bir ocağın bulunduğu[719] tek odalı evler görülür (Resim 35).

Resim 35. Norşuntepe (Elazığ) N/O 19 karesinde incelenen ev kalıntıları tabaka VIII'e aittir. Evin kuzey duvarının önünde içine aynı tipte iki adet ocağın yerleştirilmiş olduğu at nalı biçimli büyük ocak yer almaktadır, Hauptmann 1972, lev.65.

Höyüğün batı yamacında yürütülen kazılarda karşılaşılan tek odalı kerpiç evler, belki de kısmen Suriye-Mezopotamya'da hüküm süren mimari özellikleri yansıtıyor olmalıdır[720]. Fırın, cüruf ve kalıplar her iki tabakada da bakırın ergitildiğine işaret ederken[721], obsidyenden yapılma çeşitli aletlerin üretildiği işlikler

[719] Hauptmann 1972, 94 vd; Hauptmann 2003, 22.
[720] Hauptmann 2003, 22; Yakar 2007, 365.
[721] M.Ö.IV.binyıla ait Norşuntepe (Elazığ) kültür tabakalarında, bakır filizlerinin işlenmesinde kullanılan eritme ocakları ve potaların bulunması, bu topluluğun endüstriyel faaliyetlerinin yansıra, çiftçilikle de uğraştığının göstergesidir. Önemli bir değiş-tokuş maddesi olan bakır üretiminin, köy ekonomisine katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Bakır üretimi ve ihracatı, ekonomilerinin yeniden örgütlenmesini zorunlu kılmış ve ustalaşmaya daha fazla önem verilerek, günlük geçimlerine dayalı faaliyetleri pahasına çalışan daha tecrübeli işçiler ve sanatkarların zamanları ve çabalarının karşılığı

görülür[722]. Obsidyenin Altınova'ya bakan Mastardağ'dan ve özellikle yerleşime yalnızca 90 km. uzaklıktaki, Bingöl Dağı'ndan getirildiği düşünülmektedir[723]. 34-31. tabakalarıyla temsil edilen III. evrenin en önemli özelliği, oldukça sık bir şekilde inşa edilmiş, tek odalı apsisli evlerin ortaya çıkmasıdır. Yapılarda genellikle yuvarlak ocak yerleri bulunmaktadır. Yapılardan birinin duvarında, iki duvar nişi arasında, beyaz sıva üzerine siyah ve kırmızı renklerle bir geyik betimlenmiştir[724].

Erken Tunç Çağı'na ait kültür tabakaları 18 m. kalınlığındadır. Erken Tunç Çağı'nı temsil eden ilk tabakalardaki buluntular, Suriye-Mezopotamya kültür bölgesi ile olan sıkı ilişkiye işaret eder. Bu ilişkiye çark yapımı çanak çömleğin yanı sıra açık renkli çanak çömlek, Cemdet Nasır tipi silindir mühürler ve ayrıca bakırdan yapılmış takıların varlığı tanıklık eder. Norşuntepe'ye (Elazığ) yakın olan Tülintepe (Elazığ) ve Tepecik (Elazığ) de olduğu gibi, Altınova Erken Tunç Çağı I evresinin karakteristik özelliği olan korunma duvarı, burada da tespit edilmiştir. Höyüğün kıyısına sıralanmış evlerin dış duvarları, açık araziye karşı bir sınır teşkil etmektedir. Evler genellikle bir ya da iki odalı ve iç kısmı beyaz sıvalıdır. Evlerin içinde yuvarlak ocak tabanları ve sekiler yer almaktadır[725]. Erken Tunç Çağı yerleşmelerinin sayısı ve büyüklüğünden anlaşıldığına göre, Kalkolitik Çağ'dan beri Altınova'da nüfus sürekli artmıştır. Bu artışın en önemli sebepleri arasında tabii şartlar etkilidir; yeteri kadar yağış, bunun sonucu olarak da nehir ve kaynaklardan ilave su ihtiyacının karşılanması, verimli toprak, zengin ormanlar, Toros ve Antitoroslarda'ki otlaklar[726]. Ekonomide yoğun tarımcılık gözlenmektedir. Avcılık ise evcil hayvan üretiminden daha önemli bir rol oynamıştır. Alageyik, yabani koyun, yabani keçi, yabani at ve yaban sığırının avlandığı yapılan analizler sonucu anlaşılmıştır. Bunun yanında evcil hayvan olarak, sığır, koyun ve keçi az görülür[727].

Erken Tunç Çağı'nın ortalarına doğru, 24-14. tabakalarda mimaride ve çömlekçilikte gözlenen yeni bir değişimin varlığı fark edilir. Daha önce kaybolan

---

varilmiş olabilir. Noşuntepe (Elazığ) belki de bir tür merkezi ekonomi benimsemiş olabilir. Yakar 2007, 365.

[722] Hauptmann 1976, 53; Hauptmann 2003, 22.

[723] Hauptmann 1979, 63; Altınova, çağlar boyunca Anadolu ile diğer Yakındoğu ülkeleri arasındaki gerçekleştirilen ve Bingöl Dağları'ndan elde edilen obsidyen ticaret yolunun merkezi konumundadır. Esin 1979, 67.

[724] Hauptmann 1976, 54; Hauptmann 2003, 22.

[725] Hauptmann 1979, 58.

[726] Hauptmann 1976, 62.

[727] Hauptmann 1976, 62 vd; Hauptmann 1979, 58-59.

Transkafkasya etkilerinin tekrar ortaya çıktığı gözlenir. Kerpiç tuğlalardan yapılmış evlerin yanı sıra, Karaz Kültürü için tipik olan yuvarlak evler ile hafif malzemeden yapılmış ahşap direkli yapılar ortaya çıkar. Bu mekânlarda kilden yapılmış döşek olarak tanımlanan oturma yerleri ve at nalı biçimindeki ocaklara rastlanmıştır. Kuzey Anadolu'ya yayılan Karaz Kültürü için karakteristik olan el yapımı, siyah açkılı ve kabarma bezekli kaplar ile kırmızı boya bezemeli kaplar çoğalırken, buna karşılık ince Suriye tipi kapların sayısında büyük bir azalma görülür. Metal işlemede kullanılan aletler, yeni bir teknolojik gelişimi ifade eden sülfitli bakır filizlerinin kullanımına işaret eder. Bunların yanı sıra bakırcılığın gerçekleştirildiği bir atölye bulunmuştur[728] (Resim 36).

Resim 36. Norşuntepe (Elazığ) tabaka XXIV'te ev mimarisinde, 6 m. çapında ortasında bir direk deliği bulunan yuvarlak ev şekli önceki tabakalara bakıldığında bir yeniliktir. Bu yenilik, yuvarlak ya da at nalı şeklindeki boynuz çıkıntılı ocak tiplerinde de görülür, Esin 1979, 59.

Erken Tunç Çağı'nın sonlarını temsil eden 13–6. tabakalarda, Doğu Anadolu-Transkafkasya kültür geleneğinin sağlamlaştığı görülür. Bu durum kendini mimaride, yan yana sıralanmış mekânlarla belli eder. Geniş bir alan yayılan yapı kompleksleri ortaya çıkar. Bu yapılar yan yana sıralanmış olarak 8. tabakadan itibaren Akropol üzerinden geçen sokağı takip eder. Merkezde büyük, boş bir alan yer alır. En üstteki 6. tabakada tepe düzlüğünde görkemli bir yapıya rastlanır. Bu

[728] Hauptmann 2003, 22.

anıtsal yapı içerisinde erzak saklamak için üretilmiş çok sayıda büyük küp (pithos) bulunmuştur[729] (Resim 37).

Resim 37. Norşuntepe (Elazığ), Pithos binası depo 4, Hauptmann 1971, lev.51.

Nüfus, yörenin tarımsal zenginliklerini koruyan 200 ton kapasiteli, büyük depolara sahip bu yapı etrafında toplanmıştır[730]. Komşu yerleşim yerlerinden Korucutepe ve Tepecik'in önemini yitirdiği bu dönemde, Norşuntepe'nin Altınova'da ekonomik ve politik anlamda önem kazandığı görülür[731].

Norşuntepe'nin Orta Tunç Çağı'nda önemini yitirdiğini, merkezde yer alan boş alanın çevresinde kurulan ve güney yamacında bir sandık duvarla korunan yapılaşmadan anlamaktayız. Az sayıdaki ithal malların varlığı, Kapadokya ve Habur Bölgesi ile olan ilişkilerin güçlü olmadığını işaret eder. Bunun nedeni olarak da, Kuzey Mezopotamya'dan doğup, merkezi Kayseri'deki Kaniş Karum yerleşmesi olan eski Asur Ticaret kolonilerine giden ticaret yollarının Altınova'ya ulaşmaması gösterilebilir[732].

[729] Hauptmann 1971, 74-75.
[730] Sevin 2003, 120.
[731] Hauptmann 2003, 22.
[732] Hauptmann 2003, 23.

Tepecik (Elazığ):

Konumu: Keban Baraj Gölü alanında su altında kalan, Elazığ ilinin 31 km. Doğusu'nda, Altınova'da bulunan höyük, 1967 yılında yapılan yüzey araştırmaları sırasında saptanan Tepecik (Elazığ), 17 m. yüksekliğe sahip, 200 X 300 m.'lik bir alanı kaplarken, eski büyük ölçekli haritalarda Makaraztepe olarak adlandırılmıştır[733].

Tarihçesi: Tepecik'in (Elazığ) de içinde bulunduğu Altınova Bölgesi'nde yapılan bilimsel çalışmaları daha öncesine götürmek mümkündür. Altınova'ya XVIII. yüzyıldan itibaren birçok gezgin, coğrafyacı ve antropoloğun geldiği ve ilk araştırmaların daha o zamanlarda başladığı bilinmektedir. Ancak, Tepecik (Elazığ) ve yakınındaki Tülintepe (Elazığ) ile ilgili arkeolojik yayını ilk veren 1958 yılında C.Burney olmuştur[734]. Gerçek anlamda ise Tepecik (Elazığ), 1967 yılında Keban Baraj Gölü alanında kalacak eski eserleri kurtarmak amacıyla kurulan, ODTÜ Uluslararası Keban Projesi kapsamında araştırmalara dâhil edilmiştir.[735] 1968-1974 yılları arasında sürdürülen kazılara, İstanbul Üniversitesi'nden U.Esin başkanlık etmiştir.

Tabakalanma: Gerçekleştirilen kazılar sonucunda Tepecik'te (Elazığ), Geç Neolitik Çağ'dan İlk Demir Çağı'na kadar olan dönemlere ait olan çeşitli kültür tabakaları tespit edilmiştir. Bunlar eskiden yeniye doğru; M.Ö.VII.-VI. binyıla ait, Kuzey Mezopotamya-Suriye etkisinde kalan bir Geç Neolitik Çağ kültürü, M.Ö.VI.-IV.bin yıllarına tarihlenen, yine güney etkili Kalkolitik Çağ kültürleri, M.Ö.IV. binyılın sonu ve III.bin yıl süresince izlenen Erken Tunç Çağı Karaz kültürü, M.Ö.II.binyılda gelişen Orta ve Son Tunç Çağı'nda Hititlerin etkisinde kalan Isuwa kültürü ve II.binyılın sonu I.binyılın başında görülen yerel İlk Demir Çağı kültürü olarak belirlenmiştir[736].

Altınova'da bulunan Tepecik (Elazığ) ve Korucutepe (Elazığ) gibi yerleşimlere, (yakın çevrede Mastar Dağları'nın eteğinde bulunan ve Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a (PPN) ait buluntular veren Zerteriç yakınlarındaki Boytepe'ye (Elazığ) bakarak), geç yerleşilmesinin nedeni olarak Altınova'nın,

[733] Whallon-Kantman 1970; Esin 1979, 69; Esin 2003, 47.
[734] Esin 1979, 69.
[735] Esin 2003, 47.
[736] Esin 1971, 107 vd; Esin 1972, 139 vd; Esin 1974, 109 vd; Esin 1976, 101 vd Esin 1979, 69; Esin 2003, 47.

Pleistosen Dönem'de bir göl oluşu gösterilir[737]. Tepecik'te (Elazığ) gerçekleştirilen kazılarda daha çok Khirbet Kerak ya da Karaz kültürüne ait bilgi edinilmiştir[738]. Karaz kültürünün belirleyici özelliklerinden; yuvarlak planlı konut mimarisi, konutların içinde yer alan, genelde at nalı biçiminde anıtsal boyutlara erişen, avlu ya da odalara yerleştirilen sabit ya da taşınabilir ocaklar ve içi siyah, dışı kırmızı ya da dışı siyah içi kırmızı renkte, parlak açkılı, el yapımı çanak çömlek, Tepecik (Elazığ) kazılarında sıklıkla karşılaşılan unsurlardandır[739]. Tepecik'te (Elazığ), Khirbet Kerak ya da Karaz tipi çanak çömlek ile Son Kalkolitik Çağ'dan itibaren gelişmiş olarak karşılaşılması[740] bu kültürün kökeni tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır.

Tepecik'te (Elazığ), Erken Tunç Çağı'na ait kültür tabakalarında, pişmiş topraktan kabaca şekillendirilmiş, kadın ve hayvan figürinleri[741], az sayıda damga ve silindir mühürler bulunmuştur. Kalıplar, maden cürufları, bakır ve tunçtan aletlerin sayısı az olmakla birlikte maden endüstrisinin varlığı belgelenmiştir. Kemikten, boynuzdan, sürtme ve cilalı taşın yanı sıra çakmaktaşı ve obsidyenden yapılmış alet ve silahlar da kazılar sonucu ele geçirilmiştir[742].

Çiftçilik ve çobanlığın yanı sıra av hayvanları da besin ekonomisindeki yerini korumuştur. En çok tüketilen hayvanlar arasında koyun, sığır ve keçi gelmektedir[743].

Tepecik'te (Elazığ) Erken Tunç Çağı'na ait 4–11 tabakalarında rastlanan kerpiç dikdörtgen evlerin çok büyük olmaması, ailelerin genişlemediğine ve çekirdek yapılarını koruduğunu göstermektedir[744].

Tülintepe (Elazığ):

Konumu: Tülintepe (Elazığ), Elazığ'ın yaklaşık 21 km. kadar doğusunda, Altınova, eski Elazığ-Bingöl demir ve kara yollarının arasında ve hemen kenarında, Keban Baraj Gölü alanına girildikten 1300 m. kadar sonra karayolunun kuzeyinde yer alır. Tepecik (Elazığ) höyüğüne olan uzaklığı 4 km. kadardır[745].

---

[737] Esin 1971, 111; Esin 1979, 71.
[738] Esin 1974, 117.
[739] Esin 2003, 47.
[740] Esin 1979, 76.
[741] Esin 1971, 110.
[742] Esin 1971, 111; Esin 1972, 143; Esin 1974, 119; Esin 2003, 47.
[743] Esin 1972, 146; Esin 2003, 47.
[744] Yakar 2007, 366.
[745] Esin-Arsebük 1974, 137; Esin 1979, 70.

Tarihçesi: Elazığ-Bingöl demir ve karayollarının su altında kalacak olması nedeniyle, güzergâhının değiştirilmesi gerektiğinde, yeni döşenecek demiryolunun ovadan yükseltilmesi için, tren hattının yakınında yer alan Tülintepe'nin (Elazığ) toprağı, 1966 yılında dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır[746]. Tülintepe (Elazığ), ODTÜ Keban Projesi kapsamında 1971-1974 yılları arasında, Tepecik (Elazığ) kazı ekibi tarafından 4200 m^2'lik bir alan kazılarak, araştırılmıştır[747].

Tabakalanma: Tülintepe (Elazığ), Altınova'nın en önemli beş höyüğünden biridir. DSİ haritalarından, eski höyüğün ovadan 16,60 m. yüksek olduğu ve çapının da 200 X 250 m.'ye ulaştığı anlaşılmaktadır[748]. Höyük çekirdeğinde üst tabakaların olmaması ve bölgenin en eski kültürleri hakkında bilgi verecek şekilde kazılmaya müsait olmayışı, Tülintepe'nin (Elazığ) kazılmasının zorluğunu ortaya koymuştur. Her çağ için kentsel bir görünümde olan ve tüm olumsuzluklara rağmen, ele geçen buluntulara göre Tülintepe (Elazığ), Kalkolitik, Erken Tunç, Orta Tunç ve Son Tunç Çağları, ve zayıf da olsa M.Ö.I.bin, M.S.I.bin ve Osmanlı Devri'nin varlığı saptanabilmiştir[749].

Höyüğün, İlk Kalkolitik Çağ'a ait I. ve 2. tabakalarında parlak boyalı Halaf kap parçalarının sayısı, mat boyalı Obeyd parçalarına göre çoktur. Fakat her iki malın aynı tabakalarda birlikte bulunduğu açmalar da vardır. Höyüğün en iyi araştırılmış 2. tabakası, Halaf-Obeyd geçiş evresini yansıtması bakımından oldukça önemlidir[750]. Halaf-Obeyd geçiş evresi ile çağdaş olduğu düşünülen tabakalara ait yapı kalıntıları, ya iki ya da çok odalı dörtgen birimlerden meydana gelir. Duvarlar pise ya da kerpiçten yapılmıştır. Taş temelleri yoktur. Kuzey Mezopotamya ve Suriye'deki Halaf Dönemi yapıların yuvarlak planlı (tholos) olmalarına karşın, Tülintepe'de bu yapı türüne rastlanmamıştır, bu özellik, Tülintepe'nin (Elazığ) yerel kültürüne bağlanabilir[751]. Evler arasında bırakılmış büyük boşluklar ve içlerinde büyük fırın ve ocaklar bulunan geniş avlular, çoğunlukla mahalleleri birbirinden

[746] Esin-Arsebük 1974, 137.
[747] Esin 1979, 70.
[748] Esin-Arsebük 1974, 137.
[749] Esin-Arsebük 1974, 137; Esin 1979, 70.
[750] Esin 1979, 73.
[751] Esin 1979, 74.

ayırır. Evlerin arasına yerleştirilmiş büyük fırınlar, pişirmenin yanında, ısıtma amacı ile kullanıldığını düşündürür[752].

Tülintepe (Elazığ) Kalkolitik Çağ tabakalarında, bini aşkın kilden yapılmış sapan taşı bulunmuştur. 1972 kazı sezonunda Tülintepe'de (Elazığ) ele geçirilen toplu sapan taneleri buluntusu, yüzeyin 32-35 cm. altındaki bir yapının içinde in situ durumunda bulunmuştur. Sapan taneleri, 26 X 75 cm. boyutlarında, çift konik ve küresel biçimli, dörtgen bir depo gözünün içinde, dikkatlice yan yana ve oldukça düzenli bir biçimde dizilmiş durumda bulunmuştur. 2 no'lu fırının güneyine bitişik olan depo gözü aynı zamanda 13 no'lu ocağın da doğusunda bulunmaktadır. Sapan tanelerinin içinde bulunmuş olduğu depo gözünün ocağa hemen bitişik olarak yapılmış olması, düşündürürcüdür[753] (Resim 38; Resim 39).

a

Resim 38. Tülintepe (Elazığ), 1972 yılı kazılarında, ele geçirilen sapan taneleri, Arsebük-Korfmann 1976, lev.95.

Tülintepe'de (Elazığ) bulunmuş olan sapan taneleri ile daha başka yerlerden bildiğimiz sapan tanelerinin kullanım alanları arkeolojide çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Sapan tanelerinin canlıları öldürme, yaralama ve kaçırma gibi işlevleri gerçekleştiren bir tür silah olabileceği yorumu, birçok önemli arkeolog tarafından kabul edilir[754]. Sapan taneleri topluluğunun ısı kaynağına yakın bir alanda

[752] Esin 1979, 73.
[753] Arsebük-Korfmann 1976; 134.
[754] Arsebük-Korfmann 1976; 136.

bulunmuş olması alışılmışın dışında bir uygulama olup[755], bunların ocakla ya da fırınla ilişkili bir işte kullanılmak üzere buralarda bulundurulan kil topaklar olabileceği yorumu da şimdiki bilgilerimiz doğrultusunda kabul edilebilir bir öneridir.

a b

Resim 39. Tülintepe (Elazığ) kazılarında bulunan sapan taneleri, Arsebük- Korfmann 1976, lev.95.

Tülintepe'de (Elazığ) yaşayanların, çiftçilik ve çobanlıkla geçimlerini sürdürdükleri ele geçen tarıma alınmış bitki ve hayvan kalıntılarından, öğütme taşlarından anlaşılmaktadır[756]. Avcılık, Tülintepe'de (Elazığ) yaşayanlar için hayvansal besin yönünden oldukça önemsiz bir rol oynamıştır[757].

3.tabakadan itibaren Obeyd Dönemi ile çağdaş olan buluntular, yerlerini Halaf Dönemi ile çağdaş olabilecek buluntulara bırakır. Ele geçen ufak buluntular da göz önünde bulundurulduğunda, Tülintepe'nin (Elazığ) Kalkolitik Çağ boyunca Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye kültürlerinin etkisinde kaldığı söylenebilir. Büyük bir ihtimalle de Halaf-Obeyd kültürünün kuzeyde yayılım alanlarının sınırını teşkil etmiş olmalıdır[758].

Insitu olarak tespit edilen Erken Tunç Çağı yerleşmesini Tülintepe'de (Elazığ) diğer çağlar izler. Ancak, Orta Tunç Çağı, Son Tunç Çağı ve daha geç dönemlere ait belgeler, genellikle yüzey toplaması yoluyla sağlanabilmiştir[759].

---

[755] Arsebük-Korfmann 1976; 141.
[756] Esin 1976, 133; Esin 1979, 73.
[757] Boessneck-Driesch 1976; 145-146.
[758] Esin 1976, 133; Esin 1979, 76.
[759] Esin 1974, 142.

Korucutepe (Elazığ):

Konumu: Bugün Keban Baraj Gölü altında kalan ve Elazığ'ın 30 km. kadar doğusunda eski Elazığ-Bingöl karayolu üzerinde, Aşağı İçme Köyü'ne 1,5 km. uzaklıkta yer alan höyük, sular altında kalmadan önce Altınova'nın en büyük 5 höyüğü arasında yer almakta idi[760].

Tarihçesi: Korucutepe (Elazığ) ilk kez, C.Burney'in bölgede yaptığı araştırmalar sırasında Aşağı İçme olarak adlandırdığı ve üzerinden topladığı, Erken Tunç Çağı çanak çömlek örneklerinin yayınlanması ile bilim dünyasına tanıtılmıştır[761]. 1967 yılında Keban Bölgesi'nde yapılan yüzey araştırmalarında saptanan yerleşme yerleri arasında, Korucutepe'nin (Elazığ) önemine değinilir[762]. Korucutepe'de (Elazığ), 1968–1970 yılında gerçekleştirilen kazılar, M.N. van Loon ve H. Güterbock başkanlığında gerçekleştirilmiştir[763]. Daha sonra 2. dönem kazıları, 1973 yılından itibaren H. Ertem yönetiminde 1975 yılına kadar devam etmiştir[764].

Tabakalanma: Korucutepe (Elazığ), Altınova'da Aşağı İçme Köyü yakınında, 16 m. yüksekliğinde ve 190 m. çapında bir höyüktür[765]. Ön raporlarda belirtildiği üzere, demir yolu yapımı sırasında höyükten bol miktarda toprak alınmış, eteklerine birçok çiftlik evi, mandıralar ve üzerine büyüklü küçüklü sebze ve meyveleri sulamak için havuzlar yapılmıştır. Bu nedenle höyükte, değişik dönemlere ait buluntuların bir arada bulunduğu da görülmüştür[766]. Höyükte gerçekleştirilen kazılar sonucunda 12 tabaka saptanmıştır; A evresi: İlk Kalkolitik Çağ, B evresi: Son Kalkolitik Çağ, C evresi: Erken Tunç Çağı I-IIa (yaklaşık MÖ 3.000–2.600), D evresi: Erken Tunç Çağı IIb (yaklaşık MÖ 2.600–2.300), E evresi: Erken Tunç Çağı IIIa (yaklaşık MÖ 2.300–2.150), F evresi: Erken Tunç Çağı IIIb (yaklaşık 2.350–2.000), G evresi: Orta Tunç Çağı I, H evresi: Orta Tunç Çağı II, G evresi: Son Tunç Çağı I, J evresi: Son Tunç Çağ II, K evresi: Erken Demir Çağı, L evresi: Selçuklu-Moğol kültür katları tespit edilmiştir[767].

---

[760] Ertem 1988, 1.
[761] Umurtak 1996, 1.
[762] Whallon-Kantman 1970, 2.
[763] Ertem 1988, 1; Umurtak 1996, 1.
[764] Ertem 1988, 1.
[765] Umurtak 1996, 1.
[766] Ertem 1988, 2.
[767] Umurtak 1996, 2.

Korucutepe (Elazığ) özellikle Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağı kültür katmanları fazla kazılamadığı için, Altınova'nın tarihöncesi arkeolojisine fazla katkı sağlayamamıştır. Bununla birlikte Korucutepe'nin (Elazığ), Kalkolitik Çağ'a tabakalarından ele geçen az sayıdaki buluntulardan, Halaf kültürünün yayılım alanının kuzey sınırını oluşturduğunu ve Son Kalkolitik Çağ'da da, Obeyd kültürünün etkisinde kaldığını[768] söylemek mümkündür. M.Ö.IV.binyıl sonunda Korucutepe (Elazığ) höyüğünün bir mezarlığa dönüştüğü söylenebilir. Kerpiçten yapılma üç mezarın içindeki hediyeler arasında, gümüş, bakır hatta meteorik demirden üretilmiş alet ve takılar ele geçirilmiştir. Bu ayrıcalıklı eşyalar, buraya gömülenlerin toplulukları içinde yüksek bir mevkiye sahip olduklarının göstergesidir. Bakır parçaları, önceden bu bölge ve Kuzey Mezopotamya arasındaki ilişkileri güçlendirme konusunda büyük bir rol oynayan metalürjinin, yerel endüstrideki sağlam yerini koruduğunu düşündürür[769].

Korucutepe (Elazığ) C evresinde (M.Ö.3000-2600) genellikle dikdörtgen şekilli olan köy evlerinin yanı sıra, dal örgü ve çamurdan yapılma bir ek yapı, kil sekiler ve ocak altlıkları da Transkafkas özellikleri sergilemektedirler. Korucutepe (Elazığ) D evresinde (M.Ö.2600–2300), beslenen hayvanlar içerisinde sığır, % 26'lık bir yer tutmuştur. Koyunların ise sadece etinden ve sütünden değil yününden de faydalanılmış olmalıdır. Bu evrede sığırın diğer hayvanlar arasında önemli bir yüzdeye sahip olmaları rağmen, evlerin büyüklüğü aynı kalmış ve hayvanlar için ek barınak inşa edilmemiştir[770].

Korucutepe (Elazığ) kazılarının ilk yıllarında, yörenin M.Ö.II.bin yıl tarihi için çok önemli olan mühür ve mühür baskılarının bulunuşu[771] ve devam eden kazılarda, idol, insan ve tanrı figürinleri ya da heykelcikleri, rhytonlar, libasyon kapları ve daha başka buluntularla karşılaşılmış olması, dönemin sosyal-siyasi yapısını açıklaması bakımından önemlidir[772].

---

[768] Sevin 2003, 83-87.
[769] Yakar 2007, 265.
[770] Yakar 2007, 366.
[771] Güterbock 1971, 57; van Loon 1971, 51; Ertem 1988, 5-11.
[772] Ertem 1971, 5 vd.

Değirmentepe (Elazığ):

Konumu: Değirmentepe (Elazığ) Höyüğü, Elazığ il merkezinin 22 km. doğusunda, Altınova'nın kuzeybatısında ovanın bitiminde bulunur. Eski Elazığ-Bingöl karayolunun 21. km.'sinden kuzeye sapan köy yolu izlenirse, sırası ile Ağmezra, Tepecik ve Munzuroğlu Köyü'nden geçilerek İlemil Köyü'ne varılır. İlemil Köyü'nün sonra, Murat Suyu kenarındaki güneye giden patika 2.km. kadar takip edilerek Değirmentepe Höyüğü'ne ulaşılır[773]. Altınova Bölgesi'nin gösterişsiz höyüklerinden bir tanesidir. Murat Suyu'na basamaklarla inen terasların sonuncusunda, eski ırmak vadisine bakan yamaçlardan birinin kenarında yer alan höyük, yaklaşık olarak 9 m. yüksekliğinde ve 150 x 200 m. boyundadır. Doğu kenarında eski bir değirmen kalıntısı barındıran höyük adını da buradan almıştır[774].

Tarihçesi: Keban Projesi kapsamında bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında höyüğün isminden söz edilmemesine rağmen[775], höyüğün yeri Whallon-Kantman tarafından büyük olasılıkla haritalara 054/3 no ile işaretlenmiş, Hauptmann'ın bölge haritasında ise İlemil Köyü yakınında gösterilmiştir. Höyüğün kısa bir zaman dilimi içinde su altında kalacak olmasından, Değirmentepe (Elazığ) kazıları, R.Duru yönetiminde, 1973 yazında bir kazı mevsimi sürmüştür. Ana toprağa inilememiştir[776].

Tabakalanma: Höyüğün her iki yanında bulunan su kanalları nedeniyle, höyüğün hakiki ölçüleri saptanamamıştır. Yıllardır devam eden erozyon, höyüğün seviyesini alçaltmış olmalıdır. Ana toprağa inilemediğinden, yerleşme yerinin tam yüksekliği saptanamamasına rağmen tespit edilen yükseklik 9 m. dir. Höyüğün en yüksek noktası kuzeydoğu uçtadır[777].

Kazılar, Değirmentepe (Elazığ) höyüğünün en yüksek doğu ve batı eteklerindeki açmada yürütülmüştür. Tepedeki çukurda, toprak ve yüzeyin 10 cm. altında Erken Tunç Çağı kalıntılarına rastlanmış ve 4-5 m.'ye kadar 4 yapı katı halindeki Erken Tunç Çağı tabakaları kazılmıştır. Eteklerdeki çukurlarda ise toprak

[773] Duru 1979a, 4; Duru 1979b, 129.
[774] Duru 1979a, 5; Duru 1979b, 129.
[775] Whallon-Kantman 1970, 1-6.
[776] Duru 1979a, 1; Duru 1979b, 129.
[777] Duru 1979a, 5.

yüzeyinin hemen altında M.Ö.I.binyıla tarihlenen Demir Çağı'na ait 2 yapı katı tespit edilmiştir[778].

Erken Tunç Çağı'na ait 4 kültür tabakası arasında genel olarak büyük farklılıklar görülmez. En eski olan IV. tabakada taş temelli evlere rastlanırken, III. ve I. katlarda kerpiçten duvarlı evlerle, çit duvarlı kulübeler ortaya çıkarılmıştır. Evler içinde yapılmış ocak, fırın gibi unsurlar değişmeden devam etmiştir. Höyüğün güney eteğindeki yapı katında taş temelli, en az dört kez onarım görmüş ve çeşitli eklemelerle büyütülmüş olduğu düşünülen yapının, tamamı kazılamadığı için tam planı çıkarılamamıştır[779].

III. yapı katında öncekinden farklı olarak, yapıda hiç taş temel kullanılmamış olmasıdır. Saptanan evin duvarları çit (pise) duvar tekniğindedir. III. yapı katının alt evrelerinde duvarların içinde iki sıralı kazık deliklerinin varlığı çit duvar olduklarının kanıtıdır. IIIa yapı katındaki yapı ise yamuk dörtgen biçimlidir. Köşeleri dik değil yuvarlaktır. Duvarları 15 cm kalınlığındadır. Yapının kuzey odasının ortasında ocak yer almaktadır[780]. II. yapı katı ise tek evrelidir. İki yapı ortaya çıkarılmıştır. Biri kare biçimli bir odadır. Duvarları muntazam kesimli kerpiç tuğlalarından yapılmıştır. Kuzey duvarındaki toprak platformlar arasında yuvarlak planlı ocak; güneybatı köşede küllüklü fırın bulunmaktadır[781]. Bu yapı dışında yine bozuk planlı bazı yapılara ait izler görülmektedir. En üstteki I. yapı katının Ib evresinde 4x4 m boyutlu kare planlı bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Bu yapı da III. yapı katı gibi çit duvarlıdır. Aynı teknikte inşa edilmiştir. Duvar köşeleri yine yuvarlaktır. Taban sıvaları ile duvar sıvaları birleşmektedir. Erken Tunç Çağı yapı katlarında, çok sayıda küllüklü fırınlar ile ham taşınabilen hem de taşınamayan at nalı ocaklar bulunmuştur[782]. En eski kültür katı olan IV. yapı katında, bol miktarda Karaz ya da Khirbet Kerak kültürüne ait, içi siyah, dışı kırmızı ya da dışı siyah içi kırmızı renkte, parlak açkılı, el yapımı çanak çömlek ele geçirilmiştir[783]. III. yapı katında Karaz çanak çömlekleri egemenliklerini ve özelliklerini sürdürmekle

[778] Duru 1979a, 8; Duru 1979b, 129.
[779] Duru 1979b, 130.
[780] Duru 1979a, 10.
[781] Duru 1979a, 11.
[782] Duru 1979a, 12.
[783] Duru 1979a, 18.

beraber, bazı formlar ortadan kalkarken, yeni formlar göze çarpmaktadır[784]. II ve I. yapı katı olarak tanımlanan üst yapı katlarında ise Karaz malı yine bütün mallar içinde; %90'a varan oranı ile hâkim mal grubudur. Yiv-kabartma bezemeli olanların sayısı çoğalmıştır. Saman yüzlü mal çok azalmıştır. II. yapı katında ortaya çıkan yeni mal grubu açık bej astarlı zemin üzerine kahverenginden siyaha kadar değişen renkte çarkta yapılmış boya bezemeli maldır. Çarkta üzerinde şekillendirilmiş olan çömlekler, Keban yöresinde bulunan Korucutepe (Elazığ), Norşuntepe (Elazığ) ve Tepecik (Elazığ) Erken Tunç Çağı türleri ile benzerlik göstermesinin yanında Kuzey Mezopotamya kökenli olmalıdır[785]. Bezeklerin alt yapı katlarından farklı oldukları izlenmektedir. İçleri bazen taranmış dörtgen ve üçgen alanlar; yatay paralel bantlar ve sivri sarkıntı motifler vardır[786].

Değirmentepe (Elazığ) Höyüğü buluntuları ile birlikte değerlendirildiğinde, kendine özgü karakterlerinin yanında[787], çevredeki Norşuntepe (Elazığ), Tepecik (Elazığ), Tülintepe (Elazığ) ve Korucutepe (Elazığ) gibi diğer höyük ve yerleşme yerleri ile karşılaştırdığında, diğerlerine göre daha önemsiz yerleşmelere sahne olduğunu düşündürür[788].

Altınova Bölgesi'nde gerçekleştirilen arkeolojik kazılarla eşzamanlı, bu kazıların gerçekleştirildiği bölgenin yakın çevresinde bulunan, günümüz köylerindeki sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel hayat, tercih edilen konut tipleri, özellikleri, fonksiyonel yapıları ve yapı biçimleri konusunda yapılmış olan oldukça önemli bilgiler edinebileceğimiz etnografik çalışmalar bulunmaktadır. Bu etnografik çalışmalara, bölge insanlarının hayatında önemini çağlar boyunca hiç kaybetmemiş olan kerpiç evlerden başlamak yerinde olacaktır.

Bölgede kerpiç toprağı, bir çukurda karıştırılarak bağdaşık bir yapı malzemesi haline getirilir. Bu çukur daima yapı yerinde hazırlanır, çünkü gerekli su evin kuyusundan sağlanır. Böylece ev yapımı kuyu açılmasıyla başlar. Çoğu kez köyde yıkılmış bir evin duvar kalıntıları da yeniden hazırlanır ve ev yapımında kullanılır. Buna Alişam Köyü'nün (Harmanpınar) merkezindeki I nolu ev güzel bir

[784] Duru 1979a, 22.
[785] Duru 1979b, 131.
[786] Duru 1979a, 23–27; Duru 1979b, 130.
[787] Duru 1979a, 7.
[788] Duru 1979a, 48.

örnektir[789]. Kerpiç yapmak için bir çukur içinde saman veya kıyılmış hayvan yemi (bağlayıcı organik katkı maddesi), kamış, kum, küçük çakıllar, toprak ve su karıştırılarak, at ve sığırlar, bazen de insanlar tarafından çiğnenir. Yoğrulması bitmiş kerpiç hamuru ıslatılmış bir tahta kalıba dökülür. Kalıptan çıkarıldıktan sonra kuruması için güneşe konulur. Kururken çekme sonucu büyük çatlakları ve kırılmaları önlemek için kerpiç biraz su ile birçok kez ıslatılır ve hava alacak biçimde dizilir[790] (Resim 40).

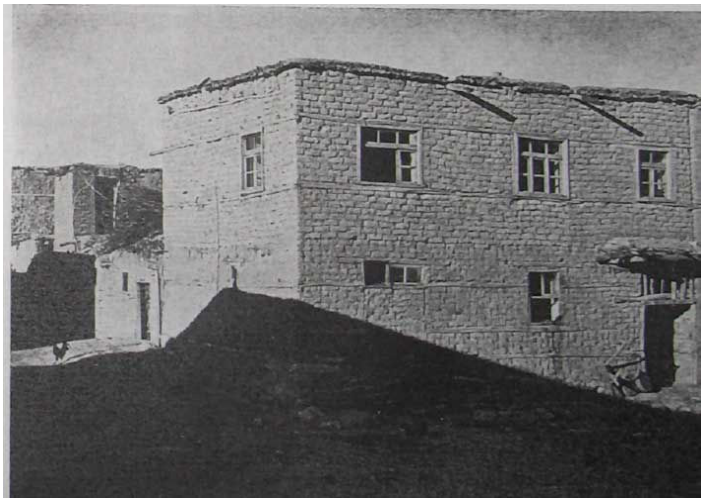
Resim 40. Kerpiç çukurunda yapı malzemesinin hazırlanması, Peters 1979, lev.115-1.

Altınova Bölgesi'ndeki eski kerpiç evler, basit tek katlı evlerle, iki ve hatta üç katlı evler arasında farklılık göstermektedir[791]. Yapı malzemesi ya inşaat yapılacak yerden elde edilmekte ya da en yakın yerden kolayca temin edilmektedir. Tüm Anadolu'da olduğu gibi, Altınova Bölgesi'nde üç tip yapı malzemesi kullanılmaktadır; Kurutulmuş kerpiç, işlenmemiş taş ve ağaç. Günümüzde ise her ne kadar yeni yapı malzemeleri ortaya çıksa da mali yetersizlikler ve nakliye zorlukları nedeniyle kerpiç yapılardan vazgeçilmemiştir[792] (Resim 41; Resim 42).

[789] Peters 1972, 166.
[790] Kuban 1970, 176; Naumann 1975, 47; Peters 1979, 206.
[791] Koyunlu 1979, 143-149.
[792] Tunçdilek 1967, 38-41; Naumann 1975, 32-53; Kuban 1970, 176.

Resim 41. Aşağı Ağınsı Köyü'nde tek katlı bir ev, Peters 1972, lev.126-1.

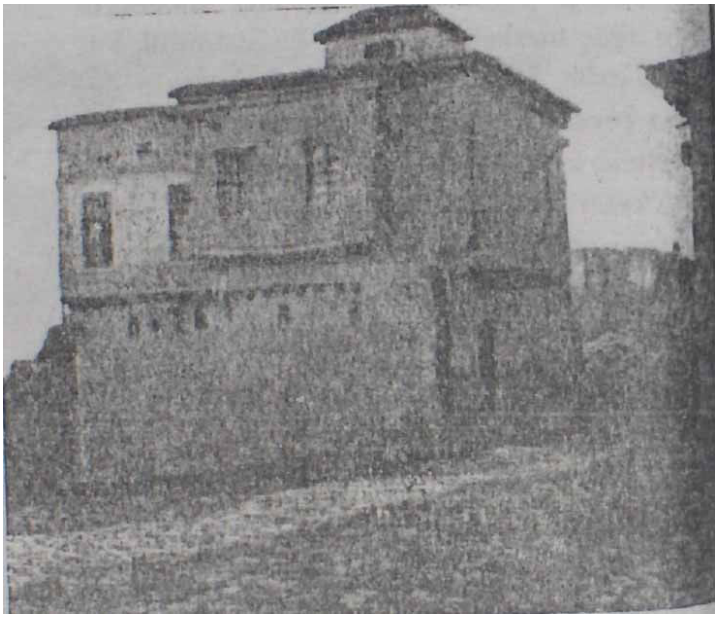

Resim 42. Aşağı Ağınsı Köyü'nde iki katlı bir ev, Peters 1972, lev.127-2.

Yüzeyi düzlenmiş inşaat alanı üzerine bir veya iki taş sıradan meydana gelen bir temel uygulanmaktadır. Bu taşlar, ovayı çevreleyen dağların eteklerinden ya da yıkılmış evlerden taşınır[793]. Taş temel toprağın artan nemliliğine olduğu kadar şiddetli yağmur sularına karşı da koruyucu niteliktedir[794]. Özellikle nehir vadileri yakınında, su seviyesinin yüksek olduğu yerlerde taş temel duvarı zemin seviyesinden yaklaşık 1 m. yükseklikte yer alır[795]. Taşın mesken inşaatına girmesi, taşın kerpice olan üstünlüğünden değil, meskenlerin bazı bölümlerinde gerekli

[793] Peters 1979, 206.
[794] Peters 1972, 164; Peters 1979, 206.
[795] Sergün 1975, 90; Yakar 2007, 341.

olmasındandır. Örneğin; dış duvarların taşla örülmesi, merdiven aksamlarının taştan yapılması veya temel ya da zemin katının taşla örülmesi[796].

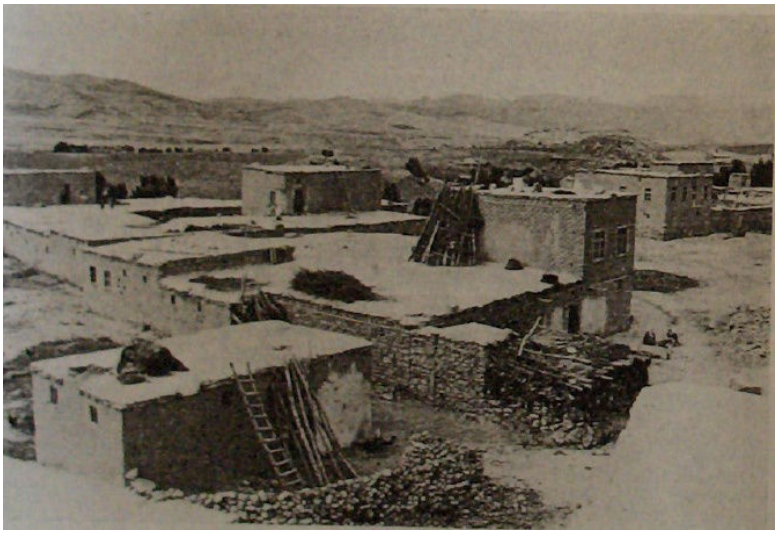

Resim 43. Eski Harput'taki bu evin alt katı taş olup, kapı ufak, pencereler ise dikiz deliği şeklindedir. Ev ancak ikinci katta normal planına kavuşmaktadır. Üçüncü katta ise gözcü kulesi bulunmaktadır. Güvensizlik ve korunma bakımından önceki yüzyılların şartlarını yansıtan bu ev 1967 yılı itibari ile kullanım dışıdır, Tunçdilek 1967, 76.

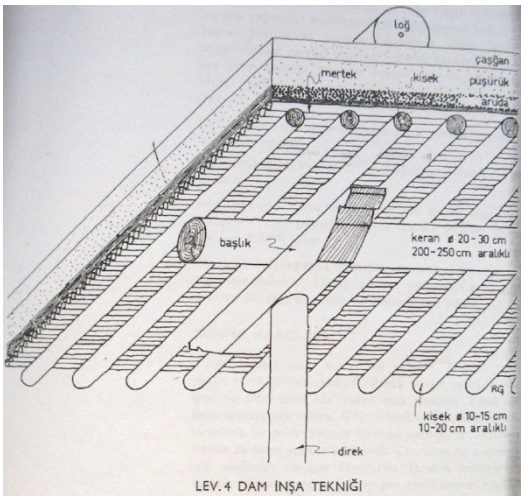
Temelin üzerine, kerpiç tuğlaları düzgün bir şekilde yerleştirebilmek amacıyla üzerleri çamur sıvalı kısa ve kalın ağaç dallarından yapılmış bir tabaka yer almaktadır. Bu ahşap kirişler üzerine ise kerpiç sıraları yerleştirilmiştir. Düz çatıyı taşıyan ağaç kirişler de genellikle dallarından yapılmış bir tabaka üzerine yerleştirilmiştir[797]. Bunun üzerinde yer alan ve dallardan yapılmış gevşek bir tabaka ise üzerinde 20 cm. kalınlığında bir çamur tabakası (püşürük) bulunan bir çalı çırpı tabakasını taşımaktadır. Dam üzerindeki kil ve çamur tabakası (caşgan), saman veya kırpılmış saman ile karıştırılarak 60-100 cm. uzunluğunda bir taş silindir (loğ) ile düzletilmiş olup üzerinde dolaşılabilmektedir. En üstte 2-3 cm. kalınlığında çok tuzlu bir çamur tabakası (çorak) el veya mala ile sıvanır. Bu tabaka her yıl Ekim ayında yağmur mevsimi başlarken yenilenir ve bunun sonucunda dam su geçirmez. Bu işlem sırasında çoğu kez eski tabaka da yerinde bırakıldığından dam kalınlığı da

[796] Sergün 1975, 94.
[797] Peters 1972, 164.

zamanla artar. Şiddetli yağmurlar esnasında akıp gitmesini önlemek için, damın etrafına bir ya da iki sıra taş döşenir ve bazen de caşganın içine saman karıştırılarak, damın daha dayanıklı olması sağlanır[798] (Resim 44; Resim 45).

Resim 44. Han İbrahim Şah, düz damlı evler, Kuban 1970, lev.8-2.

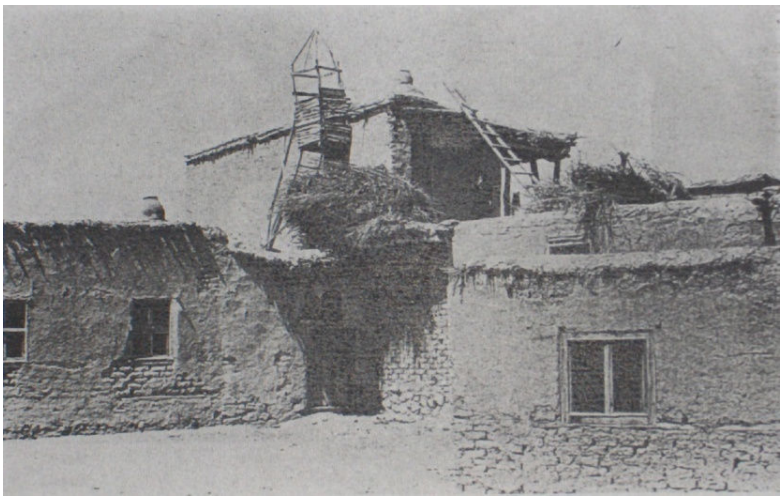

Resim 45. Dam inşa tekniği, Koşay 1977, lev.4.

Bütün taşıyıcı duvarlar zemin katından yukarıya doğru inşa edilmişlerdir. İnce ara duvarları ise büyük taşlar üzerinde duran ağaç payandalar tarafından

[798] Kuban 1970, 176; Peters 1979, 206; Yakar 2007, 341.

desteklenen ahşap[799] kirişler üzerinde yer almaktadır. Damın alt kısmını oluşturan kabukları soyulmuş kavak ağaçları farklı kalınlıkta olur ve bu dama suyun akıp gitmesini kolaylaştıran bir eğim verir. Su yaklaşık 3 derecelik bir eğimle akar gider. Eğim daha fazla olursa akan su çatıyı örten toprağın çoğunu götürür[800]. Damdaki yağmur suları içleri oyuk, yarım daire kesitli odunlar (çortum)[801] vasıtasıyla dışarı atılmaktadır. Dam aynı zamanda bir çalışma yeri olup depo mekânlarının uzantısını teşkil etmektedir[802]. Faaliyet alanı olarak da kullanılan düz damda, bulgur, sebze ya da meyve kurutmak için elverişlidir (Resim 46).

Resim 46. Şemsi Köyü evlerinin damları, Kuban 1970, lev.13-1.

Ayrıca damlar, ulaşım yolu ve haberleşme amacıyla kullanılırken, çoğu kez komşu kadınların işlerini yapmak amacıyla buluşma yeri olarak kullandığı da tespit edilmiştir. Bu nedenle yalnız avlularda ve odalarda değil damlarda da açık ocakların hatta tuvaletlerin bulunması şaşırılacak bir durum değildir. Sıcak yaz gecelerinde ise hane halkı genellikle damda uyur[803]. Damdaki bacalar ise pişmiş kil ve çamurdan yapılmış olup damdaki bağlantı yerleri yumuşak çamurla sıvanarak örülmüştür. Söz konusu baca örneğine Norşuntepe (Elazığ) kazılarında da rastlanmıştır. Kerpiç duvar içinde yer alan her niş veya kapı ve pencerenin üzerinde yatay olarak uygulanmış

[799] Kavak ağacı, yöre topraklarında bol miktarda yetiştirilen ağaç türlerinden biridir. Özellikle mimaride bol miktarda kullanılır. Yörede, kavak ağaçları geçim hatta zenginlik kaynağıdır. Erdentuğ 1975, 34.
[800] Peters 1971, 207.
[801] Erdentuğ 1975, 34.
[802] Peters 1972, 164.
[803] Peters 1971, 207; Yakar 2007, 341.

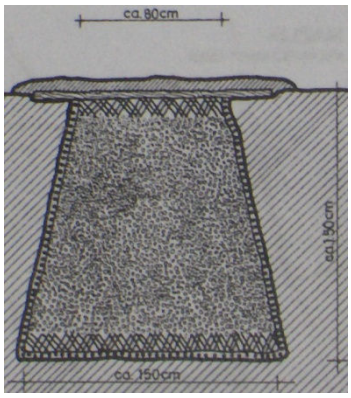
ağaç kirişlerden meydana gelen bir tabaka vardır. Yatak vazifesi gören sekiler de ağaçtan yapılmış olup üzerleri sonradan çamurla sıvanmıştır. Duvarlar ve tabanlar üzerleri su ile düzeltilmiş olan çamurla sıvanmıştır[804].

Bu evler kendi hallerine bırakıldıkları zaman ömürleri bir ya da iki yıldan ibarettir. Genellikle bakımsız bir çatı ikinci yılda tahrip olmaktadır. Özel haller dışında bu köy evleri, içinde yaşayanların düzenli aralıklarla bakım yaptıkları sürece ayakta durabilmektedir. İnsanla beraber yaşayan ve onunla yok olan geçici görünüşleri ile bu tür evler, bölgedeki zor ekonomik koşulları yansıtmaktadır[805].

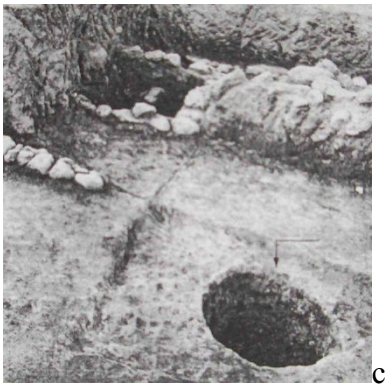
Altınova'daki köy evlerinin planlanmasında üç ana öğe vardır; İnsana ait bölüm, depolama ya da sergileme bölümü ve hayvanlara ait bölüm. İnsana ait bölümü bir veya birkaç oda ile mutfak ve yemek odası olarak kullanılan ocaklı oda ihtiva etmektedir. Genellikle büyük olarak nitelendirebileceğimiz evlerde kiler mutfağın yanında bulunmaktadır. Bazı hallerde evin tahıl ambarı bu işi görmektedir. Oturma ve yatma bölümü çoğunlukla avludan bir merdivenle çıkılan birinci katta bulunmakta ve tespit edilen durumların çoğunda ahırın üzerine yerleşmiş bulunmaktadır. İnsan bölümünün iki katlı olduğu örneklerde mutfak ve kiler alt kata yerleştirilmektedir[806]. Erzak depoları çeşitli yerlerde olup genellikle mutfak veya "U" biçimli bir ocak yeri ile bağlantılıdır. Bahçe duvarının yanında, yazları kullanılmak üzere bir ocak yeri daha bulunur. Yörede "U" biçimli ocak yerinin şekli, Erken Tunç Çağı'ndan günümüze kadar hiç değişmemiştir[807].

Erzak kapları daima bir kil seki üzerinde durmaktadır. Uzun süren yağmurlar sonucu oluşan sel sularından korumak için, erzak kaplarının konulduğu platformlar yüksekçe yapılmışlardır[808]. Bölgede yapılan araştırmalar sonucunda halkın erzak saklamada kullandığı dört ayrı biçim tespit edilmiştir: Tahıl kuyuları (kuyu ambarlar), odanın bir bölümü bölünerek elde edilen ambarlar, kerpiç hamurundan ve tahtadan yapılan ambarlar (sandıklar) ve petekler (killi topraktan yapılan büyük tahıl kapları) (Resim 47; Resim 48; Resim 49).

[804] Peters 1972, 164.
[805] Kuban 1970, 177.
[806] Kuban 1970, 175.
[807] Peters 1972, 166.
[808] Peters 1972, 168.

Resim 47. Kesik koni biçiminde ekin kuyusu, Peters 1979, lev. 86-1.

c

Resim 48. Pulur-Sakyol, XIII. yapı katı, ekin kuyusu, Koşay 1976, lev. 29-2.

Resim 49. Alişam'da büyük tahta ambar, Peters 1979, lev.81-2.

Tahıl kuyuları, yaklaşık bir metre çapında ve ender olarak derinliği bir buçuk metreyi geçen toprağa açılan çukurlardan oluşur. Oluşturulan kuyuya konulan tahılın üstü saman, toprak ya da tahta ile kapatılır. Anadolu'da çok eskiden beri[809] ve yaygın olarak bilinen bu tür, *"ekin kuyuları"* olarak adlandırılmıştır. Ancak bu türün

[809] Ksenophon, Anabasis IV.V, 25.

kolayca oluşturulabilme kolaylığına karşılık, oluşan nem sonucunda beklenen sonuç alınamamaktadır. Bu nedenle, bölgede çok da tercih edilen bir yöntem değildir[810]. İkinci tip ambar olan odanın bir kısmının bölünerek elde edilen ambarlar, daima zemin katta kilerde bulunur. Odadan bölme ve kireç badanalı olan bu ambarlarda tahılın yanı sıra kavun, soğan, patates, mısır ve pamuk saklanır. Üçüncü tip ambar olarak karşımıza çıkan kerpiç hamurundan ve tahtadan erzak ambarları (sandıkları) dır. İlk iki ambar çeşidinin olumsuz yanlarına karşılık, bu tüp ambarlarda zararlı hayvanların dipten verdiği zarar gözlemlenebilmektedir. Ayrıca uğranılan zararlar, ahşap yapının altına çoğunlukla büyük yuvarlak taşların yerleştirilmesiyle tamamen önlenebilmektedir. Kerpiç hamurundan yapılan erzak ambarları, Doğu Anadolu ile İran'ın kuzeybatısında yaygındır[811]. Dördüncü ve son erzak saklama tipi, killi topraktan yapılan büyük tahıl kaplarıdır (petekler). Petekler, tüm Doğu Anadolu'da yaygındır. Bu tip ambarları, bölgeye değişik yerlerden gelen farklı kökenli topluluklar da benimsemiştir. Petekleri, kadınlar evin *"birincil bölgesi"*nde koymayı tasarladıkları yerde, killi topraktan yaparlar. Hafifçe yükseltilmiş tahtadan bir altlık üzerinde yoğrulmuş kilden uzun fitiller veya yassı topaklar üst üste koyulduktan sonra bastırılarak birleştirilir ve bu arada devamlı olarak kil, saman ve su karışımı ile sıvanır. Daha işin başında ön tarafın alt kenarına tahta bir takoz yerleştirilir ve bu takoz kil kuruduktan sonra yerinden çıkarılarak, deliğin tıkacı görevini görür. Bu şekilde oluşan delik daha sonra tahılın ya da unun alınmasını sağlar. Peteklerin cidar kalınlığı ortalama 3-5 cm'dir. Yapımı tamamlanan prizma veya silindir biçimindeki petekler, sonrasında bol kireçli beyaz toprakla sıvanır. Toprak renginde petekler ender olmakla birlikte renkli kırmızı petekler de görülür. Peteklerin üzerindeki bezemelerin yapım yöntemleri, biçimlendirilmeleri, ana bezek öğeleri yanı sıra bezeklerin belirli bir düzen içerisinde yan yana dizilmeleri açısından birbirinden ayrılır[812] (Resim 50).

[810] Peters 1979, 128.
[811] Peters 1979, 130.
[812] Peters 1979, 131.

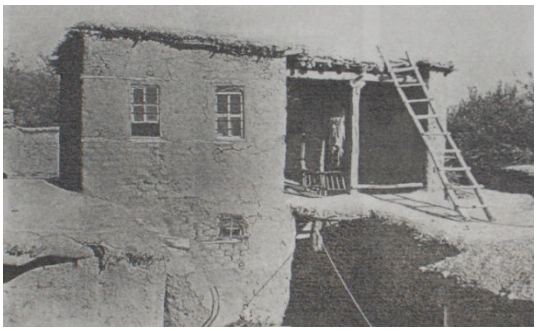

Resim 50. Arozik birincil bölgede, yerden yükseltilmiş petekler, Peters 1979, lev.85-1.

Altınova Bölgesi evlerinin önemli unsurlarından biri olan iç avlu, ev ile ilgili faaliyetlerin sürdürüldüğü merkez konumundadır. Özellikle yazın kadınların kullandığı dokuma tezgâhı buraya yerleştirilir. Sebzeler kurutulmak üzere güneş ışığı alan yerlere asılır. Avluda hiç değişmeyen bir yapı, bulgur kaynatmak, su ısıtmak ve genel yiyecek hazırlama faaliyetleri için kullanılan, at nalı biçimli ocaktır. Bacası olan başka bir ocak, bu avludaki diğer bir duvarın yanında yer alır[813].

Her tip evde tahıl veya meyve sergilemek için bir dam gerekmektedir. Dolayısıyla bütün iki katlı evlerde alt kat üst kata göre daha geniş bir alanı kaplamaktadır[814]. Pencere ve kapılar, ev sahibinin mali imkânlarına bağlı olmakla beraber, küçük boyutta yapılmaktadır. Varlıklı ailelerin evlerinde bile ekonomik olduğu kadar teknik sebeplerle cam yüzeyleri küçüktür. Sağlam ve muntazam doğrama ve büyük cam temininin köylerde güç oluşu bunun önemli nedenlerinden biridir. Fakir evlerde duvar içerisinde bırakılmış muntazam olmayan deliklerin pencere görevi gördüğü de tespit edilmiştir. Bunlarda cam herhangi bir kasa olmadan doğrudan doğruya sıva ile tutturulmuştur. Bazen düzgün olmayan bir tahta parmaklık veya kapak, pencereleri örtmek için kullanılmaktadır. Pencere açıklıkları dışarıda küçük, içeride büyük yüzeyleriyle bölgenin çok eski pencere açma yöntemlerinin sürdüğünün göstergesidir[815] (Resim 50; Resim 51).

[813] Yakar 2007, 341.
[814] Kuban 1970, 175.
[815] Sergün 1975, 93.

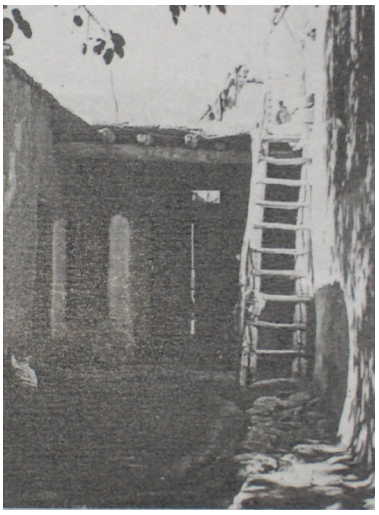
Resim 51. Munzuroğlu Köyü, Hasan Ulukaya evi, Koyunlu 1982, lev.145-1.

Resim 52. Hanesik Köyü'nden bir evin pencere ayrıntısı, Alpöge 1971, lev.102-2.

Merdivenler genellikle iki tiptir; Bir kısmı altı taş dolu merdivenlerdir. Genellikle avludan birinci kata çıkmak için kullanılmaktadır. İkinci tip merdivenler ise ağır ağaç merdivenlerdir. Yapının her yerinde kullanılmaktadır. Her iki tip de genellikle çok diktir[816] (Resim 53; Resim 54).

[816] Kuban 1970, 176.

Resim 53. Alişam'da iç avlu, Peters 1979, lev.117-2.

Resim 54. Tadım Köyü'nde bir evin taş merdiveni, Kuban 1970, lev.15-3.

Bölge evlerinin ikinci büyük elemanı, hayvanlara ait bölüm olan ahırdır. 9951 km^2 'lik yüzölçümü ile Elazığ'da toprak kullanım alanı % 26, otlaklar içinse bu kullanım alanı % 15.6' dır .Aynı durum, tarım için % 13.1, otlaklar içinse % 5.6'lik bir orana sahip olan 8676 km^2 'lik Tunceli için de geçerlidir[817]. Durum böyle iken, Keban Baraj Gölü havzasının otlaklar bakımından zengin olmadığı ortadadır. Hayvancılık da doğal olarak tarıma oranla geri plandadır. Daha çok tüketime yönelik hayvancılık büyük boyutlara ulaşmamakla beraber, her köylünün işgücünden yararlanmak için, çok önem verdiği bir uğraştır[818].

[817] Yakar 2007, 341.
[818] Günay 1980, 39.

Yetiştirilen havyanlar arasında at, eşek, sığır, keçi, koyun ve köpek bulunur[819]. Özellikle yük hayvanları ile koşum hayvanlarının hasta olmaları durumunda, hayvan sahipleri oldukça endişelenir ve bu hastalıkların tedavisinde geleneksel veteriner hekimlik uygulamalarına başvurulur[820]. Bu bakımdan, hayvanların barınacağı yerler, konutları şekillendirir. Ahır, konutların ayrılmaz parçası durumundadır. Evin içinden geçilerek ahır bölümüne ulaşılabilen örneklerin yanı sıra bazen ev ahırın üzerinde bazen de ahır evin içindedir[821].

Hayvanların kışın gece-gündüz, yazın geceleri barındıkları kapalı yerler olan ahırlar, sığır, at ve koyunları barındırmak üzere tahta bölümlere ayrılmıştır. Yumuşak taşlardan oluşan yemlikler, atlar için 100 cm., sığırlar için 80 cm. ve koyunlar için 50 cm. yükseklikte yapılır. Evlerin tek katlı olduğu geçmiş dönemlerde, ahırdaki taş platform soğuk kış aylarında hayvanlar ve hane halkı tarafından paylaşılıyordu. Bazen ahşap kalıpların desteklediği kalaslardan yapılan ve ahırın hemen üstü ile ikinci katın altına inşa edilen bir çekme kat, soğuk kış gecelerinde yatma yeri olarak kullanılır ve tezekler de ahırın damında kurutulur[822]. Bölgede hayvancılığın vazgeçilmez unsuru ağıldır. Ağıllar, yazın hayvanların barındıkları evin avlusunda ya da bitişiğinde çalı çırpıdan bir çitle çevrilerek oluşturulmuştur. Köyden biraz uzakta olan sürü sahipleri ağıl yapmayı gerekli görmez[823] (Resim 55).

---

[819] Günay 1980, 39.

[820] Elazığ ve çevre köylerinde, hayvan hastalıklarının geleneksel yöntemlerle tedavisi konusunda tespit edilmiş halk bilgilerini, dini-sihri, ampirik ve rasyonel yöntemler olarak üç grupta incelemek mümkündür. Dabak (şap), çor (malkıran), çiçek hastalığı gibi salgın hastalıklar ve nedeni anlaşılamayan hastalıklarda, dini-sihri tedavi yöntemlerine; göz körlüğü, göz ağı, katarakt, gibi hastalıklar ile apselerde, bazı antiseptik özelliği olan bitkilerin lapa ya da pomat şeklinde kullanılması ampirik tedavi yöntemlerine başvurulur. Hayvan hastalıklarının geleneksel yöntemlerle tedavisi konusunda son uygulama şekli, hasta olan hayvanların diğerlerinden ayrılması, alkol, tentirdiyod ve çeşitli dezenfektanlar ile yapılan lokal uygulamalar ise rasyonel tedavi yöntemleri arasında yer almaktadır. Dinçer 1976, 85-92.

[821] Koyunlu, 1982, 241.

[822] Günay 1980, 42.

[823] Günay 1980, 43.

Resim 55. Doğu Anadolu Bölgesi'nde, küçükbaş hayvanlarına iyi otlaklar bulabilmek için mevsim ve bitki durumuna göre göç eden çobanlar, çadır hayatı yaşama durumundadırlar, Durul 1969, 61.

Su kaynakları bol fakat otlakları yetersiz olan Keban Baraj Gölü havzasında, hayvanların beslenmesinde kullanılan kır otları, tohumu ekilmek suretiyle elde edilen fiğ, yonca, mısır püskülü, yeşil ve kuru otlar, buğday samanından daha değerli olan, arpa samanı, yulaf, nohut samını hatta diken samanları, yalnızca at ve koyunlara verilen arpa sayılabilir. Ayrıca sadece yapraklarından yararlanılan bitkiler arasında meşe yaprağı ve çeşitli meyve yaprakları da bulunur. Meşe yaprakları küçük dallar halinde toplandıktan sonra yığın yapılarak keçi ve koyunlara yedirilir. Kışın uzun süren günler boyunca hayvanlar dışarıya hiç çıkarılmazlar. Bu hayvanların yemlemeleri de günde iki kez belli saatlerde olmak suretiyle gerçekleştirilir. Yemleme yapılırken tuz gereksiniminin karşılanması için kaya tuzu da önlerine konur[824]. Damızlık olarak seçilen teke ve koçlar 15 Eylül'de sürüden ayrılır, 15 Ekim'de özellikle koçlar süslenerek, göğüsleri ve sırtları kınalanarak, ponçaklar[825] ve puşular takılarak törenle sürüye katılır ve sürünün çoğalması sağlanır. Boğa ve aygır katımı ise ilkbaharda yapılır. Damızlık olarak kuvvetli, boynu düz tosunlar seçilir ve anası babası bilinenler beş yaşına kadar boğa olarak ayrılırlar[826]. Ayrıca bölgede, koyun ve keçileri fazla olan aileler tarafından, karışıklılığı ve hırsızlığı önlemek amacıyla hayvanların muhtelif yerlerinin dağlanması ve kulak kenarlarının

[824] Günay 1980, 43.
[825] Boyalı ipten yapılmış püsküller. Günay 1980, 152.
[826] Günay 1980, 44.

kesilmesi suretiyle nişanlama yapılması da yaygındır[827]. Her ailenin atadan gelme bir armasının olması ve bunun sürdürülmesi dikkate değerdir.

Altınova Bölgesi'nde Keban Projesi kapsamında gerçekleştirilen Tepecik Höyüğü ve Tülintepe Höyüğü kazıları sırasında, kazı ekibinin kaldığı Munzuroğlu Köyü, etnografik yönden incelenmiştir. Munzuroğlu Köyü, Elazığ ilinin 37 km. doğusunda, Elazığ-Bingöl karayolunun 25. km.sinde bulunan Haceri Köyü ve Tepecik Köyü'nün yakınında kurulan, 166 haneli, 533 nüfuslu bir ova köyüdür[828].

Elazığ'ın yakın çevresinde ovalarda, düzlük kısımlarda, engebeli yerlerde görülen dağınık olmayan toplu yerleşmeler, Munzuroğlu Köyü'nde de gözlemlenir. Civar köylerle bağlantıları kuran yollar, köyün çevresinde ilginç bir çevre yolu oluşturmuştur. Altınova'nın bu kesiminde yollarla çevrelenmiş başka örneğin olmaması, Munzuroğlu Köyü'nü daha da önemli kılmaktadır. Batıda Tepecik, kuzeyde Kıraç, doğuda İlemil, Habusu (İkizdemir) ve Ahur, güneyde Alişam Köyleri'nin (Harmanpınar) yolları Munzuroğlu Köyü'nde birleşir. Köyü çevreleyen yolların dışında iskân bulunmamaktadır[829].

Munzuroğlu Köyü, kuzeydoğu güneybatı yönünde uzanan Altınova depresyonu uygun olarak uzunlamasına gelişmiş bir yerleşmedir[830]. Köyde, toprağa dayalı ekonomik uğraşı dışında başka gelir kaynağı yoktur. Sınırlı küçükbaş hayvancılık, köylünün kendi gereksinimi içindir. Toprağın verimliliğine karşılık, Munzuroğlu Köyü'nün sosyal yapı düzeni nedeniyle, köy sakinlerinin gelir düzeyi çelişki halindedir[831]. Köyün, 3450 dönüm arazisinin 3000 dönümü bir kişiye, 375 dönümü beş kişiye, 75 dönümü de meraya aittir. Toprak dağılımının kişilere olan orantısızlığının yanında köy içi konutlarının üç tanesinin dışında hiçbirinin tapuya kayıtlı olmaması dikkat çekicidir. Kayıtlı evlerden biri eski muhtarın, diğer ikisi de köyün girişinde bulunan köy ağasının iki katlı evidir[832].

Tamamen tarıma yönelik bir ekonomiye sahip olan Munzuroğlu Köyü'ndeki konutların bir kısmı *"tek konut"*, çoğunluğu ise *"bileşik konut"* şeklindedir[833]. Köylülerin ekonomik ve sosyal yaşantısı burada, *"bileşik konut"* adının

[827] Günay 1980, 45.
[828] Koyunlu 1976, 215; Koyunlu 1982, 236.
[829] Koyunlu 1982, 236.
[830] Sergün 1975, 9; Koyunlu 1982, 236.
[831] Koyunlu 1982, 239.
[832] Koyunlu 1982, 236.
[833] Koyunlu 1976, 215.

verilebileceği bir ev tipini doğurmuştur. Büyük bir ailenin bütün fertlerinin, muhtemelen kabile geleneklerinin anısıyla, beraber yaşama eğilimi ve şüphesiz ekonomik nedenlerle arsadan ve yapıdan tasarruf etme çabası, kardeş ve çocukları evlendikten sonra da bir arada oturmaya sevk etmektedir. Böylece geniş bir aile, tek tek evlerin organik kümelenmesi olan bitişik konutta barınmaktadır[834]. Üretim ve tüketim birliğinin ortaya çıkardığı bu avantajlı durum sonucu oluşan iktisadı birlik ve birleşik ailenin kendini çevresine kabul ettirme olgusu, etkinliğini günümüze kadar sürdürmüştür. Bu nedenle 3–4 kuşağın aynı çatı altında yaşamlarını sürdürdüklerini görebilmekteyiz[835]. Aynı konutun aynı avlu, içinde veya etrafında, bazen de aileye ait veya satın alınan bitişik arsa içinde birleşmesi, bu gruplaşmayı meydana getirmektedir. Bu kümeleşme bazen yedi hatta sekiz evi saçak, duvar, merdiven ve dam gibi bağlantı elemanları ile bir araya getirmektedir[836] (Resim 56).

Resim 56. Tepecik Köyü'nden bileşik konut, Koyunlu 1982, lev.37-2.

Tek konutun planlaması, tarımsal ekonominin köy düzeyindeki sınırları içerisinde, fonksiyonel bir nitelik taşımaktadır. Evlerin büyüklükleri ve tek ya da iki katlı oluşları şüphesiz sahiplerinin zenginliklerine bağlı olmakla beraber, genellikle

[834] Tunçdilek 1967, 69; Kuban 1970, 174.
[835] Koyunlu 1982, 239.
[836] Kuban 1970, 174; Koyunlu 1976, 215.

evin ölçüleri planın ana elamanlarının sayısını ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerinin niteliklerini değiştirmemektedir[837].

Yapıların bazısı, avlu etrafında gelişmiştir. Tarlada, bostanda, ovada ve çobanlıkta geçen doğaya dönük yaşantı, bu avluda devam eder. Tarımla ilgili araç ve gereçler burada bulunur, bozuk olanlar burada onarılır. Köylülerin yaşantısında önemli bir yeri olan öğütme taşı da burada bulunur. Avluda, sac üzerinde yapılan yufkanın yanı sıra tandır ekmeği de burada pişirilir. Avlunun bir köşesine düzenlenmiş tandır başının yapıda özel bir yeri vardır. Mayasız hamurdan yapılan tandır ekmeği, ailelerin 10–15 günlük gereksinime yetecek sayıda yapıldığından, bu işlem için birkaç ailenin bir araya gelmesini gerektirir[838] (Resim 57).

Resim 57. Munzuroğlu Köyü'ndeki iki evin bahçesindeki öğütme taşları, Koyunlu 1982, lev.148-3.

Köyde meskenleri aydınlatmada tenekeden yapılmış, yağ kandilleri kullanılır. Gaz yağ yakılan idare lambası, lüks ve ender olarak mum kullanılmaktadır. Yakın zamana kadar, duvara çakılan çıra ile aydınlatmanın sağlandığı da belirtilmiştir. Köyde bulunan iki ailenin lüks lambası vardır. Aydınlatma araçlarının konulduğu yere *"çıralık-lambalık-taka"* adı verilmiştir. Duvar yapımı sırasında planlanan bu kısımlar, yarım kerpiç derinliğinde ve iki-üç sıra kerpiç yüksekliğindedir[839] (Resim 58).

---

[837] Kuban 1970, 175.
[838] Koyunlu 1982, 242.
[839] Anadolu'da kerpiç kalıbı ölçülerinde bir standardizasyon bulunmamaktadır. Keban Bölgesi'nde kullanılan kerpiçler; Pulur'da (Sakyol); anaç 42x28x10cm., kuzu 42x14x10cm., H.Z.Koşay 1977, 86; Orta Anadolu Bölgesi'nde; anaç 35x40x20cm., kuzu 15x12x15cm, Koyunlu 1982, 244; Anadolu'daki tarih öncesi yerleşimlerden Çatalhöyük'ün (Konya) M.Ö. 5850' li yıllardaki tabakasında, 32x16x8cm.; Norşuntepe'nin (Elazığ) Erken Tunç Çağı III tabakasında, 46 u. 68x46 u. 44x12-15cm'dir. Naumann 1975, 48.

Resim 58. Munzuroğlu Köyü Değirmen yapısında bulunan lambalık (takalar), Koyunlu 1979, lev.103-3.

Ocaklar, mutfak ve odalarda yapı ile birlikte ya da sonradan yapılmışlardır. Munzuroğlu Köyü'nde hiç kullanılmamış yerli ocaklar tespit edilmiştir. Yemek pişirilen ocaklar, iki-üç taşla bir duvar dibine oluşturulmuştur. Yapı duvarları içindeki baca ile oluşturulmuş ocaklar, yapı sahibi tarafından düşünülerek bırakılmıştır. Ateş yakılan ocaklar genelde, "*at nalı"* olarak tanımlanan ocaklardır. Diğerlerine göre daha çok kullanılan bu ocaklar, saman katkılı çamurdan yapıldıktan sonra sıvanmıştır. Bu sıvalar ateşin etkisi ile çatlayıp bozuldukça yenilenmektedir. Saman katkılı çamur hamurun kullanım alanı, yapıların dam ve sıvasından, arı kovanı, petek ve kap kacak yapımına kadar oldukça geniştir [840] (Resim 59).

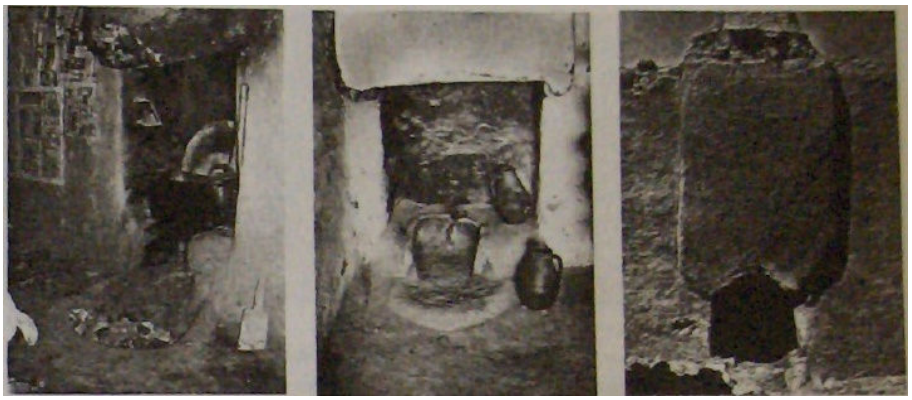

Resim 59. Munzuroğlu Köyü'nde küp yayık, yağ kabı, Koyunlu 1982, lev.148-1.

[840] Koyunlu 1982, 245.

Resim 60. Tepecik Höyüğü (Elazığ) kazılarında ortaya çıkarılan, ETÇ III. yapı evresine ait at nalı ocak, Koyunlu 1982, lev.149-5.

Resim 61. Munzuroğlu Köyü'nden değişik ocaklar, Koyunlu 1982, lev. 147-1.

Munzuroğlu Köyü'nün genel etnografyası ile köyün yakınında bulunan Tepecik Höyüğü ve Tülintepe Höyüğü kazıları sırasında ortaya çıkan buluntular ve mimari kalıntılar benzer özellikler taşımaktadır. Tülintepe Höyüğü'nün Kalkolitik tabakalarından itibaren mimaride gözlemlenebilen, temel taşı kullanılmamış fakat muntazam kerpiç duvarlı taban ve duvarı sıvalı ocaklı, sekili, işlikli yapılar, yörede çağlar boyunca tercih edilmiştir. Tepecik ve Tülintepe Höyüğü'nün, M.Ö.III.bine tarihlenen Erken Tunç Çağı tabakalarında köşe ocaklarının yapımındaki işçilik[841], yine bu dönemde Tepecik Höyüğü'nün iki katlı konutların taban ve tavanları, sekisi ve işlik yeri [842] ile günümüz mimari örnekleri arasında benzerlik oldukça dikkat çekicidir. Bu düşünceyi, Tepecik Höyüğü'nün M.Ö.2000 yıllarına tarihlenen Orta

[841] Esin-Arsebük 1974, 142; Esin 1974, 114;Esin 1979, 73.
[842] Esin 1972, 144; Esin 1976, 105.

Tunç Çağı sonuna ait tabakalarda ortaya çıkarılan yapılardaki buluntular da güçlendirmektedir. Bu tabakalarda ortaya çıkarılan alan ölçüleri, taş döşemeler, sıvanmış tabanlar[843], köşede ya da duvarda karşılaşılan at nalı şeklindeki ocaklar[844] ile sıvalarda badana hatta aşı boyası badana ile karşılaşılmış olmasının[845] yanında, mutfak olarak tanımlanan bir mekânda iki gözlü ocağın benzerine, bugün Çemişgezek (Tunceli) ve çevre köylerinde de[846] rastlanılması, yöredeki kültürel sürekliliğin bir göstergesi olabilir (Resim 60; Resim 61).

Norşuntepe (Elazığ) Höyüğü'nün yakınında bulunan 125 haneli ve 688 nüfuslu Alişam Köyü (Harmanpınar), organik bir şekilde kurulmuş eski bir Altınova köyüdür. Alişam Köyü'nün (Harmanpınar) yakın çevresinde bulunan, Yukarı Ağınsı (Elmapınar), Aşağı Ağınsı Köyleri (Kavakaltı) ve Habusu (İkizdemir) gibi köyler ve daha küçük yerleşimler de Keban Projesi kapsamında etnografik yönden incelenmiştir[847].

Alişam Köyü (Harmanpınar) kapalı bir yerleşme yapısını kaybetmeden yüksekçe bir ana toprak etrafında eşit şekilde yayılmakta olup, tarihöncesi yerleşmelere, bu özelliği ile benzerlik gösterir. Merkezi bir yapılar topluluğu, halka biçimli bir evler zinciri ile çevrilmiştir. Alişam Köyü'nde (Harmanpınar) tüm evlerin planları göz önünde bulundurulduğunda elde edilen sonuç; iki katlı yapılarda yatak odaları daima hafif çukur olan ahırın üzerinde yer almaktadır[848]. Ahır zemini taşlarla döşenmiş olup hemen yanında yemlik bulunmaktadır. Mekânlarda bütün taşıyıcı duvarlar, zemin katından yukarıya doğru inşa edilmiştir. İnce ara duvarları ise büyük taşlar üzerinde duran ağaç payandalar tarafından desteklenen ahşap kirişler üzerinde yer almaktadır. Erzak depoları çeşitli yerlerde olup genellikle mutfak veya "U" biçimli ocak yeri ile bağlantılıdır[849]. (Resim 62)

[843] Esin 1974, 113; Esin 1976, 104.
[844] Esin 1976, 102.
[845] Esin 1974, 114.
[846] Esin 1971, 113.
[847] Kuban 1968, 181vd; Peters 1972, 163–170.
[848] Kuban 1968, 181.
[849] Peters 1972, 168–169.

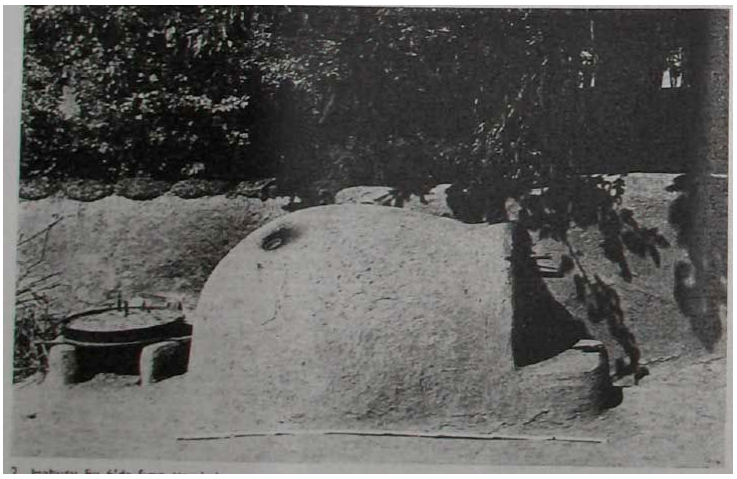

Resim 62. Alişam Köyü'nde dışı sıvanmamış kerpiç yapı, Peters 1979, lev.116-2.

Alişam Köyü'nün (Harmanpınar) kenarında bir dik açı meydana getirecek şekilde imar edilmiş olan ve Peters'ın 2 nolu ev olarak adlandırdığı ev, uzunluğu ve komşu evlere yaslanmış olması ile dikkat çekicidir. Komşu evlere yaslanmış olmanın vermiş olduğu zorunlulukla, her mekâna avludaki ayrı girişlerden girilmektedir. Girişte bir tuvalet çukuru yer almakta ve bunu bir yemlik ile bir depo yeri takip etmektedir. Burası ile birleşen yükseltilmiş yatak odasında altı kişilik aile yatmaktadır. Ev kadını günlük işlerini avludaki kuyunun yanında bulunan, yükseltilmiş bir seki üzerinde yapmaktadır. Erzak deposu, yörenin diğer köylerinde olduğu gibi avlu seviyesinden yüksekte olup raflara ve artık kullanılmayan eski bir dikdörtgen fırına sahiptir. "U" biçimli ocak yeri ise evin dışında, avlunun üstü kapalı bir köşesinde yüksekçe bir yerde yer almaktadır. Ahır olarak tanımlanan bölümde, bir ocağın bulunması ahırın ocak yardımı ile ısıtıldığını düşündürmektedir[850].

İskân bakımından Alişam Köyü'ne (Harmanpınar) benzeyen Habusu Köyü (İkizdemir), Elazığ-Bingöl yolu kenarında kurulmuş, 1107 nüfuslu bir köydür. Yol buyunca kurulmuş olmasına karşılık, yöredeki geleneksel mimari ile paralellik gösterir. Çamurdan yapılmış at nalı ve "U" biçimli ocak yerlerinin yanında elips biçimli birçok fırın bulunmaktadır. Bu tür fırınların aynı biçim ve büyüklükteki benzerlerine Norşuntepe'nin (Elazığ) Erken Tunç Çağı evrelerinde rastlanmış olması[851] önemlidir (Resim 63).

[850] Peters 1972, 165.
[851] Peters 1972, 169–170; Hauptmann 1979, 58.

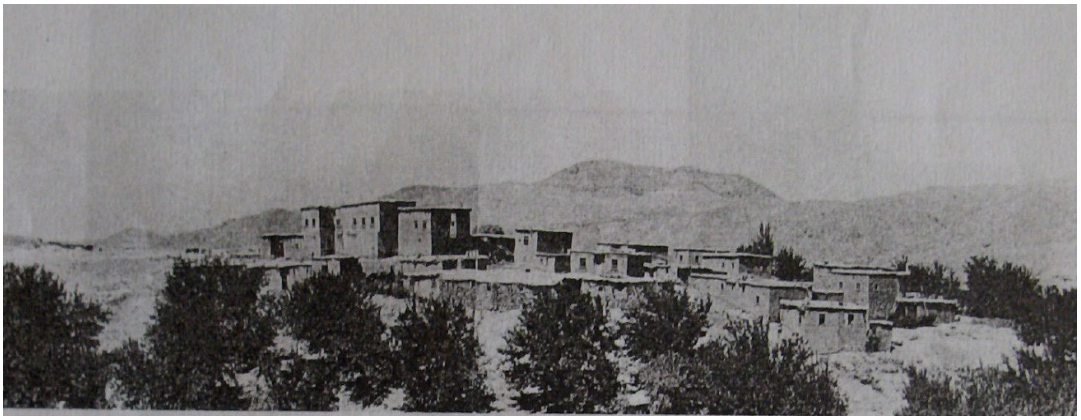

Resim 63. Habusu 6 nolu evin fırın ve at nalı ocağı, Peters 1972, lev.124-2.

Yörede 250 nüfuslu bir köy olan Aşağı Ağınsı Köyü (Kavakaltı) evleri, Alişam Köyü (Harmanpınar) gibi organik olarak büyümemiştir. Köyün kuruluşu, çevre köylere göre daha geç bir zamanda gerçekleşmiştir. Köy kurulurken, eski yıkılmış evler olduğu gibi iskân edilmemiş, yıkıntılar yüzeysel bir şekilde düzeltilerek, eski yerleşmenin üzerinde yeni imar gerçekleştirilmiştir. Köy evleri, Alişam'daki (Harmanpınar) gibi sıkışık bir şekilde inşa edilmemiş, evlerin arasında bazı evlerin yıkılması sonucu serbest alanlar meydana gelmiştir[852].

Altınova Bölgesi'nde bulunan 22 hanelik Miyadin Köyü'nde çoğunlukla iki katlı olan evler, yamaçta birbirinin görüşüne engel olmayacak bir biçimde, kademeli olarak yerleştirilmiştir[853]. Zemin katta bir avlu, ahır, kiler, samanlık ve çark adı verilen bir el yıkama yeri bulunur. Üst kat, içinde bir misafir odası ve mutfağın da bulunduğu birkaç odaya bölünmüştür. Tuvalet çoğu zaman dışarıdadır[854] (Resim 64).

[852] Peters 1972, 169.
[853] Alpöge 1971, 132.
[854] Yakar 2007, 341.

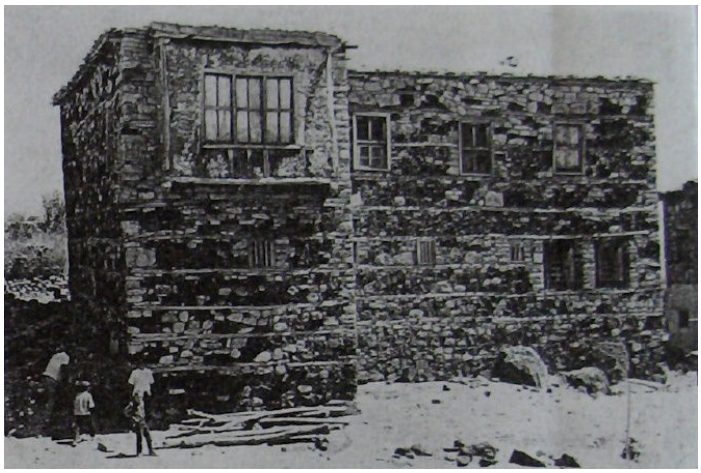

Resim 64. Miyadin Köyü genel görünüm, Alpöge 1971, lev.100-1.

Altınova Bölgesi'nde Elazığ-Tunceli karayolunun yakınında bulunan 20 hanelik ve 3000 dönüm arazisi olan Arozik Köyü'nün evleri, Altınova köylerinin hemen hepsinde olduğu gibi kerpiç sıva ile örtülürken yapı detayları bakımından Miyadin'den farklı bir nitelik göstermemektedir[855]. Arozik Köyü, eski bir Ermeni yerleşmesinin üzerine kurulmuştur. Ermenilerin köyü terk etmelerinden sonra, evlerin bir kısmı Yugoslavya'dan gelen göçmenlere verilmiş ve geri kalan kısmına da yakın ve uzak köylerden gelenler yerleşmiştir[856].

Elazığ-Karapınar yolu üzerinde kurulmuş olan Hanesik Köyü de Arozik Köyü gibi eski bir Ermeni yerleşmesidir. 22 hanelik bir köy olan Hanesik, eğimli bir arazinin yamacındadır. Tepeden aşağıya doğru inen yol köyü ikiye ayırırken, yolun solunda, irili ufaklı taşlarla örülmüş eski Ermeni evleri göze çarpar. Köyün meydanında bir çeşme, bir tuvalet ve bir Ermeni kilisesi bulunmaktadır. Ancak, sonradan kilise depo olarak kullanılmaya başlanmıştır. Elazığ-Karapınar yolu üzerinde kurulmuş olan diğer bir köy de 4000 dönüm arazi üzerine Yarımca Köyü'dür. 100 haneli Yarımca Köyü'ndeki evler birbirine uzak, yayılmış ve kerpiç sıvalıdır. Buradaki evler, bölgedeki köy evlerinde görülen karakteristik özellikleri taşır[857] (Resim 65).

[855] Alpöge 1971, 133.
[856] Alpöge 1971, 133.
[857] Alpöge 1971, 134.

Resim 65. Hanesik Köyü'nde bir ev, Alpöge 1971, lev.102-1.

Arkeolojik verilerden yola çıkarak, tarihöncesi toplumların sosyal yapılarını anlamaya çalışmak, başka bir deyimle tarihöncesi çağların belirli bir kesitinde yaşamış olan toplumların dinamiğine ışık tutma çabaları, giderek olumlu sonuçlar vermektedir. Örneğin Altınova'da kültür izlerine Çanak Çömlek Öncesi Neolitik'ten itibaren rastlanır[858]. Bu en eski evreyi klasik terminolojiye göre, Neolitik ve Kalkolitik çağlar izler. Neolitik ve Kalkolitik çağların kültürel ürünlerine ait belgeler, Tepecik, Tülintepe, Norşuntepe ve Korucutepe'de kazılar sonucu saptanmıştır. Yörede en eski evrelerden itibaren, iki tür arpa ile iki tür buğdayın ekilip biçildiği ve çeşitli baklagillerin de yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Besin temini bakımından av ve avcılığın Altınova tarihöncesi toplumları için hiçbir hayati önem taşımamış olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda yörede Kalkolitik Çağ'ın sonlarından itibaren artmaya başlayan nüfus, büyük bir olasılıkla üretimin yoğunlaşmasına neden olmuş, ziraatın gelişimi tarla ihtiyacını çoğaltmış, evcil hayvanların yoğun bir şekilde beslenmesi otlak gereksinimini arttırmış, böylece de genel anlamdaki "toprak" ihtiyacı fazlalaşmıştır. Altınova'da Kalkolitik Çağ'da köylerin taş temelsiz, dikdörtgen plan gösteren, kerpiç duvarlı, duvar ve tabanları sıvalı yapılardan oluştuğu söylenebilir[859]. Evlerin taş temelsiz yapılmış olması, söz konusu çağda ovadaki taban suyunun günümüzdekinden daha düşük olduğunu düşündürür. Ahırlar evlerle birlikte ve bir organik bütün olarak düşünülmüştür. Genel yapıları ile köyler, basit bir zirai toplumu simgeler. Bu durumda Altınova'da

[858] Whallon-Kantman 1969, 130.
[859] Esin 1986, 67.

Tülintepe örneğinden yola çıkılarak, kaç kişinin yaşadığı tahmin edilebilir. Tülintepe Kalkolitik köylerinin aşağı yukarı 2500 m.^{2}'lik bir alana yayılmış olduğu saptanmıştır. Her konut ve bunların her biri (avlu, sokak, meydan gibi) çeşitli bağlantıları için 70-80 m.^{2}'lik bir alan kabul edilecek olursa bu ören yerinde yaşantının herhangi bir evresinde mevcut konut sayısının 30-35 dolaylarında olduğu görülür. Her konut için de ortalama 5 kişi kabul edilecek olursa, Tülintepe Kalkolitik Çağ köyünün herhangi bir kesitindeki nüfusun 170 kişi dolaylarında olduğu varsayılabilir. Bu demografik yaklaşım tüm Altınova'ya uygulanacak olursa, bölgede Kalkolitik Çağ'da nüfusun en çok 3000-4000 olduğu (nüfusun hızla artmaya başladığı Kalkolitik Çağ'ın son evreleri hariç) söylenebilir[860]. Altınova'da bir sonraki evredeki, Erken Tunç Çağı'ndaki, görünümü hayli farklıdır. Kalkolitik devrin sakin köy yaşantısı, yerini giderek bir merkezileşmeye, bir "şehirleşme" olgusuna bırakmaktadır. Erken Tunç Çağı'nda Altınova'nın önemli yerleşmeleri çevrelerinde sur duvarlarına rastlanması, yöresel bir kargaşayı ifade eder ve bir tehlike ile karşı karşıya oldukları izlenimi verir. Erken Tunç Çağı'nda Norşuntepe, yöredeki bütün yerleşim merkezleri içinde özellikleri ile dikkat çeker. Artan nüfus, fazlalaşan üretim, gelişen ekonomi, çoğalan mal varlığı ve giderek yoğunlaşan dış ilişkiler, kuşkusuz bir takım idari ve siyasi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Norşuntepe'de Erken Tunç tabakalarında ortaya çıkarılan 200 tonluk tahıl depoları ve içinde yaşam bölümlerinin bulunduğu 380 m.^{2}'lik bir alanı kaplayan yapı kompleksi, sıradan insanları barındırması mümkün değildir. Arkeolojik veriler, Altınova'da Kalkolitikten itibaren bir takım ayrıcalıklı bulunduğuna işaret etmektedir. Bu da, bir azınlığın bir şekilde kuvvetlenerek bir elit zümre oluşması ve grubun topluluk üzerinde belirli bir hâkimiyet kurması suretiyle sosyal tabakalanmanın meydana gelmesini sağlamıştır. Soruna antropolojik açıdan bakıldığında, yapısal olarak karmaşık, az ya da çok basamaklı hiyerarşik özelliklere sahip toplulukların birden bire değil, zaman içinde ve çeşitli gereksinimlere bağlı olarak evrimsel aşamalar sonucu meydana geldikleri görülür. Salt kişiler arasındaki farklardan oluşan ilkel hiyerarşinin kökenini, insanlığın en eski devirlerine kadar indirmek teoride mümkünse de gerçek anlamda sosyal tabakalanmanın bir sonucu olan karmaşık hiyerarşinin evrimi, büyük ihtimal besin üretimi ile başlamıştır. Besin

[860] Esin 1986, 68.

üretiminin insanları bir arada ve belirli yerlerde yaşamaya itmiş olması, daha önce mevcut olmayan bir takım sorunları ve bunlara olası çözümlerini de birlikte getirmiştir. Belirli bir evrim sürecine gereksinimleri olan karmaşık hiyerarşik toplumların, ilkel benzerlerine kıyasla daha yoğun bir nüfusa sahip oldukları gerekçesiyle, daha üretken olmaları da zorunludur[861].

Elazığ ili ve özellikle bugün Keban Barajı havzasının kapladığı alan, kırsal yerleşme ile ilgili en ilginç etnografik malzemeyi sunmaktadır. Keban Projesi kapsamında, bölgenin anonim kerpiç mimarlığını, yapı ve yerleşme biçimleri üzerine yapılmış birçok araştırma çerçevesinde mimari belgeleme dışında fiziksel ve sosyal çevrenin de olanaklar ölçüsünde ayrıntılı tanıtımı gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda, anonim kerpiç mimarlığın özgün nitelikleri, belirli insanbilimsel ve fiziksel ön koşullara bağlanmıştır. Bu ön koşulları sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel koşullar, iklim, bölgedeki malzeme ve yüzey şekilleri olarak sınıflandırabiliriz. Önasya'nın diğer yörelerinde olduğu gibi, Türkiye'de yaşayan insanlar da kendi *"kültür alanı"*[862] içinde, hemen yakınında bulunan malzemeleri almak, işlemek ve gereksinimlerine göre kullanmak suretiyle imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır[863]. Seçimde, kullanmada ve işlemede halkın kültür izlerini görmek mümkündür. Yapı sahibi ile yapıyı tasarlayan yapıyı yapan ve içinde oturan aynı kişidir ve nadiren aile topluluğunun dışında komşuların yardımına başvurulur. Kural dışı uygulamalar kırsal yerleşme alanlarında yalnız dini ve idari yapılarda görülür. Bu yapılarda salt amaca yönelik uygulamaların dışına çıkılmakta, büyük ölçüde özgürlük, malzeme ve biçim tutkusu gerçekleştirilmiştir[864].

Bölgedeki sınırlı ekonomik yaşantının yarattığı ve çok eski, yaygın yapı geleneğini sürdüren geleneksel mimarinin incelenmesi, malzeme, teknik, biçim ve fonksiyonel veriler arasındaki ilişkileri yansıtması[865] bakımından, tarihöncesi

---

[861] Esin 1986, 70.

[862] İçinde az ya da çok birbirine benzer kültürlerin bulunduğu, coğrafi bölge. Bir kültür alanının tespitinde şu ölçütler geçerlidir: Alanın içinde yaşayan etnik birliklerin kültür benzerlikleri göstermesi; bu birliklerin tarihsel kader ortaklığı ile birbirlerine bağlı olmaları. Kültür alanının karakterini ya kültürü belirgin bir biçimde etkileyen çevre şartları, ya egemen bir kültürün bütün bir çevreye damgasını vurması ya da birden çok kültürün karşılıklı etkileri oluşturur. Bağımsız kültür alanları arasındaki sınırlar çoğu zaman birbirlerine geçebildiği için sınırlarını saptamak güçtür. Örnek 1971, 148.

[863] Tunçdilek 1967, 38-40.

[864] Peters 1979, 201.

[865] Kuban 1970, 173.

dönemlerden günümüze önemli farklılıklar taşımamakla birlikte[866] arkeoloji bilimine katkı sağlayabilir.

Arkeoloji biliminin hedefleri arasında yer alan kültürleri anlama çabası, etnografyadan da yararlanılmak suretiyle, tüm zorluklarına rağmen, eski insanların teorik, teknik, sosyo-ekonomik ve dinsel bulgularını, sistematik bir analize tabi tutarak ve tüm bu olguları, toplumların davranışlarını olası en doğru biçimde yorumlamak için bir araya getirilebilir.

IV.B.2.3. Uslu Köy'de (Sivrice-Elazığ) Çömlek Üretimine Etnoarkeolojik Yaklaşım

Karakaya Baraj Gölü altında kalacak olan İmamoğlu Höyüğü'nde (Malatya)[867], 1980 yılında başlatılan kazı çalışmalarına, arkeolog fotoğrafçı olarak katılan F. Ertuğ, günümüz İmamoğlu Köyü'ne, 180 km. uzaklıktan, Elazığ ilinin Sivrice kasabasına bağlı, Uslu Köyü'nden, ürettikleri çömlekleri takas etmek için İmamoğlu Köyü'ne gelen köylüleri görmüştür. Bu konunun incelenmesinin arkeoloji bilimine katkı sağlayacağı düşünen Ertuğ, 1981 ve 1982 yıllarında Uslu Köyü'nü ziyaret ederek, burada hala üretimine devam edilen ilkel çömlek yapımının boyutlarını incelemiş ve 1984 yılında da Uslu Köyü birkaç kez ziyaret edilerek 18 dakikalık bir belgesel film çekilmiştir[868]. Uslu'daki çömlekçilikle ilgilenen diğer araştırmacılardan Angle-Dottarelli de 1988 ile 1990 yılları arasında detaylı bir çalışma yapmışlardır[869].

Anadolu'da üretim tekniği bakımından, kendine has nitelikler taşıyan Uslu çömlekleri, kilden yapılmış, altı sivri, döndürebilir bir tabağın içine oturtulmuş, gene kilden yapılmış bir altlığın üzerinde, elle bant usulü biçimlendirilir[870]. Üretim tekniği

---

[866] Peters 1982, 201.

[867] ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Karakaya baraj sahası içinde kalacak eski yerleşme merkezlerinden birisi olan ve Malatya'nın 20 km. kuzeydoğusunda yer alan İmamoğlu Höyüğü, Aşağı Fırat 1977 Yılı Yüzey Araştırmaları ile tespit edilmiş ve höyükte 1980 yılında başlayan kazı çalışmaları, 1987 yılına kadar sürmüştür. İstanbul Arkeoloji Müzesi arkeologlarından E.Uzunoğlu, höyükteki kazı çalışmalarını tamamladıktan sonra yayınladığı bildirilerde höyüğün, Erken Tunç Çağı'nın tüm evreleri, Orta Tunç Çağı, Demir Çağı, Roma ve Geç Helenistik Dönemlerinde yerleşim gördüğünü ifade etmiştir. Özdoğan 1977, 21; Uzunoğlu 1981, 17-19; Uzunoğlu 1988, 71-93.

[868] Ertuğ 2004, 77.

[869] Angle-Dottarelli 1990, 467; Angle-Dottarelli 1991, 375.

[870] Angle-Dottarelli 1991, 375; http://www.katpatuka.org. 03.02.2009.

bakımından, Burgudere (Palu-Elazığ), Gökeyüp (Salihli-Manisa) ve Sorkun (Mihalıççık-Eskişehir) çömlekleri ile benzerlikler taşıyan Uslu çömlekleri, çömleklerin üst üste ya da yan yana dizilerek çalı çırpı ve odunla, açık havada pişirilmesi ile de Burgudere Köyü (Palu-Elazığ), Gökeyüp Kasabası (Salihli-Manisa), Sorkun Köyü (Mihalıççık-Eskişehir), Demiryurt Köyü (Zara-Sivas), Günkırı Köyü (Çukur-Bitlis), Sırın Köyü (Şanlıurfa) ve Zıramba Köyü'nde (Oğuzeli-Gaziantep) üretilen çömlekler ile benzerlikler taşır[871].

Elazığ ilinin Sivrice kasabasına bağlı olan Uslu Köyü, Sivrice'nin 25 km. güneybatısında bulunmaktadır. Uslu Köyü, 1200–1300 yılları arasına tarihlenen bir dönemde, Durağan ve Hasik (Hasan) adlı iki ailenin yerleşmesi ile kurulmuştur[872]. 1973 yılında 157 hane, 555 nüfusu olan köy, deniz seviyesinden yer yer 1200 ile 2000 m. arasında yükseklikte ve Fırat nehri ile birleşen üç akarsuyun (Pelli, İsolar, Nurgüze) bulunduğu bir vadide kurulmuştur[873].Vadi boyunca düzensiz bir yeşil alan göze çarparken, en çok kavak ve söğüt ağacı bulunmaktadır. Bu ağaçların dışında kayısı ve dut ağaçları da zaman zaman vadi boyunca kendini gösterirken, hububat ekimi için elverişli alanlarla da karşılaşmaktayız. Köy, geleneksel çömlek üretiminin yanında tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Köyde tarımı yapılan ürünler arasında buğday, çavdar, arpa, nohut, mısır ve burçak bulunmaktadır[874].

Uslu çömleklerinin ana malzemesinin oluşturan çömlek toprağı, köyün 500 m. ile 6 km.'lik alanında bol miktarda bulunmakla birlikte, ağaç tahribatı ve erozyon nedeniyle kolaylıkla elde edilebilmektedir. Kil (Suruç), Suludere ve Kalucuk mevkiinden, renkli toprak (Boyak) ise Aşağıbağ ve Toskanlı sırtlarından, erkekler tarafından katırlarla köye taşınmaktadır[875]. Köyün erkeklerinin getirdiği kil, yine erkekler tarafından evlerin önünde elenerek üstü örtülür. Sonrasında kadınlar tarafından tekrar elenecek olan kil, başka hiçbir katkı olmadan, renkli toprak ve su karıştırılarak yoğrulur[876].

Çömleklerin şekillendirme işlemi ise şu şekilde yapılmaktadır; kilden yapılmış, altı sivri, döndürebilir bir tabağın içine oturtulmuş, gene kilden yapılmış

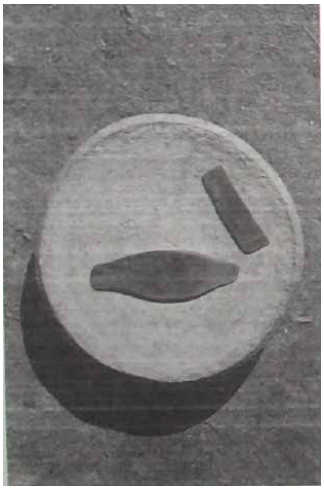
[871] Koşay 1962, 89-93; Önen 2000, 279-293; http://www.katpatuka.org. 03.02.2009.
[872] http://www.katpatuka.org. 03.02.2009.
[873] Angle-Dottarelli 1990, 469; Angle-Dottarelli 1991, 376; Ertuğ 2004, 78.
[874] Ertuğ 2004, 79; http://www.katpatuka.org. 03.02.2009.
[875] Ertuğ 2004, 80; http://www.katpatuka.org. 03.02.2009.
[876] Ertuğ 2004, 80.

30-40cm. çapında bir altlığın üzerinde, elle bant usulü yapılan şekillendirme işini Uslu'da sadece kadınlar yapmaktadır (Resim 66). Ve bu çömlek yapma işine köylüler, "düzmek" adı vermektedir[877]. Her bir kadın aşağı yukarı değişik büyüklükte 8-10 adet çömlek yapıp, bunları deri sertliğine gelinceye kadar kurumaya bırakır. Bu aşamada ilkel çömlekçiliğin vazgeçilmez unsurlarından olan, içinde su dolu bir kap (Banacak) ve tahta spatula (Sığayacak, Çeteçek, Edecek, Koylayacak) bulunur (Resim 67). Her an kullanıma hazır bir biçimde su dolu kabın içinde bulunan spatulalar, Uslu'da ceviz ve dut ağacından üretilmiştir[878]. Kadınlar, önündeki kalıbı dönme aşamasında bıçakla kazıyarak ve fazlalıklarını alarak kolay dönmesini sağladıktan sonra, birkaç kez çevirerek dengesini sağlarlar. Kalıbın üzerine konulan çömlek hamurunun dağılmasını önlemek için elle desteklenen hamur uzun bir bukle yapılıp yerleştirilir. Hamur, ellerin yardımı, tahta spatula ve su ile şekillendirilirken, kalıp da parmakların yardımı ile döndürülür[879]. Spatula (Edecek), çömleğin boyun kısmını şekillendirmede kullanılır. Çömleği yapan kadın aynı zamanda ıslak bir bez parçasından da yararlanır. Bu işlem sırasında da her zaman önünde hazır olan su dolu bir kaba (Banacak) elini batırarak ıslatır. Artık şekil verme işlemi tamamlanan çömlekler, kalıplar üzerinde birkaç saatten birkaç güne kadar kurumaya bırakılır[880].

Resim 66. Uslu (Elazığ) Altlığın üzerinde çömlek hamuruna şekil verme, Ertuğ 2004, 93.

[877] http://www.katpatuka.org. 03.02.2009.
[878] Ertuğ 2004, 81.
[879] Güner, kalıbı döndürme işleminde kadınların ayaklarının başparmağından yardım aldıklarını ve bu şekilde kadınların her iki elini de çömleğe şekil vermede kullandıklarını belirtmiştir. Güner bu durumu, ayakla döndürülebilir çömlekçi çarkların ilk örneğini temsil ettiğini ifade etmiştir. http://www.katpatuka.org. 03.02.2009.
[880] Ertuğ 2004, 82-83.

Resim 67. Uslu (Elazığ) Tahta spatula, Angle-Dottarelli 1991, 382.

Çömlekleri pişirme işleminden birkaç gün önce, çömlek üretiminde kullanılan kilden daha ince taneli ve daha kırmızı renkte "boyak" adı verilen kilden yapılan bulamaca batırılmış bir bezle kapların içleri ve dışları astarlanır. Boyak, iyice kuruduktan sonra da üzerlerine yünlü bir bez parçası sürtülerek kaplar parlatılır. Yapılan her kap için ayrı bir kalıp kullanıldığından aynı anda çalışmayan aileler, kalıplarını birbirlerine ödünç verirler. Kalıpların karışmaması için her ailenin kalıplarına işlenmiş kendine özgü bir nişanı vardır[881].

Çömleklerin Pişirilmesi: Uslu Köyü'nde çömleklerin pişirilmesi için rüzgârın uygun olduğu "Çömlek harmanı" olarak adlandırılan beş alan bulunmaktadır. Bu alanlar aynı zamanda, köyde üretimi yapılan tahılların da harmanının yapıldığı etrafı geniş ve boş alanlardır. Ateşi yakmada gerekli olan odunları bulma ve tezekleri tedarik etme işi köyün erkeklerine aittir. Genellikle, ateş yakılmadan bir gün önce alanda hazırlıklar tamamlanır (Resim 68). Gerçek anlamda pişirilme işlemine şafaktan 1,5-2 saat sonra başlanır. Bütün aile üyeleri, en yaşlısından en gencine kadar, çömleklerin alana taşınmasında yardımcı olur. Yığını genelde ailenin en yaşlı üyesi yapar. Üst üste konulan çömleklerin üzerlerine dikey olarak odunlar sıralanır[882] (Resim 69). Pişirme işlemine geçildikten sonra, çömleklerin yeterli derecede pişip pişmediğinden de ailenin en yaşlı üyesi sorumludur. Çömleklerin pişirildikten sonra ateşten alınması yaklaşık birkaç saati bulur. Siyah lekeler pişirme işleminin olması gerektiği gibi geçtiğini ama tamamen siyah olan kaplar ise verimsiz bir pişirme

[881] Ertuğ 2004, 81; http://www.katpatuka.org. 03.02.2009.
[882] Ertuğ 2004, 83.

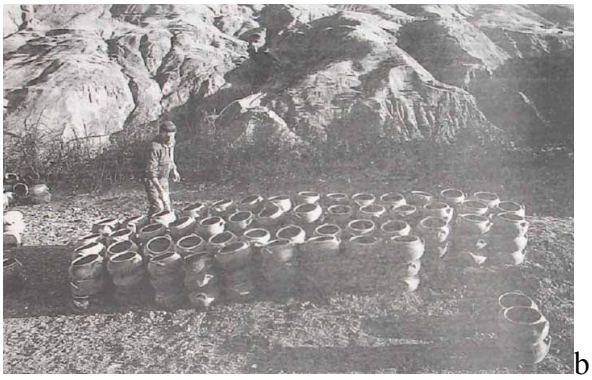
işleminin gerçekleştiğini ifade eder ve kusurlu çömlekler bir kenara ayrılır. Kenara ayrılan çömlekler atılmayarak, binaların baca yapımında kullanılıyor[883] (Resim 70).

Resim 68. Uslu (Elazığ), Çömleklerin pişirilmek üzere istiflenmesi, Angle-Dottarelli 1991, 390.

Resim 69. Uslu (Elazığ), Çömleklerin pişirilme öncesi durumu, Angle-Dottarelli 1991, 394.

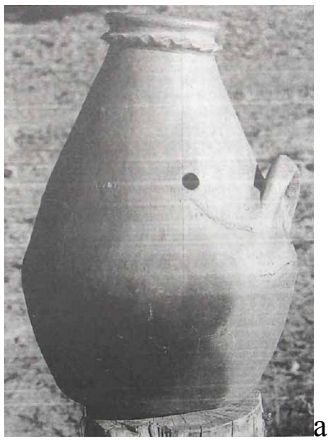
b

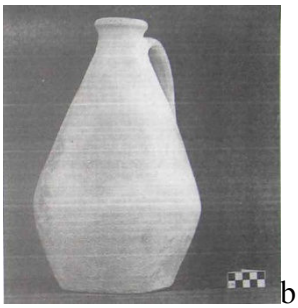
Resim 70. Uslu (Elazığ), Çömleklerin pişirilme sonrası durumu, Angle-Dottarelli 1991, 394.

Uslu'da üretilen 30'a yakın farklı türdeki çömleklerin sadece bir kaçı satış amaçlı yapılmıştır. Diğerleri köylülerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak için ürettikleri

[883] Ertuğ 2004, 84.

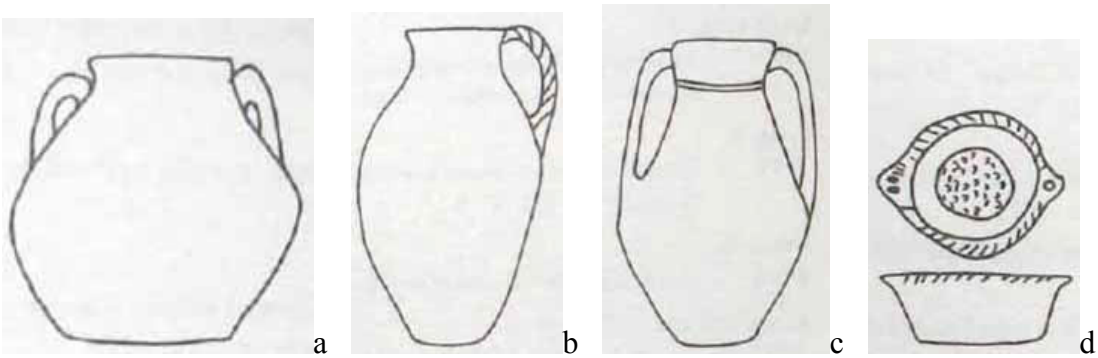
çömlekler arasındadır. Üretilen çömlekler arasında, değişik ebatlardaki güveçler, "enli güveç", "dar güveç" ve "pilav tavası" gibi isimler taşımaktadır. Bunların daha geniş olanı "meydan tavası" olarak adlandırılmıştır. Uslu'da tek kulplu ve dar boğazlı testiler olarak bilinenler, Anadolu'da "Desti", "Bardak", "Uşak Bardağı" ve "İbrik" olarak adlandırılır[884]. Bunun yanında geniş kavanozlar, "Kedene", "Çini" ve "Küp" ler farklı amaçlar için özellikle içlerine sıvı yiyecekler, bal ve pekmez konulması için üretilirler. "Duvak" gibi bazı tas modelleri de yemek servisinde kullanılır. "Demlik" formundaki kapların yanında tuz ve baharat koymak için üretilmiş modeller de vardır. Bu formların dışında "Çerze", "Kurut", "Yayık", "Tulum", "Ekmek Duvağı", "Pide" ve "Sancı Duvağı" gibi formlar da bulunmaktadır. Bu formlar arasında saydığımız "Sancı Duvağı", 15-18 cm. çapında 2 cm. kalınlığında üretilerek, mide sancısı çeken bebek ve yetişkinlerin karnına konulur[885] (Resim 71; Resim 72; Resim 73; Resim 74; Resim 75).

a

b

Resim 71. Uslu (Elazığ) Çeşitli çömlekler, a-Ayran yayığı, b- Desti, Angle-Dottarelli 1991, 383-385.

[884] Ertuğ 2004, 85.
[885] Ertuğ 2004, 86.

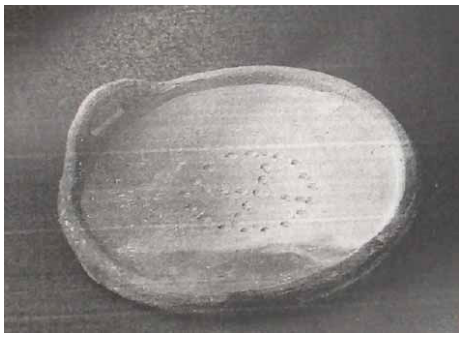

Resim 72. Uslu (Elazığ), Çeşitli çömlekler

a- Ağzı açık güveç, b- Çini, c- Küp, d- Çanak, Ertuğ 2004, 92.

Resim 73. Uslu (Elazığ), Kaş bezemeli güveç, Ertuğ 2004, 95.

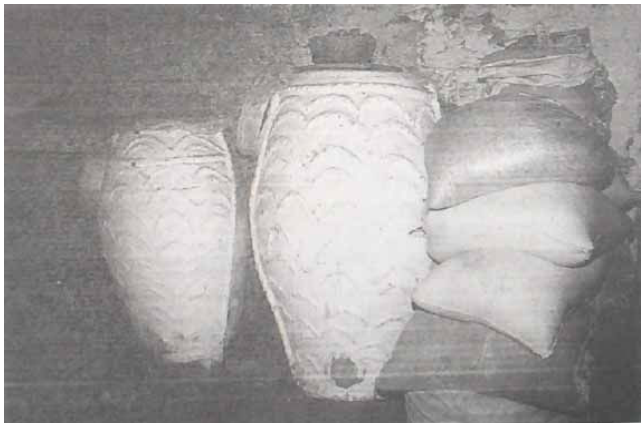

Resim 74. Uslu (Elazığ), Ekmek Duvağı, Angle-Dottarelli 1991, 383.

Resim 75. Uslu (Elazığ), Sancı duvağı, Ertuğ 2004, 95.

Tüm Elazığ bölgesinde geniş bir kullanım alanına sahip olan büyük depo niteliğindeki "petek"ler[886] de Uslu'da üretilmektedir. İçlerine un ve buğday gibi hububatların konulduğu petekler, pişirilmeden üretildiği gibi 100-300 kg. arasında ürünü alacak bir kapasiteye sahiptir. Üretilen petekler, üçayaklı tahtadan yapılmış bir taban üzerine yerleştirilir ve üzerlerine her gün bir bukle çömlek hamuru eklenerek yaklaşık 10 gün sonra peteklerin gerçek ölçülerine kavuşması sağlanır. Kil tam olarak kuruduğunda, 4-5 kişi tarafından taşınarak sürekli bulunacağı yere taşınır. Doldurulduğunda çamurla kapatılır ve kireçle boyanır. Altlarına delik bırakılır ki gerektiğinde içinde bulunan üründen alınabilsin. Alt tarafta bulunan peteklerin ağızları genelde bir çaputla kapatılır[887] (Resim 76).

Resim 76. Uslu (Elazığ), Depodaki petekler, Angle-Dottarelli 1991, 383.

Tüm bu formların dışında Uslu'da "Arı peteği" nin yanında "İbrik" ve "Abdes destisi" de üretilmektedir. Büyük depolar için yapılan küplere, hayat ağacı motifi ve kilim motiflerinin yanında bereketi simgeleyen motifler konulur. Bu tasarımların birçoğu Geç Neolitik ve Kalkolitik Çağ'da Elazığ-Malatya bölgesinde kullanılmıştır. Motifleri bırakmalarındaki neden, bunları üreten kadınlara sorulduğunda, annelerinden öğrendiklerini söylüyorlar ve özel motifler

[886] Peters 1979, 127; Durul 1980, 60.
[887] Ertuğ 2004, 86-87.

koyamadıklarını ifade etmişlerdir. Kadınların ürettikleri bu küplere koyduğu işaretler yalnızca, toplu halde pişirme işlemine tabi tutulacak çömleklerin karıştırılmaması için bir ya da iki tırnak veya birkaç noktayı geçemiyordu[888].

Uslu'da istenilen verimde üretilen çömleklerin pişirilme işleminden sonra, çömlekler önce depolara konulur. Çömleklerin pazarlara gönderilme zamanları geldiğinde, kırılmalarını önlemek için, çömlekler kuru ot veya samanla sarılarak katırlara yüklenir. Bir yük içerisinde aşağı yukarı 10 adet güveç bulunur. İki yükün bir araya gelerek oluşturduğu yükleme işlemine "tay" denir. Her katıra bir tay yüklenir. Güveç dışındaki çömleklerden oluşmuş yüklere, "fincan yükü" veya "bardak yükü" adı verilir. Katırlara yüklenen çömlekleri takas yapılacak olan köye götürme işi, genellikle Uslulu erkeklere aittir[889] (Resim 77).

Resim 77. Uslu (Elazığ), Çömleklerin katırlara yüklenmesi, Ertuğ 2004, 96.

Diyarbakır ya da Malatya gibi daha uzak bölgelere götürülecek olan çömlekler için, Gölbaşı'ndan (Adıyaman) trene binmek gerekir. Trenlerden indirilen çömlekler, katırlar sırtında 3-4 günlük mesafelerde gezilerek pazarlanması tamamlanır. Ürünlerin pazarlanması karşılığında beklenti, çömleğin değeri kadar buğdaydır. Uslu'da her ne kadar çömleklerin pazarlanması erkeklere ait bir iş olsa da kimi kadınlar geçmişte, ürettikleri çömlekleri kendilerinin pazarladıklarını ifade ettiler. Kocası öldüğünde iki çocuğu ile kalan bir kadın, Abdıhır ve Cemdek Köyü'ne

[888] Ertuğ 2004, 88.
[889] Angle-Dottarelli 1991, 387.

götüreceği çömlekleri sırtında taşımıştır. Bu köyleri seçmesinin nedeni sorulduğunda ise bu köylerde bulunan akrabaları sebep göstermiştir[890].

Çömlekçilik, Uslu'daki ailelerin yüzyıllardan daha uzak bir zaman diliminden itibaren geçimlerini sağlamasına rağmen hala, Uslulu kadınlar bu işe bir meslek olarak bakmamışlar ve çömlekleri boş zamanlarından arta kalan zamanlarda üretmişlerdir. Çömlek yapmasını atalarından öğrendiklerini belirten kadınlar, köydeki tarımsal faaliyetleri ve ev işlerini yapmak zorunda, bu nedenle de özel bir işlikleri bulunmamaktadır[891].

Çömleklerin arkeoloji bilimindeki yeri kuşkusuz çok önemlidir. Bölge kültürünün ticaret anlayışı, statü durumu, göçler ve günlük materyaller hakkında güvenilir bilgiler verir. Bütün bu ipuçları değerlendirilerek, dönemin yaşam tarzları hakkında yorumlarda bulunabiliriz[892].

Arkeolojik bakış açısıyla bu üretilen çömleklerin pazarlanması, bölgedeki ticaretin hububat (buğday, mercimek, nohut) üzerinden yapıldığının kanıtıdır. Aynı teknikle üretim yapan Gökeyüp (Salihli-Manisa) çömlekçilerinin bu alışverişten beklentileri, ürettikleri çömleklerin karşılığında zeytinyağı, üzüm ve incir gibi kendilerinde olmayan yiyecekleri edinebilmektir. Bu iki örnek, söz konusu ticaretin boyutları da göz önünde bulundurularak arkeolojik anlamda bizlere fikirler verebilir[893].

Uslu çömlekleri, sadece Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde değil, Anadolu dışında farklı bölgelerde de olabilir mi sorusu ve buna verilecek cevap, arkeolojik analoji doğrultusunda değerlendirilirse bizlere yeni fikirler verip, yeni kanıtlar sunabilir[894].

IV.B.3. Malatya ve Yöresinde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar

1976 yılında Keban Barajı'nın su toplamasından sonra, Fırat Nehri üzerinde kurulacak olan ve tamamlandığında yaklaşık 675 milyon metre karelik bir alanı kaplaması beklenen, Karakaya, Gölköy ve Atatürk Barajları (Karababa) altında

[890] Ertuğ 2004, 84-85.
[891] Angle-Dottarelli 1991, 379.
[892] Ertuğ 2004, 88.
[893] Ertuğ 2004, 89.
[894] Ertuğ 2004, 90.

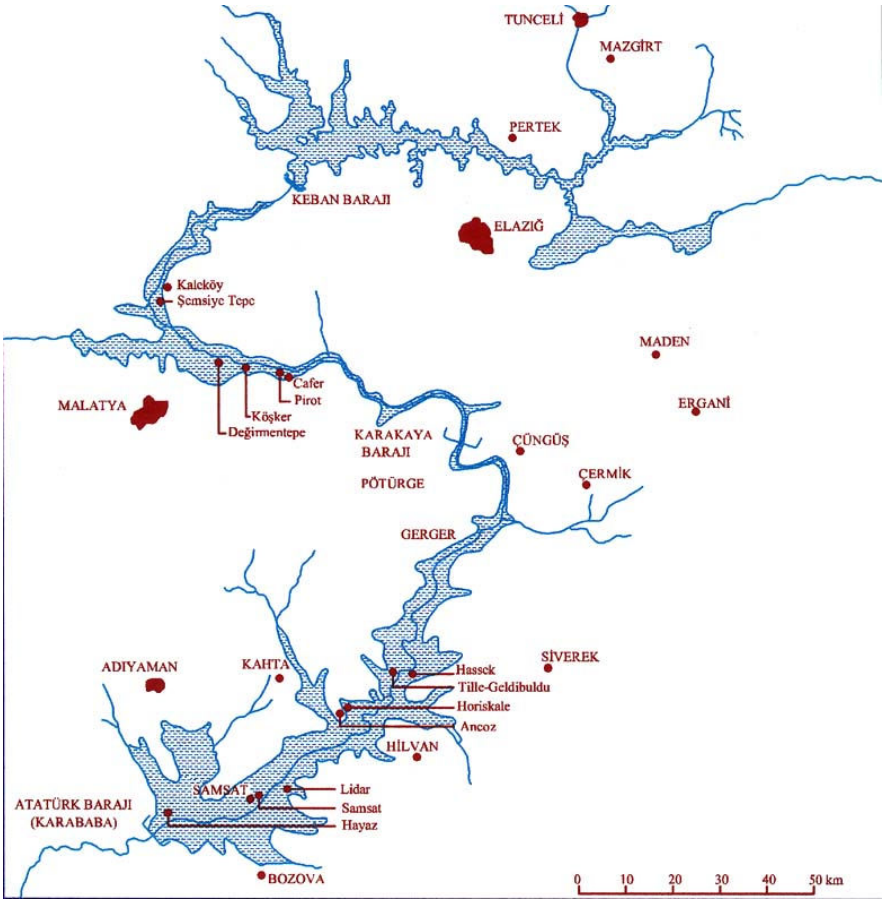
kalacak kültürel varlıkların tespit edilmesi gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda çeşitli bilim heyetleri çalışmalara başlamışlardır[895] (Resim 78).

Baraj göllerinin altında kalacak olan tüm kültürel değerlerin tespit edilmesi amacını taşıyan Aşağı Fırat Projesi nedeniyle, yöreye yerli ve yabancı birçok bilim insanı gelerek çalışmalarına başlamıştır[896]. Bu anlamda Malatya Yöresi'nde, proje kapsamında gerçekleştirilen arkeolojik kazılarla paralel olarak yürütülen, etnoarkeolojik çalışmalar da göze çarpmaktadır. Çalışmalar sonucunda özellikle, yörenin tarih öncesi ve tarih sonrası kültürleri hakkında bir çok bilgiye ulaşılırken, yörenin coğrafyası, fauna ve florası da ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Etnografik olarak ise yöredeki iskân tipleri, meskenlerde kullanılan yapı malzemeleri ve planları ile yörede yaşayan insanların sosyo-kültürel yaşamı konusunda birçok bilgi derlenmiştir.

---

[895] Başta K.Kurdaş ve H. Çambel'in bulunduğu arkeoloji bilim heyeti, 1977 yılında stratejik bir karar almış ve söz konusu baraj göllerini kapsayan alanda yapılacak bilimsel çalışmalara Aşağı Fırat Projesi adı verilmiştir. Baraj göllerinin tehdit ettiği, Malatya Ovası ile Adıyaman ve Şanlıurfa yörelerinde bulunan geniş düzlüklerde bulunan her türlü kültür kalıntılarını saptamak amacıyla başlatılan proje, 1989 yılına kadar kurtarma kazıları niteliğinde devam etmiş, bu tarihten sonra da yörede baraj gölünden etkilenmeyen yerleşimlerde kazılar sürdürülmüştürSerdaroğlu 1977, 1vd; Sevin 2003, 25; Özdoğan 2006c, 16.
Aşağı Fırat Bölgesi'nde Malatya yöresinde, proje öncesi yapılan arkeolojik araştırmalar hemen hemen yok denecek kadar azdır. 1927 ve 1928 yıllarında H.H.von der Osten Malatya ili içinde Tohma, Kuruçay çevresindeki bazı höyükler ile Malatya Ovası'ndaki Pirot Höyüğe kısaca değinmiştir. 1949 yılında da K.Kökten, Malatya ve Adıyaman illerinde yapmış olduğu araştırma gezilerinde su altında kalacak olan yerlerden geçmiş ve Tohma Çayı çevresindeki bazı buluntuları yayınlamıştır. Tüm bu araştırmaların dışında C.Burney'in Malatya ve Elazığ yörelerinin Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı buluntu yerlerini inceleyen araştırmaları vardır[895]. Ayrıca Malatya yöresinde, ODTÜ Keban Projesi'ne bağlı olarak 1975 yılında Ü.Serdaroğlu başkanlığında yürütülen yüzey araştırması gerçekleştirilmiş ve bu araştırmayı 1977 yılında M.Özdoğan başkanlığında yürütülen yüzey araştırması izleyerek, tüm Aşağı Fırat bölgesindeki tespit edilen höyük ve yerleşimler 210'a ulaşmıştır. Özdoğan 1977, 4; Serdaroğlu 1977, 1vd.
Cafer höyük kazıları, 1979-1986 yılları arasında Fransız Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi adına, J. Cauvin başkanlığında, Değirmentepe 1978-1986 yılları arasında U.Esin, İmamoğlu 1980-1987 yılları arasında E.Uzunoğlu, Köşker 1978-1984 yılları arasında Ö.Bilgi, Pirot 1978-1983 yılları arasında Ö.Karaca, Şemsiyetepe 1978-19899 yılları arasında M.Darga, Kaleköy 1978-1981 yılları arasında T.Bakır, Ancoz 1979-1983 yılları arasında S.Alp, Gritille 1981-1984 yılları arasında Richard S. Ellins, Hayaz 1979-1983 yılları arasında Jakop J.Roodenberg, Samsat 1978-1988 yılları arasında N.Özgüç, Tille 1978-1989 yılları arasında David H.French, Hassek 1979-1986 yılları arasında B.Blanche, Kurban 1980-1984 yılları arasında L.Marfeo, Lidar 1979-1987 yılları arasında H.Hauptmann, Habibuşağı 1982-1983 yılları arasında B.Öğün, İmikuşağı 1981-1986 yılları arasında V.Sevin tarafından kazılmıştır. Sevin 2003, 26.

[896] 1978 yılında, Aşağı Fırat Projesi kapsamında başlatılan kazılarla, Malatya yöresinde; Cafer, Değirmentepe, İmamoğlu, Köşkerbaba, Pirot, Şemsiyetepe, Kaleköy, Adıyaman yöresinde; Ancoz, Gritille, Hayaz, Samsat ve Tille ve Şanlıurfa yöresinde; Hassek, Kurban, Lidar ile Elazığ yöresinde; Habibuşağı ve İmikuşağı gibi höyük yerleşimlerin kazıları gerçekleştirilmiş, bu kazılar sonucunda Yakındoğu'nun prehistorik ve Protohistorik kültürleri ve ilişkileri hakkında çok önemli bilgiler edinmemiz sağlanmıştır.

Resim 78. Atatürk ve Karakaya baraj alanları ve 1978-1979 yıllarında kazılan arkeolojik merkezler, (www.tacdam.metu.edu.tr).

Aşağı Fırat Projesi kapsamında çalışmalarını sürdüren M.Özdoğan ve ekibinin 1977 yılında tespit ettiği ve yörenin etnoarkeolojik bakımdan en iyi araştırılmış ve Malatya Yöresi'nin en eski yerleşim yeri olma özelliğindeki Cafer Höyük[897], 1979-1986 yılları arasında O.Aurenche ve J. Cauvin tarafından kazılarak bilim dünyasına tanıtılmıştır. Sonrasında O.Aurenche, M.Bazin ve S.Sadler, Keban Projesi kapsamında yapılan Aşvan Projesini model alarak, Cafer Höyük ve çevresinde bulunan kırsal yerleşme, ekonomi ve demografi konularını içeren oldukça detaylı bir etnoarkeolojik çalışma yayınlamışlardır[898].

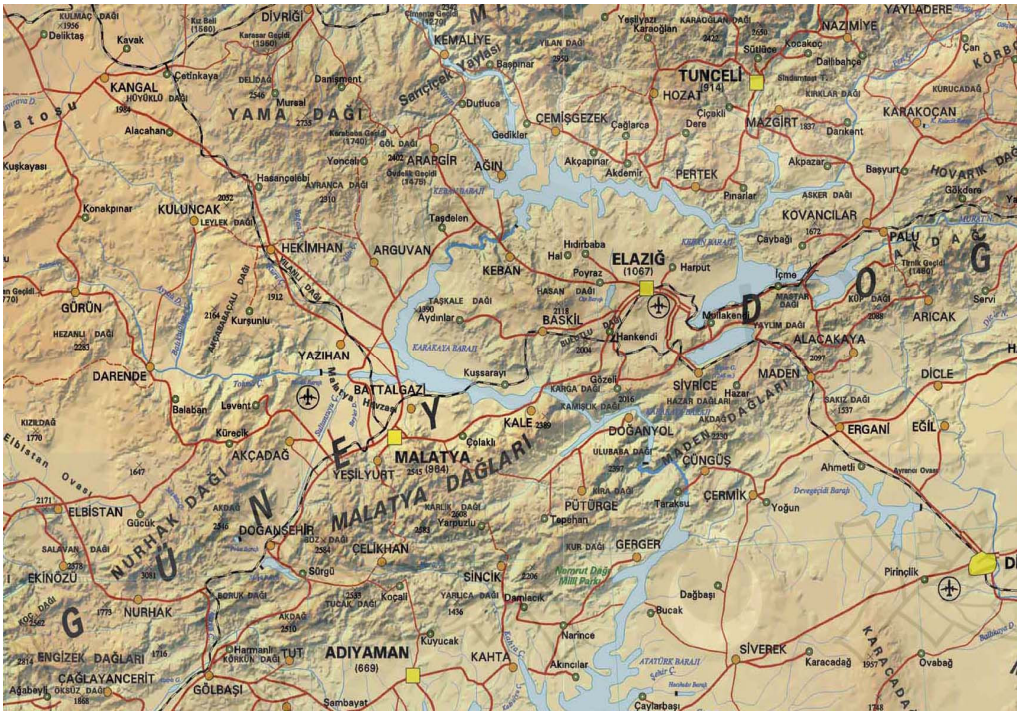
[897] Özdoğan 1977, 16. Proje dâhilinde Malatya yöresinin Paleolitik Çağ kültürlerini araştıran I.Yalçınkaya ve ekibi, Kuruçay'ın Fırat'a kıvrım yaparak karıştığı kesiminde dağınık bir şekilde ele geçirilen bazı bulguların dışında yörenin, Paleolitik Çağ'larda yerleşim için tercih edilmediğini, bunun karşısında Proje kapsamında araştırılan Samsat ve çevresinin ise oldukça güçlü Paleolitik Çağ bulguları barındırdığını iade etmiştir. Yalçınkaya ve diğerleri 1987, 30.

[898] Aurenche ve diğerleri 1997,1-294.

IV.B.3.1. Malatya ve Yöresinin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu

Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Fırat Havzası'nın Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan Malatya, Hatay-Kahramanmaraş çöküntü oluğunun kuzey ucunda; Tohma, Fırat ve Kuruçay Vadileri ile bunları çevreleyen dağlar ve platolar üzerine yayılan yaklaşık 12.412 $km^{2'}$ lik bir alanı kaplar. Sultan Suyu ve Sürgü Çayı vadileriyle Akdeniz'e, Tohma vadisiyle İç Anadolu'ya, Fırat vadisiyle Doğu Anadolu'ya açılan il alanı, bu üç bölge arasında bir geçiş noktası oluşturur[899]. Güneydoğu Torosları Gaziantep Gölbaşı'nın kuzeyinde yer alan Kapıdere Boğazı'ndan sonra çeşitli kollara ayrılır. Dağ kütlesinin güney kısmını oluşturan ve batı-doğu yönünde uzanan Besni, Adıyaman ve Kahta ile Malatya Ovası'nı dolduran dağlara Malatya Dağları adı verilir. Yüksek ve çok dalgalı olan Malatya Dağları, çeşitli yönlerde inen akarsularla parçalanmıştır. Malatya Dağları'nın üzerinde en önemli doruklar, batıdan doğuya doğru, Korudağ (2100 m.), Karakaya Tepe (2424 m.), Becbel Tepe (2006 m.), Şillan Tepe (2150 m.) ve Gayrık Tepe'dir (2306 m.). Malatya Torosları'nın doğu ve kuzeydoğusu bitki örtüsü bakımından çıplaktır. Güneye bakan derin vadilerin yamaçlarında ardıç ormanlarına rastlanmaktadır. Dağların doruklara yakın bölümlerinde, yer yer düzlükler gözlemlenir. Bu düzlüklerde, otlak alanların ve su kaynaklarının elverişli olması nedeniyle yaylacılık faaliyetlerine rastlanır. Malatya Torosları'nın il alanında kalan kesimleri Doğu Anadolu'ya açık olduğundan kışları soğuk, yazları sıcak geçmektedir. Dağların yapısında karstik oluşumlar egemen olduğundan, yüzey suları hızla emilmekte ve daha düşük yükseltilerde kaynak şeklinde yeniden yüzeye çıkmaktadırlar[900]. Malatya Torosları'nın dışında, il kuzeydoğu yönünde uzanan Nurhak Dağları (ort.2000 m. üzeri), Nurhak Dağları'nın kuzeydoğuya doğru sokulan uzantısı görünümündeki Akçababa Dağları (ort.1900 m.) ve kuzey yönünü tamamen kaplayan Yama Dağı (ort.2000 m.) ile çevrilmiştir[901] (Resim 79).

[899] Yakar ve diğerleri 2004, 23; Malatya Bld. 1986-1987 Yılı Çalışma Raporu, 20.
[900] Yakar ve diğerleri 2004, 24.
[901] Yakar ve diğerleri 2004, 24-25.

Resim 79. Doğu Anadolu'da Malatya ve yöresinin fiziki görünümü, (http://www.hgk.mil.tr. 15.03.2009).

Tektonik bir çukur olmakla birlikte, 380 km.^{2}'lik bir alanı kaplayan ve yaklaşık olarak 900 m. yükseklikte yer alan Malatya Ovası[902], Fırat'a doğru hafif eğimli bir yapı gösterirken ovada yer yer dalgalı sırtlar ve alçak tepeler görülmektedir. Pirot ile Meydancık Köyleri arasında alçak tepeler Fırat kıyısına kadar yaklaşırlar. Akarsuların Malatya Ovası'nı yardığı ve yataklarını giderek derinleştirdiği anlaşılmaktadır. Ancak yazın bile bol su getiren bu gibi büyük akarsular sık sık taşarak yatak değiştirdiklerinden, kendilerine geniş tabanlı vadiler açmışlardır. Fırat kıyısında Pirot Köyü'nün bulunduğu bölgede, güneydeki dağlardan gelen molozun bulunduğu ve kademeli bir görünümü olan eşik bölgesi mevcuttur[903] (Resim 80).

[902] Yakar ve diğerleri 2004, 27.
[903] Özdoğan 1977, 21.

Resim 80. Pirot Köyü (Malatya), Aurenche ve diğerleri 1997, 282.

Küçük Tohma Havzası ile birlikte bu ova, batısı, güneyi ve doğusunda Toroslar, kuzeyinde ise Hekimhan ilçesinin tepelik kesimi ile çevrilir. Tohma Çayı Malatya Ovası'nı Fırat Nehri'ne doğru batı-doğu ekseninde aşar. Alçak tepelikler Fırat'ın doğu kıyısına kadar uzanmaktadır. Tohma Çayı vadisinin 10 m. sekisi üzerinde, meyve[904], sebze, pancar, tütün ve bostan alanları görülür. Vadi tabanında uygun olan yerlerde pirinç de yörenin tarım ürünleri arasında yer almaktadır[905].

Tarihöncesi çağlarda Tohma Çayı, ovayı Suriye-Mezopotamya merkezleri ile bağlanmış ve güneyden gelen etkilere bir geçiş kapısı işlevi görmüştür. Bunu, Doğu Anadolu'nun Kalkolitik Çağı'nı, özelikle de Obeyd evresini en iyi şekilde temsil eden Değirmentepe (Malatya) kazı sonuçlarını doğrulamaktadır. Söz konusu kültür tabakalarında açık renkli "coba" tipi kase[906] ve Obeyd tipi bezekli çanak çömleklerin yoğunluğunun yanında, mimari, bitişik düzenli yapılardan oluşan merkez, yapı

[904] Yerli ve yabancı kronikler, seyyahların tutmuş oldukları raporlar ile XVI. ve XVII.yüzyıllara ait Tapu Tahrir defterlerindeki vergi kayıtları incelendiğinde, Malatya'nın yüzyıllardan beri bölgenin önemli meyve yetiştiren merkezlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Şehir, sahip olduğu iklim ve toprak avantajı yanında meyvecilik, dolayısıyla da meyve kültürünün gelişmesini olumlu yönde etkileyen jeopolitik bir yapıya sahiptir. Yörede yetiştirilen meyveler arasında ilk sırayı kayısı ve zerdali alır. Bu meyveleri, Evliya Çelebi'nin de bahsetmiş olduğu kiraz ve siyah üzüm takip ederken, yörede yetiştirilen armut ağacının 80 farklı türü Evliya Çelebi tarafından anılmaktadır. Yuvalı 1987, 248-252.

[905] Erol ve diğerleri 1987, 6.

[906] Coba tipi kase adı, Sakçagözü yakınlarında yer alan ve bu tip kaselerin seri olarak üretildiği Coba Höyük'ten almıştır. Akdeniz 2004, 27.

birimlerinin dış duvarlarını da oluşturan bir duvarla çevrilmiştir[907]. Yoğun bir bakır üretiminin de yapıldığı tespit edilen höyükte, M.Ö.V.binin sonlarına doğru madencilik ve metal işleme tekniklerinde büyük bir gelişme de söz konusudur[908]. Değirmentepe'de bulunan taştan damga mühürler, mühür baskılı kap kapamaları ve bulleler[909], Kalkolitik Çağ'da burasının Anadolu, Kuzey Mezopotamya ve Suriye ile ilişki içinde olduğunu ve küçük çaplı bir ticaret merkezi olduğu izlenimi verir[910]. Bunun yanında, gelişmiş bir toplumsal yapıya sahip olduğu, egemen sosyal sınıfların belirmeye başladığı ve ekonomik açıdan da tarım ve hayvancılığın höyükte yaşayanlar için önemli olduğu yapılan çalışmalar sonucunda görülmüştür[911]. Bu bilgiler doğrultusunda M.Ö.IV.binyılın sonunda Malatya Ovası'nın Suriye-Mezopotamya ve bu bölgedeki dağlık arazi toplulukları arasındaki ana bağlantı noktası haline geldiği düşünülür[912].

Malatya Ovası'nın tarihöncesi çağlardaki bu görünümü öyle anlaşılmaktadır ki tarih sonrası çağlarda da değişmemiştir. Örnek olarak, Malatya-Sivas arasındaki güzergâh Anadolu Selçuklu Devleti döneminde, ticari hayatın işlerlik kazanmasını sağlamak ve yolcuların her türlü ihtiyacını karşılamak için güzergâh üzerine, yatakhaneler, yemekhaneler, erzak depoları, ticari eşya depoları, ahırlar, samanlıklar, mescitler, hamamlar, şadırvanlar, revirler, attarlar, ayakkabıcılar, nalbantlar, berberler ve diğer zanaat kolları temsilcilerini içinde barındıran kervansaraylar ve hanlar yoğun bir biçimde imar edilmiş ve hayatın düzenli bir şekilde akışı sağlanmıştır[913]. Eski Malatya'dan başlayarak, Çingene Hanı ve onun 35 km. uzağında bulunan Yazı Han, onun devamında Hekim Han (Diğer adıyla bilinen Taş Han'ın en önemli özelliği, hanın girişinde Arapça, Süryanice ve Ermenice dilleriyle yazılmış aynı içerikli metini barındırmasıdır. "Büyük sultan, şahların şahı, zafer kazanan, halkın ve dünya sultanlarının emini, dinin saygı duyulanı, karaların ve denizlerin meliki, din ve dünyanın şereflisi, İslam'ın ve Müslümanların yardımcısı,

---

[907] Esin 1987, 97-99.
[908] Akdeniz 2004, 26.
[909] Son Kalkolitik Çağ'da, Doğu Anadolu'da mühür kullanımı dikkat çekecek ölçüde artar. Anadolu'da, özellikle Değirmentepe (Malatya), Hacınebi (Şanlıurfa), Arslantepe (Malatya), Domuztepe (Kahramanmaraş), Hassek (Şanlıurfa) ve Norşuntepe'de (Elazığ) yapılan arkeolojik kazılarda mühürlerin yoğun kullanıldığını gösterir kanıtlar bulunmuştur. Pittman 2003, 35.
[910] Esin 1982, 42; Esin-Arsebük 1983, 71.
[911] Esin 1990, 50-54.
[912] Yakar 2007, 336.
[913] Sümer 1985, 2-4.

sultanların ve meliklerin tacı, yüce Selçuklunun şanı, fetih babası, Kılıçarslan oğlu, Keyhüsrev oğlu, Keykavus…) Hekim Han ile Alaca Han arasında; Han, Terse Han, Kötünün Hanı ve Yerigin Hanı bulunmaktadır. Alaca Han'dan sonra Kumsor Hanı, Kumsor Hanı'nın 7km. sonrasında Tecer Hanı, sonrasında Selçuk Han, Tuzla Han ve Sivas'ın 5-6 km. yakınında bulunan İş Han, güzergahtaki belli başlı merkezlerdir. Malatya-Sivas arasında İbn-i Said'e göre 24 han bulunmakta, Evliya Çelebi ise döneminde hanların sayısını 18 olarak bildirmektedir. Malatya'dan Sivas'a Selçuklular döneminde kullanılan ikinci bir yol da Elazığ'dan geçerek Divriği üzerinden ulaşılmaktadır. Bu güzergâhta da Dibli Han, Hanbağları Kervansarayı, Burma Han, Rabat, İbrahim Şahı Han, Rahatoğulları Kervansarayı bulunmaktadır[914].

Anadolu Selçuklular Devri'nde Kayseri ve yöresinde kurulan milletlerarası büyük bir fuar olma niteliğindeki "Yabanlu Pazarı"[915] sayesinde, neredeyse tüm Anadolu baştan sona ticaret yolları ile çevrilirken, yollardan biri Malatya yöresinden geçiyordu. Bu yollardan özellikle ikisi oldukça yoğun kullanımı ile dikkat çekmektedir. Yollardan batı-doğu istikametinde olanı; Antalya'dan başlıyor, Burdur, Isparta, Konya, Aksaray, Kayseri gibi şehirleri geçtikten sonra Sivas'ta kuzey-güney yolu ile birleşiyor, oradan Erzurum'a gidiyor ve Erzurum'dan Tebriz'e uzanıyordu. Bu yoldan Mazanderan (Hazar Denizi'nin güney kıyısı), Acem Irak'ı, Kuzey Azerbaycan (Gence, Şirvan) tacirleri ile Tiflis'teki Gürcü tüccarları faydalanıyordu. Büyük bir ticaret merkezi olan Tebriz ile Konya arasındaki mesafe ticaret arabaları tarafından 40 günde alınıyordu. Kuzey-güney istikametinde bulunan ticaret yolu ise Sinop limanından başlayarak Tokat'tan geçip, doğu-batı yolu ile birleştikten sonra Malatya üzerinden devrin büyük ticaret şehri olan Halep'e uzanıyordu. Bu sistemli ticaret ağı sayesinde kervanlar tarafından, şap, gümüş, bakır, demir, lacivert taşı, tuzla, boraks, zırnık, reçine, deri, halı, yün ve tiftik, kereste, meyve, tahıl, at, koyun, balık ve köle ticareti yapılıyordu[916].

---

[914] Yurttaş 1987, 243-247.

[915] "Yabanlu Pazarı" terimi, Selçuklular Devri'nde başka ülkelere ait olanların pazarı, yabancılar için düzenlenen pazar, yabancıların katıldığı pazar, anlamında kullanılmış bir terimdir. Selçuklular Devri'nde Sivas-Kayseri arasında, Kayseri-Elbistan arasında ve Karahisar Ovası'nda kurulmuş uluslararası pazarlardır. Sümer 1985, 16-24.

[916] Sümer 1985, 4. Selçuklular Devrinde ihracatı yapılan şap; Giresun'dan, gümüş; Amasya-Gümüşhacıköy'den ve Kütahya yakınından, bakır; Diyarbakır-Ergani'den, demir; Toros Dağları'ndan ve Divriği'den, lacivert taşı; Konya yöresinden, tuzla; Anadolu'nun 8 ayrı yöresinden, Boraks; Van Gölü'nün güneyinden, reçine; Antalya-Isparta yörelerinden edinilerek, yabancı tüccarlar tarafından ülkelerine taşınmıştır. Sümer 1985, 4-10.

Malatya yöresinin, Kalkolitik ve Tunç Çağları boyunca ve sonrasında da çeşitli kültürler tarafından yoğun bir şekilde iskan gördüğünü, yörede yapılan arkeolojik çalışmalar doğrulamaktadır. Kalkolitik Çağ'ın sonlarına doğru gelişen ve Erken Tunç Çağı'nda daha sistemli bir yapıya bürünen bölgeler arası ticaret ve anlamlandırmada zorlanan sosyal ve siyasal ilişkiler, Keban Yöresi ve Malatya Yöresi'nde bulunduğu konum itibari ile daha karmaşık olmalı. Söz konusu yörede yaşayan topluluklardan, siyasi ya da idari kontrolü sağlamayı başaran egemen topluluklar, yerel bir güç olarak, bölgede gerçekleşen büyük boyutlu ticareti, denetim ve kontrol altında tutarak, hiyerarşilerini tamamlamış belki de Arslantepe'de (Malatya) olduğu gibi "beylik" görünümüne kavuşmuşlardır. Malatya Ovası'nda politik ve ekonomik bir güç olmayı başaran Arslantepe'nin, VI. tabakasında tapınak-saray külliyesi olarak tanımlanan yapının koridor duvarında bulunan, "gölgelikli, kızaklı araba üzerinde taşınan seçkin kişi" yi tasvir eden duvar resminin taşıdığı sembolik anlam belki de Hekim Han'ın girişinde bulunan ve üç dilde yazılan, bölgenin siyasi aynı zamanda dini hâkimi Sultan Keykavus'un mesajına bir ölçüde benzetilebilir (Resim 81).

Resim 81. Arslantepe (Malatya), taştan damga mühür, başak motifi, Obeyd Evresi, Esin 1990, lev.8.

Aynı şekilde, verimli ve iyi sulanabilen Malatya Ovası'nda, Battal Gazi (Eski Malatya) yakınlarında yer alan ve Anadolu arkeolojisinin en dikkat çeken merkezlerinden Arslantepe Höyüğü de kendi bölgesi dâhilinde rakibi olmayan politik bir merkez konumundadır. Toros sıradağlarının hemen kuzeyinde yer alan Malatya, çevre kültürlerin Doğu Anadolu'nun gelişimindeki etkilerinin en iyi

izlendiği yöredir[917]. Geç Kalkolitik Çağ'da Anadolu'nun en erken saray kompleksini (VII-VI A tabakaları) içinde barındıran höyükte ele geçirilen yaklaşık 150 adet mühür, burada kalabalık bir görevli topluluğuna işaret eder[918] (Resim 82).

Resim 82. Arslantepe'de bulunmuş damgalardan hareket ederek çizilmiş mühürler, Frangipane 2002, 286.

Ayrıca, saray kompleksi olarak tanımlanan yapıda bulunan duvar resimleri de oldukça dikkat çekicidir. Saray kompleksinin girişindeki duvarları süsleyen gölgelikli, kızaklı araba üzerinde taşınan seçkin kişiyi betimleyen resim, birtakım sembolik anlamlar taşımasının yanında[919], Elazığ-Malatya yöresinde Norşuntepe, Değirmentepe ve Pirot Höyük'te tespit edilen duvar resimleriyle birlikte değerlendirildiğinde[920], yörede Son Kalkolitik Çağ duvar resim geleneğinin var olduğunu düşündürür[921]. Höyük, VIA tabakasının saldırı sonucu yok olmasının ardından Transkafkasya kökenli göçebe topluluklara ev sahipliği yapmıştır (VI B tabakası, M.Ö..3000'ler)[922] (Resim 83).

[917] Frangipane 1996, 60.
[918] Frangipane 2002, 274.
[919] Frangipane 2002, 274-275; Frangipane 2003, 21.
[920] Frangipane-Palmieri 1987; 128-129.
[921] Akdeniz 2003, 120.
[922] Frangipane 2002, 279; Frangipane 2003, 19-20.

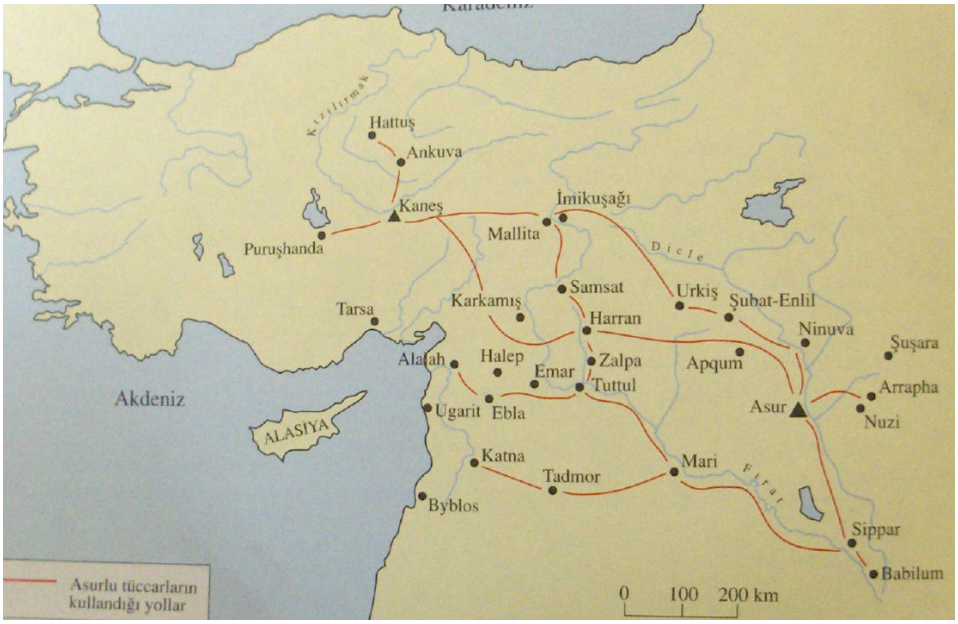

Resim 83. Arslantepe'de saray kompleksinde bulunan duvar resimleri, sarayın depolara geçiş odası ile iç avlu ve koridorun kuzey kesiminde iyi korunmuşlardır. Frangipane'ye göre, gölgelikli kızaklı araba üzerinde taşınan seçkin kişiyi betimler, Frangipane 2003, 18.

Erken Tunç Çağı Dönemi'nde de yörenin çeşitli kültürler tarafından güçlü bir şekilde iskân gördüğünü, Arslantepe (Malatya)[923], İmamoğlu (Malatya)[924], Şemsiyetepe (Malatya)[925], Değirmentepe (Malatya)[926], Köşkerbaba (Malatya)[927], Gelinciktepe (Malatya)[928] ve Pirot Höyük (Malatya)[929] gibi yerleşimlerde yürütülen arkeolojik kazı sonuçlarına bakarak söyleyebiliriz.

Anadolu'nun krallık yapısına sahip birkaç prensliğe bölünmüş olduğu, Assur Koloniler Dönemi ya da genel bir tanımlama ile Orta Tunç Çağı'nda da yöre, bulunduğu konum nedeniyle önemini kaybetmemiştir. Assurlu tüccarların kervanları ile Anadolu'nun içlerine kadar ulaştıkları bu organizasyonlarda kullanılan üç yoldan biri, Musul'dan başlayıp, Dicle boyunca kuzeye doğru ilerleyerek ve sonra da batıya dönerek, Midyat, Diyarbakır, Malatya, Darende, Gürün ve Pınarbaşı içinden geçerek Kayseri'de Kaniş'te bitiyordu[930] (Resim 84).

[923] Palmieri 1984, 71.
[924] Uzunoğlu 1984, 237.
[925] Darga 1980, 27.
[926] Esin-Arsebük 1983, 75.
[927] Bilgi 1983a, 114.
[928] Yaylalı 2007, 168.
[929] Karaca 1981, 114.
[930] Yakar 2007, 36-38.

Resim 84. Anadolu'daki Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağı yolları, Sevin 2003, 124.

Yakar'a göre, Son Tunç Çağı'nda Malatya Ovası muhtemelen Armatana Ülkesi ve Tohma Vadisi de Tegarama Ülkesi idi. Bu ülkelerin coğrafi sınırlarının tam olarak anlaşılmamasına rağmen, Hitit metinlerindeki pek çok atıfın bu bölgeleri güneyde Kizzuwatna ve kuzeyde de İşuva sınırlarının bulunduğu yerlere koyması nedeniyle, genel olarak bu coğrafi alanlarda bulundukları düşünülmektedir. Her iki devlette, M.Ö.II.binyıl süresince Yakar'a göre, İç Anadolu ile yakın politik ve ticari bir ilişki kurmuşlardır[931]. Demir çağı'nda Malatya Krallığı'nın merkezi, Yukarı Fırat'ın batı kıyısında Malatya Ovası'nda yer alıyordu. Toprakları kuzeyde Karasu ve Murat Nehirleri'nin birleştiği topraklara kadar yayılmıştı ve güneybatıda Elbistan Ovası'nı da içine alıyordu. Kargamışlı Kuzi-Teşup'un soyundan gelenler, Malatya (Milid) hükümdarı makamına getirilmişler ve "Ülke Beyi" unvanını taşıyan bir hanedan soyu başlatmışlardır[932].

Malatya Ovası'ndan Fırat Vadisi boyunca uzanan Tunç ve Demir Çağı yerleşmelerinin günümüzdeki dağılımının, ilk yerleşmelerin dokusu ve yoğunluğu hakkında dağınık bir tablo çizmesi ise, bu nehrin akış yönünde sık sık ortaya çıkan değişikliklerin bazı höyüklerin tahrip, diğerlerinin de izole olmasına yol açmasından

[931] Yakar 2007, 373.
[932] Yakar 2007, 374.

kaynaklanmaktadır[933]. Bu durum ile günümüz yerleşimlerinde de karşılaşmaktayız. Örneğin, Tohma Çayı'nın yakın zamanlarda yatak değiştirmesinin sonucu olarak, Korucuk Baba Köyü'nün bulunduğu kısım, bugün ada durumuna gelmiştir. Aynı durum Fırat kıyısındaki bazı kısımlar için de söz konusudur. Eğribük Köyü'nün bulunduğu yerde de Fırat'ın yatağını Elazığ tarafına kaydırmasının sonucu olarak kıyı ilerlemiş ve Fırat'taki adalardan birisi kıyı çizgisi ile birleşerek, köyün önünde dümdüz ve çok verimli bir alüvyon ovasının ortaya çıkmasına neden olmuştur[934].

Malatya'nın batısında yer alan Elbistan Ovası, zengin dağ otlaklarının yer aldığı Güneydoğu Toroslar içinde, oldukça büyük başka bir havzadır. Malatya Ovası'nın kuzeyinde, Kuruçay ve Tohma Çayı, kuzey-güney ekseninde akarak dar vadiler ve derin kanyonlar meydana getirmişlerdir. Dağlar arasında küçük akarsuların ikiye böldüğü, birkaç taşkın ovası yer almaktadır. Gürün ve Darende ilçelerinde, Tohma Çayı'nın çorak vadisinde yer alan eski yerleşmeler azdır ve seyrek şekilde dağılmışlardır. Bu iki dağlık ilçe, Güneydoğu Anadolu'yu Malatya üzerinden İç Anadolu'ya bağlayan ana ticaret yolu üzerinde yer almaktadır. Buradaki Tunç ve Demir Çağları'na ait yerleşmeler, bu iki bölge arasındaki ekonomik etkileşimde rol almış olmalıdırlar[935].

Genel olarak Malatya Yöresi, kışları sert ve sürekli, yazları sıcak ve yağışları az, karasal bir iklim tipi gösteriyorsa da Akdeniz iklimi özelliklerini yer yer göstermektedir. Malatya'nın iklimi Karasal ile Akdeniz iklimi arasında mikroklimadır. Malatya Yöresi, Güneydoğu Anadolu Karasal-Akdeniz yağış rejimi ile Doğu Anadolu Karasal-İç bölge yağış rejimi arasında bir geçiş alanıdır[936]. Yıllık yağışın % 95'i kış, ilkbahar ve sonbahar aylarında yağmaktadır. Malatya'nın 40 yıl gibi uzun bir dönemdeki yağış ortalaması 382,6 mm. düzeyinde olup 10 yıllık yağış ortalaması ise 359,9 mm.'dir. İlde kar yağışı genel olarak Aralık-Şubat dönemine rastlamakla beraber, karla kaplı ortalama gün sayısı 17,4 gündür. İlin ortalama sıcaklığı kış ve yaz aylarında büyük ölçüde farklılıklar göstermektedir. Aralık, Ocak ve Şubat aylarında 1,6 ile 2,6 derece arasında seyreden ortalama sıcaklık, Mart ayından itibaren artış göstererek, Nisan ayından itibaren 10 dereceyi aşmakta ve

[933] Frangipane 1996, 60-64; Yakar 2007, 336.
[934] Özdoğan 1977, 21.
[935] Yakar 2007, 337.
[936] Yakar ve diğerleri 2004, 32.

Temmuz-Ağustos aylarında ortalama 28 derece ile zirve yapmaktadır. İldeki donlu günler Kasım-Nisan dönemine rastlamaktadır. Sıcaklığın sıfırın altına düşmesi beklenenden önce gerçekleştiği aylarda hasadı geciken ürünlere, donlu günlerin uzaması da ilkbaharda erken uyanan bitkilere zarar vererek tarımsal ürün kayıplarına neden olurken temel ekonomisi zirai faaliyetlere dayanan çiftçilere zorlu günler yaşatmaktadır[937].

Malatya Ovası'nda kumlu, çakıllı, killi neojen, pliyo-kuvaterner depoları üzerinde, Bromus, Stipa, Astragalus, Papaver, Thymus, Euphorbia ve Festuca gibi otsu türler hemen hemen her yerde görülmektedir. Havzanın kurak kesimlerini oluşturan Fırat Nehri kenarlarında kurakçıl karakterde seyrek ve cılız otsu bitkiler yer alır. Tarım dışı alanlarda doğal bitki örtüsü büyük ölçüde korunmuş olup bu kesimlerin hâkim bitki örtüsü, sütleğen, ada çayı, kekik ve benzeri otlar ve yastık şekilli dikenli türlerdir. Bunun yanında alıç, badem, böğürtlen, kuşburnu gibi gülgiller familyasına ait dikenli kısa boylu çalı ve ağaçlıklar yer almaktadır. Doğal koşullar, var olan ormanların kendi kendisini yenilemesine elvermemesi nedeniyle bazı bölümlerde yer yer bozkırlar görülür. Ormanlarda var olan başlıca ağaç türleri arasında meşe ve dişbudak ağaçları ile karşılaşmaktayız. Malatya Ovası'nın yakın kesimlerinde yer alan yarı ova niteliğindeki düzlükler ile kalın toprak örtüsüyle kaplı platolar, zengin çayır otlarıyla kaplıdır. Bu örtüye yer yer yabanıl meyve ağaçları ile kaynak ve vadi boylarında söğüt ve kavak ağaçları katılmaktadır[938] (Resim 85).

Resim 85. Pirot Köyü, Aurenche ve diğerleri 1997, 287.

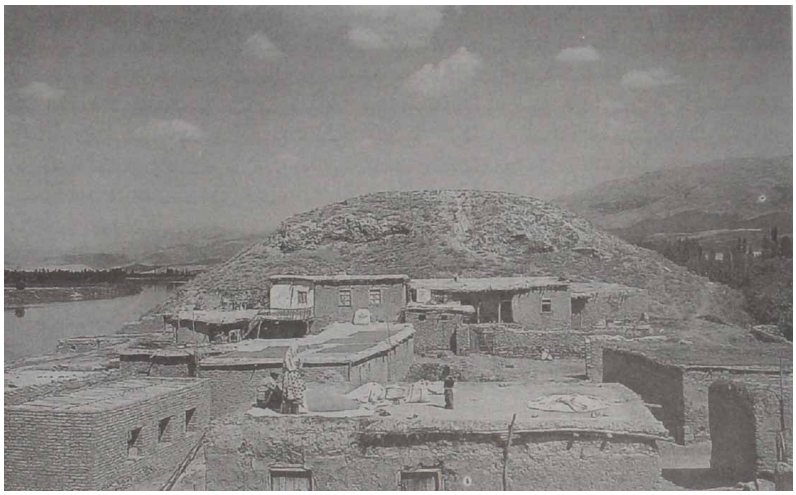
[937] Malatya il arazisinin 5.804,23 km.^{2}'si çayır ve meralar, 861,99 km^2'si (toplam arazinin % 6,94'ü) ise kültür dışı alan (taşlık, kayalık alan, su satıhları) ve kalan 4.254,5 km^2'si tarım arazisinden oluşmaktadır. Yakar ve diğerleri 2004, 33.
[938] Yakar ve diğerleri 2004, 34.

Malatya ilindeki dağınık yerleşmelere, Malatya'yı Sivas'a bağlayan doğal güzergâh üzerinde yer alan Hekimhan, Yazıhan ve Hasançelebi'de rastlamaktayız. Bu ilçelerde yer alan höyüklerin yeri, Tunç ve Demir Çağları'nda buraya yerleşenleri, sadece su kaynakları ve tarıma elverişli toprakların değil, yakınında yer alan maden kaynaklarının da cezp ettiği akla gelmektedir[939].

1977 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları göstermiştir ki, yörede yerleşme yerleri gerek dağılım, gerek büyüklük ve gerekse de türleri bakımından belirli bazı özellikler göstermektedir. Su kaynaklarının, pınarların bol olduğu kısımlarda, günümüzde olduğu gibi tarih öncesinde de dağınık yerleşim düzeninin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bu kısımlarda merkezi büyük bir yerleşme ile onun çevresinde, höyükleşme göstermeyen ve büyük bir olasılıkla küçük birimlerden oluşan yerleşme kalıntıları görülmektedir. Bunun en iyi örneği Pirot bölgesidir. Burada merkez olarak Pirot Höyüğü bulunmakta, onun iki-üç kilometrelik çevresine kadar tarlalar boyunca aralıklı olarak çanak çömlek parçalarına rastlanmaktadır. Daha kurak ve su kaynakları bakımından fakir olan kısımlarda ise, gözelerin yakınlarında, ya da akarsu boylarında, toplu yerleşme oldukları anlaşılan belli bir höyük dolgusu gösteren yerleşme yerleri vardır[940] (Resim 86).

[939] Malatya yeraltı kaynakları bakımından ülkemizin zengin yörelerinden biridir. Özellikle demir, profilit ve linyit yatakları önem kazanır. Darende, Doğanşehir, Hekimhan ve Pötürge yörelerindeki demir yataklarının toplam rezervi 565 milyon tonun üzerindedir. 1986 yılı MTA verilerine göre Malatya yöresinde saptanan görünür ve muhtemel demir cevheri rezervi ise 114 milyon 100 bin tondur. Pötürge-Akseki sırtlarındaki profilit yataklarının toplam rezervi ise yaklaşık 20 milyon tondur. Linyit yatakları Hatunsuyu Köyü civarında yoğunlaşmıştır. Ayrıca, Karaköy ve Hekimhan'ın Kurşunlu ilçesinde linyit yataklarına rastlanır. Malatya'da ayrıca, Doğanşehir yakınlarında alüminyum, Darende ve Hekimhan ilçelerinde krom, Yeşilyurt'ta asbest, kurşun ve çinko, Pötürge'de bakır ve Arguvan'da bentonit yataklarına rastlanır. Malatya Bld. 1986-1987 Çalışma Raporu, 24.

[940] Özdoğan 1977, 22.

Resim 86. Fırat kenarında Pirot Höyük, Oldukça ideal bir noktada yer alması nedeniyle, çiftçilikle uğraşan bir köy topluluğu, günümüzde burada oturmaya devam etmektedir, Yakar 2007, 368.

Alacahan'dan Ulaş'a kadar uzanan Kangal ilçesi, çok sayıda yüksek platonun yer aldığı tepelik bir bölgedir. Kızılırmak ve Fırat'ın kolları sayesinde iyi sulanmasına ve zengin tuz çökellerine sahip olmasına rağmen, eski yerleşim yerlerine ait belirtileri izlemek oldukça zordur. Arazi ıslah projeleri ve sürekli erozyon, özellikle Reşadiye, Deliktaş ve Tecer Dağları yakınında yer alan bazı alçak ya da tepeüstü yerleşimlerinin bazı tabakalarını yok etmiş olmalıdır[941].

Malatya Yöresi'nde yerleşim yerleri, Anadolu ve Suriye-Mezopotamya'yı birbirine bağlayan doğal yollara olan yakınlık, kırsal yerleşmelerin ilçe merkezleri ve pazar kasabaları haline gelmelerinde rol oynayan en önemli faktörlerdendir. XVII.yüzyıl seyyahlarından Evliya Çelebi, döneminde gezip gördüğü yerleri anlattığı eseri Seyahatname'de Malatya'nın, stratejik önemini kaybetmediği anlaşılmaktadır (Resim 87). Bu durum, en iyi şekilde Gürün ve Darende yerleşmelerinde gözlemlenmektedir. Geç Osmanlı Dönemi'nde dahi Gürün'ün tüccar topluluğu, bölgedeki diğer toplulukların aksine, temiz badanalı evlerde oturmuşlardır. Zenginliklerini ise Halep, Maraş, Sivas ve İstanbul gibi uzak şehirlerle yaptıkları ticarete borçluydular. Darende'nin yerleşme hiyerarşisindeki konumu, önemli bir ticaret yolunun kısa bir bölümüne hâkim olması sayesinde elde ettiği stratejik yerinden kaynaklanmıştır. Darende Kalesi, nehirden 100 m. yukarıda, yaklaşık 550 x 130 m. boyutlarındaki doğal bir kireçtaşı platformun üzerinde yer

[941] Yakar 2007, 337.

almaktadır. Yağmur suyunu toplamak için yapılan sarnıçlar, kayanın içine oyulmuştur. Ancak kale artık kullanılmadığından, yerine yaklaşık 40 ev yapılmıştır. Darende ve Doğu Anadolu'nun bu kesimindeki benzer diğer yerleşmeler, politik istikrarsızlık ve yetersiz güvenlik nedeniyle ilçe merkezlerinin kırsal kümeler haline gelişini gözler önüne sermektedir[942].

Resim 87. Evliya Çelebi döneminde Anadolu yolları, Evliye Çelebi Seyahatnamesi 2005, 57.

Darende, Gürün ve Malatya'daki köy ve hatta kasaba topluluklarının çoğu hala yaylacılık yapar ve Mayıs ayında sayısız kaynakların suladığı daha serin vadilere doğru yola çıkarlar. XIX.yüzyıl başında Malatya ve çevresini gezen Ainsworth, burada bulunan yerleşik toplulukların mevsimlik göç yaptıklarını ifade etmiştir. Söz konusu yıllarda, Malatya'nın 200 evden oluşan bir kasaba olduğunu, yakınında ya çok az ağaç bulunduğunu ya da bazı yerlerde hiç olmadığını, bu nedenle de yaz aylarının çok sıcak geçtiğini öğrenmekteyiz. Melitene'de eski duvarların, geçitlerin ve mazgallı bir yapıya ait kalıntıların bulunduğunu ancak hepsinin harabe halinde olduğunu belirten seyyahlar, Malatya halkının kışları kasaba merkezinde yaşadığını, yaz aylarında ise Aspuzi bahçelerine (Malatya'nın güneyi) çekildiklerini de bildirmişlerdir. Günümüz Malatya'sının kurulmaya başlandığı tarih 1838 yılının sonrasına rastlar. Malatya'ya, Osmanlı hükümetinin askeri komutan olarak atadığı Hafız Paşa, burayı askeri karargâha çevirince memurlar ve askerler bütün kasabayı işgal etmiş, bunun üzerine de halk yazlık yerlerinde kalmıştır. Bu

[942] Yakar 2007, 342.

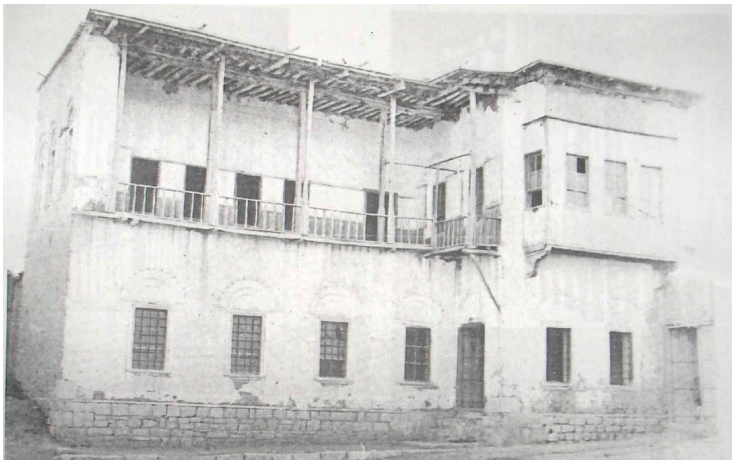
nedenle Aspuzi (İsmetpaşa), bir kasaba konforuna sahip dağınık bir yerleşme haline gelmiştir[943].

Malatya'dan biraz daha yüksekte yer alan Bey Dağı'nın eteklerindeki daha serin iklimli Aspuzi'ye yapılan geleneksel yaylacılık, daha uzun sürelidir. Fırat'ın kolu olan Aksu deresi yakınındaki Besni'de, bahçe ve ağaçların bulunmadığı dar bir kireçtaşı vadinin üzerinde, 2750 haneden ibaret olduğunu ifade eden seyyahlar, burada yazları çok sıcak olması ve sıcaklar sonucunda bazı hastalıkların meydana gelmesinden, halkın büyük çoğunluğunun burayı terk ederek bağ evlerini kalıcı olarak iskân ettiklerini belirtir. XIX.yüzyıl seyyahı Ainsworth, Malatya'nın güneybatısındaki dağlık arazinin geniş bir vadiye sahip kısmen ekili bir bölge olduğunu ve güneydeki yolu kontrol altında tutan Akçadağ (Akdağ) Kürtlerinin burada oturduğunu belirtmiştir. Akçadağ'ın güney yamaçlarında ise Koçanlı Aşireti'ne ait Kürt göçebelerin yaşadığı ve bu yüzyıllarda yöredeki Kürt kırsal topluluklarının, Güneydoğu Toroslar'ının etekleri boyunca çok sayıda köy görünümünde yerleşimlere sahip oldukları XIX. yüzyıl seyyahı Ainsworth tarafından bildirilmiştir[944].

Yörenin iklimi, yaşama biçimi ve doğal gereçlerine bağlı olarak kalın duvarlı, küçük ve uyumlu pencereleriyle müstakil yapıları zorunlu kılmıştır. Genellikle iki katlı, bazen köşk bölümü ile üç katlı olanlar da bulunmaktadır. Malatya evlerinin arka bölümünde bulunan bahçelerde genellikle kayısı, erik, şeftali, elma, armut ve kızılcık ağaçları bulunurken bahçenin büyüklüğüne bağlı olarak, buğday, mısır, tütün ekildiği de görülür. Evlerin temel yapı malzemesi taştır. Bunlar çevreden temin edilebilen işlenmesi kolay taşlar olabileceği gibi koyu renk bazalt türü taşlara da rastlamak mümkündür[945]. Yapı malzemelerinden kerpiç ise taş temel üzerinde 50 cm. ile 90 cm. arasında değişen kalınlıkta yapılarak dış duvarlar oluşturulur. Ahşap, Malatya evlerinde kerpiçten sonra en çok kullanılan malzemedir. Duvarları bağlayan

[943] Özbek 1988, 131; Yakar 2007, 343.
[944] Yakar 2007, 343.
[945] Başbay 1987, 49; Özbek 1988, 132. Anadolu'da, taş ocaklarından çıkarılan büyük taşların işlenmesi için, M.Ö. III.binyıl sonuna dek taş, tahta ve bakır el araçları, II.binyılda ise taş ve tunç el araçları yanında nadiren demir el araçları da kullanılıyordu. Demir el araçlarının ancak I.binyılda her yerde yaygın olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. El araçlarının çeşitleri, Yunan ve Roma çağlarında taş ustalarının elleri altındaki değişik ve bol çeşitli el araçları ile karşılaştırılmayacak kadar kısıtlıydı. En sert taşlardan özellikle bazalt ve diyoritten yapılmış olan çekiçlerin çoğunlukla iki ucu yuvarlatılmıştı. Kimi örneklerde bir ucun sivriltilip, sapa koşut olan keskin bir ağız biçimini aldığı görülür. Hemen hemen tüm çekiç başları sap geçirmek için delinmiştir bunun yanında deliksiz çekiç başları da kullanılmıştır. Naumann 1975, 43.

hatıllar, iç ve dış doğramalar, döşemeler, tavanlar, sekiler, pencereler, kapılar, yüklükler ve merdivenler ahşaptır[946] (Resim 88).

Resim 88. İmamoğlu (İmamlı) Köyü, İzzettin Öncü Evi, Selamlık bölümünün sokaktan görünümü, Serdaroğlu 1977, lev.31.

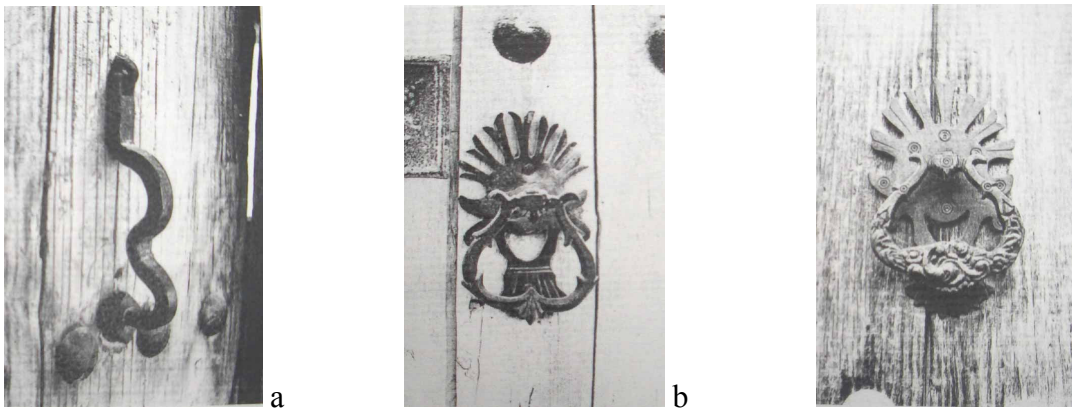
XIX. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet Devri'ne kadar Malatya'da sivil mimaride yöreye has diyebileceğimiz tarzda bir gelişim göze çarpmaktadır. Geleneksel Malatya evleri olarak adlandırabileceğimiz evler, günümüzde Malatya merkezinde nadiren, Battalgazi, Orduzu, Yeşilyurt ve Gündüzbey ilçelerinde ise hala özelliklerini korumaktadırlar[947] (Resim 89).

Resim 89. Malatya-Merkez Sinema Caddesi'nde geleneksel konutlar, Özme-Şahin 2001, 123.

[946] Özbek 1988, 132.
[947] Yakar 2007, 343.

Geleneksel Malatya evleri, giriş katı, bu katın üzerinde oturulan kat ve bunun da üzerinde "çatıaltı" denilen üç ana bölümden oluşur. Evler sokağa cepheli, hepsinde doğrudan sokağa çıkılmakta ve bahçe evin arkasında bulunmaktadır. Evlerin ana giriş kapıları daima çift kanatlıdır. Konaklarda bu kapılar at arabasının ya da develerin geçebileceği büyüklükte yapılmasına önem gösterilir. Her kapıda mutlaka bir kapı tokmağı vardır[948]. Geleneksel Malatya evlerinin kapı ve pencere bölümlerinde maden olarak, sıcak işlenmiş demirler göze çarpar. Kapılarda, pencerelerde, kapı üzerindeki havalandırma alınlıklarında karakteristik örnekler görmek mümkündür. Kapılarda dövme demir çiviler daima karşımıza çıkan dekoratif unsurlardır (Resim 90). Doğrudan sokağa çıkılmasını sağlayan, bir arabanın girebileceği genişliğe sahip, iki kanatlı, arkası demir dayaklı sokak kapısından geçildiğinde evin "selamlık" bölümü ile karşılaşılır[949].

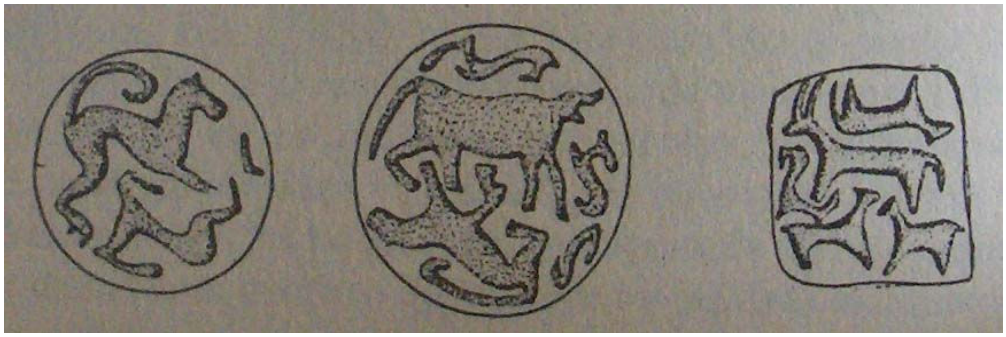
Resim 90. Kapı tokmaklarından ayrıntılar,

a- S kıvrımlı tokmak, b- Halka formlu tokmak, c- Halka formlu tokmak, Özme-Şahin 2001, 125-127.

Malatya Yöresi'nde bulunan il ve ilçe merkezlerinin bağ ve bahçe tarımı yapılan Yeşilyurt, Gündüzbey, Yakınca, Orduzu, Arapgir, Doğanşehir ve Pötürge'de günümüze kadar fonksiyonunu hala koruyan ahşaptan yapılan kapı kilitleri ile Arslantepe Höyük kazılarının VI.tabakasında ele geçirilen ve bir topluluk içinde ve dışında paylaşılan malların, denetiminde, korunmasında ve tanımlanmasında

[948] Özbek 1988, 133.
[949] Başbay 1987, 43; Özbek 1988, 133.

kullanılan mühür ve mühür baskıları kalıntılarının önemli bir işlevsel benzerlik taşıdığı söylenebilir[950] (Resim 91; Resim 92).

Resim 91. Arslantepe'de VI. .tabakada (Malatya) bulunmuş damgalardan hareket ederek çizilmiş mühürler, Frangipane 2002, 286.

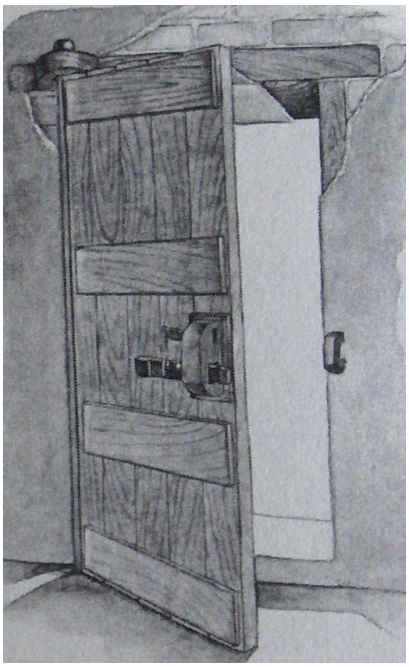
Resim 92. Arslantepe'de (Malatya) M.Ö.3500-3000 yıllarına tarihlenen VI. .tabakada bulunmuş olan mühür baskılarının, ürünlerin güvenliğini sağladığı düşünülürken, baskıların her biri tek bir mühür desenini taşıyordu, Fiandra 2003, 33.

Son Kalkolitik Çağ'da, M.Ö.4500-3000 yıllarında mühür kullanımının etkileyici bir şekilde arttığı[951], diğer bölgelerde olduğu gibi Anadolu'da özellikle

[950] Fiandra ve Diğerleri 1985, 237-248; Şahin 2005, 395; Şahin 2006, 75-76.

[951] Yakındoğu'da M.Ö. VII. ve VI. binli yıllara tarihlenen Neolitik Çağ yerleşmelerinden Biblos, Tell Ramad, Ras Şamra, Çatalhöyük ve Hacılar'da bulunan taş ya da pişmiş toprak geometrik desenli mühürler, baskıları bulunmamış olsa bile, bize kapları mühürleme sisteminin çok erken tarihlere kadar uzandığını düşündürür. Ancak Neolitik Çağ mühürlerinin idare il ilgili işlerde kullanıldığı kesin değildir. Bu müdürlerin, dövme ya da kumaşlarda baskı olarak kullanıldığı da farklı bir düşüncedir. Artı ürün üzerinde kontrolü sağlama ihtiyacı olasılıkla M.Ö.8 binli yıllarda, ilk tarım ekonomilerinin kurulmaya başlandığı yıllarda ortaya çıkmıştır. Hatta ev ya da kabile tipi ekonomilerde bile tarım üretimi başlar başlamaz, tüketim, stoklar, tohumlar düzenli olarak kontrol edilmiş olmalıdır. Bugünkü bilgilerimizle geçmişte ne gibi aletlerin bu üretimi kontrol etmek için kullanıldığını söylemek güçtür. Ancak geleneksel ve birbirini tekrar eden işaretlerin ya da topluluğun varlığını korumak için kullanıldığı söylenebilir. Kil, alçıtaşı ya da küllü hayvan dışkısı kullanılarak bunların üzerine mühür

Yukarı Fırat Havzası'nda bulunan Değirmentepe (Malatya), Arslantepe (Malatya), Hassek Höyük (Şanlıurfa) ve Norşuntepe'de (Elazığ) yapılan arkeolojik kazılarda ele geçirilen buluntulardan izlenebilmektedir[952]. Mühür baskılarının arkasındaki baskılar üzerindeki çalışmalar, bunların sadece çanak, sepet ve çuvalların içindeki malzemeye göre farklı şekillerde mühürlenerek kapatılmadığını göstermektedir (Resim 93); (Resim 94). Bunların yanında iki çeşit kapı kapama tipi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kapının iple bağlandığı kapı mandalıdır. İkincisi ise daha karmaşık bir yapıya sahip ve günümüzde bölgedeki kırsal köylerde varlıklarını koruyan ahşap kilitlerdir[953].

Resim 93. Arslantepe'de (Malatya) ahşap kapı ve kapı kilitlerinin kullanımının canlandırılması, Fiandra 2003, 33.

baskısı bırakmak kişileri ve toplulukları tanımlama, birbirinden ayırt etme yolunda büyük bir adım olarak değerlendirilebilir. Fiandra 2003, 32.

[952] Frangipane 2002, 269-290; Pittman 2003, 35.

[953] Pittman 2003, 35.

Resim 94. Arslantepe'de (Malatya) ahşap kapı kilidinin mühürlenmesinden başka bir ayrıntı çalışması, Fiandra 2003, 33.

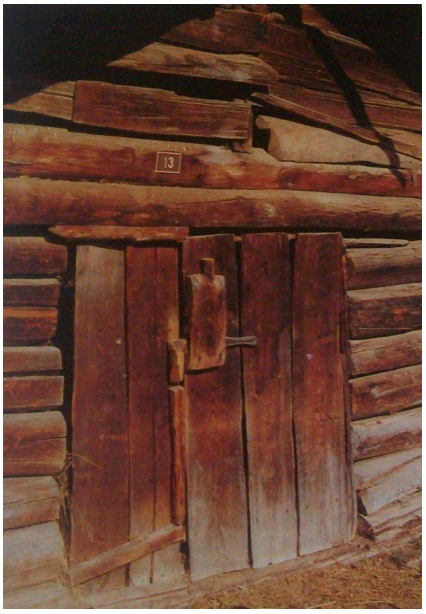
Günümüz Malatya Yöresi'nin kırsal kesiminde halk arasında "Pağa/Paga/Baga" gibi adlarla anılan ve genellikle bağ ile bahçelerde görülen ahşap kilit sistemi, yapı-çalışma sistemi bakımından Anadolu'nun diğer bazı yörelerinde bulunan[954], ahşap kilit sistemlerine büyük ölçüde benzerlik taşımaktadırlar[955]. Anadolu'da varlığı bilinen ahşap kilit sistemlerinden üzerinde en çok çalışma yapılmış olmasının yanında Malatya ve yörelerinde yoğun olarak kullanılması ve etnoarkeolojik bir anlam taşıması bakımından "Pağa" konusunda ayrıntılı bilgi vermemizi gerektirmiştir (Resim 95).

[954] Tan 1997, 35.
Malatya il sınırları içerisinde olmasına karşın Pötürge ilçesine bağlı İspendere çevresinde ahşap kilit sistemi, "Pağa" adıyla değil de "Zornak/Zorna/Zoğna" adıyla bilinir. Bununla birlikte Malatya'nın diğer yörelerinde yaygın olan ahşap kilit sistemi "Pağa"da bu ad, "sürgü takozuna" verilir. Şahin 2005, 402; Şahin 2006, 77.
Ahşaba dayalı mimarinin egemen olduğu Batı Karadeniz Bölgesi'nde Bolu, Kastamonu, Zonguldak, Karabük, Bartın, Çankırı ve Sinop illerinin kırsal köylerinde, yardımcı hizmet yapılarıyla (Samanlık, dam, depo, ağıl v.b.) bahçe kapılarında ahşap kilide rastlanmaktadır. Tan 1997, 35.
Doğu Anadolu'da Elazığ'ın Til Köyü'nde aynı işleve sahip tahta kilitler kullanıldığı, Keban Projesi çalışmaları sırasında Koyunlu tarafından tespit edilmiştir. Ayrıca Koyunlu, bu ahşap kilidin benzerinin Güney Anadolu'da Antalya'nın Zerk (Selge) Köyü'nde, (Manavgat) rastlanıldığını da yayınında bildirmiştir. Koyunlu 1976, 218.

[955] Arslantepe Höyüğü kazı ekibi 1960'lı yılların başlarından itibaren bölgede yaptığı kazı ve araştırmalarla birlikte etnografik unsurlarla da ilgilenmişlerdir. Kazı ekibinin Kurban Höyük'e (Şanlıurfa) yaptıkları bir gezi sırasında, yörede bulunan köy evlerinin kapılarında gördükleri ahşap kilitler ilgilerini çekmiş, ardından aynı kilitlerin Malatya Yöresi'nde Orduzu ve Arslantepe Höyük çevresinde bulunan köylerde de bahçe kilidi olarak kullanıldıklarını görmüşlerdir. Arslantepe Höyüğü kazılarında, özellikle Son Kalkolitik-Erken Tunç Çağı kültür tabakalarında ele geçirilen çok sayıdaki mühür ve mühür baskılarının kullanım alanları hakkında çalışmalar gerçekleştiren ekip üyeleri, bu kil mühür baskıları üzerindeki bazı izlerin kapı kilidi izleri olabileceği konusunda görüşler sunmuşlardır. Fiandra ve Diğ.erleri 1985, 237-248.

Resim 95. Malatya yöresinde evlerin avlu girişlerinde, bağ ve bahçe kapılarında kullanılan ahşap kilit (Pağa), Şahin 2006, 85.

Resim 96. Batı Karadeniz Bölgesi'nde samanlık kapısında kullanılan ahşap kilit, Tan 1997, 35.

"Pağa"nın yapımında çevrede yetişen ağaçlardan ya da başka bir iş için kullanılmış/artmış keresteden yararlanılır. Ahşap kilidin tüm parçalarının aynı ağaçtan yapılmış olması çoğu kez mümkün olmayabilir. Malatya ve yöresinde ahşap kilidin yapımında en çok kullanılan ağaç türleri arasında ceviz, dut, dişbudak ve az

da olsa kavak bulunur[956]. Özellikle ceviz ağacından yapılan kilitler, uzun süre sağlamlıklarını koruduklarından çoğu zaman tercih nedenidir. "Pağa" yapımı ile uğraşan ustalar bulunmamakla birlikte, marangozlardan el becerisi olanlar bu işi yapmaktadırlar ve "Pağa" üretiminde bütün marangozların başvurmuş oldukları keser, testere, mengene, keski ve törpü gibi el aletleri kullanmaktadırlar. Malatya ve yöresinde ahşap kilitlerin en az üç, en fazla dört dilli olarak yapıldığı tespit edilmiştir. Ancak yaygın olarak kullanımda olan üç dilli olanları, beş parçadan meydana gelmektedir; Pağa teknesi, Sürgü-Kol (Zoğna), Dil, Anahtar ve Kapak tahtası[957] (Resim 97).

Yağmura dayanıklı sağlam bir ağaçtan yapılan Pağa teknesi, düzeneğin içinde bulunduğu ana yatak durumundadır. İçinde dillerin yerleştirildiği dikine açılmış dar kanallar, sürgü kolunun ve anahtarın rahatlıkla girebileceği yatay açılmış iki kanal daha bulunur. Pağa teknesinin sırt tarafı bir kaplumbağa sırtını andırmaktadır[958]. Kilit yatağının üst kısmında dikine yer alan üç dar kanalın hemen altında anahtar yuvası ve daha altında ise sürgü kolunun konulduğu kanallar bulunur. Bu kanalın içinde 40-45 cm. uzunluğunda dörtgen kesilmiş, üzerinde dil kanallarıyla uyumlu olarak oyulmuş üç dil giriş yuvası bulunur. Kilit yatağının üst kısmında dikine açılmış olan üç kanalın içinde birer tane dil yer alır. Dillerin orta kesiminden anahtarın girebileceği üç yuva oyulmuştur ve Dil sayısı da yatağa açılmış kanal sayısı ile orantılıdır. Anahtar yuvasından içeri itildiğinde, yukarı aşağı hareket ettirildiğinde Diller yukarı çıkarılmış olur. Anahtar, kilit olarak da adlandırılmaktadır[959]. Anahtarın uzunluğu, yataktaki dil sayısına göre değişmektedir. Üç dilli bir anahtarın uzunluğu

---

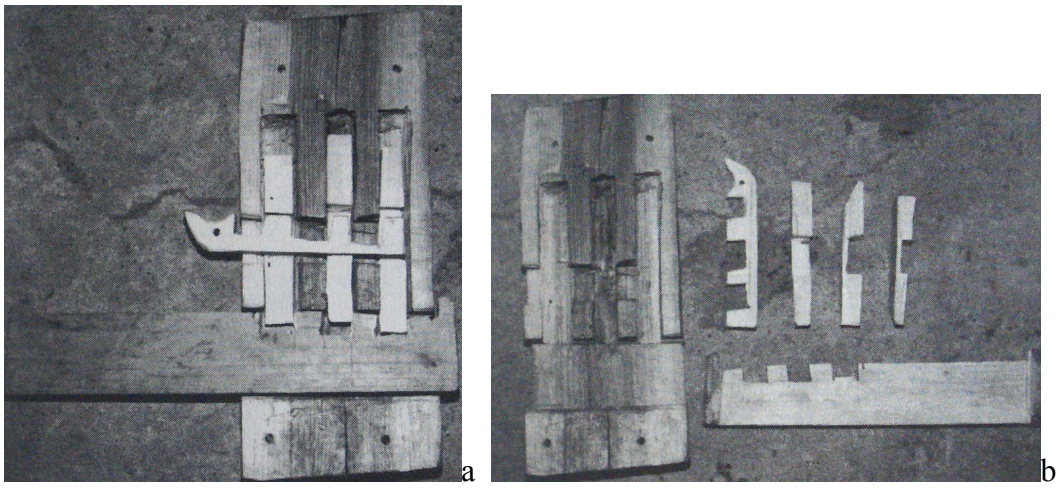
[956] Batı Karadeniz Bölgesi'nde ahşap kapı kilitlerinin yapımında karaçam, gürgen, köknar, karaağaç, dişbudak ve kızılcık ağacının keresteleri kullanılır. Üretilen kilitler, genellikle büyük samanlıklardaki tek kanatlı kapılarda içeriye, çift kanatlı kapılarda hem içeriye hem dışarıya açılan tüm kapılarda kullanılır. Burada da Malatya yöresinde olduğu gibi kilit beş parçadan oluşur; "Tabla", "Kapak-Gövde", "Sürgü-Kol", "Sürgü Takozu" ve "Anahtar". Tan 1997, 36.

[957] Şahin 2005, 403-404.

[958] "Bağa" sözcüğünün Türk Dil Kurumu kaynaklarında; 1- Kaplumbağa, 2- Deniz kaplumbağasının kabuğu, 3- Kaplumbağa kabuğu, 4- Kaplumbağa kabuğundan yapılmış veya bu kabuğu andırır biçimde olan, 5- Hayvan yemliği, 6- Tepsi, fincan tepsisi, 7- Boğazda deri altında olan şiş, guatr, 8- Vücudun herhangi bir yerinde olan şiş, 9- Hayvanların ayağının altında, zorlamadan ileri gelen şiş, 10- Bağ kütüğünün üzerindeki pütürler, 11-Kağnılarda iği tahtalara tutturan ortası delik ağaç, 12- Yaprağından sarma yapılan ve su kenarlarında biten bir ot, 13- Bedel, paha, 14- Bana (I. teklik şahıs zamiri yaklaşma hâli) gibi anlamları bulunmaktadır. http://tdkterim.gov.tr. 13.05.2009.

[959] Anahtarlar çabuk aşınmaması için sert ağaçlardan yapılır. Anahtarın tutma yeri dardır, ucuna bir delik açılarak yada boğum yapılarak ip bağlanır ve evlerde bu iplerden çivilere asılır. Kullanılacağı zaman bu anahtar çivisinden alınır. Genellikle kadın ve erkekler üzerlerinde taşımaları gerektiğinde bu anahtarları, kuşaklarının içlerine koyarlar. Tan 1997, 37.

15 ile 18 cm. arasında değişmektedir. Değişik anahtarların "Pağa"yı açmasını engellemek için usta, yuvaların ara mesafesine dikkat etmektedir. Anahtarların tutma yerinde, üstten içe doğru "V" biçiminde yuva açılmakta ve bu kısma bazen ip deliği de açılmaktadır. "Pağa"nın beş ana parçasından sonuncusu olan Kapak tahtası, ana gövdenin içerisine yerleştirilmiş olan düzeneği işleten parçaların korunması amacıyla yapılmıştır. Birçok "Pağa"da bu parça kullanılmaz ya da kapıya monte anında çıkarılır. Genellikle kavak ve söğüt ağacından yapılmış, 1,5-2 cm. kalınlığında teknenin yüzeyini kapatacak ölçülerde düz satıhlı olarak hazırlanmıştır[960].

a b

Resim 97. "Pağa"nın çalışma düzeneği ve bu düzenekten ayrıntı, Şahin 2006, 84.

Üretilen ahşap kilitlerin kullanım alanı[961], avlusu bulunan meskenlerin avlu kapısı (Cümle kapıları, Reis kapıları) ya da bağ ve bahçe kapılarıdır. Hazırlanmış olan düzeneğin bulunduğu teknenin düz satıhlı tarafı kapı yüzeyine dört köşesinden çivi çakılarak sabitlenir[962]. "Pağa"nın çalışma sistemi şu şekildedir; Ana gövdenin içinde açılmış kanallara yerleştirilmiş olan diller ve sürgü kolu, bu düzeneğin içerisinde kalıcı durumdadır. Anahtar kapı kapalı olduğunda düzeneğin üzerinde olmaz, açıldığında ise "Pağa"daki yuvasında kalır. Kapı açılmak istenildiğinde anahtar yatay olarak açılmış olan "Pağa"daki yuvasına sokulur ve yukarıya aşağıya

[960] Şahin 2005, 405-407.
[961] Tan, Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki ahşap kapı kilit ustalarının, tam zamanlı olarak bu işe vakit ayırmadıklarını genellikle bağ ve bahçe işlerinin olmadığı ve boş kaldıkları kış aylarında, yazın inşa edilecek meskenler için, evlerinin içinde bu işle uğraştıklarını belirtmiştir. Tan 1997, 37.
[962] Kilitler kapılara sabitlenirken göz önünde bulundurulması gereken en önemli unsur, kapının ortasına veya çocukların rahatlıkla ulaşamayacakları yükseklikte bulunmasına dikkat edilir. Tan 1997, 36.

hareketle, dillerin yukarı çıkması sağlanır. Dilleri yukarı çıkarmış olan anahtarlar bu vaziyette tutulurken, alt kısımda bulunan sürgü kolu boşta kalır. Dışarıya doğru çekilen kol, kapı pervazındaki yuvasından çıkar ve kapı da açılır. Kilit mekanizması hazırlanırken, dillerin ortalarından açılan kanallar, sürgü kolunun ve anahtarın üzerinde açılacak olan yuvalar; genişliği, yüksekliği ve ara mesafeleri o anda tasarlanan bir ölçüye göre yapılır. "Pağa" ustalarının belirttiğine göre 30-40 "Pağa"da birisinin anahtarıyla ancak bir başka "Pağa" açılabilir. Yani doğru anahtar olmadan "Pağa"nın açılması zordur[963].

Resim 98. Kastamonu yöresinde kullanılan ahşap kilit, Tan 1997, 37.

Ahşap mekanizmalı kapı kilitlerinin, özellikle Malatya ve yörelerinde konutların eklentisi durumunda olan ahır, samanlık kapısı, bağ ve bahçe kapısı gibi yerlerde mülkiyeti koruma fonksiyonunu üstlenerek, Son Kalkolitik Çağ'dan günümüze kadar işlevini koruduğu söylenebilir. Basit bir mekanizmaya sahip olsalar da, bu kilitlerin 40-50 tanesinde bir diğerinin anahtarı ile açılabilme olasılığı hatırlandığında, gelenekselliğini bağ, bahçe gibi çevre korunmasına pek fazla gerek olmadığı düşünülen yerlerde önemini biraz daha koruyacağı varsayılabilir.

Geleneksel Malatya evlerinin avlu bölümünde, işlevsellik bakımında oldukça önemli bir yere sahip "tandırörtmesi", "kuyu" ve "ariş" (asma) bulunur. "Tandır örtmesinin" üzeri düz toprak damlıdır, bu nedenle her yağmurdan sonra mutlaka "loğ"lanır. "Loğ" silindir biçiminde olup her iki tarafında ağaç kanca takılarak hareket ettirilebilecek şekilde oyukları bulunan düzgün, parlak genellikle granitten yağılmış bir taştır (Resim 99). Tandır bu örtmenin ön tarafındadır. Örtmenin soldan

[963] Şahin 2005, 408.

sağa ikiye bölünmesiyle ahır bölümünden tandır örtmesi ayrılır. Örtmenin avluya bakan köşesine ortalama 1 m. yüksekliğindeki tandır gömülmüştür[964].

Resim 99. Yörede düz toprak damlar, belirli zamanlarda "loğ"larla sıkıştırılır, Aurenche ve diğerleri 1997, 78.

Tandır örtmesinin köşesindeki kapıdan "ahır"a geçilir. Ahırın avluya açılan ve süslü parmaklıklı genişçe bir penceresi vardır. Bu pencerenin kışın cam ile kapanması gerekirse de, sık kırılmalardan ve yazın çıkarıp takma işinden kaçınıldığı için, haşhaş yağına batırılmak yolu ile saydamlaştırılıp bir beyaz kağıt ile kaplanarak ahırın hem korunması hem de aydınlanması sağlanır[965]. Malatya'nın bazı köylerinde, avlunun bir bölümünde özenli olarak bir masa şeklinde yükseltilerek ağzı kapanmış bir "kuyu" bulunur. Kuyu evde bir havuzun bulunmasına rağmen ihtiyaç duyulan su deposudur. Çoğunlukla 3-4 m. gibi yüzeye yakın bir seviyede su birikir. "Kuyu"dan su, sepetler içerisinde veya kulplu "sitil" (bakraç-kova) yardımı ile yukarıya çekilir.

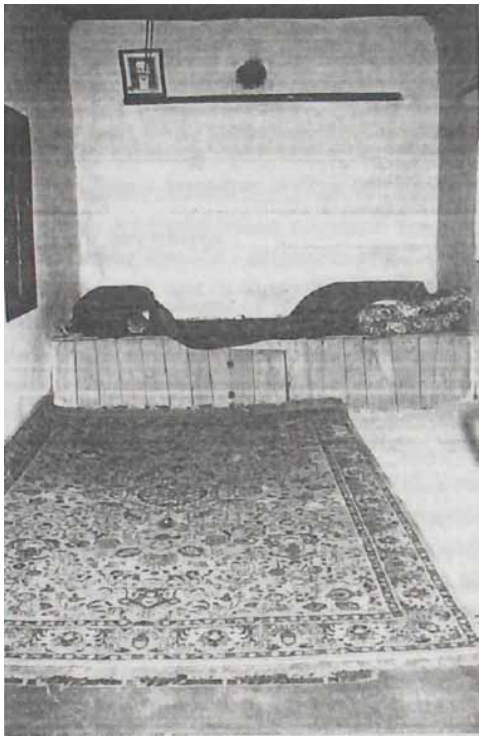
[964] Tandırda ekmek pişirilmesi ev hanımının en azından iki ya da üç gününü alır. Yaz aylarında sacda yufka ekmeği yapmak veya bazlama pişirmek suretiyle günü geçirmek mümkündür. Ancak kış aylarında mutlaka tandır ekmeği yapmak gerekir. Tandırda ekmek bir buçuk, iki ay hatta bazen daha da fazla süre için yapıldığından ona göre un kullanmak, hazırlık yapmak gerekir. Ekmek pişirecek usta kadın, 3-5 gün öncesinden haber verilmek suretiyle garantiye alınır. Ekmek günü gece yarısından kalkıp işe başlayan ev hanımının bir ya da birkaç yardımcısı vardır. Un, önceden hazırlanan tuzlu su ile ıslatılarak "teşt" denilen büyük bakır leğenlerde ayakla çiğnenmek suretiyle yoğrulur. Sırası gelince ısınması için tandır yakılır. Ekmekler özel olarak yapılmış, düz parlak ve çok defa yek pare veya en çok iki parçalı, ayaklı ekmek tahtaları üzerine merdaneler ile şekil verilerek yaklaşık 3 mm. kalınlığında açılarak hazırlanır. Ekmekçi kadın usta, tandırın kıvamını kontrol edip, yaklaşık 70-80 cm. çapındaki hamurun üstüne çörekotu serperek, elinin içi kısmını açıkta bırakan, fakat üst kısmını tandırın ateşine karşı koruyan bez ile örtülü eldiven giyilmiş elini tandırın içine sarkıtarak, hamuru tandıra yapıştırır. Aynı anda, tandırın büyüklüğüne göre üç ya da daha fazla ekmek yapıştırılabilir. Pişirme işleminin tamamlanması, ekmek sayısına göre akşam ezanına kadar devam ettiği de olur. Pişirilen ekmekler, çıkarılarak soğuması için ince söğüt dallarından örülmüş sepetin içine konulur. Başbay 1987, 52-53.

[965] Başbay 1987, 47.

Kuyuyu geçip, bahçeye giden yolda evin havuzu bulunur. Burası hemen hemen 4 x 5 m. genişliğinde bir taş odayı andırır. Havuz başına 4-5 basamak merdivenle inilir. Havuzun suyu yaz kış kesilmez. Mahallelinin anlaşıp elbirliği yapması sonucunda, bu birlikteliğe katılan her aile evinin bahçesine havuz yapabilir. Avlunun bahçe duvarı ile komşu evin duvarının köşesine evin "ayakyolu" denilen hela bulunur. Evin en uzak bölümünde olan "ayakyolu", dört ayaklı direkler üzerine yerleştirilmiş, üstü bir çatı ile kapalı ve mandallı bir kapısı bulunur[966].

Yörede iki ya da üç kat olarak planlanan evlerin kurulmasında, esas önem "ortakat"a verildiği için giriş katı genellikle basık yapılmıştır ve ön kısmı baştanbaşa eyvandır. Eyvan toprak zeminlidir ve avlu duvarı yönünde, duvara gömme ve üstü davlumbazlı bir ocak vardır. Bu katta bulunan yatak odasında da davlumbazlı bir ocak ve baca, girişe göre sağ dipte ise "yüklük" ve önünde sedir (makat) vardır (Resim 100; Resim 101). Evin hiçbir katında ve özellikle bu alt (giriş) katında bahçe yönünde pencere bulunmaz. Kış aylarında eyvana kışlık odun, tezek ve diğer eşyalar yığılabilir. Giriş katının sağ (doğu) yönünde ve üst kata çıkan merdiven altına denk gelecek şekilde, daha çok kış aylarında sürekli akar durumda "harık" vardır. Yaz aylarında da bahçenin sulanması bunun sayesinde yapılır. Evin giriş katının üstü, esas evi teşkil eder ve ev halkının hayatının büyük bölümü burada geçer. Bu katın aşağıda "eyvan"ın da üstüne rastlayan ön kısmı "köşk" adını alır. "Köşk" bir nevi üst eyvan olup, "eyvan"dan farkı yapı itibarı ile ahşap oluşudur. Ev halkı yaz günlerini genellikle "köşk"te geçirir[967].

[966] Başbay 1987, 48.
[967] Başbay 1987, 44.

Resim 100. Karapınar Mahallesi'nden bir evde "sedir" (makat), Aurenche ve diğerleri 1997, 88.

Bu katın en önemli bölümlerinde biri de "hızna" denilen evin kileridir. "Hızna"nın ne arkadaki bahçeye ne de herhangi bir yana bakan duvarında pencere olmadığından, girişte biraz karanlıkçadır. Burada evin tüm yiyecekleri saklanmaktadır. Kış için hazırlanmış tereyağı ve kavurma tenekeleri, dut, kayısı, üzüm gibi meyvelerin kuruları ile pestilleri ve kışlık yiyecekler burada toplanır. Buranın kapısı daima kilitli ve anahtarı evin hanımındadır, gelişi güzel herkes açamaz. Yine bu katın en önemli unsurlarından oturma ve yatak odasına küçük iki kanatlı bir kapıdan geçilir. Evin en özenli yeridir burası. Gündüzleri oturma ve misafir odası olarak kullanılırken geceleri yatak odası olarak kullanılır. Evin en büyük odasını "misandere" oluşturur. "Misandere" de özel olarak saklanması istenen bazı küçük eşyalar ile "sındıkça" denilen küçük sandık içerisinde bazı belgeler (tapu, mektup, nüfus cüzdanı v.b. saklanır. Bu bölümün tavanı da oldukça yüksektir ve odaya girişe göre karşı tarafta davlumbazlı bir ocak, davlumbazın çevresinde "baca kaşı" denilen ince bir raf vardır. Bu rafa daha çok ocakta kullanılan malzemeler (kibrit, çıra, tuzluk v.b.) yerleştirilmiştir. Ocağın her iki tarafında duvara oyulmuş birer küçük oyuk (taka) vardır. Ekonomik durumları elverişli olan ailelerin evlerinin odalarının yüksek olan tavanı ahşap olup tahtaların oyulup kesilmesi, çıtalar

çakılması suretiyle süslü hale getirilmiştir. Yöredeki evlerin aydınlatılması ise tavana sabitlenmiş, ucu çengelli bir tele asılan fener ile sağlanır[968].

Resim 101. Cafer'de ev halkının kışlık yiyeceklerini depoladığı bölüm, Aurenche ve diğerleri 1997, 193.

IV.B.3.2. Cafer Höyük (Malatya) ve Çevresinde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar

Günümüzde Karakaya Baraj Gölü'nün suları altında kalan Cafer Höyük, Malatya'nın yaklaşık olarak 40 km. kuzeydoğusunda ve Fırat'ın kıyısındaydı. Cafer Höyük kazıları sonucunda, Malatya Yöresi'nin Çanak Çömlek Öncesi Neolitik Çağ'dan itibaren çeşitli kültürler için uygun habitatlar sunduğunu öğrenmekteyiz. Kazıcıların raporlarına göre, Cafer Höyük'te, M.Ö.7200 yıllarına tarihlenen bulgular doğrultusunda, yerleşme dokusuna bakılarak sıkışık bir köyü andırdığı, oraklar ve öğütme taşlarının çokluğundan yola çıkarak tarımın bilindiği, bunun karşısında kazılar sonucunda ele geçirilen hayvan kemikleri arasında evcil olarak

[968] Başbay 1987, 45-46.

adlandırılabileceğimiz kemiklerin azlığına dayanarak da, gerçek anlamda hayvancılığın olmadığı söylenebilir[969].

1979 yılında başlanan ve sonraki yıllarda da sürdürülen Cafer Höyük kazıları sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda, O.Aurenche, M.Bazin ve S.Sadler, Keban Projesi kapsamında yapılan Aşvan Projesi'ni model alarak, höyüğün çevresinde bulunan iki köy ile yedi mahalleyi kapsayan etnoarkeolojik çalışmaları, yörede bu konuda yapılmış tek çalışma özelliği taşır[970].

Cafer Höyük (Malatya):

Konumu: Malatya il merkezinin yaklaşık olarak 40 km. kuzeydoğusunda, aynı adı taşıyan köyün yanında bulunan höyük, günümüzde Karakaya Baraj Gölü suları altında kalmıştır. Değirmendere'nin Fırat Nehri'ne kavuştuğu yerde, yaklaşık olarak 150 x 28 m. boyutlarında doğu-batı yönünde uzanan söbe biçimli yayvan bir höyüktü. Höyük toprağından, hemen yanındaki modern Cafer Köyü'nün köylüleri kerpiç toprağı aldıklarından, höyük tahribata uğramıştır.

Tarihçesi: Karakaya Baraj Gölü altında kalacak yerleşmeleri tespit ve kurtarma amacıyla M. Özdoğan başkanlığında gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında bulunmuştur. 1979-86 yılları arasında ise Fransız Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi adına, J.Cauvin yönetiminde kazılmıştır[971]. Cafer Höyük, Karakaya Barajı'nın sularını tutması sonucu tamamen ortadan kalkmıştır.

Tabakalanma: Höyük, ilk araştırmanın sonuçlarının ortaya koyduğu gibi höyüğün tarihöncesi yerleşmesi görünenden daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Kuzeyde, en dış sınırlar kesin olarak saptanamamışsa da, 3'nolu açmayla bu taşma saptanabilmiştir. Ana yüksekliğin üst düzeyleri, tarih çağlarına bağlanabilir. En aşağı 1.50 m. kalınlığındaki alt tabaka'da tespit edilen çaytaşı temelli kaba duvarlı yapılar Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a aittir. Bu çağa ait buluntular arasında, öğütme taşları ile belli birtakım doğal camdan yapılmış aletten ve az miktarda çakmaktaşının

[969] Cauvin 1983, 66; Aurenche ve diğerleri 1997, 17; Malatya yöresinde yaşamayı tercih eden toplulukların, çağlar boyunca ekonomilerinin temelini tarım ürünleri oluşturmuştur. Hatta yöreye dışarıdan gelen topluluklar için de tarıma elverişli bu topraklar, kısa sürede eski alışkanlıklarının unutulmasını sağlamıştır. 1877 Osmanlı-Rus Savaşı (93 harbi) sonrasında Rusların, Kars ve Artvin'e girmesi üzerine bu illerden 120 hane göç ederek, Doğanşehir'e yerleşmiştir. İlçenin verimli toprakları kendilerine tahsis edilince, geldikleri yörede ekonomilerinin temelini oluşturan hayvancılık, büyük ölçüde terk edilmiştir. Dulkadir 1987, 131.

[970] Aurenche ve diğerleri 1997, 17-19.

[971] Cauvin-Aurenche 1987, 65.

varlığı dikkat çeker. En çok rastlanan alet, oraktır. Yapısal olarak bu alet, iki yanı çok az dişlemeli, sarp düzeltili, kalın bir dilgi görünümündedir. Bunların dışında ön kazıyıcı ve yan kazıyıcılar ve hatta yüzeyden toplanmış aletler, doğal cam, çakmaktaşından ok uçları ve yeşil taştan cilalı baltalar ile estetik açıdan oldukça önemli olan ikisi bazalt biri mermerden üç adet cilalı bilezik, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ tabakasına aittir. Bütün bunlar, Çayönü ile benzerlikler barındırır. Bu nedenle Cafer Höyük'ün ilk sakinleri M.Ö.7000'li yıllarda buraya yerleşmişlerdir. Höyüğün XII. tabakasında, duvarlar kerpiç yerine çift sıra taştan yapılmış bir yapı ile karşılaşılması şaşırtıcı olmuştur. İki odasının köşelerinde, burada oturanların ısınma ve yemek pişirme ihtiyaçlarını karşılayan at nalı biçimli bir ocak ile bir fırın gün ışığına çıkarılmıştır. Bunun dışında, A 3 açmasından bol miktarda genellikle siyah ya da kırmızı, iyi açkılı çömlekler de bulunmuştur. Höyüğün doğu açmasında iki tane çukur ocak ve çok sayıda hayvan kemiği olan pişirme alanı, Cafer Höyük kazılarının bir diğer önemli buluntusudur. Kazıcının tandır olarak adlandırdığı bu ateş çukurunun dibi iri kömür parçaları ile kaplıdır. Kızıllaşmış iç yan duvarlarına 20-30 cm. çapında taşlar dizili idi. Kömürlerin üstüne de çukurun bütün yüzeyini kaplayacak biçimde taşlar konulmuştur. Ocağın üzerinde ateşten kızarmış kemikler (büyük gevişgetiren hayvan kemikleri) de bulunmuştur. Bu tandırın muhtemelen buraya ilk yerleşenler tarafından et pişirmek amacıyla yapılmış olduğu, kazıcısı tarafından belirtilmiştir[972]. Cafer Höyük Köyü, Çanak Çömleksiz Neolitik B'nin zamanın dağlık tipini temsil ederken, Çayönü gibi Toros karakterini taşıyan cilalı taş bilezikleri ile kendine has bir yerleşimdir[973]. Cafer Höyük kazıları, Doğu Anadolu'da Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ kültürleri hakkında bilgi verirken, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile olan ilişkilerin saptanması konusunda da önemli bir yerleşim yeri olma özelliği olma özelliğindedir.

Kazı ekibi, tepenin üstünde doğu ve batı kısmında iki büyük açma, bunları birleştiren 40 m. uzunluğunda bir koridor açması ile tepenin tabakalanmasını ve yerleşme düzenini olabildiğince ortaya çıkartmıştır. Özellikle 50 m.^{2}'lik doğu açmasında ana toprağa kadar inilerek kesin bir tabakalanma saptanabilmiştir. Doğudaki açmanın sonuçlarına göre tabakalanma, üstten başlayarak, Yeni Evre: I-

[972] Cauvin 1983, 65; Cauvin-Aurenche 1987, 65-69.
[973] Cauvin 1983, 66.

IV. tabakaları, Orta Evre: V-VIII. tabakalar, Eski Evre: IX-XIII. tabakaları şeklindedir[974].

Cafer Höyük'ün bulunduğu alan, Aşağı Fırat Vadisi'nde yer alan günümüz Kıyıcak Köyü'nün muhtarlık sınırları içinde ve Malatya'nın yaklaşık 40 km. kuzeydoğusundadır. Kıyıcak Köyü'nün nüfusu 1970 yılında 1075 kişi iken sonraki yıllarda köy nüfusu dışarıya göç vererek azalmıştır. Muhtarlık iki köy (Aşağı Pirot, Tepeköy) ve beş mahalleden (Malkider/Mandolar, Nuriye, Hacı Çetinkaya, Karan/Karapınar, Cafer) oluşmaktadır[975].

1986 yılından itibaren baraj gölünün sularının yükselmesi Kıyıcak muhtarlığının yedi yerleşmesinin ve tarıma elverişli toprakların çoğunluğunun (%53,3) sular altında kalmasına neden olmuştur. Sular altında kalmaktan kurtulan alanlar ise daha önce otlak arazisi olarak kullanılan alanlar iken yeni kurulacak olan köyler de buralara taşınması planlanmıştır. Yeni kurulan köylerdeki meskenlerin inşasında ya eski gereçler (çevredeki höyüklerden özellikle de Cafer Höyük'ten alınmış toprak, taş, kiriş vb.) ya da sanayi delikli tuğlalar sıklıkla kullanılmıştır. Duvarların içlerindeki bağlama kirişleri genellikle betondan yapılırken, kerpiç evlerin damları ise geleneksel şeklini koruyarak topraktan yapılmıştır[976].

Köy nüfusu Kürt kökenli olup, hem Türkçe hem de Kürtçe konuşurlar. Köyün kuruluşu, XVIII. yüzyılda Halep ve Erzurum yöreleri arasında göçebe hayvancılıkla geçimlerini sağlayan İzolu Aşireti[977] mensuplarına dayanır. Sonraki tarihlerde köyde, yüksek kesimlerde yaşayan diğer göçebelerin de gelmesiyle iskan artmıştır. Köy topraklarının köylüler arasındaki eşit olmayan dağılımı, köyde tapu kadastro geçtikten sonra daha net anlaşılmıştır. Toprak sahiplerinin % 26,2'si ekilebilir arazilerin % 3'ünü elinde tutmaktadır. Diğer köylüler ise çoğunlukla bu topraklarda ortakçı veya ırgat olarak çalışmaktadırlar. Bunların arasında da çok az miktarda arazi

---

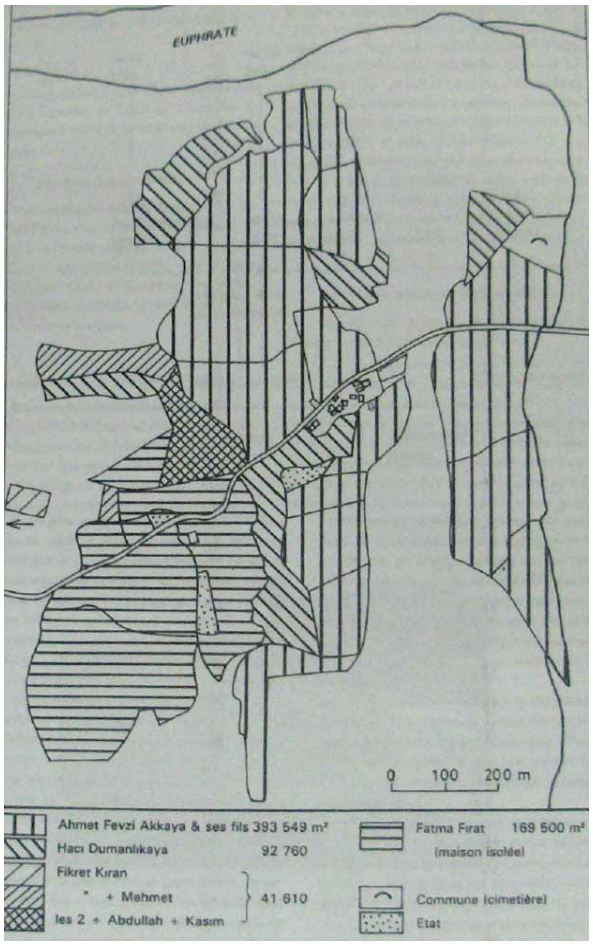
[974] Cauvin 1983, 65-66; Cauvin-Aurenche 1987, 65-69.

[975] Özdoğan 1977, 47; Aurenche ve diğerleri 1997, 17-18; 1980 yılında Kıyıcak Köyü'nün nüfusu 925, 1985 yılında ise bu sayı 669 olmuştur. Bir başka deyişle Kıyıcak Köyü 3/1 oranında göç vermiştir. Acaroğlu 1987, 16.

[976] Aurenche ve diğerleri 1997, 22.

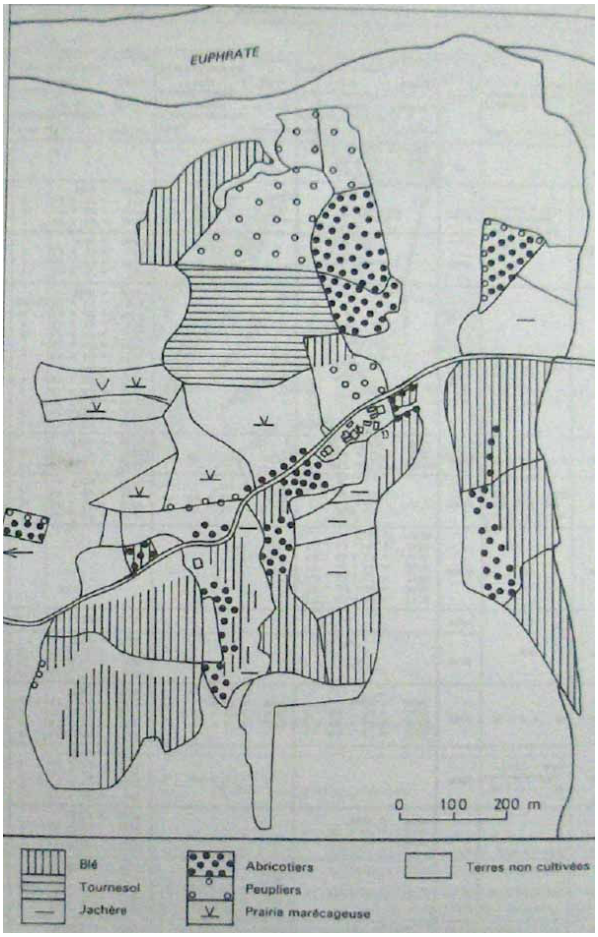
[977] Evliya Çelebi seyahatnamesinde, İzolu Aşireti'nden özelikle de bu aşirete mensup bir kişinin yerel kahramanlıklarından bahseder. Evliya Çelebi, Çomar Bölükbaşı adlı yerel kahramanın, Merzifon'da Dilaver Ağa Çiftliği'ni soyduktan sonra Keban Havzası ve Hakkari yöresi arasında sürekli hareket ettikten sonra, Van'da Şemsi Paşa oğlu Mehmet Paşa'ya sığındığını ve ona bir çok yararlılıklarda bulunduğunu sonra da oradan Bitlis Hanı'nın yanına sığındığını, orada Han'ın en yakın adamı olmayı başardığını belirtmiştir. Diğer yandan Çomar Bölükaşı adlı yerel kahramanın Malatya yakınlarında ikamet eden İzolu Kürtlerinden olduğunu belirtmiştir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi 2005, 221-224.

parçalarına sahip olan aileler bulunmaktadır. 10 hektardan fazla araziye sahip olan en zengin çiftçiler, 16 sülaleden oluşmaktadır ve genellikle Kıyıcak'ın mahallelerine dağınık bir şekilde yerleşmişlerdir. Hemen hemen her yerleşimde bu sülaleden mutlaka en az bir aile görmek mümkündür. Her ailenin tarıma elverişli toprakları çoğunlukla kendi oturdukları evlerinin yakınındadır. Cafer, Karapınar, Hacı Çetinkaya ailelerinin arazileri bir arada bulunurken, Pirot ve Tepeköy'de topraklar parçalıdır. Özerklik bakımından Cafer diğerlerine göre daha bağımsız görünmektedir. Örneğin Cafer mahallesinin aileleri genellikle başka mahallelerde oturmazlar, onların toprakları Değirmen Deresi'nin iki yanında bulunur ve ellerinde tuttukları su kaynaklarını başka mahallelere yöneltmez ya da bölmezler[978](Resim 102; Resim 103).

Resim 102. Cafer'de toprakların dağılımı, Aurenche ve diğerleri 1997, 207.

[978] Aurenche ve diğerleri 1997, 18.

Resim 103. Cafer'de arazi kullanımı, Aurenche ve diğerleri 1997, 208.

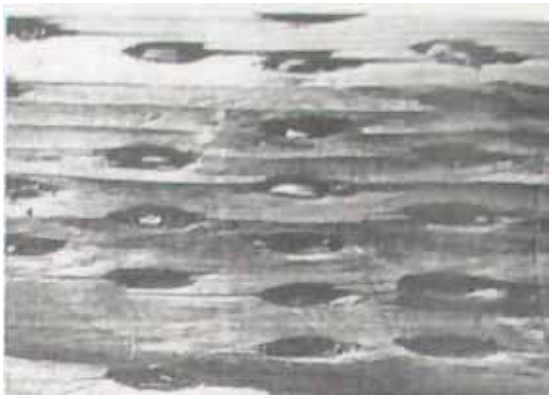
Su kaynaklarının kontrolü büyük önem taşıyan yörede, belli başlı sulama şebekesi, Kale ve Bent Köyleri'nden geçen ve Pirot Höyük'ün aşağısında Fırat'a akan dereden kaynağını alır. Pirot'un güney ve doğusunda bulunan su kaynakları[979], buraya yerleşenlere çeşitli avantajlar sağladıkları söylenebilir. İleri gelen dört aileden, dört "su babası" suların bölünmesini kontrol edip, her çiftliğe her 12 günde arasız üç gün ve üç gece sulama hakkı tanır. Daha yukarıda bulunan Mestikan Köyü'nden akan Değirmen deresi sayesinde Cafer Mahallesi diğerlerine göre daha bağımsızdır. Ayrıca üç su değirmeninden ikisinin yanında Caferlilerin bir diğer avantajı da daha küçük su kaynaklarına da sahip olmalarıdır. 1970 yılından sonra, doğrudan doğruya Fırat'tan motorlu aygıtlarla pompalanan sulama sistemi geleneksel sistemi bozarken, sosyal ayırımı da farklılaştırmıştır[980].

[979] Özdoğan 1977, 47.
[980] Aurenche ve diğerleri 1997, 18.

Kıyıcak Köyü'nde, hem Akdeniz ikliminin özellikleri hem de Karasal iklimin özellikleri hissedilmektedir. Yörenin ilk sırada gelen tarımsal ürünleri buğday ve kayısıdır. Buğday tarlaları, en az 870 hektarlık bir alanı oluşturur. Ovanın taban seviyesinde buğday devamlı ekilirken, yukarı sekilerde her iki senede bir nadasa bırakılmak zorundadır. Geleneksel saban ve "döven" bazı ailelerce kullanılmasına karşılık, günümüzde birçok aile toprağı traktörle sürdürürken, harmanını da harman dövme makineleri ile yapmaktadır[981] (Resim 104; Resim 105).

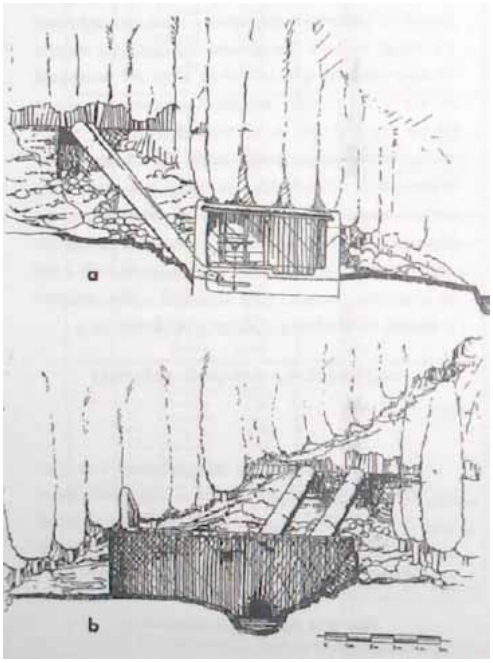
Resim 104. Kırsal kesimlerde hububat hasadı, uzun yıllar "döven"lerle yapılmıştır, Aurenche ve diğerleri 1997, 198.

Resim 105. "Döven"den ayrıntı, çakmak taşları "döven"de bulunan yuvalara yerleştirilmiş, Aurenche ve diğerleri 1997, 198.

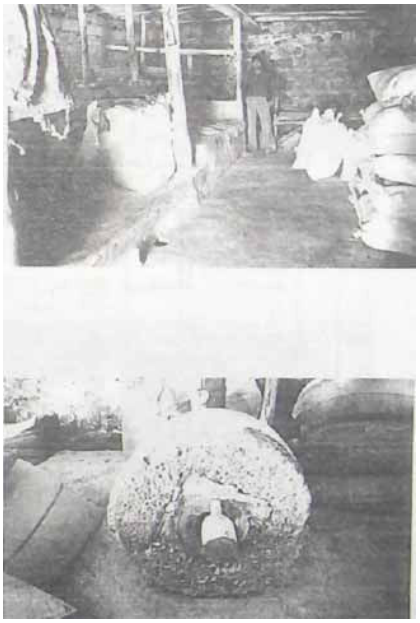
[981] Aurenche ve diğerleri 1997, 19.

Yörede bulunan üç su değirmeninden (Pirot, Cafer, Karapınar) en uzun kullanılanı Karapınar'dakidir ve 1983 yılına kadar kullanılmıştır. Elde edilen buğday unlarının büyük oranı bulgur ya da yufka ekmeği şeklinde kullanılır[982]. Bu işlem yöre insanı için en azından senede bir defa yapılması gereken bir iştir. Kışlık bulgur hazırlığı, sonbahardan alınıp ayıklandıktan sonra haşlanıp kurutularak sallanan buğdayın seçimi ile başlar. Hanede yaşayan birey sayısına göre saklanan buğday 100 "grat"ı [983] bulduğu da olur. Gidilecek değirmenden önce gün alınır ve sıra geldiğinde bulgurluk ve unluk buğdaylar at arabalarına yüklenerek değirmene taşınır. Genellikle iki gün sürecek olan bu işleme hane halkından 2 ya da 3 kişi katılır. İşlenmesi tamamlanan buğdaylar, tekrar at arabalarına yüklenerek eve getirilir ve evin ambarına kullanılmak üzere yerleştirilir[984] (Resim 106; Resim 107).

Resim 106. Değirmenin yandan ve önden kesiti, Karapınar, Aurenche ve diğerleri 1997, 255.

[982] Aurenche ve diğerleri 1997, 19-20.
[983] Halk arasında "Grat", 14 kg. buğday alabilen bir ölçek adıdır. Başbay 1987, 53.
[984] Başbay 1987, 52-53.

Resim 107. Değirmenin içinden görünüm, Karapınar, Aurenche ve diğerleri 1997, 255.

Yörenin gerçek ekonomisi, 549 hektarlık bir alanı kaplayan kayısı üretimi ve ticaretine dayanır. Ortalama her ağaçtan senede 180-190 kilo elde edilen kayısılar, önce evlerin yanlarına yapılmış bir odada kükürtle işlenir, sonrasında kurutulup çekirdeklerinden arındırılır. Tüm Malatya Ovası'nda olduğu gibi, yörede kayısı ağacı dışında yaygın olan dut, söğüt ve kavak olmak üzere üç tür ağaç bulunur. Dut ağacının meyvesinden pestil, söğüt ve kavak ağaçlarından ise mesken inşasında, çeşitli aletlerin sap yapımında, mutfak kaplarının yapımında ve yörede geleneksel olarak yapılan arı kovanlarının yapımında kullanılır[985] (Resim 108).

Resim 108. Malatya yöresinde kayısı kurutan bir kadın, Malatya Bld. 1986-1987 Çalışma Raporu, 45.

[985] Aurenche ve diğerleri 1997, 19; Yakar 2007, 337.

Kıyıcak Köyü ve çevresinde yapılan küçük ölçüde hayvancılık faaliyetleri arasında genellikle beslenilen hayvanlar, inek ve koyundur. Her ailenin temel süt ürünleri ihtiyacını karşılayabileceği ölçüde beslenilen hayvanlardan genellikle yağ ve çökelek peyniri sağlanır. Yağ elde etme işleminde yörede iki tip yayık kullanılır; en yaygın olan tipi, yere konmuş ve içindeki ahşap pistonla donatılmış ahşaptan yapılmış silindir biçimli yayıktır (Resim 109). Cafer mahallesinde görülen yayık tipi ise, uzun tenekeden yapılmış yatay ve yukarıdan asmalı gidiş-geliş hareketleriyle çalışan bir yayık türüdür[986] (Resim 110). Komşu kültür bölgesi olan Keban yöresinde toprak yayık kullanımının yaygın olmasına karşılık[987], Kıyıcak'ta toprak yayık yoktur. Bunun karşısında Keban yöresinde de pistonla çalışan yayık tespit edilmemiştir[988]. Hayvanlardan et ihtiyacı da karşılanır. Genellikle et, ocak üstünde bulunan sacda kavrularak yenmek üzere saklanır[989].

Resim 109. Ağaç kütüğünün işlenerek, Hamit Akbay tarafından yayık haline getirilişi, Tepeköy, Aurenche ve diğerleri 1997, 72.

[986] Aurenche ve diğerleri 1997, 19.
[987] Koşay 1977, 4vd.
[988] Aurenche ve diğerleri 1997, 22.
[989] Aurenche ve diğerleri 1997, 19.

Resim 110. Tenekeden yapılmış yatay ve yukarıdan asmalı gidiş-geliş hareketleriyle çalışan bir yayık, Cafer, Aurenche ve diğerleri 1997, 183.

Resim 111. Elek çeşitleri, tahta kepçe ve ayran kabı, Aurenche ve diğerleri 1997, 196.

Yörede zanaatkârlık yayık yapımı dışında yok denecek kadar azdır. Kıyıcak'ta bulunan iki atölyede, söğüt kütükleri ya da dalları ilkel bir teknikle işlenerek kap kacak yapılır ve alıcılara sunulur (Resim 111). Hayvanlardan elde edilen yün işlenmemiş olarak satılır, hiçbir zaman çevre köylüleri tarafından yün dokunmaz. Az sayıda kadın tarafından, elde edilen yünler örgü işlerinde kullanır[990].

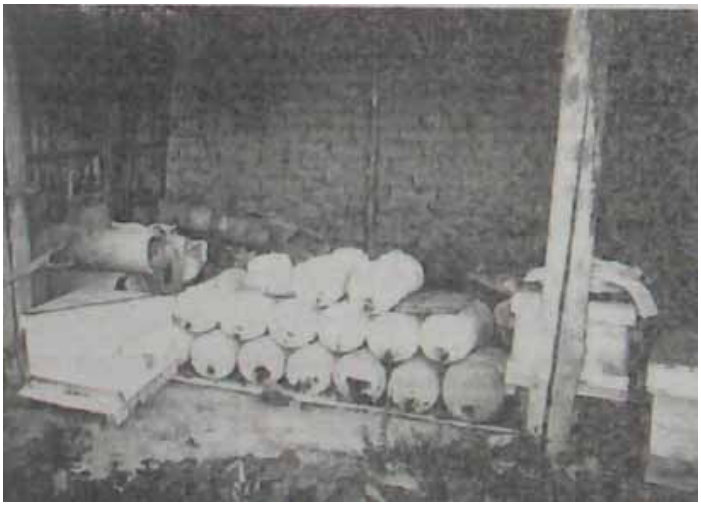
Buna karşın, Malatya yöresinde Doğanşehir'de Şatırobası, Çömlekobası, Gürobası, Kelhalil, Eskiköy ve Topraktepe gibi köylerde yaşayan köylülerin ürettikleri el dokumaları, renk, motif ve teknik özellikler bakımından kendine has özellikler taşır. Malatya yöresinde bu köylülerin ürettikleri dokumalar dışında, yörede sadece yaz aylarında Sürgü-Erkenek Dağları'nda hayvanlarını otlatmak için bulunan Mahkenli konar-göçerlerinin ürettikleri heybe, kilim ve çuval gibi el

[990] Dulkadir 1987, 133; Aurenche ve diğerleri 1997, 19.

dokumaları, gittikleri yerlerdeki talepleri büyük ölçüde karşılamaktadır. Mahkenliler, Atmalı (Atmalu) oymağına mensup 4 kabileden oluşmaktadır ve kökenlerinin Arapkir olduğunu ifade ederler. Halen 300 hane olan Mahkenlilerin yerleşik olanları Topraktepe'de yaşar ve geriye kalan 150 hane konar-göçerdir. Mahkenliler, yöredeki en eski aşiret olmasının yanında, hayvanlarını otlatmak için oldukça geniş bir coğrafyayı kullanmaları dikkat çekicidir. Mahkenliler; Kars-Çıldır, Keban Havzası, Sivas, Kangal, Ankara yöresi, Konya, Maraş-Elbistan, Siverek, Diyarbakır ve belki de en dikkat çeken Rakka (Suriye) yörelerinde konar-göçer bir hayat yaşamışlardır[991].

Söz konusu coğrafyalarda kendini gösteren Mahkenli konargöçerlerinin etnografik unsurlarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, daha geniş olmasına karşın, yalnızca coğrafi anlamda bazı benzerlikler barındıran ve içinde nomadik unsurların olduğu, Erken Tunç Çağı ya da Karaz Kültürü topluluklarının göç özellikleri hakkında yeni sorular sormamızı sağlayabilir.

Kıyıcak muhtarlığını oluşturan köylerden biri olan Tepeköy'de evin tek odası bakkal dükkânına çevrilmiş halde iki dükkân vardır. Kıyıcak'ta birkaç çerçi, gezgin berber ve elek imalatçısı ise yöredeki az sayıdaki zanaatkâr topluluğunu ifade eder. Bunun dışında araştırma yapılan dönemde Cafer'de bir de gezgin sünnetçinin bulunması da araştırmacıların dikkat çektiği konudur[992].

Resim 112. Tepeköy'de Halil Doğan, satılmak üzere top haline getirdiği yünleri, korunaklı bir bölmede bekletiyor, Aurenche ve diğerleri 1997, 71.

[991] Dulkadir 1987, 133-134.
[992] Aurenche ve diğerleri 1997, 19.

Resim 113. Nedim Fırat, Kıyıcak yöresini gezerek berberlik hizmetini veriyor, Karapınar, Aurenche ve diğerleri 1997, 72.

Resim 114. Hüsnü Baysal, evinin bir odasını bakkal dükkanına çevirerek, yöredeki insanların ihtiyaçlarını karşılıyor, Tepeköy, Aurenche ve diğerleri 1997, 72.

Yörede genellikle mesken yapım gereçleri ve teknikleri aynıdır. Tüm Anadolu'da olduğu gibi köyler genellikle höyüklerin hemen yakınında kurulmuşlardır[993]. Evlerin inşasında kullanılan tuğlaların boyları, duvar içindeki bağlayıcı malzemeler, odaların genişlikleri, tabanlar, duvarlar ve tavanların işlemeleri arasında hemen hemen birbirine benzer nitelikler göstermektedir. Keban yöresinde görülen ancak burada görülmeyen uygulama yalnızca ahır ve avluların taş döşemeleridir[994] (Resim 115; Resim 116).

[993] Tunçdilek 1967, 38.
[994] Aurenche ve diğerleri 1997, 22.

Resim 115. Kerpiçten tek katlı bir evin ön cepheden görünümü, Cafer, Aurenche ve diğerleri 1997, 77.

Resim 116. Kerpiçten iki katlı bir ev, Pirot, Aurenche ve diğerleri 1997, 106.

Konutların yapımında inşaat malzemesi olarak taş, toprak ve ahşap kullanılır. Taşlar evlerin temellerinde ve duvarların oturtulmasında kullanılır. Toprak, kalıptan çıkmış kerpiç tuğlası şeklinde (33 x 33 x 8) kullanılır. Ayrıca toprak, tuzla karıştırılarak evlerin damı, duvarları ve tabanlarını sıvamada da yaygın olarak kullanılır (Resim 117). Tüm yörede olduğu gibi, burada da ahşap, kerpiç duvarlarda bağlayıcı malzeme olarak, direk, mertek, damlar ve oturaklar için kiriş, taban ve tavanlar için tahta, ayrıca kapı, pencere yapımında kullanılır. Genellikle bu işlemlerde sıklıkla kullanılan kavak ağacıdır. Yapılardaki ahşap oymalar basit, fakat dikkatle ve zevkle işlenerek meydana getirilmiştir. Ev duvarları, temel ve oturtmalık

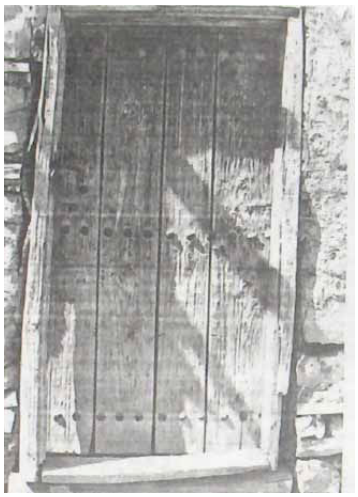
üzerinde yükselir. Duvarın genişliği genellikle 0,70 m.'dir. Evin sahibinin zenginliğine veya odaların amaçlarına göre, sıvasız ya da sıvalıdır[995].

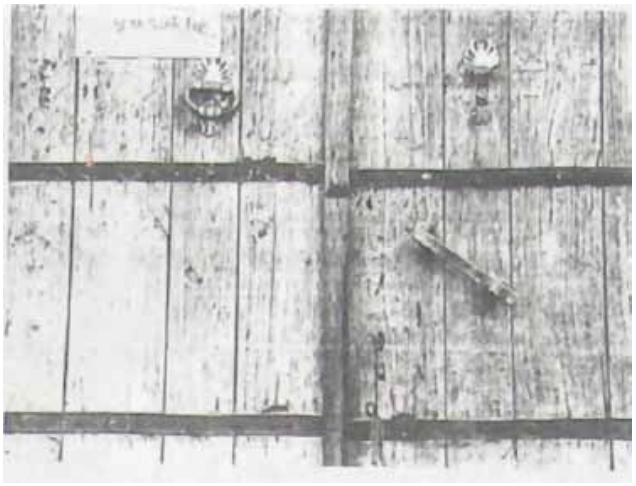
Resim 117. Toprak damlı ve kerpiç evler, Pirot, Aurenche ve diğerleri 1997, 110.

Malatya'nın kırsal kesimlerinde genellikle evlerin giriş kapısı tektir. Kapılar tek kanatlı ise 180 cm. ile 200 cm. arasında yüksekliğe, 100 cm. ile 130 cm. arasında değişen bir genişliğe sahiptir. Kapılar çift kanatlı ise 160 cm. ile 170 cm. arası genişliğindedir. Kapılarda tokmak, şakşak, anahtar gireceği, kabara, firenk (kilit)[996], zırza (sürgü) yapım ve süsleme elemanlarıdır. Kanatlı kapılar büyüklük olarak standart bir ölçü göstermez. Çift kanatlı kapılar, evin dış dünyaya açılan kapısıdır ve yörede "cümle kapıları" olarak adlandırılır[997] (Resim 118; Resim 119).

[995] Tunçdilek 1967, 38-40; Serdaroğlu 1977, 41; Aurenche ve diğerleri 1997, 22.
[996] Kazısı yapılan yerleşim yerlerinde kapı kilitlerinin varlığı, yalnız eşikler ve yan duvarlar üstündeki sürgü deliklerinden anlaşılmaktadır. Kapı kilitlerinin yapılış yöntemleri günümüzdekilere benzemektedir. Tek kanatlı kapılar, kapının yarı yüksekliğine konmuş sürgülerle kilitlenir. İki kanatlı kapılarda ise bir kanat altta ve üstte sürgülerle sabitleştirilir. Öteki kanat da ortadan bir sürgü ile buna bağlanır. Kapı kanatları her zaman içe doğru açılır bunun tersi uygulama en azından bu çalışmaya kadar hiç görülmemiştir. Kuşkulu durumlarda kapı kanatlarının düzenlenmesine bakarak, tasar çizimlerin yorumlanması için bu dayanak noktası olabilir. Naumann 1975, 179.
[997] Özme-Şahin 2001, 123-124.

Resim 118. Tek kanatlı bir kapı ve süsleme elemanları, Pirot, Aurenche ve diğerleri 1997, 84.

Resim 119. Çift kanatlı bir kapı ve süsleme elemanları, Karapınar, Aurenche ve diğerleri 1997, 84.

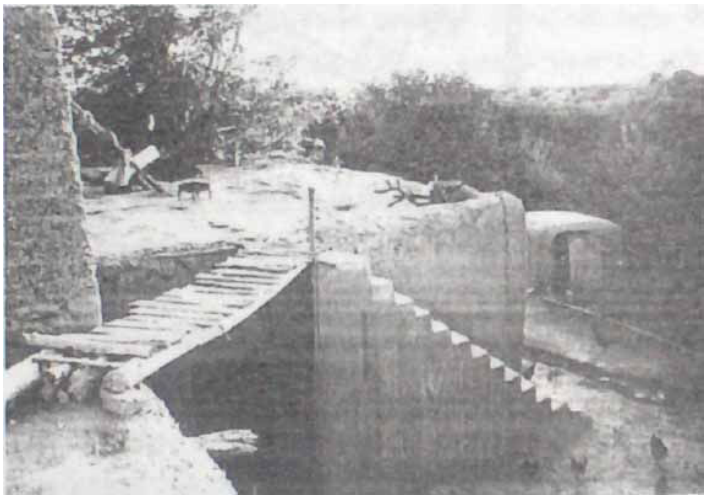
Pencerelerin işlevi evlerde oturma odalarını aydınlatmaktır. Pencerelerde yükseklik 100-160 cm arasında değişirken genişlik ise 60 cm. ile 120 cm. arasında değişmektedir. Yörede iki katlı olan konutlarda kata çıkış, dışarıdan ve ahşap yapılı bir merdiven aracılığı ile sağlanır. Az miktarda evde kata çıkmak için içerden yapılmış bir merdiven de bulunur. Tek katlı evlerde kata çıkış dışarıdan bir taş ya da ahşap merdivenle[998] gerçekleştirilir (Resim 120 ; Resim 121). Yöre evlerinin içlerinde karşılaşılan unsurlar, işlevsel bir rol oynarlar. Bunlardan evlerin içlerine konmuş ocaklar, duvardan geçen bir bacayla düzenlenir. Bazen küçük bir sundurma

[998] Uzunoğlu yörede, 1987 yılı İmamoğlu (Malatya) Höyük kazı çalışmalarında, Erken Tunç Çağı III B Dönemine ait tabakada "Merdivenli Ev" olarak adlandırdığı yapıda, sekili, küllüklü bir at nalı ocağın bulunduğu oda tespit etmiştir. Uzunoğlu 1987, 209-210.

altında ya da dışarıda bir ocak bulunur (Resim 122). Duvarların içerisinde tereklerin ve duvarların yapımı hemen hemen her konutta düşünülmüştür[999] (Resim 123). Yörede ocakların meskenlerin vazgeçilmez unsurları arasında yer alması, prehistorik kültürlerden günümüze kadar ulaşmış bir gelenektir[1000].

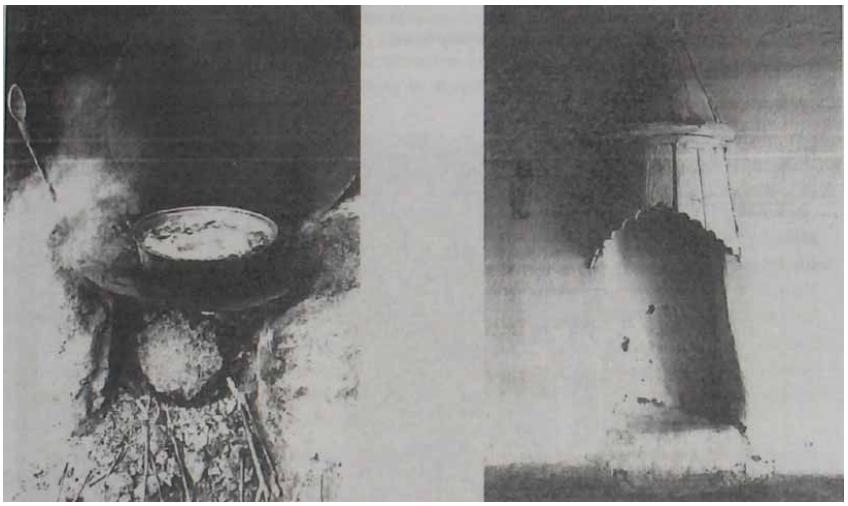

Resim 120. Dışarıdan dama çıkılan bir evde, ahşap merdiven kullanımı, Karapınar, Aurenche diğerleri 1997, 224.

Resim 121. Dışarıdan taş merdivenli bir ev ile "islim odası" (ambar, samanlık v.b.) ile bağlantıyı sağlayan tahta köprü, Karapınar, Aurenche ve diğerleri 1997, 224.

[999] Aurenche ve diğerleri 1997, 19-20.
[1000] Serdaroğlu 1977, 41.

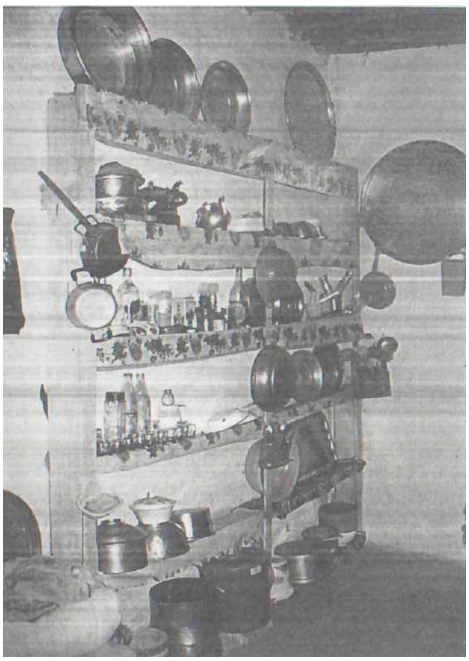
Resim 122. Evin dışındaki ocak ve evlerin içlerinde bulunan davlumbazlı ocak, Cafer, Aurenche ve diğerleri 1997, 87.

Malatya'nın 20 km. kuzeydoğusunda yer alan İmamoğlu Höyük'ün Erken Tunç Çağı III kültür katında ve çağdaşı olan daha başka höyüklerde, tüm Doğu Anadolu Bölgesi Karaz Kültürü'nün karakteristik özelliği olan, at nalı ocaklar açığa çıkarılmıştır[1001]. İmamoğlu Höyük'ün hemen yakınında kurulan modern İmamlı Köyü'nde, İzzettin Öncü'nün evinin doğu duvarında iki tarafta küçük nişleri olan ahşap davlumbazlı bir ocak ve daha başka evlerde de karşılaşılan bu tür ocaklar, Pulur-Sakyol (Tunceli)[1002] ve Norşuntepe'de (Elazığ)[1003], Erken Tunç Çağı'nda görülen bu geleneğin devamı niteliğindedir[1004].

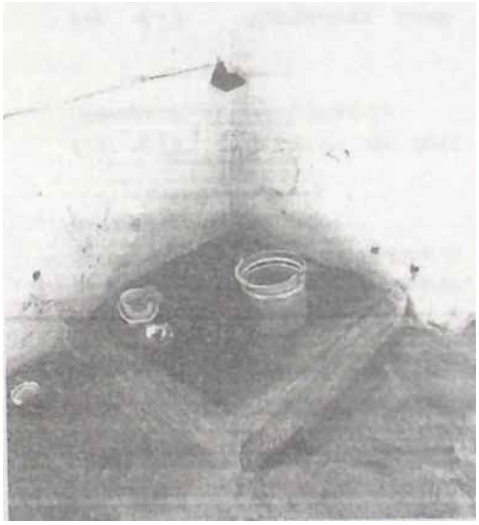
Mutfakların tereklerinde ocak ve mutfak işlerine ait aletler ve kaplar bulunur. Mutfak tereklerinin dışında odalarda diğerine göre daha yüksekte olan ve battaniye ve yatak koymak için terekler de mevcuttur. Aile bireylerinin eşyaları ise genelde tek kapıdan ibaret dolaplara konulur. Kişisel temizlik, oturma odaları ya da mutfağın bir köşesinde, çoğunlukla çimentodan yapılı, duvarların içine kazınmış bir su deliği ile donatılmış bir su teknesi bulunur[1005] (Resim 124). Evlerin içlerindeki oturma odaları misafir odası olarak kullanılabildiği gibi mutfak olarak kullanılan örneklerde vardır. Mutfak işleri mevsime, aile ihtiyaçlarına göre, dışarıda ya da herhangi bir odada yer alabilir. Kıyıcak'ta Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaygın olan toprağın içine kazılmış

[1001] Uzunoğlu 1988, 75-76.
[1002] Koşay 1971, 100; Koşay 1979, 78.
[1003] Peters 1972, 169–170; Hauptmann 1979, 58.
[1004] Esin 1972, 109; Hauptmann 1974, 55; Serdaroğlu 1977, 42.
[1005] Aurenche ve diğerleri 1997, 19-20.

ambarlar veya topraktan ya da ahşaptan yapılmış hububat ambarları yoktur. Bunun yanında yine bölgede yaygın olarak kullanılan tandırlar da bu yörede kullanılmamaktadır. Ekmek ihtiyacı yöre insanı tarafından sacların üzerinde yufka ekmeği yapılarak karşılanmaktadır[1006].

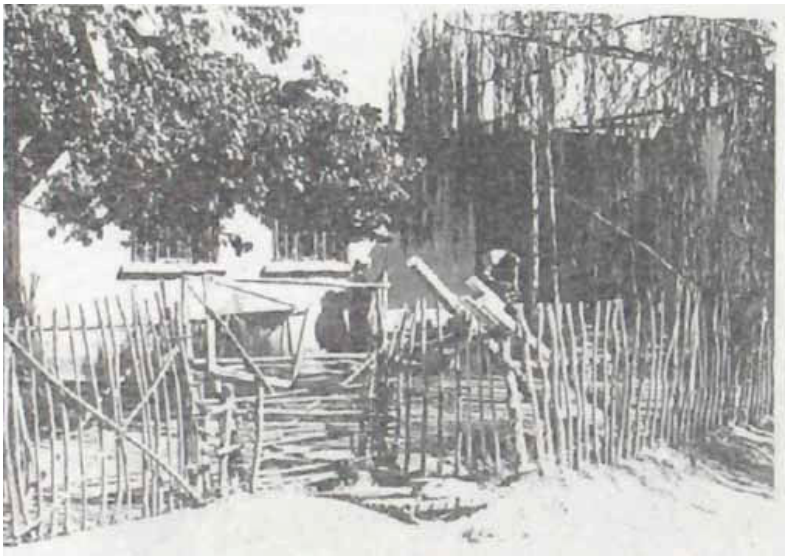
Resim 123. Mutfakta bulunan tereklere, kullanılan kap kacaklar konulur, Karapınar, Aurenche ve diğerleri 1997, 90.

Resim 124. Kişisel bakım için evin bir bölümüne düzenlenmiş su tekneleri, Aurenche ve diğerleri 1997, 88.

[1006] Aurenche ve diğerleri 1997, 22.

Evlerin etraflarında bir duvar veya çitle çevrili bir avlunun olması zorunlu değildir. Buna rağmen aileye ait, özel dış mekânlar genellikle bulunur. Bunlar, ocak, asma çardağı ve çit olarak karşımıza çıkar. Kıyıcak Köyü'nde toplam 248 konut tespit edilmiştir. Bunların içinde tek odalı evlerin sayısı sadece 16'dır. Bu sayıyı iki odalılar takip ederken, iki odalılardan sonra, yörede 115 örnek ile en fazla sayıda tespit edilen üç odalılar gelir. Beş odalı 54 ev ise bu sayı ile tek odalılardan daha çoktur[1007] (Resim 125).

Resim 125. Karapınar'da çevresi çitle çevrilmiş bir ev, Aurenche ve diğerleri 1997, 110.

Kıyıcak'ta yerleşmelerin düzenlenmesi iki şekilde karşımıza çıkar. Bunlardan ilki evler açık ve sınırsız bir mekana, "konmuş" gibi görünürken, ikincisi konaklamaya ait her parsel, bir çit, bir parmaklık ve bir duvarla başka evlerden ayrılmış görünümde olanlar. Birinci tip konutların çevresinde işlevsel bazı tesisatlar yer alır; ocak, tütün kurutma yeri, yakıt yedekliği, işlikler gibi. Bu tip özellikle Cafer ve Pirot'un eski merkezlerinde görülmektedir. Her köy ve mahalle içinde bir ya da birkaç ileri gelen ve zengin sülale, tek veya birkaç "çekirdek" oluşturur. Bu sülalelerin çevrelerinde, rençperlerin evleri görülür[1008]. Keban yöresi ve Kıyıcak yöresi, konutlar aynı zenginlik dış özellikleri göstermektedir. İki yörede de çoğu zaman varlıklı aileler, daha çok odalı ve az da olsa içten merdivenli iki katlı evlere

[1007] Aurenche ve diğerleri 1997, 20-21.
[1008] Aurenche ve diğerleri 1997, 21.

sahiptir. Bunun yanında kiremitle kaplı iki ya da dört yamaçlı evlerin varlığı da yörede zenginlik belirtisidir. Bir diğer sosyal farklılık ise köylerde bulunan varlıklı ailelerin evleri ya köyün kenarında ya da tamamen dışında kalarak diğerlerinden farklılaşmıştır[1009] (Resim 126).

Resim 126. Abdullah Başdemir Evi, Aurenche ve diğerleri 1997, 156.

Kıyıcak'taki yerleşmelerin gelişmesi şu şekilde betimlenebilir: önce aileler geniş bir alanda yerleşip, ara mekânlar çabukça doldurulur. Sonrasında iki çeşit gelişme var olabilir; ya köyün çevrelerine taşınılır ya da yeni seçilen bir konumda yeni bir köy kurulur[1010].

Kamu ya da toplu donatımlar son derece azdır. İçilir su, yeni yapılmış muhtarlık çeşmesinden karşılanır. Harman yerleri yalnız Tepeköy'ün batı çevrelerindeki alanlarda bulunur. Yörede üç adet su değirmeni de halkın ihtiyaçları doğrultusunda uzun bir dönem işletilmiştir. Yörede yalnızca üç tane kamu ve toplu tesis vardır. Pirot'ta bir okul ile cami, bir de yeni kurulan bir köy olan Nuriye'deki camiidir. Muhtarın özel bir binası olmamakla birlikte muhtar resmi işlerini genellikle evde görür. Köyde misafir odası ya da kahvehane de bulunmamaktadır. Köyün üç adet mezarlığı var, bunlardan en büyüğü Pirot'un batısında, diğer ikisi Karapınar'ın doğusunda ve Cafer'in doğusundadır[1011].

[1009] Aurenche ve diğerleri 1997, 22.
[1010] Aurenche ve diğerleri 1997, 21.
[1011] Özdoğan 1977, 47; Aurenche ve diğerleri 1997, 21.

Cafer Höyük Neolitik Köyü, yapılan kazıların sonuçlarına göre ziraatçı ve avcı bir topluluk olduğu anlaşılmaktadır. Tarıma ait bitkiler iki çeşit buğday, "Triticum monococcum" ve "Triticum dicoccum" ile mercimek idi. Evcilleştirme ve hayvancılık henüz olmadığından, avlanmış hayvan çeşitleri arasında, keçi, koyun, boğa, tavşan ve domuz türleri yer almaktaydı. Neolitik köyün çevresinde ise kavak, söğüt, meşe, fıstık ve badem ağaçları bulunmaktaydı. Konaklama koşulları ise temelleri taştan kerpiç dikdörtgen üç asmalı odalı evlerden oluşmakta idi. Höyükten bulunmuş aletler arasında cilalı taştan baltalarla beraber, obsidyen ve çakmaktaşından kazıyıcı, ok uçları ve orak ağızları gibi aletler sayılabilir. Bugünkü Kıyıcak yöresinin şartlarının Neolitik Çağ'da aynı olmadığı kesindir. Etnoarkeolojik kıyaslama iki şekilde düşünülmelidir: Birincisi kazılarda bulunan birkaç maddi öğe, günümüzde kullanılan benzerleri ile kıyaslanabilir. Bunun yeterli olmadığı da ortadadır ancak, faydası da göz ardı edilmemelidir. Özellikle köy ölçeğinde bir monografi araştırmasının katkıları da inkâr edilmemelidir[1012].

Yapılan bu kıyaslamalı araştırmanın sonuçları arasında, mimari uygulamada Neolitik Cafer Höyük'te kullanılan temel üstünde kerpiç, kavak ve söğüt ağaçlarının kullanılışının günümüz yöre insanı tarafından da devam ettirildiği bulunmaktadır. Aynı şekilde yapım tekniklerinde de duvar içinde bağlayıcı malzemeler ve iç tabanların yüksek tutulması uygulaması aynı geleneği ifade eder. Diğer yandan kırsal bir köy ölçeğinde yerleşmelerin genişlemesi, arkeolojiye uyarlanabilir. Cafer ve Pirot örneklerinde olduğu gibi; kuruluşlarında gevşek bir görünüme sahip olan bu köyler, doyma noktasına geldikten sonra yoğunlaşma görülür. Sonrasında da köyde oturanlar başka yerlere kaymakta veya yeni bir alan bulup, yepyeni bir yerleşim kurmaktadırlar. Elde edilen bu çıkarım arkeolojik tekniklere dayandırılarak ve onun denetiminde yeniden kurgulandığında başarılı sonuçlar verebilir[1013].

[1012] Aurenche ve diğerleri 1997, 23.
[1013] Aurenche ve diğerleri 1997, 23-24.

IV.B.4. Erzurum ve Yörelerinde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar

Kuzeydoğu Anadolu olarak adlandırabileceğimiz, Kars, Erzurum, Erzincan, Tunceli ve Bingöl yörelerini kapsayan yörenin genelinde, günümüze değin yapılan arkeolojik araştırmalar, yörede birkaç Paleolitik Çağ bulgusu dışında, Neolitik Çağ ve öncesine dair önemli her hangi bir izin olmadığı[1014], Kalkolitik Çağ ile ilgili bilgilerin ise şimdilik sadece Sos Höyük'ten (Erzurum) elde edilen yetersiz verilerle söz konusu olabileceğini göstermiştir[1015]. Yörede, Kalkolitik Çağ'da iki önemli kültür bölgesinin etkisi ve bunun dışında yerel kültürlerin gelişimi gözlenir. Özellikle Erzurum yöresinde yapılan son dönem kazıları, bölgenin Güney Kafkasya Kalkolitik Çağ kültürleri ile ilişki içinde olduğunu ve ayrıca bölgede yerel nitelikli bazı Kalkolitik Çağ kültürlerinin de gelişim gösterdiğini ortaya koymuştur. Yörede gerçekleştirilen arkeolojik çalışalar hakkında en kesin veriler Erken Tunç Çağı'nda ortaya çıkmaktadır[1016].

Kars, Erzurum, Erzincan, Tunceli ve Bingöl yörelerinde yapılan etnoarkeolojik çalışmalar ele alınırken, yörenin genel olarak, coğrafi yapısı, yerleşim dokusu, iktisadi durumu ve sosyal yapısı değerlendirilecektir. Ardından, ülkemizde etnoarkeoloji alanında ilk yayın veren kişi olma özelliği taşıyan H.Z.Koşay'ın dikkatleri çektiği ve sonraki kuşak arkeologlar tarafından da araştırılmaya devam edilen, Erzurum yöresinde Karaz, Pulur, Güzelova'da yapılan araştırmalar ile yine bu yörede bulunan Sos Höyük-Yiğittaşı Köyü'nde gerçekleştirilen etnoarkeolojik çalışmalar bölümünün konusunu oluşturur[1017].

IV.B.4.1. Erzurum ve Yörelerinin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Paleolitik Çağ'dan itibaren insanlar tarafından mağara ve kaya sığınaklarının, yaşam alanı olarak tercih edildiğini gösterir yaşam alanları dışında[1018], bölgede verimli toprakları bulunan sayısız doğal

[1014] Can 2007, 190; Işıklı 2007, 325.
[1015] Sagona 2003, 48; Işıklı 2007, 339.
[1016] Marro 2003, 69; Can 2007, 190-191; Işıklı 2007, 325.
[1017] "Erzurum ve çevresinin dip tarihi çözülebilse, bu yalnız Doğu Anadolu için değil, komşu ülkeler, hatta Mezopotamya tarihi için de büyük bir kazanç olurdu.", Koşay 1973, 39; Koşay-Kılıç 1965, 66-89; Bakır 1985, 35-53; Bakır 2004, 67-76; Hopkins 2002, 19-108; Hopkins 2004, 39-53.
[1018] Kuzeydoğu Anadolu'da Paleolitik Çağ buluntu veren başlıca yerleşim yerleri; Ağzıaçık Suyu, Ani ve çevresi, Borluk Deresi, Cilavuz-Susuz, Erzurum-Hasankale, Gez Alanı, Killiğin, Kurbanağa

çukurluklar, geç prehistorik dönemlerden beri tüm çağlar boyunca, hem çiftçi hem de çoban gruplar için uygun habitatlar sağlamıştır[1019] (Resim 127).

Resim 127. Kuzeydoğu Anadolu, (http://www.hgk.mil.tr.15.03.2009).

Kuzeydoğu Anadolu'nun sorunlu coğrafyası ister istemez, Anadolu'ya girmek isteyen grupların belirli yolları izlemelerini gerektirmiştir. Bu yöredeki yerleşimlerin yoğunluğu da gösteriyor ki, Anadolu'da Hatay'ın Klikya Kapıları gibi (Belen, Payas, İsus, Toprakkale, Gülek) Doğu Anadolu'nun Erzurum Kapısı da tarihi çağlar boyunca birçok kültürün geçişine tanıklık etmiştir[1020].

Prehistorik çağlardan başlayarak çeşitli kültürler tarafından iskân edilen Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde, bir takım dağ sıraları ile münferit dağlar arasında, ortalama yükseltisi 2500 m. civarında olan geniş plato yüzeylerinin ve bu yüzeyleri belli doğrultularda kesen depresyonların yer aldığı görülür. Doğu Karadeniz kıvrımlarının güneyindeki ikinci dağ silsilesinin oluşturduğu, batı-doğu ekseninde uzanan dağ içi ovaların çoğu küçüktür. Erzurum'un batısındaki Aşkale'de olduğu gibi yöredeki bunlardan bazıları oldukça geniştir. Bu ova, doğusundaki

---

Mağarası, Tombultepe, Camışlı-Yazılıkaya. Kökten 1943, 601-613; Kökten 1944, 473-475; Koşay 1964, 26; Koşay 1973, 39-64; Soylu 1978, 36; Sevin 2003, 37.

[1019] Yakar 2007, 356-358.

[1020] Koşay 1959, 352.

Pasinler Ovası'ndan, Deveboynu (1950 m.) olarak bilinen geçit, eyer şeklindeki geniş bir volkanik oluşumla ayrılmıştır[1021]. Pasinler Ovası'nın güneyinde yer alan Yukarı Aras Vadisi, otlak arazi olan, seyrek nüfuslu yerleşim özelliği gösteren ve çiftçi topluluklar için çok geniş imkânlar sunmayan bir habitattır[1022].

Doğu Anadolu'da ulaşım, keskin yüzey şekilleri, kuvvetli eğim, uzun ve sert kışların etkisinde şekillenmiştir. Bölgede, doğu-batı yönünde uzanan iki ana sistem ve bunları yer yer kesen dik ulaşım sistemleri bulunur. Boyuna uzanan doğal sistemin birincisi, Sivas-Erzincan-Erzurum-Kars veya Erzurum-Doğu Beyazıt yoludur. İkinci yol ise Malatya-Elazığ-Muş-Van depresyonlarını birbirine birleştirir. Bunlardan birincisi kullanışlı ve daha işlektir. Bu iki ana sistemi birbirine bağlayan dikey yollar ise, Malatya-Sivas-Samsun ile Erzurum-Trabzon yoludur. Bugün önemini yitirmiş olan Trabzon-Erzurum-İran yolu da uzun yıllar boyunca kullanılmıştır. Bölgede doğu-batı yönünde uzanan yollar aynı zamanda, tarıma elverişli depresyonları birbirine bağlamaktadır. Depresyonlarda kurulmuş olan yerleşim yerleri, aynı zamanda bölgenin en gelişmiş noktalarını ifade eder[1023]. Bölgedeki en eski karayolu, Urartuların batı sınır bölgelerini kontrol altında tutmak için, Bingöl'ün Solhan ilçesinden Elazığ yakınlarındaki Harput'a uzanan, yaklaşık 200 km. uzunluğundaki yoldur[1024].

Kuzeydoğu Anadolu'da andezit ve bazalt gibi volkanik şekillenmeler, çok geniş ve yaygın bir örtü meydana getirmektedir. Volkanik Kars Platosu, Doğu Anadolu'daki en verimli otlak arazilerinden biridir[1025]. Platonun stepleri ve dağların yamaçlarındaki dağ stepleri hayvancılık ve yaylacılık faaliyetleri açısından oldukça önemlidir[1026]. Burada kışın ısı, -20 derece ve zaman zaman bu ısının daha da altına düşer. Bu plato güneyinde Aras Nehri, doğusunda ise Arpaçay'ın dar ve vadisiyle sınırlanmıştır. Bu paltodaki en alçak yer, deniz seviyesinden yaklaşık 1250 m. yükseklikte yer alır. 3111 m. yüksekliğe sahip, Allahüekber Dağı ve Hacıhalil, Alaca, Akbaba, Üç Oğlan ve Büyük Yahni gibi sönmüş volkanlar dizisi, bu platoyu oldukça düz birkaç alana bölmektedir. Kars'ın kuzeyindeki bölge daha yüksek ve

[1021] Sözer 1972, 6-7; Yakar 2007, 337.
[1022] Hopkins 2002, 19; Yakar 2007, 337.
[1023] Koşay 1973, 41; Tarkan 1973, 19.
[1024] Sevin 1989, 52-53; Hopkins 2002, 20.
[1025] Sözer 1972, 7.
[1026] Atalay 1983, 170.

belirgin bir rölyef gösterir. Bu coğrafyanın en önemli özelliklerinden biri Ardahan volkanik ovasıdır. Allahüekber Dağı'ndan doğan Kuruçay (Kura) nehri, bu ovayı geçerek vadisi boyunca Ardahan ve Çıldır arasında verimli arazi parçaları sunar. Bu ilçelerde Erken Tunç Çağı'na ait yerleşim yerleri, Erzurum ve Erzincan illerinde olduğundan daha yoğun bir dağılım göstermektedir. Erzurum, Tercan ve Erzincan kapalı havzaları, Aras Vadisi'nin batısı ve Aşkale Ovası'nın güneyinde yer alan Vican ve Pekeriç Ovaları'nı da sulayan Karasu nehrinin akış yönünde uzanmaktadır[1027]. Kuzeydoğu Anadolu'nun başlıca gölleri, Çıldır, Kenarbel (Hozapin) ve Kemerlidağ'dan inen bir heyelan kütlesi sonucu oluşan, 8 km^2'lik Tortum Gölleri sayılabilir. Bunların dışında bazı küçük göllerin varlığı da dikkat çeker: Aygır, Çengli, Kuyucuk ve Mişko gölleri gibi[1028].

Kuzeydoğu Anadolu'da, Erzurum Ovası'nın doğusundan başlayıp Pasinler, Horasan, Kağızman boyunca Aras vadisini takiben Iğdır Ovası'na kadar olan alanda step vejetasyon hâkimdir. Bununla birlikte, Horasan-Pasinler arasında kahverengi step toprağı görülmektedir. Sub-alpin ve alpin çayır formasyonu, karasallık etkisine bağlı olarak 2500 m.'nin üzerindeki dağlık alanlarda başlar. Step bitki örtüsünün bitimi ile dağların üst kısımlarında meşe ormanları görülür. Tunceli, Bingöl ile kuzeyde Tercan ve Aşkale'ye kadar olan alanlarda ise meşe birlikleri saf ve yer yer de ardıçlarla karışık bulunur[1029].

Ardahan civarında yapılan yüzey araştırmaları verimi Ardahan Ovası'nın M.Ö.III.binyıldan beri yerleşim gördüğünü göstermektedir. Ancak burada ve daha kuzeyde Artvin civarında çoğunlukla yerleşik mi yoksa yarı göçebe toplulukların mı yerleştikleri belli değildir. Ancak yörenin Urartu Dönemi boyunca olduğundan daha yoğun yerleşim gördüğü yapılan çalışmalara bakılarak söylenebilir[1030].

Ardahan'ın doğusunda, kabaca bir üçgeni andıran derinliği 130 m. olan ve 120 km^2'lik Çıldır Gölü'nün doğu kıyısı, kısıtlı taşıma kapasitesi nedeniyle yoğun yerleşim görmemiştir. Esas itibari ile bir lav Seddi gölü olan Çıldır, yükseltisi 1960 m. olup, doğusundan Akbaba Dağı (2781 m.), batısından Kısır Dağı (3192 m.) kütleleriyle çevrilmiştir[1031]. Az sayıdaki köy toplulukları, esasen çobanlıkla geçinir,

[1027] Yakar 2007, 337.
[1028] Sözer 1972, 9; Sözer 1973, 31.
[1029] Atalay 1983, 172-173.
[1030] Köroğlu 1997, 369-395; Köroğlu 1998, 127-156
[1031] Sözer 1972, 10.

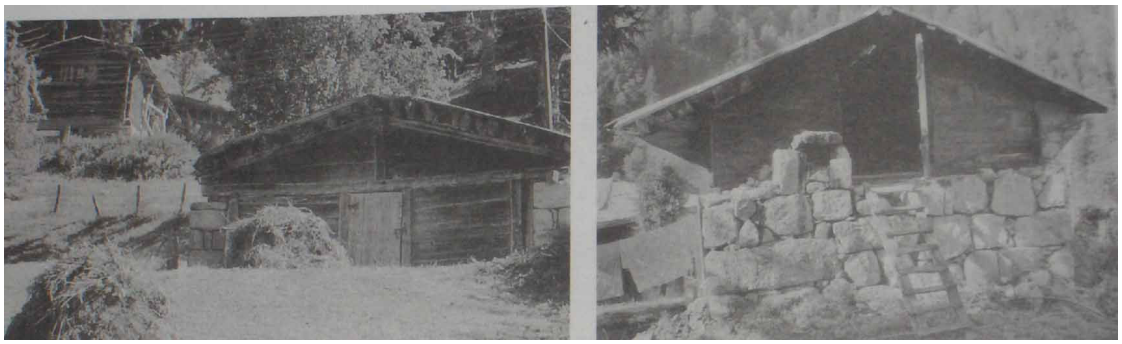
ancak belli bir dereceye kadar da tahılların kuru tarımı ile uğraşır. Göle bakan dağlar ve tepelerde yazlık otlaklar vardır. Bazı köylerin tatlı su gölünün kenarında yer almasına rağmen, bölgedeki yağış miktarının yüksek olması nedeniyle, sulu tarım yapılmaz[1032].

Kuzeydoğu Anadolu, toplumsal yapı bakımından Türkiye'nin birçok bölgelerine göre belirli bir ayrılık gösterir. Daha çok dil ve din konusunda görülen farklılaşma, bölgede mevcut olan aşiret halindeki toplumsal örgütlenmelerden kaynaklanmaktadır[1033]. Genelde Pers, Arap, Ermeni ve Türk dilleri konuşulmakla birlikte, din olarak Hıristiyanlık ve Müslümanlık bölgede yayılmıştır[1034].

Doğu Anadolu'nun Erzurum-Kars bölümünde yer alan oldukça uzun yerleşim tarihine sahip bazı kırsal yerleşmeler, demografik ve sosyo-ekonomik değişikliklerin köy mimarisini nasıl etkilediğini göstermektedir. Bu durum özellikle bir etnik topluluğun terk edip, bir diğerinin yerleştiği köylerde ya da bir arada yaşayan etnik grup bileşimlerinde oluşan değişikliklerde gözlemlenmektedir.

Çetin karasal kışların olduğu bölgelerde sürekli yaşayan köy topluluklarının çoğu, evlerinin duvarlarını kalın inşa ederler. Çok rüzgârlı yerlerde, kuzeye bakan duvarlar diğerlerinden daha kalın örülüdür. Ayrıca soğuk kuzey rüzgârlarından korunmak ve güneş ışığından daha fazla yararlanmak için yatak odaları, sundurmalar, açık faaliyet alanları, hayvan barınakları ve hatta sebze tarlaları güneye bakar. Çok düşük ısılar ve güçlü rüzgârların etkisini asgariye indirebilmek için, pencereler ve kapılar çok küçük ve mümkün olduğunca az sayıda bırakılırlar. Kerpiç ve ahşaptan yapılan evlerde zor yerleştirilmeleri nedeniyle, pencere çerçeveleri yerine ahşap kepenkler tercih edilir. Karla örtülü günlerin yıllık ortalama sayısı 110-120 gün arasında değişen, aşırı soğuk bölgelerde, daha yüksek vücut ısılarından faydalanabilmek için hane halkının zemin katı hayvanlarıyla beraber paylaşması, adet haline gelmiştir[1035] (Resim 128).

[1032] Yakar 2007, 347.
[1033] Sözer 1972, 22; Hopkins 2002, 21.
[1034] Hopkins 2002, 21.
[1035] Sözer 1972, 7; Yakar 2007, 343.

Resim 128. Kuzey Doğu Anadolu'da konut yapımında ahşabın yanında taş malzeme kullanımı, Yakar 2007, 140.

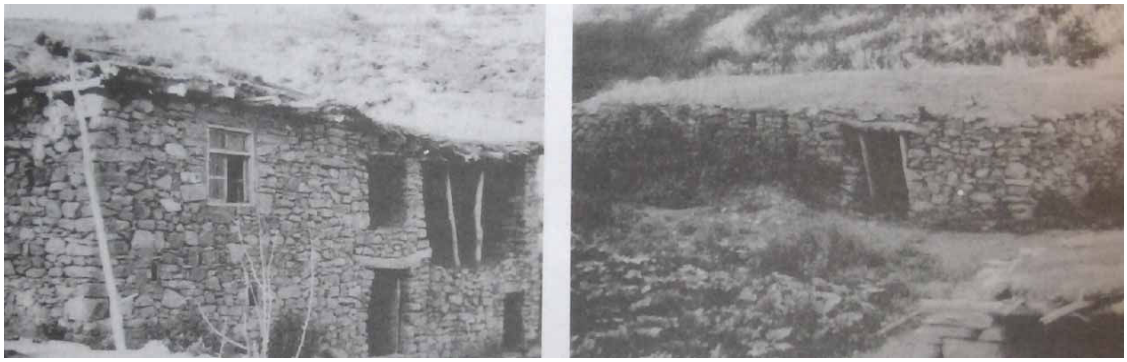
Bölgede kırsal alanda bulunan meskenler, genellikle tek katlı, düz toprak damlı ve taş meskenlerden ibarettir. Ova kenarlarında bulunan köyler, çevrelerinde bulunan taş malzemeden kolaylıkla yararlanmışlardır. Bu taş malzemeler, genellikle volkanik tüf, aglomera ve bazalttan ibarettir. Ev duvarları yerli gelenekler ve taş bulma faktörüne göre, taş ve kerpiçten ortalama 75 cm. kalınlığında inşa edilir[1036].

Doğu Anadolu'nun bu kesiminin şiddetli depremlere maruz kalmasına rağmen[1037], güçlü sarsıntılara karşı dayanıklı olmayan bu mimari tarza hala bölgenin çoğu yerinde rastlanmaktadır. Düz toprak damlar 20-30 cm. kalınlığında ve çok ağırdır. Her ne kadar çökmemeleri için sürekli olarak temizlenmeye çalışılsa da, yine

[1036] XVII. yüzyılın ikinci yarısında Erzurum'u ziyaret eden Tavernier, ovadaki meskenlerin ahşap olduğunu kaydetmiştir. Yine XIX. yüzyılın başlarında başka bir seyyah, P.Amedee Jaubert, Erzurum'da kır meskenlerinin ağaçtan inşa edilmiş olduğunu ve pek verimli Erzurum Ovası üzerinde yüzden fazla köyün yer aldığını bildirmektedir. Ancak her iki seyyahın da yanılmış olduğu, yakın devirler bir tarafa, prehistorik çağda bile, yörede ağaç meskenlerin bulunmadığı, Karaz, Pulur ve Tufanç gibi yerleşim yerlerindeki kazılar göstermiştir. Bu iki seyyahın aksine bir başka Fransız seyyah, Tournefort XVIII. yüzyılda Erzurum'da odunun çok pahalı ve nadir olduğunu, çam ormanlarının şehirden iki-üç günlük mesafeden getirildiği, Erzurum'un ağaçtan yoksun bir görünüme sahip olduğunu belirtmiştir. Tournefort, ayrıca söz konusu tarihte Erzurum'daki köy evlerinin tamamen basık, yarı yarıya toprağa gömülmüş olduğunu ve kerpiçten inşa edilmiş olduğunu belirtmiştir. Sözer 1970, 42-43.

[1037] Erzurum ve çevresinde tespit edilen epirojenik fay hatları ve tektonik çukurluklardan bir çoğu, sismik bakımdan etkin bir durumdadır. Tarihi çağlar boyunca gerçekleşen depremlerin bölgede can ve mal kaybına neden olduğu bilinmektedir. Erzurum yöresinde gerçekleşen bazı depremler; 1263, 1418, 1482, 1584, 1659, 1766, 1781, 1783/1784, 1790/1791, 1794, 1844, 1850, 1852, 1859 (Erzurum şehri içinde ve Pasinler köylerinde geniş hasar, birkaç yüz ölü, şiddeti tahminen: X), 1861, 1866, 1868, 1877, 1898, 1901, 1906, 1912, 1924, 1928, 1937, 1939, 1941, 1942, 1947, 1952, 1966 (Hınıs-Varto depreminde 2500 ölü) depremleri, Erzurum ve yöresinin birinci derecede deprem kuşağı üzerinde yer aldığını göstermektedir. Sözer 1973, 29. Ayrıca, 1983 yılında Erzurum-Kars'ta (VIII şiddetinde, 1155 ölü), 1984'te Erzurum-Balkaya'da (VIII şiddetinde, 3 ölü), 1988'de Kars-Ermenistan (X şiddetinde, 4 ölü), 1992'de Tunceli-Pülümür (VII şiddetinde, ölü yok), 1995'te Tunceli-Kığı (VI şiddetinde, 1 ölü), 1998'de Bingöl-Karlıova (VI şiddetinde, ölü yok), 2003'te Tunceli-Pülümür (VII şiddetinde, 1 ölü) ve Bingöl (VIII şiddetinde, 176 ölü), 2004'te Erzurum-Aşkale (VII şiddetinde, 9 ölü) ve Ağrı-Doğu Beyazıt'ta (VII şiddetinde, 17 ölü) çeşitli depremler olmuştur. www.koeri.boun.edu.tr/sismo, 20.03.2009.

de yığılan kar nedeniyle kışı daha da ağırlaşır. Uzun süren kış mevsiminin bitimiyle evin duvar ve damları onarılır[1038]. Bununla beraber, bölgede çok uzun ve şiddetli geçen kış mevsimi, meskenlerin birbirine yapışık, tek katlı ve hatta biraz da toprağa gömülmüş olarak inşasını zaruri kılmış olabilir[1039] (Resim 129).

Resim 129. Kuru taş duvarlardan inşa edilen evlerin, solda yaşanan alan, sağda ise samanlık ve hayvan barınakları olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır, Yakar 2007, 182.

IV.B.4.2. Karaz/Erzurum, Pulur (Erzurum), Güzelova (Tufanç/Turfanlı-Erzurum) ve Sos Höyük'te (Erzurum) Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar

Kuzey Doğu Anadolu'nun, özellikle de bölgedeki Erzurum yöresinin, kültür tarihindeki önemi ve potansiyeli ilk kez, Koşay tarafından vurgulanmıştır. Yine onun başkanlığında, Erzurum ili sınırları içerisinde yer alan ve 1942-1944 yılları arasında Karaz[1040], 1960 yılı yaz çalışmalarında Pulur[1041] ve 1961 yılı yaz çalışmalarında Güzelova[1042], sonrasında Sos Höyük'te[1043] bir dizi arkeolojik ve etnografik çalışmalar gerçekleştirilmiştir[1044].

[1038] Yakar 2007, 343.
[1039] Sözer 1970, 43.
[1040] Koşay-Turfan 1959, 349-413.
[1041] Koşay-Vary 1964, 1vd.
[1042] Koşay-Vary 1967, 1vd.
[1043] Sagona ve diğerleri 1995, 193; Hopkins 2002, 19 vd.
[1044] Yörede Koşay'ın önderliğinde başlatılan bilimsel çalışmalar, kendisinden sonra da devam etmiştir. Çalışmalardan en kapsamlı olanı, 2000-2003 yılları arasında Erzurum Atatürk Üniversitesi Araştırma Fon Saymanlığı'nın finansal desteğiyle ve aynı üniversitenin arkeoloji bölümü tarafından, Erzurum yöresi ölçeğinde yürütülen araştırma projesidir. "Geç Kalkolitik Çağdan Demir Çağı Sonuna Kadar Erzurum Bölgesi'ndeki Arkeolojik Yerleşimlerin Tespiti ve Tabakalanması" adını taşıyan projenin ilk aşamasını, Koşay'ın kazılarından ele geçen ve halen Erzurum Müzesi depolarında korunan malzemelerin tekrar ele alınarak yorumlanması oluşturur. Söz konusu proje kapsamında Karaz, Pulur

Karaz Höyük/Erzurum:

Konumu: Erzurum'un 16 km. kuzeybatısında ve Ilıca İstasyonu'nun 5 km. kuzeyindeki Karaz[1045] adlı köyde bulunmaktadır[1046]. Höyüğün güney tarafı Karasu Çayı'nın suladığı ovaya dönüktür. Çevresi hem ekin hem de otlak açısından zengin topraklarla kaplıdır. Höyük, üstündeki modern köy tarafından taş ve kerpiç toprağı çekmek amacıyla büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Höyüğün güney tarafından Karasu Irmağı geçmektedir. Karaz höyüğünün deniz seviyesinden yüksekliği 1768 m.'dir[1047].

Tarihçesi: Hayrullah Örs, 1941 yılında Hasankale Ovası'nda bulunan Sos, Tepecik ve Karaz Höyükleri'ni bilim dünyasına sunmuştur. Karaz Höyük kazıları, 1942 ve 1944 yıllarında iki ayrı dönemde birer mevsim olarak H.Z.Koşay ile K.Turfan tarafından yapılmıştır[1048].

Tabakalanma: Höyük 16 m. yüksekliğe ve 200 m. bir çapa sahip olmakla birlikte, köylülerin tarlalarına toprak taşıması, höyüğün malzemelerini yeni meskenlerin yapımında kullanmaları nedeniyle geniş ölçüde tahrip edilmiştir. Bu nedenle tabakalaşmayı net bir şekilde ifade etmek oldukça güçtür[1049]. İki tepe

---

ve Güzelova höyüklerinden ele geçen eserler tekrar incelenirken, projenin ikinci aşamasını ise müze çalışmaları oluşturmaktadır. Bu çalışmalar doğrultusunda Erzurum Müzesi depolarında korunan Karaz, Pulur, Güzelova höyüklerinden ele geçen yaklaşık 1500 malzeme, günümüz arkeolojik yöntemleriyle tekrar incelenmiştir. Ayrıca karşılaştırma amaçlı inceleme gezileri, Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'ne, Sivas, Malatya, Elazığ, Van Müzeleri'ne düzenlenmiştir. Kars Müzesi personel problemi nedeniyle gezilememiştir. Işıklı 2007, 325-332; Erzurum ve Pasinler ovalarında yüzey araştırmaları yapılmıştır 2001-2002 yıllarında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında bu iki ovadaki bir çok yerleşim yeri incelenmiş ve çalışmalara ait ilk veriler, 24. ve 25. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nda sunulmuştur. Karaosmanoğlu ve diğerleri 2003, 345-356; Karaosmanoğlu ve diğerleri 2004, 301-310.

[1045] Koşay, Karaz adının "kara" ve "arz" ın birleşmesinden oluştuğunu vurgulamıştır. Halk arasında höyüklere "kara" adının verildiğini, Kara Höyük 'ün (Kültepe) de bu şekilde adlandırıldığını ifade etmiştir. Erzurum tarihi araştırmacılarından A.Ş. Beygu, Karaz'ın vakıfnamelerde "Kara Arz" olarak yer aldığını belirtmiştir. Koşay, "Az" hecesi ile M.Ö.II. bin yılın ikinci yarısından itibaren metinlerinde geçen Kuzeydoğu Anadolu'da "Hayaşa" adı verilen ülkenin komşusu, "Azzi" ile ilişkili görmektedir. Koşay-Turfan 1959, 349. Diğer yandan etimolojik olarak bu görüş kanıtlanmış değildir. Can 2006, 197; Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu Selçuk Bey'in torunları, Tuğrul Bey ve İbrahim Yınal ile oğlu Tuğrul'un yeğeni Kutalmış Bey'in, M.S. XI. yüzyılda Anadolu'ya fetih için yaptıkları akınlarda Erzurum adının Bizans kaynaklarında "Kalikala" olarak geçtiği ve kalabalık, zengin bir şehir olduğu bilinmektedir. Tüm Anadolu'ya hâkim olabilmek için yörenin denetim altına alınması gerektiği ve bu amaçla da Erzurum Ovası'nda büyük savaşlar gerçekleştiği bilinmektedir. Sevim 1987, 31.

[1046] Koşay-Turfan 1959, 349; Koşay 1973, 53.

[1047] Koşay-Turfan 1959, 349.

[1048] Koşay-Turfan 1959, 349-350.

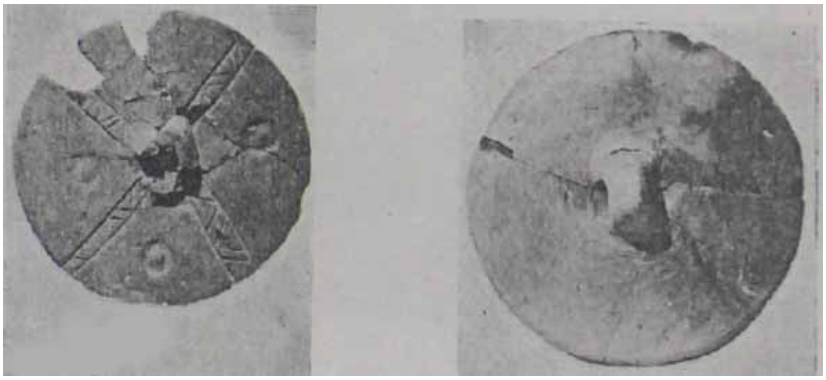
[1049] Koşay-Turfan 1959, 357.

etrafında toplanan höyüğün, güneyinde yapılan çalışmalarda Osmanlı, Selçuklu ve Bizans tabakaları tespit edilmiştir. Bu tabakaların altında aniden Karaz Bakır Çağı başlar. Kazıcılara göre, 15x20 m. ölçülerindeki B yarması 15 yapı temeli içermektedir[1050].

Karaz seramiğini kazıcılar, iki grupta ele almışlardır. İlki, tepeden itibaren (Bizans, Selçuklu, Osmanlı katmanları hariç) II. katmana kadar olan yüksekliklerde, diğeri 12.-15. katmanlar arasında bulunanlarla temsil edilir. İki grubu birbirine yaklaştıran en önemli özellik renklerinin monokrom ve yüzlerinin perdahlı oluşudur. Kazıcıların gözlemlerine göre ilk grup, yani daha geç katmanlara ait olanlar, kazıma, ince kabartmalı, yer yer noktalarla süslü siyah yüzlü perdahlı çanak, kase ve çömlek türü kaplar ve ocaklardır. Daha erken olduğu düşünülen ikinci gruptaki çanak, kase ve çömlek türündeki kaplar da (Kalkolitik olarak ifade edilen) kırmızı, siyah yüzleri ve kalın geniş kabartmalı veya oluklu bezemeleri ile özgünleşir[1051] (Resim 130 ; Resim 131; Resim 132).

Resim 130. Karaz Höyük/Erzurum, Siyah astarlı çömlek, Koşay-Turfan 1959, 391.

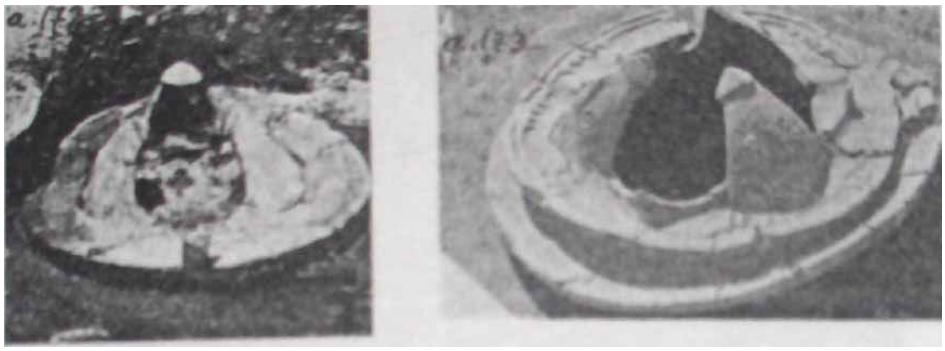

Resim 131. Karaz Höyük/Erzurum, Çömlek kapakları, Koşay-Turfan 1959, 399.

[1050] Koşay-Turfan 1959, 358.
[1051] Koşay-Turfan 1959, 359.

Höyüğün B yarmasının 7. ve 8. tabakalarında, yıkıntı halinde ele geçen 0,30 x 0,35 x 0,12 m. ölçülerdeki kerpiç kalıntılarından başka, höyüğün mimarisi hakkında arkeologlar, "kazılan yer dar olduğundan ve temeller buralarda dahi kısmen tahrip edildiğinden yapı planları hakkında açık fikir edinilememiştir. Ancak dikdörtgen bir plana sahip oldukları kabul edilebilir[1052]."

1942-1944 yılları arasında yürütülen kazılarda ortaya çıkarılan küçük buluntuları, kemik, taş ve pişmiş toprak olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür. Kemik eserleri biz, iğne, işlenmiş köpek dişi, boncuk, kancalı ok ucu ve ağırşaklardan ibarettir. Sileksten yapılmış bıçak, delici ve kazıyıcı türünden başka, taş ve pişmiş toprak ağırşaklar ve öğütmede kullanılan oval biçimli düz yüzeyli taşlar ve tokaçlar diğer buluntu grubunu oluşturur[1053].

Resim 132. Karaz Höyük/Erzurum, Karaz kültürüne ait taşınabilir ocaklar, Koşay-Turfan 1959, 397.

Işıklı'ya göre, Karaz'daki en erken malzemeyi (Karaz I) veren 2,5 m.'lik depoziti, Sos Höyüğün Sos VA, Sos VB ve Sos VC evreleri ile çağdaş olmalıdır. Bu paralellikte ağırlık, Sos VB (ETÇ I) ve Sos VC (ETÇ II) evrelerindedir. Bu grubun tarihi yine Sos Höyüğün radyo karbon tarihlemeleri ışığında M.Ö. 3000-2500 civarı olmalıdır. Yalnız bu noktada Karaz malzemesi içinde saptanan Geç Kalkolitik Döneme dair var olan izler, bu başlangıç tarihinin M.Ö.3500-3300 arası bir döneme değin geri çekilebilme olasılığının güçlü olduğunu gösterir. Bu durumda Erzurum yöresi ölçeğinde Karaz Kültürü'nün başlangıcını, M.Ö.IV.binyılın ortalarına değin geri çekmek olası görünmektedir[1054].

[1052] Koşay-Turfan 1959, 358.
[1053] Koşay-Turfan 1959, 361vd.
[1054] Işıklı 2007, 339.

Pulur Höyük (Erzurum):

Konumu: Pulur Höyük, Erzurum'un 20 km. güneybatısında bulunur. Pulur Çayı'nın sağ yanında ve ovadan 17 m. yükseklikte bulunan Pulur Höyük, çakıl ve kum birikintisinden oluşan doğal bir yükselti üzerinde olan orta boy bir tepedir ve deniz seviyesinden yüksekliği 1750 m.'dir. Üzerinde kurulu bulunan modern köy tarafından, çeşitli nedenlerle yer yer tahrip edilmiştir. Yakın çevresi verimli tarlalarla kaplıdır[1055].

Tarihçesi: Karaz kazılarından 14 yıl sonra, 1960 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi adına H.Z.Koşay ve H.Vary başkanlığında yaklaşık iki ay süren tek sezonluk bir kazı gerçekleştirilmiştir[1056].

Tabakalanma: Pulur Höyük'te kazılar, höyüğün batı eteğinde (A), tepe kısmında (B) ve doğu eteğinde (C) olmak üzere üç alanda gerçekleşmiştir. Bu alanlardan en büyüğü ise A alanıdır. Kazıda ana toprağa inilmiştir[1057]. IV. mimari yapı katının bulunduğu Pulur Höyük'ün, kısmen varlığını koruyan duvarlar ve duvar temelleri kadar çeşitli seviyelerdeki ocaklar yardımı ile tabakalanması tespit edilmiştir. I-IV. mimari katlarda basit çanak çömlekler ile birilikte Karaz tipi kabartma şeritler ve oluklarla süslü, siyah ve kırmızı boya astarlı çanak çömlek, Geç Kalkolitik Dönem'in ayırt edici özelliğidir. III. yapı katından sonra daha basit çanak çömlek hâkimdir. Bununla beraber, kabartma ve oluklu bezemeli kaplar ortadan kalkmış değildir. IV. mimari katta, ince ve çok iyi perdahlanmış, kabartma bezemeli kâseler bulunmuştur[1058].

2002 yılında höyüğün kuzeybatısında etek kısmında açılan bir sondaj çukurundan (A Alanı), Sos Höyük'ün Geç Kalkolitik Dönem seramik buluntularının önemli bir grubunu oluşturan "siyah açkılı seramik" örnekleri ele geçirilmiştir. Pulur'da gerçekleştirilen çalışma esnasında bu alandan radyo karbon analiz örneği alınmış ve analiz sonuçları bölge Kalkolitiği için en erken tarihleri (M.Ö.4220-4070) vermiştir. Bu sonuç, Erzurum yöresi için Orta Kalkolitik Dönem'in varlığını tartışılır duruma getirmiştir[1059].

[1055] Koşay- Vary 1964, 5.
[1056] Koşay- Vary 1964, 1vd.
[1057] Koşay- Vary 1964,13.
[1058] Koşay- Vary 1964,13-15.
[1059] Işıklı 2007, 340.

Güzelova (Tufanç/Turfanlı-Erzurum):

Konumu: Güzelova Höyük, aynı adı taşıyan ve Erzurum'un 15 km. kuzeydoğusunda, Dumlu ilçesine bağlı ova köyüdür. Deniz seviyesinden yüksekliği 1760 m.'dir. Doğusundaki Dumlu ve Tafta'dan sonra Erzurum Ovası, Gedik mevkiinde Pasinler ile birleşir. Fırat Nehri'nin kollarından Karasu, Güzelova Köyü'nün güney sınırlarını oluşturur. Koşay, Güzelova'nın ilk sakinlerinin sazlık ve bataklık bir bölgenin yanı başında yerleşim kurduğunu belirtmiştir[1060].

Tarihçesi: Güzelova Höyüğü, Atatürk Üniversitesi adına 16 Ağustos 1961'den 20 Eylül 1961 yılına kadar, H.Z. Koşay ile H. Vary tarafından kazılmıştır[1061].

Tabakalanma: Kazı raporlarına göre höyüğün ana toprağına ulaşılamamıştır. Aynı zamanda höyük toprağından ve yapı malzemelerinden mesken yapımında faydalanmak için köy sakinleri, höyüğü tahribata uğratmıştır[1062]. Höyüğün ulaşılan en son seviyesi, yüzeyin 14 m. aşağısıdır. Malzemenin gediği en alt seviye ise 12 m.'dir. Bu seviyeden gelen tek eser, süzgeç veya delikli kap olarak tanımlanan küçük kaptır. 11 m.'den geldiği bilinen dört adet kap örneği, Güzelova malzemesi içerisinde en erken özellikler gösteren örneklerdir. Karaz seramiğinin örneklerini yansıtan ve Karaz I'den bilinen bir çömlek, diğerleri ise omurgalı iki çanaktır. Bu gruptan farklı olarak, basit çanaklar olarak nitelendirilebilecek örnekler de bulunmuştur. Mal özellikleri bakımından bu çanaklar, Geç Kalkolitik Çağ seramik envanterinden bilinen, siyah açkılı malları anımsatmaktadır[1063].

Höyüğün malzemesi, Koşay ve Vary'ın ilk vermiş oldukları bilgiler doğrultusunda, sonrasında da 2000-2003 yılları arasında gerçekleştirilen, "Geç Kalkolitik Çağdan Demir Çağı Sonuna Kadar Erzurum Bölgesi'ndeki Arkeolojik Yerleşimlerin Tespiti ve Tabakalanması" adını taşıyan proje kapsamında yeniden değerlendirilmiştir. Güzelova Höyüğü, sunduğu malzeme bakımından Geç Kalkolitik Çağ ve hemen onu takip eden Karaz Kültürü'nün en erken örneklerinin geçtiği bir tabakanın varlığını düşündürmektedir. Özellikle omurgalı çanak örneği açık bir şekilde yerleşimde erken dönem Karaz Kültürü izlerinin ipuçlarını sunmaktadır[1064].

[1060] Koşay-Vary 1967, 6-7; Koşay 1973, 54; Koşay 1984, 30.
[1061] Koşay-Vary 1967, 1vd.
[1062] Koşay 1984, 31.
[1063] Işıklı 2007, 340.
[1064] Koşay 1973, 54-55; Koşay 1984, 30-31; Işıklı 2007, 340.

Erzurum yöresinde dört anahtar yerleşim olan, Sos Höyük, Karaz, Pulur ve Güzelova kazılarının ortaya koyduğu sonuç; Karaz Kültürü'nün Erzurum yöresindeki başlangıcıyla ilgili önemli bilgiler, günümüz arkeolojisinin sunduğu olanaklarla değerlendirildiğinde, söz konusu yerleşimlerin yörede lokal karakterli ve güçlü bir Geç Kalkolitik ve onu izleyen dönemde de Erken Tunç Çağı'nın varlığını kanıtlamıştır. Bu düşünceden hareketle, Erzurum yöresinde Karaz Kültürü;'nün biçimlenme süreci, Geç Kalkolitik Çağ ve hemen onun devamındaki Erken Tunç Çağı I dönemlerini kapsamalıdır ve bu dönem kabaca, M.Ö. 3500-3000 arasındaki yaklaşık beş yüz yıllık bir zaman dilimine yerleştirilebilinir[1065].

Sos Höyük (Erzurum):

Konumu: Sos Höyük, Erzurum ve Pasinler arasında Aras Nehri'nin bir kolu Deresuyu'nun kaynağında, iki hektarlık bir tepelik alanı kaplarken, Protohistorik döneme ait Transkafkasya ve Anadolu arasında kültürel bağlantıyı kanıtlayabilecek nitelikte kalıntılar barındırmaktadır[1066]. Deresuyu'nun her iki yanında da tarıma olanak sağlayacak kadar arazi parçaları bulunmaktadır. Sos Höyük, Pasinler'in 13 km. batısında, Erzurum'un 24 km. doğusunda sulak bir alanda, bugünkü Yiğittaşı Köyü'nün kuzeyinde bulunan modern Erzurum-Pasinler yolu üzerinde bulunur. Höyüğün bulunduğu doğal çevrede, 2000m.'nin üzerinde, tarıma elverişli topraklar görülmektedir. Höyük, yakınındaki modern köy tarafından taş ve kerpiç toprağı çekmek amacıyla büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Ayrıca, höyük toprağı doğal erozyon nedeniyle de tahribata uğramıştır[1067].

Tarihçesi: Sos Höyük'ün yeri, ilk kez K.Kökten'in yüzey araştırmaları ve H.Z.Koşay'ın Erzurum yöresinde Karaz, Pulur ve Güzelova kazılarını yürüttüğü dönemde haritalara işaretlenmiştir. 1987 yılında Atatürk Üniversitesi ile Erzurum Müzesi'nin bir mevsim süren kazısından sonra, 1994 yılında Erzurum Müzesi ortaklığında tekrar başlayan Sos Höyük kazılarına A.Sagona başkanlık etmiş, kazılar 2000 yılında da bitirilmiştir[1068].

[1065] Işıklı 2007, 341.
[1066] Sagona ve diğerleri 1995, 193.
[1067] Sagona ve diğerleri 1995, 194; Sagona ve diğerleri 1995, 33.
[1068] Sagona ve diğerleri 1995, 193.

Tabakalanma: Beş ayrı döneme ayrılan bir tabakalanma saptanmıştır. Kafkaslarla ilişkileri en iyi şekilde yansıtan veriler, yerleşmenin erken tabakaları Sos V (M.Ö. 3500/3300-2200) ve Sos IV'te (M.Ö.2200-1500) iki ayrı kültür olarak ortaya çıkarıldı[1069].

Resim 133. Sos Höyük (Erzurum), Erken Transkafkas çanak çömlek grubu, Sagona 2003, 48.

Bunlardan ilki, Kura-Aras ya da Erken Transkafkasya olarak bilinen kültür topluluğudur. Bu kültür, küçük ölçekli karışık tarım yapan, değişen oranlarda hayvancılık ve göçebelik hayatı süren dağ toplulukları ile temsil edilir. Bu toplumlar tam bir merkezi otoriteli hiyerarşisi olmayan, az sayıdaki statü eşyalarıyla belirlenen sınıflardan oluştuğu şefliklerden oluşurken yine bu topluluklarda yaşanan sosyal değişimin de çok yavaş gerçekleştiği sanılmaktadır. Bu kültürün egemenliği Son Kalkolitik Çağ'dan Orta Tunç Çağı'na kadar devam etmiştir[1070].

[1069] Sagona 2003, 48; Hopkins 2004, 48.
[1070] Sagona ve diğerleri 1995, 217.Sagona 1997 ve diğerleri 186.

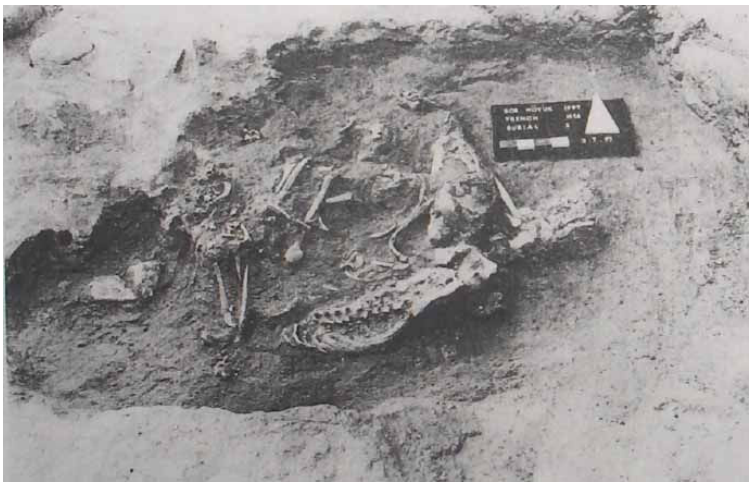
Resim 134. Sos Höyük(Erzurum), seyyar ocak, Sagona ve diğerleri 1996, 30.

Kura-Aras topluluklarının erken Hurrilerle ilişkili olduğunu öne süren araştırmacılar[1071], yine kökenlerini, her ne kadar yazılı kaynak olmasa da konuştukları dil bakımından da Kafkasya'ya dayandırırlar. Sos Höyük'te tabakalanma, Kura-Aras geleneğinin tüm zaman dilimlerini yansıtır. Höyüğün en üst tabakası Sos VA, bu geleneğin oluşum sürecini yansıtır. Bu tabakada bir bölümü ortaya çıkarılan, olasılıkla yerleşimin merkezini çevreleyen, yaklaşık 2,5 m. genişliğindeki taş duvar, buraya ilk yerleşen topluluklara ait olmalıdır. Duvarın asıl işlevi kesin olarak bilinmese de Son Kalkolitik Çağ içerisinde iki kez yenilenmiştir. Aslında bu çeşit bir çevre duvarı, her ne kadar Kura-Aras kültürüne ait olmadığı bilinse ve duvarın da M.Ö.III.bin yıllarda işlevini yitirmiş olduğu düşünülse de, yerleşimde güçlü bir Transkafkas etkisi göze çarpmaktadır. Söz konusu tabakada yürütülen kazılarla kerpiç ya da dal örgü tekniğinde inşa edilen dörtgensi, çukur dikdörtgen ve yuvarlak birbirinden bağımsız mimari yapılar bu etkilerden en önemlileridir. Genelde tek odalı olan evlerde bazen bir ön oda da görülür. Odalarda tabana yerleştirilmiş yuvarlak ocaklar olasılıkla ev içindeki tapınmanın da merkezini oluşturur. İnsan ve hayvan biçimli taşınabilir çömlek altlıkları, siyah ve kırmızı boyalı çanak çömlek parçaları ve çeşitli buluntular genelde oda içlerinde taban üzerinde yayılmıştır[1072].

M.Ö.2500 yıllarında Sos Höyük'te, yine doğu komşuları ile kültürel bağlantıları işaret eden bazı gelenekler bulunmaktadır. Bu geleneklerden en belirgin olanı ölü gömme geleneklerinde yaşanan değişimdir. Kura-Aras geleneğinin tipik özelliği olan ölüleri, düz, basit toprak çukurlara ya da taşla çevrili lahitlere gömme geleneği, söz konusu dönemde değişmiş, yerine ölülerini 2 m. derinliğinde çukurlara yatırıp üzerlerini 15 m.'ye kadar varan taş ve toprak yığınları ile örtmeye başlanmıştır. Kurgan adı verilen bu tümülüslerin hepsinin içi aynı mimari plana sahip değildir. Özenli bir cenaze ritüeli yapıldığını düşündüren mezarlarda, mezar hediyesi olarak değerli metallerden yapılmış kaplar ve dört ahşap tekerlekli bir araç

[1071] Alpman 1999, 96.
[1072] Sagona 1995 ve diğerleri 217;.Sagona ve diğerleri 1997, 186; Sagona 2003, 48.

bulunmuştur. Ölülerini bu şekilde gömen kültürlere, Transkafkasya'da tam zamanlı bir dizin veren Bedeni, Martkopi ve Trialeti gibi yerleşmeler örnek gösterilebilir[1073] (Resim 135).

Resim 135. Sos Höyük, Erken Transkafkas mezarı, Sagona ve diğerleri 1998, lev.2.

Sos Höyük bu tür mezarların, aradaki farklara rağmen Türkiye'deki ilk açık kanıtını oluşturur. Sos Höyük'te mezarlar taştan bir tümülüsün altında değil, yerleşmenin içerisindedir. İskeletlerden biri kollarının alt kısmı hariç parçalanmış olarak bulunmuştur. İskeletin kolları gövdenin üzerinde çapraz şekilde, doğru bir anatomik pozisyonda yerleştirilmiş ve kemikler sökülerek gövdenin bir tarafına yerleştirilmiştir. Diğer iskelet, biri ellerinde biri ise ayaklarında bulunan geyik boynuzu kancalardan anlaşıldığı kadarıyla bağlanmıştır. Bütün örneklerde, gömülerde bulunan ölü hediyeleri, iki bronz küpe, çanak çömlek veya taş ve deniz kabuklarından yapılan boncuklar Transkafkasya'dakileri hatırlatır. Aynı derecede öneme sahip diğer benzerlik ise gösterişli mezarların dışında, konutların iki odalı ve gösterişsiz yapılmalarıdır[1074].

Erken Tunç tabakalarında bulunan hayvan kalıntıları, Sos Höyük'te yaşayanların domuz dışında, bugün Yiğittaşı yakınındaki köylülerinkine benzer oranlarda karışık sürülere sahip olduklarını göstermektedir. Sürüde en fazla sayıda

[1073] Sagona ve diğerleri 1996, 37; Sagona 1997 ve diğerleri 186-187; Sagona 2003, 48; Yakar 2007, 357.
[1074] Sagona 2003, 48.

olan koyunların keçilere oranı 3/1'dir[1075]. Anlaşılan domuz, beslenmede küçük rol oynamıştır. Çok az sayıda bulunan diğer evcil hayvanlar arasında at, köpek ve tavuk gelmektedir[1076]. Avlanan vahşi hayvanlar arasında ise yabani domuz, kahverengi ayı, yabani koyun, kızıl geyik, kızıl tilki, yabani tavşan, yabani keçi ve yabani öküz sayılabilir. Vahşi hayvanlardaki bu çeşitlilik, Erzurum Ovası'nın kısmen ormanlarla kaplı olduğunu düşündürür.

Erken Tunç Çağı'nda Sos Höyük'te taş işçiliği üretiminde kullanılan ilk materyal obsidyen iken obsidyenin kullanımının Sos Höyüğün her kültür tabakasında yaygın olduğu, ele geçen toplam on bin adet obsidyen parçasına bakılarak söylenebilir. Bu onbin obsidyenin iki bin beş yüz adedi, Erken Tunç Çağı'na aittir. Bu endüstri, Pasinler'in kuzeyi Büyükdere'nin yanındaki 20 km.'lik uzaklıkta olan Aras nehrinden dökülen alüvyal obsidyenlerin oluşturduğu bol miktarda kazıyıcılardan oluşur. Bu dönemde birbirleriyle uyumlu ve aynı özellikler gösteren taş bıçaklar bulunmuştur. Bu buluntulardan biri kullanımdan dolayı parlaklık gösterirken, bu özelliği taşıyan aletlere Koşay'ın Pulur, Karaz ve Güzelova'da yapmış olduğu kazılarda da rastlanılmıştır[1077].

Erzurum yöresinde Karaz, Pulur, Güzelova ve Sos Höyük gibi tüm Doğu Anadolu Bölgesi Erken Tunç Çağı kültürlerini anlamlandırmada anahtar yerleşim yerleri olma özelliğinde olan höyüklerde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda, elde edilen bilgiler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, günümüzde bölgede yaşayan kırsal kesimlerdeki aşiret yapısı gösteren kültürlerle, temelde coğrafi zorunluluklardan kaynaklanan nedenlerle bazı benzerlikler taşıdığı düşünülebilir.

M.Ö.IV.binyıl ortalarından itibaren bir değişime ve bölgeler arası ilişki ağına dahil olmaya başlayan Erzurum yöresi, daha çok geniş otlak potansiyeli ile hareket halindeki hayvancı-çoban topluluklarına ev sahipliği yapmaktaydı. Erzurum yöresi gibi kuzeydeki dağlık yüksek coğrafyanın hareket halindeki çoban toplulukları, güneyin zengin kentli topluluklarının taleplerini karşılamada önemli figüranlar durumunda olmalıydılar. Başta metal olmak üzere her türlü hammadde yoksunu zengin güney ile hammadde zengini dağlık kuzey arasında kurulan bu erken ilişki

[1075] Sagona 1997, 190.
[1076] Sagona 1997, 191.
[1077] Sagona 1996 ve diğerleri 49; Sagona ve diğerleri 1998, 36.

ağı[1078], bir süre sonra tarih sahnesinde yerini alacak büyük bir kültürel kompleksin de hazırlayıcılarından biri olmalıdır[1079].

Bölgenin Erken Tunç Çağı'nda "kültürel bir birlik" içinde olduğu, yapılan çalışmalar sonunda görülmüştür. Kura-Aras, Erken Transkafkasya, Karaz ya da Khirbet Kerak Kültürü olarak bilinen bu kültür, kabaca M.Ö.IV.binyıl sonlarından M.Ö.II.binyıl başlarına kadar tüm Kuzeydoğu Anadolu'da etkisini sürdürmüştür[1080]. (Resim 136) Kurgan tipi mezarlar ve onlardan ele geçen boyalı seramikler bölgenin en azından bir kısmının bu dönemde Kurgan Halklarına[1081] ev sahipliği yaptığını göstermektedir[1082]. Bu coğrafyada gözlemlenen en az iki bin yıllık barış dönemi, Sos Höyük'ten elde edilen sonuçlara göre, Hititlerin bölgeye girmeye çalışması ile bozulmuş, ancak Anadolu ve Kafkasya arasındaki kültürel ve ticari ilişkiler devam etmiştir[1083].

[1078] M.Ö.V.binin ikinci ve IV.binin ilk yarısına tarihlenen ve Mezopotamya'nın dışında Mezopotamya'da Umman Körfezi'nin güneyi, İran ve Suriye dahil olmak üzere, Anadolu'da Kilikya Ovası ve Göksu Vadisi yoluyla İç Anadolu'ya diğer yandan Ceyhan, Elbistan Ovaları ve Asıl Fırat Vadisi boyunca Altınova'ya kadar yayılmış olan Obeyd Kültürü'nün, Altınova'daki varlığı, güneyin zengin maden kaynaklarından yararlanmak olduğu vurgulanmıştır. Esin 1986, 81-91.

[1079] Işıklı 2007, 341-342.

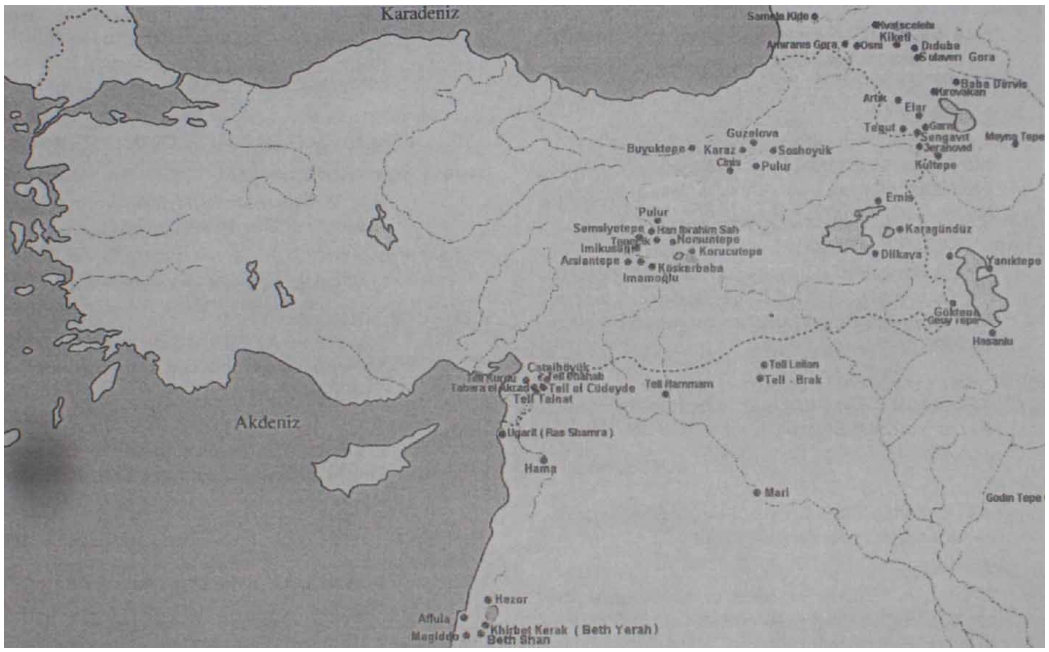
M.Ö. III. binyılın başında Transkafkasyalı grupların Doğu Anadolu Bölgesi'nde kendisini hissettirmesi ile güneyin kolonici kenti Uruk'un bölgedeki etkisi gözle görünür biçimde azalmıştır. Bu dönemden sonra, Aşağı Mezopotamya kent merkezleri, ihtiyaçları olan hammaddeleri sağlayabilmek için dikkatlerini doğuya çevirmiş ve İran toplulukları ile örgütlü tabana dayanan yeni bir ticaret geliştirmişlerdir. Frangipane, Urukluların doğuya yönelmelerini, bölgeye giren Transkafkasyalı yarı göçebe unsurların mal akışının denetimini sağlamakta yetersizliği ile yine kuzeyde yaşanan devletleşme sürecinin doğurduğu iç kriz ortamına bağlamaktadır. Frangipane 2002, 294.

[1080] Ünal 2002, 160; Yaylalı 2007, 165.

[1081] Bu kültürün mensuplarının, temel ekonomisi göçebe-hayvancılıktır. Ana yurtları Hazar Denizi'nin kuzeydoğusudur. Gimbutas'a göre Sovyet Türkistanı ve onun da ötesinde Aral Gölü'nün güneyinde Canbaş 4 kurganı ilk Kurgan kültürünü temsil eder. M.Ö.III.binyıl İskitler ve daha sonra Kimmerler bu kültürün en önemli temsilcisi olarak tanımlanmıştır. Koşay 1973, 45.

[1082] Ünal 2002, 157; Can 2007, 191; Işıklı 2007, 325.

[1083] Ünal 2002, 160.

Resim 136. Karaz Kültürü'nün yayılım alanı, Yaylalı 2007, 186.

M.Ö.IV.binyıl ortalarından itibaren, Yakındoğu'nun dağlık yüksek kesimlerinde kendini gösteren bu "kültürel birliktelik" uzunca bir süre arkeologları meşgul etmiştir. El yapımı, kazıma-kabartma bezemeli, son derece iyi açkılanmış monokrom bir seramik geleneğine, yuvarlak, kare veya dikdörtgen planlı kerpiç veya çamur-dal örgü tekniğinde bir mimari geleneğe, taşınabilir ocak gibi pişmiş toprak objelere sahip olan ve yarı göçebe karakterli bu kültürel kompleks[1084] Kuzeyde Büyük Kafkas Dağları'nın kuzeyinden[1085], güneyde Filistin-Levant düzlüklerine[1086], doğuda Van-Urmiye Havzası'nın[1087] verimli topraklarına ve Azerbaycan'ın

[1084] Işıklı 2007, 325; Yaylalı 2007, 165-181.
[1085] Kafkasya'da bilinen başlıca Erken Tunç Çağı yerleşimleri, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bölgelerinde bulunmuştur. Gürcistan'da, Şulaveri Gora, Samele Klde, Amiranis Gora, Osni, Kvatsçelebi, Khizanaant Gora, Beştaşeni, Sadakhlo, Kiketi, Trialeti, Tetri Tsgaro, Didube, Kulbakebi, Tash Bash, Barmaksız, Samshvilde, Treli, Koda, Gaitmazi, Dangreulis Gora, Zveli, Sioni, Zemoavchala, Zghuderi ve Tqviavi'dir. Yaylalı 2007, 170. Ermenistan'da, Şengavit, Şreş Blur, Mokhra Blur, sev Blur, Garni, Kirokovan, Jerahovid, Keghzyak Blur, Mashtots Blur, Artik, Elar ve Aragat yerleşimleri sayılabilir. Yaylalı 2007, 171. Azerbaycan'da, Kültepe, Baba Derviş, Osman Bozu ve Meyna Tepe'de Erken Tunç Çağı'nı en iyi şekilde yansıtan yerleşimlerdir. Yaylalı 2007, 172.
[1086] Amik Ovası'nda, Çatalhöyük, Tell el Cüdeyde, Tell Tainat, Tell Dhabab, Tell Kurdu, Tell Matta, Bozhöyük, Terzi Höyük, Tutlu Höyük, Bağlama, Acarköy, Baldıran, Karatepe ve Mastepe yerleşimleri erken Transkafkasya kültürüne ait buluntular vermektedir. Yaylalı 2007, 172. Suriye-Filistin Bölgesi'nde, Ugarit (Ras Shamra), Tell Brak, Hama, Tell Leilan, Mari, Tell Hammam, Khirbet Kerak (Beth Yerah), Affula ve Beth Shan önemli merkezlerdir. Yaylalı 2007, 173.
[1087] Urmiye Gölü çevresinde Haftavan Tepe, Geoy Tepe, Hasanlu, Taliş, Yanıktepe, Godin Tepe, Ravaz ve Yahkvalı, bölgedeki dönem kültürü konusunda bilgi vermektedir. Yaylalı 2007, 172.

neredeyse tamamına, batıda ise İç Anadolu Bölgesi[1088] düzlüklerine değin ulaşan ve oldukça geniş bir coğrafyada varlık gösteren Karaz Kültürü, 1500 yıldan daha uzun bir süre varlığını devam ettirmiştir. Bu kültürün, önemli bir yayılım alanı da Doğu Anadolu[1089] ve özellikle de bu bölgede Erzurum yöresidir.

Erzurum merkezli Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin M.Ö.II.bin kültürlerinin, M.Ö.IV.-III.bin Karaz Kültürü'nün hem arkeolojik hem de etno-kültürel anlamda kesintiye uğramadan devam ettiğini savunan araştırmacılar[1090], söz konusu kültürün,

---

[1088] Sivas yöresinde, Hafik ve Zara'nın kuzeybatısında, Sivas'ın güneyinde Tatlıcak'ta, yine Sivas ilinin batısında Menteşe'de Karaz seramiği ele geçirilirken, Kangal ve Divriği çevresinde de son yapılan araştırmalarda, Erken Tunç Çağı I ve II örnekleriyle karşılaşılmıştır. Sagona 2003, 48; Yaylalı 2007, 169.

[1089] Bunlar kuzeyden güneye, Erzurum, Iğdır-Ağrı, Muş, Van, Elazığ, Malatya ve Sivas yöreleri olarak tanımlanabilir. Erzurum yöresinde Karaz Höyük, Pulur Höyük, Güzelova Höyük, Cinis Höyük ve Sos Höyük Erken Tunç Çağı'nda bölge kültürü konusunda bilgi edinmemizi sağlarken, Erzurum'un kuzey batı komşusu olan Bayburt ilindeki Büyüktepe Höyük de her ne kadar Erzurum ili sınırları içinde olmasa da coğrafi yakınlığı nedeniyle Erzurum yöresindeki yerleşimlerden biri olarak alınabilir. Sagona ve diğerleri 1995, 193; Sagona 2004, 137; Yaylalı 2007, 166.
Iğdır-Ağrı yöresinde, Gökçeli ve Yaycı yerleşimleri ile Ağrı Ovası'nda Yiğnitepe ve Musuri yerleşimlerinde Erken Tunç Çağı çanak çömleği ele geçmiştir. Yaylalı 2007, 167. Muş yöresinde, Üçdere (Oğonk), Kirtepe (Şeyhyusuf), Ayranı (Şeyhpirim II), Hunan, Türker Tepe (Sağkom Tepe), Girmakara (Alikirpun), Miğrakom, Körpeağaç (Dom), Hirtadom (Gaybeyan), Miğdi (Ziyaret) ve Tabanlı (Kirtakom) ile Murat Vadisi'nde Bulanık çevresinde Kekerli, Gümüşpınar (Pulur), Gülünova (Şeyhyakup), Bulanık, Erentepe'de (Liz) Erken Tunç Çağı I-II dönemlerine ait Erken Transkafkas karakterli seramikler ele geçirilmiştir. Yaylalı 2007, 167.
Van yöresinde, Bozbulut (Kömüs), Yeroluk (Pikllis), Suboyoz (Hınanz), Yürekli (Yekmal), Gerçavili (Girçay), Çukurbağ 4, (Orgönüş 4), Durugöze 1, (Tifnik 1), Elmakaya (Later), Mollankendi (Mollankent), Yağmurlu (Misaksin), Tepeköy, Dilkaya ve Ovapınar gibi Erken Tunç Çağı'na ait yerleşimler belirlenmiştir. Yaylalı 2007, 167. Malatya yöresinde, Hornovil, Sivrikaya, Hasartepe, Yeşilkale, Yukarısülmenli, Horomhan, İsaköy, Arslantepe, Karahöyük, İkinciler, Ören, Samanköy, Arguvan, Hekimhan, Akçadağ, Arslantepe, Gelinciktepe, Köşkerbaba, Şemsiyetepe yerleşimlerinden Erken Tunç Çağı seramikleri ele geçirilmiştir. Elazığ yöresinde, Hinsor, Uluova, Gölcük, Hankendi, Sarpulu, Kövenk, Sarsap, Tınazıt, Kehli, Hoğu, Hulvenk, Erzürük, Kuyulu, Tadım, Avcılı, Könk, Aşağı İçme, Pulur (Sakyol), Han İbrahim şah, Aşvan Kale, Taşkun Kale, Pağnik, Kalaycık, Tepecik, Tülintepe, Korucutepe, Değirmentepe ve Norşuntepe'de Erken Tunç Çağı Karaz/Erken Transkafkasya türü çanak çömlek buluntuları ele geçmiştir. Yaylalı 2007, 168-169.
Esin, Tepecik'te (Elazığ) Khirbet Kerak ya da Karaz türü çanak çömleğin Son Kalkolitik Çağ'dan itibaren gelişmiş bir şekilde karşımıza çıkmasını, bu kültürün kökeninin Doğu Anadolu'da aranması gerektiğini savunur. Esin 1979, 76. Ünsal 2008, 403.

[1090] Bölgedeki Erken Karaz etno-kültürel yapısı ile Geç Karaz etno-kültürel etnik yapının bozulmadan devam ettiği savunan araştırmacılar, M.Ö.III. binden itibaren Kuzey Mezopotamya'da bulunan yer ve şahıs adlarından takip edilebilmektedir. Buna en iyi örnek Hurrilerdir. M.Ö.III.binyılın ortalarında itibaren Eski Önasya'da Van Gölü ve civarı ile Yukarı Dicle Bölgesi'nde ortaya çıkmaya başlayan ve zamanla yayılmayı sürdüren Hurriler, M.Ö.II.binyılın ortalarında Eski Önasya'nın her yerinde görülmüşlerdir. Hurriler siyasi olduğu kadar, kültürel yönden de Mezopotamya ve Önasya dünyasına önemli katkılarda bulunmuşladır. Kimi araştırmacılara göre Subarilerle eşleştirilen Hurriler, Doğu Anadolu'nun kayıtlara yansıyan en eski halkı olarak bölgedeki egemenliğini Urartu'nun sonuna kadar korumuştur. Hurri halkları ve onların ilk yerleşim yerleri, Sümerce'de Su-bir, Akadça'da Subaru (Subartu) olarak anılmıştır. Hurri, bu halkın kendilerine verdikleri, Hitit metinleri haricinde sık anılmayan bir etno-terimdir. Bununla birlikte Hurri ve Urartu etnik kökensel bağlantıları konusunda yapılan çalışmalar sonucunda, Urartuca'nın Hurrice'nin geç diyalektiği olduğu ve bu iki dilin aynı kaynaktan geldiğini göstermiştir. Dolayısıyla bu konu üzerine yapılan analizler, Urartu'nun Hurri

Urartu Devleti'nin kuruluş aşamasında hatta Urartu içinde, belli ölçülerde Hurri olgusu temelinde de gözlemlemişlerdir. Bu kültür sürekliliği içinde Karaz Kültürü'nün sonrası ile Urartu'nun öncesi arasında kalan evre Geç Karaz evresi olarak adlandırılmıştır[1091]. Mevcut arkeolojik malzeme, Geç Karaz Evresi Erzurum halkının tarımla uğraştığını göstermektedir. Oval biçimli, 30-40 cm. uzunluğunda 20 cm. eninde bazalt öğütme taşları, avuç içini dolduracak boyutlarda, küresele yakın ve dikdörtgen prizma biçimli kum taşından ezgi taşları, tahıl artıkları gibi belge ve kalıntılar, bölge tarımcılığına işaret eden bulgulardır. Bundan başka bölge halkının hayvancılık faaliyetleri konusunda, bütün bilim insanları hem fikirdir. Kazılarda ele geçen hayvan kemiklerinin çeşitliliği ve çokluğu bu görüşü desteklemektedir. Bu veriler doğrultusunda, M.Ö.II.binyılda Erzurum yöresi ve çevresinde yaşayan halkın, yaz aylarında tarımla uğraşırken diğer yandan da hayvanlarını yüksek yaylalarda otlattıkları söylenebilir. Yaylalardaki, "kale" diye de tanımlanan etrafı taş duvarlarla çevrili ("sur"?) çevrilmiş ve muhtemelen yaz aylarında yaylacı çobanlar tarafından geçici barınaklar olarak kullanılan mekânlar, hayvancılık sistemin diğer bir parçası olarak değerlendirilebilir. İnsanlar, bahar mevsiminde ve yazın bir yandan hayvanlarını beslerken diğer yandan kış dönemi için gerekli besin stokunu da hazırlıyor ve depoluyorlardı. Aşkale'den Hasan Kale'ye uzanan Erzurum Ovası, Doğu Anadolu'nun en bereketli ve sulanabilir düzlüklerinden birini oluşturur. Bu nedenle, toprağı ekip biçmenin Tunç Çağı Erzurum halkı için ne denli önemli olduğunu tartışmak yersizdir. Ancak yine de, bölge ekonomisinde hayvancılığın, günümüzde olduğu gibi, çiftçiliğe göre daha belirleyici rol üstlendiğini söylemek mümkündür[1092].

Kuzeydoğu Anadolu'nun zorlu coğrafyasının uzun ömürlü kültürü olan Karaz Kültürü'nün, en karakteristik ve yaygın malzemesi hemen her prehistorik kültürde olduğu gibi seramiktir. Genelde el yapımı olan bu seramiğin içinde taşçık,

---

kökenine bağlanmasını gerektirmiştir. Bu durumda, sırasıyla Protourartu sürecinin, Geç ve Erken Karaz Kültürleri'nin Hurri bütünlüğünden soyutlanması mümkün değil görünmektedir. Sonuç olarak, M.Ö.IV.binin ortalarından hiçbir ciddi kesintiye uğramadan I.binin başlarına kadar süregelen Karaz Kültürünü, dil özellikleri bakımından en yakın olduğu Ural-Altay dil ailesine bağlanması gerekir. Alpman 1999, 96.

[1091] Binyılın tamamını kapsayan Geç Karaz Evresi tanımı, daha çok etnik ve kültürel bir süreçtir. Kafkasya literatürü içinde Kura-Aras (Kür-Araz) diye de ifade edilen Karaz Kültürü'nün Kafkasya ve Doğu Anadolu'daki varlığı M.Ö.3200/3000-2200/2000 yılları arasında görülür. Geç Karaz Evresi olarak adlandırılan bu döneme "Protourartu" dönemi de denilebilir. Daha çok sosyal-politik bir süreç olarak tanımlanan bu evre, binyılın ikinci yarısını kapsar. Güneri 2007, 268.

[1092] Güneri 2007, 269.

bitkisel kalıntılar, mika, kireç, deniz kabuğu ve obsidyen kırıntıları belli başlı katkılardır[1093]. Karaz seramiğinin diğer önemli özelliği kaliteli açkılanmasıdır. Açkı ve astar genelde seramiğin hem iç hem de dış yüzeyinde uygulanabilmektedir. Fırınlamadan hemen sonra kap yüzeyinin kemik, tahta ve deri gibi organik bir malzeme ile perdahlanması sonucu böylesine parlak ve pürüzsüz yüzeylerin elde edildiği düşünülmektedir. Karaz seramikleri arasında ayrıntılarında bazı farklar olsa da ana formları çömlekler, çanaklar ve küpler şeklinde gruplandırılabilir. Seramiklerin bezemesi üç şekilde yapılır; kabartma bezeme, kazıma bezeme, oluk-baskı bezeme ve oyma tekniği[1094] (Resim 137).

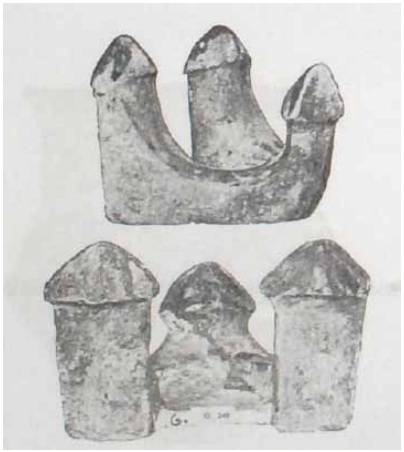

Resim 137. Karaz tipi çanak çömlek grubu, Frangipane 2003, 44.

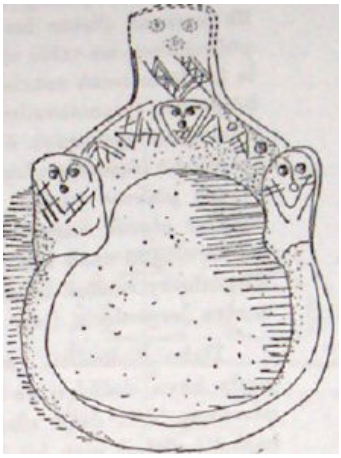
Karaz kültürünün bir diğer karakteristik malzeme grubu, ocaklardır. Sabit ve taşınabilir olmak üzere iki ana tipte karşımıza çıkan ocakları, özellikle Erzurum yöresinde Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren görmekteyiz[1095]. Bölgesel çeşitlilik sunan ocakları farklı form, boyut ve süsleme tekniği ile görmek mümkündür. Kültürün yarı göçebe yaylacı kimliğiyle de örtüşen taşınabilir ocakların, at nalı şeklinde olanlarla ya da üç tane boynuz şeklinde çıkıntıya sahip olanlarla Erzurum yöresinde sıklıkla karşımıza çıkar[1096]. Yuvarlak planlı evlerde ele geçen çoğunlukla kabartma teknikli bezemeleri olan taşınabilir ocakların bezeme tekniği, Doğu Anadolu Erken Tunç

[1093] Işıklı 2007, 328; Yaylalı 2007, 174.
[1094] Yaylalı 2007, 174-177.
[1095] Işıklı 2007, 329; Yaylalı 2007, 178.
[1096] Işıklı 2007, 329-330; Yaylalı 2007, 174-178.

Çağı kabartmalı seramikleriyle aynı karakteristik özellikler taşır[1097] (Resim 138; Resim 139).

Resim 138. Üç kollu, saç ayağı görünümlü ocaklar, Yaylalı 2007, 178.

Resim 139. Kilden at nalı biçimli taşınabilir ocak, Naumann 1975, 190.

Karaz kültürünün temsilcileri olan halkın, sahip olduğu dini inanışları hakkında kesin bilgi olmamasının nedeni, günümüze kadar yapılan çalışmalarda, tam anlamıyla Karaz Kültürüne ait bir tapınak ortaya çıkarılamamıştır. Özellikle Transkafkasya'daki kazılarda, ortaya çıkarılan bazı mekân ve alanlar, kazıcıları tarafından tapınak ya da kutsal alan olarak tanımlanmışsa da bu her zaman tartışma konusudur. Bu görüşün karşısında, Karaz Kültürü'nde dinsel aktivitelerin hemen her alanda görüldüğü gibi ev içi uygulamalar şeklinde gerçekleştirilmiş olabileceği konusu ise birçok araştırmacı tarafından kabul edilir. İki görüşün karşısındaki bir başka görüş de söz konusu aktivitelerin, hem ev içinde hem de ev dışında bulunan

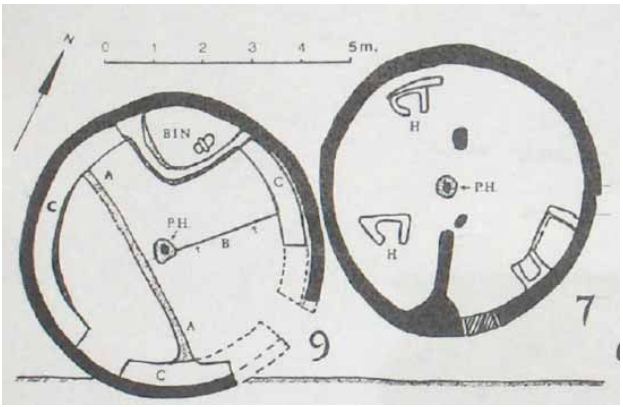
[1097] Yaylalı 2007, 178.

bir tapınakta gerçekleştirildiğini şeklindedir. Karaz kültürünün dini inanışları hakkında sahip olduğuz eksik bilgiler gibi bu kültürün mezar ve gömü gelenekleri konusunda da araştırmacılar fikir yürütmekten öteye geçemiyorlar. Ortaya konulan fikirler de genellikle Transkafkasya'dan elde edilen veriler doğrultusundadır. Bugüne değin Doğu Anadolu bölgesinde Karaz merkezlerinde yürütülen kazıların hiçbirinde bir mezarlık alanı tespit edilmemiştir. Tüm bunlara rağmen eldeki bilgiler doğrultusunda, Karaz Kültürü'nde mezarlar iki ana grupta ele alınabilir; ilki çeşitli form ve teknikte görülebile basit toprak mezarlar, diğeri ise Karaz sürecini izleyen dönemde Transkafkasya genelinde yaygınlaşacak olan kurgan tipi anıtsal mezarların prototipi olarak kabul edilebilecek olan kurgan gömüleridir. Yine sınırlı veriler ışığında, birkaç istisna dışında yerleşim dışı gömü uygulamasının olduğu söylenebilir. Bireysel ve kollektif gömülerin görülebildiği mezarlar, yapım tekniği ve form açısından da çeşitlilik gösterirler[1098].

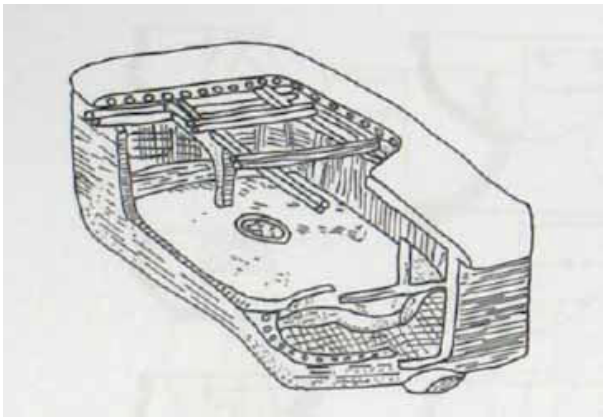
Yarı göçebe hayvancı halk gruplarının kültürü olduğu düşünülen Karaz Kültürü'nün mimarisinde iki plan tipi ile karşılaşmaktayız. Bu plan tiplerinden biri, yuvarlak planlı diğeri ise dikdörtgen-kare planlı yapılardır. Bu iki tipin de çeşitliliği söz konusudur. Örneğin, yuvarlak plan dışında oval ya da dairemsi plan, dikdörtgen-kare planda ise karemsi veya köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen-kare planların görülmesi mümkündür. Bu mimaride taş, kerpiç ve çamur-dal ve ahşap kullanılan başlıca materyallerdir. Karaz evinin standart bir mekân içi düzenlemesinde, merkezi konuma sahip sabit ocaklar, yine merkezi konuma sahip, çatıyı taşıdığı düşünülen ahşap destek kazıklarına ait olan çukurlar, farklı boyut ve işleve sahip olduğu

[1098] Sos Höyük (Erzurum) ve Arslantepe'de (Malatya) tespit edilen sınırlı sayıdaki mezarın Karaz Kültürü'ne ait olduğu tartışma konusudur. Arslantepe'de ortaya çıkarılan bir "krali mezar" buluntuları ve gömü gelenekleri ile dikkatleri toplamıştır. Mezar, Frangipane'ye göre; Arslantepe VIA evresinin yüksek rütbeli seçkin soylularından birine veya VIB1 dönemi ile birlikte bölgeye ve yerleşime yeni gelen pastoralist/hayvancı grupların savaşçı şeflerinden birine ait olmalıdır. Gömünün beraberinde 75 adet metal obje, çanak çömlekler ve çok sayıda boncuktan oluşan oldukça zengin bir hediye grubu söz konusudur. Arslantepe, krali mezarının genel buluntu grubu itibari ile en yakın paralellerinin, zengin mezar hediyeleri içeren Transkafkasya'daki Maikop Gömüleri/Kurganları olabileceğini düşünen Frangipane, kurgan tipi gömülerin Erken Transkafkasya Kültür kompleksinde görüldüğünü ve teknik açıdan Arslantepe örneğinin geleneksel Erken Transkafkasya Kültürü gömülerini andırdığını dikkat çeker. Frangipane 2003, 49.
Sagona ise Sos Höyük'te bulduğu iki mezarı Erken Tunç Çağı III dönemine (M.Ö.2500-2200) Bu gömülerden ilki, genel karakteristiği itibariyle Sagona'ya göre, Erken Transkafkasya geleneğinin izlerini taşıyan bir gömüdür ve basit bir çukur içine yapılmıştır. Diğer gömü ise 2 m. derinliğinde, kuyu şeklinde bir çukura yapılmıştır. Konturları bir çift geniş taş ile belirlenen mezarın içerisinden, Karaz Kültürü mezarlarında görülmeye alışılan, deniz kabuklarından yapılmış bir yüzük ele geçmiştir. Sagona ve diğerleri 1998, 33-35.

düşünülen kil platformlar, yine işlevlerinin farklı olduğu düşünülen içleri sıvalı veya sıvasız çukurlar ve sert sıvalı tabanlar söz konusudur[1099] (Resim 140; Resim 141).

Resim 140. Doğu Anadolu Erken Tunç Çağı ev planı, Yaylalı 2007, 187.

Resim 141. Köşeleri yuvarlatılmış, dikdörtgen-kare planlı ev çizimi, Işıklı 2007, 346.

Karaz Kültürüne ait toplulukların göçebe olup olmadıkları her zaman için tartışma konusu olmuştur. Bu tartışma daha çok, söz konusu kültürün daha çok çoban-göçebe mi, yoksa yerleşik-hayvancı bir yaşam ve geçim şekline mi sahip olduğuna dairdir. Bu konuda yapılan çalışmalar dikkate alındığında ortaya çıkan, bu halk gruplarının hiçbir şekilde göçebe-çoban olamayacaklarıdır. Diğer bir ifade ile Karaz Kültürü, dokusunda güçlü göçebe bileşenler taşıyan yerleşik ya da yarı yerleşik bir kültürdür. Bu toplulukların en önemli geçim kaynağı hayvancılık olmakla birlikte tarım, sadece toplulukların kendi ihtiyaçlarını karşılamak için

[1099] Işıklı 2007, 331.

yapılmış olmalıdır[1100]. Doğu Anadolu Bölge coğrafyası, hayvancılığa dayalı yaşam tarzı için vazgeçilmez olanaklar sunarken bölgeyi göçerler için cazip hale getirmiştir. Diğer yandan, kültürün şekillenmesinde ticaretin de önemli katkılar sağladığı düşünülmelidir[1101].

Doğu Anadolu'nun hammadde bakımından zengin yörelerine yerleşen Karaz toplulukları, Fırat Havzası'ndan bu hammaddelere yönelik bir talep geldiğinde bunları karşılayabilecek yeteneğe sahipti. Bu büyük coğrafi alan, Karaz, Pulur ve Büyüktepe gibi Transkafkasya ile Fırat Havzası arasındaki iletişimi sağlayan yerleşimlerin bulunduğu Erzurum yöresini içine alır. Gene bu bölgede yer alan Sos Höyük yerleşmesi de bu kültürün izlerini Kalkolitik Çağ'dan itibaren kesintisiz bir şekilde yansıtır[1102]. Bununla birlikte, Karaz Kültürü mensuplarının metal işlemeciliği konusu da diğer konular gibi tam olarak aydınlatılabilmiş değildir. Kültürün, metal üretimciliğine dair en erken verilerinin Transkafkasya merkezli olarak Erken Eneolitik Dönem'den itibaren bölgede saptanabildiğini ifade edenlerin karşısında, bu kültür mensuplarının daha çok seramik ile tanımlanabileceğini, metal üretimciliğinin ise söz konusu kültürü tanımlamada yetersiz kalacağı görüşündedirler[1103].

M.Ö.II.binyılda Hititlerin yöreyi ve yörede yaşayan halkları "Azzi-Hayaşa"[1104] adıyla tanıdığı Boğazköy metinlerinden bilinmektedir. Bölgenin coğrafi

---

[1100] Işıklı 2007, 332.
[1101] Yaylalı 2007, 165.
[1102] Sagona 2003, 49.
[1103] Işıklı 2007,331.
[1104] Azzi-Hayaşa ülkesinin bilinen en eski kavminin "Subar" adını taşıdığı ve Hurriler ile Urartular arasında akrabalık ilişkisi bulunduğu Koşay tarafından savunulmuştur. Koşay-Turfan 1959, 354; Koşay 1973, 45; Koşay 1984, 35.
Bu iki isim ya birbiriyle bağlantılı iki hükümdarı olan iki ayrı politik varlık ya da bir aşiret konfederasyonu olarak işleyen tek bir politik varlığın coğrafi açıdan farklı bölgelere yayılmış, farklı isimler taşıyan parçaları olmaları gerekir. Bunun yanında Azzi-Hayaşa aşiretleri Hurrice ya da Kuzeybatı Kafkas grubuyla bazı akrabalıkları olan bir dil konuştuğu varsayılabilir. Ancak birkaç özel erkek ve tanrı ismine bakarak, tam olarak nasıl bir dil konuştuklarını anlamak olanaksızdır. Yakar 2007, 374.
Erzurum-Erzincan yaylalarındaki II.bin yerleşmelerinin seyrekliği göz önünde bulundurulduğunda, Azzi-Hayaşa topluluklarına ait sürekli yerleşmelerin Karadeniz Bölgesi'nde yer almış olabileceği düşünülebilir. Kuzeye bakan dağ vadileri de dahil olmak üzere, Karadeniz kıyısının çok daha ılıman iklimi, ideal kışlık habitatlar sunmuş olmalıdır. Genellikle, Giresun'la eşitlenmek istenen Azzi şehri Aripşa da, Azzi-Hayaşa'nın kuzeyindeki topraklar için bu öneriyi destekler niteliktedir. Yakar 2007, 375.
Azzi-Hayaşa'nın aşiret toplumları, büyük bir ihtimalle sülaleler halinde köylerde yaşayan geniş ailelerden oluşuyor ve yoğun hayvancılık ve buna ek olarak da tarımla uğraşan yarı göçebe çoban toplulukları idi. II. Murşili'nin bozguna uğrattığı Azzi'den 3000 adamı NAM.RA olarak götürmek yerine ordusuna katmış olması, bu aşiretteki erkeklerin iyi bir savaşçı olduklarını ve çiftçi olarak pek

yapısı ve iklimi konusunda az bilgiye sahip II.Murşili, Güneydoğu Anadolu'da bulunduğu sıralarda, sonbaharın gelmiş, kışın yaklaşmış olmasına rağmen, Azzi-Hayaşa'ya sefer düzenlemek istemiş ancak bu isteğinden, bölgeyi çok iyi tanıyan komutanları II.Murşili'yi zorlukla vazgeçirmiştir. Bununla birlikte I.Şuppiluliuma dönemine ait, M.Ö.1365 tarihli Hitit tabletinde de Hititlilerle Hayaşalılar arasındaki savaş ve barış ilişkisinden bahsedilir[1105]. Ancak II.binyıl Anadolu'sunun en büyük gücü olan Hititlerin, Azzi-Hayaşa coğrafyasına, özellikle de Erzurum yöresine hiçbir zaman nüfuz edemediklerini, bölgede yapılan arkeolojik araştırmalar göstermiştir[1106] (Resim 142).

Resim 142. M.Ö.II. binyıl Kuzeydoğu Anadolu halkları, Ünal 2002.

Hitit kaynaklarında Azzi-Hayaşa olarak adlandırılan bölge, Orta Asur Dönemi'nde "Daiaeni" olarak anılmaktadır. Yazılı belgelere bakıldığında, Asur orduları, Fırat'ın kaynağına (kaynak Karasu ise, sözü edilen bölge Erzurum Ovası'dır) kadar olan tüm Uruatri ve Nairi Ülkeleriyle kanlı savaşlara

---

de işe yaramadıklarını gösterir. Muhtemelen Azzi-Hayaşa'nın kırsal kesimi Kaşka aşiretlerindekine benzer bir aşiret sistemi halinde örgütlenmişlerdir. Yakar 2007, 375.

[1105] Yakar 2007, 374.

[1106] Koşay-Turfan 1959, 354; Koşay 1964, 6; Ünal 2002, 157-158.

girmişlerdir[1107]. I.Salmanasar Dönemi'nde[1108] (M.Ö.1274-1245) bu bölge Asur kayıtlarında "Uruadri", I.Tukulti-Ninurta (M.Ö.1244-1208) ve I.Tiglat-Plaser (M.Ö.1115-1077) Dönemi'nde, "Nairi" olarak adlandırılmıştır[1109] (Resim 143).

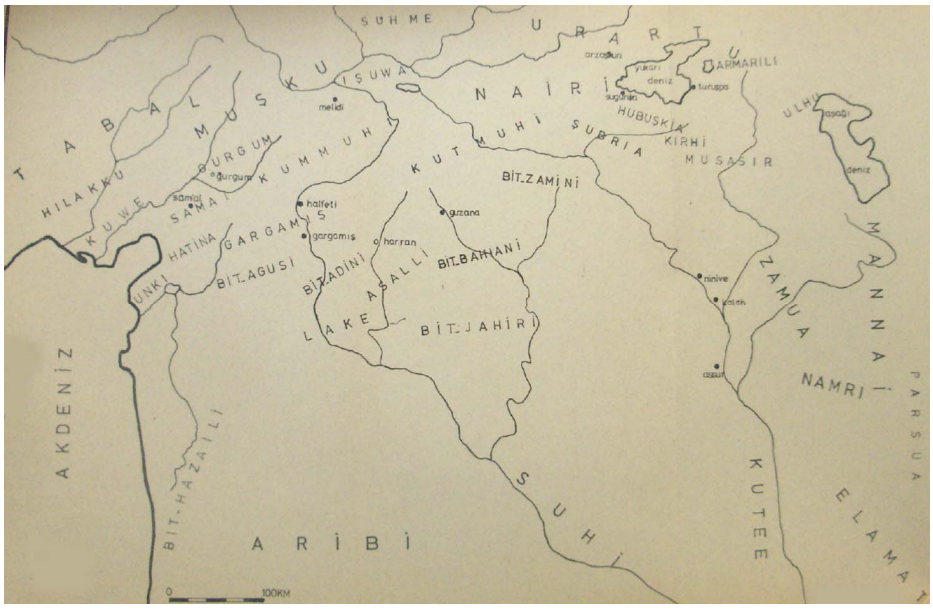
Uruadri adının tarih sahnesine çıktığı M.Ö.1274 yılından M.Ö.858 yılına kadar olan yaklaşık 400 yıllık dönem Urartu Krallığı'nın "kuruluş yılları" olarak bilinir. Uruadri-Nairi beylikleri, M.Ö.IX.yüzyılda bir araya gelerek, merkezi Tuşpa (Van) olan Urartu Devleti'ni kurmuşlardır. M.Ö.VII.yüzyılın ortalarına kadar en geniş sınırlarına ulaşmış bulunan Urartu Devleti, yüzyılın sonlarından itibaren Asur Devleti'nin dışında yeni bir düşmanla karşı karşıya kalmışlardır. Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan ve Asya'dan göç eden İskitlerin baskılarına dayanamayan Kimmerler, Urartuların kuzeybatı sınırlarına dayanır. Urartu Devleti'nin siyasi birliğine büyük zarar veren Kimmerler, Asur Kralı II.Sargon (M.Ö.722-705) tarafından ortadan kaldırılır. M.Ö.VII.yüzyılın ortalarından itibaren İskitler, Hazar Denizi'nin batı kıyılarını izleyerek Urartu topraklarının kuzeydoğusundan, Urartu Devleti'ni tehdit etmeye başlarlar[1110].

[1107] Çilingiroğlu 1994,

[1108] Asur yazılı kaynakları dikkatlice incelendiğinde, "Uriadri Ülkesi Halkı" Salmanasar I'in devrinden önce de bilindiği görülür. Asur kralı tahta geçiş yıllarında Uruadri Ülkesi üzerine yaptığı sefer için şu gerekçeyi göstermiştir; "o zaman, rahipliğimin başlangıcında, Uruadri Ülkesi ayaklandı, benden yabancılaştı ve düşmanlık yarattı…" Bu metindeki ifadeler, iki halk arasında eskilere dayanan ilişkileri ifade eder. Çilingiroğlu 1984, 5; I.Salmanasar, bu dağlık bölgedeki Uruadri ülkesinin 8 kabile ile 51 kentten oluştuğunu ifade etmiştir. Belli 2006, 17; Asur Kralı I. Tiglatpileser'in M.Ö. 1112 yılı sefer kayıtlarında Tumme ile Dayaeni arasında (Van Gölü'nün kuzeyi ile Erzurum-Kars hattı arası) yer alan 23 Nairi beyliğinden bahseder. Çilingiroğlu 1994, 1-14.

[1109] Koşay 1973, 44-45; Çilingiroğlu 1984, 5-7; Koşay 1984, 14-17; Tarhan 1986, 285-286; Çilingiroğlu 1994, 1-9.

[1110] Tarhan 1983, 111; Memiş 1999, 71; Çilingiroğlu 1994, 23-25.

Resim 143. Urartu ve Kuzey Suriye'yi gösterir harita, Çilingiroğlu 1984.

Asurların desteğine rağmen bu saldırılara uzun süre dayanamayan Urartu Devleti, güç kaybetmeye başlar. Bu tarihlerde güçlenen Med boyundan Pers Kralı Kyaksares (M.Ö.625-585) önce İskitleri durdurduktan sonra M.Ö.612 yılında Asur Devleti'ni, M.Ö.590 civarında da Urartuların başkenti Tuşpa'yı işgal ederek bölgenin tek hakimi olur. Urartu Devleti'nin yıkılışının ardından, bölge halkı tıpkı Urartu öncesinde olduğu gibi küçük beylikler halinde yaşamaya başlarlar. Bölgenin tekrar siyasi birlik içine alınması ve devlet egemenliği altına sokulması, aynı zamanda Akhamenid hanedanlığı mensubu olan Pers Kralı I.Dareius tarafından M.Ö.VI.yüzyıl sonlarına doğru gerçekleşir[1111]. Bölgenin M.Ö.IV. yüzyıldaki durumu hakkındaki bilgileri, Ksnephon'un Kyros'un dağılan ordularından geriye kalan Hellen askerlerinin Yunanistan'a dönüşünü anlatan "Onbinlerin Dönüşü" adlı eserinden edinebiliriz. Kunaksa'dan hareket ederek, Karadeniz'e ulaşmak isteyen Ksenophon, bölgedeki birçok halk hakkında ve bölge coğrafyası ile ilgili önemli bilgiler vermiştir[1112] (Resim 144).

[1111] Herodotos IV.11-13; Tarhan 1979, 17-32; Tarhan 1983, 109-120; Belli 1983, 373-384; Koşay 1973, 44-50; Koşay 1984, 16-24; San 2000, 1-21.
[1112] Ksenophon IV.4.1-8.

Resim 144. Ksenophon'un Anadolu'da geçtiği yolları gösterir harita, Can 2007, 205.

Urartu Devleti'nin yıkılmasından yüzyıl sonra da bölgede tarım ürünlerinin çeşitliliği ve bolluğu hakkında vermiş olduğu bilgiler, aslında bölgenin çağlar boyunca her zaman aynı biçimde kullanıldığını düşündürür. Ksenophon, bölge köylerinin konutlarının depolarına kurutularak kışa saklanmış çeşitli sebze, üzüm, fıstık, acı badem, susam yağı ve diğer tarım ürünlerinden bahsederken, bölge şarabı konusunda oldukça ilginç bilgiler vermektedir[1113].

Prehistorik çağlardan başlayarak tarih çağları boyunca, özellikle hayvancılığın temel ekonomilerini oluşturduğu, aşiret yapısına sahip olduğu düşünülen topluluklara yaşam imkânları sunan Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin hemen her yerinde, ekim ayından itibaren kış soğukları başlar ve bu ay içinde yağış kar şeklindedir[1114]. Kasım, aralık, ocak, şubat ve mart ayları soğukların hüküm sürdüğü aylardır. Nisan ve bazı yıllarda mayıs ayında kar erimeğe başlar. İki mevsim arasında sıcaklık 25 dereceden fazladır. En düşük sıcaklık çoğu zaman -30 dereceyi bulur. Bu mevsimde donlu günler sayısı Kars'ta 180, Erzurum'da ise 151 gündür.

[1113] Ksenophon IV.4.7-10.

[1114] Erzurum yöresinde ortalama olarak kar yağışının başlangıç tarihi, ekim ayının sonunda başlar. Son kar yağışının ortalama tarihi ise Nisan sonları veya Mayıs ayının ilk yarısı olarak kabul edilir. Erzurum'da karla örtülü günlerin yıllık ortalama sayısı 116,4 gündür. Kar örtüsünün ortalama kalınlığı 50 cm. olmakla beraber, bu kalınlığın Erzurum şehrinde 78 cm. ve Hınıs'ta 178 cm.'ye kadar çıktığı yıllar da bilinmektedir. Kar örtüsü ancak Mayıs ayında tamamen ortadan kalkar. Sözer 1973, 30.

Yaz mevsimi kısadır ve yüksek platolarda serin geçer. Kars'ta Ağustos ayında ortalama sıcaklık 17 derece, Erzurum'da 20 derece, Erzincan'da 24 ve Iğdır'da da 26 derecedir[1115]. Yıllık yaklaşık olarak 300-400 mm. yağış alan bu habitatın aşırı karasal bir iklimi vardır. Kışın, ısı -15-20 derece arasında değişir ve ısının 20-28 derece civarında seyrettiği yazlar, kısa sürer. Tahılların 900 m. yükseklikte yetiştirilen tahıllar, yaz ve bahar yağışları ile sulamayı gereksiz kılarken, uzun süren kışlar ekim ve hasada engel olmaktadır. Erzurum Ovası'ndaki birkaç çiftçi köyünün Tunç Çağı'na ait höyüklerin yakınında yer alması, bu habitatların tarıma elverişli olduğunu doğrulamaktadır[1116]. Ovada bulunan yeraltı suları da, kurak geçen yıllarda yöre insanını tarafından kullanılmıştır. Ovanın kırsal köylerindeki adi kuyu olarak adlandırılan, su kaynaklarının sayısı 1970 yıllarında ortalama 2250-3000 kadardır. Bazı köylerde hemen hemen her ailenin ihtiyaçları doğrultusunda, farklı sayı ve büyüklükte açılan su kuyuları, asgari 2 m. ile 20 m. kadar derinliğe sahipken, dere ve çayların kenarlarında bulunan köylerde ise bu kuyulara hiç rastlanmayabilir. Buna rağmen, Erzurum Ovası kırsalında açılan su kuyularının, % 75 gibi oldukça yüksek bir oranı ifade ettiği kabul edilirse[1117], tarım ve hayvancılığın temel ekonomik faaliyet olduğu bu yörede, eski çağlarda da aynı durum söz konusu olmuş olabilir.

Doğu Anadolu'nun meşe ormanları, keçiler için iyi bir otlatma alanı olmasından ve kış devresinde yapraklarının hayvanlara yedirilmesinden ve uzun süren soğuk kış mevsiminde ki, bölgede yüksek dağ tepelerinde kar örtüsünün 8-9 ay, hatta bazı bölgelerde devamlı olarak kaldığı da olur, bölge halkının yakacak ihtiyacını karşılamasından dolayı şiddetli olarak tahribata uğramış ve yayılış alanları son derece daralmıştır[1118]. Sarıçam ormanlarının esas yayılım alanları Erzurum-Kars bölümüdür. Bu bölge, ülkemizin karasal, sıcaklığın düşük olduğu, kar yağışının nispeten fazla ve karın yerde kalma süresinin en uzun olduğu yerdir[1119]. Erzurum Ovası dâhilinde 20 familyaya ait 200'ü aşkın otsu tür bulunmaktadır. Ovada, Gelincikgiller, Turpgiller, Karanfilgiller, Çobandeğneğigiller, Baklagiller, Topluçiçekgiller, Sütlüğengiller, Zambakgiller, Budaygiller'in farklı türleri

[1115] Tarkan 1973, 12.
[1116] Yakar 2007, 337.
[1117] Sözer 1970, 24; Köksal 1982, 55-57.
[1118] Koşay-Kılıç 1965, 66; Sözer 1972, 13; Atalay 1983, 174.
[1119] Atalay 1983, 175.

görülmektedir[1120]. Kuzeydoğu Anadolu'da endemik olarak yetişen bazı bitkiler XVIII. yüzyıl Avrupa seyyahları tarafından literatüre alındığı[1121] gibi eski çağlarda da bu bitkiler yöre insanları tarafından halk hekimliğinde kullanılmış olmalıdır.

Kuzeydoğu Anadolu'da küme köy özelliği taşıyan yerleşmeler, bir merkez etrafında, daireye veya daireye yakın bir şekilde meskenlerin bir araya toplanması ve adeta yığılması şeklinde karşımıza çıkar[1122]. Dairenin merkezinde genellikle bir cami yer alırken, evler birbirine abanmış durumdadır sanki dışarıdan iç kısımlara nüfuz edilmesine olanak vermemek için bu şekilde yapıldığını düşündürür. Köyün etrafında küçük sebze bahçeleri, söğütlük ve kavaklıklar, bunun dışında da tarlalar, çayır ve meralar yer alır. Köylerin merkezinde, genellikle ortak köy ağılına da yer ayrılır. Sert ve uzun geçen iklim şartları, meskenlerin bir araya toplanması, yığılması hatta toprağa gömülmesine neden olabilecekken, çağlar boyunca yörenin çeşitli istilalara uğradığı da düşünülürse[1123], emniyet endişesi ile birlikte etnik özellikler de bu tür yerleşme tipini doğurmuş olmalıdır. Yine yerleşmelerde göz önünde bulundurulan bir diğer etken de bölgede bulunan akarsuların rejimi de etkili olmuştur. Örneğin, Erzurum yöresinde yerleşmelerin alt sınırı 1750 m., üst sınırı 2000 m.'dir. Erzurum Ovası'nda köyler, ova tabanından ziyade, alüvyal yelpazeler üzerine ve dağ eteklerine kurulmuştur. Bu tercihte, su kaynaklarına olan yakınlık göz önünde bulundurulurken[1124], diğer yandan eski çağlarda Karasu nehrinin düzensiz olan rejimi de yöre insanının tercihlerini etkilemiş olmalıdır (Resim 145; Resim 5.146); (Resim 147).

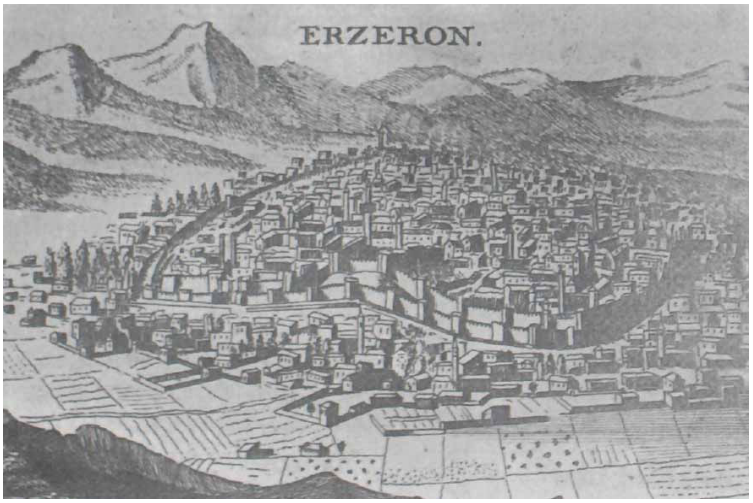
[1120] Sözer 1972, 16-17; Atalay 1983, 168.
[1121] Fransız hekim, botanikçi, seyyah Tournefort, Anadolu'yu hedefleyen araştırma gezisinin Kuzeydoğu Anadolu bölümü, 3 Kasım'da Trabzon'dan hareket ederek başlamıştır. 15 Kasım'da Erzurum'a varmış, buradan Kars, Tiflis, Erivan, Aras Nehri'ni geçip, Büyük Ağrı Dağı'na 11 Ağustos'ta çıkmış ve dağda bir gün kalarak, Üçkilise'ye, oradan da tekrar Kars'a geçerek Doğu Anadolu gezisinin son şehri olan Erzurum'a dönmüştür. Tournefort, gezisi boyunca endemik 30'a yakın bitkiyi literatüre kazandırmıştır. Baytop 2004, 213-223.
[1122] Hopkins 2002, 23.
[1123] Sözer 1970, 39; Sözer 1973, 33; Hopkins 2002, 20.
[1124] Sözer 1970, 38; Köksal 1982, 61.

Resim 145. Kars yöresinde bir köy topluluğunun yaşadığı küçük bir habitat, Yakar 2007, 344.

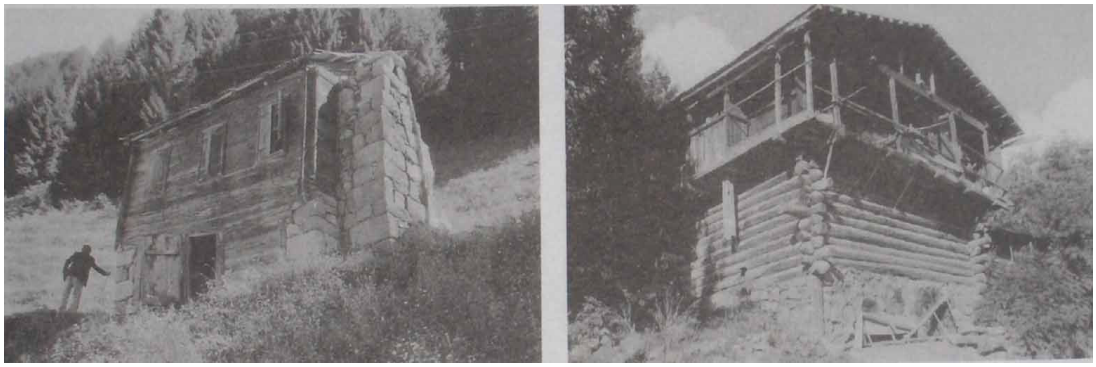

Resim 146. Kuzey Doğu Anadolu'da bir toplu yerleşim, Yakar 2007, 133.

Resim 147. XVIII.yüzyıl doğabilimci Tournefort'un Erzurum gravürü, Karpuz 1993, 99.

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde depremlere karşı taş ya da kerpiç yapılara oranla daha dayanıklı olan, tamamıyla keresteden ya da hafif semerdamlı üst katlarının keresteden inşa edildiği evlere, Kars ili ve diğer komşu bölgelerdeki dağlık otlaklarda yer alan yayla köylerinde rastlanmaktadır. Kerestenin kullanımı çok pratiktir ve otlakları çevreleyen ormanlık alanlarda bolca bulunur. Kışın oturulmadıkları için, bu tür evlerin çok dayanıklı inşa edilmelerine gerek yoktur[1125]. Meskenlerin imarında kullanılan ağaç malzemeler genellikle tomruk ve tahta halinde en fazla çam ve kavak ağacından elde edilir. Bölgede tabii olarak yetişen söğüt ağaçlarının gövde veya dallarından da, mesken inşasında çok fakir aileler yararlanır[1126] (Resim 148).

Resim 148. Kuzeydoğu Anadolu'da ahşap mimari örneği, Yakar 2007, 144.

Bölgedeki köy meskenlerinin en büyük özelliği, hemen hemen her yerde taş ile toprak malzemenin eşit miktarda kullanılmış olmasıdır. Tek katlı evler genellikle yarıya kadar toprağa gömülmüş, geri kalan kısmın duvarları da taşların harçla örülmesinden meydana gelir. Çift katlı evlerde ise, üst kat çoğunlukla kerpiçtir. Her iki ev tipinin damı, düz ve topraktır[1127]. Köy meskenleri ile kom meskenleri arasında malzeme, yapı ve fonksiyon bakımından büyük farklılıklar bulunmaz. Ancak, köy meskenlerinde, komlardakinden farklı olarak duvarların inşasında kesme taş kullanılırken, pencerelere ise komlara göre daha büyük ve çok sayıda bırakılmıştır[1128].

[1125] Yakar 2007, 344.
[1126] Sözer 1973, 35; Karpuz 1993, 41.
[1127] Tunçdilek 1967, 47.
[1128] Koşay- Kılıç 1965, 79-80; Sözer 1973, 37.

Erzurum yöresinde, genellikle meskenlerinin iç bölmelerini, oda, mutbak (mutfak), kiler ve tandır damı oluştururken, evlerin bitişiğinde, samanlık (merek), ahır (sığır ahırı), davar (davar komu), tezeklik (yakacak damı) gibi unsurlar da bulunur. Kış için saklanan her şey kilerlere konulur. Küplerde turşular, kurut, kurutulmuş sebze ve meyveler ayrıca evin bir tezek damı yoksa tezekler de burada saklanır. Tandırın bulunduğu kısımla, mutfak eşyalarının yerleştirildiği bölüme "ev" denir. Tüm Kuzeydoğu Anadolu'da olduğu gibi, tandır başı kadınların sorumluluğu altında, evin sosyal merkezi konumundadır ve evin bir köşesindedir[1129] (Resim 149).

Resim 149. Tandır ekmeği yapan kadınlar, Yakar 2007, 167.

Tandır damının tereklerinde güveçler, küpler ve sahanlar bulunur. İki ya da üç gözlü ambar da buradadır. Yaz aylarında bu ambarlara üstten konulan hububat, ihtiyaç olduğunda ön kısımda bulunan sürgülü kapaktan alınır. Bütün yemekler tandırın üstünde yapıldığından mutfak da tandırın başıdır. Tandır damında bulunan kap kacaklar arasında, Muş Küpü, en büyük boyuttaki küptür ve Muş'tan gelirken, Ham Küp adı verilen küp, Güzelova'da yapılır. Zap adı verilenin içine, çiğ süt ya da yoğurt konulurken diğerlerine göre daha küçüktür. Küplerden başka, Güveç (Pişmiş topraktan yapılır, yemek pişirilir), Çanak (içine yemek konulur ve güvece benzer), Gudul (küçük güveç), Sini (börek konulan tepsi), Serpuş (Sahan kapağı), Sahan, Lenger (büyük ve derin tepsi), Kevgür (süzgeç), Peşhun (yemek tahtası), Vedra (su kovası-Rusçadan geçme), Külek (Ağaçtan yapılma su kovası) ve Çemberli

[1129] Köşklü 2006, 48.

(kasnaktan yapılmış bidon-Tortumdan yapılarak getirilir, içine lor ve peynir basılır) sayılabilir[1130].

Erzurum yöresindeki tandırlar, çanaklar ve çömlekler bu işi zanaat haline getirmiş "purutçu" kadılar tarafından yapılır. "Purutçular", küp ve güvece elle şekil verdikten sonra, kendi ürettikleri tandırda pişirirler, bazen bunların üzerlerine motif işledikleri de olur[1131].

Güzelova'daki purutçu kadınlar üretecekleri tandırın hammaddesi olan "gav"ı (kili), köyün erkeklerine Köse Mehmet Dağı'ndan getirtirler. Kil çamur yapıldıktan sonra, içine tuz, daha sağlam olması için yıkanmış ve çok ince kum ile keçi ya da at kılı katılarak çiğnenir. Elde edilen çamura şekil verildikten sonra etrafına tezek dizilerek yakılır, pişirilir[1132] (Resim 150 ; Resim 151).

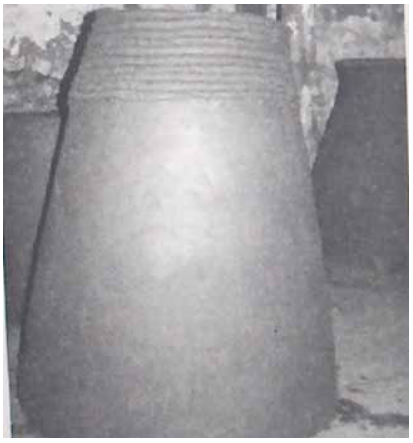
Yörede genellikle üç boy olarak üretilen tandırlar her gelir düzeyindeki ailelerin ihtiyaçlarını karşılar. Daha çok dar gelirli ailelere yönelik üretilen tandır ortalama, 30-35 cm. ağız çapına ve 60-75 cm. derinliğe, gelir seviyesi orta halli olan aileler için üretilen tandırlar, 45-55 cm. ağız çapına ve 110-130 cm. derinliğe sahipken üst gelir seviyesindeki aileler için üretilen tandırlar ise 60-70 cm.ağız çapına ve 140-160 cm. derinliğe sahiptirler. Her çeşit tandırın cidar kalınlığı 3-5 cm. arasında değişir. Tepeden bakıldığında tandırın ağzı daire şeklinde ve cidar kalınlığı 10-15 cm. olarak görülür. Bu kısma "şurt" adı verilir. Alt tarafında ise bir delik (küvle" bırakılması zorunludur. Tandır gömüldüğünde bu delik, özel bir yol ile dışarıya açılır ve hava giriş-çıkışı sağlanır[1133]. Tandırlar, ya zemine gömülür[1134] ya da tandır damının yarısı veya dörtte bir kısmı zeminden itibaren yükseltilir ve tandır yükseltilen yere konularak önüne duvar çekilir, etrafına da toprak doldurulur. Özellikle zemininde nem bulunan yörelerde bu uygulama görülmektedir. Diğer yanda, bu tandırın bir başka avantajı, çukur tandırın ağız kısmının zemin ile aynı seviyede olmasının sonucunda ve gerekli önlemler alınmadığında görülebilecek

[1130] Koşay- Kılıç 1965, 80.
[1131] Koşay- Kılıç 1965, 83.
[1132] Köşklü 2006, 48.
[1133] Köse 1965, 3714.
[1134] Çukur tandırlar tüm Doğu Anadolu'da yaygın olmasına rağmen onlar Erzurum yöresinin köy toplumları için karakteristik bir özelliktir. Hem Erzurum'da hem de Bayburt, Kars, Van, Elazığ ve Malatya gibi komşu illerde de bol miktarda bulunmaktadır. Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde bulunan çukur tandırlara, ülkemiz dışında İran'ın batısında Tazekand'da, Suriye'de ve Ürdün'de rastlanmıştır. Doğu Anadolu'da geleneksel çukur tandırının kullanımının ne kadar eski olduğu net değildir. Muhtemelen, çukur tandırlar prehistorik çağlardan beri kullanılmış olmalıdır. Köşklü 2006, 48.

kazalar ve yaralanmaların da önüne geçilmiş olur[1135]. Yeni gömülmüş bir tandır yakıldığında ekmek pişirmeden önce, kızgın durumda iken iç yüzeyine, karaciğer sürülmesi uygulaması ekmeğin yapışıp kalmaması içindir[1136] (Resim 151).

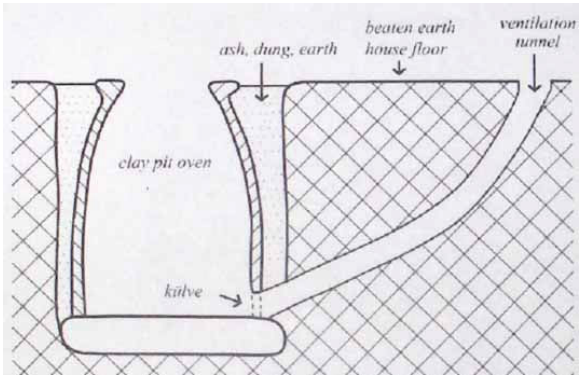

Resim 150. Tandırın büyüklüğüne göre, farklı sayıda birleştirilmek üzere yapılmış kil kangallar, Köşklü 2006, lev.5.

Resim 151. Kil kangallar birleştirildikten sonra yerleştirilmek ve fırınlanmak üzere kurumaya bırakılır, Köşklü 2006, lev.7.

[1135] Köse 1965, 3714.
[1136] Köse 1965, 3715.

Resim 152. Tandır planı, Köşklü 2006, 53.

Resim 153. Pulur Höyük, Orta Çağ tandırı, Koşay-Vary 1964, lev.12.

Erzurum yöresinde Sos Höyük'ün üzerinde kurulmuş olan Yiğittaşı Köyü'nde, çarksız, ilkel bir teknikte ve geleneksel yöntemlerle çömlek üretimi hakkında bilgileri, köyün en yaşlıları arasında yer alan ve 1978 yılında 76 yaşında olan Nazlı Nene'den öğrenmekteyiz[1137]. Nazlı Nene, Yiğittaşı köylülerinin ve çevre köylerde yaşayan köylülerin günlük çömlek ihtiyacını kendi başına karşılayabilmektedir. Nazlı Nene'nin annesinden öğrendiği bu üretim tekniği, Anadolu'da Gökeyüp (Salihli-Manisa) ve Sorkun (Mihalçık-Eskişehir) Köyleri'nde üretilen çömleklerle üretim tekniği bakımından benzerlik taşır[1138] (Resim 154).

[1137] Bakır, 1978 yılının Haziran ve Temmuz ayları boyunca Yiğittaşı Köyünde yaşayan Nazlı Nene'nin ilkel bir teknikle ürettiği çömleklerin, üretim aşamalarını tüm ayrıntıları ile derlemiştir. Bakır 1984, 35-45.
[1138] Önen 2000, 279-293; Bakır 2004, 69; Ertuğ 2004, 77.

Resim 154. Dere yatağından kilin elde edilişi, Nazlı Nene, Bakır 2004, lev.1.

Ancak Nazlı Nene'nin "Gogoç ile su verme" olarak adlandırdığı, çömleklerin perdahlanması işlemi Yiğittaşı'nda oldukça farklıdır. "Gogoç" olarak adlandırılan düzgün dere taşı, bir su kabına bandırılarak, yeterince kurumuş olduğuna inanılan çömleklerin iç ve dış yüzeylerinde dikkatlice gezdirilerek, çömleğin perdahlanması sağlanıyor. Saatlerce süren bu işlem sonucunda çömlekler eşsiz bir parlaklık kazanıyor. Perdahlanma işlemi tamamlanan çömlekler, serin bir yerde 2-3 hafta gibi oldukça uzun bir süre boyunca bekletilir. Nazlı Nene bu süre içinde, kuruması beklenen çömleklerin yanına uğrayarak, istediği her zaman "gogoç ile su veriyor" (Resim 155).

Resim 155. Nazlı Nene bir dere taşı ile çömleği perdahlıyor, Bakır 2004, lev.6.

Bu işlemin sıklığı Nazlı Nene'ye göre, çömleklerin daha sağlam olmasını sağlıyor. Bu işlem bittikten sonra, evin mutfak olarak kullanılan kısmında yer alan, 80 cm. çapında ağız deliği olan ve odanın tabanında bulunan "tandır" da çömlekler

pişiriliyor. Nazlı Nene'nin ayrıca bir çömlek fırını bulunmuyor. Tandırda genellikle tezek yakılarak yüksek ısı sağlanıyor. Ateş korlanıp, kırmızılığı gittikten sonra, kaplar birbirine değmeyecek bir şekilde demir kanca ile tandıra salınıyor ve yerleştiriliyor. Kapatılan tandır deliği, bir gün sonra açılarak, tekrar demir kanca yardımı ile tandırdan çıkarılıyor. Renkleri, oksidasyon ve redüksiyon aşamasından sonra, koyu kahverengi ve siyah aşamasında renge dönüşüyor. Tandırdan çıkarılan ve el değmeyecek kadar sıcak olan kapların içine, son işlem olarak tuzlu ayran dökülüyor. Kabın sıcaklığı ile ayran kaynamaya başlıyor. Tuzlu ayranın bir kimyasal değişimle kabın içinde bir sır tabakası yaptığı ve gözenekleri tıkadığı anlaşılmaktadır. Nazlı Nene, bu işlemin nedenini bilmemekle birlikte sadece annesinden bu şekilde gördüğünü ifade etmiştir[1139].

Sonuç olarak Nazlı Nene'nin bu teknikte ve kalitede ürettiği çömleklerin form, renk ve perdahlanması ile Erzurum yöresinde Karaz, Pulur ve Sos Höyük gibi prehistorik yerleşimlerden ele geçen çömleklerde tespit edilen benzerlikler, etnoarkeolojik olarak üzerinde durulması gereken bir konudur[1140].

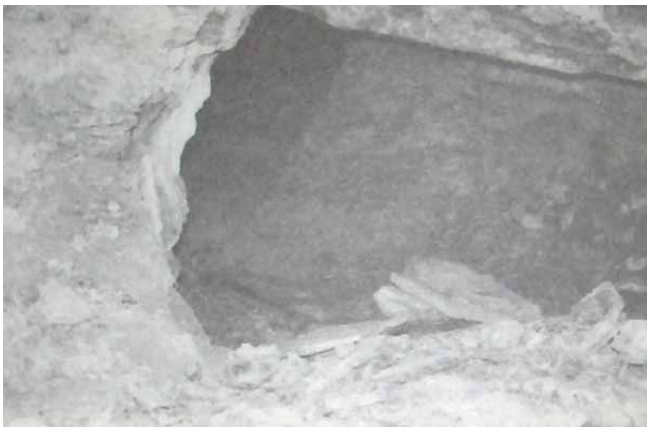
Erzurum yöresinde Güzelova Köyü'nde, kadınların uğraşı alanlarından diğer önemli olan el zanaat türleri arasında çorap ve eldiven dokumasının yanında hasır dokuması da yer alır. Kilim ve şal Güzelova halkı tarafından kullanılmasına rağmen burada dokunmaz, Tortum köylerinden alınır[1141]. Tortum köylerinden ithal edilen ürünler arasında, "heybe"ler de yer alır. Heybeler iki gözlü, keçi kılından ve yünden dokunur. Telis (kendirden örülmüş torba), çuval (yünden ve keçi kılından dokunur, içine zahra konur), Bardan (kendirden dokunan bir çuval türü, Ağa'nın hissesine düşen samanları götürmek için kullanılır) ve Kılav Kabı (içine çiftçi malzemesi konulur) ise yerel üretilen ürünlerdir[1142]. Bunlardan başka Güzelova Köyü'nde, küçük çapta marangozluk, tenekecilik ve demircilik faaliyetlerine de rastlanır[1143].

Yeraltı kaynakları bakımından oldukça zengin olan Kuzeydoğu Anadolu'da, Oltu yöresinde Dutlu Dağı'nda yerel olarak bulunan siyah kehribar taşından üretilen süs eşyaları, yüzyılları aşkın bir zamandır geleneksel köy ekonomisinin temellerini oluşturur. Yörede bu ekonominin gelişmesi, uzun ve sert geçen kış aylarının getirmiş

[1139] Bakır 1985, 35-40; Bakır 2004, 69.
[1140] Bakır 1985, 41.
[1141] Koşay- Kılıç 1965, 83.
[1142] Koşay- Kılıç 1965, 80.
[1143] Koşay- Kılıç 1965, 83.

olduğu ekonomik olumsuzluk olarak gösterilebilir. Ekonomik anlamda tarım ürünlerinin yetersizliği ve yetersiz hayvancılık, yöre insanlarına yeni bir strateji geliştirmelerine neden olmuş ve bu sayede ek gelir sağlanabilmiştir. Prehistorik çağlarda da insanların statü belirten bu tür objeleri kullanmış olduklarını yapılan arkeolojik çalışmalardan bilmekteyiz[1144].

Petrorafik yapısı itibari ile asfaltit görünümünde, nispeten sert, duruma göre grimsi veya yeşilimsi ve yumuşak bir kömür çeşididir. Oluşumu ile ilgili iki görüş vardır; bunlar fosilleşmiş ağaç gövdelerinden oluştuğu ve fosilleşmiş reçineden oluştuğu doğrultusundadır. İkinci görüş diğerine göre daha kabul gören bir görüş olmakla birlikte, siyah kehribara ülkemiz dışında İngiltere, İspanya, Baltık ülkeleri ve Güney Türkistan coğrafyalarında rastlanmaktadır[1145].

Resim 156. Yatay açılmış bir siyah kehribar taşı galerisi, Gündoğdu 2004, lev.3.

Oltu taşı işletme faaliyeti, dağlık kesimin oldukça eğimli ve parçalanmış yüzeyleri üzerinde topografya yüzeyine hemen hemen dik olarak açılan dar galerilerde sürdürülmektedir. Faaliyet, ilkel bir galeri işletmeciliği şeklindedir (Resim 156). Oltu taşının, ocaklardan elde edildiği haliyle işlenmesi, oldukça zahmetli bir iştir. Değişik büyüklükte, parçalar şeklinde galerilerden çıkarılan maden yumruları, bir çekiç ya da keser yardımıyla en fazla ceviz veya fındık meyvesi büyüklüğünde kırılarak parçalara ayrılır. Parçalara ayrılan taşlar, asıl amacı delmek

[1144] Gündoğdu 2004, 122.
[1145] Doğanay 1985, 111.

ve yuvarlak bir görününüm kazandırmak olan oldukça ilkel bir tekniğe sahip, el tezgâhlarının yardımı ile yerel ustalar tarafından şekillendirilir[1146] (Resim 157).

Resim 157. Yerel bir zanaatçının elinde, siyah kehribar taşının, ilkel bir tezgâh türünde işlenmesi, Gündoğdu 2004, lev.5.

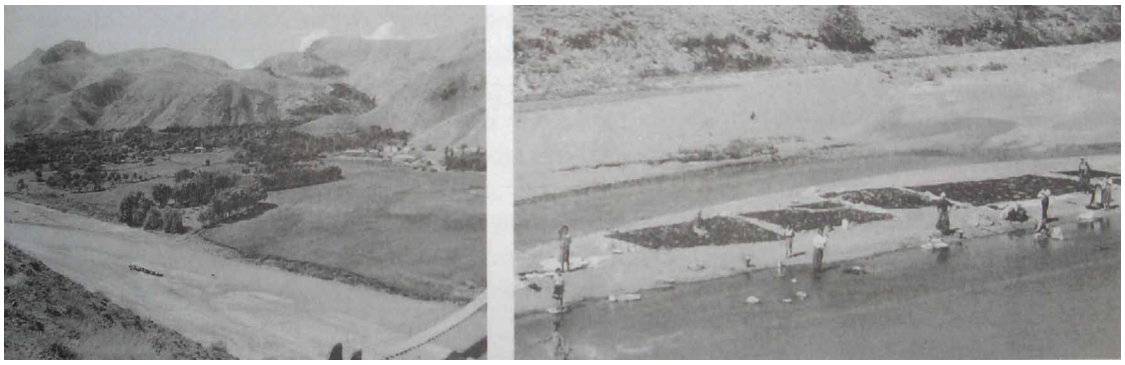
Siyah amberden yapılan tespih, yörede XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyılın başlarında başlamıştır. Araştırmalara göre yöre insanları, Oltu taşından tespih yapımını 1877-1978 Rusya'nın bölgeyi işgal etmesiyle öğrenmiştir. Bunun karşısında bazı araştırmacılara göre[1147], bölge insanının Rus istilasından önce de bu taşı tanıdığı söylenebilir. Özellikle yörede bulunan, Dutlu, Günlüce, Güzelsu ve Gökçedere Köyleri'nde bu zanaat Rus işgalinden önce de köylüler tarafından bilindiği tespit edilmiştir. Yerel olarak üretilen Oltu taşından üretilen ürünler arasında, tespih, ağızlık, biblo, fincan, yüzük taşları, kolye taşları, küpe taşları ve farklı şekillerde rozetler sayılabilir[1148].

Ülkemizde Oltu taşı olarak bilinen siyah kehribardan üretilen ürünler, Erzurum yöresinde, Oltu çevresinde bulunan Dutlu, Günlüce, Sülünkaya, Güzelsu, Gökçedere, İğdeli Köyleri'nde, Olur ilçesinde Çataksu, Taşlıköy, Yeşilbağlar ve Ormanağzı Köyleri'nde yaşayan köylülere önemli ölçüde ekonomik bir getiri sağlamaktadır[1149]. Siyah kehribar taşının elde edilişi, ilkel bir teknikle işlenmesi, yapımının aşamaları, pazarlanması ve bu işte uzmanlaşan kişilerin toplumdaki statüleri hakkında etnografik anlamda edindiğimiz bilgiler, bizlere prehistorik

[1146] Doğanay 1985, 118.
[1147] Gündoğdu 2004, 122.
[1148] Doğanay 1985, 120-124; Gündoğdu 2004, 122.
[1149] Doğanay 1985, 114.

kültürlerin zanaatsal faaliyetleri hakkında belki de yeni fikirler edinmemizi sağlayabilir.

Erzurum-Kars yörelerindeki çiftçiler, ekip biçmeyi etkileyen iklim engellerini dikkate almak zorundadırlar. Örneğin, yüksek irtifalı Erzurum Ovası'nda, yüksek ve soğuk çevrelerde yetiştirildiklerinde, ekmeklik (vulgare), topbaş, bisküvilik (compactum) ve makarnalık buğday (durum) oldukça verimli sonuçlar vermektedir[1150]. Daha çok platolarda bulunan uygun alanlar ile nehir ve çay kenarlarında açılmış alanlar, yörede tarım için elverişli alanlardır[1151] (Resim 158).

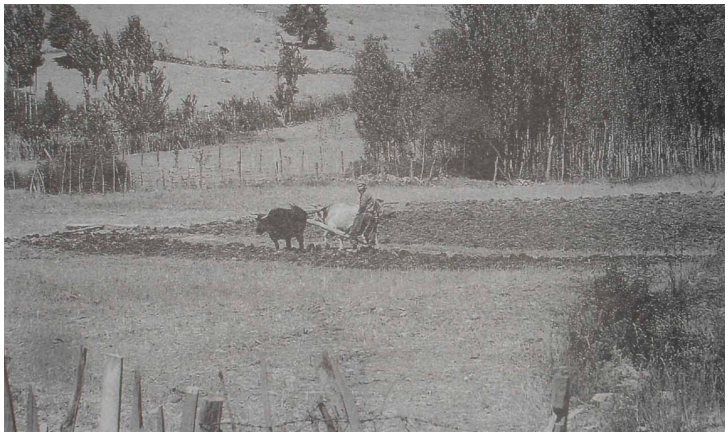
Resim 158. Aras Nehri kıyısına yayılmış, sürekli oturulan bu köyde, verimli topraklar sayesinde köylüler hayvancılığın yanı sıra tarım da yaparlar ve nehrin hiç kurumaması ve otlakların yeterli olması nedeniyle yaylacılık faaliyetine katılmazlar (solda). Çamaşır yıkayan ve meyve kurutan köylü kadınlar (sağda), Yakar 2007, 345.

Erzurum ve Kars'ın yüksek platolarında, ekmeklik buğday ailesinin çoğu çeşidi, yazlık bir ürün olarak yetiştirilir. Çok soğuğa dayanıklı olanlar, kışın dahi ekilebilir. Araştırmalar, yazlık ürün olarak 1900 m. yükseklikte yetiştirilen soğuğa dayanıklı buğdayın, yaklaşık 1400 m.'deki alçak irtifalarda tohum olarak kullanıldığında iyi rekolte verdiğini göstermiştir. Başka bir deyişle, Erzurum Platosu'ndaki soğuğa dayanıklı buğdaylar, Doğu Karadeniz iklim kuşağının etkisinde kalan Bayburt Ovası'nda ekildiğinde iyi rekolte vermektedir. Doğunun dağlık arazilerinde yaşayan Tunç ve Demir Çağı çiftçilerinin bunun farkına varmış olma ihtimalleri, bu iki coğrafi bölgenin aynı çoban ve çiftçi toplulukları tarafından kullanılmasına yol açmış olabilir. 1994-1995 yılları arasında gerçekleştirilen Sos

[1150] Yakar 2007, 345.
[1151] Kökten 1943, 607.

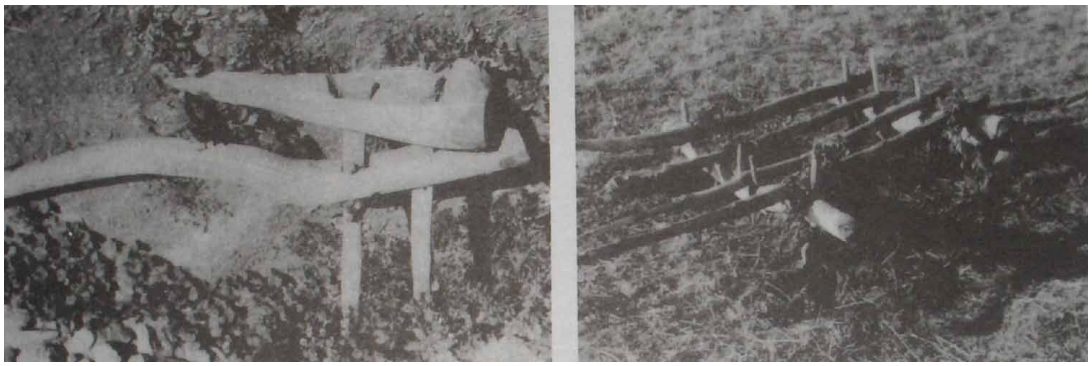
höyük ve Büyüktepe kazılarının verdiği bilgiler doğrultusunda Erken Tunç Çağı'nda da bu durum varlığını korumuştur. Doğu Anadolu'nun dağlık arazilerinde 2200 m.'yi aşan yüksekliklerde buğdayın yerini arpa almaktadır[1152].Karasu'nun doğusundaki Tercan Ovası'nda, biraz daha ılıman hava koşulları, kırsal toplulukların sığır yetiştiriciliğin yanı sıra daha yoğun tahıl tarımı yapmalarına olanak sağlamaktadır. Erzurum'dan daha farklı bir tarım kuşağında bulunan ve don yaşanan günlerin daha az olduğu ve yazların daha kurak geçtiği Erzincan Ovası'nda da bu durum geçerlidir[1153].

Tarımsal faaliyetlerin, köylülerin hayatındaki en önemli ekonomik faaliyet olduğu Güzelova'da, ilkbaharda tohumlar toprağa ekilmeden önce, tarlalar "herg"lenir (sürülür). Sürülme işlemi köye modern tarım aletleri girmeden önce çiftle (karasaban) yapılmasına karşılık günümüzde "kotan"la (pulluk) yapılmaktadır. Toprağın sürülmesi, pulluğa ana bir kolla koşulan bir çift öküzün boyunduruğuna zincirle bağlanan birkaç çift pulluğun çekilmesi şeklinde gerçekleşir. Pulluğu iki kolundan tutup idare eden "majgal" (pulluğun kontrolünü sağlayan kişi), pulluğun durumunu sürekli gözlemek zorundadır[1154] (Resim 159; Resim 160).

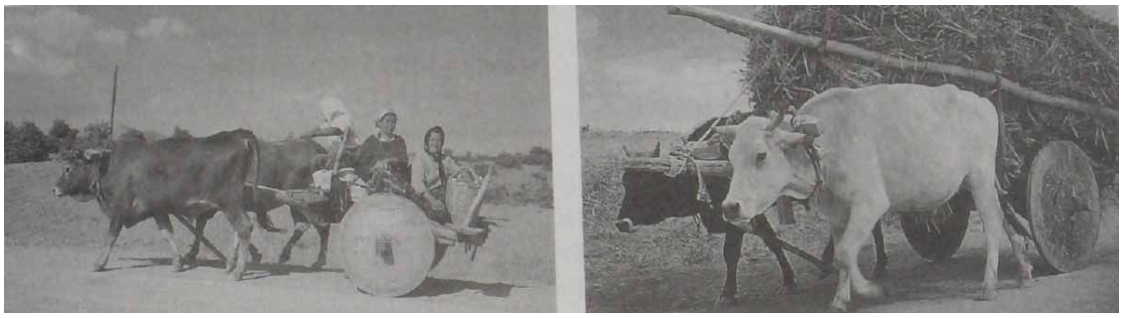
Resim 159. Hayvancılığın önemli bir ekonomik faaliyet olduğu dağ vadilerindeki kırsal köylerde, toprağın sürülmesi geleneksel yöntemlerle yapılır, Yakar 2007, 160.

[1152] Sagona 1997 ve diğerleri 188.
[1153] Yakar 2007, 345.
[1154] Koşay-Kılıç 1965, 68.

Resim 160. Geleneksel kırsal topluluklarda kazayağı (solda) ya da düven (sağda) gibi tarım aletlerinin yapımı, büyük bir ihtimalle Tunç ve Demir Çağları'nda da olduğu gibi ahşap malzeme kullanılır, Yakar 2007, 161.

Tarlalara ekilen ürünler arasında, buğday türlerinden Kılçıksız Kırık (yörede en yaygın buğday türü), Kılçıklı Kırık, Kırmızı Buğday, Topbaş Buğday ve Ak Buğday bulunur. Çavdar çeşitleri arasında, Kısa Çavdar ve İlan (yılan) Dili Çavdar, arpa çeşitleri arasında da Topbaş Arpa, Siyah Arpa ve Çıplak Arpa türleri yörede bulunan ve tercih edilen türlerdir. Ekilen ürünler, sonbaharda orak ve tırpan yardımı ile biçilerek ve tarlalarda saplar demet haline getirilerek kağnılarla harman yerine taşınır (Resim 161; Resim 162).

Resim 161. Anadolu'da geleneksel kağnı arabası, Yakar 2007, 163.

Resim 162. Doğu Anadolu'nun dağlık bölgelerinde yaşayan bazı kırsal topluluklar, öküzlerin çektiği tahta kızakları iki tekerlekli kağnılara tercih ederler, Yakar 2007, 163.

Harman alanına serilen saplar, gemlerle (düven) ufalanır. Düvenleri çoğu zaman öküzler koşulurken, bazı durumlarda atların veya camuşların koşulduğu durumlarda vardır. Bir harman yerinde bazen bir, bazen de beşe kadar düven bir arada görülebilir. Sapın samanı ve tohumu tamamen birbirinden ayrılınca, artık gemler açılır. Bütün harman bir tünel şeklinde bir araya toplanır ki buna da "tığ" denir. Tığ, rüzgârın orta kuvvette estiği zaman "yaba"larla (harman küreği) savrulur. Bu savrulma esnasında hafif olan saman tığdan 1-2 m. ötede, tohum da yerinde olmak üzere toplanır. Bu tohum, ağaç küreklerle kaba bir koni halinde yığılır. Bu işleme "loda" yapmak denirken, toplanan kısmın adına da "teç" denir[1155](Resim 163).

Resim 163. Hasat ve harman bütün ev halkının katılımıyla şafak vaktinden gün batımına kadar yapılan faaliyetler arasındadır, Yakar 2007, 161.

Toplanan "teçler", tohumun cinsine göre farklı özellikler taşıyan eleklerle elenir. "Daş Gözeri" adı verilen eleğin içinden, sadece buğday geçebilecek büyüklükte delikleri vardır. "Şardal" adı verilen elek ise arpa teçlerini elemek içindir. "Şardal", diğerine göre daha kaba bir elek türüdür. Harmandan sonra kalan samanlar ise, ince dallardan yapılmış büyük sepetlerle "merek" lere taşınır. Bir kağnı ortalama bu sepetlerden 4 ya da 5 tane alabilir. Pasinler Ovası'nda samanı taşımak için kullanılan kağnılara "çeten" denir. "Çeten"lerin etrafı, "kem"lerle (ottan dokuma urgan) dokunur. Güzelova'da tüm bu kış hazırlıkları Eylül ayının ortalarında bitmiş olur[1156].

Yiğittaşı'nda olduğu gibi genellikle Kuzeydoğu Anadolu'da sebze üretimi her ailenin kendi ihtiyacı doğrultusunda belirli bir düzen içinde küçük çapta yapılır.

[1155] Koşay-Kılıç 1965, 69-70.
[1156] Koşay-Kılıç 1965, 71.

Yetiştirilen küçük çapta ürünler arasında taze sebzelerden soğan, biber, domates, çilek, marul ve ev işlerinde kullanılmak üzere süpürge otu yetiştirilir. Çok sayıda aile küçük ölçüde soğuya dayanıklı kayısı ve şeftali gibi meyve ağaçlarına sahiptir. Bunun dışında köyün kadınları, köy çevresinde bulunan yabani bitki köklerinin kullanım alanlarını da iyi bilmektedirler[1157].

Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde bulunan akarsular, dünyanın en önemli kuş göç yolları üzerinde bulunduğundan, bölge akarsularında her yıl düzenli aralıklarla birçok değişik türde ve sayıda kuşu görebilmek mümkündür[1158]. Bölge insanının hayatında avcılık, çok önemli bir yere sahip olmasa da turna, toy, keklik ve güvercin gibi bazı kanatlılar avlanılmaktadır. Yine bölge, kurt, yabani domuz, yabani tavşan, kahverengi ayı, tilki, dağ kedisi ve keçi gibi yaban hayvanlarının da yaşam alanıdır. Kara hayvanları ve kanatlılar dışında, özellikle göl ve akarsu yakınlarında bulunan köylerde, balıkçılık faaliyetlerine de rastlanır. Bölgede bulunan göl ve akarsular, alabalık ve sazan gibi balıkların yaşam alanıdır[1159].

Etnografik kayıtlar, kırsal yerleşme dokusundaki değişikliklerin, ekonomik ya da demografik değişikliklerden kaynaklandığını göstermektedir. Bu tür değişikliklerin, kırsal mimari ve toprak kullanımı üzerindeki etkileri, birkaç habitatta gözlemlenebilmektedir. Yakın zamana kadar, Bingöl Dağları'nın yaylalarına onbinlerce yarı-göçebe geliyordu. Bu yarı-göçerlerin, mevsimlik göç düzenleri ve buralardan yararlanma tarzları, uzak geçmişte bu tür otlakların nasıl kullanıldığı hakkında fikir verebilir[1160]. Yine Erzurum yöresinde, Sos Höyük'ün hemen yakınında bulunan Yiğittaşı Köyü köylüleri arasındaki sosyal statü farklarının doğurduğu sonuçlar anlamlı bir örnektir. Yiğittaşı köylüleri arasında statü farklılığı sahip olunan arazilerin boyutları ve hayvan sayısı ile değerlendirilir. Bunun sonucunda köyde iki çeşit sosyal statü vardır, üst gelir sınıfında olan aileler ve dar

---

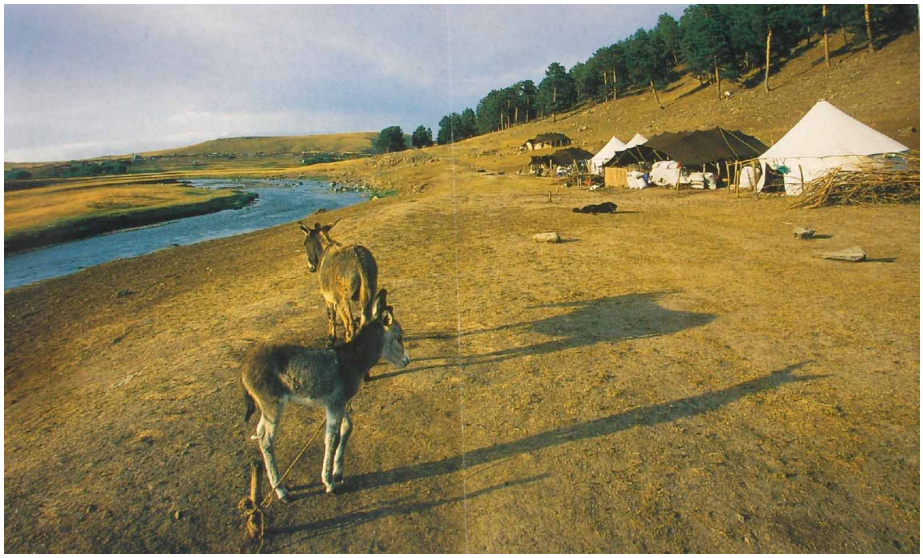
[1157] Hopkins 2004, 46.

[1158] Dünyanın en önemli kuş göç yollarından ikisi Türkiye'nin kuzeydoğu ve kuzeybatısından girip Antakya'da birleşir ardından Afrika'ya iner. Sonbaharda Rusya ve Kafkaslar'dan gelip Ortadoğu ve Afrika'ya giden, İlkbaharda da geri dönen milyonlarca kuş, Doğu Anadolu bölgesini boydan boya kat eder. 2005 yılında Polonya Gdansk Üniversitesi, Kafkas Üniversitesi, 19 Mayıs Üniversitesi ve ODTÜ Kuş Araştırma Derneği'nin başlatmış olduğu "Kars-Iğdır Doğal Zenginlik Projesi" kapsamında yörenin çeşitli yerlerine kurulan kuş gözlem istasyonlarında, ilk yıl 110 farklı kuş türünden 7 bin, 2006 yılında 39 farklı türden 16 bin 471 kuş halkalanırken, projenin sonraki yılları ile beraber, Iğdır-Kars illeri toplamında halkalanan farklı kuş türü sayısı toplamı 253'tür. Şekercioğlu 2007, 76-88.

[1159] Koşay-Kılıç 1965, 67; Sagona 1997 ve diğerleri 188.

[1160] Yakar 2007, 347.

gelirliler. Dar gelirli aileler köyde hayvancılıkla geçimlerini sağlayıp köyde sürekli otururlarken, üst gelir sınıfındaki aileler kışların sert geçmesi ve çocuklarının eğitimi gibi gerekçelerle, Erzurum ve çevresine sezonluk göç eder ve topraklarını daha düşük gelirdeki aileler idare eder. Köyde toprakları olmayan köylülerin yaptığı iş çobanlıktır[1161](Resim 164).

Resim 164. Kura Nehri'nin çevresi günümüzde de göçebe toplulukların yaşam alanıdır, Frangipane 2003, 50.

Özellikle Erzurum Ovası'nda, hayvancılığın eski çağlardan bu yana ziraatın yanında yer aldığını görüyoruz. Ovanın çevresinde bulunan dağlık alanlardaki zengin bitki örtüsü, kırsal nüfusun çağlar boyunca en büyük avantajı olmuştur. Ovaya yerleşenlerin de zirai faaliyetlerin yanında hayvancılığı da hiçbir zaman ihmal etmedikleri söylenebilir. Ovaya, tarih öncesi devirlerde yerleşenlerin de bu faaliyetlere bağlı kaldıkları, yörede yapılan arkeolojik çalışmalarla ortaya konulmuştur. Kazılar esnasında bulunan hayvan kemikleri, kemik aletler ve çeşitli eşyalar üzerindeki hayvan tasvirleri, yörede tarihöncesinde yaşayan kültürlerin, kırsal ekonomisi hakkında ipuçları olarak değerlendirilebilir[1162].

Kuzeydoğu Anadolu'da hayvancılık, tabii çevre şartlarının bir sonucu olarak, eski çağlardan bu yana iktisadi faaliyetler arasında çok önemli bir yer tutar[1163]. Bölgede çayır ve meraların kapladığı saha 1.330.000 hektarı bulmaktadır. Bu rakam,

[1161] Hopkins 2002, 59-60
[1162] Sözer 1970, 66; Tarkan 1973, 18.
[1163] Strabon XII-II, 10; Hopkins 2004, 44.

toplam arazinin % 41,5'ini, ülkemiz toplam arazisinin ise % 33,5'ini oluşturur. Relief, iklim ve toprak şartları tarla ziraatını büyük ölçüde tehdit ettiği için, bu geniş çayır ve mera arazisi, tabii yem kaynağı olarak oldukça önemlidir ve hayvancılık için çok elverişli bir ortam teşkil eder[1164]. Bölgedeki köylüler, sığır, at, koyun, keçi ve mandalardan oluşan karışık sürülere sahiptir. Bu tür sürülerin çoğunda en fazla koyun, en az sayıda da at bulunur[1165].

Yöre insanları kış aylarında, hayvanları günün tüm saatlerinde ahırlarda tutar. Ahırların genel bir planı olmamasına rağmen, ekonomik güçle orantılı plansal değişiklikler gösterdiği söylenebilir. Genellikle bir ahırın boyu 5-6 m. iken eni de 3-4 m. arasında olur. Ahırın uzun duvarlarına, hayvanların diz kapağı seviyesine gelecek şekilde "müsürlük" adı verilen tahta oluklar yapılır. Müsürlüklere 1-1,5 m. arayla zincir ve kalın urganlar sabitlenerek büyük baş hayvanlar bağlanır. Ahırların tabanları "sal"la (7-8 cm. kalınlıkta düzgün kesilmiş taş) döşenir. Hayvan gübreleri, yörede sepetlerle dışarı taşındığı gibi, Güzelova Köyü'nde olduğu gibi adına "Tejgere" denilen, yaklaşık 2 m. uzunluğunda ve kenarları 7-8 cm. tahtalarla çevrili olan bir sedye ile iki kişi tarafından da taşınır[1166]. Komlar ise küçükbaş hayvan barınaklarıdır. İki kısımdan oluşurlar, bir bölmede yiyeceklerini yer, diğer bölmede yatarlar. Bunlara ek olarak da genellikle sonradan eklenen kuzular için bölünmüş alanlar vardır. Ahır ve komlar dışında hayvan barınağının bir diğer türü de genellikle ahırların hemen bitişiğine yaz aylarında kullanılmak üzere, üstü açık, etrafı ağaç dallarıyla çevrilerek yapılan ağıllar vardır[1167]. Tüm anlatılan bu hayvan barınaklarından farklı olarak köylerde "saya" adı verilen daha büyük ahırlarda da hayvanlar kışı geçirir[1168].

Erzurum ve Kars'ın dağlık arazilerinde yer alan geniş otlaklarda sürüler, ürünlere zarar vermemeleri için yazın yakın mesafelerdeki otlaklara götürülürler. Bu otlaklar genellikle tarım arazileriyle aynı yükseklikte yer alır. Tarım faaliyetleri ile meşgul oldukları için yaylalara çıkamayan köylüler, hayvanları otlaklara götürmeleri

[1164] Söz konusu yüzdelik oranlar, 1965-1967 yılları arasında DİE tarafından belirlenmiştir. Sözer 1972, 29.
[1165] Koşay-Kılıç 1965, 73-74; Sözer 1972, 29; Yakar 2007, 345.
[1166] Koşay-Kılıç 1965, 72-73.
[1167] Koşay-Kılıç 1965, 73.
[1168] Yakar 2007, 346.

için çoban tutarlar[1169]. Güzelova'da, yaylacılık faaliyetlerine geniş kitleler ölçüsünde katılmayan tüm diğer yörelerde de olduğu gibi, Mart ayında hayvanların yazın otlatılması için çoban seçimleri yapılır. Talipliler arasından uygun görülen adaylar, ihtiyar heyeti tarafından belirlenir. Çobanların bu işten alacakları ücret pazarlıkla belirlenir. Yapılan pazarlık sonucunda genellikle, sığır veya koyun çobanları üç hayvan başına bir kile zahra (arpa, buğday), dana ve kuzu çobanları da dört hayvan başına bir kile zahra alırlar[1170]. Bölge köylüsü, sert geçen kış aylarında yakacak sıkıntısı çektiğinden, kış aylarını ahırda ve ahır zemininden 1-1,5 m. yükseklikteki sekiler üzerinde geçirdiği zamanlar da olur[1171].

Yemden istifade kabiliyetlerinin yüksek oluşu, soğuğa, açlığa ve kapalı mesken rejiminin menfi sağlık şartlarına dayanıklılığı, kötü bakım ve yetersiz beslenmeye alışabilmeleri, en önemlisi bulaşıcı hayvan hastalıklarına[1172] karşı dayanıklılığı gibi birçok avantajlı özellikleriyle, bölgede hâkim olan sığır ırkı, Doğu Anadolu Kırmızısı adıyla anılan yöreye özgü sığır ırkıdır[1173]. Erzurum yöresinde Gözelova'da da Anadolu Kırmızısı, sığırlar arasında ilk sırada iken, diğer ırklar bunu izler. Diğer ırklardan özellikle Alaca ırkın azlığı, bu ırkın uğursuzluğuna olan inançla ilişkilidir. Küçükbaş hayvanlardan ise Erzurum yöresine özgü koyun ırkı

[1169] Güzelova'da, çobanlığın beş farklı çeşiti vardır; Sığır çobanı, Koyun çobanı, Dana çobanı, Kuzu çobanı, Kaz çobanı. Bunların dışında bazı yıllar atlara da çoban tutulduğu bildirilmiştir. Koşay-Kılıç 1965, 66.

[1170] Koşay-Kılıç 1965, 66.
Erzurum yöresinde geleneksel olarak kullanılan ağırlık, hacim, uzunluk ve yüz ölçümleri şu şekildedir: "Kile" (buğday için 150 kg.), "urup" ("kile"nin ¼'ü yani, 37,5 kg.), "ölçek" ("kile"nin 1/16'sı: 9 kg.), "kod" ve "godik" ("ölçek"in ¼'ü yani, 2,5 kg.), "mucur" ("Godik"in yarısı), "hokka" (okka ya da kıya) ise; 1283gr'dır. Uzunluk ölçüleri arasında bulunan "karış" (baş parmakla küçük parmak arası), "halebi" (75 cm)., "halebin urubu", (başparmakla işaret parmağı arası), "ayak" (genellikle inşaatlarda kullanılan bir ölçü birimi), "kulanç" (ip ölçerken kullanılır), "adım" (yaklaşık olarak 100 cm.) ve "dönüm" (resmi kurumların belirlediği dönüm; 1 dekar, yani 1000m^2.), yerel halkın "çift dönümü" ise 4550 m^2'dir.

[1171] Sözer 1970, 43.

[1172] Erzurum yöresi kırsal kesiminde yaşayan halk, çeşitli hayvan hastalıkları ve tedavileri konusunda şu bilgileri aktarmışlardır; sığırlarda görülen "dabah" hastalığı kızdırılmış demirle tedavi edilir. Eğer bu hastalık hayvanın ağız kısmında ise adına "şap" denilir. Yine sığırlarda "yanıkara" hastalığı, hayvanın eti ile derisi arasında görülür ve tedavisi için hastalıklı bölgeye tahta mıh çakılır. Atların sancılanması halinde, "kelle soğanı" yedirilir. Ayrıca, atların sancılanması durumunda "sancı çubuğu" uygulaması da yaygın olan inançlar arasındadır. Hasta atı ilk gören kişi tarafından "sancı çubuğu" ile ata vurulur. Ve sancının geçeceğine inanılır. Koşay-Kılıç 1965, 76. Koyunlarda "Kepenek" hastalığı, birikmiş sıcak sulardan hayvana geçer ve hayvanın kulaklarının sarkmasına, burnundan akıntı gelmesine, hayvanın bitkinleşmesine neden olur, tedavisinde hayvanlar yaylalara çıkarılır. "Kotur" (uyuz) hastalığı da sıklıkla koyunlarda görülen hastalıktır. Hastalıklı bölgeye, katran sürülür ya da üzerine barut serpilerek yakılır. Atlarda görülen hastalıklar arasında da "Ketav" hayvanın burun deliklerinin tıkanmasına neden olur. Tedavisinde, hayvanın üstü keçeden çullarla örtülür ve sıcak yerde kalması sağlanır. Yalgın 1961, 90-91; Türkdoğan 1970, 69-72;

[1173] Koşay-Turfan 1959, 353; Sözer 1970, 67.

Mor Karaman adıyla bilinen türdür. Bereket ile ilişkilendirilen bu ırk, et, yapağı ve süt ürünleri bakımından oldukça verimlidir.[1174]. Güzelova'da keçi, koyuna kıyasla oldukça azdır. Köylüler bunun nedenini, keçinin koyuna göre bakımının zor olmasına bağlamışlardır[1175].

Münferit yerleşme ile köy yerleşmesi arasında kom, mezraa, yaylak, kışlak gibi geçiş tipleri Erzurum yöresinde oldukça yaygındır[1176]. Komlar[1177], tıpkı köyler gibi, fakat daha küçük, devamlı yerleşme merkezleridir. Bu komlarda birkaç ailenin (Kayışhanlı Komu-Tambura Köyü'ne bağlı) ve bazen de daha çok 15-20 ailenin (Alibey Komu-Pırtın Köyü'ne bağlı) bir araya geldiği görülür[1178].

Komlar, Erzurum Ovası'nın güneybatı ve kuzeydoğusunda ve bilhassa dağlık ve tepelik alanlarda yoğunluk kazanan, köy yerleşmelerine oranla daha gevşek bir yapı görünümünde olan iskân tipleridir[1179]. Doğu Karadeniz bölgesinden gelerek komları kiralayan aileler[1180], büyük ölçüde hayvancılık ile uğraşırlar. Diğer taraftan Erzurum yöresinde bizzat sahipleri tarafından işletilen komlar da az sayıda değildir. Aralarında akrabalık bağları bulunan, birkaç aile birleşerek komlarda yaz-kış oturur ve yine onlar tarafından komlar işletilir. Bu komlarda kiralık olanlardan farklı olarak zirai faaliyetlere de yer verilir[1181] (Resim 165).

[1174] Koşay-Turfan 1959, 353; Koşay-Kılıç 1965, 74; Sözer 1970, 67.
[1175] Koşay-Kılıç 1965, 74.
[1176] Sözer 1970, 38.
[1177] Köy-altı iskan şekillerinden olan komlar, Doğu Anadolu'ya ait bir iskan şeklidir. Komlar, taşıdığı özellikler bakımından çoğu zaman mezraaya benzemekle birlikte ondan ayrılan özelliği vardır. Bununla beraber, Doğu Anadolu bölgesinde kom ve mezraanın beraberce bulunduğu ve çoğu zaman da yan yana yer aldığı görülür. Kom ile mezra arasındaki en önemli ve tek fark, komların mezraalara nazaran daha küçük alanlar içinde yer alıyor olmasıdır. Mezraaların işletme sistemlerindeki koma göre daha karmaşık yapı da göz önünde bulundurulsa, mezraaların küçük bir köy ya da çiftlik karakteri taşıdığı da söylenebilir. Tunçdilek 1967, 124-131.
[1178] Sözer 1970, 39.
[1179] Tunçdilek 1967, 131; Sözer 1970, 41.
[1180] Tunçdilek 1967, 131.
[1181] Sözer 1970, 39.

Resim 165. Kars yöresinde bir kom, Yakar 2007, 139.

Komları (Kömleri), köy dışında davarları koymak için yapılmış bir veya birkaç ağıl ile çoban kulübesinden ibaret eğreti iskân mahalleleri olarak tanımlayan araştırmacılar, bunların kuruluşunda su kaynaklarına yakınlığın göz önünde bulundurulduğu kadar köye olan mesafe de dikkate alınmıştır. Tarıma elverişli komlara ise zamanla kom sahipleri yerleşerek, buralarda yaz-kış oturulan devamlı iskânların ortaya çıktığını belirtmişlerdir[1182]. Ayrıca komların eski aşiret[1183] ve derebeylik hayatı ile ilişkilendirilmesi de üzerinde durulması gereken bir konudur.

Komların küçük alanlar içerisinde bulunması, Doğu Anadolu bölgesinin zorlu coğrafyası ile açıklanabilir. Bu sebeple Doğu Anadolu'da komlar mezraalara oranla

[1182] Sözer 1970, 40.

[1183] Sosyal gelişim modellerinde insanlık tarihinin geçirdiği kültürel gelişim evreleri; takım, kavim, boy (tribe), şeflik/beylik ve devlet olarak adlandırılır. Söz konusu terminolojide kullanılan şeflik/beylik aşaması, sosyal yapısı akrabalık ilişkisine dayanan düşük nüfus yoğunluğuna sahip toplumları niteler. Şeflik/beyliklerde bir dereceye kadar ekonomik farklılık, gelişmiş zanaatkârlar ve tüccar sınıfı, bir merkezde toplanan artı ürün ile ekonomik, sosyal ve dini aktiviteleri düzenleyen şef/beyden oluşan yönetici bulunur. Tüm üyelerinin birbiriyle akrabalık bağı ile bağlandığı şef/beyliklerde siyasal ilişkiler akrabalık ilişkileriyle örtüşür. Toplum önderlerini güçlü aile veya ailelerin oluşturduğu bu toplumsal yapılanma bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile Yakındoğu'da yaşamakta olan "aşiret düzeni"ni hatırlatmaktadır. Arapça kökenli "aşire" kelimesinden türemiş bir sözcük olan "aşiret", dil ve kültür yönünden homojen bir çok boydan oluşan ve yapısındaki aileler arasında kan ve evlilik bağları bulunan geniş akraba toplulukları olarak tanımlanmakta olup bu düzende aşireti temsil eden "ağa", "reis" veya "şeyh" olarak bilinen en az bir aile bulunur. "Toprak ağalığı" ve "derebeylik" (feodalite) benzeri bu sosyal yapıda kaynaklar, üretim ve ekonomiden oluşan tüm ekonomik etkinlik ile siyasal erk, merkezi otoriteyi temsil eden toplumdaki en nüfuzlu kişi olan "lider", "şef", "önder" veya "ağa/bey" olarak adlandırılan toplumdaki yüksek düzeyli kişilerin -aile- elinde merkezileşmiştir. Bu sistemde toplumdaki bireyler "ağa" için çalışır ve "ağa" her zaman dini karakterde bir lider olmamakla birlikte çoğu zaman dinle ilgili işlere de bakar. Elit ailelerin, nüfusun geri kalan bölümü üzerinde yürüttükleri üst düzey politik egemenlikten oluşan bu sosyo-ekonomik yapı, ailenin özel teşebbüs olarak ekonomiye entegre olduğu ekonomik bir kuruluş olan "oikos" un da erken izlerini barındırır ve kökenleri M.Ö.IX.bin yıla dayandırılabilirken, gerçek anlamda ise IV. binin sonu ile III. binyıl başlarında görülür. Eraslan 2007, 1-12.

daha çok sayıda bulunur. Hatta kural olmamakla birlikte, topografyanın sahip olduğu yörelerde komların sayısı çoğalırken, yüzey şekillerinin etkisini kaybettiği yerlerde mezraalar, komlara nazaran sayı üstünlüğüne kavuşur. Bu da kom ile mezraanın aynı kaynaktan geldiğini, fakat sahanın darlığı ve genişliği ile ikisi arasında isim ve ekonomi değişikliğinin mevcut olduğunu gösterir[1184].

Komlar ve mezraalarda görülen mesken ve meskenlerin inşası, bunları işleten kimselerin sosyal ve ekonomik durumuna göre küçük farklılıklar gösterebilir. Basit yapılı ve çok ilkel bir işletmenin hâkim olduğu komlarda mesken olarak sadece hayvanların barınması için inşa edilmiş ağıllar bulunmaktadır. Burada çobanın ikametine hizmet edecek bir çoban evi bulunmamaktadır. Derme çatma malzeme ile inşa edilen basit komlar, bölümlere de ayrılmamıştır. Bununla birlikte, bazı ağılların içinde, çoban için yapılmış ufak bir ocak ve çobanı hayvanlardan ayıran ufak bir yükseltili bölüm göze çarpar. Komların daha gelişmiş olanlarında ağıllardan ayrı olarak, bir çoban evi yer alır. Bu tip komlarda meskenler, hem taştan hem kerpiçten yapılırken tek katlıdır. Bununla beraber komlarda, hane ve nüfus sayısının artışına bağlı olarak mahalle ya da ufak bir köy haline dönüşmüş olanları da vardır[1185].

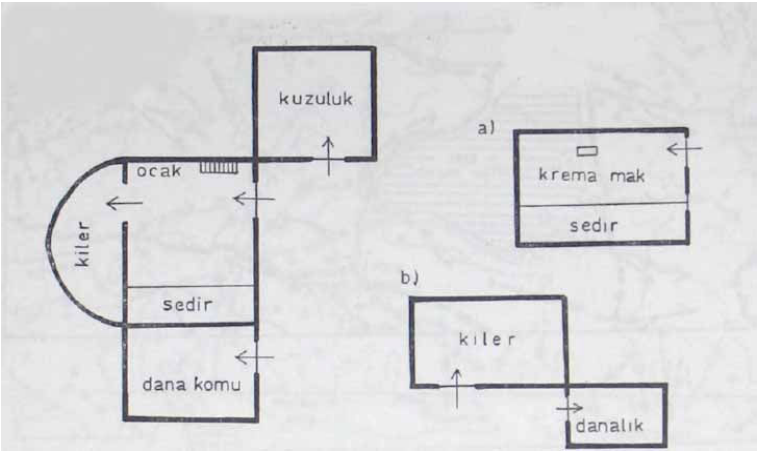
Mera hayvancılığının en yaygın biçimi olan yaylacılık, bölgede geçimini daha çok topraktan sağlayan insan gruplarının, hayvan sürülerine bol ve taze ot bulmak, hayvansal ürünler elde etmek amacıyla, sıcak mevsimde sabit meskenleri terk ederek ovalar, vadiler, dağ etekleri ve hatta plato yüzeylerinden yaylalara çıkışını ifade eder[1186]. Yayla göçlerinin ve yayla yerleşmelerinin başlangıç tarihi, genellikle Mayıs ayının sonları ile Haziran ayının ilk haftasıdır. Yaylalardan dönüş tarihi ise Eylül ayının sonu, Ekim ayının ilk haftasıdır. Erzurum Ovası'ndaki köylerin % 35'i yaylalara sahiptir. Bu köylerde hayvancılıkla meşgul olan bazı aileler, yaz başlarında hayvanlarıyla beraber köylerini terk ederek yaylalara çıkarlar

[1184] Tunçdilek 1967, 131; Sözer 1970, 40.
[1185] Tunçdilek 1967, 132.
[1186] Genel bir kavram olan göçebe hayvancılık, sedanter hayvancılığın aksine, hayvan sürülerinin periyodik olarak esas oturma yerinden uzakta bulunan ve ancak yılın belirli bir kısmında faydalanılan otlaklara götürülmeleri anlamına gelir. Transhumance, Alp hayvancılığı ve yaylacılık, göçebe hayvancılığın değişik şekillerini meydana getirir. Yaylacılığı Transhumance'tan ayıran en önemli özellik, hayvan sürüleriyle birlikte insanların da bu göçe katılmasıdır. Bu göç, bazen bütün bir köy halkını içine alabildiği gibi belirli sayıdaki aileleri kapsadığı da olur. Denker 1960, 136-140; Tunçdilek 1967, 137-151; Sözer 1972, 36-37.

ve Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarını bu yaylalarda bulunan basit meskenlerde geçirirler[1187] (Resim 166; Resim 167).

Resim 166. Keçebörk Yaylası'nda tek gözlü bir mesken, Sözer 1972, lev.4.

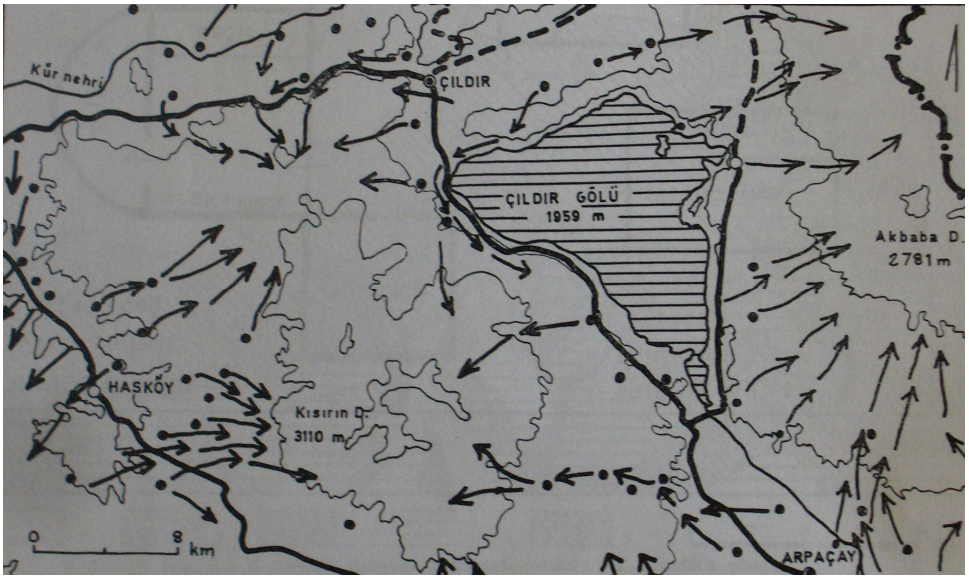
Resim 167. Tek gözlü basit yayla evinin planı, Kurdo Cengiz evi, Sözer 1972, 72.

Yaylalara çıkan aile sayısı köyden köye farklılıklar gösterir. Örneğin, Erzurum yöresinde, Arzutu ve Kevahor köyünden 3-5 aile, Haçkevank, İğdasor, Özni, Umudum ve Dumlu'dan 15-20 aile bu göçlere katılır. Sitavuk ve Kan Köyleri'nde olduğu gibi bazen de köy nüfusunun yarıdan fazlası bu göçe katılır ve köy adeta boşalır[1188]. Karasu-Aras depresyonunda yer alan köylerin çoğu yaylada

[1187] Sözer 1970, 40-41.
[1188] Sözer 1970, 41.

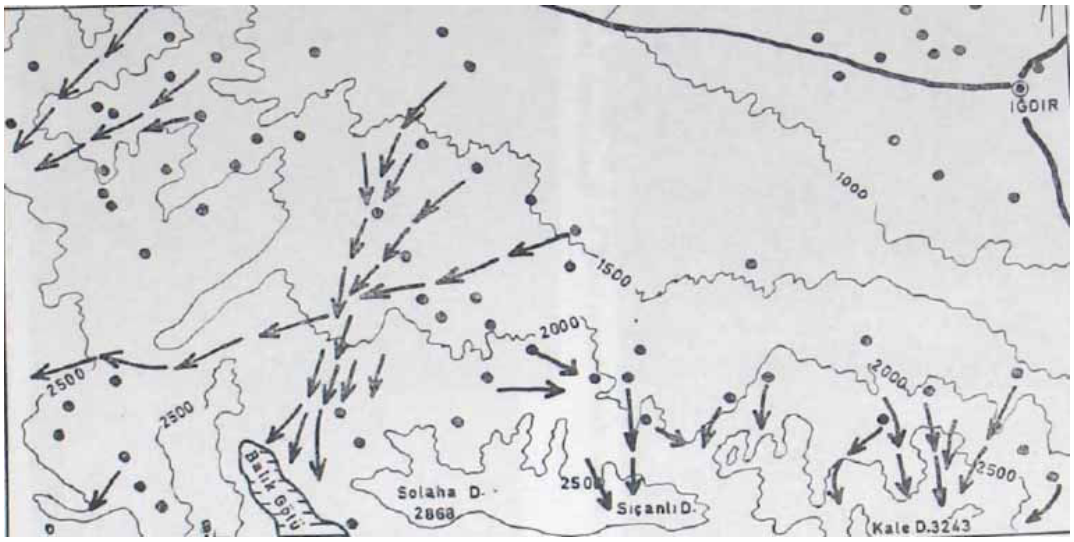
mahrumdurlar veya geçimlerini büyük ölçüde tarla ziraatından sağlarlar. Örneğin Aşkale ve Horasan ilçelerinde yaylaya çıkan tek bir köy dahi bulunmamaktadır. Hasankale'de ise sadece bir köy, Kurnuç Köyü yaylaya çıkmaktadır. Daha doğuda yer alan Tuzluca-Iğdır depresyonundaki yaylacı köylerin sayısında artış gözlenir[1189].

Yayla göçlerine iştirak edenler, daha çok kadınlar, çocuklar ve çobanlardan ibarettir. Bunlar göçten önce onarılan düz toprak damlı, tek katlı evlerde otururlar. Yayla yerleşmeleri, köylere göre daha dağınık bir karakter gösterir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde nemli dağlar ve yüksek platolar üzerindeki yaylalarda yerleşim, su kaynaklarının bol olması nedeniyle, belirli bir alana sıkışmadan, daha geniş alanlarda kendini gösterir. Buralarda bulunan otluk alanlar ve ziraata uygun düzlükler iskân yerlerini belirler. Köy ile yayla arasında gerçekleşen bu dikey göç hareketine bazı köylerde sadece çobanlar katılır[1190] (Resim 168; Resim 169).

Resim 168. Çıldır Gölü çevresinde yayla göçleri, Sözer 1972, lev.7.

[1189] Sözer 1972, 38.
[1190] Tunçdilek 1967, 132; Sözer 1970, 41.

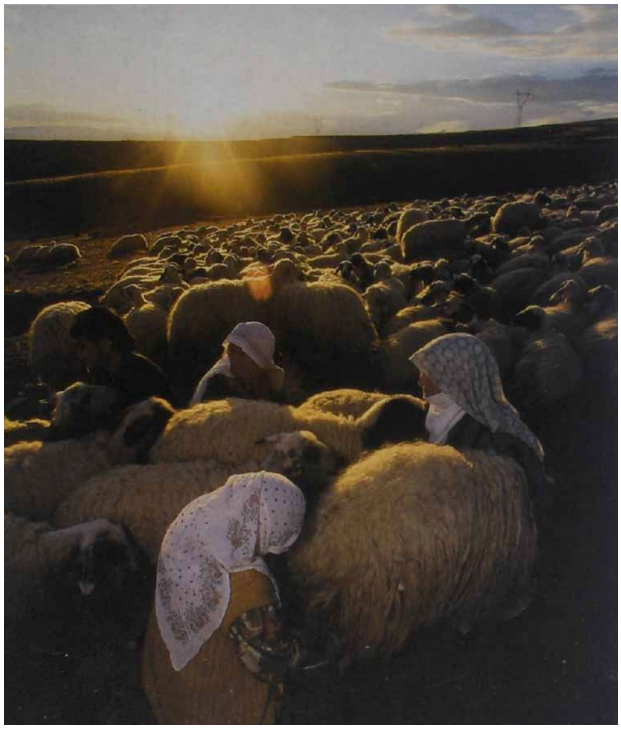
Resim 169. Iğdır-Aralık yöresinde kışlak alanları ve yayla göçleri, Sözer 1972, lev.8.

Uzun süren kış ayları boyunca, ahırlardaki hayvanların yiyecek ihtiyaçları, yaz ayları boyunca yakın çevrede bulunan çayırların biçilip, kurutulup, saklanması ile karşılanır[1191]. Güzelova'da yaşayan köylüler, yaz aylarındaki çalışmalarının hemen hemen yarısını çayır biçme faaliyetine ayırırlar. Çayır otlarının yanı sıra, tohumu ekilmek suretiyle yetiştirilen, yonca, fiğ, gorunga (bir defa ekilir, on yıl boyunca her yıl biçilir), çemen, gamuş (bataklık arazilere ekilir), küşne (tohumu her yıl ekilir) ve külür (oldukça yağlı bir bitkidir) gibi otlar, en bilinenlerdir. Hayvanları beslemede ayrıca, arpa samanı, buğday samanı ve yulaf samanı da kullanılır. Diğer besi ürünleri arasında arpa, pağağ ve izal sayılabilir. Ancak bunlar doğrudan hayvana verilmez, katkı maddesi olan samana katılarak verilir[1192].

Erzurum yöresinde gerçekleştirilen hayvancılık faaliyetleri, hayvanların beslenmesi, bakımı, çeşitli peynir, yoğurt ve yağ imali ile küçükbaş hayvanlardan da kıl elde etme amacını taşır. Yazın sığırlar günde iki kez sabah ve akşam olmak üzere sağılır. Davarlar ise ilkbaharda ve yazın sonlarına iki defa sağılırlar. Davarlar, "çömlek" adı verilen denilen ağaçtan kovalara sağılırlar. Erzurum Ovası'nın genelinde, günlük olarak köy dışına otlatılmağa götürülen davarlar, akşamları eve getirilmez, köyün dışında bulunan bir düzlükte getirilir ve "ber" denilen bu alanda

[1191] Koşay-Kılıç 1965, 69.
[1192] Koşay-Kılıç 1965, 72.

sağıldıktan sonra ağıllara sokulurlar. Toplanlan bu sütlerden, ağuz, yağ, lor, yoğurt, kurut[1193] ile yağlı ve yağsız peynir (imansız)[1194] elde edilir[1195] (Resim 170).

Resim 170. Koyun sürülerinin "ber"lerde sağılması, Balossi-Siracusano 2003, 30.

Yerine göre hayvan üreticilerinden, dışarıdan gelen peynir imalcilerine kadar, obalar ve aşiretler arasında kurulan peynirhanelerde çeşitli süt ürünleri imal edilir. Özellikle büyükbaş hayvanların çoğunlukta olduğu yaylalarda yağ imali şeklinde karakterize olan bu faaliyet, koyun ve keçinin üretildiği alanlarda ise daha çok peynir imali şeklinde ortaya çıkar. Doğu Anadolu'da, yaylacıların imal ettikleri ürünler, güz ayları içinde, kasabaların pazarlarına getirilerek pazaryerlerinde tüccarlara devredilir. Bu faaliyetin gerçekleştirildiği kasaba pazarları, söz konusu dönemlerde çevre köy ve yörelerden gelen müşterilerle, bütün bir yıl içinde hiç görülmeyen bir canlılık kazanır[1196].

[1193] Yağ yapılırken yayıkta kalan ayran kaynatılır. Kaynayan ayrandan elde edilen ve adına "şirat" denilen peyniraltı suyunun pıhtılaşması ile elde ürün torbalardan süzülerek, teknelerde "künt" (küçük bir top haline getirilir) haline getirilir. Küntler, tereklerde kurutulup, kış aylarında yoğurt yerine suda eritilerek yenir. Koşay-Kılıç 1965, 78.
[1194] Yağsız peynir, keçi derisinin yalnız diz kapak kısmının kesilmesiyle elde edilen ve adına "tuluk" denilen torbalara konularak uzun sürede bozulmaması sağlanır. Koşay-Kılıç 1965, 77.
[1195] Koşay-Kılıç 1965, 77-78; Tunçdilek 1967, 148.
[1196] Tunçdilek 1967, 148 ;Hopkins 2004, 45.

Ekonomisi hayvancılığa dayalı, Elazığ, Tunceli, Erzincan yörelerinde, köy, yayla, kom, mezra gibi yerleşim birimlerine sahip aşiret yapısı gösteren topluluklarda karşımıza çıkan ve bu topluluklar içindeki sosyal dayanışmayı ifade eden "hab"[1197], Erzurum yöresinde Güzelova köylüleri tarafından da uygulanmaktadır[1198]. "Hab", yaylalarda bir oba içerisinde ailelerin, belirli bir düzende karşılıklı süt alış verişi ve süt ortaklığı yapmalarını ifade eder. Bir yayla dönemi içerisinde sütten elde edilen ürünlerin çoğu, özellikle peynir, çok miktarda sütü gerektirmektedir. Hayvan sayıları az olan (bir sürü oluşturabilecek kadar olmayan) ve buna bağlı olarak da az süt elde eden aileler, bu ürünlerin elde edilişinde ve pazarlanmasında güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Hayvanlarda sütlerin azaldığı dönemde daha da artan bu güçlükler, birden çok ailenin birlikte oluşturdukları sürünün toplam sütü, belirli sürelerle ailelerin birinde toplanmakta ve bir sıra izleyerek birbirlerine ödünç süt verme yoluyla bu güçlükler de önlenmiş olmaktadır[1199].

Günlük, haftalık, aylık hatta bir yayla dönemi gibi belirlenen sürelerde "hab", belirli bir düzende başka bir aileye geçmektedir. Ürünlerin birleştirilmesi işine de "habetmek" (birleştirmek-karıştırmak) adı verilir. Gözetilen sıraya ise "hab sırası" denir. "Hab"ın uygulanışında ailelerin birbirlerine verdikleri ödünç sütün miktarı, bu iş kullanılan "hab çubuğu" ya da ölçek olarak kullanılan "gevlik", "külek", "sitil" gibi çeşitli süt kaplarıyla ölçülmektedir. "Hab çubuğu" ince, temiz bir dal parçasıdır. Kazandaki sütün içerisine batırılan bu çubuğun üzeri, süt seviyesinde işaretlenir. Alınan sütler geri verilirken bu işaretlere göre ölçülerek, hesaplanıp verilir. "Hab" hesaplamaları kadınlar tarafından yapılır. Bu hesaplamalarla verilen ya da alınan süt miktarı dengelenir. Herkes ne kadar süt verdiğini ve hab süresi kendine geldiğinde ne kadar süt alacağını bilir[1200].

"Hab"ın aşiret içindeki diğer bir işlevi de yaylada yerleşme düzenin temsil eden obaların kuruluşunda önemli bir faktör oluşudur. Yaylaya yapılacak göç öncesinde obanın kurulması amacıyla bir araya gelmenin, birleşmenin temelinde, çeşitli sosyal faktörlerin yanı sıra kimlerin kimlerle "hab antlaşması" yapacağı gibi

[1197] Kutlu 1992, 225.
[1198] Koşay-Kılıç 1965, 77.
[1199] Koşay-Kılıç 1965, 77; Kutlu 1992, 226.
[1200] Kutlu 1992, 226.

ekonomik özellik de ağır basmaktadır. Buna "hab kurtarması" denilmektedir. "Hab kurtarması", "hab antlaşması" yapan ve amaçla bir araya gelen ailelerin oba içindeki sayısını belirlemektedir[1201].

Sonuç olarak, aşiret yapısı gösteren toplulukların ekonomilerde süt ve peynir üretimindeki dayanışmanın bir sonucu olan "hab" geleneği, hayvan sayısı az olan ailelerin ekonomik dayanışması olduğu kadar, aynı zamanda da oba içindeki ailelerin karşılıklı komşuluk ilişkilerini kuvvetlendirmesi ile de sosyal bir dayanışma örneğidir[1202].

M.Ö.IV.binyıl sonlarından M.Ö.II.binyıl başlarına kadar tüm Kuzeydoğu Anadolu'da etkisini sürdürdüğü kabul edilen[1203], Urartu Devleti'nin kuruluş aşamasında hatta Urartu Devleti'nin içinde de belli ölçülerde etkileri gözlemlenen Karaz Kültürü'nün dokusunda güçlü nomadik bileşenler taşıyan yerleşik ya da yarı yerleşik bir kültür olduğu kabul edilmektedir[1204]. Bu toplulukların en önemli geçim kaynağı hayvancılık olmakla birlikte, tarım sadece toplulukların kendi ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları ekonomik girdi olarak görülmektedir[1205]. Doğu Anadolu Bölge coğrafyasının çağlar boyunca, hayvancılığa dayalı yaşam tarzı için vazgeçilmez olanaklar sunduğu ve bölgeyi göçerler için cazip hale getirdiği yapılan arkeolojik çalışmalarla kanıtlanmıştır[1206]. Bölgedeki bu sosyo-kültürel yapının, en azından kırsal olarak adlandırabileceğimiz kesimlerde, günümüzde de devam ettiği söylenebilir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde aşiret yapısına sahip günümüz kültürleri ile Erken Tunç Çağı Doğu Anadolu'sunda, aşiret yapısına sahip olduğu düşünülen kültürler arasında, kültürel, ekonomik ve siyasal anlamda paralellikler bulunabiliyorsa, sosyal ve ekonomik bir dayanışma örneği olan "hab" için de böyle bir paralelliği önermek, belki de Karaz Kültürü'nü anlamlandırmamıza katkı sağlayabilir.

[1201] Kutlu 1992, 227.
[1202] Kutlu 1992, 228.
[1203] Ünal 2002, 160; Yaylalı 2007, 165.
[1204] Güneri 2007, 268.
[1205] Işıklı 2007, 332.
[1206] Yaylalı 2007, 165.

IV.B.5. Van ve Yörelerinde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar

Geneli dağlık olan bu yörelerle ilgili ilk arkeolojik çalışmalar, 1960'lı yıllara kadar yüzey araştırması niteliğindedir. Van, Ağrı, Hakkari, Muş ve Bitlis yöreleri içinde en iyi araştırılan yöre Van Gölü Havzası'dır. Van Gölü Havzası'ndaki ilk kapsamlı yüzey araştırması, C.Burney tarafından 1956 yılında yapılmış olmakla birlikte[1207], 1945 yılında K.Kökten'in yapmış olduğu araştırma da oldukça önemlidir[1208]. Burney'den önce, 1879 yılında başlayan ve sonrasında aralıklarla devam eden Toprakkale (Van) kazıları Urartu Devleti'nin tanınmasında ilk adım olmuştur[1209]. 1960'lı yıllarından sonra ve günümüzde de devam eden süreçte, Van Gölü Havzası'nda bir çok arkeolojik kazı ve araştırma gerçekleştirilerek havzadaki Demir Çağı kaleleri ortaya çıkarılmış ve bilim dünyasına sunulmuştur[1210].

[1207] Burney 1958, 157-209; Özfırat 2001, 1 vd.

[1208] Kökten 1947, 431-472.

[1209] 1879-1880 yıllarında Toprakkale (Van) C.Clayton, Rassam ve Reynolds, 1898 yılında Lehmann-Haupt ve W.Belck, 1911-1912 yıllarında I.A.Orbeli, 1916 yılında N.J.Marr tarafından araştırılmıştır. Belli 2003, 24-28; Sevin 2005a, 64.

[1210] C. Burney'den sonra P.Hulin ve M.Salvini bölgedeki Urartu yazıtlarını saptamış ve bu çalışmayı Türkiye'deki ilk Urartu kazısı olma özelliğindeki T.Özgüç'ün başkanlığında yürütülen Altıntepe (Erzincan) kazısı izlemiştir. 1959-1963 yılları arasında Urartu Devleti'nin başkenti Van Kalesi ve Toprakkale kazıları A.Erzen sonuçlandırılmıştır. Yine A.Erzen başkanlığında Van Gölü'nün kuzey kıyısındaki Ernis-Evditepe Nekropolü 1959-1962 yılları arasında kazılmıştır. Bu çalışmaları 1964 yılında Van Gölü'nün kuzeybatı kıyısında Adilcevaz ve çevresindeki yerleşimleri araştıran E.Bilgiç-B.Öğün'ün çalışmaları takip etmiştir. 1961 yılında A.Erzen tarafından başlatılan Çavuştepe Kalesi (Van) kazıları 20 yıl devam etmiştir. 1974 yılında A.Erzen, V.Sevin ve O.Belli, Van'ın 70 km. kuzeydoğusundaki Giyimli (Hırkanis) köyünde kazı çalışması gerçekleştirmiştir. Bu çalışmaları K.Balkan'ın Patnos yöresinde Giriktepe ve Anzavurtepe kazıları izlemiştir. Bu arada A.M.Dinçol ve B.Dinçol bölgede bulunan bir çok yazıtını yayınlayarak, tarihi coğrafyaya katkıda bulunmuştur. Urartu Devleti'nin batı sınırlarını anlamamıza katkı sağlayan O.Belli ve V.Sevin Malatya-Elazığ yörelerinde kurtarma kazıları gerçekleştirmiştir. 1980-1986 yılları arasında T.Tarhan Van Kalesi ve hemen kuzey eteğindeki Van kalesi Höyüğü'nde bir dizi kazı çalışmalarında bulunmuştur. 1984-1991 yılları arasında A.Çilingiroğlu, Dilkaya Höyüğü (Van) kazılarını yürütmüş ve bölgenin Erken Demir Çağı kültürleri hakkında bilgiler edinmemizi sağlamıştır. Bununla birlikte, A.Çilingiroğlu ve ekibinin Van Gölü'nün doğu ucundaki Ayanis kalesi'nde 1989 yılında başlattığı kazılar günümüzde de devam etmektedir. Erçek Gölü'nün doğu kıyısında yer alan Karagündüz Höyüğü kazıları 1994-1996 ve 1998 yılları arasında V.Sevin gerçekleştirilmiş ve bölgenin M.Ö.III.bin kültürünün ortaya çıkarılmıştır. Sevin ve ekibi aynı zamanda Hakkari'de Erken Demir Çağı'na ait mezarları bilim dünyasına sunmuştur. 13 yıldır O.Belli tarafından sürdürülen Aşağı ve Yukarı Anzaf kazıları, bu iki kalenin Urartu Devleti döneminde bölgenin en önemli askeri ve ekonomik merkezi olduğunu ortaya koymuştur. O.Belli'nin yörede gerçekleştirdiği bir diğer kazı da 1997 yılında başlayan ve Van'ın 9km. güneyinde yer alan Yoncatepe ve Kalesi kazılarıdır. Tüm bu yapılan çalışmalar sonucunda, Urartu mimarlığı, tarihi, dini, sanatı ve uygarlığı konusunda oldukça önemli bilgiler sağlanmıştır. Bunun yanında Urartuların göçebe toplumlardan Kimmerler ve İskitler ile Transkafkasya, Kuzeybatı İran, Kuzey Suriye, Anadolu ve Akdeniz Bölgesi ile olan kültürel ve ticari ilişkilerini anlamak günümüzde

Bu yörelerde çalışan son kuşak arkeologlar, bölgenin kültür tarihi açısından tam olarak çözüme kavuşturulamamış olan M.Ö.II.binyılın kültürel yapısını anlama çabası içindedirler. Bu anlamlandırma çabaları içinde, "M.Ö.II.binyıl boyalı çömlekleri"nin genellikle bölgedeki yüksek yaylalardaki mezarlıklardan ele geçirilmesi en somut gerekçe gösterilerek, söz konusu kültürün mensuplarının ekonomilerinin pastoral ya da yarı pastoral bir yapıya sahip topluluklar olduğu düşünülür. Bu görüşü destekler nitelikte, bölgede günümüzde halen aktif bir şekilde gerçekleştirilen yaylacılık etkinlikleriyle ilgili çeşitli analojiler kurulmuştur[1211]. Her ne kadar bu görüşler şimdilik kabul görse de cevaplandırılması gereken bazı soruları da beraberinde getirmiştir. Örneğin; bölgede varlığı hissedilen bir önceki dönemin tarımcı topluluklarının, neden göçer nitelikli bir yaşam şeklini benimsedikleri, hareket halinde bulunan göçebe grupların, ölülerini neden yüksek yaylalarda bulunan aynı nekropollere gömdükleri gibi. Cevapları aranan bu gibi soruları yanıtlamak ve ekonomik bir sürece bağlı olarak ortaya çıkan kültürel formasyonu, seramik buluntular üzerinden açıklamak olanaksız görünmektedir. Seramikler üzerinden analojiler kurmak sadece bir kültürün yayılım alanını ve sınırlarını belirlemede yardımcı olur. Bin yıl içinde sürüp giden bir ekonomik modelin yerini bir başka ekonomik modele bırakması ancak süreç içinde olabilecek bir değişimdir. Böyle bir değişimin tüm özelliklerini ortaya çıkarabilmek için detaylı kazı çalışmalarının yanında yürütülen, jeoarkeolojik, etnografik, etnoarkeolojik, kültürel ve sosyal antropolojik çalışmalarının yapılması gerektiği konusunda yeni yaklaşımlar bulunmaktadır[1212].

Ancak, ifade edilen yeni yaklaşımlarla gerçekleştirilmiş özgün -en azından bölgenin prehistorik ve protohistorik kültürleri konusunda- bir etnoarkeolojik çalışma bulunmamaktadır. Buna karşın, bölgede M.Ö.I.binyılın ilk yarısında varlığını güçlü bir şekilde hissettiren Doğu Anadolu, Transkafkasya ve Kuzeybatı İran bölgesinde egemenliğini sürdüren Urartu Devleti'nin en önemli yerleşimlerinden biri olan Ayanis Kalesi'nin (Rusahinili) hemen yanında kurulan modern Ağartı Köyü, etnografik açıdan incelenmeye başlanmıştır, proje sonuç

---

bölgede çalışan bilim insanlarının amaçları arasındadır. Erzen 1979, 251-262; Belli 2003, 32-44; Tarhan 2005, 126-128.

[1211] Özfırat 2001, 1vd.

[1212] Baysal 2006, 115.

aşamasına geldiğinde Ağartı Köyü'nden elde edilen etnolojik veriler ile Ayanis Kalesi kazılarından elde edilen arkeolojik bilgiler karlılaştırılması amaçlanmaktadır[1213]. Proje oldukça yeni olduğundan konuyla ilgili yayınlar da henüz bir rapor dışında bilim dünyasına sunulamamıştır.

Bu proje dışında yine Urartu Devleti'nin, gerek merkezi oluşturan Van Gölü Havzası'nda gerekse taşra eyaletlerinde kurulan kalelerin çevresinde karşılaşılan ve arkeoloji dünyasının uzun yıllar üzerinde tartıştığı "anıtsal kaya işaretleri" olarak bilinen konuyla ilgili etnoarkeolojik makale oldukça dikkat çekicidir[1214].

.

IV.B.5.1. Van ve Yörelerinin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu

Doğu Anadolu'nun yüksek yaylalarını oluşturan Van Gölü Havzası, Van Gölü'ne akan akarsuların oluşturduğu kapalı bir coğrafyadır. Havzanın güneyinde dik yamaçlı dağ sıraları uzanırken, doğusundaki dağlar daha alçak ve daha aralıklıdır. Dağlar arasında küçük ovalar yerleşime ve tarıma uygundur. Batı ve kuzeyde ise tek başına yükselen volkanlar ve bunların çevresinde lav platoları bulunur[1215] (Resim 171).

Resim 171. Süphan Dağı, Özfırat 2001, lev.7.

[1213] http://proteus.brown.edu/harmansah. 14.04.2009.
http://edebiyat.ege.edu.tr/bolumler/arkeoloji/Protohistorya/Projeler/etno-ark.htm. 14.04.2009.

[1214] Konyar 2006, 113-126; Konyar 2008, 60-61.

[1215] Volkanik faaliyetler açısından oldukça hareketli olan Anadolu Yarımadası'nda özellikle Doğu Anadolu'da Büyük ve Küçük Ağrı Dağları, Süphan, Tendürek ve Nemrut ülkemizin en yüksek volkan dağları arasında yer alır. Van Gölü'nün hemen kenarındaki Süphan Dağı, Doğu Anadolu'da Van Gölü'nün kuzeybatı kenarında, Bitlis'in Adilcevaz ile Van'ın Erçiş ilçeleri arasında bulunur. Yüksekliği 4058 m. olan volkanik dağın içinde 4 adet buzul gölü bulunur. Süphan dağı, günümüzden birkaç milyon yıl önce aktivitesini gösterirken, en hareketli olduğu zaman günümüzden 400 bin-10 bin yıl öncesidir. Süphan Dağı'ndan alınan örnekler üzerinde yapılan radyometrik yaş tayinleri bu dağın, 10 bin yıl öncesine kadar aktif olduğunu göstermiştir. Çiftçi-Köse 2001, 83.

Havza alanı, batıda Nazik Gölü'nden, doğuda Türkiye-İran sınırına, kuzeyde Çaldıran Ovası'ndan, güneyde şahap Dağları'nın doruklarına kadar, yaklaşık 20.000 km.^{2}'lik bir alanı kaplar. Bunun 3500 km^2'si Van Gölü'nün kapladığı alandır[1216]. Bu havzadaki ortalama yıllık yağış, 350-450 mm. arasında seyretmekte, ancak bunun sadece % 6'lık kısmı bitkilerin gelişme dönemine denk düşmektedir Gölü çevreleyen yüksek dağlarda ise yağış miktarı daha fazladır. Van Gölü Havzası'nda her ay yağış varsa da Temmuz, Ağustos ve Eylül'de kurakça denilebilecek bir süre bulunmaktadır. Sıcaklık oynamalarının çokça olduğu havza'da yıl içinde donlu geçen günler ortalama 133 gündür[1217]. Yağışın kuru tarım için yeterli olmasına rağmen diğer faktörler tarım kapsamını kısıtlamaktadır. Kurak yazlar ve toprağın kalitesiz oluşu, yazın tahıl yetiştirilmesini zor ve pek güvenilir olmayan bir ekonomik uğraş haline getirmiştir[1218].

Otuz yıl öncesine kadar, Van havzası'nın kırsal ekonomisi % 80' hayvancılık ve % 20 tarıma dayanıyor ve tahıl tarımı sadece Van Gölü'nün doğu, kuzeydoğu ve belli bir dereceye kadar da kuzeybatı kıyıları boyunca yapılıyordu. Gerçekten de eskiden beri derin alüvyal topraklara sahip bu habitatlar sadece geniş ve iyi otlaklar sunmakla kalmayıp tarım yapılmasına da olanak sağlamaktadır. Vahaya benzer vadi tabanları, günümüzde olduğu gibi geçmişte de çoban topluluklarının yaptığı küçük ölçekli tarım için elverişli olmalıdır. Van Havzası'nda en fazla yetiştirilen ürün olan yaz buğdayı, Mayıs'ta ekilir ve Ağustos'ta hasat edilir. Hasatın Eylül sonu /Ekim başına kalması, erken gelen kar nedeniyle ürün kaybına neden olabilir. Van Havzası'nda bazı habitatlarda hasat, Haziran sonu/Temmuz başı kadar erken bir dönemde başlaması şartıyla mümkün olabilir. Hasattan sonra tarlalar gübreleme ve çift sürmeye hazırlanır. Mayıs ayında ekilen tarlalardaki bitkiler, yağışın yetersiz olduğu Haziran-Temmuz aylarında sulama isterler. Bu nedenle Van bölgesinde baharda ekilen tahıllar, sulama olmaksızın iyi sonuç vermeyebilir. Buna göre Urartu sulama kanallarının sadece bağlar ve bahçeleri değil, tahıl tarlalarını da sulamak için kullanılmış olabileceğini düşünebiliriz[1219].

[1216] Kılıç 2006, 33.
[1217] İzbırak 2001, 331.
[1218] Yakar 2007, 338.
[1219] Yakar 2007, 350.

Erçek'in doğu kıyısında yer alan Karagündüz köylülerinin ekonomisi çiftçiliğe dayanmakla birlikte, bunun sonucu olarak geniş aile yapısı, önemini yıllar boyu korumuştur. Bu ailelerin bazılarında akraba sayısı, başka köylere dağılmış olanlarla beraber 100 kişiyi bulmaktadır. İki ya da üç nesilden beri bir arada yaşayan bu geniş aileler birbirine evlik bağıyla sıkı bir şekilde bağlanmışlardır. Bu tür ailelerin üyeleri zor duruma düştüklerinde, başka bir haneyle birleşme noktasına varıncaya kadar akrabaları tarafından desteklenirler. Kendi içlerinde evlenen Karagündüz Azeri topluluğu, farklı etnik ve kültürel kimliğe sahip olan grupların köylerine yerleşmelerini istemezler. Tamamen akrabalardan oluşan sosyal çatı ve içerden evlenme, geleneksel aşiret yapısının korunmasını güvence altına almaktadır. Aşiret içinde ya da dışında yer alan akrabalar, çabucak silahlı çatışmalara dönüşen anlaşmazlıklarda taraf tutmak zorunda kalırlar. Her ne kadar uzak akrabalar, her zaman bu kavgalara katılmak istemese de aile bağları buna engel olmaktadır. Bu tür geleneksel topluluklarda anlaşmazlıklar, kaybolan ya da düşman bir grubun çaldığı bir koyun gibi nedenlerden kaynaklandığı gibi daha ciddi anlaşmazlıkların nedeni ise suyun bir sulama kanalından diğerine aktarılması sırasında çıkan su paylaşımıyla ilgili anlaşmazlıklardır. Bunun yanına evlenme niyetiyle bile olsa, kızın ailesinin rızası olmadan kız kaçırmanın aileler arasında anlaşmazlıklara hatta kan davalarına neden olduğu da söylenebilir. Topluluk içi sosyal ilişkiler hakkında ilginç veriler sağlayan Karagündüz Köyü, nasıl bir arkeolojik ören yeri kimliği kazandığı hakkında da bizlere önemli fikirler vermektedir. Gölün giderek yükselen seviyesi, yavaş yavaş köyü su altında bırakmakta ve çoğu aile evlerini terk ederek, daha yüksekte yeni evler yapmalarına neden olmaktadır. Bu süreçte başta damlarda kullanılan hatıllar olmak üzere evlerin ahşap kısımları sökülmekte ve yeni evlerde kullanılmaktadır. Gölün suları, kerpiç duvarlar seviyesine çıktığında evler yıkılmakta ve bir çamur yığını haline gelmektedir[1220].

Muş'un kuzeyinde yer alan Murat Nehri vadisi de dahil olmak üzere, bu bölgedeki bazı alanlar iyi kalitede olmayan toprak görünümündedirler. Van Havzası'nın kuzeyinde yer alan geniş Karaköse dağ içi vadisinin içinden akan bu nehir, vadiyi çevredeki dağlardan getirdiği çakıl taşlarıyla, kaplamıştır. Daha güneyde, çiftçilik için pek uygun olmayan Bulanık ve Patnos arasında yer alan bölge

[1220] Yakar 2007, 351.

ise günümüzdeki gibi geçmişte de otlak arazisi olarak kullanılmış olmalıdır[1221]. Kışların Erzurum'da olduğundan daha kısa sürmesine rağmen, Muş Ovası çok kalın bir kar tabakası ile kaplanır, kaynaklar donar ve nehirlerin bir kısmı da buz tutar. Yazlar sıcak geçer ve ovayı çevreleyen tepeler bağcılık için ideal bir ortam sunar. İklimin getirdiği kısıtlamalara ve düşük toprak kalitesine rağmen bu ova ve çevresi, değişik yoğunluklarda olmakla birlikte, geç prehistorik dönemlerden beri yerleşim görmüştür. Arkeolojik araştırmalar Muş Ovası'nda özellikle Erken Tunç Çağı'nda yerleşildiğine işaret etmektedir. Buna muhtemelen geçim seviyesinde tarım ürünleri yapılabilmesi için en uygun iklim koşullarının M.Ö.III.binyılda var olması neden olmuş olmalıdır[1222].

Bitlis vadisi tahıl tarımına elverişli değildir ancak çevresindeki yerlerde oldukça yüksek arpa ve buğday rekoltesi alınmaktadır. Kışların ağır geçmesi nedeniyle yörede yaşayan gruplar hayvanlarını kış ayları boyunca ahırlarda tutmak zorundadırlar. Haziran ayında, Hınıs yolu üzerindeki bir çok köy, yazı hayvanları ile birlikte dağ otlaklarında geçirmek üzere terk edilir. Başka bir ifade ile yörenin iklimsel şartları, yerleşik kırsal grupları da yaylacılık yapmaya itmiştir. Yıllık arpa ve buğday rekoltesinin köylülerin tüketim düzeyini dahi karşılamadığı bu yüksek dağ içi ovalar ve vadilerde, özellikle çevre dağlarda yer alan kuru otların kolayca toplanıp köylerde stoklandığı dönemlerde, yerleşik çobanlık, geçmişte olduğu gibi günümüzde de tercih edilen bir ekonomik stratejidir. Bitlis'te göçebe çobanlığın sosyo-ekonomik yönü, Nemrut Dağı'nı da içine alan birkaç yerde incelenmiştir. Van Gölü'nün batı sahilinde yer alan bu sönmüş yanardağın patlaması sonucunda oluşan büyük çöküntü, kara çadırlarda yaşayan göçebeler için ideal bir yazlık habitat sağlamıştır (Resim 172). Etnoarkeolojik açıdan sadece bu çadırların içinde değil, çadırlar terk edildikten sonra çevrede bırakılan kalıntılar da oldukça ilginçtir. Çoğu zaman mimari ve yerleşime ait diğer izler, çadırların üzerine kurulduğu 1-1,5 m. yükseklikteki taş duvarlar, taştan yapılma ağıllar ve içlerinde kırık öğütme taşları ve çömleklerin yer aldığı ocaklardan oluşmaktadır. Ayrıca bir vadide ya da ovada yer alan bir kışlakta bulunan hayvan kemikleri ve hatta tahıl bitkilerine ait tohumlar bile,

[1221] Yakar 2007, 338.
[1222] Yakar 2007, 339.

arkeolojik bağlamda çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan yerleşik bir topluluğun söz konusu olduğu izlenimi vermektedir[1223].

Resim 172. Nemrut Dağı, Krater Gölü'nün kenarında küçükbaş hayvan sürüleri, Özfırat 2001, lev.6.

Van, Ağrı, Hakkari, Muş, ve Bitlis yörelerinde karşımıza çıkan kırsal mimari şekilleri ve yapı malzemeleri, öncelikle coğrafyaya sonrasında da etno-kültürel geleneğe göre bir habitattan diğerine değişiklik göstermektedir. Örneğin yarısı toprağın altında yapılan nadir örneklere, Van Gölü'nün kuzey ve kuzeybatı kıyılarını da içine alan Doğu Toroslar'ın kuzeyindeki pek çok yerde rastlanmaktadır[1224]. XX. yüzyılın başına kadar sadece Van değil, önceden surlarla çevrili bir ilçe merkezi olan Erciş kasabası da, nüfusun çoğunluğunun hayvancılık ve tarımla uğraşması nedeniyle, kırsal bir görünüme sahipti. Gerçekten de 1838 yılında bölgeye gelen Brant, ekonomik değişiklikler ve merkezi idarenin ihmalinin, özellikle çok sayıda sığırları, koyunları ve kısrakları olan çiftçi ve çoban topluluklarının yaşadığı Erciş'i harap bir yerleşme haline getirdiğini belirtmiştir. Brant'ın tasvir ettiğine göre, yıkık sur duvarları içinde yer alan evler "köy tarzında ve yarısı yeraltında" idi[1225].

[1223] Yakar 2007, 355.
[1224] Yakar 2007, 354.
[1225] Yakar 2007, 348.

Yöre halkı, bu evleri "tüteklikli ev" olarak adlandırmaktadır. Yeraltında ya da yarısı yeraltında yapılan yerel mimari türü çok soğuk iklimli habitatlara özgüdür. Yukarıya doğru giderek daralan "tütekli damlar"daki ahşap hatıllara kırlangıç kuyruğunu andıran bir şekil verilmesi nedeniyle, bunlara "kırlangıç kubbe" de denilmektedir. Bu teknik sayesinde, bölgede bulunan ahşap hatılların uzunluğunun ana duvarlar arasındaki alanların üstü kapatılabilmiştir. Bu damlar genellikle kare ya da hemen hemen kare bir alanı kaplar ve aydınlatma ile birlikte havalandırmayı da sağlar. Damın üzerine yığılan toprak soğuğa karşı iyi bir yalıtım sağlar. Özellikle kışın kalın bir kar tabakası ile kaplandıklarında, bu tür evler tepelik yörelerde kolayca göze çarpmaz. Kış boyunca kendilerine ve hayvanlarına yetecek kadar besin ve yakacak temin edebilmeleri durumunda, bu evlerde yaşayan geniş aileler bütün kışı hayvanlarıyla beraber içeride geçirebilirler. Bu, eski yeraltında ya da yarısı yeraltında bulunan evler, XIX.yüzyıl başında dağlık kesimin uzak kesimlerinde yaşayan Ermeni köylülerince yapılmaya devam ediliyordu[1226].

Bu tür evlerin yöredeki varlığına dair en eski yazılı belge, Atinalı asker ve tarihçi Ksenophon'a aittir. Ksenophon'un verdiği bilgilerden anlaşılan sadece aşırı soğuk iklim koşulları değil, güvenlikle ilgili kaygılar da bu kırsal mimarinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Gerçekten de içlerinde aileler ve hayvanların beraber yaşadığı bu yeraltı evleri, uzaktan neredeyse hiç fark edilmedikleri için geçmişte "karınca yuvaları" olarak tasvir edilmişlerdir[1227].

Van, Ağrı, Hakkari, Muş, ve Bitlis yörelerinde, göze çarpan başka bir eski yapı türü de tahkimli evlerdir. Osmanlı Dönemi'nden kalan bu tür evlerin yanı sıra, XIX.yüzyıl başında Bitlis yöresinde de bazı örnekler bulunduğu bilinmektedir. Bitlis'in doğusunda, yer alan, verimli toprakları ile iyi otlakları bulunan Göllü Köyü'nün ağasının yaşadığı ev buna iyi bir örnektir. Kaba ama yine de gösterişli inşa edilmiş, hiç penceresi olmayan, sadece bir girişi olan, damın etrafında bir korkuluk

[1226] Yakar 2007, 354.

[1227] Ksenophon yörenin mimarisi hakkında şu bilgileri veriyor; " …evleri toprak altındaydı. Girişleri kuyu ağzına benziyordu ama içleri genişti. Hayvanlar için toprağa giriş delikleri kazılmıştı, insanlar ise merdivenle iniyorlardı. Bu konutların içinde keçiler, koyunlar, inekler, kümes hayvanları ve tüm bu hayvanların yavruları vardı. Dışarı çıkarılmadan kuru samanla besleniyorlardı." Ksenophon IV.5.25.

duvarı bulunan ve duvarlara da mazgal delikleri bırakılmış ağa evi, yöredeki tahkimli evleri temsil eder[1228].

Geçen yüzyılın başına kadar, bölgedeki uzak dağlık habitatlarda yaşayan göçebe aşiret kolları ve alt gruplar, derin dağ vadilerindeki daha korunaklı ve biraz daha ılıman ikinci konak yerlerini korumuşlardır. Kışı bu kışlaklarda geçirdikten sonra baharda, sonbahar başına kadar kaldıkları, dağlık arazi otlaklarında yer alan yaylalarına geri dönmüşlerdir. Karakeçi kılından yapılan çadırlar, esas olarak göçebe aşiretler tarafından kullanılmıştır[1229].

Sabit bir meskene sahip olmayan ve göçer bir hayat tarzını benimseyen bu topluluklar, bütün bir yıl boyunca geçimlerini sağladıkları küçükbaş hayvanlarıyla birlikte, onlara iyi otlaklar bulmak iklim ve vejetasyona bağlı olarak sürekli göç ederken, ekonomik faaliyet olarak zirai etkinlikler hiç görülmez[1230]. Göçebe hayat tarzının vazgeçilmez bir konut türü olan çadır, göçebe toplulukların en belirgin özelliklerinden biridir. Öyle ki, çadırlardan söz etmeksizin göçer yaşantıyı tanımlamak mümkün değildir. Biçimi ve özellikleri nasıl olursa olsun, göçer hayat

---

[1228] Yakar 2007, 354.
[1229] Yakar 2007, 340.
[1230] Sözer 1972, 38.
Güneydoğu Toroslar'da görülen "göçebe hayvancılık" faaliyetini kendi içinde ikiye ayırmak gerekir; Bunlardan birincisi, zirai faaliyetle hiç ilgisi olmayan, bütün bir etnik grupla çadırlarda yaşamak üzere küçükbaş hayvanları ile yazları bölgedeki dağların yüksek kısımlarına, kışları kar yağışının olmadığı bölgelere hareket eden "göçebe çobanlık" tır. Bu göçerlerin ikinci türünü oluşturanlar ise, tarımsal faaliyetlere bağlı "yarı göçebeler"dir. Bununla birlikte bu topluluklar da "göçebe çobanlar" gibi ilkbahar, yaz ve sonbahar aylarında sahip oldukları küçükbaş hayvanlarıyla otlaklar bakımından zengin yüksek yaylalara çıkarlarken, buralarda "kara çadır"larda yaşarlar. İkisi arasındaki belirgin farklılık ise "yarı göçebelere" ait yazlık meraların, daimi yerleşme yerlerine birkaç saatlik mesafede olması gözetilirken, "göçebe çobanlar" ın yazlık otlakları ortalama 3 haftalık mesafede olduğu tespit edilmiştir. Güneydoğu Toroslar'da, her iki göçer topluluğun göçleri, kışlaklarını oluşturan Dicle'nin iki tarafında bulunan steplerden, kuzeydoğu doğrultusunda gerçekleşmektedir. Kış aylarını yerleşik olan "yarı göçerler"in bulundukları alanların hemen yanı başında kurdukları "kara çadırlar" da geçirmeyi tercih eden "göçebe çobanlar"ın nüfus hareketleriyle birlikte, güneydeki Cizre gibi şehirlerde nüfus 20 bine yaklaşmaktadır. Kuzeydeki daha büyük şehirlerin nüfusları ise bu mevsimde; Şırnak'ta 11.629, Hizan'da 12.990, Pervari'de 17.084, Gevaş'ta 9898, Çatak'ta 8621 ve Gürpınar'da 13.690'dır. Göçerlerin Mart ayının sonlarında başlayan kademeli göçleri sırasında, bir ailenin taşımak zorunda olduğu ortalama 4-6 hayvan yükü bulunmaktadır. Göçler sırasında her gün hayvanların belirli zamanlar otlatılması gerektiğinden devamlı yol alınamazken, gerek "yarı göçebeler" gerekse "göçebe çobanlar" ortalama günde 4-5 saatten fazla yol almaları, yanlarında bulundurdukları en az 50, en çok 130 küçükbaş hayvanla mümkün değildir. Güneydoğu Toroslar'daki dağ yolları her ne kadar ulaşım için uygun olsa da, çok sayıda hayvanın göç esnasında beslenmesine olanak sağlamaz, bu nedenle belirli topluluklar, dağ sırtları ve yamaçlarını takip ederler. Bölgedeki göçlerin en önemli özelliklerinden biri, göçlerin hiçbir zaman münferit ve küçük gruplar halinde değil, tüm aşiretin üyelerinin katılması şeklinde gerçekleştirilmesidir. Yaylalara çıkıldığında kampın büyüklüğü en fazla 150 çadırı bulduğu durumlar gözlemlenmektedir. Çıkılan yaylalardaki otlaklarda özel mülkiyet bulunmadığından -özel hayvan mülkiyetine rağmen- hayvan sürüleri kollektif olarak otlatılır. Denker 1960, 139-142.

tarzının sürekli göçü gerektiren özelliği, sahip oldukları çadırların kısa sürede kurulup, sökülebilir ve kolaylıkla taşınabilir nitelikte oluşu, gerek ham maddesinin sağlanıp dokunması, gerekse iklim şartlarına uygunluğu ve çok yönlü yararlanma biçimleri çadırı yaratan en önemli faktörler arasında gösterilebilir[1231]. Doğu Anadolu göçer toplulukları içinde sayıca en büyük olan ve günümüzde büyük bir kısmı sabit bir konut ile toprağa yerleşmemiş halde bulunan, Beritanlı Aşireti, kışları Karacadağ (Diyarbakır) ve Viranşehir (Şanlıurfa), yazları ise Şerafettin Dağları ile Bingöl Dağları'nda sürekli gezerek yaşamlarını sürdürürler. Beritanlılar'ın yaylaklarda kurdukları çadırlara "kon-gon" adı verilirken, kışlaklarda kurdukları çadırlara da "kışle" adı verilmektedir. Keçi kılından dokunmuş çadır örtüsü; direkler ve kazıklar; direk ve kazıkların bağlantısında kullanılan ip ve kolonlar; çadır çevresinde ve iç bölmelerde kullanılan gergiler, çadırları oluşturan başlıca unsurlardır. Sahip olunan çadırların kuruluşları ile ilgili bölgede bulunan diğer göçer aşiretleriyle (Şavaklı Aşireti) hiçbir fark bulunmamaktadır. Çadırların kurulacağı alan belirlendikten sonra, zemin temizlenir ve toprak sertleştirilir (pekleştirilir). Yaylada karların yeni kalktığı yerlerde, çadır kurulmadan önce, zeminin çevresine hendekler açılır. Çadır kurulurken önce çadır çulu açılarak yere serilir, direk ve kazık bağları düzeltilir, kazıklar çakılır ve yan ile arka kazık bağları gerdirilir. Çadırların kuruluşu tamamlandıktan sonra çevresi "çadır çulu" ile çevrilir. Beritan çadırlarının önü, kısmen de taş duvarlarla kapatılmaktadır. Bu taş duvarlar, her yıl aynı konaklama yerinde kurulan çadırlar için tekrar kullanılabilmektedir. Beritanlılar'ın sahip oldukları çadırlar çok direkli, iç bölmeli ve içlerinde bir de ocak bulunan gelişmiş çadırlar olarak değerlendirilir. Hayvanları ile birlikte barındıkları kış mevsimlerinde Beritan'lılar, çadırların çevresini tamamen taşlarla çevirmektedirler. Çadırların kurulması ve sökülmesi kadın-erkek birlikte çalışarak gerçekleştirilirken, bölgedeki diğer göçer Şavak Aşireti'nde ise bu işi yalnızca kadınlar yapmaktadır. Kadın ya da erkek fark etmemekle birlikte, bir çadırın iki kişiyle kurulması yaklaşık yarım saat sürerken, sökülmesi ise daha kısa sürmektedir. Yaylalarda konaklama yerlerinde

[1231] Anadolu'nun bir çok yerinde "çul çadır", "kıl çadır" adlarıyla da bilinen "kara çadır", yer tezgahlarında keçi kılından dokunan parçaların birbirlerine eklenmesiyle yapılan, direkler üzerine kurulu ve direk sayıları değişebilen bir çadır türüdür. Anadolu göçer topluluklarında (Yörük-Türkmen) farklı tipleriyle yaygın olarak görülen "kara çadırlar", Doğu Anadolu göçebe topluluklarında halen kullanılmaktadır. Bu bölgede göçer hayvancılık yapan göçer, yarı göçer aşiretlerin tümünde ve yerleşik köylülerin yaylalarında -kimi farklılıklara sahip olsa da- "kara çadır"ın dışında başka çadırlarla nadiren karşılaşılmaktadır. Kutlu 1987, 239.

kurulan en az 3-5, en çok 20-30 çadırın bir araya gelmesinden oluşan yerleşim birimleri "şeni" olarak adlandırılırken, çadırların kuruluşunda, konumunda ya da dağılımlarında geleneksel bir düzen gözlenmemekle birlikte, yerleşme düzenindeki tek ortak özellik ise çadırların aynı yöne (gün doğusu) bakması gerektiğidir[1232].

Bazı Türkmen aşiretlerinin kullandığı, yalıtımı daha iyi olan beyaz renkli Orta Asya yurtları ise, küçük olmalarına rağmen daha iyi barınma olanağı sağlamakla birlikte, XX.yüzyıl içlerine kadar devam eden iskan politikaları süreci içinde, yarı göçebe grupların kışlaklarda kurdukları çadırların yerini, doğal olarak daha iyi koruma sağlayan kulübeler almaya başlamıştır[1233].

Doğu Anadolu'nun, özellikle de bu bölümün konusu olan Van, Ağrı, Hakkari, Muş ve Bitlis yörelerinin prehistorik kültürleriyle ilgili bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Buna rağmen özellikle Van Gölü Havzası'nda yapılan araştırmalar, yörenin Paleolitik Çağ insanları tarafından iskan edildiğini göstermiştir. Havzanın batısında yer alan Erentepe Köyü (Liz) yakınlarında Orta Paleolitik Çağ'a tarihlenen bir obsidyen işliği saptanmıştır. Yine Orta ve Alt Paleolitik Çağ'a tarihlenen diğer bir obsidyen işliği, Meydan Mevkii'nde (Erçiş) bulunmaktadır[1234]. Konumuz olan yörelerde Neolitik Çağ'a ait bulgular ise yok denecek kadar azdır. Bunun nedeni bu yörelerde gerçekleştirilen araştırmaların yetersizliği olmalıdır. Çünkü "Verimli Hilal" olarak adlandırılan, Ortadoğu'da ilk kez tarıma geçildiği kanıtlanan ve dolayısıyla yoğun olarak yerleşilen bölgenin kuzey sınırları, Van Gölü Havzası'nın hemen altındaki İhtiyar Şahap Dağları'nın güneyinden geçmektedir. Buralarda, Yukarı Dicle Havzası'nın vadisi içinde Halan Çemi gibi Çanak Çömleksiz Neolitik (PPNA) yerleşimleri saptanmış ve bu yerleşmelerden ele geçen obsidyenin en yakın kaynağı, yaklaşık 100 km. kuzeydoğudaki Van Gölü Havzası olmalıdır[1235]. Tüm bunların yanında Adilcevaz (Bitlis) yakınlarındaki Davullu Mağara'da bulunan 2 m.

[1232] Kutlu 1987, 242-243.

[1233] Yakar 2007, 340.
Anadolu göçer topluluklarında "kara çadır"dan başka, kullanılan en önemli çadır tipleri; "alacık" ve "topak ev"dir. Yapım teknikleri ve yapımında kullanılan gereçler bakımından birbirinden pak farklı olmayan bu çadırlar, "kara çadır"lardan daha farklıdır. Anadolu'da bu çadırların hemen hemen hepsi; "alaçık", "alayçık", "topak ev", "keçe ev", "derim evi", "bekdik çadırı" ve "turluk" gibi değişik adlarla anılmaktadır. Günümüzde izlerine az rastlanan bu çadırlar, Orta Asya Türk topluluklarının "keregü", "kibitka" ve "yurt" adını verdikleri çadırlarla yakın benzerlikler göstermektedir. Kutlu 1987, 247.

[1234] Kökten 1947, 431-472; Kökten 1964, 17-27; Marro-Özfırat 2004, 227-265.

[1235] Kılıç 2006, 33.

kalınlığa sahip kül tabakası içinde bulunan obsidyen alet ve seramik parçaları[1236], Van Gölü Havzası'nın güneydoğusunda yer alan Tirişin (Hakkari) ile Kızların/Yedisalkım Köyü Mağaraları'nda (Gürpınar-Van) tespit edilen mağara resimleri Neolitik Çağ kültürleri ile ilişkilendirilmiştir[1237].

Yörede, Fırat'ın bir kolu olan Murat Çayı'nın yukarı kesiminde yapılan yüzey araştırmaları, bu yöreye M.Ö.IV.binyılın ilk yarısından itibaren yerleşilmiş olduğunu göstermiştir[1238]. Buna karşın Van Gölü'nün doğusunda daha eski kültürlerle karşılaşılmıştır. Bu yerleşmelerden özellikle Tilkitepe (Van), Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da M.Ö.VI.binyıl sonunda kendini güçlü bir şekilde gösteren Halaf Kültürü'nün kuzeydoğudaki en uç noktasını ifade etmesi ve bir çeşit obsidyen ticareti ile şekillenmiş Halaf yerleşimi olma özelliği taşıması bakımından oldukça önemlidir[1239].

Kalkolitik Çağ'ın son evrelerinden itibaren Fırat ve Dicle Vadileri'ni kullanarak kuzeye doğru yayılan Mezopotamya kültürlerinin, Doğu Anadolu'nun hammadde kaynaklarını değerlendirmek için koloni görünümüne sahip yerleşimlerle ilişki içerisine girdiği düşünülmektedir[1240]. Bu durum Erken Tunç Çağı'nda da devam etmiştir. Ticaret ilişkilerinin yoğunluğu, bölgede kazısı yapılan bir çok yerleşimden elde edilen çok sayıda mühür ve mühür baskıları ile kentsel yerleşimlerde ortaya çıkan anıtsal yapılarla kendini göstermektedir[1241]. Aşağı ve Yukarı Mezopotamya'nın düz ovalık alanlarında bulunan yerleşmeler kentsel gelişimlerini sürdürürken, kuzeyin daha dağlık ve sınır yörelerinde ise kendilerini güneyle uzun yıllar boyu bütünleştiren bu süreç kesintiye uğrar. Bu yörelerde, Doğu Anadolu ve Transkafkasya kökenli yeni kültürün etkisi kendisini hissettirmeye başlar[1242]. Gösterdiği gelişmelere göre, Erken, Orta ve Geç olmak üzere üç evrede incelenen Erken Tunç Çağı'nda Doğu Anadolu'nun da içinde bulunduğu kuzeyde Kafkasya'dan güneyde Filistin'e, batıda Sivas ve Malatya'dan doğuda Urmiye Gölü'ne kadar olan geniş alan, kültürel bütünlük içindedir. Bu coğrafya içinde Kura-Aras, Erken Transkafkasya, Karaz ve Khirbet Kerak gibi bölgelere göre değişik

[1236] Kılıç 2006, 34.
[1237] Sevin 2003, 38; Kılıç 2006, 34.
[1238] Marro-Özfırat 2003, 389.
[1239] Akdeniz 2004, 4; Kılıç 2006, 34.
[1240] Frangipane 2003, 49.
[1241] Fiandra 2003, 33; Pıttman 2003, 35.
[1242] Frangipane 2003, 44.

isimlerle anılan bu topluluk[1243], Van yöresinde Burney'in yaptığı araştırmalarla, Ernis, İremir, Van Kalesi, Hino, Karagündüz, Keçanis, Aşağı Mollahasan, Züfübulak, Bişikümbet, Adilcevaz ve Tilkitepe'den Erken Tunç Çağı I ve II dönemine ait Erken Transkafkas seramikler ele geçmiştir[1244].

Yüzölçümü bakımından ülkemizin en büyük bölgesi olma özelliği taşıyan Doğu Anadolu Bölgesi, Orta ve Son Tunç Çağları'nda kültürel bakımdan; Malatya-Elazığ yöresi ile Erzurum-Erzincan ve Bayburt Ovaları, Van Gölü Havzası ile Transkafkasya kültürleri ekonomik bakımdan birbirlerine pek benzemeyen yaşam alanları oluşturmuştur. Bölgede var olan yüksek dağlar, suyu bol ırmaklar ve göllerle yalıtılmış, geçim koşulları farklı parçalanmış bir arazi yapısı görünümü bu farklılığın en önemli nedeni olarak kabul edilir. Bölgede, Malatya-Elazığ Ovaları'nda yaşayan topluluklar dışında, tarımın sınırlı alanlarda gerçekleştirilmesi zorunluluğu yerleşim yerlerindeki nüfus yoğunluğunu da etkilemiştir. Nüfus ve sınırlı tarımsal etkinlik daha çok Van, Urmiye ve Gökçegöl (Sevan) gibi büyük göllerin çevresindeki alüvyonlu ve mikroklimatik alanlarda toplanmıştır[1245]. Bununla birlikte M.Ö. II.binyılın başlarından itibaren, Mezopotamya'dan Dicle ve Fırat nehirlerini izleyerek Anadolu'nun içlerine kadar sokulan Assur ticaret kolonilerilerinin kültürel etkilerinin Van Gölü havzasına ulaşmamış olduğu yapılan çalışmalarla anlaşılmıştır[1246].

Doğu Anadolu'nun yüksek yaylaları ile Urmiye Bölgesi ve Transkafkasya'nın dağlık alanlarında yaşayan, M.Ö.II.binyıl halkı ya da halkları olarak adlandırılan, kendine özgü, çark yapımı, açkılı, boya bezemeli çömleklerinin yanında[1247], önceki döneme göre farklı bir yaşam tarzı sürdürdükleri savunulan bölge kültürü hakkında, oldukça yetersiz bilgilere sahibiz. Tüm bu olumsuzluklara rağmen

---

[1243] Yaylalı 2007, 165.
[1244] Burney 1958, 178-184; Yaylalı 2007, 167.
[1245] Frangipane 2003, 48-49; Sevin 2005a, 66.
[1246] Kılıç 2006, 36.
[1247] M.Ö.III.binyılın ikinci yarısı ve daha çok da M.Ö.II.binyılın başlarından itibaren Yakındoğu'da birtakım boyalı çanak çömlek kültürlerinin varlığı bilinir. Bunlar doğudan batıya doğru şöyle sıralanabilir: Orta Batı İran'da Godin III Kültürü; Kuzey Mezopotamya ve kısmen Fırat Vadisi üzerinden Kuzey Suriye ve Malatya-Elazığ yöresine değin dağılmış olan Habur Kültürü; yoğun olarak batıda Çukurova ve Amik Ovası'ndan Ugarit'e değin uzanan kıyı şeridinde karşılaşılan Kilikia-Suriye Boyalıları Kültürü; Doğu Anadolu'nun batı ucunda şimdi Keban Baraj Gölü'nün suları altında kalmış Altınova'dan Malatya civarına kadar nispeten küçük bir alanda etkili olan Elazığ-Malatya Boyalıları Kültürü; Orta Anadolu'da daha çok Kızılırmak kavisinin güneyinde etkili görünen Alişar III Kültürü. Her biri Orta Tunç Çağı boyunca etkin görünen bu kültürlerin dağılımları, birbirleriyle ilişkileri ve kökenleri gibi sorunlar uzun yıllardan beri ayrı ayrı çalışmalara konu olmuştur. Özfırat 2001, 1 vd.

söz konusu kültürün temsilcilerinin, pastoral yapıya sahip topluluklar olduğu düşünülür[1248].

M.Ö.II.binyıl bölge arkeolojisindeki bu eksiklikler son yıllarda, Hakkari'de bulunan ve bölge arkeolojisinde benzeri olmayan bir buluntu grubu olarak adlandırılan taş steller ile doldurulmaya çalışılmaktadır. Hakkari Kalesi'nin eteklerinde bulunan 13 stel, kazıcısı tarafından M.Ö.II.binyılın ikinci yarısına tarihlendirilirken, Doğu Anadolu'nun "göçebe çoban kültürleri" tezi ile ilişkilendirilmiş hatta stellerin ait olduğu kültürü[1249], yaşamını çadırlarda sürdüren ve yalnızca hayvancılıkla geçinen göçebelerden çok seçkin-yetenekli sanatçılar olarak değerlendirmiştir[1250] (Resim 173).

Resim 173. Üzerinde erkek savaşçı figürü bulunan 2'nolu stel, Sevin 2005, 35.

[1248] Özfırat 2001, 1 vd; Sevin 2005a, 66; Yakar 2007, 359.

[1249] Sevin 1999a yayınında, stelleri Van Gölü'nün güneyinde ve Büyük Zap'ın yukarı çığırında bir bölge olan Hurri kökenli halkların oluşturduğu "Hubuşkia Ülkesi" ile ilişkilendirirken, stellerin Assur ve Urartu Devletleri arasında çekişme konusu olan "Zapparia" kentinin göçebe krallarını temsil edebileceğini düşünür. Sevin 1999a, 86.

[1250] Sevin 1999a, 86; Sevin 2005, 105-113.
Ölmüş ataların ruhlarını simgelemek ve anmak üzere yapıldıkları varsayılan steller, kompozisyon, plastiğin netliği, ayrıntılardaki zenginlik ve kusursuz oranlarıyla, Yakındoğu'da aynı anlayışta olanlardan farklılıklar gösterir. Bu taşlarda ortaya çıkan iradenin kökeninde, güneyin gelişmiş tarımcı anlayışından çok, kuzeyin göçebe-bozkır dünya görüşü egemendir. Sevin 2005, 111.

Belki de bu stellerle ilgili üzerinde durulması gereken konu Sevin'in belirttiği gibi, göçebe hayat tarzında yaşayan bu kültürün mensuplarının, kuzeydeki yüksek yaylalardan Mezopotamya ve Suriye'ye maden sevkıyatında bulunan ya da bu sevkıyatı denetleyip güvence altında bulunduran bir topluluğu ifade edip etmediğidir[1251].

M.Ö.II.binyılın son yüzyılları içinde Mitanni ve Hitit imparatorluklarının ardı ardına yıkılışı Yakındoğu'da siyasal dengelerin bozulmasına yol açarken bu durumun olumsuz etkileri en çok Doğu Anadolu'nun batı ucundaki Elazığ Ovaları'nda gözlemlenirken, Doğu Anadolu'nun doğusundaki Van Gölü Havzası ve çevresi ise bu durumdan etkilenmemiş görünmektedir. Ancak burada da M.Ö.II.binyılın başından beri devam eden pastoral karakterli Orta Tunç Çağı kültürü yerini, M.Ö. 1400'lerden sonra farklı bir toplumsal örgütlenme modeline olan surlarla kuvvetlendirilmiş, şato benzeri küçük kaleler olarak nitelendirilebilecek sabit yaşam alanlarına bırakmaya başlamıştır[1252]. Bu yeni siyasal örgütlenme modeli, beraberinde kültürel anlamda da bazı değişiklikleri getirmiştir. Kültürel anlamda önemli değişikliklerden biri, belki de en önemlisi, söz konusu kültürün yapısını anlamamıza katkı sağladığından, M.Ö.XIII.yüzyılın ikinci yarısında karşımıza çıkan ölü gömme adetleridir. Van Gölü Havzası'nda Orta Tunç Çağı'nda karşımıza çıkan kurgan türü mezarlar yerini, oda türü mezarlara bırakmıştır[1253]. Yöredeki kültürel anlamda yaşanan değişikliği gösterir diğer bir önemli kanıt da çanak çömlek geleneğinde göze çarpan değişimdir. Erken Demir Çağı (M.Ö.1450) ile birlikte Batı İran'a ve Doğu Anadolu'ya gelmeye başlayan halk toplulukları yörede yerleşik düzene geçmek için çaba sarfetmeğe başlamışlardır. Bu dönemde Batı İran'a gelen insanların yörenin erken çanak çömlek kültürü olan "boyalı çanak çömlek kültürü"nü ortadan kaldırdıkları ve "gri seramik" olarak adlandırılan bir seramik türünü yoğun olarak kullandıkları bilinmektedir. Van Gölü Havzası'nda ise Erken Demir Çağları'nın

---

[1251] Sevin 2005, 111.
[1252] Sağlamtimur 2005, 118; Sevin 2005a, 66.
[1253] Sevin 2005a, 70.
Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya yaylalarını denetleyen bu parçalanmış aşiret ve beylikler hakkında yeterli bilgi yoktur. Yaylaklar ve kışlaklar arasında yapmış oldukları düşünülen hareketli yaşamdan ya da son derece "ilkel" köylerden günümüze fazlaca bir iz ulaşmamıştır. Son yıllarda Van Gölü Havzası, Ermenistan ve İran Azerbaycanı'nda gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar bu karanlık geçmişi aydınlatmaya başlamıştır. Türkiye'de en iyi incelenen merkezler, Van yakınlarında Erçek Gölü kıyısındaki Karagündüz, Van Gölü'nün kuzey ve güney kıyıları üzerindeki Ünseli-Evditepe, Tutumlu-Aliler Kalesi ve Dilkaya'dır. Özellikle buralardaki aşiret ya da boy mezarlıklarında sürdürülen kazılardan dönemin kültürü ve inanış biçimi hakkında önemli bilgiler edinilmiştir. Sevin 2005a, 69.

gelmesiyle birlikte M.Ö.II.binyıl boyunca varlığı bilinen boyalı çanak çömlekler yerini[1254], "gri" olmayan bir çanak çömlek türüne bırakmıştır. Van Gölü Havzası'nda gözlemlenen bu değişim de Batı İran'a beraberinde gri seramik türünü getiren göç olayı ile açıklanırken, yaşanan bu göçlerin Doğu Anadolu'ya da tek renkli, ağız kenarları yivli, devetüyü ve kahverengi çanak çömlek türünü getirmiş olduğu düşünülür[1255] (Resim 174; Resim 175).

Resim 174. M.Ö.II.binyıl monokrom boyalı kap örnekleri, Urartu: Savaş ve Estetik Sergisi 2003, 135.

[1254] Söz konusu boyalı çanak çömlekler genelde bazı ortak özellikler gösterirler: Bezeme, açık deve tüyü ve krem rengi zemin üzerine kırmızı ya da kırmızı zemin üzerine siyah boya ile yapılmıştır. Bezeme biri boynun altında diğeri karnın üstünde yer alan iki yatay çizginin arasındaki boşluğa yerleştirilmiştir. Böylece kabın alt bölümü çoğu zaman boş ve koyu renkli kalmıştır. Bezemeyi üçgenler, dörtgenler, dalgalı hatlar, çift balta, zig zaglar, dama tahtası gibi geometrik motifler oluşturur. Çilingiroğlu 1986, 113.

[1255] Bununla birlikte boyalı kapların elde edildiği mezarlıklarda boyalı kaplarla birlikte ölü armağanı olarak bırakılan boyasız ancak aynı formdaki kapların Van Gölü Havzası Erken Demir Çağı mezarlarındaki kaplarla benzerlikleri düşündürücüdür. Erken Demir Çağı ile birlikte Van Havzası'na yeni bazı halkların geldiği kabul edilse bile yöredeki II.binyıl kültüründeki kap formlarının Erken Demir Çağı içlerine kadar devam ettiğini belirtmek gerekir. Çilingiroğlu 1987, 112; Çilingiroğlu 1994, 3-4.
Ağız kenarı ile omuzları arasındaki yatay yiv bezeme nedeniyle literatürde "yivli çanaklar" olarak tanınan kap tiplerinin batıda; Malatya-Elazığ Bölgesi'nden doğuda; Urmiye Gölü'nün doğu sınırlarına, kuzeyde; Ermenistan'a, güneyde; Aşağı Fırat Bölgesi'ne kadar çok geniş bir alanda varlığı belgelenmiştir. Genel görüntüleri benzer olmakla birlikte kabaca, Elazığ-Malatya Bölgesi, Yukarı Dicle Vadisi, Kuzeydoğu Anadolu, Van Gölü Havzası, Güney Kafkasya ve Kuzeybatı İran gibi farklı coğrafi özelliklere sahip bölgelerde bulunan yivli çanak çömlekler kendilerine özgü yerel karakterleri ve üretim tarzlarıyla birbirlerinden ayrılırlar. Konyar 2005, 112.

Resim 175. M.Ö.VIII.yüzyıl kırmızı açkılı seramik grubu, Urartu: Savaş ve Estetik Sergisi 2003, 136.

Arkeolojik kanıtlar, Doğu Anadolu Platosu ve Güney Kafkasya'daki sosyo-politik örgütlenmenin M.Ö.XIII.yüzyıldan sonra hızlandığını göstermektedir. Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya için toplumsal değişme ve kentleşme süreci ya da "Erken Demir Çağı Devlet Oluşumu Evresi" olarak nitelendirilen bu dönemde, her biri bir ya da birkaç küçük vadiyi denetleyen beylikler Kuzey Mezopotamya'da gittikçe güçlenen Assur Devleti'nin baskısını hissetmeye başlamışlardır. Bu beylikler, ortak düşman tehdidi karşısında zaman zaman birlikler kurmuşlarsa da kurdukları birliktelikler, geçici siyasal kümeleşmeden daha ileri gidememiştir. Aralarındaki var olan bağlar, topografya ve iklim koşullarının yarattığı sorunlar nedeniyle de son derece gevşek kalmıştır[1256].

Beyliklerin başlarında bulunan beyler, yüksek tepelerin üzerinde kurulan küçük kalelerde yaşarken, halk ise genellikle kalelerin güney eteklerine yerleşmiştir. Arazinin doğal biçimine göre yer yer doğal kaya çıkıntılarından faydalanılarak kurulan kalelerin, kayalığın uçurumla sonuçlanan ve herhangi bir tehlikenin

[1256] Çilingiroğlu 1994, 4; Sevin 2005a, 71.
Kuzey Mezopotamya'da güçlenen Assur Devleti'nin Van Gölü Havzası'ndaki "Uriadri Ülkesi" ile kurdukları erken ilişkilerin nedeni olarak, Assur krallarının bölgenin eski halklarından olan Hurri ve diğer dağınık halde bulunan toplulukları bir araya getirip, bölgede siyasal bir güç olma yolundaki "Uriadri Ülkesi"nin beylerini denetim altında tutma istekleri gösterilir. Bir başka neden ise tümüyle ekonomik çıkarlar ile ilgilidir. Ekonomik çıkarların başında da demir başta olmak üzere diğer maden yataklarına ulaşmak ya da bunlara ulaşan yolları denetim altına tutmak yer alıyordu. Anadolu'da demir bir çok yerde bulunmasına karşın, Assur Devleti'nin XIII.yüzyıldan XI.yüzyıla dek demir gereksinimini daha çok "Kizzuwatna" ve "Nairi Ülkeleri"nden karşılamaktaydı. Ancak bu erken dönemlerde demirden çok bakır ve gümüş gibi madenler bölgenin ekonomik önemini oluşturuyordu. Çilingiroğlu 1984, 5.
Van Ovası'na en yakın gümüş, kurşun ve arsen yatakları Çatak, Yüksekova ve Hakkari yöresinde bulunmaktadır. Van yöresinin en önemli bakır yatakları ise Madenköy (Siirt) çevresinde yer almaktadır. Buralardaki zengin maden yatakları yalnızca Urartu Dönemi'nde değil, Orta Çağ ve Osmanlı Dönemi'nde de işletilmiştir. Belli 2006b, 24.

gelemeyeceği kısımlarında ise savunma duvarı yapılmamıştır. Sivil yerleşim merkezi ile mezarlıklar iç içe iken Urartu Devleti kurulduktan sonra, sivil yerleşim merkezi ile mezarlıklar birbirinden kesin olarak ayrılmıştır. Konutlar ise dağınık olmasına karşın, Urartu Devleti Dönemi'nde görülen düzgün planlı kentlerin ilk örneklerini oluşturmuştur. Van yöresinde Erken Demir Çağı'na ait kalelerin başında Panz, Musava, Yukarı Sağmalı, Kaletepe, Avzini, Norgüh, Meydan Tepe, Uncular, Aliler, Keçikıran, Alacahan ve Ernis (Evditepe) gelmektedir. Bu önemli kalelerin her birinin o dönemde küçük bir beylik merkezi olduğu kazıcılar tarafından ifade edilmiştir[1257].

Yazı öncesi dönemler Van Gölü Havzası'nda Erken Demir Çağı ile sona ermektedir. Son yıllarda yapılan araştırmalar sayesinde M.Ö.XII. ve IX.yüzyıla tarihlenen bu dönem artık daha iyi bilinmektedir. Daha M.Ö.XIII.yüzyılda "Uruadri" diye anılan bölgede beyler tarafından yönetilen birtakım beyliklerin varlığına işaret edilmektedir[1258]. Bu kaynakların doğruluğunu, İran Azerbaycanı ve Ermenistan ile Doğu Anadolu'da yapılan arkeolojik araştırmalar, bir çok Urartu öncesi kale ve yerleşiminin varlığını ortaya koyarak kanıtlamıştır. Kazıları yapılan Ernis (Evditepe) Kalesi ve mezarlığı, Karagündüz yerleşimi ve mezarlığı, Dilkaya yerleşimi ve mezarlığı ile Van Kale Höyüğü yerleşimi Van Gölü Havzası'nda Erken Demir Çağı'nın iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır[1259].

[1257] Belli 2006b, 18-19; Sevin 2006, 667-669.

[1258] M.Ö.XIII.yüzyıldan başlayarak "Uruadri" ve "Nairi"deki kabilelerden bahseden Assur kaynakları, Urartu Devleti'nin erken tarihleri hakkında bizlere bilgi verir. Bu erken dönem belgelerinde yansıtılan olaylar ve M.Ö. IX. yüzyıl sonrasında ortaya çıkan Urartu Devleti arasında bir ilişki olduğu, Assurlular tarafından kullanılan kimi isimleri zaman zaman daha sonrasında Urartu krallarının unvanları arasında kullanmasından anlaşılmaktadır. Urartuların kendilerine ait ilk belgelerde "Nairi kralı" unvanını görmekteyiz. Salvini 2006, 28-29.
Urartu Devleti'nin sınırlarını doğuya doğru genişleten II. Argişti (M.Ö.713- ?), buralarda çok sayıda kale inşa etmiş ve Ardebil'den Hazar Denizi'ne giden yol üzerinde Salavan Dağ'ı eteklerinde Sarab'ta yazdırttığı iki yazıttan birinde "Biaina" kelimesinin geçmektedir; "Tanrı Haldi'nin gücü ile Rusa oğlu Argişti söyler: Arhu Ülkesi'ne sefere çıktım. Uşulu, Buqu ülkelerini ele geçirdim. Muna Nehri'ne kadar ilerledim, oradan geri döndüm. Gir, Gituha, Tuişdu Ülkeleri'ni zaptettim. Rutum kentini aldım. Ele geçirdiğim ülkeleri haraca bağladım. Zorla ele geçirdiğim bu kaleleri yeniden inşa ettim, adını Argişti-irdu (Argişti'nin vasal kenti) koydum. Biaina'nın gücünü göstermek üzere, Haldi'nin gücü ile, güçlü kral, evrenin kralı, karalar kralı Tuşpa kentinin kralı". Çilingiroğlu 1994, 99.

[1259] Çilingiroğlu 1991, 29-31; Kılıç 2006, 36; Yakar 2007, 359.

Resim 176. Urartu Krallığı'nın başkenti Tuşpa (Van Kalesi), Belli 2006, 21.

M.Ö.XIII.-X. yüzyıllar arasında Van Gölü Havzası'nda, daha önce ova ve vadilerdeki höyüklerde yaşayan ve tarım ağırlıklı bir yaşam süren topluluklar, iklim değişikliği nedeniyle zengin su kaynakları, dağ çayırları ve otlakları bol olan yaylalara yakın yüksek yerlerde kurulan, başlarında beylerin bulunduğu küçük kaleler kurmuş ve yarı göçebe kültürler için vazgeçilmez bir ekonomik faaliyet olan hayvan besiciliği ile uğraşmışlardır[1260].

Bu topluluklarla ilgili ilk yazılı bilgiler, Assur kralı I.Salmanasar Dönemi'nde (M.Ö.1274-1244) karşımıza çıkar. Salmanasar I (M.Ö.1274-1244), dağlık olan bu bölgedeki ülkeden, "Uruadri" veya diğer biçimi ile "Uratri" olarak söz etmekte ve 8 kabile ile 51 kentten oluştuğunu ifade etmektedir[1261]. Zap'ın kaynaklarından Van

[1260] Çilingiroğlu 1994, 2-3; Belli 2003, 45

[1261] Assur yazılı kaynakları dikkatle incelendiğinde "Uruadri halkı ülkesi" Salmanasar I'in devrinden önce de bilinmekte olduğunu görmekteyiz. Assur Devleti'nin başında olan I.Salmanasar, Assur tapınağının yeniden yapımını belgeleyen bir yazıtında, Urartu Devleti'nin tarihi için şu önemli bilgileri vermektedir: "Rahipliğimin başlangıcında Uruadri Ülkesi ayaklandı…Ordumu harekete geçirdim ve güçlü dağ kalelerine doğru sefere çıktım". Bununla birlikte Assur kralı I. Salmanasar'ın kullandığı "benden yabancılaştı, düşmanlık yarattı" tanımları, "Uruadri Ülkesi"nin Assur kralları tarafından daha önce de bilindiği ve bu ülkede yaşayan halklar ile dost ya da düşmanca ilişkiler içinde bulunduğunu düşündürür. Assur krallarının "Uruadri Ülkesi" halkları ile olan bu ilişkilerin ne kadar eskiye dayandığı tam bilinmemekle birlikte, şimdiki araştırmalar doğrultusunda, I.Salmanasar'ın tahta çıktığı tarih olan M.Ö.1274 yılından önceye gittiği düşünülmelidir. Bu durumda I.Salmanasar'ın babası I.Adad-Nirari döneminde de Assurlular, "Uruadri Ülkesi"nde yaşayan halklar ile bazı ilişkiler içinde bulunduğunu varsaymak yanlış olmayacaktır. Ayrıca, "Uriadri" kelimesi etnik anlamda kullanılan bir deyim olmayıp, "dağlık bölge" anlamında kullanılmış coğrafi bir deyim olduğu konusunda araştırmacılar hem fikirdir. "Uruadri Ülkesi" Van Gölü'nün batı ve kuzeybatısındaki topraklara verilen isimdir. Çilingiroğlu 1984, 5; Çilingiroğlu 1994, 1-9; Belli 2003, 46.

Gölü'nün doğu ve kuzeyine doğru uzanan geniş topraklarda yaşayan, "Himme", "Uadkun", "Bargun", "Salua", "Halila", "Luha", "Nilipahri" ve "Zingun" adlı sekiz büyük aşiretten oluşan bu topluluklar, kayalıklar üzerine yükselen fakat yeri bilinmeyen "Arina" adlı bir dağ kalesi ile 50 kadar yerleşim yerine dağılmışlardır[1262]. Daha sonra Assur kralı I.Tukulti-Ninurta'nın (M.Ö.1244-1208) saltanatının birinci yılında Van Gölü Havzası ile ilgili olan yeni bir coğrafi terim ortaya çıkar. "Nairi Ülkesi" olarak bilinen bu ülkede yaşayan halk Assurlular tarafından "Nairi Ülkesi Halkı" olarak adlandırılmıştır[1263] (Resim 177).

"Uruadri Ülkesi" ifadesi, M.Ö.III.binyılda bölgeye gelen Hurrilerin dışında, bölgede ilk kez bir halk topluluğunu tanımlamada kullanılmış olması bakımından da önemlidir. Çilingiroğlu 1984, 5; Belli 2006b, 17.

[1262] Çilingiroğlu 1994, 5; Salvini 2006, 29.

[1263] Assur'da bir sarayın yeniden yapımı sırasında kaleme alınan bir yazıtta I.Tukulti-Ninurta (M.Ö.1244-1208) kendisini Babil, Sümer ve Akkad Ülkeleri'nin yanında "Nairi Ülkesi"nin de kralı olarak gösterdikten sonra şu şekilde devam eder: "Patikalarını benden önce hiçbir kralın bilmediği, yolu olmayan uzak dağları geçtim. "Nairi Ülkesi"nin 43 kralı savaşmak için karşıma dikildi. Onlarla savaştım ve saltanatlarına son verdim".

Yazıtta sözü edilen 43 kral Van Gölü'nün güney ve güneybatısında yaşayan küçük beyler veya çeşitli aşiret reisleri olduğu düşünülür. Çilingiroğlu 1984, 7; Çilingiroğlu 1994, 6.

"Nairi" kelimesi "Düşman Halk" anlamında kullanılmış olmalıdır. Belli 2003,46.

I.Tukulti Ninurta (M.Ö.1244-1208), bir başka kaynakta kendisine karşı gelen "40 Nairi Kralı"ndan bahseder: "Tanrı Assur beni Nairi Ülkesi'ne ve Yukarı Deniz'in kıyısındaki ülkelere gönderdiği zaman…Nairi Ülkesi'ni ve Yukarı Deniz'in kıyısındaki ülkeleri ele geçirdim, 40 kralı ayaklarıma kapandırarak onların efendisi oldum". Bu metinde geçen "Yukarı Deniz" tanımlaması Van Gölü olmalıdır. Bu göl görünümü ile deniz izlenimi uyandırır ve Assur kaynaklarında da "Nairi'nin Yukarı Denizi" olarak bilinmektedir. II. Sargon Dönemi'nde (M.Ö.721-705) de bu ifade kullanılmıştır. Çilingiroğlu 1994, 6; Belli 2003, 18; Salvini 2006, 31.

"Yukarı Deniz" ifadesi bazı araştırmacılar tarafından Karadeniz olabileceği konusunda görüşler vardır. Yakar 2007, 377.

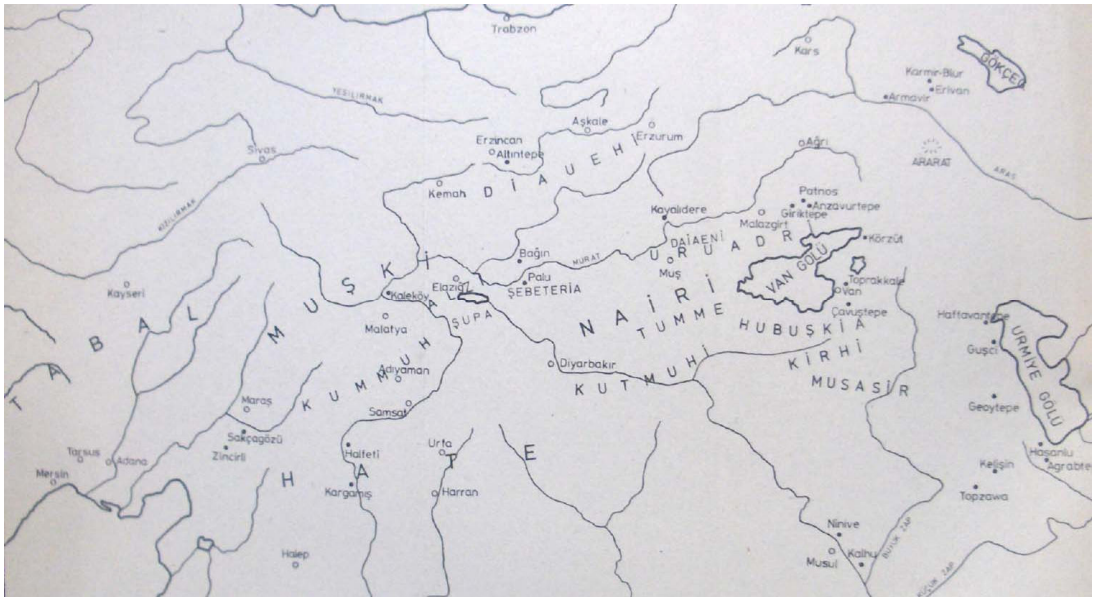
"Nairi Ülkeleri" ile ilgili en kapsamlı bilgileri Assur Kralı I.Tiglat-Pileser'in (M.Ö.1115-1077) Assur'daki Anu-Adad Tapınağının bir köşesinde ele geçen ve "Prizm Yazıtı" olarak adlandırılan yazıtta bulmaktayız. Bu kaynaktan anlaşıldığına göre I.Tiglat-Pileser (M.Ö.1115-1077) saltanatının üçüncü yılında "Yukarı Deniz" olarak adlandırılan Van Gölü kıyılarındaki krallar üzerine askeri sefer düzenlemiştir. Prizm Yazıtı'nda, Nairi krallarının sayısının önce 23, daha sonra 60 olarak gösterilmesinin nedeni bilinmemektedir. Buna karşın 23 rakamının "Nairi Koalisyonu"nu oluşturan önemli beylikleri, 60 sayısının ise bu beylikler içindeki daha küçük yerleşimleri ifade ettiği sanılmaktadır. Çilingiroğlu 1994, 7.

Salvini, 60 sayısını koalisyondaki aşiret reisleri olarak tanımlamıştır. Salvini 2006, 31.

Van Gölü'nün kuzeybatısındaki Bulanık Ovası'nda, Malazgirt yakınlarında Yoncalı'da bulunan başka bir yazıt, Assur Devleti ile "Nairi Ülkeleri" arasında yapılan savaş hakkında bilgiler edinmemizi sağlamıştır. Bu yazıt, Assur ordusunun M.Ö.II.binin sonlarında Van Gölü Havzası'nda hangi noktalara ilerlediğinin göstermesi bakımından önemlidir. Assur kralı yazıtta yörede elde ettiği toprakların sınırını da çizmektedir: "Tiglat-Pileser, güçlü kral, evrenin kralı, Tumme'den Daiaeni'ye dek uzanan Nairi Ülkesi'nin fatihi…"Çilingiroğlu 1994, 8; Belli 2006b, 18.

"Tumme" ve "Daiaeni" Ülkelerinin konumu araştırmacılar tarafından tartışmalı olsa da "Tumme" için en uygun lokalizasyon "Nairi Ülkesi"nin güney ve güneybatıları, "Daiaeni" için de Karasu'nun kaynağına yakın bir yer, Erzurum civarına olmalıdır. Çilingiroğlu 1994,9-12.

Son dönemde yapılan çalışmalar, özellikle Kral Menua (M.Ö.810-786) tarafından "Daianei Ülkesi"ne yapılan askeri seferlerde kullanılmak üzere çok önemli bir yönetim merkezini olan Yoğunhasan Urartu Kalesi'ni ortaya çıkarmıştır. Yoğunhasan Kalesi (Kars) Erken Tunç Çağı'nda ilk yerleşim

Resim 177. M.Ö.II.binyıl Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye siyasi yapısı, Çilingiroğlu 1984.

Yazılı kaynaklar ışığında, "Uruadri" adının tarih sahnesine çıktığı M.Ö.1274 tarihinden, M.Ö. 858 yılına kadar olan dönemde[1264], Assur Devleti'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan beyliklere karşı yapmış olduğu yağma ve yıkım seferleri ile almış oldukları maden haracı, bölgede var olan beylikleri, ortak düşman olan Assur Devleti'ne karşı, bir krallık etrafında birleşmeye zorlamıştır[1265]. Söz konusu beylikleri bir arada tutan diğer önemli etkenler arasında, kuzey ve doğuda Medler ve İskitler gibi "göçebe kavimler"in yanında batıda da birinci binin ilk çeyreğinde kurulan Kuzey Suriye Kent Devletleri'nin tehdide de unutulmamalıdır[1266].

Aralarında en güçlü olan Urartuların sancağı altında birleşen beylikler, siyasi bir konfederasyon görünümünde M.Ö.IX. ve M.Ö.VI. yüzyıllar arasında, çekirdeğini

görmekle birlikte, Erken Demir Çağı ve yoğun olarak da Urartu Devleti döneminde tarihi coğrafya açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Belli-Ceylan 2002, 126.

Bu durumda M.Ö. XIII. ve IX. yüzyıl arasında "Nairi Ülkesi", "Nairi" için kullanılan geniş (rapsati) sıfatına uygun olarak, güneybatıda Doğu Toroslar, doğuda büyük Zap Suyu, kuzeyde de Erzurum'dan oluşan geniş bir alanı, neredeyse Doğu Anadolu'nun tamamını kapsamaktaydı. Salvini 2006, 31-32.

II.Assurbanipal Dönemi'nde (M.Ö.883-859), hem "Uruadri" hem de "Nairi Ülkesi"ne bir çok askeri sefer düzenlenmiştir. Diyarbakır'ın 36 km. güneyinde bulunan ve Londra British Museum'a kaçırılan "Kurkh Monaliti"ndeki bilgilerden anlaşılacağı üzere, Assur kralı "Nairi Ülkesi"nin 250 kentini tahrip etmiştir. Bu dönemde "Uruadri" ve Nairi Ülkeleri"ne yapılan seferlerdeki artış, bu iki beyliğin Assur Devleti için tehdit oluşturduğunu düşündürmektedir. Belli 2006b, 18.

[1264] Çilingiroğlu 1994, 23-29.

[1265] Tarhan 1986, 289; Çilingiroğlu 1994, 23; Belli 2003, 51.

[1266] Çilingiroğlu 1994, 33; Zimansky 2003, 77.

Van Gölü ve Havzası'nın oluşturduğu ve kuzeyde Transkafkasya'ya, doğuda kuzeybatı İran içlerine, batıda Fırat Nehri'ne ve güneyde de güneydoğu Toroslar'a kadar olan bölgede varlıklarını sürdürmüşlerdir[1267].

Çivi yazılı Assur kaynaklarına göre Urartu Krallığı, ilk kral olan ve başkent "Sugunia"da oturan[1268], Arame tarafından kurulmuştur[1269]. "Sugunia"nın Assur kralı III.Salmanasar (M.Ö.858-824) tarafından tahrip edilmesinden sonra, Arame bu defa "Arzaşkun" adında yeni bir başkent kurmuşsa da bu başkent de tahrip edilmekten kurtulamamıştır[1270]. III. Salmanasar'ın (M.Ö.858-824) yirmiyedinci yılı kayıtlarında

---

[1267] Belli 2003, 13; Belli 2003, 51.

[1268] "Sugunia (korunaklı kent)" kentinin nerede olduğu konusu kesin olarak açıklığa kavuşmamakla birlikte, Van Gölü'nün güneybatısında olduğu önerilmektedir. Çilingiroğlu 1994, 29. Bu görüşün karşısında Salvini, "Sugunia" kentini III.Salmanasar'ın (M.Ö.858-824) Urartu'ya karşı giriştiği seferde adı geçen "Nairi Denizi"nin Van Gölü'nü değil de Urmiye Gölü'nü ifade ettiği, buna bağlı olarak da "Sugunia" kentinin yaklaşık olarak Yukarı Büyük Zap'taki Yüksekova Vadisi'nde, yani yaklaşık olarak Urmiye Gölü'nün batısında aranması gerektiğini iade etmiştir. Salvini 2006, 37.

[1269] Her ne kadar krallığın ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmese de III.Salmanasar'ın (M.Ö.858-824) Urartu kralı Aramu ile yaptığı savaştan öncesine dayandığı görüşler arasındadır. III.Salmanasar'dan (M.Ö.858-824) önce hüküm süren II.Assurbanipal (M.Ö.883-859) bölgedeki birlikten bir krallık olarak bahsetmektedir. II.Adad-Nirari (M.Ö.911-890) Urartu isminden "Uratru" olarak bahsetmektedir. Ancak bu atıfın Urartu Krallığı'ndan önce var olan Urartu beylik federasyonu ile ilgili olup olmadığı anlaşılamamıştır. Yakar 2007, 381.

"Aramu" adının köken olarak Urartu dili ile bir ilişkisi bulanmadığı, daha çok Aramice'ye yakınlığı Urartu Krallığı'nın kuruluşunda dikkat çekicidir. Salvini 2006, 36.

Ayrıca Eski Ahit'in İbranice'sinde geçen "rrt" harfleri ile "Urartu" kelimesi arasında ilişki kurulmuştur. Sevin, bu harflerin yanlışlıkla "Ararat" olarak okunduğunu, aslında "Urartu" kelimesi ile doğrudan ilişkili olduğunu vurgular. Sevin 2003, 65; Yurdalan 2009, 76.

Eski Ahit, Kitap I (Yaratılış) -Bölüm 8'de "Ararat" şu şekilde geçmektedir:

Tufan'ın sonu;

Yar.8: 1 Sonra Tanrı Nuh'u ve gemideki evcil ve yabanıl hayvanları anımsadı. Yeryüzünde bir rüzgar estirdi, sular alçalmaya başladı.

Yar.8: 2 Enginlerin kaynakları, göklerin kapakları kapandı. Yağmur dindi.

Yar.8: 3 Sular yeryüzünden çekilmeye başladı. Yüz elli gün geçtikten sonra sular azaldı.

Yar.8: 4 Gemi yedinci ayın on yedinci günü "Ararat" dağlarına oturdu.

Yar.8: 5 Sular onuncu aya kadar sürekli azaldı. Onuncu ayın birinde dağların doruğu göründü.

…

[1270] Assur kralı III.Salmanasar'ın (M.Ö.858-824) üçüncü saltanat yılında, Urartu kralı Arame ile doğrudan ilişkili olan "Arzaşkun (krallığın kenti" adı şu şekilde karşımıza çıkar. "Urartulu Arame'nin krali kenti Arzaşkun'un yanına vardım. Urartulu Areme benim gücümden, korku saçan silahlarımdan ve acımasız savaş yöntemlerimden korkarak kentini terk etti…". "Sugunia" kentinin lokalizasyonunda olduğu gibi "Arzaşkun" kentinin lokalizasyonunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki "Arzaşkun"u, Van Gölü'nün kuzeybatısına, Bulanık civarına yerleştirirken, diğer görüşte olan araştırmacılar ise Van Gölü'nün kuzeydoğu veya doğusunu önermişlerdir. Çilingiroğlu 1994, 35; Belli 2006b, 19; Salvini 2006, 38.

Assur kralı kazanmış olduğu bu başarıları, "Balawat Kapısı"nı kaplayan bronz levhalar üzerine betimlemiştir. Bu levhalarda Assur ordusunun ilerleyişi, "Sugunia" ve "Arzaşkun" kentlerinin kuşatılışı ve alevler içinde bırakılması, tutsakların alınması, ganimetlerin ele geçirilişi ve taşınması betimlenmiştir. Belli, 2003, 51.

Tüm bunlara rağmen, Assur kralının zaferden sonra hemen Van Gölü kıyılarına inerek heykelini yaptırması ve gölün kutsal sularında silahlarını yıkaması, her iki başkentin de Van yöresinde yer aldığını gösterir. Belli 2006b, 19; Çilingiroğlu 1994, 29-37.

"Urartu'lu Seduri" adının ortaya çıkışı ve Van yöresinde yaşayan bugünkü halk tarafından "Madır Burç" ya da "Madırburç" olarak adlandırılan Sardırburcu'nun üzerindeki yazıt, Urartuları tarih öncesinin karanlığından kurtarır. Bir Urartu kralına ait olduğu bilinen ilk yazıt olan Sadurburcu Yazıtı, Assur dilinde kaleme alınmış olmasına karşın Urartu için yeni bir dönemin de başladığının habercisidir[1271].

Başlangıçta Urartu Krallığı, batıda Van Gölü'nden kuzeydoğu'da Sevan Gölü (Gökçegöl) ve güneydoğuda Urmiye Gölü'ne kadar uzanmaktaydı. Bu toprakların çekirdek bölgesi, Van Gölü'nün kuzeyindeki, belki de "Uruadri" olarak adlandırılan Yukarı Murat Vadisi, "Hubuşkia" ya sınır teşkil eden gölün güneyindeki alanlar[1272], belki de "Nairi Ülkesi"ne karşılık gelen gölün batı tarafı ve "Armarili"ye kadar uzanan gölün doğusundaki vadiler ve dağlarla çevrili ovalardan oluşmaktaydı. Daha sonraları sınırlarını kuzeye ve batıya doğru genişleterek batıda Elazığ ili dahilindeki bölgeye hükmetmiş ve Fırat'ı batı sınırı yapmıştır[1273]. Söz konusu bölgede kendini

---

[1271] Sarduri Burcu, bir Urartu kralına ait ilk yazıt olmasının yanında Assur dilinde kaleme alınması bakımından önemlidir. Urartu Devleri'nin ikinci kurucusu sayılan metnin çevirisi şu şekildedir; "Lutipti oğlu Sarduri'nin yazıtı; büyük kral, güçlü kral, dünyanın kralı, Nairi Ülkesi'nin kralı, eşi olmayan kral, halkın çobanı, savaştan kokmayan kral. Ben Lutipri'nin oğlu Sarduri, krallar kralı, bütün krallardan haraç alan kral, Lutipri oğlu Sarduri böyle konuşur: Bu taşları Alniunu kentinden getirdim ve bu duvarı inşa ettim." Bu bilgiler ışığında, Van Gölü Havzası'nın prehistoryası Urartu Kralı I.Sarduri'nin (M.Ö.840-830), Van Kalesi'nin eteğindeki Sarduri Burcu'nun (Madır Burcu) kireçtaşı blokları üzerine kazıttığı yazıtla sona ermiştir. Çilingiroğlu 1994, 37; Tarhan 2003, 90; Salvini 2006, 43.
Metinde Sarduri Kalesi'nde kullanılan taşların gediği yer olarak tanımlanan "Alniunu" kenti başka hiçbir kaynakta geçmemektedir. Salvini'ye göre "Alniunu" kenti, Hubuskia Bölgesi'nde aranmalıdır. Salvini 2006, 43-44.
Doğu Anadolu'nun en büyük taş ocağı ve atölyesini oluşturan "Alniunu" kenti'nin Van Kalesi'nin 17 km. güneyinde, bugünkü Edremit ilçesinin hemen doğusunda yer aldığı da görüşler arasındadır. Belli 2006a, 56.
Bununla birlikte bu yazıt, Urartu Devleti'nin kuruluş aşamasında Assur çivi yazısını kullanmış olması bakımından önemlidir. Dinçol-Dinçol 2003, 124; Salvini 2006, 45.

[1272] Urartu Devleti'nin güney sınırlarında, batıdan doğuya doğru; Geç Hitit Devletleri'nden olan Milid, Kumuh (Klasik Dönem coğrafyasında, Kommagene), Gurgum (Maraş) ve Karkamış ile bundan başka Orta Fırat'ta Arami Devletleri'nden Bit Agusi, Bit Adini ve Bit Bahiani bulunmaktadır. Henüz kesin lokalizasyonu sağlanamayan Kumme ise olasılıkla Habur'un doğusunda yer almaktaydı. "Hubuskia Ülkesi" ya Yukarı Büyük Zap veya Yukarı Botan Suyu'nun doğduğu yer arasında bulunan, maden bakımından zengin olan bölgenin "Hubiskia" olduğu önerilmiştir. Tarhan 1986, 300; Çilingiroğlu 1994, 30; Salvini 2006, 34.
Sevin, Hakkari Kalesi'nin eteklerinde 1998 yılında bulunan ve M.Ö.II.binyılın ikinci yarısına tarihlediği 13 stelin ,"Hubuşkia Ülkesi"nin bağımsız krallarına ait olması gerektiğini düşünür. Söz konusu kralların, Assur kralı III.Salmanasar'ın (M.Ö.858-824) M.Ö.828 yılında ele geçirdiği "Zapparia" kentinde yaşadığını da vurgulamıştır. Sevin 1999a, 86.

[1273] Karakaya Barajı'nın suları altında kalan Malatya'nın 30 km. doğusunda, Fırat Nehri'nin doğu yakasında bulunan İzoli (Habibuşağı) Köyü'nün yakınında bulunan Kömürhan ya da İzoli Yazıtı'ndan edinilen bilgiler buranın, Urartu'nun en batı noktasını oluşturduğunu ortaya koyar. Çilingiroğlu 1994, 79; Yıldırım 1994, 293.

güçlü bir şekilde hissettiren yeni politik birlik, kuşkusuz bölgede daha önceleri hüküm süren ve oldukça eski olan sosyo-ekonomik ve politik örgütlenmelere dayandırılmalıdır. Etno-politik hiziplerin çoğu tarafından en üst otorite olarak tanınmaksızın, Urartu Devleti'nin gücünü ve önceden aşiret konfederasyonlarının hakim olduğu toprakları idare etme yetisini elde edemeyeceğine hiç şüphe yoktur. Urartu Devleti'nin politik uyumu, politik açıdan ya da etnik kökenlerine göre ayrılan aşiretlerin, sosyo-ekonomik, kültürel ve belki de dini farklılıkları arasında köprü kurarak yaptıkları iş birliğine dayanıyor olmalıdır[1274].

Urartu Devleti'ni, Beylikler Dönemi ve Krallık Dönemi olarak ikiye ayırarak inceleyen araştırmacılar, M.Ö.IX. ve VII.yüzyıllar arasında Urartu toplumunun sosyal yapısı ile ilgili çok az bir bilgiye sahiptirler. Assur Krallığı'nın aksine Urartu yazıtları çoğu zaman askeri eylemler ve yapım faaliyetleri ile sınırlıdır. Ülkedeki ticari etkinlikleri, sosyal hayatı, kanunları, veraset ve evlilikle ilgili bilgiler veren yazıtlar bulunmamaktadır[1275]. Dönemin sosyo-ekonomik koşullarının büyük kısmı, devletin kurulması ve biçimlenmesinde etkili olduğu düşünülürken, ekonomik bir faaliyet olarak dağlık alanların kullanımı ve hayvancılıkla birlikte yarı göçebelik Doğu Anadolu'da, Urartu öncesinde olduğu gibi Urartu Dönemi'nde de belirleyici bir özellik gösterir[1276]. Bölge coğrafyasının en dikkat çeken özelliklerinden biri olan az nüfuslu, ince ve uzun yayla şeritleriyle birbirinden ayrılmış yapısı buralarda yaşayan toplulukları, farklı coğrafi kuşaklarda bulunan mevsimlik bölgelere hareket etmelerini gerektirmiştir. Örnek olarak, kışların Doğu Anadolu yaylalarından daha ılıman geçtiği Kuzeybatı İran, çobanlık yapan Van Havzası toplulukları için ideal bir kışlık bölge yaratmış olabilir. Aynı şekilde Van Havzası'nın otlakları da, büyük olasılıkla Kuzeybatı İran'daki çobanlar için ideal bir yazlık yerdi. Otlaklar için yapılan sürekli rekabette her aşiret birimi, yazlık ve kışlık habitatlarını koruyabilmek için belli bir güce sahip olmaları gerekmekteydi. Bu nedenle, en azından teoride, ya kendilerini daha büyük ve daha güçlü aşiret birimleri halinde örgütlemek, ya da

---

Urartu Devleti'nin bilinen en batıdaki yazıtı olan İzoli Yazıtı, 180 x 130 cm. boyutlarında dikdörtgen bir niş içine kazılmıştır; "Tanrı Haldi ilerledi, onun silahları öldürücüdür. Şahu'nun oğlu Melitialhililerin kralı Hilaruada, Argişti'nin oğlu Sarduri'nin önünde baş eğdi…". Köroğlu 1996,50.

[1274] Yakar 2007, 382.

[1275] Çilingiroğlu 1998, 229.

[1276] Sağlamtimur 2005, 118.

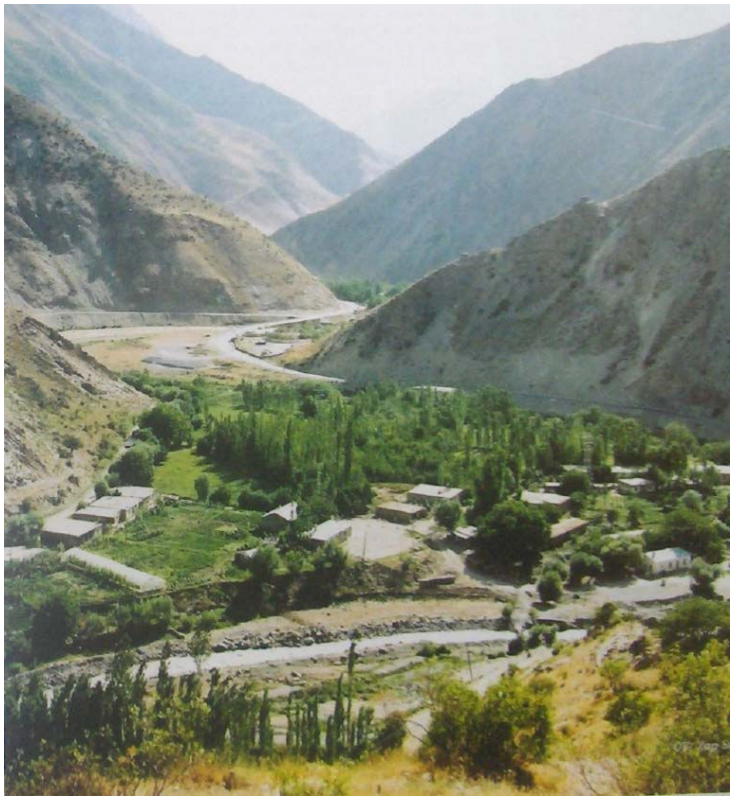
kısmen bu bölgelerden birinde yerleşerek, küçük ölçüde tarım yapmak zorunda kalmışlardır[1277].

Günümüzde Van yöresinde geçimlerini hayvancılıkla sağlayan topluluklar da diğerlerine göre soğuk hava şartlarına daha iyi uyum sağlayabilme özelliklerinden dolayı genellikle küçükbaş havyacılıkla uğraşırlarken bunlardan da koyun sürülerine sahiptirler. Bu ekonomik faaliyetin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi için, yörenin coğrafyasının da sunduğu olanaklarla yöre insanları için yaylacılık vazgeçilmez bir ekonomik uğraş olmuştur. Hoşap Suyu vadisinin alçakta yer alan otlaklarının yazın oldukça sıcak olması, çobanları daha yükseklerdeki yaylalara çıkmaya mecbur bırakmaktadır. Köylüler, durgun gölcük ve akarsularda çoğalan sivrisineklerin, sürünün bir kısmını telef edebilecek sıtmaya yol açtığının bilincindedirler. Ayrıca sıcak durgun sulardan içen koyunlar, ölümlerine yol açabilecek sarılık mikrobunu da alabilirler. Esas olarak bu nedenlerden dolayı, Çavuştepe Köylüleri ve bölgedeki diğer benzer köy toplulukları, koyun ve sığır sürüleriyle beraber yaylalara çıkarlar[1278].

Van Gölü'nün doğusu ve güneydoğusu ve özellikle Hakkari'de ise hemen hemen hiç tarım yapılmaya elverişli düz arazi bulunmaz. Ancak bu bölgeler ve doğu sınırının ötesindeki Azerbaycan ile Elbruz Dağları'na kadar, 2500 m. ve hatta bazen daha yüksek irtifalarda yer alan sürekli köylere rastlanmaktadır. Bu yörede bulunan yaylaların irtifası da 3000 m.'ye yaklaşmaktadır. Yöredeki göçebe aşiretler, bahar bitip de yaz gelince ve kuraklık yavaş yavaş dağ yamaçlarına doğru tırmanmaya başlar ve ancak sonbahar yaklaştığında yaylalara varırlar. Mevsim kışa döndüğünde güneye doğru göç başlar. Koyunlar, keçiler, atlar ve hava koşullarına göre giyinmiş, her yaş ve cinsiyetten insanların oluşturduğu kesintisiz gruplar, dolambaçlı patikaları izler, öğle saatlerinde de akarsu vadilerinde dinlenirler[1279]. Kışlakları dağların eteğinde, içinden Dicle'nin geçtiği geniş alüvyon ovalarında yer alır. Yerleşik toplulukların alçaklardaki kırsal kesime hakim olmaları nedeniyle, daha küçük gruplara bölünerek ya çadırlarını sürekli oturula köylerde ya da köylerin dışında kurarlar. Büyük grupların iki ile beş arasında çadır birimlerine bölünmesi sayesinde, her köyün yakınında yer alan sınırlı otlaklardan faydalanırlar. Sahip oldukları

[1277] Sağlamtimur 2005, 119; Yakar 2007, 384; Yakar 2007, 350.
[1278] Yakar 2007, 350.
[1279] Yakar 2007, 356.

çadırlar, en soğuk aylarda ve daha ılıman olan alçak arazinin hava şartlarında onlara iyi bir barınma imkanı sağlar[1280] (Resim 178).

Resim 178. Zap Suyu yatağında bir yerleşim, Karahan 2007, 17.

Urartu kralları tarafından oldukça geniş bir coğrafi alanda kurulan ekonomik yönetim merkezleri ile büyük kentlerdeki nüfusun beslenme sorunu, çözmek zorunda kaldığı en büyük sorunlar arasında yer almıştır. Devletin başarısı da büyük ölçüde, kırsal kesim ve onun ekonomik ayrıcalıklarının yeniden yapılandırılmasında uygulanan örgütlenme yeteneği ve toplulukların yüksek tarım potansiyeline sahip alanlardaki sürekli köyler ile kasabalarda yerleşmenin teşvik edilmesi sayesinde kazanılmıştır[1281]. Genellikle daha önce işlenmemiş ovalarda iskan edilen yeni topluluklar, devlet tarafından tarım alanı olarak alt yapısı hazırlanan bu alanlarda işgücü olarak istihdam edilmiştir. Söz konusu bölgelere gelen göçlerle birlikte artan

[1280] Yakar 2007, 352.
[1281] Yakar 2007, 384.

nüfus, ekonomik dengeler açısından, hayvancılıkla uğraşan insan sayısını ve faaliyetlerini de etkilemiştir[1282].

Van Havzası'nın dışında kalan toprakları fethederken, bu toprakları Van'daki başkentleri Tuşpa'da kurulan merkezi idare sisteminin bir parçası haline getirme sorunu ile karşılaşan Urartu kralları, bu sorunu fethedilen topraklardaki nüfusun bir kısmını başlıca Urartu merkezlerine yakın yerlere naklederek ve naklettiği yerlere de çiftçi ya da devlete bağlı işçi olarak yerleştirilerek, kendi bünyelerine katma politikası izlemişlerdir. Bu toplu aktarımların dışında, merkezi güce ya da yetkeye karşı ayaklanan toplulukları cezalandırmak veya önlem almak amacıyla yapılan nakiller ile orduyu büyütmek için yapılan askeri nakiller de Urartulu kralların uyguladığı devlet politikası arasında yer alır[1283]. Urartu'nun bu devlet idaresi düzeni kısmen Assur imparatorluk idaresinden etkilenmiş gibi görünse de bu düzen daha çok Son Tunç Çağı sonuna kadar Hatti'de var olan Erken Hitit Dönemi nüfus nakli ve devlet yapısı politikasını anımsatmaktadır[1284].

[1282] Sağlamtimur 2005, 118.

[1283] Urartu krallarının ele geçirilen yörelerden elde ettikleri halk topluluklarını bir başka yöreye nakletmeleri İşpiuni Dönemi'nden (M.Ö.830-810) başlayarak, krallığın en parlak dönemi olarak kabul edilen Menua (M.Ö.810-786) ve II.Sarduri (M.Ö.764-735) dönemlerinde yoğunluk kazandığı görülür. Çilingiroğlu 1983, 311-317.

Karaosmanoğlu'na göre, Urartu Kültürü'nün Anadolu'ya getirdiği yeniliklerden biri, ölülerine yaptıkları kaya mezarlarıdır. Urartu'da görülen kaya mezarı geleneğini, Urartu halkı içinde yaşayan Hurrili sanatçılara bağlanması gerekir. Hitit Devleti'nin dağılmasından sonra kendilerine yeni yurt bulmak için Doğu Anadolu'nun çeşitli yörelerine çekilen Hurri kökenli toplulukların bazıları, (Menua'nın (M.Ö.810-786) batıya yaptığı bir seferle, "Hate" ve "Alzi" ülkelerinden ele geçirilen 2113 tutsak) Urartu Devleti'nin bünyesine girmiştir. Karaosmanoğlu'na göre bu seferde alınan tutsakların içinde bulunan göçmen sanatkarlar, Urartu'da kaya mezar geleneğini başlatmışlardır. Karaosmanoğlu 2004, 419-422.

Çilingiroğlu, Menua'nın (M.Ö.810-786) "Alzi" ülkesinden getirdiği 2113 kişiyi orduya kaydettirdiğini belirtmiştir. Çilingiroğlu 1983, 314.

II.Rusa (M.Ö.685-645) da, güneydoğudaki "Mannai" ülkesinden çok sayıda kadın, "Halitu" dan (Trabzon) çok sayıda erkek, "Muski"den (Frigya) ve "Hate"den (Gaziantep civarı) de çeşitli halk toplulukları getirerek Urartu topraklarına yerleştirmiştir. Ayrıca Kafkasya üzerinden gelen ve daha önce Urartu'ya saldıran bir kısım Kimmer boylarını da, müttefiki olarak ülkesinde alıkoymuş ve bu savaşçı bozkır toplumundan faydalanmayı bilmiştir. Tarhan 1986, 299.

Sevin ise Van Bölgesi'nde bulunan çok gelişmiş Urartu kaya mezar mimarisinin kökeni ve gelişiminde M.Ö.X. yüzyıldan başlayarak kendisini gösteren öncü sayılabilecek tipini Orta Assur etkisine başlamıştır. Sevin 1987, 55.

[1284] Yakar 2007, 384.

Urartu Devleti, yapısında bulunan toplulukların Urartulaştırmak amacıyla, onların kutsamakta oldukları bölgesel ya da yerel tanrıları da içine alan bir devlet panteonu oluşturmuştur. M.Ö.IX.yüzyılın sonlarına doğru, Urartu krallarından İşpiuni (M.Ö.830-810) ile oğlu Menua (M.Ö.810-786) tarafından ulusal tanrı Haldi adına Urartu başkenti Tuşpa'da inşa edilen Meherkapı Kaya Yazıtı'ndaki toplam 79 tanrı bu durumun açık ifadesidir. Belli 1981, 29; Tarhan 1986, 288-289; Sevin 2001b, 101.

Urartu'nun bu izlemiş olduğu askeri, siyasi ve sosyal politikasının, Rumeli tarafına genişlemeye başlayan ve bu durumun sürekli bir ordu ihtiyacını doğurduğu Osmanlı Devleti Dönemi'nde de uygulandığı bir ölçüde söylenebilir. Osmanlı Devleti'nde, savaşlarda esir alınan askeri şartlara uygun çocuklar, Türk terbiyesine tabi tutulduktan sonra, yine onlardan oluşan bir askeri sınıf kurularak bu ihtiyaç karşılanmıştır. Sonraları merkez askeri teşkilatın en önemli unsuru olacak olan Kapıkulu Ocağı'nın da çekirdeğini Acemi Oğlanlar ve Yeniçeri Ocağı oluşturmuştur[1285]. Yeniçeri Ocağına asker yetiştirmek için kurulan Acemi Oğlanlar Ocağı asker ihtiyacını, savaşlarda elde edilen erkek esirlerin beşte birini (pençik)[1286] ve Osmanlı tebaası içinde yaşayan Hıristiyan ailelerin çocuklarını belli kanunlar çerçevesinde alarak karşılamıştır[1287]. Başlangıçta belli bir yaş grubundaki çocuklar bu ocaklara alırken, daha sonra on-onyedi yaşlarında olan çocuklar da, Anadolu'daki Türk çiftçi ailelerin yanlarında Türk-İslam terbiyesi almaları, Türkçeyi öğrenmeleri ve işgücünden yararlanılmaları için ocaklara alınmıştır. Osmanlı'da fetih hareketlerinin hız kazanması ve bazı siyasi olaylar "Pençik Oğlanları"ndan başka "Devşirme" adıyla da ocağa çocuk toplanması gereğini doğurmuştur. Bu amaçla "Devşirme Kanunu" çıkarılmıştır[1288]. Görevinde tamamen serbest olan "Devşirme

---

Aralarında Assur adlı tanrının da bulunması ve bu tanrının da kutsanması, Urartu toprakları içine toplu nüfus aktarımları ile yerleştirilen Assurlu halkların varlığını ve kendi tanrılarına tapınma özgürlüğünü kanıtlar. Çilingiroğlu 2005, 115.

[1285] Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'nde I.Murat zamanında Kadıasker Çandarlı Halil ile Karamanlı Molla Rüstem'in tavsiyeleri ile kurulacak olan "Acemi Ocağı" ve "Yeniçeri Ocağı" merkez askeri teşkilatın en önemli unsuru olup "Kapıkulu Ocağı"na bağlıdırlar. Kayıtlardan aktarılan bilgilere göre Çandarlı Halil Paşa'nın savaşlarda ele geçirilen tutsaklarla ilgili tavsiyesi şu şekildedir; "Bunları Türk'e virelüm. Hem Müslüman olsunlar, hem Türkçe öğrensinler. Sonra getürelüm Yiniçeri olsunlar." Halaçoğlu 1991, 36.

[1286] Savaşlarda elde edilen esirlerin asker olarak alınmasıyla ilgili "Pençik Kanunu" bulunmaktadır. "Pençik Oğlanları"nın önemli bir kısmı, "Akıncılar"ın düşman memleketlerine yaptıkları akınlar sonucu elde edilirken, "Pençikçi" adı verilen memur tarafından devlet adına, -yaşları on-onyedi arasında askeri şartlara uygun olanları- üçyüz akçe karşılığında satın alınırdı. Halaçoğlu 1991, 37.

[1287] Bu kanun çerçevesinde ve ihtiyaçlar doğrultusunda, üç-beş senede bazen daha uzun bir sürede, her kırk haneden bir çocuk alınmak üzere, Hıristiyan ailelerin sekiz ile yirmi yaşları arasında sağlıklı olan çocukları "Acemi Ocağı"na alınmıştır. Önceleri bu ihtiyaç genellikle Rumeli tarafında, Arnavutluk, Yunanistan, Adalar ve Bulgaristan daha sonra, Sırbistan, Bosna-Hersek ve Macaristan topraklarında yaşayan ailelerden karşılanmıştır. XV.yüzyıl sonları XVI.yüzyıl başlarından itibaren tüm Anadolu'da da uygulanmıştır. Halaçoğlu 1991, 38-39.

[1288] Devşirme olarak alınan çocuğun köyü, kazası, sancağı, baba ve anasının isimleri, doğum tarihi, eşkali bir deftere yazılırdı. Bir aileden bir çocuk alınır, tek çocuğu olanlardan devşirme alınmazdı. Özellikle soylu ailelerden çocuk alınmasına dikkat edilirdi. İyi terbiye göremeyeceği gerekçesiyle anası, babası ölmüş olan çocuklar bu uygulamanın dışında tutulmuştur. Ayrıca Türkçe bilenler, çaban çocukları, kel, uzun, kısa olanlar da uygulamadan muaftı. Devşirilen çocukla kırmızı yırtmaçlı aba ve başlarına da kırmızı keçeden külah giydirilirdi. Hükümet merkezlerine getirilen çocuklar muayene edildikten sonra, sağ ellerinin şahadet parmakları kaldırılarak kelime-i şahadet getirilip Müslüman

Memuru", elinde bulunan fermanla devlete bağlı bulunan eyaletlerdeki kazalarda tespit edilen miktarda çocukları toplamaktan ve onları "sürü" adı verilen, -yüzer, yüzellişer, ikiyüz ve daha fazla kişilik- kafilelerle, muhafızların gözetiminde hükümet merkezlerine götürmekle de sorumluydu. Bu merkezlerde gerekli işlemler yapıldıktan sonra genellikle, Osmanlı Devleti'nde merkez askeri teşkilatın alt birimleri olan, Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Top Arabacıları ve Kapıkulu Süvarileri Ocakları'nın asker ihtiyacını karşılamak üzere Acemi Oğlanlar Ocağı'na gönderilmiştir[1289].

Yerleşik düzene geçirilen topluluklar, doğal olarak ekonomiye ve krallığın güvenliğine yarı göçebe çoban aşiretlerinden daha fazla katkı sağlamış ve politik açıdan da merkezi devlet idaresince daha iyi kontrol altına alınmışlardır[1290]. Urartu kralları özellikle Van Gölü'nün doğusunda yer alan geniş toprak arazilerini ekip biçmek ve iskan sağlamak amacıyla büyük sulama projeleri başlatmışlardır[1291]. Bir çok yerde nehrin akış yönünün teresine bir su yolu kazılarak kanallar sistemi oluşturulmuştur. Alüvyon boyunca giden bu kanallar sisteminden tarlaların ihtiyacına göre su alınması sağlanmıştır[1292].

Bölgede bulunan Erek, Mengene, Aladağ ve Tendürek gibi dağların çöküntü alanlarında biriken suların boşaldıkları ağızlarına, duvarlar yapılarak suyun istenilen zamanda akıtılması sağlayan Urartulu mühendislerin, zaman zaman yüksekten gelen suların hızını kesmek, rezervler oluşturmak için araya bir ya da iki baraj da yaptıkları oluyordu. Daha sonra su, bu barajlardan kanallarla arazilere taşınıyordu. Böylece kale ve kentlerde oturan çok sayıda insan tarla, sebze ve meyve bahçelerini sulayarak tarımsal faaliyetlerini son derece verimli hale getirmişlerdir[1293]. Urartu Devleti'nin

---

yapılır ve sünnet edilirdi. Sonrasında da bir kısmı saraya, bir kısmı "Bostancı Ocağı"na verilir, kalanlar da Anadolu ve Rumeli ağaları aracılıyla Türk köylülerine -en az üç, en fazla sekiz yıl kalmaları şartıyla- satılırdı. Toplandıkları bölge dışına verilmeleri uyulması gereken bir kural iken, kaçmalarına engel olmak için genellikle Rumeli'den devşirilenler Anadolu'ya, Anadolu'dan devşirilenler Rumeli'ye verilirdi. Halaçoğlu 1991, 39-40.

[1289] Halaçoğlu 1991, 35-47.

[1290] Belli 2006a, 44.

[1291] Yakar 2007, 384.

[1292] Zimansky 2003, 80.

Van Gölü Bölgesi'nde ve Ağrı Bölgesi'nde 1987 yılından itibaren yapılan araştırmalar sonucunda tespit edilen sulama kanallarının sayısı 100'ün üzerindedir ve bazıları 2800 yıldır işlevini yitirmemiştir. Belli 1988, 313-315; Belli 1994, 335; Belli 2005, 89.

[12931293] Urartu'da İşpiuni (M.Ö.830-810) Dönemi'nden başlayarak kralların daha çok Van Gölü Havzası'nda üzüm bağları, meyve bahçeleri (sebze bahçesi, bostan?) oluşturmaya önem verdikleri anlaşılmaktadır. Gerçekten de İşpiuni'den (M.Ö.830-810) II.Rusa'ya (M.Ö.685-645) değin tahta

başkenti Tuşpa'nın bulunduğu Van Ovası'nı sulayabilmek için, Minua (M.Ö.810-785/780) tarafından yaptırılan ve yaklaşık 56 km. uzunluğa sahip sulama kanalı, Van yöresinin en büyük su potansiyeline sahip sulama sistemidir[1294] (Resim 179).

Resim 179. Urartu sulama sisteminden, Menua Kanalı, Belli 2003, 60.

Hem Anadolu'nun hem de dünyanın en yüksek rakımına sahip Erek Dağı'ndaki (2544 m.) en gelişkin sulama tesisi Rusa Barajı'dır (Keşişgöl). II.Rusa (M.Ö.685-645) tarafından 7 km^{2} lik bir alanı kaplayacak şekilde yaptırılmış ve hem

---

çıkan tüm krallar günümüze, bu türde bahçeler kurduklarına ilişkin yazıtlar bırakmışlardır. Urartu kralları tarafından kurdurulan krali bahçeler, çoğu kez onların adıyla anılmıştır. Örneğin "Menua Bağı" ve Sarduri Bağı" gibi. Bunun yanında bahçelerin kimi zaman tanrılar adına da düzenlendiği görülmüştür. Nitekim, Meherkapı Yazıtı'nda İşpiuni (M.Ö.830-810) ve oğlu Menua'nın (M.Ö.810-786) tanrı Haldi için bir üzüm bağı yaptırdıklarından söz etmektedir. Sevin 2000, 396-397.

[1294] Sevin 2003, 207; Belli 1997, 18-19.

Yerel halkın Semiramis (Şamran) Kaynağı adını verdiği kaynak, Gürpınar'ın (Havasor-Van) Yukarı Kaymaz Köyü'nün (Mecingir) yakınlarındadır. Belli 2005, 89. Mitolojik kaynaklarda Semiramis şu şekilde anlatılmaktadır; Suriye'de Askalon adında bir göl varmış, bu gölde Derketo adında kadın yüzlü, balık gövdeli bir tanrıça yaşarmış. Aphrodite bu tanrıçaya kızmış ve onu bölgenin çobanlarından birine aşık etmiş. Derketo, nur topu gibi bir çocuk doğurmuş, ama bir erkekle birlikte olduğuna içerlediğinden çobanı öldürmüş, doğurduğu kız çocuğunu da bırakarak göle dalmış. Bebeği ak güvercinler mandıralardan aşırdıkları süt ve peynirle beslemişler adına da Semiramis (güvercinlerden gelme) demişler. Erhat 2006, 269.

Menua (Semiramis) Sulama Kanalı ve çevresindeki asma bahçeleri hakkında en eski ve ayrıntılı bilgiyi, M.S.V.yüzyılda eserini yazan Ermeni tarihçi Khoroneli Movses'den öğrenmekteyiz. Khoroneli Movses, efsaneleşen Menua (Semiramis) Sulama Kanalı'nın nasıl yapıldığını ayrıntılı bir şekilde anlatarak, günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Belli 1997, 18.

Van Ovası'nın güneydoğu kesiminin hem de içinde Toprakkale'nin (Rusahinili) de bulunduğu kuzeybatı kesiminin su ihtiyacı karşılanmıştır[1295]. Ayrıca yapılan bu tarım organizasyonunu denetlemek ve savunma sağlayabilmek amacıyla Urartular, özellikle ova kenarlarındaki yükseltili alanlara büyük idari merkezler inşa etmişlerdir. Bunlar su kaleleri olarak değerlendirilmektedir[1296].

II.Rusa'nın (M.Ö.685-645) Keşiş Yazıtı[1297], Urartu Devleti'nin kırsal ekonomi politikasını göstermesi bakımından önemlidir. Bu yazıttan, Toprakkale (Rusahinili) kurulmadan önce Van Ovası'nda tarımın gelişmemiş olduğunu öğrenmekteyiz. II.Rusa (M.Ö.685-645) barajı tamamladıktan sonra, önceden ekilmemiş arazilerin, tarım, bahçecilik ve bağcılık yapılabilmesi için ıslah edilme emri vermiştir. Bu öncü çalışma, kralın emri ile Tuşpa'dan (Van) gelen genç grupların bütün arazilerdeki çalılıkları "tunç aletlerle" kesmeleri ve arazileri hazır hale ekmeleri sonucunda gerçekleşmiştir[1298].

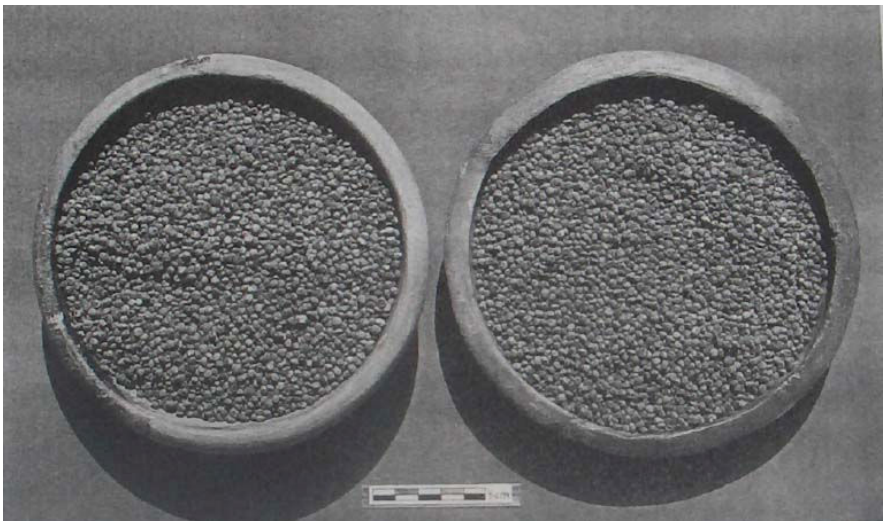
Resim 180. Çavuştepe Kalesi (Sardurihinili) erzak deposu, Belli 2006, 45.

Urartular'ın sulanabilen arazilere buğday, arpa, darı, sulanamayan arazilere ise nohut ve mercimek gibi tarım ürünleri ektikleri söylenebilir. Bunun yanında,

[1295] Belli 2005, 89; Salvini 2006, 139.
[1296] Zimansky 2005, 111.
[1297] Van'ın 20 km. batısında, dağlarda yer alan Keşiş Gölü kıyısında bulunan yazıtta, II.Rusa (M.Ö.685-645) tarafından kanallarla yeni kurulan Rusahinili kenti (Toprakkale) bölgesine bağlanan suni bir gölün (Keşiş Gölü'nün kendisi) yapımından övgüyle bahseder. Salvini 2006, 119.
[1298] Yakar 2007, 385.

yörede arkeolojik kazılarla araştırması yapılan Dilkaya Höyüğü, Anzavurtepe Tapınağı'nın (Patnos) erzak deposunda, Çavuştepe Kalesi'nde (Sardurinihili) Aşağı Anzaf, Yukarı Anzaf Kaleleri'nde, Ayanis Sarayı'nda (Rusahinili), Yoncatepe Sarayı ve nekropollerinde ele geçirilen çok sayıdaki karbonlaşmış tarım ürünleri arasında, ekmeklik sert buğday (Triticum aestivum), kabuklu arpa (Hordeum), çavdar (Secale cereale), burçak (Vicia ervilia), mercimek (Lens culinaris), nohut (Cicer arietinum), ak darı (Süpürge Darısı), üzüm (Vitis vinifera) ve bir çeşit yağ bitkisi (Camelina sativa) bulunmaktadır[1299] (Resim 180; Resim 181).

[1299] Belli 2006a, 44-47.
Assur kralı Sargon'un (M.Ö.721-705) Urartu kralı Rusa'ya ve bu kral ile işbirliği içinde olan bir çok Batı İran liderine karşı M.Ö.714 yılında düzenlediği sefer ile bu seferde geçen olaylar ve tableti kaleme alan Assurlu katip Nubu-şallim-şunu tarafından aktarılan gözlemler içerisinde Kuzeybatı İran'da yer aldığı kabul edilen Ulhu Kenti'ndeki (Haftavan Tepe ya da Kalatkar Tepe olmalı) Urartu sulama tesisleri ile burada yapılan tarımın boyutları da anlatılmaktadır: "O (I.Rusa) bir kanal açtırarak bol su getirtti. Akan sular tıpkı Fırat Irmağı gibiydi. Onun yatağından fışkıran sulardan sayısız kanallar yaptırdı…meyve bahçeleri…sarayın gururu…Devlet depolarından 300 eşek yükü tohumu tarlalara ekti ve bol hasat aldı…Olgun meyveler veren meyve ağaçları ve üzüm bağlarıyla dolu olan ve bol meyve veren bahçelerini tıpkı yağmur gibi suladı…Çilingiroğlu 1994, 94-96; Belli 2006a, 48.
Yörede yetiştirilen üzüm (Vitis vinifera), en azından şimdiki bilgilerimiz ışığında Urartu Devleti Dönemi'den beri bilinmektedir. M.Ö.VII.yüzyılın sonunda kuzeydoğu ve doğudan çekirge sürüsü gibi gelen İskitler, Urartu kale, tapınak, saray ve kentlerini yağmalamışlardır. Bu yağmadan kaçan halk, yanlarına alabildikleri büyükbaş ve küçük baş hayvanları ile birlikte ana yolların dışında kalan Nemrut, Süphan, Tendürek, Ağrı, Artos ve Cilo gibi yüksek dağların eteklerine yerleşmişler ve kalelerin eteklerinde kurulu olan büyük merkezler ıssızlığa bürünmüştür. Bunun sonucunda baraj, gölet ve sulama kanalları bakımsız kalmış tahrip olmuştur. Ancak bölgeye bir yüzyıl sonra gelerek yerleşen Ermeniler, Urartular'dan kalan tarım kültürünü devam ettirmişlerdir. M.Ö.400 yılında güneyde Kunaksa'dan hareket ederek ordusuyla Karadeniz'e ulaşmak isteyen Ksenophon, Van Gölü Havzası'nda bulunduğu sürede, Doğu Anadolu Bölgesi'nde tarımı yapılan bitkiler hakkında bilgi vermektedir. Eserini V.yüzyılda yazan Ermeni Tarihçi Movses, Menua Kanalı'nın (Semiramis-Şamran) Van Ovası'na nasıl hayat verdiğini ve buralardaki kaliteli ürünler veren üzüm bağlarından bahseder. XVII.yüzyıl Türk gezgini Evliya Çelebi'nin Van yöresinde tarımı yapılan ürünler hakkında bilgi verirken özellikle yörede bulunan üzüm bağlarından övgü ile bahseder. Ayrıca yörede yetiştirilen sebze türlerinden bahsederken karpuz tarımının yöre insanı tarafından bilindiğini iade eder. Çavuştepe (Sardurihinili) Uç Kale kazılarında ele geçirilen
karpuz çekirdekleri, gerçekten de M.Ö. VII.yüzyıldan beri karpuz tarımının yöre insanı tarafından bilindiğini düşündürür. Ksenophon IV.5.1-36; Evliya Çelebi Seyahatnamesi 2005, 452-455; Belli 2006a, 52-54.

Resim 181. Karbonlaşmış mercimekler, Yukarı Anzaf Kalesi, Belli 2006, 47.

Urartu şehirlerinin tahkimli kraliyet depolarında ya da ambarlarında toplanan tarım ürünleri, buralarda bulunan yönetici, soylu ve halk tarafından ihtiyaçları ölçüsünde ayrıldıktan sonra, üretim fazlası olarak adlandırılan kısmı ise vergi olarak başkente gönderilmekteydi[1300]. Bu şekilde oldukça güçlü, güvenilir, düzenli bir gelir kaynağı da temin edilirken devamlı silah altında tutulan ordunun da beslenme probleminin önüne geçilmiştir. Aynı zamanda bu stoklama ile herhangi bir düşman saldırısı, kuraklık, kıtlık, sel baskınları, deprem, yanardağ püskürmeleri, gibi doğal afetler ve salgın hastalıklar, uzun ve ağır geçen kış mevsimi gibi etkenlere karşı da önlem alınmıştır[1301]. Toprağa bağlı üretimin yanı sıra özellikle göçebe ve yarı göçebe halk topluluklarının yaşam tarzının temellerini oluşturan hayvancılık da devletin kontrolü altında yapılmış olduğu düşünülür. Gerek duyulduğunda I. Argişti (M.Ö.786-764) ve II.Sarduri'nin (M.Ö.764-735) hayvancılıkla uğraşan Transkafkasya bölgelerine yılda iki defa yağma seferleri de düzenlenmiş ve her seferinde onbinlerce küçük ve büyük baş hayvan başkente getirilmiştir[1302].

Urartu Devleti'nin sahip olduğu sistemli tarım politikasında karşımıza çıkan, ekim alanlarını genişletmek, çalışacak ve başından sonuna ekimi denetleyecek

[1300] Çavuştepe kraliyet deposunda bir pithosun içinde bulunan "ölçü birimleri"ni kapsayan "ölçek kapları", Urartu Devleti'nde, hububat ve şarap gibi katı ve sıvı gıda maddelerinin ölçümünde kullanılan ve devlet tarafından tespit edildiği düşünülen ölçüm birimlerinin varlığına işaret ederken, vergi alımlarında, ekonomik ve ticari hayatta da bu birimlerin kullanıldığını gösterir. Tarhan 1986, 301.
[1301] Tarhan 1986, 296.
[1302] Tarhan 1986, 297.

yerleşik iş gücü, hayvancılığa nazaran daha yoğun bir işgücü gerektirdiğinden, Urartu gibi yönetimi askeri hiyerarşiye dayanan krallıklarda, büyük ölçüde tarım yapıldığını söylemek güçtür. Yönetimleri askeri hiyerarşilere dayanan bu tür devletlerde, ihtiyaç duyulan tarım ürünlerinin bölgesel yayılmalarla sağlanmış olmasını gerektirir[1303].

Bölgede bulunan yanardağlar, mevcut birkaç haberleşme ve ulaşım yolunu engellemiş ve krallığı merkezi bir hattan yoksun bırakmıştır. Yalnızca bölgedeki hidrolojiye bakıldığında bile bu arazinin ne kadar bölünmüş olduğu hakkında fikir edinebiliriz[1304]. Buna bağlı olarak da beylikler yoğun olarak, Van Havzası'nın kuzeybatı İran'a uzanan topraklarında yaşamışlardır. Kırsal kesimin nasıl organize olduğu hakkında çok az bilgi olmasına karşın, bey veya krala bağlı topluluk üyelerinin ve çoğunlukla akrabalardan meydana gelen oligarşik yapının bazı kurumları, krallığa geçildiğinde oluşan monarşik yapı içerisinde de korunmuş olmalıdırlar[1305].

Kırsal ekonominin idaresi, bir yanda çok bariz bir devlet idaresi gösteren ve diğer yanda ise farklı etnik yapıların tebaası olarak resmen kabul eden bir politikaya göre sürdürülmüştür. Urartu krallarının aşiret tebaaları üzerindeki gücü, hükmeden kraliyet hanedanının tanınması ve ona sadık kalınması sayesinde elde edilmiştir. Aşiret konfederasyonları ya da beylik düzenlerinde krallık hanedanı ve sülalesine gösterilen sadakatin ancak aşiret reisliklerine belli bir özerklik verilerek elde edilebildiğine şüphe yoktur. Farklı etnik kökenlerden oluşan Urartu Devleti'nin ulusal birliği ve yapısını iki yüzyılı aşan bir süre boyunca devam ettirebilmesi, ne aşiretlerin hoşnutsuzluğu ne de etnik farklılıkların devlet otoritesine ciddi şekilde zarar vermediklerini göstermektedir[1306]. Tüm bunlarla birlikte Urartu Devleti'ndeki idari, siyasi ve dini yapının ana hatlarını, sistemin işleyişini ve hangi durumlarda birbirinden ayrıldıklarını söylemek güçtür. Monarşik düzen içerisindeki yapılanmada, sistemin kendinden gelen gücü kraldır. Urartu Devleti'nde monarşi kavramının taşıdığı diğer önemli özellik ise dinsel oluşudur. Ancak kralların tanrılaşması söz konusu değildir. Din ve devlet işlerinin birlikte yürütüldüğü bu

[1303] Sağlamtimur 2003, 119.
[1304] Zimansky 2003, 80.
[1305] Sağlamtimur 2005, 118; Sevin 2005, 92.
[1306] Sağlamtimur 2005, 118; Yakar 2007, 382.

monarşik ve teokratik sistemde kral, aynı zamanda tanrıların en büyük baş rahibidir[1307].

Urartu toprakları eyaletlere bölünmüş ve çoğu kez bu eyaletlerin başlarında başkentten atanan bir vali tarafından yönetilmiştir. Bazen ele geçirilen yerel yönetici beyler vali olarak görevlendiriliyor, kimi uzak bölgelerde yerel hanedanlar da vergi vermek koşuluyla yerinde bırakılmıştır. Eyalet merkezleri, doğal engebelerle birbirinden ayrılmış, tarıma elverişli ve stratejik alanlarda kurulmuştur. Assur casus raporlarında toplam 11 valinin varlığından söz edilir. Van yakınlarındaki Çavuştepe, Muradiye Ovası'ndaki Körzüt, Iğdır-Karakoyunlu, Elazığ-Palu, Erzincan-Altıntepe, Ermenistan'da Karmir Blur ve İran Azerbaycanı'ndaki Bastam bunlardan en önemlileridir. Eyalet merkezlerindeki kalelerde merkezi hükümetin resmi temsilcisi valinin oturduğu bir saray[1308] ve Tanrı Haldi'ye adanmış tapınak bulunmaktadır. Valiler yasa ve düzenin korunması, vergi toplanması, eyaletlerindeki dinsel törenlerin düzenli bir şekilde icra edilmesi ve belli oranlarda asker beslenmesiyle yükümlüydü. Krallık, iyi eğitilmiş ve çeşitli sınıflara ayrılmış askerlere sahipken, başkentte Osmanlı Devleti'ndeki yeniçerileri andıran hassa ordusu bulunmakta idi[1309].

Devletin egemen olduğu toprakların devlete ait olduğu, kalelerin civarında yaşayan halkın ise özel mülkiyete sahip olmadığı düşünülür. Eldeki yazılı veriler, ekonomik açıdan önemli tarım alanları ve su kanallarının kullanımının devletin kontrolünde olduğunu gösterir. Urartu halkı da buna dayalı olarak, devletin dağıttığı tayınlarda yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Halk, vergi alımından, tarım alanlarının düzenlenmesi ve askerlik görevine kadar farklı işlerde, kral adına çalışmış olmalıdırlar. Bu ekonomik sistem içerisinde tapınaklar, kendilerine ait işlenen topraklara ve iş gücüne sahip olmakla beraber, Urartu kralının Tanrı Haldi'nin

[1307] Tarhan 1986, 287-291; Sağlamtimur 2005, 118; Sevin 2005, 92.
[1308] Urartu'nun başkentteki yönetim teşkilatı ve bürokrasisinin karmaşıklığı hakkında son başkent Toprakkale'de (Rusahinili) bulunan bir tablet fikir vermektedir. II.Rusa (M.Ö.685-645) döneminde "saray mensupları"; 1113 soylu ya da emir, 3784 hadım ve harem ağası (2409 İçoğlan ya da Gulam, 119 muhasebeci, 68 kadın dokumacı, 1188 köpek bakıcısı), 300 silahlı kabile mensubu, 90 silahlı halk mensubu, 220 kişi de çeşitli iç hizmetlerde görevlidir. Listedeki bazı adlandırmalar henüz tam olarak tanımlanamamışsa da sarayda bulunan toplam kişi sayısı 5507 kişidir. Tarhan 1986, 293-294.
[1309] Tarhan-Sevin 1977, 273-303; Tarhan 1986, 291-Sevin 2005, 94.

yeryüzündeki temsilcisi olmasından dolayı büyük ölçüde devletin gelirlerinden faydalanmışlardır[1310].

Urartu kralları tebaasına genel bir terim olan "Biainili" denmiştir[1311]. Söz konusu tebaayı oluşturan unsurların içinde "surele" (Özgür üst sınıf ve sosyal açıdan daha ayrıcalıklı yerli Urartular), "huradinile" (fethedilen ülkelerin halkı), "urordele" (muhtemelen köylü sınıfı) ve "purale" (köle sınıfı) sınıfları bulunmakta idi. Köylü sınıfından tapınaklara da işçi sağlanıyordu. Başlangıçta Urartu ordusunun esas gücünü oluşturan "surele"nin yerini bütünüyle olmasa da giderek ""huradinele" almıştır. "Huradinele"nin erzak ve bakımını krallar karşılamıştır. Urartu tahtına çıkan II.Sarduri (M.Ö.764-735) donanımı, bakımı, eğitimi ve uzun süreli ordu hizmetinin getirdiği ekonomik kayıpların tazmin edilmesinin saraya getirdiği ağır yük nedeniyle, "surele"nin ordu hizmeti yükümlülüğünü azaltarak, masraflarının doğrudan hazine tarafından karşılandığı sürekli bir orduya önem vermiştir. Bu şekilde çok sayıda kişinin ordu hizmetinden sorumlu tutulmaması, bazı kişilerin ekonomik faaliyet olarak tarım ile uğraşmasını sağlamıştır[1312].

Urartu kralları, merkez bölge ve eyaletlerde, ulaşım, askeri harekat, kademeli savunma ve diğer etkenlere bağlı, doğal tarihi ana yollar, bu ana yollara bağlı yan yolları üzerinde, stratejik noktalarda ve geçitlerde, belirli bir şehircilik planlaması uygulanarak, temelde askeri, idari, sosyal ve ekonomik amaçlara yönelik çok sayıda kale ve iskan merkezi inşa etmişlerdir. Kurulan amaçlı yol şebekesi ile devletin eyalet ve bölgeler üzerindeki yönetim ve denetimi de işlerlik kazandırılmıştır[1313] (Resim 182).

[1310] Sağlamtimur 2005, 119.

[1311] Urartulular'ın kendilerine ait ilk belgelerinde "Nairi kralı" ünvanını görmekteyiz. Ancak kendi ülkelerini aslında "Biainili" olarak adlandırmaktaydılar. "Bia" sözlük anlamı itibarıyla bilinmemekle birlikte, soneki nedeniyle Urartuca bir kelime olmalıdır. "Nairi kralı" ünvanıyla Urartular, Assur tarih yazımının eski geleneğinin sürdürmektedirler. Urartular'ın en eski belgesi olan Assur dilinde yazılmış I. Sarduri (M.Ö.840-830) Yazıtı'nda, bu unvanın ilk defa kullanılışı belgelenmiştir. Aynı unvan oğlu İşpiuni (M.Ö.830-810) tarafından Kelisin çiftdilli yazıtında da sürdürülmüştür. Salvini 2006, 28.
Yaklaşık 3000 yıllık bir geçmişe sahip olan "Van" sözcüğü, "Bian" kelimesindeki "B" ile "V" harflarinin yer değiştirmesi sonucu doğmuştur. Belli 2003, 52.
Günümüzde Tatvan, Silvan, Hilvan, Erivan v.b. yer adları, "Bian" kelimesinin Bian-Vian-Buan-Van şeklinde değiştiğini gösterir. Sevin 2005a, 75.

[1312] Yakar 2007, 383.

[1313] Tarhan 1986, 295.

Resim 182. Urartu yolu, Van Gölü'nün güneyi, Belli 2006, 21.

Yeraltı ve yerüstü hammadde kaynakları bakımından zengin bir bölgede kurulmuş olan Urartu Devleti, bu kaynakların varlıklarını bilmesine rağmen, devletin kuruluşuna kadar olan dönemde bunları endüstriyel anlamda kullanılmadığı düşünülür. Gerekçe olarak, madenlerin hammadde olarak ocaklardan çıkarılması, işlenip farklı ürünler haline getirilmesi ve devamında iç ve dış pazarlara ulaştırılması için merkezi bir otoritenin kontrolünde olması gerektiği gösterilir. Bu sistemin kurulması ve işlerlik kazanması ancak Urartu Devleti'nin kurulması ile gerçekleşmiş, buna bağlı olarak da Urartu metal endüstrisi, demir ve tunç işçiliği, teknolojik ve estetik anlamda önemli bir gelişme göstermiştir[1314].

Urartu Devleti'nin yıkılışıyla ilgili olarak genellikle iki olay üzerinde durulur[1315]. Bunlardan ilki krallığın M.Ö.609 tarihinden sonra Medler'in egemenliğine geçmiş olabileceğidir. Ancak Van Gölü Havzası içinde yapılan kazılarda Medler'in bu bölgelerde yerleşmiş olduklarına ait hiçbir yazılı ve arkeolojik belge ele geçmemiştir[1316]. Yıkılış ile ikinci varsayım bu olaydan göçebe topluluklar olan Kimmer ve İskitler'in sorumlu olduğudur[1317]. Çavuştepe ve Karmir-

[1314] Tarhan 1986, 297; Sağlamtimur 2005, 119.
[1315] Sevin, Urartu Devleti'nin yukarıda belirtilen iki neden dışında bir iç ayaklanma nedeniyle de yıkılmış olabileceği üzerinde durur. Sevin 2005, 91.
[1316] Çilingiroğlu 1994, 113.
[1317] Tarhan 1979, 365-366; Çilingiroğlu 1994, 113; Yakar 2007, 385.
M.Ö.VIII.-VI.yüzyıllar arası Güney Rusya'da yaşadığı düşünülen Kimmerler, doğudan gelen İskit baskıları sonucunda Kafkasları aşarak Urartu topraklarını tehdit etmeye başlamışlardır. Sonrasında

Blur kazılarında İskit silah ve eserlerinin bulunması bu varsayımı destekler durumdadır[1318]. Ancak İskit silahlarının bu iki yerleşme yerinde ele geçmesinin nedeni, bu savaşçı insanların Urartu ordusu içinde paralı asker olarak görevlendirilmesinden de kaynaklanabilir. Sözü edilen olaylar Urartu Devleti'nin yıkılışında doğrudan sorumlu olmasalar bile, devletin sonunun gelmesinde büyük pay sahibi olmalıdır. Yakındoğu'nun en güçlü siyasi ve askeri örgütü olan Assur'un ortadan kalkmasından sonra bölgenin tarihi olayları İskit ve Medler tarafından şekillendirilmiştir[1319].

M.Ö.609'a tarihlenen Babil kroniklerinde İskitler'in Urartu topraklarına kadar ilerlediği belirtilmiştir. Aynı kaynaklar, M.Ö.608-607 yıllarında Yukarı Dicle Vadisi'ndeki Urartu topraklarının da ele geçirildiğini yazar. Urartular'la ilgili en son bilgiler, Eski Ahit'te geçer[1320]. Yeramya, kral Zedekiah'ın dördüncü yılında,

---

bölgede bulunan başta Urartu ve Assur Devletleri açısından büyük siyasi bunalımlar getirecek olan bu sosyal ve siyasi hareket kendini tüm Anadolu'da hissettirmiştir. Tarhan 1983, 109-118.

Kimmerler ve İskitler konusunda yeterli yazılı kaynak olmayışı, bu kültürleri tanımlama konusunda bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Kimmer ve İskitlerle ilgili elde olan yazılı bilgiler ilk olarak Assur ve Antik Çağ Yunan kaynaklarında yer almaktadır. Kültürel karakterleri açısından birbirine benzeyen bu iki topluluklardan Antik Çağ Yunan kaynaklarında; "Kimmeroi" ve "Skuthoi" olarak Herodotos I. 15,73,74,103-106, 130,216; II. 22,103,110,167; III.134; IV.1-142; V.40,41,84; VII.10,20,52,59-64 geniş yer verirken, Ksenophon, Anabasis IV.7-8'de; Homeros-Odysseia, XI.10-20'de; Strabon XII.3.8,24,26; XII.8.7; XIII.1.22; XIII.4.8; XIV.1.41'de Kimmer ve İskitler hakkında bazı bilgiler vermektedir.

Eski Ahit'te adı geçen "Gomer" ve "Aşkenaz" İskit ve Kimmerlerle ilişkili olduğu düşünülür. Eski Ahit, Yaratılış X.1-5.

Assur kaynaklarında ise Kimmer ve İskitlerden ilk kez Asurhaddon (M.Ö.680-668) Dönemi'ne ait olan "Prizm B Yazıtı"nda "Gimirria" ve "Asguzai" olarak söz edilir. Ayrıca Urartu kaynaklarında "Işgigulu", Pers kayıtlarında "Saka" olarak İskitler hakkında bilgi verilmektedir. Tarhan 1983, 109-110; San 2000, 1-2.

[1318] Urartu Devleti'nin yıkılışından İskitler'in sorumlu tutulmasının nedeni, Urartu kalelerinde kimi surlara saplı durumda bulunan, tunçtan dökülmüş çok sayıda kovanlı, iki ya da üç omuzlu ve mahmuzlu ok uçlarıdır. Urartu devleti'nin yıkılışını, ok uçlarından yola çıkarak etnik bir belirleyici olarak gösterilmesi ve İskitler'e bağlanılması konusunda ihtiyatlı davranılmalıdır. Sevin 2005, 91.

[1319] Erzen 1979, 259-260; Çilingiroğlu 1994, 113.

Sevin'e göre; Urartu Devleti'nin M.Ö.VII.yüzyılın son çeyreğine doğru tarih sahnesinden çekilişinden kısa bir süre sonra Assur İmparatorluğu'nun yıkılışı izler (M.Ö.612). Yakındoğu'ya hükmeden iki gücün birbiri ardınca yok olmasının nedenleri, İran'ın yüksek yaylalarında kendini gösteren Med ve Pers gibi yeni devletler ve onlarla birlikte bozulan güç dengelerinde aranmalıdır.

[1320] Eski Ahit, Kitap XXIII (Yeremya) -Bölüm 51'de şu şekilde geçmektedir:

Babil Cezalandırılıyor;

Yer.51: 20 "Sen benim savaş çomağım, Savaş silahımsın. Ulusları parçalayacak, Krallıkları yok edeceğim seninle.

Yer.51: 21 Seninle atlarla binicilerini, Savaş arabalarıyla sürücülerini kırıp ezeceğim.

Yer.51: 22 Erkeklerle kadınları, Gençlerle yaşlıları, Delikanlılarla genç kızları,

Yer.51: 23 Çobanla sürüsünü, Çiftçiyle öküzlerini, Valilerle yardımcılarını darmadağın edeceğim.

Yer.51: 24 "Babil'de ve Kildan ülkesinde yaşayanlara Siyon'da yaptıkları bütün kötülüğün karşılığını Gözlerinizin önünde ödeteceğim" diyor RAB.

M.Ö.594'te, Urartu, Mannea, İskit ve Medler'in Babil üzerine saldırmasını ister. Urartu adı bu tarihten sonra Yakındoğu yazılı kaynaklarında bir daha görülmemektedir. Urartu Devleti'ne son darbe, artık bölgede tek askeri güç olan Medler tarafından vurulmuş olabilir. Batı İran'daki Bastam Kalesi'nde yapılan kazılar bu yerleşme yerinde M.Ö.590 yılına tarihlenen bir tahrip tabakasının varlığını ortaya koymuştur. Med Kralı Kyaksares ile Lidya Kralı Alyattes arasında Kızılırmak yakınında yapılan ve bu nehrin ortak sınır olarak benimsenmesini sağlayan savaşa giden Med orduları olasılıkla, yolları üzerindeki Urartu Devleti'ni de ortadan kaldırmışlardır[1321].

Ancak, Urartu devlet yapısının yok olması, Urartular'ın bir etnik unsur olarak da yok oldukları anlamına gelmez. Devletin çökmesinin ardından, daha uzun bir süre Urartu halkının varlığını devam ettirdiği kesindir[1322]. Bölgede krali bir liderlik olmayınca, Urartu topraklarında yaşayan topluluklar Urartu'nun krallık öncesi günlerdeki aşiret yapılarına geri dönmüşlerdir[1323]. Halikarnasoslu tarihçi Herodotos M.Ö.V.yüzyılda bölge insanından "Alarodlar" olarak bahseder[1324]. Atinalı asker ve tarihçi Ksenophon M.Ö.401 sonbaharında Pers Kralı Artaksekses ile kardeşi Kyros arasında Babil yakınındaki Kunaksa'da yapılan savaştan dönerken geçtiği Doğu Anadolu'da, "Kardukhlar", "Taokhlar", "Armenler", "Khaldiler"[1325] ile "Kolkhlar", "Makronlar", "Mareliler", "Moskhiler" ve "Saspeirler" gibi halkların varlığına değinir. Birkaç yüzyıl önce büyük bir devlet kurmuş olan "Biainili-Urartular"ın adı tümüyle unutulmuştur[1326].

Yer.51: 25 "Ey yıkıcı dağ, sana karşıyım, Ey bütün dünyayı yıkan" diyor RAB, "Elimi sana karşı kaldırıp Seni uçuruma yuvarlayacak, Yanık bir dağa çevireceğim.
Yer.51: 26 Senden köşe taşı, temel taşı olmayacak, Çünkü sonsuza dek viran kalacaksın" diyor RAB.
Yer.51: 27 "Ülkeye sancak dikin! Uluslar arasında boru çalın! Ulusları Babil'le savaşmaya hazırlayın. Ararat, Minni, Aşkenaz krallıklarını Ona karşı toplayın. Ona karşı bir komutan atayın, Çekirge sürüsü kadar at gönderin üzerine.
Yer.51: 28 Ulusları -Med krallarını, valilerini, Bütün yardımcılarını, Yönetimi altındaki bütün ülkeleri- Onunla savaşmaya hazırlayın.

…

[1321] Çilingiroğlu 1994, 113-114; Salvini 2006, 131.
[1322] Salvini 2006, 131.
[1323] Yakar 2007, 385.
[1324] Herodotos III-94; VII-79.
[1325] Sevin 2005, 91.
[1326] Ksenophon III.5.1-18; IV.1-8; V.4.1-34; Sevin 2007, 76.

M.Ö.VII.yüzyıl sonunda, bu bölgeye gelmiş olabileceği varsayılan Ermeniler[1327], Urartu topraklarına nüfuz ederek, yavaş yavaş Van Havzası'na yayılmışlardır. Yörede var olan Urartu sulama kanallarını, barajlarını ve suni göletlerini Orta Çağ'a kadar kullanmışlardır. Sonunda bu halklar işinin ehli çiftçiler, bahçıvanlar ve sığır yetiştiricileri haline gelmişler, aynı zamanda ticari ilişkilerini de Mezopotamya'ya kadar uzanan bir ağ ile güçlendirmişlerdir[1328]. Herodotos'a göre Ermeniler'in Babil'e kadar uzanan bir ticaret ağı bulunmaktadır. Ermeniler, Fırat Nehri'ni deri ile kaplı kayıklar içinde şarap gibi malların taşınmasında kullanmışlardır. İki kişinin kullandığı hafif kayıklarda bir de eşek bulundurulması, bu kayıkların oldukça büyük olduğunu düşündürür. Tüccarlar Babil'e ulaşınca kayıklardaki malları boşaltarak satışa sunarlar ve kayığın tahtalarını da sattıktan sonra, kayığın derilerini eşeklere yükleyerek Ermenistan'a geri dönüş yoluna koyulurlar[1329].

Ksenophon, Doğu Anadolu'da "Taokhoi"lerin yaşadığı topraklara yaklaştığında, "Taokhoi" aşiretlerinin çok kısa sürede toplanarak kendilerine karşılık verebilecek bir güç oluşturduklarını anlatır[1330]. Ksenophon karşılaştığı bu direnişten bahsederken, "Alarodi"lerden bahsetmemiştir. Bu durum, M.Ö.V.yüzyıl sonunda ya kısmen Ermeni aşiretleri arasına karıştıklarını ya da dağlara doğru çekilmek zorunda bırakıldıklarını düşündürür. Herodotos dönemi ya da biraz daha öncesinde "Alarodi" halkının bölgeyi terk etmiş olması ya da uzun süre yaşadıkları, Aşağı Aras Vadisi'ne çekildikleri ihtimaller arasındadır[1331].

Doğu Anadolu topografyasının bölünmüş yapısı nedeniyle, farklı etnik ve aşiret unsurlarının yeni ve uyumlu bir devlet haline gelmesi zor olmuştur. Yüksek dağ silsileleri içinde yer alan dağınık vadiler ve dağ içi ovalar, çeşitli etnik kökene

---

[1327] Ermeniler, kendi dillerinde ve kendi aralarında "Ermeni" ve "Ermenistan" sözcüklerini kullanmazlar. Bunun yerine "Hay" (Ermeni) ve "Hayestan" (Ermenistan) sözcüklerini kullanırlar. Ermeni tarihçilerinden rahip Alişan bu konuda şunları belirtir: "Hayk", Ermenice'de "Hay" adının küçültülmüşüdür. "Hay" da ulusumuzun adıdır". Ermeniler kesinlikle yabancıların adlandırdığı gibi "Armen" değildir." "Armen" ya da "Armenia" sözcükleri, ilk defa eski İran dilinde "Yukarı Ülke" anlamında Darius Yazıtları'nda geçmektedir. Bu kayıtlardan yola çıkarak, "Armen" veya "Ermenistan" adının bir etnik grubu ifade etmesinden çok coğrafi bir terimi ifade ettiği anlaşılmaktadır. Ercan 2002, 51-53.

[1328] Yakar 2007, 385.

[1329] Herodotos Historiai I-194.

[1330] Ksenophon IV.6.1-16.
Erzurum'un kuzeybatısına yerleştirilen "Taokhoi"ler, olasılıkla Urartu Dönemi'ndeki "Daiaeni"nin soyundan gelen bir halktır. Yakar 2007, 386.

[1331] Yakar 2007, 386-387.

mensup çiftçilere avantajlar sağlarken, bölgede bulunan göçebe çoban toplulukları için de uygun habitatlar sunmuştur. Coğrafyanın topluluklara sunduğu bu olanaklar, geleneksel aşiret düzeni olarak adlandırılan yapının, günümüze kadar korunmasını sağlamıştır.

IV.B.5.2. Ayanis Kalesi'nde (Ağartı-Van) Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışma

2004 yılı Temmuz ayında başlatılan proje, Van Ayanis Kalesi'nin yanında yer alan Ayanis Köyü'nün (Ağartı) etnolojik araştırmasının yapılması ve elde edilecek verilerin, bir Urartu Kalesi olan Ayanis ile karşılaştırılması amaçlanmaktadır[1332]. Proje ile ilgili detaylı bir yayının henüz bilim dünyasına sunulamamasının karşısında, Harmanşah'ın Ağartı Köyü'ndeki çalışmaları, projenin içeriği, amaçları hakkında az da olsa fikir edinmemizi sağlamaktadır[1333].

Konumu: Ayanis Kalesi (Ağartı) Van'ın 32 km kuzeyinde, Van Gölü'nün kıyısındaki aynı adlı köyün kuzeyinde yer almaktadır. Kalenin inşa edildiği tepe kuzeyden güneye 150, doğudan batıya 400 m. boyutlarındadır. Kale, Van Gölü'nden 250 m., deniz seviyesinden 1866 m. yüksekliktedir[1334].

Tarihçesi: 1989 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Ege Üniversitesi Protohistorya ve Önasya Arkeoloji Kürsüleri'nin "Van Projesi" kapsamında A.Çilingiroğlu başkanlığında başlatılan Ayanis Kalesi (Ağartı) kazılarına[1335], izleyen yıllarda Roma Üniversitesi'nden I.Reindell, M.Salvini, New York Metropolitan Müzesi'nden O.W.Muscarella ve 1997 yılından itibaren de NewYork Stony Brook Üniversitesi'nden E.Stone ile Boston Üniversitesi'nden P. Zimansky katılmışlardır[1336]. Kazılar halen farklı ülkelerdeki üniversitelerden katılan uzmanlar tarafından devam ettirilmektedir.

Tabakalanma: Ayanis Kalesi'nde Orta Çağ ve Orta Demir Çağ olmak üzere başlıca iki evre bulunmaktadır. Ele geçen iki adet Bizans sikkesine göre Orta Çağ

[1332] http://edebiyat.ege.edu.tr/bolumler/arkeoloji/Protohistorya/Projeler/etno-ark.htm. 14.04.2009.
[1333] http://proteus.brown.edu/harmansah. 14.04.2009.
Ayrıca çalışmamın bu bölümünde Ağartı Köyü'nden olan ve şu anda Adnan Menderes Üniversitesi'nde lisans eğitimini sürdüren Harun Günbatar'a (1982-öğrenci) Ağartı Köyü ile ilgili vermiş olduğu bilgilerden dolayı teşekkür ediyoruz.
[1334] Çilingiroğlu 1990, 201; Çilingiroğlu-Kozbe 1993, 445.
[1335] Çilingiroğlu 1990, 201.
[1336] http://edebiyat.ege.edu.tr/bolumler/arkeoloji/Protohistorya/Projeler/Ayanis.htm. 08.04.2009.

tabakası M.S.XI.yüzyıla tarihlenmektedir. Ayanis Kalesi'nin en önemli mimari kalıntılarından bir bölümü, kalenin güney yamacında bulunan sur duvarlarıdır. Söz konusu duvarlar 0.80-0.60 m. ölçülerindeki andezit taş bloklarından inşa edilmiştir. Bu blokların üstündeki üst-yapı kerpiçtir. 100'ün üzerinde bronz ok ucu güney sur duvarının önünde ele geçmiştir. 100 m uzunluğundaki Doğu surlarında 0.50-0.60 m. boyutlarında kireçtaşı bloklar kullanılmıştır[1337].

Kalenin anıtsal kapısı, sur duvarlarının güneydoğu köşesinde bulunmuştur (Alan V). Kapının genişliği 4 metreye yakındır. Kapı geçidi andezit taş bloklarıyla döşenmiştir. 1993 yılında bulunan demirden yapılmış bir kapı sürgüsü ahşap olan kapı kanatlarını kapatmak için kullanılmış olduğu düşünülür. Bu alandaki en önemli buluntulardan biri anıtsal kapının önünde ortaya çıkarılan inşa yazıtıdır. Söz konusu yazıt 0.44x0.59x0.18 m. ölçülerinde andezit taş üzerine yazılmıştır. 14 satırdan oluşan yazıt kalenin yapımını gerçekleştiren kralın (Argisti oğlu II.Rusa) ve kalenin adını da vermektedir (Eiduru Dağı önündeki Rusahinili)[1338].

Kalenin güneybatı tarafında yer alan ve "Depo Odaları veya Magazinli Alan" (VII No'lu Alan) olarak adlandırılan alanda 115'den fazla pithos ortaya çıkarılmıştır. Buradaki pithosların ağız kenarına yakın kısımlarında çivi yazısı ve hiyeroglifler vardır. Hiyerogliflerin, pithosların içindeki malzemenin miktarını ve cinsini belirtmek için yazıldığı kabul edilir. Pithosların ağızları kalın dokunmuş çuval ile örtülmüş ve iple bağlanarak bullalarla mühürlenmiştir. Kazı çalışmaları sırasında bol miktarda bulla saptanmıştır. Pithosların arasına ve magazinlerin duvarlarının diplerine yerleştirilmiş 38 adet in situ depolama kabı ele geçmiştir. Bu alanda saptanan diğer bir önemli buluntu 2.20 m. uzunluğundaki taş bir kanaldır. Kanal olasılıkla tahıl ve sıvı dağıtımında kullanılmıştır[1339].

[1337] Çilingiroğlu-Sağlamtimur 2003, 466.

[1338] Çilingiroğlu 1995, 364-365; Çilingiroğlu 2006, 237.
http://edebiyat.ege.edu.tr/bolumler/arkeoloji/Protohistorya/Projeler/Ayanis.htm. 08.04.2009.

[1339] Çilingiroğlu 1995, 366-367; Çilingiroğlu 2008, 187-195.
Küplerin yalarında veya aynı mekanlar içinde dağınık olarak bulunan bullalar üzerinde var olan ölçüler, küpler üzerinde verilen değerlerle aynıdır. Olasılıkla küplerin içleri doldurulduktan sonra, doldurulan miktar bir bulla ile üzerine yazılmış ve küpler mühürlenmiştir. Ayanis Kalesi'nde elde edilen bullalar, üzerlerindeki bilgilere göre altı grupta toplanabilir; 1- Kent adı, kişi adı, mal cinsi verilenler, 2- Üzerinde "hipuni" (saman ?) sözcüğü ve kent adı olanlar, 3- Sadece "hipuni" sözcüğü olanlar, 4- Üzerinde "halzi" (yağ ?) adı olanlar, 5- Sadece ölçü verenler, 6- Hiyeroglif yazıtlılar. Verdikleri bilgilere göre farklı gruplara gruplara ayrılsa da bullaların temelde sağladığı bilgi, depo odalarındaki malların bir kent veya bölgeden, belli kişiler tarafından ve ölçüleri belirtilerek Ayanis Kalesi'ne gönderildikleridir. Gönderilen malların depo odalarında ölçüleri verilmiş küplerde kayıtlara geçerek saklanmalarına özen gösterildiği unutulmamalıdır. Çilingiroğlu 2008, 193.

Ayanis Kalesi'nin yanında bulunan modern Ağartı Köyü'nün kuruluşuna dair yapılan etnotarihsel bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle özellikle Osmanlı kayıtları ve Cumhuriyet Dönemi kayıtlarının detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir. Köyün en yaşlılarının belirttiğine göre, "Seferberlik Dönemi"nden (1919-1923) önce 60 hane olan yerleşimin kurucuları, Kuzey Irak tarafından gelen Türkmen aşiretidir. Köy sakinlerinin söyledikleri doğruysa bu durum, Yukarı Mezopotamya'dan (Dicle-Cizre) Van Gölü Havzası'na olan nüfus hareketliliği konusunda da bizlere fikir vermektedir. Tarihsel kaynaklar, XIX.yüzyıl sonları, XX.yüzyıl başlarında yörede yaşayan Ermeni nüfusundan bahsetmektedir. Yörede 1915 yılında göç yasası ile boşaltılan Ermeni köylerine[1340], Transkafkasya'dan gelen

[1340] Günümüzde uluslararası bir sorun haline gelen "Ermeni Sorunu" ülkemiz açısından oldukça hassas bir konu olarak yıllardır önemini korumaktadır. Harmanşah'ın ifadesinde, Ağartı Köyü'nün tam anlamı ile Ermeni nüfusundan arındırıldığı gibi bir anlam taşıması bu konuda ek bilgi verme gereğini doğurmuştur. Bununla birlikte, Ağartı Köyü'nde yaşayan 27 yaşındaki Harun Günbatar'ın soy ağacı ile ilgili vermiş olduğu bilgiler, kimi Ermeni ailelerin, yöredeki Kürt ve Türkmen ailelerle kaynaştığını göstermektedir. Günbatar, annesinin kendisine verdiği bilgiler doğrultusunda; anne-dedesinin Türkmen, anne-annesinin Ermeni, baba-dedesinin ve baba-annesinin de Kürt olduğunu, köyde bu şekilde bir çok aile bulunduğunu ifade etmiştir. Bu ifade, diğer yandan tarihöncesi çağlarda olduğu gibi tarihsonrası çağlarda da çeşitli göçer topluluklara yurtluk etmiş olan, Doğu Anadolu Bölgesi'nin etnotarihi hakkında bizlere fikir vermektedir.

I.Dünya Savaşı sırasında Rus ve İngiliz kışkırtmaları sonucunda, bölgede yaşayan Ermeni isyan ve katliamlar karşısında Osmanlı hükümeti, herhangi bir önleme başvurmadan önce Ermeni Patriği, Ermeni milletvekilleri ve Ermeni cemaatinin ileri gelenlerine "Ermenilerin Müslümanları arkadan vurmaya ve katletmeye devam etmeleri halinde gerekli önlemleri alacağını" bildirmiştir. Ancak, olaylar durmak yerine giderek yoğunlaşınca, ordunun bir çok cephede savaş halinde bulunması nedeniyle cephe gerisinin emniyete alınması ihtiyacı doğmuştur. Bu nedenle, 24 Nisan 1915 tarihinde Ermeni Komiteleri kapatılarak, yöneticilerinden 2345 kişi devlet aleyhine faaliyette bulunmak suçundan tutuklanmış ve yerlerini değiştirmek için kanun çıkarılmıştır. Gürün 1983, 210-211.

Arapça asıllı bir kelime olan "tehcir", "bir yerden başka bir yere göç ettirmek, yer değiştirmek, hicret ettirmek (immigration, emigration)" anlamına gelir; bir "sürgün", bir "deportation" manası yoktur. Bununla birlikte; "Tehcir Kanunu" diye adlandırılan kanunun adı da aslında "Savaş zamanında hükümet uygulamalarına karşı gelenler için askeri tarafından uygulanacak önlemler hakkına geçici kanun"dur. Bu kanuna dayanılarak gerçekleştirilen yer değiştirme uygulamasının anlatımında kullanılan "tenkil (nakletme)" anlamı da batı dillerinde "sürgün" anlamına gelen "deportation" veya "proscription" gibi terimlere karşılık değildir.

Başta Van olmak üzere yurdun pek çok yerinde başlayan Ermeni isyan ve katliamlarına önlem almak amacıyla Talat Paşa'nın başlattığı, Hükümet ve Meclis'in de uygun gördüğü yer değiştirme, doğrudan doğruya cephelerin güvenini sarsacak bölgelerde uygulanmıştır. Bunlardan birincisi, Kafkas ve İran cephesinin geri bölgesini oluşturan Erzurum, Van ve Bitlis dolayları; ikincisi ise, Sina cephesi gerilerini oluşturan Mersin-İskenderun bölgeleridir. Ermeniler, her iki bölgede de düşmanla işbirliği yapmış ve onların çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir. Yer değiştirme uygulaması daha sonraları, isyan çıkaran, düşmanla işbirliği yapan ve Ermeni komitacılarına yataklık eden diğer vilâyetlerdeki Ermenileri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Başlangıçta Katolik ve Protestan Ermeniler uygulamanın dışı bırakıldıkları halde, daha sonra bunlardan zararlı faaliyetleri görülenler de göç ettirilmişlerdir. Halaçoğlu 2001, 1vd.

Diğer yandan yer değiştirme kararı bütün Ermenilere uygulanmamıştır. Hasta ve özürlüler yer değiştirmeye tabi tutulmadıkları gibi, Katolik ve Protestan mezhebinden olanlar, asker ve aileleriyle, memurlar, tüccarlar, bazı amele ve ustalar da göç ettirilmemişlerdir. Nitekim illere gönderilen telgraflarda, hasta, âmâ, sakat ve yaşlıların sevk edilmemeleri ve şehir merkezlerine yerleştirilmeleri

Bürüki Aşireti yerleşmiştir. Ağartı Köyü'ne yerleşen Bürüti Aşireti Van Havzası'nın en büyük aşireti olarak bilinirken, Ağartı Köyü dışında, Kalecik, Mermit (Topaktaş), Haraba, Anavenk, Canik, Köçeni, Harask, Köşk ve Dilkaya (Orkum) gibi köyleri de iskan etmişlerdir[1341]. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte Van Gölü Havzası'nda, özellikle Bitlis ve Gevaş gibi yörelerde, gözlemlenen yoğun nüfus hareketliliklerinin, Ağartı Köyü'nde yaşanmadığı söylenebilir. Buna karşın köyde, son 50-60 yılda ağalık sisteminin getirdiği olumsuzluklar, ekonomik sıkıntılar nedeniyle büyük şehirlere göç edenler ve evlilik yoluyla gerçekleşen nüfus hareketlilikleri ise oldukça olağandır[1342].

Resim 183. Ağartı Köyü ve Ayanis Kalesi (Rusahinili), (http://proteus.brown.edu/harmansah. 14.04.2009).

Ağartı Köyü'nün içindeki ana yolların ve ara yolların, her iki tarafında bulunan kavak, söğüt, kuşburnu ve özellikle de iğde ağaçları bahçe sınırlarını

istenmiştir. Osmanlı ordusunda subay ve sağlık sınıflarında hizmet gören Ermeniler ve aileleri bulundukları yerlerde bırakılarak göç ettirilmemişlerdir. Bunun yanı sıra, merkezdeki ve taşradaki Osmanlı Bankası şubelerinde, reji idaresinde ve bazı konsolosluklarda çalışan Ermeniler de hükümete bağlı kaldıkları ve iyi halleri görüldükleri sürece tehcire tabi tutulmamışlardır. Ayrıca, yetim çocuklar ve dul kadınlar da göç ettirilmeyerek, yetimhanelerde ve köylerde koruma altına alınmışlar ve kendilerine maddi yardımda bulunulmuştur. Yer değiştirme sırasında yetim kalan çocuklar da Sivas'a gönderilerek oradaki yetimhanelere yerleştirilmişlerdir. Halaçoğlu 2001, 1vd. Korunmaya muhtaç Ermeni aileler hakkında 30 Nisan 1916'da genel bir emir yayınlanmıştır. Bununla, erkekleri göç ettirilen veya askerde bulunan kimsesiz ve velisiz aileler, Ermeni ve yabancı bulunmayan köy ve kasabalara yerleştirilmiş, gıda ihtiyaçları Göçmen Ödeneği'nden verilmiştir. 12 yaşına kadar olan çocuklar, bölgelerindeki yetimhanelerin yeterli olmadığı yerlerde, zengin Müslüman ailelerin yanına verilerek yetişmeleri ve eğitimleri sağlanmıştır. Hali vakti yerinde olmayan Müslüman ailelerine Göçmen Ödeneği'nden çocukların gıda masrafı olarak 30 kuruş ödenmiştir. Genç ve dul kadınların kendi rızalarıyla, Müslüman erkeklerle evlenmelerine izin verilmiştir. Halaçoğlu 2001, 1vd.

[1341] Harmanşah 2007, 4.

[1342] Harmanşah 2007, 4-5.

belirlerken[1343], bahçe sınırı olarak taş duvar, ya da kerpiç duvar yöntemine başvurulmamıştır. Köyde yoğun olarak görülen kavak ve söğüt ağaçları, meskenlerin ana yapı malzemeleri arasında yer almaktadır. Genellikle büyük bir avluya sahip olan evler, her yanı çevrili, dar bir sokakla ana yolla bağlantılıdır (Resim 184). Evlerin inşasında, meyve bahçesi olarak kullanılacak alan da düşünülür. Evlerin hemen yanında bulunan meyve bahçelerinde, fındık, şeftali, ceviz, armut, erik, elma, vişne ve nadiren ayva yetiştirilir. Üzümün daha önceleri oldukça önemli bir ekonomik uğraş olduğunu köyün yaşlıları bilirken, günümüzde ise bu özelliğini kaybetmiş olduğu söylenebilir. Ayrıca Ağartı köylüleri sahip oldukları evlerin avlularında "Kerdi" adı verilen sebze bahçelerine de sahiptirler. Bu bahçelerde kendi ihtiyaçları ölçüsünde domates, biber, fasulye gibi sebzeler yetiştirilmektedir. Yapılan küçük çaplı tarımsal etkinlikler, bahçelere bağlı su kaynakları ve bahçelerin içinde bulunan küçük göletlerle daha verimli bir biçimde gerçekleştirilir[1344].

Urartu bahçelerinin türleri ve büyüklükleri konusunda yeterli bilgilerimiz olmamasına rağmen, "Rusaoğlu Argişti'nin okunu Gilurani'nin ormanından Batuoğlu İspili'nin Bahçesi'ne değin fırlatmış" olması, -her ne kadar bu uzunluk ölçüsünün günümüzdeki karşılığı açık değilse de- Urartu'da özel bahçelerin birkaç yüz metreden büyük olamayacağı düşündürür. Urartu ve Assur yazıtları, Urartu'da büyük bahçelerden çok, genellikle küçük meyveliklerin bulunduğu yolunda kanıtlar sağlar. Sözgelimi, II.Sargon'un Ulhu kentine ilişkin anlatımları ile Kadembastı (Taririahinili) ve Meherkapı yöresi bağlarının konumları[1345], -fazla güçlü olmasa da-, günümüzde olduğu gibi Urartu zamanında da böyle küçük bahçelerin varlığını düşündürür. Bu bahçelerin içlerinde bulunan olası yapılar konusunda da kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Çavuştepe Kalesi'nin (Sardurihinili) güneyinde, 1980'li yılların ikinci yarısında, su kanalı yenileme çalışmaları sırasında saptanan taştan bir direk altlığı, kazıcısı tarafından sıcak yaz aylarında kullanılan, kameriye görünümünde, geniş saçaklı, düz damlı ve küçük bir bahçe yapısı ile ilişkilendirilmiştir[1346].

[1343] İğde ağaçlarının yaprakları günümüz Ağartı Köyü'nde oturanlar tarafından, üretmiş oldukları peynirlerin sahip olduğu ağır kokuyu engellemesi için kullanılır. H.Günbatar (1982-Öğrenci)
[1344] Harmanşah 2007, 5-8.
[1345] Sevin 2000, 399.
[1346] Sevin 2000, 401.

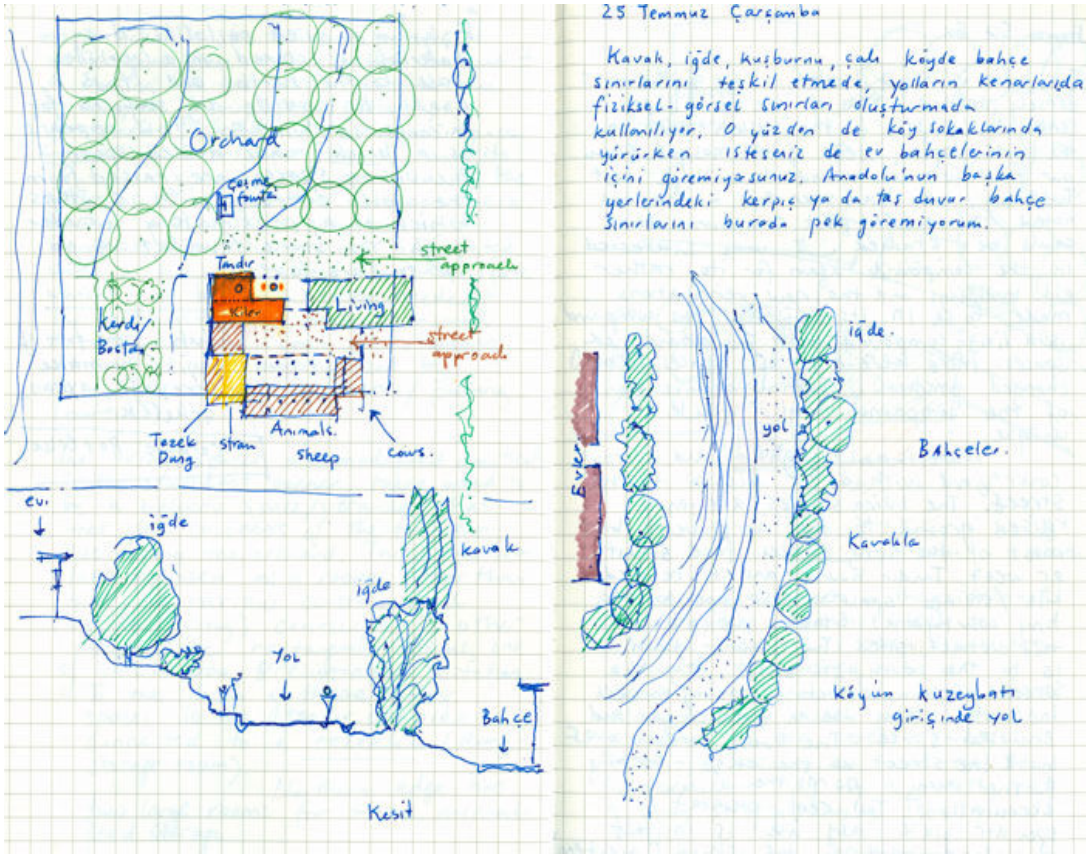
Resim 184. Ağartı Köyü sokağı, Harmanşah 2007, lev.1.

1960'lı yıllardan sonra Ağartı Köyü'nde yerleşim ve mimari anlamda gözle görülür bir değişim yaşandığı söylenebilir. Söz konusu yıllardan önce inşa edilmiş evler, oturanların aralarındaki organik ilişkiyi gösterir bir şekilde bahçesi olmayan birleşik konut özelliğine sahipken, bu yıllardan sonra köyde inşa edilen evlerin, geniş bir bahçeye sahip olmasına özen gösterilmiştir. Ağartı Köyü, "Harman Alanı" olarak adlandırılan, köyün ortasındaki ortak kullanım alanı çevresinde yoğunlaşmış küme köy özelliğine sahiptir. Köyün ortak kullanım alanı olan "Harman Alanı" aynı zamanda sosyal ve ekonomik etkinliklerin de gerçekleştiği yerdir. Bunun dışında hemen hemen her aile kendine ait çok büyük olmayan bir "Harman Alanı"na sahipken, genellikle yardımlaşmanın gerektiği işlerde köylüler, köyün "Harman Alanı"nı kullanmayı tercih ederler. Varlığı köyün kuruluşuna dayandırılan ve köyde yaşayanların düğün, bayram gibi sosyal etkinliklerini geçekleştiği bir diğer mekan da "Köy Odası"dır[1347].

Köyde 1960'lı yıllardan öncesinde inşa edilmiş olan toprak damlı birleşik konutlar temelde üç ana bölümden oluşur; aile fertlerinin oturduğu ana bölüm, yemek pişirme ve bazı sosyal aktivitelerin gerçekleştirildiği "tandır evi", "kiler"in yer aldığı bölüm ve büyükbaş ile küçükbaş hayvanların barındığı üzeri kapalı ahır kompleksi bölümü. İnsanların yaşadığı bölüm olan ana bölüm, oturma odası ve

[1347] Harmanşah 2007, 5.

uyuma odası olarak kullanılırken, içinde bir de "tandır" bulunduruyordu. İçerideki bu "tandır", soğuk kış aylarında hem ısınmayı hem de yemek pişirilmesi için oldukça işlevsel bir özelliğe sahipken, bunun haricinde dışarıda da bir "tandır" genellikle Ağartı Köy evlerinin ayrılmaz unsuru olmuştur. Dışarıya yapılan "tandır"ın bulunduğu alan, ailede en önemli sosyal aktivitelerin gerçekleştirildiği alan olma özelliğine sahipken, bu bölümle bağlantılı olarak inşa edilen "kiler", Ağartı Köyü'nün geleneksel mimarisinin vazgeçilmez unsurudur[1348]. Köyde bulunan bileşik konutlar dışında, dikine merkezi oda etrafında, birden çok bölmeden oluşan ve "karnı-yarık plan" olarak adlandırılan, Osmanlı Dönemi'nin konut tipine de rastlanmaktadır[1349] (Resim 185).

Resim 185. Rahiyettin Koç Evi'nin şeması, Harmanşah 2007, lev.6.

Meskenlerin temel yapı malzemesi olan kerpiç tuğlaları, köyde bu işi meslek edinmiş ustalar tarafından, 30 x 20cm. ve 30 x 10cm. ölçülerinde üretilirken,

[1348] Harmanşah 2007, 7.
[1349] Harmanşah 2007, 10.

ortalama bir konut için 7000 adet gerekmektedir. 3 ya da 4 günde kesme işlemi tamamlanan kerpiç tuğlaları, bir hafta on gün arasında uygun hava şartlarında kurutularak kapalı bir mekanda kullanılmak üzere saklanır. Duvarları ören aynı zamanda damı da yapan usta, komşu bir köy olan Alaköy ya da Panzis Köyü'nden getirtilir. Panzis Köyü'nde yaşayan ve 80 yaşında olan Raşit Atman, Ağartı Köyü'nde bir çok defa mesken inşa etmek için bulunduğunu ifade etmiştir[1350] (Resim 186).

Resim 186. Ağartı Köyü'nde kerpiç bir ev,(http://proteus.brown.edu/harmansah/4460. 14.04.2009).

Meskenlerde kullanılan ana yapı malzemelerinden kavak ağaçları, büyük ölçüde komşu bir köy olan Alaköy'den temin edilir. Yine Alaköy yakınlarında bulunan ve adına "kızıl toprak" denilen mevkiden, köydeki uzman kadınlar tarafından tandır üretilmek üzere toprak getirilir. Getirilen toprak elendikten sonra, sağlam olması için içine keçi kılı da katılarak su ile uzun süre yoğrulur ve uygun kıvama geldiğinde uzman kadınlar tarafından tandır imalatı gerçekleştirilir[1351].

Hayvan ahırlarının bulunduğu kompleks, Ağartı Köyü mimarisinin en göz alıcı bileşiğini oluşturur. Aileler genellikle 200 koyunluk ve birkaç sığır ile atların barınabileceği ahırlara sahiptirler. Hayvan ahır kompleksleri üç ana bölümden oluşur; adına "köm" denilen, üzeri kapalı, koyunlar için kış ahırları, yine koyunların yaz boyunca kapalı bir alanda bulunmamaları için üzeri yarı-açık olan "havlu, avli"

[1350] Harmanşah 2007, 3,17.
[1351] Harmanşah 2007, 12.

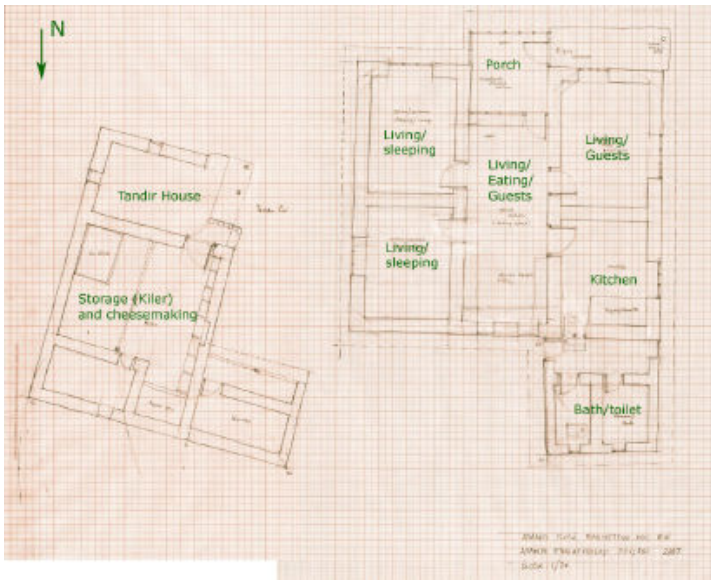
ve büyükbaş hayvan ahırları. Hayvan ahırlarının hemen bitişiğinde, "tezeklik", "samanlık", gibi yarı-açık tamamlayıcı unsurlar bulunurken, bunların inşasında söğüt ve kavak ağacından yapılmış direk ve dayamalar kullanılmıştır[1352] (Resim 187)

Resim 187. Hamza Süt Evi, Koyun ahırı, Harmanşah 2007, lev.5.

Ağartı Köyü'nde 1960'lı yıllardan sonra inşa edilen meskenlerin merkezden uzaklaşan bir görünüme sahip olması, köydeki nüfus artışı ile ilgilidir. Bu büyüme aynı zamanda zorunlu olarak konut planlarında da bazı değişikliklere gidilmesini gerektirmiştir. Bu değişim, daha önceden var olan konutlara "tandır", "kiler", "ahır" gibi yapılar eklenerek, kademeli büyüme şeklinde gerçekleşmiştir. Köyde kademeli büyüme şekli en güzel bir biçimde Rahiyettin Koç Evi'nde gözlemlenebilmektedir[1353] (Resim 188).

[1352] Harmanşah 2007, 11.
[1353] Harmanşah 2007, 5-6.

Resim 188. Rahiyettin Koç'un yeni yaptırdığı ev kopleksi ve planı, Harmanşah 2007, lev.8.

Ağartı Köyü'nde işlevselliğini kaybetmiş olan eski evler, ya tamamen yıkılır ya da içinde oturulmamak üzere terk edilir. Kademeli olarak terk edilen konutlar, genellikle hayvan barınağı, ambar, samanlık veya tahıl deposu olarak kullanılır. Hiçbir işlevi kalmayan meskenler ise köylüler tarafından tamamen yıkılarak "Kerdi" adı verilen sebze bahçesine dönüştürülür (Resim 189).

Resim 189. Ağartı'da terk edilmiş mesken, Harmanşah 2007, lev.1-2.

Ayanis Kalesi'nin (Eiduru Dağı önündeki Rusahinili) hemen yanında kurulan Ağartı Köyü'nün etnoarkeolojik olarak araştırılması oldukça yeni bir proje olması nedeniyle, bu proje hakkındaki gelişmelerden, Harmanşah'ın vermiş olduğu bu yayın

dışında haberdar değiliz. Harmanşah, yaptığı çalışmanın bu bölümünde, genellikle köyün geleneksel mimarisinin incelenmeye çalışıldığını belirtmiştir. Gelecek yıllarda yapılacak olan çalışmaların, Ağartı Köyü'nün özellikle coğrafi, sosyal ve kültürel yapısının her alanına inerek yapılması gerektiğini, ancak bu şekilde -arkeolojik ve materyal kültüre dayanarak- geçmişe yönelik sorular sorabileceğimizden ve yanıtlar alabileceğimizden söz eder[1354].

IV.B.5.3. Urartu Merkezlerindeki "Anıtsal Kaya İşaretleri"nin Etnoarkeolojik Yorumlanması

Arkeoloji literatüründe "Anıtsal Kaya İşaretleri" olarak adlandırılan kaya oyukları başta Doğu Anadolu olmak üzere Kafkasya ve Kuzeybatı İran'da özellikle büyük Urartu merkezlerinin eteklerindeki kayalık alanlarda görülen geometrik şekiller (Daire, "U", "V" ya da orak biçimindeki oyuklar, 10-15cm. genişliğe ve 4-10cm. derinliğe sahip), günümüze değin Urartu dini veya gelenekleriyle ilişkilendirilmiştir[1355]. İşaretlerin anlam ve işlevleri konusunda kabul görmüş olan görüşler; "Kurban kanı akıtma kanalları", "üzüm ezme yerleri", "mezar kültü inancına dair oyuklar" veya "kült merkezleri" olabileceğine dair olanlar şeklinde özetlenebilir. Son yıllarda ağırlıklı kabul edilen teori ise bunların birer kült merkezi oldukları şeklindedir[1356] (Resim 190).

[1354] Harmanşah 2007, 1,17.
[1355] Belli 1989, 86-87; Konyar 2006, 114.
[1356] Işık 1988, 151; Belli 1989, 86-87; Konyar 2006, 119; Konyar 2008, 60.

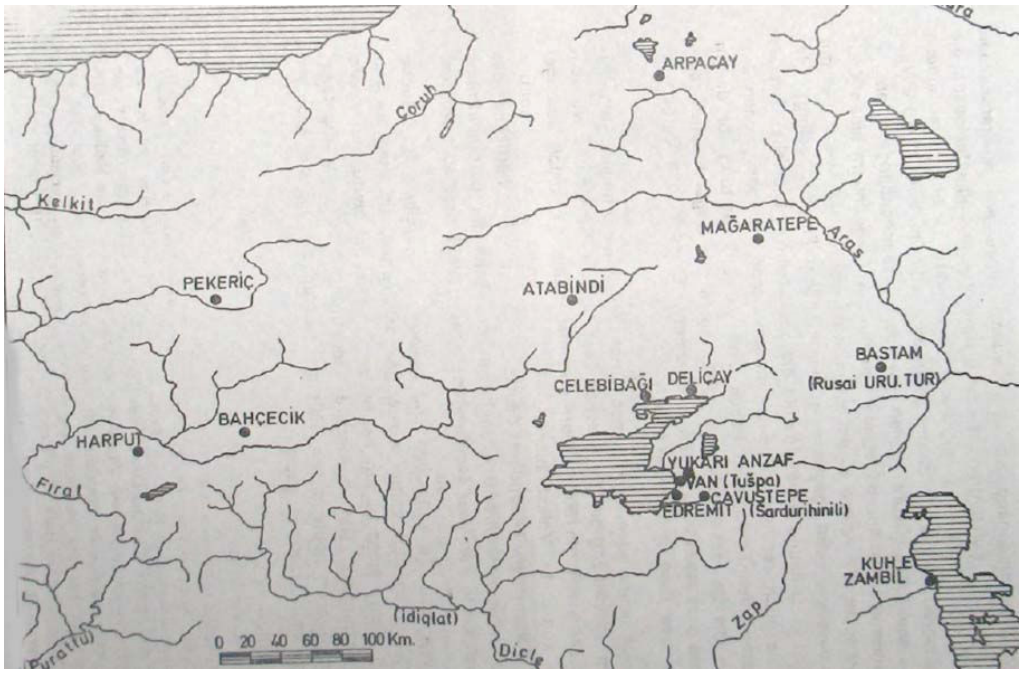
Resim 190. Yukarı Anzaf Kalesi'nden "kaya işareti" grubu, Konyar 2006, lev.1.

"Anıtsal kaya işaretleri" ve işlevleri konusunda uzun yıllar kabul gören yukarıda özetlediğimiz görüşler, Konyar'ın etnoarkeolojik yorumu ile daha da farklılaşmıştır. Konyar, Doğu Anadolu'da incelediği kaya oyuklarının biçim ve boyutları ile atlı savaş araba aksamları arasında büyük benzerlik olduğunu tespit etmiş, bundan sonraki çalışmalarını da bu doğrultuda gerçekleştirmiştir[1357]. İşaret gruplarını oluşturan şekiller tek tek ele alındığında her birinin, bir araba aksamıyla doğrudan örtüştüğü savunan araştırmacı bu amaçla, geleneksel atlı araba ve bunların üretim teknikleriyle, M.Ö.I.binyıl araba tasvirleri karşılaştırılarak bir sonuca ulaşılmaya çalışmıştır. Özellikle tekerlek gibi atlı araba aksamlarına uygun biçimi vermek amacıyla yapılmış kalıplar olabileceği düşünülen bu oyuklar, birbirlerini tekrarlayan, standart biçim ve ölçülere sahip olmaları nedeniyle, bu görüşü desteklediği savunulmuştur[1358].

Kaya işaretleri Kafkasya ve Kuzeybatı İran'daki kimi merkezlerde de görülmesine karşın, en sık görüldükleri bölge Doğu Anadolu Bölgesi, özellikle de Van Gölü Havzası'dır. Urartu başkenti Tuşpa'nın (Van Kalesi) yaklaşık 10 km kuzeydoğusunda yer alan Yukarı Anzaf Kalesi yine Van merkezinin yaklaşık 15 km güneyinde bulunan Edremit kaya işaretleri, merkeze en yakın büyük işaret gruplarını oluşturur. Bunların yanında diğer bir önemli merkez de, gölün yaklaşık 45 km

[1357] Konyar 2006, 119; Konyar 2008, 60.
[1358] Konyar 2008, 60.

kuzeyinde Atabindi Köyü (Ağrı/Tutak) kaya işaretleridir. Buradaki işaretler bugüne kadar tespit edilmiş en büyük grubu oluştururlar. Urartular'ın kuze)ybatıdaki önemli yönetim merkezlerinden biri olan Altıntepe Kalesi'nin (Erzincan), yaklaşık 30 km doğusunda bulunan Pekeriç Kalesi'ndeki işaretler de sayı bakımından kayda değer bir grup oluşturur. Bu merkezler dışında özellikle Van Gölü Havzası'ndaki Çavuştepe Kalesi (Sardurihinili), Çelebibağı (Erçiş), Deliçay Liman Kalesi (Van Gölü'nün kuzeyi) ve Urartu'nun batıdaki topraklarında Harput'ta (Elazığ) çeşitli formlarda işaretlerden oluşan örnekler tespit edilmiştir[1359] (Resim 191).

Resim 191. Urartu "Kaya İşaretleri"nin yayılım alanı, Belli 1989, 104.

Eskiçağda kullanılmış atlı arabalar, genellikle ahşaptan üretildikleri için birkaç örnek dışında günümüze ulaşamamıştır. Bu nedenle araba aksamlarıyla ilgili bilgilerin çoğu, arkeolojik kazılarda çıkmış birkaç metal parça dışında daha çok, kabartma ve tasvirlerin yorumlanmasından gelmektedir. Özellikle Urartu'da kemer, kalkan vb. tunçtan yapılmış nesneler üzerindeki kabartmalarda araba tasvirlerine sıklıkla rastlanır. Yine Asur taş kabartmalarında ve tunç nesneler üzerindeki betimlerde ayrıntılı araba tasvirleri görmek mümkündür. Tekerleklerin boyutlarından, arabanın genişlik ve uzunluğuna kadar birçok kısmında, ortak

[1359] Belli 1989, 68-79; Konyar 2006, 114.

ölçeklerin kullanıldığı görülmektedir. Hatta son 20–30 yıla kadar Anadolu'da üretilen ve kullanılan atlı araba tipleri incelendiğinde, teknolojik birkaç yenilik dışında tip, ölçek ve aksesuar bakımından eski geleneğin devamı, ortak özelliklerin sürdüğü görülür. Tekerlek çemberleri, tekerlek parmakları, boyunduruk biçimi pek değişmeden günümüze kadar devam etmiştir. Bu nedenle söz konusu kaya işaretleriyle araba aksamları arasındaki ilişkiyi kurarken, etnografik bilgilerden ve araba örneklerinden de yararlanılmıştır[1360].

Kaya işaretleri olarak tanımlanan şekillerden en fazla görüleni dairesel formda olanlarıdır. Savaş arabaları veya atlı arabaların en önemli aksamlarının başında tekerlek gelmektedir. Tekerleği üretmek göreceli olarak diğer parçalarının üretiminden daha zordur. Keresteye istenen içbükey açıyı kazandırmak ve birden fazla içbükey parçanın, düzgün bir çember olacak şekilde bir araya getirilebilmesi için, genellikle bir kalıba ihtiyaç duyulur. Bu nedenle dairesel formlu kaya işaretleri, aslında atlı araba tekerleği için ideal bir kalıp çözümü olarak görülmektedir. Genel olarak 110-120 cm arasında değişen çaplara sahip daireler, 10-15 cm genişliğinde ve 4-10 cm derinliğinde bir kanalla oluşturulmuşlardır. Bazıları yarım daire biçiminde olabilmektedir. Yine bazılarının alt kısmı dışarıya açıktır. Oldukça düzgün bir dairesel plan gösteren bu işaretleri ilk bakışta bir tekerlek çemberini anımsatırlar[1361].

Yakın Doğuda arkeolojik kazılarda saptanmış tekerlek çemberlerinin çapları ve bugün etnografik özellikteki at arabalarının tahta tekerlekleri de hemen hemen aynı boyutlarda olmaktadır. Kaya işaretlerinin çoğunun standart ölçülerde yani 110 cm boyutlarında olması da ilginçtir. Bu bilgiler ve tipolojik benzerliklerinden yola çıkılarak, dairesel biçimli bu olukların tekerlek çemberlerinin kalıbı olarak kullanılmış olabilecekleri öne sürülmüştür. Yekpare veya birden fazla parçaya içbükey kavis vererek çemberin düzgün bir biçimde oluşturulması, ancak bu şekilde pratik ve hızlı olabilmiştir. Özellikle tek bir kereste parçasından tekerlek üretimini mümkün kılan bu sistem, arabanın en güçlü olması gereken parçasının oluşturulmasında ideal bir çözüm olarak görünmektedir. Su buharı ya da suyla yumuşatılan veya ısıtılan kereste parçaları bu dairesel oluklar içine yerleştirilmiş ve zamanla suyunu çeken keresteler kuruduktan sonra istenen form sağlanabilmiştir. Daha sonra bu çembere göbek ve tekerlek parmakları da eklenerek tekerlek

[1360] Konyar 2006, 115.
[1361] Konyar 2006, 116.

oluşturulmuştur. Son yıllara kadar Anadolu'nun birçok yerinde farklı kalıp örnekleri kullanılarak tekerlek üretimi devam etmiştir. Örneğin Eskişehir'de kerestenin suda kaynatılmasıyla tek parça tekerlek demir kalıplardan çıkarılabilmektedir[1362].

Kaya işaretleri olarak adlandırılan ve tekerlek kalıbı olarak düşünülen dairesel işaretlerin yanı başında sıklıkla karşılaşılan "V" biçimli formların küçük boyutlu ve dar kanallı olanlarının tekerlek parmakları için kalıp olarak kullanıldıkları önerilmiştir. Su veya su buharıyla yumuşatılan keresteler kayaya oyulmuş, bu "V" biçimli kalıplara sokulmuş, kurutma işleminden sonra da çıkarılmışlardır. Böylelikle yekpare bir biçimde oluşturulan parmaklar, sırt sırta verilerek merkezde birleştirilmiş ve tekerlek göbeği meydana getirilmiştir. Yakın döneme kadar kullanılan örnekler, bu konuda oldukça açıklayıcı bilgi verirler[1363].

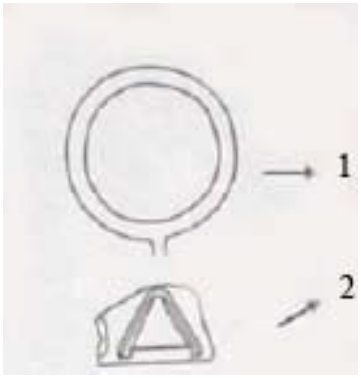
Yine söz konusu kayalık alanlara açılmış daha küçük boyutlu ve kısa "U" ve "V" biçimli işaretler ise boyunduruk yapımı için kullanılmış olduğu öne sürülmüştür. Uzunlukları 120–130 cm arasında değişen bu kaya işaretleri boyutları ve biçimleriyle, günümüze ulaşan at arabası boyundurukları ve tasvirlerde görülen boyunduruk tipleriyle doğrudan benzerlikler taşıdığı savunulmuştur[1364].

[1362] Konyar 2006, 116; Konyar 2008, 61.

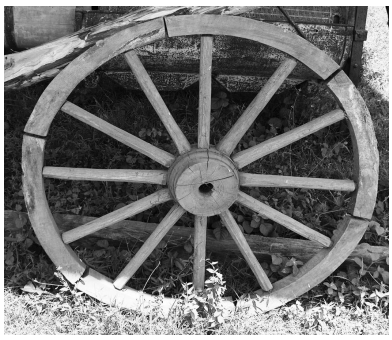
[1363] Konyar 2006, 117.

[1364] Konyar 2006, 117; Konyar 2008, 61.

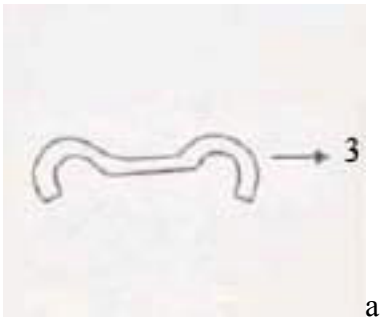
Çeşitli koşum hayvanlarının kullandıkları takımların geleneksel yöntemler kullanılarak imal edilmesi, halen Anadolu'nun bir çok kırsal kesiminde başvurulan bir yöntemdir. Düzce'nin Aydınpınar Köyü'nde yaşayan Şerafettin Yalçın (54), eskiden daha çok koşum ve yük hayvanlarının kullandıkları bir çok eşyayı, oluklu keser, fıçı bıçağı, törpü, zımpara, burgu, rende gibi temel usta aletlerini kullanarak imal ettiğini belirtirken, günümüzde ise söz konusu koşum ya da yük hayvanlarının takımlarını artık modernleşmenin getirmiş olduğu gerekçelerle üretmediğini belirtmiştir. Buna karşın Yalçın, halen yöre insanının ihtiyaçları doğrultusunda, şimşir, kızılcık ağaçlarını kullanarak, ve bunları dayanıklı olması, kolay şekil alması ve en önemlisi de kurt işlememesi için, ateşte haşlayarak çeşitli ölçülerde, semer, hamut, baston, hey, gıdık, sepet, kap, kacak ve bunun gibi bir çok alanda, eşyalar ürettiğini belirtti. Bunların dışında da az sayıda hamut imal ettiğini ifade eden Yalçın, özellikle eskiden Akçaağaç'tan (Taraklık) ürettiği boyundurukların uzunluklarının hayvanların büyüklüğüne göre değişebileceğini buna karşın ortalama olarak 164 cm. uzunluğa sahip olduğunu bildirdi. Yük ve koşum hayvanlarının çektiği arabaların tekerleklerin imalatı, Karaağaç'tan yapılan "ispitler"in, bir daire şekline getirildikten sonra "parmak" adı verilen dıştan merkeze giden parçalar geçirilip, dışına en fazla 1 cm. kalınlığında demir (şına demiri) çember giydirilmesi, Düzce yöresinde uygulanan bir işlemdir. Ayrıca Yalçın'ın verdiği bilgiler doğrultusunda yörede, yekpare ağaçtan kağnı arabasının tekerleğinin de imal edildiği bilinmektedir. Sonuç olarak Yalçın'la yaptığımız kısa görüşmeden elde ettiğimiz değerli, ancak eksik olan bilgileri, etnoarkeolojiye yeni bakış açısı kazandırması ve bizlere yeni sorular yöneltmesi için daha da geliştirmemiz, belki de bu çalışmanın sonucunda elimizde olan bilgiler, arkeolojideki bazı problemli konuları bir ölçüde aşmamıza yardımcı olabilir.

Resim 192.1-Urartu merkezlerinde sık karşılaşılan tekerlek kalıbı, 2- İspit kalıbı, Konyar 2006, lev.10.

Resim 193. Geleneksel yöntemlerle üretilmiş at arabasının tekerleği, Konyar 2006, lev.10.

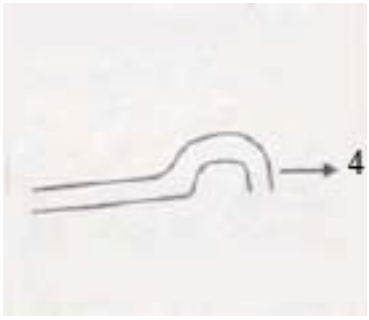

a b

Resim 194. Urartu merkezlerinde karşılaşılan boyunduruk kalıbı, Konyar 2006, lev.10.

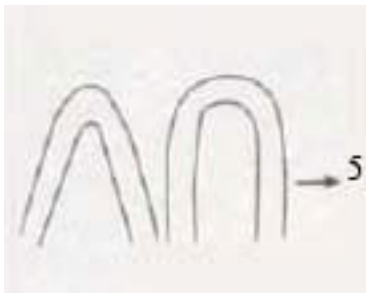
Resim 195. Geleneksel yöntemlerle üretilmiş boyunduruk, Konyar 2006, lev.10.

Resim 196. Urartu merkezlerindeki Faça/Boyunduruk-Ok sabitleme kalıpları, Konyar 2006, lev.10.

Resim 197. Faça/Boyunduruk-Ok sabitlemenin geleneksel yöntemlerle kullanımı, Konyar 2006, lev.10.

Resim 198. Urartu merkezlerinde tek parça faça ya da boyunduruk kalıpları, Konyar 2006, lev.10.

Resim 199. Geleneksel yöntemlerle üretilmiş faça ya da boyunduruklar, Konyar 2006, lev.10.

Bu konuda üzerinde durulması gereken diğer bir önemli nokta söz konusu tekniğin sadece araba aksamları üretiminde kullanılmamış olduğudur. Bu teknikle, keresteye şekil verilmesi gereken birçok işte, söz konusu kalıpların uygun olanları kullanılmıştır. Örneğin yekpare mobilya parçalarının yapımında, kızak yapımında, tekne ve bazı tarım aletlerinin üretiminde de aynı tekniğin kullanılmış olması olasıdır[1365].

Söz konusu kalıpların kronolojisi üzerinde çok fazla durulmamıştır. Bu kalıpların yer aldığı yerleşmelerde, aynı zamanda başka dönemlere ait yerleşme tabakaları da bulunmaktadır. Bu nedenle belli bir tabakaya ait görülmeyen bu kalıpların kronolojisi de net değildir. Buna karşın, at arabaları veya savaş arabalarının Urartu'da oldukça yoğun bir biçimde kullanılmış olması, kaya kalıplarının Urartu Dönemi'ne tarihlendirilmesi gerektiği izlenimi uyandırır. İşaretlerin dağılımına bakıldığında, merkezi Urartu bölgesinde araba üretiminin ağırlık kazanmış olduğu söylenebilir. Özellikle Yukarı Anzaf Kalesi başkent çevresindeki en büyük araba yapım merkezi olarak önerilebilir. Yine daha kuzeyde Atabindi ve Pekeriç diğer önemli araba üretim merkezleri olmalıdır. Söz konusu atölyeler, bütün Urartu Ülkesi'nin ve hatta daha uzak bölgelerin atlı araba ihtiyacını karşılamış olduğu da savunulabilir[1366].

Günümüze değin "anıtsal kaya işaretleri" olarak tanımlanan söz konusu oyuklar üzerine öne sürülen fikirler tamamıyla soyut kavramlar etrafında şekillenmiş, dinsel veya kozmik anlamlar yüklenmesine rağmen bu fikirler arkeolojik ya da dilbilimsel verilerle desteklenememiştir. Oysa etnoarkeolojik bir yaklaşımla bunların işlevleri konusunda önermede bulunulan bu oyuklar, birçok konuda yaratıcı çözümler üreten Urartu toplumunun pratik uygulamalarının ve kaya işleme sanatındaki ustalıklarının sonucu olarak görülmelidir[1367].

[1365] Konyar 2006, 119; Konyar 2008, 61.
[1366] Konyar 2006, 119.
[1367] Konyar 2008, 61.

IV.C. Karadeniz Bölgesi'nde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar

Karadeniz Bölgesi'nde detaylı olarak hazırlanmış bir etnoarkeoloji çalışması bulunmamakla birilikte, Orta Karadeniz Bölgesi'nde İkiztepe (Samsun) ve çevresiyle ilgili sınırlı denilebilecek birkaç yayın göze çarpmaktadır. Bu nedenle çalışmamızın sınırlarını aşmamak için, yoğun olarak Orta Karadeniz Bölgesi üzerinde durulmuştur.

1971 yılından önce Anadolu'nun arkeolojik anlamda yeterince araştırılmamış yerlerinden biri olan Orta Karadeniz Bölgesi, burada bulunan ve aynı zamanda tüm Karadeniz Bölgesi'nin en iyi araştırılmış prehistorik höyüğü olma özelliği taşıyan İkiztepe Höyüğü'nün (Samsun) bilim dünyasına tanıtılmasından sonra, önemini arttırmış ve sonrasında birçok bilimsel kazı ile araştırmalara ev sahipliği yapmıştır[1368].

[1368] Her ne kadar 1971 yılından sonra bölgede başlatılan çalışmalar yoğunluk kazansa da bölgede öncesinde de bir dizi bilimsel araştırmalar gerçekleştirilmiştir. 1883 yılında Samsun'un Kavak ilçesi yakınlarındaki Çamurlu Tepe (Çirişli Tepe) denilen yerde, A. Biliotti tarafından gerçekleştirilmiş olan sondaj niteliğindeki kazı, Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki ilk arkeolojik kazıyı oluşturur. Dönmez 2001, 873. 1906 yılında Samsun'da bir antikacı dükkanında gördüğü bazı boyalı çanak çömlek parçaları ilk olarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü H.Ethem Bey'in dikkatini çekerek, Akalan'da bir kazı yapılması gerektiğini söyleyerek, sonrasında bu amaçla 1907 yılında Th.Macridi tarafından Akalan'da kazılar başlatılmıştır. Başlatılan kazılar sonucunda Akalan'ın Erken Demir Çağı'na ait bir kale olduğu saptanmıştır. 1926 yılında Amerikan Şarkiyat Enstitüsü adına samsun ve çevresinde gezi ve araştırmalarda bulunan Von der Osten, Samsun bölgesindeki yığma mezarlar, Kavak ilçe merkezindeki Kaledoruğu Höyüğü (Kavak-Samsun), Ladik ilçesindeki yerleşme merkezleri hakkında kısa fakat faydalı bilgiler vermektedir. 1940-1941 yıllarında K.Kökten, N.Özgüç, T.Özgüç tarafından yapılan Kaledoruğu (Kavak-Samsun), Tekkeköy ve Dündartepe (Öksürüktepe) kazıları ile araştırma gezileri bölgenin ilk ayrıntılı çalışmaları arasında yer alır. 1941 yılında iki ayrı yönde yapılan araştırma gezilerinde; Bafra-Alaçam arasındaki Kızılırmak Nehri'nin oluşturduğu verimli kıyı ovasında Cirlek Tepe veya Şirlek Tepe ile İkiztepe ve Sivri Tepe (Dede Tepe) höyükleri saptanmıştır. K.Kökteni N.Özgüç ve T.Özgüç ikinci olarak Kavak, Ladik, Havza, Vezirköprü, Merzifon ve Amasya yönünde yaptıkları gezi ve araştırmalar sırasında, Ladik Ovası'nda Tersakan Çayı kenarında yer alan Yük Tepe veya Salur Tepe ile Şeyh Safi Höyüğü tespit edilmiştir. Samsun Bölgesi'nde 1946 yılında H.Z.Koşay ve M.Akok Havza ilçesine bağlı Karahalil Köyü yakınında bulunan Lerdüğe tümülüslerinde (Alkım ve ekibi bu höyüğü Dökme Tepe I ve Dökme Tepe II olarak incelemiştir) kazı ve incelemelerde bulunmuşlardır. 1955 yılında, Eskişehir, Bolu, Adapazarı, Kastamonu, Sinop yöreleri ile Samsun yöresinde Bafra ile alaçam arasında kalan kesimde araştırma yapan C.Burney, Şirlek Tepe ve İkiztepe'den topladığı çanak çömlek parçaları ile birlikte ilk defa kendisinin saptadığı Gökçeboğaz Tepe'den topladığı malzemeyi yayınlamıştır. Ayrıca Samsun'daki araştırmaları sırasında Akalan'da da bulunmuştur. İç Anadolu Erken Tunç Çağı çanak çömleğini araştıran W.Orthmann, Samsun yöresinde de bir dizi araştırmalar gerçekleştirmiştir. Tüm bu gezi ve araştırmalar dışında bölgeyi dolaşan E.Forrer, Karadeniz kıyılarında höyük tipi yerleşimlerin çok sayıda olamayacağını, bunların yerine ormanlık bölgeye özgü birbirine uzak mesafelerde, yamaçlar üzerinde kurulmuş ve ahşap malzemenin bol kullanıldığı küçük köy tipi yerleşmelerin yoğun olabileceğini önermiştir. Ayrıca, H.Winckler, D.G.Hogarth, H.Genouillac ve S.Przeworski bölgeden satın alınan eserleri yayınlarına almışlardır. Bölgeyi gezen bir diğer araştırmacı da J.A.Dangate'tir. 1970 yılında Dangate, Yukarı Kızılırmak Havzası ve Vezirköprü çevresinde dolaşmış, ayrıca Kolay ilçesi yakınındaki

Tepecik Tepe hakkında bilimsel çalışması bulunmaktadır. 1971-1977 yılları arasında Alkım ve ekibi tarafından Samsun il sınırları içerisindeki ören yerleri, mezarlık alanları ve diğer mimari eserler tespit edilmiş ve araştırılmıştır. Kökten 1944, 465-486; Alkım 1979, 151-158; Bilgi 1983b, 49-54; Danışman 1986, 135; Alkım ve diğerleri 1988, 1-4; Kızıltan 1992, 213-217; Bilgi 1998, 63-64; Dönmez 2001, 873-876; Dönmez 2002, 243-293.

Dönmez'in, 1997-1999 yılları arasında Samsun ve Amasya ili sınırları içinde M.Ö.II.binyıl yerleşimlerini tespit etmek amacıyla yaptığı yüzey araştırmalarında Samsun'da tespit ettiği Tunç Çağı yerleşimleri arasında; Sivri Tepe, Gökçeboğaz Tepe, Şirlek Tepe, Kel(e)beş Tepe, Tedigün Tepe, Elmacık Tepe, Yiğitler Tepesi, Kirmencik-Tepecik, Aytepe, Havza-Tepecik, Taşkaracaören Tepe, Oymaağaç Höyük bulunurken, Amasya ilinde yapılan araştırmalarda tespit edilen Tunç Çağı yerleşimleri arasında ise Onhoroz Tepe, Samadolu Tepe, Alıcık Höyük, Alacapınar Tepe, Delicik Tepe, Kümbet Tepe, Dereağıl Tepesi, Yoğurtçubaba Tepesi, Doğantepe, Oluz Höyük, Kale-Hızarönü Tpe, Gediksaray Höyüğü bulunmaktadır. Dönmez 2001, 873-886.

Sinop ili sınırları içindeki ilk önemli arkeolojik çalışmayı ise 1950'li yılların başında dönemin Kastamonu Müzesi Müdürü A.Gökoğlu gerçekleştirmiştir. Batı ve Orta Karadeniz bölgelerini içeren geniş kapsamlı bir yüzey araştırması yapmış olan A.Gökoğlu, Sinop ilinin Merkez ilçe ile Ayancık, Boyabat ve Gerze ilçelerini incelemiştir1. 1951-1953 yılları arasında kent merkezinde, bir proje kapsamında E. Akurgal, A. Erzen ve L. Budde tarafından yapılan çalışmalar Sinop ilindeki ilk arkeolojik kazıyı oluşturur. Bu arada A. Erzen, aynı proje çerçevesinde Sinop'un 16 km güneybatısında yer alan Demirci Köyü'ndeki Kocagöz Höyük'te (Demirci Höyük) kısa süreli bir kazı yapmıştır. 1955 yılında Tokat ve Samsun illerinde incelemeler yapan C. Burney, Sinop iline de uğramış ve özellikle Kocagöz Höyük'le ilgilenmiştir. 1970 yılında ise, J.A. Dengate Samsun ili ile birlikte Sinop ili sınırları içinde de Demir Çağı merkezlerine ağırlık veren bir yüzey araştırması gerçekleştirmiştir. 1977 yılında P. Donceel-Voute Kastamonu-Daday'dan başlayarak Durağan'a kadar uzanan Gökırmak/Amnias'ın vadisinde bir yüzey araştırması yapmıştır. Bu araştırma sırasında Gökırmak/Amnias'ın Sinop ili sınırları içindeki bölümünde yani Boyabat ve Durağan ilçeleri arasındaki kesiminde ayrıntılı bir şekilde incelemeler gerçekleştirmiştir. 1971 yılında Samsun İli sınırları içinde yoğun arkeolojik araştırmalar başlatan U.B. Alkım'ın 1981 yılında vefat etmesinden sonra İkiztepe kazısı başkanlığını yürüten Ö. Bilgi, ile denizaltı araştırmaları 2001 yılında sona ermiştir. 1997, 1998 ve 1999 yılları Haziran ve Eylül aylarında ise Ş.Dönmez tarafından Doktora tez çalışmaları ile ilgili olarak Sinop ili Merkez ilçe ile Erfelek, Gerze, Dikmen, Durağan, Boyabat ve Saraydüzü ilçelerinde ayrıntılı yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. İkiztepe'de özellikle Erken Tunç Çağı II-III mezarlığında ele geçirilmiş olan çok sayıdaki arsenikli bakır eserin imal edilmiş oldukları bakır ve arsenik yataklarını saptamak amacıyla 1997-1999 yıllarında Durağan ilçesi sınırları içinde yüzey araştırmaları gerçekleştirmiştir. Bu yüzey araştırmaları sonucunda Kızılırmak'ın batı kıyısında yer alan Gökdoğan Köyü Ağuboğazı mevkiinde arsenik yatakları ve galerileri saptamıştır. Söz konusu bu galerilerden elde edilen arseniğin büyük olasılıkla İkiztepe'de üretilen metal eserlerde kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Orta Karadeniz Bölgesi'nde Roma yolları ve miltaşları ile ilgili yüzey araştırmaları yürüten D.French, Sinop yöresinin Gerze kesiminde Demir Çağı ve Erken Tunç Çağı'na ait bazı yerleşmeleri ziyaret etmiştir. 1987 yılında dönemin Sinop müze müdürü M.A.Işın ile İ.Tatlıcan tarafından Sinop bölgesinde yapılan yüzey araştırmalarında birçok yerleşme saptanmıştır. 1996 yılında Sinop ili sınırları içinde, Karadeniz Ticaret Projesi'nin bir parçası olarak Chicago Üniversitesi'nden F. Hiebert başkanlığındaki bir ekip tarafından başlatılan Sinop İli Yoğun Alan Araştırması ile denizaltı araştırmaları, 2001 yılında sona ermiştir. Alkım 1979, 151-158; Bilgi 1983b, 49-54; Dönmez 2004, 1-4. 1986 yılı Amasya araştırmalarında merkez ilçenin güney ve güneybatısı ile Suluova ilçesinin güneyini çeviren dağlık kesiminde ve sonrasında Amasya'nın güneyindeki Sakarat Dağı ile Sarıtaş Dağı arasında uzanan Deliçay vadisinin güney ve kuzey yükseltileri ve eteklerinde yer alan Mahrnatlar, Kaleköy, Sarıyar, Kirazpınar, Keşlik, Tatar, Uygur, Küçükkızılca, Kızılca, Abacı, Ezinepazarı. Sarımeşe, Karaali, Yolyanı, Halifeh ile Aydınca bucağında ve çevresinde M. Özsait tarafından sürdürülmüştür. Özsait 1987; 239. 1997-1998-1999 yıllarında Orta Karadeniz Bölgesi'nin sahil kesiminde yer alan Amasya ili Gümüşhacıköy, Merzifon, Suluova ve Göynücek ilçeleri ile Merkez ilçe sınırları içinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ile bir çok Demir Çağı yerleşimi tespit edilmiştir. Dönmez 2003, 1. Amasya ili Demir Çağı yerleşmelerinin çanak çömleğe dayanarak bir yandan Orta Karadeniz Bölgesi'nin diğer illeri olan Akalan/Pteria ve Tokat'ta Maşat Höyük ile yakın benzerliklere sahip olduğu görülürken, diğer yandan Orta Anadolu Bölgesi'nin önemli yerleşimleri olan Kırşehir'de Kaman-Kalehöyük ve Hacı Bektaş Höyük (Suluca Karahöyük), Çorum'da Eskiyapar, Alacahöyük ve Boğazköy, Yozgat'ta Alişar Höyük, Çadır Höyük ve Kerkenes Dağ, Kayseri'de

Orta Karadeniz Bölgesi'nde bulunan köylerde, mimaride ana yapı malzemesi olarak ağacın kullanımı, bu konu ile ilgili olmayan kimselerin dahi gözlemleyebileceği bir durumdur. Bölgede, ağacın mimaride temel yapı malzemesi olarak kullanılması, İkiztepe Höyüğü'nün (Samsun) kazı sonuçlarından edinilen bilgiler doğrultusunda, Son Kalkolitik Çağ'dan başlayarak gerçekleşmeye başladığını[1369], yine bölgede bulunan diğer birçok Tunç ve Demir Çağları yerleşimlerden edinilen bilgiler ışığında da mimarideki bu ana yapı malzemesinin devam ettirildiği söylenebilir[1370].

Bunun nedenlerinden biri, denize paralel uzanan dağların oldukça sık denilebilecek ağaçlarla kaplı olması iken diğeri de bölgede mimaride kullanılan taş yapı malzemesinin neme neden olmasıdır. Diğer yanda, kırsal kesimlerde meskenlerin yapımında kolay işlenebilir kaynaklardan yararlanma kaygısı da bölge insanının tercihlerini etkilemiştir. Tüm bunlar, coğrafya, iklim ve jeoloji gibi etkenlerin mimaride kullanılan ana yapım malzemeleri üzerindeki etkisini gösterirken, bölgeye özgü bazı mimari unsurları da -çatıların şekilleri, pencereler, kapı ve pencerelerin yönleri ile mesken duvarlarının yapım özellikleri, vb.- belirlediği söylenebilir[1371].

Arkeolojiye yeni bir bakış açısı kazandırmak için Orta Karadeniz Bölgesi'nin kırsal kesimindeki geleneksel mimari etnoarkeolojik açıdan araştırılmıştır. Yapılan bu çalışma ile zaman içinde değişmeyen (diakronik) geleneksel mimarideki ağaç kullanımının bölgedeki sürekliliği, arkeolojik ve etnografik kanıtlara dayandırılarak, esas olarak İkiztepe (Samsun) tarihöncesi yerleşimi ve bölgedeki diğer tarihöncesi ve tarihsonrası yerleşimlerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

IV.C.1. Orta Karadeniz Bölgesi'nin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu

Türkiye'nin uzun kıyılarının bulunduğu Karadeniz, Üçüncü zamanın sonu ile dördüncü zamanın başlarında yerkabuğunun çöküntüleri ile oluşmuş, dibi yer yer düz sayılabilecek (ortalama 1500-2000 m.) büyük bir iç denizdir. Karadeniz'in

---

Kültepe, Kululu ve Eğriköy Höyüğü ile Kızılırmak'ın batısında Ankara'da Yalıncak Demir Çağı yerleşmeleri ile benzerliklere sahip olduğu söylenebilir. Bunlara ek olarak son yıllarda geliştirilen Kastamonu, Sivas ve Ordu illeri yüzey araştırmaları, söz konusu bu illerde de özellikle boyalı bezekli gelenek açısından Amasya ile benzerlikler olduğunu ortaya çıkarmıştır. Dönmez 2001, 485.

[1369] Alkım ve Diğerleri 1988, 7; Bilgi 1979, 154; Alkım 1986, 119-120.

[1370] Bilgi 1979, 154; Bilgi 1989, 65; Dönmez 2001, 876.

[1371] Tunçdilek 1967, 28-43; Dönmez-Dönmez 2005, 154.

ülkemizdeki güney bölümünde şelf alanı (karayı çeviren 100m.derinliğe sahip olan alanlar) çok dardır[1372]. Ülkemizde, Ereğli, Zonguldak, Bolu, Kastamonu, Karabük, İnebolu, Sinop, Bafra, Samsun, Çarşamba, Ordu, Giresun, Trabzon, Bayburt, Rize ve Artvin il ve ilçeleri Karadeniz Bölgesi'nin en önemli şehirleridir. Bu bölgedeki başlıca yerleşme alanları ise; Bafra ve Çarşamba Ovaları ve Sakarya, Kızılırmak, Yeşilırmak, Kelkit ve Çoruh Vadileri'nde yer almaktadır. İklim açısından bakıldığında, Amasya, Tokat illerinin kuzey ilçeleri de Karadeniz Bölgesi'nin bir parçası olarak görülebilir (Resim 200). Anadolu'nun kuzey dağları Türkiye'nin bütün kuzey bölgesi boyunca sürekli sıradağlar olarak değerlendirilebilirse de dağ görünüşü bakımından, dağ özelliği Sakarya Nehri'nin aşağı kesiminden itibaren batıda kaybolur. Daha batıda Istranca (Yıldız) Dağları, 700-1000 m. arasında, orta yükseklikteki dağlar olarak uzanır[1373].

Resim 200. Karadeniz Bölgesi'nin fiziki yapısı, (http://www.hgk.mil.tr.15.04.2009).

Kuzey Anadolu dağlarının doğu bölümünden birini oluşturan Kaçkar Dağları 3000-4000 m. arasında yüksekliğe sahip sarp bir dağ görünümündedir. Doğu Karadeniz Dağları ve Giresun Dağları, Karadeniz Bölgesi'nin doğu bölümünde, Çoruh Irmağı ağzından Melet Çayı Vadisi'ne kadar 400 km. boyda ve 50-60 km. enindeki dağ sırası boyunca yüksekliği 3500 m.'yi aşan bir çok doruklara sahiptir. Bu dağların yüksek yerlerinde, yazın da eriyip kalkmayan kalıcı karlar ve buzullarla, buzul devrinden kalma birçok göller bulunmaktadır. Burada bu vadilerin tabanları bile 1200-1500 m. yüksekliğe sahiptir. Vadilerin güney ve güneydoğusunda sıra sıra Mescit Dağları, Kop, Otlukbeli, Gümüşhane, Dumlu, Kargapazarı, Yalnızçam,

[1372] İzbırak 2001, 88.
[1373] Yakar 2007, 248.

Allahüekber Dağları uzanır. Burada yüksekliği 2650 m.'yi bulan Zigana Geçidi, Traobzon-Erzurum illerini birbirine bağlarken, Rize-Of arasındaki kıyı bölümünü İspir ve Erzurum'a bağlayan Dağbaşı Beli de 2750 m.'yüksekliğe sahiptir[1374].

Bu yüksek geçilmesi güç, çok yerinde sarp ve keskin doruklu sıradağların batısında, Karadeniz Bölgesi'nin orta bölümünde, Samsun'un gerisindeki geniş bölgede, ortalama 1000-1500 m. yüksekliğe sahip dağlar yer almaktadır. Bunlardan kıyı bölgesi dağları olan ve yüksekliği ortalama 1500 m. olan Canik Dağları, Ordu ile Kızılırmak'ın aşağı kesimine kadar uzanır[1375]. Burada bulunan Bafra ve Çarşamba Ovaları arasında bulunan yükselti 1000-1700 m. arasındayken, büyük granit kütlelerden oluşan doruklar denizin gerisinde yer alır ve Çarşamba Ovası'nın ötesindeki tepeler iç kesimlere doğru sokulur[1376]. Bafra Ovası'nın güney ve güneydoğusunda yer alan dağlar, yani İç Anadolu'nun kuzeyinde yer alan ilk silsile, daha doğudaki yüksek dağlar kadar ulaşıma engel değildir. Kızılırmak ve Yeşilırmak Nehirleri ve kollarının (Kelkit, Çekerek, Gökırmak) büyük nehir vadileri Karadeniz ve İç Anadolu arasında geçişi sağlar[1377].

Karadeniz Bölgesi'nin batı bölümündeki dağlar, Orta bölüme göre daha yüksek, daha devamlı dağlardır. Burada yüksekliği 2000-2500 m.'yi bulan dağlar bulunurken, bunların başlıcaları dediz kıyısına paralele olarak uzanan Küre dağları, Ilgaz-Bolu Dağları ile daha güneyde Köroğlu Dağları'dır[1378].

Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi kıyı boyunda yağışlar, takriben doğu-batı uzanışlı Doğu Karadeniz kıyı bölgesinde ve kuzeydoğu-güneybatı uzanışlı İnebolu-Zonguldak kıyı bölgesinde yılda 1000-2500 mm. ile en yüksek değerlerdedir. Sinop-Samsun kesiminde ve Kocaeli-Çatalca yarımadalarında ise yağışlar daha azdır (yılda 700-1000 mm.). Kıyı bölgelerden içerilere, dağların ardına gidildikçe yağışlar azalır[1379].

Karadeniz Dağları'nın iyi sulanan kuzey yamaçlarındaki sık bitki örtüsü ile meşe, çam, göknar ve ardıç ağaçlarının ormanlık alanlara hakim olduğu daha kuru güney yamaçların bitki örtüsü, göze çarpan bir zıtlık oluşturmaktadır. Ordu ve

[1374] İzbırak 2001, 32.
[1375] İzbırak 2001, 32; Yakar 2007, 248.
[1376] Yakar 2007, 248.
[1377] Yakar 2007, 251.
[1378] İzbırak 2001, 33.
[1379] İzbırak 2001, 258.

Batum arasındaki alan, kışın yapraklarını döken ağaçlarla kaplıdır. Bu bitki örtüsü yoğun yağış alan, ılıman kışlar ve nemli yazların hakim olduğu yüksek irtifalı alanlara özgüdür. Ormanlar kayın, Anadolu kestanesi, gürgen, doğu ladini, porsuk ağacı ve kızılağaç gibi çok çeşitli türlerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Karadeniz Bölgesi'nin yüksek platolarında ise uzun zaman önce ormanların yerini, orman gülü, defne, mersin, fındık, ceviz, yabani asma ve başka sarmaşık türleri gibi sürekli yeşil kalabilen bitki örtüsü almıştır. 1000 m.'ye kadar olan irtifalarda, kıyı bölgesinde hüküm süren neredeyse subtropik denebilecek iklim koşulları nedeniyle, çok çeşitli ağaç türleri vardır. 1000 m.'den sonraki irtifalarda, başta göknar, çam ve ladin olmak üzere kozalaklı ağaçlar hakimdir. Meşe ağaçları, Karadeniz Dağları'nın güney yamaçları gibi biraz daha kurak alanlarda ortaya çıkmaktadır. Bu bitki örtüsü, yaklaşık 2000 m. ve üstünde yer alan yüksekliklerde giderek yerini Alp tipi çayırlara bırakır[1380].

Karadeniz Bölgesi'nin bu orta kesiminin, tarihi coğrafyasını, kültürel sürekliliğini ve bu kültürün gerek İç Anadolu ile gerek başka kültürlerle olan ilişki derecesini saptamak amacıyla bölgede başlatılan söz konusu araştırmaların şimdiki sonuçlarına göre, özellikle Samsun Havzası yoğun olarak hem Erken ve Orta Tunç Çağları'nda hem de Demir Çağları'nda iskan edilmiştir[1381]. Karadeniz Bölgesi'ndeki Tunç Çağı höyüklerinin farklı büyüklükleri ve yerleri, bu bölgede üç tür yerleşme olduğunu göstermektedir. Dağ ve tepe yamaçlarındaki küçük köyler, tepelerin üstünde yer alan küçük köyler ve düzlükler ile alçak irtifalarda yer alan daha küçük yerleşmeler. Özellikle alüvyon ovalarında bulunan küçük höyüklerin büyük yerleşim yerlerinin yakınında yer alması, bunların sosyo-ekonomik açıdan büyük şehirler ya da köylere bağlı küçük köyler olduklarına işaret etmektedir. Bu nedenle, bu bölgedeki yerleşme hiyerarşilerinin III. ve hatta IV. binyıldan beri var olduğu ihtimali yüksektir[1382].

Ladik ve Durağan arasındaki alçak tepelik bölge, Erken ve Orta Tunç Çağı'na ait yerleşim işaretleri veren küçük, kapalı habitatlar sunmaktadır. Bafra Ovası'nın aksine verimli ve kısmen ormanlık Çarşamba Ovası ve Yeşilırmak[1383]

[1380] İzbırak 2001, 352; Yakar 2007, 249.
[1381] Kızıltan 1992, 236; Dönmez 2001, 873-485; Dönmez 2002, 243-293.
[1382] Yakar 2007, 251.
[1383] Karadeniz'e dökülen büyük akarsulardan biri olan Yeşilırmak (İris) Nehri, birbirine yakın büyüklükte üç ana kolun birleşmesinden oluşur. Kelkit Irmağı (320 km., ki buna Tokat Irmağı da

Vadisi'ndeki Tunç Çağı yerleşimlerinin dağılımları iyi belgelenememiştir. Bitki örtüsü ve alüvyon topraklarının kalın çökeltileri, alçakta yer alan küçük Tunç Çağı höyükleri ve düz yerleşimlerin saptanmasını daha da zorlaştırmıştır[1384].

Arkeolojik araştırmalar, Karadeniz Bölgesi'nin Merzifon ve Amasya'nın kuzeyi arasında kalan iç kesimin Tunç ve Demir Çağları'nda yoğun bir şekilde yerleşim gördüğüne şüphe bırakmamaktadır. Ancak Yeşilırmak Nehri'nin (İris) orta kısmının oldukça verimli ve kısmen ormanlık olmasına rağmen, prehistorik dönemin sonlarına tarihlenebilecek yerleşimler sınırlıdır. Çarşamba Deltası'nın daha güneyinde yer alan tepelik alanlarda tepelerin üst noktalarında ya da yamaçlarında, Erken Tunç Çağı yerleşimine işaret eden höyükler vardır[1385].

Kelkit boyunca, özellikle de Erbaa ve Niksar arasında yer alan Tunç Çağı yerleşimleri yoğun değildir. Erbaa yöresindeki Tepecik, Horoztepe, Boğazkesen, Çobantepe ve Untepe gibi yerleşimler, Tunç Çağı'nda esas olarak Kelkit Vadisi'nin güney kısımlarında yerleşildiğine işaret etmektedir. Bu yörede büyük höyüklerin olmayışı, M.Ö.II.binyılda burada Orta Anadolu'ya özgü kasabaların yer almadığına dair bir işaret kabul edilebilirken, bu görüş bu kısımlarda yerleşik toplulukların oturmadığı anlamına gelmemektedir. Muhtemelen tahrip edildikleri, yeniden inşa edildikleri ya da terk edildikleri zaman, büyük höyükler yaratamayan, sadece ahşap

---

denir) ve Çekerek Irmağı'nın (256 km.) birbiriyle buluşmasından sonra Yeşilırmak (İris) başlar. Bütün bu kollar ile ve kendisine sağlı sollu bağlanan çok sayıdaki dere ile büyüyen Yeşilırmak, büyük bir akarsu olarak Canik Dağları'nı geçerek Çarşamba Ovası'na yayılır ve Cıva Burnu'ndan denize dökülür. İzbırak 2001, 163.

[1384] Yakar 2007, 250.

Ladik ilçesinde yer alan yerleşmelerin yalnızca birkaçı Erken Tunç Çağı'ndan sonra terkedilmiş ve yeniden iskan edilmemiştir. Bunlar Ağcıtepe, Aşağı Belenaca Tepe, İnkaya, Kurban Tepe, Dolma Tepe, Kireçlik, Çakır Höyük, Açıklı Eşme Höyük, İnboynu Höyük, Dökme Tepe, Kahpe Tepe, Destimen Tepe, İbi, Alabaş Tepe, Doğankaş ve Kemalyeri'dir. Ladik yöresindeki diğer höyüklere Erken Tunç Çağı'ndan Orta Tunç Çağı'na kadar kesintisiz olarak yerleşilmiştir. Bu yerleşmeler şunlardır; Dedealtı Tepesi, Tombul Tepe, Kaletepe, Kümbet Tepe, Kilise Tepe, Devşerkaya Tepesi, Sarıgazel, Köyiçi Tepesi, Salur-Yüktepe, Budakdere-Köyyeri Höyük ve Mıhlı Tepe. Ayrıca, M.Ö.II. binyılda surla çevrili olan Salur Höyük'ün Son Tunç Çağı'nda yani Hitit İmparatorluk Çağı'nda da iskan edildiği düşünülmektedir. Dönmez 2008, 413-430.

[1385] Yakar 1985, 234.

Yakın yıllara değin Amasya ili sınırları içinde bilinen M.Ö.III. binyılı ve M.Ö.II. binyılı yerleşmelerinin sayısı çok sınırlıydı. Bunlardan üçü Suluova'da bulunan ve İ.K. Kökten tarafından rapor edilmiş olan Kümbet Tepe (Alevi Tepe), Kilise Tepe ve Kurnaz Tepe'dir. Diğeri de Amasya'nın güneyinde yer alan Mahmatlar'dır. Bu yerleşmelerin ortak özelliği hepsinde güçlü bir Erken Tunç Çağı iskanının olmasıdır. Ancak, önce M. Özsait daha sonraları da Dönmez tarafından geliştirilen yüzey araştırmaları sonucunda, Erken, Orta ve Son Tunç Çağları'nda yani M.Ö.II. binyılın Demir Çağı başlangıcı olan M.Ö.1200 yıllarına değin Amasya'nın yoğun olarak iskân edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Dönmez 2008, 417.

ya da dal örgü ve kil malzemeden yapılan evlerden oluşan köylerde yaşamış olabilirler[1386].

Orta Karadeniz Bölgesi'nde hem Sinop hem de Kastamonu illerinde esas olarak Erken Tunç Çağı seramiği veren höyükler, Karadeniz Bölgesi'nin batısında geç prehistorik dönem yerleşimlerine işaret etmektedir. Buna karşın Devrez Vadisi'nde M.Ö.II.bin yerleşimi, Ilgaz yöresinde bulunan küçük yerleşimler hariç, oldukça azdır. Ilgaz Dağları'nın kuzeyinde, özellikle batıdaki Eflani'ye doğru, Tunç Çağı yerleşimleri tekrar yoğunlaşmaktadır. Her ne kadar daha kuzeyde Sinop ilinde yer alan Tunç Çağı höyüklerinin hiçbiri kazılmamış olsa da yüzey araştırmaları Orta ve belki Son Tunç Çağı döneminde de bu bölgede yerleşik toplulukların yaşamaya devam ettiğine işaret etmektedir[1387].

[1386] Yakar 2007, 250.
Tokat ilinde Kelkit Vadisi'ndeki en önemli yerleşme Horoztepe'dir. Horoztepe düz bir Erken Tunç Çağı yerleşmesi ile aynı döneme ait yakınındaki yerleşim dışı bir mezarlıktan oluşmaktadır. Buradaki kazı 1956 yılında T. Özgüç tarafından yapılmıştır. Yalnızca iki küçük sondaj çukurunda (H ve I) çalışmaların yapıldığı düz yerleşmenin üzeri modern mezarlarla kaplıdır. Yapılan kazı çalışmalarında herhangi bir mimari kalıntıya rastlanmamıştır. Horoztepe'nin M.Ö.II. binyılda da önemli bir merkez olduğu Erken Tunç Çağı Mezarlığı'nın 400 m. kuzeyinde yer alan bir höyükten anlaşılmaktadır. Höyük üzerinde Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenen çok sayıda çanak-çömlek parçaları bulunduğu bildirilmiştir. Tokat ilinde bugüne değin gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmaları ile Horoztepe kazısı değerlendirildiğinde, Erken, Orta ve Son Tunç Çağları yerleşmelerinin daha çok Kelkit havzası üzerinde yer alan Erbaa Ovası'nda konumlanmış oldukları ortaya çıkmaktadır. Niksar'dan Reşadiye'ye kadar uzanan dar vadi boyunca ise söz konusu dönemlere ait yerleşmelere bugüne değin rastlanmamıştır. C. Burney'in Erbaa ve yakın çevresinde gerçekleştirmiş olduğu yüzey araştırmaları sırasında topladığı çanak çömlek parçalarının yalnızca Demir Çağı'na ait olanlarını yayınlamış olan G.E.S. Durbin, C. Burney, söz konusu kesimde 11 adet M.Ö.II. binyıl yerleşmesi saptadığını ve söz konusu bu yerleşmelerden 9 adedinin Erken Tunç Çağı'nda da iskan edilmiş bulunduğunu belirtmektedir. Tokat ili sınırları içinde Kelkit Vadisi civarında yerleşmelerden önemli bir kısmına Erken Tunç Çağı'ndan sonra yerleşilmemiştir. Dönmez 2008, 418-419. Tokat ilinde kazısı yapılmış Orta Kalkolitik Çağ'dan başlayarak iskan edilmeye başlanan ve Son Kalkolitik Çağ tabakalarındaki buluntuların İkiztepe ile olan benzerliğine değinilen Ulutepe Höyüğü, yoğun olarak Son Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'nda yerleşim görürken, Yukarı Kızılırmak Havzası'ndan İkiztepe'ye olan göçleri, -yetersiz olsa da- açıklayabileceği savunulmuştur. Dönmez 2007, 77-78. Özsait, Tokat-Erbaa çevresinde yaptığı çalışmada tespit edilen, Karakaya, Kömüşlük, Köyönü, Çernik ve Teveri yerleşmelerinden toplanan seramikler ışığında, yörenin yoğun olarak Erken Tunç Çağları'nda iskan gördüğünü, bununla birlikte Çernik ve Teveri'den önemli miktarda Kalkolitik Çağ seramikleri ele geçirdiğini belirtmiştir. Özsait 1994, 113-117.
Ordu ili sınırları içinde, Mesudiye ilçesinin güney kısmında yer alan yerleşmeler Kelkit Çayı'na coğrafi yakınlıkları nedeniyle Kelkit Havzası içinde değerlendirilebilirler. Bu bölgede de, Özsait yüzey araştırmaları gerçekleştirmiştir. Özsait 1992, 357-376; Özsait 1993, 311-330. Özsait tarafından Mesudiye'de saptanan Erken Tunç Çağı yerleşmelerinin hiçbirinin M.Ö.II. binyılda yeniden iskân edilmediği gözlenmektedir. Özsait konum ve isimlerini vermeksizin Mesudiye yöresinde Hitit Çağı buluntularını veren yerleşim yerlerinin de bulunduğunu belirtmektedir. Erken Tunç Çağı yerleşmelerinin 2/3'ünden fazlası, M.Ö.III. binyıl sonunda terk edilmiş ve Demir Çağı'na değin tekrar iskân edilmemiştir. Özellikle Mesudiye'nin güney ve güneybatısında bulunan yerleşmelerin Son Kalkolitik Çağ'dan sonra yoğun bir nüfusla iskan edildiği ancak Erken Tunç Çağı sonunda terk edildiği sonucu çıkmaktadır. Dönmez 2008, 420.
[1387] Yakar 2007, 251.

Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki M.Ö.III. ve II.binyıl yerleşmeleri esas olarak 80 km. uzunluğundaki Aşağı Kızılırmak Vadisi'nin geniş yerleri ve eski alüvyon deltalarında yoğunlaşmıştır. Bunlardan en geniş olanı, kuzey uzantısını bataklık ve oldukça yeni bir deltanın oluşturduğu Bafra Ovası'dır. Güneye doğru bu ova, doğuda Canik Dağları ve batıda İsfendiyar Dağları ile bağlantılı, yaklaşık 1500 m. yükseltili bir dağ silsilesi ile sınırlanmıştır[1388].

Bafra Ovası'nda bulunan İkiztepe, Dündartepe ve Kavak yerleşimlerinden elde edilen arkeolojik veriler, Orta Tunç Çağı'nda ovada yaşayan toplulukların ağırlıklı olarak tarımla geçindiklerine işaret etmektedir. Bununla birlikte günümüzde de bu ovada yaşayan toplulukların yaptığı gibi bu toplulukların bazılarının da hayvancılığa daha fazla önem verdiği düşünülebilir. İkiztepe Höyüğü, Bafra Ovası'ndaki yerleşmelerin düzeni ve dokusuna örnek teşkil etmektedir. İkiztepe'nin en erken Son Kalkolitik Çağ'da iskan edildiği anlaşılırken, erken tabakalardan elde edilen çanak çömlek topluluklarının, hem Güneydoğu Avrupa hem de İç Anadolu'nun kuzeyinde bulunanlara benzerlik gösterdiği anlaşılmıştır. Köy mimarisi, mimarisi yerel yapı özelliklerini gösterirken (dal örgü ve kil sıva birleşimi ile inşa edilen evlerde sabit ocak ve fırınlar yer alır), evlerin büyük ve dayanıklı inşa edilmiş olması sürekli bir yerleşme olduğuna işaret etse de sıcak ve nemli yaz mevsimlerinde burada oturulup oturulmadığı şüphelidir. Kızılırmak deltasının bataklık olan geniş aşağı vadisinin halen sivrisineklerin üremesi için ideal ortamı hazırladığı göz önünde bulundurulursa, yazın İkiztepe sakinlerinin ekonomik faaliyetlerini daha yüksek irtifalarda bulunan uygun alanlarda gerçekleştirdiği düşünülebilir[1389].

İkiztepe'de (Samsun) Erken Tunç Çağı I-II'de yaşayan toplulukların tarım ve hayvancılıkla uğraşan çiftçiler olduğu bunun yanında ekonomik faaliyetlerinin

---

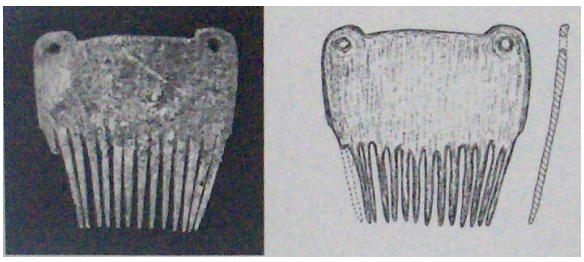
Sinop, Karadeniz Bölgesi'nin önemli liman kentlerinden birisidir. Kuzey Anadolu Dağları tarafından ikiye bölünen ve farklı coğrafi özellikler gösteren bir bölge olan Sinop'ta, Koçak tarafından Kalkolitik Çağ'dan başlayarak Helenistik Dönem'e kadar olan yerleşimler tespit edilmiş ve yayınlanmıştır. Koçak 2003,8.

[1388] Yakar 2007, 250.

Bafra Ovası'nı şekillendiren Kızılırmak (Halys) ülkemizin en uzun nehridir. Başlangıç yerinden Karadeniz'e döküldüğü Bafra Burnu'na kadar olan uzunluğu 1355 km.'dir. Kızılırmak, Sivas'ın Zara ilçesinin doğusundaki dağlardan doğar, İç Anadolu'da geniş bir büklüm çizer, Sivas, Kayseri ve Ankara yakınlarından geçer, bu iç bölgedeki başlıca kolu olan Delice Irmağı'nı alır ve Kuzey Anadolu dağları arasına girer. Burada Devrez ve Gökırnak'ı alır, kendi deltası olan Bafra Ovası'nı geçerek Karadeniz'e dökülür. İzbırak 2001, 163.

[1389] Alkım ve Diğerleri 1988, 77,87,110, 121; Yakar 2007, 258. Bilgi 1979, 155-156.

arasında avcılık ve balıkçılığın da bu dönem sakinlerinin önemli bir uğraş olduğu anlaşılmaktadır[1390]. İkiztepe (Samsun) hayvan topluluğunda çok çeşitli hayvan çeşitlerinin yer alması, havzada nemli koşulların sürdüğüne ve ormanlık alanların bulunduğuna işaret etmektedir. Kazılarda ele geçirilen çok sayıdaki sığır, koyun, keçi ve domuz gibi evcil hayvan türlerinin kalıntıları, köyde yaşayanların et ihtiyaçlarını bu hayvanlardan karşıladıklarını düşündürür[1391]. Koyun ve keçilerin sütlerinden çok etleri, yünleri ve derilerinden faydalanılmak üzere yetiştirildiklerine işaret ederken, kazılarda çok sayıda ele geçirilen pişmiş topraktan dokuma ağırlıkları, ağırşak ve dokuma tarakları (kirkit) da bunu doğrular görünmektedir[1392] (Resim 201). Sığırlar muhtemelen esas olarak etleri için değil, koşum hayvanları olarak kullanılmak üzere yetiştirilmiş olmaları gerekir. Günümüz kırsal kesiminde uygulanan et tüketim tarzları ile benzerlik taşıdığı varsayılırsa, öküz ya da ineklerin ancak iş görmediği durumlarda kesildikleri önerilebilinir[1393].

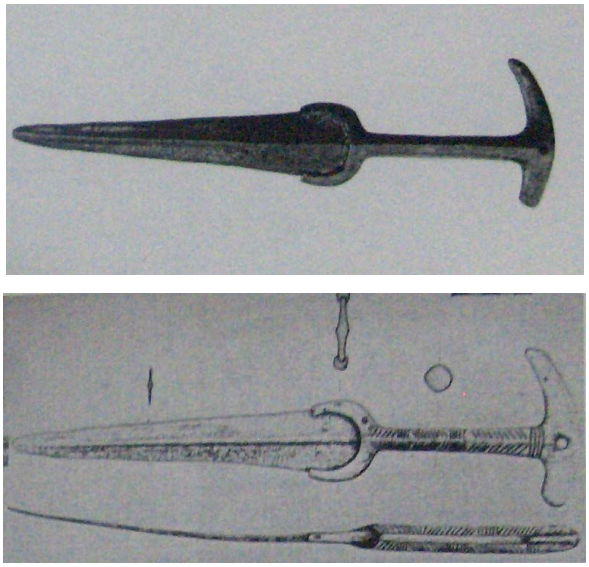

Resim 201. İkiztepe (Samsun) Erken Tunç Çağı II, basit toprak mezarda (35-40 yaşlarında kadın) ele geçirilen kemik tarak (kirkit), Bilgi 2003b, 44.

İkiztepe'de (Samsun) tabakalanmanın yerleşmede büyük kesintiler olduğuna dair açık bir işaret vermemesine rağmen, M.Ö.III.binyılın ikinci yarısından itibaren burada başka bir halk topluluğunun, yönetimi ele geçirildiği sanılmaktadır[1394]. Bölgeye gelen başka halkların varlığı kabul edilmemiş olsa da İkiztepe'de (Samsun) daha önce yaşayan halktan ana höyükteki bir mezarlıkta ortaya çıkarılan zengin

[1390] İkiztepe'nin paleobotanik kalıntıları üzerinde yapılan çalışmalarla burada, Triticum dicoccum (emmer/kızılca buğday), Triticum monococcum (einkorn/kızıl buğday), Triticum durum/aestivum (sert buğday/ekmek buğdayı), lolium temulentum (delice otu/karaçayır), Hordeum vulgare (altı sıralı arpa), Vicia ervilia (kara burçak), Lathyrus satirus (çayır bezelyesi) gibi tahıl ürünlerinin varlığı bilinmektedir. Alkım ve Diğerleri 1988, 119-124; Bilgi 2008, 130.
[1391] Alkım ve diğerleri 1988, 258.
[1392] Alkım ve diğerleri 1988, 83; Bilgi 2008, 129.
[1393] Yakar 2007, 259.
[1394] Yakar 2007, 259-260.

madeni aletler topluluğu göze çarpmaktadır. Madeni eşyalar arasında silahların büyük bir yer tutması, İkiztepe (Samsun) Erken Tunç Çağı III halkının muhtemelen basit çiftçiler olmadıklarına işaret etmektedir (Resim 202)[1395].

Resim 202. İkiztepe (Samsun) Erken Tunç Çağı III, 436gr. Ağırlığında, 36,5 cm. uzunluğunda, dağ keçisi başlı tunç hançer, Bilgi 1987, lev.2.

M.Ö.III.binyılının sonunda, Bafra Ovası'ndaki yerleşmelerin sayısında bir azalma olduğu gözlenmektedir. Buna karşın, yerleşmelerin boyutlarının büyümüş oldukları, Orta Tunç Çağı'ndaki İkiztepe'de (Samsun) var olan mimari geleneğe bakılarak söylenebilir. Burada üretilen çanak çömleğin Orta Anadolu'nun çark yapımı tek renkli geleneğine göre yapılmış olması, İkiztepe'nin (Samsun) Assur

[1395] Silahların büyük çoğunluğunu mızrak uçları oluşturur, ufak kama, hançer ve zıpkınlar da vardır. Silahların hemen hemen hepsi, Erken Tunç III sonu ile Eski Hitit Devleti'nin kuruluşu arasındaki "Geçiş Çağı" diğer adıyla "Er Hitit" tabakasının altında yer alan Nekropol kesiminden ele geçirilmiştir. Sırtüstü yatırılan gömülerin sağ ve sol omuzu hizasında nadiren de göğüs üzerine çapraz olarak konulmuşlardır. Alkım 1986, 121,128-132; Bilgi 1987, 1109-1112; Bilgi 1990, 71-77; Bilgi 2003b, 43.
Orta Karadeniz Bölgesi'nde M.Ö.4500 ile M.Ö. 500 yıllarını kapsayan zaman süreci içinde maden sanatının ortaya çıkışı ile nasıl bir gelişim gösterdiğinin ayrıntıları ile araştırılması ve çağdaş komşu kültürlerle olan ilişkilerinin ortaya çıkarılması konusunda 1997-1999 yıllarını kapsayan üç yıllık bir proje gereğince, İkiztepe'den 17 adet metal eser, ile 14 adet madencilik zanaatı ile ilgili aletler, Samsun, Sinop, Amasya, Tokat ve Kastamonu Müzeleri'ndeki incelemelerde 197 adet metal eser ile 3 adet madencilik zanaatı ile ilgili alet ve özel koleksiyonlarda 10 adet, toplamda 241 metal eser saptanmıştır. Bu proje çerçevesindeki araştırma sonucunda bir araya getirilen maden sanatı ile ilgili eserlerin Erken Tunç II'den Helenistik Çağ'a kadar 2700 yıllık geniş bir döneme ait silah, alet, takı örnekleri oldukları ve bunların daha önce bu bölgede bulunanlara katılması ile Orta Karadeniz Bölgesi'nin Anadolu madencilik sanatının gelişiminde rol oynamış bulunduğu, özellikle Sinop-Durağan'daki zengin arsenik, Gümüşhacıköy-İnegöl Dağı'ndaki gümüş ve arsen, Merzifon-Bakırçay'daki Tavşandağ'da da bakır cevheri yataklarını kullanmış olduğu ortaya konulmuştur. Bilgi 1994, 258; Bilgi 1999, 44; Bilgi 2001, 1-16.

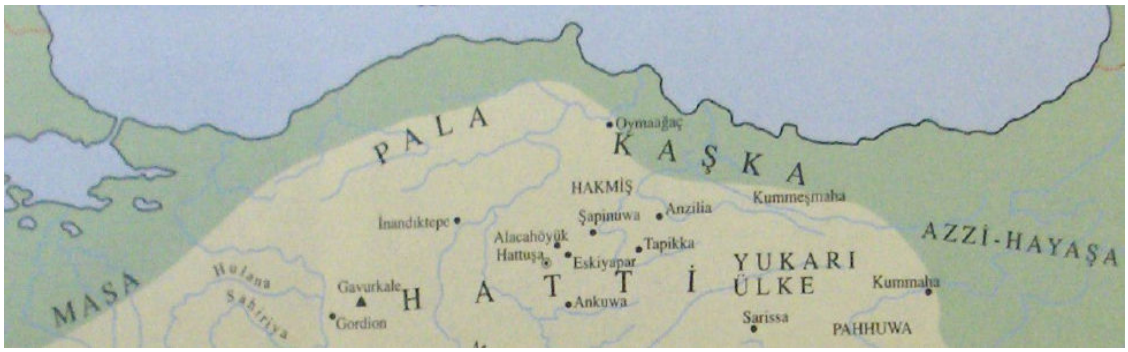
Ticaret Kolonileri Dönemi'ndeki başlıca ticaret merkezleriyle olan yakın bağları konusunda şüphe bırakmamaktadır[1396].

M.Ö.II.binyılın ilk yarısında Kaşkalar'ın yaşadığı varsayılan topraklarda[1397], -onlara ait hiçbir arkeolojik belge olmamasına karşın-, Orta Karadeniz Bölgesi'ne giren bu göçebe kabilelerin çoğunluğunun köylerini, bölgede bulunan dağ yamaçları ve vadilerde kurdukları kabul edilmektedir. Eğer bu varsayımın doğruluğu kabul edilirse, ahşaptan yapılan köy evlerinin üzerini kalın bitki örtüsü kaplamış ve evler hiçbir iz bırakmadan kaybolmuştur[1398].

[1396] Yakar 2007, 260.
Orta Karadeniz Bölgesi'nde Samsun'un da içinde bulunduğu bölümün, İç Anadolu Bölgesi İle olan ilişkileri, yalnız Erken Tunç Çağı'nda değil, Orta Tunç Çağı ve sonrasında da devam ettiğini yapılan arkeolojik araştırmalara bağlı kalarak söylemek mümkündür. Orta Tunç Çağı'nda, Samsun yöresini İç Anadolu'ya bağlayan anayolun varlığı, Kavak ilçesinden itibaren, bugün de kullanılan ulaşım yolunun geçtiği ve bu vadinin her iki tarafında belli mesafelerde saptanan yerleşme yerleri yüzeyinde toplanan malzeme ile kanıtlanmıştır. Ayrıca, Erken ve Orta Tunç ile Demir Çağı'nda Samsun Bölgesi'ndeki ikinci bir ulaşım yolunun da Havza, Ilıca, Demiryurt, Çakıralan ve Kapıkaya üzerinden Kızılırmak Vadisi'ni izleyerek Bafra'ya ulaştığı bu yol üzerinde saptanan yerleşme yerlerinden izlenebilmiştir. Kızıltan 1992, 236.

[1397] M. Ö.II.binyılın en önemli yazılı kaynaklarını oluşturan Hitit tabletlerinde, Güney Karadeniz sahillerinde "Kaka" (Ga·ga), "Pala", "Tumana", "Kalama", "Ka·tama", "Hulana" ve "Ka··iya" başta olmak üzere pek çok topluluğun yaşamış olduğu bilinmektedir. Bu metinlerde anılan uluslar içinde en güçlüleri olan ve Hitit Devleti'nin kuzeyinde bulundukları anlaşılan "Ka·kalar"ın, Sinop ili ve yakın çevresine de egemen oldukları düşünülebilir. Ayrıca, Hitit metinlerinde geçen "∞inuua" ile antik "Sinope" ve bugünkü Sinop il merkezinin aynı yerler olduğu konusunda bazı görüşler vardır. Söz konusu bu görüşler anlaşılacağı üzere sadece isim benzerliği temeline dayanmaktadır. Dönmez 2004,10-11.
"Pala Ülkesi" için Osmancık ve Vazirköprü civarı, "Tumana Ülkesi" içinse Kastamonu yöresi kabul gören görüşler arasında yer alırken, Ünal'a göre "Tumana Ülkesi" için, Tosya'dan Ilgaz'a doğru uzanan vadi önerilmektedir. Kastamonu'dan Sinop'a oradan da batıya uzanan topraklara doğru Bartın, Zonguldak, Amasra, Ereğli, Bolu ve İzmit arasındaki bölgede yaşayan halk toplulukları ile "Kaşka" halkları bir arada yaşamış olabileceğine dair görüşler de yine Ünal tarafından öne sürülmektedir. Ünal 2003, 54.
Klasik Çağ yazarlarından Strabon'un verdiği bilgiler doğrultusunda Karadeniz Bölgesi, Klasik Çağ'da, kuzeyinde Eukseinos (Karadeniz), güneyinde Galatia, doğusunda Pontos ve batısında Bithynia ile sınırlandırılmış olan "Paphlagonia" olarak anılmaktadır. Strabon Geographika XII.III.39-42.
Herodotos'un verdiği bilgilerde "Paphlagonia", Anadolu'nun kuzeyinde bir bölgeyi ifade etmektedir. Herodotos Historia I.6,28,72; III.90; VII.72.

[1398] Bilgi 1998, 66; Ünal 2003, 59.

Resim 203. M.Ö.II.binyılda Hititler'in kuzey komşuları, Sevin 2003, 136.

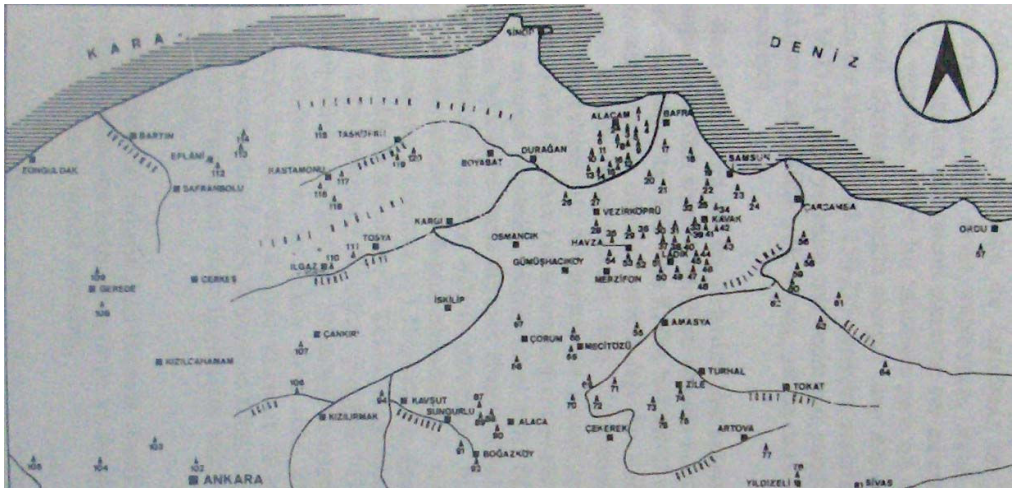
İkiztepe[1399], Dündartepe, Tekeköy ve Kavak gibi kazılan yerleşmeler ve Kilistepe-Alaçam ve Oymaağaç gibi yüzey araştırmalarının yapıldığı höyüklerde, Orta Anadolu'ya özgü olanlar dışında herhangi bir maddi kültür kalıntısı bulunamamıştır[1400]. Hangi tabakaya ait olduğu bilinmeyen bazı buluntular dışında, Orta Karadeniz Bölgesi'nde ortaya çıkarılan Son Tunç Çağı buluntularının yetersizliğin, yerleşme dokusundaki genel bir değişimi yansıttığı düşünülebilir (Resim 203). Bu duruma muhtemelen Hititler'in bölgedeki politik hakimiyetlerinin azalması ya da tamamen kaybolmasına neden olmuştur [1401]. II.Murşili ve

[1399] Hitit metinlerinde "hem deniz kıyısında oturan hem de Marasantiya (Kızılırmak) kenarında yer aldığı" anlaşılan Zalpuwa /Zalpa kentinin İkiztepe olabileceği konusunda önemli tartışmalar vardır. Alkım 1979, 157. Ünal, Zalpa=İkiztepe eşleşmesine karşı çıkarak, Bafra Ovası'nda aranan Zalpa'nın Çukurova'nın doğusunda bir yerde İslahiye yakınlarındaki Tilmen Höyük ya da daha büyük olasılıkla yine İslahiye'nin 7 km. güneydoğusunda bulunan ve büyük bir kısmı sular altında kalan Karasu (Saluara) üzerinde aranması gerektiği kanısındadır. Ünal 2002, 24,121,123, Ünal 2003, 69.
İkiztepe'nin Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nın Zalpa kenti olabileceği konusunda, İkiztepe'nin Kültepe'ye coğrafi bakımdan olan uzaklığı ve iki şehir arasında bulunan Karadeniz Dağları nedeniyle Bilgi, bu eşleştirmenin mümkün olamayacağını, İkiztepe'nin Zalpa Ülkesi'nde olabileceği ancak Zalpa'nın İkiztepe olamayacağını belirtmiştir. Bilgi'ye göre Zalpa, Karadeniz Dağları'nın iç kesiminde aranmalı bunun için de en uygun yerin Vezirköprü'deki Oymaağaç'ta bulunan höyüğün uygun olduğu bildirilmiştir. Bilgi 1998, 69.

[1400] Yakar-Dinçol 1974, 85-93.

[1401] Hitit metinlerinde bahsedilen şehirler, köyler, çiftlikler, askeri garnizonlar gibi yerleşimlerden oluşan yaklaşık 2.000 yerleşimden yüzlercesinin Karadeniz Bölgesi'nde yer aldığı düşünülmektedir. Bu nedenle bugüne kadar arkeolojik araştırmalarda ortaya çıkarılan oldukça az sayıdaki Hitit yerleşmeleri, bütünün ancak bir parçasını oluşturmaktadır Bu iskan yerlerinden hangilerinin büyük merkez, hangilerinin kent niteliğini taşıdığı, hangilerinin önemsiz köyler ve çiftlikler, hangilerinin ise askeri garnizon veya tapınaktan oluşan yerler olduğu belirsizdir. Çünkü Hitit dilinde, Boğazköy-Hattuşa gibi en azından en azından 2000 nüfuslu bir büyük kent ile küçücük bir köy, çiftlik veya mandırayı ayırt edecek bir kavram bulunmamaktadır. Her iki halde de Hititler, kent, kasaba, köy, vb. yani genelde "meskun yer" anlamına gelen "URU=Happira" kelimesini kullanmışlardır. Diğer taraftan en önemli sorun ise bu kadar yerden acaba kaç tanesinin zaman aşımından sonra günümüze ulaşmış olduğudur. Çok istisna durumlarda dağ, tepe, yamaç ve derin alüvyon vadilerde, ormanların yok olması, erozyon, rüzgar, su baskınları sonucu aşınmalar, gömülmeler, arazinin ekilip biçilmesi, modern iskanlar ve kasıtlı tahripler ile kaçak kazılar bir tarafa bırakıldığında, Anadolu'da tarihi çevre Mezopotamya'nın aksine eski çağlardan beri pek fazla değişmemiştir. Bu nedenle söz konusu

III.Hattuşili'nin Kaşkalar'a karşı yapılan her seferde zafer kazandıklarını iddia etmelerine rağmen M.Ö.XIV ve XIII.yüzyılda, Hititler'in bu bölgede güçlü bir varlık gösterdiklerine dair kesin bir kanıt yoktur[1402].

Resim 204. Orta Karadeniz Bölgesi'nde M.Ö.II.binyıl Hitit iskan yerleri, Ünal 1989, 28.

Hititler'in varlıklarını koruma konusunda karşılaştıkları askeri ve diplomatik sorunlar, temelde coğrafi konum ve ekonomik gereksinimlerden kaynaklanmıştır. Metinlerde yağmacılık ve hayvancılıkla geçimlerini sağlayan Kaşkalar'a "barbar", "domuz çobanı" ve "dokumacılar" gibi yakıştırmalar yapılırken, Kaşkalar'a karşı yapılan askeri seferlerle ilgili Hitit belgeleri, saldırıya uğradıklarında "bu kabilelerin dağ köylerine çekildiklerinden" bahsetmektedir (Resim 204). Hitit seferlerinin, Kaşka aileleri ve sürülerinin dağ otlaklarında olduğu bahar aylarında başlaması

yerleşim birimlerinden en küçüklerinin dahi teorik olarak keşfedilme şansı bulunmaktadır. Yeter ki buralar modern arkeoloji ve prehistorya yöntemlerine uygun olarak kazılsın ve yer üstü araştırmaları yapılsın. Ünal 1989, 18, 17-32; Yakar 2007, 257; Dönmez 2001, 889.

[1402] Yakar-Dinçol 1974, 97-98.
Sınır bölgelerindeki Hititli komutanların askeri raporlarına göre Kaşkalar, yerleşmeleri yağmalıyor, ambarları talan ediyor ve çiftçileri esir alarak, hayvanlara da el koyuyorlardı. Bölge komutanlarının mektuplarında, bölgelerindeki hasatın kaderinin ne olacağı konusunda da kuşkuları anlaşılmaktadır. Bu sınır bölgelerindeki hayvanlar ve ürünlerin korunması, topluluğun güvenliği üzerindeki etkisinin farkında olan Hitit idaresi, halkın yerleşmelerine geri dönmesi için buralara surla çevrili ileri karakol mevkileri inşa etmişlerdir. Yine bölgedeki askeri valilere merkezden, sürülerin otlaklara götürülmesi ile ilgili; "sürülerin gözcüler denetiminde gündüzleri otlatıldıktan sonra akşamları geri getirilmesi" konusunda emirler çıkarılmıştır. Yakar 2007, 263.
Hititler'in Kaşka kabileleri üzerinde etkili olamayışlarının nedeni, Hititler'in bölgede bulunan hiçbir stratejik yolu denetim altında tutamamış olmaları, Kaşkalar'ın çevreden almış oldukları politik ve askeri yardımları engelleyememeleri ve uygun olmayan iklim koşulları (Hititler'in Kaşkalar'ı takip etmeleri sadece bahar aylarında mümkünken, bu dönemde de Kaşkalar hareketli topluluklar olduğu için genellikle yüksek irtifalardaki yazlık alanlarda bulunmaları) gerekçe gösterilir. Yakar-Dinçol 1974, 97-98.

nedeniyle bu durum normal karşılanmalıdır. Belgeler aynı zamanda Hitit ordusunun ganimet peşinde koşmak ve tahıl ile şarap gibi besin maddeleri getirmek zorunda kalınması nedeniyle, dağlık Kaşka Bölgesi'nin çok sayıda yerleşme barındırmadığına işaret etmektedir. Hitit orduları ve Kaşkalar arasında olan karşılaşmaların açık arazide yapılmamış olması da, Kaşkalar'ın Bafra ya da Çarşamba Ovaları'nda büyük yerleşmeleri bulunmadığına dair şüpheleri desteklemektedir. Kaşkalar iyi donanımlı ve güçlü Hitit ordusuyla genellikle dağlık arazide, ormanlarda ve nehirlerin sığ yerlerinde karşı karşıya gelmişlerdir. Kaşka kabilelerinin dağ yamaçlarının aşağı kesimlerinde ve vadilerde kışlık köylerinin olup olmadığı sorusu ise açıklığa kavuşturulamamıştır. Eğer Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Alp tipi bir hayvancılık yapmışlarsa, yazlık köylerinin 1000 m. ve üstündeki ve kışlık köylerinin de bunun altındaki irtifalarda olması gerekmektedir. Karadeniz Bölgesi'nde hiçbir Kaşka mezarlığına rastlanamamış olması da ayrı bir tartışma konusudur. Bu mezarlıkların, geçici kışlık köylerinin bulunduğu, Kızılırmak ve Yeşilırmak alüvyon ovalarında olduğunun varsayılması durumunda, bu alanların kalın çökelti tabakalarında kalmış olması gerekir[1403].

[1403] Macqueen 2001, 58-59; Ünal 2005, 162-165; Yakar 2007, 261.
Göçebe Kaşkalar'ın mezarlık alanlarının, kıyı düzlükleri ve ovalarda olduğunu kabul etmek, onların elimizde olan yetersiz bilgilerle, bölgenin günümüz kırsal kesiminin de en önemli ekonomik faaliyeti olan yaylacılığa yatkın topluluklar olduğunu düşündürür. Eğer bu kabul edilirse, Kaşkalar'ın alçak irtifalarda sahip oldukları kışlaklarındaki mezarlık alanları ile günümüzde bölgede yaşayan yaylacı grupların mezarlık alanları arasında bazı benzerlikler, belli ölçülerde Batı Karadeniz Bölgesi'nde Düzce yöresindeki yaylacı topluluklarda G.Kalkan'ın (59-Emekli Öğretmen) verdiği bilgiler doğrultusunda izlenebilir ve Kaşka mezarlıklarının alçak irtifalarda bulunduğu görüşünü, sahip oldukları iklimsel, coğrafi şartlara bağlı ve göçebe kültüre dayalı olarak, oldukça ihtiyatlı bir şekilde destekleyebilir.
Karadeniz Bölgesi'nde günümüzde, geçimini daha çok topraktan sağlayan insan gruplarının, hayvan sürülerine bol ve taze otlak bulmak, hayvansal maddeler üretmek amacıyla sıcak mevsimlerde sabit meskenlerini terk ederek kıyı düzlükleri, ovalar, vadiler, dağ etekleri ve hatta plato yüzeylerinden yaylalara çıkan gruplar bulunmaktadır. Yapılan bu göç hareketi Karadeniz Bölgesi'nde genellikle dikey olduğu gibi, süresi iklime göre 3-5 ay arasında değişmektedir. Sözer 1972, 37.
Düzce il merkezine 12km. uzaklıkta bulunan Gölormanı Köyü'nde söz konusu yaylacılık faaliyetleri, her ne kadar artık büyük boyutta olmasa da belli aileler tarafından gerçekleştirilmektedir. Köye 24km. uzaklıkta olan ve yürüyerek 6 saat gibi bir sürede varılan 1175 rakımlı Balıklı Yaylası'nda, sahip oldukları sabit ahşap meskenlerde yaşayan köylüler, tam anlamı ile ova ve vadi yamaçlarında bulunan sürekli köylerine bağlı olarak yaşarlar. Yaylada yaşarken köylüler sadece hayvanlara bakmakla kalmaz, ağaçları keserek açtıkları arazilerde, sınırlı olarak yazlık ürünler yetiştirirken, ayrıca kışlık yakacak ihtiyaçlarını da depolarlar. Sürekli iskan yeri olan kışlık köylerde kalanlar ise, yaz sonu tahıl ürünlerinin hasatı ve kışın tüketilecek olan yiyecekleri uygun koşullarda saklamakla uğraşır. Yaylada kalan gruplar, uzun aylar boyunca en temel ihtiyaçları olan ekmeklik buğday/mısır unu, sürekli meskenlerinin bulunduğu alçak irtifalardaki köylerinde bulunan değirmenlerden karşılarlar. Yaylalarda oldukları dönemlerde yaşanan ölüm olayları karşısında bu yaylacılar, her zaman -vasiyet, yolcu v.b. durumlar hariç- ölülerini alçak irtifalarda bulunan sürekli yerleşimlerindeki mezarlık alanlarına gömmektedirler. Bu durum her ne kadar tüm Karedeniz Bölgesi'nde yaşayan yaylacı

Karadeniz Bölgesi'ndeki Tunç ve Demir Çağı topluluklarının ekonomik stratejileri büyük ihtimalle, bölgede bulunan bugünkü geleneksel topluluklardan farklı değildi. Bu bölgede yoğun hayvancılık yapılması ve kendi tüketimleri için çeşitli besin bitkilerinin yetiştirilmesi, farklı yüksekliklerde iki ya da daha fazla yaşam alanını gerektirmektedir. Alçak irtifalarda yer alan kışlık yerler, sonbaharda tahıl tarımının yapılmasına olanak sağlarken, yüksek irtifalarda yer alan yazlık yerlerde, sığır, koyun ve keçi yaklaşık beş ay gibi bir süre boyunca yaylalarda otlatılabilmektedir. Yüksekliği 2000 m.'yi aşmayan yüksek platolarda yer alan ormanlarda açılan alanlarda, buğdaydan çok arpa yetiştirilir[1404]. Karadeniz Bölgesi'nde nemli dağlar ve platolar üzerindeki yaylaların iskan edilmesinde, su kaynaklarına yakınlık, otlakları bol ve geniş alanlar ile sınırlı ölçüde ziraatın yapılabileceği düzlük araziler dikkate alınır[1405]. Dağlık bölgelerde yaşayan kırsal topluluklar başta çobanlıkla geçinir ve sığır ile koyun yetiştirirler. Ortalama bir ailenin 10-15 baş sığırı ve daha çok sayıda koyunu vardır. Bu tür yerleşik çobanlar ekonomilerini hayvancılığın yanı sıra, küçük ölçekli tarım ve bahçıvanlıkla desteklerler. Bölgedeki geniş alüvyon vadileri ve delta ovaları tarıma daha fazla ağırlık veren topluluklarca iskan edilmiştir. Ilıman ve nemli bir iklime sahip Karadeniz sahilinin, özellikle sahilin dar toprak şeritleriyle sınırlandığı Çarşamba Ovası'nın ötesinde kalan kesimi, bahçıvanlık yapmak için oldukça uygundur[1406].

Kuzey Anadolu Platosu'nun bu kısmında, karlar eridikten sonra köy haneleri iki gruba ayrılır. Genellikle orta yaş üstü kadınların ve çocukların çoğunluğu oluşturduğu ve sayıca erkeklerin az olduğu grup, hayvanları ile küçük ahşap evlerden oluşan yayla köylerine çıkarken, diğer grup kışlık köyde kalır (Resim 205). Çoğu zaman kışlık köy ile yayla arasında 3-5 saatlik yürüme mesafesi bulunmaktadır, hayvanlar iki ya da üç yerde dinlendirilerek yaylalara çıkartılırlar ve bu nedenle yaylacılık dönemi boyunca kışlık ve yazlık yöreler arasında genellikle çok yakın bir bağ kurulmuştur[1407].

---

topluluklarda tam olarak araştırılmamış olsa da, en azından Batı Karadeniz'de, Düzce yöresindeki Gölormanı Köyü'nde yaşayan yaylacı topluluklardan ve aynı özellikleri gösteren çevre köylerden Aydınpınar, Kavakbıçkı, Kestane Köyü gibi dağların yamaçlarında kurulu olan yerleşimlerde yaşayan Yörükler'de izlenebilmektedir.

[1404] Yakar 2007, 252.

[1405] Tunçdilek 1967, 140.

[1406] Yakar 2007, 252.

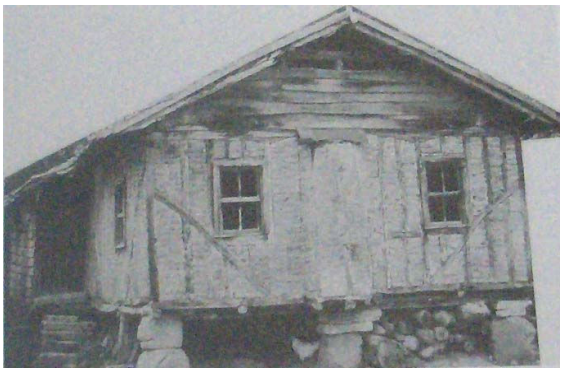
[1407] Tunçdilek 1967, 142; Yakar 2007, 252.

Resim 205. Batı Karadeniz Bölgesi'nde Derebalık Yaylası'nda yaylacı topluluklar (Düzce).

Bölgenin kırsal kesimindeki geleneksel mimari, her şeyden önce diğer bütün bölgelerde olduğu gibi, yükselti, jeolojik yapı, bitki örtüsü ve iklim elemanları ile meskenleri inşa edecek kişilerin gelenek, görenek, arzu ve ekonomik koşulları ile doğrudan ilgilidir[1408]. Karadeniz Bölgesi'ne düşen yağmurlar sonucunda ortaya çıkan nemin etkisini azaltmak için, inşa edilen evlerin köşelerine ve ağırlığı çeken noktalarına konulan taşlar ya da direkler temel işlevi görür. Bu şekilde ev, yerden yarım ile 1m. kadar yükseltilmiş ve zemin ile evin tabanı arasında, havanın akımını sağlayacak kadar bir boşluk bırakılmış olur. Bu tip evlere hemen hemen tüm Karadeniz Bölgesi'nde rastlanmaktadır. Aynı faktör, daha nemli bölümlerde ise evleri askıya almayı gerektirmiştir[1409].

[1408] Tunçdilek 1967, 51.
[1409] Tunçdilek 1967, 64.

Resim 206. Nemin etkisini azaltmak için de ağırlığı çeken noktalara taşlar konulmuş bir ev, Yakar 2007, 146.

Resim 207. Ahşap direkler üzerine oturtulmuş bir ev, Nemli bölgelerde evi rutubetten korumak için, evler direkler üzerinde askıya alınır, Tunçdilek 1967, 60.

Karadeniz Bölgesi'nde ahşap, ana yapı malzemesidir (Resim 206; Resim 207). Bölgede, evlerin çamur sıvadan çok ahşap malzeme ile kaplanmasının en önemli nedeni, inşa malzemesinin bolluğundan çok, ahşabın çamur sıvaya göre bölgede görülen yoğun yağışlara dayanıklılığı ile ilgilidir. Evlerin damları bölgeye düşen yağışlarla ilgili olarak iki yana ya da dört yana meyillidir[1410]. Damlar, yakın çevrede bulunan genellikle göknar ağacından elde edilen ve adına "bedevre" denilen, 1-1,5 cm. kalınlığı sahip ahşapla kaplıdır ki bunların çatı kaplama malzemesi olarak 10-15 yıllık bir ömrü vardır (Resim 208). Karadeniz Bölgesi'nde bazı yörelerde ise damların üstü saz ve kamışlarla örtülmüştür.

[1410] Tunçdilek 1967, 67.

Resim 208. Sinop Dranaz Yaylası'ndan bir ev, Dönmez 2005, 112.

Kırsal mimariye, zemin katlarının taştan ve üst kat duvarlarının doldurulmuş ahşap karkaslardan inşa edildiği iki katlı evler damgasını vurmuştur (Resim 209). Dolgu malzemesi, kireçtaşı ya da çamur harçla sağlamlaştırılmış dere taşı ile çamur doldurularak sıvanmış bağdadi çıta arasında değişmektedir[1411](Resim 210).

Resim 209. "Bağdadi çıta tekniği"nde yapılmış, çıtaların arası çamurlar doldurulmuş iki katlı bir ev, Kavakbıçkı Köyü (Düzce).

[1411] Batı Karadeniz Bölgesi'nde Düzce'nin bazı kırsal kesimlerinde karşılaşılan bu ev tipinde uygulanan teknik "bağdadiye" olarak adlandırılır. Ana direkler arasına çıtalar (çitemeler) çakıldıktan sonra, çıtaların aralarına taş doldurulmak suretiyle oluşturulan evin duvarları, ya çamurla sıvanarak ya da "hardama" adı verilen 4-5 cm. kalınlığa sahip kayın tahtalar çakılarak kapatılır.

Resim 210.“Bağdadi çıta tekniği”nde yapılmış, çıtaların arası çamurla doldurulmuş bir ev, Kavakbıçkı Köyü (Düzce).

Yükseklik arttıkça ağaç örtüsü de arttığı için bölgesel mimaride ağaç da giderek bolca kullanılmaya başlar (Resim 211). Nemden ötürü temeller ve zemin katlar yine taştan yapılır ancak ikinci katlarda sadece ahşap kalaslar kullanılır. Hayvancılık yapan yerleşik toplulukların yaylalardaki mevsimlik konutları, içerde hem hayvanlar hem de insanların aynı çatı altında barınabileceği şekilde ya iki katlı ya da iki bölümden oluşacak şekilde yapılır[1412] (Resim 212; Resim 213; Resim 214).

Resim 211. Mudurnu’da bir evin dış görünüşü (Bolu). Batı Karadeniz’de ormanların alçak irtifalara göre biraz daha artması sonucunda, meskenlerin yapımında ağaç kullanımı artar.

[1412] Tunçdilek 1967, 39-50; Yakar 2007, 254.

Resim 212. Evlerin ahşap duvarları oluşturulurken, ahşapların aralarına çamur konulur, Aynı evin duvarından ayrıntı, Mudurnu (Bolu).

Resim 213. Orman örtüsünün bol olduğu Mudurnu'da (Bolu), evler inşa edilirken ahşaptan mümkün olduğunca fazla yararlanılır.

Resim 214. Her ne kadar modern tekniklerle yapılmaya başlayan evlerin sayıları günümüzde artsa da ormanların bol olduğu yörelerde inşa edilen evlerde ahşap, bir çok insan tarafından tercih edilen bir yapı malzemesidir, Mudurnu (Bolu).

Karadeniz Bölgesi'nin en karakteristik meskeni olan ve yalnızca tomruktan ya da keresteden, geçme tekniğinde hiçbir çivi kullanılmadan, "ahşap yığma tekniği"nde inşa edilen "çantı/karaboğaz" evler, genellikle bölgede ormanlık alanların yoğun olduğu, yüksek rakımlarda görülür. "Ahşap yığma tekniği"nde inşa edilen "çantı" evler, yağışların olumsuz etkilerini azalmak için semerdamlı olarak yapılırken, damların üzerleri ise saz veya benzeri hafif bir malzeme ile kapatılır[1413] (Resim 215).

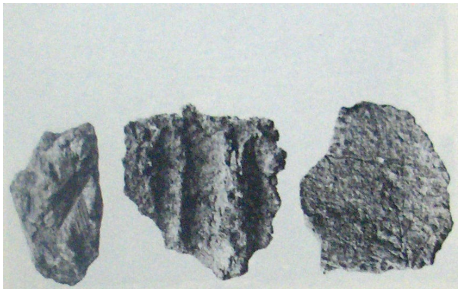
Resim 215. Sinop Dranaz Yaylası'nda "ahşap yığma tekniği"nde yapılmış "çantı/karaboğaz" ev, Dönmez 1999, 114.

Bölge'de yaylaların bazıları, özellikle sahil köyleri ve kasabalarına ait olanlar, Pazaryeri olarak da kullanılır. Yaz mevsiminde, diğer yaylalardan gelen köylülerin çeşitli mallar satabilecekleri ve/ya da değiş-tokuş edebilecekleri ve besin ürünleri satın alabilecekleri haftalık pazarlar kurulur. XIX.yüzyılda Karadeniz'in bataklık olarak adlandırılabilecek alanlarında görülen sivrisinekler yüzünden, bu alçak alanlar yaşamı tehdit ederken, daha yükseklerdeki bazı yayla yerleşimleri yaz aylarında sahil kasabaları için idari merkez görevi görmüştür[1414].

[1413] Dönmez 1999, 112.
"Çantı/karaboğaz" tekniği, yoğun olarak Karadeniz Bölgesi'nde Artvin, Rize, Sinop, Kastamonu, Bolu gibi yörelerde bulunan dağ köylerinde ve yaylalardaki meskenlerde karşımıza çıkarken, bu yörelerden başka Kars, Erzincan, Amasya, Tokat, Beyşehir (Konya), Çankırı, Bartın gibi yörelerdeki cami, değirmen, ev, ahır, samanlık, ambar gibi mimari yapı türlerinde de kullanılmıştır. Karpuz 1987, 167-170.
[1414] Yakar 2007, 254.

IV.C.2. Orta Karadeniz Bölgesi'nde Geleneksel Köy Mimarisinin Etnoarkeolojik Açıdan Değerlendirilmesi

Orta Karadeniz Bölgesi'nde şimdiye dek yapılan arkeolojik çalışmalardan elde edilen mimari kanıtlar, günümüzde bölgedeki meskenlerde ana yapı malzemesi olarak ahşap kullanımı geleneğinin, ilk olarak bölgenin en erken yerleşimi olan İkiztepe'nin (Samsun) Kalkolitik Çağ'ın sonları ile Erken Tunç Çağı' kültür tabakalarından elde edilen veriler ışığında prehistorik çağlara kadar uzandığını göstermektedir. İkiztepe (Samsun) yerleşiminin alt evrelerinden elde edilen bu veriler, ahşap yapı sisteminin bol miktarda çamur ile birlikte kullanıldığını göstermektedir (Resim 216; Resim 217). Bu sonuca, yanmış ve karbonize olmuş ahşap taban izleri üzerinde yer yer kalın tabakalar halinde izlenen ve çoğu kez yangınlar sırasında pişerek kırmızılaşan kalın sıva (pise) kalıntıları yardımı ile varılmıştır[1415].

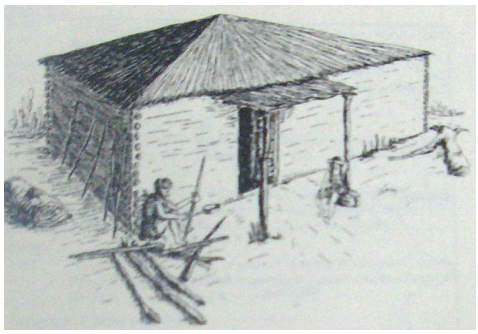
Resim 216. İkiztepe (Samsun) kazılarında ele geçirilmiş çamur parçaları ve üzerlerindeki dal ve yaprak izleri, Dönmez 2005, lev.5.

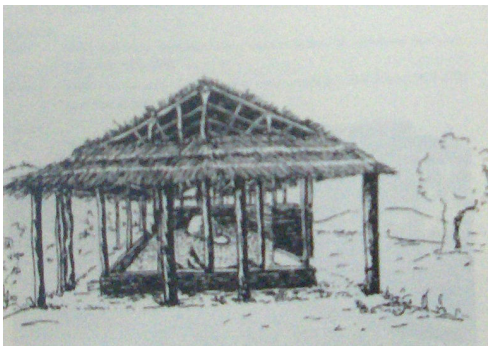
Resim 217. İkiztepe II, (Samsun) ahşap direkleri kavrayan yanmış kalın pise kalıntılarından bir parça, Bilgi 1979, lev.111.

[1415] Alkım ve diğerleri 1988, 12vd; Danışman 1986, 142; Bilgi 2003a, 105; Dönmez-Dönmez 2005, 155.

Kazılardan elde edilen bilgiler doğrultusunda, İkiztepe'nin (Samsun) tarihöncesi sakinlerinin evlerinin, küçük, bağımsız ve ahşaptan yapılmış çoklu odalardan oluştuğunu, bazı evlerin içlerinde ocak barındırdığını ortaya koyarken, yerleşimin etrafının da büyük olasılıkla tahta çitlerle çevrilmiş olduğunu düşündürür[1416]. En geç yerleşme evresinden kısa bir süre sonra yörede Klasik Çağlar'ın başladığı ve bu çağlara ait ahşap yapı geleneğinin varlığı ile ilgili bilgilerin Klasik Çağ yazarlarınca sağlandığı göz önüne alınırsa, yöredeki ilk insan topluluklarının kurdukları yerleşmelerden başlayarak günümüze kadar süren, bir başka deyimle yaklaşık 6500-7000 yıllık bir ahşap yapı geleneğinin varlığı söz konusudur[1417] (Resim 218; Resim 219).

Resim 218. İkiztepe (Samsun) Erken Tunç Çağı III evlerini yeniden canlandırma denemesi, Dönmez 2005, lev.3.

Resim 219. İkiztepe (Samsun) Erken Tunç Çağı III evlerini yeniden canlandırma denemesi, Dönmez 2005, lev.4.

Bölgede tarihöncesi dönemlerden başlayarak günümüze kadar devam ettirilen ahşap yapı geleneğinin en iyi şekilde tanımlanabilmesi için, öncelikle Karadeniz

[1416] Dönmez-Dönmez 2005, 155.
[1417] Danışman 1986, 141-142.

Bölgesi'nin ve dolayısıyla Orta Karadeniz Bölgesi'nin en büyük ve en iyi araştırılmış olan tarihöncesi höyüğü olma özelliği taşıyan İkiztepe Höyüğü'ne (Samsun) ait bazı bilgileri hatırlamak yerinde olacaktır.

Konumu: İkiztepe Höyüğü, Samsun ilinin Bafra ilçesinin 7 km. kuzeybatısında, bugünkü İkiztepe Köyü'nün hemen kuzeyinde, Kızılırmak Nehri'nin (Halys) taşıdığı sel toprağı ile oluşan Bafra Ovası'nda bulunmaktadır[1418].

Tarihçe: Samsun ve çevresinde ilk kez 1941 yılında Ş.A.Kansu başkanlığında, K.Kökten, T. ve N.Özgüç'den oluşan ekip tarafından saptanan İkiztepe, C.A. Burney tarafından da ziyaret edilmiştir. Daha sonraları W.Orthmann ve J.A.Dengate tarafından değerlendirilmiştir. Bu tarihlerden çok sonra, Anadolu'nun kuzey kesiminin kültür tarihini belirlemek amacıyla U.B.Alkım yönetimindeki bir ekip, Türk Tarih Kurumu, Kültür Bakanlığı ve İstanbul Üniversitesi adına Samsun yöresinde, 1971-74 yılları arasında bir yüzey araştırması gerçekleştirmiştir. Bu araştırmada Türkiye arkeolojisi envanterine birçok yeni yerleşme yeri katılmış ve yörenin Kalkolitik Çağ'dan itibaren yoğun bir yerleşmeye sahne olduğu saptanmıştır. 1974 yılında arkeolojik kazılara başlanmıştır. İlk yıllarda zengin gömü armağanlı, yerleşme içi Erken Tunç Çağı mezarlığına rastlanması, kazıların günümüze kadar süregelmesine yol açmıştır. Gerek coğrafi durumu; gerek büyüklüğü açısından Kuzey Anadolu arkeolojisi için çok önemli bulgular veren bu yerleşme yerindeki kazılar, 1980 yılına kadar U.B. Alkım, Alkım'ın 1981 yılındaki ölümünden sonra ise Ö. Bilgi tarafından yönetilmektedir[1419].

Tabakalanma: Anadolu'da tarihöncesi yerleşmeleri içinde oldukça uzun sayılabilecek bir süredir kazılan İkiztepe'ye, İkiztepe denmesine rağmen yerleşme alanı iki büyük, iki de küçük tepeden oluşur. 375 x 175 m. boyundaki 66 dönümlük bir alanı kaplayan değişik büyüklükteki bu tepeler farklı kültür katlarına sahiptir. En büyük ve en yükseği 29,40 m. olan bu tepelerde gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda İkiztepe'de Son Kalkolitik Çağ'dan Eski Hitit Devleti'nin kuruluşuna kadar, M.Ö.4200 yıllarından M.Ö.1700 yıllarına ve Geç Demir ile Helenistik Çağ'a diğer bir deyişle M.Ö.650 yıllarından M.Ö.100 yıllarına kadar kesintisiz yerleşmeler bulunduğu ortaya çıkarılmıştır[1420].

[1418] Alkım ve diğerleri 1988, 1vd.
[1419] Alkım 1979, 151-152; Alkım ve diğerleri 1988, 1-4.
[1420] Bilgi 2003, 105.

İkiztepe'de (Samsun) Kalkolitik Çağ Sonları ile Orta Tunç Çağı arasındaki kültür katmanlarında bulunan evlerin inşasına, düzleştirilmiş toprak zemin üzerine belirli aralıklarla yassıca taşlar konulmak ve bunların üstüne de yatay ahşap hatıllar yerleştirilerek başlanmıştır. Sonra da bu yatay hatıllar birbirine, istenilen mekanın planına göre tutturulmuş ve dikey kirişler ile hatıllar ayrıca çatkılanıp, gerektiğinde toprağa çakılan ahşap direklerle takviye edilerek, araları dallarla örülmüştür. Sonrasında da duvarlar, iki taraftan üzerlerine içinde yaprakların olduğu kalın çamur sıva (pise) vurularak sıvanmıştır[1421]. Aynı tekniğin, bölgede bulunan başka Erken Tunç Çağı yerleşimlerinden Dündartepe, (Samsun), Tepecik Höyük (Samsun), Üveztepe (Samsun) ile Sinop'ta Habuhaş Tepe, Ordu'da Arıcılar yöresindeki tarihöncesi yerleşimler ve batıda Kastamonu ilinde bulunan Mandaçukuru, Döner Tepe ve Taştepe Doruğu yerleşimlerinin, araştırmalar sonucu ortaya çıkarılan mimari kalıntılarına dayanarak kullanılmış olduğu söylenebilir[1422].

Kovuklukaya (Sinop) yerleşiminde ele geçirilen arkeolojik bulgular da, M.Ö.III.binyılın sonu ile II.binyılın başlarında bölgedeki meskenlerin yapımında yoğun olarak ahşap kullanıldığını destekler. Bununla birlikte Kovuklukaya'da (Sinop) şaşırtıcı olan, -her ne kadar bu durum İkiztepe (Samsun) ve Dündartepe (Samsun) kazılarından bilinse de- yapı malzemesi olarak taşın yoğun kullanıldığı, kaba beşgenimsi bir yapı ile karşılaşılmış olmasıdır. Bu durum göstermektedir ki, yöredeki meskenlerin inşasında kullanılan ahşap malzeme dışında bazı durumlarda taş malzemeden de yararlanılmıştır[1423].

İkiztepe'de (Samsun) yaşayanların Assur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan başlayarak, Orta Tunç Çağı boyunca yöredeki mimari anlayışı geliştirdikleri görülmektedir. Son Kalkolitik Çağ'dan başlayarak, Erken Tunç Çağı boyunca kendini gösteren küçük sayılabilecek evler, bu çağda hacimsel olarak büyürken, meskenlerin inşasında kullanılan çamur sıva kullanımı da azalmış, öncenin ağır ahşap kütüklerin yerini, yoğun olarak kullanılan keresteler almıştır[1424].

Kaşka'ların, M.Ö.II.binyılda Hitit yazılı kayıtlarında bu coğrafyada yaşayan halklar olarak bahsedilmesine rağmen, aynı kaynaklarda onların sahip oldukları

[1421] Bilgi 1979, 154; Alkım 1986, 120; Danışman 1986, 142-143; Alkım ve diğerleri 1988, 12,17,18; Bilgi 2003a, 105.
[1422] Dönmez 1999, 114; Dönmez-Dönmez 2005, 156.
[1423] Dönmez-Dönmez 2005, 155.
[1424] Danışman 1986, 143; Dönmez-Dönmez 2005, 156.

yerleşimler ile bu yerleşimlerdeki meskenlere ait özellikler konusunda bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Kaşkalar'ın, yükseklerdeki dağlık bölgelerde göçebe olarak yaşadıkları ve ahşap malzemenin mimaride ana unsur olarak kullanıldığı, hayvan barınakları ile evlere sahip oldukları düşünülmektedir[1425].

Bölgede yapılan araştırmalar Demir Çağ'ında yaşayan kültürlerin, muhtemelen yüksek dağlık tepelerde ya da daha alçak bölgelerde bulunan doğal tepeler üzerinde bulunan habitatları, kendilerine yaşam alanı olarak seçmiş olduklarını düşündürür. Bu tür yerleşim birimleri, muhtemelen bölgede bulunan günümüz kırsal kesim yerleşimleri ile benzerlikler barındırmaktadır. Söz konusu olası benzerliklerin varlığı, bölgenin ekonomik, topografya ve iklim şartları da göz önünde bulundurulduğunda oldukça kabul edilebilir görünür[1426].

Merkezi kuzey Anadolu'nun en önemli Demir Çağı yerleşimi olan Akalan'da (Samsun) yapılan araştırmalar, bizlere bu dönemde kullanılan evler hakkında önemli bilgiler verir. Yüksek dağların dik yamaçlarında kurulan yerleşimde, -Erken Tunç Çağı'ndan beri İkiztepe'den (Samsun) bilinen- evlerin çatıları sazdan bir örtüye sahipken, dış cephelerinde dekorasyon malzemesi olarak terrakotta kullanılmıştır. Mimaride dekorasyon malzemesi olarak terrakotta kullanımının, M.Ö.VI.yüzyıl başlarından itibaren, merkezi kuzey Anadolu için oldukça olağan olduğu, yine bölgede iyi araştırılan Köyiçi Höyüğü'nden (Samsun) bilinmektedir[1427].

Antik kaynaklarda Bithynia[1428], Paphlagonia[1429], Pontus[1430] ve daha doğuda Kolkhis[1431] olarak adlandırılan bölgenin,[1432] mimarisi hakkında Ksenophon'un (M.Ö.430-355) vermiş olduğu bilgiler de oldukça önemlidir. Ksenophon (M.Ö.430-355), özellikle Mossynoik'lerin şehri Kerasus (Gresun) ve yöresindeki evlerin ve

---

[1425] Dönmez 1999, 114; Ünal 2001, 131; Ünal 2005, 162.
[1426] Dönmez-Dönmez 2005, 157.
[1427] French 1991, 237-240; Dönmez 1999, 114; Dönmez-Dönmez 2005, 157.
[1428] Anadolu'nun kuzeybatı kısımlarında yer alan Bithynia, doğuda Paphlagonialılar ve batıda Mariandynler ve bir kısmı Epiktetonlar, kuzeyde Sangarius Nehri'nin denize döküldüğü yerlerden Byzantion ve Kalkhedon denizinin ağzına kadar Pontos Euxeinos tarafından, batıda Propontis, güneyde Mysia ve Hellespontos Phrygia'sı da denen Phrygia Epiktetos ile sınırlanmıştır. Strabon Geographika XII.IV.1.
[1429] Paphlagonia, doğuda Halys Nehri, güneyde Galatia ve Phrygia, batıda Bithynia ve Mariandyn ile kuzeyde ise Pontus Euxeinos ile sınırlı bir bölgedir. Burası her ikisi de Halys Nehri'nden Bithynia'ya kadar uzanan iç kısım ve kıyı kısım olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Strabon Geographika XII.II.9.
[1430] Pontus Bölgesi, doğuda Kolkhis, batıda Halys Nehri, kuseyde Euxeinos ve güneyinde de Kapadokia Armania ile sınırlıdır. Strabon Geographika XII.I.4.
[1431] Kolkhis Anadolu'nun kuzeydoğusunda, kuzeyi Kaukasus Dağları, güneyi Armenia, doğusu İberia ve batısı Euxeinos tarafından çevrilmiş bir bölgedir. Herodotos Historia II,104.
[1432] Işık 2001, 5-14.

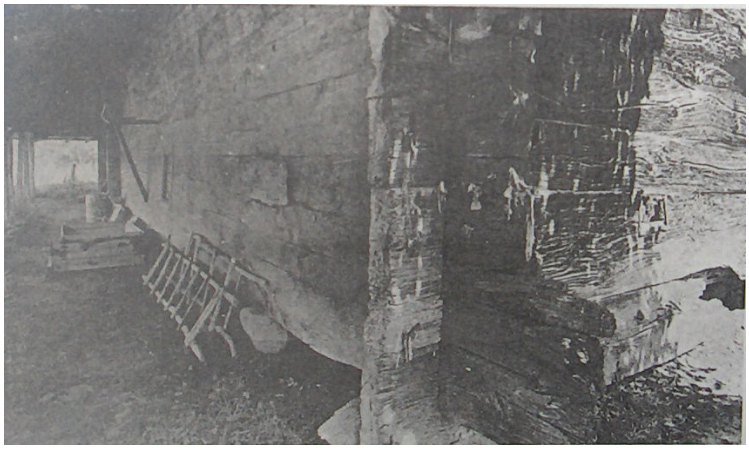
kalelerin ana yapım malzemesinin ahşap olduğu üzerinde durmuştur[1433]. Ksenophon'dan (M.Ö.430-355) 4-5 yüzyıl sonra Romalı mimar, Vitruvius, Sezar'ın ordularının istihkam subayı olarak Akdeniz Bölgesi'nin bir çok yöresi yanında Anadolu'yu da gezmiş ve izlenimlerini topladığı on ciltlik eserinde Karadeniz Bölgesi'ndeki ahşap mimari geleneği hakkında bilgi vermiştir. Aynı tür bilgileri Romalı bilgin Plini'nin "Doğu Tarihi" kitabında[1434] ve Amaseia doğumlu Strabon'un "Geographika" adlı eserinde bulabilmekteyiz[1435]. Daha sonraki devirlerde de Ainsworth, Brant, Kinneir, Lynch, Texier[1436] ve Tozer gibi yazarların eserlerinde de yöreye özgü ahşap yapı geleneğinden bahsedilmiştir[1437].

Karadeniz Bölgesi'nde yapı malzemesi olarak yoğun bir şekilde ahşap kullanımının, Anadolu'nun Türkleşmesinden sonra da devam ettiği söylenebilir. Çarşamba'da (Samsun) bulunan ve XIII.yüzyıla tarihlenen Göğçeli Camii'si (Gökçeli) "ahşap yığma tekniği"nde yapılmış "çantı" mimariye iyi bir örnektir[1438] (Resim 220). Kütükten yapılan bu tür camiler ile tüm Osmanlı Dönemi boyunca karşılaşmak mümkündür. Yörede yapılan araştırmalarda aynı tür ahşap yapılar ve özellikle küçük boyutlarda kırsal yöre evlerinin birçok çağdaş örnekleri ile karşılaşılmaktadır. Bunlar arasında evler, samanlıklar, ahırlar ve tahıl ambarları sayılabilir[1439]. Çarşamba'da bulunan ve dendrokronolojik analizlere göre XVIII. yüzyıla tarihlenen Şeyhhabil Camii de en iyi şekilde bizlere bölgedeki "ahşap yığma tekniği"nde yapılan "çantı" mimari hakkında bilgi sunmaktadır. "Ahşap yığma tekniği"nde inşa edilen "çantı" mimari yapısındaki camiiler ve meskenler[1440],

---

[1433] Ksenophon, Anabasis IV.VII.5; IV.VII.5; V.II.19-27;V.IV.23-30.
[1434]Danışman 1986, 141.
[1435] Strabon, Geographika XII. III.8-28; 38-42.
[1436] Texier 2002, 204-212.
[1437] Danışman 1986, 142; Dönmez-Dönmez 2005, 158.
[1438] Dönmez 1999, 114.
1971 yılı kazı döneminde İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri Kürsüsü Başkanı U.B.Alkım yönetiminde kurularak çalışmalarına başlayan Türk Tarih Kurumu Samsun Bölgesi Kazı ve Yüzey Araştırma Kurulu, o tarihe kadar bilimsel araştırmalardan yoksun kalmış bu yörede önce bu eksikliği gidermek amacıyla ilk üç yıl yüzey araştırmalarına ağırlık vermiştir. Bu yüzey araştırmaları sırasında yalnızca arkeolojik yerleşmelerin tespiti yapılmamış, aynı zamanda Türk İslam uygarlıkları ile birlikte diğer devirlere ait tarihi eser, kalıntı ve anıtlar da incelenmiştir. Bunların arasında Göğçeli Camii de bulunmaktadır. Danışman 1986, 135.
[1439] Danışman 1986, 141.
[1440] Son yıllarda Amerika'dan ithal edilen bir tür ahşap paket-konut yapısına İngilizce'den çevrilerek "kütük ev" anlamına gelen terim kullanılmaya başlanmıştır. Oysa bu tür yapılan Türkçe'de "çantı" ve bu tekniğe de "ahşap yığma tekniği denilmektedir. Bu yöntemle inşa edilmiş yapılar, dünyada ahşabın kolay elde edilebilir olduğu hemen her yerde görülür. Türkiye'nin ise gerek kuzeyinde gerekse de güneyinde uzanan iki orman kuşağı bu tür yapıları -giderek azalmakla birlikte- hala içeriyor.

bölgede yoğun ormanların bulunduğu yörelerin karakteristik özelliği olarak görülür[1441].

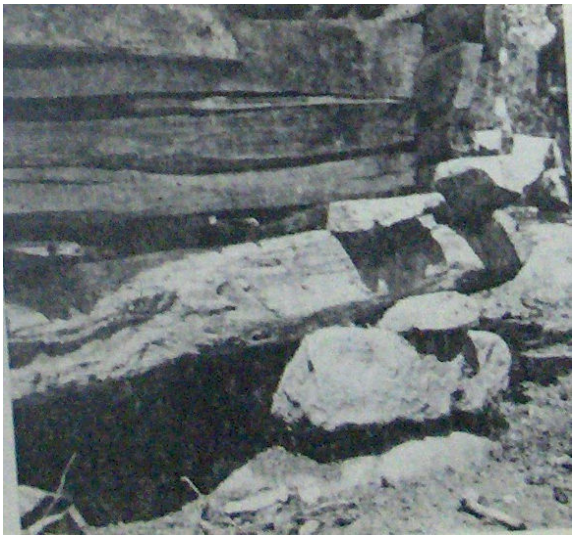
Resim 220. Çarşamba Göğçeli Camii'nin batı cephesindeki revağının içten görünüşü ve taşıyıcı ahşap "perde-duvar" ile temel taşı detayı, Danışman 1986, lev.4.

Bu tarz mimaride, yapının ana malzemesini oluşturan tomrukların veya kerestelerin uçlarına derin çentikler açmak suretiyle "ahşap yığma tekniği" uygulanarak, oluşturulan dörtgen kasnak, gerçekte temelsiz olarak inşa edilen bu yapıların toprağa oturan kısmını oluşturmuştur. Yapıyı hem nemden korunak hem de çoğu kez düz olmayan yüzey üzerine dengeli olarak yerleştirmek amacıyla, bu kasnak ile yüzey toprağı arasına, özellikle köşelere gelecek şekilde iri taşlar yerleştirilir (Resim 221). Daha sonra temel görevini yerine getirecek kasnak üzerine aynı irilikteki tomruklar veya kertseler yine "çantı" tekniğinde bağlanmaya devam edilerek üst üste konmuş ve duvarlar oluşturulur (Resim 222). Büyük olasılıkla havalandırma amacıyla oluşturulmuş olan küçük boyuttaki bir veya iki tane pencere boşluğuna sahip bu yapılarda, hem bu pencerelere hem de kapı boşluklarının aynı zamanda aydınlatma amacıyla da kullanıldığı düşünülebilir. Bu yapılarda damlar "iki omuzdam" yani "semerdam" ya da "beşik dam" sisteminde yapılmıştır. Damların üzerleri çoğu kez saz ya da benzeri hafif malzemelerle kaplanmıştır[1442].

Yeterince araştırılmadığı için kesinlikle ileri sürülemese de bunların birkaç farklı inşai geleneğin çerçevesinde düşünülmesi gerektiği söylenebilir. Örneğin, Karadeniz Bölgesi ile Güneybatı Anadolu ve Akdeniz Bölgesi "çantı" yapım gelenekleri birbirinden bağımsız sayılabilirler.

[1441] Danışman 1986, 141; Dönmez-Dönmez 2005, 158.

[1442] Dönmez 1999, 113.

Resim 221.Yapının köşelerine yerleştirilen iri temel taşlar, Dönmez 2005, lev.5.

Resim 222. "Ahşap yığma tekniği"nde inşa edilmiş bir "çantı" ev, Dranaz Dağı yaylaları, (Sinop), Dönmez 1999, 113.

Bölgenin kırsal kesimindeki ana nüfus merkezlerinde ahşabın geleneksel mimarideki kullanımı daha da iyi gözlemlenebilmektedir. Buralarda öncelikli olarak ahşaptan yapılmış tek katlı evlerin etrafları çitlerle çevrilirken, bu alanda evlerden başka iki tip basit mimari yapı bulunur. Bunlardan birincisi, evlerin bahçelerinde bulunan büyükbaş hayvanların barınmaları için kurulan ahırlar ile süt ve süt ürünlerinin muhafaza edildiği basit ahşap yapılardır[1443]. (Resim 223; Resim 224)

[1443] Dönmez-Dönmez 2005, 159.

Resim 223. Karadeniz Bölgesi'nde evlerin bahçelerinde bulunan ahırların temel yapı malzemesi de ahşap olup, ahşabın aralarına kalın çamur sıva uygulanır, Aydınpınar Köyü (Düzce).

Resim 224. Ahırın içinden bir görünüm, Aydınpınar Köyü (Düzce).

Karadeniz Bölgesi'nin kırsal kesiminde oldukça yaygın olan ve "serender" adı verilen, çeşitli tahılların, sebze ve meyve kuruları ile kışlık bazı yiyeceklerin depolandığı mimari yapılar ise bölgede görülen ikinci geleneksel mimari unsuru oluşturur (Resim 225; Resim 226). "Serender"lerin içlerinde bazı durumlarda ahşaptan yapılmış ambarlar da bulunabildiği gibi, bazı tarım aletleri ve eşyaları da buralarda korunur.

Resim 226. Gölormanı Köyü'nde (Düzce) bir "serenti" (serender).

Resim 226. Kestane ağacından ana direkler üzerindeki "ağırşaklar".

Bir çeşit depo olarak adlandırılabilecek bu yapılar, dört ana direğin üzerinde birbirine kenetleme tekniği ile inşa edilmiştir. Ahşap dairesel ayakların her birinin tepesinde, fare gibi zararlı hayvanların tırmanıp depodaki ürünlere zarar vermesini engellemek için, ayaklardan daha çaplı ahşap (ağırşak) ya da taş şapkalar bulunur (Resim 227; Resim 228).

Resim 227. Hasattan sonra kaldırılan mısırlar “serenti”lerin (serender) içinde öğütülmek için korunur.

Resim 228. Bazı “serenti”lerin (serender) içinde ahşaptan yapılmış ambarlar da bulunur.

“Serender”lerde sabit bir merdiven bulunmazken, buraya çıkış genellikle ya sadece “serender”e ait olan ve bu yapının altında muhafaza edilen taşınabilir bir merdivenle ya da evin merdivene ihtiyaç duyulan her türlü ekonomik faaliyetlerinde kullanılmak üzere yapılmış tek bir merdivenle sağlanır (Resim 225; Resim 230). Bazen, direkler üzerindeki kare ya da dikdörtgen yapının hava sirkülasyonunun daha iyi sağlanması için karşılıklı iki tarafı açık bırakılmıştır ve bu boşluklar merdiven dayayıp “serender”e giriş için kullanılır. “Serender”lerin damları, bölgede görülen uzun ve yağışlı havaların etkisiyle kiremitlerle kapatılırken, çatıların saçakları normalden daha uzun bırakılır ve genellikle oldukça kullanılabilir bir alana sahip alt

kısımları da yağışlı havalarda, kadınlar tarafından işlik olarak kullanılır (Resim 229; Resim 230; Resim 231; Resim 232).

Resim 229. “Serenti”nin ana ayaklarından biri üzerine sabitlenmiş “kösele taşı” (bileme taşı).

Resim 230. Gölormanı Köyü’nde (Düzce) beton direklere ve makaralı merdiven sistemine sahip “serenti” (serender).

Resim 231. Bir dönem yaylacı topluluklar için çok şey ifade eden ahşap “ayran küleği”, artık “serenti”lerde (serender) sadece anılar için saklanmakta, Gölormanı Köyü (Düzce).

Resim 232. Kestane ağacından yapılmış “hamur teknesi”, Gölormanı Köyü (Düzce).

Sonuç olarak, merkezi kuzey Anadolu’da günümüzde halen varlığını devam ettiren geleneksel mimari unsurların, İkiztepe (Samsun) tarihöncesi yerleşimi ile karşılaştırıldığında benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Buna en iyi örnek, “ahşap yığma tekniği”nde inşa edilen “çantı” meskenlerin ve yapım tekniklerinin Karadeniz Bölgesi’nin bazı kırsal köy kesimlerinde halen tercih edilmesi verilebilir. Bölge için bir başka eski gelenek ise birbirine geçmiş ince dal duvarların kalın çamur sıva ile sıvanmasıdır. Beklenti odur ki Anadolu’nun bu bölgesinin kırsal kesiminden elde edilen tüm etnografik gözlemler ve arkeolojik kanıtlar, tarihöncesi bölge kültürlerinin mimarlık anlayışı hakkında elimizde olan bilgilerimizi geliştirsin.

IV.D. İç Anadolu Bölgesinde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar

İç Anadolu Bölgesi'nde gerçekleştirilen etnoarkeolojik çalışmalar arasında, bölgenin en erken yerleşimlerinden biri olan, Neolitik Çağ'ın yoğun sembollerle yüklü ve bir kasaba görünümündeki yerleşiminde, Çatalhöyük (Çumra-Konya) Doğu Höyüğü'nde, 1993 yılında I. Hodder'ın kazılara başkanlık etmeye başladığı yıllardan itibaren, arkeolojik kazılarla eş zamanlı olarak yürütülen çalışmalar yer almaktadır[1444].

Bölgede gerçekleştirilen diğer etnoarkeoloji çalışması, Porsuk Çayı'nın Sakarya Nehri'ne kavuştuğu alanda, Erken Tunç Çağları'ndan başlayarak yerleşim görmeye başlayan ve esas önemini, Demir Çağları'nda Phrygler'e başkentlik yapmış olmasıyla koruyan Gordion'da, modern adıyla da Yassıhöyük Köyü'nde ve çevresinde (Polatlı-Ankara) yapılmış olanıdır. Bu araştırma projesi kapsamında, Yassıhöyük ve çevresindeki köylerde arazi kullanımı, yerleşim dokusu ve geleneksel geçim ekonomisi ele alınmıştır[1445].

İç Anadolu Bölgesi'nde gerçekleştirilen etnoarkeolojik çalışmalardan, hakkında en detaylı yayın veren ve vermeye devam eden Çatalhöyük (Çumra-Konya) Doğu Höyüğü'ndeki araştırma projesi ile Gordion (Polatlı-Ankara) Yassıhöyük Köyü'nde gerçekleştirilen etnoarkeoloji projesi, sonraki bölümlerde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya çalışılacaktır. Yapılan bu ayrıntılı çalışmalar dışında, bölgede etnoarkeoloji konusunda yayınlanmış çeşitli çalışmalar araştırmalar bulunmaktadır.

Arkeologlara karşılaştırma malzemesi sağlamak ve geçmişte yaşamış insanların gıda rejimleriyle, yaşam biçimlerini yeniden oluşturabilmelerine yardımcı olmak üzere, "bir köyün erişim alanı içindeki" yenen, yakıt olarak ve diğer amaçlarla kullanılan bitkiler, etnoarkeolojik bir yaklaşımla ele alınmıştır. Araştırma, İç Anadolu'da Çanak Çömlek Öncesi Neolitik Dönem'e (PPN) ait Aşıklı Höyük (Aksaray) yerleşmesinin yakınında bulunan, modern Kızılkaya Köyü'nde gerçekleştirilmiştir. Projede, geleneksel bir köyün geçim ekonomisini ortaya çıkarmak ve anlamak ana hedef olarak belirlenirken, proje kapsamında araştırma

---

[1444] Hodder 2006, 91vd.
[1445] http://sites.museum.upenn.edu/gordion/history/bronzeage. 17.05.2009.

alanı dahilinde 600 bitki örneği toplanmış ve 300'ü aşkın bitkinin köylülerce adlandırılıp, kullanıldığı saptanmıştır. Bu çalışma, dar bir alandaki bitki kapasitesinin zenginliği ve bitkilere ilişkin geleneksel bilgilerin derinliğini göstererek, arkeologlara ışık tutmaktadır[1446]. Anadolu'nun merkezi olan bu bölgesinde, yabani bitkilerin geleneksel köy kültüründeki kullanımı, elde edilişi ve öneminin anlaşılması amacıyla, Niğde ilinin Derinkuyu ilçesinin bir köyü olan Konaklı'da (Rumca adı Misti) da, bir etnoarkeoloji ve etnobotanik araştırması yapılmıştır[1447]. Bu iki çalışmanın yanında, Hitit Devri Anadolu'sunda ilkbaharın gelişini müjdeleyen Çiğdem (Crocus) ya da AN.TAH.ŠUM $^{.SAR}$ bitkisinin, Orta Anadolu'da Aksaray, Niğde ve Yozgat illeri ile Güneydoğu Anadolu'da Gaziantep ve Doğu Anadolu illerinin folklorundaki yerleri karşılaştırılmıştır[1448].

İnsan ve hayvanlar için psikolojik bir gereksinim olan, eksikliğinde canlılarda ciddi sağlık sorunları ortaya çıkaran tuzun, tarihöncesi dönemlerde elde edilişi, işlenmesi ve dağıtımını konu alan diğer bir etnoarkeolojik çalışma, Tuz Gölü Havzası'nda, Şereflikoçhisar, Yeşiltepe ve Ulukışla yörelerinde gerçekleştirilmiştir. Bu yörelerdeki geleneksel tuz işleme sistemleri, tuzun kullanım alanları ve dağıtımı etnografik olarak derlenerek, teorik ve metodik bir yaklaşımla, arkeolojik verilerin desteğinde geçmiş insan toplulukları arasında çeşitli karşılaştırmalar ve analojilerde bulunulmuş, ilişki kurulmaya çalışılmıştır[1449].

Arkeolojide, göçebe kültürleri tanımlamak ve anlamlandırmak öteden beri sorun olmuştur. Sahip oldukları hareketli yaşam, onlardan günümüze birkaç sezonluk yerleşimdeki materyal buluntunun dışında, onlarla ilgili bizlere pek fazla fikir yürütebilme imkanı sunmamaktadır. Arkeoloji biliminde uzun süre üzerinde durulmayan bu durum, özellikle son yıllardaki etnoarkeoloji çalışmaları ile aşılmaya çalışılmaktadır. Materyal kültürdeki izleri, insan davranışlarının kalıntıları olarak kabul eden etnoarkeologlar, günümüzde yaşayan toplulukların etnografik açıdan iyi incelenmesiyle, geçmiş kültürlerle özellikle de göçebe kültürlerle ilgili bazı çıkarımlarda bulunulabileceğini ve bazı kurgulamalara gidilebileceğini

[1446] Ertuğ-Anderson, 1998, 99-109; Ertuğ 2000a, 155-182; Ertuğ 2003a, 183-196.
[1447] Ertuğ 2003b, 105-119.
[1448] Ertuğ 2000b, 129-132; Ertuğ 2004, 177-184.
[1449] Erdoğu ve Diğerleri 2003, 11-19; Erdoğu-Kayacan 2004, 217-226; Erdoğu-Fazlıoğlu 2006, 189-203.

düşünürler[1450]. Geçmiş göçebe kültürleri tanımlama çabalarında bu yol izlenildiğinde Anadolu, göçer kültürler hakkında etnografik malzemenin oldukça zengin olduğu, bazı sınırlı alanları içinde barındıran bir bölgedir. Söz konusu sınırlı alanlar içinde, çalışmamızın bu bölümü ile ilgili olarak, Toroslar'ın yüksek kesimlerinde yaşayan göçerler, gelenekselliğini günümüze kadar sürdüren topluluklar arasında yer almaktadır.

İç Anadolu Bölgesi'nde, Karaman'ın Ayrancı ilçesine bağlı Toroslar'ın 2000m. yükseğinde, Çatköy Köyleri'nde yaşayan göçebelerin, yoğun bir şekilde üretmiş oldukları keçeler, R.Marchese tarafından etnoarkeolojik bir araştırma konusu yapılmıştır. R.Marchese, burada yaşayan göçerlerin sahip oldukları, mimari unsurları, yapı malzemelerini, yiyecek sağlama tekniklerini ve en belirleyici ekonomik sistemleri olan küçükbaş hayvancılığı ile buna bağlı olarak gelişen keçe üretimini, kullanımı ve ekonomik stratejilerindeki yerini ortaya koymuştur[1451].

Bölgede yapılan bir diğer etnoarkeolojik yayın ise, yoğun olarak Demir Çağı'nın sonlarında yerleşim görmüş olan, bununla birlikte M.Ö.II.binyıl Hitit yerleşimlerinden, Kuşaklı (Sarissa-Sivas), Alişar (Ankuwa-Yozgat) gibi önemli şehirlere olan yakınlığı ve çevrede bulunan çeşitli büyüklükteki diğer höyüklerle dikkati çeken, Yozgat'ın Sorgun ilçesine bağlı Kerkenes Dağı eteğindeki Şahmuratlı Köyü'nde gerçekleştirilmiştir. Bu etnoarkeolojik araştırma kapsamında Şahmuratlı Köyü'nde, bir dizi sosyal antropolojik gözlemler, etnografik derlemeler yapılarak, eldeki arkeolojik bilgiler doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır[1452].

Tüm bu araştırmaların dışında İç Anadolu Bölgesi ile ilgili çeşitli yayınlarda az da olsa konularına bakıldığında, içinde etnoarkeolojik yaklaşım bulabileceğimiz değerli çalışmalar karşımıza çıkmaktadır. Ancak, tezimizin konusunun dışına

---

[1450] Marchese 2007, 236-237.

[1451] Marchese 2007, 235-248.
Anadolu'da keçe üretimi ile ilgili yapılmış birçok etnografik yayın bulunsa da, bunların arasında 1967 yılında H.Gürçay tarafından yapılmış olanının içinde, gerek Yazılıkaya'da (Boğazköy-Çorum) görülen kabartmaların başında taşıdıkları külahların, gerekse bazı Eski Mezopotamya uygarlıklarının mühür gibi eserlerin üzerlerindeki kullandıkları tasvirlerdeki serpuşların, keçeden yapılmış olabileceğine dair görüşler bulunması bakımından, etnoarkeolojik bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Gürçay 1967, 21-32.

[1452] Ergenekon 1996, 136-142.
Kerkenes Dağı üzerindeki ilk arkeolojik çalışmalar, 1899 yılında Belçikalılar tarafından yapılmaya başlanmış ve bir sondaj kazısı yapılmıştır. Ancak sistemli kazılar G.Summers başkanlığında 1996 yılında başlamış olmakla bu proje kapsamında antik Pteria kenti gün ışığına çıkarılmak istenmektedir. Summers-Summers 2004, 31.

çıkmamak için bu yayınlar çalışmamıza dahil edilmemiştir. Buna karşın, Anadolu arkeolojisinde özel bir yere sahip, Alacahöyük (Çorum) yöresindeki dokuma zanaatıyla ilgili etnografik çalışmanın hatırlanması gerektiğini düşünüyoruz. Ülkemizin ilk etnoarkeoloğu olarak değerlendirilebilen H.Z.Koşay'ın katkılarıyla yapılmış olan, Alacahöyük (Çorum) ve civarındaki örme ve dokuma motiflerini konu alan bu araştırmanın içinde, söz konusu dokumalarda kullanılan malzemelerin teknik özelliklerinden, geleneksel boya elde etme yöntemlerinden bahsedildiği gibi 186 adet motif derlenmiştir[1453]. Alacahöyük (Çorum) ve civarındaki 11 köyden derlenen bilgilerin, etnoarkeoloji alanında bu konuda, bundan sonraki yapılacak olan çalışmalara yol göstereceğine inanmaktayız.

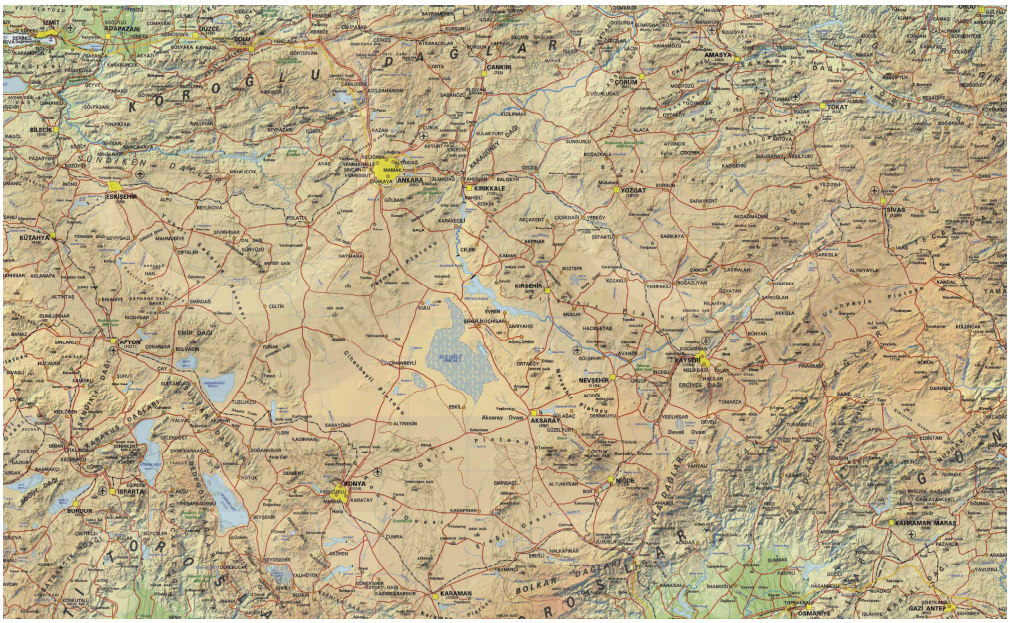
IV.D.1. İç Anadolu Bölgesi'nin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu

Merkezin kuzey ve güneyinde yer alan iki platodan meydana gelen İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeyindeki plato, Sakarya Havzası'nı, Ankara ilinin geniş düzlüklerini, Kızılırmak'ın geniş kavsindeki toprakları içine alır. M.Ö.II. binyılda Hatti Ülkesi'nin çekirdeğini oluşturan Çorum, Yozgat, Amasya illeri ve Tokat ile Sivas illerinin büyük bir bölümü de bu coğrafi kesimin içinde değerlendirilebilinir. Güzeyindeki plato ise Tuz Gölü Havzası'ndaki Konya, Afyon, Niğde ve Nevşehir illerini ve Konya Ovası'nı kapsar[1454] (Resim 233).

İç Anadolu'yu üç coğrafi bölüme ayırmak mümkündür. Tarihöncesi dönemlerden beri çevre koşulları her bölgede biraz farklı yararlanma tarzlarına neden olmuş ve bu durum farklı yerleşme dokuları oluşturmuştur. İlk bölüm, merkezi platonun etrafında yer alan dar ve kesintili bir kuşak olan Zara ve Sivas arasındaki alanı da içine alan Yukarı Kızılırmak Vadisi'dir. Kızılırmak'ın en uzun kolu olan Delice Irmağı, geçtiği kurak iç bölümlerde "öz" adı ile anılan çoğu zayıf kolların birleşmesi ile oluşmuştur. Delice Irmağı'nın debisi yazları çok düşük iken, ilkbaharla birlikte oldukça artar, bir metreyi bulan kabarmalar görülür. Ani sağanak yağmurların ardından veya kar erimeleri nedeniyle kabaran dereler, bölgenin bitki örtüsü bakımından fakir yamaçlardan çamurlu bir şekilde aşağılara inerek yıkıcı etkiler gösterirler. Yukarı Kızılırmak Vadisi'nde bulunan ve tarım için çok uygun olan nem tutan kırmızı ve kahverengi killi topraklar, dağ eteklerinde dar verimli

[1453] Örnek 1967, 47, 79.
[1454] Yakar 2007, 196.

toprak setleri oluştururlar. Ancak bozkır arazi dahilinde, daha güneydeki tepelik alanlarda yer alan arazi parçalarında da bu tür toprak türüne rastlamak mümkündür. İki yıl ekildikten sonra bir yıl nadasa bırakma düzeninin uygulanması koşuluyla, kurak geçen bir kışın ardından dahi burada bulunan topraklar iyi tarım ürünü verir. Bu verimli bölümün güneyinde, güz ve bahar döneminde orta dereceli yağışların genelde iyi tahıl rekoltesi için yeterli olduğu bir ara bölge vardır.

Resim 233. İç Anadolu fiziki haritası, (http://www.hgk.mil.tr.15.03.2009).

Oldukça verimli volkanik toraklara sahip İç Anadolu'nun güneydoğusu, kısmen bu kuşak dahilinde yer alır. Gerçek bozkır özelliği gösteren ve çoğu yerde toprağın tuzlu ve çorak olduğu üçüncü bölüm, merkezi platonun ortasında yer alır. Bu bölgedeki hakim toprak türü, merkezi platonun çoğunun ve özellikle Konya Ovası'nı, bir ya da bir metreden daha fazla kalınlıkta kaplayan gri ya da grimsi kahverengi killi topraktır. Gereğinden fazla ekilip verimin azaltılmaması kaydıyla bu toprak arpa ve buğday tarımı gibi tahıl üretimi için uygundur. Bu nedenle çiftçiler genellikle toprağı sadece ki yılda bir eker ve arada kalan yılda da nadasa bırakırlar. Bölgede çürümüş bitkilerin oluşturduğu verimli siyah humuslu toprağa vadi tabanları ve havzalarda rastlanır. Ancak drenaj iyi değilse, toprağın tuz ve sodyuma doyması halinde tahıl tarımı imkansız bir hale gelir. XIX.yüzyıl sonu XX.yüzyıl başlarında

merkezi platoya geniş ölçüde Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçmenler yerleştiğinde, en yoğun yerleşimi üçüncü bölge görmüştür[1455].

Yörelere göre değişiklik göstermekle birlikte bölgenin iklimi genellikle karasaldır. Bu iklim en belirgin özelliğini Tuz Gölü ve çevresinde gösterir. Buradan kenarlara doğru uzaklaştıkça, İç Anadolu'nun kurak iklimi hafifler. Kısmen Orta Asya'nın yüksek basınç kuşağında kalması nedeniyle, özellikle kışın belli bölgelerde sıcaklık -5 derecenin altına kadar düşebilir. Baharda yüksek basınç kuşağı doğuya doğru ilerler ve çok soğuk kış yerini Mart, Nisan aylarının -bazen Mayıs ayına kadar süren- ani fırtınalı yağışlara bırakır. Haziran'da başlayan kuzeyden esen rüzgarlar, sıcak ve kurak mevsimi başlatır ve kaynaklar ya tamamen kurur ya da su seviyeleri çok azalır[1456].

Bu bölgeye düşen yağış miktarı 200-300 mm. arasında değişir ve bu da kuru tarım için gereken askeri sınırdır. Bununla birlikte bölgeye yağışların en aza indiği aylar Temmuz ve Ağustos aylarıdır. Bu ayların her birinde har aya 5-10 mm. veya bundan biraz fazla yağış düşer. Kış aylarında ise yağışlar genellikle yoğunlaşır. Sakarya'nın güney ve doğusu ve Tuz Gölü'nün güneyi ve batısında yer alan yüksek tepelik alanlar dışındaki geniş arazilerde, yıllık yağış nadiren 250 mm.'ye ulaşır. Diğer yanda, merkezi platoyu çevreleyen dağlardaki yağmur ve kar suları, dağ eteklerinde doğan çok sayıda kaynakları besler ve oldukça geniş bir arazi kuşağını sular. Burada kuru tarım koşulları altında iyi ürün rekoltesi alabilmek için, güz ve bahar öncesinde yeterice yağmur yağması ve kışların oldukça ılıman geçmesi ya da en azından uzun süre aşırı soğuklara maruz kalınmaması gerekmektedir[1457].

Anadolu'nun geniş iç bölgelerinden biri olan İç Anadolu Bölgesi'nde yer yer farklılık göstermekle beraber, geçmiş yüzyıllarda doğal olarak yetişen ormanların yok edilmesine bağlı olarak, bozkır bitki toplulukları kendini gösterir. Bölgede bitkiler hem yağış azlığına, hem de su kaybına yol açan uzun yaz kuraklıklarına biçim ve yapısını değiştirerek uyum sağlamıştır. Yoğun olarak kendini gösteren keven ve kardikeni birçok türleriyle üzerlik otu, sığırkuyruğu gibi kurakçıl bitkiler tuzlu toprağa uyum sağlayan bitkiler arasındadır. İç Anadolu Bölgesi'nin bir çok bölümünde ormanların aşağı sınırı yerine göre, 800-1200 m. arasında değişirken,

[1455] İzbırak 2001, 164; Yakar 2007, 196-197.
[1456] İzbırak 2001, 328; Yakar 2007, 196.
[1457] İzbırak 2001, 263; Yakar 2007, 197.

Sarıçam ve Karaçam bu alanlarda sıklıkla karşımıza çıkar. Bodur ağaç hatta çalılık görünümünde olan yerli ağaçlar arasında ise Aksöğüt, Karakavak, Alıç, Doğu Akdikeni, Dişbudak ve İğde ağacının çeşitli türleri bulunur[1458].

İç Anadolu'nun Erciyes'ten Karadağ'a kadar uzanan 260 km. boyundaki uzun bir mesafe içinde yer yer büyüklü küçüklü bir çok sönmüş yanardağlar, kraterler, krater gölleri, geniş lav platoları vardır. Bu dağlardan Erciyes Dağı (3916 m.), Hasan Dağı (3268 m.), Melendiz Dağı (2898 m.) ve Karacadağ (1960 m.) yüksek dağ özelliği gösterir[1459]. Bunların yanında İç Anadolu'nun güneydoğu bölümünde birçok küçük volkan şekilleri de vardır. Hasan Dağı ile Karacadağ volkanları arasındaki geniş alanda, küçük ölçüde fakat yeni volkan şekilleri görülür. Söz konusu alan yakın bir geçmişte volkanik olaylar nedeniyle yerinden oynamış, küçük küçük volkan konileri ya oluşmuş veya oluşumları yarıda kalmış, türlü derecelerden kraterler meydana gelmiş ve bunların bir kısmının içi su ile dolarak göle dönüşmüştür. Bu bölgede "Meke" adı ile anılan tepeler, Acıgöl ve Meke Tuzlası denilen göller buna iyi birer örnektir[1460].

Aksaray Ovası'nın içinden geçen Melendiz Suyu'nun beslediği Tuz Gölü[1461], İç Anadolu platosu dahilinde yaklaşık 12.000 km.^{2}'lik bir havzaya sahiptir. Az yağış alması nedeniyle havzada tarım güçleşirken, bununla birlikte yaz aylarında

---

[1458] İzbırak 2001, 339-354.
[1459] İzbırak 2001, 65.
[1460] İzbırak 2001, 66.
[1461] İç Anadolu kapalı havzasının büyük bir bölümünü oluşturan Tuz Gölü Havzasına, Melendiz Dağları'ndan Cihanbeyli batısına ve Kulu'ya kadar uzanan alanda dört akarsu yönelir. Doğudan gelen Peçenek Suyu, güneydoğudan uzanan Uluçay, güneyden gelen Kırkdelik Suyu ve batıdan yönelen İnsuyu. Bunlardan başka bu kapalı havzaya yönelen dereler de bulunmasına rağmen, bunların çoğu bir yandan yolları boyunca olan sızmalar ve buharlaşalar, öte yandan sulama suyu olarak bahçelere verilmeleri nedeniyle, yılın uzun bir süresi boyunca göle ulaşamaz. İzbırak 2001, 149.
Tuz Gölü'nün, suların göl çanağını doldurduğu aylardaki yüzölçümü 1642 km^2.'dir. Normal zamanlarda 1000 km^2., suların çok çekilmiş olduğu dönemlerde ise bu oran 200 km^2., derinliği birkaç metre, doğu bölümünde 10 m. ve denizden yüksekliği 925 m.'dir. Yazları sularının çekildiği en son aşamada, Koçhisar'ın güneyindeki körfez ile gölün ortasındaki bazı derince yerlerden başka göl görünümünde bir yer kalmaz. Böyle durumlarda gölün derin olmayan yerleri çatlaklarla dolu tuzlu topraklar olarak görülür. Çok tuzlu olan göl suları, buharlaştığı zaman yerinde birkaç mm.'den 20-30 cm.'ye kadar türlü kalınlıkta tuz tabakaları meydana getirirken kıyısı boyunca bitki yetişmesini de imkansızlaşmıştır. İzbırak 2001, 109.
Tuz Gölü bugün dünyanın en büyük tuz yataklarından biri konumundadır. Gölün yıllık 200 milyon ton tuz kapasitesi bulunmaktadır. Ülkemizin yıllık tuz gereksinimi yıldan yıla değişirken ortalama olarak 1 milyon 300 bin ton tuz, gölün doğusunda bulunan Kaldırım ve Kayacık tuzlaları ile batı kıyısında bulunan Yavşan tuzlasından sağlanıyor. Bu üç tuzla Türkiye tuz ihtiyacının yaklaşık olarak % 70'ini karşılıyor. Atakol 1994, 86.

buharlaşma oranı günde yaklaşık 6 mm., yılda ise 930 mm.'yi bulur[1462]. Tuz Gölü'nün göl kenarında teraslarında yapılan ayrıntılı litostratigrafik ve biyostratigrafik tortu analizleri ve alüvyon yelpazeleri, bizi bu bölgedeki paleoiklim hakkında bilgi sahibi etmektedir. Konya Havzası'nda yaklaşık M.Ö.5000'lere kadar yağış rejimi birkaç kere değişmiştir. Sık sık tekrarlanan şiddetli yağışlar, dağlar ve göl terasları arasındaki sınır boyunca, Tuz Gölü'nün güneyi ve doğusunda da alüvyon yelpazelerin oluşmasına neden olmuştur. Alüvyon yelpazelerinin kenar bölgeleri, bugün olduğu gibi muhtemelen kuyular açılmak suretiyle yeraltı su kaynaklarına kolayca ulaşılabilmesi nedeniyle, Neolitik Çağ'dan beri yerleşim görmüştür[1463].

Anadolu'nun en büyük iç alüvyon ovalarına sahip olan bölgenin Konya, Ereğli, Develi gibi yükseklikleri 950 m. ile 1050 m. arasında değişen ovaları bulunmaktadır. Yaklaşık 1000 m. yüksekliğindeki Konya Ovası'nı Çarşamba Çayı ile birkaç akarsu sulamaktadır[1464]. Akdeniz iklim kuşağının kuzey kenarında ve kuru tarımın tarımsal iklim sınırında yer alır. Ovanın güney ve batı kenarları dağlarla çevrili olduğundan buralardan elde edilen sular teorik olarak sulu tarımda kullanılabilir. Ancak suyun yönünün değiştirilmesi, dağıtılması ve drenaj gibi sistemler sadece devlet düzeyindeki toplumların merkezi yönetimleri altında gerçekleştirilebilir[1465].

[1462] Çevresinde Kulu ve Bolluk gibi iki uydu gölün yanı sıra, çok geniş tuzlu sulak alanlar bulunan Tuz Gölü Havzası, İç Anadolu Bölgesi'nin en önemli kuş konaklama ve barınma yeri olma özelliğindedir. Tuz Gölü'nü 1970 yılında 5 bin çift flamingo ziyaret ederek kuluçkaya yatmıştır. Flamingo dışında göl, Angıt, Suna, Kılördek, Çıkrıkçın, Çayır Delicesi, Şah Kartal, Ulu Doğan, Batak Kırlangıcı, Küçük Çılıbıt, Gümüş Martı, Hazar Sumrusu, Sakarca Kazı, Boz Kaz, Çamurcun, Kaya Kartalı, Turna, Dövüşken Kuş, Küçük Kumkuşu, Kara boyunlu Batağan, Poyraz Kuşu, Kılıçgaga, Gülen Sumru, Kocagöz, Sarıbacaklı, Akkanatlı, Bağırtlak, Boz Dalağan, Akdeniz Martısı ve Toy kuşları Tuz Gölü Havzası'nda tespit edilmiştir. Atakol 1994, 91.

[1463] Yakar 2007, 198.

Konya Havzası'ndaki alüvyonsal değişiklikleri aşağı yukarı yansıtan Aksaray ve çevresinde başlıca altı oluşum evresi gözlemlenmiştir; İlk alüvyon yelpazelerinin oluşmaya başladığı I.Evre (M.Ö. 5000 ve öncesi), II. Evre (M.Ö.5000-4000), III.Evre (M.Ö.3000-2800), IV.Evre (M.Ö.1300), V.Evre (M.Ö.600-100) ve günümüzdekine benzer bir görünüme kavuşmağa başladığı VI.Evre (Roma-Bizans Dönemleri). Yakar 2007, 198.

[1464] Uzunluğu 200 km.'yi aşan ve Bozkır'dan inen dereyi de aldıktan sonra büyük bir çay olma özelliğine kavuşan Çarşamba Çayı ve yağışlı mevsimlerde çevre dağlardan inen sular, Beyşehir ve Suğla Gölleri'nde toplanarak tüm Konya Ovası'nı sulamaya elverişli hale gelir. Çumra Ovası'ndan Konya dışına uzanan ana sulama kanalları ve bunların pek çok kolları ile Çarşamba Çayı, Konya Ovası'nda sulamanın yapılmadığı kış mevsiminde Hotamış Bataklığı'nı besleyecek şekilde kuzeydoğuya uzanır. Bu mevsimlerde bir göl görünümüne kavuşan Hotamış Bataklığı, 60 km.^{2}'lik bir alana yayılırken yaz aylarında ise kuruyacak bir hale gelir. İzbırak 2001, 149.

[1465] İzbırak 2001, 52.

İç Anadolu'nun Konya-Tuz Gölü-Afyon arasındaki geniş bölümünde karstik şekillerden obruk adı verilen doğal derin kuyular ile kalkerler arasından fışkıran büyük kaynaklar, "dolin" denilen büyük çanaklar, bu yolla oluşmuş "düden gölü" denilen göller, "in" adı verilen mağaralar ve dik yamaçlı boğazlar bulunmaktadır. İç Anadolu'nun ve Akşehir ile Konya'dan Karaman, Ereğli ve Ulukışla'ya kadar olan bölümün güneyini çeviren yüksek yerlerde karstik topografya hakimdir. İç Anadolu'nun Ora ve Yukarı Kızılırmak bölümlerinde ise, kolay eriyebilen taşlardan jips (alçıtaşı) tabakalarının bulunduğu "jips seri" adı verilen kalın tabakalar dizisinin uzandığı geniş alanlarda (Sivas çevresinden Ankara'ya kadar olan yerlerde) oluşmuş karstik şekiller geniş şekilde yer alır[1466].

Maden suları ve kaplıca suları bakımından oldukça zengin olan İç Anadolu Bölgesi'nde bu kaynakların bulunması, jeolojik yapı ve arazi oluşumu ile ilgilidir. Bölgedeki çok sayıda sıcak su ve maden suyu kaynaklarının oluşumu Neojen ile Kuatener volkanizma hareketleri ile ilgilidir[1467].

Ekilebilir geniş alanlara rağmen İç Anadolu platosu tarihi boyunca genellikle düşük nüfus yoğunluğu göstermiştir. Özellikle orta ortanın güneyindeki bölgelerde ortaya çıkan yarı kuraklık ve tuzluluk problemleri, doğal olarak çiftçilere pek cazip gelmemiş ve muhtemelen daha verimli çiftçilik yapabilmek amacıyla tarım köylerinin dağılmasına yol açmıştır. Geçmişten günümüze değin İç Anadolu'da yaşayan toplulukların ekonomik faaliyetleri, çobanlıkla tarım arasında değişikliğe uğramıştır. Kırsal yerleşme yoğunluğundaki değişmeler İç Anadolu ve özellikle Konya Ovası'nın tarihinde belgelenmiştir. Ekonomik ve politik istikrar dönemlerinde tarım köyleri bu ovanın oldukça kurak kısımlarına kadar yayılmıştır. Ancak bu koşullar bozulduğunda, çiftçi toplulukları genellikle daha iyi güvenlik sağlayan dağlara doğru çekilmiş ve bu durum köylerin toplam sayısında azalmasına yol açmıştır[1468].

[1466] İzbırak 2001, 70.

[1467] Bölgede Ankara ilinde; Ayaş, Karakaya, Haymana, Kızılcahamam, Kapullu, Sey Kokarköy, Nallıhan, Çankırı'da; Çerkeş, Cavundur, Eskipazar, Ilgaz, Konya'da; Doğanbeyli, Kaşaklı, Köşk, Ilgın, Seydişehir, Görülmezköy, Ekşisu, Ilıcapınar ve Sinehadi, Niğde'de; Çiftehan, Kocapınar, Ziğa, Kemerhisar, Ferhenk, Azak, Hort, Sinası, Kayseri'de; Boğazköprü, Saz, Yazır, Üzengin, Yeşilhisar, Tekgöz, Bayramhacı, Nevşehir'de; Deliklikaya, Karakaya, Kızıltepe, Çorak, Sarıkaya, Kırşehir'de; Karakurt, Terme, Bulamaçlı, Yozgat'ta; Sarıkaya, Terzili, Sorgun ve Çorum'da Mecitözü içme ve kaplıca suları en tanınmış olanlarıdır. İzbırak 2001, 211, 224-227.

[1468] Geçmişte merkezi hükümetin güvenliği sağlayamaması ya da sulama ağları ya da yollar inşa etmemesi nedeniyle köy topluluklarının tepki gösterdiği açıktır. Roma, Yunan ve XV.-XVI. yüzyıl

Ankara'nın Çubuk ilçesinin dağ köylerinde yaşayan Türkmenler, geçen yüzyılın başlarına kadar yörenin en iyi otlaklarına sahip yaylası olan Aydos'ta kıl çadırlar içinde yaşarlarken, Cumhuriyet Dönemi'nden sonra daha alçaklardaki ovalara inerek, alt katlarında hayvanların barındığı iki katlı kerpiç evlere sahip olmuşlardır. Buna karşın yörenin yüksek kesimlerindeki dağ yamaçlarında yaşayan Alevi Türkmen toplulukları ise sahip oldukları köyleri terk etmeyerek küçükbaş hayvancılık ile uğraşmayı sürdürmüşlerdir[1469].

İç Anadolu'da karma tarım yapan toplulukların sürekli köyleri genellikle 1100/1200 m.'yi aşan irtifalarda yer alır. Kışların soğuk, yazların ise sıcak ve kurak geçmesi nedeniyle, yerel mimari bölge şartlarına uyum sağlamıştır. Sıcak İç Anadolu yazlarında hazırlanan kerpiç, kırsal mimarinin başlıca yapı malzemesidir. Ancak çoğu diğer bölgede de olduğu gibi, kerpiç tuğla, taş ve keresteyle beraber çeşitli kombinasyonlar halinde kullanılır[1470]. Özellikle taş temelli iki katlı evlerde, harç kullanılmaksızın kerpiçle doldurulan "hımış" üzerine ahşap duvar inşa etme tekniği kullanılır. Sonradan bütün duvar kille sıvanır ve kireçle beyaza boyanır[1471].

Osmanlı idaresi altında, tarım ekonomisinin teşvik edilmesinin İç Anadolu'daki tarım köylerinin sayısında önemli bir artışa neden olması da bu gerçeği doğrulamaktadır. Konya Ovası, Roma Dönemi'nde yoğun bir şekilde tarımcı topluluklar tarafından iskan edilmiştir. Bu dönemde inşa edilen sulama ağları Bizans ve Selçuklu Dönemleri'nde yerli çiftçiler tarafından kullanılmaya devam etmiştir. Ancak Selçuklu ve Osmanlı Dönemleri'nin politik çalkantıları, Konya Ovası'nın tarım potansiyelini kötü yönde etkilemiştir. Ardından bölgeyi yarı göçebe Türkmen aşiretleri ve onların davar sürüleri işgal etmiş ve yerleşik topluluklar, batı ve güneydeki Toros Dağları kuşağının daha iyi sulanan ve daha korunaklı vadilerine yerleşmişlerdir. Yakar 2007, 201.

[1469] Eski adı Çubukabat olan ve Ankara'nın 43 km. kuzeydoğusunda bulunan Çubuk ilçesi, 1402 yılında Ankara Savaşı'nın yapıldığı Çubuk Ovası'nda bulunmaktadır. Araştırmanın yapıldığı 1947 yılında ilçenin 81 adet köyü vardır. Bunlardan Camili, Çöte, Kapaklı, Akkuzulu, Kuzulu, Çavundur, Kuyucak, Kuyumcu, Peçenek, Karasarı, Mahmutoğlan gibi Türkmen olanlarının yanında, Dedeler, Karadana, Akbayır, Uzunlar, Saraycık, Ahırköy, Nusretler, Okçular, Küçükali, İmamhüseyin, Uluağaç, Yaylak, Kışlacık gibi Alevi köyleri bulunmaktadır. Yalgın 2003, 234-235.

Yalgın, çalışmasında Çubuk ilçesinin civar köylerinde tespit ettiği evler hakkında bilgi verirken, evlerin yapı, malzeme ve plan olarak tün İç Anadolu kırsalında görünenlerden farklı olmadığı ancak, buradaki evlerin ocaklarının sahip olduğu bacaların çeşitlilik gösterdiği üzerinde durmuştur. Tespit ettiği baca tipleri arasında ahşap, kerpiç, toprak ve sepet bacalar bulunmaktadır. Yalgın 2003, 238.

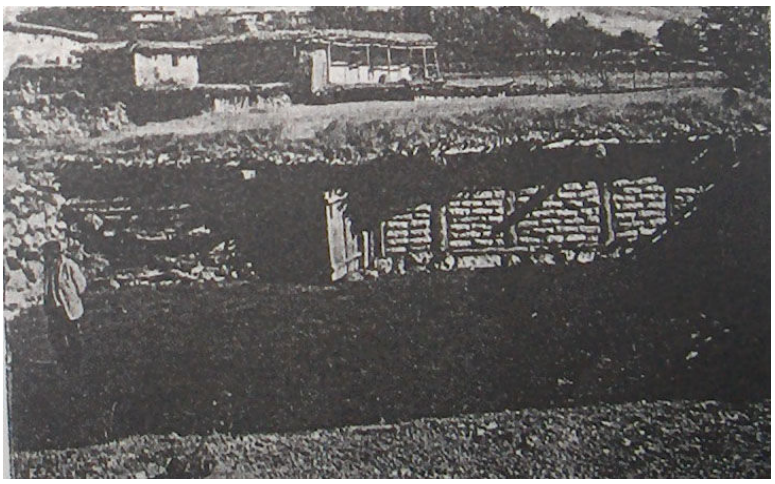
[1470] Tek bir çeşit yapı malzemesi kullanılarak inşa edilen meskenlerin yayılım alanı ülkemiz açısından oldukça dardır ve var olanlar da geçmişteki mesken özelliklerini yansıtırlar. Günümüzde ise kırsal kesimlerde görülen bu teknik özelliğini kaybetmektedir. Bir tek yapı malzemesi kullanılarak inşa edilen meskenlerin ortak özelliği, genellikle ilkel bir tekniğe sahip olmalarıdır. Bunun nedenleri arasında bilgi ve gelenekler önemli bir yer tutarken aynı zamanda kendi dışındaki kültürlerle olan etkileşimin olmaması yer alır. Tunçdilek 1967, 40.

[1471] Yakar 2007, 203.

İç Anadolu'nun etnografik açıdan iyi incelenmiş olan Ankara'nın Kızılcahamam ilçesine başlı Teve Köyü'nde evler, iki yılda bir kez, yaz aylarından bağ ve bahçe işlerinin olmadığı bir günde, "ak toprak"la badana yapılır. Köy yakınlarından eşekler sırtında getirilen "ak toprak", önce dövülerek küçültülür, sonrasında eleklerden geçirilerek suyla ıslatılır ve süpürge ya da paçavra ile duvara

Resim 234. Altında hayvanların barındığı bir ev, Balaman 1982, 139.

Resim 235. Ana yapı malzemesi kerpiç olan, ancak dışı sıvanmamış bir ev, Balaman 1982, 139.

Ekonomisinin ağırlığı tahıl tarımına dayanan İç Anadolu kırsalında bulunan bir ailenin evi, yemek ve oturma odası, diğeri yatma odası olmak üzere iki bölümden oluşur. Sahip olduğu küçük ölçekli tarım arazisinden elde ettiği tahılını ve tohumluğunu çoğu zaman yattığı odanın bir tarafına koyar. Geliri topluluğun asgari tutarından düşük olan yoksul bir çiftçi evi, gerektiği şekillerde eklentilere sahip değildir. Ancak topraklarını genişleten ve yıllık tahıl ürününü arttıran ailelerde ev, ailede bulunan kişilerin sayısına göre artarken, ihtiyaçlar doğrultusunda da yeni eklentiler yapılmaktadır. Bu eklentiler arasında, evin hemen bitişiğinde ya da hemen

---

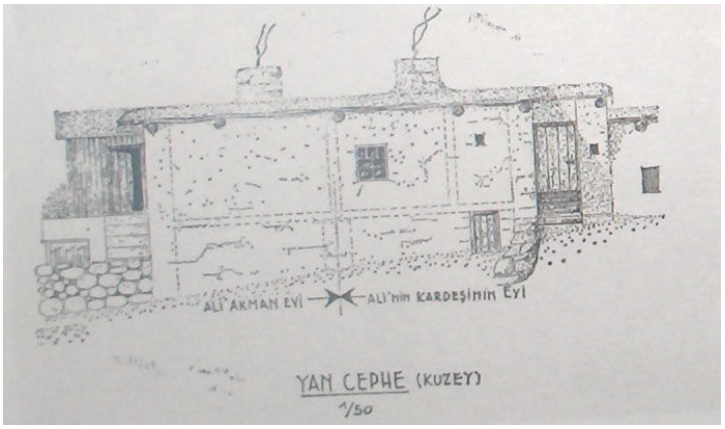
sürülerek kuruması beklenir. Kireçten pek farkı olmayan bu uygulamanın olumsuz tarafı, içerisine tuz katılmasına karşın, kolayca boyasının çıkmasıdır. Balaman 1982, 59.

önünde inşa edilen ambarlara, hasattan elde edilen tarım ürünleri konulur. İç Anadolu'da ve bölgenin en kurak bölümlerinde toprağın içine açılan ambarlar, kenar bölümlerde yerini sağlam tahtadan yapılmış olan ambarlara bırakır[1472]. Bölge kırsalındaki ailelerin ekonomik bir faaliyet olarak tarım ve hayvancılıktan beklentilerinin eşit miktarda olması durumunda, yardımcı unsur olarak var olan ambarlara, samanlıklar da eklenerek, iki yapı birbirlerini destekler. Ailenin ekonomik fonksiyonunu genişletmesine bağlı olarak, ana yapıya süt ürünlerinin üretimi için bir bölüm eklenirken, hayvanların korunması için bir ahır ya da ağıla ihtiyaç duyulur (Resim 234). Üretilen maddeleri taşımada kullanılan araçların ve tarım araçlarının saklandığı bir çeşit depo görevi üstlenen bölümler ise ekonomik bakımdan varlıklı ailelerin başvurduğu yardımcı yapılar arasında yer alır. Tüm bunlara ek olarak kışların sert geçtiği bölge şartlarında yakacakların stoklandığı bir bölüm ile yardımcı gelir kaynağı olan kümes hayvanlarının barındığı yapılar ise bölge kırsalının vazgeçilmez mimari unsurlarındandır[1473]. Yerel mimarideki kalite, büyüklük ve yapı malzemelerinde gözlemlenen farklılıkların tümü sosyo ekonomik ve bir dereceye kadar etnik farklılıkları yansıtmaktadır (Resim 235; Resim 236; Resim 237).

Resim 236. İç Anadolu'nun tipik köy evinin ön cepheden görünümünün çizimi, Balaman 1982, 124.

[1472] Tunçdilek 1967, 83.
[1473] Tunçdilek 1967, 85.

Resim 237. Aynı evin yan cepheden görünümünün çizimi, Balaman 1982, 124.

Anadolu'da geçim seviyesinin altındaki üretimin en iyi örneklerini etnografik çalışmalarda bulmak mümkündür. Ankara'nın yaklaşık 60 km. kuzeyinde bulunan Kızılcahamam yakınındaki Karabayır Tepeleri'nde (1270 m.) yer alan Teve Köyü, kırsal bir topluluğun ekonomik faaliyetlerini gözler önüne sermektedir. 1970'li yılların başında 102 hanede yaşayan ve 554 kişiden oluşan, yörenin en büyük köyü olma özelliğinde Teve Köyü'nün önemi, uzun bir tarihi geçmişinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde Horasanlı Duman Ağa'nın oğlu olan Durasan Bey adında bir ileri gelen, başlangıçta on haneli olan bu köyü tımar olarak almış ve köyün Ağcakavak olan adını da Beyköy olarak değiştirmiştir. Her birinin değişik boy ve aşiretlere mensup olduğu 5-10'ar haneden oluşan Ortaköy, Hacıköy, Verana ve Omurlar gibi çevresinde bulunan küçük köy toplulukları sürekli olarak eşkıyalar tarafından saldırıya uğradıklarından kendi köylerini terk ederek Beyköy'e yerleşmiş ve Durasan Bey'in ağalığını kabul etmişlerdir. Uzun tarihi boyunca köyün adı birkaç kez daha değişmiş, yine Osmanlı Dönemi'nde köye bir tekke açıldığından köyün adı Tekke olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla birlikte köy toprakları ve gelirleri de vakıf arazisine devredilmiştir[1474].

Teve Köyü'nü çevreleyen tarlalar 25 cm.'yi aşmayan ince bir kireçli toprak tabakasıyla kaplıdır ve köyde toprak sahibi olmayan aile yoktur. Her ailenin çevrede bulunan ağaçları keserek edindiği bir açması ayrıca bulunmaktadır. Taşlık ve tarıma

[1474] Balaman 1982, 28-29.

elverişli olmayan bu alanlarda tahıl üretiminden çok yaban armudu yetiştirmeye elverişlidir[1475].

Teve Köyü'nde görüldüğü gibi İç Anadolu'nun orta platosunda görülen verimsiz toprak türü, yoğun tarımı imkansız hale getirirken, tarımda görülen bu ekonomik dengesizlik hayvan yetiştiriciliği ve meyvecilik ile dengelenmiştir[1476]. Köyde yetiştirilen hayvan türleri arasında ilk sırayı küçükbaş hayvanlardan koyun ve keçi tutarken, bunları sığır, at ve eşek gibi hayvan türleri izler. Teve'de en az 80, en çok 500 koyunluk sekiz adet koyun sürüsü, iki yüz başlık sığır sürüsü bulunmaktadır. Hayvancılıkla uğraşan aileler arasında önemli denilebilecek derecede koyun sayısı bakımından farklar vardır. Hiç koyunu olmayan 21 haneye karşılık, 190 baş koyuna sahip olan bir aile bulunmaktadır[1477]. Kendi ve sahip olduğu hayvanların ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan tarım faaliyetleri, buğday, arpa, mercimek, nohut, burçak ve fiğ yetiştirilmek üzere gerçekleştirilir. Kışın bol karlı, ilkbaharda da yağışlı geçtiği köyün ikliminde, keven, kekik gibi hayvanların yediği bitki türleriyle, madımak, hardal, övelek, pancar, mantar gibi çiğ ya da pişirilerek insanlar tarafından yenilen bitki türleri yetişmektedir[1478] (Resim 238; Resim 239).

Teve'de 1970'lerde yapılan nüfus sayımına göre 245'i erkek, 299'u kadın toplam 554 kişiden oluşan köyde sadece 5 kadın, 2 erkek olmak üzere toplam 7 kişinin 75 yaşın üzerinde olduğu belirtilmiştir. Köy haricinde çalışanlar ve köyde yaşamayanlar dışarıda tutulursa, her hanede ortalama 5,5 kişi yaşadığı anlaşılmaktadır. Araştırma öncesindeki 20-30 yıl içinde doğal bir afet

---

[1475] Balaman 1982, 35.

[1476] Teveliler'in tarım alanlarındaki çalışmalarında kendi kendine yeterli olmanın ötesinde hiçbir kaygıları yoktur. Köylülerin tarımsal faaliyetlerden güttüğü amaç, sahip olduğu hayvanların kışlık ihtiyaçlarını üretmek, artanını da kendi ihtiyaçlarına ayırmaktır. Köyde yaptığı tarımsal üretimden elde ettiği fazla tahılı satan aile hiç görülmediği halde, bazı ihtiyaçlarını dışarıdan sağlayanların sayısı da oldukça çoktur. Balaban 1982, 43.

Köyde en önemli ekonomik uğraşlardan biri olan meyvecilik, köyün çevresinde bulunan dağların adeta parsellenmesine neden olmuştur. Dağda meyve ağacı olmayan köylü sayısı çok azdır. Bu ağaçların bakımı ve korunması sahipleri olan köylüler tarafından gerçekleştirilir. Yetiştirilen armut, elma, kiraz, vişne ağaçlarından mevsiminde toplanan meyveler, eşek, katır gibi yük hayvanlarının sırtlarında ovaya indirilir ve Ankara ili başta olmak üzere çevre kasaba pazarlarında satışa sunulduğu gibi köye gelen kabzımallara satılır. Balaman 1982, 45-46.

Teve'de aile ekonomisini desteklemek amacıyla kümes hayvancılığı da yapılmaktadır. Bununla birlikte geleneksel yöntemlerle yapılan arıcılık faaliyeti ile uğraşan 30 hanenin 90 kovan bal arısı bulunmaktadır. Balaman 1982, 50.

[1477] Balaman 1982, 39-42.

[1478] Balaman 1982, 43.

yaşanmamasına rağmen, son on yılda köylülerin sayısında bir artış olmadığı gözlenmektedir[1479].

Resim 238. Kışlık yiyeceklerin hazırlanmasında Anadolu'nun kırsal kesiminin sıklıkla kullandığı dibek, genellikle kadınlar tarafından işletilirken, bazı durumlarda erkekler de bu işte çalışırlar, Balaman 1982, 123.

Resim 239. Teve Köyü'nde bir kadının el değirmeni ile bulgur çekmesi, Balaman 1982, 141.

[1479] Balaman 1982, 27.

Anadolu'da ancak XX.yüzyılın ikinci yarısından sonra tam bir gelişme gösteren tarım modernizasyonu sayesinde az nüfuslu kırsal alanın tarım köyleri, sahip oldukları topraklarının % 25'inden fazlasından yararlanabilmişlerdir. Buna örnek, 1940'ların ortalarında yerleşmenin de dahil olduğu yaklaşık 100.000 dönümlük bir toprağa sahip olan Ankara iline bağlı Hasanoğlu Köyü gösterilebilir. Bu alanın yarısının çiftçilik ve buna bağlı faaliyetlere ayrılmış olmasına rağmen, sadece 25.000 dönümü ekilebilmiştir. Teorik olarak köydeki her ailenin yaklaşık 70 dönümlük tarlası olduğu düşünülürse, bunun sadece 20 dönümü ekilmiş ve 20 dönümlük kısmı da nadasa bırakılmıştır. Karasal bir iklime sahip İç Anadolu'da toprak, ekimden önce güz ve bahar yağmurlarından sonra büyüyen yabani otların temizlenmesi ve toprağın havalandırılması için birkaç defa sabanlarla sürülür. Bazı kırsal kesimlerde çiftçiler ahşap saban kullanırken tohumları da elle ekmektedirler. Ahşap saban kullanan bir çiftçi, bir çift öküz yardımı ile günde 1,5-2 dönümlük, yorgun hayvanları ise üçüncü bir hayvanla değiştirmesi halinde ise biraz daha fazla bir toprağı sürebilmektedir. Tahıl ürünleri genellikle Ekim ayında ekilirken, güz yağmurlarının yetersiz kaldığı bazı durumlarda bahara kadar beklenebilir. İç Anadolu Bölgesi'nde bulunan platoların kışları % 60'ının karlar altında kalması ve tohumların da gelişememesi nedeniyle, bu erteleme üründe büyük ölçüde değişikliğe neden olmaz. Bölgede tarımı yapılan baklagiller ise baharda ya da yaz aylarının başlarında ekilir[1480].

[1480] Yakar 2007, 203-204.

IV.D.2. Çatalhöyük'te (Çumra-Konya) [1481] Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar

Çatalhöyük kazılarının başladığı 1960'lı yıllarının başından itibaren -uzun bir aranın sonunda kazıların tekrar başladığı 1993 yılından sonra özellikle- çalışmalar ilerledikçe, birçoğu arkeolojinin genelgeçer soruları olan beslenme alışkanlıkları, gömü gelenekleri veya belirli maddi kültür verileri ile ilgili çalışmaların yanı sıra, arkeoloji disiplini için yeni olan Çatalhöyük'ün bugünkü ilgili kurumlar (yerel köy halkı ve yerel yetkililer) için yeri ve öneminin anlaşılması veya höyüğe yaklaşımları belirleyecek olan bir "yansıtıcı metodoloji"nin geliştirilmesi yönündeki bilinçli çaba gibi birçok araştırma konusundan oluşan karmaşık bir ağ düzenli olarak örülegeldi. Özünde Çatalhöyük, yüzey araştırması, kazı, analiz ve yorum ile fikirlerin üretildiği, incelendiği, denendiği ve tartışıldığı bir laboratuvar haline gelmiştir[1482].

Konumu: Çatalhöyük, deniz seviyesinden yaklaşık 1000 m. yükseklikte bulunan Anadolu platosunda, Konya'nın 60 km. güneydoğusunda yer alır. 21 m. yüksekliğindeki ve 13,5 hektarlık bir alanı kaplayan höyüğün hemen yakınından geçen Çarşamba Çayı, Toros Dağları'ndaki Beyşehir Gölü'nden doğar ve Çumra yakınlarında Konya Ovası'na ulaşıp Çatalhöyük'ün ötesine geçer. Adını kuzey ucundaki çatallanan yoldan alan bir çift büyük höyükten oluşan Çatalhöyük, Küçükköy'ün yaklaşık 1,5 km. güneyinde Çarşamba Çayı'nın eski bir kolu üzerinde kurulmuştur[1483].

Tarihçesi: Çatalhöyük'ün tespiti, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün 1951 yılında Konya Ovası'nda başlattığı yüzey araştırmaları ile ilgilidir. 1951 yılından önce, sistematik olarak R.O.Arık'ın haricince hiç araştırılmayan ova, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün 1952 yılında devam ettirdiği çalışmalarla yeri belirlenmesine rağmen resmen keşfedilememiştir[1484]. 1958 yılında A, Hall, D.French ve J.Mellaart'ın bölgede yürüttüğü çalışmalar sonucunda keşfedilen Çatalhöyük'te kazı çalışmaları,

---

[1481] Kazıların büyük bir bölümü Neolitik Çağlara tarihlenen Doğu Höyüğü'nde yapılmışsa da Doğu Höyüğü'nün devamındaki yerli halkın Küçük Höyük olarak adlandırdığı Batı Höyüğü de Kalkolitik ve Tunç Çağları'nı içeren iki tabaka kazılmıştır. Hodder 2006a, 14.
Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde kullandığımız Çatalhöyük kelimesi, üzerinde çalıştığımız Neolitik Çağ Doğu Höyüğü'nü ifade etmektedir.

[1482] Matthews 2001, 229-230.

[1483] Mellaart 2003, 9; Hodder 2006a, 7; http://www.catalhoyuk.com/visitors/getting_there.html. 15.05.2009.

[1484] Mellaart 2003, 9.

J.Mellaart başkanlığında 1961 yılında başlatılmış ve 1965 yılına kadar devam ettirilmiştir[1485]. Çatalhöyük'ün keşfinden sonra arkeoloji dünyası, Verimli Hilal olarak adlandırılan bölgenin -Doğu Akdeniz'den Türkiye'nin güneydoğusuna ve Suriye'nin kuzeyine, oradan da İran'ın kuzeyine uzanan topraklar- dışında Anadolu platosunda da ilk tarım yerleşmelerinin, ilk köylerin ve kentlerin varlığı benimsenmiştir[1486]. 1965 yılında kazı çalışmalarının durmasından sonra tekrar 1993 yılında başlayacak olan uzun süre içinde Çatalhöyük'te araştırmalar yapılamamıştır. 1993 yılında tekrar başlatılan Çatalhöyük kazıları, bu tarihten günümüze kadar olan süreçte de Cambridge Üniversitesi'nden I.Hodder başkanlığında, İngiltere, Türkiye, Polonya, Yunanistan ve Amerika Birleşik Devletleri gibi birçok ülkeden katılan araştırmacıların yürüttüğü, uluslararası bir kazı niteliğine kavuşmuştur[1487].

Tabakalanma: 13,5 hektarlık bir alanı kaplayan Çatalhöyük yerleşmesinde, Mellaart yönetimindeki kazılarda, yukarıdan aşağıya 0 ve XII olmak üzere 14 yapı katı saptanmıştır. Bunlardan VI. yapı katı, VIA ve VI B diye ikiye ayrılır. Mellaart'ın yapmış olduğu kazılarda ana toprağa inilememiştir[1488]. 1993 yılından sonra Hodder'ın höyükte gerçekleştirdiği kazılardaki bilgilere göre höyük, Romen rakamı ile 18 tabakaya ayrılmıştır. Çatalhöyük'te başlayan ve uzun bir süre ara verildikten sonra tekrar devam eden çalışmalar sonucunda, yerleşimin M.Ö. 7400 ile M.Ö. 6000 yılları arasında, 1400 yıl süreyle iskan edildiği anlaşılmıştır[1489].

1960'lı yıllardan günümüze kadar geçen süreçte Anadolu Neolitiği hakkında çeşitli bölgelerde yapılan çalışmalara dayanarak, birçok bilgi değişmiş ve bazı yönleriyle diğerlerine bakarak Çatalhöyük'ün o kadar olağan dışı bir yerleşim yeri olmadığı görülebilir. Tarih olarak, Doğu ve Orta Anadolu ile Doğu Akdeniz'de daha erken birçok köy ve kent tipi yerleşimlerin varlığı ve bunların da bazılarının en az Çatalhöyük kadar büyük, hatta daha da büyük olduğu da söylenebilir. Ayrıca bitkilerin tarıma alınmasının, koyun ve keçilerin evcilleştirilmesinin söz konusu bölgelerde, Çatalhöyük'ten binlerce yıl önce başlamış olduğu da bilinmektedir. Tüm

[1485] Mellaart 2003, 12.
[1486] Hodder 2006a, 14.
[1487] Hodder 2006b, 16.
[1488] Mellaart 2003, 33-35.
[1489]Çatalhöyük, gerek Doğu Akdeniz arkeolojisine özgü terminolojide gerekse Orta Anadolu'ya özgü terminolojide, nasıl ele alında da Çanak Çömleksiz ya da Akeramik Neolitik evrelerin sonlarında ama genellikle Çanak Çömlekli ya da Keramik Neolitik dönemleri boyunca varlığını sürdürdüğü kabul edilmektedir. Hodder 2006, 20.

bunlara karşın, Çatalhöyük'ü benzerlerinden ayıran çok özel bazı yönler, onu benzerlerinden farklılaştırmaktadır[1490].

Öncelikle Çatalhöyük kazılarında ele geçen maddi kalıntıların zenginliği, Neolitik Çağ yerleşmeleri arasında eşsiz olduğu belirtilmelidir. Bir köy değil, bir kasaba hatta kent olan Çatalhöyük (Çumra-Konya)[1491], bulguları açısından değerlendirildiğinde bir metropol niteliği taşır. Höyüğün zenginliği, çağdaşı olan pek çoğunun ulamayacağı obsidyen aynalar, tören hançerleri ve ufak madeni süs eşyaları gibi lüks karşılanabilecek buluntularla ortadadır. Bunun yanında bakır ve kurşunun ergitilip, küçük aletlerin üretiminde kullanılmış olması, Anadolu platosunda madenciliğin başlangıç tarihini daha erken tarihlere çekilmesine neden olmuştur. Yerleşmede bulunan yerel obsidyen ve ithal çakmaktaşına dayanan alet endüstrisi dönemin en seçkin eserlerini ortaya koymuştur. Tahta kaplar, çeşitli ve incelikli, yünlü dokuma endüstrisi son derece gelişkindir. Çatalhöyük'te, sepetlerin ve tahta kapların kullanıldığı Çanak Çömleksiz Dönem'den (PPN), ilk pişmiş kapların kullanıldığı Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e geçiş somut olarak incelenebilmektedir. Bol miktarda kömürleşmiş besin atıkları, yetiştirilen, toplanan veya dağ eteklerinden getirilen ürünlerin çeşitliliği belirleyebilmemizi, M.Ö. 6000'lerde yarımın ulaştığı seviyeyi anlamamızı sağlamaktadır. Ölüler yerleşim alanlarının içine gömüldüğü için, antropolojik incelemeye olanak tanıyan çok sayıda Neolitik gömü hakkında bilgi sahibi olmamız mümkün olmuştur[1492].

[1490] Matthews 1997, 100; Matthews 1998, 50-51; Hodder 2006b, 16; Hodder 2007, 313.

[1491] Mellaart'ın bulguları arasında en göze çarpan, Neolitik Doğu Höyüğü'nün boyutu idi. 13,5 hektarda, son derece yoğun, sıkışık bir yapılaşma vardı. Buna dayanarak, yerleşmedeki nüfus her yerleşim evresi için, 3500 ila 8000 olarak tahmin edilmiştir. 18 yerleşim evresi içinde en yoğun iskan edildiği anlaşılanlar da ise sayı, nüfus sayısı yelpazesinin sonlarına yakın bir yerde olmalıdır. Bu durumda, böyle bir yerleşmeye köy mü, kasaba mı yoksa kent mi denileceği tartışma konusudur. Çatalhöyük, bu modern Batılı tanımlamaların kullanılması ile ilgili çabalar da karmaşıklık yaratmaktadır. Bir yandan yerleşme köy terimini kullanmak için çok fazla büyük görünürken, diğer taraftan kentleşme ile ilişkilendirilen ve yerleşme içinde görülmesi beklenen, işlevlerdeki iç farklılaşmaya dair çok az bulgu barındırmaktadır. Çatalhöyük'te evler, hayvan barınakları ve atık alan yerleri vardır ama yoğun yüzey araştırmalarına karşın, henüz kamu yapılarının, işliklerin (yerleşmenin kıyısındaki kireç yakma alanları hariç), mezarlıkların (insan gömütleri ev içlerinde bulunmaktadır), tören merkezlerinin vb. varlığına dair hiçbir kanıt bulunamamıştır. Hodder 2007, 314.

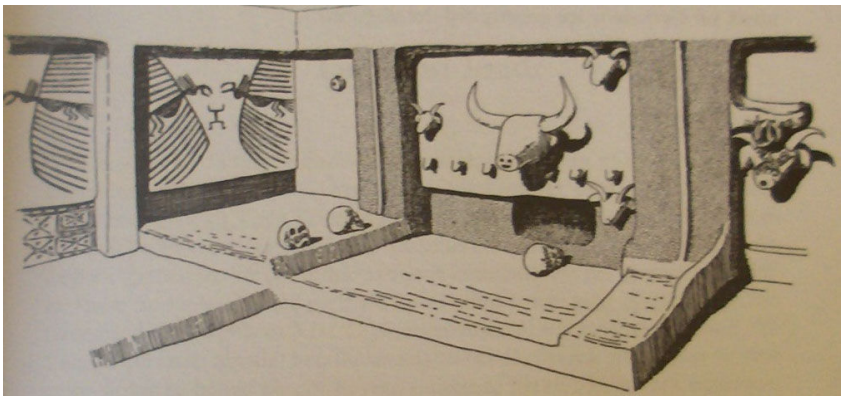
[1492] Mellaart 2003, 5-6.

Resim 240. Mellaart tarafından Tapınak II.1 adı verilen bir binanın buğday ambarında bulunan kil heykelcik, Mellaart bu kil heykelciği "Hayvanlar Hakimesi" olarak tanımlamıştı, (Heykelciğin başı ile sol kolunda tuttuğu hayvan başı orijinal değildir, Hodder 2006a, 160.

Bu görkemli buluntuların yanı sıra, Neolitik Çağ insanlarının din ve inançlarını canlı bir resmini çizen, duvar resimleri[1493], hayvan başları, stilize boğa boynuzları ile bezenmiş kült heykelcikleri ile dolu bir dizi eşsiz kült odası ve tapınak[1494], çok sayı da insan biçimli (Anthropomorphic), hayvan biçimli (zoomorphic) ve şekli tanımlanamayan figürinler ele geçirilmiştir[1495]. (Resim 240) En önemlisi, höyükteki duvar resimlerinin hikaye anlatımındaki bir benzeri günümüze değin ne Anadolu'da ne de Orta Doğu'da yürütülen hiçbir araştırmada rastlanılamamasıdır. Gerçekten Çatalhöyük'ün esas sırrı, günlük hayatın merkezine yerleştirilmiş sanat ile sembolizmin, olgunlaşmış hayal gücünün neden bu zamanda, bu yerleşimde ortaya çıktığı sorusunun cevabında gizlidir[1496] (Resim 241).

[1493] Çatalhöyük'te devam eden kazıların 2008 sezonunda Bina 49'un duvarlarında ve platformların kenarında birçok alanda kırmızı ve siyah boyalı geometrik duvar resimleri bulunmuştur. Hodder tarafından bu resimler bina içinde bulunan gömütlerle ilişkilendirilmiştir. http://www.catalhoyuk.com/downloads/RAPOR_Catalhoyuk_2008.pdf. 15.05.2009.
[1494] Mellaart 2003, 53.
[1495] Meskell-Nakamura 2006b, 109.
[1496] Hodder 2006b, 16.

Resim 241. J.Mellaart'ın "İkinci Akbaba Tapınağı" adını verdiği bir binanın, yine Mellaart tarafından yapılmış rekonstrüksiyonu, Hodder 2006a, 139.

Çatalhöyük toplumunun yapısını her yönüyle anlamak ve karşılaşılan soruların cevabı verebilmek için, geleneksel arkeoloji yöntemlerinin yetersiz kaldığı, geleneksel arkeoloji çalışmaların yanında farklı yöntem ve teknikler ile disiplinlerarası çalışmaların gerekliliği, "süreç sonrası arkeoloji"nin en önemli temsilcisi, I.Hodder tarafından savunulmuştur[1497]. Hodder, Çatalhöyük ile ilgili, "geçmiş önemlidir" ve farklı insanlar tarafından farklı yollarla önemlidir derken, höyükte yürütülen çalışmaları "geçmişin incelenmesi değil, şimdinin incelenmesi" olarak görmüştür. İnsanın düşünce ve eylemlerinin ne denli geçmişe dayanarak yaratıldığı" üzerinde yoğunlaşarak, "geçmişten tamamen ayrı bir şimdi" fikrini sorgulamayı hedeflemiştir. Hodder'a göre, maddesel bütünlük içinde kazanılan ve kısmen maddesel sınırlamaların izin verdiği biçimde ortaya çıkan, geçmişten gelen eserler, "şimdi" hakkında düşünebilmemizi ve "şimdi"yi değiştirmemizi sağlayan bir deneyim zenginliği sunmaktadır[1498].

Çatalhöyük'te bugünkü araştırmalar ve ilgili çalışmaları kapsayan program, başlangıcından itibaren sembolizm ve sanatın doğası ile sosyal açıdan sorgulanan bir ortamda gelişmiştir. Mellaart'ın höyük üzerine yaptığı çalışmalara bakarak Hodder, Çatalhöyük'te görülen duvar resimleri ve kabartmalara yansıyan zengin sembolizm altında yatan kurallı bir sistemin varlığını düşünür. "Anlamı nedir bu sanatın ? ", "bu sanatsal yapıyı oluşturan kimlerdi, bunu nasıl başarmışlardı?" ve "büyüklükle sanat arasındaki ilişki nedir ?" gibi sorular araştırmanın en önemli soruları olarak

[1497] Matthews 2001, 230-231.
[1498] Hodder 2001b, 66; Matthews 2001, 230.

değerlendirebilinir[1499]. Höyükteki karmaşık sembolizmi anlayabilmek için etnografyanın yöntemlerinden biri olan farklı kültürlerdeki benzer olaylarla ilgili karşılaştırmalar yapan Hodder, bunun sakıncalı durumlarından da bahseder. Çatalhöyük'le benzerlikler taşıyan günümüzde yaşayan ya da yakın tarihte yaşamış olan, az gelişmiş toplulukların etnografik verilerinin yorumlanmasının bizlere katkı sağlamasının yanında, bu karşılaştırmalara "tarihöncesi topluluklara giden zamana yolculuk" şeklinde değil de "mekanda yolcuğun, zamana yolculukla benzeşebileceği" şeklinde bakılması gerektiğini düşünür[1500].

Resim 242. 1900'de Amerika'nın güneybatısında Taos yerli köyü. Girişler yan duvarlardan olsa da köyün genel görünümü Çatalhöyük'ün bir bölümü ile karşılaştırılabilir, Hodder 2006a, 26.

Bununla birlikte genel antropolojik anlayışa -daha açıkçası, çok sayıda toplum üzerinde çalışmış ve karşılaştırmalar yapmış, genel kuramlar geliştirmiş antropologların vardıkları sonuçlara- da başvurmak olasıdır. Böyle genelleştirmeleri ele alırken sakıngan olmak ve onları buluntulara özgü veriler bağlamında değerlendirmemek gerekir. Öte yandan derin geçmişle ilgili fikir ve düşünceler uyandırmada önemli oldukları da tartışmasızdır[1501] (Resim 242; Resim 243).

[1499] Hodder 1998, 8.
[1500] Hodder 2006a, 25.
[1501] Hodder 2006a, 29.

Resim 243. Sudan'daki Mesakin Nuba avlusunun içindeki bir evin duvarlarındaki sembolizm, İki boynuza aslı bu testi su el-yüz yıkama ya da su dökünme içindi. Avluların üstü kapalıdır, bunun sonucunda duvar resimleriyle yerleştirmeleri görmek pek kolay olmaz. Duvar resimlerinde ürkütücü varlıkların ve nesnelerin tasvirleri de yer alır, Hodder 2006a, 27.

Çatalhöyük Neolitik yerleşiminin boyutlarını anlamak için çevre köylerde yapılan etnoarkeolojik araştırma ile köylülerin zengin bilgilerin etnoarkeolojik olarak değerlendirilmesi, bölge, yerleşim ve yapılar arasındaki ilişkinin anlamlandırılması amaçlanmıştır. Araştırmaları yapan bilim adamlarının çoğu arkeologdur. Öncelikle çevre köylere düzenlenen turlar, köylülerle konuşma ve birlikte daha fazla zaman geçirme araştırma projesinin ilk hedefleri arasındadır. Projedeki her bir bilim adamı, değişik materyal ve anlamları üzerinde yoğunlaşırken elde edilen bilgilerin alandaki izleri sürülmeye çalışılarak, farklı materyaller arasındaki ilişki kurulmaya çalışılmıştır[1502] (Resim 244).

Çatalhöyük'te etnoarkeoloji, geçmişin dinamiklerini anlamak ve değerlerini ortaya çıkarmak bakımından kaçınılmazdır. Etnoarkeolojik gözlemler ve diyaloglar bilinçli ve bilinçsiz yapılan pratiklerin ayırt edilmesine yardımcı olurken, materyallerin fiziksel boyutlarının incelenmesi, bunların kullanılması ile topluluk için önemi hakkında da bilgiler verir. Diğer yandan, arkeolojide özel bir yere sahip olan, taşlarla yiyecek sağlama teknikleri gibi birçok konu etnografik olarak iyi belgelenen konular arasındadır. Araştırma projesi kapsamındaki kırsal yerleşimlerde,

[1502] Matthews ve diğerleri 2000, 177; Yalman 2003, 180-181.

besinlerin sağlanması, üretimin aşamaları, hasadı ve geleneksel pişirme, depolama teknikleriyle dağıtımı arkeologlara yeni sorular ve bakış açıları kazandırır[1503].

Resim 244 Konya'nın yüksek rakımlı köylerinde yürütülen etnoarkeolojik çalışmalarda evlerin damları geniş bir yelpazeye yayılan faaliyet alanı olarak kullanılmaktadır, Hodder 2006a, 34.

Bu anlamda etnoarkeoloji, arkeolojiye yeni sorular yöneltmede en iyi araç olarak görülmelidir. Böylelikle araştırmada çalışan her bir bilim adamın bilgi düzeyleri, ortaya yeni soruların çıkmasını sağlanmış olur. Çatalhöyük'teki etnoarkeolojik çalışmalar aslında her hangi bir olgudaki tarihsel süreklilik ve bu sürekliliğin ortaya çıkarmasına yönelik çalışma değildir. Diğer bir ifadeyle, Neolitik Çatalhöyük ile şu an yöre kültürleri arasındaki kültürel süreklilikle ilgilenilmemiş, söz konusu kültürler arasındaki paralellikler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son yıllardaki bu bütünsel yaklaşım, insan davranışlarının ve alan kavramının açıklanmasına önemli katkılar sağlarken, bunun sonucunda Çatalhöyük'teki soyut ve teorik sorunların açıklanabilmesi mümkün olacaktır. Tüm bu nedenlerle Konya Ovası'nda ve çevre dağlardaki yerleşimler olan Küçükköy, Türkmen Camili, Hamidiye, Adakale, Emirler, Taşlık ve Binbirkilise Köyleri'nde geniş çapta ve uzun süreli bir etnoarkeoloji çalışması 1995 yılında başlatılmıştır[1504].

Proje kapsamında arazi çalışmalarında bulunan arkeologlar, potansiyel çevrenin ve materyal unsurların belirlenmesi, kullanımı, değişimi ve bunların

[1503] Matthews ve diğerleri 2000, 1186.
[1504] Matthews ve diğerleri 2000, 178-182.

anlamları arasındaki ilişki üzerinde düşünürlerken, yerel topluluğun sos-kültürel aktiviteleri hakkında da bilgi topluyorlar. Konya Havzası'ndaki yerleşimlerin dinamik, sosyal ve çevresel faktörleri ile yerleşimlerin iskanı ve terk edilmesinin anlaşılması için arkeoloji ve etnoarkeoloji çalışmalarında mimarinin ayrı bir yeri olduğunu kabul eden etnoarkeologlar, insan davranışlarının yansıtıldığı yerler olma özelliğindeki bu yapıları, Çatalhöyük'ü anlamamız açısından gerekli olduğunu söylerler. Yapılar içinde ve çevresinde gerçekleştirilen tüm aktiviteler, sosyo-kültürel çevre ile mikro çevre arasındaki ilişkilerin açıklanması için gereklidir. Araştırmanın bu bölümünden sorumlu olan arkeologların beklentileri, yapılar ile yerleşimlerin kullanım alanları ile anlamlarını kavrayabilmek ve bunların insan davranışları üzerindeki etkisini gözlemlemektir[1505].

Oldukça geniş ölçüde yapılan çalışmayla elde edilen etnografik, antropolojik ve hatta felsefi düşünceler derin zaman yolculuğunda varılan yerde karşımıza çıkan "acayiplikleri" ve "öteki" olgusunu anlamamıza yardımcı olacaktır. Sonunda o yerleşim birimini kendi koşullarında anlamaya ve kökten farklılıklarının bizi etkilemesine izin vermeye çalışmamız gerekse de Çatalhöyük'le ilgili düşünce biçimimize katkıda bulunurlar. Örneğin, bizim anladığımız anlamda, şiddetin kökü kendi geleneklerimizde bulunur. Bütün ölümler şiddetle olmadığı gibi Çatalhöyük sanatının büyük bölümünün dayandığı şiddet sahnelerinde, yaban hayvanlarının çoğu da saldırgan görülmeyebilir. Çoğu insan topluluklarını değerlendirirken etnolog ve antropologlar, doğum, büyüme, üreme, yaşlanma ve ölüm gibi doğal süreçlere üstün gelen sosyal yaşamın kalıcı çatısını anlamaya çalışırlar. Şiddet öbür dünyaya geçişin önemli bir parçasıdır Onlara göre şiddet ve sembolik öldürme yeni üyeyi soyundan gelinen atalar gibi sonsuz varlıklara götürerek, doğal süreçlerin ötesine geçirmektedir. Yeni üyenin hayatın başka evresine girdiği kabul töreni; o üyenin sembolik olarak öldürüldüğü kabul törenidir. Bu hayatı terk etmek, kişiye hem kendini hem başkalarını ölümsüz ve doğaüstünü görme olanağı sağlar. Bu nedenle etnografik ve antropolojik verileri, özenle ve eleştirel gözle incelememiz ve varsayımları Çatalhöyük'e uyarlarken dikkatli olmamız gerekir[1506] (Resim 245).

[1505] Hodder 1996, 5; Matthews ve diğerleri 2000, 183-187.
[1506] Hodder 1996, 5; Hodder 2006a, 31-32.

Resim 245. 1960'larda kazı yapılan bir binadaki bu duvar resminde erkek geyiğin etrafı, sakallı gençlerce sarılmıştır. Hayvanın kuyruğunu, dilini, önayaklarını çektiği, onu kışkırttığı ya da rahatsız ettiği anlaşılan küçük insan figürleri, Hodder 2006a, 31.

Anadolu'daki arkeoloji çalışmalarında materyal buluntu çok olmasına rağmen materyal buluntuların anlamlandırılması konusunda sorunlar bulunmaktadır. Çatalhöyük kazılarında geçmişin yorumlanması ve materyal buluntuların o toplumdaki işlevinin açıklanması çabası etnoarkeolojik tekniklerden yararlanılarak, Konya Ovası'nda Türkmen Camili, Hamidiye, Adakale, Emirler ve Binbirkilise ve Küçükköy'de araştırılmaktadır. Bunların arasında şuan için üzerinde en çok yayın yapılmış olanı, 1995 yılında başlayan Küçükköy'le ilgili olanıdır[1507].

Küçükköy'ün diğer bir önemi de ülkemizde son yıllarda sorgulanmaya başlayan arkeoloji ve antropoloji bilimlerinin arasında nasıl bir ilişki olduğuna dair sorular da bu proje kapsamında sorgulanmıştır. Proje çalışanlarına göre, her ne kadar iki bilim dalı da sosyal bilimler sınıfı içinde insanı konu edinse de çalışma, yöntem ve tekniklerinde bir takım ayrılıklar barındırmaktadırlar. Ancak bu ayrılık, iki bilim dalının aynı konu üzerinde çalışmasına engel olarak görülmemelidir. Arkeologların, takım çalışmasına olan yatkınlıkları, dışa dönük oluşları, veri toplamada sergiledikleri başarı, tarihsel bilgilerinin yeterli oluşu ve en önemlisi de materyal kültürle ilgilenmeleri, en belirgin özellikleridir. Antropologların ise sosyal olgular üzerinde yaptıkları yorumlar, toplum içinde birbirleriyle ilişkili olan olaylara hakim olmaları, toplumların yapısı ve kültürleri üzerinde sahip oldukları bilgi birikimleri ile etnoarkeoloji yapılarak toplum içindeki karmaşık ilişki ve materyal kültürle çevresi

[1507] Shankland 1996b, 350; Shankland 2000a, 167.

arasındaki ilişkinin açıklanması sağlanabilir. Bu durum, Küçükköy'deki yaşam ile Çatalhöyük'teki Neolitik yaşamın karşılaştırması anlamına gelmemelidir[1508].

Çatalhöyük'e 1,5 km. uzaklıkta yer alan Küçükköy'de yapılan antropoloji ve etnografya çalışmaları diğer yandan, bir ölçüde Çatalhöyük kazılarına giriş düzeyinde ışık tutmaktadır. Çatalhöyük çevresindeki tarih öncesi höyüklerin folklorik önemi gibi birçok bilginin derlenmesi sağlanmaktadır[1509]. Antropolojinin arkeolojiye sağlayacağı katkı bu anlamda, yaşayan toplumla arkeolojik kayıtların karşılaştırılması şeklinde değil, bütünsel bir bakış açısıyla, bütün toplumun geçmişle olan ilişkisine bakılarak sağlanabilmiştir. Bunu yapmanın en önemli yolu ancak, Küçükköy'deki insanların duygu ve düşüncelerini anlayabilmek, açıklamak şeklinde gerçekleşebilir[1510]. Bu amaç için sosyal antropolojinin ve etnolojinin araştırma tekniklerinden biri olan yaşayarak ve katılarak gözlem yapabilme imkanı sağlanmış, böylelikle sahip oldukları zengin etnografik malzeme toplanmaya çalışılmıştır[1511] (Resim 246).

Küçükköy'de başlatılan uzun süreli etnoarkeolojik çalışmanın amaçlarından biri de Anadolu'da arkeoloji, kültür ve toplum arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Uluslararası bir kazı niteliğindeki Çatalhöyük kazılarının yerel toplum üzerindeki etkileri, alandaki bilginin yerel toplum tarafından nasıl tanımlandığı ve geleneklerin geçmişten günümüze nasıl korunduğu ve taşındığının ortaya çıkarılması da etnoarkeolojik projenin amaçları arasındadır[1512].

Projenin ilk aşamasında köylülerden geçmişe ışık tutmak için çevreyle ilgili bir harita hazırlanması istenmiştir. Onların hazırladıkları haritaya kutsal alanların da işaretlenmesi ve bu şekilde çevrede bulunan kutsal alanların da ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Köylülerin kutsal alan olarak işaretledikleri alanlarda yapılan çalışmalarla, Küçükköy'ün çevresinde yedi küçük höyük daha ortaya çıkarılmış oldu. Onların inanışlarına göre höyükler, ölü ruhlarının dolaştığı alanlar olarak değerlendirilmektedir ve genellikle bazı bireysel farklılıklara rağmen uğursuzluk getirdiklerine inanılır. Aslında bu küçük höyükler köylüler için kendi başına tarihsel bir anlam taşımıyor sadece mezarlık alanları olarak değerlendirildiğinden modern

[1508] Shankland 1999, 23.
[1509] Shankland 1995, 20.
[1510] Shankland 2000a, 167.
[1511] Shankland 1996a, 24-25; Shankland 1999, 24.
[1512] Shankland 2000a, 167-168.

yerleşimler höyüklerin üzerine kurulmamış bunun yerine höyüklerin yakınlarına kurulmuştur[1513]. Araştırmanın başladığı yıllarda köylüler, Perşembe geceleri çevredeki höyüklerin üzerinde yürüme hızında dolaşan küçük ışıklardan bahsetmişlerdir. Aslında bu inanışın tüm Çumra yöresindeki köyler arasındaki halk arasında da yaygın olduğu söylenebilir ve hemen hemen hepsinin höyüklerin ruhlarla ilişkisini açıklayan bir hikayesi bulunmaktadır[1514]. Çatalhöyük'ün, Helenistik Çağ'dan başlayarak Bizans Dönemi'nde de mezarlık alanı olarak kullanılmıştır. Ne var ki, höyükler ile ölüler arasında bağlantı kuran halk kültürü, yerel cemaatlerin inşaat malzemesi elde etmek için höyüklerden toprak ve almalarını engellemiyor. Gerçekten de, yöredeki köy binalarının duvarları höyükten alınmış çömlek parçaları ile kaplıdır[1515].

Resim 246. Çatalhöyük'teki deneysel evin fırınında tezek yakılması, Bogaard-Charles 2006, 74.

Uzun bir aradan sonra 1993 yılında Çatalhöyük'te tekrar başlayan kazılar ve günümüzdeki görünümü ile uluslararası ve disiplinlerarası bir araştırma alanı görünümüne kavuşan Çatalhöyük'teki araştırmaların ana ekseni, duvar resimlerini[1516] ve sembolizmi tüm çevresel, ekonomik ve sosyal kontekstine (ortam-

[1513] Shankland 2000b, 25.
[1514] Shankland 2000a, 171-173.
[1515] Hodder 2001a, 2-4; Hodder 2001b, 73.
[1516] Sir Mortimer Wheeler, Mellaart'ın 1967 yılında yazdığı kitabın önsözünde bu sanatı, "tuhaf ve bazen ürpertici sanatsal nitelik" olarak tanımlamıştır. Ki bu özellikler, "sosyal gelişmenin üst seviyelerinde çarpıcı başarıyı gösteren" bir yerleşme olarak Çatalhöyük'ü çağdaşı olan diğer yerleşimlerden ayırır. Hodder 2007, 313.
Çatalhöyük duvar resimleri, geometrik motiflerin yanı sıra, hayvan avlayan insan gruplarını, etleri dev akbabalar tarafından temizlenen başsız insanları ve büyük olasılıkla volkanik bir patlamayı konu alan

bağlam) oturtmaktır. Merkezdeki sorular; yerleşmenin kökenleri, erken dönemdeki gelişimi, sosyal ve ekonomik organizasyon, toplum içindeki çeşitlilikler, tarımın başlamasının ve artmasının nedenleri, erken çanak çömlek kullanımının sosyal bağlamı, toplumun yaşamındaki zamansal tercihler, ticaret ve bölgedeki diğer yerleşmelerle olan ilişkilerdir[1517]. Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde söz konusu sorulara verilen cevaplar, çok yönlü olarak yürütülen bu projenin verilerinin, başta arkeolojik, etnoarkeolojik, antropolojik, sanatsal, etnobotanik, sosyolojik, kimyasal ve hatta psikolojik değerlendirmeleri dikkate alınarak ve bir bütün olarak ele alınmaya çalışılacaktır.

Çatalhöyük çevresinde göze çarpan arazinin görünümü, büyük ölçüde 25000 yıl önce, Pleistosen Dönemi'nde Konya Ovası'nın bir göl olmasının sonucudur. Bu dönemin sonunda yaklaşık M.Ö.13000-11500'de göl kuruyarak küçük küçük gölcükler haline gelmiştir. Konya Ovası hala soğuk, kuru ve ıssız bir görünüme sahip görünümünü korumuştur. Tarım için elverişli toprak koşullarını oluşturan daha ılık ve yağışlı çevre ancak M.Ö.9500'lerde kendini göstermiştir. Neolitik yerleşme, Çarşamba Çayı'nın alüvyon dolgusunda, zengin ve ıslak bir çevrede kurulmuştur. Güneyde ve doğuda, yaklaşık 40 km. uzaklıkta Karadağ, Karacadağ ve Hasan Dağ dizileri de höyüğü çevrelemekteydi[1518] (Resim 247).

Resim 247. Neolitik Çağ'da bahar taşkınları sırasında Çatalhöyük yerleşmesinin rekonstrüksiyonu, Yerleşme Çarşamba Nehri'nin kıyısında, alüvyon dolgulu, zengin ve sulak bir çevrede kurulmuştur, Farid 2006, 164.

---

sahneler gibi birçok törensel sahneyi de içeren figürlerle büyük bir çeşitlilik gösterir. Matthews 1995, 21.

[1517] Hodder 2006b, 21.

[1518] Farid 2006, 163.

İlk sakinlerin yöreye geldiklerinde yanlarında evcilleştirilmiş koyunu, keçiyi ve köpeği de getirdikleri düşünülmektedir. Zaman içinde sürüler çoğalınca, yerleşim boyunca Çatalhöyük'te günlük yemek için gereken etin çoğunluğunun koyunlardan sağlandığı bilinmektedir[1519]. Yerleşimde yabani hayvanların beslenmeye önemli bir katkı sağladıkları düşünülmezken yabani hayvanların derin, sembolik anlamlar taşıdıkları açıktır[1520] (Resim 248).

Resim 248. Çatalhöyük'teki leopar çiftleri bir çok defa yeniden alçılanarak boyanmıştır, daha çok çiftler halinde görülen leoparlar, Hodder tarafından denge ve ikiliğe verilen önemin göstergesi olarak yorumlanmıştır, 2006a, 153.

Yabani hayvanlar sadece ziyafetlerde tercih edilen yemek olmakla kalmayıp aynı zamanda Çatalhöyük'teki zengin sanatta, neredeyse sadece bu hayvanlar tasvir edilmiştir. Duvar resimleri ve kabartmalar yalnızca yabani sığır değil, yabani eşek, domuz, geyik, etçiller, ayrıca turna ve akbaba çizimleriyle doludur. Buna ilaveten, yabani hayvanların, özellikle Sığırların gövdelerinden alınan parçalar evlerin içlerine, görünecek ve görünmeyecek şekilde yerleştirilmiştir. Sekilere, sütunlara ve sıvalı başlara sığır boynuzları saplanmıştır. Avcılar avladıkları sığır, at ve eşeklerin gövdelerinin tamamını yerleşmeye getirmelerine rağmen, domuz ve geyiklerin

[1519] Kazılarda ele geçirilen iskeletler üzerinde çalışmalarda bulunan fiziki antropologlar, Çatalhöyük insanlarının çok çeşitli yiyeceklerden oluşan bir diyete sahip olduklarını ortaya koymuşlardır. Etin Çatalhöyük insanları tarafından önemli bir besin maddesi olarak kullanılmasının karşısında, diyetlerinin önemli bir bölümünü tarımı yapılan bitkiler oluşturuyordu. Kemik ölçümleri çocukların görece yavaş büyüdüğünü ve yetişkinlerin modern insanlarla karşılaştırıldığında daha kısa boylu olduğu da söylenebilir. Üstelik çok sayıda insanda da diş çürükleri olduğu saptanmıştır. Bazı kafataslarında görülen çukurluklar, demir eksikliğinden kaynaklanan anemiye de işaret etmektedir. Larsen-Wilson 2006, 137-138.

[1520] Cameron 1981, 2vd.

yalnızca başları ve ayaklarını getirmişlerdir. Bu, hayvanların yerleşmeden uzakta yenip, eve yalnızca postunun (baş ve ayaklar ayrılmadan) getirildiği anlamına gelmektedir. Benzer bir uygulamayı ayı ve yabani kedilerde de görmek mümkündür[1521]. Tilki, kurt ve porsuk da kürkleri için kullanılmış fakat yerleşmede gövdelerinin tamamı olduğundan az miktarda yenmiş olabileceği düşünülebilir. Leopar sanatta sıklıkla karşımıza çıkmış olmakla beraber, yerleşmede şu ana kadar tek bir leopar kemiği bulunmuştur (incelenen 650 bin kemik arasında). Bu örnek bir pençedir ve kolye olarak kullanılmak üzere delinmiştir. İçinde bulunduğu insan mezarında, bütün bir iskeletin yanı sıra, sıvalı bir insan kafatası da ele geçirilmiştir. Delinmiş leopar pençesinin alçılanmış kafatası ile mi yoksa kadın iskeleti ile mi ilişkili olduğunu söylemek güçtür. Ayrıca, kolye ucunun alçılı kafatasının sahibi tarafından kullanılmış olması da düşük bir olasılıktır. Hangisi doğru olursa olsun pençeni özel bir anlamla yüklü olduğu açıktır. Bu durumun, yerleşmeye leopar leşinin getirilmesinin hatta avlanmasının tabu sayılmış olabileceği, Hodder tarafından vurgulanmıştır[1522] (Resim 249).

Resim 249. Bina 42'de bir gömütte bulunan delinmiş leopar pençesi, Hodder 2006a, 260.

Memelilere kıyasla yerleşmede kuş kalıntıları sayıca çok az olmakla beraber, ele geçirilen kuş kemiklerinin % 80'i su kuşudur ve bunların çoğunluğunu kaz ve ördek oluşturur. Toy kuşu, karga ve diğer yırtıcı kuş kemikleri de yapılan çalışmalarla ele geçirilmiştir[1523]. Bunun yanında tasvirine rastlanan en yaygın kuş akbabadır. Akbaba kafatası duvarlardaki yerleştirmelerde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Akbabalar bazen insan bacaklı olarak tasvir edilirken, bunların kırma

[1521] Russel 2006, 105-106.
[1522] Hodder 2006a, 47-48, 260.
[1523] Russel 2006, 107.

yaratıklar olduğu varsayılabilir. Akbaba kılığına girmiş insanlar olarak da yorumlanabilir. Diğer yandan turna tüylerinin kostümlerde kullanıldığını gösteren kanıtlar da yapılan çalışmalarda görülmektedir. Bütün bunlar büyük su kuşları ile akbabalara sembolik anlamda önem verildiğini, akbabaların aynı zamanda ölümle ilişkilendirildiğini düşündürür[1524] (Resim 250).

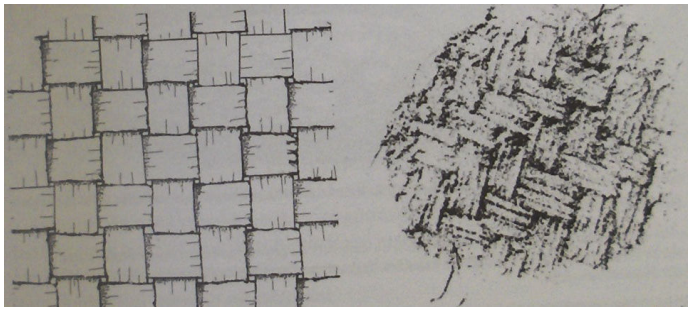
Resim 250. Mellaart, Tapınak VII.8'in kuzey duvarında tespit ettiği bu resmi, akbabaların başsız insan cesetlerine saldırması şeklinde yorumlamıştır, Mellaart 2003, 69.

Çatalhöyük'te yedi yıla yayılan, kapsamlı botanik çalışmaları sonucunda, dört binden fazla bitki örneği tespit edilmiştir[1525]. Yerleşmenin en erken tabakalarında Neolitik insanlar tarafından ekilmiş, tarıma alınmış hububatlar ve baklagiller bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Ekilen ana bitkiler birincil olarak Emmer buğdayı (Triticum dicoccum) ve ekmeklik buğday (Triticum aestivum) ile az miktarda Einkorn (Triticum monococcum) ve Kabuksuz arpadır (Hordeum vulgare). Ekilmiş baklagiller arasında Acı bakla (Vicia ervilia) ve Mercimek (Lens sp.), ayrıca Bezelye (Pisum sativum) ve Nohut (Cicer arietinum) bulunmaktadır. Yabani olarak toplanmış ve kömürleşmiş meyve ve kuruyemiş kalıntıları analizi yapılan tüm botanik örnekleri arasında görülmüştür. Böylece, yerleşmenin iskan tarihinin büyük bölümünde yabani ağaç yiyeceği kaynaklarının ekili bitkilerle birlikte kullanıldığı anlaşılmıştır[1526]. Kazı yapılan alanlarda rastlanan hububat ve sapların yine bu

[1524] Hodder 2006a, 49.
[1525] Örnek alınan alanlar esas olarak iskan tabakalarını, bina dolgularını, çöplük olarak kullanılan dış mekanları, kireç sıva üretimi ve diğer işleme faaliyet mekanlarını kapsamıştır. Evlerin iç mekanları (tabanlar, ocaklar, fırınlar) Çatalhöyük Neolitik sakinleri tarafından çok temiz tutulmuştur. Asouti-Fairbairn 2006, 79.
[1526] Asouti- Fairbairn 2006, 80.

alanlarda ele geçen yanmış tezek parçaları ile birlikte oluşu, hububat ve sapların, tezek yoluyla geldiğini ve yakıldığını düşündürür. Tezek yakıt türünün yerleşmenin erken evrelerinde yaygın olduğu gözlenmektedir[1527]. Yerleşme içinde öncelikle kömürleşmiş koyun/keçi dışkıları yoğunluktadır. Yakıt olarak kullanılan hayvan dışkılarının hem etraftan hem de ağıllardan toplandığı düşünülmektedir. Neolitik Çatalhöyük'te yakıt olarak tezek kullanılması ve aynı alışkanlığın günümüzde Konya Ovası'nda da yaygın olarak devam ettirilmesi etnoarkeolojik bir araştırma konusudur[1528]. Ayrıca Çatalhöyük'te yakıt kullanımında tezeklerin dışında, nehir boylarında yetişen, söğüt, kavak ve meşe türlerinden yararlanılmıştır[1529].

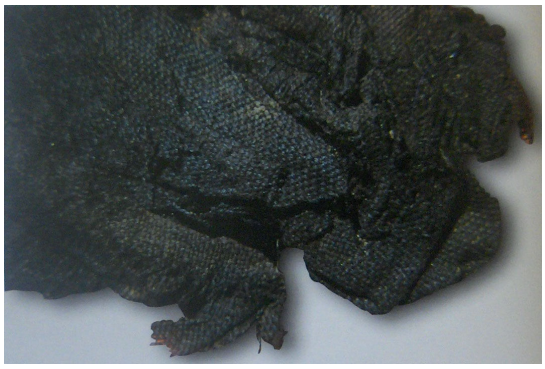
Çatalhöyük'te yiyecek, hayvan yemi ve yakacak olarak kullanılan bitkiler dışında başka amaçlarla kullanılan bitkiler de bulunmaktadır. Bunların arasında çanak çömlek ve kerpiç tuğla yapımı (hububat sapları katkı maddesi olarak kullanılmıştır), sepet örücülüğü ve hasır yaygı dokumacılığı da bulunmaktadır. Fitolit analizlerine göre sepet ve yaygı imalatında kullanılan bitkiler arasında kamışlar, sazlar ve otlar bulunmaktadır[1530]. Kazılardan elde dilen bulgular ışığında, Çatalhöyük sakinlerinin kullandığı birkaç farklı sepetten bahsedilebilir (Resim 251). Bazı binaların zeminlerinin kuzey ve güney kanatlarına sepetler yerleştirilmiş olduğunu gösteren fitolit izleri bulunmaktadır. Ayrıca gençler ve yaşlılar gömülürken farklı türden sepetlerin içine konulduğu da tespit edilmiştir[1531].

Resim 251. Değişik türlerde hasır ve sepet örgüleri, Hodder 2006a, 187.

[1527] Asouti- Fairbairn 2006, 87.
[1528] Bogaard-Charles 2006, 75.
Tezek yakma işlemi , Çatalhöyük'teki deneysel evin fırınlarında bir çok defa gerçekleştirilmiştir. Evi dolduran duman, yerleşmede bulunan Neolitik iskeletlerin göğüs boşluklarını dolduran kurumlu birikimlerin açıklaması olabilir. Bogaard-Charles 2006, 75-76.
[1529] Asouti- Fairbairn 2006, 83-84.
[1530] Asouti- Fairbairn 2006, 87.
[1531] Hodder 2006a, 186.

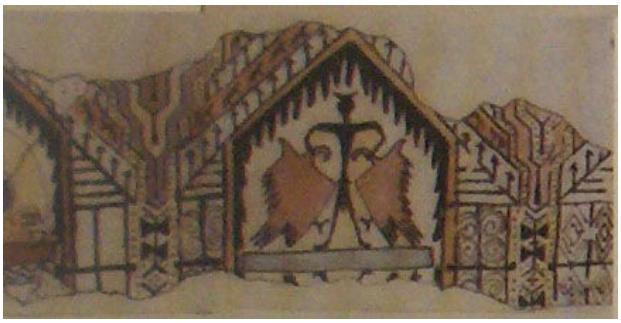
Mellaart'tan itibaren sürdürülen kazı çalışmalarında ele geçen tekstil parçaları, Çatalhöyüklülerin tekstil yapımında yün ve keten kullandığını göstermektedir. Dokumaların hiç birinin kenarı günümüze ulaşmamıştır, ancak bir insan kafatası içinde bulunan büyük bir tek renkli fitilli dokuma parçası hariç. Parçaların çoğunda düz ince bir doku görülmesine karşın bir kısmının, oldukça aralıklı atkıları nedeniyle şal benzeri bir dokuya sahip olduğu gözlenmiştir. Bir kısmında ise karşılaşılan düğümler, balık ağlarını andıran bir doku oluşturmaktadır[1532]. Doğal olarak bu erken tekstil buluntularının boyalı olup olmadığı merak konusudur. Kömürleşmeden dolayı örneklerin hepsi, siyaha yakın koyu kahve renktedir. Ancak Çatalhöyük'ün bulunduğu habitatta bulunan yabani bitkilerden, boya elde edilebileceği günümüzde bu bölgede yaşayan topluluklardan bilinmektedir. Günümüzde Konya yöresinde yaşayan kırsal topluluklar dokumacılıkta, Kızıl kök (Rubai tinctorum) bitkisinden kırmızı rengi, Çivit otundan (Isatis tinctoria) mavi rengi ve Küçük muhabbet çiçeğinden (Reseda luteola) de sarı rengi elde etmede yararlanmaktadırlar[1533]. Çatalhöyük'te dokunmuş kumaşlardan yapılan eşyaların yanı sıra, birçok duvar resminin, heykelciğin ve gömülerde bulunan parçaların gösterdiği gibi hayvan derileri ve postları da giyecek olarak kullanılmıştır[1534] (Resim 252).

Resim 252. Tapınak VI.1'de bulunan sıradışı bir mezarda beyin, kafatasından çıkarılmış ve yerine ince dokunmuş bir kumaş topağı yerleştirilmiştir, Mellaart 2003, 148.

[1532] Mellaart 2003, 171.
[1533] Büken 2003, 79-85.
[1534] Mellaart 2003, 172.

Çatalhöyük dokumalarının kendileri günümüze ulaşmamış olsalar da çizimleri ve yaşayan gelenekleriyle izlerini bugün hala sürülebilmektedir. Çatalhöyük duvar bezemelerindeki figür soyutlamalarına neredeyse özdeş motiflere Anadolu kilimlerinde rastlamak olasıdır. Tipik duvar resimlerinin içerdiği figürler, Anadolu'nun pek çok yöresinde üretilen kilimlerde de yer alır. Bu figürlerden en önemlisi de tahmin edilebileceği gibi Ana tanrıça figürü. Yine leopar ve akbaba figürleri duvar resimlerinde olduğu gibi kilimlerde de Ana tanrıça ile birlikte veya bağımsız olarak kullanılmıştır. Bu noktada bazı duvar resimlerinin kilimlerden etkilenmiş olabileceği akla gelmektedir (Resim 253; Resim 254). Keza çoğu duvar resminde, kilim düğüm düzeninin ve dokuma tekniğinin dayattığı soyutlama üslupları ayırt edilebilmektedir. Hatta bu örneklerin bir kısmı, kontörleriyle bir bütün halinde birer kilim resmi olarak değerlendirilebilir. Neolitik Çatalhöyük'te duvarların kilimlerle kaplanmış olduğu varsayılırsa daha sonraları bu gelenek yerleştikçe kimilerinin duvarlara kilim asmak yerine kilim resmini yaptığı düşünülebilir[1535].

Resim 253. Çatalhöyük duvar resminin renkli kopyaları, Kurtuluş 1995, 24.

Resim 254. Çatalhöyük duvar resimlerine ait benzer unsurlar içeren günümüz Anadolu kiliminden bir örnek, Kurtuluş 1995, 24.

[1535] Kurtuluş 1995, 24.

Çatalhöyük halkının düzenli bir yerleşme kurmak için planlama gerektiğinin bilincinde olduğunu kanıtlamak için, Çatalhöyük'teki herhangi bir yapı katının yerleşim planına göz atmak yeterlidir. Düzen ve planlama, kerpiç boyutları, evlerin standart planları, panolar, girişler, ocak ve fırınların yüksekliği ve hatta odaların büyüklüğü gibi her ayrıntıda egemendir[1536]. Çevre bölgede yapılan yüzey araştırmaları, yerleşmenin belli kaynakları merkezileştirmeye çalışan küçük topluluklardan geliştiğine işaret etmektedir. Zamanla ihtiyaç oluştukça, eski evlerin üstüne yeni evler inşa edilmiştir. Bugüne benzeyen bir biçimde yeni inşaat için temel planı hazırlanmış, bu da eski evin kısmen sökülmesi ve yeni eve sağlam bir temel için doldurulması anlamına geliyordu. Bu şekilde 1400 yıllık bir zaman diliminde yerleşme 21 m. yüksekliğe sahip yapı tabakaları birbiri üzerine yükselmiştir[1537].

Çatalhöyük'te kaç kişinin yaşamış olduğu konusunda varsayımlarda bulunan (belli ölçülerdeki üstü kapalı örtülü alanlarda etnografik olarak kaç kişinin yaşamakta olduğu, her hangi bir dönemde kaç binada oturulduğu v.b.) C. Ceccford, bir dönemdeki yerleşimde oturanların sayısının 3500 ile 8000 arasında olduğunu söylemiştir. Yerleşme katmanlarının çok çeşitli boyutlarda olduğu, dolayısıyla kimi zaman rakamların yükseldiği yönünde güçlü kanıtlar da bulunmaktadır[1538]. Yine de bütününe bakılacak olursa, Çatalhöyük'ün mekansal örgütlenmesi, kentleşme ya da kent olma konusunu gündeme getirebilmek için yeterli derecede gelişkinliği olan bileşik bir yapıya ve farklılaşmalara sahip değildir. Ancak yerleşmenin boyutları düşünülünce, burasını hala köy tanımı içine dahil etmek de güçtür[1539]. Özelikle

---

[1536] Mellaart 2003, 47.

[1537] Farid 2006, 164.

Diğer yanda Neden burası ? sorusuna, G.Childe'ın "vaha teorisi"ne dayanarak geliştirilmiş olan, güç koşulların geçerli olduğu bir ortamda sağ kalmanın en iyi yolunun tek bir noktada yığılma olduğunu, söyleyerek cevap vermek, Çatalhöyük için tatmin edici değildir. Hodder 2006a, 90.

[1538] Hodder 2006a, 95.

[1539] Çağdaş bir kasabada endüstriyel ve konutsal bölgeler, kilise, cami ya da tapınak ve mezarlık gibi farklı işlevsel alanlar bulunur. Çatalhöyük'teyse bu işlevlerin tümü tek bir yerde, evin içinde gerçekleştirilir. Evlerde hem üretimin yapıldığı hem de ikamet edildiği yönünde bulgular bulunmaktadır. Çatalhöyük'te üretimle ilgili bir uzmanlık söz konusu olsa bile üretim büyük ölçüde ev ortamında yapılırdı. Bu da Çatalhöyük'ün en önemli sorusu olsa gerek -yoğun sayılabilecek toplumsal ve ekonomik yaşama rağmen üretimin ev ölçeğinde yerine getirildiği düşünülürse, insanlar neden böyle büyük bir merkezde toplanmışlardı? İnsanların böyle büyük yerleşimlere yoğunlaşmasına bu dönemde ve öncesinde Ortadoğu boyunca rastlamak mümkündür. Çatalhöyük'te toplanmayı sağlayan merkezi otoriteyi, uzman grupları ya da işlevlerini saptamak güçtür. Oysa yerleşmenin en üst katmanlarında bazı değişiklikler göze çarpıyor. Örneğin, Tabaka IV ve V'te görülen üst üste konmuş

Çatalhöyük, birbirine çok benzeyen ev gibi birimlerin sonsuz tekrarı ile karakterizedir. Aslında öyle görünüyor ki, yerleşmede sadece evler, çöplükler (ki bunlar çoğu zaman terk edilmiş evlerin doldurulması için kullanılmıştır) ve hayvan ağılları vardır. Eğer Çatalhöyük'ün bir kasaba olarak işlevi aranmak istenirse, ev olarak adlandırılan, bireysel yapılardan başlamamız gerekir. Çünkü üremenin ve üretimin en temel sosyal birimidir ev[1540].

Çatalhöyük'te evreler boyunca görülen çoğu ev, bir ana oda ile yiyecek hazırlama ve depolama amaçlı kullanılan 1-3 adet yan odadan oluşur. Tipik bir ev 5 m. genişliğinde tek bir odadan meydana gelir. İç duvarlara dayalı simetrik olarak karşılıklı küçük çukurlara yerleştirilmiş olan ahşap hatıllar, çamur ve otlardan yapılmış olanın tavanın çapraz hatıllarını destekler. Her evde duvarlara bitişik, topraktan yapılmış bir ya da daha fazla seki vardır[1541]. Çatalhöyük'te bir ev yapımında yaklaşık 600 kerpiç tuğla kullanılması gerekmektedir. Yapı 1'de, duvarlardaki her bir kerpiç tuğla sırası için 35-40 kadar kerpicin gerektiği hesaplanmıştır. Yapının yüksekliği 2 m. ise, bu 14 sıra veya 490-560 tuğla gereksinimini doğurur. Kerpiçlerin boyutları ise genişlik ve kalınlık bakımından dikkate değer bir standartlaşmanın bulunduğuna işaret eder. Kalınlıkları 8-10 cm.; genişlik ise ince kerpiçlerde 15 cm., orta boylarda 20-25 cm., geniş kerpiçlerde 37-40 cm. arasında değişmektedir. Nadir olarak 2 m. kadar uzun olanları da bulunmaktadır. Çatalhöyük'te kerpiç tuğla üretiminin şu şekilde gerçekleştiği düşünülmektedir. Kaynağından alınan toprağa ot, sap, saman gibi bitkisel maddeler eklendikten sonra, su ile karıştırılan çamur, en az 48 saat suyunu çekmesi ve mayalanması için bekletilirdi. Daha sonra sepetler içinde yakınlarda olması muhtemel kalıp alanlarına taşınan kerpiç hamuru, buradaki kerpiç ustaları tarafından

---

geniş fırınlar o döneme dek karşılaşılan evlerdeki fırınlardan daha büyük. Bunların tek bir hane halkından çok geniş topluluklara hizmet ettiği düşünülebilir. Hodder 2006a, 98-99.

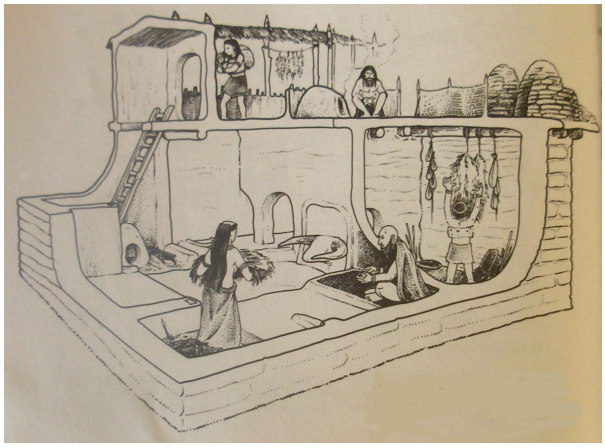
D.Baird, Çatalhöyük'te endogami (kasaba içi evlilik) olduğundan söz eder. Baird'in savına göre çiftleşme ağında kan bağlarının sonucunda doğabilecek hastalık etkilerinden kaçınmak için 500'ü aşkın nüfus gerekmektedir. Çatalhöyük, bu eşiğin çok üstünde olduğundan, endogaminin yaşatılmasına olanak sağlıyordu. Endogami sayesinde toplumsal ve ekonomik çıkarların yakından gözlenebileceğini öne süren Baird, evlilik bağlarının kasaba sınırları içerisinde kalması dağınık kaynakların daha iyi denetlenmesinin de sağlanabileceğini belirtmiştir. Hodder 2006a, 100.

N.Yalman'ın Konya Ovası'ndaki çağdaş köylerde yürüttüğü etnoarkeolojik çalışmada, bitişik binalar topluluğunda yer daraldıkça, bağımsız ailelerin yanına, yeni yere doğru uzun mesafeli taşınmalar yaşanabileceğinden bahseder. Buna dayanarak da, atalara ait ikincil gömütlerin bir oranda açıklanabilir. Hodder 2006a, 102.

[1540] Hodder 2007, 315.

[1541] Farid 2006, 168.

el kalıpları kullanılarak biçimlendirilirdi. Hazırlanmış tuğlalar, kullanılmadan önce mümkün olduğun kadar uzun bir süre kurumaya bırakılırdı[1542].

Resim 255. Tipik bir Çatalhöyük evinin çizimi, Hodder 2006b, 15.

Çatalhöyük'teki evlerin genellikle güney duvarlarında giriş merdivenleri bulunur. Merdivenlerin altında ise fırın ve ocak yer alır. Ana odanın kuzeyindeki tabanlar daha yüksek, daha beyaz ve daha temiz olma eğilimindedir; bunlar daha sık sıvanmışlardır[1543]. Evlerin içinin kapkaranlık olmadığı, M.Stevanovic tarafından inşa edilen deney evinden anlaşılmaktadır. Deney evinde merdiven girişinden giren ışıkla, ana odaların epey aydınlandığı gözlemlenmiştir. Çatalhöyük'te evlerin beyaz badanalı odaları, ışığı iyi yansıtsınlar diye sık sık boyanır. Yan odalar dahi ışığı öyle yansıtır ki insanın gözleri orada faaliyetleri yerine getirecek kadar karanlığa alışır. O evlerde yaşayan insanların ana odalardaki merdiven girişlerinde obsidyen yonttukları, dahası obsidyen oyuklarının yerlerinin ve obsidyenin işlendiği alanların ışık kaynağı ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Geceleri ışık kaynağı olan fırınlar da

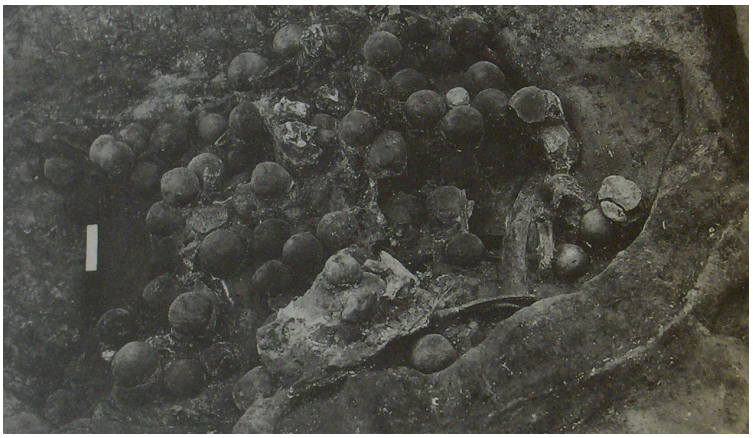
[1542] Stevanoviç 2006, 159-160.

[1543] Çatalhöyük'teki ardışık tabakaların çok sayıda olduğu, özellikle ortalarında görülen bu çok katlı yeniden sıvama işlemleri tekrarlanan uygulamalar hakkında bizlere eşsiz bilgi kaynağı oluşturur. Astar ve yüzey katlarından oluşan yıllık yeniden sıvama işlemlerinin düzenli olarak 50 ile 100 kez yapıldıkları ortaya konulmuştur. Bina 5'te büyük çaplı yeniden sıvama işlemleri yaklaşık 70 dönem boyunca yapılmıştır. Örneğin bu binadaki fırınla merdiven, bu dönemler boyunca aynı yerinde kalmış gibi görünmektedir. Ana odanın bazı duvarlarındaki sıvanın kalınlığı 7,5 cm.'ye dek çıkmaktadır ve 750 kat sıva atıldığı tespit edilmiştir. Çatalhöyük'teki çok sayıda sıvama işlemlerini gerektiren belli tarihsel dönem ev kökenli sürekliliklerin oluşumu ve geçmişle (atlar ya da ölülerle) bağ kurmakla ilişkili görünmektedir. Topluluktan eve dayalı örgütlenmeye geçişin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Hodder 2006a, 128-129.

ana odanın aynı bölümünde, merdiven girişinin yanında yer almaktadır[1544] (Resim 255).

Sürdürülen kazılar sonucu, yerleşimde iki çeşit ocak kullanılmış olduğu anlaşılmıştır. Çalışmalar ilerledikçe ateş yakma yerleriyle ilgili daha ayrıntılı bir sınıflama yapılabilir. Şimdilik, tam kubbe şeklilinde örülmüş fırınlar var, çoğu da güneye bakan duvara (genellikle epeyce derine) yerleştirilmiş ve önleri açıktır. Öte yandan kubbe şeklinde olmayan ocaklar, güney tarafta olsa da duvardan uzaktırlar. Özellikle fırınlar, araştırmalar ışığında ısıtıcı olarak kullanılan kil topların toplanmasıyla yakından ilişkili görünmektedir (Resim 256). Etnografik kayıtlarla iyi incelenmiş Polinezya'da bulunan Tikopia toplumunda görüldüğü gibi, yiyecek pişirirken önce taşları kızdırılıyor, daha sonra kızdırılan taşlar, su dolu kaba ya da ısıtılacak etin üzerine konulur. Çatalhöyük'te taş yoktu, ancak ısıtma etkisi yaratmak üzere kil toplardan yararlanılmıştır. Genellikle fırınlarda saklanan bu toplar, yine fırınlarda ısıtılırdı, sonra da muhtemelen sepetlere ya da başka kaplara yerleştirilir veya yiyeceği ısıtsınlar diye yayılırdı[1545]. Çatalhöyük'te kil topların yapımında belli bir standart olmadığı, topun yapıldığı malzemenin binalara ve bir tabakadan diğerine değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Bu değişkenlik, kil topları yapan bağımsız zanaatkarların mineral seçimlerine ve killerin elde edildiği kaynakların çeşitliliğine ve farklı zanaatkarların farklı kaynakları kullanmasına bağlı olduğu düşünülmektedir[1546].

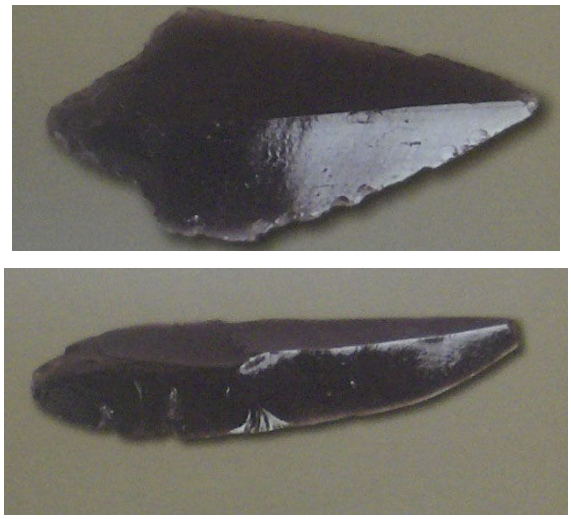
[1544] Ana odaların duman altı olduğu ise tartışmasızdır. Sıvalı duvarlarda görülen kat kat kurumlardan bu açıkça belli olduğu gibi, bir de göğüs kafesinde karbon kalıntıları bulunan iskeletlerde yapılan analizler sonucu, is soludukları ortadadır. Hodder 2006a, 136.
[1545] Hodder 2006a, 121.
[1546] Hodder 2006a, 181.

Resim 256. Bina 2'nin (Tabaka IX) güney duvarındaki fırının yanında kil topları birikimi, Toplar önce ateşte kızdırılır, sonra suyu ısıtmak için kaba konur ya da eti pişirmek için yayılırdı, Hodder 2006a, 120.

Mikrobiyoloji çalışmalarında, ev içlerinde üretim faaliyetlerine ilişkin bazı izler belirlenmiştir. Konya Ovası'nda sert geçen kışlar düşünülecek olursa, evlerin damlarında yapılmakta olan bazı aktivitelerin, kış boyunca evlerin içine taşınmış olması doğaldır. Ev içi faaliyetleri arasında, yemek hazırlama (ocaklar, fırınlar), obsidyenlerin ocak kenarlarında düzeltilmesi, yağ çıkartma, sepet örme, taş ve kemikten boncuk yapımı sayılabilir[1547]. Evlerin kullanım tabanlarıyla ilgili, mikromorfolojik organik malzemeye ait, ince alan ve parçacıklardan oluşan kanıtlar bulunmaktadır. Bu alanlardaki malzemenin doğası, burada bulunan obsidyen kıymıkları gibi buluntuların in situ aktivitelere ait olduklarını düşündürür. Bu iddia yongaların yeniden kullanılışı ve obsidyen yongalamanın obsidyen stokları, ki obsidyenin işlenmek üzere buradan alındığına işaret etmektedir[1548].

[1547] Farid 2006, 169; Hodder 2007, 316.
[1548] Hodder 2007, 318

Resim 257. Çatalhöyük'te ele geçirilen obsidyen aletler, Carter 2006, 60.

Çatalhöyük'e en yakın kaynak, 170 km. ötede olmasına rağmen obsidyen, tüm iskan tarihi boyunca halkın yontma taş aletlerini (bıçak, ayna, delici aletlerden ok ve mızrak gibi) yaptığı ana hammadde olmuştur (Resim 257). Çatalhöyük'te hiç obsidyen balta ele geçmemiştir. Bulunan ünlü az sayıda ayna ve bunların da bazılarının mezar eşyası olarak kullanılması, obsidyene çok değer verildiğinin göstergesidir. İşlevselliğin yanı sıra obsidyenin belli biçimlerde ve bağlamlarda yüksek bir sembolik rol taşıdığı söylenebilir[1549].

Çatalhöyük obsidyeninin tam olarak nereden geldiği sorusu arkeologları uzun süre meşgul etmiştir. En yakındaki kaynaklara volkanik Kapadokya Bölgesi sahiptir. Ama bu bile Konya Ovası'nın ucunu, 10-13 gün süren, yaklaşık 250 km.'lik bir yürüyüş demektir[1550]. Mellaart, Çatalhöyük'teki obsidyenin 135 km. mesafedeki Hasan Dağ'ından getirildiğini varsaymıştır. Ayrıca Hasan Dağı'nın çok belirgin çift zirvenin Tapınak 14'teki duvar resminde tasvir edildiğini düşünmüştür[1551] (Resim 258).

[1549] Carter 2006, 39.
[1550] Carter 2006, 41.
[1551] Mellaaart 2001, 50.

Resim 258. Mellaart, Tapınak VII.14'ün kuzey ve doğu duvarındaki bu resmi, Hasan Dağı'ndaki volkan patlaması olarak yorumlamış ve Çatalhöyük'teki obsidyenin kaynağını da burası göstermişti, Mellaart 2003, 103.

Ancak, son çalışmalar Çatalhöyük obsidyeninin Kapadokya'nın güneyinde bulunan iki ayrı volkandan, Göllüdağ ve Nenezi Dağı'ndan getirildiğini ortaya koymuştur[1552]. Çatalhöyük'te çok farklı amaçlar için ve yoğun olarak kullanılan obsidyenlerin yerleşmeye, Kapadokya Bölgesi'ndeki ocaklardan toplanan kalın, yarı-işlenmiş yongaların çuvallar içinde Konya Ovası'na getirilmiştir. Görüldüğü kadarıyla, ilk başlarda, her evin bu "ocak yongası" çuvallarına erişme şansı olmalıydı. Daha sonra obsidyen parçaları ocağın yanındaki bir çukura gömülür, ev ya da av için alet ve silah yapılması gerektiğinde çıkarılmış olmalıdır. Çatalhöyük halkının bu hammaddeyi toplamak için dağlara kendilerinin gittikleri varsayıldığında, bu aile bireylerinin tüm yaşamları boyunca bir ya da iki kez gerçekleştirebildikleri bir sefer olmalıdır. Ve Kapadokya'ya yapılan bu yolculuk, kişinin hayatında önemli bir dönüm noktasını temsil ettiği kabul edilebilir. Daha özel aletlerin bir bölümü, özellikle mızrak ucuna dönüştürülen geniş, kaliteli kesiciler farklı yöntemlerde elde edilmiş olduğunu varsaymak akla yatkındır. Durumun böyle olduğu kabul edilirse, gezici tüccarların bunları kış aylarında obsidyen ocakları karla kaplıyken Çatalhöyük'e getirmiş olabileceği de kabul edilebilir[1553].

Toplumsal çevrede belli ilişkilerin kurulmasında, takas faaliyetlerine başvurulduğuna yönelik bulgular, obsidyen kaynaklarının belirlenmesi sırasında elde edilmiştir. Kapadokya Bölgesi'ndeki Göllüdağ ve Nenezi Dağı'ndaki kaynakların aynı uzaklıkta oldukları ve obsidyenlerinin de teknik özellikler bakımından birbirine eş olduğu bilinmektedir. Obsidyen çeşitleri teknik ya da uzaklık bakımından

[1552] Kayacan 2003, 1vd.
[1553] Mellaart 2003, 168; Carter 2006, 43; Hodder 2006a, 173.

birbirlerinden daha üstün olmadıkları halde Çatalhöyük'te zamanla Nenezi Dağı'ndan gelen obsidyen tercih edilir olmuştur. Bunun nedeni kültürel-toplumsal olabilir. İnsanların belli ilişkilerinde ve takas faaliyetlerinde, atölyelerle obsidyen kaynakları arasında birtakım değişiklikler yaşanmış olduğu düşünülebilir[1554]. Diğer yanda obsidyenin sembolizmle ilgili olduğu da görüşler arsındadır. Bu, obsidyenin estetik özelliklerinden çok, yeraltındaki kökeni ile ilgilidir. Böyle bir inanç obsidyeni "toprak ananın gerçek armağanı, büyülü ve kudret dolu" bir hammadde yapmaya yeterdi. Saklı olduğu zulaları bilen ya da onları tekrar ortaya çıkaran kişilere güç vermiş olmalıdır. Hatta mızrak uçlarının veya saklanmış obsidyenden yapılmış başka aletlerin armağan edilmesi, özel anılar ve bağlılıklar kurmada yardım edebilir, bu ise uzun süreli ilişkilerde minnettarlığı doğurmuş olmalıdır[1555]. Günümüzde, obsidyenin hem geleneksel hem de modern toplumlarda tıbbı-büyüsel özellikleri olduğu bilinmektedir. Ayrıca obsidyenin tıraş olmada, saç kesmede ya da kendini yaralamada/dövme yapma gibi işlerde kullanımıyla, insanların sosyal kimliklerini göstermelerine aracı olmuş olabileceği de düşünülebilir[1556].

Çatalhöyük'te küçük ölçekli ve çoğu zaman eve dayalı üretim, bir çok veri türünde karşımıza çıkar. Çatalhöyük'ün en alt tabakalarında görülen kireç yakma, en erken tabakalarındaki sert kireç zemin yapımında büyük miktarlarda kireç yoğunluklu malzeme gereksinimine rağmen, küçük ölçekli, ev düzeyinde yürütülen bir faaliyeti anımsatmaktadır. Aynı şekilde insan yapısı nesnelerin boyutlarına bakarak öğütme taşıyla -örneğin yemek hazırlarken ya da aşı boyasını ezerken- ilişkili bu tür faaliyetlerin de küçük ölçekte kaldıkları araştırmacılar tarafından savunulur[1557]. Çatalhöyük'te incelenen sürtme taş aletlerin çoğu[1558], çöp ve atık

[1554] Hodder 2006a, 177.
[1555] Hodder 2006a, 175.
[1556] Carter 2006, 44.
[1557] Hodder 2006a, 180.
[1558] Yapımlarında sürterek aşındırmanın merkezi bir rol oynadığı tüm aletler, sürtme taş olarak kabul edilir. Bunların arasında öğütme ve değirmen taşları, dibek ve havanelleri, taş kapları pigment (boya) ezilmesinde kullanılan paletlerin yanı sıra balta, topuz başı, çizi bezemeli çakıl taşları gibi küçük nesneler de vardır. Çatalhöyük'te sürtme taş aletler ile yiyecek kalıntısı taşıyan diğer buluntular (bitki ve hayvan kalıntıları, organik tortular, fırınlar, ocaklar) arasındaki bağlamsal ilişkiler incelenerek, sürtme taş aletlerin yiyecek hazırlanmasındaki kullanımları araştırılmıştır. Baysal-Wright 2006, 29.
Çatalhöyük'ün çevresinde bulunan Karadağ, Karacadağ ve Karapınar gibi volkanik yataklarda bulunan büyük miktardaki andezit ve bazalt kaynaklar doğrudan, Çatalhöyük insanları tarafından kullanılmıştır. Bununla birlikte Konya Ovası'na çaylarla taşınmış küçük volkanik taşlardan da yararlanılmıştır. Kaynakların mesafesine ve kaya tiplerine bakıldığında yerleşime ulaştırılması en güç olan kaya çeşitleri, andezit ve bazalttır. Bunların dışında Konya Ovası'nın güney ucunda bulunan kaya

kontekstlerinden elde edilmesine rağmen, taban ve fırın, çukur, depo gibi yerlerde de ele geçirilenler bulunmaktadır. Yapı 1'de, küçük bir grup öğütme bloku ve el taşı parçaları çeşitli bitki kalıntıları ile birlikte bulunmuş ve aletlerin üstünde aşıboyası tortusu tespit edilmiştir. Bu da aletlerin hem yiyecek hazırlanmasında hem de boya yapımında kullanıldığının kanıtı olarak değerlendirilebilir. Çatalhöyük'teki bu ve bunun gibi buluntular genel olarak ev birimi bazlı, yiyecek hazırlığı yapıldığının kanıtı olarak görülebilir[1559] (Resim 259).

Resim 259. Çatalhöyük'te bir evin içinde bulunan andezit sürtme taş bloğu, Baysal-Wright 2006, 32.

Resim 260. Çatalhöyük'te boya yapmak için kırmızı pigmentin ezilmesinde kullanılan şist palet, Baysal-Wright 2006, 30.

Yapılan araştırmalara bakılarak, Çatalhöyük halkının sürtme taş aletleri hem yiyecekle ilgili işlemlerde hem de zanaatta kullandıkları açıktır. Kırmızı aşı boyası

türlerinden tebeşir, kireçli toprak ve kireçtaşı kayalıkları da Çatalhöyük halkı tarafından bilinmektedir. Konya Ovası'nda başka başkalaşım kayaları bulunmamaktadır. Ancak, Çarşamba Nehri, bazı küçük kayaların taşınarak gelmesini sağlamış olabilir. Mermerden, küçük cilalama blokları ve elde tutulan cilalama taşları yapılmıştır. Şist boya yapımında da kullanılan küçük paletlerin hammaddesidir. Baysal 2006, 369; Baysal-Wright 2006, 31.

[1559] Baysal-Wright 2006, 32.

için direkt kanıtlar ince, kumtaşı bloklardan, el taşı parçalarından şist paletlerden gelir. Aşıboyası öğütülmesi birçok farklı zanaat faaliyeti ile ilgili olabilir. Bunlardan biri boya yapımıdır. Çatalhöyüklü ressamların aşıboyası ve diğer renkli mineralleri mümkün olduğunca ince bir pudra haline getirebilmek için kumtaşı ve şist gibi çok ince dokulu taşlardan yararlanmışlardır. Bunun yanında aşıboyası, hayvan derilerini tabaklamak ve korumak ya da kafatası boyamada da kullanılmıştır[1560]. Ayrıca besinlerin yiyeceğe dönüştürülmesi ve hazırlanmasında Çatalhöyük insanı yoğun olarak öğütme taşlarından yararlanmıştır (Resim 260).

Bu öğütme taşlarının kadınlarla olan ilişkisi her ne kadar arkeolojide tartışma konusu olsa da Einan ve Wadii Fallah gibi yerleşimlerdeki kadın mezarlarında sıklıkla karşılaşılmış olması düşündürücüdür. Buralardaki kadın mezarlarında, söz konusu taşların ya kadınların başlarının altına bırakılmış olduğu ya da ölülerin karın bölgesine bırakılmış oldukları görülmüştür. Buralarda yürütülen çalışmaların kazı raporlarında, öğütme taşı veya değirmen taşı olarak adlandırılan bu nesnelerin, erkek mezarlarında da rastlanıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca bu taşların topluluklarda sosyal bağların oluşmasındaki etkisi de etnolojik ve antropolojik çalışmalarda göze çarpmaktadır. Kırsal kesimde bulunan köylerin belli yerlerinde -genellikle köylerin ortasında- bulunan dibek taşları, köydeki sosyal bağların oluşmasında etkendir. Dibek taşlarında gerçekleştirilen aktiviteler bazen günlerce devam etmektedir bazen de sabahtan akşama kadar. Bu süreç içinde faaliyete katılan insanlar birbirleriyle çalışma fırsatı bulduklar. Bunun dışında yine aynı şekilde köyün yaşlı kadınları, özellikle öğütme taşı olarak kullandıkları bu taşları, kendilerinde sonra kullanılması için ya gelinlerine ya da kızlarına vererek, bir yandan geleneğin devam etmesini sağlarken diğer yandan da sosyal hafızanın oluşmasına katkı sağlarlar[1561].

Olağan durumlarda Çatalhöyük'te bütün gömütler ana odalarda yüksek beyaz platformların altındaki kuzey kanatlarında yer almaktadır. Ne var ki yeni doğmuş bebeklerle çok küçük çocuklar için ayrıcalıklı davranıldığını düşündürecek örnekler bulunmaktadır. Ölülerin yerleşim yeri dışına gömüldüklerine de rastlanılmakla

[1560] Baysal-Wright 2006, 33.
[1561] Baysal 2001, 76-79.

birlikte[1562], atalara duyulan saygının ev içinde korunması bakımından Çatalhöyük, kendine özgü bir özelliğe sahip olduğu ortadadır. Mellaart'ın savlarına ters düşen Çatalhöyük'te süren kazılardan çıkan net sonuçlardan biri de Çatalhöyük'teki gömütlerin çoğunun evlerdeki platformların altına kazılan gömütlerde bulunan ölülerin tek başına ve etleri üzerindeyken gömüldükleridir. Mellaart ana odadaki platformların altında karmakarışık ve paramparça insan kemikleri bulmuş, birlikte çalıştığı ekip bu parçalanmayı ikincil gömüt olarak yorumlamıştır -diğer bir deyişle ölülerin önce başka bir yere gömüldükleri, sonradan oradan çıkarılarak platformların altına taşındıkları varsayılmıştı. Başsız insan cesetlerinin etlerini didikledikleri açıkça görülen akbaba tasvirleri de bu görüşü desteklemişti. Ancak son yapılan çalışmalarla, çoğu gömütün (hepsinin değil) ilk yerlerinde bulunduklarına işaret etmektedir. Titiz kazı çalışmaları cesetlerin çoğunun tek parça halinde gömüldüklerini göstermiştir. Bazı platformların altında karşılaşılan kemiklerin karmaşık görünümü, aynı platforma daha geç cesetler ve gömütler eklenmesinin sıklıkla uygulanmasından kaynaklanmıştır. Cesetlerin Çatalhöyük'te nasıl gömülecekleriyle ilgili -örneğin platformların altına bükülü olarak yerleştirilmeleri ve yanlarında çanak çömlek yer almaması- bazı genel kurallar konmuş olabilir. Bunun dışında çok fazla değişik uygulama görülmektedir. Cesedin nasıl yerleştirileceğinin ayrıntıları, ne yöne bakacağı gibi belli bir örüntü taşımamaktadır. Gömütlerde kişisel eşyalarla karşılaşılabileceği gibi bu uygulama seyrek olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezarlardaki fitolit izleri, sazlardan örülen hasırların ve bağlayıcı kumaşların yetişkin gömütleriyle ilişkili olduğunu düşündürürken, yeni doğmuş bebekler ise özel bir sepetin içinde gömülürlerdi[1563]. Bu sepetin yapımında kullanılan, belli bir yaban otuna[1564] benzeyen eşi görülmemiş çok hücreli bir fitolit çalışmalarda tespit edilmiştir[1565].

Bina 42'de bir tanesi tüm bir iskeletin kolları arasında tutulmuş, Çatalhöyük'ün ilk sıvalı kafatası olan, bazı özellikli gömüt ele geçirilmiştir. Kafatası bir erkeğe, tüm iskelet ise bir kadına aittir. Sıvalı yüz ve alt çene kırmızı boyalıdır ve

[1562] Mellaart Çatalhöyük'te yerleşim dışı gömüt geleneğinin uygulanmadığını bildirmiştir. Mellaart 2003, 161.
[1563] Çatalhöyük'te ele geçirilen iskeletlerin yarıdan fazlası (241 iskeletin 130'u) çocuklara aittir. Çocuk iskeletlerinin çoğunluğunu ise bebek iskeletleri oluşturmaktadır. Larsen-Wilson 2006, 139.
[1564] Agropyron türü (Otlak ayrığı) Hodder 2006a, 265.
[1565] Hodder 2006a, 125-126.

sıvası pek çok kez yenilenmiştir (Resim 261). Bu durum ilk sıvanması ile son yeri olan mezara gömülmesi arasında geçen zamanda, kafatasının bir dolaşımı ve kullanımı olduğunu düşündürmektedir. Bu kadının ve kafatasının özel statüsü mezarda bulunan, üzerine asılabilmesi için deliği olan leopar pençesi ile de belirtilmiştir (Bu leopar kemiği yerleşmede bulunan 650 bin kemik arasında tektir)[1566].

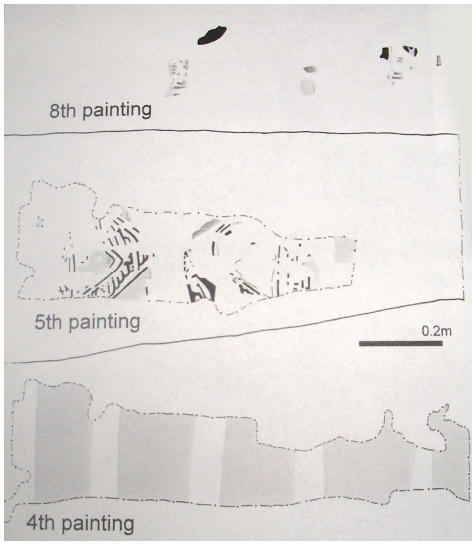

Resim 261. Bina 42'deki bu mezarda elinde alçılı kafatası tutan bir iskelet bulunmuştur. Kafatası uzun zamandır var olduğunun işaretlerini taşımamaktadır, Her biri kırmızıya boyalı birkaç kat alçıyla kaplanmıştır, Hodder 2006a, 155.

Heykelciklerden geometrik resimlere ve kabartmalara kadar yerinden sökülüp sonraki kuşaklara aktarılan sanat, Çatalhöyük'te estetik duyarlılıkla açıklanacak bir türden sanat değildir. Çatalhöyük'te sanatın başka bir işlevi bulunmaktadır. Ancak bu nesnelerin estetik boyutu olmadığı anlamına gelmemelidir. Desenlerin çekiciliği ve eşyaların formlarının güzelliği ruhları üzerlerine çekmek ya da uzaklaştırmak bakımından da önemlidir[1567]. Yapı 1'de geometrik resimlerin nasıl bir işleve sahip olabilecekleri konusunda bir ipucu bulunmuştur. Burada, çoğu genç insanlara ait olan gömütler ile geometrik resim arasında, mekansal ve zamansal bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Bu, evin yaşandığı zaman süresinde yapılmış, resimle çevrelenmiş ana odadaki kuzeybatı sekisinde bulunmaktadır. Söz konusu sekinin altında bir tercih yapılarak gömülmüş genç insanlar bulunmaktadır. Hodder, burada olası bir zamansal bağın bulunduğundan da bahseder. Her zaman için hangi duvar

[1566] Hodder 2007, 320.
[1567] Hodder 2006a, 195.

sıvasının, hangi taban sıvası ile birlikte olduğunu tayin etmek güçtür ve Yapı 1'de, bu konuda sadece korelasyonlar kurulabilmiştir (Resim 262). Fakat genel anlamda boyamanın evreleriyle, sekinin altındaki gömütün evreleri arasında karşılıklı bir ilişki mevcut olduğu kabul edilebilir. Bu bağlantının olası yorumu, geometrik resmin bir çeşit koruma ya da sekinin altındaki ölüyle iletişim rolü oynadığıdır[1568].

Resim 262. Yapı 1'deki kuzeybatı sekisinin yanındaki duvarda bulunan geometrik resmin katmanları, Hodder 2007, lev.15.

Çatalhöyük'ün buraya kadar anlatmaya çalıştığımız kadarıyla, özelleşmiş ve farklılaşmış ekonomisi, politik ve sosyal işlevleri olan bir kent yapısına sahip olduğunu söylemek güçtür. Daha çok kasaba izlenimi doğurduğu söylenebilir. İnsanlar rollerini ve toplumsal kuralları öğrendikleri günlük rutin içinde yetiştirilmektedirler. Bu kurallara ek olarak, taban altına gömülen ataların etrafında odaklanan son derece özenli bir semboller sistemi Çatalhöyük'te dikkati çekmektedir. Hiyerarşinin görece yokluğu ve toplumsal törenler, ev içindeki özenli sembolizm ile ilişkilendirilebilir[1569].

[1568] Hodder 2007, 322.
[1569] http://www.catalhoyuk.com/news/press_release_2008_tr.html. 15.05.2009.

Resim 263. Kenardan yerleşime doğru bakan bir rekonstrüksiyon, farklı yükseklikte yapılar boyunca bir dizi basamak ve merdiven uzanmaktadır, dam günlük faaliyetlerin merkezi olabilir fakat ev işlerinde de günlük işler yapılırdı, Farid 2006, 162.

Yerleşmenin nasıl olup da geliştiği ise Hodder tarafından şu şekilde açıklanmıştır; Çatalhöyük'te evlerin yerleşme dokusu içinde ayrıcalıklı konumu olan, içlerinde çok sayıda gömütleriyle ata kültünü temsil eden yapıların çevresinde kümelenmekteydi. Bu ataya ait evlere fiziksel ve mekansal yakınlık, haklara ve kaynaklara erişimi garantilemiştir. Evlerden oluşan böyle bir grup büyüdükçe, genişlemiş ve bölünmüştür. Ataya ait evlerin yakınında yaşamak da önemini korumuştur. Sonuçta da insanlar her aralığı, her köşe bucağı, ata evine yakın olabilmek ve onun fiziksel haklarının iletimine katılabilmek için kullanınca, evlerden oluşan sıkışık konumlu yapı dokusu ortaya çıkmıştır. Geçmişin anıları ve bireyin katılımı ortak yaşam bilincini güçlendirmiş olmalıdır[1570] (Resim 263).

IV.D.3. Gordion'da (Yassıhöyük-Polatlı) Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar

İç Anadolu Bölgesi'nde Sakarya ile bir kolu durumundaki Porsuk'un birleştiği yerde olan, ilk iskanı Erken Tunç Çağları'nda başlayan, Orta Tunç Çağı'nda Hitit izlerinin görüldüğü ve Geç Tunç Çağı'nda tam anlamıyla Hitit egemenliğine giren, ancak gerçek anlamda yoğun olarak yerleşim gördüğü Demir

[1570] Hodder 2007, 325.

Çağları'nda Phrygler'e başkentlik yapmış olan Gordion (Yassıhöyük-Polatlı), eski ve köklü bir yerleşme yeri olarak önemini günümüze kadar devam ettirmiştir[1571]. Antik Çağlar'da adını Küçük Asya'ya Thrakia ve boğazlar üzerinden girmiş, Thrak boylarından biri olan Phryg'lerden alan bölge[1572], günümüzde yaklaşık olarak Ankara, Afyonkarahisar ve Eskişehir illerinin tümünü, Konya, Isparta ve Burdur illerinin kuzey, Kütahya ilininse batı bölümünü kapsayan oldukça geniş bir coğrafyayı içine alır[1573].

Günümüzde verimli ekilebilir alanlara sahip olmasının yanında, İç Anadolu Bölgesi'nde doğu-batı doğrultusunda uzanan ana yolun hemen üzerinde bulunması nedeniyle tarih boyunca önemini korumuştur. Yerleşimin bu durumunun ve özellikle tarım, hayvancılık ve arazi kullanımının tarihöncesi dönemlerde nasıl olduğu, etnoarkeolojik bir yaklaşımla anlaşılmaya çalışılmıştır[1574].

Gordion (Yassıhöyük-Polatlı):

Konumu: Ankara'nın Polatlı ilçesinin yakınlarında, Sakarya Irmağı'nın kıyısında yer alan höyük, Ankara iline 100 km. Polatlı'ya ise kuzeybatı yönünde 21 km. uzaklıkta, modern Yassıhöyük Köyü'nün güneyinde yer alır[1575] (Resim 264).

Tarihçesi: İlk olarak Sakarya-Bağdat demiryolu projesi ile ilgili çalışmalarda Alman, A.Körte tarafından yapılan kazılarda 1893 yılında keşfedilen Gordion'da, sistemli kazılar 1949 yılından sonra R.Young yönetiminde devam ettirilmiştir. 1950 ile 1974 arasında R.Rodney, 1988 yılına kadar M.Voigt, devam eden yıllarda ve son dönem kazıları da K.Sams başkanlığında yürütülmektedir[1576].

Tabakalanma: Kuzeydeki açmada Yassı Höyüğün kesin olmayan tabakalanması ortaya çıkarılmıştır. Erken Tunç Çağı tabakasının altında 2m. derinde

---

[1571] http://sites.museum.upenn.edu/gordion/history/bronzeage. 17.05.2009.

[1572] Herodotos, Makedonyalılar'a göre Phrygialılar'ın Avrupa'da oturdukları zamanda "Bryg" olarak adlandırılmıştır. Herodotos Historia, VII.73.

Hitit Devleti'nin yıkılışından sonra yaklaşık olarak 400 yıl devam eden Thrak boylarının Anadolu'ya yaptığı göçler sonucunda, Strabon'un bahsetmiş olduğu birbirlerine komşu olarak yerleşmiş boylar arasında, Bebrykler, Mygdonlar, Dolionlar, Berekyntler, Thynler, Mariandynler, Edonlar, Dryopeler, Maionlar ve Phrygialılar da bulunmaktadır. Strabon XIV.V.23; XII.IV.3; XII.VIII.4.

Antik Çağ'ın ünlü ozanı Homeros, Phrygia Bölgesi'nden İliada'da bahsetmektedir. Homeros İliada, II.862-863; III.184-190; X.43; X.431; XVIII.291; XXIV.545.

[1573] Sevin 2001, 196.

[1574] Salzmann 1997, 26-31; Salzmann 2003, 75; Salzmann 2007, 172-189.

[1575] http://sites.museum.upenn.edu/gordion. 15.05.2009.

[1576] http://sites.museum.upenn.edu/gordion/history. 15.05.2009.

ova dip suyunun çıkması kazının burada sonuçlandırılmasına yol açmıştır. Höyüğün tabakalanması şu şekildedir; 1.Evre; Ortaçağ (X.XII.yüzyıl), 2.Evre; Roma (I-III.yüzyıl), 3A.Evresi; Geç Helenistik

(M.Ö.260-100), 3B Evresi; Erken Helenistik (M.Ö.360-260), 4.Evre; Geç Phryg (M.Ö.540-330), 5.Evre; Orta Phryg (M.Ö.800-540), 6A-B Evresi; Erken Phryg (M.Ö.900-800), 7.Evre; Erken Demir Çağı (M.Ö.110-900), 8-9.Evre; Geç Tunç Çağı (M.Ö.1400-1200) ve 10.Evre; Orta Tunç Çağı (M.Ö.1600-1400)[1577].

Resim 264. Gordion (Yassıhöyük), stratejik yolların geçtiği bir alanda kurulmuştur, (http://sites.museum.upenn.edu.15.05.2009).

Gordion'da (Yassıhöyük) yapılan etnoarkeolojik araştırmalar, 1925 yılından sonra modern Yassıhöyük Köyü'nde geleneksel yöntemlerle yapılan tarım, hayvancılık ve arazi kullanımı hakkında, Gordion kazılarından elde edilen bilgiler doğrultusunda, uzak geçmişi yorumlayabilmek amacıyla 1995 yılında başlamıştır (Resim 265). Ayrıca araştırma süreci boyunca, Sakarya Nehri ve Porsuk Çayı Havzası'nı kapsayan yaklaşık 40 km.'lik alanda bulunan 14 köyün, geleneksel tarım ve çobancılığa dayalı ekonomik stratejileri ile bu stratejilerde gözlenen değişimi ve etkileşimi ortaya çıkarmak amaçlanmıştır[1578].

[1577] http://sites.museum.upenn.edu/gordion/history/chronology. 15.05.2009.
[1578] Sams-Voigt 1998, 689; Salzmann 2007, 172.

Resim 265. Yassıhöyük Köyü'nden bir görünüm, Salzmann 2001, 19.

Sakarya Nehri, Yassıhöyük Köyü'nün ortasından, geniş bir yatak içinde kuzeye doğru akmaktadır. Ankara'nın Polatlı ilçesine bağlı köy yaklaşık 82 hanedir ve Gordion'un kenarında kurulmuştur. Köyün Ankara'ya yakınlığı, iş olanakları ve ürünlerin pazarlanması açısından önemlidir. Yassıhöyük'ün 25-30 km.'lik çevresinde alçak tepeler, kireç taşından kayalıklar ve 100'ü aşan Tümülüs zinciri görülmektedir. Kuzeydoğudaki tepelerde yer yer karaçam, ardıç ve bodur meşe ağaçları yer alır. Ova ise step özelliği taşıyan kısa, otsu, dikenli bitkilerle kaplıdır. Köy yaşlıları, geçmişte sazlıklarla çevrili olan Sakarya Nehri kıyısında yoğun tarıma geçilmeden önce, buraları sadece av için kullandıklarını belirtmişlerdir[1579]. Ovada 3-5 m. kalınlıkta bulunan bir erozyon toprağı tabakası bulunmaktadır. Bunun nedenleri, orman ağaçlarının kesilerek yakacak ve yapı malzemesi olarak kullanılması, tarla sürme ve bölgede yapılan hayvancılık faaliyeti ile açıklanabilmektedir. Yassıhöyük'ün doğusundaki (Avşar Köyü'nden Üçpınar'a kadar) topografik yapı ve köy yerleşim düzeni farklılık gösterir. 1400 m.'ye ulaşan arazi hafif eğimli, dağlarla çevrili bir çanak şeklindedir ve çevre dağlardan doğan pınarlar, buradaki geniş ve yüksek ovaları sular[1580].

[1579] ODTÜ araştırma ekibinin 1965 yılında gerçekleştirdiği çalışmada, kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde köyün kuruluş yıllarında batıdaki alanların bataklık olduğunu bu nedenle yamaçlara yerleşmek zorunda kaldıkları belirten köylüler, sıtma hastalığından da etkilendiklerini ifade etmişlerdir.
[1580] Salzmann 2003, 76.

Resim 266. Yassıhöyük Köyü'nü Ankara'ya bağlayan yol köyün içinden geçmekte, Salzmann 2007, 174.

Yassıhöyük'e ilk gelen Türkmen topluluklardan bazı gruplar, Sakarya Nehri'nin alüvyonlu topraklarına yerleşip sınırlı ölçüde tarım yapmışlar, sonraki yıllarda nehrin taşkınları sonucu, ilk yerleştikleri alanı terk edilip şimdiki modern Yassıhöyük Köyü'ne yerleşmişlerdir. I.Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarından sonra yakın Yassıhöyük ve çevre köylere Balkanlar'dan yeni göçmenler gelmiştir. Yassıhöyük Köyü'ne ilk göçler, yerleşimdeki 12 ailenin ellerindeki verimli ve geniş tarım arazilerini işletmekte zorlanmalarıyla ilgilidir. Yassıhöyük sakinleri, yoğun işgücü ihtiyacını büyük ölçüde Bolu yöresinden getirdikleri işçilerle gidermişlerdir. 1950 yıllarına kadar dışarıdan gelen işçilerin de buraya yerleşip kalmasıyla, köyde hane sayısı artmıştır[1581] (Resim 266).

1960'lı yılların başlarında köyde yapılan araştırmada, Yassıhöyük'te yaşayan ailelerin kökenleriyle ilgili şu sonuçlar bildirilmiştir. 355 kişilik köyün % 18'i Yassıhöyük'te dünyaya gelmiş, % 30'u Bolu ve Kıbrısçık yörelerinden, %13,7'si

[1581] Salzmann 2007, 174.
ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nden araştırmacıların Gordion'un 2 km. yakınında bulunan Yassıhöyük'te yaptığı köy incelemesi 1961 yılında başlamış ve dört yaz sezonu boyunca devam ettirilmiştir. Onların yaptığı araştırmaya göre; Yassıhöyük'te Türk tarihi Horasan'dan Anadolu'ya yapılan Türkmen göçleri ile ilgilidir. Yöreye ilk yerleşen dört aile, bugünkü Yassıhöyük'ün 3 km. uzağında bulunan dağın yamacını, daha sonra yerleşim ve tarım için daha uygun gördükleri şimdiki köyün kurulu olduğu alanı iskan etmişlerdir. Yassıhöyük adı, köye ilk yerleşenler tarafından düz-tepe anlamında kullanılmasıyla kalıcı olmuştur. Ekilebilir toprakların genişliği ve buraya ilk yerleşenlerin sayıca azlığı, dışarıdan işgücü ihtiyacını doğurmuş, bu amaçla köye ikinci göç dalgası 1930 yıllarında Bolu ilinin Kıbrıscık Köyü'nden gelenlerle yaşanmıştır. Yeni gelen göçmenlerle ve sonrasında devam eden göçlerle, araştırmanın yapıldığı tarihlerde köy, 75 hane, 355 nüfusa ulaşmıştır. Tankut ve Diğerleri 1965, 7-8.
1960'lı yılların başında yapılan araştırmanın köyün sosyal hayatı ile ilgili bölümünde, köyde hiç boşanma olayına rastlanılmamış olması ve yine köyde sadece bir erkeğin iki tane karısının bulunması, Yassıhöyük kadınlarının toplumdaki yerinin, Anadolu'nun diğer kırsal kesimlerinden farklı olduğunu düşündürür. Tankut ve Diğerleri 1965, 39.

Beypazarı'ndan, % 25'i Polatlı'nın köylerinden, % 4'ü Romanya'dan ve % 9,3'ü diğer bölgelerden göç etmişlerdir. Yapılan göçlerin bir kısmı, tarım alanlarında işçi olarak çalışabilmek amacını taşıdığı gibi Gordion kazılarında çalışmak için gelenlerin sayısı da oldukça çoktur[1582].

Köyün yerleşim dokusu farklılık gösterirken, genellikle birbirine yakın evlerde akraba aileler oturmaktadırlar (Resim 267). Genelde tek katlı olarak inşa edilen evlerde kerpiç, ana yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. İç Anadolu Bölgesi'nin karakteristik ev planının geçerli olduğu köyde, evlerin ekonomik uğraşlarla ilgili olarak geliştiği gözlemlenir. Evlere bitişik olan hayvan ağılı ve çeşitli iş aletlerinin konulabildiği, hayvanlardan elde edilen süt ürünlerinin değerlendirildiği ve aynı zamanda kışlık yiyeceklerin korunduğu depo odası, Yassıhöyük Köyü'nün geçim ekonomisi ile doğrudan ilişkilidir[1583].

Resim 267. Köy evlerinin bahçelerinde bulunan ambar, ahır, kümes ve hatta arı kovanı gibi ekonomiyi destekleyen unsurlar bulunur, Tankut ve Diğerleri 1965, 115.

ODTÜ ekibinin köyde bulunduğu tarihlerde evlerin yapı malzemesi ve plan olarak birbirine benzemesine rağmen, tespit ettikleri üç evin diğerlerinden farklı boyutlara sahip olduklarını ve çevresinin de mutlaka taş duvarlarla çevrildiği için diğerlerinden ayrıldığı belirtilmiştir. Aynı şekilde köyde genellikle tek katlı evlerin bulunduğunu belirtmelerine karşın, birkaç tane iki katlı evin ve bir tane de üç katlı evin olduğu köy incelemelerinde kayıtlıdır[1584] (Resim 268).

[1582] Tankut ve Diğerleri 1965, 17.
[1583] Salzmann 1997, 28-32.
[1584] Tankut ve Diğerleri 1965, 100.

Resim 268. Yassıhöyük Köyü'nde düz toprak damlı ve semardamlı evler, Tankut ve Diğerleri 1965, 101.

Resim 269.Yerel ustalar tarafından inşa edilecek kerpiç evlerin kerpiçlerinin dökülmesi, Tankut ve Diğerleri 108.

Köyde karşılaşılan iki tip çatı sisteminden biri, ana malzemesini saz ve toprağın oluşturduğu düz toprak damlar iken diğeri ahşap malzeme ve kiremidin kullanıldığı semerdamlı çatılardır. Yapı ustaları köylülerin kendi aralarından çıkarken, evlerin kapı ve pencere çerçeveleri ise Polatlı'da marangozlara yaptırılır. Tek katlı evlerin duvar ve tavanları çamurla sıvandıktan sonra kireçle badana edilmektedir. Ayrıca tek katlı evlerin tabanlarında kaplama malzemesi olarak şap kullanılırken, ev içlerindeki kireç badana işleri genellikle kadınlar tarafından yapılır. Evlerin oturma ve yatma bölümlerinde, yüksekliği 80 cm. genişliği 60 cm. olan

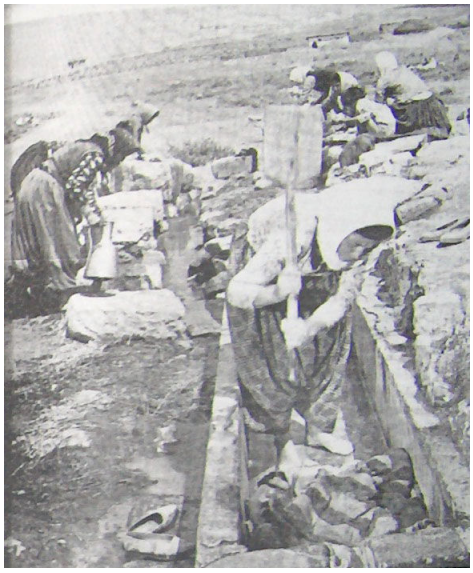
divanlar mutlaka bulunur. Bunlar çoğunlukla evdeki büyük pencerenin ya altına ya da karşısına yerleştirilir. Köydeki evlerin tamamına yakınının inşasında ya da onarılmasından sorumlu iki kerpiç ustası kendi belirledikleri kriterlere göre ücret almaktadırlar. Yine onların verdikleri bilgiye göre, orta büyüklükteki tek katlı bir ev için 4000 kerpiç tuğla gereklidir[1585] (Resim 269).

Evlerin önlerinde sahip olduğu bahçelerde küçük ölçüde meyve ağaçları bulunurken, bazı alanlar da küçük ölçekli sebze tarımı için ayrılmıştır. Genellikle köyde bu alanların bakımı kadınların sorumluluğu altındadır. Kadınların sorumlulukları altında olan diğer iş kolları ise, yiyecek üretimi, hayvanlardan elde edilen süt ürünlerinin değerlendirilmesi ve yine koyunlardan sağlanan yünlerin işlenmesi sayılabilir. Bunun dışında Yassıhöyük kadınları, doğum, sünnet, düğün ve ölüm sosyal olayları da yakından takip ederler, kış aylarında da dantel ve oya gibi elişleri ile vakitlerini değerlendirirler[1586] (Resim 270; Resim 271; Resim 272; Resim 277; Resim 278).

Resim 270.Köyde evlerin bahçelerinde meyve ağaçlarının yanında, küçük ölçüde sebze tarımı da yapılmakta, meyve ve sebzelerin ihtiyacı olan su ise yine evlerin bahçelerinde bulunan su kuyularından karşılanmaktadır, Tankut ve Diğerleri 1965, 79.

[1585] Tankut ve Diğerleri 1965, 99-113.
[1586] Salzmann 2001, 20.

Resim 271. Köylü kadınlar tarafından kullanılan ve ortak faaliyet alanlarından biri olan köy çeşmesi, Tankut ve Diğerleri 1965, 25.

Resim 272. Yassıhöyük kadınları yün işlerken, (http://sites.museum.upenn.edu.15.05.2009).

Köydeki erkekler genellikle daha ağır iş gücü gerektiren alanlardaki işlerden sorumlularken, tarımın yapılamadığı kış aylarında, köyde bulunan kahvehanede vakit geçirirler[1587]. 1960'lı yılların başında köyde bulunan iki kahvehanenin birinin yaz-kış açık olduğunu, diğerinin ise sadece Gordion kazılarının yapıldığı dönemde hizmet verdiği bilinmektedir. Kahvehanenin dışında 1960'lı yıllarda bir değirmen yapısı, merkezde bir cami, bir okul, iki tane küçük bakkal bir de yaptığı bir yıllık iş karşılığı 24 kg. buğday alan, gezici berber köyde hizmet vermektedir[1588].

[1587] Salzmann 2001, 22-25.
[1588] Tankut ve Diğerleri 1965, 105-106.

Yassıhöyük ve çevre ova köylerinin ekonomisinin temel kaynağı tarım ve hayvancılık, ikinci kaynağı ise sebze ve meyve yetiştiriciliğidir. Yapılan bu tarımsal etkinliklerden iyi bir sonuç elde etmek, coğrafi, pazarlama ve sosyo-politik faktörlere bağlıdır. Bunların arasında en önemlileri ise su, işçi bulma olanakları ve hükümetin toprak dağıtım politikasıdır. Yetiştirilen tarım ürünleri arasında buğday, arpa ve baklagiller ile şeker pancarı, soğan, ayçiçeği, kavun ve karpuzdur. Sakarya ve Porsuk kıyısında bulunan tarlaların dışında, Yassıhöyük'ün doğu ve batı kesimlerinde kuru tarım da yapılmaktadır. Yassıhöyük'te 2500 hektarlık alanın 1900'ü tarım, 400'ü ise mera olarak kullanılmaktadır. Tarlalar merkeze göre 500 m.'den 6 km.'ye kadar uzanır. Ortalama tarla büyüklüğü hane başına 15-20 hektar olup en varlıklı 4 ailenin tarlaları 100'er hektarlıktır. En verimli topraklar Sakarya ve Porsuk yakınlarında olanlarıdır. Çiftçiler tarlalarından azami verim almak için %40 tahıl, %25 şeker pancarı, soğan, ayçiçeği ve % 15'ine kavun eker, %20'si ise nadasa bırakılır[1589] (Resim 273; Resim 274).

ODTÜ'lü araştırmacıların köyde bulunduğu tarihler arasında ise Yassıhöyük'te arazi dağılımı şu şekilde kayıtlara geçirilmiştir; Köyde 18.000 dekarlık arazi bulunurken, bunun 15.000 dekarı işlenmekte, geri kalan 3.000 dekar ise köy ailelerinin hayvanları için otlak olarak kullanılmaktadır. Ekilebilir toprağın 8.000 dekarı yalnız kuru tarıma elverişlidir. Köyde ailelerin sahip olduğu toprak dağılımında büyük farlılıklar gözlenmektedir. Köyde yaşayan 15 aile topraksız iken, 300 dekardan fazla toprağa sahip olan aileler de bulunmaktadır. Orta gelir seviyesindeki ailelerin sahip olduğu arazi oranı ise 35-90 dekar arasında değişmektedir[1590].

[1589] Salzmann 2003, 77; Salzmann 2007, 175-176.
[1590] Tankut ve Diğerleri 1965, 63-66.

Resim 273. Köyde tarlalardan azami verim alabilmek için, tarlaların sulanması gerekir, Tankut ve Diğerleri 1965, 49.

Resim 274. Yassıhöyük'te tarlaların sürülmesinde çeşitli yük hayvanları da kullanılır, Tankut ve Diğerleri 62.

Yassıhöyük ve çevresindeki plato köylerinin ekonomik stratejileri ise şöyle özetlenebilir. Yükseltiye ve içinde bulunduğu İç Anadolu Bölgesi'nin karakteristik iklimine bağlı olarak bu alanlarda tarım, ekonomik faaliyet olarak hayvancılıktan sonra gelmektedir (Resim 275; Resim 276). Buna rağmen platolardaki topluluklar ellerindeki tarıma elverişli topraklarda başta buğday ve arpa olmak üzere bu ürünleri

soğan, haşhaş, kimyon, baklagil çeşitleri ve susam izlemektedir[1591]. 1930'lu yıllar ile 1940'lı yıllarda köyde yetiştirilen tarım ürünlerinin kendilerinde olmayan incir, üzüm, zeytin gibi ürünlerle farklı bölgeden köye gelen gruplarla takas edildiği bilinmektedir. Özellikle bunların arasında, Batı Anadolu'nun en uç kesiminden, Aydın ilinden gelenlerin, Yassıhöyüklüler'e ürettikleri peynir karşılığında zeytin vermeleri, köy ekonominde hayvancılığın önemini açıklamaktadır[1592].

Resim 275.Tarlalardan toplanan buğday saplarının düveni çeken yük hayvanlarının yardımı ile hasatı, Tankut 1965, 67.

Resim 276. Hasattan sonra buğdayların çuvallara doldurulması, Tankut 1965, 65.

[1591] Salzmann 2003, 78.
[1592] Salzmann 2007, 178.

Resim 277. İçinde küçük sapların bulunduğu buğday yığınları, uygun rüzgar koşulları sağlandığında kadınlar tarafından, saplarının savrulması, Tankut 1965, 42.

Resim 278. Hasatının ardından, satılacak olan buğdaylar ayrıldıktan sonra, ailelerin kışlık yiyecek ihtiyaçları olan buğdayların bir kısmının tahta tokmaklarla dibeklerde dövülüp bulgur haline getirilmesi, Tankut 1965, 68.

Araştırma bölgesinde hayvancılığın önemli bir ekonomik girdi olduğu yüksek kesimlerdeki köylerden Şabanözü, Hacı Tuğrul ve Yukarı Ömerler Köyleri'nin çevresinde bulunan otlak alanları, hayvanlara iyi imkanlar sunmaktadır. Hayvancılığın bu bölgelerde en önemli ekonomik strateji olmasının nedenleri

arasında, engebeli topografik koşulların tarımı sınırlandırması, otlakların ova köylerine göre daha geniş yer kaplaması, köy otlaklarının kira ve ağılların tamiri karşılığında göçerlere kiralanması gibi nedenler yer alırken, en belirleyici nedenlerden bir diğeri de geleneksel çoban kültürünü devam ettirme isteğidir[1593] (Resim 279; Resim 280).

Resim 279. Küçükbaş hayvanların sağılma işlemi, Tankut ve Diğerleri 1965, 88.

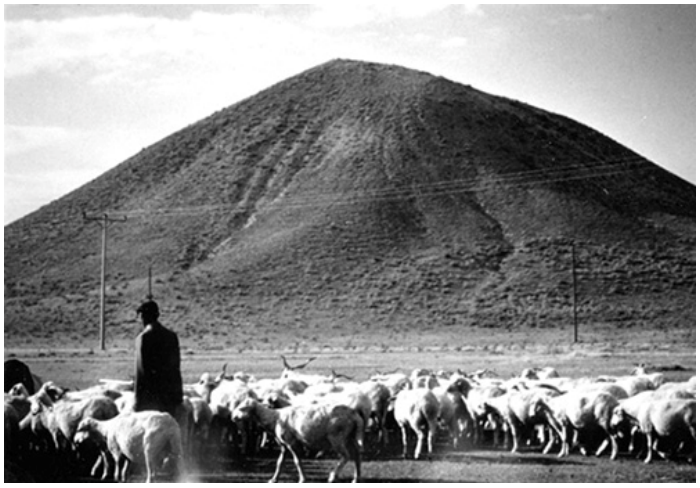

Resim.280. Büyüklerinin süt toplama işlemini izleyen küçük bir kızın kültürlenme süreci, Tankut ve Diğerleri 89.

Yassıhöyük gibi ova köylerinde yetiştirilen hayvanlar arasında, başta koyun olmak üzere, az miktarda Ankara keçisi ve her ailenin ihtiyaçları oranında sığır yer alır. Özellikle Yassıhöyük ve çevresinde yetiştirilen Ankara keçisinin yünlerinin, Osmanlı Devleti'nin XVI. ve XVII.yüzyıl kayıtlarında ve XIX.yüzyıl seyyahlarının

[1593] Salzmann 2003, 78; Salzmann 2007, 178.

verdikleri bilgiler doğrultusunda, Fransa, İngiltere ve İtalya gibi Avrupa devletlerine ihraç edildiği bilinmektedir[1594]. Yassıhöyük'te iklimin elverişli olduğu aylarda, yaklaşık 1500 küçükbaş hayvan, çobanlar tarafından günübirlik otlatılmak üzere köyün yakınlarındaki alanlara götürülür (Resim 281). Soğuk kış aylarında ise hayvanlar kapalı alanlarda yazdan hazırlanıp stoklanan ot ve yemlerle beslenir[1595].

Resim 281. Yassıhöyük Köyü'nde bir çoban ve sürüsü, (http://sites.museum.upenn.edu.15.05.2009).

Sakarya ve Porsuk Çayı Havzası'nda günümüzden 1950 yılları öncesine bakıldığında her iki havzada ve plato alanlarında hayvancılığın, tarıma oranla azaldığı gözlemlenmiştir. 1940'lara dek yalnızca Şabanözü, Yassıhöyük ve Hacıtuğrul'a ait olan Sakarya Havzası'nın doğu ve kuzeyinde bulunan yaklaşık, 150000 küçükbaş hayvan besleme kapasitesi, yine yaklaşık 30000 hektarlık alandaki hayvan sayısı 10000 baş hayvana kadar düşmüştür[1596].

Yapılan araştırma, hayvancılığın geçmişteki durumunu ortaya koyarken, 85 ağıl, çevrili alan ve geniş otlaklar belirlenmiştir. Bu sayıya yıkılmış ağıllar da eklenildiğinde geçmişteki tahmini ağıl sayısı 15 katına ulaşmaktadır. Sakarya

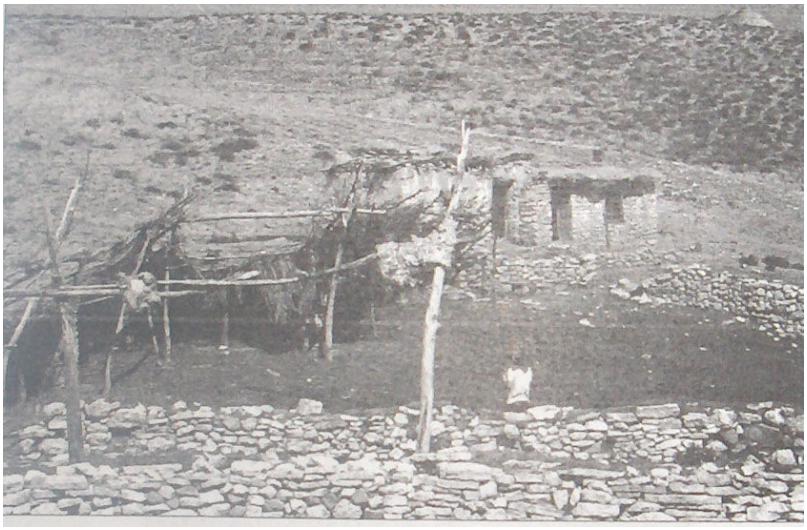
[1594] Salzmann 2007, 173.
[1595] Salzmann 2003, 77.
[1596] 1960'lı yılların başlarında Yassıhöyük'te tespit edilen küçükbaş hayvanlardan 2354'ü koyun iken 371'i de keçidir. Küçükbaş hayvanların dışında ailelerin kendi ihtiyaçları için besledikleri sığır sayısı ise 137'dir. Köyde sayıları 300 ile 700 arasında değişen birkaç tane koyun sürüsü bulunmaktadır. Ve her sürüdeki hayvan sayısına göre başlarındaki çoban ve çoban köpeği sayısında da değişiklik olmaktadır. Bir dekarlık alandan ortalama 84 kg. arpa ve 250 kg. saman elde ettiklerini belirten köylüler, bir koyunun yılda 12 kg. arpa ve 200 kg. da saman tüketebileceğini bildirmişlerdir. Büyükbaş hayvanların ise yılda 100 kg. arpayı ve 2000 kg. samanı tüketebileceği, yine köylüler tarafından bildirilmiştir. Tankut ve Diğerleri 1965, 82.

Nehri'nin doğusundaki Aşıroğlu Ovası'nda ağılların dağılımı oldukça dikkat çekicidir. Yöredeki ağıllar, ortalama olarak 950 ile 1250 m.' yüksekliğe sahip bölgelerde, araziyi ayıran vadiler boyunca, doğal sınırlarla sırtlara dizilmiş bir görünümdedir. Bu durum her aileye kendine ait bir alan sağladığı gibi, yabancı hayvanların ailelere ait olan otlaklara girmesini engellemektedir. Öte yandan, yan yana dizilmiş ağıllar ve aralarında doğal sınırlar olmayan ağıllar da vardır. Ancak böyle durumlarda bazen, sürülerin kendilerine ait olmayan alanlara girmesi sonucu aileler arasında anlaşmazlıklar çıkmaktadır. Bu tür anlaşmazlıkların önüne geçmek için sürü sahipleri, ağıllarının çevresini taşlarla ördüğü gibi çitlerle sınırlandırmaktadırlar. Ağılların yapı malzemesi farklılık göstermekte iken plan olarak birbirlerine benzerler. Taş, kamış ve çamur sıklıkla başvurulan ana yapı malzemelerini oluşturur. Ağılların planları ise genellikle dikdörtgen bir plana sahip, içinde sekiler bulunan, üzeri açık ve kapalı bölümlerin olduğu bir yapı gösterir. Ağılların üst kısmının kapalı olduğu bölmelerde yaklaşık 400 koyun barınabilirken, üstü açık bölümlerde ise bu oran iki katına çıkmaktadır[1597]. Etnoarkeolojik olarak bu ağılların büyüklüğü, yapı malzemesi, içlerinde kaç hayvan barınabildiği, beslenme düzenleri ve dolaylı olarak da bu işlerle görevli insan sayısı hakkında arkeolojiye ışık tutabilir[1598] (Resim 282).

Resim 282. Yassıhöyük Köyü'nün çevresinde bulunan Gençali Köyü'nde bir hayvan ağıllarının etrafı taşla çevrilmiş, Salzmann 2007, 184.

[1597] Salzmann 2003, 79; Salzmann 2007, 186.
[1598] Salzmann 2007, 183-187.

Resim 283. Yassıhöyük Köyü'nün yakın çevresinde bulunan bu ağıl yaklaşık 700 küçükbaş hayvanı barındırabilmektedir, Salzmann 2007, 186.

Sonuç olarak, Gordion (Yassıhöyük) yöresinde yapılan etnografik araştırma, arkeolojik verilerin aydınlatamadığı, eski ekonomik sistemleri yorumlamada ayrıntılı bir çerçeve sunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, arkeolojik malzemeye dayanarak analoji yapabilmenin yanı sıra, eski çağların geçim ekonomisi, yetiştirilen ürünler, yatırım ve gelir rakamları ile çevresel ve kültürel faktörleri içeren bir tabloyu bizlere sunar. Örneğin, Phryg Çağı'nda Gordion'da bulunan çok sayıda koyun/keçi kemiği, dokuma aletleri, yün ve kumaş kalıntılarına dayanarak, yöredeki geleneksel tarımın yanı sıra yapılan hayvancılığın ne denli yoğun olduğu bilinmektedir. Yassıhöyük'te (Gordion) yapılan bu etnografik çalışma, arkeolojik araştırmaları destekler nitelikte, eski çağlarda çiftçilerin kullanmış olabilecekleri stratejileri ve kırsal kesimin yaşam tarzını anlamamıza ve yorumlamamıza yardımcı olabilir[1599] (Resim 283).

[1599] Salzmann 2003, 79; Salzmann 2007, 172.

IV.E. Akdeniz Bölgesi'nde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar

Doğu Anadolu Bölgesi ve İç Anadolu Bölgesi'nde ya da diğer bölgelerimizde yapılmış olan etnoarkeoloji çalışmalarıyla karşılaşıldığında Akdeniz Bölgesi, etnoarkeolojik araştırmalar bakımından ihmal edilmiş görülmektedir.

Bununla birlikte, Akdeniz Bölgesi'nde Toros Dağları'nın çevrelediği geniş bir karstik çöküntü alanı olan ve yaklaşık 1200 m. yüksekliğe sahip Elmalı Ovası'nda, Batı Anadolu'nun ilk Erken Tunç Çağı yerleşimlerinden biri olan Karataş-Semayük'te, çok detaylı olmamakla birlikte, Erken Tunç Çağı'nda yöreyi iskan toplulukların sahip oldukları geçim ekonomileri ve bölgesel köy mimarisi, Yakar tarafından etnoarkeolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir[1600]. Aynı şekilde etnoarkeoloji çalışanlar için oldukça iyi malzeme sunan Toroslar'da yaşayan Yörükler'in katran üretimleri ile ilgili bir yayın bulunmaktadır[1601].

IV.E.1. Akdeniz Bölgesi'nin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu

Bu bölge, batıda Dalaman Çayı'ndan doğuda Gaziantep iline kadar uzanmakta ve Fethiye, Burdur, Isparta, Antalya, Alanya, Silifke, Mersin, Adana, Kahramanmaraş, İskenderun ve Antakya il ve ilçelerini içine almaktadır (Resim 284).

Akdeniz Bölgesi'nde sahil boyunca doğudan batıya doğru yükselen sarp kireçtaşı tepeler ya da karstik oluşumlar, denizden hemen sonra yükselir ve Toros Dağları'nın eteklerini oluştururlar. Bu ilk dağ bariyerinin arkasında, pek çok yerde dağ vadilerinin sularını çeken derin kanyonların kestiği, granit dağ dorukları bulunur. Bu dağların kuzey yamaçları, giderek İç Anadolu platosunun kenarını sınırlayan alçak tepelikler haline gelir. Anadolu'nun güney sahili, doğuda Amanos Dağları'ndan Göksu deltası vadisine kadar, karayolu trafiği için kolay bir güzergah oluştururken, Göksu Vadisi'nin batısında Toros Dağları, geçilmesi zor doğal engeller oluşturmaktadır[1602]. Akdeniz Bölgesi'nde kalkerden bir yapı gösteren Taşeli Yarımadası boyunca kıyılar çoğu yerde düz uzanışlıdır. Antalya Körfezi'nin batısında Teke Yarımadası'nda ise dağlar kıyıya dik uzandığından girintili çıkıntılı

[1600] Yakar 1998, 813-821.
[1601] Johansen 1998, 457-461.
[1602] Yakar 2007, 299.

bir yapıya sahiptir. Doğu'da Çukurova'nın kıyıları ise, delta boyunca kıyı gölleri, kıyı kumulları, Seyhan ve Ceyhan Nehirleri ile Tarsus Irmağı'nın ağız bölümleri şeklinde düzleşmiş kıyı görünümündedir[1603].

Batıda Toroslar, kuzeydoğuda Güneydoğu Toroslar ve doğu ile güneydoğuda Amanos Dağları'nca kuşatılmış olan Kilikia Bölgesi'nden, Orta Anadolu'yu Suriye ve ötesindeki diğer bölgelere bağlayan önemli ticaret yolları geçmektedir. Bunlardan Kilikia ve Kappadokia'yı birbirine bağlayan esas yol, Toroslar'ın Kilikia Kapıları'ndan (Gülek Boğazı) geçer. Bunun yanında Belen ve Aslanlıbel dağ geçitleri, Çukurova ve Amik Ovası arasındaki başlıca ulaşım güzergahlarıdır[1604].

Resim 284. Akdeniz Bölgesi fiziki haritası, (http://www.hgk.mil.tr.15.03.2009).

Orta Toroslar'ı oluşturan Taşeli Yaylası ve Uzunyayla arasında uzanan dağ sıraları birçok yerde yüksekliği 3000 m.'nin üzerindedir. Bunlardan Bolkar Dağı 3585 m.'yi, Aladağlar ise 3734 m.'yi aşmaktadır. Bu iki dağda yazları dahi erimeyen kalıcı karlar, yer yer buz örtüleri ve buz çanakları bulunmaktadır[1605]. Toros dağ silsilesinin batı bölümünü oluşturan yaylalar, Antalya Körfezi'nin iki yanına uzanan ve Göller Bölgesi'nde birbirlerine yaklaşan sıradağlardan oluşur. Bu iki yayladaki yüksek kıvrım dağlarının tümüne "Batı Toroslar" adı verilmiştir. Her iki yanda, yani

[1603] İzbırak 2001, 95-96.
[1604] Yakar 2007, 301.
[1605] İzbırak 2001, 41,77.

batıdaki Teke bölgesinde ve doğudaki İçel bölgesinde devam eden dağların yükseklikleri 2000-2500 m., bazı bölümlerde ise 3000 m.'dir. Bu dağ sıralarının aralarında geniş ovalar ve derin vadiler bulunurken, iç bölgeyi kıyıya bağlayan yollar da buralardan geçer[1606].

Türkiye'nin karstik şekilleri bakımından en zengin bölgesi olan Akdeniz Bölgesi'nde bu yüzey şekilleri, yerkabuğunun çöküntü alanları ile kalker erimeleri sonucunda oluşmuş, üzerleri de alüvyon dolgu ile dolmuştur. Bölgede yoğun olarak Batı Toroslar, Teke Yarımadası ve Orta Toroslar'da görülen yer şekilleri sonucunda Elmalı, Kestel, Söğüt, Sekiova, Acıpayam, Kovada ve yılanlı gibi birçok gölovalar oluşmuştur. Bunlardan Elmalı Ovası, Teke Yarımadası'nın ortasında, denizden 1100-1200 m. yükseklikte bulunur. Yüksek dağlar arasında uzanan bu ovanın boyu 60 km., eni ise 20-30 km'dir[1607].

Bölgeye sonbaharın sonlarından başlayarak ilkbaharın başına kadar geçen 5 ay boyunca bol yağış düşmektedir. Bu aylar boyunca düşen yağışlar yıllık tamamına yakınını karşılar. Akdeniz Bölgesi'nin sıcak ve kurak yazları, ılıman ve yağışlı kışları, aralarında meşe ve kestane ağaçlarının bulunduğu çalılıklardan oluşan bitki örtüsünü doğurmuştur. Sahil şeridinde 100 m. yüksekliklerde, makiler içinde en çok mersin ağacı, yabani zeytin, defne, keçi boynuzu, erguvan, turunçgiller, anber ağacı, sığla ağacı, çam ve selvi bulunmaktadır[1608]. Özellikle bölgenin batı ve orta kesimlerde, Toros Dağları'nın bitki örtüsü olan çam, göknar, meşe, sedir, akçaağaç ve ardıç ağaçları Akdeniz ormanları olarak anılmaktadır. Bölgede 2000 m. üzerinde görülen Alp tipi bitki örtüsüne, sadece ağaç yetişmeyen yüksekliklerde rastlanır ve bu alanlar yayla olarak kullanılır. Toroslar'ın hem kuzey hem de güney eteklerinde, içlerinde meyve ve üzüm bağlarının da yer aldığı çok çeşitli bitkilerin yetişmesine olanak sağlayan verimli topraklar bulunmaktadır[1609].

Klasik Çağ'da Lykia[1610], Pamphylia[1611], Pisidia[1612], Kilikia toprakları[1613], Güneydoğu Toroslar ve Amik Ovası Akdeniz Bölgesi'ni oluşturuyordu[1614] (Resim

[1606] İzbırak 2001, 42.
[1607] İzbırak 2001, 69.
[1608] İzbırak 2001, 334-335.
[1609] İzbırak 2001, 353; Yakar 2007, 300.
[1610] Lykia Bölgesi günümüzde Antalya ilinin batı kesimini, Muğla ilinin güneydoğu ucunu, bir başka deyişle Teke Yarımadası'nı kapsıyordu. Lykia Bölgesi genel olarak, doğuda Pamphylia ve Pamphylion Pelasos denen Antalya Körfezi, batıda Karia, kuzeyde de Phrygia ile sınırlanmaktaydı. Sevin 2001, 133,136.

285). Lykia Bölgesi'nde yer alan Toroslar, alüvyal dağ içi ovalar, vadiler ve küçük karstik göllerin yer aldığı yaklaşık 1000 m. üstünde bulunan alanlar, küçük çiftçi topluluklarının geçimlerini sağlayan habitatlar ve aynı zamanda göçebe ve yarı göçebe topluluklar için ideal yaşam alanları sunmuştur. Erken gelen ve uzun süren kışların bazen tarıma engel olması nedeniyle bu seviyenin üstündeki yerler çiftçilik için uygun imkanlar sunmamıştır[1615].

Lykia ve Pamphylia Bölgeleri'nde bulunan toprağın tarım için uygun olmaması, bu bölgelerde yaşayan toplulukların göçebe ya da yarı göçebe bir hayat sürmelerine neden olmuştur. Sahil boyunca bulunan ekilebilir alanlardan bölge toplulukları, sıcak bahar ve yaz aylarında kendini gösteren sıtma korkusu nedeniyle yararlanamamışlardır. Lykia, Pamphylia ve Dağlık Kilikia'nın yerleşme dokusu

---

[1611] Günümüzde Antalya ilinin doğu kesimini tümüyle kapsayan Pamphylia Bölgesi, yaklaşık olarak 120 km. kadar uzunluğunda bir kıyı ovası oluşturmaktadır. Doğuda bugün Taşeli denen Dağlık Kilikia (Kilikia Trakheia), batıda Teke denen Lykia, kuzeyde de Pisidia Bölgeleri'yle komşudur. Güneyini ise Pamphylion Pelasos (Antalya Körfezi) kapsamaktadır. Günümüzde Antalya Ovası'nı tümüyle içeren bu bölge doğu, batı ve kuzeyden de dağlarla çevrilmiştir. Sevin 2001, 163, 165.

Pamphylia Bölgesi'nin sınırlarını ve Antik Çağ'da burada bulunan yol sisteminin açığa çıkarılması amacıyla çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmaların sonuçları göstermiştir ki, Antik Çağ'da Pamphylia'da Olbia, Perge, Sillyon, Aspendos, side gibi önemli kentler yer almaktaydı. Bölgede kurulu bulunan kentleri birbirine ve bölgeyi kuzey, kuzeybatısındaki Pisidia'ya, kuzeydoğusundaki Lycaonia'ya ve güneybatısındaki Lykia'ya bağlayan antik ve sonraki çağlarda kullanılan yollar bulunmaktaydı. Genellikle nehir ve ırmakların oluşturduğu vadiler boyunca inşa edilen yollar, sahilden yükseklere çıkıldıkça daha belirgin izler vermekte ve özellikle sert, kayalık zeminlerde varlıklarını hala sürdürmektedirler. Ancak sahil şeridinde yer alan Pamphylia kentleri arasında inşa edilmiş olan yollar, hemen hemen yok olmuş durumdadırlar. Bunun en önemli nedeni, özellikle son yüzyıl içinde iskana tabi tutulan konar-göçer aşiretlerinin toprağa bağlanmalarının sağlanması amacıyla tarla açma ve daha önce yoğun orman örtüsü ile kaplı olan bölgede ormanların tahribi ile meydana gelen erozyondur. Ercenk 1992, 361.

[1612] Pisidia Bölgesi günümüzde yaklaşık olarak Isparta ve Burdur illerinin tümünü ve Antalya ilinin de kuzey kesimini kapsamaktaydı. Pisidia, kuzey ve kuzeybatıda Phrygia, doğuda Lykaonia, batıda Milyas ve Kabalis, güneyde Pamphylia, güneydoğuda da Isauria ve Kilikia bölgeleriyle komşudur. Buna karşın bölgenin kesin sınırlarının saptanması konusunda çeşitli sorunlar vardır. Sevin 2001, 151.

[1613] Kilikia, uzun süreden beri Kilikia Pedias (Ovalık Kilikia) ve Kilikia Trakheia (Dağlık Kilikia) olarak tanımlanan iki farklı coğrafi alandan oluşmaktadır. Strabon Geographika XIV.V.1. Ayrıca Strabon Klikia'nın dağlar, iç ve dış bölgeler olmak üzere üçe ayrıldığından da bahsetmektedir. Strabon Geographika XIV.III.1.

M.Ö. II.binyıl yazılı kaynaklarında Akdeniz Bölgesi'ndeki batıdan doğuya uzanan topraklarda sırasıyla, Lukka, Tarhuntaşşa ve Kizzuwatna olarak anılan yerel krallıkların bulunduğu, buna karşılık Tarhuntaşşa Ülkesi'nin lokalizasyonu gibi bazı sorunların da varlığını belirtmek gerekir. Ünal 2002, 121, 177-198.

M.Ö.II.binyılda kuzeydoğu Akdeniz Bölgesi'nde yaşadığı ve bazı boylarının varlığının Erken Tunç Çağı II-III Dönemi'ne dayandığı düşünülen Mukıslar, küçük prenslikler halinde Amik, Zincirli, İslahiye, Sakçagözü Ovaları'nda bulunmaktaydı. Yakar 2007, 328.

[1614] Bean 1999, 1vd; Sevin 2001, 133vd.

Antik kaynaklara göre Akdeniz Bölgesi'ne dahil edilebilecek Isaurike (Isaura), Strabon'a göre Tauros'ların yakınında, Pamphylia'nın kuzeydoğu ucunda bulunan küçük bir bölgedir. Strabon Geographika XII.VI.2-4.

[1615] Yakar 2007, 300.

arasında büyük farklılıklar bulunmamaktadır. Etnokültürel geleneklerdeki farklılıklar bile, Akdeniz Bölgesi'nde yerleşme dokusunu önemli ölçüde etkilemez[1616]. Strabon, Lykia halkının Pamphylia ve Kilikia halkından tamamen farklı olmasına rağmen, coğrafi habitatın bu halkları kültürel anlamda benzerliğe ittiğini ifade etmiştir[1617].

Resim 285. Antik Çağ'da Güney Anadolu, Bean 1999, 6.

Anadolu'nun güneybatı köşesindeki oldukça engebeli Teke Yarımadası'nı kapsayan Lykia, eski çağlarda, günümüzde olduğu gibi çok yoğun bir orman örtüsü ile kaplıydı. Orman ürünleri bölgenin ekonomik yaşamında etkin bir rol oynarken, özellikle sedir ağaçları ve selvileri farklı topluluklar tarafından tercih edilmekteydi. Orman ürünlerini de iyi işlemesini bilen Lykialı ahşap ustalarının hünerleri, ahşap taklidi olan kaya mezarlarına yansımıştır. Ayrıca antik kaynaklarda bölgedeki ekonomik uğraşlar arasında, zeytinin yetiştirildiği, şarabın imal edildiği ve parfüm yapımında kullanılmak üzere yaban güllerinin yetiştirildiğinden bahsedilmektedir[1618].

Doğu Akdeniz'den gelip Batı dünyasına uzanan deniz yolunun üzerinde bulunan konumu yüzünden, Lykia Bölgesi'nin tarih boyunca önemini koruduğu söylenebilir[1619]. Lykia'nın iç kesimlerinde yerleşme dokusunun giderek zayıflaması

[1616] Yakar 2007, 303.
[1617] Strabon Geographika XIV.III.2.
[1618] Sevin 2001, 148; Texier 2002, 320, 337.
[1619] Nitekim bu görüşü başta Gelidonya ve Kaş yakınlarındaki Uluburun'da ortaya çıkarılan Geç Tunç Çağı'na ait batık yük gemileri doğrulamaktadır. Kaş'ta 11 yıl süreyle kazısı gerçekleştirilen Son Tunç Çağı'na ait Uluburun batığının, Ortadoğu ve Kıbrıs kökenli hammaddelerden on ton bakır, bir ton ağırlığında kalay külçeleri, Suriye-Filistin yapımı Kenan amforaları içinde menengiç ağacı reçineleri,

M.S.500 yılından sonra başlamıştır. Bu eğilim birkaç yüzyıl boyunca devam etmiş nihayet M.S.700 yılından sonra, sürekli yerleşmelerin neredeyse tamamen terk edilmesine neden olmuştur. Tarihi kaynaklar bölgenin Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemleri'nde de yarı göçebe çobanlar tarafından iskan edildiğine işaret etmektedir[1620].

Lykia ve Pamphylia'nın dağ köylerinde kışları yağan şiddetli yağmurlar, meskenlerin inşasında kerpiç kullanımına elverişli değildir. Bu nedenle, bölgede bolca bulunan taş meskenlerin inşasında tercih edilen yapı malzemesidir. Genellikle duvarlara destek vermesi için yatay şekilde araya yerleştirilen ahşap kalaslarla beraber kullanılan kuru duvar yöntemi geleneksel köy mimarisine damgasını vurmuştur. Geçen asırda bölgede sadece taştan yapılmış olan evler hakkında bilgi, o tarihlerde Anadolu'yu dolaşmış araştırmacıların eserlerinden derlenebilmektedir. (Resim 287). Onların verdikleri bilgilere göre bu meskenler, harçsız yapılmış olduklarından kısa ömürlü olmuş ve günümüze değin ulaşamamışlardır[1621]. Sıcak Akdeniz ikliminde, sürekli oturulan köyler coğrafyadan kaynaklanan nedenlerle dağınık bir görünüm sergilerken, köyler dar ve derin vadi içlerine, kuzey rüzgarlarının serinletici etkisini azami düzeye çıkarmak için kuzey yönünde kurulmuşlardır[1622] (Resim 286).

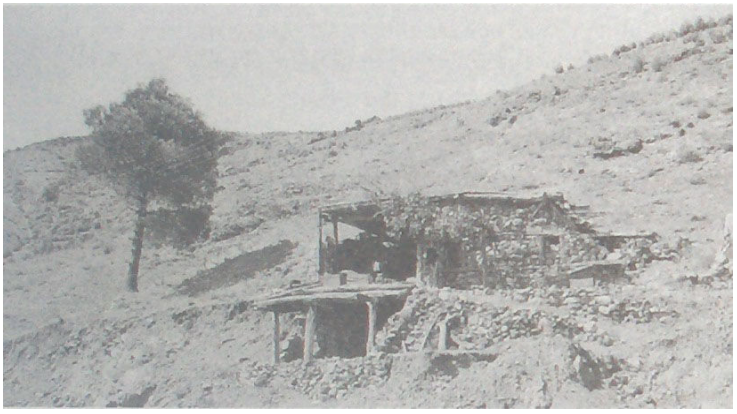
---

cam külçeler, fil ve su aygırı dişleri, devekuşu yumurtaları, abanoz kütükleri, altın ve gümüş takılar, tunç silah ve aletleri ile Ege dünyasına taşıdığı öğrenilmiştir. Starr 2000, 4-11; Pulak 2004, 80.

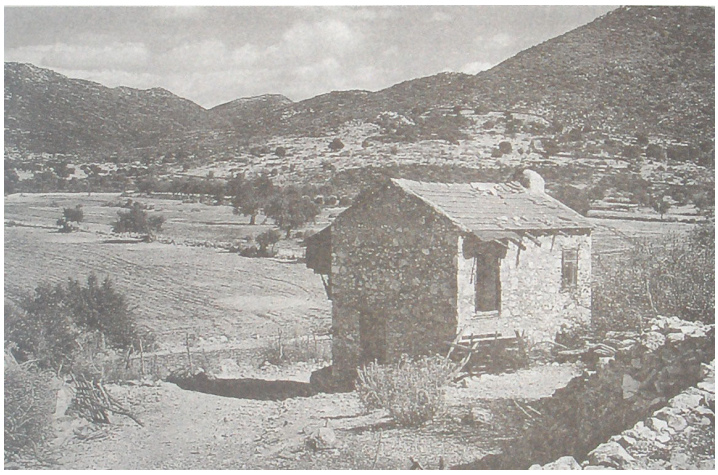
[1620] Yakar 2007, 303.

[1621] Tunçdilek 1967, 42-43.

[1622] Tunçdilek 1967, 108.

Resim 286. Toroslar'da Bolkar Dağları'nda mevsimlik kullanılan taş malzeme ağırlıklı bir ev, Yakar 2007, 310.

Resim 287. Lykia Bölgesi'nde taştan yapılmış bir çiftlik evi, Yakar 2007, 304.

Dağlarda yer alan yazlık köylerdeki evler, aşağıdaki sürekli köy evlerinden farklı yapı özelliklerine sahiptir. Akdeniz sahili ya da Göller Bölgesi'nin daha içi kesimlerindeki yaylakların yakınında yer alan kış köylerinde, Yörük göçebeler kamıştan yapılma kulübeleri, kerpiç ya da taş evlere tercih etmektedirler[1623]. Yazlık yaşam alanları olan yüksek yaylalarda ise basit, taştan yapılmış evler ile yapım hammaddesi olan kılın kolay temin edilebilirliği, yapım sisteminin kolaylığı, bünyesinde su tutmaması ve kolay kuruması, uzun mesafeli yapılan göçlerde kolaylık sağlaması gibi avantajlarıyla tek mekanlı kıl çadırlardan yapılmış meskenler karşımıza çıkarken,[1624] yaylakların seçiminde otlakların bol olmasına, içilebilir

[1623] Tunçdilek 1967, 59; Alkan 1991, 8-10; Yakar 2007, 304.
[1624] Tunçdilek 1967, 57; Bakır 1991, 20.

suyunun bulunmasına ve korunmaya elverişli olmasına özen gösterilir[1625]. Yaylalarda yaşayan grupların otlaklar, orman ve içme suyu kaynağı dışında ortak mülkiyeti yoktur[1626] (Resim 288).

Antalya yöresinde yaşayan Yörükler'den Honamlı, Saçıkaralı, Karahacılı, Eskiyörük, Saraçlı, Varsak, Sarıkeçili, Töngüşlü, Çakallar, Karakoyunlu, Gebizler, Murtuna, Fettahlı, Yeniosmanlı, Karatekeli ve Melli gibi göçebe topluluklardan bazıları, Güzelbağ-Kemerköprü-Kırkdönmeler güzergahını kullanarak, bazıları daha batıda bulunan Ali Köprüsü yolunu takip ederek Gündoğmuş'un kuzeyindeki Geyik Dağı çevresindeki Yenice pazarına, oradan Eğrigöl, Karıngöl, Söbüçimen güzergahını izleyerek, Oğuz Yaylası'na ve Selahattin Geçidi ile Hasan Geçidi'nden geçerek Akseki ve ötesinde bulunan Nodar ve Seydişehir yörelerine çıkarak kıl çadırlarını kurarlar. Manavgat'ın batısı ile Köprüçay'ın doğusu arasında kışlık iskanları olan Yörükler ise Taşağıl'ın kuzeydoğusunda Kesikbeli yolunu, bir bölümü ise Beşkonak yakınlarından kuzeye çıkan Emerettin Beli'ni izleyerek Eynif, Aliefendi, Sülek, Gembos ve Melik yaylalarına çıkarlar[1627].

[1625] Seyirci 1996, 197.
Ayrıca göçebelerin yaylalardaki yerleşmeleri belirlemede diğer bir unsur da iskan edilen alanlarda hayvancılığın dışında gerçekleştirilecek olan ekonomik etkinlikleri destekleyici şartların sağlanması beklenir. Örneğin, Toroslar'da Karıngöl yaylasında yaşayan göçebe topluluklar, yaylak olarak seçtikleri bu alanda bulunan su kaynağının kendilerine önemli bir ekonomik sağlayan keçe yapımı ile ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Alkan 1991, 12.

[1626] Alkan 1991, 8.

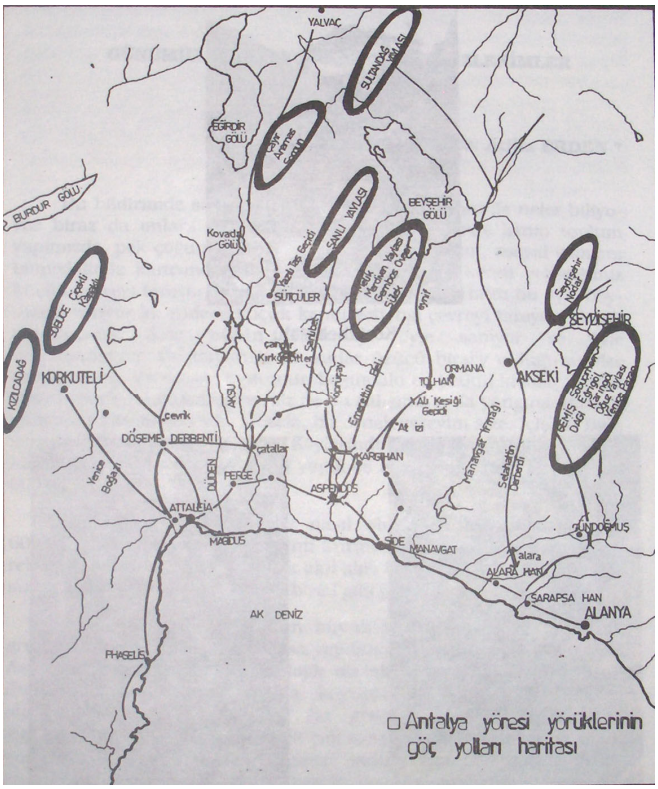
[1627] Kırzıoğlu 1995, 122-128; Ercenk 1996, 133.
Yörükler'in yaylaklar ve kışlaklar arasında gerçekleştirdikleri büyük çaptaki bu sosyal hareketlilik, belirli bir plan ve amaç doğrultusunda gerçekleştirilir. Yörük beyi göçe karar verdiğinde hastalık, doğum ve ölüm gibi hiçbir gerekçe bu planı bozamaz. Hasta insanlar da yük hayvanlarına bindirilerek yola çıkılır. En kısası bir hafta, en uzunu bir aya yakın bir süreyi kapsayan göçler sırasında, doğumlar gerçekleştiği gibi, ölümleri karşısında ise Yörükler, cenazeyi yolları üzerlerinde bulunan en yakın köy ya da Yörük mezarlıklarına gömerler. Seyirci 1996, 197.

Resim 288. Beypınarı Yaylası'nda göçer kıl çadırı, Johansen 2005, 19.

Fethiye'nin alçak irtifalarındaki, kışların dağa ılık geçtiği vadilerin arasındaki ovalarda yaşayan Yörükler, Çal Dağı eteklerinden başlayarak, Sakar, Karanfilli, Kırkpınar, Koru, Taşdelen, Kestanelik ve Gavurdöndü, Seki, Girdev ve Babadağ üzerindeki Dokuzgöl yaylalarını iskan ederler. Kaş'ın köylerindeki yörükler, Akdağ'ın ve Susuz Dağları'nın üzerindeki yaylaları, Finike ve Kumluca arasında yaşayan Hayta ve Suyabatmaz Yörükleri ise Kızılcadağ'ın Elmalı'ya bakan yüzlerini kendilerine yaylak alan olarak seçmişlerdir[1628] (Resim 289).

[1628] Seyirci 1996, 194-195.

Resim 289. Antalya Yörükleri'nin göç yolları, Ercenk 1996, 137.

Resim 290. Yörük göçebelerin keçe üretimi, Johansen 2005, 142.

Akdeniz Bölgesi'nde Antalya ilinin kuzeyinde genel olarak Göller Bölgesi'ne lokalize edilen Pisidia Bölgesi, buraya yerleşen topluluklara küçük fakat verimli habitatlar sunmuştur[1629]. Bu durumu yöredeki Erken Neolitik Çağ'dan başlayarak özellikle Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağları boyunca yerleşim gören prehistorik

[1629] Özsait 1990, 100; Yakar 2007,316.

höyüklerden biri olan Kuruçay'da (Burdur) yapılan arkeolojik çalışmaları ele alarak açıklamak yeterli olacaktır[1630]. Duru'ya göre Kuruçay'ın Son Kalkolitik Çağ köy kültürünün ana ekonomisi tarım ve hayvancılıktır. Tarım ürünlerinden buğday Einkorn ve Emmer buğday türleri, altı sıralı arpa, mercimek, çayır bezelyesi ve keten yetiştirilen ürünler arasındadır. Bölgedeki yıllık ortalama yağışın 600 mm. olması nedeniyle, kuru tarım sorun haline gelmemiştir. Tarımın geçim ekonomisinde en önemli unsuru teşkil etmesi nedeniyle, köyde beslenen hayvanların ekili olan tarlalardan daha uzakta bir alanda otlatıldığı düşünülmektedir[1631].

Kilikia sahili ve dağlık iç kesiminde, derin köklü yerleşik, göçebe ve yarı göçebe yaşam tarzlarına dayalı kırsal ekonomileri halen ayrıntılı bir şekilde incelemek mümkündür. Seyhan ve Ceyhan nehirleri arasındaki geniş Yüreğir bataklıkları ve Çukurova'nın deniz sahili, yerleşme yoğunluğu ve çeşitleri ile toprak kullanımı hakkında bilgi vermektedir. XVI.yüzyılda bölge, kuzeyindeki dağlık bölgeye oranla çok seyrek halde yerleşim görmüştür. Köylerin ya da mezraların % 70'inde hane sayısı 20 haneyi geçmiyordu. Köyler neredeyse tamamen Ceyhan Nehri'nin doğu kesiminde kurulmuşken, batıda sadece mezra sahibi göçebe gruplar yaşamaktaydı. Göçebe toplulukların kuzeydeki Toros Dağları otlakları ve Yüreğir Ovası'ndaki kışlık köyler arasında yaylacılığa giderek fazla ağırlık vermeleri, kışlık köylerin küçülmesine hatta dağılmasına neden olmuştur. Toros Dağları'na, Akdeniz sahilinden gelen göçebeler ve yaylacılık yapan toplulukların dışında, İç Anadolu'nun güneyinde yaşayan daha büyük toplulukların uzantısı olan çoban grupları ve aşiret boyları da yerleşmiştir[1632]. Örneğin Roma Dönemi'nde Dağlık Kilikialılar (Kilikia Trakheia), anlatıldığına göre sadece Toros eteklerinde değil, Kilikia dışındaki Kappadokia[1633], Pamphylia, Lykaonia[1634] ve Pisidia içlerine kadar uzanan dağlık bölgelerde de yaşamışlardır. Strabon'a göre Kappadokialılar'ın güney ve güneybatı komşuları olan Kilikialılar, topraklarında hak iddia ettikleri Lykaonia Bölgesi'nde de varlıklarını sürdürüyorlardı[1635]. Strabon, Kilikia'nın ve özellikle Kilikia Thrakeia'nın

[1630] Duru 1980, 47-51; Duru 1988, 57-59.
[1631] Duru 1996, 135-136.
[1632] Yakar 2007, 306.
[1633] Doğu'da Armenia, batıda Galatia ve Lykaonia, kuzeyde Pontos ve güneyinde Kilikia'nın bulunduğu bölge. Strabon Geographika XII.I.1vd.
[1634] Orta Anadolu'nun güneyinde, batısı Phrygia, doğusu Kappadokia, kuzeyi Galatia, güney, Toroslar'la sınırlandırılmış bölge. Strabon Geographika XII.IV.10, VI.1.
[1635] Strabon Geographika XII.VI.1-4.

(Dağlık Kilikia) korsanlık ve eşkıyalık yapmaya yatkın coğrafi özellikler taşıdığından ve burada bulunan gemi yapımında kullanılan kerestelerin varlığından bahseder[1636].

Kilikia ve Kappadokia arasındaki uzun mesafeleri kat eden geleneksel göçebelik düzeni, halen yörede yaşayan Türkmen göçebeler tarafından devam ettirilmektedir. Geçen yüzyılın başlarında bu göçebeler 10-20 ya da daha fazla çadırdan oluşan büyük gruplar halinde harekete ederek mevsimlik konak yerlerine göç ediyorlardı. Kışlak alanları olan Çukurova'nın alçak kesimlerinden göç ederken yanlarındaki hayvanlar arasında az sayıda sığır, eşek, at, deve ve çok sayıda koyun ile keçiler bulunduran göçebeler, hayvanlarına iyi otlak sağlamak için Toroslar'ın karşısındaki eski yolları izleyerek Tekir Yaylası'na ulaşıyorlardı[1637] (Resim 291).

Resim 291. Toroslar'da yarı-yerleşik topluluklar, Johansen 2005, 131.

Toroslar'da yılın neredeyse yarısını 1000 m. yüksekliğindeki yaylaklarda geçiren yarı yerleşik çiftçi topluluklarını da görmek mümkündür. Yazlık yerleşimleri hiç kurumayan su kaynaklarının yakınında yer alan bu topluluklar, yüksek irtifalı olan bu bölgeden çobanlık için faydalanırken, çoğu verimli dağ içi ovaları da tarım için kullanmışlardır. Sahil yakınındaki köylerde bulunan kalıcı köylere sahip yarı yerleşik topluluklar, alçak arazi ve dağ habitatlarından azami ölçüde yararlanmasını

[1636] Strabon Geographika XIV.V.6.
[1637] Yakar 2007, 308-309.

bilmiş, diğer yandan yaklaşık 200 km.'lik mesafede olan yaylaklardaki alanlarda da hayvancılık faaliyetini gerçekleştirmişlerdir[1638].

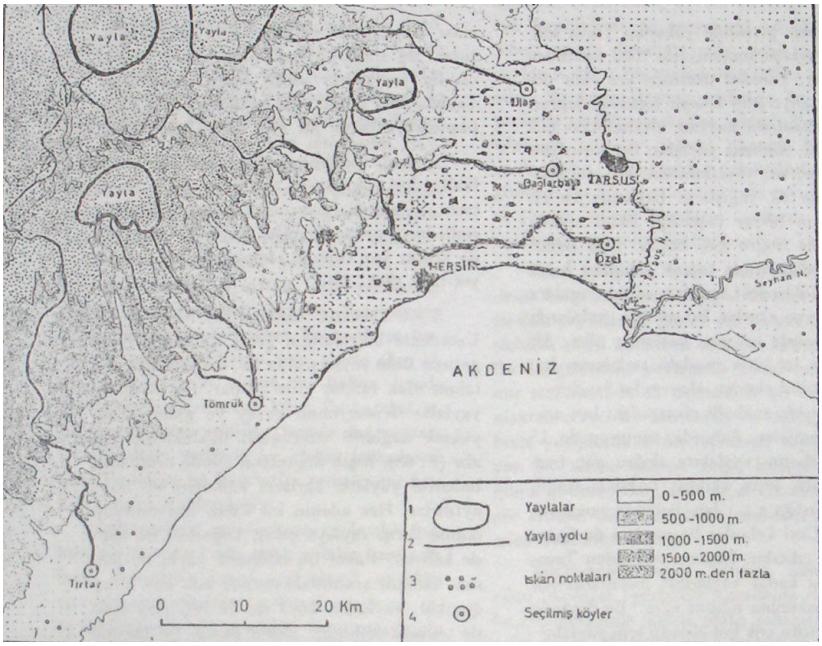
Resim 292. Baharda Beypınarı Yaylası ve yaylada ölen göçerlerin mezarları, Johansen 2005, 15.

Ancak bu ekonomik faaliyet için, Nisan aynın ortasında, yarısı hayvanlarını yüksek yaylalarda otlatmak diğer yarısı da kalıcı köylerindeki tarımsal faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere ikiye ayrılmaları gerekmiştir[1639]. Yaylalara çıktıkları Nisan ayından Temmuz sonuna kadar yayladaki tek işleri peynir üretmek olan yarı yerleşiklerin, çoğu zaman yaylaklarda peynirhaneler kurdukları da gözlenmektedir. Alçak kesimlerde sahip oldukları köylerde kalanlar güz işlerinin bitmesiyle birlikte tarlalarını sürer ve çoğu zaman yerfıstığı ekerek onlar da yaylaklara çıkarlar. Böylelikle, Temmuz sonunda endüstri bitkileri ile sebze ve meyvecilik yapmayan köylerin tamamı boşalmış olur. Temmuz ortalarında yaylalarda ekili bulunan alanlardaki tarım ürünlerini hasatına, alçak kesimlerden gelen aile bireylerinin de katılmasıyla Eylül ayına kadar devam eden süreçte gerçekleştirilir[1640] (Resim 293).

[1638] Karatepe'nin eteklerinde kışlayan Yörükler'in, yaylak alan olarak seçtiği ve yaklaşık 200 km.'lik mesafede bulunan Saimbeyli'den kuzeye doğru iki saatlik mesafede bulunan ve denizden 2000 m. yükseklikte olan yaylakta, Arnaçkavak adında tek bir köy vardır. 1930'lu yılların başında yöreye yapılan göçler sonucunda burada kalarak kendilerine kerpiç evler inşa eden bu grup kendisini "Karaevli" olarak adlandırır. Karatepe'nin Yörükleri araştırmanın yapıldığı tarih olan 1957 yılından 30 yıl önce, yaklaşık 100 km. daha uzakta olan Kayseri ve Develi'nin güneyinde bulunan yaylak alanları da kullanmışlardır. Çukurova'nın alçak irtifalarında kalıcı köylerden göçleri geciken gruplar, kendilerinden önce yaylalara çıkan göçerlerin hayvanlarının otlak alanlardan istifade etmesi nedeniyle, zorunlu olarak bu kadar uzak mesafelere yapılan göçlerin hala kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Johansen 2005, 17.

[1639] Yakar 2007, 309.

[1640] Tunçdilek 1967, 142-143.

Resim 293. Mersin yöresinde bazı yaylacı toplulukların yazlık ve kışlık yerleşimleri, Tunçdilek 1967, 144.

Yörede tam anlamı ile yerleşik düzeni benimsemiş olan grupların büyük kısmı tarım ile uğraşırlarken, tarımı yapılan ürünler arasında buğday ve arpa yer almaktadır. Bununla birlikte Akdeniz İklimi'nin sağladığı olanaklarla bu gruplar, sahip oldukları geniş arazilerde sebze tarımı ve meyve yetiştiriciliği ile de uğraşmaktadırlar. Yerleşik hayata geçmelerine karşın, yöredeki göçebelerin ekonomilerinin temelini oluşturan büyük koyun ve keçi sürülerine de sahip olan topluluklar, çevrelerindeki geniş otlakları da değerlendirmişlerdir[1641].

Akdeniz Bölgesi'nin doğu ve kuzeydoğu kesimlerini oluşturan Amik Ovası ve Güneydoğu Toroslar bölgesi, Prehistorik çağlardan beri yerleşim görmüştür. Akdeniz'in kuzeydoğusunun iç kesimlerinde, yoğun tarım potansiyeline sahip verimli habitatlar arasında, Suriye Yarık Vadisi'nde bulunan Amik ve İslahiye Ovaları gelmektedir. Daha kuzeyde, biraz daha yüksek Zincirli Ovası ve Sakçagözü Vadisi yer almaktadır. Kuzeyde Kahramanmaraş'a kadar uzanan İslahiye'nin uzun iç ovası, üç taraftan dağlarla çevrilmiştir[1642]. 1400 m.^{2} 'lik bir alanı kaplayan ve deniz seviyesinden yaklaşık 80-100 m. yükseklikte yer alan Amik Ovası, Neolitik Çağ'dan

[1641] Tunçdilek 1967, 143; Yakar 2007, 310.
[1642] Yakar 2007, 301.

beri çiftçi topluluklar için cazip bir habitat sunmuştur[1643]. Amanos Dağları'nın verimli toprakları günümüzde de çoban göçebeler ve yaylacı gruplar tarından geçmişte olduğu gibi yaşam alanı olarak seçilmiştir[1644]. Asi Nehri ve kollarından Afrin ile Karasu'yun suladığı Amik Ovası'nın nemli toprakları Holosen boyunca yoğun tarıma elverişli olmayı sürdürmüştür[1645].

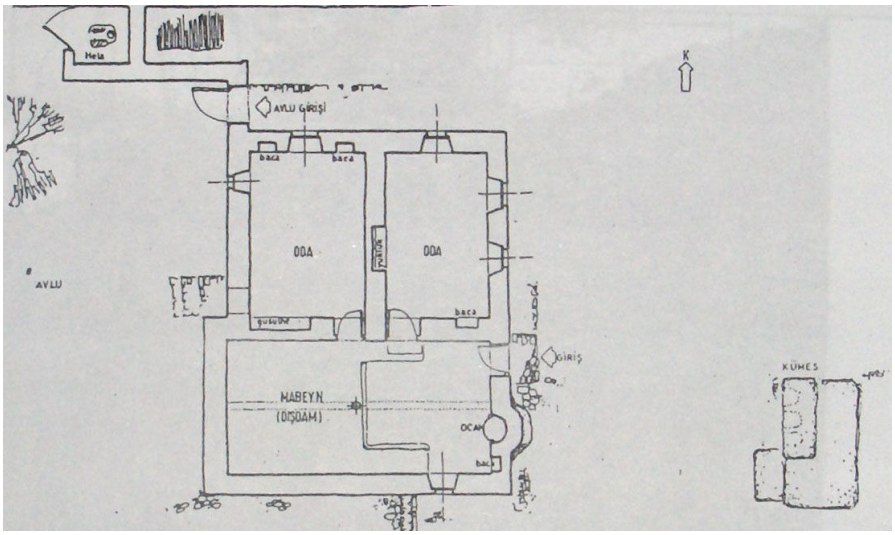
Ilıman kış iklimi, iyi sulanan verimli topraklar ve zengin dağ otlaklarına olan yakınlık bu bölgeyi sadece göçebe çobanların değil, yoğun hayvancılıkla uğraşan çiftçi toplulukları da kendisine çekmiştir. Bu nedenle bölge nüfusu etnik açıdan heterojen olarak kabul edilebilir. Günümüzde bölgede yaşayan yerleşik Türkmenler, göçebe ve yerleşik Yörükler, Kafkaslar ve Balkanlar'dan gelen Türk göçebeleri ile Araplar bunu doğrular. Bölgede yoğun olarak yaşayan Yörüklerin göçebe ve yerleşik kolları, ekonomik açıdan farklı kesimleri temsil etmesine rağmen, daha geniş bir aşiret varlığı içinde akrabadırlar. Aşiretlerin kullandığı yaylaların İslahiye yaklaşık 200 km. mesafede yer almasına rağmen, İslahiye'ye dönen her göçebe hane, yerleşik akrabalarıyla düzenli sosyal etkileşim halinde oldukları görülmüştür. Hayvanlar ya da diğer mal varlıkları aşiret ya da sülalelere değil, ailelere aittir[1646].

IV.E.2. Toroslar'ın Yüksek Kesimlerinde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar

Toroslar'ın yüksek bir kesiminde bulunan, Batı Anadolu'nun ilk Erken Tunç Çağı yerleşimlerinden biri olan Karataş-Semayük'te, Erken Tunç Çağı'nda yöreyi iskan toplulukların sahip oldukları geçim ekonomileri ve bölgesel köy mimarisi, etnoarkeolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmiş[1647] bu değerlendirme sonucunda günümüzde Akdeniz Bölgesi'nin bu bölümünde yaşayan topluluklardan, yarı-yerleşik bir yaşam modeli benimseyen Yörükler'in, ekonomilerini desteklemek

[1643] Braidwood 1995, 178-183.
[1644] Amik, İslahiye ve Çukurova 1865 yıllına kadar kalıcı olmayan Türkmen göçlerine sahne olmuştur. 1865 yılında Osmanlı Devleti'nin çıkarmış olduğu Fırka-i İslahiye Kanunu ile Türkmenler bu ovalarda ilk kez yerleşik hayata geçmişlerdir. Aydın 2006, 115.
Osmanlı Devleti'nin, sonuçları açısından başarısız olarak değerlendirilen 1691 yılındaki zorunlu iskan kanunu ile 15 bin Türkmen Çukurova'ya getirilmiştir. Yine bu tarihte, Çukurova'nın ana yollarında derbendcilik yapan Tecirli Aşireti, zorunlu iskana karşı geldiği için vergi vermeyi reddetmiş ve resmi makamlar tarafından eşkıya aşireti olarak tanımlanmıştır. Tamdoğan 2006, 137.
[1645] Yakar 2007, 302.
[1646] Tunçdilek 1967, 24; Yakar 2007, 312.
[1647] Yakar 1998, 813-821.

amacıyla, ilkbaharın gelişiyle birlikte kışları geçirdikleri ve sürekli oturdukları alçak irtifalardaki düzlüklerden, hayvanlarını otlatmak ve sınırlı ölçüde de tarım yapabilmek amacıyla ortalama 1000 m. üzerindeki yaşam alanlarını hala kullandıklarını belirten Yakar, özellikle coğrafi şartların ve iklimin belirlediği nedenlerle kendini gösteren yarı-yerleşik Yörük kültürleri arasında, analojilerde bulunmuştur[1648].

Resim 294. Toroslar'da bir yayla evinin planı, Alkan 1991, 9.

Karataş-Semayük Köyü'nün topografik, iklimsel ve çevresel faktörleri incelendiğinde, yerleşimin sosyal ve ekonomik yapısının ve doğal gelişiminin, geçim ekonomi stratejilerine bağlı olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak da bu etkinin kırsal mimariye de yansıtılmış olduğu söylenebilir. Köyün bulunduğu bölge her ne kadar Akdeniz Bölgesi'ne dahil olsa da Toros dağ sırasından ötürü, karasal iklimin etkisinde kalmaktadır. Bu durum hayvancılıktan tarıma, mimariden yerleşme tüm kültürü etkilemektedir. Mimaride meskenlerin yapımında yoğun olarak taş malzemeden yararlanılırsa da ahşap malzeme de kullanılmaktadır (Resim 294). Bölgenin karakteristik mimarisi, "kuru duvar" tekniğinde inşa edilmiş evlerdir. Su kaynaklarının düzensiz olduğu Karataş-Semayük Köyü'nde gerçekleştirilen tarımsal faaliyetler, dağlardaki karların hızlı eridiği dönemlerde olumsuz yönde etkilenir. Bu nedenle ekonomisi temelde tarım ve sürü hayvancılığına dayanan köylüler,

[1648] Yakar 1998, 815.

ekonomilerini avcılık, balıkçılık ve küçük ölçüde bahçecilikle değerlendirmektedirler [1649].

Karataş-Semayük'te gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, surla çevrili bir Merkezi Kompleks, etrafında birbirinden uzak inşa edilmiş evler ve yerleşme dışı mezarlıkların yer aldığı, tabakalı küçük bir höyüğü ortaya çıkarmıştır. Merkezi Kompleks'i çevreleyen köydeki mimari kalıntının çoğu, taş temellerden oluşmaktadır. Bugünkü ova yüzeyinin yaklaşık 20-30 cm. altında yer alan bu temeller, bazılarının elips biçime sahip olduğu, uzun bir ya da iki odalı megaron tipi evlere aittir. Höyüğün dikey stratigrafisi, çeşitli onarım, yenilik ve değişikliklerden geçen kerpiç yapımı, Merkezi Kompleks'in belli bir yerleşme sürekliliği göstermediğine işaret ederken, çevresinde hafif inşa edilmiş evlerin yatay stratigrafisi, mevsimlik ve bu nedenle de kesintili yerleşmeleri yansıttığı düşünülmektedir. Kullanılmayan evlerinin çoğunun içlerinin boşaltıldığı ve aynı yer ya da yakınında yenilerinin inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bazı yeni yapıların köyün önceden oturulmamış alanlarında inşa edilmesi, bir kere terk edildikten sonra evlerin onarılmaları ya da yeniden kullanılmaları için çaba sarfedilmediğini gösterirken, bazı megaron planlı evlerin içinde bölme duvarları, platformlar, sekiler, sandıklar ve bir kaçında da ortada yer alan bir ocak ortaya çıkarılmıştır. Karataş-Semayük'te bulunan arkeolojik kanıtlar, bu köyde Erken Tunç Çağı'nda bir çiftçi topluluğunun ya da aşiretinin yarı-yerleşik kesimlerinin oturduğuna işaret etmektedir. Yakar, küçük bir çekirdek halinde olan yerleşik topluluğun, Merkezi Kompleks ve daha dayanıklı inşa edilen köy evlerinin bazılarında oturduklarını bunun yanında yarı-yerleşik kesimin ise, muhtemelen hayvanlarıyla beraber bahar ve yaz aylarında köyde mevsimlik oturmuş olduğunu ve kışın ise Lykia sahillerindeki kalıcı yerleşimlerine döndüklerini ifade etmiştir[1650].

Anadolu'da Akdeniz Bölgesi'ne özgü olan bununla beraber, Fethiye ve Köyceğiz'den başlayarak Güney Anadolu'yu içine alan ve Lübnan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada yetişen Katran ağacından (Sedir ağacı- Cedrus libani)[1651],

[1649] Yakar 1998, 815-816.
[1650] Yakar 1998, 817-819; Yakar 2007, 312-315.
[1651] http://traglor.cu.edu.tr/common/object_metadata.aspx?id=885.25.05.2009.

geleneksel yöntemlerle katran üretimi, U.Johansen tarafından etnoarkeolojik olarak belgelenmiştir[1652].

Eski Önasya uygarlıkları, Mısır uygarlığı[1653] ve Antik Çağ kaynaklarında adından sıklıkla bahsedilen Sedir ağacı (Cedrus libani), Akdeniz Bölgesi'nin yüksek kesimlerinin tipik bitki örtüsünü oluşturmaktadır. Özellikle çam ormanları bakımından son derece zengin olan Lykia Bölgesi'nde yetişen Sedir ağaçlarının varlığı, hekimlikteki kullanımı, ekonomik önemi, Hippokrates[1654], Plinus[1655] ve Strabon[1656] gibi yazarların eserlerinden bilinmektedir.

Toroslar'da yaşayan Yörükler (Saimbeyli ve Göksün Yöresi), geleneksel yöntemlerle ürettikleri katranı, halk hekimliğinde hayvanların yaralarının tedavisinde merhem olarak kullanırlarken, bunun dışında, yapıştırıcı, sıkılaştırıcı, doldurucu, kaynaştırıcı ve sızdırmazlık özelliği göz önünde bulundurularak ihtiyaç olan her alanda kullanmışlardır[1657].

Resim 295. Gövdesinden katran üretilmek üzere parçalar alınmış Katran ağaçları, (Sedir ağacı- Cedrus libani), Johansen 1998, 462.

Yörük göçerler, hayvanlarıyla birlikte çıkmış oldukları yüksek yaylalarda bulunan Katran ağacından (Sedir ağacı- Cedrus libani) katran elde etmek için ortalama 10-15 derecelik bir eğime sahip olan, genellikle Laterit bir toprak özelliği taşıyan alanlarda, toprağa açtıkları çukurların içini hiçbir yabancı madde kalmayana

[1652] Johansen 1998, 457-461.
[1653] Moscati 2004, 124, 241.
[1654] Johansen 1998, 458.
[1655] Sevin 2001, 138.
[1656] Strabon Geographika XIV.V.6.
[1657] Johansen 1998, 458.

dek temizlerler. Temizlenen çukurun duvarları su yardımı ile sıvanır ve sıkıştırılır. Tabana, elde edilecek katranın dışarıya akmasını sağlamak için ya bir kanal bırakılır ya da ucu dışarıda kalacak bir boru yerleştirilir ve kuyunun etrafı taşlarla çevrilir. Bundan sonraki aşamada, çevrede bulunan Katran ağcının (Sedir ağacı- Cedrus libani) gövdesinden, keser ya da başka bir kesici alet kullanılarak, uzunluğu 30 cm., genişliği 5-8 cm. arasında değişen parçalar elde edilir[1658] (Resim 295).

Resim 296. Katran ağaçlarından (Sedir ağacı- Cedrus libani) alınmış parçaların, çukura düzenli olarak yerleştirilmesi, Johansen 1998, 462.

Elde edilen birbirine aşağı yukarı eş parçalar, açılan katran ocağına düzenli bir şekilde yerleştirilir ve bu şekilde doldurulur (Resim 296). Katran ocağının içinde bulunan odun parçalarının üzerleri çevrede bulun kuru ot ve çalılarla kaplanır, sonrasında da hava almaması ve yakılacak olan ateşin hızlı yanmaması için en üstü toprakla örtülür (Resim 297). Daha sonra ortalama 5 cm.'yi bulan ve üstten bırakılmış küçük bir boşluktan otlar tutuşturulur. İki gün boyunca, ortalama 100 ile 170 C derece arasında için için yanacak olan ateşin kontrol ve denetiminden sorumlu -en az bir, bazen tüm aile üyeleri- kişi ya da kişiler, işlem bitene kadar ocağın yanından ayrılmazlar. İki günün sonunda içten içe yanan ağaç parçalarından geriye, çok az miktarda kül kalır. Dışarıya kanal ya da boru yardımı ile akan katran, bir

[1658] Yörükler, hangi ağaçtan ne kadar parça alınmasını gerektiği ve bunu oldukça dikkatli yaptıkları için bu işlemin ağaçlara zarar vermediğini, gövdesinden dikkatli parçalar alınan ağaçların kendisini yenilediğini ifade etmiştir. Johansen 1998, 458.

kabın içinde biriktirilir. İşlem sonrası ocaklar tekrar kullanılmak üzere iyi bir şekilde temizlenir[1659].

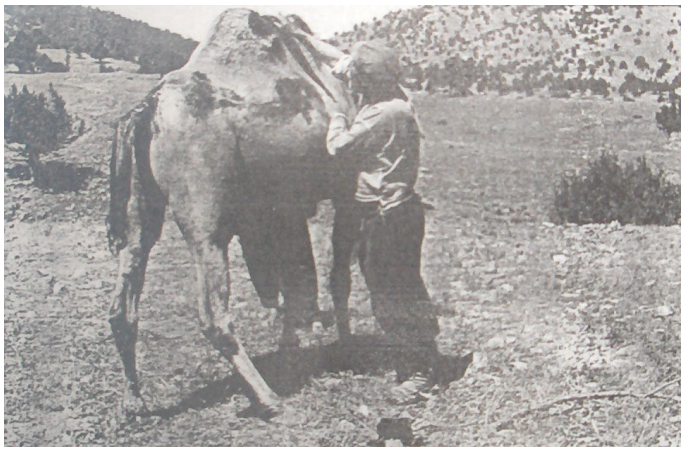

Resim 297. Katran ocağının üstünün kuru otlarla ve toprakla kapatılmasından sonra yakılması, Johansen 1998, 463.

Saimbeyli ve Göksun Yörükleri, birkaç ailenin bir araya gelip, ortak bir ocağı kullanabileceğini söylemelerinin yanında, her ailenin ayrı bir ocağının bulunabileceğini de ifade etmişlerdir. Ortalama bir büyüklükteki bir ocağın, yaklaşık 100 kg. Katran ağacı (Sedir ağacı- Cedrus libani) parçasını içine aldığını belirten Yörükler, işlem sonrası yaklaşık olarak 25 kg. katran elde ettiklerini vurgulamışlardır[1660].

Göçebe Yörükler, elde ettikleri katranı, çeşitli nedenlerle gerçekleşmiş insan yaralanmalarında, küçükbaş hayvanlardan koyun ve keçilerin kuyruk kısımlarında oluşan güneş yanıklarında, yük hayvanlarının semer, eyer ve hamut gibi eşyalarından oluşan yaralanmalarda enfeksiyon önleyici merhem olarak kullanılırken, günlük hayatta insanların pratik ihtiyaçları doğrultusunda da kullanılmaktadır[1661] (Resim 298).

[1659] Johansen 1998, 459.
[1660] Yörükler'le uzun bir süre birlikte yaşamasına ve güvenlerini kazanmasına rağmen, hiçbir ailenin bağımsız olarak kullandıkları katran ocaklarını, Johansen'e göstermeyişleri merak konusudur. Johansen 1998, 459.
[1661] Johansen 1998, 460.

Resim 298 Yük hayvanlarından devenin açık yaralarına katranın uygulanışı, Johansen 1998, 464.

Sonuç olarak etnografik bakımdan oldukça iyi belgelenmiş olan Akdeniz Bölgesi'nin kırsal hayatını en iyi şekilde yansıtan Yörükler, Anadolu'ya girmeye başladıkları XI. yüzyıldan itibaren yaşam alanı olarak seçtikleri bu habitatların kendilerine sundukları olanaklarından iyi bir şekilde yararlanmasını bilmişlerdir. Hayvancılığa dayalı ekonomilerini destekleyici bir unsur olarak değerlendirilebileceğimiz katran üretiminin boyutları, etnoarkeolojik olarak bizce önem taşımaktadır. Yörükler'in ilkel bir teknikle ürettikleri katranın, kullanım alanları detaylı araştırılır, ekonomik boyutu (pazarlanma, takas) daha etraflıca ortaya konulabilirse, Eski Önasya uygarlıklarından başlayarak, Antik Çağ'lardan günümüze çeşitli dönemlerde kullanım alanı bilinen bu ürünün, tarihöncesi bölge kültürlerindeki önemi hakkında, bizleri yeni düşüncelere sevk edebilir.

IV.F. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1960'ların başlarında başlatılan sistemli arkeolojik çalışmaların daha ilk sonuçları, sadece ülkemiz değil dünya arkeolojisinin ilgi odağı olmuştur. Güneydoğu Anadolu'da besin üreticisi tarımcı köy topluluklarının yaşayış biçiminin ilk kez ortaya çıkışı ve gelişerek etkinleşmesiyle ilgili çeşitli soruların cevaplarının arandığı bölgede gerçekleştirilen araştırmalarla, Anadolu'nun önemli Epipaleolitik yerleşimlerinden olan Söğüt Tarlası ve Biris Mezarlığı Bozova'da (Şanlıurfa) açığa çıkarılırken, Diyarbakır'da ise Yakındoğu Arkeolojisi için oldukça önemli bir yere sahip Çayönü Tepesi bilim dünyasına tanıtılmıştır[1662].

Bölgede 1975 yılında, Aşağı Fırat Projesi kapsamında başlatılan çalışmaların, Adıyaman ve Şanlıurfa illerinin bir bölümünde yürütülen araştırmalarla ilgili olan kısımlarında ise çok belirgin bir şekilde olmasa da etnoarkeolojik çalışma olarak nitelendirebileceğimiz sınırlı yayın bulunmaktadır (Resim 78). Araştırma projesi kapsamında Adıyaman ilinde Şehremuz, Samsat, Gritille, Gavurtepe ve Hayaz, Şanlıurfa'da Hassek, Lidar, Tatarhöyük ve Kurban gibi birçok arkeolojik yerleşim yeri tespit edilirken, yörede bulunan Bizans ve onu izleyen İslam Çağları'na ait yapısal kalıntılar arasında bulunan sur, türbe ve camiler de kayıtlara geçirilmiştir. Bununla birlikte Samsat ve çevresindeki bazı köylerdeki sivil mimariye ait dikkat

[1662] Çambel ve diğerleri 1980, 1,3,11, 13.
Yakın Doğu'da Neolitik kültürlerin oluşum süreci ile ilgili olarak, Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan, Fırat ile Dicle nehirlerinin Toros dağlık bölgesinin eşiği boyunca uzanan kesimleri, yakın bir zamana kadar göz ardı edilmişti. Aynı durum Güneydoğu Anadolu Karma Projesi tarafından 1960'lı yıllarda elde edilen bilgilere karşın, Şanlıurfa yöresi için de geçerli idi. "Neolitik oluşumun çekirdek bölgesi", Doğu Akdeniz-Levant ile sınırlı tutulmuş, Şanlıurfa ve yöresi bu oluşumun taşrası olarak görülmüştü. Göbeklitepe, Gürcütepe ile Nevali Çori kazılar, daha önceleri yalnızca Çayönü ile bilinen Güneydoğu Anadolu Neolitik kültürlerine yeni bir boyut kazandırmış, bu kültürlerin sanıldığından çok daha karmaşık bir yapıya sahip olduklarını göstermiştir. Bu yerleşmelerdeki kazılar, avcı-toplayıcı bir yaşamdan besin üretimine dayalı yerleşik düzene geçiş sürecinde sınıflanmış bir toplumsal dokunun bulunduğunu da ortaya koymuştur. Bu döneme tarihlenen kült yapılarının içindeki, üzerleri kabartma heykellerle bezeli anıtsal sütunlar, M.Ö.IX.binyılda, Yakın doğu'daki ilk Neolitik kültürlerin erişmiş olduğu doruk noktasını simgelemektedirler. Hauptmann 1999, 65.

çekici yapılar da belgelenmiştir[1663]. Ayrıca Orta Fırat Bölgesi'nde Hilvan yöresinde günümüzdeki yontmataş yapım geleneğini ele alan bir etnoarkeolojik çalışma Aşağı Fırat Projesi kapsamında yürütülen araştırmalarla ilgilidir[1664].

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yürütülen söz konusu bu sistemli araştırmaların son periyodunu 1999 yılında başlatılan Karkamış ve Ilısu Baraj Gölleri altında kalacak olan arkeolojik kültür varlıklarının kurtarılması projesi oluşturmaktadır. Bu proje kapsamında bir yanda baraj göllerinin altında kalacak olan arkeolojik yerleşimlerin kazıları sürdürülürken diğer yanda, bölgede bulunan kırsal yerleşimlerin ve konutların belgelenmesi de gerçekleştirilmiştir[1665].

Ayrıca, Salattepe (Diyarbakır) kazıları sonucunda büyük bir yapıda ele geçirilmiş ve Orta Tunç Çağı'na ait taş dokuma tezgah ağırlıklarının kullanımlarıyla ilgili denemeyi[1666], bölgedeki etnoarkeolojik çalışmalar arasında göstermek mümkündür.

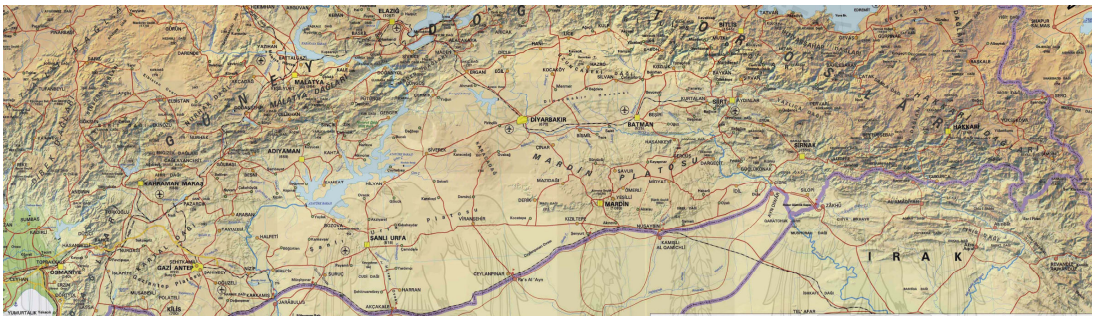
IV.F.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu

Gaziantep, Urfa, Mardin, Diyarbakır ve Siirt illerini kapsayan bölge, Doğu Toros Dağları'nın güneyinde yer alır. Adıyaman ilinin bir bölümü de bu bölgeye dahil edilebilir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Coğrafi olarak batıda Amanos Dağları, kuzeyde Toros Dağları, doğuya gidildikçe Toros Dağları ile aynı hattı izleyen alçak dağ sıraları ve güneyde Suriye düzlükleri ile sınırlanmış bir bölgedir. Kuzey-Güney doğrultusunda uzanan volkanik Karacadağ, bir plato olan bölgeyi batı ve doğu olmak üzere ikiye ayırmaktadır (Resim 299). Karasal Akdeniz iklimine sahip olan bölge kış mevsiminde belli oranda yağmur alsa da, yaz mevsimi boyunca oldukça kuraktır. Bölge içinden geçen büyük ve küçük ırmaklar bölgenin yaşam damarları olarak görülmektedir. Batı bölümünde kalan bölge, Fırat nehri ve kollarını oluşturan akarsular ile sulanırken[1667], Doğu tarafı ise aynı şekilde Dicle nehri ve kollarını

[1663] Özdoğan 1977, 74-163; Serdaroğlu 1977, 8-42; Hauptmann 1987, 249-251; Yalçınkaya ve diğerleri 1987, 31.
[1664] Gebel 1987, 265-272.
[1665] Akın ve diğerleri 2002, 431-440; Akın ve diğerleri 2004, 317-326; Akpolat ve diğerleri 2001, 529-530; Akpolat ve diğerleri 2002, 463-469; Akpolat ve diğerleri 2004, 347-355.
[1666] Tütüncüler 2008, 31-36.
[1667] Fırat nehrinin ülkemiz topraklarındaki uzunluğu Erzurum'un Dumlu Dağı'ndan Suriye sınırına kadar 971 km. ve Murat ırmağı kaynağından Suriye sınırına kadar 1263 km.'dir. Bütünü ile uzunluğu

oluşturan[1668], daha küçük boyuttaki sular tarafından verimli topraklar haline getirilmektedir[1669].

Bölge, coğrafi açıdan Suriye-Mezopotamya'nın kuzey uzantısı olarak kabul edilmektedir ve tarihöncesi ve tarihi çağlar boyunca Orta ve Doğu Anadolu ile Suriye-Mezopotamya arasında gidip gelen göçebe çobanlar, ticari kervanlar ve ordular için doğal bir geçiş yolu oluşturmuştur. Fırat, Balık, Habur ve Dicle nehir vadilerini izleyen ana ve tali yollar üzerinde bulunan yerleşmeler, ekonomik bir faaliyet olarak tarımın yanı sıra ticaret yapmışlardır[1670].

Resim 299. Güneydoğu Anadolu Bölgesi fiziki haritası, http://www.hgk.mil.tr.15.03.2009.

Akdeniz iklim kuşağı içinde yer almasına rağmen bölgede yazları, çöl ikliminin etkisi görülmektedir. Yaz kuraklıkları belirgin ve süresi oldukça uzundur bu nedenle şiddetli buharlaşma, yoğun su kaybına neden olmaktadır[1671]. Aşırı sıcak ve kurak geçen yazlar, bölgede en fazla beşeri ekolojiyi etkileyen iklim özelliğidir. Buharlaşmayı dengeleyecek yağışların olmaması, büyük miktarda su kaybına yol açmaktadır. Başlıca nehirlerin daha küçük kolları ve akarsular, uzun süren yazların yoğun sıcaklarında tamamen kurumaktadır. Sonuçta günümüz çiftçileri bölgede uzun

ise 2800 km. kabul edilir. Fırat, Ağrı ilinin Diyadin çevresinden ve Erzurum ile Erzincan'dan Uzunyayla'ya, Van Gölü batısındaki dağlardan Muş-Elazığ-Malatya'ya, buradan Gaziantep-Birecik güneyine ve Nusaybin tafralarına kadar çok geniş bölgelerin sularını toplamaktadır. Fırat nehrinin çok uzun ve gür akışlı kolları arasında en önemi ikisi, Murat ve Karasu ırmaklarıdır. Yine birer ırmak veya büyük çay özelliğindeki Tohma suyu, Peri suyu, Çaltı suyu ve Munzur suyu da Fırat'ı besleyen kaynaklar arasında bulunmaktadır. İzbırak 2001, 185-186.

[1668] Dicle nehrinin ülkemiz topraklarındaki uzunluğu Elazığ yakınlarındaki Hazar Gölü'nden Türkiye-Irak sınırına kadar 523 km. ve toplam uzunluğu ise 1900 km.'dir. Dicle'nin ana kolları ülkemiz topraklarında bulunmaktadır. Muş ve Van Gölü güneyindeki yüksek dağlardan inen bir çok ırmaklar ve çaylar tarafından beslenir. Nehri besleyen diğer önemli kolları arasında Büyük ve Küçük Zap, Ambar çayı, Kuruçay, Pamuk çayı, Salat çayı, Batman suyu, Garzan suyu, Botan suyu, Hizan Çayı ve Reşan çayı bulunur. İzbırak 2001, 190.

[1669] Abay 2006, 26.

[1670] Yakar 2007, 388.

[1671] İzbırak 2001, 330.

süreli bir gelenek haline gelen kuru tarım yapmakta ve büyük nispeten verimli tarlaları sığırlar ve koyunlar için çayır ve otlak olarak kullanmaktadırlar[1672]. Bölgede, genellikle kurakçıl bitki toplulukları hakimdir. Tepelik, düzlük ve dağ bozkır sahaları olan bölgede, doğal bitki örtüsü olarak, çeşitli ot bitkileri ile dikenli bitkiler görülmektedir. Bunlar arasında bölgenin birçok yerinde pek çok türleriyle yetişmiş bulunan *"keven"* (geven), dikenli bir bitki olup, bölge insanları tarafından yakacak olarak kullanılabildiği gibi taze yapraklarından da hayvanların kışlık yem ihtiyaçları karşılanır[1673]. Bölgede görülen bozkır bitki örtüsünün şimdiki görünümü, yoğun tarım faaliyetleri ve çobanlığın yanı sıra, uzun bir süre boyunca orman örtüsünün aşırı derecede tahrip edilmesi sonucunda oluşmuştur[1674]. Bölgedeki ormanlar, 700 m.'nin üzerindeki daha nemli alanlarda ve esas olarak kuzeydeki Doğu Toroslar ya da güneydeki Diyarbakır-Mardin'in batısında kalan izole dağlar ya da Siirt'in güneybatısındaki Raman Dağı'nda bulunmaktadır. Kahverengi orman toprağı, Mardin Eşiği gibi çok yağış alan bu bölgelerde geniş alanları kaplamaktadır. En yaygın orman türü bir park görünümü veren seyrek meşe ormanlarıdır. Bölgede iklimin karasal karakterini yansıtan çeşitli meşe türleri de bulunmaktadır. Bu meşeler, bir kuşak halinde Zağros Dağları'nın eteklerine doğru uzanmaktadırlar. 700 m'nin altında kalan bölgeler, bozkırlar ve orta ve düşük miktarda organik madde içeren ve kireç ve potasyum bakımından zengin kırmızımsı kahverengi alkalin bozkır topraklarıyla kaplıdır ve bu nedenle daha çok sulu tarıma uygundurlar[1675]. Step bitki örtüsünün en fakir olduğu alanlar Karacadağ'ın ve Şanlıurfa'nın güneyinde kalan yerlerdir. Yıllık yağış tutarının ancak 300 mm.'yi biraz geçtiği bu yörelerde, bitki toplulukları çölümsü step niteliğindedir. Bu görünüm güneydeki çölün çok uzakta olmadığını simgelemektedir. Buralarda değişik yaşantı ve tarım ile su arasındaki ilişkiler çok daha belirgindir[1676].

*"Verimli Hilal"*in orta kısmında yer alan Yukarı Dicle vadisi, Dicle nehrinin, doğuda Salat Savur çayları, batıda Karacadağ, kuzeyde Güneydoğu Toroslar ve güneyde Tur Abidin Dağları ile çevrelenmiş bölümü oluşturur. Bölgenin coğrafi konumu, Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'yu birleştiren önemli yolların kavşak

[1672] Yakar 2007, 388.
[1673] İzbırak 2001, 340.
[1674] Yakar 2007, 388.
[1675] Yakar 2007, 390.
[1676] Erinç 1980, 70.

noktasında olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Günümüzde de yoğun olarak kullanılan söz konusu yollar, doğal dağ geçitlerini, Dicle nehrini ve kollarını izlemektedir. Yukarı Dicle Bölgesi, stratejik konumu dışında Dicle nehrine dayalı geniş sulama olanaklarına sahip, verimli tarım alanları ve Ergani-Maden yöresindeki bakır yatakları sayesinde Prehistorik Çağlar'dan itibaren her dönem önemini korumuştur. Nitekim Geç Tunç Çağı ve sonrasındaki Demir Çağları'nda, Asur Devleti tarafından uygulanan yayılım politikası çerçevesinde de, Yukarı Dicle Bölgesi'ne olan ilgi yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır[1677].

Genel olarak Urfa'nın güneyindeki Harran Ovası ve Balık Vadisi'nde hüküm süren kurak koşullar, Diyarbakır Havzası'nda daha az hissedilir. Burada, Ambar, Batman ve Garzan gibi kuzeyde Doğu Toroslar'dan ya da güneydoğuda Mardin Eşiği'nden doğan çaylar, Dicle'yle birleştikleri bu alçak havzaya doğru çok miktarda su taşırlar. Böylelikle gerek vadiler boyunca uzanan geniş alüvyal düzlükleri ve taraçaları gerekse yazın da su taşıyan ırmaklarıyla Diyarbakır Havzası, bölgenin tarım ve yerleşmeye en elverişli alanlarından birini, aynı zamanda önemli tarihi yolların doğal kavşağını oluşturmaktadır[1678].

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki toprak kullanımı düzenini, her zaman toprak kalitesi, nem ve buharlaşma yoğunluğu belirlemiştir. Çok uzun bir yağışsız dönem ve buna ek olarak sık sık kuraklık yılları ile karşılaşan Güneydoğu Anadolu için yağış düzeninin önemi büyüktür. Yeraltı su kaynakları bakımından da zengin olmayan bölge insanı içecek su ihtiyacını karşılamak için su kuyularından yararlanır. Ancak bunların da verimlilikleri sınırlıdır ve bazıları kurak yıllarda kurumaktadır. Bir kısmının derinliği de yaklaşık olarak 30 m.'yi bulmaktadır[1679]. Baharda başlayan buharlaşma, üç ay boyunca kuru kalan toprağın hızla su kaybetmesine neden olur. Harran Ovası ya da Habur kaynakları gibi iklim açısından hassas bölgelerde meydana gelen küçük sapmalar bile, kırsal nüfusun geçim ekonomisinde ağır sonuçlara yol açabilir. Yağışın bugünkü seviyesinin üçte biri kadar altına düşmesi, kuru tarım ve özellikle buğday yetiştirilmesini çok düşük rekolte veren riskli bir uğraş haline getirebilir[1680].

[1677] Kozbe 2006, 496.
[1678] Erinç 1980, 67-68; Yakar 2007, 391.
[1679] Erinç 1980, 70.
[1680] Yakar 2007, 391.

Ortalama yıllık yağışın 550 mm'ye ulaştığı yüksek yörelerde arpa ve buğday, kuru tarım koşulları altında, düz ve eğimli yerlerde olduğu kadar teraslarda da yetiştirilir. Sulu tahıl tarımı ve bahçecilik, verimli nemli topraklara sahip Fırat Vadisi ve kollarının oluşturduğu vadilerin daha geniş kesimleri ile sınırlanmıştır. Vadi yamaçları sebze, üzüm, incir ve Şam fıstığı yetiştirilmesi amacıyla kullanılır. Daha yükseklerdeki sarp yamaçlı topraklarda sığır, koyun ve keçilerin otlatılması için gerekli uygun koşullar bulunmaktadır. Fırat'ın taşması sonucu oluşan küçük adalar, özellikle su seviyesinin düştüğü yaz aylarında, öncelikli otlak alanları olarak kullanılır. Ayrıca yaz sonunda hasat yapıldıktan sonra, sığır ve koyun süreleri geniş tahıl tarlalarında kalan anızlar üzerinde otlamaya çıkarılır. Bu sayede çiftçiler sadece hayvanlarını otlatmakla kalmaz, tarlalarını da doğal yoldan gübrelemiş olurlar[1681].

Güneydoğu Anadolu'da kırsal mimaride kullanılan yapı malzemeleri jeolojik yapıya göre değişiklik gösterir. Belli bölgelerde taş ağır basmakla beraber, bu malzemenin fazla bulunmadığı yerlerde kerpiç daha yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Sıcak ve kurak yazlara çok uygun olmamaları nedeniyle, doğunun dağlık arazilerinde görülen masif taş duvarlı yapılara güneydoğuda rastlanmaz. Bölgede yaşayan insanlara, yapı malzemesi olarak taş ve kerpiç arasında seçme şansı verildiğinde, taşın kolayca bulunabildiği yerlerde bile genellikle kerpiç tercih edilmektedir (Resim 300).

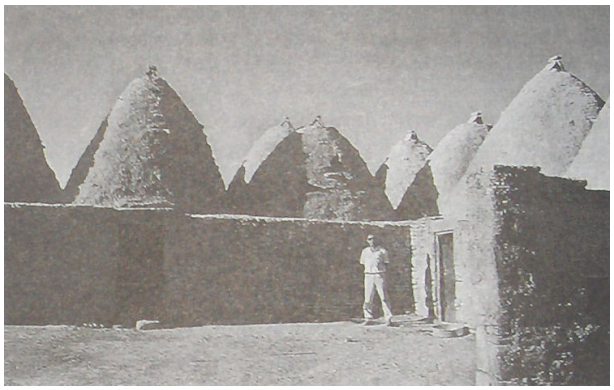

Resim 300. Hasan Kılıç evi, Akpolat ve diğerleri 2004, 361.

Kuzey Irak ve Suriye'ye yakınlarındaki yörelerde, herhangi bir ağaç örtüsünün bulunmadığı çok kurak yerler bulunmaktadır. Burada ekoloji, iç destek ve çatı yapımında gerekli olan kerestenin yerini doldurabilmek için, yakın zamana kadar

[1681] Yakar 2007, 392.

"bindirme kubbeli" (arı kovanı) inşa tekniğinin kullanılmasını zorunlu kılmıştır (Resim 301). Kerpiç kalıpların üst üste yığılmasıyla meydana gelmiş bu evlerde ahşap malzeme kullanılmadığından, dam, ancak kerpiç kalıpların ortaya doğru uzatılması ile kubbe biçimini almıştır. Kubbenin tepesi hava ve ışık alması için yaklaşık 40 cm. çapında açık bırakılmıştır. Delikten içeriye girebilecek olan çeşitli hayvanları engellemek için deliklere elek teli gerilir. Bu delik aynı zamanda baca hizmeti de vermektedir[1682]. Evi meydana getiren kerpiç kalıplar içten ve dıştan aynı çamurla sıvanarak, dayanıklılığı biraz daha arttırılır[1683]. Çoğu büyük evde sadece esas oturma odasının damı düzdür ve burada merkezin karşısında, hatılları uzunluğu boyunca ikiye bölebilmek için büyük bir kemerli geçit inşa edilir. Ancak büyük açıklıklar bulunmaması ve bu nedenle havalandırmanın zayıf olması nedeniyle, evlerin içleri karanlık ve rutubetlidir.

Resim 301. Harran'ın geleneksel arı kovanı biçimli evleri, Yakar 2007, 392.

Yazın arı kovanı biçimli evlerin içinin açık avluların gölgesinden biraz daha serin olmasına rağmen, Harran'dakilerin daha çok kışlık barınak işlevi gördükleri anlaşılmaktadır. Bu mimari yapı özellikle Kuzey Suriye'de yaşayan kırsal Arap topluluklarına özgüdür ve bu bölgeye yerleşen Türkmen göçebelerince benimsenmemiştir. Harran'da halen, Suriye tarzında ve yerleşmedeki Orta Çağ'a ait kalıntılardan sökülen malzemelerle inşa edilen arı kovanı biçimli evlerin en iyi örneklerini görmek mümkündür[1684]. Ayrıca geleneksel Harran evlerinin en küçük ölçekteki evi üç üniteden oluşmaktadır. Tek kanatlı giriş kapısıyla konuta giriş sağlanırken, bu sayede üç oda birlikte kullanılmış olur. Çok çocuklu ve birden fazla

[1682] Baran 2006, 146.
[1683] Tunçdilek 1967, 40.
[1684] Yakar 2007, 394.

eşli zengin aileler genellikle bir iki tarafı hücre dizileriyle ve diğer tarafı yüksek duvarlarla çevrilmiş, avlulu büyük evlerde otururlar. Bu evler oda, tandır evi, avlu, ahır ve samanlık mekanlarından oluşmaktadır. Avlu, oturma, yemek yeme, uyuma ve diğer sosyal aktivitelerin gerçekleştirilmesine hizmet etmektedir. Günlük hayatın geçtiği ve ev yaşamının yüksek duvarlarla gizlendiği avlularda ekmek yapmak için ayrıca bir ocak da bulunur. Kış aylarında ise aileler günlük ekmek ihtiyacını tandır evleri ya da mutfak-kiler denilen bölümde karşılarlar. Bu bölüm ayrıca, aile bireylerinin kişisel bakım ihtiyaçlarının karşılandığı yer olarak karşımıza çıkmaktadır[1685].

IV.F.2.Karkamış Projesi Kapsamında Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar

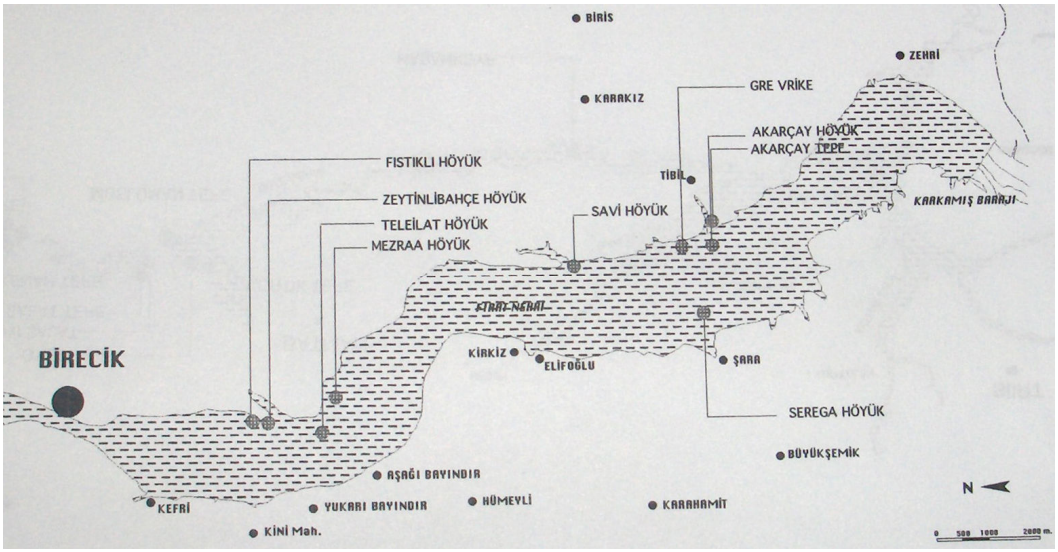
Proje kapsamında, Fırat'ın Birecik-Karkamış arasındaki bölümünde[1686] ve Fırat'ın doğusunda, Urfa ilinin batısında yer alan Birecik ile Halfeti ilçelerine bağlı köy, belde, mezra ve çiftlik boyutundaki geleneksel sivil mimarlık özelliklerini koruyan yerleşimler incelenmiştir[1687] (Resim 302).

[1685] Baran 2006, 143-144.

Harran yöresinde geleneksel kırsal mimarinin en güzel örneklerinden olan "arı kovanı" evlerle ilgili, bölge insanının çeşitli adet ve uygulamaları bulunmaktadır. Harran'da yeni bir evin yapımına başlanmadan önce yakın akrabalar arasında görüş bildirilir. Yer seçiminde yöreye hakim noktalar etkili olurken, akrabalık ilişkileri de göz önünde bulundurulur. Bunun yanında uğursuz olduğuna inanılan evlerin uzağına yerleşmek önem verilen bir ölçüttür. Oturulan bir evde yoksulluk yaşanırsa ya da o ailenin çocuğu olmazsa, ev terk edilir ve yeni ev inşa edilir. Evin inşasına kanlı kurban ile başlanır ve kanı temele sürülür. Evini yaptıracak aile reisi, gerekli inşaat malzemesini çevredeki eski kalıntılardan tedarik ederek biriktirir. Ev içinde çeşitli inançlarla örülü, ocağın dışında göze çarpan diğer unsur, eşiktir. Halk arasındaki inanışa göre eşiğe basmak ve oturmak doğru değildir. Yaşamını kısaltabileceğinden kaynaklanan inanmalarla, eşiğin çocuklar tarafından yontulmasına, çentilmesine izin verilmez. Bu yasaklar özellikle günün büyük bir bölümünü evde geçiren kadın ve çocuklar için uyulması gereken en önemli bir konudur. Baran 2006, 146.

[1686] Fırat'ın Şanlıurfa ili sınırında kalan doğu kıyısında dört (Mezraa, Duyduk, Ziyaret ve Akarçay) ve Gaziantep il sınırları içinde kalan batı kıyısında beş (Elifoğlu, Aşağıbayındır, Yukarıbayındır, Akkuyu ve Yağmuralan) olmak üzere toplam dokuz yerleşmede ön araştırma yapılmıştır. Akpolat ve diğerleri 2001, 529-530.

[1687] Birecik'in güneyinde, Suriye ile sınır oluşturan ve belgelenme alanı içine alınmayan altı köy (Ziyaret, Çiçekalan, Aşağı Eşme, Yukarı Eşme, Göktepe, Konak) dışında 71 yerleşim taranmıştır. Bunlardan 48'i Birecik ilçesine, 23'ü ise Halfeti ilçesine bağlı olup yine bu yerleşmelerin 57'si köy, 8'i mezra, 4'ü çiftliktir. Akın ve diğerleri 2002, 431-432;Akın ve diğerleri 2004, 318-319.

Resim 302. Karkamış baraj alanı, Akpolat ve diğerleri 2004.

Fırat'ın Birecik-Karkamış arasındaki bölümünde yürütülen çalışmalar sonucunda, yerleşmelerin ve konutların genel özellikleri şu şekilde özetlenebilir. Kerpiç yapıların bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkan yerleşmeler düz alanlarda konumlanmıştır. Düz damlı, dikdörtgen kütleli birimlerden oluşan konutlar bir avlu çevresinde içe dönük bir anlayışta düzenlenmiştir. Her ev diğerinin mahremiyetini olumsuz etkilemeyecek bir şekilde ve uzaklıkta bulunmaktadır. Yerleşmeler yapı malzemesi ve tekniğinin getirdiği ortak özelliklerden dolayı homojen bir görünümdedirler (Resim 303).

Resim 303. İkizce Köyü'nün havadan görünüşü, Akpolat ve diğerleri 2002, 470.

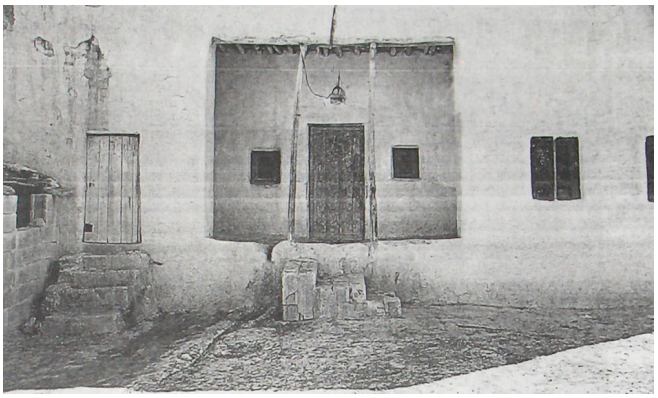
Çoğunlukla tek katlı olarak yapılan konutlar ortak plan özelliğine sahiptirler. Fırat'ın batısında ve iç bölgelerde iki katlı evlere de rastlamak mümkündür (Resim 304). Konutların biçimlendirilmesinde etkili olan sosyo-ekonomik yapının eski dönemlerden beri hemen hemen hiç değişmemiş olması bazı basit yapı öğelerinin bile bu bölgede henüz kullanılmadığı sonucunu getirmiştir. Evlerde bacalı ocak ve pencere bulunmaması bu olgunun çarpıcı iki örneğidir. Bazı evlerde görülen çok küçük pencereler yalnızca gün ışığından yararlanmaya yöneliktir. Evlerin üst örtüsünü oluşturan düz toprak damlar, aynı zamanda, kışlık yiyeceklerin hazırlandığı ve kurutulduğu alanlardır[1688].

Resim 304. Yağmuralan Köyü'nde iki katlı bir ev, Akpolat ve diğerleri 2001, 537.

Proje çerçevesinde yürütülen araştırmalar, kuzeyde Gaziantep-Birecik karayolu, doğuda Fırat, güneyde Suriye sınırı ile belirlenmiş, Barak Ovası'nda yaşayan Türkmenlerin geliştirdiği alt kültür hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Çok sayıdaki Barak Köyleri'nde gerek yerleşme, gerekse konut bazında Kuzey Suriye'de M.Ö.I.binden itibaren görülen kerpiç mimarinin izleri görülmektedir.

[1688] Akpolat ve diğerleri 2001, 530.

Resim 305. Bilal Erdem evi, avlu cephesi, Akpolat ve diğerleri 2002, 471.

Barak evlerinin ana elemanı, güneye bakan, doğu-batı yönünde ikiye bölünmüş bir yapıdır. Ön ve arka olarak yapıyı ikiye ayıran duvarın ortasındaki geniş açıklık nedeniyle bu yapı bütüncül bir mekan görünümündedir. Barak Evleri belli bir geometrisi ve büyüklüğü olmayan, bir avlu etrafında şekillenmiştir (Resim 305). Barak Evi'nin diğer önemli bir elemanı da *"Barak Odası"* olarak adlandırılan konuk odalarıdır (Resim 306). *"Barak Odaları"* da plan açısından çeşitlilik göstermektedir. Barak Evleri'nin yakın zamana kadar değişmeyen ana malzemesi kerpiç ve ahşaptır. Çok eskiye dayanan kerpiç ve ahşap yapı geleneği olgun bir mimari ortaya çıkarmıştır. Söz konusu kerpiç mimarinin saptanmış en önemli sorunu olarak bacalı ocakların bulunmayışı gösterilir. Bu nedenle kerpiç ocaklar, avlunun bir köşesinde yapılmakta ve ağaç dallarından yapılmış bir çardak aracılığı ile korunmaktadır[1689].

Resim 306. Mehmet Kalkan evi, avlunun güneydoğusundaki "barak odası", Akpolat ve diğerleri 2002, 476.

[1689] Akpolat ve diğerleri 2002, 469; Akpolat ve diğerleri 2004, 355.

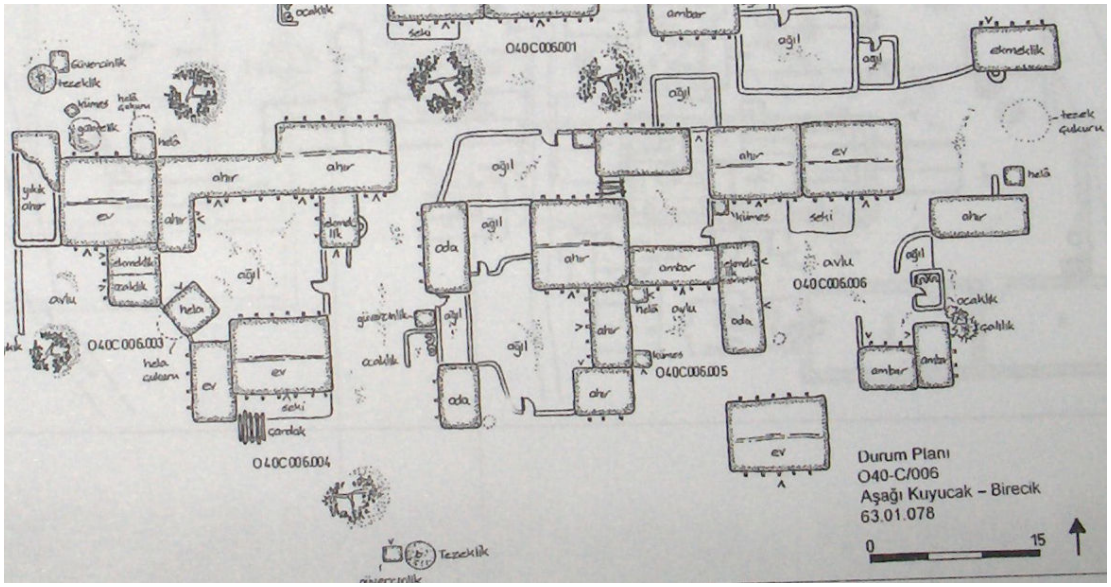
Fırat'ın doğusunda, Urfa ilinin batısında yer alan Birecik ile Halfeti ilçelerine bağlı köy, belde, mezra ve çiftliklerde gerçekleştirilen araştırmaların genel değerlendirmesi ve sonuçları da şöyle aktarılabilir. Yörede kerpiç malzemenin egemen olduğu yerleşmelerin yanı sıra, Birecik-Urfa karayolunun kuzeyinde kalan yerleşmelerde, taş ve kerpicin birlikte kullanıldığı, daha kuzeye doğru çıkıldığında ise Halfeti ilçesine bağlı yerleşmelerde olduğu gibi taş yapıların egemen olduğu gözlemlenmiştir (Resim 307). Bununla birlikte, Suriye sınırına yakın olan yerleşmelerle, karayolunun kuzeyinde kalan yerleşmelerin doku özelliği bakımından birbirinden ayrıldığı söylenebilmektedir. Güneydeki yerleşimlerde açık/dağınık bir doku düzeni gözlemlenirken, Birecik'in kuzeyinde ve Halfeti'ye yakın olan yerleşmelerde evler, bir avlu içinde gelişerek, daha kapalı ve içe dönük bir düzen sergilemektedirler[1690].

Resim 307. Seldek, Yusuf Büyükertaş evi, Akın ve diğerleri 2002, 448.

Köy niteliğindeki yerleşmeler, kendi içinde ekonomik bağımsızlığı olan hane birimlerinden oluşmakta buna karşılık küçük mezralarda hane sayısı birden fazla da olsa, genelde hane ayrımı belirgin olmamaktadır. Bir hane temel olarak ev, ekmeklik, ahır, kümes, hela gibi yapılar ile ocaklık ve ağıl gibi çevrili açık alanlardan ve her zaman açık bir biçimde tanımlanamayan avlu ya da avlulardan oluşmaktadır. Bunların yanı sıra hanenin büyüklüğüne, gereksinimine göre konuk odası, ambar, samanlık, banyo, odunluk, güvercinlik gibi yapılar da ayrı birimler olarak haneye eklenebilmektedir[1691] (Resim 308).

[1690] Akın ve diğerleri 2002, 439-440.
[1691] Akın ve diğerleri 2004, 319-326.

Resim 308. Aşağı Kuyucak Köyü durum planından bir kesit, Akın ve diğerleri 2004, 328.

IV.F.3.Orta Fırat Bölgesi'nde Hilvan Yöresinde Günümüzdeki Yontmataş Yapım Geleneği

Çağdaş tarım araçlarının giderek daha yoğun bir biçimde kullanılması, Anadolu'nun güneydoğusundaki büyük tarım alanlarında, geçmişi tarihöncesi çağlara dayanan bir yapım geleneğinin yok olmasına neden olmaktadır. Dövenlere çakılmak için yapılan çakmaktaşı yongalarda, gözle bile kolayca görülen bir çeşitlilik söz konusudur. Yapılan yongaların çeşitliliğini, kullanılan hammadde kaynağının yakınlığı, yapımcının ustalığı, kullandığı yongalama yöntemi gibi karmaşık etkenler belirlemektedir[1692]. Dövenlere çakılmak üzere yonga yapımı, sadece dövenlerin bakımıyla ilgili bir işlemdir ve yonga yapımı, bakım gerektiren dövenlerin sayısına göre yöredeki her köyde ustalık kazanmış birkaç kişinin elindedir. Bu kişiler çevrelerinde bildikleri iyi ocaklardan çakmaktaşı elde ederler, oralarda yonga çıkarırlar ve köye getirdikleri yongaları dövenlere çakarlar[1693].

[1692] Gebel 1987, 265.
[1693] Gebel 1987, 266.

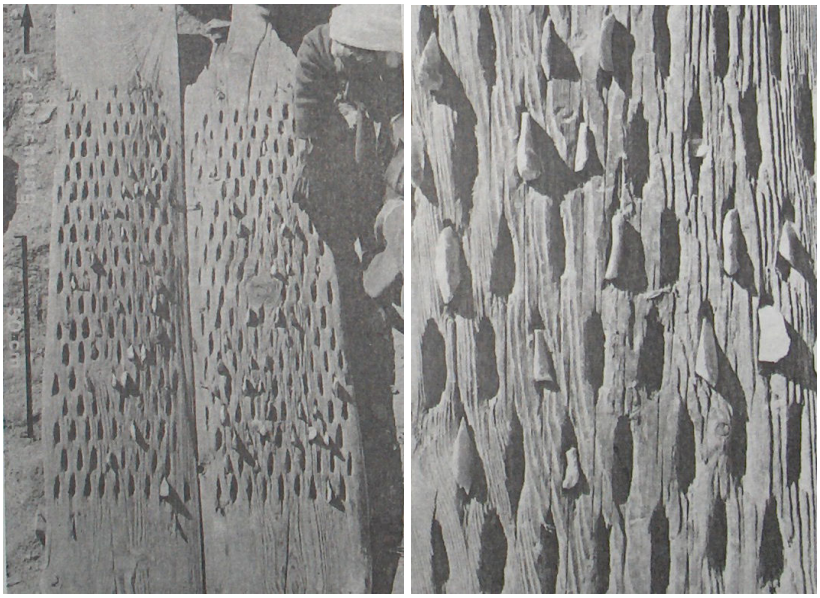

Resim 309. Yonga yapımı sırasında bedenin durumu ve çekicin indirilme biçimi, Gebel 1987, 163.

İzlenen yapım süreçlerinde, yongaların biçimlendirildiği işlikler, hammaddenin elde edildiği ocakların hemen yanında bulunmaktadır. Tecrübeli bir yonga yapımcısı için, hammadde seçilirken, parçanın daha önceden işlenmemiş olması mutlaka gerekmez. Ancak, genellikle işlenmemiş olan yumrular tercih edilir. Genellikle yüzeyden derlenen malzemenin arasında yeterince iyi nitelikli çakmaktaşı bulunuyorsa, toprak kazılarak hammadde aranmasından kaçınılır. Yonga yapımcısı iyi nitelikte çakmaktaşı parçalarını toplayabilmişse hemen bulunduğu yerde kendisine bir iş yeri yaparak, hammaddenin işlenmesi işine geçer. Bir yumrudan yonga çıkarılması, bir elin serbest kalabileceği şekilde tutulan taşa, hep aynı noktaya isabet ettirmeye özen göstererek vurgular yapılmasından ibarettir. Vurmak için madeni çekicin yanı sıra, bir elin rahatça kavrayabileceği büyüklükte çaytaşları da kullanılır, ancak madeni çekiçle çalışıldığında, hem istenen noktaya isabet olasılığı artmakta hem de çalışma daha verimli olmaktadır. Bu nedenle işte uzman olanlar genellikle çekiç kullanmaktadırlar. Yonga çıkarılırken yere çömelinir ya da bağdaş kurularak oturulur[1694] (Resim 309). Elde edilen yongaların dövene geçirilmesi zor bir işlem değildir. Dövenin alt yüzeyinde, dövenin çekildiği doğrultu boyunca kaydırılmış sıralarla hazırlanan kertikler (yuvalar), hep aynı uzunlukta, ende ve derinlikte değildir. Böylece birbirinden farklı olan yongalar arasından kertiklere uygun parçalar seçilir, ancak pek ender durumlarda ve olağanüstü durumlarda yongalardan bazılarının yeniden işlenmesi gerekebilir. Yongalar geçirilirken döven

[1694] Gebel 1987, 267-268.

tersyüz edilir, yongalar tebeşir yumuşaklığında bir kireçtaşı ile yukarıdan çapraz vuruşlarla yuvalara çakılır[1695].

Resim 310. Onarılacak dövenin altı ve altından detay, Gebel 1987, 164.

Hilvan yöresinde yonga çıkartma yöntemi arkeolojik buluntular ile karşılaştırıldığında, bu tekniğin Alt Paleolitik Çağ'ın Clacton tipi vurma yöntemi ile yakından benzeştiği tespit edilmiştir[1696].

[1695] Gebel 1987, 269.
[1696] Gebel 1987, 270.

IV.G. Batı Anadolu Bölgesi'nde Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışmalar

Akdeniz, Karadeniz, Yakındoğu ve Avrupa gibi değişik kültür bölgeleri arasındaki konumu nedeniyle tarihin her döneminde değişik kültürlere ev sahipliği yapan Batı Anadolu, arkeoloji çevrelerinde uzun yıllar ihmal edilmiş bir bölge özelliğindedir. Batı Anadolu'nun uzun yıllar ihmal edilmesinin nedeni ise Batı Anadolu'nun tarihöncesi dönemlerden başlayarak içinde barındırdığı farklı kültürlere yalnızca köprü görevi üstlenmiş olduğuna olan inanç idi. Ancak durumun böyle olmadığı, Batı Anadolu Bölgesi'nin de kendine ait bir kimliğinin olduğunu artık bölgede yapılan son yıllardaki çalışmalar doğrulamaktadır. Bölgenin arkeoloji çevrelerindeki öneminin geç anlaşılmış olması, buranın tarihöncesi kültürleri hakkında oldukça sınırlı bilgi edinmemize neden olmuştur. Yapılan arkeolojik çalışmalar göstermiştir ki Batı Anadolu Bölgesi, az sayıdaki iyi araştırılmış Neolitik Çağ merkeziyle birlikte, daha belirgin olarak Kalkolitik ve özellikle Tunç Çağları boyunca yoğun olarak çeşitli kültürlerce iskan edilmiştir.

Batı Anadolu Bölgesi'nde gerçekleştirilen etnoarkeolojik çalışmalardan bir kaçı hariç, diğerleri uzun yılları kapsayan bir proje ya da bir yerleşimin tüm sosyal, kültürel ve ekonomik sistemlerini anlamaya yönelik bütünsel bir çalışma olma özelliğinden uzaktırlar. Bölgenin etnoarkeolojik açıdan en iyi araştırılan ve en çok yayın veren bölümü, Troia (Çanakkale) ve çevresinde yapılmış olan çalışmalarıdır. Troia (Çanakkale) ve çevresinde yapılan en önemli araştırma, yüksek lisans tezi olarak başlanılmış ve sonrasında geliştirilmiş olan, Çanakkale ili Ezine ilçesi içinde yer alan ve terk edilmiş bir yerleşim yeri olma özelliğindeki Işıklar Köyü'nde gerçekleştirilmiş olan çalışmadır[1697]. Troas bölgesindeki terk edilmiş yerleşim yerlerinden bir diğeri olan Darı Köy'de yapılan etnoarkeolojik çalışmada ise, arkeolojide çeşitli nedenlerle terk edilen alanlardan arta kalan mimari ve kültürel kalıntılar arasındaki ilişki sorgulanmıştır[1698]. Yörenin geçim ekonomisinde önemli bir yere sahip olan, kıyı köylerindeki mandıracılık faaliyetleri farklı bir makalenin konusu olmuştur[1699]. Bunun yanında Troas bölgesinde geleneksel yöntemlerle

[1697] Blum 2003,1-300; Blum 2005, 75-98.
[1698] Blum-Aslan 2004, 127-138.
[1699] Takaoğlu 2006a, 23-35.

çömlek üretimi, Çanakkale'nin 47 km. güneyinde yer alan Akköy'de[1700] ve Gelibolu yarımadasında bulunan Eceabat'ta iyi bir şekilde belgelenmiştir[1701]. Yörenin prehistorik kültürlerinden olan Kalkolitik Gülpınar kazılarında ele geçen çömleklerin üzerlerinde rastlanan hasır izlerinden yola çıkılarak, Çanakkale yöresindeki geleneksel hasır dokumacılığı etnoarkeolojik açıdan ele alınmıştır[1702]. Söz konusu yayınların dışında, Troas bölgesinin çeşitli kırsal yerleşim dokuları ve bu yerleşimlerin devamlılıkları, değişimleri ve ekonomik sistemleri hakkında birkaç makale[1703] ile Kuzeybatı Anadolu sahil şeridindeki geleneksel bağcılığı konu alan bir yayın da[1704] bölgede yapılan etnoarkeolojik çalışmalar arasında yer almaktadır.

Bölgenin güneybatı ucundaki Muğla ilindeki antik Knidia (Datça) ve çevresinde gerçekleştirilmiş etnoarkeolojik çalışma, günümüzdeki geleneksel tarım ve hayvancılık ekonomisine sahip köy topluluklarının yapısı üzerinde durarak, arkeolojik veriler ışığında geçmiş bölge kültürlerini açıklamayı hedef alırken, modern yerleşimlerin meskenlerinde kullanılmış olan antik malzemeler de proje süresince tespit edilmiştir[1705].

Batı Anadolu'nun tarihöncesi kilit yerleşimlerinden biri olan Miletos'ta, kazılarda elde edilen buluntulardan yola çıkılarak, kentin Arkaik Dönem (M.Ö.700-494) mutfak kültürünü anlayabilme adına bir proje başlatılmıştır. Özellikle Kalabaktepe'den ele geçirilen malzemeler ışığında Arkaik Dönem'de Miletos mutfağında kullanıldığı düşünülen çanak çömlekler arasında, yoğurma ve öğütme kapları, pithoslar, ızgaralar, yuvarlak üç ayaklı, kimi zaman ocak altlığı olarak kullanılmış sehpalar sürahi gibi kapların yer aldığı düşünülmektedir[1706].

Prehistorik çağlarda nehir vadilerinin içerilere kadar sokulduğu kimi habitatlara sahip Batı Anadolu Bölgesi'nde, Neolitik höyüklerin birçoğu günümüze kadar korunamamıştır. Buna karşın tespit edilen ve kazı çalışmaları sürdürülen Neolitik yerleşimler, bölgenin tarım ve çiftçilikle uğraşan bunun yanında su ürünlerini de ekonomilerini desteklemek amacıyla toplayan kültürlerce iskan edildiğine işaret etmektedir. Batı Anadolu'da İzmir yöresinde, kıyı kesimlerinde

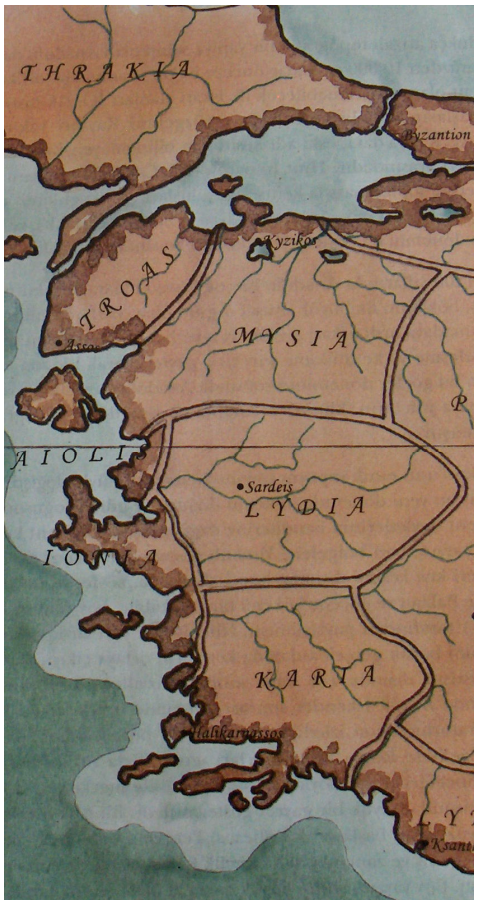
[1700] Yener ve diğerleri 1984, 246-251; Tekkök 2000, 94-101.
[1701] Tekkök 2004, 97-106.
[1702] Özdemir 2007, 73-78.
[1703] Takaoğlu-Bamyacı 2005, 113-126; Takaoğlu 2007, 87-91.
[1704] Kaplan 2007, 59-66.
[1705] Ergenekon 2002, 71-79; Ergenekon 2003, 87-92.
[1706] http://homepage.ruhr-uni-bochum.de/Ahmet.Aydemir/milet-mutfak.11.06.2009.

bulunan Ege Gübre, Yeşilova, Ulucak ve Yassıtepe gibi birçok tarihöncesi yerleşimin kazı sonuçları da bu görüşü desteklemektedir[1707]. Neolitik Çağ'da bir kıyı yerleşimi olan Yeşilova Höyüğü kazıları, bölge kültürlerinin bu çağda geçim stratejileri hakkında daha fazla bilgi edinmemize olanak sağlamıştır. Doğal su kaynakları bakımından da oldukça zengin sayılan Neolitik Yeşilova'da arpa, buğday ve mercimek tarımı yapıldığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Ayrıca höyükte yaşayanlar, yoğun olarak sığır, keçi, koyun ve domuz gibi hayvanları tüketerek beslenmelerini desteklemişlerdi. Kazılarda bulunan çok sayıdaki kabuklu deniz canlısı kalıntıları ise beslenme rejimleri dışında, bunların değiş-tokuş aracı olarak kullanıldığını, kazı ekibine düşündürmektedir. Günümüzde Bostanlı ve İnciraltı gibi kıyı şeridindeki yerleşimlerde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden gelen kişilerce ve mevsimlik bir iş olarak görülen su ürünleri toplama işi, etnoarkeolojik perspektiften bakıldığında, Neolitik nüfusun yaşadıkları çevreye nasıl uyum sağladığını göstermesi bakımından önemlidir[1708].

IV.G.1. Batı Anadolu Bölgesi'nin Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Dokusu

Batı Anadolu'daki yer şekillerinin doğu-batı yönünde uzanması, bölgedeki ticaret yollarının organizasyonu ve bölgeyle Orta Anadolu ve Yakındoğu uygarlıkları arasındaki tarihsel bağların derecesi ve niteliği bakımından çok önemlidir. Diğer taraftan, horstlar ve çöküntü koyaklarının doğu-batı doğrultulu olarak sıralanması, Anadolu'nun bu bölümünde kuzeyden güneye doğru yolculuk etmeyi zorlaştırmıştır. Anadolu'nun batı kıyıları, "İpek Yolu" olarak bilinen ticaret yolunun ulaştığı en batıdaki noktasını oluşturur. Tarihöncesi dönemlerde başlamış olan ve Doğu ile Batı arasındaki deniz ve kara yoluyla yapılan sürekli bir değiş tokuş sürecine şahit olan bölge, her çağ önemini korumuş olmalıdır[1709].

[1707] Derin 2007, 45.
[1708] Derin 2007, 46-51.
[1709] Greaves 200321-22.

Resim 311. Antik Çağ'da Küçük Asya'nın batı bölgeleri, Sevin 2001, 1.

Anadolu'nun Trakya uzantısı dışarıda bırakılırsa, coğrafi açıdan Orta Anadolu Platosu'nun batı uzantılarını da içine alan Batı Anadolu Bölgesi, Çanakkale, Balıkesir, Manisa, İzmir, Aydın, Muğla, Bursa, Bilecik, Kütahya, Uşak, Denizli ve Afyon il ve ilçelerini kapsamaktadır. Antik Çağ'da Batı Anadolu, Karia[1710], Lydia[1711], Ionia[1712], Ailoi[1713], Mysia[1714], Troas[1715], Phrygia'nın[1716] batı bölümleri ve Bithynia[1717]'nın güneybatısının oluşturduğu bir bölgeyi kapsıyordu (Resim 311).

[1710] Aydın ve Muğla illerinin büyük bir bölümü ile Denizli ilinin batı uçlarını kapsayan Karia'ya komşu bölgeler ise doğu ve güneydoğusunda Phrygia ve Lykia, kuzeyde Lydia ve Ionia bölgeleridir. Sevin 2001, 105,108.

[1711] Lydia bölgesi, günümüzde hemen hemen İzmir ilinin doğusunu, Manisa ilinin büyük bir bölümünü, Kütahya ve Uşak illerinin batı kısımlarını kapsamaktaydı. Antik Çağ'daki komşu bölgelerini ise, kuzeyde Mysia, doğuda Phrygia, güneyde Karia ve batıda da Ionia'dır. Sevin 2001, 175,177.

[1712] Günümüzde İzmir ve Aydın illerinin Ege denizi kıyısındaki tüm batı kesimi ile Yunanistan'ın Sakız ve Sisam adalarını kapsayan Ionia bölgesi, doğuda Lydia, güneyde Karia, kuzeyde Aiolis bölgeleri ile komşudur. Sdevin 2001, 81,83.

[1713] Ailois bölgesi günümüzde, İzmir ilinin kuzey kesimi ile Yunanistan'ın Midilli adasını kapsamaktaydı. Ayrıca Ailois bölgesi, Antik Çağ'da doğuda Lydia, güneyde Ionia, kuzeyde de Mysia bölgeleriyle komşu idi. Sevin 2001, 71,75.

Akdeniz'in kuzey bölümünde yer alan Ege denizinde, birçok ada bulunduğundan, önceleri bu denize adalar denizi de denilmekteydi. Akdeniz'in bir bölümü olan Ege denizinin doğusunda Anadolu toprakları uzanmaktadır. Ege denizi, ağzının iki yanında Bozcaada ve Gökçeada'nın bulunduğu Çanakkale Boğazı yoluyla Marmara denizine, buradan da İstanbul Boğazı yoluyla Karadeniz'e bağlantılıdır. Türkiye'nin Ege denizi kıyıları, dünyanın en girintili çıkıntılı kıyılarındandır. Üçüncü Zamanda bu denizin yerinde bulunmuş olan ve Ege Karası olarak adlandırılan kara parçası, Dördüncü Zaman başlarında şiddetli yerkabuğu hareketleri sonucu çökmüş, derinlikleri 1000 m.'yi geçen birçok çöküntü hendekleri doğmuş ve bunlar arasında da yüksekte kalmış eşikler meydana gelmiştir. Çöken geniş alanlar deniz altında kalmış, günümüzde bu denizde bulunan ve sayıları son derece çok olan irili ufaklı adalar ise deniz sularıyla örtülmemiş olan yerlerden ibarettir[1718] (Resim 312).

Ege sahili kuzeyde Edremit Körfezi'nden güneyde Kocaçay Vadisi'ne kadar uzanır ve iç kesimlere 50-200 km mesafesinde sokularak yaklaşık 47.000 km^2.'lik bir alan kaplar. Sahil şeridinin kuzey ve güney uzantıları arasında belli jeomorfolojik farklılıklar vardır. Kuzey uzantı körfezlerin ayırdığı kayalık yarımadalardan oluşmuşken, güneyde nehir vadileri hakimdir. Ege sahili oldukça yakın bir dönemde günümüzdeki halini almıştır. Yaklaşık 9000 yıl kadar önce Batı Anadolu sahili, içlerinde Sakız ve Sisam adaların da yer aldığı Ege'nin doğusundaki bazı adalarla bir bütün halinde iken, deniz seviyesinin yükselmesiyle, alçak alanlar su altında kalmış ve böylece sahil şeridi değişerek başlıca körfezler oluşmuştur. "Batık sahiller" sayesinde Ege denizi bugünkü sahil şeridinden çok daha derin bir seviyeye kadar iç

[1714] Mysia bölgesi, günümüzde yaklaşık olarak Balıkesir ilinin tümünü, Manisa ilinin kuzey, İzmir ilinin kuzeybatı, Bursa ilinin güneybatı, Kütahya ilinin batı ve Çanakkale ilinin de doğu uç bölümünü kapsamaktaydı. Ve genel olarak, doğuda Phrygia, güneyde Aiolis ve Lydia, batıda Troas ve Ege denizi, kuzeydoğuda da Bithynia bölgeleriyle komşudur. Sevin 2001, 42,44.

[1715] Günümüzde Troas bölgesi, Çanakkale ilinin -doğu uç kesimi dışında- hemen hemen tümünü, başka ifadeyle Biga yarımadasını kapsamaktaydı. Antik Çağ'da Troas bölgesi, doğuda Mysia, batı ve güneyde Ege denizi, kuzeyden de Çanakkale Boğazı (Hellespontos) ve Marmara denizi (Propontis) ile kuşatılmıştır. Sevin 2001, 57-58.

[1716] Phrygia bölgesi günümüzde yaklaşık olarak Ankara, Afyonkarahisar ve Eskişehir illerini tümünü, Konya, Isparta ve Burdur illerinin kuzey, Kütahya ilinin batı bölümünü kapsamaktaydı. Ve doğuda Kappadokia, sonraları Galatia, güneyde Lykonia, Pisidia bölgeleri, batıda Mysia, Lydia, Karia, kuzeyde de Bithynia ve Paphlagonia bölgeleriyle komşu idi. Sevin 2001, 193,195.

[1717] Bithynia bölgesi günümüzde, İstanbul ilinin tüm Anadolu yakasını, Kocaeli, Adapazarı, Bolu illerinin tümünü, Zonguldak ilinin batı yakasını, Bilecik ve Bursa illerinin daha çok kuzey kesimlerini kapsıyordu. Antik Çağ'da Bithynia bölgesine doğuda Pahlagonia, güneyde Phrygia ve Galatia, batıda ise Mysia bölgeleri komşuluk etmekteydi. Sevin 2001, 29,31.

[1718] İzbırak 2001, 92-93.

kesimlere sokulmuş ve böylece hem Ege sahilinde hem de alçak nehir vadilerinde yer alan prehistorik yerleşim yerleri ortadan kalktığı düşünülmektedir. Anadolu'nun Ege sahili boyunca oluşan değişiklikler, Ayvalık ve Dikili arasında uzanan ve oldukça yeni şekillenen Altınova'da da gözlenmektedir[1719].

Resim 312. Batı Anadolu Bölgesi fiziki haritası, (http://www.hgk.mil.tr.15.03.2009).

Batı Anadolu Bölgesi'nde, hem çöküntü hendeği içinde oluşmuş, hem de kıyı bölümlerinde deltaların gelişerek bu gibi yerlere eklenmiş olduğu ovalar geniş bir yer tutmaktadır. Burada eski bir kütle olan ve yerkabuğu hareketleri sırasında kırılma özelliği almış olan, Saruhan-Menteşe kütlesinde, batı-doğu doğrultusunda uzanan Aydın Dağları, Bozdağlar ve Menteşe Dağları arasında bu dağlara paralel uzanan derin çöküntü hendekleri belirmiştir. Bu çukurlaşma yerlerinin uzunluğu 100-200 km.'yi bulur ya da geçer. Genişlikleri ise yerine göre 20-30 km. gibi değerler

[1719] Yakar 2007, 274.

gösterir. Bu çöküntü hendekleri, Ege Bölgesi'nin Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz ve Bakırçay gibi başlıca ırmaklarının ve kollarının taşımış olduğu alüvyonlarla örtülmüş ve günümüzdeki ovalarını şekillendirmiştir. Dağlar arasında iç bölgeye doğru sokulmuş bulunan bu çukur yerlerin bir kısmı, başlangıçta körfezler biçiminde oluşmuş, sonraları buraları akarsuların biriktirdiği maddelerle dolarak karaya eklenmiş, körfezler daralmış, hatta yer yer kapanmış, çöküntü hendeğinde gelişen ova, deniz doğrultusunda gittikçe büyümüştür[1720].

Ege Bölgesi'ni İç Anadolu'ya bağlayan üç doğal güzergah bulunmaktadır. Kuzeyde yer alan, Balıkesir içinden güney Marmara bölgesini geçer ve Kütahya üzerinden Eskişehir'e ulaşır. İkincisi, İzmir'i Uşak ve Afyon'a bağlar. Bu merkezi yol, Gediz Vadisi'ni tırmanarak Afyon içinden geçer ve Konya Ovası'na ulaşır. Üçüncüsü ise Büyük Menderes vadisini izleyerek Denizli yakınından geçer ve ikinci güzergahın Burdur ve Isparta'ya doğru devam ettiği Eğridir'de sona erer. Çoğu eski yerleşmenin bu güzergahlar üzerinde yer alması, prehistorik dönemlerden beri, Batı ve Orta Anadolu topluluklarının başlıca nehir vadileri yoluyla birbirlerini etkilediklerine hiç şüphe bırakmamaktadır[1721].

Batı Anadolu Bölgesi genelde Akdeniz ikliminin karasal bir türüne sahiptir. Kışlar, sahil kesiminde iç bölgelere oranla daha yüksek ısıya neden olan periyodik rüzgarların azalması nedeniyle, oldukça ılıman geçer. Ortalama sıcaklık kışın 5 derece, yazın ise 25 derecedir. İklimin daha soğuk olmasına rağmen iç kesimlerde nadiren kar yağar ve dağlar bile kısıtlı miktarda karla kaplanır. Alçak yerlerde kışlar oldukça ılımandır ve ısı nadiren 7 derecenin altına düşer. Ancak dağlarda ortalama bu oran 0-5 derece arasındadır. Buna karşın yazın dağlarda daha düşük olan ısı (yaklaşık 20-25 derece), alçak yerlerde 30 dereceye kadar ulaşabilir[1722].

[1720] İzbırak 2001, 49.
Tunç Demir Çağı ve Erken Demir Çağı'nda Büyük Menderes nehri, Karina ve Derin Gölleri'nin olduğu yerde günümüzdeki sahil şeridinden daha içerilere kadar sokulan ve Latmos Körfezi olarak bilinen derin bir halice dökülüyordu. Bu körfez, Son Demir Çağı'nda giderek daha da kapanmış ve sonunda Bafa Gölü haline gelmiştir. Körfezdeki yoğun silt tabakası, sahildeki şehirlerin karayla çevrilmesine neden olmuştur. Örneğin, Söke'nin batısında yer alan ve M.Ö.V.yüzyılda denizin yakınında olan Priene (Güllübahçe), Büyük Menderes'in kuzey deltasının hızla büyümesi nedeniyle IV.yüzyılda karayla çevrilmiştir. Daha güneyde, M.Ö.V.yüzyılda denize açık olan Mysus (Avşarköyü), benzer bir kaderi paylaşmış ve II.yüzyılın başlarında, şehir tamamen terk edilmiştir. Greaves 2003, 17; Yakar 2007, 275.
[1721] Yakar 2007, 275.
[1722] Yakar 2007, 276.

Batı Anadolu Bölgesi'nin kıyı kesimlerinde Akdeniz florasının birçok türü bulunmaktadır. Deniz seviyesinden birkaç yüz metre yükseklikliere kadar maki bitki topluluğunun çeşitleri görülmektedir. Bunlar arasında zeytin, mersin, keçiboynuzu, erguvan başta gelmektedir. Marmara bölgesine doğru yaklaştıkça, maki topluluğunu oluşturan bu tür ağaçlar ve ağaççıklar arasına kocayemiş, defne, kermez meşesi, karaçalı, taflan da katılır. Marmara ve Ege bölgesi arasındaki dağlık ve yüksekçe olan yerlerinde ardıç, palamut meşesi, karaçam ve kızılçam kendini gösterir. Bölgenin bitki toplulukları arasında bulunan selvigiller, zeytin ve turunçgiller Akdeniz ikliminin karakteristik bitkilerindendir. Akdeniz florasının dikkat çeken bir ağacı olan anber ağacı ya da sığla ağacı, Batı Anadolu'nun Muğla, Marmaris, Köyceğiz, Fethiye ve Milas çevrelerinde görülmektedir[1723].

Batı Anadolu'daki dağlar, platolar, nehir havzaları ve vadiler, çok çeşitli geçim ekonomilerinin oluşturulması ve geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Büyük Menderes, Küçük Menderes ve Gediz'in geniş alüvyon vadileri, iyi tarım potansiyeli olan alanlardır ve tarihöncesi çağlardan beri yerleşin görmüşlerdir. Ancak, kışların ılıman ve yazların sıcak geçtiği geniş alüvyon havzalarında, yoğun ve çeşitli tarım sadece bataklık deltaların uzağında yer alan daha yüksek bölgelerde yapılabilmektedir. Batı Anadolu'da bulunan geniş bataklık ovaları, halen iç bölgelerden gelen çoban toplulukları tarafından kışın sürülerini otlatabilecekleri verimli otlaklar olarak kullanılmaktadır. Kayalık yüksek araziler yoğun tarım için uygun değildir ve geçmişte küçük kırsal topluluklar bu tür habitatları ağırlığın küçükbaş hayvancılığa verildiği, sınırlı tarım için kullanmış olabilirler[1724].

Antik kaynaklardan Hesiodos, Strabon[1725], Hipponaks, Aristotales ve Plinius gibi yazarların eserleri, bölgedeki tarım faaliyetleri hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Örneğin antik kaynaklar ışığında Miletos ve çevresinde tarımı yapılan bitkiler arasında, Stephania Tepeleri'nin eteklerinde, özellikle Akköy yakınlarındaki alanda yetiştirildiği bilinen tütün, Milesia'yı oluşturan korunaklı vadilerin alçak yerlerinde, dere yataklarının hemen kenarında, domates ve patlıcan gibi sebzelerin yetiştirildiğini öğrenebilmekteyiz. Sel yataklarının bulunduğu alçak yamaçlarda

[1723] İzbırak 2001, 334- 336.
[1724] Yakar 2007, 277.
[1725] Ephesos, Smyrna, Teos ve Metropolis'te yetiştirilen şaraplar, hem zevk vermede hem de tıpta kullanılmaktaydı. Civarda bulunan Khios, Lesbos ve Kos adalarında da iyi şaraplar üretilmesine rağmen, Samos Adası'nda şarap üretilmez. Strabon Geographika XIV.I.16.

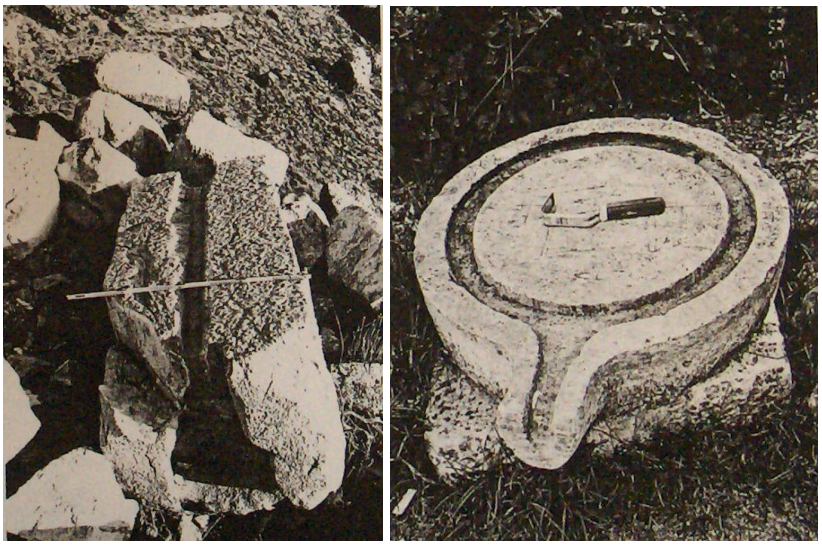
zeytin ağaçları bulunurken, yüksek yamaçlar ise otlak olarak kullanılmaktaydı. Tarımı yapılan diğer ürünler arasında üzüm, incir, mercimek ve arpa ile buğday gibi tahıl ürünleri önemli bir yer tutmaktaydı[1726].

Miletos'ta yapılan araştırmalar doğrular görünmektedir. Miletos'taki hayvancılık hakkında çok az sayıda yazılı belge olmasının karşısında, kazılarda ele geçirilen hayvan kemiklerinin paleozoolojik incelemeleri bizlere bu konu hakkında bilgi vermektedir. Miletos'ta prehistorik çağlarda, koyundan çok keçi yetiştirildiği ayrıca Miletos yününün ve buna koşut gelişen dokumalarının Antik Çağ'larda dünya pazarının aranan hammaddesi olduğu söylenebilir[1727]. Bununla beraber Miletos'ta tüm dönemlerde eti ve sütü için beslendiği düşünülen koyun ve keçi kalıntılarına rastlanmıştır. Miletos hayvancılığının diğer bir olası unsuru da Antik Çağ'ın ünlü ozanı Hesiodos'un da bahsetmiş olduğu kısırlaştırılmış koç yetiştiriciliğidir. Zeytintepe ve Kalabaktepe'de bulunan hayvansal kalıntılar, muhtemelen yünleri için beslenen bazı kısırlaştırılmış koçların bulunduğunu doğrulamaktadır[1728].

Anadolu'nun güneybatısında bulunan Karia Antik Çağ'larda, girintili çıkıntılı kıyı şeridi ile doğuda dağlık kesimden oluşan arazi yapısıyla ekonomisini büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayandırmıştır. Dağ kütleleri arasına girmiş alüvyonlu vadiler ile yüksek platolarda daha çok tahıl tarımı yapılmaktaydı. Bölgede Büyük Menderes vadisi ve kıyı kesimi boyunca zeytin yetiştiriliyordu. Bunun yanında bağcılık, incir ve balık ağı yapımında kullanılan kenevir de yetiştirilmekteydi[1729].

Karia'nın kıyı ve iç yerleşim yerlerinin ekonomik gelişimine katkı sağlayacak kaynakları farklıydı. Bölgeyi kuzeyden sınırlayan Menderes vadisi zengin alüvyal yatakları ile tarım alanları için olduğu kadar, coğrafik yapısıyla da doğudan batıya Ege denizi ve güneye ulaşımına da olanak sağlıyordu. Kıyı ve iç Karia'nın tüm bölgelerinde yaklaşık 700 m. yüksekliğe dek har alanda zeytin, 1000 m. yüksekliğe dek alanlarda ise asma yetiştiriliyordu. Büyük boyutlu tarımı yapılan bu ürünler hem hammadde olarak, hem de sahip oldukları çok sayıdaki kaya preslerinde ve oda preslerinde işlenerek Antik Çağ dünya pazarına sunulmuştur[1730] (Resim 313).

[1726] Greaves 2003, 28-47.
[1727] Strabon Geographika XII.VIII.16.
[1728] Greaves 2003, 48.
[1729] Sevin 2001, 130.
[1730] Malay 1983, 52-53; Diler 2005, 79-84.

Resim 313. Marmaris ve Milas yörelerinden zeytin ve üzüm işlikleri, Diler 2005, 86.

Antik Çağlar'da ekonomisinin temelini ticaretin oluşturduğu Troas bölgesinde, yeraltı kaynaklarının işletilmesinin yanında, Mysia bölgesinde olduğu gibi, İda Dağı ve çevresinde bulunan köknar ve meşe ağaçlarından elde edilen keresteler gemi yapımında kullanılıyordu. Bölgenin iç kesimlerinde ise hayvancılık daha önemli bir yere sahipti[1731]. Mysia bölgesinde Propontis'in (Marmara denizi) güney kıyısı boyunca uzanan ve bölgenin ticari merkezi durumunda olan Kyzikos (Belkıs) ovasında tahıl, meyve ve özellikle üzüm yetiştirilmekteydi. Bölgenin güneybatı yakasında da tahıl ve meyve tarımı yapıldığı antik kaynaklarda geçmektedir[1732]. Strabon, Mysia'nın en bereketli ve en zengin ovası olarak nitelediği Kaikos ovası (Bakırçay), bölgenin ana tahıl depolarından birini oluşturur[1733].

Günümüzde, kuzey Ege sahilindeki kırsal yerleşmeler ve ekili arazilerin büyük bir çoğunluğu, bir kaçının tepe üstlerinde yer almasına rağmen, platolarla sınırlanmıştır. Assos'tan (Behramköy) Gülpınar'a ve daha da kuzeye doğru hayvancılık iyi gelişmiştir ve yerel çiftçilik ekonomilerinde önemli bir yer tutar. Ege'nin bu bölgesindeki otlakların büyük baş hayvancılıktan çok küçükbaş

[1731] Sevin 2001, 71.
[1732] Malay 1983, 51; Sevin 2001, 55.
[1733] Strabon Geographika XIII.IV.2.

hayvancılık için daha uygun olması nedeniyle, köylülerin çoğu küçük koyun sürüleri edinmeyi tercih ederler. Bölgedeki kırsal yerleşmeler, sebze tarlaları, meyve bahçeleri, zeytinlikler ve bağlarla çevrili, birbirinden uzakta yer alan evlerden oluşan çiftliğe benzer büyük köylerden meydana gelmiştir[1734].

Troas bölgesinde Neolitik Çoşkuntepe gibi tarıma müsait olmayan çok dağlık ve engebeli bir arazide yer alan doğal tepeler üzerinde kurulmuş çok sayıdaki tarihöncesi yerleşimlerin, tarım dışı alternatif stratejilerinin anlaşılması bakımından, günümüz topluluklarının etnografik unsurlarının belgelenmesi gerekmektedir. Gülpınar kazı sonuçları bizleri, az çok Troas bölgesinin kıyı köy topluluklarının burada var oldukları dönemde nasıl bir yaşam biçimine sahip oldukları konusunda fikir sahibi yapmaktadır. Kazılarda ele geçirilen çok sayıdaki koyun, keçi ve inek kemikleri, deniz kabukları, bitki kalıntıları ve çanak çömlek kaideleri üzerindeki negatif tekstil izleri ile bol miktarda iğ ve ağırşak, burada yaşayanların balıkçılık, avcılık, tarım, hayvan besiciliği ve dokumacılığı kapsayan bir ekonomik stratejiyi benimsemiş olduklarını düşündürür. Troas bölgesinde özellikle Gülpınar ile çağdaş Kumtepe1a evresi ve Beşik-Sivritepe kazılarında ele geçirilen çok sayıdaki deniz ürünleri kalıntıları da bu dönemde kıyı kesimindeki yerleşik köy topluluklarının ekonomilerini deniz ürünleriyle desteklediklerini göstermektedir. Ayrıca, M.Ö.V.binyıla ait olan Gülpınar, Kumtepe, Beşik-Sivritepe ve Alacalıgöl gibi yerleşimlerle tanınan bu dönem Troas'ı coğrafik konumundan ötürü Anadolu, Balkanlar ve Ege dünyası ile kültürel etkileşimi ayarlayan bir bölge konumunda olduğu görülmektedir[1735].

Batı Anadolu'da geniş havzası ve verimli vadisiyle Gediz (Hermos), bölgede en yoğun yerleşim alanlarından birini oluşturmaktadır. Manisa iline bağlı köyler ovada, ovayı sınırlayan dağ yamaçlarında ve dağlarda yer almaktadır. Ova köyleri genel olarak oldukça büyük ve zengindir. Uzun nesillerden beri ekonomileri sadece tahıl üretimine değil, ticari değeri olan ürünler üzerine kurulmuştur. Antik Çağ'da Lydia bölgesini sulayan Gediz (Hermos) ve onun kolları sayesinde bölge, meyve ve hububat bakımından son derece zengindi. Ayrıca Lydia, son derece kaliteli şarapları ile de ün yapmıştır. Bu şarap, Tmolos ve Mesogis dağlarının (Aydın dağları)

[1734] Yakar 2007, 278.
[1735] Takaoğlu 2006b, 47-54.

yamaçlarında ve Katakekaumene adı verilen volkanik bölgede üretilmekteydi[1736]. Manisa iline bağlı dağ köylerinin çoğu küçük olmakla beraber, ekonomilerini tamamen tarıma dayandıracak kadar verimli topraklara sahip değillerdir. Bu nedenle ovadakilere oranla küçükbaş hayvancılığa daha da ağırlık vermek zorundadırlar[1737].

Manisa merkez ile Soma, Saruhan, Kırkağaç, Demirci ve Gördes çevresindeki köyler dağlık ve ormanlık, Kula'nın bir bölümü Sarıgöl ve Selendi çevresindekiler dağlık, diğer köyler ise düz arazilerde kurulmuştur (Resim 314). Yunddağ çevresindeki köylerin büyük bir bölümü yüksek platolar üzerinde, Gördes, Selendi ve Demirci yöresinde dağlık ve ormanlık alanlarda kurulan köyler bir dağın güney yamacında taraçalar halinde, Demirci, Selendi ve Kula'ya bağlı yerleşimlerin bir kısmı da geniş vadilerde yer almaktadır. Selendi çevresinde, Eskin Köyü gibi, vadilerden geçen nehirlerin kenarlarında kurulan köyler de bulunmaktadır. Kula, Alaşehir, Salihli, Turgutlu gibi merkezlere bağlı köyler ise düz arazilerde kurulmuştur[1738].

Resim 315. İbrahimağa Köyü, Kula (Manisa).

Afyon, Uşak, Denizli ve Kütahya illerindeki prehistorik yerleşmelerin çoğu, küçük korunaklı ovalar, dağ vadileri ile yüksek platolar ve Ege ve İç Anadolu'yu birbirine bağlayan geleneksel ticari yollar üzerinde yer almaktadır. Tunç Çağı'na ait höyüklerin dağılım dokusu, kırsaldaki geniş araziler üzerine gevşek kümeler halinde

[1736] Malay 1983, 52.
[1737] Yakar 2007, 279.
[1738] Deniz 1992, 18-19.

yayılmış günümüz köylerine benzerlik gösterir. Bölgede çiftçi toplulukları genellikle çok çeşitli ürünler yetiştirir ve koyun ve keçilerden ve daha az sayıda sığırlardan oluşan hayvancılıkla uğraşırlar[1739].

Ege Bölgesi ve hatta bazen iç kesimlerinde kırsal mimarinin geleneksel çizginin oldukça dışına çıktığı buna karşın ekonomik gelişmenin dışında kalan daha izole dağ köyleri, köy mimarilerinde geleneksel tarzlarına daha sadık kaldıkları gözlenmektedir. Ege sahili ve hemen iç kesimde taş, ahşap ve kerpiç başlıca yapı malzemeleridir (Resim 316).

Resim 316. Taş, kerpiç ve ahşap yapı malzemesinin birlikte kullanıldığı evin duvarından ayrıntı, Değirmendere (Kolophon-Menderes).

Diğer yanda, daha iç kesimlerde kerpiç tuğladan yapılma evler hâkimdir. Köy evlerinin temelleri taş, üst katları ise kerpiçtendir. Daha yüksekte yer alan dağ köylerinde evler tamamen taştan inşa edilmiştir ve bu nedenle genellikle düz damlı ve tek katlıdırlar. Bu evlerde pencereler çok küçüktür ve havalandırma genellikle aralık duran kapıdan yapılır. Bazen alçak bir çevre duvarıyla çevrilen ve tek bir avluyu paylaşan bu tür birkaç evde geniş aile üyeleri yaşar[1740] (Resim 317).

[1739] Yakar 2007, 276.
[1740] Yakar 2007, 280.

Resim 317. İbrahimağa Köyü'nde taş malzemenin ağırlıklı olarak kullanıldığı bir ev kompleksi, Kula (Manisa)

Bölgenin daha iç kesimlerinde Uşak ve Kütahya yöresinde bulunan kırsal kesimin köy evlerinde yapı malzemesi olarak taş ve kerpiç, diğer bölümlerde ise taş ve ahşap birlikte kullanılmışlardır. Manisa yöresinde Kula evlerinin başlıca yapı malzemesi, yerleşiminin çevresinde bol miktarda bulunan sönmüş volkanik taşlar oluşturur. Bu yapı malzemesinin yanı sıra, ahşap, tuğla ve kerpiç de kullanılmıştır[1741]. Manisa köy evlerinde odaların sayısı hemen hemen aynıdır. Bir, iki ya da üç odalı evleri her köyde bulmak mümkündür. Ancak, tek odalı evler Yunddağ çevresinde daha yaygındır. Çok odalı evler, Gördes, Demirci Selendi'de izlenebilmektedir[1742].

Köy-altı iskan şekillerinden bağ evleri ise Batı Anadolu'da hemen her yörede bulunmaktadır. Bağ evleri, bağlar içinde inşa edilmiş ve özellikle tek bir evden oluşan bir iskan şeklidir. Bu evlerin eklentileri olabilirse de, çoğu zaman bulunmamaktadır. Bağ evleri bağlar içinde inşa edilmiş olduklarından gevşek dokulu bir yerleşim görünümündedirler. Bazı yerde bir çardak, basit bir kulübeden başlayan bağ evleri, bazı bağlarda bağın geliri ile uygun olmayacak biçimde çok daha özenli inşa edildiği görülür. Bu şekildeki bağ evleri, bağ evi olma özelliğinin dışında değerlendirilir ve sayfiye evi görünümündedir. Bazı durumlarda bağların içinde villa tipi evlere rastlamak da mümkündür (Resim 318).

[1741] Bozer 1988, 51.
[1742] Deniz 1992, 31-33.

Resim 318. Kula kırsalında bir bağ evi, Manisa.

Batı Anadolu Bölgesi'nde özellikle Bergama, Aydın, Manisa ve Muğla'da bulunan bağ evleri karakteristik bir görünüme sahiptirler. Bu evler kışları boş olup, içlerinde kimse bulunmaz. Ancak ilkbaharda bağlardaki ağaçların ve asmaların yeşillenmeye başlaması ve havaların ısınmasıyla birlikte şehirlerde oturan bağ ve bahçe sahipleri, bağ evlerine taşınırlar. Bağ bozumuna kadar buradaki tarımsal faaliyetleri yürütürler. Bu andan itibaren, aileler bağ evlerini yavaş yavaş terk etmeye başlarken, bağlar içindeki sayfiyeciler ise bu topluluklara ayak uydururlar[1743].

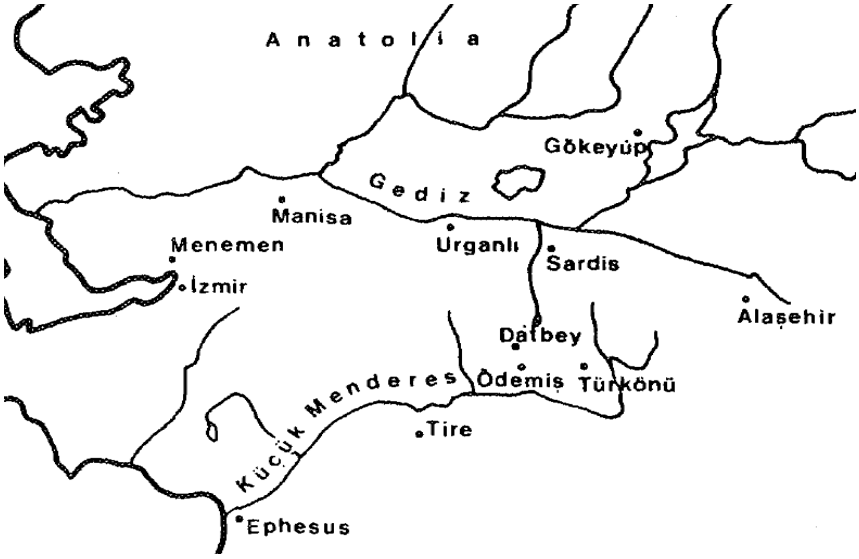
IV.G.II. Gökeyüp Köyü'nde (Salihli-Manisa) Tarafımızdan Gerçekleştirilen Etnoarkeolojik Çalışma

Arkeolojide, tarihöncesi topluluklardaki çömlek üretiminin boyutları, kullanım alanları, pazarlanması ve dağıtım organizasyonları gibi birçok soruyu cevaplandırmak önemli bir sorunu temsil etmektedir. Son yıllarda arkeologlar, özellikle kırsal kesimlerde varlıklarını devam ettiren, geçim ekonomilerini desteklemek amacıyla ve genellikle kadınların ilkel bir teknikle üretmiş oldukları çömlekleri konu alan çalışmalarıyla ve bu çalışmalardan yola çıkarak vardıkları analojilerle, soru ve sorunlara çözüm getirmeye çalışmaktadırlar. Bu yaklaşım kabul edilirse Anadolu, bazı bölgelerine dağılmış ve geleneksel ekonomilerini mümkün

[1743] Tunçdilek 1967, 154-155.

olduğunca korumayı başarmış çeşitli topluluklarla, araştırmacılara iyi imkanlar sunmaktadır.

Anadolu'nun farklı yörelerinde geleneksel yöntemlerle çömlek üretimi yapan birçok kırsal yerleşim bulunmaktadır. Ancak çalışmamızın sınırları içinde, Gökeyüp'ün de içinde bulunduğu Batı Anadolu'da Küçük Menderes ve Gediz Nehirleri arasındaki yörede geleneksel yöntemlerle çömlek üretimi yapan birkaç yerleşim 1988 yılında H.Crane tarafından tespit edilmiştir. Yapılan çalışmada Küçük Menderes ve Gediz arasındaki Sardes yöresinde, Türkönü, Ödemiş, Datbey, Tire, Ephesus ile Alaşehir, Sardis, Urganlı, Manisa, Menemen, İzmir ve Gökeyüp geleneksel yöntemlerle çömlek üretimi yapan yerleşim yerleri olarak belirtilmiştir (Resim 319). Ancak içlerinden Gökeyüp, üretim ve pişirilme tekniği bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır[1744]. Gökeyüp'te kilden yapılmış, altı sivri, döndürülebilir bir tabağın içine oturtulmuş, gene kilden yapılmış bir altlığın üzerinde, elle, bant usulü çömlekleri biçimlendirme tekniğine Gökeyüp dışında, Burgudere (Palu-Elazığ), Uslu (Sivrice-Elazığ) ve Sorkun'da (Mihaliççık-Eskişehir) rastlanılmaktadır[1745].

Resim 319. Sardis yöresinde geleneksel çömlek üretimi yapan yerleşimler, Crane 1988,9.

[1744] Crane 1988, 9-20.
[1745] http://www.katpatuka.org/ilkel/5-2-gokeyup.shtml. 29.01.2009.

Etnoarkeolojinin Anadolu'da uygulanabilirliği adlı çalışmamızın bu bölümünü, Manisa'nın Salihli ilçesine bağlı ve ilçe merkezine de 50 km. uzaklıkta bulunan Gökeyüp Kasabası'nda, günümüzde hala geleneksel yöntemlerle çömlek üretimine devam eden kadınlarla ve genellikle çömleklerin pazarlanması ile dağıtımından sorumlu erkeklerle yaptığımız görüşmeler oluşturmaktadır. Gökeyüp'te bulunduğumuz zaman içinde çekmiş olduğumuz fotoğraflarla ve bu konuda yapılmış eski yayınlarla çalışmamızı sürdürürken, buradaki çömlek üretimine etnoarkeolojik bir çerçeveden bakabilmeyi kendimize amaç edindik[1746].

Resim 320. Gökeyüp Kasabası'nın doğudan görünümü.

Gökeyüp Kasabası, 1960 yılında tamamlanan Demir Köprü Barajı'na da 5 km. mesafede yer almaktadır. Kasaba, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu Dibek Dağı'nın (1100 m.) güneydoğuya doğru alçalan tepeleri üzerinde kurulmuştur. Kasabanın yükseltisi de bu alçalmaya uygun olarak, kuzeybatıda 750 m.'den,

[1746] Bizim yöreye gelişimiz, Adnan Menderes Üniversitesi'nden Dç.Dr.E.Akdeniz'in başkanlığında yürütülen, "Prehistorik-Protohistorik Çağlarda Manisa ve Çevresi" adlı TÜBİTAK projesi kapsamında gerçekleştirilen çalışmalarla ilgilidir. Bu araştırma projesi nedeniyle Gökeyüp Kasabası'nda bulunduğumuz zaman dilimi içerisindeki gözlemlerimiz doğrultusunda, burada üretilen çömleklerin üretim tekniği, biçimlendirilmesi, pişirilmesi, pazarlanması ve günümüze kadar geçirmiş olduğu değişim süreci, etnoarkeolojik bakımdan arkeoloji bilimine katkı sağlayabilir. Bu nedenle Gökeyüp'te, 17 Ağustos 2008 ve 1 Ocak 2009 tarihlerinde toplam iki gün kalarak, yöredeki çömlek üretimi ile bu üretiminin sosyo-ekonomik boyutları ele alınmaya çalışılmıştır. Araştırma süreci boyunca, kasabada yaşayan ve çömlekçilikle uğraşan kişilerle birebir görüşülerek, ses-görüntü kayıtları alınarak ve gerek çevre, gerekse çömleklerin üretim aşamaları fotoğraflanmak suretiyle çalışma gerçekleştirilmiştir.

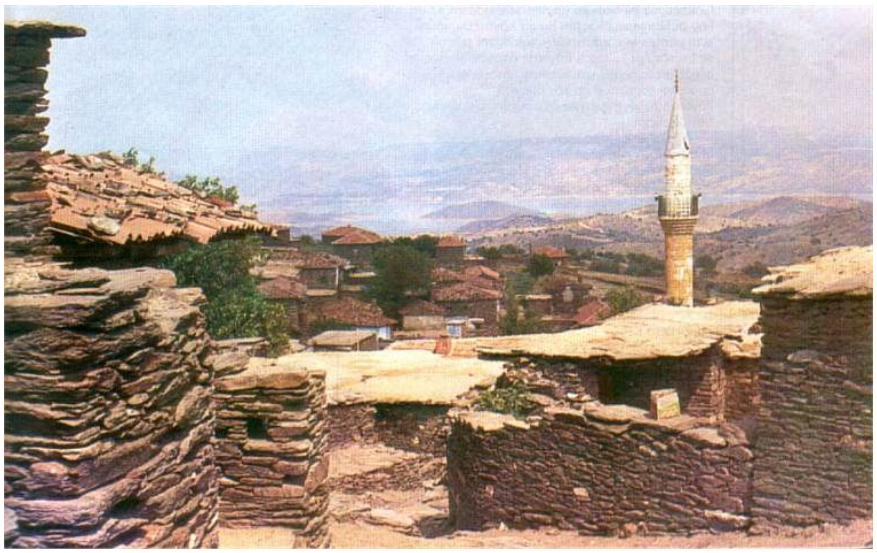
güneydoğuda 650m.'ye iner, ortalama yükselti 700 m. civarındadır. Kasaba, baraj gölüne hâkim, hafif engebeli bu tepelik alanda, toplu yerleşim özelliği taşır[1747]. Kasabanın doğu ve kuzey-kuzeybatı kenarından yazın kuruyan, diğer zamanlarda da suyu pek az olan iki dere geçer. Bu dereler Solacak ve Kalamar dereleridir. Gökeyüp Kasabası'na yaklaşık 15 km. mesafede, Demirköprü Baraj Gölü'nün kenarından geçen, Salihli-Demirci karayolunun hemen yakınındaki Çakallar volkan konisi çevresinde prehistorik çağ insan ve muhtemelen onların evcil hayvanlarına ait olan ayak izleri mevcuttur[1748].

1976 yılında su şebekesine kavuşan Gökeyüp'e, elektrik 1977 yılında Demirköprü Barajı'ndan getirilmiş, telefon ise 1985 yılında köye bağlanmıştır. 1985 genel nüfus sayımında 2032 kişi olan köy nüfusu[1749], günümüzde 2185 kişidir. 600 haneden ibaret olan Gökeyüp Kasabası, toplu yerleşim özelliği göstermektedir. Evler sıkışık düzende, yer yer bitişik, bazen de gevşek bir düzende olup, evlerin çevreleri taş duvarlarla çevrili ve ortasında bir avlusu bulunur. Evlerin cepheleri genellikle güneydoğuya dönüktür. Sokaklar çok dar, yer yer çıkmaz, girintili ve çıkıntılıdır. Camii, merkezi bir noktada bulunmakla birlikte etrafında meydan yoktur, bakkal ve kahvehaneler camiinin yakın çevresinde toplanmıştır. Gökeyüp evlerinin yapımında en çok kullanılan malzeme taştır. Dıştan sıvasız, içten sıvalı ve badanalı olan evlerin bu özelliği son yıllarda değişmiş, ana malzeme olan taşa tuğla eklemiştir. Eski evlerde taşlar arasına harç olarak çamur konulurken, günümüzde tuğla malzeme ile inşa edilen evlerde çimentolu harç kullanılmaktadır. Gökeyüp'te, kasaba olmadan önce toprak damlı evlerin kullanılmış olduğu bilinmekle birlikte[1750], günümüze kadar varlıklarını sürdürememişlerdir. Eskinin evleri, genellikle iki katlı, çatıları ise beşik çatılıdır. İki katlı olan evlerin alt katı, yani zemin katı ahır ve çömlek işliği ya da depo olarak kullanılır. Avlunun bir köşesinde tuvalet, ahır ve samanlık bulunur. Oda sayıları 2-3 arasında yoğunluk kazanırken, 3 odadan fazla olan evler çok nadirdir. Evlerde ısınma, odalardaki ocak ve sobalarla sağlanır. Hayatta da ocak bulunur, yemek burada pişirilir, yani hayatın bu bölümü mutfak işlevi de görür. Ayrıca ana yapıya bitişik olarak eklenen odalar, ailede yani evlenen çocuklar için tasarlanmıştır.

[1747] Baykal 1990, 56.
[1748] Koçman 2004, 6.
[1749] Baykal 1990, 55.
[1750] Baykal 1990, 65.

Gökeyüp'te, 27 Mart 1970 Gediz depremi hariç hiçbir doğal felaket bilinmemektedir. Gediz Depremi'nde ise köyün geleneksel mimari yapısı olan taş evler zarar görmüş ancak can kaybı olmamıştır.

Gökeyüp Kasabası'nın bulunduğu yerde Türkler'den önceki dönemlere ait bir yerleşmenin var olup olmadığı kesin olarak kanıtlanmamış olmakla birlikte, yakın çevresindeki antik yerleşmelerin varlığı (Gordos, Daldis, Saittai), köyün yerleşime açık bir alanda bulunduğunu gösterir[1751]. Köyün Osmanlı Dönemi'ndeki varlığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Gökeyüp adına, miladi 1580 tarihli Saruhan tahrir defterinde de rastlanmamaktadır. Bununla birlikte, miladi 1667-1668 tarihli Manisa şeriye sicillerinde Saruhan sancağı Adala (Karataş) kazasına bağlı köyler arasında Gökeyüp ve Gökmusalar adları geçmektedir[1752].

Resim 321.1972-1977 yılları arasında Gökeyüp Köyü'nden Demirköprü Barajı'nın görünümü, (www.katpatuka.org).

[1751] Baykal 1990, 58.
[1752] Baykal 1990, 60.

Resim 321. 2008 yılında, Gökeyüp Kasabası'ndan Demirköprü Barajı'nın görünümü.

Gökeyüp Kasabası'nda yaşayan yaşlıların belirttiğine göre köy, Kütahya-Emet bölgesinden gelen Karakeçili Türkmen Aşireti'nden bir Yörük beyi tarafından kurulmuştur. Güner'in çalışmasında, Kütahya bölgesine gelmeden önce yöre insanı, Sivas dolaylarında yaşamıştır. Osmanlı padişahı IV.Murat zamanında Sivas bölgesinden zorunlu iskâna tabii tutularak, Bor yöresi kışlak, Murat Dağı etekleri yazlak olmak üzere yerleştirilmişlerdir[1753]. Daha sonra bugünkü bölgeye, bu Yörük beyinin gelerek yerleşmesi ve burada üç oğlu olmasıyla birlikte, burası yurt olarak seçilmiştir. Oğulları evlenme çağına gelince, en büyüğü ve gözleri mavi olanın adı Eyüp, Gökeyüp Köyü'nü kurmuş, ortanca oğlu Musa, Ortaköy'ü, küçük oğlu Gökçe de 7-8 km. uzaklıktaki Gökçe Köyü'nü kurmuştur.

Gökeyüp'ün ilk isminin Yörük Köyü olduğunu belirten yaşlılar, köyün ilk kurulduğu yer olarak, şimdiki Gökeyüp Kasabası'na 4 km. mesafede olan Karakaya Mevkii'ni göstermişlerdir. Bu mevkiinin halk arasındaki adı "Çömlekçi Yıkığı"dır[1754].

[1753] http://www.katpatuka.org/ilkel/5-2-gokeyup.shtml. 29.01.2009.

[1754] Mevkiye bu adın verilmesini, yaşlılar bir efsaneye dayandırırlar. Efsaneye göre, bir bayram sabahı köyün tüm erkekleri bayram namazına gitmiş ve evlerde kalan kadınlar da bu bayram sabahında, çömlek yapmak için birbirleriyle yarışa koyulmuşlar. Yarışma devam ederken bir afet yaşanmış köyde ve köy yerle bir olmuş, yaşayan kimse kalmamış. Bu olaydan sonra bu yerleşim, o anda köyde bulunmayanlar tarafından bugünkü bulunduğu alanda kurulmuştur.

Gökeyüp halkı için "Çömlekçi Yıkığı" olarak adlandırılan mevkii, ilk yerleşim alanı olarak kabul edilmesi dışında, burada bulunan "Ömer Emre Yatırı" nedeni ile de Gökeyüplüler tarafından kutsal alan olarak kabul edilir. Asırlardan bu yana devam eden ve günümüzde de hala yağmur duası için Gökeyüplüler'in toplu olarak gittikleri "Ömer Emre Yatırı", bölgede çocuğu olmayanların da adak adadıkları kutsal alandır. 2008 Nisan ayında yağmur yağması için, düzenlenen törende, bu kutsal alanda 8 adet kurban kesilmiştir. Bu tören yağmur duasının yapıldığı her yerde olduğu gibi[1755], Gökeyüp'te de halk için oldukça önemlidir, kadın, erkek ve çocuk, herkesin katılması istenir.

Kasabanın ekonomik gelirleri arasında, yıllardan bu yana tarım-dışı bir faaliyet olan çömlekçilik önemli bir yer tutarken, özellikle son on yılda kasabanın yakın çevresinde bulunan arazilerde, tarıma modern girdilerin katılmasıyla ekili alanlardan alınan verim yükselmiştir. Gökeyüp'te yetiştirilen tarım ürünleri arasında başta tütün olmak üzere, üzüm, mercimek, arpa, buğday, susam, domates, biber, çilek, fasulye, son yıllarda zeytin ve baklagiller ile hububat da sayılabilir. Gökeyüp'te hayvancılık önemi olmayan bir ekonomik faaliyettir. Köyün yaylası, merası veya otlağı bulunmamaktadır. Kendi ihtiyaçlarını giderecek ölçüde sığır, koyun ve keçi beslenir.

Gökeyüp'ün iklimi, Akdeniz ikliminin kısmen gecikmiş ve karasallaşmış tipine girmektedir. Sıcak-kuru bir yaz, kış aylarında yağmur ve bazen kar yağışı, kasım sonu-mart sonu arasında donlu, fırtınalı ve soğuk günler Gökeyüp'te bir yıl boyunca görülür. Gökeyüp çevresinin doğal bitki örtüsü genellikle palamut meşesi (Qercus aegilops) ve makiden meydana gelmiştir[1756]. Palamut meşesi, Gökeyüp'ün tarım-dışı ekonomik faaliyetleri arasında bulunmaktadır. Palamut meşesinin meyveleri, eylül ayı içerisinde toplanarak, güneşte kurutulduktan sonra Salihli'ye götürülerek satılmaktadır. Bu uğraş, özellikle Sümerbank'ın kapatılmasından önce, ailelere iyi bir ekonomik gelir sağlamıştır[1757].

Gökeyüp kasabasına ilk yerleşen oba sakinlerinin, buraya çömlekçilik zanaatları ile birlikte geldikleri ve çömlek yapmaya elverişli toprağı bulduklarında da

[1755] Acıpayamlı 1976, 3; Boratav 1997,139.
[1756] Baykal 1990, 62.
[1757] Baykal 1990, 67.

bu zanaatlarını devam ettirdikleri düşünülmektedir[1758]. Bu görüşü belki de köy yaşlılarının bize göstermiş oldukları ve köyün ilk kuruluş yeri olarak bildirdikleri Karakaya Mevkii'nde (Çömlekçi Yıkığı) yaptığımız küçük çaplı araştırmada karşılaştığımız çömlek kalıp parçaları doğrulamaktadır (Resim 322).

Resim 322. Çömlek kalıbı, Çömlekçi Yıkığı Mevkii, Gökeyüp.

Gökeyüp'te çömlek üretiminin tüm aşamalarını, 1943 doğumlu olan ve altı yaşında öksüz kalan Fatma Özer'in verdiği bilgiler doğrultusunda belgeleme imkânına sahip olduk (Resim 323).

Resim 323. Fatma Özer, çömlek hamurundan bir parçayı alarak kalıp üzerine koymaya hazırlıyor.

İlkel çömlekçilikle uğraşan her yerde olduğu gibi burada da Fatma Özer'in ve diğer Gökeyüplüler'in anlattıklarına göre, çömleklerin biçimlendirilmesinin yıllardan beri sadece kadınlara ait olduğunu söyleyebiliriz. Fatma Özer, günümüzde çömlek

[1758] http://www.katpatuka.org/ilkel/5-2-gokeyup.shtml. 29.01.2009.

üretimine, yeni nesil kadınlarının ve kız çocuklarının hiç ilgi göstermediğini, ilgi gösterenlerin de günlük işlerin dışında arta kalan zamanlarda bu işle uğraştığını, kasabada çömlekçiliği tam zamanlı olarak yapan iki kadından biri olduğunu ifade etti. Tam zamanlı olarak çalıştığında, yaz aylarında ortalama büyüklükteki bir güveçten kulp olmamak şartı ile günde 40 adet üretebildiğini belirtti. Bunun yanında, daha önceden Gökeyüp'te günde 100 parçaya yakın üretimin yapıldığını[1759] hatırlatmamız üzerine, bunun bir kişinin elinden çıkmasının mümkün olmadığını, yalnız bir ailede iki kişinin çalışması ile mümkün olabileceğini ifade etti. Gökeyüp'te her mevsim çömlek üretimi yapılabileceği gibi en verimli sonuçların, Nisan ayında başlayan ve Eylül ayına kadar olan dönemde alınacağı, Gökeyüplü çömlekçi kadınlar tarafından bilinmektedir.

Gökeyüp'te çömlekler, halkın "sakızlı toprak" dedikleri normal bir kilin, mengele dedikleri mika K (Mg, Fe)$_3$ ((OH. F)$_2$ (A_{l2} Si_3) O_{10}) bir toprakla 2/1 oranında karıştırılmasıyla yapılmaktadır. Gökeyüp'te üretilen çömleklerin hammadde analizleri tabloda gösterilmiştir[1760] (Resim 324).

	Sakızlı toprak (%)	Mengele (%)
A.Z.(ateş zayiatı)	7,51	10,49
SiO_2	61.09	29,60
Al_2O_3	15,91	26,56
Fe_2O_3	5,92	9,30
TiO_2	0,55	0,54
CaO	1,85	0,80
MgO	0,47	21,71
K_2O Na_2O	1,00	1,00

Resim 324. Gökeyüp çömleklerinde kullanılan toprağın kimyasal analizi, (www.katpatuka.org. 29.01.2009).

[1759] http://www.katpatuka.org/ilkel/5-2-gokeyup.shtml. 29.01.2009.
[1760] http://www.katpatuka.org/ilkel/5-2-gokeyup.shtml. 29.01.2009.

Sakızlı toprağın elde edildiği, "Mezar Kıranı Mevkii" halk arasında "topraklık" olarak adlandırılmıştır. Yerleşime 15 km. uzaklıkta olan bu alan, günümüzde Mustafa Alpan'ın tapulu arazisi içinde yer almaktadır. Çömlek toprağı, köyden kadastro geçmeden önce, hiçbir ücret verilmeden katırlarla getirilirken, günümüzde bir traktörüne belli bir ücret verildikten sonra sahip olunabilmektedir. Evlerin önüne getirilen sakızlı toprak, çukur bir yere yığılır ve ıslatılarak karıştırılır (Resim 325; Resim 326).

Resim 325. Evlerin önüne getirilen sakızlı toprak.

Çömlek hamurunun en önemli karışım maddesi olan mika görünümündeki "mengele", Gökeyüp Kasabası'nın yakın çevresinde, 3 km'.lik bir alanda bulunabilen ve 1-2 m.'lik genişliğe sahip, bir damar şeklinde, zaman zaman yüzeyde bulunan bazı yerlerde ise yüzeyin daha alt kısımlarında yer alan bir topraktır. Mengelenin bulunduğu yerden çıkarılıp getirilmesi erkeklere ait bir iş olmakla birlikte günümüzde mengele, belli bir ücret karşılığı elde edilebilmektedir. Erkekler, getirdikleri mengelenin kurumasını bekledikten sonra bir tokmak yardımı ile mengeleyi döverek inceltebildikleri kadar inceltirler[1761] (Resim 327).

[1761] Gökeyüp'te daha önceleri, mengelenin bulunduğu alandan kazma yardımı kazılıp çuvallara doldurulduktan sonra, katır ve eşeklere yüklenerek, evlere getirildiği ve evlerin önünde öğütme taşları ile inceltildiğini bilinmektedir. Koşay-Ülkü 1962, 91.

Resim 326. Sakızlı toprak.

Resim 327. Mengelenin tokmakla dövülmüş hali.

Bu işlem oldukça zahmetli bir iştir ve kurumuş olan mengeleyi istenilen kıvama getirmek için iki saat boyunca dövülmesi gerekir. Daha sonra dövülen ve inceltilen mengele, tel bir elek ile kadınlar tarafından elenir (Resim 328) ve sakızlı toprakla karıştırılmaya hazır bekletilir. Sakızlı toprakla, mengele 2/1 oranında karıştırılır, yoğrulur ve çömlek hamuru olarak kullanıma hazırlanır. Bu karışım kendine özgü nitelikler taşımaktadır (Resim 329).

Resim 328. Mengelenin tokmakla inceltildikten sonra, tel bir elekle elenip çuvallara doldurulması.

Resim 329. Mengele ve sakızlı toprağın karıştırılıp yoğrulmuş hali.

Çömlek hamuruna şekil verme işlemi, ortasında yükselti olan, adına "dönek" denilen ve gene kilden yapılmış, ortalama 1,5 cm. kalınlıkla, adına da "kalıp" denen bir altlık üzerinde gerçekleştirilmektedir. Yapılan her kabın kuruması tamamlanıncaya kadar, altında bulunan kalıbın üzerinde durması gerekir. Bu nedenle çömlek üreten her ailede bu kalıplardan bol miktarda bulunması gerekir. Kalıpların üzerinde karışıklığı engellemek için, her çömlekçinin kendine özgü bir işareti bulunur. Bu işaretler, kalıpların içbükey tarafına, sert bir cisimle kazınır. Bu işaretler, üzerlerinde kuruyan çömleklerin de alt kısmına kabartma olarak çıkar. Bizim kaynak kişimiz olan Fatma Özer, yaklaşık olarak birbirlerine benzeyen bu işaretlerin, çömlekçilikle uğraşan kişiler arasında rahatlıkla ayırt edilebildiğini ve üretilen çömleklerin hangi zanaatçının elinden çıktığını da kolaylaştırdığını belirtmiştir.

Resim 330. Çömlek döneği.

Resim 331. Çömlek kalıpları.

Resim 332. İşaretli kalıplar.

Şekillendirme, hazır olan çömlek hamurundan bir parça alınarak, çömlek tabanını çevreleyecek uzunlukta kalıbın üzerinde yerleştirilerek, "taban konulma" işlemi gerçekleştirilir. Sonrasında, "kıyı" adı verilen bantlar, tabanın üzerine konularak, "kıyı yuvarlama" işlemi gerçekleştirildikten sonra şekillendirme, bant usulü yapılmaktadır.

Resim 333. Taban koyma ve kıyı yuvarlama işlemi.

Resim 334. Bant usulü şekillendirme.

Halka biçimindeki hamur, kısa bir ok görünümünde olan ve adına "kılıç" denilen, tahta parçası ile yükseltilir (Resim 335). Kılıç adı verilen bu tahta parçası, su ile dolu bir kap içerisinde her an kullanıma hazır olarak bekletilir (Resim 336). Bunun yanında ilkel çömlekçiliğin olmazsa olmazlarından olan su ve el çaputu da biçimlendirmede kullanılır.

Resim 335. Çömleğin kılıçla şekillendirmesi.

Resim 336. Su dolu kapta, kılıç ve el çaputu.

Çömlek şekillendirildikten sonra, kalıpların üzerinde ıslaklığının çektirilmesi için bir kenara bırakılır ve şekillendirilecek diğer hamura geçilir (Resim 337; Resim 338). Sıcak yaz günlerinde bir günde nemi çektirilen çömlekler, havaların daha ılık ve soğuk olduğu zamanlarda ise en fazla on günde nemi çektirilir. Anadolu'da teknik olarak; kilden yapılmış, altı sivri, döndürülebilir bir tabağın içine oturtulmuş, gene kilden yapılmış bir altlığın üzerinde, elle, bant usulü biçimlendirilen çömleklerin üretildiği diğer yerlerden biri olan Sorkun'da (Eskişehir)[1762], kış aylarında üretilen çömleklerin kuruması için evin içine ya da ocak ve sobanın yanına alındığı[1763] belirtilmiş, ancak Gökeyüp'te gerçekleştirdiğimiz bu çalışmada, burada böyle bir uygulamanın, en azından araştırma yaptığımız dönem içinde olmadığına tanıklık ettik. Aynı teknikle üretilen Uslu (Elazığ) çömleklerinin de kurutma aşamasında bu uygulamanın geçerli olmadığını, burada yapılan çalışmaya bağlı kalarak söylemek mümkündür[1764].

Resim 337. Kalıp üzerinde kurmaya bırakılmış kayık tabak.

Resim 338. Kalıp üzerinde kurumaya bırakılmış kase.

Yeteri kadar çektirildiği düşünülen (kalıbı kendiliğinden bırakabilecek) çömlekler artık, "karınlama" ve "kulplama" işlemine tabi tutulmak için duvara dayanır. "Karınlama" ve "kulplama" işlemleri tamamlanan çömleklerin fazlalıkları "kazıyacak" adı verilen bir teneke parçası ile kazınmak üzere elden geçirilir. Kazıma işlemi, kurumuş çömleğin pürüzlerinin giderilmesi ve daha düzgün duruma getirilmesi için uygulanır. Kazıma işlemini takip eden süreçte, "sırlama" işleminden

[1762] http://www.katpatuka.org/ilkel/5-2-gokeyup.shtml. 29.01.2009.
[1763] Önen 2000, 285.
[1764] Ertuğ 2004, 82.

geçirilen çömleklerin, uygun hava şartlarında bir gün güneşte kalması sağlanır. Sırlama işleminde iki kadın çalışır. Bu kadınlardan biri mengele ve sakızlı topraktan hazırlanan bulamacı sürerken, diğeri kuru bir bezle fazlalıkları alır. Bir günde sürekli çalışan iki kadın, 150-200 arasında çömleği sırlar[1765] (Resim 339; Resim 340).

Resim 339. Karınlama ve kulplama işlemi biten sırlanmamış çömlekler.

Resim 340. Karınlama ve kulplama işleminden sonra sırlanmış çömlekler ve pişirmede kullanılan çengel.

Güneşte iyice kuruyan çömlekler açık alanda pişirilmek üzere, evin bahçesi ya da avlusu veya evin hemen yakınındaki açık alana taşınır. Çömleklerin açık alanda pişirilmesi işlemine kadın, erkek ve çocuklar kısaca herkes katılır. Uslu'da (Sivrice-Elazığ) olduğu gibi, pişirilecek çömleklerin bir gece öncesinden yığın yapıldığı[1766] da olur. Günümüzde kasabanın ateş yakmaya elverişli hemen hemen her

[1765] Koşay-Ülkü 1962, 91.
[1766] Ertuğ 2004, 83.

yerinde bu işlemin yapıldığını söylemek mümkündür. Koşay'ın 1964 yılındaki yayınında Gökeyüp'te, çömleklerin ateşte pişirilme günü olarak, Perşembe gününün tercih edilmesi[1767], dikkat edilen bir konu olmaktan çıktığı gibi yığını yapan, ateşi kontrol altında tutup, pişirme işlemini denetleyen aile reisi de artık bu işlemin olmazsa olmazlarından değildir. Bu işlemi güzel bir biçimde ailenin genç bireyleri de yapabilmektedir.

Çömlekler ters çevrilerek, yan yana, birbirinin peşi sıra ve üst üste dizilir. Elde edilen "çömlek yığını"nın üstü, ortası, yanları kısaca her yeri, çalı çırpı ve odunla kaplanır bu işleme de "gömme işlemi" denir ve rüzgârlı bir havada ateş yakılır. Pişirme işleminde genelde erkeklerin sağladığı ve Gökeyüp'ün çevresinde bulunan palamut meşesi (Qercus aegilops) ağacından, ısısının yüksek olması nedeniyle yararlanılır. Pişirme işleminden verimli bir sonuç alabilmek için, kaynak kişi Fatma Özer'in belirttiğine göre, 300-400 çömlek için bir traktör odun kullanılır. Eskiden Gökeyüplüler, yakacak konusunda sıkıntı çekmediklerini belirtirken, günümüzde palamut meşesi (Qercus aegilops) ağacının elde edilmesindeki zorluklar ve oldukça yüklü bir ücret karşılığında traktörle getirilmesi gibi sıkıntılar, Gökeyüp'te geleneksel çömlek yapımı ile uğraşan kişileri de ekonomik anlamda zorlamaktadır. Diğer yandan Gökeyüp'te üretilen bu kaliteli çömlekler için palamut meşesi (Qercus aegilops) odununa olan ihtiyaç ile yüzyıllardır devam ettirilen geleneksel üretim de göz önünde bulundurulursa, günümüzde palamut meşesi (Qercus aegilops) ormanlarının daha gerilere çekilme nedeni olarak gösterilebilir (Resim 341; Resim 343).

1-2 saat arasında yanması sağlanan ateş, uygun rüzgarla çömleklerin yeterince pişirilmesi için yeterlidir. Uygun rüzgâr olmazsa, pişirme işlemi 5 saate kadar uzayabilir. Pişirme işleminin uzaması ile birlikte, bu işlem daha sıkıntılı bir hal alır. Rüzgârsız havada yapılan pişirme işlemine "tonuk" denir ve çömlekler iyi pişmez "üğünür" yani verimsiz bir pişirme olarak değerlendirilir. Pişirmeden sonra çömlekler, sıcak iken bir çengel yardımı ile yığından alınarak, soğuması için bir kenara bırakılır (Resim 342). Pişirme sonrası hasarlı çömlekler, Uslu'da (Sivrice-

[1767] Koşay-Ülkü 1962, 92.

Elazığ) olduğu gibi[1768] farklı bir iş için kullanılmaz, bu hasarlı çömlekler toplanarak belediyenin göstermiş olduğu çöplüğe atılır.

Resim 341. Çömlek pişirmede kullanılacak odunlar, evlerin bahçesinde istiflenir.

Resim 342. Çömleklerin açık alanda pişirilmesi, Crane 1988, 19.

[1768] Ertuğ 2004, 84.

Resim 343. Gökeyüp Kasabası'nın kuzeyinde yok olan bitki örtüsü.

Soğuma işlemi, en fazla bir saat sürer. Daha önceki yıllarda Güner'in de belirttiği gibi, pişirmeden sonra sıcak olarak kümeden alınan çömleklerin, gübre ile karıştırılmış samana atılması uygulaması[1769], günümüzde Gökeyüplüler tarafından devam ettirilmeyen bir uygulamadır. Nedeni sorulduğunda da bu uygulamanın çömleklere daha koyu bir görünüm kazanmasını sağlamasından başka bir işlevi olmadığını belirtmişlerdir. Gökeyüp'te üretilen çömleklerin, daha uzun mesafelere profesyonel anlamda pazarlamasını yapan Raşit Özder'le yaptığımız mülakatta, eskiden böyle bir uygulamanın olduğunu hatırlatmamız üzerine, verdiği "bu işlemin ürünlerin kalitesinde hiçbir değişiklik meydana getirmediği, aksine gübre ile çömleklerin bir arada anılmasının bu çömlekleri mutfaklara sokacak kişiler için bazı soru işaretleri oluşturacağı" şeklindeki cevabı, Gökeyüp çömlekçilerinin pazarlama stratejisindeki değişimini de yansıtmaktadır.

Resim 344. Fatma Özer evi, bodrum kattaki çömlek işliği.

[1769] http://www.katpatuka.org/ilkel/5-2-gokeyup.shtml. 29.01.2009.

Gökeyüp'te çömlek yapımında kullanılan kil, genelde ihtiyaca yönelik olarak şekillendirilir ve üretilir. Burada kilden üretilen ürünler, sıcak ve soğuğa dayanabildiği gibi içine konulan suyu, uzun süre soğuk tutabilirken, içindeki yemeğin de uzun süre bozulmadan kalabilmesini sağlar. Gökeyüp'te üretilen çömlekleri, üç başlık altında sınıflandırmak mümkündür:

1- "Testi" sınıfında topladığımız bu türler, genel olarak sıvı besinlerin saklanması ve taşınması ile ilgilidir. Bu sınıf büyükten küçüğe; küp, ayran testisi, su testisi, aş testisi, emzikli bardak, çocuk bardağı ve süt bakracından oluşur (Resim 345-350)

Resim 345. Ayran testisi.

Resim 346. Su testisi.

Resim 347. Emzikli bardak.

Resim 348. Çocuk bardağı.

Resim 349. Aş testisi.

Resim 350. Süt bakracı.

2- Güveçler başlığı altında toplayabileceğimiz türlerin ortak özelliği ise bunların ateşte kullanılabilir olmasıdır. Bu sınıf da büyükten küçüğe şu şekildedir;

Kavurma güveci, dört kulplu (Koşaf çömleği), Bayındır çanağı, sayı, arapbaşı, mıkri, tava, kahve tavası, yılık (kayık tabak) ve kâseden oluşur (Resim 351-360).

Resim 351. Kavurma güveci.

Resim 352. Dört kulplu güveç.

Resim 353. Bayındır Çanağı.

Resim 354. Sayı.

Resim 355. Arapbaşı.

Resim 356. Mıkri.

Resim 357. Kâse.

Resim 358. İç içe iki boy kayık tabak (yılık).

Resim 359. Tava.

Resim 360. Kahve Tavası.

3- Diğer iki sınıfa göre, kullanım alanı bakımından daha az yer tutan, ihtiyaçlara yönelik veya dekoratif amaçlı üretilen türler arasında; ekmek sacı, sabunluk, süzgeç, kestane kavurma tepsisi, vazo ve küçük boyutlu süs eşyaları bulunur (Resim 362-368).

Resim 362. Ekmek sacı.

Resim 363. Sabunluk.

Resim 364. Süzgeç yapımı.

Resim 365. Kestane kavurma tepsisi.

Resim 365. Dekoratif kap.

Resim 366. Dekoratif kap.

Resim 367. Vazo.

Resim 368. Vazo.

Daha önceki çalışmaların ve Gökeyüp'te bulunduğumuz zaman dilimi içinde görüştüğümüz insanların ifadeleri ışığında, burada üretilen çömleklerin yöre insanının hayatında, ekonomik anlamda oldukça önemli bir yere sahip olduğunu bilmekteyiz.

Gökeyüp'te üretilen çömleklerin pazarlanması, katır ve eşeklere yüklenmesi koşulu ile gerçekleştiği yıllarda, bu işlemden beklenti sadece takas idi. Ürettiklerini çevre köy ve kasabalara kıl çuvallarla taşıyan Gökeyüplüler, bunların karşılığında kendilerinde olmayan ve bütün bir kış boyunca ailenin geçimini sağlayacak, hububat, zeytin, zeytin yağı, nohut, börülce, çıra, hasır ve çeşitli meyve türlerinin kurutulmuş olanlarını talep ederlerdi[1770]. Hiçbir sermaye koymadan bir ailede bir kişi, okula giden çocuklar da dahil 1933 yılına göre 100-150 kuruş kazanabilirdi. Devletin de çömleklerin üretimi ve pazarlanmasından gelir sağladığı söylenebilir. 1932 yılındaki Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, köyde güveç ve testi ocağı açan her aileden ruhsat parası aldığı bilinmektedir. Uzak yerlere götürülen güveçlerin her birinden 20 para vergi alınmıştır. Bu tarihte Gökeyüp Adala'ya bağlı bir köy durumunda ve üretilen çömlek sayısı 50.000 olarak kayıtlara geçmiştir[1771].

Gökeyüp'te belli bir yaş grubunun üzerindeki erkekler, katırlar ve eşeklerle ürünlerin pazarlandığı dönemi bilmelerinin yanında, şu an için yaşlı olarak nitelendirebileceğimiz her erkeğin takas organizasyonuna katıldığını da söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer yandan Gökeyüp'te yaşayan kadınların da zorunlu oldukları durumlarda bu organizasyonlara katıldıklarını söyleyebilmek mümkündür.

Ürettikleri çömlekleri Buldan'dan (Denizli) gelen kıl çuvallara koyarak ve çuvalın içinde bulunan çömleklerin uzun süren yolculuklar esnasında kırılmalarını engellemek için, köyün çevresinde bol miktarda bulunan palamut meşesi (Qercus aegilops) ağacının yapraklarını sıkıştırarak, katır ve eşeklere yükleyen Gökeyüplüler, takas yapacakları yörelere organizasyonlar düzenlemişlerdir. Katırlara yüklenebilen en fazla çömlek sayısını köylüler, 30 sağ tarafa, 30 da sol tarafa, toplam 60 adet olacak şekilde anlatırken, eşeklere yüklenebilen çömlek sayısını da, 20 sağ tarafa, 20 sol tarafa, toplam 40 adet olacağını ifade ettiler (Resim 369).

[1770] Koşay-Ülkü 1962, 93; http://www.katpatuka.org/ilkel/5-2-gokeyup.shtml. 29.01.2009.
[1771] Koşay-Ülkü 1962, 93.

Resim 369. Gökeyüp'te çömleklerin kıl çuvallar içinde nakledildiği yıllar, (www.katpatuka.org. 29.01.2009).

Katır ve eşeklerle düzenlenen organizasyonlarda beklenti, sadece takastır. Hangi çömlek alınmışsa, o çömleğin dolusunca ürün talep edilir. Bu alışverişte öncelikle tercih edilen ürünler arasında, hububat, baklagiller, zeytinyağı, zeytin, üzüm, incir, kestane, ceviz ve haşhaş bulunur. Ürünlerin pazarlanması için gidilen bir ilin, çevre köylerinin dolaşılması ve ürünlerin tüketilmesi ile geri dönüş süreci en fazla 15 gün sürmektedir.

Halit Gültekin, yakın çevrede bulunan birçok il, ilçe ve köylere takas amaçlı organizasyonlarda bulunmuştur. Halit Gültekin'in katır ve eşek gibi hayvanlarla düzenlediği pazarlama organizasyonları, genel olarak Manisa, İzmir, Afyon ve Uşak gibi illerin ilçe ve köylerini hedef almaktadır.

Mehmet Ali Kaynak, iki arkadaşıyla birlikte ürettikleri çömlekleri pazarlamak ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak için, 1969 yılında İzmir bölgesine takas organizasyonu düzenlemişler. Gökeyüp'te katırların her birine, 40 adet sağ taraftaki kıl çuvala, 40 adet de sol tarafta kıl çuvala olmak üzere ve kırılmalarını önlemek için de aralarına gazel (palamut meşesi ağacının yaprağı) sıkıştırılarak yola çıkmışlar. Sarıcalı (Akhisar), Kırkağaç (Manisa), Soma (Manisa) ve Kınık'ta (İzmir) ürünler takasa sunulmuş, ellerinde kalan çömlekler de Bergama'da (İzmir) tam olarak tüketilmiştir. Bu alışverişten zeytin, zeytinyağı, üzüm gibi ürünler elde etmişlerdir. Mehmet Ali Kaynak'ın verdiği bilgiler doğrultusunda, Gökeyüp'ten çömleklerle çıkış ile çömleklerin pazarlanıp tekrar Gökeyüp Köyü'ne dönüş tam 15 gün sürmüştür.

Mehmet Ali Kaynak, pazarlama organizasyonları düzenlenirken ihtiyaçların göz önünde bulundurulduğunu, bu nedenle Ödemiş'e (İzmir) incir, Bozdağ'a (İzmir) patates, Turgutlu'ya (Manisa) tahıl ve üzüm, Kütahya, Afyon ve Uşak bölgelerine de hububat ihtiyacı için gidildiğini belirtmiştir.

Mehmet Ali Kaynak, Recep Taş ve daha başkaları, 1960'lı yılların başında alışılmışın dışında bir takas işleminin gerçekleştiğinden de söz ettiler. Söz konusu yıllar arasında, Çanakkale-Ezine bölgesinden gelen köylüler, develeriyle getirdikleri pirinçleri, Gökeyüp Köyü'nde üretilen çömleklerle takas etmişlerdir. 1980 yılından sonra pirinçler araçlarla Gökeyüp Köyü'ne getirilirken, her iki tarafın beklentisi de artık nakit olmuştur.

Mustafa Alpan ve Tezcan Kaynak, 1960'lı yıllarda, Afyon ilinde; Sandıklı, Balıkesir ilinde; İvrindi, Havran, Edremit, İzmir ilinde; Ödemiş, Bayındır, Torbalı ve Urla'ya katırlarla çömlek götürdüklerini naklettiler.

Yaren Taşdemir, yaklaşık olarak 1955 yılında, Afyon ilinin ilçe ve köylerine bir hafta ile 15 gün arasında değişen bir süreçte, takas amaçlı katır ve eşeklerle yolculukta bulunduğunu ifade etti.

Gökeyüp çömleklerinin yakın mesafelere katırlarla götürülüp, gidilen köylerden karşılığında buğday, arpa, baklagiller ve benzeri ürünlerin talep edildiğini, bizim de belgeleme imkânımız oldu. Prehistorik-Protohistorik Çağlarda Manisa ve Çevresi adlı araştırma projemiz çerçevesinde, 2008 yılı çalışmalarını gerçekleştirirken uğramış olduğumuz İbrahimağa Köyü'nde (Kula), Gökeyüp'te üretilen çömleklerin kullanıldığını gördük. İbrahim ağalı köylüler, eskiden eski Borlu yolunu kullanarak ve 60 km. katederek, Gökeyüp'ten katırlarla çömlekçilerin kendilerine takas için geldiklerini belirttiler. Ayrıca her iki üç ayda bir, kendilerini periyodik aralıklarla ziyaret ettiklerini de bildirdiler. Çuvalların (hararların) katırların sırtlarına urganlarla sarıldığı, iki ya da üç kişilik organizasyonlardan bahseden köylüler, gelenlerin de erkek olduğunu belirttiler. Günümüzde bu ticari ilişki hala devam etmekle birlikte, Gökeyüplüler artık katırlarla değil de traktörlerle İbrahimağa Köyü'nü ziyaret etmekteler (Resim 370; Resim 371).

Resim 370. İbrahimağa Köyü, Yüksel Yardımcı'nın evinin mutfak tereğindeki Gökeyüp çömleği.

Resim 371. İbrahimağa Köyü, Orhan Bedez evinde kullanılan Gökeyüp çömleği.

Çömlekleri üreten kadınların pazarlama sürecine katılmadığı, bu sürecin erkekler tarafından gerçekleştirildiği düşüncesi, ilkel çömlekçilikle uğraşan yörelerde yapılan araştırmalarla çoğunlukla kabul gören bir görüştür. Ancak, Uslu'da (Sivrice Elazığ) olduğu gibi Gökeyüp'te de kadınların zorunlu kaldıkları durumlarda ve gidecekleri köylerde tanıdıkları olması koşulu ile bu sürece katıldıklarını söylemek mümkündür.

Yaren Taşdemir, eşinin sağlık nedenleri dolayısıyla pazarlama sürecine katılamayan yengesi Fatma Teksin ile 1953 yılında, eşeklerle, Kütahya ilinin Simav ilçesine bağlı Aksaz Köyü'ne ürettikleri çömlekleri takas yapabilmek için gitmişlerdir. Fatma Teksin, bu pazarlama sürecine gebe olarak katılmış ve şu anda Gökeyüp'te yaşamakta olan Halil Teksin'i Aksaz Köyü'nde doğurmuştur.

Kadınların, çömlekleri pazarlama sürecine katıldığının başka bir örneğini de Halit Gültekin ve daha başka yaşlılar, I. Dünya Savaşı sırasında yaşandığını belirttiler. I.Dünya Savaşı sırasında ülkede seferberlik ilan edilince, erkeklerin çoğu

cephede gitmiş, köyde üretilen ürünlerin pazarlama sürecinde sıkıntı yaşanmış, çocuklarının ve kendilerinin geçimlerini sağlayabilmek için, Gülizar Gültekin, Emine Dizman, Fatma Bilgiç ve Fatma Özeren gibi kadınlar, tanıdıklarının olduğu yakın çevre köylerine zorunlu olarak ürettiklerini takas etmek için ziyaretlerde bulunmuşlardır.

Günümüz Anadolu'sunun kırsal kesiminde gözlemlediğimiz modernleşme sürecinin yansımalarını Gökeyüp Kasabası'nda da görebilmekteyiz. Her ne kadar çömleklerin üretim biçimi bu modernleşmeden etkilenmemiş olsa da, öyle görülüyor ki üretilen çömleklerin daha uzak mesafelere taşınmasında modern araçlardan yaralanılması kaçınılmaz olmuştur. Pazarlamada modern araçlardan yararlanılması, 1973 yılında Halit Gültekin'in köye ilk traktörü getirmesi ile yaşanmıştır.

Bu konu ile ilgili köyde görüşme yaptığımız ve pazarlama sürecinin tüm boyutlarını anlatan Halit Gültekin, 1975 yılında ürettikleri ürünleri satabilmek için takas amaçlı olmayan, hedef bölgesi İpsala (Edirne) ve Kapıkule (Edirne) sınır kasabaları olan en fazla 25 günlük bir pazarlama sürecinde bulunmuştur.

Halit Gültekin, 1975 yılında, arkadaşı Ahmet Tokay'la, Gökeyüp Köyü'nde üretilen çömlekler arasında mıkni, arabbaşı, sayı, dört saplı, kayık tabak, tepsi, kahve tavası ve büyük tava gibi ürünlerden oluşan 850 adet çömleği traktörüne yükleyerek yola çıkmışlar. Esas amaç Trakya Bölgesi olduğundan, Manisa ilinin ilçe ve köylerinde hiç zaman kaybetmeksizin il dışına çıkılmış, Balıkesir ili de geçilerek Erdek'ten (Balıkesir) araba vapuruna binmişler. Marmara Adası'nın kenarından geçilerek Tekirdağ iline ulaştıktan sonra Çorlu (Tekirdağ), Çerkezköy (Tekirdağ), Saray (Tekirdağ), Babaeski (Kırklareli) ve Havsa (Edirne) güzergâhı izlenerek, hududda Edirne iline ulaşılmıştır. Burada Kapıkule (Edirne) çevresindeki köy ve kasabalar tek tek dolaşılmış, Edirne ilinden güneye doğru sınır boyunda bulunan köyler de dolaşılarak, pazarlama sürecinin ikinci hedef noktası olan İpsala'ya (Edirne) varılmıştır. İpsala (Edirne) sınır pazarı ve çevresindeki köyler de dolaşılarak eldeki ürünler tüketilmiştir. Özellikle İpsala (Edirne) sınır kapısı pazarında, ürettikleri çömleklere yerli halkın göstermiş olduğu yoğun ilgiyi anlatan Halit Gültekin, pazarda bulunan Yunanistanlı vatandaşların, ürünlerine göstermiş olduğu ilgiye de dikkat çekmiştir. Artık ellerinde tek bir ürün bile kalmadığında,

Malkara (Tekirdağ) ilçesinden geçilerek Tekirdağ iline ulaşılmış oradan araba vapuruna binilmek suretiyle geliş güzergâhı izlenerek Gökeyüp'e dönülmüştür.

Halit Gültekin, Trakya bölgesine yapılan bu pazarlama işinin amacının, Gökeyüp'ün çevresinde bulunan köylere yapılan pazarlamadan farklı olduğunu belirtmiştir. Gökeyüp'ün çevre köylerine yapılan daha kısa mesafeli bölgeler arasında gerçekleşen pazarlama sürecinde beklenti, eldeki ürünlerin karşılığında üzüm, incir, zeytin, zeytinyağı, kestane, ceviz, haşhaş, buğday ve baklagiller ile takas edilmesi düşüncesi hâkimken, Trakya Bölgesi'ne düzenlenen bu organizasyonda beklenti, ürünlerin belirlenen nakit karşılığıdır. Neden böyle bir beklenti içinde olduğunu sorduğumuzda ise takasla elimize geçecek olan ürünlerin, dönüş yolunda hem hacim olarak hem de ağırlık olarak fazladan külfet getireceği şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Halit Gültekin, Trakya bölgesine düzenlenen pazarlama sürecinin, iklim koşullarına bağlı olarak, 10 ile 25 gün arasında değişebileceğini belirtmiştir. Pazarlama süreci boyunca, iklimin elverişli olduğu zamanlarda, geceleri konaklama genelde traktörün yanında gerçekleştirilmiştir. İklimin elverişli olmadığı zamanlarda ise ya köylerde bulunan misafir evlerinde ya da köy kahvehanelerinde geceyi geçirmişlerdir. Yine bu uzun süren yolculuk esnasında kolluk kuvvetlerinin tutumu sorulduğunda Halit Gültekin, Gökeyüp'ten kendi ürettikleri çömlekleri satmak için buralarda olduklarını ifade ettiklerinde, hiçbir zorlukla karşılaşmadıklarını belirtmiştir. Halit Gültekin, Trakya bölgesine 11 yıl boyunca aralıksız çömlek pazarlama organizasyonları düzenlemiştir.

Halit Gültekin'in verdiği bilgiler doğrultusunda Gökeyüp çömleklerinin yayılım alanının sınırlarımız içinde, Kuzeybatı Anadolu'daki en uzak nokta olan Kapıkule (Edirne) ve İpsala'ya (Edirne) kadar ulaştığını söyleyebiliriz. Hatta kaynak kişi Halit Gültekin'in ifadelerinden yola çıkarak, İpsala (Edirne) Sınır Kapısı pazarında bulunduğu süreçte, elinde bulunan ürünlere, Yunanistanlı vatandaşların da göstermiş olduğu ilgi de göz önünde bulundurulursa, Gökeyüp çömleklerinin yayılım alanını sınırlarımız ötesine de taşımak mümkün olabilir.

Bu yenilik her ne kadar eskinin, çömleklerin katırlarla ve eşeklerde takas usulü pazarlanması geleneğini ortadan kaldırmasa da Gökeyüp'te yaşayan insanlar için traktör alıp ürünlerini daha uzun mesafelerde nakit karşılığı satmak düşüncesini

doğurmuştur. Bu durum, 1990'lı yıllara kadar ekonomik durumu iyi olan birkaç aile dışında, Gökeyüplüler için pek de değişmemiştir.

Gökeyüp'te geleneksel olarak üretilen çömleklerin pazarlanması, günümüzde artık bireylere ait traktör ve kamyonlarla yakın mesafelerdeki il, ilçe, köy pazarları ile ana yol kenarlarındaki dinlenme tesisleri ve lokantalara yapılabildiği gibi, daha uzun mesafeler arasında hatta sipariş üzerine gerçekleştirilen daha büyük boyutlu bir pazarlama şekline dönüşmüştür (Resim 372).

Resim 372. Kula-İzmir karayolu kenarında bir dinlenme tesisinde satışa sunulan Gökeyüp çömlekleri.

Raşit Özder, Gökeyüp'te üretilen çömlekleri sipariş üzerine, Kütahya, Simav, Emet, Gediz ile Eskişehir'e 50 km. kadar olan mesafedeki ilçelerde bulunan lokanta ve otellere; Akdeniz bölgesinde Kaş'tan (Antalya) başlayarak Mersin'e kadar olan tüm Akdeniz sahili boyunca uzanan birçok otel ve lokantaya toptan pazarlama yaptığını belirtti. Toptan pazarladığı çömlekler arasında en çok talep gören çeşitler arasında, kâse, tepsi, kayık tabak, güveç (mıkri, arapbaşı, sayı, dört kulplu), ekmek sacı, tava (büyük, orta, küçük boy), bayındır çanağı, aş testisi, çocuk bardağı ve ateş testisi sayılabilir.

Raşit Özder'in, Eskişehir'e 50 km. mesafede bulunan tüm il ve ilçelerden Gökeyüp'te üretilen çömleklere büyük talep olduğunu ifade etmesinin yanında, bu çizdiği sınırın doğusunda Gökeyüp çömleklerine talebin olmadığını söylemesi, belki de söz konusu hattın doğusunda, aynı teknik ve kalitede üretim yapan Sorkun (Mihaliççık-Eskişehir) çömleklerine olan taleple ilgili olmalı.

Gökeyüp'te kadınlar tarafından, kilden yapılmış, altı sivri, döndürebilir bir tabağın içine oturtulmuş, gene kilden yapılmış bir altlığın üzerinde, elle bant usulü biçimlendirilerek üretilen çömlekler, ülkemizin de içinde bulunduğu modernleşme sürecini yaşayan ülkelerde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalsa da, yüzyıllar boyunca Gökeyüp'te yaşatılmaktadır. Anadolu'nun belli başlı yörelerinde; Burgudere (Palu-Elazığ), Uslu (Sivrice-Elazığ) ve Sorkun'da (Mihalıççık-Eskişehir) da kadınlar tarafından aynı teknikle üretilen çömlekler, ailelere önemli ölçüde ekonomik girdi sağlarken, çömleklerin üretim teknikleri, biçimlendirilmeleri ve ürünleri pazarlama organizasyonunun boyutlarını anlamamız, arkeoloji bilimine katkı sağlayabilir.

İlkel bir teknikle, hemen hemen her ihtiyacı karşılayacak çeşitlerde üretilen Gökeyüp çömleklerine, gerek yakınlarındaki komşu yerleşmelerden gerekse daha uzak mesafelerden gelen ilgi, kuşkusuz Gökeyüp çömleklerinin kalitesi ile ilgilidir. Bu kaliteyi sağlayan en temel özellik ise çömleklerin yapımında kullanılan ve sadece Gökeyüp'e özgü mengele ile sakızlı toprağın karışımından elde edilen çömlek hamurudur. Çömlek hamurunu şekillendirme işi, ilkel teknikle üretim yapan diğer yörelerde olduğu gibi burada da sadece kadınların görevidir. Gökeyüp'te kadınlar çömlek üretimiyle, tam zamanlı olarak ilgilenmeseler de, günümüzde üretilen çömleklerin profesyonel anlamda pazarlanması ve iyi bir getiri sağlaması, bu işle tam zamanlı uğraşan birkaç kadını karşımıza çıkarmıştır.

Ürünlerin pazarlanması için yapılan organizasyonlar eskiden Buldan'dan getirdikleri (Denizli) kıl çuvallar ile katırlar ve eşekler üzerinde en fazla 15 günlük mesafelere olacak şekilde düzenlenirken bu uygulamadan beklenen, sadece verilen çömlek karşılığında ellerinde olmayan bir ürünle takastı. Bu amaçla, genellikle erkekler, başta Manisa'nın ilçe ve köyleri olmak üzere, İzmir, Balıkesir, Çanakkale, Uşak, Kütahya ve Afyon gibi illerin ilçe ve köy pazarlarını belirli aralıklarla ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaretlerde, ellerinden çıkardıkları ürünlerin karşılığında bütün bir kış ailelerin geçimlerini sağlayacak olan üzüm, zeytin, zeytinyağı, hububat, patates, incir, ceviz ve pirinç gibi yiyecek maddeleri edinmişlerdir.

Her ne kadar çömleklerin pazarlanması işi, genellikle tüm ilkel çömlekçilikle uğraşan diğer köylerde olduğu gibi erkeklerin sorumluluğu ve denetimi altında gerçekleşse de bu görüşün karşısında, Gökeyüp'te kadınların da zorunlu

kaldıklarında böyle organizasyonları, tanıdıklarının bulunduğu yakın köylere düzenledikleri söylenebilir.

Araştırmanın en önemli sonuçlarından biri de, 1960'lı yılların başında Ezine (Çanakkale) bölgesinden develeriyle getirdikleri pirinçleri, Gökeyüp Köyü'nde üretilen çömleklerle takas etmeye gelen köylüler olmalı. Bu alışverişin Ezine (Çanakkale) muhatapları da dinlenebilirse, iki kültür arasında bulunan sosyal ilişki anlamlandırılıp, uzak yöreler arasındaki ilkel takas organizasyonun fonksiyonları hakkında fikirler edinebiliriz.

Görülen o ki, Gökeyüp çömlekçileri ürünlerini satabilmek için tüm Batı Anadolu'yu dolaşmış hatta Kuzey Batı Anadolu'daki iki sınır kapımız olan İpsala (Edirne) ve Kapıkule'ye (Edirne) kadar ulaşmışlardır. Bu düşünceye, söz konusu bölgeye satış amaçlı organizasyon düzenleyen kişilerin de gözlemleri dâhil edilirse, Gökeyüp çömleklerinin sınırlarımız dışına da ulaşmış olması muhtemeldir. Belki de bu örnek, arkeolojik anlamda yeniden kurgulanırsa bizlere yeni sorular yöneltebilir ya da yeni bakış açısı kazandırabilir.

SONUÇ

Etnoarkeoloji, özellikle Batı ülkelerinde ilk ortaya çıktığı XX.yüzyılın ortalarından günümüze kadar olan süreçte, çeşitli tartışmalara rağmen değişik konularda yapılan çalışmalarla arkeoloji çevrelerinde dikkatleri üzerine çekmiştir. Söz konusu tartışmaların ana merkezini, *"günümüze ait etnografik materyalin, geçmiş kültürlerle nasıl ilişkilendirilebileceği"* sorusu oluştururken, etnoarkeoloji çalışan arkeologların bu soruya verdiği cevap ise *"etnografik materyalleri, geçmiş kültürlerin yansıcısı olarak değil, geçmiş kültürleri anlamlandırmada bir analoji aracı"* olarak görülmesi gerektiği şeklindedir.

Arkeoloji dünyasında yapılan tüm bu tartışmalar sonucunda, günümüzde etnoarkeolojinin arkeoloji bilimi içerisindeki yeri genel olarak şöyle özetlenebilir; kendisine insanoğlunun *"uzak geçmişini"* anlamayı amaç edinen arkeoloji bilimi, "*geçmişin anlamlandırılması"* ve *"yeniden kurgulanmasında*", etnoarkeolojiyi kendisine eşsiz bir araç olarak görmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde antropolojik ve arkeolojik çalışmalarının birlikte yürütüldüğü kürsülerde, yerli topluluklar arasında yapılan ilk etnoarkeolojik çalışmaların üzerinden yaklaşık 55 yıl gibi bir zaman geçmiştir. Ortaya çıktığında, yaşayan geleneksel toplulukların üzerinde yoğunlaşarak, kendilerine arkeolojide kullanabilecekleri teorik bilgiyi sağlamayı amaçlayan ilk etnoarkeologların çalışmalarına bakıldığında, arkeoloji bilimine sağladıkları katkı, bazı eksikliklerine rağmen görmemezlikten gelinemez.

Amerika Birleşik Devletleri dışındaki ülkelerde, başlangıçta destek bulamayan etnoarkeoloji çalışmaları, yaklaşık son on beş yılda hatırı sayılır bir biçimde arttığı gözlemlenmektedir. Özellikle Avrupa ülkelerinde rağbet görmeye başlayan etnoarkeoloji çalışmalarını, sonrasında Afrika ve Asya kıtasında bulunan çeşitli ülkelerde yapılan çalışmaları izlemiştir. Bununla birlikte, Afrika ve Asya kıtasında yürütülen etnoarkeoloji çalışmalarının büyük birçoğunu genellikle Batılı ya da Batı ekolünden yetişmiş arkeologlar tarafından yürütülmektedir.

Anadolu'da ilk etnoarkeoloji çalışmaları, bir anlamda dünyada ilk etnoarkeoloji çalışmaların yapıldığı tarihlerle çağdaş sayılabilir. Böyle

değerlendirildiğinde görülür ki, etnoarkeoloji aslında Anadolu'da oldukça güçlü bir kaynaktan beslenmesine rağmen, günümüzde bu konuda yapılan etnoarkeoloji çalışmalarının azlığı dikkat çekicidir.

Anadolu arkeolojisi için bir dönüm noktası sayılan Keban Projesi kapsamında Doğu Anadolu Bölgesi'nde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar süresince, baraj göllerinin suları altında kalacak olan kültürel değerler belgelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Bölgede yapılan arkeolojik kazılarla eş zamanlı olarak yürütülen etnografik çalışmaların sonuçları ise oldukça detaylı bir şekilde yayınlanmış ve bilim dünyasına sunulmuştur. Yapılan çalışmaların adı her ne kadar etnoarkeolojik bir çalışma başlığını taşımasa da, içerik bakımından günümüzde yapılan etnoarkeoloji çalışmalarından bir farkı bulunmamaktadır. Durum böyle olunca, Anadolu'da gerçekleştirilen etnoarkeolojik çalışmaların başlangıcını, ülkemizde arkeoloji teriminin de yeniden anlam bulduğu 1960'ların ikinci yarısına kadar götürmek gerekir.

Anadolu'da etnoarkeolojinin başladığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde, yoğun olarak Keban Baraj Gölü çevresinde yapılan çalışmalardan, özellikle Elazığ ve yöresinde gerçekleştirilmiş olan etnoarkeolojik çalışmalar, yöntem, teknik ve çalışmaların sonuçları bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Aşvan ve Altınova olarak ikiye ayırabileceğimiz bölgedeki arkeolojik yerleşimlerin çevresinden toplanan etnografik materyaller, kazı sonuçlarından elde edilen bilgilerle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Yörede bulunan köylerdeki ekonomi ve yerleşim stratejilerinin, konut tiplerinin, planlarının ve yapı malzemelerinin, Erken Tunç Çağı'ndan araştırmanın yapıldığı yıllara kadar olan dönemde bazı benzerlikler taşıdığı anlaşılmıştır. Bölgedeki kültürel devamlılığın belirgin olarak izlenebildiği diğer unsur da Doğu Anadolu'nun Erken Tunç Çağı kültürü diğer bir deyişle, Karaz Kültürü'nün karakteristik mimari unsurlarından at nalı ocaklardır. Diğer yanda bu durum, kültürel değişimin coğrafi olarak sınırlandırılmış ve soyutlanmış yörelerde, oldukça yavaş gerçekleştiğinin ya da bir kültürün kendinden önceki kültürden geliştiğinin göstergesi olarak da kabul edilebilir.

Çömleklerin arkeoloji bilimindeki yeri kuşkusuz çok önemlidir. Çömlekler, bölge kültürlerinin ticaret anlayışı, statü durumu, kültürel etkileşim, günlük materyaller ve daha birçok konu hakkında güvenilir bilgiler verir. Doğu Anadolu'da

ilkel bir teknikte üretilen Uslu (Sivrice-Elazığ) çömleklerinin, üretim, pazarlama ve dağıtım organizasyonları ile boyutları, etnoarkeolojik bir çalışmayla ortaya konulmuştur.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Malatya'nın en eski yerleşim yeri olma özelliğindeki Cafer Höyük'ün (Malatya) çevresindeki köylerde yapılan etnoarkeoloji çalışmasıyla, bölgedeki kırsal yerleşim dokusu, toprak kullanımı ve lokal ekonomik stratejiler ele alınmıştır. Arslantepe Höyüğü'nün (Malatya) kazı sonuçlarından elde edilen bilgiler ışığında ise Son Kalkolitik Çağ'dan başlayarak, özellikle Tunç Çağları boyunca yoğun bir şekilde kullanılan mühür ve mühür baskıları ile günümüz Malatya yöresinin kırsal kesimindeki bağ ile bahçelerde görülen ahşap kilit sistemi etnoarkeolojik bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Erzurum yöresinde Erken Tunç Çağı kültürlerini anlamlandırmada anahtar yerleşim yerleri olma özelliğindeki, Karaz, Pulur, Güzelova ve Sos Höyük'te gerçekleştirilen arkeolojik kazılarından elde edilen bilgiler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, günümüzde bölgenin kırsal kesimlerinde yaşayan ve ekonomilerinin temelinin hayvancılığa dayandığı, nomadik bileşenler içeren ve aşiret yapısı gösteren kültürlerle benzerlikler taşıdığı düşünülebilir.

Arkeoloji literatüründe *"anıtsal kaya işaretleri"* olarak adlandırılan ve yoğun olarak başta Doğu Anadolu olmak üzere Kafkasya ve Kuzeybatı İran'da özellikle büyük Urartu merkezlerinin eteklerindeki kayalık alanlarda görülen geometrik kaya oyuklarının, günümüze değin Urartu dini veya gelenekleriyle ilişkilendirildiği gibi bu kaya oyuklarının işlevleri konusunda da çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Fikirler arasında, sorunu etnoarkeolojik bir çerçeveden değerlendiren çalışma dikkat çekicidir. Çalışmada, kaya oyuklarının özellikle tekerlek gibi atlı araba aksamlarına uygun biçimi vermek amacıyla yapılmış kalıplar olabileceği düşünülmüştür.

Karadeniz Bölgesi'nin kırsal yerleşimlerinde, mimaride ana yapı malzemesi olarak ağacın kullanımı, bu konu ile ilgili olmayan kimselerin dahi gözlemleyebileceği bir durumdur. Bölgede, ağacın mimaride temel yapı malzemesi olarak kullanılması, İkiztepe Höyüğü'nün (Bafra-Samsun) kazı sonuçlarından edinilen bilgiler doğrultusunda, Son Kalkolitik Çağ'dan başlayarak gerçekleşmeye başladığını gösterirken, etnografik kayıtlar da bu geleneğin kesintiye uğramadan günümüze kadar devam ettiğini göstermektedir.

Anadolu'da, İç Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Çağ'ın yoğun sembollerle yüklü ve bir kasaba görünümündeki yerleşiminde, Çatalhöyük'te (Çumra-Konya), arkeolojik kazılarla eş zamanlı olarak yürütülen etnoarkeolojik çalışmalar, hem düzenli bir proje dahilinde gerçekleştirilmesi ve ülkemizdeki etnoarkeoloji çalışmalarına model olmasıyla, hem de yapmış olduğu yayınlarla arkeoloji dünyasında dikkatleri üzerine çekmektedir. *"Süreç sonrası arkeoloji"*nin teorisyenlerinden I.Hodder, Çatalhöyük'te günlük hayatın merkezine yerleştirilmiş sanatın, sembolizmin ve olgunlaşmış hayal gücünün neden bu zamanda ve bu yerleşimde ortaya çıktığı sorusunun cevabını almayı amaçlamaktadır. I.Hodder, burada yapılan çalışmaları *"geçmişin incelenmesi değil, şimdinin incelenmesi"* olarak değerlendirmektedir.

İç Anadolu Bölgesi'nde, Demir Çağları'nda Phrygler'e başkentlik yapmış olan Gordion'un (Polatlı-Ankara) hemen yanında kurulan Yassıhöyük Köyü'nde yapılan etnoarkeoloji projesi kapsamında, Sakarya Nehri ve Porsuk Çayı Havzası'ndaki kırsal yerleşmeler ile bu yerleşimlerin dokusu, arazi kullanımı ve geleneksel geçim ekonomileri değerlendirilmiştir.

Anadolu arkeolojisi için yeni olan etnobotanik çalışmalar yoğun olarak İç Anadolu Bölgesi'nde bir proje dahilinde gerçekleştirilmiştir. Çanak Çömlek Öncesi Neolitik Dönem'e (PPN) ait Aşıklı Höyük (Aksaray) yerleşmesinin yakınında bulunan, modern Kızılkaya Köyü'nde arkeologlara karşılaştırma malzemesi sağlamak ve geçmişte yaşamış insanların gıda rejimleriyle, yaşam biçimlerini yeniden oluşturabilmelerine yardımcı olmak için, *"bir köyün erişim alanı içindeki"* yenen, yakıt olarak ve diğer amaçlarla kullanılan bitkiler, etnoarkeolojik bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Tarihöncesi dönemlerde tuzun elde edilişi, işlenmesi ve dağıtımını konu alan diğer bir etnoarkeolojik çalışma, Tuz Gölü Havzası'nda, Şereflikoçhisar, Yeşiltepe ve Ulukışla yörelerinde gerçekleştirilmiştir. Bu yörelerdeki geleneksel tuz işleme sistemleri, tuzun kullanım alanları ve dağıtımı etnografik olarak derlenmiş, teorik ve metodik bir yaklaşımla, arkeolojik verilerin desteğinde tarihöncesi bölge kültürleri ile ilgili çeşitli analojilerde bulunulmuştur.

İç Anadolu bölgesi'nde Çatköy Köyleri'nde (Ayrancı-Karaman) yaşayan göçebelerin, mimari unsurları, yapı malzemeleri, yiyecek sağlama teknikleri ve en

belirleyici ekonomik sistemleri olan küçükbaş hayvancılığı ile buna bağlı olarak gelişen keçe üretimi, kullanımı ve ekonomik stratejileri etnoarkeolojik bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Bölgede yapılan bir diğer etnoarkeolojik yayın ise, yoğun olarak Demir Çağı'nın sonlarında yerleşim görmüş olan, bununla birlikte M.Ö.II.bin yıl Hitit yerleşimlerine olan yakınlığı ve çevrede bulunan çeşitli büyüklükteki diğer höyüklerle dikkati çeken, Yozgat'ın Sorgun ilçesine bağlı Kerkenes Dağı eteğindeki Şahmuratlı Köyü'nde gerçekleştirilmiştir. Bu etnoarkeolojik araştırma kapsamında Şahmuratlı Köyü'nde, bir dizi sosyal antropolojik gözlemler, etnografik derlemeler yapılarak, eldeki arkeolojik bilgiler doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır.

Etnografik ve arkeolojik kaynaklar bakımından araştırmacılara sınırsız imkanlar sunan Akdeniz Bölgesi, etnoarkeolojik çalışmaların yok denecek kadar az olduğu bir bölgemizdir. Sınırlı sayıdaki etnoarkeolojik çalışmalardan biri, Toros Dağları'nın çevrelediği Elmalı Ovası'nda bulunan ve Batı Anadolu'nun ilk Erken Tunç Çağı yerleşimlerinden biri olan Karataş-Semayük'te yapılmış olanıdır. Detaylı bir çalışma olmamakla birlikte, Erken Tunç Çağı'nda yöreyi iskan toplulukların sahip oldukları lokal geçim ekonomileri ve yörede görülen geleneksel mimari etnoarkeolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Anadolu'da Akdeniz Bölgesi'ne özgü olmakla birlikte, Fethiye ve Köyceğiz'den başlayarak, Güney Anadolu'yu içine alan ve Lübnan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada yetişen, Katran ağacından (Sedir ağacı-Cedrus libani) geleneksel yöntemlerle katran üretimi, Antik Çağ'lardan bu yana bilinmesine karşın, üretim teknikleri, kullanım alanları ve ekonomik boyutları hakkında çok fikir sahibi değiliz. Bu eksiklik, etnoarkeolojik bir çalışma olan Saimbeyli ve Göksün yöresinde yaşayan Yörüklerin, geleneksel yöntemlerle elde ettikleri katran üretiminin boyutlarının belgelenmesi ile bir ölçüde giderilmeye çalışılmıştır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin insanlığın kültür tarihindeki yeri, dolayısıyla arkeolojideki yeri kuşkusuz çok önemlidir. Arkeolojik bakımdan çok iyi araştırılmış bölge olma özelliğini taşıyan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, folklorik olarak da bizlere detaylı bilgiler sunmaktadır. Bölgede kırsal olarak tanımlanan ve oldukça geniş bir alanı kaplayan yerleşimlerin dokusunda gözlemlenen durağanlık, sosyo-politik örgütlenmenin çözülmemiş yapısı ve stratejik geçim ekonomisindeki

süreklilik, tarihöncesi bölge kültürlerini anlamamız ve bu kültürlerle ilgili çeşitli analojilerde bulunabilmemiz açısından önemlidir.

Bir yarımada görünümüne sahip Anadolu'nun batısında, son yıllarda gerçekleştirilen arkeoloji çalışmaları, bölgenin prehistorik ve protohistorik çağlar boyunca yalnızca kültürlerarası geçişi sağlayan bir konuma sahip olmadığını, aksine bölgelerarası kültürel etkileşimin yoğun olarak yaşandığını ve bunun yanında kendi içinde gelişen çeşitli bağımsız kültürlere sahip olduğunu göstermiştir. Kültür tarihindeki gerçek öneminin geç anlaşılmasına karşın, günümüzde yapılan yoğun arkeoloji çalışmaları ile birlikte yürütülen etnoarkeoloji araştırmaları, bölge kültürlerinin tarihöncesi çağlardaki durumlarını anlamaya yöneliktir. Bunlar arasında Troia ve çevresinde gerçekleştirilen etnoarkeoloji araştırmaları, genel olarak kırsal yerleşimler, bunların sahip oldukları geçim ekonomileri ve yerleşimlerin terk edildikten sonraki durumlarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bölgede gerçekleştirilen diğer etnoarkeoloji çalışmalarına, Batı Anadolu'nun geleneksel dokusunun bozulmamış olduğu birçok habitat ve buralarda yaşayan farklı kültürel yapıya sahip topluluklar iyi materyal sunmuşlardır.

Anadolu'da, coğrafi olarak dışa kapalı, kültürel değişimin oldukça yavaş gerçekleştiği yörelerde yaşayan ve kırsal geçim ekonomilerine sahip çok sayıda farklı etnik topluluk hakkında zengin etnografik malzemenin bulunması, etnoarkeolojinin Anadolu'da uygulanabilirliğini kolaylaştırmıştır. Adı anılan tüm çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde sonuç olarak, geçmiş kültürlerin kurgulanmasında ve anlamlandırılmasında Anadolu'da gerçekleştirilen etnoarkeoloji çalışmaları, arkeologlara farklı bakış açılarını sunmayı başarmış ve amacına da ulaşmış gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Eski Ahit

Ksenophon *Anabasis*, *Onbinlerin Dönüşü*, (Çev.Gökçöl,T.), Sosyal Yayınları, İstanbul.

Strabon *Geographika*, *Antik Anadolu Coğrafyası*, Kitap;XII-XIII-XIV, (ÇevPekman, A.) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005, İstanbul.

Herodotos *Historia*, (Çev.Ökmen,M.), Remzi Kitabevi, 1991,İstanbul.

Homeros *İlyada*, (Çev.Erhat,A.-Kadir,A.), Can Yayınları, 1992, İstanbul.

Homeros *Odysseia*, (Çev.Yılmaz,Ö.), Yurt Yayınları, 2000, Ankara.

Modern Kaynakları

Abay, E. (2006) "Geç Uruk Çöküşünden Sonra Güneydoğu Anadolu'da Siyasi Yapılanma ve Bölgeselleşme Eğilimleri," *Hayat Erkanal'a Armağan; Kültürlerin Yansıması*, s.25-29, Homer Kitabevi, İstanbul.

Acar, A. (1973) "Erzurum Ovası'nda Jeomorfolojik Gözlemler," *50. yıl Armağanı, Erzurum ve Çevresi*, Cilt:1,s.23-29, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

Acıpayamlı, O. (1976) "Türk Folklor Ürünü Yağmur Duasıyla İlgili Yapı ve Fonksiyon Sorunları," *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Cilt:IV,s.1-7. Ankara.

Abbasoğlu, H.(2002) "Tüm Kabileler Ülkesinde Troia Savaşı Kahramanlarının Kurduğu Kent; Perge," *Arkeoatlas* I, s.30-38.

Akdeniz, E. (2004) "Halaf ve Obeyd Kültürleri Üzerine Bazı Gözlemler," *Anadolu Araştırmaları* XVII/2, İstanbul.

Akın, N. (1993) "Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine, " *Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Sempozyum/Atölye*, s.233-239,17-18 Aralık 1992, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Akın, N. ve Diğerleri (2002) "Urfa İli, Birecik ve Halfeti İlçeleri Çevresindeki Geleneksel Kırsal Yerleşmeler ve Sivil Mimari," *Ilısu ve Karkımış Baraj Göllerli Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, s.431-440.ODTÜ, Ankara.

Akın, N. ve Diğerleri (2004) "Birecik Çevresindeki Geleneksel Kırsal Yerleşmelerin Mimari Özellikleri," *Ilısu ve Karkımış Baraj Göllerli Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, s.317-326.ODTÜ, Ankara.

Akpolat, N-Aydın, S. (2001) "Karkamış Baraj Gölü ve Çevresindeki Kırsal Yerleşmeler ve Konutlar," *Ilısu ve Karkımış Baraj Göllerli Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, s.529-532.ODTÜ, Ankara.

Akpolat, N-Aydın, S. (2002) "Karkamış Baraj Gölü ve Çevresindeki Kırsal Yerleşmeler ve Konutlar," *Ilısu ve Karkımış Baraj Göllerli Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, s.463-469.ODTÜ, Ankara.

Akpolat, N-Aydın, S. (2004) "Karkamış Baraj Gölü ve Çevresindeki Kırsal Yerleşmeler ve Konutlar," *Ilısu ve Karkımış Baraj Göllerli Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları*, s.347-355.ODTÜ, Ankara.

Aksoy, İ.G. (1993) "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler," *Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Sempozyum/Atölye*, s.201-211,17-18 Aralık 1992, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Akşin, S. (1990) *Türkiye Tarihi III, Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, İstanbul.

Akurgal, E. (2005) *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak, Ankara.

Alexiou, S. (1991) *Minos Uygarlığı*, (Çev.Tulunay,E.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Alkan, A. (1991) "Toroslar'da Yayla Yerleşimleri," *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri*, s. 1-15, 5-7 Mart 1990,Konya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Alkım, U.B. (1979) "İkiztepe Kazısı: İlk Sonuçlar," *VIII. Türk Tarih Kongresi* I,151-157.

Alkım, H. (1986) "İkiztepe Kazılarında Saptanan Kültür Katları ve Elde Edilen Madeni Eserlerden Örnekler", *IX. Türk Tarih Kongresi* I, 21-25 Eylül 1981,s.119-132, Ankara.

Alkım, U.,B.ve Diğerleri (1988) *İkiztepe I, Birinci ve İkinci Dönem Kazıları* (1974-1975), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Alpman, A. (1999) "Nuzi Metinlerinde Timar Sistemi," *XII Türk Tarih Kongresi* I, s.95-102, 12-16 Eylül 1994, Ankara.

Alpöge, A. (1971) "Keban Bölgesi Anonim Mimarisi Çalışmaları*", Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, s.131–134, ODTÜ, Ankara.

Alpöge, A. (1972) "Keban Bölgesi'nde Köy Mimarisi İle İlgili Çalışmalar", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, s.159, ODTÜ, Ankara.

Anabolu, U. M. (2003) *Antik Çağda Et ve Balık Pazarları*, Tebe Yayınları, İstanbul.

Angle, M. ve Dottarelli, R. (1990) "Ethnoarchaeology at Uslu (Elazığ): A Preliminary Report on Contempopary Pottery Manufacture In Eastern Anatolia," *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* s.467-479.

Anthony, D., W. (2001) "Nazi ve Eko-Feminist Prehistoryalar", (Çev.Birkan, T.), *Cogito*:28,s.152-169.

Aurenche, O.- ve Diğerleri (1997) Villages Engloutis: Enquete Ethnoarcheologique a Cafer Höyük, Paris: De Boccard.

Arsebük, G. (1986) "Altınova'da (Elazığ) Başlangıcından İlk Tunç Çağı'nın Sonuna Kadar Kültür Silsilesi ve Sosyal Tabakalanma Sorunu," *IX. Türk Tarih Kongresi* I, s. 67-70, Ankara.

Arsebük, G.-Korfmann, M. (1976) "Tülintepe Kazılarından Sapan Taneleri Toplu Buluntusu, 1972", *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, s.134-144, ODTÜ, Ankara.

Arsebük, G. (1998) "Yarımburgaz Mağarası: Pleistosen Arkeolojisi İle İlgili Son Çalışmalara 1997 Gözüyle Özet Bir Bakış", *TÜBA-AR* I, 1998, s.9-17.

Arsebük, G. (2002) "Yarımburgaz Mağarası", *Arkeoatlas* I, s.49.

Arslan, A. (1997) *İbn-i Haldun*, Vadi Yayınları, Ankara.

Arslantunalı, M. (1988) "Aydınlanmamanın Diyalektiği," *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* 8, s.2706-2707, İletişim Yayınları, İstanbul.

Aslan, R. (2004) "Bir Kör Bilmece; Anadolulu Ozan", *Atlas Dergisi*134,s.77.

Asouti, E.ve Fairbairn, A. (2006) "Çatalhöyük'te Ekilmiş Ürünler, Yabani Yiyecek Bitkileri, Yakıt ve Zanaat Kaynakları," *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük,* s. 79-89, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Atakol, A. (1994) "Kozmik Tat, Tuz," *Atlas Dergisi* 20, s. 76-91.

Atalay, İ. (1993) *Türkiye Vejetasyon Coğrafyası*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 19, İzmir.

Atay, T. (2000) "Kavramlar Kargaşası, Bilim Dalları Çatışması, Dünyada ve Türkiye'de Sosyal İçerikli Antropolojiyi Adlandırma Sorunu", *Folklor/Edebiyat*, 22/VI, s.135-161, 2000/2.

Aybars, E. (1988) *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Aydın, S. (2000) "Arkeoloji ve Sosyolojinin Kıskacında Türkiye'de Antropolojinin "Geri Kalmışlığı", *Folklor/Edebiyat*, 22/6, s.17-42, 2000/2.

Aydın, S. (2006) "Toroslar'da Yaylacılık ve Çukurova'nın Önemi," *Kebikeç*,21, s. 111-134.

Bacon, F. (2004) *Denemeler*, (Çev.Günçe E.), Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.

Bahn, P. (1999) *Arkeolojinin ABC'si*, (Çev.Örenk,B.), Kabalcı yayınevi, İstanbul.

Bakır, İ. (1991) "Toroslar'da Göçebe Mimarisi," *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri*, s. 17-30, 5-7 Mart 1990, Konya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Bakır, T. (1985) "Ananevi Seramik Yapımına Doğu Anadolu'dan Bir Örnek; Erzurum Yiğittaşı Köyü'nden (Sos) Nazlı Nene Seramik Yapıyor," *IV. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, s.35-53, 21-24 Kasım 1985, İzmir.

Bakır, T. (2004) "Domestic Pot Making in Yiğittaşı Village in Northeast Anatolia," In **Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia**, Vol.I. edited by T.Takaoğlu, İstanbul: Ege Yayınları, pp.67-76.

Balaman, A.,R. (1982) *Te-ve Köyü Genel Etnografyası*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir.

Balaman, A.R. (2005) "Uygulamalı Antropoloji: Ülkemizdeki Gereksinimi ve G.Kore Açık Hava Halk Müzesi", s.37-50, *Gelenekten Geleceğe Antropoloji, II. Ulusal Antropoloji Konferansının Derlemesi*, İstanbul.

Balossi, F.ve Siracusano, G. (2003) "Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı'nda Hayvancılık," *Arkeoatlas* II, s.30-31.

Baram, U. (2004) *Osmanlı Arkeolojisi*, (Çev.Altınok,B.), Kitap Yayınevi, İstanbul.

Carroll, L. ve Bass, G., F. (2003) *Su Altında Arkeoloji*; Bir Arkeologun Türkiye Macerası, (Çev.Hasırcıoğlu, Z.), Homer Kitabevi, İstanbul.

Baran, M. (2006) "Halk Mimarisinin Halkbilimi Bağlamında Değerlendirilmesine Harran Evleri Örneği," *Milli Folklor* 72, s.141-147.

Başbay, H.,C. (1987) "1930'lar Malatya'sında Bir Ev ve Bu Evde Yaşam," *II. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu*, s. 43-53, 19-21 Ekim 1987, Malatya.

Başgelen, N. (2002) "Türk Arkeolojisinin Öncüleri", *Arkeoatlas* I, s.33.

Başgelen, N. (2006) "Türkiye'de Yabancı Bilim Heyetlerinin Kazıları, 1980'li Yılların Çalışmalarına Genel Bakış", *Toprağın Altındaki Geçmiş, Arkeoloji, Sorunlar, Öneriler, Görüşler*, Arkeoloji ve Sanat, s.103-117.

Baykal, F. (1990) "Gökeyüp Köyü (Salihli-Manisa) ve İlkel Çömlekçiliğin Köy Ekonomisinde Yeri", *Ege Coğrafya Dergisi* 5: 55-74.

Baysal, A. (2002) "Arkeolojide Öğütme Taşlan ve Taşın Sosyal ve Kültürel Önemi Açısından Bir Değerlendirme," *Geçmişten Günümüze Çatalhöyük, Çatalhöyük'ten Günümüze Çumra Kongresi*, s.71-79, 15-16 Eylül 2000, Çumra.

Baysal, A. (2006) "Tranzhümanizm ve Yaylacılık, Arkeolojik Belgeler Veriler ve Materyal Kalıntıların İzleri Üzerine," *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, s.113-118, 08-10 Eylül 2004, Van.

Baysal, A.ve Diğerleri (2006) "Ground-Stone Raw Material From Çatalhöyük,"*Changing Materialities at Çatalhöyük, Reports From the 1995-1999 Seasons*, pp.369-371.

Baysal, A.ve Wright, K. (2006) "Yemek Pişirme ve Zanaatlar: Çatalhöyük'te Sürtme Taşlar ve İlgili Aletler," *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, s.29-33, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Baytop, A. (2004) "P.Belon ve J.P. de Tournefort'un Seyahatnamelerindeki Türkiye Bitkileri," *Kebikeç*/17, s.205-223.

Bean, G.,E. (1999) *Eskiçağda Güney Kıyılar*, (Çev.Delemen, İ.-Çokay,S.), Arıon Yayınevi, İstanbul.

Belli, O. (1981) “Urartularda Totemcilik Sorunu,” *Anadolu Araştırmaları VII*, s. 29-41.

Belli, O. (1988) "Van Bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sistemin Araştırılması", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, s.313-332, 24-28 Mayıs, Ankara.

Belli, O. (1989) “Urartu Kalelerindeki Anıtsal Kaya İşaretleri,” *Anadolu Araştırmaları XI*, s. 65-88.

Belli, O. (1993) “Doğu Anadolu Bölgesi’nde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması, 1992”, *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, s.337-358, 23-27 Mayıs, Ankara.

Belli, O. (1997) *Doğu Anadolu’da Urartu Sulama Kanalları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Belli, O. (2003)“Urartu Krallığı İle İlgili Araştırmaların Tarihçesi,” *Urartu Savaş ve Estetik*, s.13-44, Yapı Kredi Yayınları.

Belli, O. (2003) “Urartu Krallığı’nın Tarihsel Gelişimi,” *Urartu Savaş ve Estetik*, s. 45-74, Yapı Kredi Yayınları.

Belli, O. (2005) “Urartularda Sulama Yapıları”, *Arkeoatlas* IV, s.89.

Belli, O. (2006a) “Van Bölgesi’nin En Eski Tahıl, Bakliyat ve Meyve Türleri,” *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, s. 41-55, 08-10 Eylül 2004, Van.

Belli, O. (2006b) “Van ve Urartular,” *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, s. 17-30, 08-10 Eylül 2004, Van.

Belli, O.ve Ceylan, A. (2002) “Kuzeydoğu Anadolu’da Bir Tunç Çağı ve Urartu Kalesi: Yoğunhasan,” *TÜBA-AR V*, s.119-142.

Belli, O.ve Onar, V. (2006) “Van Bölgesi’nin 3000 Yıllık Çoban Köpekleri,” *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, s. 75-80, 08-10 Eylül 2004, Van.

Belli, O.ve Turoğlu, H. (2006) “Urartuların Araziden Faydalanma Yöntemleri: Van Yoncatepe Sarayı ve Yakın Çevresi, *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, s. 81-100, 08-10 Eylül 2004, Van.

Bilgi, Ö. (1983a) “Köşkerbaba Höyük Kazıları, 1982,” *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, s.113- 116, 23-27 Mayıs, İstanbul.

Bilgi Ö. (1983b) “1981 Dönemi İkiztepe Kazıları”, *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 49-54.

Bilgi, Ö. (1987) “İkiztepe’den Ünik Bir Hançer,” *Belleten* LI/201, s. 1109-1112.

Bilgi, Ö. (1990) “1974 ile 1986 Kazı Dönemlerinde Bulunan Tunç Silahların Işığı Altında İkiztepe’nin Önasya’daki Yeri,” *X. Türk Tarik Kongresi I*, s.71-77, 22-26 Eylül 1986, Ankara.

Bilgi Ö. (1998) “M.Ö. II.Bin yılda Orta Karadeniz Bölgesi,” *III.Uluslararası Hititoloji Kongresi*, s.63-75, Ankara.

Bilgi, Ö. (1999) “İkiztepe’de ele geçen son buluntuların ışığında Orta Karadeniz Bölgesi Prehistorik Çağ maden sanatı hakkında yeni gözlemler”, *XII. Türk Tarih Kongresi* I., s.41-50,12-16 Eylül 1994, Ankara.

Bilgi, Ö. (2001)"Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatının Kökeni ve Gelişimi," *Belleten* LXV/242, s.1-16.

Bilgi, Ö. (2003a) "İkiztepe", *Arkeoatlas* II, s.105.

Bilgi, Ö. (2003b) "İkiztepe'den Ünik Bir Buluntu," *Archaeological Essays in Honour of Homo amatus: Güven Arsebük'eArmağan*, s.43-44. İstanbul.

Bilgi, Ö. (2008) "İkiztepe'den İlk Tunç Çağı Pişmiş Toprak Çıngırakları," *Muhibbe Darga Armağanı*, s.129-138, Sadberk Hanım Müzesi Yayınları, İstanbul.

Binford, L. (1962) "Archaeology as Antropology," *American Antiqity*, Vol.28, pp. 217-225.

Birkalan, H.G. (2005) "Özgün ve Özgür Bir Antropolojiye Doğru," s.73-89, "*Gelenekten Geleceğe Antropoloji", II. Ulusal Antropoloji Konferansının Derlemesi,* İstanbul.

Berktay, H. (1993) "Kültür ve Tarih Mirasımıza Bakışta Milliyetçiliği Aşma Zorunluluğu", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Sempozyum/Atölye*, s.240-259, 17-18 Aralık 1992, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Blum, S.W.E.-Aslan, R. (2004) "Darı Köy: Ethnoarchaeological Investigations into the Emergence of Archaeological Variability," In **Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia**, Vol.I. edited by T.Takaoğlu, İstanbul: Ege Yayınları, pp.127-138.

Blum, S.W.E. (2005) "Konzepte der Auflassung und Abfallentsorgung in Işıklar," In **Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia**, Vol.II. edited by T.Takaoğlu, İstanbul: Ege Yayınları, pp.75-98.

Boessneck, J. ve Driesch (1976) "Norşuntepe ve Diğer Höyüklerde Ele Geçen Kemik Buluntularına Göre Altınova'nın Tarih Öncesi Yabani Hayvanları", *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, s.60-69, ODTÜ, Ankara.

Boessneck, J.ve Driesch (1976) "Tülintepe 1971-1972 Kazıları Hayvan Kemikleri", *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, s.145-146, ODTÜ, Ankara.

Bogaart, A.ve Charles, M. (2006) "Çatalhöyük'teki Arkeobotanik Çalışmalarının Özeti," *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, s.71-77, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Boratav P. N. (1997) *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Bozer, R. (1988) *Kula Evleri*, Ankara.

Braidwood, R., J. (1995) *Tarihöncesi İnsan*, (Çev.Altınok,A.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Briggs, A. (1992) *"Culture"*, *Folklore, Cultural Performances, and Popular Entertainments*, Ed. Richard Bauman. New York-Oxford. Oxford University Press, s.3-11.

Burney, C.,A. (1958) "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age," *Anatolian Studies* VIII, s.157-209.

Büken, R. (2003) "Çatalhöyük Tekstilleri ve Teknik Analizleri," *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 3, s. 79-86.

Demirsarar, B. (1989) *Osman Hamdi Tablolarında Gerçekle İlişkiler,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Derin, Z. (2007) "Neolithic Shellfish Gathering at Yeşilova; An Ethnoarchaeological View," In **Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia**, Vol. IV. edited by T.Takaoğlu, İstanbul: Ege Yayınları, pp.45-51.

Cameron, O.D. (1981) *Symbols of Birth and of Death in the Neolithic era*, Kenyon, Deane, Ltd, (London).

Can, B. (2007) "Antik Kaynaklar Işığında Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Tarihi ve Kültürel Coğrafyası," *Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı,* Doğudan Yükselen Işık, s.189-201.

Cauvin, J. (1983) "Cafer Höyük Kazısı, 1982 yılı Raporu," *V.Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 65-66, 23-27 Mayıs, İstanbul.

Cauvin, J. ve Aurenche, O. (1987) "Cafer Höyük, 1979," *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları*, s. 65 69, ODTÜ, Ankara.

Carter, T. (2006) "Cam Şehri: Çatalhöyük'te Obsidyenin Rolü," *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, s. 39-44, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Childe, G. (2004) *Kendini Yaratan İnsan, İnsanın Çağlar Boyunca Gelişimi*, (Çev. Ofluoğlu,F.), Varlık Yayınları, İstanbul.

Colette, E. ve Helene, L. (2005) *Yunan ve Roma Mitolojisi*, (Çev.Eran,M.), Tübitak, Ankara.

Crane, H. (1988) "Traditional Pottery Making in the Sardis Region of Western Anatolia," *Muqarnas* 5, pp.9-20.

Çambel, H. ve Diğerleri (1980) *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları*, İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi, İstanbul.

Çiftçi, Y. Ve Köse, O. (2001) "Suskun Volkan", *Atlas Dergisi* 102, s.83.

Çilingiroğlu, A. (1976) "Sargon'un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler," , *Anadolu Araştırmaları* IV- V, s.235-251.

Çilingiroğlu, A. (1980) "Diauehi'de Bir Urartu Kalesi: Umudum Tepe,"*Anadolu Araştırmaları*, VIII,s.191-194.

Çilingiroğlu, A. (1983) "Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları," *Anadolu Araştırmaları* IX, s. 311-317.

Çilingiroğlu, A. (1984) *Urartu ve Kuzey Suriye, Siyasal ve Kültürel İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.

Çilingiroğlu, A. (1986a)"Van Bölgesi ve Ordu İli Yüzey Araştırması, 1985," *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* s.311-312, Ankara.

Çilingiroğlu, A. (1986b)"Van Gölü Havzası'nda Çanak-Çömlek Geleneği," *IX. Türk Tarih Kongresi* I, s. 109-115, 21-25 Eylül 1981, Ankara.

Çilingiroğlu, A. (1987)"Van Gölü Havzası'nda Demir Çağların Başlangıç Tarihi," *Anadolu Demir Çağları* I, s. 108-115, 24-27 Nisan 1984, İzmir.

Çilingiroğlu, A. (1990) "Van- Ayanis Kalesi (Ağartı) Kazıları," *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, s. 201-207, 28 Mayıs-1 Haziran 1990, Ankara.

Çilingiroğlu, A. (1991) "The Early Iron Age at Dilkaya", *Anatolian Iron Ages*, s. 29-38. Ed. A.Cilingiroglu- D.French, Oxford.

Çilingiroğlu, A.ve Kozbe, G. (1993) "Van-Ayanis Kalesi (Ağartı) Kazıları, 1992," *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, s. 445-456, 24-28 Mayıs 1993, Ankara.

Çilingiroğlu, A. (1994) *Urartu Tarihi*, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.

Çilingiroğlu, A. (1995)"Van-Ayanis Kalesi (Ağartı) Kazıları, 1993-1994" *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı* I, s.363-377, 29 Mayıs-2 Haziran 1995, Ankara.

Çilingiroğlu, A. (1998)"Urartu'da Tapınma ve Tapınma Yerleri," *Karatepe'deki Işık, Halet Çambel'e Sunulan Yazılar,* s.229-239. İstanbul.

Çilingiroğlu, A. ve Sağlamtimur, H. (2003) "Van-Ayanis Kazıları, 2001," *XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, s.465-472, 27-31 Mayıs 2002, Ankara.

Çilingiroğlu, A. (2005) "Urartu Dini," *Arkeoatlas* IV, s.114-115.

Çilingiroğlu, A.(2006)"Ayanis kalesi'nde Bulunan Demir Bir Sadak ve Bazı Görüşler," *Hayat Erkanal'a Armağan, Kültürlerin Yansıması*, s.237-239, Homer Kitabevi, İstanbul.

Çilingiroğlu, A. (2008)"Ayanis Kalesi Depo Odaları İle İlgili Bazı Öneriler," *Muhibbe Darga Armağanı*, s.187-195, Sadberk Hanım Müzesi Yayınları, İstanbul.

Çokay, S. (2000) *Antik Çağda Aydınlatma Araçları*, Tebe Yayınları, İstanbul, 2000.

Darga, M. (1980) "Şemsiyetepe 1979 Yılı Çalışmaları," *II. Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 27-30, 11-15 Şubat, Ankara.

David, N.ve Kramer, C. (2001) *Ethnoarchaeology in Action*, Cambridge Universty Press, Cambridge.

Deniz, B. (1992) "Manisa Yöresi Köy Ev Mimarisi," *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, s.17-46, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir.

Denker, B. (1960) "Güneydoğu Toroslar'da Göçebelik," *Türk Coğrafya Dergisi* 16 (20) s.136-142.

Delemen, İ.(2003) *Antik Dönemde Beslenme*, Tebe Yayınları, İstanbul, 2003.

Diler, A. (2005) "Karya Bölgesi Zeytin ve Üzüm Presleri," *Ramazan Özgan'a Armağan Anı Kitabı*, s.79-86.

Dinçol, A.,ve Dinçol, B. (2003) "Urartu Krallığı'nda Dil ve Yazı," *Urartu Savaş ve Estetik*, s. 119-128,Yapı Kredi Yayınları.

Dinçol, A.(2005) "Urartu Yazısı ve Dili," *Arkeoatlas* IV, s. 112-113.

Doğanay, H. (1985) "Erzurum'da Oltutaşı İşletmeciliği," *IV. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, s.111-139, 21-24 Kasım 1985, İzmir.

Dönmez, Ş. (1999) "Sinop'ta Çantı Yapılar," *Arredamento Mimarlık* 07-08, s.112-114, İstanbul.

Dönmez, Ş.(2001) "1997-1999 Yılları Yüzey Araştırmalarında İncelenen Samsun-Amasya İlleri M.Ö.II.Binyılı Yerleşmeleri," *Belleten* LXV/244, s.873-486.

Dönmez, Ş. (2002) "The Second millennium B.C. settlements in Samsun and Amasya Provinces, Central Black Sea Region, Turkey," *Ancient West &EastI/2*:243-293.

Dönmez, Ş. (2004) "Yeni Arkeolojik Bulgular Işığında M.Ö.II.Binyılda Sinop," *Belleten*, C.LXVIII/251, s. 1-48.

Dönmez, Ş. (2005) "1997-1999 Yılları Yüzey Araştırmalarında İncelenen Amasya İli Demir Çağı Yerleşmeleri," *Belleten*, C. LXIX/255, s. 468-497.

Dönmez, Ş. (2008) "Tunç Çağı'nda Orta Karadeniz Bölgesi ve Kelkit Havzası Yerleşimleri," *Belleten* C.LXXII/264,s. 413-430.

Dulkadir, H. (1987) "Doğanşehir Çevresi'nde Yazlayan Konar-Göçerler ve Bunların Dokuma Sanatı," *II. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu*, s. 131-133, 19-21 Ekim 1987, Malatya.

Duru, R. (1979a) *Keban Projesi Değirmentepe Kazısı*, 1973, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Duru, R. (1979b) "Değirmentepe Kazısı ve "Kuzey Suriye Kuzey Mezopotamya Kökenli Denilen Bazı Çanak Çömlek Türlerinin Yayılışı," *VIII. Türk Tarih Kongresi I*, s.55-63, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Duru, R. (1980) "Kuruçay Höyüğü Kazıları, 1979," *II. Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 47-51, 11-15 Şubat 1980, Ankara.

Duru, R. (1988) "Kuruçay Höyüğü Kazıları, 1987," *X. Kazı Sonuçları Toplantısı* I, s. 57 59, 23-27 Mayıs 1988, Ankara.

Duru, R. (1990) "Kuruçay Höyüğü Kazıları, 1988," *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı* I, s. 81 85, 18-23 Mayıs 1989, Ankara.

Duru, R. (1996) Kuruçay Höyük II, Results of the Excavations 1978-1988, The Late Chalcolithic and Early Bronze Age Settlements, Ankara.

Duru, R. (2005) "Yesemek Taşocağı ve Heykel Atölyesi", *Arkeoatlas* IV. s.32-33.

Durul, Y. (1969) *Baraj Gölü Çevresi Dokuma Sanatları*, ODTÜ. Ankara.

Durul, Y. (1987) *Türk Kilim Motifleri*, *Türk* Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Efe, T. (2003) "Batı Anadolu Araştırma Tarihçesi", *Arkeoatlas* II, s.92-93.

Emiroğlu, V. (1982) "Uygulamalı Antropoloji ve Sosyal Hizmet", *Antropoloji,* Sayı:11, s 99–107.

Erarslan, A. (2007) "Anadolu ve Yakındoğu'da Ağalık/Aşiret Düzeni ve Oikos'un Doğuşu (M.Ö.8600-3400)," *Arkeoloji ve Sanat Dergisi125*, s.1-14.

Ercan, Y. (2002) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bazı Sorunlar ve Günümüze Yansımaları*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

Ercenk, G. (1992) "Pamphylia Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi," *Belleten*, LVI/216, s. 361-370.

Ercenk, G. (1996) "Antalya Bölgesi Yörükleri Göç Yolları," *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri*, s. 133-138, 25-26 Nisan 1994, Antalya.

Erdentuğ, N. (1971) *Sün Köyü'nün Etnolojik Tetkiki*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

Erdentuğ, N. (1975) *Hal Köyü'nün Etnolojik Tetkiki*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Erdentuğ, N. (1982) "*Etnoloji Kürsüsünde Öğretim ve Araştırma Açısından Gelişme (Tarihçe)",Antropoloji*10,s.3-7.

Erdentuğ, N. (1985) "Niçin Ülkemizde Sosyal Antropoloji Bilimine İhtiyaç Vardır", *Antropoloji*12, s 5-8.

Erdentuğ, N. (2000) Ülkemizdeki Antropoloji ve Etnoloji Bilimlerine Ne Oldu? *Folklor/Edebiyat*, 22/6, s 15-16.

Erdentuğ, S., A. ve Magnarella, J.,P.(2000) Türkiye'deki Üniversitelerde "Sosyal Antropolojinin Dünü ve Bugünü: Biyo-Bibliyografik Bir Değerlendirme, *Folklor/Edebiyat,* 22/6, s 43-104.

Erdoğu, B. ve Diğerleri (2003) "Prehistoric Salt Exploitation in Tuz Gölü, Central Anatolia: Preliminary Investigations", *Anatolia Antiqua* XI, pp.11-19.

Erdoğu, B. ve Kayacan, N. (2004) "Drive into the White Lake: 2003 Field Survey in the Tuz Gölü Region of Central Anatolia", *Anatolia Antiqua* XII, pp. 217-26.

Erdoğu, B.ve Fazlıoğlu, İ. (2006) "The Central Anatolian Salt Project: A preliminary Report on the 2004 and 2005 Surveys", *Anatolia Antiqua* XIV, pp.189-203.

Ertuğ,F.(2004) "Pottery production at Uslu in the Elazığ Region,"In **Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia**, Vol.I.İstanbul: edited by T.Takaoğlu Ege Yayınları, pp.77-96.

Ergenekon, B. (1996) "Bir Dağ Efsanesinin Peşinde," *Atlas Dergisi* 44, s.136-144.

Ergenekon, B. (2002) "Knidia Etnoarkeolojisi, 2000 Yılı Raporu; Tarih ve Tekrar Kullanılmış Malzeme," *XVIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, s.87-92, 28 Mayıs-01 Haziran 2001, Ankara.

Ergenekon, B. (2003) "Knidia Etnoarkeolojisi, 2000 Yılı Raporu," *XVII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı,* s.71-79, 27-31 Mayıs 2002, Ankara.

Erhat, A. (2006) *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Erol, O. (1987) "Aşağı Fırat Bölgesi'nde Bugünkü ve Kuvaterner'deki Doğal Çevre Koşulları," *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları*, s.1-13, ODTÜ, Ankara.

Ertem, H. (1972) "Han İbrahim Şah Kazısı," 1970, *Keban Projesi 1970 Çalışmaları,* s.63-68*,* ODTÜ, Ankara.

Ertem, H. (1974) "Han İbrahim Şah Kazısı," 1971, *Keban Projesi 1971 Çalışmaları,* s.59-63*,* ODTÜ, Ankara.

Ertem, H. (1988) *Korucutepe I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Ertuğ, F.ve Anderson, S. (1998) "Fuel Fodder and Faeces: An Ethnographic and Botanical Study of Dung Fuel Usde in Central Anatolia," Environmental Archaeology 1, pp.99-109.

Ertuğ, F. (2000a) "An Ethnoarchaeology Study İn Central Anatolia (Turkey)," *Economic Botany Journal* 54/2, pp.155-182.

Ertuğ, F. (2000b) "Baharın Müjdecisi: Çiğdem (Crocus) ya da AN.TAH.ŠUM $^{.SAR}$ Hititler Devri Anadolu Florasına Küçük Bir Katkı," *TÜBA-AR* III, s.129-132.

Ertuğ, F. (2003a) "Gendering the Tradition of Plant Gathering in Central Anatolia (Turkey),", P.L.Howard (Ed.), *Women and Plants: Gender Relations in Biodiversity Management and Conservation* , pp.183-196, Zed Books, London.

Ertuğ, F. (2003b) "Wild Plant Gathering in a Grek Village: Misti in Cappadocia," *Archaeological Essays in Honour of Homo amatus: Güven Arsebük için Armağan Yazılar*, s.105-119. İstanbul.

Ertuğ, F. (2004) "Pottery production at Uslu in the Elazığ Region,"In **Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia**, Vol.I. edited by T.Takaoğlu, İstanbul: Ege Yayınları, pp.77-96.

Erzen, A. (1979) "Van Bölgesi'nde Yeni Urartu Araştırmaları (1974'ten 1976'ya Kadar)," *VIII. Türk Tarih Kongresi I*, s.251-262, 11-15 Ekim 1976, Ankara.

Esemenli, D. (2006) "Türkiye'de Arkeoloji Alanında Yayıncılık", *Toprağın Altındaki Geçmiş, Arkeoloji, Sorunlar, Öneriler, Görüşler*, s.125-127, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul.

Esin, U. (1971) "Tepecik Kazısı, 1969", *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, s.107-115, ODTÜ, Ankara.

Esin, U. (1972) "Tepecik Kazısı, 1970", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, s.139-147, ODTÜ, Ankara.

Esin, U. ve Arsebük, G. (1974a) "Tepecik Kazısı, 1971", *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, s.109-121, ODTÜ, Ankara.

Esin, U. ve Arsebük, G. (1974b) "Tülintepe Kazısı, 1971", *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, s.137-142,ODTÜ, Ankara.

Esin, U. (1976a) "Tepecik Kazısı, 1972," *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, s.101-109, ODTÜ, Ankara.

Esin, U. (1976b) "Tülintepe Kazısı, 1972," *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, s.119-133, ODTÜ, Ankara.

Esin, U. (1979) "Tepecik ve Tülintepe Kazıları," *VIII. Türk Tarih Kongresi* I. Cilt, s.55-63, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Esin, U. (1982) "Değirmentepe (Malatya) Kazısı, 1981 Yılı Sonuçları," *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, s.39-48, 8-12 Şubat, Ankara.

Esin, U.ve Arsebük, G. (1983) "1982 Yılı Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı," *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, s.71-79, 23-27 Mayıs, İstanbul.

Esin, U. (1986) "Doğu Anadolu'da Bulunan Obeyd Tipi Çanak Çömlek ve Değirmentepe (Malatya) ," *IX. Türk Tarih Kongresi I*,s.81-91,Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Esin, U. (1987) "Değirmentepe Kazısı, 1979," *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları*, s.89-101, ODTÜ, Ankara.

Esin, U. (1990) "Değirmentepe (Malatya) Kalkolitik Obeyd Evresi Damga Mühür ve Mühür Baskıları," *X. Türk Tarih Kongresi I*, s.47-54, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Esin, U. (1993) "19.yüzyıl Sonlarında Heinrich Schliemann'ın Troya Kazıları ve Osmanlılar'la İlişkileri,"s.179-191*, Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Sempozyum/Atölye*, 17-18 Aralık 1992, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Esin, U. (2003) "Tepecik", *Arkeoatlas* II, s.47.

Esin, U. (2006) "Bir Kurtarma Kazısı Örneği: Değirmentepe ve Arkeometrik Çalışmalar", *Toprağın altındaki geçmiş, Arkeoloji, Sorunlar, Öneriler, Görüşler,* s.91-98, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul.

Etienne, Roland-F. (2003) *Antik Yunan, Bir Keşfin Arkeolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Erzen, A. (2006) "En Doğu'dan en Batı'ya, İki merkezde yürütülen kazılar: Enez ve Van, *Toprağın altındaki geçmiş, Arkeoloji, Sorunlar, Öneriler, Görüşler,* s.79–90, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul.

Evliya Çelebi (2005) *Seyahatname (Gördüklerim),* (Seçen ve Açıklama Yapan: Özön, M.N.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Farid, S. (2006) "Çatalhöyük; Yerleşmenin Gelişimi," *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük,* s.163-169, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Fazlıoğlu, İ. (2001) *Eskiçağ'da Dokuma*, Tebe Yayınları, İstanbul.

Fiandra, E. ve Diğerleri (1985) "Controllo e sicurezza delle Oporte di Arslantepe," *Confron to Con Sistemi Moderni*, Edit. M.Liverani, A. Palmieri, R.Peroni, Roma.

Fiandra, E. (2003) "Mühürler, Kil Mühür Baskıları," *Arkeoatlas* II, s.32-35.

Palmieri, A.ve Frangipane, M.(1987) "Excavatıons at Arslantepe, 1986," *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı* I, s. 127-129, 6-10 Nisan, İzmir.

Frangipane, M. (2002) *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Frangipane, M. (2003a)"Doğu Anadolu, İlk Tunç Çağı I Dönemi", *Arkeoatlas* II, s.44-57.

Frangipane, M. (2003b) "Doğu Anadolu, İlk Tunç Çağı II-III Dönemi", *Arkeoatlas* II, s.58-69.

Frangipane, M. (2003c) "Arslantepe," *Arkeoatlas* II, s.19-20.

Frazer, J.,G. (1991) *Altın Dal, Dinin ve Folklorun Kökleri I*, (Çev.Doğan, M.H.), Payel Yayınları, İstanbul.

Frazer, J.,G. (1992) *Altın Dal, Dinin ve Folklorun Kökleri II*, (Çev.Doğan,M.H.) Payel Yayınları, İstanbul.

French, D. ve Diğerleri. (1972) "Aşvan Kazıları, 1970," *Keban Projesi 1970 Çalışmaları,* s.45-53, ODTÜ, Ankara.

French D. (1973) "Aşvan Project", *Anatolian Studies* 23, pp.191-196.

French, D. ve Diğerleri (1974) "Aşvan Kazıları, 1971," *Keban Projesi 1971 Çalışmaları,* s.25-45, ODTÜ, Ankara.

French, D. ve Mitchell, (1976) "Aşvan Kazıları, 1972," *Keban Projesi 1972 Çalışmaları,* s.13-18, ODTÜ, Ankara.

Gosden, C. (1999) *Antropology and Archaeology*, Routledge, London.

Gözel, Ö. (2001) "Arkeolojinin Keşfi", *Cogito*, Sayı:28, s.25-39.

Gresves, M.A. (2003) *Miletos; Bir Tarih*, (Çev.Öztürk,H.), Homer Kitabevi, İstanbul.

Gündoğdu, H. (2004) "Patterns of Black Amber Bead Making in Northeast Anatolia," In **Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia**, Vol. I. edited by T.Takaoğlu, İstanbul: Ege Yayınları, pp.115-126.

Güneri, S. (2007) "Erzurum Karaz, Pulur ve Güzelova'da Geç Karaz Kültürü Evresi Yerleşmeleri İle İlgili Arkeolojik Keşifler," *Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü,* Arkeoloji Bölümü Armağanı, Doğudan Yükselen Işık, s.267-304.

Gür, S. (2005) *Antik Dünyada Günlük Yaşam*, Akdeniz Yayınevi, İstanbul, 2005.

Gürçay, H. (1967) "Keçe ve Keçecilik," *Türk Etnografya Dergisi* IX, s. 21-32, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Gürün, K. (1983) *Ermeni Dosyası*, TTK Basımevi, Ankara.

Günay, A.G. (1980) *Keban Baraj Gölü Yöresi Halkbilim Araştırmaları*, ODTÜ, Ankara.

Güvenç, G. (1985) *Kültür Konusu ve Sorunlarımız*, Remzi Kitabevi, Ankara.

Güvenç, G. (1997) *Kültürün abc'si*, Cogito 67,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Halaçoğlu, Y. (1991) *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Halaçoğlu, Y. (2001) *Ermeni Tehcirine Dair Gerçekler* (1915), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Hançerlioğlu, O. (2003) *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Harmankaya, S. ve Tanındı, O. (1996) *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri I: Paleolitik/Epipaleolitik*, Ege Yayınları, İstanbul.

Harmanşah, Ö. (2007) Ayanis Ethnoarchaeological Project Preliminary Report on Architectural Ethnography, July 16-30, Ayanis, Van.

Hauptmann, H. (1971) "Norşuntepe Kazıları, 1969," *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, s. 71-78, ODTÜ, Ankara.

Hauptmann, H. (1972) "Norşuntepe Kazıları, 1970,", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, s. 87-101, ODTÜ, Ankara.

Hauptmann, H. (1974) "Norşuntepe Kazıları, 1971," *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, s. 71-82, ODTÜ, Ankara.

Hauptmann, H. (1976) "Norşuntepe Kazıları, 1972,"*Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, s. 41-60, ODTÜ, Ankara.

Hauptmann, H. (1979) "Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı'nın Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşmenin Gelişimi", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, I. Cilt, s.55-63, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Hauptmann, H. (1987) "Lidar Höyük Kazıları, 1979", *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları,* s.249-254, ODTÜ, Ankara.

Hauptmann, H. (1998) "H.Adnan Mısır'ın Aziz Hatırasına", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 87, s.48.

Hauptmann, H. (1999) "The Urfa Region," *Neolithic in Turkey, The Cradle of Civilization, New Discoveries,* s.65-82, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Hauptmann, H. (2003) "Norşuntepe", *Arkeoatlas* II, s.22.

Hauptmann, H. (2004) "Lidar Höyük", *Arkeoatlas* III, s.108.

Haviland, W.A. (2002) *Kültürel Antropoloji*, (Çev. İnanç H.-Çiftçi S.) Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Hillman, G. (1973)"Agricultural Productivity and Past Population in the Asvan Region", *Anatolian Studies* 23:217-240.

Hodder, I. (1996) "With a note on Building Complexity by Tim Ritchey," I. Hodder (ed) *On the Surface: The re-opening of Catalhoyuk*, Cambridge: MacDonald Institute for Archaeological Research and British Institute of Archaeology at Ankara, pp.1-18.

Hodder, I. (1998) Çatalhöyük, *Anatolian Archaeology,* Vol.4, pp. 8-10.

Hodder, I. (2001a) Çatalhöyük, *Anatolian Archaeology,* Vol.7, pp. 2-6.

Hodder, I. (2001b) "Tutku ve Oyun Olarak Geçmiş: Çoğul Geçmişlerin Kurulmasında Bir İhtilaflar Yerleşmesi Olarak Çatalhöyük," *Cogito*, Sayı:28, 65-82.

Hodder, I. (2006a) *Çatalhöyük; Leoparın Öyküsü*, (Çev.Şendil,D.),Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Hodder, I. 2006b "Çatalhöyük; Yerleşme, Proje ve Sergi için Kısa bir Giriş," *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, s.109-113, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Hodder, I. (2007) "Çatalhöyük," *Türkiye'de Neolitik Dönem; Yeni Bulgular, Yeni Kazılar*, s.313-326, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Hodder, I. ve Matthews, R. (1998) "Çatalhöyük: the 1990s Seasons," In R. Matthews (ed) *Ancient Anatolia,* BIAA, 43-52

Hopkins, L. (2002) Archaeology at the Northeastern Anatolian Frontier VI: *An Ethnoarchaeological stury of Sos Höyük and Yiğittaşı Village. Ancient Near Eastern Studies*, Supplement 11, Louvain: Peeters Pres.

Hopkins, L. (2004) "Agriculture and Economy in a Highland Village: an Ethnoarchaeological Approach, "In **Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia**, Vol. I. edited by T.Takaoğlu, İstanbul: Ege Yayınları, pp.39-53.

Işık, A. (2001) *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Işıklı, M. (2007) "Erzurum Bölgesi'nde Karaz Kültürü'nün Başlangıcı," *Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü*, Arkeoloji Bölümü Armağanı, Doğudan Yükselen Işık, s.325-343.

İnan, J. (2006) "Perge ve Side'de Roma Çağı Kazıları", *Toprağın Altındaki Geçmiş; Arkeoloji, Sorunlar, Öneriler, Görüşler*, s.67-77, Arkeoloji ve Sanat.

Kafesoğlu, İ. (1986) *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi yayınları, İstanbul.

Johansen, U. (1998) "Zur Ethno-Archaologie der Teergewinnung in Anatolien," *Karatepe'deki Işık,* Halet Çambel'e Sunulan Yazılar*,* s.457-461, Ege Yayınları, İstanbul.

Johansen, U. (2005) *50 Yıl Önce Türkiye'de Yörüklerin Yayla Hayatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kantman, S. (1970) "Keban Barajı Su Birikim Alanı Yüzey Araştırması", *Keban Projesi 1968 Yaz Çalışmaları*, s.1-6, ODTÜ, Ankara.

Karamut, İ. (2007) "Marmaray ve Arkeoloji", *Arkeotlas* VI, s.121.

Kaplan, D. (2007) " Traditional Modes of Coastal Nortwestern Anatolia," In **Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia**, Vol. IV. edited by T.Takaoğlu, İstanbul: Ege Yayınları, pp.59-66.

Kaplan, M. (1988) *Kültür ve Dil*, Dergah Yayınları, İstanbul.

Karabaş, S. (1999) *Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru*, Yapı Kredi Yayınları, Cogito 83, İstanbul.

Karaca, Ö. (1981)"Pirot Höyük 1980 Çalışmaları," *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 109-114, Ankara.

Karahan, R. (2007) *Dünden Bugüne Hakkari Kilimleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Karaosmanoğlu, M. (2004) "Urartu Kaya Mezarlarının Kökeni Üzerine," *Anadolu'da Doğdu; 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan*, s.419-422, Ege Yayınları, İstanbul.

Karpuz, H. (1987) "Halk Mimarimizde Ahşap Yığma (Çantı) Yapılar," *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri (Maddi Kültür) V*, s. 166-181, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Karpuz, H. (1993) *Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kayacan, N. (2003)"Chipped Stone Industry of The Neolithic Site of Musular (Cappadocia): Preliminary Results," *Anatolia antiqua* XI, pp.1-10.

Kılıç, S. (2006) "Van Gölü Havzası Prehistoryası ve Tilkitepe'nin Bugünkü Durumu," *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, s.31-40, 08-10 Eylül 2004, Van.

Kılıçbay, M.,A. (1988) "Fransız Devrimi Örneği Çerçevesinde, Burjuvazinin Burjuva Devrimlerindeki Rolü," *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt: 8, s.2718-2719, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kırzıoğlu, F. (1995) Türkistan ve Anadolu'da Teke Türkmenleri, *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyum Bildirileri*, s.115-131, 26-27 Nisan 1993, Antalya.

Koçak, Ö. (2004) "Erken Sinop Yerleşimleri," *Belleten*, CLXVII/250, s.1-34.

Koçman, A. (2004) "Yanık Ülkenin Doğal Anıtları; Kula Yöresi Volkanik Oluşumları," *Ege Coğrafya Dergisi* 13, s.5-15.

Kongar, E. (2007) *Tarihimizle Yüzleşmek*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

Konyar, E. (2006) "An Ethno-Archaeological Approach to the "Monumental Rock Signs, *Colloquium Anatolicum* V, pp.113-126.

Konyar, E. (2008) "Urartu Tekerleği, Oyuktaki Sır," *Atlas Dergisi*188, s.60-61, Kasım.

Konyar, E. (2005) "Grooved Pottery of the Lake Van Basin: A Stratigraphical and Chronological Assessment," *Colloquium Anatolicum* IV, pp.105-127.

Koşay, H.Z.ve Ülkü, A. (1962) "Anadolu'da İptidai Çömlekçilik," *Türk Etnografya Dergisi* 5: 89-93.

Koşay, H.Z.ve Kılıç, S. (1965) "Güzelova (Erzurum) Etnografya ve Folkloruna Dair Notlar," *Türk Etnografya Dergisi* VI, s.66-89.

Koşay, H.,Z. (1970) "Pulur-Sakyol Kazısı 1968 Ön Raporu," *Keban Projesi 1968 Yaz Çalışmaları,* s.139-142, ODTÜ, Ankara.

Koşay, H.,Z. (1971) "Pulur-Sakyol Kazısı," *Keban Projesi 1969 Çalışmaları,* s.99-101, ODTÜ,Ankara.

Koşay, H.,Z. (1972) "Pulur-Sakyol Kazısı 1970," *Keban Projesi 1970 Çalışmaları,* s.127-132, ODTÜ,Ankara.

Koşay, H.,Z. (1973) "Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi," *50. yıl Armağanı, Erzurum ve Çevresi,* Cilt:1, s.39-64. Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

Koşay, H.,Z. (1976) *"Keban Projesi Pulur Kazısı 1968-1970,"* ODTÜ, Ankara.

Koşay, H.,Z. (1977) *Pulur (Sakyol) Etnografya ve Folklor Araştırmaları*, ODTÜ, Ankara.

Koyunlu, A. (1976) Etnohistorya Yönünden Elazığ, Munzuroğlu Köyü'nde Bir Evin İncelenme Denemesi", *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, s.215-218, ODTÜ, Ankara.

Koyunlu, A. (1979) "Elazığ Ağmezra Köyü'nde Değirmen Yapısı ve Yapım Özellikleri", *Keban Projesi 1973 Çalışmaları*, s.143-149, ODTÜ, Ankara.

Koyunlu, A. (1982) "Munzuroğlu Köyü Yerleşmesi- Konut Yapıları ile İlgili Gözlemler", *Keban Projesi 1974-75 Çalışmaları*, s. 232-247, ODTÜ, Ankara.

Kozbe, G. (2006) "Çanak Çömlek Gelenekleri Işığında Geç Tunç Çağı Sonundan Geç Demir Çağı Sonuna Dek Yukarı Dicle Bölgesi'nde Assur Varlığı," *Hayat Erkanal'a Armağan; Kültürlerin Yansıması,* s. 496-499, Homer Kitabevi, İstanbul.

Köksal, A. (1982) *Türkiye'nin Genel ve Turizm Coğrafyası*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kökten, İ., K. (1943) "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor," *Belleten*, C.VII, 601-613.

Kökten İ., K. (1944) Kuzey-Doğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", *DTCF Dergisi* III.5, 465-486.

Kökten İ., K. (1947) "1945 yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları", *Belleten*, C.11/43, s.431-472.

Kökten İ., K. (1964) "Karain'in Türkiye Prehistoryasındaki Yeri," *Türk Coğrafya Dergisi* 22-23, s. 17-27.

Köroğlu, K. (1996)*Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Köroğlu, K. (1997) "1995 Yılı Artvin-Ardahan İlleri Yüzey Araştırması," *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* s.369-395, Ankara.

Köroğlu, K. (1998) "1996 Yılı Artvin-Ardahan İlleri Yüzey Araştırması," *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* s.127-156, Ankara.

Köse, M. (1965) "Tandır,"*Türk Folklor Araştırma Dergisi* 9, s.3714-3719.

Kuban, D. (1970) "1968 Yılında Keban Barajı Bölgesi'nde Köy Mimarisi İncelemeleriyle İlgili Ön Rapor", *Keban Projesi 1968 Yaz Çalışmaları,* s.173-176, *ODTÜ ,Ankara.*

Kurdaş, K. (1970) *1968 Keban Projesi Yaz Çalışmaları*, ODTÜ, Ankara.

Kurtuluş, Ö. (1995) "Kilimlerdeki Çatalhöyük," *Bilim ve Teknik* 336, s.24, Kasım.

Kutlu, M. (1992) "Şavaklı Türkmenlerde "Hab" Geleneği", *Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu,* s.225-230. Elazığ.

Kutlu, M. (1987) "Doğu Anadolu Göçer Topluluklarında Karaçadır," *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri V, Maddi Kültür*, s.239-254, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Kümbetoğlu, B. ve Birkalan, G.H. (2005a) "Antropolojide Değişen Konular, Bakış Açıları ve Yaklaşımlar, *Gelenekten Geleceğe Antropoloji", II. Ulusal Antropoloji Konferansının Derlemesi,* s.17-33, İstanbul.

Kümbetlioğlu, B. ve Birkalan, G.,H. (2005b) "Gelenekten Geleceğe Antropoloji," *Gelenekten Geleceğe Antropoloji, II. Ulusal Antropoloji Konferansının Derlemesi*, s.34-42, İstanbul.

Larsen, C.S veWilson,S. (2006) "Çatalhöyük'te İnsan Kalıntıları: Hayat Tarzı ve Sağlık," *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Levi-strauss, C. (2004) *Yaban Düşünce*, (Çev.Yücel,T.), *Cogito* 2, İstanbul.

London G.A. (2000) "Ethnoarchaeology and Interpretations of the Past", *Near Eastern Archaeology* 63: 2-8.

Malay, H. (1983) "Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu," *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi* II, s.51-61, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir.

Malinowski, B. (2000) *Büyü, Bilim ve Din*, (Çev.Özkal,S.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Marro, C. (2003) "İlk Tunç Çağı Çanak Çömleği," *Arkeoatlas* II, s.69.

Marro, C.ve Özfırat, A. (2003) "Pre-classical Survey in Eastern Turkey, First Preliminary Report: The Ağrı Dağ (Mount Ararat) Region," *Anatolia Antiqua* XI, pp.385-422.

Marchese, R. (2007) "Felt Production at the Village of Çatköy; An Ethnoarchaeological Examination," *Anatolica* XXXIII, pp. 235-248.

Marro, C.ve Özfırat, A. (2004) "Pre-classical Survey in Eastern Turkey, Second Preliminary Report:The Erciş Region," *Anatolia Antiqua* XI, pp.227-265.

Matthews, R. (1995) "Yeniden Çatalhöyük," *Bilim ve Teknik*, Sayı: 336, s. 21.

Matthews, R. 1998 "Çatalhöyük'te Yeniden Başlayan Kazılar," *1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, s.100-101, Ankara.

Mathews, W., Hastorf, C. ve Ergenekon, B (2000) "Ethnoarchaeology: Studies in the Local Villages Aimed at Understanding Aspects of the Neolithic Site." In *Towards Reflexive Method in Archaeology: The Example at Çatalhöyük*, pp.177-188, edit by I.Hodder, London: British Institute of Archaeology at Ankara,

Matthews, R. (2001) "MS 21. yüzyılda Disiplinlerarası Arkeoloji," *Cogito*:28, s.225-236.

Macqeen, J.,G. (2001) *Hititler ve Hitit Çağı'nda Anadolu*, (Çev.Davutoğlu,E.) Arkadaş Yayınevi, İstanbul.8

Mellaart, J. (2003) *Çatalhöyük; Anadolu'da Bir Neolitik Kent*, Çev.Yazıcıoğlu,G.B.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Memişoğlu, F. (1973) *Harput Bakırcılığı*, *Türk Etnografya Dergisi* XIII, s.33-54.

Meskell, L. ve Nakamura, C. (2006) "Çatalhöyük Figürinleri," *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, s.109-113,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Memiş, E. (1999) "Asur Devletlerinin Anadolu Politikası,", *XII Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt:1, s.65-73. 12-16 Eylül 1994, Ankara.

Montaigne, M. (2000) *Denemeler* (Çev.Eyuboğlu, E.), İstanbul.

More, T. (1997) *Utopia*, (Çev.Eyuboğlu,S.-Günyol,G.),Cem Yayınevi, İstanbul.

Moscati, S. (2004) *Fenikeliler*, (Çev.Gül,G.), Dost Kitabevi, Ankara.

Naumann, R. (1975) *Eski Anadolu Mimarlığı*, (Çev.Madra,B.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Behm, M. ve Blancke, R. (2003) "Hassek Höyük", *Arkeoatlas* II, s.27.

Oppermann, S. (2006) *Postmodern Tarih Kuramı. Tarihyazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman*, Ankara.

Ortaylı, İ. (2007) *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitapçılık, İstanbul.

Ortaylı, İ. (2008) *Tarihimiz ve Biz*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Önen, E. (2000) "Sorkun Köyü'nde Çömlekçilik," *Eskişehir'in Halkbilimsdel Değerleri I,* Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.277-293, Eskişehir.

Örnek, S.,V. (1969) "Etnolojinin Tarihçesi, Başlıca Ekolleri, Görevleri", *Antropoloji* 4, s.165-194.

Örnek, S.,V. (1971) *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Örnek, S.,V. (1977) *Türk Halkbilimi*, İş Bankası Kültür Yayınları.

Örnek, S.,V. (2000) *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Örnek, Z. (1967) "Alacahöyük ve Civarı Örme ve Dokuma Motifleri," *Türk Etnografya Dergisi* IX, s. 47-79.

Özbek, M. (1993) "Anadolu'da eski insan toplumlarında sağlık sorunları", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt l0/1, Aralık 1993/55.,s.1-19.

Özbek, M. (1998*)* "Cumhuriyetle Başlayan Antropoloji", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, s.105-107.

Özbek, O. (1988) "Malatya Evleri," *Türk Etnografya Dergisi* XVIII, s.131-138.

Özbudun, S. (2000) "Marksizm ve Antropoloji, Bir İlişkinin Geleceği Üzerine Düşünceler," *Folklor/Edebiyat* 22/6, s 213-237.

Özdemir, A. (2007) "An Experimental Study of Mat Impressions on Pot Bases from Chalcolithic Gülpınar (Smintheion)," In **Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia**, Vol.IV. edited by T.Takaoğlu, İstanbul: Ege Yayınları, pp.73-78.

Özdoğan, A. (1999) *"Çayönü", Neolithic in Turkey, The Cradle of Civilization, New Discoveries,* s.35-63, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Özdoğan, M. (1977) *Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları*, ODTÜ, İstanbul.

Özdoğan, M. (1991) "Arkeoloji nedir? Ne değildir? Ne olmamalıdır?", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 14, s.20-25.

Özdoğan, M. (1993) "Arkeolojide Çağdaşlaşma ve Türk Arkeolojisini Bekleyen Tehlikeler", s.192-200, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Sempozyum/Atölye*, 17-18 Aralık 1992, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Özdoğan, M. (1998a) "Türk Arkeolojisinin Yakın Geçmişine Bir Bakış ve Alpaslan Koyunlu", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 82, s.3-9.

Özdoğan, M. (1998b) "Anadolu Arkeolojisinin ve Müzeciliğinin Acı Kaybı; A.Mısır", *Arkeoloji ve Sanat*, 87, s.47.

Özdoğan, M. (1999) "Anadolu'dan Avrupa'ya açılan kapı: Trakya, Gerçekleşen çalışmalar ve beklentiler", *Arkeoloji Sanat Dergisi* 30, Mayıs.

Özdoğan, M. (2002a) "Fikirtepe Kültürü", *Arkeoatlas* I, s.102.

Özdoğan, M. (2002b) "Yazısız Zamanlar", *Arkeoatlas* I, s.24-32.

Özdoğan, M. (2002c) "Çağdaşlaşma ve Türk Arkeolojisi, Arkeolojinin Görmediğimiz Yüzü", *Toplumsal Tarih* 101, s.42-45.

Özdoğan, M. (2005) "Günümüz Sorunlarına Geçmişte Çözüm Aramak, Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji," s.87-91, *Arredamento Mimarlık*, İstanbul.

Özdoğan, M. (2006a) "Halet Çambel Okulu," *Atlas Dergisi*155, s.114-117.

Özdoğan, M. (2006b) *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Özdoğan, M. (2006c) "Keban Projesi ve Türkiye'de Kurtarma Kazıları", V.Tolun ve T.Takaoğlu (yay.) *Sevim Buluç Anı Kitabı*, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale, s.13-19.

Özgüç, T. (2004) "Assur Ticaret Kolonileri, Kültepe-Kaniş", *Arkeoatlas* III*,* s.10-20.

Özkasım, H. ve Ögel, S. (2005) "Türkiye'de müzeciliğin gelişimi", *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, s.96-102*,* İstanbul.

Özme, A.-Şahin, H. (2001) "Malatya Geleneksel Evlerinde Cümle Kapıları", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 2, s.123-128.

Özmen, A. (2000) "Öteki"ni anlama(ma)nın Bilimi?: Türkiye Antropolojisinin Sorunları", *Folklor/Edebiyat* 22/6, s 125-134.

Özsait, M. (1990) "1985 Yılı Burdur-Bucak Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları," *X. Türk Tarik Kongresi I, Kongreye Sunulan Bildiriler*, s.97-100, 22-26 Eylül 1986, Ankara.

Özsait, M. (1988) "1986 Yılı Amasya-Ladik Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları," *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, s.239-256, 6-10 Nisan 1987, Ankara.

Özsait, M. (1992) "1990 Yılı Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, s.357-376, Ankara.

Özsait, M. (1993) "1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları," *X.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, s.311-330, Ankara.

Özsait, M. (1999)"1986-1993 Yılları Arasında Samsun-Ladik Çevresi Yüzey Araştırmaları, *XII. Türk Tarih Kongresi* I, s.35-40, 12-16 Eylül 1994, Ankara.

Öztan, A. (2004) "Acemhöyük", *Arkeoatlas* III, s.15.

Özyar, A. (2006) *"Karatepe Tanrıları", Atlas Dergisi* 155, s.86-108,

Özyar, A. (2005) "Geç Hitit Krallıkları", *Arkeoatlas* IV, s.10-26.

Paksoy, İ.,G. (1993) "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler," *Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Sempozyum/Atölye*, s.201-221*,*17-18 Aralık 1992, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Pala, Ş. (2004) "Antropoloji ve Onun Alameti Farikası: Katılarak Gözlem," *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 21/1, s.123-141.

Palmieri, A. (1984) "Excavatıons at Arslantepe, 1983," *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, s.71-78, 16-20 Nisan, İzmir.

Peters, E.,W. (1972) "Altınova'da Kerpiç Evler", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, s. 163-170, ODTÜ, Ankara.

Peters, E.,W. (1979) "Altınova Halk Mimarlığında Erzak Saklama", *Keban Projesi 1973 Çalışmaları*, s.127-134,ODTÜ, Ankara.

Peters, E.,W. (1982) "Keban Yöresinde Kırsal Yapı Biçimleri", *Keban Projesi 1974-75 Çalışmaları*, s.201-215, ODTÜ, Ankara.

Peters, E.,W.-Tessensohn, M. (1982) "Altınova Alişam Köyü'ndeki Bezek ve Yazıtlar", *Keban Projesi Çalışmaları1974-75*, s.139-163, ODTÜ, Ankara.

Pittman, H. (2003) "Son Kalkolitik Çağ Mühürleri," *Arkeoatlas* II, s.35.

Pritchard, E.,E. (1998) *Sosyal Antropoloji*, Çev.Aydın, F.-İnce, İ.-Kılıç,-M.,Birey Yayıncılık, İstanbul.

Pulak, C. (2004) "Uluburun Batığı", *Arkeoatlas* III, s.80.

Pulhan, G. (2001) "Kutsal Kitabın İzinde", *Cogito* 28, s.22-24.

Pulhan ve Diğerleri (2001) "Bütün Cepheleriyle Türkiye'de Arkeoloji," *Cogito*28, s.117-136.

Rousseau, J.,J. (1994) *Toplum Sözleşmesi,* (Çev.Günyol,V.), Adam Yayınları, İstanbul.

Russel, N. (2006)"Çatalhöyük'te Fauna," *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, s.105-107, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Sağlamtimur, H. (2005)"Urartu Devleti'nde Sosyal ve Ekonomik Yapılanma," *Arkeoatlas* IV, s.118-119.

Sagona, A.ve Diğerleri (1995) "Excavations at Sos Höyük 1994, First Preliminary Report" *Anatolian Studies,* Vol. XLV:193-218.

Sagona, A.ve Diğerleri (1996) "Excavations at Sos Höyük 1995, Second Preliminary Report" *Anatolian Studies,* Vol. XLVI:27-52.

Sagona, A.ve Diğerleri (1997) "Excavations at Sos Höyük 1996, Third Preliminary Report" *Anatolica,* Vol. XXIII:181-226.

Sagona, A.ve Diğerleri (1998) "Excavations at Sos Höyük 1997, Fourth Preliminary Report" *Anatolica,* Vol. XXIV:31-64.

Sagona, A. (2003) "Sos Höyük," *Arkeoatlas* II, s.48.

Sagona,A ve Sagona, C. (2004) Archaeology at the North-east Anatolian Frontier, 1: *An Historical Geography and Field Survey of the Bayburt Province* (Peeters).

Salvini, M. (2006) *"Urartu Tarihi ve Kültürü",* (Çev.Aksoy,B.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Salzmann, A.G. (1997) "Ethnoarchaeology at Yassıhöyük (Gordion) : space, activity subsistence." *Anatolica* 23, 26-31.

Salzmann, A. G. (2001) "The women of Yassıhöyük, Turkey: changing roles in a new economy." *Expedition* 43,19-28.

Salzmann, A.G. (2003) "Gordion'da Etnoarkeoloji: Tarım, Hayvancılık ve Bölgesel Arazi Kullanımı: 1995-2001", *XVIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, s.75-86.

Salzmann, A.G. (2007) "Ethnographic Lessons for Past Agro-Pastoral Systems in the Sakarya Porsuk Valleys", The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent work at Gordion, ed. L. Kealhofer, Philadephia, pp.172-189.

Sams, G.,K.ve Voigt, M.M. (1998)"Gordion, 1996," *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı* I, s. 681-690, 26-30 Mayıs 1997, Ankara.

San, O. (2000) "Bazı Bulgular Işığında Anadolu'da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler," *Belleten*, C. LXIV/239, s.1-17.

Saran, N. (1993) *Antropoloji*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Saraç, C. (2002) *İyonya Pozitif Bilimi*, Yeni Zamanlar Yayınevi, İstanbul.

Schmidt, K. (2007) *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı, Göbekli Tepe*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Schnapp, A. (2001) "Arkeolojinin Keşfi", (Çev.Altınel,A.),*Cogito* 28, s.41-64.

Schwartz, S. A. (2001) *Psişik Arkeoloji, Geçmişin Gizemli Dehlizlerinde*, Ege Meta Yayınları,İstanbul.

Sergün, Ü. (1975) *Beşeri Coğrafya Açısından Bir Araştırma; Uluova*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 2029 İstanbul.

Serdaroğlu, Ü. (1971) "Ağın ve Kalaycık Kazıları, 1969", *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, s. 23-26, ODTÜ, Ankara.

Serdaroğlu, Ü. (1977) *Aşağı Fırat Havzasında 1975 Yılı Araştırmaları*, ODTÜ, Ankara.

Serdaroğlu, Ü.(2002) *Eskiçağ'da Tıp*, Tebe Yayınları, İstanbul.

Sevin, V. (1987) "Urartu Oda-Mezar Mimarisi Üzerine Bazı Gözlemler," *Anadolu Demir Çağları I,* s. 35-55, 24-27 Nisan 1984, İzmir.

Sevin, V. (1989) "Dünyanın En Eski Karayolu," *Anadolu Araştırmaları XI*, s.47-56.

Sevin, V. (1999a) "Hakkari'nin Çıplak Kralları," *Atlas Dergisi*, 79, s.70-86.

Sevin, V. (1999b) *Arkeolojik Kazı Sistemi El Kitabı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Sevin, V. (2000) "Urartu Bahçeleri," *Belleten*, C. LXIV/240, s.395-402.

Sevin, V. (2001a) *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Sevin, V. (2001b) "Evrenin Kralları; Urartu," *Atlas Dergisi*, 98, s.90-106.

Sevin, V. (2005a) "Urartu Devleti," *Arkeoatlas* IV, s.62-94.

Sevin, V. (2005b) *Hakkari Taşları, Çıplak Savaşçıların Gizemi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Sevin, V. (2006) "Keçikıran: Van Bölgesi'nde Yarım Kalmış Bir Urartu Projesi," *Hayat Erkanal'a Armağan, Kültürlerin Yansıması*, s.667-674, Homer Kitabevi.

Sevin, V. (2007) "Urartular; Aşiretten Krallığa," *National Geographic*, s.56-77, Ocak.

Sevim, A. (1997) *Anadolu'nun Fethi; Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Seyirci, M. (1996) "Batı Akdeniz'de Yörükler" *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri*, s.191-202, 25-26 Nisan 1994, Antalya.

Shankland, D. (1995) "An Antropology of Archaeology ?," *Anatolian Archaeology* Vol.1, pp.20.

Shankland, D. (1996a) "Ethno-Archaeological Research," *Anatolian Archaeology* Vol.1, pp.24-25.

Shankland, D. (1996b) "The Antropology of an Archaeological Presence." In on the surface: Çatalhöyük 1993-1995, edited by I. Hodder, London: British Institute of Archaeology at Ankara, pp. 349-357.

Shankland, D. (1999) "Ethno-Archaeology at Küçükköy," *Anatolian Archaeology* Vol. 5, 23-24.

Shankland, D. (2000a) "Villagers and the Distand Past: Three Seasons; Work at Küçükköy, Çatalhöyük," *In Towards Reflexive Method in Archaeology: the example at Çatalhöyük*, pp.167-176, edited by I. Hodder, London: British Institute of Archaeology at Ankara.

Shankland, D. (2000b) "Ethno-archaeological at Çatalhöyük," *Anatolian Archaeology* Vol. 6, 25.

Shnirelman, V.,A. (2001) "Enternasyonalizmden Milliyetçiliğe:1930-1940'ların Sovyet Arkeolojisinin Unutulmuş Sayfaları", *Cogito*:28, s.198-223.

Susar, A., F. (2005) "Etnolojik Belgeleme-Etnografik Film ve Sözlü Tarih Çalışmalarının Antropolojideki Yeri," *Gelenekten Geleceğe Antropoloji, II. Ulusal Antropoloji Konferansının Derlemesi,* s.141-152, İstanbul.

Somersan, S. (2005) "Kürenin En Üstündekiler: Alttan Bir Antropologun Bakışı", *Gelenekten Geleceğe Antropoloji, II. Ulusal Antropoloji Konferansının Derlemesi*, s.206-244, İstanbul.

Soylu, G. (1978) Anadolu'nun Prehistorik Devirlerinde Avcılık İzleri, *Antropoloji* 8, s.27-44.

Summers, F. Summers, G. (2004) "The Kerkenes Project," *Anatolian Archaeology* 10, pp.18-20.

Sümer, F. (1985) *Yabanlu Pazarı, Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul.

Sözer, A.,N. (1970) *Erzurum Ovası'nın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

Sözer, A.,N. (1972) *Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık*, Turhan Kitapevi, Erzurum.

Sözer, A., N. (1973) "Erzurum Coğrafyası: Tabii ve Beşeri Özellikler*," 50. yıl Armağanı*, Erzurum ve Çevresi 1, s.27-38, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

Star, C., G. (2000) *Antik Çağda Deniz Gücü*, (Çev.Ergin,E.) Homer Kitabevi, İstanbul.

Stevanovic, M. (2006)"Çatalhöyük'te Kerpiç Tuğla," *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, s.157-161, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Şahin, H. (2005) "Malatya ve Çevresi Ahşap Kilidi Örneklerinden Pağa Üzerine Etnoarkeolojik Bir Araştırma", *VIII. Uluslararası El Sanatları Sempozyumu*, s.395-410, 13-15 Kasım 2002. İzmir.

Şahin, H. (2006) "Traditional Wooden Door Locks in the Malatya Region," *Ethnoarchaological Investigations In Rural Anatolia,* Vol III, pp.75-81.

Şahin, H. (2007) "Cumhuriyet'in 80. Yılında Kültepe Kaniş Kazıları", Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 22/1, s.151-166.

Şekercioğlu, H.Ç. (2007) "Kars-Iğdır Aras'ın Kuşları," *Atlas Dergisi* 174, s.76-88.

Takaoğlu,T. (2006a) "Patterns of Dairying in Coastal Northwestern Anatolia," In **Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia**, Vol. III. edited by T.Takaoğlu, İstanbul: Ege Yayınları, pp.23-35.

Takaoğlu,T. (2006b) "Homeros'un Gölgesinde Troia Öncesi Troas Araştırmaları," V.Tolun ve T.Takaoğlu (yay.) *Sevim Buluç Anı Kitabı*, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale, s.47-54.

Takaoğlu,T. (2007) "Modern Site Surveys in Ethnoarchaeology: The Case of North-Western Anatolia," In **Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia**, Vol. IV. edited by T.Takaoğlu, İstanbul: Ege Yayınları, pp.87-91.

Takaoğlu,T.-Bamyacı,O. (2005) "Continuity and Change in Rural Land-use on Tenedos/Bozcaada," In **Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia**, Vol. II. edited by T.Takaoğlu, İstanbul: Ege Yayınları, pp.113-126.

Tamdoğan, I. (2006) "Nezir ya da XVIII. Yüzyıl Çukurovası'nda Eşkıya, Göçebe ve Devlet Arasındaki İlişkiler", *Kebikeç* / 21, s. 135-146.

Tan, N. (1997) "Batı Karadeniz Bölgesi'nde Ahşap Kapı Kilitleri*, Kültür ve Sanat Dergisi*,34, s.35-37, İş Bankası Yayınları, Ankara.

Tanilli, S. (1998) *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İlkçağ: Doğu, Yunan, Roma*, Adam Yayınları, İstanbul.

Tankut, G.ve Diğerleri (1965)*Yassıhöyük, Bir Köy İncelemesi*, ODTÜ Yayınları, Ankara.

Tanyeri-Erdemir, T.(2001) "20 Önemli Arkeoloji Kavramı", *Cogito* 28, s.8-11.

Tanyu, H. (1976) "Türklerde Ateşle İlgili İnançlar," *I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri* 4, s.283-304, Ankara.

Tarhan, M., T.ve Sevin, V. (1977)"Van Bölgesi'nde Urartu Araştırmaları, Askeri ve Sivil Mimariye Ait Yeni Gözlemler I-II," *Anadolu Araştırmaları* IV-V, s. 273-360.

Tarhan, M.,T. (1979) "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi," *VIII.Türk Tarih Kongresi I*, s.354 369, 11-15 Ekim 1976, Ankara.

Tarhan, M., T. (1983)"Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler," *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, s.109-120, İstanbul.

Tarhan, M., T. (1986)"Urartu Devleti'nin Yapısal Karakteri," *IX. Türk Tarih Kongresi* I, s.285-301, 21-25 Eylül 1981, Ankara.

Tarhan, M., T. (2003)"Urartu Başkenti Tuşpa: Van Kalesi," *Urartu: Savaş ve Estetik*, s.85-102,Yapı Kredi Yayınları.

Tarhan, M., T. (2005)"Tuşpa-Van Kalesi, Demirçağ'ın Gizemli Başkenti", *Arkeoatlas* IV, s.126-131.

Tarkan, T. (1973) "Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi*," 50. yıl Armağanı, Erzurum ve Çevresi* 1, s.7-22, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

Taşkıran, H. (2002) "Karain Mağarası", *Arkeoatlas* I, s.50.

Tekkök, B.(2000)"Pottery production in the Troad; Ancient and Modern Akköy," *Near Eastern Archaeology* 63, pp.94-101.

Tekkök, B.(2004)"The Pottery Worksshops at Eceabat in Northwest Anatolia: The Hellenistic and Roman Traditions Continue," In **Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia**, Vol. I. edited by T.Takaoğlu, İstanbul: Ege Yayınları, pp.127-138.

Texier, C. (2002) *Küçük Asya, Coğrafyası*, *Tarihi ve Arkeolojisi*, III, (Çev.Suat,A.), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.

Thomson, G. (1991) *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler, Tarihöncesi Ege II*, (Çev.Üster,C.), Payel Yayınevi, İstanbul.

Thomson, G. (1995) *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler, Tarihöncesi Ege I*, (Çev.Üster,C.), Payel Yayınevi, İstanbul.

Timuçin, A. (2000) *Düşünce Tarihi I*, Bulut Yayınları, İstanbul.

Topdemir,H.,G.(2000) Aristotales'in Bilim Anlayışı, *Felsefe Dünyası,* 32/2, s.23-36.

Toprak, Z. (1990) *Türkiye Tarihi III*, Osmanlı Devleti 1600–1908, s.191-242, Cem Yayınevi, İstanbul.

Tunçdilek, N. (1967) *Türkiye İskan Coğrafyası; Kır İskanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Turani, A. (2000) *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Tükel, A.- Bakırer, Ö. (1970)"1968 Yılı Keban Projesi Restorasyon Çalışmaları Ön Raporu", *KebanProjesi 1970 Çalışmalar,* s.183-186, ODTÜ, Ankara.

Türkdoğan, O. (1970)"Doğu Bölgesinde Halkın Sağlık ve Hijyenle İlgili Tutum ve İnançları",*Türk Etnografya Dergisi XII*, s. 69-72.

Tütüncüler, Ö. (2008) "Salat Tepe Orta Tunç Çağı Dokuma Tezgahı Kurulumuna İlişkin Bir Deneme," *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 129, s. 31-36.

Uçankuş, H.,T. (2000) *Bir insan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji: Tarihöncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Uğur, G. (1988) *Türk Halılarında Doğal Renkler ve Boyalar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

Umurtak, G. (1996) *Korucutepe II, 1973-1975 Dönemi Kazılarında Bulunmuş olan Hitit Çağı Çanak Çömleği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Uzel, İ. (2008) *Anadolu Tıp Tarihine Giriş*, Tebe Yayınları, İstanbul.

Uzunoğlu, E. (1981) "Malatya İmamoğlu Höyüğü, 1980 Çalışmaları",*III.Kazı Sonuçları Toplantısı,* s.17-19, Ankara.

Uzunoğlu, E. (1984) "Malatya İmamoğlu Höyüğü'nde 1983 Yılı Kazı Çalışmaları," *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, s. 235-243, 16-20 Nisan, İzmir.

Uzunoğlu, E. (1987) "Malatya İmamoğlu Höyüğü, 1986 Yılı Çalışmaları," , *IX.Kazı Sonuçları Toplantısı*1,s.205-228, Ankara.

Uzunoğlu, E. (1988) "Malatya İmamoğlu Höyüğü, 1987 Yılı Kazısı,", *X.Kazı Sonuçları Toplantısı*1,s.71-93, Ankara.

Ünal, A. (1989) "Orta ve Kuzey Anadolu'nun M.Ö.II.Binyıl İskan Tarihiyle İlgili Sorunlar," *Anatolia* 22 (1981/1983), s.17-33.

Ünal, A. (1999) "Türkiye'de Eski Anadolu Araştırmalarının Bugünkü Durumu ve Sorunlarından Bazıları," *XII. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler I, s.13-20, 12-16 Eylül 1994, Ankara.

Ünal, A. (2002) *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Ünal, A. (2003) *Hititler Devrinde Anadolu II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Ünal, A. (2005) *Hititler Devrinde Anadolu III*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Ünsal, V. (2008) "M.Ö.III. Binde Kuzeydoğu Anadolu," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/3, s.396-410.

Yakar, J.ve Dinçol, A. (1974) "*Remarks on the Historical Geography of North-Central Anatolia during the Pre-Hitite Periods*", Tel Aviv I.3, pp.85-99.

Yakar, J. (1985) *The Later Prehistory of Anatolia, The Late Chalcolithic and Early Bronze Age, British Archaeological Reports International, Series 268*, Oxford.

Yakar, J. (1998) "Were the EBA Inhabitants of Karataş-Semayük Semi-Sedentary? – An Ethnoarchaeological View," *Karatepe'deki Işık, Halet Çambel'e Sunulan Yazılar,* s. 811-821, Ege Yayınları, İstanbul.

Yakar, J. (2002) Etnografya Işığında Arkeolojide Sosyal ve Kültürel Değerlendirmeler, *Colloquium Anatolicum I,* s.25-52.

Yakar, J. (2007) *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi: Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (Çev.Hırçın,S.), Homer Kitabevi, İstanbul.

Yalçınkaya, I. ve Diğerleri (1987) "Fırat Vadisi'nde, Adıyaman-Samsat-Malatya-Kuruçay Çevrelerinde Paleolitik Gözlemler," *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları*, s.29-33,ODTÜ, Ankara.

Yalduz, A. (2003) "Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 12/2,s. 257-296.

Yalgın, A.R. (1961) "Hayvancılık", *Türk Etnografya Dergisi III*, s.87–105.

Yalgın, A.,R. (2003) "Ankara-Çubuk İlçesi Etnografya Raporu, 1947," *Halkbilimi Araştırmaları I*, s. 134- 255, İstanbul.

Yalman, N. (2003) "Anadolu Arkeolojisinin Kurumsal Yapısının Zenginleştirilmesinde Etnoarkeolojik Modellerin Katkısı," *In Arkeoloji: Niye? Nasıl? Ne İçin*?, pp.177-181, edited by Erdur, O.and Duru,G. Ege Yayınları, İstanbul.

Yanıkkaya, Z. (2003)*Tiyatroda Grotesk ve Bir Örnek Olarak Fernando Arrabal Tiyatrosu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tiyatro

anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Doç.Dr. Öndül S. Ankara.

Yaşin, M. (2007) "Efsanelerin Peşinde", *Atlas Dergisi*176, s.46.

Yaylalı, S. (2007) "Doğu Anadolu Erken Tunç Çağı Kültürü," *Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı*, Doğudan Yükselen Işık, s.165-185.

Yener,G.ve Diğerleri (1984) "Akköy Testiciliği ve Sorunları," *II. Ulusal El Sanatları Sempozyumu*, s.246-251, 18-20 Nisan 1982, İzmir.

Yıldırım, R. (1992) "Elazığ Yöresinde Halkın Eski Eserler Hakkındaki İnançları" *I.Fırat Havzası Sempozyumu,* s.383-388, 24-27 Ekim 1985, Elazığ.

Yıldırım, R. (1994) "Urartu'nun Batı Bölgesi," *XI.Türk Tarih Kongresi I*, s.287-293, 5-9 Eylül 1990, Ankara.

Yurdalan, Ö. (2009) "Ağrı Dağı," *National Geographic*, s.70-91, Mayıs.

Yurttaş, H. (1987) "Sivas-Malatya Kervan Yolu," *II. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu*, s. 243-247, 19-21 Ekim 1987, Malatya.

Yuvalı, A. (1987) "Malatya Meyvecilik Gelenekleri Üzerine Bazı Bilgiler," *II. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu*, s. 248-253, 19-21 Ekim 1987, Malatya.

Williams, D. (1972) "Agriculturel Technology in Aşvan", *Anatolian Studies 22*, p.19-20.

Williams, D. (1973) "Modern Agriculturel Technology in Aşvan", *Anatolian Studies 23*, p.277-279.

Zimansky, P. (2003) "Urartu Krallığı ve Topografya,"*Urartu Savaş ve Estetik*, s.75-83, Yapı Kredi Yayınları.

Zimansky, P. (2005) "Urartu Devleti'nin Gelişiminde Çevresel Etkiler," *Arkeoatlas* IV, s.110-111.

İnternet Kaynakları

www.tralleis.org.07.03.2008

www.tuba.gov.tr.08.06.2008.

www.tayproject.org. Samsat maddesi, 15.05.2008.

www.tayproject.org Tilmen maddesi, 15.05.2008.

www.tayproject.org. Taşkun Mevkii maddesi, 13.01.2009.

www.tayproject.org. Taşkun Kale maddesi, 13.01.2009.

www.tayproject.org. Han İbrahim Şah maddesi, 13.01.2009.

http://www.kulluoba.org/tarihce.pdf. 17.05.2008.

http://www.history.hacettepe.edu.tr/bilimtarihi/ortacagdabilim.htm. 14.08.2008.

www.gallica.co.uk.08.07.2008.

http://www.butser.org.uk/index_sub.html.26.05.2009.

http://www.archeoluogo.it/presentation.htm. 08.07.2008.

www.klazomeniaka.com.09.11.2008.

http://www.hattuscha.de/index.htm. 09.11.2008

www.kesfetmekicinbak.com/arkeoloji/07790/+marmaray.3.12.2008.

http://www.katpatuka.org/ilkel/5-2-gokeyup.shtml.29.01.2009.

http://www.millifolklor.com.07.06.2008.

www.koeri.boun.edu.tr/sismo. 20.03.2009.

http://www.hgk.mil.tr.15.03.2009.

http://edebiyat.ege.edu.tr/bolumler/arkeoloji/Protohistorya/Projeler/08.04.2009.

http://proteus.brown.edu/harmansah/4460. 14.04.2009.

http://tdkterim.gov.tr.13.05.2009.

http://www.catalhoyuk.com/visitors/getting_there.html. 15.05.2009.

http://www.catalhoyuk.com/news/press_release_2008_tr.html. 15.05.2009.

http://www.catalhoyuk.com/downloads/RAPOR_Catalhoyuk_2008.pdf. 15.05.2009.

http://sites.museum.upenn.edu/gordion. 15.05.2009.

http://www.catalhoyuk.com/news/press_release_2008_tr.html. 15.05.2009

http://sites.museum.upenn.edu/gordion/history/bronzeage. 17.05.2009.

http://sites.museum.upenn.edu/gordion/history/chronology. 15.05.2009.

http://sites.museum.upenn.edu/gordion/history. 15.05.2009.

www.archnet.org/library/pubdownloader/pdf/3903/doc/DPC0575.pdf.11.06.2009.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Madrigal. 10.06.2009.

http://homepage.ruhr-uni-bochum.de/Ahmet.Aydemir/milet-mutfak.11.06.2009.

Kaynak Kişiler

IV.B.5.2. Bölüm Kaynak Kişisi

Harun Günbatar (1982), Öğrenci.

IV.G.2. Bölüm Kaynak Kişileri

Yaren Taşdemir (1930), Çiftçi

Tezcan Kaynak (1935), Çiftçi

Mustafa Alpan (1937), Çiftçi

Mehmet Ali Kaynak (1940), Çiftçi

Fatma Özer (1943), Ev hanımı

Ali Fuat Çavdar (1944), Çiftçi

Halit Gültekin (1949), Çiftçi

Raşit Özder (1951), Esnaf

Recep Taş (1959), Çiftçi

Veysel Özder (1970), İşçi

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Aytekin Kalkan
Doğum Yeri ve Tarihi : Düzce, 1976

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler : Prehistorik-Protohistorik Çağlarda Manisa ve Çevresi Yüzey Araştırması (Proje Sorumlusu: Doç.Dr. Engin Akdeniz)
Çalıştığı Kurumlar : Öğretim Görevlisi- Adnan Menderes Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

İletişim

e-posta Adresi : nilaytek@gmail.com

Tarih : 8 Haziran 2009